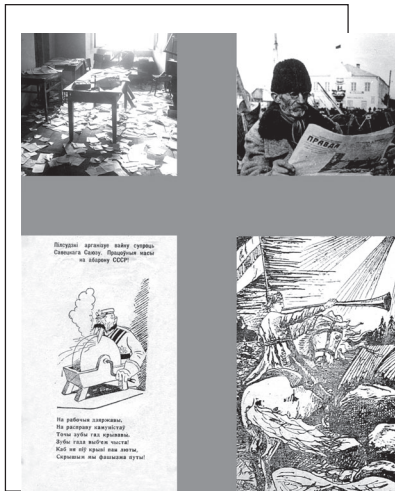

11-2007

ARCHE

ПАЧАТАКА

11-2007

**ARCHE 11 (62)
лістапад 2007**

**Навуковы, навукова-папулярны,
грамадзка-палітычны і літаратурна-
мастацкі часопіс «ARCHE Пачатак»
выдаецца зь верасьня 1998 году
штомесця.**

РЭДАКЦЫЯ:

Валер Булгакаў — галоўны рэдактар
Алена Казлова — сакратарка рэдакцыі
Сяргей Макарэвіч — распаўсюднік

**ARCHE is a Partner of European Cultural
Journals Network Eurozine
(www.eurozine.com).**

Адрас для допісаў: ARCHE, а/с 3, 220018
Менск-18.
E-mail: arche@arche.org.by.

Заснавальнік: Андрэй Дынько.
Выдавец: установа «Рэдакцыя часопісу «Архэ-Пачатак».
Пасьведчаньне аб дзяржаўнай рэгістрацыі № 530
ад 4.05.2001.
ISSN 1392-9682
Юрыдычны адрас: вул. Нававіленская
24/1А, каб. 2П, 220053 Менск.
Цана дамоўная.

Падпісана ў друку 20.11.2007.
Выход у сьвет 28.11.2007. Фармац 70x100 у 1/16.
Друк афсэтны. Гарнітура Школьная. Ум. друк. арк. 31.
Наклад 500 асобнікаў. Замова

Надрукавана з гатовых дыяпазытываў заказчыка ў друкарні
ТАА «Палікрафт», вул. Кнорына, 50, 220103, Менск.

Часопіс можна замовіць у распаўсюднікаў:

Баранавічы — Руслан Равяка, п/с 13, 225409
Баранавічы-9, тэл. (029) 767-20-37.

Барысаў — Алег Лучына, п/с 714, 222120
Барысаў-1, тэл. (029) 33-99-161.

Берасьце — Ігар Бараноўскі,
тэл. (0162) 25-61-55

Віцебск — Барыс Хамайда, тэл. (0212) 34-52-41.

Полацк — Алесь Аркуш, тэл. (0214) 41-85-19.

Гомель — Зьміцер Жалезьнічэнка,
тэл. (029) 533-01-58.

Магілёў — Алесь Асіпцоў,
тэл. (0222) 25-57-85, (029) 625-57-85.

Менск — Сяргей Макарэвіч,
тэл. (029) 505-39-11.

Шукаем распаўсюднікаў зь іншых мясьцінаў.

**Падпіска на часопіс «ARCHE Пачатак»
прымаецца ўва ўсіх аддзяленьнях «Белпошты».**

Рэдакцыя не вяртае і не рэцэнзуе рукапісаў. Рэдакцыя
рэдагуе матэрыялы, прынятыя да друку.

У афармленьні першай старонкі вокладкі выкарыстаныя здымкі:
1) «Заходнебеларускі сялянін чытае савецкую газету». Слонім, 1939 г.
2) «Рэдакцыя беларускай газеты пасьля паліцэйскага ператрасу».
1920-я гг. 3 фондаў Беларускага дзяржаўнага архіву-музею літаратуры
і мастацтва.
3) Пілсуджкі точыць зубы «на рабочыя дзяржавы» (улётка Камуністыч-
най партыі Заходняй Беларусі). Канец 1920-х — пачатак 1930-х гг.
4) «Гарніст маладой Беларусі». Малюнак, зьмешчаны ў № 3 віленскай
«пэрыядычнай часопісі беларускай моладзі» «Маладое жыцьцё» ў
кастрычніку 1922 г. (перад выбарамі ў польскі парлямэнт).
Дызайн Ягора Шумскага.

© «ARCHE Пачатак», 2007

П а д п і с н ы і н д э к с 0 0 3 4 5

ARCHE on-line: <http://arche.org.by>

ЗЬМЕСТ

АНАЛІТЫКА	5	ЮРЫ ЧАВУСАЎ Сцэнары парламэнцкіх выбараў-2008
	13	КІРЫЛА ГАЙДУК «Кактэйль» з прыватызацыі і даўгоў: рэцэпт для пазбягання даўгавой пасткі?
КРЫТЫКА	18	ТАЦЯНА ЧУЛІЦКАЯ Экспэртныя ақуляры Масквы
	26	АЛЯКСАНДАР ШЛЫК Малая канстытуцыя інэртнай апазыцыі
	33	АНАТОЛЬ СІДАРЭВІЧ «Гитлер ранен и бежал». Беларуская штодзённасьць пачатку апошняй вайны
	42	ГРЫГОРЫ ЁФЭ Дробныя сакрэты запозьненага нацыяналізму
ПАЛЕМІКА	49	ЮРЫ ПАЦЮПА Правапісны сымптом моўнай хваробы
ГІСТОРЫЯ	61	ЭЛІСА БЭМПАРАД Ідышысцкі экспэрымэнт у савецкім Менску
	81	ЭНДРУ ЁЛІСАН Украіна і Расія пасля Памаранчавай рэвалюцыі
	93	АЛЯКСАНДАР ПАШКЕВІЧ, АНДРЭЙ ВАШКЕВІЧ, АНДРЭЙ ЧАРНЯКЕВІЧ Кароткая прадмова да «Кароткага нарысу беларускага пытаньня»
	104	Кароткі нарыс беларускага пытаньня
	422	АНДРЭЙ КАТЛЯРЧУК Па навуку ў Галяндыю. Студэнты зь Вялікага Княства Літоўскага ва ўнівэрсытэтах Нідэрляндаў XVII—XVIII стст.
	429	АЛЕГ ЛАТЫШОНАК Крэва — Верх — Белая Русь
ЭСЭІСТЫКА	435	ВАЛЯНЦІН ТАРАС Цярушынкi сьмецьця на чыстай падлозе. Нататкі пра пераклад
ЛІТАРАТУРА	446	ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ Амбіграмы
	452	ВІТАЛЬ ВОРАНАЎ Плошча. Адна бязьдзея ў шматлікіх дзях
	455	МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК Рэлігія саду
	464	СТЭФАН ЖАРОМСКІ Табу
РЭЦЭНЗІІ	470	ПАВАЛ АБРАМОВІЧ «Групы зарыты на установленную глыбiну». Праўда і выдумка шляху Беларусі да свабоды
	474	ДАНІЛА ЖУКОЎСКІ Дрындушкі Свабоды

CONTENTS

ANALYSES	5	JURY ČAVUSAŮ Scenarios of Parliamentary Elections'2008
	13	KIRYŁA HAJDUK A «Cocktail» of Privatization and Loans: a Formula to Avoid the Debt Trap?
CRITICIS	18	TACIANA ČULICKAJA Moscow's Expert Glasses
	26	ALAKSANDAR ŠLYK The Lesser Constitution of the Inert Opposition
	33	ANATOL SIDAREVIČ «Hitler Is Wounded And Fleeing». Belarusian Daily Life at the Beginning of the Latest War
	42	GRIGORY IOFFE Petty Secrets of the Behindhand Nationalism
DEBATE	49	JURY PACIUPA Orthography Symptom of the Language Sickness
HISTORY	61	ELISSA BEMPORAD The Yiddish Experiment in Soviet Minsk
	81	ANDREW WILSON After the Orange Revolution: The Nature of Post-Soviet Democracy in Ukraine and Russia
	93	ALAKSANDAR PAŠKIEVIČ, ANDREJ VAŠKIEVIČ, ANDREJ ČARNIAKIEVIČ A Brief Foreword to «The Brief Outline of the Belarusian Issue»
	104	The Brief Outline of the Belarusian Issue
	422	ANDREJ KATLARČUK To Get Education in Holland. Students from the Grand Duchy of Lithuania in the Dutch Universities in 17—18 th centuries
	429	ALEH ŁATYŠONAK Kreva — The Upper Country — White Ruthenia
ESSAYS	435	VALANCIN TARAS Bits of Waste on the Clean Floor. Some Notes on Translation
LITERATURE	446	DŽMITRY DŽMITRYJEŮ Ambigrams
	452	VITAL VORANAŮ The Square. One Inaction in Many Acts
	455	MARYJA VAJCIAŠONAK Religion of the Orchard
	464	STEFAN ŽEROMSKI Taboo
REVIEWS	470	PAWAŁ ABRAMOVIČ «The Corpses are Buried at the Prescribed Depth». The Truth and Fiction about Belarus' Way to Freedom
	474	DANIŁA ŽUKOŮSKI Jocular Couplets of Liberty

ЮРЫ ЧАВУСАЎ

Сцэнары парламэнцкіх выбараў-2008

Да заканчэння паўнамоцтваў парламенту трэцяга скліканьня застаецца амаль год, але ўжо цяпер назапашваюцца прагнозы наконт таго, якім чынам будзе адбывацца чарговы выбарчы спектакль на беларускай палітычнай сцэне. Якія мэты павінны паўстаць у кантэксце выбарчай кампаніі перад уладай і перад апазыцыяй, якая верагоднасьць карэктоўкі звычайнага выбарчага працэсу праз прызначэньне датэрміновых выбараў альбо праз увядзеньне нейкіх элемэнтаў прапарцыйнае выбарчае сыстэмы? Досьвед мінулых палітычных кампаніяў у Беларусі дэманструе, што існуе магчымасьць зьмены парадку правядзеньня выбараў, але толькі на карысьць і ў інтарэсах улады, у кампэтэнцыі якой знаходзіцца ініцыяваньне такіх зьменаў.

Сама сфэра палітычнага дзеяньня ўнутры краіны ўсё болей звужаецца да стасункаў, звязаных з правядзеньнем выбараў і ўдзелам у іх. Час выбараў робіцца тым пунктам, зь якім суадносяцца астатнія дзеяньні дэмакратычных сілаў і які азначае для ўладаў момант непажаданай палітычнай адказнасьці, звязанай з пагрозай дэстабілізацыі і разбурэньня існай палітычнай сыстэмы. Выключаная з палітычнага працэсу на нацыянальным, а цяпер ужо і на мясцовым узроўні апазыцыя ня мае магчымасьцяў рабіць палітыку

Сфэра палітычнага дзеяньня ў Беларусі звужаецца да стасункаў, звязаных з правядзеньнем выбараў і ўдзелам у іх.

Юры Чавусаў — палітоляг, юрыст. Ягоня тэксты пра разьвіцьцё грамадзкіх і палітычных ініцыятываў у Беларусі зьмешчаныя ў зборніку «Belarusian society 2007: Hopes, illusions, perspectives», выдадзеным сёлета Ёсходнеэўрапейскім дэмакратычным цэнтрам. Артыкул заснаваны на тэзісах, агучаных падчас дыскусіі пра наступныя парламэнцкія выбары на канфэрэнцыі Беларускага інстытуту стратэгічных дасьледаваньняў «Да новага бачаньня Беларусі» (Кіеў, 10—12 верасьня 2007 г). Аўтарская назва тэксту — «Пагрозы і магчымасьці парламэнцкіх выбараў-2008: дэстабілізацыя сыстэмы і сродкі захаваньня рэжыму».

іншым чынам, акрамя як праз удзел у выбарчым фарсе па вызначаным уладамі сцэнары. Пры такіх абставінах памылкова разважаць пра ўдзел беларускай апазыцыі ў выбарах, ужываючы катэгорыі электаральнае паразы альбо перамогі. Але толькі падчас выбараў апанэнты зь лягераў уладаў і лягеру апазыцыі могуць патрапіць у беспасярэдняе палітычнае сутыкненьне ў публічным полі, толькі падчас выбараў зьяўляецца «сапраўдная палітыка».

Памылкова разважаць пра ўдзел беларускай апазыцыі ў выбарчых кампаніях, ужываючы катэгорыі электаральнае паразы альбо перамогі.

Зьмены сацыяльнага разьвіцьця і гарачыя тэмы грамадзкага жыцьця для апазыцыі вымяраюцца магчымасьцю скарыстаць іх у выбарчай кампаніі. Два з паловай гады таму мы былі сьведкамі таго, як нават непапулярнае перайменаваньне праспэктаў і вуліцаў у цэнтры сталіцы было ўспрынятае апазыцыйнай кааліцыяй ня як нагода для пратэсту, а толькі як чарговы аргумэнт, зь якім можна было б падкупіць сэрца выбаршчыка. Тыя ж апазыцыйныя сілы, што ў выбарчым спэтаклі не бяруць удзелу, ператварыліся ў напаўсэктанцкія групойкі, альбо ў мікра-кліентэлы вакол аўтарытэтнага лідэра, чыя значнасьць узрастае толькі падчас гандлю зь іншымі палітычнымі суб'ектамі.

Для кіруючага рэжыму выбары дэманструюць рацыянальнасьці і абумоўлены ўмовамі часу характар падтрымкі беларускай дыктатуры і яе павязь з тутэйшым насельніцтвам. Зь іншага боку, акрамя як падчас выбараў улады не ствараюць сытуацыі хоць бы тэарэтычна дапушчальнага прыходу да ўлады прыхільнікаў іншага палітычнага курсу. Пакуль выбары застаюцца тым «акном магчымасьцяў», калі дапускаецца фармальнае прызнаньне наяўнасьці легальнай альтэрнатывы дзеючаму рэжыму. Таму для ўладаў выбары азначаюць перш за ўсё пэрыяд патэнцыйнай небясьпекі.

Апазыцыйныя сілы, што ў выбарчым спэтаклі не бяруць удзелу, ператварыліся ў напаўсэктанцкія групойкі альбо ў мікра-кліентэлы вакол лідэра, чыя значнасьць узрастае толькі падчас гандлю зь іншымі палітычнымі суб'ектамі.

Для кіруючага рэжыму выбары дэманструюць рацыянальнасьці і абумоўлены ўмовамі часу характар падтрымкі беларускай дыктатуры і яе павязь з тутэйшым насельніцтвам. Зь іншага боку, акрамя як падчас выбараў улады не ствараюць сытуацыі хоць бы тэарэтычна дапушчальнага прыходу да ўлады прыхільнікаў іншага палітычнага курсу. Пакуль выбары застаюцца тым «акном магчымасьцяў», калі дапускаецца фармальнае прызнаньне наяўнасьці легальнай альтэрнатывы дзеючаму рэжыму. Таму для ўладаў выбары азначаюць перш за ўсё пэрыяд патэнцыйнай небясьпекі.

Ужо летась альтэрнатыўны характар выбарчага працэсу, гэты рэлікт нядоўгай беларускай дэмакратыі, ператварыўся ў залішнюю раскошу. Леташняй зімой падчас кампаніі па выбарах дэпутатаў мясцовых саветаў 25-га скліканьня галасаваньне пераважна мела безальтэрнатыўны характар. На кожны дэпутацкі мандат у бюлетэні для галасаваньня прэтэндаваў у сярэдні толькі адзін кандыдат. І гэткае сытуацыя бадай не пашкодзіла ўспрыманьню выбараў як дэмакратычнай працэдуры і рацыянальнасьці ўдзелу ў іх. Тое, што раней было магчымае толькі на выбарах у сельскія саветы, цяпер было дапушчальнае і падчас выбараў раённых, гарадзкіх ды абласных саветаў. Як падаецца, і надалей выбарчая працэдура будзе дэвальвавацца.

Згодна з Канстытуцыяй чарговыя выбары ў Палату прадстаўнікоў чацьвёртага скліканьня павінны быць прызначаныя не пазьней чым за чатыры месяцы і адбыцца не пазьней чым за 30 дзён да заканчэньня паўнамоцтваў Палаты прадстаўнікоў трэцяга скліканьня. Паўнамоцтвы Палаты прадстаўнікоў трэцяга скліканьня заканчваюцца 16 лістапада 2008 г., гэта

значыць, што выбары павінны адбыцца да 16 кастрычніка 2008 г., а ўказ прэзідэнта пра прызначэньне выбараў мусіць быць падпісаны не пазьней, чым 16 ліпеня 2008 г. Цэнтральная камісія па выбарах і правядзеньні рэспубліканскіх рэфэрэндумаў прапанавала прэзідэнту прызначыць выбары на 12 кастрычніка 2008 г. Натуральна, пры гэтым было адзначана, што канчатковае рашэньне пра дату прызначэньня выбараў усё ж такі застаецца за кіраўніком дзяржавы.

Для ўладаў важна, каб падчас выбараў увогуле не разгарнулася дыскусія па залабадзённых і важных для грамадства праблемах сацыяльнага і эканамічнага парадку. Выбары 2008 для ўладаў не будуць мабілізацыйнай кампаніяй, і мэты «разагрэву» грамадства будуць супрацьлеглыя таму, што назіралася ў 2004 і 2006 гг. У 2004 г. улады былі вымушаныя пайсьці на палітызацыю кампаніі з-за неабходнасьці праціснуць ідэю неабмежаванасьці тэрмінаў панаваньня Лукашэнкі, што прыўнесла ў агітацыйныя спрэчкі элемент абмежаванай палітычнай дыскусіі, няхай сабе і без удзелу апазыцыі. Выглядае, што цяпер улады будуць імкнуцца не дапусьціць, каб парлямэнцкія выбары атрымалі хоць які розгалас у грамадстве. Знойдуцца іншыя, больш бясспечныя мэханізмы для выпусканьня пары сацыяльнага напружаньня, накіталт уяўнай лібэралізацыі або скасаваньня найбольш адыёзных праўных нормаў (напрыклад, прапіскі), новага вітка барацьбы зь бюракратызмам і карупцыяй, шумнай пікіроўкі з расейскімі карпарацыямі-імперыялістамі. Па-ранейшаму можна выкарыстоўваць харызму лідэра, хоць сацыёлягі і заяўляюць пра пераход падтрымкі Лукашэнкі на рацыянальную глебу. (Але варта ўлічваць, што чыстыя вэбэраўскія тышы легітымнасьці не існуюць, у рэальным жыцьці яе падмурак заўжды зьмяшаны.). Для ўладаў будзе выгада, калі выбары застануцца незаўважнымі для беларускага народу.

Скасаваньне ільготаў і скарачэньне іншых відаў сацыяльнай падтрымкі, масавыя званьненні, падаражаньне паслугаў ЖКГ, вяртаньне ўжо напам'янутых праблемаў з харчовым забеспячэньнем, фінансавая напружанасьць у банкаўскай сфэры, памяншэньне памераў датацыяў сельскай гаспадарцы, неабходнасьць распродажу дзяржаўнай маёмасьці — усе гэтыя выклікі, што стаяць перад уладамі, павінны замоўчвацца ў афіцыйнай выбарчай кампаніі. Адказу на іх улады ня маюць, і тыя будуць імкнуцца прынесці грамадзкай думцы рытуальную ахвяру праз ратацыю дэпутатскага корпусу. Публічна ж ня мусяць быць агучаныя тыя сацыяльныя праблемы нацыянальнага ўзроўню, адказнасьць за якія наўпрост зьвязаная з правалам замежнапалітычнага і ўнутранага эканамічнага курсу, пэрсанальна навязанага кіраўніком дзяржавы. Выбары мусяць быць засяроджаныя на мясцовых праблемах, але ні ў якім разе не на праблемах сацыяльна-эканамічнага характару.

Як падаецца, краевугольным элементам непалітычнага фармату выбараў будзе ліквідацыя камунікацыі апазыцыі з насельніцтвам. Апазыцыйных кандыдатаў не дапусьцяць нават да этапу агітацыі, уключна з папярэдняй агітацыяй праз збор подпісаў пад вылучэньне. Гэта патрабуе карэктоўкі выбарчага працэсу, і тут перад дзяржаўнай адміністрацыяй паўстае некалькі магчымых опцыяў.

Выбарчая працэдура будзе дэвальвавацца і надалей.

Выбары мусяць быць незаўважнымі для беларускага народу.

ДАТЭРМІНОВЫЯ ВЫБАРЫ І РОСПУСК ПАРЛЯМЭНТУ

Хоць з праўнага гледзішча выбарчая кампанія займае тэрмін тры месяцы, для апазыцый палітычнае значэнне кампаніі заключаецца ў этапе актыўнай агітацыйнай працы яе кандыдатаў. Адсутнасць апазыцый на выбарчай сцэне (як было падчас мясцовых выбараў-2007) увогуле пазбаўляе выбары палітычнага значэння. Выбары як зьяву грамадзкага жыцця можна абмяжоўваць іх агітацыйнай фазай, калі насельніцтва пачынае заўважаць выбарчую кампанію. І чым вышэйшы ўзровень выбараў, тым раней пачынаецца гэтая фаза. Так, для прэзідэнцкай кампаніі яе актыўная палітычная фаза можа пачацца нават да фактычнага абвяшчэння

Урад Сідорскага зьяўляецца найбольш доўгатрывалым урадам у гісторыі незалежнай Беларусі.

выбораў, як гэта было з папярэднімі прэзідэнцкімі выбарамі, якія дэ факта пачаліся з вызначэння адзінага кандыдата ад дэмакратычных сілаў. Пры мясцовых выбарах актыўная палітычная фаза ў найлепшым выпадку пачынаецца фактычна толькі з этапу пачатку датэрміновага галасавання, калі пачынаецца ўвогуле. Як падаецца, для парламэнцкіх выбараў гэтая актыўная фаза будзе палягаць пасярэдзіне тэрміну кампаніі і ў прыняцце будзе супадаць з заканадаўча абмежаваным этапам агітацыі за кандыдатаў: Фактычная агітацыя за вылучаных і зарэгістраваных кандыдатаў адбываецца толькі ў апошні месяц, і палітычнае значэнне кампаніі абмежаванае толькі гэтым часам. Нягледзячы на распачатую падрыхтоўку кандыдатаў і пачатак арганізацыі назірання за выбарамі, камунікацыя дэмакратычных сілаў з насельніцтвам з прыцэлам на выбары не распачатая, і таму гэтка прычына прыспешыць выбарчую кампанію для ўладаў адсутнічае.

Тэхнічная магчымасць абвяшчэння датэрміновых парламэнцкіх выбараў ёсць, аднак законным чынам яна можа быць рэалізаваная толькі ў выпадку датэрміновага роспуску Палаты прадстаўнікоў трэцяга склікання, што запатрабуе пэўнага палітычнага напружання і непазбежна надасць працэсу прыкметы палітычнага крызісу. Улады маюць і сцэнар адстаўкі ўраду Сідорскага і адхілення парламэнтам прапанаванай прэзідэнтам кандыдатуры новага прэм'ера — але наўрад ці дзеючы дэпутаткі склад здольны выканаць падобную ролю. Больш верагодным уяўляецца самароспуск парламэнта, але для гэтага патрэбная нейкая прычына, якая мусіць мець характар надзвычайнай падзеі.

Згаданыя вышэй гаспадарчыя складанасці вымушаюць рэжым шукаць эканамічнага паратунку праз кантакты з Захадам, у першую чаргу праз здабыццё вялізарных крэдытаў, іншыя эканамічныя выгады. На ўсім сьвеце ўрадавыя крызы вырашаюцца праз роспуск парламэнта і прызначэнне датэрміновых выбараў — чаму ж правальная замежнаэканамічная палітыка дзеючага беларускага ўраду павінна быць выняткам? Таму для эўрапейскага гледача роспуск парламэнта і адстаўка ўраду могуць быць пазыцыянаваныя як набліжэнне да эўрапейскіх прыняццяў парламентарызму і ўзаемадачыненьняў паміж галінамі ўлады.

Урад Сідорскага ўжо цяпер зьяўляецца найбольш доўгатрывалым урадам у гісторыі незалежнай Беларусі (калі не лічыць ураду Вячаслава Кебіча, але той пачынаў сваю кадэнцыю яшчэ за саветамі). Урадавы крызіс можа быць інсцэніраваны на замову адміністрацыі прэзідэнта ў мэтах распрэжання сацыяльнай незадаволенасці.

Урад Сідорскага ўжо цяпер зьяўляецца найбольш доўгатрывалым урадам у гісторыі незалежнай Беларусі (калі не лічыць ураду Вячаслава Кебіча, але той пачынаў сваю кадэнцыю яшчэ за саветамі). Урадавы крызіс можа быць інсцэніраваны на замову адміністрацыі прэзідэнта ў мэтах распрэжання сацыяльнай незадаволенасці.

УВЯДЗЕНЬНЕ ПРАПАРЦЫЙНАЙ СЫСТЭМЫ

Зладзіць выбары ў фармаце непалітычнае кампаніі можна праз увядзеньне прапарцыйнай выбарчай сыстэмы. Такая рэформа не азначала б пераходу да рэальнай палітычнай канкурэнцыі, а служыла б адчужэньню выбарцаў ад кандыдатаў у парлямэнтары, памяншэньню ўплыву ў парлямэнце галіновых і тэрытарыяльных лабісцкіх групавак.

Зьмяшаная альбо прапарцыйная сыстэма ў большай ступені, чым мажарытарная, надаецца для акрэсьленага вышэй сцэнару «неполітычнай кампаніі»: а) такую сыстэму прасьцей (праз цэнтралізаванае зацьвярджэньне сьпісаў кандыдатаў) кантраляваць ад пранікненьня ў парлямэнт несанкцыянаваных лабістаў і агентаў мясцовай альбо галіновай намэнклятуры; б) у ёй тэхнічна магчымае абсалютнае недапушчэньне апазыцыі нават да стадыі агітацыі (праз стварэньне дадатковых бар'ераў і цэнзаў для ўдзелу ў выбарах, праз абмежаваньне палітычнае рэклямы і стварэньне абмежаваньяў для фінансаванья партыйнай агітацыі); в) галасаваньне па сьпісах амаль цалкам ізалюе выбарцаў ад абмеркаваньня будзённых сацыяльна-палітычных праблемаў іх мясцовасьці.

У сувязі з гэтым назіральнікі ўказваюць на стварэньне прыўладнай грамадзкай арганізацыі «Белая Русь», якую называюць зародкам будучай партыі ўлады. Аднак актыўна распачатая ўлетку кампанія ўвосень збавіла абароты — прынамсі заплянаваны агульнаацыянальны сход гэтай арганізацыі цяпер адсоўваецца на больш позьні час, у кастрычніку правесць яго не ўдалося. (Не падобна, каб рэжым так паблажліва ставіўся да графіку выкананья сваіх стратэгічных ініцыятываў.) Нагадаем, што ў 2006 г. атрымаў маштабны розгалас праект паглыненьня ПКБ з боку пралукашэнкаўскай КПБ. Аднак з гэтага нічога ня выйшла, і рысаў «партыі ўлады» КПБ гэта не надало, хоць аглядальнікі і тады бачылі прыкметы набліжэньня да прапарцыйнай сыстэмы. Прыпыненьне дзейнасьці апазыцыйнае Партыі камуністаў беларускай на шэсьць месяцаў альбо ліквідацыя дзвюх малаўплывовых, але «брэндавых» палітычных партыяў (Жаночай партыі «Надзея» і Экалягічнай партыі «БЭЗ») у апошні час таксама тлумачылася зачысткай партыйнае прасторы перад пераходам да галасаванья па сьпісах. Падчас першых выбараў па сьпісах такія фантомы з гучнымі назвамі пры нязначнай колькасьці партыяў у краіне (на дадзены момант — пятнаццаць) здольныя прывабіць занадта вялікую колькасьць галасоў.

Зьнішчэньне партыяў можна зьвязаць і з тым, што яны зьяўляюцца фактычна апошняй інстытуцыялізаванай пагрозай рэжыму ў сёньняшняй палітычнай сыстэме. І рэжым настроены зьнішчаць гэты рэлікт дэмакратыі пры любых абставінах, нават калі не плянуецца галасаванья па сьпісах. Аднак гэта не тлумачыць таго, чаму ліквідуецца ў першую чаргу тыя партыі, якія ня маюць нічога, акрамя гучнага брэнду.

Таксама сярод суб'ектыўных прыкметаў увагі да прапарцыйнае сыстэмы можна заўважыць знаходжаньне сябры Цэнтральнай камісіі па выбарах і правядзеньні рэспубліканскіх рэфэрэндумаў Алега Сьліжэўскага ў якасьці доўгатэрміновага назіраль-

Партыі зьяўляюцца фактычна апошняй інстытуцыялізаванай пагрозай рэжыму ў сёньняшняй палітычнай сыстэме.

ніка за выбарамі ў Казахстане, дзе адбываўся падобны пераход ад мажарытарнай сыстэмы да «кіраваных» выбараў па прапарцыйнай сыстэме зь відавочным дамінаваньнем адной партыі. Гэты чыноўнік таксама кіруе аддзелам міністэрства юстыцыі, які кантралюе дзейнасьць палітычных партыяў і грамадзкіх аб'яднаньняў.

Выглядае, пакуль рашэньне пра ўвядзеньне прапарцыйнай сыстэмы не прынятае. Асьвятленьне гэтай тэмы ў дзяржаўных мэдыях, згаданыя крокі па рэгуляваньні партыйнай прасторы пазначаюць толькі тое, што такі варыянт разглядаецца сярод

**Варыянт
увядзеньня
прапарцыйнай
сыстэмы
разглядаецца
сярод магчымых.**

магчымых. Праўда, з выказваньня Лукашэнкі можна зрабіць выснову, што праект прапарцыйнай сыстэмы хутчэй не адхілены, а адпраўлены на дапрацоўку:

Вообще, я не сторонник вашей этой системы парламентских выборов. У нас полностью мажоритарная система: депутат должен избираться от народа, в округе, конкретный человек из этого округа. И он должен ездить туда к людям, встречаться. Он должен перед ними отвечать.

Поэтому мы оставили мажоритарную систему. Мы пропорциональную систему по партийным спискам не вводили...¹

Мажарытарная выбарчая сыстэма не замацаваная канстытуцыйна, таму для яе ўвядзеньня дастаткова прыняцьця парламэнтам новай рэдакцыі Выбарчага кодэксу. У адрозьненьне ад датэрміновага правядзеньня выбараў, прыкметаў палітычнага крызісу тут ня будзе — будзе толькі ўдасканаленьне і дэмакратызацыя выбарчай сыстэмы.

Захады некаторых палітычных сілаў ужо цяпер можна расцаніць як падрыхтоўку да выбараў па партыйных спісах. Лібэральна-дэмакратычная партыя Беларусі гучна абвясціла пра пашырэньне сваіх шэрагаў і прыняцьцё ў партыю знакамітасьцяў (пакуль справа абмежавалася комікам Я. Крыжаноўскім). Сацыял-дэмакраты Казуліна таксама абвясцілі пра кампанію заахвочваньня сяброўства ў партыі.

МЕСЦА ДЭМАКРАТЫЧНЫХ СІЛАЎ У ІНСЦЭНІРОЎЦЫ ВЫБАРАЎ

Дзеля паўнейшага аналізу магчымых канфігурацыяў палітычнага сутыкненьня ўлады і апазыцыі падчас будучай выбарчай кампаніі разгледзім выбарчую стратэгію апазыцыйных палітычных сілаў. На жаль, іх стратэгія ў сьвятле выбараў застаецца нявызначанай, дакладней, пакуль знаходзіцца ў стадыі фармуляваньня, калі існуе некалькі канкурэнтных падыходаў.

Рэальныя мэты Аб'яднаных дэмакратычных сілаў (АДС) напярэдадні выбараў палягаюць найперш у выйгрышы рэсурсаў і заняцьці найбольш спрыяльнай пазыцыі напярэдадні кампаніі па выбарах прэзыдэнта 201—2011 гг. Як палітычны суб'ект кааліцыя АДС пакуль ня выпрацавала іншых стратэгічных мэтаў у выбарчай кампаніі.

¹ Стэнаграма прэс-канфэрэнцыі А. Лукашэнкі расейскім журналістам, 12.10.2007 / Прэс-служба Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, <http://www.president.gov.by/press38710.html>.

Заклучанае пагадненне аб удзеле ў выбарах прадугледжвае вылучэнне па адным кандыдату на кожную са 110 акругаў. Іх папярэдні сьпіс фармулюецца. Зь іншага боку, шэраг партыяў АДС адмовіліся далучыцца да пагаднення, у тым ліку гэта зрабіў Мілінкевіч і ягоны незарэгістраваны «Рух «За Свабоду» разам з асацыяванымі суб'ектамі. Мяркуецца зладзіць кампанію за правядзеньне свабодных выбараў, у тым ліку з выкарыстаннем мэтадаў масавых акцыяў і інфармаваньня насельніцтва. Такім чынам, распрацоўваецца толькі тактыка ўдзелу (фармуляваньне сьпісу прэтэндэнтаў на дэпутацкі мандат, арганізацыя маніторынгу выбараў, стварэньне кіраўнічага органа ў выглядзе Камітэту начальнікаў штабоў), аднак мэты ўдзелу кааліцыі ў выбарах пакуль не агучаныя публічна.

Мэты ўдзелу кааліцыі дэмакратычных сілаў у выбарах пакуль не агучаныя публічна.

Сярод тых сілаў, якія ня так адназначна выказваюцца наконт мэтазгоднасьці ўдзелу ў выбарах, вылучаецца пазыцыя Аляксандра Мілінкевіча і ягонага руху. Сам гэты палітычны суб'ект у выбарах як кампаніі па вылучэньні кандыдатаў у парлямэнт ня ўдзельнічае. Але ён разглядае яго як нагоду для разгортваньня некалькіх кампаніяў (часткова ўзгодненых з АДС, як кампанія «За свабодныя выбары»), мэтай якіх будзе захаваньне палітычнага статусу і вядомасьці Мілінкевіча і забесьпячэньне ягоных пазыцыяў напярэдадні будучага цыклю выбараў у прэзыдэнты ў 2010—2011 гадох. Напэўна, задача дацягнуць існаваньне Мілінкевіча да прэзыдэнцкіх выбараў у якасьці дзеяздольнага кандыдата ня можа быць выкананая, як і яго вылучэньне другім разам як адзінага кандыдата ад аб'яднанай апазыцыі. Гэтыя захады хутчэй пакліканыя забясьпечваць уплыў групоўкі Мілінкевіча ў працэсе вызначэньня персоны такога кандыдата і самога фармату ўдзелу ў прэзыдэнцкіх выбарах.

Апазыцыя значна горш падрыхтаваная да выбараў з тэхнічнага і рэсурсавага пункту гледжаньня, чым было раней, і ня мае спадзяваньняў на адкрыты і празрысты выбарчы працэс і атрыманьне мандатаў. Канфлікт паміж АДС і Мілінкевічам і сама працэдура адхіленьня Мілінкевіча ад кааліцыйнае працы дорага каштаваў дэмакратам. На жаль, мэты апазыцыі пакуль палягаюць унутры самой апазыцыйнай супольнасьці і не арыентаваныя на ўплыў на грамадзтва.

Мэты апазыцыі пакуль палягаюць унутры самой апазыцыйнай супольнасьці і не арыентаваныя на ўплыў на грамадзтва.

ВЫСНОВЫ

Для апазыцыі выбары, страціўшы свой сэнс як сродак прыходу да ўлады, зрабіліся адзіным апраўданьнем свайго існаваньня. Тыя палітычныя групоўкі, якія ў выбарах не бяруць удзелу, такога апраўданьня для свайго існаваньня ня маюць. Пасьлядоўнасьць пазыцыі КХП-БНФ ня можа не выклікаць павагі. Але гэтая партыя служыць на беларускім палітычным краевідзе красамоўным прыкладам таго, ува што можа пераўтварыцца палітычная сіла, якая адмаўляецца ад якога-любя ўдзелу ў выбарчых кампаніях. Аргумэнты на карысьць байкоту не вытрымліваюць кры-

тыкі і пераважна зводзяцца да псыхалагічных («колькі ўжо можна прайграваць? — лепей не гуляць па іх правілах!»). Да таго ж байкот ужо не зьяўляецца надзейнай зброяй супраць знешняй легітымацыі рэжыму. Усякія спробы байкатаваньня выбараў выключаюць суб'екта з палітычнага жыцьця. Не апошні аргумэнт партыйнай апазыцыі супраць выкарыстаньня тэхналёгіі байкоту мае прагматычны характар: пры адсутнасьці ўнутранай падтрымкі для палітычных структураў атрымаць рэсурсы ад замежных донараў можна толькі пры ўмове актыўнага палітычнага дзеяньня, якім байкот быць не можа.

Ключавое пытаньне для ацэнкі магчымых удзелу апазыцыйных сілаў у выбарах — пытаньне палітызацыі будучай кампаніі. Апазыцыя мусіць быць выпрацаваная палітычна парадка дзянь, які дазволіў бы надаць гэтым парламэнцкім выбарам палітычнае гучаньне. Трэба паставіць у грамадстве пытаньні, на якія ўлада ня хоча даваць адказу. Сацыяльна-эканамічным пытаньням (ільготы, газ, міжнародныя санкцыі) мусіць быць нададзена выразнае палітычнае гучаньне.

Існыя памкненьні палітычных суб'ектаў улады і апазыцыі не супярэчаць адзін аднаму і могуць быць задаволеныя ў рамках адной выбарчай кампаніі. Адбываецца гэта з-за таго, што апазыцыя публічна ўжо ня ставіць перад сабою мэты прыходу да ўлады, але і няздольная пакуль сфармуляваць ніякай іншай мэты.

Хацелася б таксама адзначыць ролю «палітычнай экспэртзы» з нагоды парламэнцкіх выбараў. У пэсымістычных прагнозах і рэалістычна-несуцяшальных сцэнарах чарговай паразы дэмакратычных сілаў за галасы «электарату» ёсьць рацыянальнае зерне, але практычнае карысьці ў іх — нуль. Нельга сыцьвярджаць адсутнасьць у краіне выбарчага працэсу і пры гэтым апэраваць катэгорыямі «электарат» альбо «перамога на выбарах». Трэба чакаць нечаканасьцяў і нічому не здзіўляцца.

КІРЫЛА ГАЙДУК

«Кактэйль» з прыватызацыі і даўгоў: рэцэпт для пазбягання даўгавой пасткі?

ПРАБЛЕМЫ ПЛАТНАГА БАЛАНСУ ВЫРАШАЮЦА ЗА КОШТ ПРЫЦЯГНЕННЯ ЗАМЕЖНЫХ ПАЗЫКАЎ

Апошнім часам урад выказвае заклапочанасць з нагоды сітуацыі з бягучым рахункам, якая пагоршылася праз павышэнне коштаў на энерганосьбіты. Гэтае павышэнне, паводле разлікаў Даследчага цэнтру ІПМ, здольнае прывесці ў 2007 г. да стратаў памерам 1,2 млрд USD. Сёлета дэфіцыт наяўнага рахунку можа скласці 5 % ВУП. Прыблізна такі паказнік назіраўся ва ўсходнеазіяцкіх эканоміках напярэдадні фінансавога крызісу ў 1997 г.

У выніку замежная запазычанасць няспынна расце, пачынаючы з канца мінулага года. Некаторыя назіральнікі выказваюць меркаванне, што такім чынам пад беларускую эканоміку закладваецца «даўгавая бомба заповоленага дзеяння». На думку вядомага эканаміста Леаніда Злотнікава, замежныя пазыкі часткова выкарыстоўваюцца дзеля павышэння рэальных заробкаў (па-над узроўнем росту прадукцыйнасці працы) і задавальнення спажывецкіх апетытаў грамадства. Разам з тым неабходна адзначыць, што энергетычны шок — не адзіны фактар росту замежнай запазычанасці.

Кірыла Гайдук — эканаміст менскага аналітычнага цэнтру ІПМ. Друкуецца ў «ARCHE» ўпершыню.

КАРОТКАТЭРМІНОВЫЯ ПАЗЫКІ ПЕРАВАЖАЮЦЬ

Нацыянальны банк Беларусі паведамляе, што за ўвесь 2006 г. рост валавога замежнага доўгу склаў 34,2 %, тады як за першую палову 2007 г. ён склаў больш за 38 %. За перыяд з 1 красавіка 2006 г. да 1 красавіка 2007 г. валавы замежны доўг павялічыўся больш чым на 3 млрд USD і амаль дасягнуў 8 млрд USD (павелічэнне на 58,5 %). Найбольш актыўна пазыкі атрымлівалі камерцыйныя банкі і прадпрыемствы. На 1 красавіка 2007 г. доля такіх банкаў і прадпрыемстваў складала 85,6 %, у параўнанні з 80,9 % на пачатак 2006 г. Аднак амаль усе яны належаць дзяржаве, таму можна казаць, што агульная лічба замежнага доўгу прыблізна адпавядае доўгу дзяржаўнаму. Большасць прыцягнутых пазыкаў — кароткатэрміновыя. За апошнія паўтара года яны складалі прыблізна 65 % ад агульнага аб'ёму, а доўгатэрміновыя — 35 %. Прыблізна тая ж прапорцыя назіралася і ў сферы банкаўскай запазычанасці, а вось у іншых сектарах эканомікі доля кароткатэрміновых пазыкаў складала 85 % у 2006 г. і знізілася да 78,5 % да 1 красавіка 2007 г.

У азіяцкіх эканоміках пазыкі таксама назапашваліся камерцыйнымі банкамі і кампаніямі, але суадносіны замежнага доўгу да ВУП былі большымі, чым у Беларусі. У Беларусі яны складалі 18,6 % на канец 2006 г. (у 2002 г. — 27 %) і могуць дасягнуць на канец 2007 г. узроўню 25 %. У той жа час памер замежнага доўгу да ВУП складаў 28 % у Паўднёвай Карэі, 35 % у Тайландзе, 42 % у Малайзіі, 48 % у Інданэзіі і 51 % у Філіпінах.

Павелічэнне памераў замежнай запазычанасці часткова абумоўліваецца розніцай у працэнтных стаўках у Беларусі і іншых краінах. Заходнія рынкі прапануюць нашмат больш танныя пазыкі. Напрыклад, банкі ў Расіі выкарыстоўвалі замежныя пазыкі для таго, каб выдаваць іпатэчныя крэдыты для ўнутранага рынку. Аднак цяпер яны сутыкаюцца з рэальнымі праблемамі, бо для выплаты пазыкаў неабходнае перапазычанне. Беларускія банкі ў пэўным сэнсе пайшлі іншым шляхам. Рост беларускай эканомікі патрабуе большага памеру крэдытных рэсурсаў, такім чынам банкі карыстаюцца розніцай у працэнтных стаўках паміж Беларуссю і іншымі краінамі. Разам з тым, на думку былога старшыні Нацбанку Станіслава Багданкевіча, урад выкарыстоўвае замежныя даўгі для субсідывання беларускай эканомікі.

Пераважная колькасць кароткатэрміновых пазыкаў можа выклікаць неабходнасць перапазычання, аднак гэта будзе ня так лёгка ажыццявіць з тае прычыны, што Беларусь дагэтуль не з'яўляецца сталым гульцом на міжнародных фінансавых рынках. Урад, відавочна, заклапочаны такой акалічнасцю, што пацвярджаюць прыкладзеныя ім высылкі на атрыманне суверэннага крэдытнага рэйтынгу, які быў нарэшце атрыманы ў жніўні 2007 г. Standard & Poors надаў Беларусі рэйтынгі В+ — для доўгатэрміновых крэдытаў у замежнай валюце, і В — для кароткатэрміновых крэдытаў. Паводле вызначэння самога агенцтва, узровень ВВ сведчыць пра меншую верагоднасць дэфолту, чым іншыя спекуляцыйныя ўзроўні. Аднак краіна, якая мае такі рэйтынг, усё ж сутыкаецца з сур'ёзнымі праблемамі і можа аказацца ў неспрыяльных бізнесовых, фінансавых і эканамічных абставінах, што ставіць пад пагрозу выкананне яе фінансавых абавязкаў. Але рэйтынг ВВ усё ж дазваляе Беларусі атрымліваць пазыкі на больш-менш прымальных умовах.

НЕБЯСПЕКА ЗАПАЗЫЧАНАСЦІ

Наяўнасць крэдытных сродкаў за мяжой — не галоўная праблема для беларускай эканомікі. Камерцыйныя банкі і прадпрыемствы могуць назапашваць запазычанасць у замежнай валюце, аднак, раз многія з іх атрымліваюць аплату за свае тавары і паслугі ў нацыянальнай валюце, памер іхнай запазычанасці можа рэзка павялічыцца з прычыны дэвальвацыі. Дэвальвацыя ў Беларусі — гэта не толькі эканамічная, але і палітычная праблема, бо ў выніку яе зніжаецца доларавы эквівалент заробкаў і, такім чынам, скарачаецца спажыванне. Згодна з думкай многіх экспертаў, выказанай падчас канферэнцыі BISS, стабільнасць абменнага курсу ёсць адным з фундаментальных складнікаў «сацыяльнага кантракту» паміж уладай і грамадствам. Напрыклад, продаж аператара мабільнай сувязі Velcom быў справакаваны неабходнасцю змінімаваць наступствы міні-набегу на банкі, што адбыўся пры канцы мінулага года. Паводле некаторых неафіцыйных ацэнак, Нацыянальны банк Беларусі прадаў да траціны сваіх золатавалютных рэзерваў у снежні 2006 г., каб абараніць беларускі рубель ад дэвальвацыі.

Найбольш важнае пытанне для беларускай эканомікі — ці здолее яна эфектыўна выкарыстаць крэдытныя рэсурсы, ці яны будуць змарнаваныя на падтрыманне ўзроўню спажывання і бесперспектыўныя інвестыцыйныя праекты. Для фінансавай сістэмы Беларусі характэрны палітычны кантроль над шэрагам сектараў і асобных прадпрыемстваў. Такі кантроль прадугледжвае вылучэнне льготных крэдытаў, забеспячэнне падатковых зніжкаў і г. д. Дзяржаўнае субсідыяванне само па сабе — не абсалютнае зло, але ў Беларусі яно накіраванае на падтрымку дзейнасці неэфектыўных прадпрыемстваў. Згодна са статыстыкай Нацыянальнага банку, доля непавернутых крэдытаў складала за апошнія паўтара года толькі 3 % ад іх агульнага аб'ёму, што значна ніжэй, чым ва ўсходнеазіяцкіх эканоміках перад фінансавым крызісам (8 % у Карэі, 13 % у Тайландзе і Інданэзіі, 14 % на Філіпінах). Аднак асобныя аналітыкі лічаць гэтую лічбу заніжанай, бо камерцыйныя банкі выкарыстоўваюць неадпаведныя статыстычныя метады. Невяртанне крэдытаў, урэшце, можа стварыць праблему перапазычання для саміх гэтых банкаў, вынікам чаго стане ціск на нацыянальную валюту.

ПРАЦЯГ ПАДТРЫМКІ НЕЭФЕКТЫЎНЫХ ПРАДПРЫЕМСТВАЎ

Урад прыняў некалькі рашэнняў, якія ставяць выдзяленне фінансавай падтрымкі прадпрыемствам у залежнасць з вынікамі іх працы. Кіраўнікі прадпрыемстваў нясуць адказнасць за эканамічныя паказнікі. Ясна, што беларускія ўлады відавочна лічаць больш важнымі валавыя паказнікі і выкананне прагнозаў заданняў, а не паказнікі эфектыўнасці дзейнасці прадпрыемстваў (такія, як прыбытковасць). Акрамя таго, застаецца нязменнай палітыка ўраду па падтрымцы стратных прадпрыемстваў. Памер дзяржаўнай падтрымкі павялічыўся з 1,2 млн USD у 2005 г. да 1,9 млн у 2006 г. Болей за палову гэтых сродкаў складаюць наўпроставыя пазыкі і субсідыі, каля 30 % — падатковыя льготы. Некаторыя стратныя прадпрыемствы былі не рэструктурызаваныя, а нацыяналізаваныя, г. зн. дзяржава павялічыла сваю долю ў іхным статутным капітале ў абмен на фінансавую падтрымку. Разам з тым трэба адзначыць, што агульны памер стратаў неэфектыўных прадпрыемстваў адносна невялікі:

КІРЫЛА ГАЙДУК

у 2006 г. ён складаў 0,4 % ад ВУП, ці каля 140 млн USD. Можна прагназаваць, што калі памер стратаў значна не павялічыцца, улады ня мецьмуць прычынаў адмовіцца ад практыкі падтрымкі такіх прадпрыемстваў.

ПАЛІТЫЧНА-БІЗНЕСОВЫ ЦЫКЛ

Іншы фінансава-палітычны парог, якога ўрад не можа пераадолець, — гэта практыка прымянення палітычна-бізнесовага цыклу. У адпаведнасці з ім урад павышае заробкі і вышлаты перад важнымі палітычнымі падзеямі, такімі, як выбары і рэфэрэндумы (звычайна тэмпы павышэння даходаў перасягаюць тэмпы росту прадукцыйнасці працы), і стрымлівае даходы на карысць падтрымкі рэальнага сектару, калі гэтыя кампаніі завяршаюцца. Адміністрацыйнае павышэнне заробкаў скарачае інвестыцыйныя магчымасці як дзяржавы, так і саміх прадпрыемстваў, у выніку чаго ўзнікае рызыка запаволення тэмпаў эканамічнага росту.

У апошнія два гады разрыў паміж рэальнымі заробкамі і прадукцыйнасцю памяншаўся, што зрабіла магчымым рост інвестыцыяў (у 2006 г. прырост інвестыцыяў склаў 31,4 % супраць павелічэння рэальных заробкаў на 17,6 %). Гэты працэс, аднак, запаволіўся ў 2007 г. з прычыны росту цэнаў на энерганосьбіты, што скараціла інвестыцыйныя магчымасці прадпрыемстваў. Далейшае павышэнне цэнаў у 2008—2010 гг. можа справакаваць новую фазу палітычна-бізнесовага цыклу, калі ўрад будзе вымушаны ізноў звярнуцца да больш актыўнай сацыяльнай палітыкі і апераджальнага павышэння заробкаў.

Такім чынам, дзеля падтрымкі палітычна-бізнесовага цыклу перад выбарамі 2008 і 2011 гг. беларускія ўлады мусяць шукаць замежныя крыніцы фінансавання. Можна прагназаваць, што перад парламенцкімі выбарамі 2011 г. урад абмяжуецца вяртаннем, у той ці іншай форме, скасаваных сацыяльных ільготаў, што не абцяжарыць бюджэт ў значнай ступені.

ПРЫВАТЫЗАЦЫЯ ЯК СТРАХАВАЯ МЕРА

Усведамляючы доўгатэрміновыя наступствы, якія нясе назапашванне замежных даўгоў, урад пачаў выкарыстоўваць прыватызацыю як сродак «падстрахоўкі» ад магчымых фінансавых праблемаў. Апрача вымушанага продажу 12 % акцыяў «Белтрансгазу» (з запланаваных да 2011 г. 50 %), у 2007 г. адбыліся дзве буйныя прыватызацыйныя падзеі, да якіх, імаверна, падштурхнула няўдалая спроба атрымаць стабілізацыйны крэдыт ад Расіі. Першая — продаж 99,72 % акцыяў завода «Мотавела» ў Мінску аўстрыйскай кампаніі АТЕС Holding GmbH. Гэтая кампанія забавязалася інвеставаць у «Мотавела» каля 20 млн USD да 2012 г. Але галоўная прыватызацыйная падзея года — продаж кампаніі Velcom замежнай кампаніі Telecom Austria. Прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка нядаўна правёў перамовы са старшынём праўлення расійскага холдынгу «Сістэма» з нагоды магчымага продажу прадпрыемства «Інтэграл». Іншая верагодная падзея — продаж светлагорскага «Хімовакна» аўстрыйскай хімічнай кампаніі Glanzstoff Austria GmbH. На працягу 2007 г. улады заяўлялі пра намер размяшчэння IPO вядучых беларускіх экспарцёраў на сусветных біржах. Пры-

ватызацыя ажыццяўляецца «за зачыненымі дзвярыма» не толькі дзеля яе бюракратычнага, «наменклатурнага» характару, але і таму, што ўлады не жадаюць ствараць уражанне, нібыта ў прыцягненні фінансавых сродкаў ёсць скрайняя неабходнасць. Тады патэнцыйныя пакупнікі маглі б граць на паніжэнне кошту актываў. Такім чынам, пэўныя перамовы пра прыватызацыю трэба праводзіць цяпер, калі няма сур'ёзных эканамічных праблемаў.

Імкненні беларускіх уладаў прыцягнуць інвестыцыі ў будаўнічы сектар і рэалізацыя праектаў кшталту «Мінск-Сіці» адлюстроўваюць тую ж тэндэнцыю пошуку такіх сродкаў фінансавання дэфіцыту наяўнага рахунку, якія сталі б альтэрнатывай межным даўгам.

Выглядае, што беларускія ўлады імкнуцца найперш прадаваць прадпрыемствы, якія знаходзяцца ў добрым фінансавым стане. Попыткам сярод пакупнікоў, прынамсі, будуць карыстацца менавіта прадпрыемствы нафтахімічнага сектару і іншыя вядучыя экспарцёры. Па-першае, «кропкавая» прыватызацыя, продаж асобных прадпрыемстваў згодна з неабходнасцю, стварае сітуацыю, калі прыватызацыйны працэс можа быць запаволены, спынены ці нават павернуты назад у любы момант. Па-другое, практыка продажу «фамільнага срэбра» азначае, што прыватызацыя дэ-факта выкарыстоўваецца як іншы сродак падтрымкі старой эканамічнай мадэлі, бо грошы, атрыманыя ад продажу актываў, будуць выкарыстоўвацца для падтрымкі неэфектыўных сектараў і прадпрыемстваў і адцягнення іх рэструктурызацыі. Аднак гэтая палітыка можа працягвацца, пакуль «фамільнае срэбра» ў наяўнасці. Ва ўсякім разе, для эканомікі гэта «бомба запаволенага дзеяння», якая выбухне, калі пlynь інвестыцыяў і пазыкаў спыніцца.

ВЫСНОВЫ

- Поўнамаштабная перапродажная падрыхтоўка Беларусі пакуль не пачалася. Замест гэтага прыватызацыя выкарыстоўваецца ў якасці страхавой меры для падтрымкі макраэканамічнай стабільнасці і мінімізацыі рызыкаў, звязаных з замежнай запазычанасцю.

- Беларусь абрала двухтэкавую стратэгію адаптацыі да знешніх выклікаў, спалучаючы замежныя пазыкі і кропкавую прыватызацыю ў якасці гарантыі ад магчымых фінансавых праблемаў, звязаных з замежнай запазычанасцю. Маштаб прыватызацыйнай актыўнасці ў Беларусі залежыць ад памеру дэфіцыту наяўнага рахунку.

- Паўстанне даўгавой піраміды малаверагодна ў кароткай і сярэнетэрміновай перспектыве. Апроч прыватызацыі, меры, якія могуць змягчыць праблему дэфіцыту наяўнага рахунку і адвесці пагрозу палітычна непрымальнай дэвальвацыі, уключаюць гандлёвы пратэкцыянізм, некаторыя імпартазамышчальныя меры і г. д. Інструменты кшталту ІРО могуць выкарыстоўвацца, каб прыцягнуць дадатковыя сродкі.

- У цэлым, беларуская эканоміка выжыве ў каротка- і сярэнетэрміновай перспектыве, нягледзячы на рост замежнага доўгу і павялічэнне дэфіцыту наяўнага рахунку. Аднак абраная беларускімі ўладамі стратэгія выжывання не ўлічвае, што ў доўгатэрміновай перспектыве значная частка беларускай прамысловасці можа страціць канкурэнтаздольнасць. Кактэйль з прыватызацыі і пазыкаў толькі зацягвае працэс рэструктурызацыі праблемных зонаў беларускай эканомікі.

ТАЦЯНА ЧУЛІЦКАЯ

Экспэртныя акуляры Масквы

Тэксты, якія згадваюцца ў артыкуле:

Коктыш, К. *Беларусь: зарождzenie палітыкі* // [http://
deeplake.livejournal.com/118149.html#cutid1](http://deeplake.livejournal.com/118149.html#cutid1).

Коктыш, Кирилл. *Перестановки в КГБ Беларуси — это в первую очередь кадровый размен* // <http://www.polit.ru/news/2007/07/18/koktysh.html>.

Коктыш, Кирилл. *За переустройство Венесуэлы* // [http://nmnby.org/pub/
0707/18j.html](http://nmnby.org/pub/0707/18j.html).

Суздальцев, Андрей. *Задание на осень 2007* // [http://www.politoboz.com/node/
212](http://www.politoboz.com/node/212).

*Рыторыка як сродак канструявання ўяўленай
супольнасці.*

З анатацыі да інтэрнэт-старонкі

Нядаўна сабе на дзіва я ўцягнулася ў дыскусію сярод выкладчыкаў Эўрапейскага гуманітарнага ўніверсітэту адносна статусу паліталёгіі як навукі. У якасці актуальнага чарговы раз загучэла пытаньне, якое нагнала аскамы і было неаднаразова абмеркавана — ці ёсць паліталёгія ня толькі ў Беларусі, але і наагул у сьвеце? І якую веду гэтая самая паліталёгія вырабляе, і вырабляць можа, калі на «самыя простыя пытаньні» нахшталт

таго, «колькі яшчэ прабудзе Лукашэнка ва ўладзе?» адказаць ня можа?

Калі першую частку пастаўленай праблемы варта альбо абмяркоўваць асобна, альбо зусім не абмяркоўваць, каб не вяртацца ў дыскурсе, уласцівы хутчэй сярэдзіне дваццатага стагодзьдзя, дык праблема, паднятая ў другой частцы, на мой погляд, для беларускай паліталёгіі сапраўды актуальная і вымагае асобнага разгляду.

Тацяна Чуліцкая — палітоляг, магістар палітычных навук Манчэстэрскага ўніверсітэту. Выкладае ў Эўрапейскім гуманітарным універсітэце ў Вільні. Аўтарская назва тэксту — «Ствараючы вобразы».

Падчас вышэйпамянёнай дыскусіі прагучэла цвёрджаньне пра тое, што палітолягамі часьцяком ёсьць ці называюцца людзі, якія папросту ўмеюць добра чытаць пэрыядычныя выданьні. Нягледзячы на, мабыць, скептычны тон дадзенага меркаваньня, можна сказаць, што ў пэўнай ступені так яно і ёсьць. Важнасьць вылучэньня патрэбнай інфармацыі з вялікіх масіваў, разгляд адабраных звестак пры дапамозе сыстэмнага аналізу, абазначэньне найбольш рэlevantных фактаў і адасабленьне невядомых (на першы погляд) узаемасувязяў у палітычным полі — гэта, бадай, набор ключавых навыкаў для палітоляга, які працуе ў сфэры прыкладнага палітычнага аналізу.

Аднак чаму некаторыя прадстаўнікі акадэмічнай супольнасьці пазыцыянуюць гэтыя навыкі так, нібыта яны не патрабуюць ня тое што пэўных намаганьняў і адмысловых ведаў, але, нібыта, нават сваёй пазнавальнай каштоўнасьцю стаць ніжэй за звычайную палітычную журналістыку? У якасьці аргумэнтаў, каб пацвердзіць гэтае меркаваньне, падаецца тэзіс пра немагчымасьць прадукаваньня рэlevantнай веды пра палітыку на грунце мэдычных матэрыялаў, а таксама пра няздатнасьць палітолягаў будаваць буйнамаштабныя доўгатэрміновыя палітычныя прагнозы, бо «чорная скрынка» прыняцьця рашэньняў для іх абсалютна зачыненая. Выходзіць, што, ня маючы беспасярэдняга доступу «да цела» і ня маючы зносінаў *face-to-face* з прадстаўнікамі кіраўнічых элітных групавак асабіста, аналітык нічога, нібыта, прааналізаваць і ня можа. Поле палітыкі пры гэтым зводзіцца да пэўнага кшталту «міжсабойчыку» ўладных групавак, якія, на добры лад, не залежаць ад сыстэмных фактараў.

У сытуацыі функцыянаваньня палітычнага рэжыму няпростай дэмакратыі (а ў выпадку сучаснай Беларусі не-дэмакра-

тыі наагул) беспасярэдні аналіз намераў суб'ектаў, якія стаяць пры ўладзе, больш чым ускладнены. Няма дзіва, што на першы плян выйшаў акурат аналіз палітычнай сыстэмы, раскладаў палітычна-эканамічных сілаў у розных краінах і рэгіёнах і інш., які здзяйсняецца ў тым ліку і пры дапамозе адкрытых крыніцаў інфармацыі.

Пры гэтым да ўвагі не бяруцца аргумэнты ані пра тое, што можна зладзіць комплексны аналіз этапу рэалізацыі палітычных рашэньняў, ані прасачыць лёгіку функцыянаваньня канкрэтных інстытутаў і суб'ектаў, ані выпрацаваць найбольш эфэктыўныя мэханізмы адаптацыі ці зьмяненьня дзеяньняў канкрэтных палітычных суб'ектаў у палітычнай прасторы. Веды пра рэальнасьць і пра функцыянаваньне палітычнай сыстэмы ў адпаведнасьці з зададзенымі ў ёй палітычнымі ўмовамі, як мяркуюць крытыкі прыкладной паліталёгіі, ня маюць значэньня. Нашмат важнейшыя, паводле такой лёгікі, прадказаньні будучыні.

Тое, наколькі складана і часьцяком некарэктна будаваць прагнозы на доўгатэрміновую пэрспэктыву, якія прэтэндуюць на статус аналітычных, я ўжо апісвала на прыкладзе працаў палітоляга, які зарэкамэндаваў сябе ў вачох маскоўскай экспертнай супольнасьці як спэцыяліста па Беларусі, Андрэя Суздальцава (пра яго пойдзе гаворка ніжэй у гэтым артыкуле). Цяпер жа хацелася трохі паўтарыцца і зноў абазначыць тэзіс пра тое, што прагназаваньне на доўгатэрміновую пэрспэктыву ва ўмовах палітычнай рэальнасьці Беларусі асабліва з боку замежных — расейскіх ці заходніх — аналітыкаў ёсьць падменай рэальнага аналізу папулісцкай, але зразумелай і прывабнай ня толькі для шырокіх масаў, але і для шматлікіх прадстаўнікоў акадэмічнай супольнасьці, рыторыкай.

Адказ на пытаньне кшталту: «калі сыдзе Лукашэнка?» ёсьць, хутчэй, пытаньнем палітычнай спэкуляцыі, а не паліталёгічнай веды дзеля немагчымасьці выбудаваць унутрана несупярэчлівую, лягічную і верыфікаваную аналітычную схему. Само пытаньне задае пэўную танальнасьць адказу і мінімальнае поле варыянтнасьці адказу на яго. Чаканьне ад беларускай паліталёгічнай супольнасьці гатовага адказу, а дакладней (паводле дадзенай лёгікі) рэцэпту, і наступнае сьцьверджаньне пра паліталёгічную нястаннасьць экспэртнай супольнасьці ў выпадку неатрыманьня катэгорычнага і адназначнага адказу падаецца даволі спрэчным.

Аднак варта задумацца, адкуль увогуле магло паўстаць падобнае меркаваньне пра «місію» прыкладной паліталёгіі ў Беларусі. Падаецца, што адным (хоць, вядома ж, не адзіным) з фактараў, які спрыяе дадзенай акалічнасьці, ёсьць прадукаваньне тэкстаў расейскімі палітолягамі, якія пішуць пра Беларусь і якія з уласьцівым маскоўскай «экспэртнай» супольнасьці аплёмбам раздаюць гатовыя палітычныя «рэцэпты». Пры гэтым зьлёгкасьцю тлумачыцца беларуская сытуацыя, а ў выкарыстаныя пры гэтым схемы дадаецца свайго кшталту «разынка» ў выглядзе «інфармацыі з крыніц вартых даверу», прышраўленай прадказаньнямі адносна далейшай хады разьвіцьця падзеяў.

У якасьці прыкладаў падобнага кшталту тэкстаў у гэтым артыкуле будуць разглядацца аналітычныя артыкулы сёлетняй восені ўжо памянёнага А. Суздальцава і экспэртныя меркаваньні, выказаныя цяперашнім маскоўскім (Маскоўскі дзяржаўны інстытут міжнародных адносін (Унівэрсытэт) аналітыкам і палітолягам Кірылам Коктышам.

АКАЗВАЕЦЦА, ГЭТА ТОЛЬКІ ПАЧАТАК

У якасьці адпраўнага пункту камэнтараў К. Коктыша адносна Беларусі хацелася б прапанаваць кароткі аналіз яго тэксту ў адным з пастоў у *livejournal*, назва якога гучыць, ні болей ні меней як «Беларусь: зараджэньне палітыкі».

Першы і паводле аўтаравай лёгікі асноўны тэзіс у тым, што ў беларускай палітыцы згортваецца ўладны рэсурс і замяняецца сытуацыя аднасуб'ектавасьці на пэўнага кшталту полісуб'ектавасьці. Пры гэтым у вэбэрыянскай трактоўцы падаецца сьцьверджаньне пра тое, што ў Беларусі ёсьць эліты «паводле пакліканьня» і «паводле прафэсіі», што ў аўтаравай тэрміналёгіі гучыць як «эліты паводле статусу» і «эліты паводле прыдатнасьці» (по прыгодности). Адпаведна, апісваюцца два шляхі ўваходжаньня гэтых самых эліт у палітычнае поле: сакральны і рацыянальны. Першы — сакральны (ці, можна сказаць, каштоўнаснарацыянальны) заснаваны на далейшым ператварэньні беларускай палітыкі ў аб'ект культу з наступным разьмеркаваньнем функцыянальных абавязкаў чыноўнікаў не паводле тыпу выкананьня гэтых самых функцыяў, а паводле прынцыпу прыхільнасьці да супольнай справы. У якасьці ілюстрацыі такога тыпу «дзяржаватварэньня» падаецца Ватыкан і яго няўдалая спроба заручыцца ляльнасьцю з боку буйных эўрапейскіх дзяржаваў. Другі тым мае пад сабой лёгіку рацыянальнага дзеяньня, то бок дзяржапарат Беларусі і лёгіка ягонага функцыянаваньня выводзіцца ў мэтарэцыянальную лёгіку, у адпаведнасьці з рэальнымі патрэбамі насельніцтва. Другі шлях уваходжаньня і ў вэбэрыянскай, і ў агульнай аналітычнай лёгіцы разглядаецца як больш пэрспэктыўны, з чым, па сутнасьці, цяжка не пагадзіцца.

Аднак далей трохі насуперак цвёрджанню на пачатку тэксту пра тое, што

насамрэч да гэтай пары для палітыкі ў Беларусі проста не было прасторы... Варта было гэтай плыні рэсурсаў надламацца — і пайшла палітызацыя. Пакуль навольная, пакуль на ўзроўні эліт... але яна мае шанцы распаўсюдзіцца даволі хутка,

у яго канцы вядзецца гаворка пра «дылему, якая прадвызначыла застоў думкі і актыўнасці апошніх месяцаў у Беларусі». Не зусім зразумела, што ўсё ж з намі адбываецца — пачынаецца працэс фармавання палітычнага поля ці працягваецца інтэлектуальны застоў?

Відаць, дапускаючы такога кшталту пытанні, аўтар выкарыстоўвае ўдалы і лягічна неаспрэчны тэзіс пра тое, што ўсёведальнае неабходнасці адыходу ад сакральнай лёгікі развіцця палітыкі адбываецца, але адбываецца марудна. Спрачацца немагчыма, бо гэтая маруднасць можа быць колькі заўгодна доўгай і не прывесці ні да якога выніку, то бок на добры лад, няважна, ці адбудзецца развіццё падзеяў паводле такога сцэнару, ці ўсё застанецца, як ёсць. У такой лёгіцы пастаноўкі праблемы гучныя цвёрджанні зусім не абавязкова будуць мець адлюстраванне ў рэальнасці.

Цікава, што колькі часу таму, камэнтуючы расейскаму аналітычнаму парталу *www.polit.ru* сытуацыю, звязаную з кадравымі перастаноўкамі ў КДБ Беларусі, сп. Коктыш казаў пра тое, што яны ёсць «*перадусім кадравым разьменам, якія аніяк ня ёсць прыкметай кардынальнага змянення сыстэмы*». Экспэртнае меркаванне пераменлівае ў кароткатэрміновай перспектыве. Але ўсё ж цікава зразумець, ці кажам мы пра змяненні і ўзнікненне палітычнага поля

ці, наадварот, сьцьвярджаем адсутнасць сыстэмных змяненняў.

Асабіста для мяне гэтае пытанне застаецца адкрытым і не зразумелым да канца. Вельмі верагодна можа быць так, што яшчэ празь месяц у чарговым экспертным камэнтары можна будзе прачытаць пра нейкі варыянт трэцяга шляху, які спалучае абедзве лёгікі тлумачэння палітыкі ў Беларусі. Зрэшты, калі ўзяць яшчэ адзін тэкст дадзенага маскоўскага эксперта, датаваны прыблізна так, як і камэнтары адносна перастановак у КДБ Беларусі, можна ўбачыць яшчэ адну каляідэалыгічную схему, якая тлумачыць спробу афіцыйнага Менску спыніць развал сакральнага саюзнага праекту (безь якога ён, нібыта, існаваць ня можа).

У якасці сродку падмены і замены саюзу з Расеяй прапаноўваецца праект развіцця і ўмацавання ўзаемадзячыннасці з Вэнэсуэлай, здольны замяніць сабой «замарожаную» і беспэрспектыўную саюзную дзяржаву:

Ёй (беларускай уладзе) цяпер надзвычай неабходны маштабны і доўгатэрміновы праект, які змог бы канкураваць свайй маштабнасцю і значнасцю з саюзным праектам — які ўжо відавочна сябе вычарпаў.

Аднак пры канцы тэксту праект ацэньваецца з гледзішча не гіпатэтычнай, а аб'ектыўнай рэальнасці, і робіцца выснова пра немагчымасць яго фарматавання ў рэальны буйнамаштабны, агульнаацыянальным праект, што істотна зьніжае ягоную ідэалыгічную значнасць. На добры лад, разглядаць вэнэсуэльскі праект варта з гледзішча эканамічнага, а наданне яму ідэалыгічнага тлумачэння, улічваючы агульную расстаноўку сілаў у сусветнай сыстэме і месца ў ёй Беларусі, выглядае дастаткова сумнеўна.

Якія ж высновы можна зрабіць адносна агульнай лёгікі аналізу палітычнай прасторы Беларусі на падставе разгледжаных вышэй экспертных камэнтараў? Першае — усе яны ўнутрана лягічныя і рэпрадукуюць адзіную агульную тлумачальную схему — аналіз элітных раскладаў на падставе стаўленьня да «саюзнага праекту» (альбо ў выпадку прыкладу апошняга артыкула, яго падмены), які, паводле лёгікі эксперта МДзІМА (МГИМО), ня можа ня быць вызначальным. Аднак пытаньне, чаму гэтая вызначальная роля амаль аўтаматычна зьяўляецца такой? Таму што саюзна праект сапраўды вызначае ўсё палітычнае поле Беларусі? Ці таму, што паводле лёгікі экспертнага палітычнага аналізу з Масквы паглядзец на сытуацыю ў Беларусі зь іншых пазыцыяў немагчыма?

Трохі перафармуляваўшы пастаноўку праблемы, можна задаць сабе пытаньне, ці будзе карэктна разглядаць усе падзеі ў нашым палітычным полі з гледзішча ўплыву на іх «маскоўскага фактару», як гэта відавочна прасочваецца ў артыкуле «За пераўладкаваньне Вэнэсуэлы» і аналягічных яму. З гэтага гледзішча сп. Коктыш ёсьць яскравым прадстаўніком экспертнай супольнасьці, якая «спэцыялізуецца на Беларусі», г. зн. якая атрымлівае сымбалічныя і ня толькі сымбалічныя дывідэнды з палітычнага ці каля-палітычнага яе аналізу і экспертных камэнтараў. Пры гэтым рэпрадукуецца лёгіка прагназаваньня ці, на мой погляд, хутчэй, прадказаньня далейшага сцэнару разьвіцьця падзеяў у Беларусі, якая задае максымальна шырокія сэнсавыя рамкі магчымасьці разьвіцьця падзеяў: варыянты зьмяненняў, якія могуць адбыцца, ці не адбыцца, ці адбыцца часткова. Адзінае, што пры гэтым няясна, якія яшчэ варыянты сцэнароў могуць існаваць у сацыяльна-палітычным полі?

ЛЁГІКА ЗАЛЕЖНАСЬЦІ

Яшчэ адзін расейска-беларускі эксперт, які ўстойліва спецыялізуецца на разглядзе палітычнай сытуацыі ў Беларусі ў плашчынні адносінаў са «старэйшым братам», г. зн. з Расеяй, — гэта Андрэй Суздальцаў. Знаёмства з матэрыяламі ягонага сайту можа прывесці неспрактыкаванага чытача ў стан, блізкі да пэўнага роду прасьвятленьня, бо дае дакладныя тлумачальныя схемы і адказы практычна на ўсе пытаньні адносна палітычнай сытуацыі ў Беларусі, а таксама прапагуе цэлы вэер прагнозаў адносна блізкай і ня вельмі блізкай будучыні. На пачатку верасьня зьявіўся чарговы (які стаў ужо традыцыйным) прагнозна дакумэнт гэтага аўтара пад назвай «Заданьне на восень 2007».

Галоўны тэзіс і патас артыкула чымсьці падобныя да разгледжаных вышэй сьцьверджаньняў К. Коктыша адносна таго, што Масква скайне незадаволеная цяперашнім беларускім прэзыдэнтам і дадзены факт можа зьмяніць увесь ляндышафт палітычнага поля Беларусі:

Цяпер Масква пасьлядоўна руйнуе бізнэс канкрэтнага эканамічнага суб'екта, які гадамі паразытуе на расейскіх датацыях, — А. Лукашэнка, уключаючы яго ў газавыя ўгоды на ўнутраным рынку, ягоны гандаль расейскай сырой нафтай і г. д.

То бок беларуская палітыка зноў-такі магільным чынам сьціскаецца да прасторы сфэры ўплыву аднаго суб'екта — Расеі.

Наступная частка прагнастычнага аналізу А. Суздальцава прысьвечана «няслухнаму» ўспрыманьню беларускімі палітыкамі і аналітыкамі Расеі:

Фантазіяўныя ідэі, што гуляюць у

асобных частках беларускай апазыцыі, пра прыцягненне Расеі да «зрынення А. Лукашэнкі» шляхам стварэння нейкай псеўдарасейскай апазыцыі ўражваюць сваёй найўнасьцю. Асобныя палітычныя лідэры ўпэўненыя, што варта кінуць Маскве «костку» ў выглядзе некалькіх прарасейскіх і праімперскіх заяваў — і расейскае кіраўніцтва раскрыве свае «абдоймы» і прапануе грошы і ўдзел у стратэгіі ліквідацыі манаполіі на ўладу шклоўскай групойкі.

Далейшая дэканструкцыя (якая, пры гэтым, хутчэй мае выгляд навязвання сваёй вэрсіі трактавання падзеяў як адзіна магчымай) прыводзіць аўтара да сьцьверджання немагчымасьці Ўладзімера Пуціна заставацца ва ўладзе на трэці тэрмін. Чаму А. Суздальцаў так упэўнена разважае пра важнасць расейскіх перадвыбарных раскладаў для Беларусі? Зь ліку прыведзеных аргументаў, чаму афіцыйнаму Менску можа спатрэбіцца трэці тэрмін расейскага прэзыдэнта, найбольш цікавы той, што гэта нібыта дапамога А. Лукашэнку і іншым постсавецкім лідэрам легітымізаваць сваё перабываньне ва ўладзе цягам трэцяга і болей тэрмінаў. Разам з тым, як мяркуе расейскі аналітык, ніякай неабходнасьці і, мала таго, ніякага імкненьня заставацца ва ўладзе цягам трэцяга тэрміну ў Пуціна няма. Для расейскага прэзыдэнта важная

пэрспэктыва ўвасабленьня дадзенай «ідэі» ў рэальнасьць... імкненьне У. Пуціна ўвайсьці ў гісторыю Расеі прэзыдэнтам, які кіруе паводле Канстытуцыі, што практычна раўназначна высокаму, так бы мовіць, «гістарычнаму» статусу прэзыдэнта, які добраахвотна адмовіўся ад улады (Б. Ельцын).

Няма асаблівага сэнсу зьняпраўджаць ці пацьвярджаць дадзены тэзіс, бо не зусім зразумела, навошта прысьвячаць гэтаму палажэньню цэлы разьдзел аналізу актуальнага палітычнага поля Беларусі. Аднак гэтае пытаньне паводле лёгікі чалавека, які глядзіць на Беларусь зь Беларусі, хутчэй за ўсё, застаецца без выразнага адказу. Вядома, калі кіравацца лёгікай прагназаваньня, дык пэрсона наступнага прэзыдэнта Расеі сапраўды шмат у чым важная для Беларусі, таксама як важна, хто ёсьць прэзыдэнтам Польшчы ды іншых суседніх краінаў, ці Эўрапейскага Зьвязу. Аднак узьвядзеньне гэтага фактару ў якасьці адзінай і галоўнай складовай часткі палітыкі Беларусі, якая вызначае функцыянаваньне яе палітычнай клясы, падаецца, як найменей, перабольшваньнем.

Экспэртныя акуляры Масквы (г. зн. разгляд любых падзеяў у Беларусі) важныя для Масквы і экспэртаў, што там працуюць. Перанясеньне актуальнай для расейскага грамадства праблематыкі на аналіз Беларусі становіць сабой спробу пераносу ў беларускую палітычную рэальнасьць расейскага дыскурсу, прычым мэта дадзенага пераносу, найверагодней, у чарговым паўтарэньні ўласных тэзісаў адносна расейскай (але не беларускай (!) сытуацыі).

Далей па тэксьце палітоляг-прадказальнік пераходзіць ужо непасрэдна да Беларусі, і, як казалі гераіня Люіса Кэрала, «усё дзівосіцца і дзівосіцца». З упэўненасьцю чалавека, які «стаяў са свечкай», А. Суздальцаў «адкрывае вочы» на працэсы прыватызацыі ў Беларусі:

Апэруючы фінансавымі плынямі, А. Лукашэнка прыватызаваў краіну зьверху, каб затым узяцца за прыватызацыю зьнізу, прадаўшы пры дапамозе падстаўных фірмаў самому сабе спачатку гуту

ў Ялізава, потым менскі вэлясыпэдны завод.

Не бяруся меркаваць пра правамернасць ці неправамернасць дадзеных выказванняў. Рэальнай доказнай базы да іх (прынамсі на аналітычным узроўні) не існуе. Але ж выкарыстаньне падобнага кшталту інфармацыі ў якасці фактаў, што не патрабуюць доказаў, ставіць у ляснічны і аналітычны тупік. Будаваць на такіх цвёрджаньнях схему палітычнага аналізу ёсць, хутчэй, каляпаліталёгічнай спекуляцыяй, дарэчнай у артыкуле перыядычнага ці публіцыстычнага выдання (пры гэтым ёсць сумневы адносна самой магчымасці публікацыі такога кшталту матэрыялу), але ня ў рамках агляду, які прэтэндуе на палітычную аналітыку.

У апошняй частцы артыкула робіцца некалькі максымальна агульных, якія гучаць, як той казаў, у паветра, прагнозаў адносна будучых дзеянняў афіцыйнага Менску. Напрыклад:

Жнівень быў патрачаны на спробы завязаць дыялёг з Эўропай на ўласных, беларускіх умовах. Няма сумневу, што ўвосень гэтыя спробы будуць актывізаваныя.

Перад намі ўсё тыя самыя прагнозы, што ня маюць пад сабой непасрэднай рэалізацыі. Бо пад «завязванне дыялёгу з Эўропай» можна «падагнаць» практычна ўсякае дзеянне афіцыйнага Менску. Quod erat demonstrandum.

ЭКСПЭРТ? АНАЛІТЫК? ПАЛІТОЛЯГ?

Такім чынам, мы чарговага разу яшчэ раз «пачыталі газеты» пра Беларусь (дакладней, часопісы і экспертныя меркаваньні замежных назіральнікаў). Ці трэ-

ба гэта рабіць? На мой погляд, адназначна так. Пабачыць свой вобраз у ваччу Іншага — ня можа ня быць карысным. Пытаньне ў якасці падабранага вобразу, адлюстраваньня і выкарыстаннага пры гэтым мэтадалягічнага апарату.

Іншы аспект праблемы хаваецца, на мой погляд, у тым, наколькі разгледжаныя вышэй прыклады экспертнага аналізу насамрэч могуць расцэнывацца як аналіз паліталёгічны, а не публіцыстычны. Экспертная веда, калі яна прэтэндуе на статус веды, павінна падлягаць верыфікацыі, а не будавацца на гіпатэтычных магчымасцях і прадказаньнях, якія немагчыма праверыць.

Каб унікаць нападак з боку, перадусім, акадэмічнай супольнасці і абвінавачаньняў у адсутнасці паліталёгічнага аналізу, важна разьвесці ўзровень прыкладной паліталёгіі (на якім праводзіцца навуковы аналіз палітычнай праблематыкі з выкарыстаннем канкрэтных даследаваньняў), аналітычнай веды (якая займаецца беспасярэдне вылучэньнем і аналізам палітычных аб'ектаў, суб'ектаў і сытуацыяў) і, нарэшце, палітычнага камэнтара (публіцыстычнага жанру, які мае пад сабой мэдычнае трактаваньне праблемы, сытуацыі, суб'екта і інш.). Наколькі дарэчы гаварыць пра экспертаў трэцяй катэгорыі як пра палітолягаў — пытаньне адкрытае. З пэўнасьцю можна сказаць, што зьвяззеньне паліталёгіі да ўзроўню прадказальніцтва ёсць прыкладна тым самым, што прыраўнаваньне эканомікі выключна да распрацоўкі плянаў эканамічнага разьвіцьця на пяць ці болей гадоў.

Праблема статусу экспертнай веды для прыкладной паліталёгіі ў Беларусі — праблема вострая і актуальная. Маючы яшчэ даволі абмежаванае кола ўласных экспертаў і публіцыстаў, якія прэтэндуюць на статус «палітычных аналітыкаў», і прыцягваючы такога ж гатунку экспэр-

таў замежных, беларускі палітаналіз (ці палітаналіз Беларусі) паддаецца заканамернай крытыцы з боку ўсіх і кожнага. Сапраўды, калі пакінуць сферу аналізу на макраўзроўні прадказаньняў кшталту: «як доўга пратрымаецца Лукашэнка пры ўладзе?» ці адказаў на рытарычныя пытаньні, кшталту «ці ёсьць палітычнае поле ў Беларусі?», дык сытуацыя наўрад ці зьменіцца і прадаўцы дажджу будуць

па-ранейшаму ўвасабляць экспэртную паліталёгічную супольнасьць. Які ж адказ могуць даць і даюць уласна беларускія дасьледчыкі, якія знаходзяцца непасрэдна ў самой краіне? Хто ўяўляе і ўвасабляе дадзеную супольнасьць? Мяркую, гэтае пытаньне вымагае асобнага разгляду, які будзе праведзены ў наступных артыкулах, прысьвечаных аналізу вобразу Беларусі.

АЛЯКСАНДР ШЛЫК

Малая канстытуцыя інертнай апазіцыі

Праект Канстытуцыйнага закону аб сістэме і паўнамоцтвах дзяржаўнай улады і мясцовага самакіравання (Малая Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь). Укладальнікі Мечыслаў Грыб, Валеры Фадзееў, Гары Паганяйла, Сяргей Альфер, Міхаіл Пастухоў. Менск, 2007.

УВОДЗІНЫ

У гэтым артыкуле я разгледжу Малую Канстытуцыю, распрацаваную дэмакратычнай апазіцыяй Беларусі. Інтэрэс да гэтага дакумента выкліканы тым, што яго можна лічыць як канстытуцыйным законам, так і палітычным маніфестам, аформленым у выглядзе канстытуцыйнага закону. Такая дваістая роля гэтага дакумента складае цікавы выпадак, варты паглыбленага даследавання. Мала таго, Малая Канстытуцыя — толькі праект Канстытуцыйнага закону «Аб сістэме і паўнамоцтвах дзяржаўнай улады і мясцовага самакіравання», які ўстрымліваецца ад азначэння асноўных каштоўнасцяў, на якіх будзе пабудавана гэтая сістэма. Таму Малую Канстытуцыю трэба аналізаваць разам з тымі прынцыпамі

Канстытуцыі 1994 г., якіх яна не закранае. Акурат з гэтай прычыны Малую Канстытуцыю трэба разглядаць як працяг працэсу распрацоўкі беларускай канстытуцыі, які доўжыцца з 1990 г., а таксама як дакумент, які належыць свайму перыяду палітычнай барацьбы.

У сваім аналізе я буду імкнуцца ўвязаць разгляд працэсу распрацоўкі канстытуцыі з прапановай Юргена Габермаса разумець «мінулае як будучыню». Я пастараюся высветліць, якія ўрокі распрацоўшчыкі Малой Канстытуцыі засвоілі з мінулага і ці зрабілі яны гэта паспяхова. Зрабіўшы кароткі гістарычны агляд, я пастаўлю два наступныя пытанні ў дачыненні дваістай ролі Малой Канстытуцыі:

1. Ці паспяхова Малая Канстытуцыя выконвае ролю палітычнага маніфеста?

Аляксандар Шлык — палітолаг. Магістар паліталёгіі Цэнтральна-Еўрапейскага ўніверсітэту (2007 г.), студэнт магістарскай праграмы ў галіне міжнароднага развіцця і мэнэджмэнту ўніверсітэту Люнду (Швэцыя). Аўтарская назва тэксту — «Канстытуцыя для барыкадаў».

Іншымі словамі, ці спрыяе яна высылкам апазіцыйных сіл здабыць большую падтрымку сярод насельніцтва Беларусі?

2. Ці ўдалося Малой Канстытуцыі выправіць тыя заганы беларускай палітычнай сістэмы, якія прывялі да бягучай сітуацыі?

Гэтыя два пытанні патрабуюць кароткага падсумавання палітычных падзей у Беларусі, якое выканае ролю зыходнага пункту для аналізу абедзвюх роляў Малой Канстытуцыі. На заканчэнне я прапаную адказы на два пытанні, пастаўленыя вышэй.

ГІСТАРЫЧНЫ КАНТЭКСТ

Беларуская апазіцыя знаходзіцца ў перманентным крызісе пасля рэферэндуму 1996 г., «які завяршыўся поўнай перамогай для аднаго боку і поўнай паразай — для іншага»¹. Ні байкатаванне парламенцкіх выбараў 2000 г., ні ўдзел у прэзідэнцкіх выбарах 2001 і 2006 гг. не прывялі да значных дасягненняў. Пастаянная барацьба за лідэрства сярод апазіцыі яшчэ больш аслабляе дэмакратычныя сілы, і лідэры палітычных партый, рухаў і блокаў імкнуцца прадставіць сябе лідэрамі ўсяго дэмакратычнага руху.

Партыя камуністаў Беларуская (ПКБ) больш не складаецца з артадаксальных марксістаў. За апошнія 10 гадоў яна плаўна перайшлі да сацыял-дэмакратычных ідэалаў і, як Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя «Грамада», цяпер займае левае крыло дэмакратычнага поля. Лінія падзелу паміж ліберальнай Аб'яднанай грамадзянскай партыяй і кансерватыўным БНФ палягае па ступені

важнасці нацыянальных вартасцяў: эканамічныя праграмы абедзвюх партыяў практычна супадаюць. Усе гэтыя партыі належаць да Каардынацыйнай рады дэмакратычных сіл, якія ў пачатку году распрацавалі і прапанавалі праект Малой Канстытуцыі Беларусі.

ДВА КРЫТЭРЫ АЦЭНКІ МАЛОЙ КАНСТЫТУЦЫІ

З пункту гледжання найноўшай палітычнай гісторыі Беларусі належыць ацаніць здольнасць Малой Канстытуцыі рэагаваць на магчымыя канфлікты паміж парламентам і іншымі галінамі ўлады. Адпаведна, два крытэры, па якіх варта ацэньваць Малую Канстытуцыю, наступныя:

Прычыны расколу сярод апазіцыі маюць такую ж самую прыроду, як і адрозненні сярод электарату.

(а) яе здольнасць вырашыць ідэалагічныя і эканамічныя канфлікты паміж як прыхільнікамі і апанентамі рэжыму Лукашэнкі, так і паміж фракцыямі дэмакратычнай апазіцыі;

(б) здольнасць запрапанаванай сістэмы улагоджваць гэтыя сутыкненні больш эфектыўна, чым папярэдняя сістэма.

Два гэтыя крытэры заснаваныя на досыць пераканаўчым дапушчэнні — прычыны расколу сярод апазіцыі маюць такую ж самую прыроду, як і адрозненні сярод электарату.

Удакладню: першы крытэр мае ацаніць эфектыўнасць Малой Канстытуцыі як палітычнага маніфеста. У той жа

¹ Eke, Steven M.; Kuzio, Taras. Sultanism in Eastern Europe: The Socio-Political Roots of Authoritarian Populism in Belarus // Europe-Asia Studies. 2000. № 52. P. 542.

час другі крытэр будзе скарыстаны для аналізу таго, ці змога Малая Канстытуцыя 2007 года выконваць ролю арыентаванага на будучыню Асноўнага Закона, а не толькі палітычнага маніфесту, накіраванага на адмаўленне мінулага.

ПЕРШЫ КРЫТЭР: ПЕРААДОЛЕННЕ РАСКОЛАЎ У ГРАМАДСТВЕ

Як я зазначыў раней, Малая Канстытуцыя закранае толькі пытанне падзелу ўладаў, і пакідае ў сіле асноўныя каштоўнасці і прынцыпы, вызначаныя ў Канстытуцыі 1994 г., калі яны не супярэчаць Малой Канстытуцыі (Артыкул 99 Малой Канстытуцыі). Аднак сярод апазіцыі існуюць значныя разыходжанні адносна асноўных прынцыпаў, абвешчаных у Канстытуцыі 1994 г. Тут мы разгледзім пытанні, датычныя палітычнай эканоміі і дзяржаўнага будаўніцтва.

У той час, як сацыял-дэмакраты, камуністы і частка блока Мілінкевіча могуць пагадзіцца з прынцыпам, які абвешчае Беларусь «сацыяльнай дзяржавай» (Канстытуцыя 1994 г., Артыкул 1), АГПБ і БНФ адстойваюць найперш ліберальныя вартасці. Так, напрыклад, Эканамічная канстытуцыя Рэспублікі Беларусі, распрацаваная экспертамі, звязанымі з АГП, уважае «прынцып прыватнай уласнасці, прадпрымальніцтва і свабоды эканамічнага абмену асноваўтваральнымі прынцыпамі беларускай дзяржаўнасці». (Эканамічная Канстытуцыя 2006, Прэамбула.) Аднак такая крайняя пазіцыя не атрымала б значнай падтрымкі сярод насельніцтва Беларусі, а ўключэнне такога палажэння ў Малую Канстытуцыю магло б падзяліць дэмакратычную апазіцыю на фракцыі і яшчэ больш аддаліць ад выбарнікаў. Адчуваючы значную падтрымку «знізу» сацыяльнай мадэлі, якая

ажыццяўляецца цяперашняй палітычнай адміністрацыяй Беларусі, нават прарынкавыя сілы беларускай апазіцыі досыць асцярожныя ў адмаўленні вартасцяў сацыяльнай дзяржавы. У той жа час пазбяганне абгаворвання базавых прынцыпаў дзяржаўнага ўладкавання — апрабаваны спосаб захавання адзінства апазіцыйных сіл перад прыходам да ўлады.

Нацыяналістычная рыторыка пачатку 90-х гг. пайшла на спад пасля палітычнай кампаніі 1994 г. Аднак «адказнасць за лёс беларускай нацыі» з рангу народнага каменя дзяржаўнага будаўніцтва (Дэкларацыя 1990: Прэамбула) была паніжаная да пытання нацыянальнай мовы (Канстытуцыя 1994: Артыкул 17).

Сёння такія буйныя палітычныя суб'екты, як БНФ і блок Мілінкевіча, надаюць значна больш увагі пытанню беларускай мовы, чым АГП, сацыял-дэмакраты Казуліна або камуністы. Мілінкевіч, напрыклад, прыкладаў значныя высілкі, каб прадставіць сябе палітыкам, адкрытым для расійскамоўных выбарнікаў падчас свай прэзідэнцкай кампаніі ў 2006 г. Без сумневу, пошук балансу ва ўжыванні расійскай і беларускай моў у кампаніі 2006 г. быў абумоўлены ўсведамленнем неабходнасці гаварыць «на мове вуліц», якая адрозніваецца ад «мовы плошчы» (А. Дынько).

Зрэшты, выяўленне раскладу сіл сярод апазіцыі, суб'екты якой вызнаюць эканамічную і нацыяналістычную ідэалогію, — гэта тэма асобнага даследавання. Відавочна, што толькі памяркоўна нацыяналістычная, арыентаваная на ідэю сацыяльнай дзяржавы ідэалогія камуністаў і сацыял-дэмакратаў выражае прыхільнасці электарату Лукашэнкі. Аднак абедзве гэтыя партыі не былі працягнутыя да стварэння праекту Малой Канстытуцыі. Аднак, пытаннем, якія могуць выклікаць рэзкія лініі падзелу ў грамад-

стве, не было нададзена дастаткова ўвагі.

Практычна ўсе пытанні, якія правакавалі найвастрэйшыя ідэалагічныя дыскусіі ў 1990—1994 гг., выключаныя з Малой Канстытуцыі. Гэта можна растлумачыць намерам апазіцыі выкарыстаць прапанаваны дакумент у якасці маніфеста, каб заручыцца падтрымкай як мага большай часткі насельніцтва. Дэталі новай сістэмы, у якой маюць быць улічаныя ідэалагічныя і палітычныя прынцыпы, выглядае, не былі важнымі для распрацоўшчыкаў праекту Малой Канстытуцыі на сённяшнім этапе. З гэтай прычыны можна зрабіць выснову, што поспех Малой Канстытуцыі ў ролі палітычнага маніфеста ў найлепшым разе абмежаваны.

ДРУГІ КРЫТЭР: ПЕРААДОЛЕННЕ МІНУЛАГА АБО ЗАБЕСПЯЧЭННЕ БУДУЧЫНІ?

Як зазначыла Ганна Арэндт, «рознiца памiж канстытуцыйай, якая з'яўляецца актам уладаў, i канстытуцыйай, праз якую людзi твораць уладу, досыць відавочная». Зразумела, што Малая Канстытуцыя належыць да другой катэгорыі. Яе галоўная мэта — заснаваць новыя інстытуты, якія пераадолеюць спадчыну рэжыму Лукашэнкі. Было б павучальна разгледзець Малую Канстытуцыю ў ролі пераходнага Асноўнага Закону, які павінен адпавядаць дзвюм характарыстыкам: быць пазітыўным законам (зыходзіць ад легітымнага заканадаўца) і аддзяляць маральнасць ад законнасці².

Існуюць некалькі супрацьлеглых поглядаў аб крыніцах легітымнасці законаў, і я падзяляю скептыцызм Розэн-

фельда наконт чыста працэдурнага спосабу легітымацыі закону³. Я больш схільны меркаваць, што зварот да мінулага можа забяспечыць легітымнасць заканадаўцы і апраўдаць новы закон. Габермас вынайшаў формулу «мінулага як будучыні» для выпадку ўз'яднання Нямеччыны, і яе можна выкарыстаць і для Беларусі пасля Лукашэнкі.

На першы погляд дзіўна, што Малая Канстытуцыя не цалкам дэансансуюе тое, што звычайна лічыцца крайнім злом беларускага рэжыму — інстытут прэзідэнцтва. Паводле Малой Канстытуцыі, прэзідэнт Рэспублікі Беларусі павінен выбірацца непасрэдна народам, каб спрыяць узаемадзеянню паміж рознымі галінамі ўлады.

Такія кампетэнцыі прэзідэнта, як права выдаваць указы, распуская парламент і прызначаць чыноўнікаў, значна абмежаваныя ў параўнанні з закладзенымі ў Канстытуцыю 1994 папраўкамі 1996 і 2004 гг. Цяперашняга моцнага прэзідэнта прапануецца замяніць вельмі моцным парламентам. У кампетэнцыю парламента будзе ўваходзіць: прыняцце і змена канстытуцыі простаі большасцю (патрабаванне кваліфікаванай большасці не згадваецца), прызначэнне суддзяў, прэм'ер-міністра і яго кабінета, а таксама іншых чыноўнікаў. Парламент таксама

**Малая
Канстытуцыя не
цалкам дэансансуюе
тое, што
звычайна
лічыцца крайнім
злом
беларускага
рэжыму —
інстытут
прэзідэнцтва.**

² Preuss, Ulrich. The Political Meaning of Constitutionalism // Democracy and Sovereignty: American and European Perspectives. R. Bellamy, ed. Aldershot: Avebury. 1996. P. 13—14.

³ Rosenfeld, Michel. The Rule of Law and the Legitimacy of Constitutional Democracy // Southern California Law Review. 2001. № 74. P. 1317.

можа абвесціць прэзідэнту імпічмент дзвюма трацінамі галасоў на падставе абвінавачванняў, сфармуляваных Канстытуцыйным судом.

Малая Канстытуцыя падобная да праекту Канстытуцыі 1993 г., які быў распрацаваны Аб'яднанай дэмакратычнай партыяй, што пазней была пераўтвораная ў АГП. Гэта наўрад ці для каго будзе неспадзеўкай, калі ўлічваць, што цяперашнія лідэры АГП былі заканадаўцамі і парламентарыямі ў 1990—1995 гг. Такім

**Распрацоўшчыкі
Малой
Канстытуцыі
імкнучыся
затушаваць
расколы, якія
існуюць у
беларускім
грамадстве
і адначасова
сярод
дэмакратычнай
апазіцыі.**

чынам, Малая Канстытуцыя — гэта спроба павярнуць час назад і выбраць альтэрнатыву моцнаму прэзідэнту Лукашэнку. Аднак ня толькі асоба Лукашэнкі, але і недавер да заканадаўчай улады зрабілі магчымым увядзенне пасады моцнага прэзідэнта і абумовілі яго да-

лейшае перараджэнне.

Адпаведна, асноўная праблема, якую я бачу ў моцным парламенце, запрапанаваным Малой Канстытуцыяй, — гэта патэнцыял для паралюшу заканадаўчай галіны ўлады. Падзеі 2006—2007 гг. на Украіне могуць паслужыць прыкладам таго, да чаго можа прывесці гэткае Малая Канстытуцыя. Патэнцыйныя расколы сярод заканадаўчай галіны (па палітычна-эканамічных і нацыянальных пытаннях, апісаных вышэй) могуць мець вельмі сур'ёзныя наступствы, калі заканадаўчая ўлада становіцца цэнтрам улады, як гэта прапанавана ў Малой Канстытуцыі. Патэнцыйныя тупікі могуць прывесці да страты даверу да заканадаў-

чай улады такім жа чынам, як гэта адбылося ў 1993—1994 гг. у Беларусі і ў 2005—2007 гг. на Украіне.

У дадатак да няздольнасці прадухіляць патэнцыйныя крызісы, прычыны страты даверу ў 1993—1994 гг. бадай ня ўлічаны ў Малой Канстытуцыі. Гэты Канстытуцыйны закон — спроба вярнуць краіну ў пункт, папярэдні крытычнаму павароту. Аднак у ім адсутнічае гарантыя таго, што сістэма зноў не зробіць той жа самы паварот пад ціскам праблем падобнага характару.

Апроч разгляду таго, як Малая Канстытуцыя апэлюе да мінулага, неабходна разгледзець патэнцыял прапанаванай сістэмы залагоджваць канфлікты паміж рознымі палітычнымі сіламі.

Пытанне, якое можа быць прычынай канфлікту паміж палітычнымі актарамі, — гэта прапанаваная выбарчая сістэма. Малая Канстытуцыя прапаноўвае абіраць палову з 260 чальцоў Вярхоўнай рады па партыйных спісах на прапарцыйнай аснове без указання выбарчага парогу, а другую палову — галасаваннем паводле мажарытарнага прынцыпу ў аднамандатных акругах. Хоць адсутнасць парогавага значэння для выбараў паводле прапарцыйнага прынцыпу выглядае дзіўна, гэта дае малым партыям надзею; у адваротным выпадку яны ня маюць шанцаў прабіцца ў парламент. Зважаючы на тэндэнцыю вылучэння добра вядомых на месцах людзей у кандыдаты (асабліва ў сельскіх раёнах), малыя партыі рызыкуюць быць не прадстаўленымі ў парламенце пры ўсталяванні парога, вышэйшага за абсалютна мінімальны ўзровень. Гэтая супярэчнасць можа выклікаць раскол сярод апазіцый пасля змены рэжыму, калі толькі блок Мілінкевіча, які ў бягучы момант складаецца з малых актараў, не трансфармуецца ў асобную партыю.

Такім чынам, Малая Канстытуцыя з

большым поспехам адмаўляе мінулае, чым забяспечвае будучыню. Перспектыве стабільнай дэмакратыі з пераразмеркаваннем улады на карысць парламенту будзе пагражаць, па-першае, патэнцыял парламенцкага крызісу, а па-другое, ужо існуючыя расколы сярод апазіцыі, якія нават паглыбляцца, як толькі дэмакратычная апазіцыя прыйдзе да ўлады.

ВЫСНОВЫ

Дваістасці ролі Малой Канстытуцыі наўрад ці можна пазбегнуць. Сапраўды, чаго яшчэ можна чакаць ад канстытуцыйнага закону, прапанаванага сіламі, якія ўсё яшчэ намагаюцца дайсці да ўлады? Шырэйшае пытанне, на якое я спрабаваў адказаць у гэтым артыкуле, — наколькі паспяхова распрацоўшчыкі Малой Канстытуцыі далі рады гэтай дваістасці. Можна назіраць пэўную пераемнасць Малой Канстытуцыі з працэсам распрацоўкі Канстытуцыі ў 1990—1994 гг. У той самы час наступствы працэсу распрацоўкі Канстытуцыі ў 1990—1994 гг. неабходна пераадолець і засвоіць з іх урокі; перараджэнне моцнага прэзідэнцтва ў аўтарытарны рэжым — галоўнае з іх. Сітуацыя ў 2007 г. ускладняецца яшчэ і тым, што расколы, характэрныя для пачатку 1990-х гг., усё яшчэ захоўваюцца. Яны падзяляюць апазіцыю на фракцыі і прыводзяць да адчужэння пэўных групаў сярод дэмакратычнай апазіцыі ад паасобных частак насельніцтва. Гэтыя расколы мелі і маюць ідэалагічную і эканамічную прыроду.

Малая Канстытуцыя вырашае праблему расколаў, унікаючы іх абмеркавання. Салідарызуючыся з тымі палажэннямі Канстытуцыі 1994 г., якія наўпрост не датычаць фармавання дзяржаўнай улады, Малая Канстытуцыя значна абмяжоўвае яе аб'ём і канцэнтруецца, у асноўным, на чыста працэдурных пытаннях.

Ідэалагічныя і эканамічныя супярэчнасці выклікалі сур'ёзныя канфлікты сярод заканадаўчай улады ў пачатку 90-х гг. і будуць выклікаць іх наноў. Пакідаючы важныя пытанні без адказу, Малая Канстытуцыя зніжае сваю здольнасць служыць палітычным маніфестам. Урокі, засвоенныя з мінулага, тычацца зольшага адмаўлення непажаданых вынікаў, між тым як іх прычынам не надаецца дастатковай увагі. Распрацоўшчыкі Малой Канстытуцыі імкнуцца затушаваць расколы, якія існуюць у бела-

рускім грамадстве і адначасова сярод дэмакратычнай апазіцыі. Гэтым самым яны пераводзяць сябе і Малую Канстытуцыю ў сферу абстракцыі і адмахваюцца ад рэальных палітычных кан-

Дробныя апазіцыйныя партыі больш здольныя перацягнуць на свой бок прыхільнікаў цяперашняга рэжыму.

фронтацыяў сучаснасці і будучыні. Аднак барацьба за палітычную ўладу не адбываецца ў свеце абстракцый. Калі дэмакратычная апазіцыя хоча прыйсці да ўлады і захаваць яе, надаўшы Малой Канстытуцыі сілу Асноўнага Закону, ёй неабходна зважаць на наяўныя і патэнцыйныя расколы. Каб служыць сваёй мэце, палітычны маніфест павінен уздымаць крытычныя пытанні.

Малая Канстытуцыя прапануе ўвесці слабую прэзідэнцкую сістэму. Распрацоўшчыкі мяркуюць надзяліць парламент большымі паўнамоцтвамі датуль, пакуль не будзе прынятая новая Канстытуцыя. Малая Канстытуцыя ўводзіць элементы народнага суверэнітэту, надзяляючы простых грамадзян правам звяртацца ў Канстытуцыйны Суд і ініцыяваць рэфэрэндумы. Робячы такія прапановы, распрацоўшчыкі вяртаюцца назад да праек-

АЛЯКСАНДАР ШЛЫК

ту Канстытуцыі сярэдзіны-канца 1993 г. і спрабуюць вырашыць праблему спаўзання да аўтарытарызму, даючы краіне яшчэ адзін шанец. Аднак праблемы, якія зрабілі аўтарытарызм магчымым, улічаныя ў недастатковай меры. Так, напрыклад, перапамеркаванне ўлады на карысць парламенту ва ўмовах наяўнасці палярных палітычных поглядаў можа прывесці да патавай сітуацыі накшталт нядаўніх падзеяў на Украіне.

Яшчэ адна супярэчнасць, якая не была ўлічана, палягае ў тым, што сярод разнамасных дэмакратычных партый вялікія партыі карыстаюцца падтрымкай цяперашніх апанентаў рэжыму Лукашэнкі, тым часам як дробныя больш здольныя перацягнуць на свой бок прых-

ільнікаў цяперашняга рэжыму. Прапануючы змяшаную прапарцыйна-мажарытарную сістэму выбараў у парламент, распрацоўшчыкі фактычна пазбаўляюць шанцаў на поспех дробныя палітычныя партыі і грамадскія арганізацыі, якія складаюць значную частку дэмакратычнай апазіцыі.

На заканчэнне скажу, што інспірацыі Малай Канстытуцыі ляжаць цалкам у мінулым. Аднак расколам, якія існавалі тады, нададзена значна менш увагі, чым працэдурным рэгуляцыям таго часу. Замест таго, каб стаць інструментам для актыўнага тварэння будучыні з улікам досведу мінулага, Малая Канстытуцыя з'яўляецца прыкладам інертнасці дэмакратычнай апазіцыі Беларусі.

АНАТОЛЬ СІДАРЭВІЧ

«Гитлер ранен и бежал»

Беларуская штодзённасьць пачатку апошняй вайны

Беларусь в первые месяцы Великой Отчественной войны (22 июня — август 1941 г.): документы и материалы. — Минск: НАРБ, 1996.

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь у супрацы з Камітэтам па архівах і справаводстве пры ўрадзе Беларусі, Беларускам дзяржаўным музэем Вялікай Айчыннай вайны, Фэдэральнай архіўнай агенцыяй Расеі і Дзяржаўным архівам Расейскай Фэдэрацыі выдалі ёмісты том дакумэнтаў і матэрыялаў, датычных самага пачатковага пэрыяду нямецка-савецкай вайны 1941—1945 гг.

Я наўмысна не называю вайну Вялікай Айчыннай і таму, што мой народ ня быў у СССР паноўным, і таму, што мой народ і Беларусь у вялікай палітычнай гульні, якую ад сакавіка 1939 г. вялі Сталін і Гітлер, былі адно аб'ектамі і ахвярамі. Не называю я гэтую вайну Вялікай Айчыннай і таму, што яе афіцыйная назва ёсьць плягіятам¹: Вялікаю Айчыннаю вайною за царызмам спрабавалі назваць тую вайну, якую наш народ празваў Мікалаеўскаю (у Эўропе яе доўга называлі Вялікаю

вайною, пакуль не прышпілілася назва Першае ўсясьветнае). Не называю я гэтую вайну Вялікай Айчыннай і таму, што яшчэ не дасьледавана пытаньне пра тое, якую ролю ў антынямецкай «пасіянарызацыі» насельніцтва адыгралі закінутыя на тэрыторыю Беларусі аддзелы НКВД, якія правакавалі акупантаў на падпалы вёсак і масавыя зьнішчэньні мірнага насельніцтва. Ва ўсякім разе міт пра ўсенародную барацьбу зь нямецкімі захопнікамі нараджаўся на нашых вачох — у машэраўскі пэрыяд². Мы былі сьведкамі таго, як — быццам на дражджах — расла лічба партызанаў і падпольшчыкаў у афіцыйных матэрыялах, як дзядзькі і цёткі — на зьдзіўленьне земляком — атрымлівалі партызанскія даведкі за тое, што хаваліся ў лесе або прымалі партызанаў у сваіх хатах і частавалі іх самагонкай³. Яшчэ трэба суаднесьці статыстыку панамарэнкаўска-цанаўскага і машэраўскага

Анатоль Сідарэвіч — публіцыст, гісторык літаратуры. Аўтарская назва тэксту — «Для гісторыкаў новае даты, або Як яны ўцякалі».

пэрыядаў і супаставіць, колькі беларусаў было ў партызанах і падпольлі, а колькі — у дапаможнай паліцыі, Беларускай Самаахоўнай Беларускай Краёвай Абароны, Люфтвафэ, чыгуначных батальёнах і г. д.

Я магу толькі ўявіць, зь якімі цяжкасцямі сутыкнуліся нашыя архівісты, калі пачалі ўкладаньне зборніка «Беларусь в первые месяцы Великой Отчественной войны...». З аднаго боку — прынцып навуковасьці, у тым ліку аб'ектыўнасьці, з другога — вымогі ідэалягічнага парадку, бо на афіцыйным узроўні ў нас па-ранейшаму калі не сталінісцкі, дык нэасталінісцкі, але ніякім чынам не нацыянальны, падыход да пытаньняў нямецка-савецкай вайны. Можна толькі здагадвацца, колькі дакумэнтаў і матэрыялаў дзеля ідэалягічных вымогаў засталася па-за кнігаю. Мяне, напрыклад, цікавіць: хто і калі даў загад спаліць Слуцк? Што цэнтар гэтага гораду наўмысна быў спалены чырвонаармейцамі, я ведаў у свае шаснаццаць, але мне дагэтуль невядома, хто канкрэтна аддаў загад чырвонаармейцам. Недзе ж павінен быць нейкі дакумэнт...

І ўсё ж апублікаваньня ў кнізе дакумэнты і матэрыялы даюць гісторыку магчымасьць зрабіць сьвякія-такія высновы.

Першая выснова: Савецкі Саюз не рыхтаваўся да айчыннай, г. зн. абарончай, вайны. Да якой вайны ён рыхтаваўся, вельмі добра паказвае стэнаграма XVIII зьезду УсеКП(б). На гэтым зьездзе зна-

каміты паліткамідар Леў Мехліс адну з галоўных задачаў савецкай палітыкі сфармуляваў словамі «*павялічыць лік савецкіх рэспублік*»⁴. І ніхто Мехліса не абверг, пад трыбунал не аддаў. Наадварот: наркам абароны СССР Клімент Варашылаў у сваім грунтоўным выступленьні паказаў, што ў СССР з году ў год нарошчвалася вытворчасць наступальных зброі і ўзбраеньняў і што ў агульнай структуры доля абарончых зброі і ўзбраеньняў з году ў год падала. А пра тое, што Рабоча-Сялянская Чырвоная Армія будзе ваяваць на тэрыторыі ворага, ведаў кожны пацан. Таму й ня дзіўна, што ў Беластоку, як паказваюць матэрыялы і дакумэнты, сабраныя ў кнізе «Беларусь в первые месяцы...», 22 чэрвеня 1941 г. не было дзе хавацца ад бомбаў, што ў Беластоцкага абкаму КП(б)Б не было на ўсялякі выпадак рацыі для сувязі зь Менскам, што паміж Беластокам і Менскам не было нават падземнага кабэлю тэлефоннай сувязі (с. 110). І ня трэба было б папракаць камандаваньне 4-й арміі, што яно «оказалось неподготовленным организовать и руководить военными действиями», г. зн. арганізаваць абарону на берасьцейскім адцінку фронту (с. 89). Ня дзіўна і тое, што, калі 24 чэрвеня немцы пачалі інтэнсіўна бамбаваць Менск, «некому было защищать белорусскую столицу» (с. 304): рыхтуючыся да «вызваленчага паходу» на Запад, сталінскае кіраўніцтва ня дба-

¹ Плягітам была нават знакамітая песьня «Вставай, страна огромная...», у якой радок *С тевтонской силой темной* быў памянаны на *С фашистской силой темной*.

² Мы былі таксама сьведкамі адраджэньня міту пра «кожнага чацьвертага». Пра тое, калі і як гэты міт нарадзіўся, якую эвалюцыю зьведаў, гл.: Туронак, Ю. Мадэрная гісторыя Беларусі. Вільня: Інстытут беларусістыкі, 2006. С. 678—683.

³ Мяне самога адна такая «партызанка» ўгаворвала пагаманіць з таварышам Н., каб той напісаў ёй даведку, быццам яна была сувязною. Але жанчынка прыпазьнілася: Пётар Машэраў загінуў, Ціхан Кісялёў памёр, і масавую выдачу даведак спынілі.

⁴ XVIII съезд Всесоюзной коммунистической партии (б): 10—21 марта 1939 г.: Стенографический отчет. Москва, 1939. С. 273.

ла пра супрацьпаветраную абарону гэтага немаленькага прамысловага цэнтру і транспартнага вузла. Калі ўдарыў гром, тады і ўспомнілі, што ў Менску не закончанае абсталяванне сутарэнняў пад сховішчы ад бомбаў і газаў (с. 10), а гэтае абсталяванне пачалося, калі я не памыляюся, яшчэ да «вызваленчага паходу» Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Зь іншых крыніцаў мы ведаем, што перад самай вайною была выбрана ўся зброя са схованак, якія рабіліся на выпадак нападу «панскае Польшчы» і неабходнасьці весці партызанскую вайну. А яшчэ мы ведаем, што цалкам раззброеная была лінія абарончых умацаванняў на былой савецка-польскай мяжы. Гісторыкам новае даты трэба будзе знайсці і апублікаваць датычныя ўсяго гэтага дакумэнты: трэба ж нам ведаць, хто даваў загад пакінуць Беларусь і яе сталіцу цалкам безабароннымі.

Іншы раз складваецца ўражанне, што менская ўлада (ЦК КП(б)Б і Савет Народных Камісараў БССР) сапраўды не разумела маштабаў падзеяў, што дзеецца на самрэч, якая сіла і бяда рухаецца на Беларусь. Дастаткова пачытаць пратаколы паседжанняў Бюро ЦК КП(б)Б за 22—24 чэрвеня 1941 г., апублікаваныя архівістамі, каб пераканацца ў гэтым. Немцы бяруць у абцугі тры савецкія арміі, ствараюць велізарны «беластоцкі кацёл»⁵, абцугі павінны сашчапіцца ў Менску, а тым часам кіраўнікі БССР даюць каманду скончыць абсталяванне сховішчаў ад бомбаў і газаў, спыніць далейшы рух на

ўсход людзей, што ўцякаюць з Заходняе Беларусі, уладкоўваць іх на працу. Заводам і фабрыкам даводзяцца пляны на вытворчасць элементаў боепрыпасаў. Нават зацвярджаюцца формы і тэрміны справаздачнасьці. 24 чэрвеня з 9 гадзін раніцы бамбардуюць безабаронны Менск (як сьведчыць Янка Маўр, «нашы зеніткі не многа пастреліваюць, но стычки в воздухе ни одной»), а ЦК загадвае неадкладна аднавіць брук дзеля забеспячэння руху транспарту, наладзіць работу ГЭС і ліквідаваць пашкоджанні водаправоду.

Сувязь паміж Менскам і абласнымі Беластокам і Берасьцем была страчаная ад самага пачатку вайны (с. 10). Беласток і Берасьце, у свой чарод, страцілі сувязь з раённымі цэнтрамі (с. 101). Ня ладзілася сувязь паміж абкамамі⁶ і раённымі цэнтрамі, паміж абкамамі і камандаваннем 3-й, 4-й і 10-й армій (с. 99, 111, 295). Зразумела, што ў такой сытуацыі не магло быць і размовы пра арганізаваны адпор агрэсару або пра арганізаваны адыход (абарончага пляну і пляну адступлення ў РСЧА, наколькі мне вядома, наагул не было).

Пры адсутнасьці сувязі і кіравання ў органах улады і сілавых структурах пачаліся бязладзьдзе і паніка. Пры гэтым пад увагу трэба браць і чыннік страху. «Вучаная» тэрорам 1936—1939 гг. партыйна-камсамольская намэнклятура абласнога і нізаваго ўзроўню не рызыкавала прымаць самастойныя важныя рашэнні без дырэктывы цэнтру. Па-другое,

⁵ Пра гэты «кацёл» маўчаць усе кнігі з гісторыі Беларусі, і толькі Аляксандар Салжаніцын мімаходзь згадвае яго ў сваім «Архіпэлягу». А між тым нямецкія «катлы» для частак РСЧА ў 1941 г. сталі правобразам «катлоў», якія камандаваньне РСЧА ў 1943—1945 гг. ладзіла часткам Вэрмахту. Што называецца, навучыліся ваяваць.

⁶ Кідаецца ў вочы, што ў кнізе практычна адсутнічаюць згадкі пра выканаўчыя камітэты абласных і раённых Саветаў дэпутатаў працоўных, якія — паводле сталінскай канстытуцыі — нібыта й былі надзелены адміністрацыйнымі правамі.

усе кіроўныя кадры ў Заходняй Беларусі былі ў лепшым разе з усходу БССР. Былыя сябры зьняслаўленай КПЗБ займалі (калі наагул займалі) самыя нізавыя пасады ў адміністрацыі. Бальшавікі пачуваліся ў Заходняй Беларусі, як у чужой краіне. Ня маючы апоры ў масах, яны лічылі за лепшае чым хутчэй уцячы з гэтай стараны. Па-трэцяе, ва ўсходняй частцы Беларусі, дзе прайшло некалькі хваляў тэрору, вельмі жывыя былі ўспаміны пра жахі калектывізацыі і масавых хапуноў. Бальшавікі скураю адчувалі, што ім пагражае калі не грамадзянская вайна, дык крывавая помста.

Бязладзьдзе і паніка набывалі розныя формы: нават празь месяц пасля пачатку вайны (25 ліпеня) сакратар ЦК КП(б)Б Мікалай Аўхімовіч ня ведаў, дзе знаходзяцца дзясяткі першых сакратароў райкамаў і старшыняў райвыканкамаў (с. 59). У Кобрыне пасля бамбавання немцамі штабу 4-й арміі асобныя яго часткі страцілі сувязь між сабою, а месца знаходжання камандуючага нікому не было вядома; у Пінску самі чырвоныя падарвалі артылерыйскія склады і нафтабазы, а абкам і начальнік гарнізону ўцяклі ў Лунінец (с. 93); у Берасьці абкамаўскі апарат пакінуў горад праз тры гадзіны пасля нападу немцаў, не папярэдзіўшы пра гэта шараговых камуністаў (с. 99—100). Кіраўнік Казлоўшчынскага аддзяленьня Дзяржбанку (відаць, не навучаны тонкасьцям стылю) так і пісаў: 24 чэрвеня «удирающие из Слонома» сказалі яму, што ў горад увайшлі немцы. Ён жа паведамляў, што старшыня аднаго з сельсаветаў «чуть удрал» ад немцаў (с. 256).

Больш арганізаваны быў адыход камуністаў з «тылавых» гарадоў — напрыклад, зь Нясвіжу ды Вялейкі. Зь Нясвіжу ўцяклі ўсе камуністы (с. 117). Зь Вялейкі ўцёк апарат абкаму, аблвыканкаму, гаркаму і гарвыканкаму, упраўленьняў

НКГБ і НКВД (с. 103—104). (Пра шараговых камуністаў сакратар абкаму Іван Клімаў начальству не дакладваў.) Бабруйск, як сьведчыць Мікалай Красоўскі (с. 318), улады «бросили на произвол судьбы». Праўда, ня ўсё ладзілася і ў «тылавых» гарадах. 13 ліпеня сакратара ЦК Іосіфа Рыжыкава накіроўвалі «для розыска Витебского обкома КП(б)Б и организации с ним связи» (с. 38). А гомельскія партыйцы гэтак захапіліся спальваньнем папераў, што, як згадваў М. Аўхімовіч, «только чудом... смылись, потому что немец был уже на станции, уже перерезали мост» (с. 281). І яшчэ такая дэталь. Іван Клімаў адмыслова адзначаў, што пры эвакуцыі «наибольшую неорганизованность проявили УНКВД и УНКГБ». На гэтыя ведамствы наракалі і сакратары Нясвіскага РК КП(б)Б, бо з гэтага раёну слаўныя чэкісты і міліцыянты ўцяклі раней за ўсіх (с. 118).

Уцякаць бальшавікоў, у першую чаргу чэкістаў і энкавэдзістаў (да 20 ліпеня 1941 году гэта былі розныя ведамствы), змушала варожасьць да іх мясцовага насельніцтва, асабліва палякаў. Намесьнік наркама ўнутраных спраў БССР, аналізуючы зьвесткі, якія меў, рабіў выснову: «В западных областях Белоруссии немцам симпатизируют кулаки и репрессированные советской властью. Причем, со стороны польского населения симпатия к немецким властям замечается больше». Але і ва ўсходняй Беларусі сяляне казалі: «Мы давно ожидаем немцев, и они наконец пришли» (с. 160). І таму ня дзіва, што недзе дзяўчаты-полькі падносілі кветкі нямецкім матацыклістам (с. 95), што сяляне ў Жабчыцкім раёне частавалі жаўнераў Вэрмахту гарэлкаю і лавілі савецкіх вайскоўцаў-уцекачоў (с. 95). І вельмі зразумела, чаму ў Нясвіжы 25—29 чэрвеня невядомыя штодзённа стралялі ў чырвонаармейцаў і партыйна-савецкіх работ-

нікаў (с. 117). Стралялі таксама ў Горадні (с. 119), у Гарадзенскім і ў Сапоцкінскім раёнах (с. 131).

Грамадзянская вайна (калі хочаце — вэндэта) пачыналася...

І, уцякаючы, бальшавікі не забывалі пра сваіх яўных і ўяўных ворагаў. Ужо 23 чэрвеня Бюро ЦК КП(б)Б прадпісвала наркамам дзяржбяспекі і ўнутраных спраў выканаць прысуды «в отношении осужденных к ВМН⁷, содержащихся в тюрьмах западных областей БССР» (с. 12). З кнігі нельга даведацца, які лёс напатакаў палітзэкаў у Берасьці⁸ і ў Беластоку, а вось у Горадні першы сакратар абкаму Іван Пазынякоў і без дырэктывы ЦК а 14-й гадзіне 22 чэрвеня даў загад начальніку ўпраўленьня НКГБ «всех контрреволюционных элементов, находящихся в тюрьме, расстрелять» (с. 119). Як вынікае з дакладной нататкі І. Пазынякова, да таго часу гарадзенскія вязьні ўжо вырваліся з камэраў, ахова з будынку ўцякла і абстрэльвала вязьніцу зvonку. І ўсё ж пад агнём зэкі «прорвались в город». Затое з «тылавай» Вялейкі «тюрма была эвакуирована». Што хаваецца за гэтым «эвакуирована», мы добра ведаем. Наагул, гэты сюжэт — лёс зьняволеных перад вайной жыхароў БССР — яшчэ трэба будзе вывучаць гісторыкам новае даты.

Не забываліся бальшавікі і пра непацаджаных у турмы і ня зьнішчаных дарэшты «нацдэмаў», якія пачалі адыгрываць немалаважную ролю ў мясцовым самакіраваньні на акупаванай немцамі тэрыторыі. 4 жніўня НКВД БССР выдаў адмысловае ўказаньне пра «ўзмацненьне барацьбы зь беларускімі нацыяналі-

стамі». У прыватнасьці, прадпісвалася наладзіць улік усіх «белнацдэмаў» на неакупаванай тэрыторыі, абставіць іх кваліфікаванай агентурай, актывізаваць іх распрацоўку і — «при проявлении с их стороны антисоветской деятельности» — арыштоўваць і аддаваць пад суд.

Асобны сюжэт — так званая ўсенародная барацьба з фашысцкімі захопнікамі і разгортваньне падпольнай дзейнасьці і партызанскай вайны на акупаванай тэрыторыі асабліва. Ужо той факт, што адпаведныя дырэктывы (і маскоўская, і менская) былі выдадзены толькі 29 чэрвеня — 1 ліпеня, сьведчыць, што СССР не рыхтаваўся да абарончае вайны. У нашу задачу не ўваходзіць аналіз гэтых дырэктываў. Агульная характарыстыка: Сталін і яго партыя заклікалі народ весці вайну азіяцкімі мэтадамі. Зьнішчэньне матэрыяльных дабротаў, пра што ёсьць нямала інфармацыі ў разглядаанай кнізе, у тым ліку нават няспелай збажыны, несла шкоду ня так акупантам, як акупаваным. Пры транспартных сродках таго часу азіяцкая тактыка не магла прынесці ваеннага эфэкту. Але спынімся больш на пытаньні, як выконваліся дырэктывы падпольнай дзейнасьці і партызанскай вайны.

Сьпяраша адзначым: апублікаваньня ў кнізе «Беларусь в первые месяцы Великой Отечественной войны...» дакумэнты і матэрыялы даюць падставы сьцьвярджаць, што многія савецкія людзі былі радыя адкруціцца ад службы ў РСЧА. Памятаю, як апавядалі дзядзькі з падслучкіх вёсак: «Ідом на прызыў, бачым, што Слуцак гарыць, значыць, ваенкаматы не да

⁷ ВМН — *высшая мера наказания*. Словы пра ВМН у дырэктыве — камуфляж. Насамрэч бальшавікі стралялі ўсіх палітычных.

⁸ У берасьцейскай турме сядзеў у той час ужо асуджаны ксёндз Казімер Сьвёнтак, цяперашні кардынал. Трэба было б запісаць ягоныя ўспаміны пра першыя дні вайны.

нас, павярнуліся — і дамоў». З поўдня тае ж Случчыны агент НКГБ «Нянькін» паведамляў на пачатку вайны: «Нужно отметить, что некоторые военнoбязанные от мобилизации скрываются в лесах, дезертируют» (с. 128). Або й такое адзін энкавэдэст пісаў: «Проходя по деревне в Белоруссии, во всех деревнях мужчины призывного возраста дома» (с. 174). У Палескай вобласці паводле стану на 8 ліпеня органы НКВД аддалі пад суд 38 дэзэртэраў (с. 177). А колькі іх хавалася ў лясох і балотах да прыходу немцаў? Адны пазбягалі мабілізацыі, а іншыя, ужо мабілізаваныя, уцякалі з войска, і супрацоўнік апарату ЦК КП(б)Б паведамляў, што «часть... бойцов возвращается с оружием и продает оружие по деревням, а также распространяет слухи о потерях больших военных соединений» (с. 184). Уцякалі ня толькі «нясьведомыя» — уцякалі і камуністы, як у Рагачове (с. 200).

Ці вывучаныя нашымі гісторыкамі маштабы дэзэртэрства на пачатку вайны? Зрэшты, гэтае тэмы ня любяць і гісторыкі іншых краінаў (напрыклад, Польшчы)⁹.

Нагадаю, што дырэктывы ЦК КП(б)Б аб падпольнай барацьбе былі прынятыя 30 чэрвеня і 1 ліпеня. А ўжо 2 ліпеня Панцеляймон Панамарэнка рапартаваў Сталіну, што на акупаваныя тэрыторыі адпраўлена 1500 чалавек, аб'яднаных у 50 аддзелаў (с. 52). Відавочна, што першы сакратар ЦК КП(б)Б гнаў генэральнаму сакратару УсеКП(б) звычайную савецкую туфту¹⁰. Што гэта так, мы можам пераканацца, калі пачытаем дзёньнік працы ЦК

КП(б)Б. З гэтага дакумэнту даведваемся, што паводле стану на 6 ліпеня былі створаны першыя 29 партызанскіх аддзелаў лікам 460 чалавек (с. 36). Ёсьць у тым дзёньніку і статыстыка, датаваная 19-м жніўня. Зь яе вынікае, што ў тыл было накіравана 318 групаў і аддзелаў з удзелам у іх 12 795 чалавек (с. 45). Акрамя таго, пэўныя лічбы прыводзяцца і ў даведцы М. Аўхімовіча. Ён паведамляў, што ўсяго паводле стану на 25 ліпеня ў акупаваныя і прыфрантавыя раёны накіравана 118 аддзелаў і групаў, у якіх налічвалася 2644 чалавекі (с. 59). Атрымліваюцца нейкія дзіўныя прапорцыі: паводле стану на 6 ліпеня партыя сабрала 460 чалавек (76 чалавек за кожны дзень ад часу маскоўскай дырэктывы), за наступныя 19 дзён было мабілізавана яшчэ 2180 чалавек (114 за дзень), а яшчэ праз 24 дні ўдалося набраць цэлую дывізію — 10 151 бальшавіка, у тым ліку чэкіста і энкавэдэдыста (422 за адзін дзень). Гэтыя лічбы, нагадаю, пісаліся тады, калі ЦК КП(б)Б і Савет Народных Камісараў БССР кідаліся ў пошуках прыстанішча з гораду ў горад, калі адсутнічала надзейная сувязь, калі немцы ішлі на ўсход, а І. Рьжыкаў шукаў Віцебскі абкам... Па-мойму, лічбы, пададзеныя П. Панамарэнкам, і лічбы ў дзёньніку працы ЦК КП(б)Б, а таксама ў даведцы М. Аўхімовіча не заслугоўваюць даверу.

Як складваліся справы ў пакінутых у нямецкім тыле ці адпраўленых у тыл партыйцаў, вельмі яскрава сьведчыць дакладная нататка І. Клімава, які ўзяў да

⁹ Яшчэ адзін сюжэт, якога ня любяць нашы гісторыкі — жыдоўскія пагромы ў Заходняй Беларусі на пачатку вайны. У кнізе «Беларусь в первые месяцы Великой Отечественной войны» маецца толькі паведамленьне пра пагром у мястэчку Гарадзішча Пінскага раёну (с. 97).

¹⁰ Нельга бязь сьмеху чытаць, як Панамарэнка, каб патрапіць Сталіну пад густ, пісаў пра зьнішчэньне нямецкіх танкаў. Ён паведамляў свайму шэфу, што «бутылки бензина или еще лучше самовоспламеняющейся смеси» раскіданыя па ўсіх дарогах і сёлах (sic!). Праўда, ня надта зарываючыся ў хлусні, Панамарэнка абяцаў «правадыру і настаўніку», што гэтыя пляшкі яшчэ дадуць «несомненно огромный эффект».

кіраўніцтва дырэктывы ЦК КП(б)Б. 29 ліпеня 1941 г. Клімаў пісаў (с. 103—108), што Вялейскі абкам сфармаваў 10 групаў для працы ў тыле. Аб трох группах абкам звестак ня меў; пра чацьвёртую не пісаў нічога; пра пятую: «Обкому неизвестно, куда они направлены, ибо ее направлял ЦК КП(б)Б». Шостая група (Пастаўская) вярнулася назад, бо энкавэдэсты, які быў у яе складзе, казаў удзельнікам групы, што сакратары райкама «привели их на верную смерть». Астатнія чатыры групы былі расьсеяныя пры пераходзе лініі фронту. У падпольлі, пісаў сакратар Вялейскага абкаму, засталіся адзінкі. І гэта зразумела: бальшавікам нельга было заставацца ў «сваіх» раёнах, дзе яны шкодзілі народу. Так, напрыклад, зрабіў сакратар Відзаўскага райкаму Адам Таміла: ісьці ў «свой» раён ён адмовіўся¹¹.

Ня лепш складваліся справы і з агентурнай працай у нямецкім тыле¹². Так, супрацоўнік НКВД БССР Машканаў рапартаваў начальству, што з рэзыдэнтаў, пакінутых у Віцебску, нікога не сустраў, затое сам трапіў у рукі да немцаў (с. 168—169).

Дзіўная анямеласьць КП(б)Б перш за ўсё тлумачыцца тым, што яна была цалкам скаваная воляю Масквы, а «правадыр усіх народаў» здолеў выступіць са зваротам да сваіх падданных толькі 3 ліпеня. Гэтую крывадушную (чаго вартае было адно толькі «браты і сёстры») і хлусьлівую (пра нібыта раптоўны і нечаканы напад Нямецчыны) прамову палавіна Беларусі ўжо ня чула. На не акупаванай немцамі тэрыторыі гэты зварот ня чулі вёскі, да якіх не дайшло правадное радыё

і дзе радыёпрыёмач быў прадметам раскошы. У такіх умовах дзейснаю магла быць толькі друкаваная прапаганда. Але Менск ужо акупаваны, ЦК КП(б)Б кідаецца з гораду ў горад у пошуках прыстанку, надзейнай сувязі зь Віцебскам, Магілёвам і Гомелем, дзе меліся больш-менш прыстойныя друкарні, не было, авіяцыя, якая магла б раскідваць улёткі, бадай, зьнішчальная. І вось піша Саламон Ёфэ: «За 20 дней моего пребывания на оккупированной части Белоруссии я не нашел ни одной нашей листовки, воззвания» (с. 98). Пазней пра тое ж П. Панамарэнку дакладвае НКВД: «Среди оставленных на оккупированной территории советских граждан наша агитация отсутствует» (с. 149).

Ці я памыляюся, ці гэта і сапраўды не было ніякага звароту ЦК КП(б)Б і СНК БССР да нашага народу? З дакумэнтаў, апублікаваных у кнізе, вынікае, што толькі ЦК камсамолу адважыўся 30 чэрвеня (за тры дні да радыёпрамовы Сталіна!) зьвярнуцца да камсамольцаў і моладзі Савецкай Беларусі. Ва ўсякім разе ЦК КП(б) такі зварот зацьвердзіў (с. 35).

На пачатку вайны бальшавікам прыдаліся імёны Янкі Купалы і Якуба Коласа. 24 ліпеня тыя выдалі ўлётку зь вершам Коласа «Фашыецкім бандытам», а 25 ліпеня надрукавалі зварот Купалы і Коласа да беларускага народу (на дзень раней ён зьявіўся ў «Звяздзе»). Недабітая беларуская літаратура спатрэбілася бальшавікам і каб наладзіць у ліпені выпуск агітплекату «Раздавім фашыецкую гадзіну!».

Тым часам у краіне дзейнічае адмыслова наладжаная цэнзура. Ліставаньне

¹¹ Дарэчы, ЦК КП(б)Б, ведаючы, як ставіцца народ да партыйных начальнікаў, 30 чэрвеня ў дырэктыве № 1 прадпісаў, каб пры стварэньні падпольных гурткоў у мэтах канспірацыі падбіралі малавядомых у гарадах і раёнах камуністаў, «допуская переброски из других районов».

¹² Пастанову пра аднаўленьне старых рэзыдэнтур у акупаванай немцамі тэрыторыі ЦК прыняў 18 ліпеня 1941 г.

цывільных і чырвонаармейцаў кантралююць ня толькі вайсковыя цензары, але й палітычныя. Уладальнікі кнігі «Беларусь в первые месяцы...» змясьцілі пяць спецзводак, складзеных НКГБ, а потым НКВД (20 ліпеня 1941 г. наркамат дзяржбяспекі зноў быў улучаны ў наркамат унутраных спраў у якасці галоўнага ўпраўлення). З гледзішча гэбістаў, нават інфармацыя пра інтэнсіўнае нямецкае бамбаваньне Гомелю была ў лістох грамадзянаў непажаданая. Зводкі паказваюць, што ў СССР была ня толькі дасканалая сыстэма цензуры. Ужо выпрацавалася сыстэма самацензуры і нават самападману. Чытаем: «Наши доблестные бойцы и командиры гонят обратно врага туда, откуда он пришел, с очень большими для него потерями». Гэта напісана чырвонаармейцам 30 ліпеня. А вось напісанае на дзень раней: «Бьем мы проклятых германских фашистов». Тут, праўда, намёк на савецкія газеты: «Ты, наверное, из газет знаешь, как мы громим германских гадов. Красная Армия побеждает». Праўда пра падзеі на фронце і франтавую штодзённасць у лістох прарываецца рэдка. Ну, хіба такое: «Кормят очень плохо. Хлеба дают по 600 грамм и один раз в сутки суп» (с. 230), «Словом, дело плохое. Нашу часть разбили, осталось человек 70. Но потом опять сформировали и отправили на фронт. Сейчас может быть и остальных побьют» (с. 231). Надаюцца ў лістох і абагульненні:

Гитлер очень здорово нажимает. Много с нашей стороны попали в плен к немцам. Немцы забрали очень много у нас территории, у них очень здорово действуют самолеты и бомбят глубокий тыл. В нашем направлении очень мало наших самолетов. Немецкая артиллерия бьет очень точно.

Ці дайшлі гэтыя лісты да адрасатаў? І

што было з аўтарамі? А раз праўду пісаць рызыкаўна, сёй-той з чырвонаармейцаў апэлюе да будучыні: «Кто останется жив, тот расскажет, какая была война».

Трэба спадзявацца, што такіх зводак у архівах ёсць нямала. Іх публікацыя дасць гісторыкам матэрыял для вывучэння настрояў савецкага цывільнага насельніцтва і чырвонаармейцаў на пачатку вайны.

Хлусьня была і вусная. Яе іншы раз запісвалі, натавалі. Так, складальнікі зборніка апублікавалі ўспаміны пра пачатак вайны Мікалая Аўхімовіча, запісаныя гісторыкамі ў 1944-м і 1960-х гг. І выдатна зрабілі. Супастаўленьне двух запісаў паказвае, як быў скаваны і змушаны хлусіць сакратар ЦК КП(б)Б у 1944-м і як больш-менш ён разьняволіўся ў 1960-х гг. Успаміны ягонага калегі Цімафея Гарбунова, таксама запісаныя ў 1944-м і 1960-х гг., не такія кантрастныя.

Вусная хлусьня шырока выкарыстоўвалася «органамі». Яшчэ ў міжваенны час выпрацаваная тактыка НКВД: у людным месцы (звычайна ў чарзе, у гарадзкім аўтобусе, трамваі) нібыта выпадкова два чалавекі пачынаюць вельмі гутарку, поўную паклёпаў на канкрэтных людзей і дэзы. Гэта рабілася (дарэчы, і цяпер робіцца) у разьліку, што чуткі распаўсюджацца далей, і так створыцца «грамадзкая думка», «псыхалягічная атмасфэра». У апублікаваным у зборніку «Беларусь в первые месяцы...» урыўку зь дзённіка Я. Маўра паказана, як гэты апрабаваны мэтад НКГБ спрабаваў выкарыстаць на пачатку вайны, мусіць, дзеля падняцця духу савецкіх грамадзян. Людзі ў паніцы ўцякаюць зь Менску, які раней за іх пакінула ўлада. Па дарозе на Барысаў — у Азярышчы — яны ўлазяць у вагоны таварнага цягніка, немцы бамбардуюць чыгунку, цягнік ня можа скрануцца зь

месца, а тым часам ці то штатныя гэбісты, ці то звышпатрыёты з цывільных іх узбадзёрваюць: «Взяты Кенігсберг і Данціг», «Берліна нет», «Гітлер ранен і бежал», «Взялі Румынію і... Турцыю». Гэтае шматкроп'е паказвае, што Маўр выдатна ведаў, хто і навошта працаваў у ахопленым трывогай і панікай натоўпе. Ён жа паказвае звышпільнасьць савецкіх грамадзян, да якой іх прывучыла сталінская прапаганда. Чырвонаармеец здымае галаўны ўбор і выцірае ім пот. І адразу ж чуецца лямант аднаго дзядзькі: «Ты кому это кепкой махал? Держите его!» І гэтак далей. Колькі невінаватых людзей загінула праз такіх звышпільных? Таксама сюжэт для дасьледаваньня. Гісторыя нямецка-савецкай вайны яшчэ не напісаная. Грунтоўная праца «Беларусь у дру-

гой усясьветнай вайне», мяркуючы па тым, што надрукавана ў 5-м томе «Гісторыі Беларусі», зьявіцца ня хутка.

Зборнік дакумэнтаў і матэрыялаў «Беларусь в первые месяцы Великой Отечественной войны» каштоўны тым, што вялікую (плянэтарную, кантынэнтальную, эсэсэраўскую) праўду вайны дапаўняе ўдакумэнтаванаю лякальнаю праўдаю, праўдаю штодзённасьці. Трэба спадзявацца, на гэтым зборніку публікацыя дакумэнтаў пра штодзённасьць і лякальныя падзеі пэрыяду апошняй вайны ня спыніцца. Чым шырэйшая будзе дакумэнтальная база, тым лягчэй будзе гісторыкам новае даты, пазбаўленым ідэалогічных прымхаў, стварыць шырокую і праўдзівую панараму падзеяў 1941—1944 гг. на тэрыторыі нашай краіны.

ГРЫГОРЫ ЁФЭ

Дробныя сакрэты запозьненага нацыяналізму

Булгаков, Валер. *История белорусского национализма*. Вильнюс: Институт белорусистики, 2007. 331 с.

Кніга Валера Булгакава перасягнула мае спадзяваньні. Я не чакаў ад яе шмат у сьвятле маёй ранейшай ацэнкі той пльні беларускага нацыяналізму, да якой адносіў Булгакава¹. Мне таксама давалося чытаць адну зь яго часопісных публікацыяў²; яе галасьлівая, палітызаваная мова падштурхнула мяне да думкі, што Булгакаў быў палітычным актывістам, а не навукоўцам. Новая кніга Булгакава пераканала мяне ў адваротным. Ён насамрэч зьяўляецца абдораным, амбітным і сьмелым навукоўцам, які не вагаецца прэзэнтаваць знаходкі, што наўрад ці спадабаюцца многім зь яго духоўных пабрацімаў.

Галоўная каштоўнасьць выданьня — у высьвятленьні асноватворнай сувязі

паміж папярэднікамі беларускага нацыяналізму. Бясспрэчна, кніга пераводзіць ейнага аўтара ў шэраг нешматлікіх аўтарытэтаў у гэтым пытаньні. Будучы вонкавым назіральнікам, які, аднак, мае доўгатэрміновы інтарэс да беларускага нацыяналізму, я дазнаўся тое-сёе сам на гэтую тэму. Так, я ўжо даўно даведаўся, што тыя, хто ў апошнюю чвэрць XIX ст. пачынаў атаесамляць сябе з прадстаўнікамі асобнай этнічнай групы (*distinctive ethnicity*), разьмешчанай паміж расейцамі і палякамі, траплялі пад уплыў вельмі розных культурных пльняў і геапалітычных арыентацыяў. «Краёвасьць» і заходнерусізм, Каліноўскі і Каяловіч, Тарашкевіч і Карскі, калябаранты і

Грыгоры Ёфэ — прафэсар географіі ўнівэрсытэту Рэдфарду (Radford University). Сярод яго навуковых інтарэсаў знаходзяцца таксама працэсы, зьвязаныя з фармаваньнем мадэрнай беларускай нацыі і беларускай нацыянальнай ідэнтывнасьці. Так, у 2002 г. пры дапамозе IREX ажыццявіў дасьледчы праект «Беларусь: выпадак зацэмнай ідэнтывнасьці». Суаўтар манаграфіяў «The End of Peasantry? The Disintegration of Rural Russia» (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2006), «The Environs of Russian Cities» (Lewiston: Edwin Mellen Press, 1999), «Population under Duress: The Geodemography of Post-Soviet Russia» (Boulder: Westview Press, 1999) і інш. Аўтарская назва агляду — «Чытаючы Булгакава пасля Цьвікевіча».

партызаны, БНФ і савецкія беларусы, «лацінка» і «кірыліца», «тарашкевіца» і «наркамаўка» — надта шмат супярэчнасцяў і процілегласцяў літаральна разьдзіралі новапаўсталуую нацыю на шматкі.

Кніга Булгакава трапіла да мяне ў пару, бо ўсяго колькі месяцаў таму я прачытаў кнігу Аляксандра Цьвікевіча пра заходнерусізм — школу мысьленьня, якая пастаянна фігуруе ў Булгакава. Як добра вядома, заходнерусізм разьвіўся ў стройную тэорыю ў 1860-я гг.; ён прызнаваў культурную адметнасць беларусаў, але толькі як часткі расейскай культурнай прасторы. Прачытаўшы Цьвікевіча, я быў страшна расчараваны ягонаю спробай вымаляваць галоўнага ідэоляга заходнерусізму, Міхаіла Каяловіча, здраднікам беларускай справы з той простаю прычыны, што беларускі нацыяналізм на той час яшчэ не існаваў. Аднак, як здараецца з шматлікімі навуковымі работамі, цэнтральны тэзіс якіх далёка не пераканаўчы, карысныя высновы можна зрабіць з назіранняў, пабочных адносна «ідэі фікс». Так, я пашырыў свае веды пра беларускі дыскурс 1920-х гг. і інтэлектуальны арсенал заснавальнікаў БНР. Напрыклад, з твору Цьвікевіча я дазнаўся, што аднойчы расейцы прывезьлі праваслаўных чыноўнікаў з Малдовы (!), каб русіфікаваць ці, хутчэй, дэпалянізаваць Беларусь, і што «заходнярус» Каяловіч, які ганарыўся сваёй радзімай, быў агаломшаны дурнотаю гэтага кроку. На яго думку, расейскіх пат-

рыётаў трэба было рэкрутаваць на месцы. Я таксама дазнаўся, што сын Багушэвіча, гэтай іконы беларускасці, выявіўся «заалягічным польскім шавіністам» і што Яўхім Карскі зганіў кнігу Багушэвіча як шкодную «праклямацыю ў лацінскім духу» з мэтай «вызвать смуту в русском семействе».

Кніга Цьвікевіча таксама дала мне разуменьне таго, што заходнерусізм імкнуўся ачысьціць Беларусь ад польскай культуры «незапароскім спосабам» (відавочная адсылка на карані ўкраінскага нацыяналізму) і што Каяловіч напісаў артыкул пад назвай «Польскае запрашэньне беларускага юнацтва да сэпаратызму». Гэта нагадала мне рэляцый газэты «Беларусь сёгодня» пра асобных кепскіх палякаў, «лялькаводаў» сакавіцкіх падзеяў 2006 г. на менскай Кастрычніцкай плошчы. Дзякуючы гэтаму і іншым захапляльным фрагмэнтам зь Цьвікевічавага твору я не шкадую, што прачытаў ягоны трактат. Мяне таксама пацешыла ўласная здольнасць разумець беларускую мову, — здольнасць, зрэшты, цалкам вытлумачальная. Яна тлумачыцца тым, што я валодаю і расейскай, і польскай. Гэтая прычынна-выніковая сувязь мае значэньне, бо дапаможа мне выявіць вузкія месцы булгакаўскага бачаньня сьвету.

Аднак сьпярга варта сказаць пра ўнёсак Булгакава ў навуку. Адрозна ад трактату Цьвікевіча, цэнтральны тэзіс кнігі Булгакава зьяўляецца і пераканаўчым, і павучальным — мажліва, ён нават ідзе

¹ Ioffe, Grigory. Understanding Belarus: Questions of Language // *Europe-Asia Studies*. Vol. 55. № 7. 2003. P. 1009—1047.

Ёфэ, Грыгоры. Беларусь: дзяржава, але яшчэ ня нацыя // *ARCHE*. 2007. № 4. <http://arche.bymedia.net/2007-04/num704e.htm>.

Ioffe, Grigory. Culture Wars, Soul-Searching, and Belarusian Identity // *East European Politics and Societies*. 2007a. Vol. 21. № 2. P. 348—381.

² Булгакаў, Валерка. Выбары прэзыдэнта крэолаў // *ARCHE*. 2001. № 4. <http://www.arche.home.by/2001-4/bulha401.htm>.

ўразрэз з палітычнымі перакананнямі аўтара. Я бачу ў кнізе цікавы прыклад таго, як навуковец змагаецца супроць палітычнага дзеяча, прычым дзеве ролі сумяшчаюцца ў адной асобе. Булгакаў-навуковец заўважае, што самае першае прызнаньне беларусаў як самабытнай групы (self-styled group) было вынікам расейскай нацыяналістычнай рэакцыі на польскае паўстаньне 1863 г. Такім чынам, беларусы сталіся культурным вынаходам другой паловы XIX ст. Булгакаў-навуковец удумліва дэманструе, што Багушэвіч і пазьнейшыя апалігеты беларускай ідэі не адбыліся б у якасьці беларускіх нацыяналістаў, каб прадстаўнікі заходнерусізму не далі ім скрупулёзнага апісаньня беларусаў як асобнай групы, правёўшы разнастайныя фальклёрныя экспэдыцыі і здабыўшы ўнікальныя на той час палітычныя знаходкі. Выходзіць, што Каяловіч, духоўны лідэр заходнерусізму, стаў (напэўна, ня хочучы таго) галоўным пратаганістам беларускага нацыяналізму. Гэты нацыяналізм, кажа Булгакаў, узьнік адразу на наступны дзень пасля заснаваньня імперскага рэгіёну Беларусь:

Каляніяльная Беларусь дваістая: з аднаго боку, яна апісваецца праз стандартны набор каляніяльных прэзэнтацыяў (якія рэзка павышалі яе адчувальнасьць, надзялялі яе гістарычнай легітымнасьцю), з другога боку, навуковая веда пасьпяхова і скрупулёзна даводзіць яе этнаграфічныя асаблівасьці, дакладна акрэсьлівае моўныя межы, археалёгія і археаграфія рэканструюць яе гісторыю, іншымі словамі, робіць Беларусь уяўляльнай (с. 185).

Такім чынам, статус заходнерусізму ў аналах беларускага нацыяналізму быў

нечакана, але абгрунтавана падвышаны тым, каго можна разглядаць як яго ворага з прычыны яго непакіснай пазыцыі як змагара супраць расейскага культурнага каляніялізму. Да таго ж, насуперак спадзяваньням, Булгакаў-навуковец не дае першынства Баршчэўскаму, Чачоту, Дуніну-Марцінкевічу, Рышынскаму і Сыракомлю. Яны падаюцца як польскія нацыяналісты, схільныя да культывацьці плебейскага комплексу забітасьці (victimhood) сярод беларускіх сялян. Яшчэ больш скандальным, г. зн. такім, якое палітычныя «таварышы па зброі» Булгакава будуць старацца дэзавуяваць, ёсьць дапушчэньне, што Каліноўскі ў палітычным пляне быў палякам, а таму не заслугоўвае месца ў пантэоне беларусаў. Асабіста я даўно меркаваў гэтаксама на базе нешматлікіх даступных мне тэкстаў Каліноўскага (напрыклад, цытаваных Нікаласам Вакарам), але для мяне сталася вялізным адкрыцьцём даведацца, што Булгакаў (а не Якаў Трашчанок!) думае гэтак жа, як я.

Яшчэ адно рэвалюцыйнае месца ў булгакаўскай кнізе — правядзеньне паралелі паміж этнонімамі/тапонімамі «Беларусь-беларусы» і «Віетнам-віетнамцы». Вельмі даўно я дазнаўся ў Вакара, што

як адпраўны пункт для новага нацыяналізму, тэрмін «беларус» стварае пэўныя нязручнасьці. Сэмантычна ён значна бліжэй да Расей³.

Калі ў ангельскай мове назоў краіны пісаўся «Belorussia», нязручнасьці больш кідаліся ў вочы, але і цяпер, дарма што «Belarus» выглядае «лепш», г. зн. менш нагадвае пра Расею, прыметнік «Belarusian» застаецца «зрадніцкім», бо гучыць амаль ідэнтычна з «Belorussian». У сваёй кнізе 1993 г. Ян Запруднік паспра-

³ Vakar, Nicholas P. *Belorussia: The Making of a Nation*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1956. P. 4.

баваў ачысьціць слова ад «і», выніковы тэрмін «Belarusan» адсылае да слова «Rus'», а не да «Russia». Аднак Запруднікаў варыянт, здаецца, ня быў прыняты публікай. Ранейшыя спробы перайменаваць беларусаў у крывічоў таксама праваліліся, і цяпер, напэўна, беларусы назаўжды прывязаны да свайго нібыта каляніяльнага імя. Было павучальна даведацца ад Булгакава, што, падобна да таго, як назва Беларусі пайшла ад «Белай Русі», Віет-Нам азначае «на поўдзень ад паўднёвага Кітаю», то бок тапонім і ў гэтым выпадку мае каляніяльнае паходжаньне. Тым ня менш, беручы пад увагу, што в'єтнамцы ня зьніклі як нацыя дзеля свайго нібыта каляніяльнага назову, беларусам таксама варта парэкамэндаваць спыніць спрэчку на гэты конт. Калі і ёсьць нейкі чыннік, які падрывае аптымізм наконт беларускага нацыянтаваньня, то гэта пытаньне мовы.

Калі чытач кнігі Булгакава надае вялікую ўвагу яго пасланьню і лексыцы і ня згубіць пільнасьці аж да канца кнігі, то яго чакае сюрпрыз на с. 289. Там падаецца зьмястоўная цытата зь Цімаці Снайдэра, але ж зь ня менш значнай памылкай у перакладзе і ў нумары старонкі, адкуль узятая цытата (не 367, а 47):

У Расейскай імперыі ані ў царкве, ані ў школе не вучылі грамаце па-беларуску. Пісьменныя сярод беларусаў ужо ўмелі чытаць па-польску ці па-расейску. Таму з забароны на беларускую мову беларускім дзеячам не было ніякай карысьці: не было людзей, якім бы неставала беларускай мовы, як летувісам неставала летувіскай... Беларуска мовы апынула-

ся ў самым незаздросным становішчы: некадыфікаваны славянскі дыялект нізкага статусу, які паводле сваіх морфалагічных рысаў знаходзіўся паміж польскай і расейскай мовамі, а ягоныя носьбіты ў грамадстве знаходзіліся паміж польскай культурай і расейскай уладай. Гэтак факт, абумоўлены філялёгіяй (contingent fact of philology), прадвызначыў ступень уплыву нацыянальных дзеячоў на мясцовае насельніцтва⁴.

Зыходзячы з украінскага перакладу кнігі Снайдэра, Булгакаў перадае «contingent fact of philology» як «лінгвістычная выпадковасьць». Між тым, «contingent» — панятка, які мае некалькі значэньняў. Адно зь іх сапраўды адсылае да «выпадковасці», але іншы пераклад «contingent» — «абумоўлены, прадвызначаны, залежны ад пэўных абставінаў». Мне здаецца відавочным, што блізіна беларускай да польскай і расейскай не выпадковая — хутчэй яна была і застаецца абумоўленай *разьмяшчэньнем* носьбітаў беларускай мовы паміж палякамі і расейцамі. Больш за тое, да масвай урбанізацыі існаваў пэўны градыент паміж асноўнымі арэаламі расейскай (прастора паміж Тулай і Разаньню) і польскай мовы (ваколіцы Торуні). Калі рушыць на захад і паўднёвы захад ад асноўнага арэалу расейскай мовы, назіраюцца паступовыя, але няўхільныя зьмены ў вясковых гаворках аж да дасягненьня асноўнага арэалу польскай мовы. Беларуска знаходзілася недзе паміж⁵. Дзе дакладна яна знаходзілася — залежала ня менш ад палітычных перадумаваў, чым ад чыста моўных крытэраў. Паступо-

⁴ Snyder, Timothy. The Reconstruction of Nations. New Haven: Yale University Press, 2003. P. 47.

⁵ Ioffe, Grigory. Understanding Belarus: Questions of Language. Europe-Asia Studies. Vol. 55. № 7. 2003. P. 1009—1047.

васьць пераходу ва ўказаным кірунку паказаная на мапе беларускіх гаворак Карскага, якія на ўсходзе поўняцца русізмамі, а на захадзе — палянізмамі⁶. Гэты самы тэрытарыяльны фактар дазволіў Аляксандру Скапненку сьцьвярджаць, што правапісная рэформа 1933 г. у БССР скасавала

граматычныя варыянты, генэтычна звязаныя з паўднёва-заходнімі гаворкамі, якія на той час бытавалі толькі за межамі БССР, на тэрыторыі Польшчы... здзейсніла сутнасную пераарыентацыю дыялектнай базы беларускай літаратурнай мовы... на паўночна-ўсходнюю дыялектную прастору, генэтычна роднасную з паўднёва-расейскімі дыялектамі⁷.

Падобным чынам пераходная, або, каб быць дакладным, прамежкавая, прырода беларускіх гаворак дазволіла Янку Купалу ўключыць расейскамоўныя і польскамоўныя маналёгі ў яго беларускамоўную п'есу [«Тутэйшыя»]. З гэтай самай прычыны такія людзі, як я, бязь цяжкасьцяў разумеюць беларускія тэксты, хоць падчас майго сталеньня мне ніколі не даводзілася шчыльна памаўляцца зь беларускамоўнымі або чытаць тэксты па-беларуску (дарма што наведваў Беларусь 25 разоў, пачынаючы з трохгадовага веку). Я валодаю расейскай і польскай, і гэтага досыць. Галоўнае, што я хачу сказаць, дык гэта тое, што прырода беларускіх гаворак, абумоўленая іх тэрытарыяльным палажэньнем, дазваляе лёгка авалодаць расейскай і/або польскай усім беларусам, якія

імкнуцца прасунуцца ўверх па сацыяльнай лесьвіцы (the upwardly mobile Belarusians). Да таго ж яны ніколі не лічылі расейскую або польскую чужымі ці замежнымі мовамі. Тое самае можна сказаць і пра іншыя, нелінгвістычныя аспекты культурнага ўплыву расейцаў і палякаў. Сапраўды,

повязі, якія лучылі [беларускія] масы з Праваслаўнай Царквой альбо Католіцкім Касьцёлам, іх культурнай і цывілізацыйнай базай, што атаесамлялася з расейскасьцю альбо польскасьцю, былі настолькі магутныя, што «прабіцца» празь іх беларускі нацыяналізм ня здужаў. Беларускае культура не ўспрымалася масамі ў якасьці рэальнай, прывабнай альтэрнатывы расейскай і польскай культураў.

Так піша Булгакаў-навуковец на старонцы 290 сваёй кнігі. Зыходзячы з гэтай заявы, можна запытацца, чаму ж тады на папярэдніх старонках булгакаўскай кнігі дзясяткі разоў ужываецца прыметнік «каляніяльны», найчасьцей з назоўнікам «дыскурс»? Гэтае пытаньне цалкам натуральнае — яно тлумачыць, чаму цытата Снайдэра ў канцы кнігі Булгакава была для мяне адкрыцьцём у кантэксьце гэтай кнігі: з пэрспэктывы гэтай цытаты фактычна дэлегітымізуецца ўжываньне слова «каляніяльны».

Выглядае, у тым, што датычыцца каляніялізму, Булгакаў-навуковец перабывае ў канфлікце з Булгакавым-палітычным дзеячом. Бо калі аўтар канструюе нацыю як уяўленую супольнасьць (Бул-

⁶ Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук, 1963.

⁷ Скопненко, О. Мовна ситуація в Білорусі і проблеми норм білоруської літературної мови. Матеріали міжнародної конференції «Державність української мови і мовний досвід світу», Київ. 2000 // <http://dzvinkaxxv.narod.ru/bud-skopn.htm>.

гакаў не стамляецца настойваць на гэтым), то ўспрыманьне ёсьць рэальнасьцю; а калі беларускія масы не ўспрымалі (а многія і дагэтуль не ўспрымаюць) культураў Расеі і/або Польшчы як каляніяльных уплываў ва ўласнай краіне, то гэтыя ўплывы не былі/ня ёсьць каляніяльнымі — «брутальны сакрэцік» («dirty little secret») запозьненага беларускага нацыяналізму. Падобным чынам іх, мабыць, нельга разглядаць у якасьці каляніяльных яшчэ і таму, што заходнерусізм і краёвасьць *папярэднічалі* беларускай нацыянальнай ідэі. У нацыяналістычных тэрмінах гэты стан рэчаў азначаў, што Беларусь — ці, дакладней, прота-Беларусь — была датуль нічыйнай зямлёю. Экспансія на яе тэрыторыю, гэтаксама як расейска-польскія канфлікты на ёй былі бадай такімі ж натуральнымі, як сіла прыцягненьня Зямлі. Гэтая простая лёгіка зусім не чужая Булгакаву-навукоўцу. Але ж Булгакаў-палітычны актывіст, падобна, карыстаецца гэтым базавым сродкам рэфлексіі сэлекцыйна. Напрыклад, нелягічна ў пачатку кнігі (!!) заяўляць, што «і колькасна, і якасна яна [беларуская нацыя] не супадае з насельніцтвам Рэспублікі Беларусі» (с. 27). Хоць поўнага супадзеньня чакаць не выпадае, але ж як кваліфікаваць тых, хто самі сябе называюць беларусамі? Ці трэба адмаўляць іхнюю беларускасьць толькі таму, што яны не сябруюць з Булгакавым? Гэтаксама алягічна праводзіць аналёгію паміж польскамоўнай літаратураю ў Беларусі і ангельскамоўнай літаратураю ў Індыі, сьцьвярджаючы, нібыта абедзьве былі каляніяльнымі вынаходкамі (с. 124). Рэч у тым, што Вялікабрытанія знаходзіцца трохку далей ад сваёй бясспрэчнай былой калёніі і ня мела да яе дачынення аж да 1757 г., калі брытанцы збудавалі першыя ўмацаваньня селішчы ў Індыі. Больш за тое, бальшыня індусаў не су-

тыкалася з брытанцамі аж да сярэдзіны XIX ст. У адрозьненне ад гэтага, гістарычную Беларусь немагчыма нават уявіць фізьчна адарванай ад Польшчы, а тое, дзе праходзіць этналігістычная польска-беларуская граніца, можна даведацца толькі з скрупулёзных палявых дасьледаваньняў, накітавалі тых, якія праводзіў Курт Вулгайзэр у польска-беларускім памежжы. А калі наражы камень чыйгосьці погляду на Беларусь (г. зн. ідэя расейскага і польскага каляніялізму) не вытрымлівае выпрабаваньняў лёгікай, што застаецца ад самога наражнага каменя?

Вось жа, навідавоку зырка супярэчнасьць паміж двума наступнымі тэзісамі Булгакава, якія ідуць праз пару старонак:

Беларусь пры Лукашэнку разьвівала інстытуты і сымбалі незалежнай дзяржаўнасьці, мела [мае?] пасольствы, войска, міліцыю, нацыянальныя зборныя і г. д. Нацыянальная ідэнтыфікацыя перамясьцілася з прац тэарэтыкаў у сфэру практычнай дзейнасьці. Пачуцьцё беларускасьці ўзмацняюць нацыянальныя пашпарты, нумарныя знакі і г. д. (с. 328).

і

Спэкуляцыі, якія сьцьвярджаюць, што беларуская дзяржава, ейная палітычная юрысдыкцыя і міжнародная правасуб'ектаваць і таму падобнае выступаюць фактарамі, што ўзмацняюць нацыянальную ідэнтычнасьць, заснаваныя на элемэнтарнай падмене паняцьцяў (с. 330).

Відавочна, першая з гэтых заяваў належыць Булгакаву-навукоўцу, другая — Булгакаву-палітычнаму актывісту. Гэта самы зыркы прыклад раздваеньня асобы. Аднак здаровы сэнс падказвае, што адно з двух цыгаваных цьверджаньняў павінна быць аблудным, і я думаю, што ведаю, якое.

Да Булгакава-навукоўца я маю шэраг іншых крытычных заўваг. Напрыклад, у пачатку кнігі ён абыгрывае неглыбокае, аднак бяскрыўднае выказваньне Аляксандра Грыцанава пра нацыяналізм. Грыцанаўская фармулёўка, вытрыманая ў тэрміналегіі савецкай эпохі, калі нацыяналізм лічыўся шкодным паводле сваёй сутнасці, наўрад ці дарэчная ў якасці аб'екта астракізму, пакліканага памагчы Булгакаву-навукоўцу настроіцца на правільны тон. Пэўныя прэтэнзіі ёсць і да стылю расейскамоўнай кнігі, але мая рэцэнзія, напісаная на ангельскай мове, не дазваляе іх выказаць. Усё гэта, аднак, дробныя промахі ў параўнанні з тым, што я мог бы сказаць на адрас Булгакава-палітычнага актывіста.

Зрэшты, большасць гэтай крытыкі ўжо была апублікаваная ў артыкулах у «ARCHE»⁸ і «East European Politics and Societies»⁹, змест якіх часткова перакрываюцца, таму няма сэнсу паўтарацца. Калі казаць вельмі каратка, то нацыятварэнне палягае ў кансалідацыі, а не ў стварэнні лініяў падзелу. Адпаведна, Беларусі патрабуецца першае, а не другое. І такім самаадданым ды абдораным людзям, як Булгакаў, самая пара ўсвядоміць гэта. Беларускі палітычны рэжым не зваліўся з'яўся. Як сказаў Пётра Садоўскі, «мы —

недабудаваная нацыя і наш прэзідэнт — люстэрка гэтага. Ён мае поспех, таму што адлюстроўвае стан электарату»¹⁰. Аднак, як прароча напісаў Ян Запруднік у сваім артыкуле ў 2003 г., гэты самы рэжым ня мае «іншага выбару, як звярнуцца да нацыянальнай сьведомасці насельніцтва як свайго роду бар'ера супраць паглынання Расеяй нацыянальнага суверэнітэту»¹¹.

Шмат было зроблена ў гэтым кірунку ў апошні час пад чымсьці малапрыватным патранажам, і без пачуцця сораму або абвінавачання ў здрадзе належыць прызнаць, што ідэя беларускага суверэнітэту замацавалася ў сьведомасці народу. Гэтаксама прызнанне існых лініяў падзелу паміж беларусамі не павінна прыводзіць да выключэння бадай большасці беларускага «насельніцтва» зь беларускасці, але хутчэй да ўмацавання супольнага грунту.

Толькі калі гэтыя ісціны будуць засвоеныя і пачнуць дзейнічаць на практыцы, можна будзе сказаць, што нацыятварэнне ў Беларусі ўрэшце завершанае. І калі гэта здарыцца, ні Эўропа, ні сьвет ніколі ня страцяць Беларусі — незалежна ад яе эканамічнай залежнасці ад вонкавых сілаў. Валер Булгакаў мае ўнікальны шанец зрабіць свой унёсак у поспех супольнай беларускай справы.

Паводле аўтарскага рукапісу пераклаў з ангельскай W. R.

⁸ Ёфэ, Грыгоры. Беларусь: дзяржава, але яшчэ ня нацыя // ARCHE. 2007. № 4. <http://arche.bymedia.net/2007-04/num704e.htm>.

⁹ Ioffe, Grigory. Culture Wars, Soul-Searching, and Belarusian Identity // East European Politics and Societies. 2007. Vol. 21. № 2. P. 348—381.

¹⁰ Садоўскі, Пётра. Выступ у «Праскім акцэнце», перадачы беларускай службы радыё «Свабода», 12 ліпеня 2007, www.svaboda.org.

¹¹ Zaprudnik, Jan. Belarus: in Search of National Identity between 1986 and 2000 // Contemporary Belarus: Between Democracy and Dictatorship. Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson & Rosalind Marsh, eds. London & New York: Routledge/Curzon. 2003. P. 122.

ЮРЫ ПАЦЮПА

Правапісны сымптом моўнай хваробы

Месяц-два таму назад пасяля «моўнае» дыскусіі з адным маім сябрам (ён займаецца матэматычным увасабленьнем граматыкі) чарговы раз мяне ўзлавала недакладнае апэраваньне паняткамі «тарашкевіца» й «наркамаўка». Не сакрэт, што два правапісы ў нашай масавай сьведамасьці ўспрымаюцца як два варыянты беларускае мовы. Існаваньне гэтых «моў» цалком фантамнае і, адначасна, вельмі шкоднае для рэальнае і **адзінае** (пры ўсіх хістаньнях нормы) беларускае мовы.

Шматгадовае адсочваньне зрухаў, якія адбываюцца ў маўленьні, навяло мяне на думку, што фантамная мова-«тарашкевіца» (ня бльгаць з правапісам)¹ засланы ад самых яе носьбітаў небясьпечны дрэйф у горшы бок. Дэградуюць усе! З тою толькі розьніцай, што прыхільнікі «наркамаўкі» сваю імклівую дэградацыю бачаць як *status quo*, уважаючы сябе за «кансэрватараў», а прыхільнікі «тарашкевіцы», як пад гіпнозам, наагул нічога ня бачаць, бо

зашораныя мяккімі знакамі. Груба казаўшы, справа выглядае так: напіша хлапец нэафіт у сваім тэксьце *газэта, філялёгія*, паставіць у слове *сьвет* мяккі знак і вось, маўляў, я ўжо спасьціг усе таямніцы беларускага слова. Патрэбна ж праца... А працаваць... ня хочацца².

Выйсьце з гэтае распачнае сытуацыі я ўбачыў толькі адно: дзе можна — адмаўляцца, настойліва й публічна, ад заганнае апазыцыі «тарашкевіца» / «наркамаўка». А ў процівагу данаму фантаму выставіць просты, але нялёгкі імператыў: **ДАРАСТАЊНЕ ДА МОВЫ**. Першым нашым прынцыпам павінен стаць Сакратаў афарызм: *Я ведаю толькі тое, што ня ведаю нічога*. Што з гэтага вынікае? Перадусім трэба прызнаць: ніхто з нас беларускае мовы як сьлед ня ўмее. І з кожным годам, з кожным пакаленьнем нашыя веды меншаюць. Мову трэба капаць, як ваду ў пустэльні. Тыя, хто ёю валодае крыху лепш, павінны

Юры Пацюпа — пісьменьнік, сталы аўтар «*ARCHE*». Аўтар кнігі паэзіі «*Ноч*» (1991). Ад сёлетняга верасьня — выкладчык «Беларускага калегіюму». Аўтарская назва — «*Дарасьці да мовы!*».

«эвангелізаваць» менш дасведчаных, але
заразом усведамляць, што нават най-
большыя знаўцы мусяць вучыцца.

ПАМІЖ КАЯТОЙ І МОЎКНАСЬЦЮ

Пакуль я разважаў над гэтым прын-
цыпам, у «Нашай Ніве» адзін за адным
пасьпаліся дыскусійныя артыкулы: ці
варта сёньня ўжываць тарашкевіцу? За-
вадатарам гэтае дыскусіі фармальна вы-
ступіў Віталь Тарас, але ініцыятыву ў яго
перахапіў Сяргей Дубавец. Менавіта ва-
кол постаці Дубаўца вяліся асноўныя дэ-
баты. І як бы Дубавец ні стараўся вы-
весці сваю асобу па-за дужкі дыскусіі, у
яго гэта чамусьці ня выйшла (плата за
харызму!).

(Калі б не ягоны ўдзел — спрэчка ма-
гла б і не адбыцца. Колькі гадоў таму з
падобнай пастаноўкай пытаньня ў роз-
ныя друкаваныя выданьні грукаўся Юры
Тарасевіч з Горадна. Далёка ня ўсе вы-
даньні (у тым ліку й «Наша Ніва») «ад-
чынлі» яму свае старонкі. Маўляў, не
пара для падобных дыскусіяў! Ці тады
сытуацыя яшчэ ня высьпела, ці проста
«несыстэмная» пэрсона ня можа браць на
сябе такога пачыну?)

Першае: нас чарговы раз змушаюць
зацыкліцца на грунце правапісу. Прашу
прабачэньня за катэгарычнасьць, але ў
довадах Тараса мне бачыцца наўнасьць,
а Дубаўцова прапазыцыя выглядае прак-
тычна беззьмястоўнай, я б сказаў, таў-
талягічнай. Чаму гэта так — паспрабую
давесьці, не забываючыся, што шмат
слушных, дый прыгожых, довадаў ужо

выказалі іншыя ўдзельнікі дыскусіі.

На жаль, Сяргей Дубавец ухіліўся ад
спрэчкі. Ён зьвінаваціў сваіх апанэнтаў:
маўляў, тыя яго не пачулі ці не зразумелі.
А мне бачыцца іншае: гэта якраз ён ня
чуе і ня хоча слухаць запырэчаньняў, бо
настойліва прапагандуе новую тэзу, у
якой згледзеў панацэю ад сучасных пра-
лемаў беларускае мовы. Сумнеўная гэта
панацэя! Падаецца, ягоная ідэя не для рэ-
алізацыі, а каб будзіць грамадзкую дум-
ку.

Вы бачылі, каб хоць адзін тутэйшы
палітык публічна пакаяўся й прызнаў,
дзея на нейкім этапе ён абмыліўся й яго-
ныя ўчынкі прынеслі вялікую шкоду.
Не! За ўсімі ўласнымі хістаньнямі яны
бачаць «дыялектычнае», амаль што лен-
інскае, разуменьне «моманту». Вось і Ду-
бавец упэўнены: змагацца за «тарашкеві-
цу» ў 80-я гг. было патрэбна. А сёньня —
гэтаксама патрэбна! — ад яе адмовіцца.
Геніяльна! Усё слушна, толькі... акурат
наадварот. Запраўды, у 80-я гады на та-
рашкевіцу яшчэ можна было й не пера-
ходзіць, а сёньня — цягнік пайшоў, ад-
маўляцца позна. Рух гэтага «цягніка» не
залежыць ад волі былых актывістых та-
рашкевіцы.

Раней яны безапэляцыйна даводзілі,
быццам карыстаньнікі наркамаўкі, ці ня
ўсе пагалоўна, абыякавыя да беларускае
мовы, забываючыся, што сярод гэтых
людзей ёсьць самыя розныя катэгорыі:
нехта нічога іншага апроча наркамаўкі
ня меў змогі ўведаць, нехта — занадта
асьцярожны, каб рабіць пасьпешлівыя
крокі, а нехта — і запраўды ня дбае пра
мову, нават ненавідзіць яе. Сёньня ж яны,

¹ Далей у гэтым сьцьце субпазыцыю **правапіс** я буду пазначаць тэрмінамі *тарашкевіца* ды *наркамаўка* (без двукосьсяў), а субпазыцыю **мова** — тэрмінамі «*тарашкевіца*» ды «*наркамаўка*» (у двукосьсях).

² Гавару пра статыстычнага носьбіта тарашкевіцы, а не пра кожнага. Таксама ўсведамляю, што гэты ста-
тыстычны носьбіт не імітуе абазнанасьці, а шчыра верыць у сваю далучанасьць да традыцыі.

падаецца, зрабіліся відушчымі, бо ўбачылі шэраг цудоўных часопісаў, якія карыстаюцца наркамаўкай. Выходзіць, правадыры былі сьляпыя? Цяпер яны абражаюць сваіх былых «аднадумцаў», праўда, больш апасродкавана. Выходзіць, усе карыстаньнікі тарашкевіцы ад гэтага дня мусяць уважацца за сэктантаў або... дружна прасякнуцца «новай лініяй» Майсея?

Нехта запырачыць, навошта такія вінавачаньні, гэта ж толькі прыватная прапанова? Не зусім так! А як жа грамадзкая адказнасць? Чыста фармальна Дубаўцова заява падобная да адмовы Мялета Сматрыцкага ад праваслаўя. Страда была цяжкая. Але для каго цяжэйшая: ці для аўтарытэту Сматрыцкага, ці для канфэсіі? Галоўнае ж, праводзіць ідэю «уніі» ў такім фармаце, як гэта прапануецца, не гавару ўжо пра ўмовы, нельгічна. Ну, здолее ён збіць з дарогі пару-другую «тарашкеўцаў», ну, паспрыяе частковаму заняпаду самой ідэі клясычнага правапісу! І што ж? Ростырк застанецца. Шаноўны публіцысты мусіць усвеедмляць, што ён мае справу з рухам (хай сабе й невялікім), а не з лінгвістычным гуртком. Тут ня тыя чыннікі й ня тыя довады працуюць. Спыніць нельга, а нашкодзіць справе можна.

ВІТАЛЬ ТАРАС

Цяпер разьбярэм па парадку тэзы, якія Віталь Тарас і Сяргей Дубавец выставілі як довады супраць клясычнага правапісу. Пачнем з Тарасавых:

1. *Галоўная небясьпека — у самым існаваньні двух узаконеных (??? — Ю. П.) варыянтаў мовы.*

Няма гэтых варыянтаў! Калі вы ня згодныя, дык скажэце, хто, дзе й калі ўста-

наўляў тыя «варыянты», назавеце мне адрозьненні. І колькі б іх вы ні назвалі, усё роўна паўстане пытаньне: і ўсяго? Дарэчы, сама наркамаўка зьведала (і зьведвае) не адну рэформу, дык, можа, кожную зьмену вы будзеце называць новай мовай? Ідзе звычайны працэс кадыфікацыі. Цяжкасьці гэтага працэсу — заповоленасьць, супярэчлівасьць — гэта вынік каляніяльнае моўнае палітыкі, праводжанай уладамі. Два правапісы — **сымптом**, а не хвароба, і змагацца трэба з хваробаю, а не зь яе сымптомамі.

Далей аблудная тэза аб дзвюх мовах разьвіваецца:

Можна лічыць наркамаўку бяздушной, навязанай, можна кпіць зь яе, але пераважная большасьць людзей да яе прызвычаліся, ёю карыстаюцца.

Ніхто ж не забараняе наркамаўкі! Пакіньце й вы маю тарашкевіцу ў спакоі! Гэта што да правапісу. А калі йдзецца пра мову — тады наагул сьмешна шукаць адрозьненні. Бальшыня беларускамоўных беларусаў, незалежна ад граматыкі, валодаюць скрайне абмежаваным моўным рэсурсам тутэйшага паходжаньня. Усё, што выходзіць па-за абсягі базавай лексыкі — бярэцца жыўцом з расейскае мовы.

А калі некаму пашчасыціла навучыцца аўтэнтчнае гутарковае мовы, дык цяпер што? Трэба апусьціцца да сярэднеарытмэтычных калек з расейшчыны? Вы гэта раіце рабіць!? Здагадваюся... маецца наўвеце нешта іншае. Лішнія й рэвэррансы Тараса ў бок тарашкевіцы, маўляў, *клясычны правапіс падаецца куды больші стройным...*

Гэтае папушчэньне аб эстэтычных вартасьцях клясычнага правапісу можна было б не аспрэчваць. Але буду шчырым да канца, каб не ствараць двухсэнсоўнась-

цяў. Ня ведаю, як каму, мне ж надмерная колькасць мяккіх знакаў не падаецца эталёнам характа. Ня трэба сябе падманваць. Тут пытаньне не ў эстэтыцы, а ў прагматыцы. Малыя мовы мусяць усе свае найдрабнейшыя асаблівасці захоўваць праз фанэтычны правапіс. Вобразна кажучы, клясычны правапіс — не сьвяточны торт, а чорны хлеб дзеля выжываньня беларускае мовы!

2. Працэс яе [мовы] разбурэньня, выганьня амаль з усіх сфэраў дзейнасьці, які без таго зайшоў вельмі далёка, можа яшчэ больш паскорыцца, адштурхнуць ад роднай мовы тысячы звычайных людзей, асабліва маладых.

Гэты довад гучаў і ў 1980-я гг. Яго з даўных даў тарнуе праф. Іван Лепешаў з Горадзенскага ўнівэрсытэту. Але, відаць, справа стаіць якраз наадварот, «правільная», ды яшчэ загнаная ў рэзервацыю, беларуская мова, заўжды была й будзе для моладзі «адстойнаю», а вось «няправільная», андэграўдавая тарашкевіца можа выклікаць інтарэс. Улады тое адчуваюць і таму — забараняюць.

Не правапісная сытуацыя спрычынілася да «непісьменнасьці моладзі». Прычына — у абыякавасьці дзяржавы да настаўніка, да гуманітарных навук і, у прыватнасьці, да філялёгіі. Гэта, можна сказаць, гатовы прадукт існае моўнае палітыкі. (Дарэчы, некаторыя, яшчэ пры СССР, дзеля «пісьменнасьці» прапаноўвалі скасаваць вывучэньне ў школе беларускай мовы... Вельмі старая лёгіка!)

3. Я разумею, што «ь» у клясычным правапісе — гэта яшчэ й свайго роду сьцяг, знак нязгоды з афіцыйшчынай, разбурэньнем беларускай культуры і мовы.

А вось сьцягоў якраз і ня трэба! Тут мы бачым палітызацыю мовы ў чыстым выглядзе. Калі тарашкевіца — сьцяг, дык да сьцягу ўсё й зьвязецца. А нам трэба не сьцягамі махаць — трэба мову вучыць.

Такую самую небясьпеку нясе й арыентацыя правапісу на этыку. Калі ў правапісе галоўнае — мараль, тады й правапіс і мова ў правапісе — зусім не галоўнае. Палітыка і этыка — адносяцца да сфэры практычных выракаў, граматыка — да тэарэтычных, таму блытаць іх нельга, бо ад бытнасьці нельга перайсьці да мусовасьці. Праўда, у канкрэтных жыцьцёвых сытуацыях яны часта пераплятаюцца, але пра гэта далей.

4. Усе, каму неабыякавы лёс беларускай мовы, незалежна ад палітычных поглядаў, маглі б заключыць нешта накшталт грамадзкай дамовы, альбо прыняць свайго роду «нулявы варыянт».

Хто гэтыя ўсе? Тыя, хто кіруе рэформаю, — абыякавыя да беларускае мовы. А тыя, хто неабыякавыя — ня могуць далучыцца да афіцыйнае рэформы з правам уласнага голасу. Дык які грунт у гэтага «нулёвага» варыянту?

СЯРГЕЙ ДУБАВЕЦ

Дубаўцовы довады супраць Тарасавых не такія наўныя, але затое й меней шчырыя.

1. Саму беларускую мову сталі называць «грубай» (дзіва што, на пісьме больш не перадавалася мяккасьць жывых беларускіх гукаў).

Гэта маленькая недакладнасьць, зь якой пачынаецца няшчырасьць. Адмоў-

няя ацэны беларускай мове даваліся задоўга да рэформы правапісу. І паказаць гэта ня цяжка, як той казаў, «на пальцах». Ня трэба лішніх сабак вешаць на наркамаўку! Так што... выходная пасыла абмыльная. А якая будзе лёгіка?

2. У нас, прыхільнікаў «тарашкевіцы», больш няма падстаў для этычнага канфлікту.

А вось тут недакладнасьць вялікая! Дубаўцову «гульню ў хованкі» можна выкрыць зрабіўшы лягічны аналіз допісу. Толькі ці варта? Тут не патрэбныя довады схаластыкі, бо спрацоўвае звычайная Дэкартава відавочнасьць. Нельга тарнаваць этычны аргумэнт і, адначасна, яго парушаць.

А тым часам прычыны для этычнага канфлікту сёння большыя як калі. Такіх моцных прычынаў не было, пачынаючы ад 1933 году. З гадамі этычная вастрыня ўчынкаў згладжваецца (хочам мы таго ці не), а рэчы, матэрыяльныя прадукты чыннасьці — застаюцца, як засталіся эгіпэцкія піраміды. Учорашняе ня так баліць, як сёньняшняе. Скажам, артыкулы Лукаша Бэндэ выклікаюць сьмех, а ня страх. Так і з наркамаўкаю — вышптрала зь яе амаральнае! А вось сучасная рэформа адбываецца ў варунках далёкіх ад этычных ідэалаў. Фармальна нэанаркамаўка робіць малюсенькі крок насустрач тарашкевіцы, але акалічнасьці й мэты яе прыняцьця пакуль што не выклікаюць даверу. Граматычны змест рэформы такі мізэрны, што пры ўсім жаданьні ня можа стаць падзеяй, а палітычны... пажывем — пабачым!

3. Мы, ініцыятары «тарашкевіцы», за мінулыя 20 гадоў так і ня здолелі стварыць уласнага адзінага руху. Наадварот, сёння мы ператварыліся ў сэк-

ту, бо абралі для існаваньня паралельны сьвет.

Спакойна прымаю гэты цэтлік: *сэкта*. Упершыню падобнае азначэньне я пачуў ад вартаўніка гарадзкага дому культуры, дзе ў 80-я гг. зьбіраўся клуб «Паходня». «Дык вы ж сэкта!» — заявіў раптам гэны дзядзька. «Ну? што вы такое кажаце!» — абразіўся я. «Сэкта, сэкта...» — правіў сваё вартаўнік. А цяпер я разумею: сэктаю былі й першыя хрысьціяне, і ці мала хто яшчэ.

І «паралельны сьвет» прымаю. Яшчэ няведама, які зь іх запраўднейшы. Сьвет, дзе мову рэфармуюць тыя, хто ёю не карыстаецца і яе ня любіць, дзе вывучаюць мову толькі дзеля адзнакі, а навучаюць тыя, хто двух слоў ня зьявжа па-беларуску, дзе беларускамоўныя часопісы выпісваюцца паводле разнарадкі, калі яны ляяльныя... Ці сьвет, дзе трымаюцца за мову, рызыкуючы страціць дабрабыт, кар'еру, будучыню, дзе беларуская кніга на найпачэсьнейшым месцы... Тут колькасны паказьнік ня дзеіць. Урэшце, рэакцыя на Дубаўцоў актывізм пакажа: ёсьць рух ці няма?

4. Доўгачаканая новая нармалізацыя «клясыкі» зьявілася кулюарным парадкам і аказалася надта далёкай ад жыцьця.

А што блізкае да жыцьця? Ці мо' нэанаркамаўка — гэта запраўды плён чынага ўсенароднага абмеркаваньня?

Правапісны ростырк — плён савецкай несвабоды. У першай палове 90-х гадоў пачалося пэўнае збліжэньне пазьцыяў. Пазьней, ізноў, «канформнае» мовазнаўства пасьпяшалася адмежавацца ад мовазнаўства «энтузіястычнага». Дык хто вінаваты і што рабіць? Задзёршы порткі бегчы за канфармістымі? А ці не разум-

ней пранесці агонь беларускасці праз усе нягоды, як гэта зрабіла даўней беларуская эміграцыя? Яны і ў горшых умовах і ня гэтулькі часу чакалі. І ці быў бы спадар Дубавец сёння самым сабою, каб ня ўпартасць тых беларускіх «сэктантаў», заціснутых паміж жорнамі фашызму ды камунізму?

Дарэчы, гутарка вядзецца так, быццам у нас ёсць строгі падзел на прыхільнікаў тарашкевіцы й наркамаўкі. Я, калі прыходжу ў аўдыторыю дзяржаўнага ўніверсітэту ці друкуюся ў дзяржаўным часопісе, заўжды кажу й пішу: *філасофія, газета*, а калі гутару з сябрамі, пішу трактаты — карыстаюся адменнікам: *філязофія, газэта*³. І так робіць ці не большыня прыхільнікаў клясычнага правапісу. Урэшце, гэта прыватная справа. Таму прапанова абмежаваць яго выкарыстаньне чапае маё прыватнае жыццё. Заразом я веру, што гэтае прыватнае жыццё будзе ня марна патрачана, што кожны прыватны прэцэдэнт карыстаньня тарашкевіцай ляжа ў падмурак нашага адраджэньня. Толькі адбудзецца гэта ня сёння. А калі?

У Дубаўца згледжваецца адзін вельмі пашыраны ў грамадстве стэрэатып: маўляў, хай будзе, як ёсць, а надыдзе пара, і мы ўсё пераменім да лепшага. Не надыдзе! Бо **перавучвацца заўжды цяжэй як вучыцца**. Ад старэйшага пакаленьня я ня раз чуў «сакрамэнтальныя» словы: «Што вы тут выдумляеце! Я займаўся ў беларускай школе — і мы такога не праходзілі!» Паспрабуй давядзі чалавеку, што яго вучылі кепска! Вось таму й трэба змагацца да апошняга. Бо пакуль мы ўтрымваем ідэал — сваімі нэрвамі, крывёю, потам — датуль у нас ёсць шанец

да яго вярнуцца. Папусьцімся — і нічога ня мецімем.

УСЕ «ЗА»

Але вось што цікава... Перачытаў я з алоўкам твая выступы праціўнікаў клясычнага правапісу і раптам выявіў... што ўсе яны «лягэнтныя» прыхільнікі гэтага самага клятага клясычнага правапісу. Выходзіць, усе «за»! Розьніца хіба ў тым, што «тарашкеўцы» рвуцца «на перадвую», а «наркамаўцы» спадзяюцца адседзецца «ў акопах». Ня верыце? Дык падзівецся!

Сяргей Дубавец, як выявілася, усяго толькі абвясціў правапісны НЭП і спадзяецца на рэванш:

Гаворка ня йдзе пра адступніцтва або здраду клясычнаму правапісу як прычыну. <...> Новы правапіс, безумоўна, патрабуе далейшага рэфармаваньня — вяртаньня мяккіх знакаў, пераднаціскага «я»... А далей: Заўтра, магчыма, будзе сэнс у чарговым наступе клясыкі.

Вігаль Тарас па ўсіх пунктах сьцьвярджае фармальныя перавагі «клясыкі» над «саветыкай»:

Мне асабіста клясычны правапіс падаецца куды больш стройным і лягічным, арганічным для беларускай мовы, чым «наркамаўка».

Іван Крамко як заступнік Акадэміі — больш стрыманы, але, фактычна, прызнае, што новая рэформа праігнаравала

³ Не здзіўлюся, калі знойдзецца маралісты, які зьвінаваціць мяне ў цынізме. Дык яшчэ раз зацямлю: сам правапіс ня ёсць, і ня можа быць, пытаньнем этычным.

істотныя рэчы:

Амаль усе змены, якія яны прапагандавалі, — гэта драбязя. Толькі перадача асыміляцыйнага змякчэння зычных («ь») вартая таго, каб за яе спрацаца.

Юры Тарасевіч, пры ўсёй яго рэзкасці, і той прызнае ў наркамаўцы нейкія «адыезныя дадаткі».

Зразумела, сучасны правапіс трэба вызваліць ад адыезных дадаткаў. Яму патрабуецца далейшае развіццё. Па-затым, прызнайма, што сучасны правапіс — лягічны (вось толькі «лёгікаю» былі законы тэрору. — Ю. П.) этап гістарычнага развіцця тарашкевічаўскага. «Вяртаньне» як немажлівае, так і непатрэбнае. Час адмаўляцца ад палітызаванага, поўнага амбіцый разгляду правапіснага пытання. Мова ня вытрымае другой рэформы...

Цікава, што ён спадзяецца на нейкую абстрактную будучыню... А на сучасным этапе — катэгарычна супраць рэформы. Але, раз тое рэфармаваньне шкоднае наагул, дык трэба думаць, што й нэанаркамаўка не на карысьць мове. Я б працягнуў ягоную лёгіку і сказаў больш: правапісная дыскусія — таксама частка рэформы. Значыць, шкодная нават спрэчка аб рэфармаваньні правапісу.

Вось жа, плебісцыт можна лічыць завершаным: «неабякавыя» да мовы людзі — **за клясычны правапіс**. Дык наперад? Да скасавання наркамаўкі? Ці пасядзім у акапах? І, як дасьціпна зацяміў Зьміцер Саўка, будзем па кавалачках ад-

рубваць сабаку хвост, «каб ня так балела»...

(Каб весялей чытаўся гэты допіс, яшчэ зьвярну ўвагу на тое, як хто «абазваў» прыхільнікаў клясычнага правапісу (у гэтым таксама ёсьць свая эстэтыка і ўтоеная ацэна): С. Дубавец — *тарашкеўчыкі*; С. Богдан — *тарашкевісты*; Д. Жукоўскі — *тарашкевічаўцы*, мне ж падаецца, што згодна з законамi мовы трэба пісаць — *тарашкеўцы*.)

ШТО АДБЫВАЕЦЦА?

Але, зацяміўшы сваю прыхільнасьць да клясычнага правапісу, далей хачу падкрэсьліць, што правапісная спрэчка мяне мала хвалюе як другасная, пабочная. Куды страшней назіраць разбурэньне арганізму мовы. На жаль, пераважная частка «сьведамых» носьбітаў мовы ёсьць насамрэч расейскамоўнымі людзьмі⁴, якія, трэба аддаць належнае, ад шчырых патрыятычных пачуцьцяў карыстаюцца невялікай колькасьцю беларускіх слоў. Рэшта лексыкону — гэта расейская лексыка, «абутая» ў беларускую фанэтыку.

Усіх казусаў у адным палемічным артыкуле не апішаш, дык прапаную пытаньне «на засьпжку»... Як перакласці на беларускую мову расейскае слова *осматриваться*? Б'юся аб заклад, што бальшыня ня ведае. Вы думаеце «аглядацца»? Не! А можа, «азірацца»? Таксама не!!! І «аглядаюцца» і «азіраюцца» толькі **назад**, а нам трэба — **вакол**. Па-беларуску гэта будзе — **разглядацца**, і ніяк інакш. А хто ня верыць — хай пачытае нашых старых пісьменьнікаў. Цяпер удакладнім

⁴ Карэктней было б сказаць «расейскадумнымі», гэта значыць, беларускай мовай яны карыстаюцца часта, а мо' й штодзённа, але так, як замежнай, хоць і ўважаюць за сваю.

заданьне, вась вы прыехалі ў незнаёмую мясцовасьць і сталі, што называецца па-расейску, *осматриваться по сторонам*, як гэтае словазлучэньне выбудаваць па-беларуску? У асноўнай сваёй масе адэпты і «наркамаўкі» і «тарашкевіцы» будуць адказваць аднолькава несамавіта. Ну, першыя, мабыць, прапануюць «аглядацца на баках», другія — «азірацца на баках». З грунту ж, розьніца невялікая, і тая, і другая фраза — скалькаваньня з расейскае мовы. А ў жывой беларускай гаворцы аналягічнае словазлучэньне мусіць чытацца так: **разглядацца на бакі**. Але гэта яшчэ ня ўсё...

Вось вы ўбачылі нейкую будыніну, аточаную прыбудовамі, пра якія па-расейску можна сказаць, што яны стаяць — *по бокам*. А па-беларуску? Ізноў жа — не «на баках» і не «на бакох»! І ўжо, натуральна, не «на бакі». Цяпер пра тыя прыбудовы трэба казаць так: яны стаяць — **з бакоў**. Але ўрэшце, вы надумаліся заняцца сабою. Як даехалі? Ці не пакамячылася на вас вопратка, ці яна не запэчкалася? І па-расейску свае дзеянні, вы таксама, перадаць дзеясловам *осматриваться*. У нашай жа мове добра ўжытым дзеясловам будзе — не *аглядацца* ці *азірацца*, бо гэта — *назад*, не *разглядацца*, бо гэта — *вакол* і *вонкі*, а менавіта — **абглядацца**. Сябе вы акурат — *абглядаеце*, *абглядваеце*, і менавіта — **з бакоў** (у люстэрку — *разглядваеце*). А далей, едучы коньмі ў брыгцы, ды па гразкай дарозе, вы абпырскаліся, натуральна, **з бакоў**. І вась пасья ўсяго, як толькі *разгледзеліся* на мясцовасьці ды *абгледзеліся* самыя, вы бачыце: вада ў вас цячэ — **на бакох**, у каня авадні ды бонкі поўзаюць — таксама — **на бакох**. Тут і спатрэбілася забракаванае на пачатку слова-спалучэньне!

Гэткая розьніца ў беларускім і расейскім сынтаксе ды словаўжываньні,

відаць, невыпадковая. Калі ў расейскай мове тарнуюцца два розныя словы *сторона* й *бок*, дык у беларускай — маем пераважна адно: *бок*. Слова *старана* ўзьнікае спарадычна, часьцяком як дьялектнае. А нястача — кампэнсуецца сынтаксычнай шматстайнасьцю: *разглядацца вакол на бакі*, *абглядацца з усіх бакоў*, *аглядацца назад*, *поўзаць на бакох*... І, калі вы ўжо добра разабраліся, дзе трэба — *разглядацца*, дзе — *аглядацца* ды *азірацца*, а дзе — *абглядацца*, калі ведаеце, дзе ўжыць — *на бакі*, дзе — *з бакоў*, а дзе — *на бакох*, дык ня надта й страшна будзе, як раптам напішаце «на баках». Абы не наадварот — усюды зухавата крэмзаць «на бакох», а рэшты ня ведаць. Каму патрэбная такая «тарашкевіца»? Дарэчы, нашу экскурсію можна прадоўжыць. Вось вы пайшлі прахаджвацца, сталі *разглядваць* будынку, у будынках — *абглядаць* усе закамаркі. І нарэшце — *агледзелі* сабе патрэбную рэч. *Абгледзелі* хмызьнякі і зноў жа — *агледзелі* там птушынае гняздо. Тут зноў трэба адрозьніваць словы **абгледзець** 'разгледзець з усіх бакоў' і **агледзець** 'раптам угледаець' (як тое гняздо) ці 'урэшце нагледзець' (як тую «патрэбную рэч»). Дзеяслоў *абгледзець* абазначае працэс, расьцягнены ў часе і неаднаразовы, а дзеяслоў *агледзець* — пэўны вынік гэтага працэсу.

Такіх прыкладаў процьма, на кожным кроку. Якая граматыка іх апіша! І дзе тут лексыка, дзе сынтакс, а дзе сэмантыка — адказаць няпроста. Часамі можна пачуць меркаваньне, быццам лексыка — лухта, галоўнае — сынтакс. Але дзе сканчаецца лексыка й пачынаецца сынтакс? Скажам, старабеларускім словам *выступнік*, *выступак* адпавядала словазлучэньне *выступіць з права*, а расейскім словам *преступник*, *преступление*, адпавядае — *преступить закон*. Тут, як бачым, структура сынтагмы й структура лексэмы цес-

на карэлююцца. Усё гэта й ёсьць сыстэмнасьць мовы. Гэта й ёсьць тое моўнае бацьчаньне, якое ўсмоктваецца з малаком маці або... набываецца страшэннымі высілкамі ўсяе нацыі, а ня проста вывучваецца як правапісныя нормы.

Затое правапісная спрэчка з посьпехам забірае тую энэргію, якую варта затрачваць на культуру мовы (а дзе-нідзе — на асьцярожную й кампэтэнтную моўную інжынэрыю). Адна мова, падзеленая як «тарашкевіца» й «наркамаўка» — гэта толькі двухаблічны Янус супольнага заняпаду. Гэта ня «лепшы» й «горшы» валянт, а два найгоршыя. Той жа Юры Тарасевіч колькі гадоў таму слухна пісаў: *уся пара пайшла ў сьвісток*. І я разумею яго, хоць зусім не падзяляю ягоную злосьць на клясычны правапіс. Бо дыстанцыяваньне ад сваіх, дэзасацыяваньне — гэта лягічны вынік паняверкі.

А прыкладаў пагалоўнай шызафрэніі, звязанай з правапісам, процьма. Вось, скажам, усяго адно выказваньне, што лучыла пад руку, і можа ўважацца за тыповае:

Ён, сын актораў <...>, самавукам засвоіў беларускую мову. Гэтак дасканала і тонка, што вольна карыстаецца ёю (у тым ліку і інтэлектуальна-салёнай «тарашкевіцай» узору мінулага стагодзьдзя, і бюракратычнай «трасянкай» пачатку XXI стагодзьдзя) як выяўленчай палітрай⁵.

Якая «тарашкевіца»? Пакажэце мне такую мову! Дайце слоўнік! Дайце прыраўнальную граматыку «тарашкевіцы» й «наркамаўкі»! Мо' тады паверу! Ведама, нехта лепш валодае мовай, нехта горш,

нехта зусім кепска, толькі прычым тут правапіс! Даніла Жукоўскі справядліва заўважыў:

Я часам перачытваў уласныя тэксты ў пошуках таго, што новага дадалі ў іх руплівыя рэдактары, старанна перарабіўшы маю <...> наркамаўку на «клясычны правапіс». Дадатковых сэнсаў і ў першую чаргу — далучанасьці да нейкае глыбейшае традыцыі <...> я не адчуў.

Але вось жа іронія! І Жукоўскі пад канец свайго допісу запатрабаваў нейкага выбітнага тэксту на «тарашкевіцы», быццам рэшта — пісаная на «наркамаўцы», а ня проста — па-беларуску.

STATUS QUO — НЕМАЖЛІВАЕ

Нормы беларускае мовы за апошнія дзесяцігодзьдзі зрушыліся, маўляў крыгі на веснавой рацэ. У сытуацыі гэтага «крыгаходу» часамі можна пачуць заклікі: «Давайце ўратуем тое, што ёсьць!». Так ці гэтак — прапаноўваецца «замарозіць» існае становішча, усталяваць свайго роду *status quo* для беларускае мовы. Заразом «замарожваць» мову гатовыя як шчырыя й гарачыя яе сымпатыкі, так і прыхаваныя незычліўцы. Насамрэч *status quo* немажлівае, бо працэс размываньня мовы ў сытуацыі псеўдабілінгвізму тутэйшага гатунку рухаецца імклівымі тэмпамі. Пакуль абароньнікі мовы спрачаюцца, русіфікатары, усе як адзін, за *status quo*. Бо ведаюць, ці здагадваюцца, куды яно вядзе. Але часамі — яны ня супраць

⁵ Товарищ. 2007. 16 жніўня.

«разьвіцьця», калі тое ідзе ў патрэбным для іх кірунку...

Не люблю спэкуляцыяў вакол «разьвіцьця» мовы, але мушу прызнаць, што ў пэўным сэнсе яна запраўды «разьвіваецца». Адно толькі ўдакладню: у сытуацыі дзвюхмоўя **меншая** мова заўжды «разьвіваецца» ў бок **большае**, аж пакуль не паглынецца тою. Таму меншыя мовы вымагаюць «разьвіцьця» рэгуляванага, прасьцей кажучы — **догляду й апекі**, а большыя — проста не паддаюцца рэгуляваньню. Тую стыхійнасьць разьвіцьця, тыповую для вялікіх моў, асьмілятары спрабуюць усталяваць як закон і для малых моў, каб такім спосабам, нібыта праз «навуковую» тэорыю перакрыць усё захады на спыненьне асьміляцыі.

Адступленьне ад нормаў у бок расейскае мовы часцей не заўважаецца, а ў бок беларускае — далёка не заўжды ўхваляецца, асабліва, калі тое ўжываньне выходзіць па-за рамкі зьяў частотных. Маўляў, «незразумела», «цьмяна»! Вось і выходзіць, што шанцы на захаваньне маюць толькі адзінкі шырокаўжываныя, дый то ня ўсім шанцуе.

Інакш кажучы, мовы ўжо ня трэба русіфікаваць, збліжаць з «братняю» як гэта рабілася ў 30-я гг., яе носьбіты самыя тое робяць ахвотна. А не — дык рэдактары дапамогуць. Адзін рэдактар падкрэсьліўшы ў маім тэксьце ўсё, што яму было незразумела, аргументаваў гэта так: «Мне трэба **прадаць** часопіс, а ня рупіцца аб чысьціні й багацьці мовы». Амаль прэзыдэнтавы словы: **маўляў, Брыль думае толькі пра мову, а я пра ўсю краіну!** Дык пры такім падыходзе ці не рэнтабельней зусім перайсьці на расейскую (заадно й беларуская ня будзе псавацца)?

Асочваючы маўленьне друку перазмногія гады, я зафіксаваў нямала барбарызмаў, якія паўтараюцца рэгулярна.

Але спыню ўвагу ўсяго на адным. У жадным беларускім слоўніку няма дзеяслова **прадастаўляць* ад рас. *предоставлять*, беларускія адпаведнікі — **даваць, надаваць**. Аднак аўтары яго ўпарта тарнуюць, а рэдактары — не выкасоўваюць. Гэта адбываецца таму, што ня ўсе сэмэмы расейскага слова закрываюцца афіцыйна дазволенымі **даваць** і **надаваць**. Патрэбна яшчэ нейкая адзінка, і, балазе, такая ў беларускай мове ёсьць — гэта дзеяслоў **узчыць**. На жаль, яго фіксуюць толькі два слоўнікі: Яна Станкевіча й Міхася Кльшкі, затое прыклад там узяты не з абы каго, а з самога Коласа. Дык вось, неяк раз у карэктуры афіцыйнага тэксту, я напаткаў барбарызм **прадаставіць* і ўпёрся: няма такога слова — і годзе! А сам з садысцкай асалодай назіраў: каго пашкадуюць — мову ці афіцыез? І што ж? Прыйшлі да Сялямонавага рассудку: напісалі *падрыхтаваць*, але *узчыць* усё роўна не прайшло. Такі наш страх перад беларускім.

А вось крыху іншы прыклад таго, як носьбіты мовы павярхоўна ёю валодаюць. Віталь Тарас жаліцца, відаць, маючы наўвеце «тарашкевіцу»:

Адзін мой знаёмы ўзб-рэдактар упарта даводзіў, што па-беларуску трэба пісаць «тэлефаныць» <...> Нейк Сяргей Вітушка напісаў у газэце «Свабода»: слова «заўзець» (ад «заўзятар»), можна, [гэтае слова] і адпавядае акадэмічнай навуцы, але гэта кабінэтная праўда. І падобныя гэтаму «правільныя» словы — мёртванароджаныя, яны ў народзе наўрад ці прыжывуцца.

Прычым тут клясычны правапіс, калі абодвыя наватворы — тыповыя калькі з расейшчыны: «заўзець» — ад *болеть*; а «тэлефаныць» — ад *звониць*? Ня ведаю што й «па-якоўску» ў іх «правільнае».

Можа гэта й «па-тарашкевіцку», але не па-беларуску. Насамрэч усё якраз наадварот: спакменьнік *заўзятар* паходзіць ад прыметніка *заўзяты*, або ад дзеяслова *заўзімацца* (за каго) г. зн. ‘бараніць каго-колечы’, дзеяслоў сэмантична тоесны расейскаму фразэаліягізму *стоять горой*. Прыкладам: *Глядзі ты, як ён заўзімаецца за бацьку!* Гэтак гавораць на Лідчыне. Тут, як бачым, словатворца выявіў глухату да законаў беларускага словаўтварэння, а ягоны крытык — няведаньне. Законы мовы для ўсіх аднолькавыя, і не бывае паасобку праўды габінэтнае і праўды жьшчэвае. Бывае толькі благое веданьне мовы і кепскі аналіз яе законаў.

Сучасныя карыстаньнікі мовы падобны да тых жонак савецкіх афіцэраў, якія, захапіўшы гардэробы польскіх паняў, ня ведалі куды што прыстасаваць і ночныя сарочкі насілі заміж бальных сукенак. Прыкладам, «сьведамы» носьбіт мовы можа «*апрагнуць трусы*», хоць апранаюць толькі верхняе адзеньне, ён можа «*апынуцца добрым чалавекам*», хоць па-беларуску дзеяслоў *апынуцца* ўжываецца толькі дзеля пазначэння месца (*дзе?*), падобна, як расейскі *очутиться* (*где?*).

Захоўваць *status quo* ў складзеных варунках нельга. А слоўнікі тут дапамагаюць толькі тым, у каго ёсьць хоць нейкая база. Зь імі ў нас наагул складваецца пікантная сытуацыя: слоўнікі ж, як ведама, усюды ў сьвеце прынята ўкладаць па фактах маўленьня, а не наадварот. Дык і выходзіць, што беларускую мову спрабуюць, зрабіўшы зьчліваю міну, запхнуць у нейкае дзіўнае пракрустава ложа. Помніцца, на лекцыях з расейскае літаратуры нам апавядалі: маўляў, Чапыгін напісаў свайго «Разіна Сьцяпана» *архаізававаю* моваю, а Злобін свайго «Сьцяпана Разіна» — *звычайнаю*, і што, маўляў, лепш? А Хлебнікаў! а Маякоўскі! з сваімі наватворамі? Адным словам — рас-

коша! Вялікая й магутная расейская мова! Нам жа родныя чыноўнічкі, як выявілася, ужо вышсалі рэцэпты, каб мы не маглі быць ані вялікімі, ані магутнымі. Каб усе нашыя творы пісаліся шэрым аднастайным стылем... Але ня гэта абурае. А тое, што ўспрымаецца такі ідыятызм як нешта акадэмічнае, грунтоўнае, нармальнае.

Як такое церпяць беларускія мовазнаўцы? Чаму менавіта ад лінгвістых, і раней і цяпер, вельмі часта выходзіць усё найгоршае, найрэакцыйнейшае, найнебясьпечнейшае для беларускае мовы!? Многія прадукты Акадэміі Навук, асабліва тэрміналягічныя слоўнікі, сьведчаць пра тое, што ўсё ж над беларускай мовай, пачынаючы ад 30-х гг., праводзяць нейкі жахлівы досьлед стэрылізацыі. Маўляў, калі ж яна стане такой маластраўнай і падобнай да расейскай, што сама сабою здохне?

ДАРАСТАНЬНЕ ДА МОВЫ

Вось жа, адмовіцца «Наша Ніва» ад клясычнага правапісу ці не — гэта яе прыватная справа, адмовіцца Сяргей Дубавец ад правапісу ці не — гэта таксама яго прыватная справа. Ведама, учынак «Нашай Нівы» меціме большы ўплыў, ніж учынак Дубаўцоў, а ўчынак Дубаўцоў, сваім парадкам, на лёс мовы паўплывае больш, чым такі самы ўчынак чалавека малаведамага. Ніхто нікому ня можа забараніць чыніць так, як падказвае сумленьне. А вось падаваць сваю ўласную тактыку й стратэгію, як новае заданьне нацыі на сучасным этапе — гэта безадказна. Дубаўцоў учынак быў бы бездакорным, калі б той запраўды пераканаўся ў недасканаласьці клясычнага правапісу (як гэта зрабіў Юры Тарасевіч), а то выходзіць, што сп. публіцысты спра-

буе некага перахітрыць — ці то сябе самога, ці то рэпрэсійную сыстэму.

Калі ж пытаньне правапісу не пэдаляваць як «нацыянальную ідэю» ані ў пазытыўным, ані ў нэгатыўным кантэксьце, калі пакінуць яго як прыватны выбар, тады моўны імпэт можна перамкнуць на пытаньні культуры мовы.

І першае, што трэба зрабіць для яснасьці нашых **паняткаў, выракаў ды зьмеркаваньняў** — гэта пакінуць апазыцыю «*наркамаўка*» / «*тарашкевіца*», *наркамаўка* / *тарашкевіца*, для дылетантаў. Пагатоў тарашкевіцы як практычнае сыстэмы ўжо даўно няма, ёсьць клясычны правапіс як пэўная традыцыя, якая мае й надалей удасканалвацца.

У Дубаўцовым допісе ёсьць словы, якія мяне запраўды чапілі за душу:

Ніякай відзежы (усё ж — бачаньня, бо відзежа = відзеньне, відма) моўнае будучыні ты, Зьміцер [Саўка], не прапануеш. Год не прапануеш, два гады, пяць гадоў... А я, апроч заняпаду агульнае сытуацыі, нічога іншага ня бачу.

Згодзен! Запраўды, колькі мажлівасьцяў і спадзяваньняў змарнована яшчэ ў зародку. Але адразу запытаюся, а ці

здольныя мы заўважаць хоць некага, апрача самых сябе? Ці ўбачым мы, калі заданы праект прапануе нехта іншы, а ня «я сам»? Па-мойму, мысьленьне ў беларусаў скрайне клановае, нейкае заганнакарпарацыйнае⁶. Вы хочаце моўнае будучыні? А чаму брашура Станіслава Станкевіча «Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР», выдадзеная ТБМ, і... да гэтай пары перакідваецца з паліцы на паліцу? Чаму яна ня стала настольнай кнігай для рэдактараў? Выходзіць, адной рукой выдаем кнігі, а другой хаваем іх пад стол?

А закончыць свой допіс я хачу «прэзэнтацыяй праекту». «Паралельны сьвет» у мове — гэта нешта нахштальт ценявога ўраду ў палітыцы. Калі такая зьява ўзьнікла, значыць — яна патрэбная, значыць — нешта ня тое ў тутэйшым каралеўстве. Гнібіцца беларуская мова праз каляніяльныя слоўнікі й граматыкі? А мы напішам свае слоўнікі, свае граматыкі! Ня дойдучь нашыя пісаньні да масаў? А гэта й не папса, каб да ўсіх даходзіла! Напісанае застаецца... І некалі спатрэбіцца! А што мы пакінем нашчадкам, калі будзем гуляць у жмуркі зь нішчальнікамі мовы? Дзе тут моўная будучыня? Як мы гэтакім спосабам ДАРАСЬЦЕМ ДА МОВЫ?

⁶ Зноў жа, гавару пра статыстычнага беларуса й нікога асабіста ня маю намеру абразіць.

ЭЛІСА БЭМПАРАД

Ідышысцкі эксперымент у савецкім Менску

У сярэдзіне 1924 г. Цэнтральны камітэт КП(б)Б пастанавіў стварыць на тэрыторыі БССР шэраг так званых яўрэйскіх нацыянальных раёнаў. Згодна з рэзалюцыяй, нацыянальныя раёны мусілі быць заснаваныя ў месцах найбольшай канцэнтрацыі яўрэяў. Сакратар яўрэйскай секцыі КП(б)Б Янкель Левін заявіў, што афіцыйнай мовай гэтых раёнаў будзе ідыш, на ім публікавацьмуца ўсе аб'явы і мясцовыя нарматыўныя акты. Карацей, на ідышы ў гэтых раёнах мелася працаваць уся савецкая бюракратыя. Левін таксама прызнаў эксперыментальную прыроду гэтага «ідышысцкага праекта» і дадаў: «Гэта новая справа... нам давядзецца вучыцца на

ўласным досведзе»¹. Яго заўвага адбівае не толькі выклік, які перажылі падсавецкія яўрэйскія ўстановы і актывісты, спрабуючы стварыць адміністрацыйную сістэму, якая магла б працаваць на ідышы, але і абсалютную навізну ўвядзення ідыша ў сферу дзяржаўнага кіравання і карыстання ідышам як базавай мовай, праз якую савецкая нацыянальная палітыка мелася ўздзейнічаць на «яўрэйскую вуліцу».

Гэты артыкул паказвае асноўныя этапы «ідышысцкага эксперыменту» — кампаніі па пашырэнні ідыша ў 1920-х — пач. 1930-х гг. у сферы дзяржаўнага кіравання, культуры і штодзённага жыцця ў адным горадзе (Менску). Да 1917 г.

Эліса Бэмпарад — гісторык, супрацоўніца катэдры гісторыі Стэнфардзкага ўніверсітэту, што ў Каліфорніі. Нядаўна абараніла доктарскую дысэртацыю пад назвай «The Red Star on the Jewish Street: The Reshaping of Jewish Life in Soviet Minsk, 1919—1939», якую цяпер плянуе выдаць асобным выданнем. Падчас працы над дысэртацыяй пэўны час жыла ў Менску, даследуючы гісторыю менскіх габрэяў у 1920—1930-х гг. Паводле свайго прызнання, штосуботу яна гасьцявала ў Гірша Рэлеса, аднаго з апошніх менскіх габрэяў, які дасканала валодаў ідышам і дзяліўся на ім сваімі ўнікальнымі ўспамінамі: «Ён быў адзіным габрэем, якога я сустрэла ў Менску, хто мог бегла гаварыць на ідышы. Ён напраўду быў яго матчынай мовай. Рэшта старэйшага пакаленьня зусім не валодае гэтай мовай або амаль цалкам забылася яе».

Менск быў для яўрэяў важным дэмаграфічным, рэлігійным і палітычным цэнтрам. Пасля бальшавіцкай рэвалюцыі ён стаў сталіцай БССР, і яго значэнне для савецкіх яўрэяў яшчэ больш узрасло. Новыя сферы публічнага жыцця, у якія ідыш увайшоў упершыню, будуць разгледжаны ў кантэксце кампаніі беларусізацыі. З другога боку, роля ідыша будзе параўнаная з «патрыстыянскім» статусам расійскай мовы. Як будзе паказана ў гэтым даследаванні, падвышаная цікавасць урада Беларускай рэспублікі да ідышысцкіх культурных, адукацыйных і навуковых праграм, што абапіралася на адданасць менскіх яўрэяў ідышу яшчэ да ўсталявання савецкай улады, зрабіла ідышысцкі эксперымент у гэтым «яўрэйскім»² горадзе больш паспяховым, чым у якім-небудзь іншым буйным горадзе Савецкага Саюза.

Лёс ідыша ў СССР быў прадметам вывучэння некалькіх знакамітых аўтараў (Цві Гітэльман, Мардэхай Альтшулер, Міхаіл Круцікаў, Генадзь Эстрайх, Джэфры Вэйдлінгер, Давід Шнээр). Аднак мая праца адрозніваецца ад іх штудый у двух галоўных аспектах. Па-першае, я засяроджваюся пераважна на сацыяльным кантэксце савецкага ідышысцкага эксперыменту, не абмяжоўваючыся разглядам стану «эліт» (палітычных і літаратур-

ных). Па-другое, названы эксперымент вывучаецца з дапамогай мікрападыходу, а не праз агульнасавецкую прызму. Як Карла Гінзбург заўважыў у дыскусіі пра непарыўную сувязь паміж мікра- і макрагісторыямі, «пагляд з зямлі дапамагае нам ухапіць тое, што знікае пры паглядзе з неба»³.

«КАРЭНІЗАЦЫЯ» Ў БЕЛАРУСКІМ КАНТЭКСЦЕ

Пасля чэрвеньскага дэкрэта 1919 г., у якім бальшавікі выбралі ідыш, а не «клерыкальны» іўрыт і не «буржуазную» расійскую мову ў якасці афіцыйнай мовы навучання ва ўсіх савецкіх яўрэйскіх школах⁴, ідыш стаў прыярытэтным інструментам прапаганды і ў асяроддзі дарослых яўрэяў, ідэальнай мовай палітычных, культурных і навуковых мерапрыемстваў. Гэты прыярытэт азначаў дзве рэчы. З аднаго боку, працэс саветызацыі грамадства і палітызацыі штодзённага жыцця і культуры спрыяў выкарыстанню ідыша як асноўнай мовы пашырэння савецкай прапаганды і марксісцкай ідэалогіі ў яўрэйскіх масах, якія (амаль) не валодалі расійскай мовай. З іншага боку, раз ідыш быў роднай мовай большасці яўрэяў, якія жылі ў Саюзе, ён стаў першасным крытэрам для вызначэн-

¹ Рэзалюцыя ЦК КП(б)Б прадуглежвала стварэнне 20—30 яўрэйскіх нацыянальных раёнаў на тэрыторыі БССР. Вялося аб раёнах, дзе 75—80% насельніцтва складалі яўрэі. Гл.: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (далей — НАРБ), ф. 42, воп. 1, спр. 1632, л. 50.

² У 1923 г. яўрэяў у Менску было 48 312 і яны складалі 43,6 % яго насельніцтва (неяўрэяў — 62 614 чалавекі, або 56,4 % насельніцтва). У 1926 г. колькасць яўрэяў вырасла да 53 686 і, хоць іх доля ў гарадскім насельніцтве ўпала да 40,8 %, яны складалі другую па памерах нацыянальную групу пасля беларусаў (якіх сярод менчукоў было 43 %). 10 % гараджанаў у 1926 г. атаясамліваліся з рускімі, трохі больш за 3% — з палякамі (Артыкул «Мінск». Большая Советская энциклопедия. Т. 39. Москва, 1926. С. 465—468).

³ Ginzburg, Carlo. Il filo e le tracce: vero falso finto, Milano: Giangiacomo Feltrinelli, 2006. P. 258.

⁴ Greenbaum, A. Jewish Scholarship and Scholarly Institutions in Soviet Russia, 1918—1953. The Hebrew University of Jerusalem, 1978. P. 6.

ня яўрэйскай народнасці ў СССР. Нацыянальнае будаўніцтва ў Саюзе азначала перакройку былой Расійскай імперыі ў сацыялістычную федэрацыю народнасцяў і трансфармацыю прадстаўнікоў народаў царскай Расіі ў сучасных грамадзян новага большавіцкага грамадства. Рэлігія як інстытут была дэлегітымізаваная ў якасці вызначальніка нацыянальнай прыналежнасці для ўсіх народаў Саюза, а катэгорыя тэрыторыі або пражывання ў асобнай рэспубліцы ці краі з цяжкасцю пасавала яўрэям, улічваючы іх дысперснасць. Ухваленне дваякай функцыі ідыша — як інструмента саветызавання на «яўрэйскай вуліцы» і як вызначальнага крытэру яўрэйскай нацыянальнай ідэнтычнасці — азначала, што мова набывала новы статус у палітычным, культурным і навуковым жыцці яўрэяў.

Менавіта ў Беларусі прыярытэт ідыша быў замацаваны афіцыйна. Тут ідыш карыстаўся статусам адной з дзяржаўных моў, чаго не было ні ў іншых гістарычных асяродках пражывання яўрэяў (рэгіёны Адэсы, Кіева), ні ў буйных гарадах з вялікай канцэнтрацыяй яўрэяў (Масква, Ленінград). Чатырма дзяржаўнымі мовамі БССР былі беларуская, ідыш, польская і расійская — мовы чатырох асноўных нацыянальных груп Беларусі, якія прэзентавалі гістарычных насельнікаў рэгіёна. У прынятай 1-га жніўня 1920 г. (больш дакладна — 31 ліпеня 1920. — *Рэд.*) дэкларацыі незалежнасці Беларускай рэспублікі абвяшчалася: «поўнасю забяспечваецца роўнасць моў (беларускай, расійскай, польскай і іды-

ша) у зносінах з дзяржаўнымі органамі і арганізацыямі, у народнай адукацыі і сацыялістычнай культуры»⁵. Кожнаму грамадзяніну, незалежна ад нацыянальнасці, гарантавалася «права і фактычная магчымасць ужывання яго роднай мовы ў адносінах з усімі органамі і ўстановамі Рэспублікі», кожная нацыянальнасць мела права адкрыць уласныя школы і ад кожнай урадавай арганізацыі патрабавалася мець «неабходную колькасць» супрацоўнікаў, якія валодалі б ідышам і польскай.

У гарадах Беларусі мясцовыя ўлады падтрымлівалі ўжыванне ідыша ў судах, культурных установах і на афіцыйных партыйных мітынгах, між іншага і для змяншэння ў яўрэйскім асяроддзі значнасці расійскай мовы, каб яўрэі не сталі праваднікамі русіфікацыі — роля, якую вялікая частка яўрэйскай інтэлігенцыі адыгрывала з часоў Аляксандра II. Сапраўды, з другой паловы XIX ст. расійскія адміністратары распачалі праграму русіфікацыі «Паўночна-Заходняга краю» і ўспрымалі яўрэйскую інтэлігенцыю як патэнцыйны сродак абароны супраць нерасійскага нацыяналізму, ведаючы, што многія інтэлігенты яўрэйскага паходжання схіляліся да ўжывання «вялікай і магутнай» расійскай мовы, а не польскай, украінскай ці беларускай⁶.

Аказваючы знакі ўвагі мовам меншасцяў, мясцовыя кіраўнікі спадзяваліся захаваць ужыванне беларускай мовы беларусамі. Такім чынам, квітнеючая яўрэйская культура на ідышы разглядалася ініцыятарамі палітыкі «карэнізацыі»

⁵ Тэкст Дэкларацыі аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі можна знайсці ў кнізе: Практическое разрешение национального вопроса в Белорусской Советской Социалистической Республике. Ч. I. Белорусизация. По материалам Центральной национальной комиссии ЦИК БССР. Мн., 1927. С. 120—123.

⁶ Klier, John D. Imperial Russia's Jewish Question 1855—1881. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. P. 152—153.

як стымул да пашырэння беларускай і ўкраінскай (а не расійскай) у дзяржаўных і культурных установах Беларускай і Украінскай рэспублік. Кампанія абмежавання расійскай мовы і заваявання падтрымкі ў «нярускіх» нацыянальных меншасцяў была распачатая ў 1-й пал. 1920-х гг. у форме «беларусізацыі» і «ўкраінізацыі»⁷.

Адданасць мясцовых улад ідышу ў Менску была нават мацнейшай, чым у Харкаве ці Кіеве, дзе «ўкраінізатары» ў цэлым менш схіляліся да падтрымкі культур нацыянальных меншасцяў. У адрозненне ад украінскага нацыяналізму, адносна добра развітага і папулярнага ў дасавецкую эпоху, беларускі нацыяналізм шмат у чым стаўся вынікам савецкага эксперыменту на тэрыторыях, якія ў пачатку 1920-х гг. атрымалі назву Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусь, пазней — БССР. Усведамленне такіх катэгорый, як «Беларусь», «беларуская мова» і «беларуская гісторыя» — паняцця, якое прадугледжвае існаванне агульнапрынятых уяўленняў пра супольную мінуўшчыну беларусаў, іх мову і культуру — заставалася рэдкім і цёмным, у тым ліку і ў гарадах, як да ўсталявання савецкай улады, так і пасля. Ук-

раінскі нацыяналізм, сфармаваны як палітычны і культурніцкі рух у XIX ст., ужо да рэвалюцыі змог разлічваць на даволі моцную сацыял-дэмакратычную арганізацыю, на згуртаваных прыхільнікаў мадэрнізацыі ўкраінскай мовы, на ўкраінскамоўныя футурысцкую і сімвалісцкую літаратурныя традыцыі. Беларускі ж варыянт еўрапейскага мадэрнізму адсутнічаў; мала таго, беларуская сацыял-дэмакратычная партыя з'явілася ці не пазней за ўсе ў Еўропе⁸. Гісторык Фрэнсіс Гірш адзначае:

На пачатку стварэнне Беларускай рэспублікі было прыкладам нацыяналізму «зверху»: не толькі так званы «беларускі народ» адрэагаваў на яе з'яўленне з аб'яваваццю ці варожасцю, але нават некаторыя члены партыі выказвалі меркаванне, што партыя «штучна гадзе» беларускую народнасць, якая без яе не існавала б⁹.

У 1921 г. кіраўнік ЦВК БССР Язэп Адамовіч і намесніца наркама адукацыі Эстэр Фрумкіна звярнуліся з заклікам да этнічных беларусаў. У ім добра прасочваецца спроба прышчапіць беларускую нацыянальную ідэнтычнасць інтэліген-

⁷ Больш падрабязна пра савецкую нацыянальную палітыку і кампанію «карэнізацыі» гл. у: Gerhard, Simon. Nationalism and Policy Toward the Nationalities in the Soviet Union: From Totalitarian Dictatorship to Post-Stalinist Society. Westview Press: Boulder — San Francisco — Oxford, 1991. Аб практычных захадах па ўкараненні нацыянальнай палітыкі ў Беларусі і спецыфіцы кампаніі беларусізацыі гл.: Практическое разрешение национального вопроса... С. 133—146. Пра вынікі кампаніі беларусізацыі ў 1920-я гг. цікава піша Аркадзь Зельцэр (гл.: Зельцэр, Аркадий. Белоруссизация 1920-х гг.: достижения и неудачи // Евреи Беларуси: история и культура. III—IV. Минск, 1998. С. 60—92. Роль, якую этнаграфія адыгрывала ў савецкім нацыяналізме, аналізуецца ў: Hirsch, Francine. Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. Ithaca and London: Cornell University Press, 2005.

⁸ Партыя беларускіх сацыялістаў, вядомая як «Беларуская сацыялістычная грамада», была заснавана ў Вільні ў 1903 г. (У 1903 г. — і ня ў Вільні, а ў Пецярбургу — была заснаваная Беларуская рэвалюцыйная грамада. Беларуская сацыялістычная грамада ж была створана ў кастрычніку 1904 г. — *Рэд.*)

⁹ Francine, Hirsch. Empire of Nations. P. 149—150. Больш пра стварэнне Беларусі сказана на с. 151—155.

цыі, якая амаль не атаясамлівала сябе з беларусамі. Зварот адрасаваўся «навукоўцам, пісьменнікам, педагагічным, дашкольным і культурным работнікам родам з Беларусі» — іх прасілі вярнуцца ў Беларусь і паспрыяць стварэнню новай савецкай культуры на беларускай мове. Прызнавалася, што «ўмовы працы на беларускай мове асабліва цяжкія», аднак аўтары спрабавалі заахваціць культурных дзеячаў, падкрэсліваючы: «не хвалюцца, калі вы недастаткова добра ведаеце беларускую мову. Тут... вы ўспомніце мову вашага маленства і авалодаеце ёю...»¹⁰.

ІДЫШ У ГРАМАДСКІМ ЖЫЦЦІ САВЕЦКАГА ГОРАДА

Яўрэйская версія кампаніі «карэнізацыі», што палягала ў дзяржаўнай падтрымцы арганізацый і ўстаноў, якія працавалі на ідышы, увяла ідыш у грамадскае жыццё горада. У Менску пісьмовы ідыш з'явіўся ў публічных месцах і ўпершыню ў гісторыі горада стаў «відочным». На будынку чыгуначнага вакзала, напрыклад, назва горада з'явілася не толькі на беларускай, расійскай і польскай, але і на ідышы. Такім чынам, пасажырам,

якія траплялі ў горад і бачылі яўрэйскія літары, нагадвалася пра афіцыйны статус мовы і «яўрэйскасць» Менску. У 1926 г., па прыездзе ў Менск, ідышысцкі пісьменнік з Варшавы І. Зінгер здзіўлена адзначаў:

Гэтыя чатыры мовы — беларуская, расійская, польская і ідыш — сустрэлі мяне на вакзале. Яны глядзелі на мяне зверху, з шэрай сцяны... Я сутыкаўся з імі на кожным кроку, у кожным наркамаце, кожнай канторы — паўсюль...

Пісьменнік працягвае, што ідыш у публічных месцах, на вуліцах горада «цяпер з'яўляецца нечым нармальным. Калі гэта і здавалася камусьці дзівосам, то хіба толькі мне»¹¹.

На многіх важных гарадскіх установах, такіх як Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, красаваліся шыльды з афіцыйным найменнем устаноў на беларускай і ідышы. Мову было чутно па беларускім дзяржаўным радыё¹² і відно ў кінатэатрах (у субтытрах да кінастужак)¹³. У час мясцовых выбараў паведамленні аб іх распаўсюджваліся на ідышы¹⁴, ЦВК атрымліваў карэспандэнцыю на ідышы¹⁵, і заявы на ўступленне ў партыю ці на за-

¹⁰ Практическое разрешение национального вопроса... С. 132—133.

¹¹ Singer, I. Y. Nay-Rusland: bilder fun a rayze [ідыш: «Новая Расія: падарожныя карцінкі»] Kletskin: Vilna, 1928. S. 25. [Вільня: Выдавецтва Б. Клецкіна, 1928. С. 25]. Дзякую Генадзю Эстрайху і Дэбі Ялен за тое, што яны звярнулі маю ўвагу на кнігу Зінгера.

¹² Рашэнне перадаваць радыёгазету на ідышы раз на тыдзень было прынятае ў сярэдзіне 1926 г. Гл.: НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1803, л. 12.

¹³ Шэраг фільмаў Белдзяржкіно паказваўся з субтытрамі на ідышы. Гл.: Osherovitch, E. Mobilizirn di visnschaft tsu dinst fun 2-tn finfyor [ідыш: «Мабілізаваць навуку на службу другой пяцігодцы»] // Afn visnschaftlekh front. Biuletten fun Yidsektor fun der Vaysrusisher visnschaft-akademye [ідыш: «На навуковым фронце. Бюлетэнь яўсектара Беларускай акадэміі навук»]. № 1—2. Менск, 1932. С. 4.

¹⁴ НАРБ, ф. 6, воп. 1, спр. 1432, лл. 26, 38. У час выбараў Менскага абласнога камітэту партыі паведамленні пра выбары былі выпушчаны наступным накладам: на беларускай — 460 000, на ідышы — 55 000, на польскай — 20 000, на літоўскай — 1000 і на латышскай — 500.

¹⁵ Гл., напрыклад: Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці (далей — ДАМВ), ф. 12, воп. 2, спр. 1453, лл. 32, 77—78.

лучэнне ў лік кандыдатаў падаваліся ў мясцовыя партыйныя камітэты на ідышы¹⁶.

7 мая 1924 г. адміністрацыя Галоўпаштамта ў Менску звярнулася да акружнага і гарадскога камітэтаў партыі з паведамленнем, якое праз колькі дзён было надрукаванае ў мясцовай прэсе. Паштова-вая служба шукала службоўцаў, якія былі б здольныя чытаць, гаварыць і пісаць на мясцовых мовах. У паведамленні скрупулёзна апісвалася сістэма, паводле якой пошта мусіла дастаўляць атрымальніку пасылкі ці пісьмы. Адрасы пісьмаў на мясцовых мовах, такіх як польская ці беларуская, звычайна пісаліся на левым баку канверта, а правы бок адпраўнік пакідаў чыстым; гэта дазваляла пашто-ваму работніку перакласці адрас на расійскую на правым баку канверта. Заклік паштамта да патэнцыйных супрацоўнікаў уключаў спецыфічнае тлумачэнне, звязанае з ідышам; раз на ідышы адрасы пісаліся звычайна на ўсёй паверхні канверта справа налева і чыстага месца не пакідалася, супрацоўнік меўся перакласці адрас на адваротным баку канверта¹⁷. Як ілюструюць гэтыя інструкцыі для патэнцыйных паштовых клеркаў, канстытуцыйная роўнасць моваў уводзіла ідыш не толькі ў свет дробнай савецкай бюракратыі, але і ў штодзённае жыццё горада і яго наваколля. Магчыма, Менск быў адным-адзіным сталічным горадам ва Усходняй Еўропе, куды можна было

адпраўляць пісьмы, адрасаваныя на ідышы.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА І ІДЫШ

Ідышызацыя была ва ўсіх адносінах яўрэйскім аналагам беларусізацыі. І ідыш, і беларуская — мясцовыя мовы з нізкім статусам, якіх датуль нярэдка ганілі як нелітаратурныя — ператварыліся ў афіцыйныя, на іх загаманілі палітыка і культура. Як адзначылі Цві Гітэльман і Мардэхай Альтшулер у сваёй працы, прысвечанай «Яўсекцыі», кампанія па прасоўванні беларускай мовы ў савецкі апарат і палітычныя ўстановы падштурхнула і пашырэнне ідыша ў гэтых сферах¹⁸. Аднак, акрамя беларускай канстытуцыі, быў і іншы фактар, які забяспечваў адмысловы статус ідыша ў Менску. Гэтым фактарам сталася невысокая папулярнасць беларусізацыі і нізкі прэстыж беларускай мовы ў гараджан, як яўрэяў, так і неяўрэяў, асабліва ў параўнанні з кампаніяй украінізацыі і даволі пашыранай падтрымкай украінскай мовы ў сярэдніх і вялікіх гарадах Украіны.

У студзені 1925 г. партыйная ячэйка менскіх ткачоў, якая працавала выключна на ідышы, сабралася для абмеркавання рэзалюцыі аб пашырэнні беларускай мовы ў савецкіх установах на месцах¹⁹. Многія з работнікаў — усе яны былі яўрэі — выказаліся супраць беларускай мовы²⁰. Адзін з членаў партыі адзначыў,

¹⁶ Гл., напрыклад: ДАМВ, ф. 12, воп. 1, спр. 758, лл. 138—139, 225, 238, 756—757.

¹⁷ ДАМВ, ф. 591, воп. 1, спр. 13, лл. 44—45.

¹⁸ Гл.: Gitelman, Zvi Y. Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU 1917—1930. Princeton: Princeton University Press, 1972. P. 400—401; Altshuler, Mordechai. Ha-yevseksya bi-vrit hamo'atsot: beyn komunizm ve-leumiyyut. Tel Aviv: Sifriyat po'alim, 1981. P. 169.

¹⁹ У рэзалюцыі гаварылася, што да пачатку 1925 г. усе мясцовыя і цэнтральныя установы Беларускай рэспублікі павінны былі спыніць ужыванне расійскай і працаваць толькі на беларускай мове. Каб ажыццявіць новы курс, НКВД рэкамендаваў усім служачым вывучыць беларускую і карыстацца ёю на рабочих месцах. НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 669, лл. 5, 38.

што сяляне ў вёсках гавораць на мове, зусім незразумелай жыхарам гарадоў, і што самі сяляне лепш разумеюць расійскую мову, чым гарадскі варыянт беларускай. Іншы сябра партыйнай ячэйкі параўнаў беларускую з украінскай і падкрэсліў, што падмурак украінізацыі значна больш трывалы, бо «Украіна мае ўласную гісторыю і герояў, чаго няма тут, на Беларусі». Вядома, партыячэйка ўрэшце мусіла падпарадкавацца лініі партыі, паклікаўшы яўрэйскіх рабочых да вывучэння мовы і ліквідацыі непісьменнасці ў беларускай²¹. Аднак у большасці выпадкаў інструкцыі аб вывучэнні беларускай успрымаліся як фармальнасць і ігнараваліся на практыцы²².

Супраціўленне кампаніі беларусізацыі часцяком аказвалі не толькі яўрэі, але і беларусы, рускія, палякі, якія жылі ў горадзе і для якіх расійская мова стала роднай у выніку царскай русіфікатарскай палітыкі XIX ст. У кастрычніку 1926 г. на сходзе партыячэйкі фабрыкі «Варша-

вянка» адзін з партыйцаў (верагодна, беларус) заявіў: «Ніхто не сумняваецца, што беларуская мова некалі існавала... але ў наш час няма ні беларускай мовы, ні культуры». Ён таксама паскардзіўся на фінансавы цяжар кампаніі за беларускую мову, меўшы на ўвазе не толькі выхад беларускамоўных газет, часопісаў і падручнікаў, але і ўтрыманне культурніцкіх і адукацыйных устаноў, такіх як Інбелкульт і Белпедтэхнікум. У канцы свайго выступлення аратар заявіў, што абавязковае вывучэнне беларускай у вышэйшых навучальных установах і сярэдніх школах — марнаванне часу для навучэнцаў, асабліва для рускіх і яўрэяў²³. Праглядаючы дакументы 1920-х гг., я не знайшла падобных заўваг адносна ідыша і ідышысцкіх устаноў у Менску.

Многіх яўрэяў ідышызацыя вабіла, да чаго спрычыніліся чатыры фактары: а) афіцыйны статус ідыша; б) нізкі прэстыж беларускай мовы; в) недастатковае веданне беларускай; г) афіцыйная «апала» ра-

²⁰ Трэба адзначыць, што, хоць яўрэі звычайна процістаялі ўжыванню беларускай, было некалькі пісьменнікаў-яўрэяў, якія выбралі беларускую для сваёй творчай дзейнасці. Сярод іх Шмуэль Нохем Плаўнік (1886—1941), вядомы як Змітрок Бядуля, Алесь (Айзік) Кучар (1910—[1996]), Міхась (Мендэль) Модэль (1904—1980).

²¹ У той жа час партыйная ячэйка настаяла і на важнасці ўзмацнення культуры на ідышы, у прыватнасці, праз вывучэнне палітычнай і педагагічнай літаратуры. Гл.: ДАМВ, ф. 1260, воп. 1, спр. 3, лл. 38, 78.

²² Партыя заклікала ўсіх партыйных і культурніцкіх работнікаў у горадзе авалодаць беларускай да 1927 г. У пачатку 1927 г. разглядаліся тры кандыдатуры на працу ў Яўрэйскім педагагічным тэхнікуме, што рыхтаваў настаўнікаў для яўрэйскіх савецкіх школ: Аляксандр Віткін, які меў загадваць бібліятэкай, Яўсей Бялы, які прэтэндаваў на пасаду інструктара па фізкультуры, Ганна Раскіна, настаўніца ідыша першага года навучання. Усе яны прызналіся, што беларускай не валодаюць. У выніку іх узялі на працу, але парэкамендавалі вывучыць мову. НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1892, л. 12.

²³ ДАМВ, ф. 37, воп. 1, спр. 1228, лл. 54-72. Калі давялося ажыццяўляць партыйную дырэктыву аб нацыянальнай рабоце на беларускай мове, члены партыйнай ячэйкі Менскай аб'яднанай прафшколы аднагалосна заявілі наступнае: «Нам не падабаецца беларуская мова, навучэнцы ўцякаюць з урокаў беларускай... (у беларускай) няма патрэбы. Ёсць беларускі педагагічны тэхнікум, хай яны вучацца там і выкладаюць беларускую мову ў вёсках». Далей у пратэсце гаворыцца: «У адной з секцый партыячэйкі беларусізацыя мае фармальны характар і ўжываецца толькі для напісання пратаколаў, але не для выступленняў; у акрузе на беларускай пішуцца толькі інструкцыі і пратаколы, а сходы і пасяджэнні вядуцца зазвычай парасійску». Гл.: ДАМВ, ф. 428, воп. 1, спр. 297, лл. 141—143.

ЭЛІСА БЭМПАРАД

сійскай мовы. У 1920-х і ў пачатку 1930-х гг. выступленні на ідышы ў час агульных партыйных сходаў зрабіліся досыць частай з'явай²⁴. У лістападзе 1928 г. на сходзе партыячэйкі фабрыкі адзення «Міншвей», дзе штат быў пераважна яўрэйскі, а да ячэйкі належалі 155 яўрэяў і 6 беларусаў, адзін з таварышаў быў перапынены, паспрабаваўшы звярнуцца да сабраных па-беларуску. Як папракнуў яго іншы таварыш, «Шміт не меў рацыі, калі ўзяўся выступаць па-беларуску на яўрэйскім сходзе»²⁵.

Адзін з найбольш яркіх прыкладаў новага статусу ідыша датуецца сакавіком 1927 г., калі партыячэйка «Міншвей» адмовілася ўжываць расійскую мову ў зносінах з Чырвонай Арміяй (у той час святкавалася 10-годдзе апошняй). На мітынгу 3 сакавіка партыячэйка ўхваліла наступную рэзалюцыю: «Раз наша партыячэйка — яўрэйская і працуе на ідышы, мы не можам вітаць Чырвоную Армію асобна па-расійску... пытанне аб завязванні адносінаў з Чырвонай Арміяй трэба зняць з парадку дня...»²⁶ Пакуль іншыя палітычныя і культурніцкія ўстановы горада меркавалі, як арганізаваць сумесную дзейнасць з Чырвонай Арміяй, партыячэйка фабрыкі «Міншвей» выказвала жаданне весці такую дзейнасць толькі на ідышы. Гэты дакумент азначае, што мясцовыя яўрэйскія органы ўспрынялі ідышызацыю як абсалютны прынецпш для «этнічных астраўкоў» накіталт сталічнай фабрыкі «Міншвей», і адмаўляліся весці якую б там ні было дзейнасць на расійскай мове, нават калі такая ім навязвалася.

Насамрэч, Менск быў ідэальным горадам для росквіту ідыша: з аднаго боку, існавала фінансавая падтрымка з боку дзяржавы, з другога — адсутнасць суперніцтва з беларускай, мовай, якую партыя «прадпісала» ўжываць большасці насельніцтва Рэспублікі, уключна з тымі гараджанамі, што ёю не валодалі. Слабасць беларускай мовы толькі служыла ўмацаванню ідыша. У «яўрэйскім» горадзе Менску ідыш займаў асаблівае месца і да кампаніі беларусізацыі — магчыма, напшмат больш значнае, чым у іншых савецкіх гарадах з моцнай яўрэйскай прысутнасцю. Адзін, але красамоўны прыклад: 15 ліпеня 1921 г., у час цырымоніі адкрыцця Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, сакратар Яўсекцыі звярнуўся да прысутных на ідышы²⁷. Цяжка ўявіць нешта падобнае ў Маскве ці іншым буйным горадзе Савецкага Саюза ў час адкрыцця дзяржаўнага ўніверсітэта.

СУДЫ, СПОРТПЛЯЦОЎКІ І ВУЧЭБНЫЯ КЛАСЫ: ІДЫШ АБО РАСІЙСКАЯ?

У якасці адной з моў, скарыстаных для культурнага адраджэння народаў Савецкай Беларусі, ідыш гучаў у гарадскіх тэатрах, на п'есах і канцэртах, арганізаваных Беларускай дзяржаўнай яўрэйскай тэатрам і Дзяржаўнай яўрэйскай хорам. Такія імпрэзы ладзіліся ў Менску рэгулярна²⁸. Разам з творамі заснавальнікаў сучаснай ідышысцкай літаратуры, якіх прызналі сумяшчальнымі з савецкім све-

²⁴ Гл., напрыклад: НАРБ, ф. 63, воп. 2, спр. 233, лл. 4—7.

²⁵ ДАМВ, ф. 1260, воп. 1, спр. 3, лл. 37—41.

²⁶ ДАМВ, ф. 37, воп. 1, спр. 1198, лл. 13—14.

²⁷ НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 55, лл. 118—119.

²⁸ ДАМВ, ф. 320, воп. 1, спр. 249, л. 43.

тапоглядам, мова пранікала ў «агульныя» культурныя ўстановы горада. Літаратурная вечарына, прысвечаная 10-годдзю з дня смерці пісьменніка Шолам-Алейхема, адбылася 21 мая 1926 г. у Беларускам дзяржаўным тэатры. Вядучым быў Нохум Ойслендэр, які на ідышы расказаў пра творчасць Шолам-Алейхема беларусам, рускім і яўрэям²⁹.

У парадку эксперыменту ідыш пачаў ужывацца і ў юрыдычнай сферы і стаў мовай юрыспрудэнцыі. Так, у студзені 1926 г. была заснавана Менская цэнтральная яўрэйская палата, якая працавала на ідышы і абслугоўвала ўсю Менскую акругу. У ідышамойным судзе разбіраліся як крымінальныя, так і цывільныя і гаспадарчыя справы. У 1928 г. Яўрэйскае бюро акружкома заявіла, што за 1926—1928 гг. Менскі яўрэйскі суд стаўся арганічнай часткай агульнасавецкай сістэмы кіравання: «Дзякуючы мове судаводства яўрэйскае насельніцтва горада і мястэчак выказвае давер суду...»³⁰ Адзін з суддзяў, які працаваў у савецкім яўрэйскім судзе пэўны час пасля яго заснавання, адзначаў, што 80 % менскіх яўрэяў ішлі менавіта ў яўрэйскі суд — асаб-

ліва тыя, каго абвінавачвалі па крымінальных справах. Прычынамі гэтага поспеху, патлумачыў суддзя, былі

*па-першае, мова, на якой можна даваць тлумачэнні, і, па-другое, атмасфера: ёсць... працэсы, якія вымагаюць ад суддзі ведання варункаў, спрэчных момантаў і разумення звычак, нават тону ўдзельнікаў. Таму і ідуць у ідышамойны суд...*³¹

Аднак абсалютная навізна ідышамойнай судовай установы мела і свае выдаткі. Як высветлілася, яўрэйскі суд не мог працаваць гэтакім самым чынам, як расійскі, што абапіраўся на стагоддзі добра ўкаранёнай традыцыі судаводства*. Дарма што разам з ім дзейнічала калегія адвакатаў, якая абслугоўвала яўрэйскае насельніцтва тры разы на тыдзень, звароты часта пісаліся на расійскай і нават на беларускай мове. У большасці выпадкаў адвакаты выступалі на ідышы, але ўжо ў маі 1928 г. пракурор часта прамаўляў на расійскай. Іншымі словамі, з-за нераспрацаванасці юрыдычнай тэрміналогіі суд не мог эфектыўна працаваць на ідышы³². Калі некаторыя юрысты былі

²⁹ Расійскі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва (РДАЛП), ф. 2270, воп. 1, спр. 294. Гл. таксама: РДАЛП, ф. 2270, воп. 1, спр. 158. У лісце Ш. А. Гурштэйну ад 20 мая 1926 г. Н. Ойслендэр пісаў: «Яшчэ раз трэба выступіць у гарадскім тэатры (прамова мае доўжыцца 40 мінут, і гэтым разам я звяртаюся на ідышы да беларускай аўдыторыі — во пашэнціла! Але мы абавязаны!»).

³⁰ Прыкметай росту папулярнасці суда сярод яўрэяў стала тое, што слуханні наведвала шмат народу. На некаторыя працэсы бацькі ўдзельнікаў «прыязджалі аж з Амерыкі... ідышысцкія пісьменнікі, што знаходзіліся ў Менску, пастаянна наведвалі залу пасяджэнняў».

³¹ Singer, I. Y. Nay-Rusland, S. 33.

* Тут розніца паміж «яўрэйскім» і «расійскім» працэсамі перабольшана аўтаркай: насамрэч, «яўрэйскае судаводства» мела немалую гісторыю. Прынамсі ў цывільным працэсе судзі ў пэўнай ступені маглі абапірацца на вопыт рэлігійных судоў, якія ў дасавецкі перыяд функцыянавалі ў кожнай буйной яўрэйскай абшчыне і не маглі не распрацаваць адпаведнай тэрміналогіі. — *Заўв. перакл.*

³² ДАМВ, ф. 12, воп. 1, спр. 561, лл. 15, 32—33. У кастрычніку 1925 г., за колькі месяцаў да адкрыцця ў Менску яўрэйскага нацыянальнага суда, прызначаны ў яго суддзя паехаў ва Украіну, дзе падобныя ўстановы на той час ужо працавалі, каб даведацца, як арганізаваць яўрэйскі суд і палепшыць свае веды юрыдычнай тэрміналогіі на ідышы. Гл.: ДАМВ, ф. 12, воп. 1, спр. 164, лл. 1, 2—4, 14—15.

дасведчанымі ў ідышысцкім судовым «жаргоне», іншыя атрымалі прафесійную падрыхтоўку толькі на расійскай мове і адаптаваліся да новай сістэмы з цяжкасцю. І. Зінгер наведаў Менскі яўрэйскі суд у канцы 1926 г., калі слухалася справа аб вышпаце аліментаў паміж нейкім мужчынам і яго былой жонкай. Зінгер адцемяў, што адвакат, які прадстаўляў інтарэсы былога мужа, вядомы спецыяліст, «які ведае цывільны кодэкс, як набожны яўрэй ведае *ашрэі* (адна з галоўных малітваў іудзейскай літургіі), цяпер вымушаны гаварыць на ідышы і мае з гэтым цяжкасці». Гэты адвакат распачаў сваю прамову з непісьменных слоў «*хавейрым рыхтэр*» (таварыш суддзя), якія суддзя адразу пераводзіў на «*біргер рыхтэр*» (грамадзянін суддзя). Далей адвакат прамаўляў на мяшанцы ідыша і расійскай мовы³³.

Ідыш быў мовай, якой менскія яўрэі, незалежна ад палітычных поглядаў, аддавалі прыярытэт у час грамадскіх мерапрыемстваў і адпачынку. Менская суполка яўрэйскай моладзі «*Yung-Skoyst*», заснаваная неўзабаве пасля Першай усясветнай вайны і звязаная з рухам сацыялістаў-сіяністаў, ладзіла імпрэзы для яўрэйскіх хлопчыкаў і дзяўчынак 12—16 гадоў. Для мэтай «духоўнага развіцця», знаёмства з яўрэйскай народнай творчасцю і культурнымі скарбамі ідыша, маладзёжная група таксама брала на сябе і спартыўныя падзеі. Мовай спартыўных мерапрыемстваў, якія ўключалі гімнастычныя практыкаванні, падарожжы за

горад і ўрокі плавання ў рацэ Свіслачы, быў ідыш³⁴.

Хоць яўрэйская скаўцкая суполка — як і многія іншыя маладзёжныя групы ў Менску — карысталася ідышам яшчэ да выпрацоўкі савецкай нацыянальнай палітыкі, стварэнне спартыўнай тэрміналогіі на ідышы было вынікам савецкага эксперыменту. Іншымі словамі, калі мова ўдзельнікаў у час публічных мерапрыемстваў была пераважна яўрэйская, то адмысловыя спартыўныя тэрміны яны вымаўлялі, як правіла, па-расійску. У жніўні 1921 г. у статуте яўрэйскага клуба спорту і турызму (установа таксама дарэвалюцыйная, якая была дазволена саветамі ў 1921 г., але ў хуткім часе ліквідаваная) падкрэслівалася, што яго афіцыйная мэта палягала не толькі ў дасканаленні фізічнага стану яўрэйскай моладзі, але і ў падрыхтоўцы новага пакалення інструктараў для савецкіх школ і дзіцячых садкоў. Згодна з патрабаваннямі савецкіх чыноўнікаў ад асветы, якія ў яўрэйскім кантэксце настойвалі на ўжыванні ідыша ва ўсіх адукацыйных сферах, кіраўнікі клуба засведчылі сваю адданасць «стварэнню гімнастычнай тэрміналогіі на яўрэйскай мове (*gymnastische terminologie in der yidisher shprakh*), якой маглі б карыстацца дзеці, што слаба валодаюць расійскай»³⁵.

Яўрэйскі спартыўны клуб «Гамер» («Молат»), які раней называўся «Макабі», быў афіцыйна дазволены 14 снежня 1921 г. У пачатку 1922 г. ён налічваў каля 100 чле-

³³ Singer, I. Y. Nay-Rusland. S. 32.

³⁴ Гэтая скаўцкая арганізацыя (яе назва па-расійску — Минская Еврейская организация молодежи «Юнг-скойт»), а на ідышы — *Minsker yidisher yugnt organizatsye «Yung-Skoyst»*) мела клуб, бібліятэку з чытальняй, планавала выпускаць уласную газету. Больш інфармацыі пра яе захоўваецца ў НАРБ (ф. 42, воп. 1, спр. 1140, лл. 21—25).

³⁵ У жніўні 1921 г. клуб налічваў 150 актыўных сяброў, большасці не споўнілася і 13 год. НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1140, лл. 26—27.

наў — хлапцоў і дзяўчат ва ўзросце ад 14 да 20 гадоў, якія старанна наведвалі клуб у часы яго працы (ад 18 да 22 гадзін, акрамя пятніцы). 9 студзеня 1922 г. у клубе адкрыліся курсы фізынструктараў для савецкіх яўрэйскіх школ. Трохмесячныя курсы ўключалі тэарэтычныя заняткі (вывучэнне анатоміі чалавека і фізіялогіі) і практыку, фізічныя практыкаванні тры разы на тыдзень. У той год рыхтаваліся інструктары менавіта для пачатковых школ і дзіцячых садкоў³⁶. Хоць спартыўныя мерапрыемствы з удзелам яўрэяў у далейшым праводзіліся пад эгідай рабочых клубаў, камсамола і партыязек, фізынструктары ў савецкіх яўрэйскіх школах працягвалі трэніраваць навучэнцаў на ідышы.

З тае прычыны, што была створана шырокая сетка вышэйназваных школ, ідыш стаўся мовай савецкай яўрэйскай адукацыі. 7 студзеня 1924 г. у Менску налічвалася 10 яўрэйскіх сярэдніх школ з 2505 вучнямі і 141 настаўнікам, 8 дзіцячых дамоў з 602 гадаванцамі і 77 педагогамі, 7 дзіцячых садкоў з 400 дзяцей і 34 педагогамі, яўрэйскі педагагічны тэхнікум з 175 студэнтамі і 29 выкладчыкамі³⁷. Аднак, каб ператварыць ідыш у мову школьнага навучання (сфера, традыцыйна апанаваная расійскай мовай), яўрэйскія актывісты мусілі даць рады недахопу педагагічнай літаратуры і адсутнасці традыцый выкладання на ідышы. Яны меліся будаваць сістэму ці не з нуля. Уво-

гуле яўрэйскія педагогі самі вучыліся на расійскай мове, а калі працавалі да рэвалюцыі, то карысталіся расійскамоўнымі падручнікамі і публікавалі артыкулы ў расійскамоўных педагагічных часопісах³⁸. Калі ў маі 1921 г. Яўсекцыя, Менскі выканаўчы камітэт і група мясцовых актывістаў-асветнікаў арганізавалі падрыхтоўчыя курсы на ідышы для маладых савецкіх яўрэйскіх педагогаў, адным з прадметаў спрэчкі было пытанне, ці мусіць валоданне расійскай мовай быць неабходным для наведвання гэтых курсаў. М. Годэр, які пазней выкладаў ідышысцкую літаратуру ў шэрагу яўрэйскіх навучальных устаноў Менску, настойваў, што веданне расійскай надзвычай важнае для будучых педагогаў, таму што «ў некаторых галінах... такіх як педагогіка... мы не маем базавай літаратуры на ідышы». З іншага боку, Юдл Франкфурт, адзін з ініцыятараў заснавання Яўпедтэхнікума ў Менску, казаў:

*Веданне расійскай не мае для нас значэння; больш істотна, каб [будучы педагог] меў адпаведную агульную падрыхтоўку і задавальняў нас у іншых аспектах; [няведанне расійскай] не зашкодзіць яго запісу на курсы, ...мы перакладзём з расійскай на ідыш найважнейшыя ўрыўкі з кніг і... у крайнім выпадку, запросім расійскіх настаўнікаў выкладаць рускую мову, абы яўрэйскі настаўнік быў здольны рабіць усю астатнюю працу*³⁹.

³⁶ НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1132, лл. 39—42. Клуб зваўся *Yidisher Sport Klub Hamer* на ідышы і «Еврейский гимнастический клуб «Молот». Яўсекцыя зачыніла клуб у пачатку 1922 г. з прычыны «патаемнага ўплыву сіянісцкіх элементаў». НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 580, л. 56.

³⁷ НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 816, л. 71. Гл. таксама: НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 1604, лл. 8—12.

³⁸ У студзені 1922 г. на сходзе адміністрацыі Яўпедтэхнікума зазначалася, што большасць настаўнікаў навучалася па-расійску і таму маюць патрэбу ў дадатковай падрыхтоўцы на ідышы, асабліва метадычнай.

³⁹ Расійская мова была ўведзена ў яўрэйскіх школах як абавязковы прадмет у чэрвені 1921 г. НАРБ, ф. 42, воп. 1, спр. 72, лл. 4, 7, 9—12, 19—22, 25—26.

Яшчэ большым выклікам для новай адукацыйнай сістэмы на ідышы сталася выкладанне навуковых дысцыплін. Як наракаў менскі настаўнік Гольдберг, каб выкладаць матэматыку на ідышы, «няма патрэбных кніг». Аднак матэматыка ўсё ж выкладалася на ідышы — і не толькі ў пачатковай школе, а і ў вышэйшых навучальных установах. Калі пад канец 1921 г. было створана яўрэйскае аддзяленне педагагічнага факультэта БДУ, ідыш упершыню ў гісторыі стаўся мовай універсітэцкага навучання⁴⁰. І «яўрэйскія», і агульныя прадметы выкладаліся на ідышы. Так, праграма навучання ў 1928 г. уключала не толькі курсы «Гісторыя яўрэяў Польшчы, Літвы, Беларусі і Украіны», «Эканамічная гісторыя яўрэяў Расіі», «Былая і сучасная яўрэйская літаратура» і «Гісторыя яўрэйскай мовы», але і агульныя прадметы: «Палітычная эканомія», «Гісторыя Расіі», «Аналітычная геаметрыя», «Неарганічная хімія», «Матэматыка»⁴¹.

Тым не менш, прасоўванне ідыша ў праграму яўрэйскага аддзялення, асабліва ў частцы выкладання навуковых дысцыплін, часцяком канфліктавала з традыцыйнай выкладання на расійскай мове. У 1928/29 навучальным годзе студэнтам яўрэйскага аддзялення педагагічнага факультэта на ідышы выкладалася 40 % курсаў па гуманітарных прадметах і 10—15 % курсаў па іншых прадметах⁴². У кастрычніку 1933 г. універсітэцкая партый-

ная арганізацыя адзначала, што найбольш «адстае» на хімічным факультэце яўрэйскае аддзяленне, якому бракавала выкладчыкаў і падручнікаў на ідышы⁴³.

ВЫБУДОВА НОВАГА АКАДЭМІЧНАГА АСЯРОДКУ

У дарэвалюцыйнай Расіі найбольш важныя яўрэйскія культурныя і навуковыя праекты ажыццяўляліся на расійскай і, радзей, на іўрышце — як правіла, ва ўстановах, размешчаных у Санкт-Пецярбургу і Адэсе. Пасля захопу ўлады бальшавікамі навучанне на іўрышце і ўстановы, што карысталіся іўрытам, былі зліквідаваныя; да пачатку 1920-х гг. мова назаўсёды была выдалена са сферы яўрэйскай культуры, палітыкі і навукі. Хоць некаторыя расійскамоўныя яўрэйскія навуковыя ўстановы прадоўжылі існаванне пасля рэвалюцыі⁴⁴, ім даводзілася змагацца за выжыванне і сутыкацца з варожасцю з-за навешанага на іх ярлыка «буржуазныя арганізацыі». Гэтыя ўстановы ўжо не маглі атрымліваць ахвяраванні ад заможных яўрэйскіх мецэнатаў, балышыня якіх пакінула Савецкую Расію. Да таго ж дзеля сваёй «буржуазнасці» яны не мелі права прэтэндаваць на дзяржаўнае фінансаванне.

Раз ідыш заступіў расійскую і стаў новай мовай «яўрэйскай навукі», геаграфія яўрэйскіх культурных і навуковых

⁴⁰ У чэрвені 1921 г. народны камісарыят асветы дазволіў стварыць яўрэйскае аддзяленне ў сталічным універсітэце. НАРБ, ф. 4, воп. 1, спр. 430, лл. 38, 48. Гл. таксама: РДАСПІ, ф. 445, воп. 1, спр. 64, л. 76.

⁴¹ ДАМВ, ф. 12, воп. 1, спр. 851, л. 37.

⁴² ДАМВ, ф. 12, воп. 1, спр. 851, л. 77. Гл. таксама: *Shriftn fun vaysrusishn universitet* [ідыш: Запіскі Беларускага ўніверсітэта] *Vaysrusisher Melukhisher Universitet* [БДУ]. Менск, 1929. С. 158.

⁴³ ДАМВ, ф. 164, воп. 5, спр. 176, лл. 15—28.

⁴⁴ Напрыклад, аўтарытэтны навуковы часопіс «Еврейская старина», заснаваны гісторыкам Сямёнам Дубновым у 1908 г., выходзіў да 1930 г.

цэнтраў зазнала змены. Асноўныя навуковыя цэнтры апынуліся на Украіне і Беларусі, дзе жыла асноўная частка яўрэяў і больш за ўсё чуўся ідыш. Нават маючы такія выбітныя арганізацыі, як Таварыства яўрэйскай асветы (ОПЕ — «Общество для распространения просвещения между евреями») і Яўрэйскае этнаграфічна-гістарычнае таварыства, Петраград-Ленінград страціў сваю ролю вядучага культурнага цэнтра, саступіўшы яе новым цэнтрам, размешчаным у былой «рысе аселасці» — рэгіёне, які да туль лічыўся перыферыяй акадэмічнай іудаікі. Адным з такіх новых цэнтраў быў Менск — горад, дзе да рэвалюцыі яўрэйскай навуковай дзейнасці бадай не вялося. Паступова сталіца БССР ператварылася ў важны асяродак «яўрэйскіх даследаванняў», у прыватнасці, даследаванняў на ідышы. Павелічэнне цікавасці да ідышамоўных даследаванняў, заахвочанае беспрэцэдэнтным дзяржаўным фінансаваннем, прывяло ў Менск многіх навукоўцаў, якія раней паспяхова працавалі ў іншых месцах Расійскай імперыі. Так, марксісцкі яўрэйскі гісторык Ізраіль Сосіс (1878—[1968]) да пераезду ў Менск вёў грамадскую і культурніцкую дзейнасць у Адэсе, Вільні, Санкт-Пецярбургу/Петраградзе⁴⁵; ідышысцкі філолаг Мардэхай Вейнгер (1890—1929) навучаў-

ся і працаваў у Варшаве, Маскве, Харкаве і Ташкенце, у Менск пераехаў у 1923 г.⁴⁶; гісторык літаратуры Нохум Ойслендэр (1893—[1962]) навучаўся ў Берліне і Кіеве, а да пераезду ў Менск працаваў у Маскве⁴⁷.

Вобраз Менска як новага літаратурнага і культурніцкага цэнтра добра адбіты ў ліставанні двух даследчыкаў літаратуры на ідышы, Нохумам Ойслендэрам, нараджэнцам Кіева, які пераехаў у Менск у 1925 г., і Ш. А. Гурштэйнам, літаратурным крытыкам з Масквы, чые працы друкаваліся ў Менску ў 1920—1930-х гг. У лісце да Ойслендэра, датаваным 4 мая 1925 г., Гурштэйн скардзіўся на сітуацыю ў Маскве: калі ён параўноўвае сталіцу СССР з Менскам, то называе Маскву «*literarische goles*» (літаратурнай дзіроў), дзе цяжка знайсці новыя публікацыі на ідышы («ва ўсёй Маскве няма ніводнага асобніка «*Di royte velt*» [«Чырвоны свет», харкаўскае выданне]...»). Паводле Гурштэйна, яўрэйскія штудыі маюць будучыню ў Менску, а ў Маскве гэтая будучыня няпэўная («што будзе ў Маскве, да чаго ўсё гэта прыйдзе, я нават не магу сабе ўявіць»)⁴⁸.

Заснаванне ў 1921 г. яўрэйскага аддзела ў Інстытуце беларускае культуры (Інбелкульце) было першай спробай наладзіць яўрэйскія даследаванні ў савец-

⁴⁵ Rejzen, Zalmen. Leksikon fun der nayer yidisher literatur [ідыш: Лексікон новай літаратуры на ідышы]. 1914. С. 303—305.

⁴⁶ Rejzen, Zalmen. Leksikon fun der yidisher literatur, prese, un filologye [ідыш: Лексікон новай ідышысцкай літаратуры, прэсы і філалогіі]. В. І. Vilna: Kletskin, 1928—1929. С. 945—948. Гл. таксама: НАРБ, ф. 205, воп. 3, спр. 1204, лл. 5—7, 40—41.

⁴⁷ Rejzen, Zalmen. Leksikon fun der nayer yidisher literatur. С. 51—53. Гл. таксама: НАРБ, ф. 205, воп. 1, спр. 5947, лл. 1, 3—4.

⁴⁸ РДАЛІ, ф. 2270, воп. 1, спр. 72. Пісьмо Гурштэйна да Ойслендэра ад 4 мая 1925 г. Пра Маскву як цэнтр культурнага жыцця на ідышы ў эпоху пасля 1917 г. гл.: Эстрайх, Геннадий. Еврейская литературная жизнь в послереволюционной Москве // Архив Еврейской Истории. Т. II. Росспэн: Масква, 2005. С. 187—212.

ЭЛІСА БЭМПАРАД

кай навуковай установе*. Каб стварыць новы навуковы цэнтр, рабіліся намаганні прыцягнуць рэсурсы і з Савецкага Саюза, і з-за граніцы. У 1925 г. адміністратар яўрэйскага аддзела напісаў двум вядомым яўрэйскім даследчыкам, якія жылі ў Нью-Йорку: фалькларысту І. Л. Кагану і лінгвісту Іегуду Іофе. Ім было прапанавана не толькі супрацоўнічаць з навуковым часопісам Інстытута «Цайтшрыфт», але і пакінуць Нью-Йорк, пераехаць у Менск дзеля даследаванняў ідыша ў яўрэйскім аддзеле Інбелкульта. Гэтае запрашэнне было зроблена цалкам сур'ёзна⁴⁹. Калі І. Зінгер сустрэўся з дзеячамі культуры-супрацоўнікамі яўрэйскага аддзела, яму казалі:

Мы б хацелі ўзяць на працу навукоўцаў киталту Дубнова... каб нашаму інстытуту больш давяралі ў свеце... Мы даруем ім усе [іхнія] грахі, абы яны прыехалі і працавалі з намі⁵⁰.

Яўрэйскі аддзел Інбелкульта быў створаны раней за Інстытут яўрэйскіх даследаванняў у Вільні (ІВО) на чатыры гады**. Часопіс аддзела «Цайтшрыфт» — магчыма, найлепшае навуковае выданне на ідышы ў СССР 1920-х гг. — друкаваў артыкулы віленскіх навукоўцаў, такіх як Залман Рэйзен і Макс Вайнрайх. Гэты феномен сведчыць аб тым, што Менск быў прызнаны буйным акадэміч-

ным цэнтрам, што менскія навукоўцы кантактавалі з навуковым асяродкам у Вільні. Гісторык літаратуры Ізраіль Цынберг, увогуле крытычна настроены да марксісцкай навукі, даў станоўчую ацэнку першаму выпуску «Цайтшрыфт» і прызнаў, што Менск стаў побач з Вільняй новым цэнтрам навуковых даследаванняў на мове ідыш⁵¹.

Разбудова ідышысцкага навуковага цэнтра адбілася і на штодзённым жыцці горада. Яўрэйская навуковая інтэлігенцыя, якая сабралася ў гэтым некалі правінцыйным горадзе, пачала ўплываць на яўрэйскае культурнае жыццё Менску. Праз лекцыі і сустрэчы з публікай у гарадскіх клубах, тэатрах і школах, што рэгулярна анансаваліся на менскай старонцы штодзённай ідышысцкай газеты «Акцябер», новая навуковая інтэлігенцыя стала гонарам «яўрэйскага Менска», сведчаннем яго ператварэння з перыферыйнага горада ў сталіцу савецкай яўрэйскай Веды.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Афіцыйны статус ідыша, дзяржаўная падтрымка культурніцкіх, адукацыйных і навуковых мерапрыемстваў, заснаванне яўрэйскага аддзялення ў Беларускай дзяржаўным універсітэце і яўрэйскага аддзела ў найважнейшай даследчай ус-

* Згодна з «Беларускай энцыклапедыяй» (т. 7, Мн., 1998, с. 266), Інбелкульт быў заснаваны ў 1922 г., а яўрэйскі аддзел у ім з'явіўся ў 1925 г. — *Заўв. перакл.*

⁴⁹ Цэнтральны сіянісцкі архіў, J122, калекцыя «Сэфер Мінск» (без каталогу); пісьмо з Інбелкульта (Менск) да Іегуды Л. Кагана (Нью-Йорк), 22 ліпеня 1925 г.; пісьмо з Інбелкульта (Менск) да Іегуды Іофе (Нью-Йорк), 9 верасня 1925 г.

⁵⁰ Singer, I. Y. Nay-Rusland. S. 35.

** У сапраўднасці, ІВО і яўрэйскі аддзел у Інбелкульце былі створаны амаль адначасова — у 1925 г. — *Заўв. перакл.*

⁵¹ Цинберг, Израиль. Новые работы по еврейской этнографии и языковедению // Еврейская старина. № 12. 1928. С. 341.

танове рэспублікі (Інбелкульце, пазней — Беларускай акадэміі навук), ператварылі Менск у адзін з найбольш паспяховых прыкладаў ідышысцкага эксперыменту ў Савецкім Саюзе. З аднаго боку, гэты эксперымент быў скіраваны на выхаванне савецкасці. Ён паходзіў з праекту стварэння савецкай нацыянальнай дзяржавы, заснаванага на тэрытарыяльна акрэсленых нацыянальнасцях і на ідэі, што яўрэі, якія не мелі большасці ні ў адной рэспубліцы Саюза, маглі ідэнтыфікавацца як нацыянальная група дзякуючы толькі мове. З іншага боку, ідышысцкі эксперымент, які доўжыўся ў Менску 18 гадоў⁵², абапіраўся на салідныя падмуркі, некаторыя з якіх былі закладзеныя яшчэ да рэвалюцыі. У дадатак да ўрадавай падтрымкі ідыша, мы можам назваць чатыры галоўныя прычыны, якія забяспечвалі поспех ідышысцкага эксперыменту ў Менску:

- У канцы XIX ст. Менск стаў другім (пасля Вільні) буйным цэнтрам яўрэйскага рабочага руху ў Расійскай імперыі. Бундызм добра ўмацаваўся ў Менску (як, зрэшты, і ў іншых гарадскіх цэнтрах гістарычнай «яўрэйскай Літвы») дзякуючы вялікай долі яўрэяў у працоўнай сіле і таму, што іх палітычныя лідэры аказаліся ў Паўночна-Заходнім краі імперыі менш акультураванымі/асіміляванымі, чым на Украіне і ў Польшчы⁵³. Бундысцкая традыцыя, добра ўгрунтаваная ў Менску, спрыяла ўжыванню ідыша замест іншых моў, і не толькі сярод былых бундыстаў, якія далучыліся да Яўсекцыі

пасля рэвалюцыі і змагаліся за адбудову «з нуля» ідышысцкай бюракратычнай і палітычнай інфраструктуры, але і сярод яўрэяў, якія працавалі на гарадскім паштамце або на фабрыцы «Міншвей». Відавочна, яўрэйскія рабочыя, з прычыны ранейшага ўплыву «Бунда», дэманстравалі большую адданасць «справе ідыша», чым большасць яўрэяў-жыхароў буйных гарадоў Украіны ці Расіі.

- Адносна малы памер Менску ў параўнанні з Масквой, Кіевам ці Адэсай, яго правінцыйны характар, не страчаны нават пасля ператварэння ў савецкую сталіцу, гарантавалі захаванне яўрэйскіх анклаваў цягам усіх 1930-х гадоў. У сваіх аўтабіяграфічных аповедах Аркадзь Капілаў апісаў Замкавую вуліцу (вядомую на ідышы як «Шлос гас»), дзе яўрэйская супольнасць мела разнастайныя ўстановы ў XVIII—XIX стст. — як пераважна яўрэйскі раён нават у 1941 г.⁵⁴. У Менску, як і ў іншых мястэчках і невялікіх гарадах, савецкі рэжым не здолеў выкараніць традыцыю засялення яўрэямі асобных раёнаў, і ідыш чуўся на вуліцах горада да самай вайны.

- Паміж соцыяэканамічнымі варункамі жывяцца гарадскіх яўрэяў і іх мовай была простая сувязь. Хоць значная частка менскіх яўрэяў ахвотна пакінула горад, пераехаўшы ў расійскамоўныя Маскву і Ленінград, беларуская сталіца ў 1920—1930-я гг. абсарбавала тысячы яўрэяў з навакольных мястэчак і меншых гарадоў, якія ехалі ў Менск у пошуках работы і лепшых умоў пражывання. Гэ-

⁵² У ліпені 1938 г. Вярхоўны Савет БССР пастанавіў пазбавіць ідыш статуса афіцыйнай мовы Беларускай рэспублікі і ліквідаваць большасць ідышысцкіх устаноў у горадзе. Дакумент аб ліквідацыі ідышысцкіх устаноў у Менску захоўваецца ў НАРБ (ф. 4, воп. 3, спр. 575, л. 287).

⁵³ Mendelsohn, Ezra. *Class Struggle in the Pale: The Formative Years of the Jewish Workers Movement in Tsarist Russia*. Cambridge University Press, 1970.

⁵⁴ Капілов, Аркадзій. *Замковая, 2/7: повести и рассказы*. Минск, 1995.

тыя людзі былі пераважна беднякі, якія гаварылі на ідышы. Іх пастаянны напльў непазбежна закранаў яўрэйскае жыццё ў Менску⁵⁵.

• Нарэшце, пазіцыі ідыша былі ўзмоцненыя тым, што яўрэі скептычна ставіліся да беларускай — мовы, якая ніколі не мела для іх вялікага аўтарытэту, прынамсі ў горадзе. Іншымі словамі, ідыш ніколі не ўступіў у сапраўдную канкурэнцыю з беларускай, як тое адбывалася з украінскай мовай ва ўкраінскіх гарадах. Так, нават у кастрычніку 1935 г. настаўнік беларускай мовы ў савецкай яўрэйскай школе чуў адказы ад вучняў на ідышы, дарма што звяртаўся да іх па-беларуску⁵⁶.

Наймацнейшы аргумент на карысць паспяховасці «менскага эксперыменту» ў параўнанні з «эксперыментамі» ў іншых буйных гарадах СССР можна знайсці ў статыстычных звестках 1927 і 1939 гг. Згодна са школьным перапісам у Адэсе (15 снежня 1927 г.), горадзе, дзе яўрэі складалі 36,4 % насельніцтва, вучняў усіх узростаў, якія наведвалі ідышысцкія школы, было 9 %, у Кіеве (27,3 % насельніцтва — яўрэі), гэтая доля раўнялася 8 %,

у Харкаве (19,4 % насельніцтва) — 2,9 %⁵⁷. Але ж у Менску, дзе яўрэяў паміж насельнікаў было 40,8 %, прапорцыя навучэнцаў ідышысцкіх школ сярод усіх вучняў пачатковых школ («першы канцэнтр») сягала 55,3 %, а сярод вучняў сярэдніх школ («другі канцэнтр») — 28,2 %⁵⁸.

Існуюць статыстычныя звесткі пра родную мову савецкіх яўрэяў напярэдадні Халакоста, і яны пацвярджаюць агульную тэндэнцыю, вызначаную школьным перапісам 1927 г. У 1939 г. 22,8 % яўрэяў Харкава, 32,2 % яўрэяў Адэсы і 34 % яўрэяў Кіева назвалі роднай мовай ідыш, а ў Менску — 49,8 %. Гэта быў найбольшы працэнт «ідышыстаў» у буйных гарадах Савецкага Саюза⁵⁹.

Дарма што большая частка менскіх яўрэяў не брала актыўнага ўдзелу ў савецкім ідышысцкім эксперыменце і не была наўпрост звязаная партыйна-бюракратычным апаратам кіравання, значная колькасць яўрэяў аддавала перавагу ідышу перад расійскай і беларускай. Кампанія ідышызацыі была, верагодна, паводле свайго характару менш гвалтоўнай і інтэнсіўнай, чым беларусізацыя, што навязвалася і беларусам, і небеларусам.

⁵⁵ Мардэхай Альтшулер падчыркавае ўплыў, які штэтл (местачка) мела на гарадское яўрэйскае жыццё ў Савецкім Саюзе да Другой усясветнай вайны. Гл.: Altshuler, Mordechai. *Soviet Jewry on the Eve of the Holocaust: A Social and Demographic Profile*. Jerusalem, 1998. P. 45—46.

⁵⁶ ДАМВ, ф. 164, воп. 1, спр. 428, лл. 23-26. Ніна Рогавая, нараджэнка Менска, якая жыла ў горадзе да нацысцкай акупацыі, пацвердзіла гэты факт. Яна ўспамінала, што ў 1938 г., калі мовай навучання ў савецкіх ідышысцкіх школах стала беларуская, настаўнікі звярталіся да вучняў па-беларуску, а тыя адказвалі на ідышы. Інтэрв'ю з Нінай Рогавай, 13 сакавіка 2005 г., г. Нью-Йорк, ЗША.

⁵⁷ Гэтыя звесткі ўзятыя з кнігі: Schwarz, Solomon. *The Jews in the Soviet Union*. Syracuse: Syracuse University Press, 1951. P. 136.

⁵⁸ ДАМВ, ф. 12, воп. 1, спр. 851, л. 4. У 1927/28 навучальны год школы на ідышы наведвалі 3859 яўрэйскіх вучняў, 2816 яўрэяў вучыліся ў расійскамоўных і беларускамоўных школах (усяго вучняў-яўрэяў у Менску было 6675). У 1928/29 навучальным годзе колькасць навучэнцаў у савецкіх яўрэйскіх школах вырасла да 4042, а колькасць яўрэяў у іншых вышэйназваных школах знізілася да 2718 (усяго яўрэйскіх навучэнцаў было 6760). Гл. ДАМВ, ф. 320, воп. 1, спр. 599, л. 18.

⁵⁹ Altshuler, Mordechai. *Soviet Jewry on the Eve of the Holocaust*. P. 277.

Яўрэі, якія імкнуліся трапіць у вышэйшыя партыйныя структуры, пераходзілі на расійскую, а тыя, хто шукаў працы ў горадзе, часам нават на беларускую. Але іх лік саступаў колькасці тых, хто выбраў ідыш.

У час сваіх паездак па Расіі І. Зінгер улавіў адметнасць ідышысцкага эксперыменту ў Менску. Параўноўваючы ролі ідыша ў маскоўскай і менскай рэчаіснасці, ён зазначыў наступнае:

Яўрэйскае жыццё мае сэнс і сутнасць хутчэй [у Менску], чым у Маскве. Вядо-

ма, у Маскве жыве нашмат больш яўрэяў, там на ідышы працуюць камерны тэатр, выдавецтвы, клубы, ёсць яўрэйскі факультэт, курсы. У Маскве няма яўрэйскіх кіраўнікоў і ідышысцкіх пісьменнікаў. Але на фоне ісцінна рускага горада, поўнага цэркваў, яўрэйскае жыццё выглядае дзіўна бледным, у чымсьці бессэнсоўным... У Менску ідышысцкія шкылы, школы, курсы, тэатр, газета, суд, навуковы інстытут з'яўляюцца чымсьці натуральным. Ненатуральным здаецца тое, што яны не існавалі да рэвалюцыі⁶⁰.

Пераклад з англійскай Вольф Рубінчык наводле: East European Jewish Affairs. Vol. 37. Is. 1. April, 2007. P. 91—107. Тэкст друкуецца з ласкавай згоды аўтаркі.

Пасляслоўе перакладчыка

Эксперымент, які вырас на костках гебраістаў

У артыкуле Э. Бэмпарад, багатым на фактычны матэрыял і смелыя гіпотэзы, не называюцца ўсе прычыны таго, што цягам 1920—1930-х гг. ідыш захаваў у савецкім Менску адносна трывалыя пазіцыі.

Аўтарка замоўчвае той факт, што прыкладна дзесяць гадоў ідыш развіваўся ў Беларусі за кошт старажытнаяўрэйскай (іўрыта). Няпраўда, што ўжо да пачатку 1920-х старажытнаяўрэйская, абазваная ў 1919 г. «клерыкальнай», знікла з публічнага ўжывання ў Беларусі — саборніцтва паміж ідышам і старажытнаяўрэйскай, распачатае яшчэ да рэвалюцыі (у палітычным вымярэнні адбывалася пераважна паміж бундыстамі і сіяністамі, хоць першыя маглі цаніць іўрыт, а другія — ідыш), працягвалася ўсе 1920-я гады⁶¹.

⁶⁰ Singer, I. J. Nay-Rusland, S. 28—29.

⁶¹ А. Скір у сваёй кніжцы дэманструе развой старажытнаяўрэйскай у Менску ў сярэдзіне 1910-х гг.: у канцы 1916 г. на курсах іўрыта займалася 1690 вучняў, працавала каля 100 выкладчыкаў (Скір, А. Еврейская духовная культура в Беларуси. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. С. 31). Відавочна, уплыў іўрытафілаў не мог знікнуць бяследна за пяць гадоў.

З боку «новых гебраістаў», да якіх належала і частка сіяністаў, рабіліся спробы прыстасаваць мову іўрыт да мэтаў пабудовы сацыялізму. Маладзёжныя суполкі скарыстоўвалі іўрыцкую лексіку для падрыхтоўкі да жыцця ў Палестыне:

Заняткі вяліся таемна. Ладзіліся «паходы ў лес» ці прагулкі па Свіслачы. Забраўшыся ў глушар Камароўскага бора, мы будавалі там намётны, гулялі ў спартыўныя гульні і праходзілі ваенную падрыхтоўку, падаючы каманды на іўрыце,

— апісвае былы мянчук, удзельнік «Гашамэр Гацаір», свае падлеткавыя захапленні ў канцы 1920-х⁶². Варта заўважыць, што дзейнасць суполак накіраваных «Паалей Цыён», «Гашамэр Гацаір» працягвалася ў Менску да 1929 г. Што да рэлігійных яўрэяў, яны намагаліся захаваць старажытнаяўрэйскаю ў синагогах і ў сферы адукацыі; нягледзячы на афіцыйнае закрыццё хедэраў і ешыботаў у 1922 г., апошнія дзейнічалі да антыклерыкальнай кампаніі 1930 г.⁶³ Многія набожныя бацькі не жадалі аддаваць дзяцей у савецкія ідышысцкія школы, дзе вялася актыўная антыіўдзейская прапаганда, вучылі іх хаваць перад рознымі «начальнікамі» веданне ідыша.

Безумоўна, сілы былі няроўныя, і «савецкі праект», што ўключаў як ідышызацыю, так і паступовую русіфікацыю яўрэяў, урэшце перамог. Хедэры і ешыботы заганяліся ў падполле, а потым выціскаліся за мяжу; сіяністы высылаліся ў аддаленыя часткі СССР, выдаўцы кніг на старажытнаяўрэйскай цкаваліся як буржуазныя элементы⁶⁴. Пасля згортвання НЭПу, з пачатку 1930-х гг. «яўрэйска» школы, газеты, тэатры сапраўды сталі азначаць толькі ўстановы з прыярытэтам ідыша. Людзі, якія валодалі старажытнаяўрэйскай і ў іншых умовах тварылі б на ёй, лічылі за лепшае не дэманстраваць сваіх ведаў і нярэдка пераходзілі на ідыш не на знак падтрымкі «экспэрымента», а з-за нявыкруткі, спалучанай з жаданнем захаваць «яўрэйскі твар»... Такім быў паэт Элі Савікоўскі, які жыў у Менску з 1918 г. Вымушаны быў адмовіцца ад іўрыта і папулярны да рэвалюцыі літаратар Якнегоз (памёр у Менску ў 1928 г.)⁶⁵.

Не думаю, што Э. Бэмпарад, абазнаная ў архіўных і іншых крыніцах, не мела пра ўсё вышэйсказанае паняцця жаднага. Але назваць у якасці адной з прычын «росквіту» ідыша выкараненне старажытнаяўрэйскай — значыла б «кінучь цень» на ідышыстаў, многія з якіх мелі непасрэднае дачыненне да вынішчэння важнага, каб не сказаць, асноватворчага элемента культуры ашкеназскіх яўрэяў — ці то з залішняй веры ў савецкую ўладу, ці то з нелюбові да «клерыкальнага» асяродку, з якога нярэд-

⁶² Гл. Маккаби, Н. Проблеск во мраке. Рышон ле-Цыён, 1991. С. 32—33.

⁶³ Гл.: Фішман, Д. Лёс іудаізму ў Савецкай Беларусі (1920—1930) // Беларусіка=Albaruthenica. Кн. 4. Мн., Навука і тэхніка. 1995. С. 111—117.

⁶⁴ У канцы 1920-х гг. «Комсомольская правда» пісала, што бабруйскаму кнігагандляру Якаву Гінзбургу ў 1927—1928 гг. удалося аддрукаваць 100 тысяч малітоўнікоў (у тым ліку і ў Менску). Гл.: Белов (Элинсон), А. Рыцари иврита в бывшем Советском Союзе. Иерусалим: Лира, 1998. С. 27.

⁶⁵ Гл. пра Савікоўскага: Скір, А. Еврейская духовная культура в Беларуси. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. С. 99. Пра Якнегоза: Белов (Элинсон), А. Рыцари иврита... С. 62—64.

ка і выходзілі⁶⁶. Амаль усе яны сталі ахвярамі сістэмы, якой служылі⁶⁷. Усё-такі мне ўяўляецца, што памылкова зразуметая паліткарэктнасць перашкодзіла аўтарцы ахарактарызаваць іх бурапенную дзейнасць належным чынам⁶⁸.

Безумоўна, у першыя два дзесяцігоддзі ХХ ст. ідыш быў гутарковай мовай большасці менскіх яўрэяў, аднак «натуральным» бюракратычным ідышысцкі «эксперымент» (які ўключыў, між іншага, і радыкальную саветызацыю мовы, выдаленне лексікі старажытнаяўрэйскага паходжання, якой у ідышы 15—20 %, гвалт над арфаграфіяй — падобна, ідыш у 1920-я гг. стаўся палігонам для рэформы правапісу беларускай у 1933 г.) мог падацца толькі зачараванаму бляскам шыльдаў пісьменніку. Шчодро цытаваны Э. Бэмпарад варшаўскі літаратар І. Зінгер шмат чым нагадвае наіўнага «Папучыка» з кнігі «У капцюрох ГПУ», балазе і вандраваў у Менск у тым самым годзе, што Ф. Аляхновіч. Зыркi фасад асляпляў і беларусаў, і яўрэяў; выказванні ж невідучых не павінны ўспрымацца як ісціна ў апошняй інстанцыі. Між іншага, калі Зінгер сцвярджаў, што да рэвалюцыі ў Менску не існавала газеты на ідышы, ён, верагодна, памыляўся. Паводле А. Скіра, з 1915 г. на ідышы выходзіла штотдзённая газета «Фарн фолк» («Для народа»), выдаваў яе М. Рудзенскі⁶⁹.

Выглядае, развешванне шыльдаў і адкрыццё «яўрэйскіх школ» у БССР адпачатна было хутчэй паразітаваннем на нацыянальных пачуццях мас, чым наданнем яўрэям якой-кольвечы аўтаноміі; манеўрам, пакліканым адцягнуць увагу ад удараў па іудаізме і традыцыйным ладзе жыцця ў яўрэйскіх мястэчках. Не апошнюю ролю адыгрываў і разлік на вяртанне эмігрантаў-яўрэяў з заходніх краін у «самы заходні» горад Саюза, прыцягненне іх інтэлектуальных і грашовых рэсурсаў (з польскай Вільні вярнуўся Майсей Кульбак, з ЗША — Айзік Платнер і г. д.), а таксама выпампоўванне грошай з арганізацый кшталту «Джойнта»⁷⁰. Характэрна, аднак, што ўжо ў канцы 1920-х гг. цэнтральныя ўлады СССР адмовіліся ад стаўкі на «яўрэйскі росквіт» у БССР і пераклучылі ўвагу яўрэяў-замежнікаў на «бірабіджанскі праект», фактычна распісаўшыся ў няўдачы «беларускага».

⁶⁶ Сямён Дзіманштэйн, старшыня цэнтральнага бюро Яўсекцыі ў 1918—1919 гг., нават атрымаў быў у 18 гадоў званне рабіна. Гл.: «Краткая еврейская энциклопедия» (Іерусалім), артыкул «Диманштейн». Т. 2, слупок 354. Рэпр. выданне: М., 1996.

⁶⁷ Яўсекцыя дзейнічала ў 1926 г., была ператвораная ў Яўрэйскае бюро з меншымі паўнамоцтвамі, закрытае ў 1930 г. Былыя актывісты гэтых структур у пару масавых рэпрэсій 1937—1938 гг. амаль усе былі арыштаваныя і знішчаныя (Э. Фрумкіна загінула на некалькі гадоў пазней). Гл.: «Краткая еврейская энциклопедия» (Іерусалім), артыкул «Евсекция». Т. 2, слупок 465. Рэпр. выданне: М., 1996.

⁶⁸ «Дзеячамі яўсекцыі ў большасці сваёй сталі выхадцы з розных дробнабуржуазных партый, часткова бундаўцы. Ім з падвойнай энергіяй даводзілася даказваць сваю камуністычную лаяльнасць... і гэты свой імпрэнт яны выяўлялі ў лютой варожасці да ўсяго нацыянальна-самабытнага. Паўсюль ім мроілася «камуністычная контррэвалюцыя», і яны распраўляліся з ёю з дапамогай карнікаў з ЧК і ГПУ», піша ў сваіх мемуарах пра Менск 1920-х гг. Няхемя Макабі (Макабоцкі), які перабраўся ў Ізраіль у 1957 г. Гл. Маккабі, Н. Проблеск во мраке. Рышон ле-Цыён, 1991. С. 23.

⁶⁹ Скір, А. Еврейская духовная культура в Беларуси. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. С. 31.

⁷⁰ Нядаўняя заява кіраўніка Беларусі наконт былых жыхароў Бабруйска ў Ізраілі («мы ім казалі — рабаты, з грашмыма вяртайцеся») знаходзіцца цалкам у рэчышчы даваеннай палітыкі рэцыклізацыі імігрантаў і замежнікаў. Персанаж булгакаўскага «Майстра і Маргарыты» казаў карацей і яснаей: «Здавайце валюту».

Аўтарка не размяжоўвае 1920-я і 1930-я гады, разважаючы пра «18 гадоў ідышысцкага эксперыменту»⁷¹ як пра адзінае цэлае і не паказваючы на істотны разрыў паміж Інбелкультам і Беларускай акадэміяй навук⁷². Вось жа, з пачатку 1930-х гг. ідышысцкія інстытуцыі ў Савецкай Беларусі існавалі «па інерцыі», паступова страчваючы сувязь з яўрэйскімі асяродкамі. Бадай што першымі гэта адчулі паэты; нават такі ўтрапёны камуніст, як Ізі Харык, у пачатку 1930-х гг., паводле ўспамінаў сучаснікаў, меркаваў паехаць у Палестыну і застацца... Аднак і лічбы дэманструюць знішчэнне ідышысцкай вышэйшай адукацыі ўжо да сярэдзіны 1930-х гг., рэзкі спад у кнігавыдавецтве на ідышы⁷³. У 1936—1937 гг. масавыя рэпрэсіі абяскровілі яўрэйскую інтэлігенцыю, асабліва літаратурную і навуковую. Такім чынам, пастанова аб зніжэнні статусу ідыша ў БССР і закрыцці яўрэйскіх школ у 1938 г. толькі юрыдычна абгрунтавала сітуацыю, што існавала на той час, а насампраўдзе «ідышысцкі эксперымент» быў перапынены разам з беларусізацыяй на рубяжы 1920—1930-х гадоў.

⁷¹ Калі кіравацца яе логікай, то варта працягнуць тэрмін дзеяння «эксперыменту» не да 1938 г., а аж да 1941 г.; да таго часу выходзілі газета на ідышы «Акцябер» і часопіс «Штэрн», існаваў «ідышысцкі кірунак» у Акадэміі навук (кульмінацыяй дзейнасці нешматлікіх акадэмічных ідышыстаў таго часу стаў «Еврейско-русский словарь» С. Рохкінд і Г. Шкляра (Мн., 1941); нягледзячы на недахопы, звязаныя з саветызацыяй мовы, ён не страціў вартасці да сёння), ліпелі «яўрэйская» секцыя ў Саюзе пісьменнікаў і Беларускі дзяржаўны яўрэйскі тэатр (афіцыйна закрыты толькі ў 1949 г.).

⁷² Пра тое, што кадры Інбелкульта былі дазвання «вычышчаныя» і «ўмацаваныя» людзьмі далёкімі ад навукі, сведчыць, у прыватнасці, 2-я частка рамана З. Бядулі «Язэп Крушынскі».

⁷³ У 1928—1929 гг. на яўрэйскім аддзяленні педфака БДУ навучаўся 201 студэнт, а ў 1935 г. на яўрэйскае аддзяленне педінстытута было залічана толькі 7 абітурыентаў. Агульны наклад кніг на ідышы ўпаў з 408 000 у 1933 г. да 134 000 у 1935 г. і 29 000 у 1937 г. Гл.: Скір, А. Еврейская духовная культура в Беларуси. Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. С. 82, 92—93.

ЭНДРУ ЁІЛСАН

Украіна і Расія пасля Памаранчавай рэвалюцыі

Існуе акадэмічная традыцыя правядзення фармальных тэстаў укараэненасці дэмакратызацыі. Украіна, напрыклад, лёгка праходзіць тэст «двух транзітаў» — калі на двух вызначальных выбарах перамагаюць канкурэнтныя палітычныя сілы і атрымліваюць досвед кіравання краінай. Гэты тэст выяўляе і ўзровень палітычнай культуры: у краіне ёсць апазіцыя, якая адчувае, што мае шансы заняць месца ўладаў, і ўлада — што мусіць лічыцца з магчымасцю стаць апазіцыяй. Можна сцвярджаць, што ва Украіне адбыліся тры змены ўлады, бо нават калі не ўлічваць 1991-год, застануцца 1994, 2004 і 2006 гады. У Расіі нічога не змянілася з 1991 г. Бліскуча разыграную перадачу паўнамоцтваў ад Ельцына Пуціну зменай улады назваць нельга, роўна як і ў выпадку з Гарбачовым і Ельцыным у 1991 г., бо апошнія суправаджалася трансфармацыяй адной дзяржавы ў іншую.

Але ці значыць усё гэта, што ва Украіне дэмакратыя ёсць, а ў Расіі — няма? Колькасная метадыка «Freedom House» сведчыць пра тое, што паказнік Украіны пасля Памаранчавай рэвалюцыі падвысіўся з 4,88 у 2004 г. да 3,96 у 2006 г. (чым лічба меншая, тым больш краіна дэмакратычная), у той час як Расія апусцілася за гэты час з 5,25 да 5,75. Даследчыкі, якія займаюцца параўнальным аналізам, тлумачылі гэта спадчынай таталітарнага кантролю і савецкага імперыялізму або характарам «дамоваў» і «балансу сілы ў пераходны час» паміж прыхільнікамі цвёрдай рукі і памяркоўнымі палітыкамі. Іншыя даследчыкі рэанімавалі парадыгму «мадэрнізацыі» 1950—1960-х гадоў, каб давесці, што гістарычныя, сацыяльныя, эканамічныя і культурныя характарыстыкі рэгіёну, такія, як абмежаваны досвед дэмакратыі ў мінулым, слабы сярэдні клас, няроўнае размеркаванне багацця і недавер да існай сістэмы, заўсёды стаялі на шляху дэмакратызацыі.

Іншыя даследчыкі настойвалі на сур'ёзнай розніцы ў сістэмах дзяржаўнага кіравання ў Расіі і Украіне. Новая расійская выбарчая сістэма — скасаванне акругаў і

Эндрю Ёілсан — старшы выкладчык Лёнданскага ўніверсітэцкага каледжу, вялікі сябар Беларусі. Апошнім часам на замову выдавецтва «Yale University Press» піша манаграфію пра гісторыю Беларусі. Гэты тэкст друкуецца з ласкавай згоды аўтара.

падвышэнне парламенцкага бар'еру да 7 адсоткаў — замацоўвае перавагу буйных партыяў, што кантралююць медыя-рэсурсы. Выглядае, Украіна дасягнула пункту перафарматавання палітычнай сістэмы. Апошнія канстытуцыйныя рэформы (у прыватнасці, ухваленне «імператыўнага мандату») мелі на мэце спыніць глыбока ўкарэненую ва ўкраінскай палітычнай сістэме практыку бесперашкоднай змены партыйнай прыналежнасці дэпутатамі Вярхоўнай Рады. Як і прагназавалася, яны прывялі да неадназначных наступстваў. Стаўленне ўкраінцаў да *владі* менш непасрэднае, чым расійцаў да *власти*, нават дарма што абедзве краіны падзяляюць постбальшавіцкую культуру эліт, якая ставіць «актыўныя захады» вышэй за рэальную палітыку.

ПАЛІТЫЧНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ

Аднак сёння я хачу сказаць пра нешта больш канкрэтнае. Галоўная праблема постсавецкіх дзяржаваў накшталт Украіны і Расіі ані ў прыродзе іх «грамадскай дамовы», ані нават у тым, што ў гэтых краінах яна ніколі не існавала (прынамсі, у тым сэнсе, што падчас «пераходнага перыяду» памяркоўныя палітыкі прайгравалі прыхільнікам цвёрдай рукі). У абедзвюх краінах была заключана хутчэй «Фаустава ўгода», а не «грамадская» дамова. Ва Украіне «нацыянал-дэмакраты» падзяліліся ўладай з камуністамі ў абмен на падтрымку апошнімі ўкраінскай незалежнасці. У Расіі «дэмакраты» падзяліліся ўладай з камуністамі, якія выступалі за «рынкавы бальшавізм».

Гэтая мясцовая праблема не тычыцца выключна перадумоваў для дэмакратыі, акрэсленых Гантынгтанам. У абедзвюх дзяржавах да 1991 г. трывалі «патомныя (*patrimonial*) камуністычныя» рэжымы.

Праблема маладых дзяржаваў постсавецкай прасторы звязана з разбуральным уплывам «палітычных тэхналогіяў». «Палітычныя тэхналогіі» складаюць сапраўдную сутнасць лепш вядомых тэрмінаў накшталт «кіраванай дэмакратыі». Кіраваная дэмакратыя не існуе без пэўных метадаў кіравання. Тое ж тычыцца і ўлюбёнага наватвору Уладзіслава Суркова — «суверэннай дэмакратыі». Палітычныя тэхналогіі — гэта як сродак забеспячэння суверэнітэту ад вонкавых пагроз (кантроль над межнымі ўплывамі), гэтак і сцвярджэння суверэнітэту ўнутры дзяржавы (захаванне ўлады кіроўнымі элітамі).

Хоць у гэтым пытанні існуе шэраг акадэмічных працаў, блізкіх па тэматыцы да нашай, яно ўсё яшчэ застаецца малараспрацаваным. У рамках тэорыі дэмакратызацыі мы будзем зыходзіць з пазіцыі Лоўрэнса Уайтхэда, які даводзіў, што гістарычная традыцыя і заснаваная на ёй палітычная культура могуць браць верх над пабудзальнымі структурамі (*incentive structures*) фармальных інстытутаў. Іншымі словамі, дэмакратыя мае грунтавацца як на грамадзянскай супольнасці, гэтак і на ўзаемапавазе (*civility*). Правілы гульні — гэта надзвычай важна, але не меней важнае і само жаданне весці гульнію. Шмат у якіх краінах дэмакратыю нішчаць партыі, якія ўважаюць сваю ідэалогію, рэлігію ці проста сваю карупцыю вышэйшай за якую-кольвек сістэму правілаў.

ТРЫ ВІДЫ «ТЭХНАЛОГІЯЎ»

Палітычныя тэхналогіі неабходна разглядаць як палітычную культуру знявагі (*incivility*), або палітыкі як вайны любымі сродкамі. Далей я хачу закрануць дзве рэчы. Па-першае, каротка прааналізаваць тое, як сістэма «віртуальнай палітыкі» працавала да 2004 г., прычым не так «у яе ўласных тэрмінах» (г. зн. без крытыкі), як з улікам яе ўласнай тэрміналогіі. Па-другое, паказаць, на колькі змяніліся ад таго часу знешнія ўмовы. Раз Памаранчавую рэвалюцыю можна разглядаць як пратэст супраць «палітэхналогіяў» (рэвалюцыя была непасрэдна выклікана маштабнымі выбарчымі фальсіфікацыямі, якія былі найвідавочнейшай праявай такіх тэхналогіяў), а ў Расіі палітэхналогіі працягваюць удасканалывацца, аkurat у гэтай сферы і выяўляецца кардынальная розніца паміж дзвюма дзяржавамі.

Мы сканцэнтруем увагу на трох ключавых відах «палітычных тэхналогіяў». З 2004 г. усе яны былі па-рознаму дэканструктаваныя (ва Украіне) і рэканструктаваныя (у Расіі), што дапаможа нам вызначыць некаторыя важныя паказнікі для вызначэння тэндэнцыяў у абедзвюх краінах. Па-першае, палітычныя тэхналогіі ствараюць або маніпулююць палітыкамі і палітычнымі партыямі як *віртуальнымі аб'ектамі*. Надзвычай вялікая колькасць партыяў і палітыкаў ва Усходняй Еўропе з'яўляюцца фантомамі або існуюць для выканання асобных загадаў выключна ў віртуальнай прасторы. Іншыя ператвараюцца ў аб'екты палітычнага рэкету або маюць дваіное прызначэнне, а такая практыка дастаткова пашыраецца ва ўсёй сістэме, якая робіцца ўсё больш карумпаванай. Такім чынам, публічная палітыка ператвараецца ў гульнію ценяў. Прыватныя інтарэсы застаюцца невядомымі.

Па-другое, здаровы палітычны дыялог падмяняецца «інфармацыйнымі войнамі» і «чорным піярам». Усюдыіснасць прапагандысцкіх войнаў тлумачыцца асаблівасцямі посткамуністычнай палітычнай эканоміі, калі ўсе галоўныя палітычныя гульцы маюць адзін на аднаго кампрамат. Чорны піяр такога кшталту віртуальны. Часам абвінавачванні выяўляюцца праўдзівымі, а часам не. «Ці сапраўдныя звесткі, сабраныя ў кампрамаце, не так важна... Важна, як *ужываецца* інфармацыя, важная сама *атака*»¹.

Па-трэцяе, палітэхналагі імкнуцца вызначаць спосаб, як іх віртуальныя аб'екты ўзаемадзейнічаць паміжсобку — не толькі саміх шахматных гульцоў, але і ўсе іх крокі — навязваючы *драматургію*, псіхалагічную драму асобна ўзятых выбараў ці іншай палітычнай падзеі, якая зноў-такі можа быць рэальнай, а можа і не быць. Дасканалы прыклад — расійская кампанія супраць алігархаў 2003—2004 гг. Іншы — пазіцыянаванне ўкраінскіх выбараў 2004 г. як арэны барацьбы паміж Захадам і Усходам, а не добрым і благім урадамі.

Ключавымі ўмовамі для ажыццяўлення гэткага тыпу віртуальнай палітыкі з'яўляюцца: магутная, але амаральная эліта; пасіўны электарат, культура інфармацыйнага кантролю і слабая вонкавая падтрымка дэмакратычных сілаў. У якасці другой умовы звычайна называюць брак грамадзянскай супольнасці або наяўнасць раско-

¹ Ананімны суразмоўца, цыт. пав.: Ledeneva, Alena. How Russia Really Works. The Informal Practices That Shaped Post-Soviet Politics and Business. Ithaca and London: Cornell UP, 2006. P. 70. Вылучана ў арыгінале.

лаў у грамадстве, якія можна выкарыстоўваць з палітычнымі мэтамі. Больш дакладна, яна тычыцца таго, якім чынам будучыя камуністычныя таталітарызмы перакруцілі элементы ўзнікаючай грамадзянскай супольнасці ў кругавую паруку. У 1990-х гг. постсавецкія Расія і Украіна адпавядалі гэтым умовам, а адрозненні паміж імі былі вельмі дробныя. Тым не менш, яны станавіліся ўсё больш відавочнымі пасля 2000 г., калі, з аднаго боку, Ельцына заступіў Пуцін і, з другога, ва Украіне выбухнуў скандал Гангадзэ, які стаў апагеам кучмізму. Украінская дзяржава аслабела, ці, прынамсі, выглядала аслабелай, калі Пуцін пачаў трубіць пра вяртанне Расіяй яе былой магутнасці. Мала таго, гістарычныя і рэгіянальныя чыннікі стварылі кланавы «плюралізм па змаўчанні», які ўскладніў рэкансалідацыю элітаў ва Украіне. Пачынаючы з 2000 г. стала відавочнай першапачатковая дыфэрэнцыяцыя на соцыя-рэгіянальным ды структурна-інстытуцыйным узроўнях. На першым узроўні заходнеўкраінская Галіччына заўсёды была «прытулішчам» (своеасаблівым «П'емонтам») для апазіцыйных палітыкаў, аналогу якой у Расіі і Беларусі няма. Нягледзячы на паразу руху «Украіна без Кучмы» ў 2001 г., падчас выбараў наступнага году ўзнікла новая апазіцыйная структура, якая пашырылася з захаду на цэнтральную частку Украіны. (Існуе меркаванне, што ў 2004 г. ва ўсходняй і паўднёвай Украіне мела месца «другая рэвалюцыя», у выніку якой адбылося абуджэнне яе рэгіянальнай самасвадомасці.) У выніку пачалі назірацца першыя праявы расколу эліт на другім, інстытуцыйным узроўні. Расколы сярод эліт сталі нарастаць пасля падзеяў 2001—2002 гг., зрабіўшы мажлівай змену ўлады ў 2004 г. Працэс дэцэнтралізацыі ўлады, які нефармальна пачаўся ў 2002 г. і быў фармальна падмацаваны ў 2004 г. зменамі ў канстытуцыі, ускладніў выкарыстанне такога тыпу палітэхналогіяў, якія найлепш служаць манапалізацыі ўлады. Да таго ж вонкавыя ўплывы былі моцныя і здольныя ўздзейнічаць на гэтыя адрозненні.

Але ключавы фактар украінскай рэвалюцыі супраць віртуальнай палітыкі быў псіхалагічны. У адрозненне ад традыцыйных аўтарытарных дзяржаваў задача віртуальнай палітыкі — не загнаць людзей у рэпрэсіўнае стойла, а прымусіць іх паверыць у тое, што яны загнаныя ў нейкае стойла. Украінская Памаранчавая рэвалюцыя была першай рэвалюцыяй унутры і супраць гэтай сістэмы віртуальнай палітыкі. Рэжымы, якія практыкуюць віртуальную палітыку, аказваюцца крохкімі, калі ключавыя групы насельніцтва перастаюць успрымаць іх пасланне або перакрываюцца на іншае пасланне. Гэтым тлумачыцца важнасць кантролю за медыйным пасланнем, ці драматургіяй. У 2003 г. спарухнелы грузінскі рэжым не здолеў прыдумаць чагось пераканаўчага, каб апраўдаць свае існаванне (да таго часу Шэварднадзэ двойчы лёгка перамог слабога апанента — лідэра мясцовых камуністаў Джумбера Паціяшвілі). У 2004 г. ва Украіне нанятыя ўладай расійскія палітэхналагі як маглі ўбівалі ў галовы людзей міф пра супрацьстаянне Заходняй і Усходняй Украіны. Яны, аднак, не здолелі забяспечыць Януковічу перамогу, а толькі абвастрылі перадвыбарную барацьбу. Ключавымі фактарамі Памаранчавай рэвалюцыі сталі прыцягальнасць фігуры Юшчанкі і сотні тысячаў людзей, якія выйшлі на Майдан і заявілі, што іх хвалюе нешта іншае. Такім чынам, Памаранчавую рэвалюцыю патэнцыйна можна экспартаваць менавіта як псіхалагічную рэвалюцыю, а не якую-кольвек «модульную» трансфармацыю.

УКРАІНА ПАСЛЯ ПАМАРАНЧАВАЙ РЭВАЛЮЦЫІ

Трэба адзначыць, што шматлікія аспекты «палітэчналогіяў» здолелі перажыць Памаранчавую рэвалюцыю. Псіхалагічная рэвалюцыя і больш вольныя СМІ — вось два самыя значныя вынікі Памаранчавай рэвалюцыі. Да рэвалюцыі ўкраінскі медыйны рынак кантралявала хутчэй не дзяржава, а шэраг узаемазвязаных кланаў. Клань прасоўвалі свае інтарэсы, захоўваючы пры гэтым «плюралізм па змаўчанні». Першы, сацыял-дэмакратычны, клан, які ачольваў галава кучмоўскай адміністрацыі Віктар Медвядчук, кантраляваў УТ-1, Інтэр і 1+1, Віктар Пінчук валодаў каналамі ICTV і Новым Каналам, Пятро Парашэнка — 5-м каналам і г. д. Зародкавы медыйны плюралізм ператварыўся ў рэальны напярэдадні і ў першы тыдзень Памаранчавай рэвалюцыі. Журналісты і рэдактары запатрабавалі большай свабоды. Другі чыннік (новая медыйная культура), у выніку, усё роўна залежыць ад першага (уласніка). Большасць СМІ дагэтуль працягваюць абслугоўваць інтарэсы асобных кланаў ці алігархаў. Свабода СМІ можа знікнуць, калі зменіцца расклад сілаў паміж палітычнымі кланамі.

Аднак адразу пасля падзеяў 2004 г. псіхалагічная рэвалюцыя і больш вольныя медыі склалі моцную камбінацыю, якая эфектыўна супрацьстаяла віртуальным аб'ектам палітэчналогіяў — тым фікцыйным або, гаворачы на мове палітэчналагаў, «біг-бордавым» партыям, якія былі праклёнамі ранейшых украінскіх выбараў. Нягледзячы на мільённыя бюджэты, большасць палітычных праектаў правалілася на парламенцкіх выбарах у сакавіку 2006 г. Партыя «малога бізнэсу» «Віче» прайграла (здабыўшы толькі 1,7 % галасоў пры неабходных 3 %), таму што яе адкрыта падтрымліваў алігарх Віктар Пінчук. «Народны блок», які планаваў сабраць галасы ў малых гарадах і сельскай мясцовасці, не трапіў у Раду, бо яе падтрымлівалі бізнэсоўцы з вялікіх гарадоў, як, напрыклад, Аляксандр Яраслаўскі, і спікер парламента мінулага склікання Уладзімір Літвін. Індустрыяльны Саюз Данбасу, разам з кішэнай экалагічнай партыяй Эко+25 %, за якіх прагаласавала блізу 0,5 % выбарцаў, прваліў выбары таму, што аб'яднанне насамрэч было «індустрыяльным», аднак ніяк не «экалагічным». Але найвялікшы рэзананс выклікала падзенне рэйтыngu «Народнай апазіцыі» Наталлі Вітрэнкі пасля таго, як міністар унутраных спраў Юры Луцэнка апаў у прайм-тайм пра крымінальнае мінулае шэрагу вітрэнкаўцаў.

Выбарцаў стала цяжэй надурьць. У будучым партыйныя спонсары некалькі разоў падумаюць, перш як выкінуць грошы на чарговы палітычны праект. Пакінем чыгачам ацэнку таго факту, што вялікія партыі ўсё больш аддаюць перавагу прафесійным амерыканскім піяршчыкам з вашынгтонскай К-стрыт, а не расійскім палітэчналагам, але сам па сабе гэты факт значыць шмат. Калі ў 2006 г. злоўжыванне «адміністрацыйным рэсурсам» было б гэтак жа пашырана, як падчас мінулых выбараў, Партыю рэгіёнаў адразу абвясцілі б чыстым пераможцам, а яе патэнцыйным хаўруснікам, партыі Вітрэнкі і Народнага блоку Літвіна (якія атрымалі 2,93 і 2,44 адсоткі) дапамаглі б набраць галасы, якіх ім не хапіла для пераадолення трохадсоткавага бар'еру.

Прывядзём яшчэ адзін яскравы прыклад. Украінскі бізнэсовец грузінскага паходжання Леў Парцхаладзэ, дзевятнаццаты паводле багацця чалавек Украіны з капіталам у 399 млн даляраў, заснаваў партыю «Еўрапейская Сталіца». Яму было не-

абходна здабыць рычагі ўплыву на кіеўскую гарадскую раду, дзе Парцхаладзэ хацеў прасоўваць інтарэсы сваёй будаўнічай кампаніі «Квадрат». У выніку, правёўшы затратную кампанію, партыя атрымала ўсяго толькі 12 тысячаў галасоў і не здабыла аніводнага мандата. Іншы прыклад — Леанід Чарнавецкі, які выйграў выбары кіеўскага мэра дзякуючы папулісцкай праграме. Ён шчодро раздаваў бясплатныя харчы і дазваляў бізнэсоўцам любога сорту быць з ім за панібрата, — але, нягледзячы на гэта, яго праграма больш нагадвала традыцыйны ўсходнееўрапейскі папулізм.

З іншага боку, культура «інфармацыйных войнаў» ва Украіне не знікла. Каб зразумець, чаму гэта так, неабходна перагледзець улюбёную тэорыю заходніх палітолягаў, якія займаюцца ўкраінскімі даследаваннямі — мадэль «шантажысцкай дзяржавы» Кейта Дардэна. Скарэгаваць мадэль Дардэна можна наступным чынам: кучмаўскі рэжым трымаўся ня толькі на бізунах, але й на перніках; шантаж не быў адзіным спосабам кантролю; з мадэлі Дардэна незразумела, ці эліты і масы кантраляваліся такім самым чынам. Але найважнейшая папраўка тычыцца таго, што не толькі ўлады назапашвалі кампрамат. Усе асноўныя палітычныя кланы збіралі адзін супраць аднаго кампраметуючыя матэрыялы. У варунках свабодных сродкаў масавай інфармацыі кланам усё больш складана маскавацца пад партыі (кругавая парука), але пакуль працэс распаду гэтых кланаў яшчэ не пачаўся.

Да Памаранчавай рэвалюцыі ўкраінская палітычная сістэма знаходзілася ў хісткай раўнавазе. Канкурэнтныя палітычныя групыкі валодалі роўнай колькасцю кампрамату адна на другую. Звычайна кампрамат захоўвалі на «чорны дзень», прычым ведаў пра яго існаванне было дастаткова для захавання раўнавагі.

Палітычную раўнавагу кампраматаў цяжка парушыць. Нават калі дзяржава, абноўленая пасля рэвалюцыі, паспрабуе весці чысцейшую гульню, яна тым самым аслабіць свае пазіцыі, бо вакол яе будуць працягвацца «інфармацыйныя войны». Але ніхто з постацяў пострэвалюцыйнай Украіны не быў навічком у палітыцы. Усе яны рыхтаваліся да прыходу ва ўладу, валодалі рэсурсамі, камандамі і акрэсленымі планами на будучыню, у адрозненне ад асобных міністраў-дэмакратаў, якія лёгка выляталі з сістэмы ва Украіне і Расіі ў 1990-я гг. Такім чынам, культура гарантаванага ўзаемнага знішчэння наўрад ці перажыла прыкметную трансфармацыю пасля 2004 г. як у межах памаранчавага лагера, гэтак і паміж памаранчавымі і іх супернікамі. Па сутнасці, большая свабода СМІ *павялічвае* спакусу выкарыстаць кампрамат, ці прымушае нанесці ўдар першым з-за страху, што цябе выперадзіць праціўнік. Менавіта гэта і здарылася ў верасні 2005 г. Усе палітычныя сілы дагэтуль вядуць бескампрамісную вайну кампраматаў. У гэтым сэнсе рэвалюцыя асуджана пажыраць саму сябе. Мала таго, інтэнсіўнасць інфармацыйных войнаў аслабее толькі калі сыдзе хваля кампраматаў, на што можа спатрэбіцца не адно пакаленне.

У адрозненне ад дзейнасці фікцыйных партыяў у выпадку з кампраматам сродкі масавай інфармацыі знаходзяцца на пачатку і канцы ланцуга індуктрынацыі. Аднак украінскія СМІ, відавочна больш свабодныя, чым да рэвалюцыі, нельга назваць абсалютна свабоднымі, бо іх разбэшчваюць інфармацыйныя войны. Зашмат медыяў і журналістаў (асабліва ў інтэрнэце) дагэтуль выконваюць ролю «зліўных бачкоў». У хвалі дэзынфармацыі можна згубіцца. Ці сапраўды пазалетась Андрый Ключоў дамаўляўся ў Маскве пра выплату Сацыялістычнай партыі Украіны 300 мільёнаў даляраў? Ці брала ў 2004 г. каманда Юшчанкі 22,85 млн даляраў у Барыса Беразоў-

скага? Мы не ведаем праўды.

Што да трэцяга тыпу палітэчналогіяў: у новых палітычных умовах Украіны ўсё яшчэ магчыма ўжываць *драматургію*, але палітэчналогіі мусяць лепш улоўліваць хістанні грамадскай думкі. Ва Украіне існуе шмат міні-імперыяў у медыйнай прасторы, якія могуць запусціць медыя-бомбу (гэтак званую «вутку»), але адносна свабодная агулам медыйная прастора вызначае, ці гісторыя мецьме працяг. Цяжка прымусяць людзей паверыць у відавочна абсурдныя ці замоўленыя адной з палітычных сілаў гісторыі, але ў спрыяльны час можна паспяхова маніпуляваць пытаньнямі, якія маюць прыхаваную значнасць. Класічны прыклад — антынатаўская кампанія Партыі рэгіёнаў улетку 2006 г., выкарыстаная для прасоўвання пэўных эканамічных інтэрэсаў на ўрадавым узроўні.

Жнівеньскі «Універсал» 2006 г. быў патрэбны Партыі рэгіёнаў выключна ў мэтах драматургіі. Блок Цімашэнкі быў больш зацікаўлены ў драматургіі праграмы «справядлівасці» (яго перадвыбарнага лозунгу ў 2006 г.), чым у яе рэалізацыі. Сённяшняя Украіна — унікальная эксперыментальная пляцоўка. Памаранчавая рэвалюцыя стала магчымай таму, што ўкраінская дэмакратыя ніколі не была нагэтулькі добра «кіраванай», як расійская. Нават за Кучмам у краіне было досыць «плюралізму па змаўчанні», а значная частка палітычнага жыцця не кантралявалася ўладай. Не ўсё рэальнае стала віртуальным. У шмат якіх постсавецкіх краінах (Расія, Беларусь) рэальная палітыка была выціснутая на маргінэс. У адрозненне ад іх ва Украіне на пачатку 2005 г. памаранчавая ўлада паспрабавала радыкальна перапісаць правілы гульні і выціснуць «палітэчналогіі» на ўскраек палітычнага жыцця. Аднак палітэчналогіі выявіліся жывучымі, іх прыладзілі пад новыя абставіны і павярнулі ў палітыку. Такім чынам, ва Украіне, як ні ў адной іншай дзяржаве, суіснуюць і канфлітуюць віртуальная і рэальная палітыка. Дагэтуль застаецца незразумелым, ці здолее памаранчавая парламенцкая дэмакратыя праз новыя эканамічныя і палітычныя правілы гульні, актыўнейшы ўдзел грамадзянаў, мацнейшую грамадзянскую супольнасць і свабоднейшыя медыі змяніць постбальшавіцкую палітычную культуру цяперашніх украінскіх элітаў. Што канец канцоў перамога — «рэальная» ці «віртуальная» палітыка?

ПАЛІТЫЧНЫЯ ТЭХНАЛОГІІ Ў РАСІІ

Праблемы Расіі — іншага кшталту. Ужо ў апошнія гады прэзідэнцтва Ельцына палітэчналогіі адгалінаваліся ў асобную індустрыю. Працэс «кіравання» дэмакратыяй быў адладжаны яшчэ да выбарчых кампаніяў 2003—2004 гг. З таго часу на пярэдні план выйшлі праблемы «ручнага кіравання» і «празмернага кантролю» (*overmanagement*).

Прыкладаючы да Расіі, як папярэдне да Украіны, тую ж схему з трох складнікаў, мы атрымаем зусім іншыя вынікі. Крэмль кантралюе *віртуальныя аб'екты*, да таго ж абсяг кантролю шырэйшы за той, які быў у 1990-я гг. Расійская ўлада на сваю карысць маніпулюе палітычнымі партыямі, большасць з якіх прынамсі больш не выконваюць ролю віртуальных масак кругавой парукі. Кампанія супраць Юкаса ў 2003—2004 гг. была, відавочна, скіраваная на выцясненне алігархаў з поля палітычных маніпуляцый і яго манапалізацыю Крэмлём. Тым не менш, сёння ў Расіі нарас-

тае праблема звышшаспяховасці новай палітыкі, якая, у сваю чаргу, карэніцца ў звышканцэнтрацыі ўлады. Тое, што Крэмель застаўся адзіным творцам віртуальнай палітыкі, робіць яго высілкі надта відочнымі, а таксама павялічвае рызыку звышманіпалізацыі сістэмы. Нягледзячы на прыхільнасць Крамля да «контррэвалюцыйных тэхналогіяў» (гл. ніжэй), у Расіі маячыць пагроза таго, што некалі дзяржаўная прапаганда перастане быць пераканаўчай і надыхдзе момант, калі дастатковая колькасць людзей усвядоміць, што расійскі цар насампраўдзе голы.

Першая адзнака гэтага — характэрная тэндэнцыя перавытворчасці, добрым сведчаннем чаго стаецца колькасць клонаў памаранчавых моладзевых рухаў, што з’явілася адразу пасля ўкраінскай рэвалюцыі: «Русская Пора», «Москва Пора», «Красная Пора», «Да!», «Мы!», «Хватит!», «Ура!» — усё гэта яшчэ да таго, як была створаная пракрамлёўская моладзевая арганізацыя «Наши».

Акрамя таго, напярэдадні выбарчага цыклу 2007—2008 гг. Крэмель мусіць вырашыць праблему кантраляванасці сістэмы. Падобна, што ўлада наважыцца замяніць чатырохпартыйную сістэму, якая паўстала ў 2003—2004 гг., на сістэму, дзе будуць толькі дзве партыі, ці, прынамсі, дзве вялікія партыі з дробнымі сагэлітамі. Першай з вялікіх дакладна будзе «Единая Россия», невядома толькі, ці будзе папулярным другі партыйны праект — «Справедливая Россия». Адна з партыяў, што стварылі «Справедливую Россию», — «Родина», увесь час была складаным утварэннем, якім Крэмель кіраваў з вялікімі цяжкасцямі. Расійская ўлада не здолела вырашыць — ці то ёй кааптаваць «Родину», ці то кантраляваць яе палітычную нішу. У Крамлі заўсёды баяліся стварэння сапраўды нізавога (*grassroots*) нацыяналістычнага руху, якога ён не мог бы кантраляваць.

Акрамя таго, у «тэатральнай палітыцы» неабходна падтрымліваць цікаўнасць глядачоў. У 2003 г. выбарцаў «Родины» прываблівалі асобы такіх адсутных цяпер у «Справедливой России» лідэраў, як Дзмітры Рагозін, папулярнасцю якога тлумачыцца й поспех партыі. Без іх новы праект «Кремль-2» напаткае лёс Блока Рыбкіна ў 1995 г. Цяжка будзе прымусяць людзей паверыць у міф, што «Справедливая Россия» — партыя-аўтсайдэр, пераследаваная «Единой Россией», або што справядліваросы хоць і супраць адзінаросаў, але за Пуціна.

Дадатковая загваздка ў тым, што малыя палітычныя праекты маюць больш шанцаў не выклікаць лішняга шуму, у той час як буйнейшыя праекты прыцягваюць зашмат увагі.

Трэцяя патэнцыйная паталогія — «агонь на знішчэнне» (*over-kill*). Сяміадсоткавы бар’ер для праходжання ў Думу мае пазбавіць яе ад палітычных апанентаў улады, аднак будзе цікава, ці палічаць яго дастатковым. Звязаныя з Крамлём палітэхнолагі наўрад ці будуць спачываць на лаўрах; заміж гэтага іх інстынкты падкажуць ім і надалей прыніжаць патэнцыйных праціўнікаў. Паказальным будзе стварэнне «клонаў» і «мухаў» у кампаніі 2007 г., каб утрымаць рэйтынг апанентаў улады ў межах двух-чатырох адсоткаў замест натуральных пяці-шасці. У выніку рэакцыя міжнароднай супольнасці будзе значна больш стрыманай, чым у выпадку пазбаўлення іх юрыдычнай рэгістрацыі.

Пасля 2003 г. адбыўся перагляд ранейшай медыя-стратэгіі. Крэмель амаль маніпалізаваў медыя-прасторы, у тым ліку праз выкарыстанне пасярэднікаў кшталту «Газпрому» для набыцця СМІ кшталту «Известий». Дзяржава павялічыла сваю долю

ў праектах, скіраваных на «стварэнне пазітыўнага іміджу Расіі» праз такія ініцыятывы, як *Russian World TV*² і Валдайскай дыскусійная група³. Крамлёўская адміністрацыя выношвае ідэю стварэння сістэмы кантролю за інтэрнэтам, падобнай да кітайскай, ці, што больш рэалістычна з улікам тэхнічных праблемаў кантралявання інтэрнэту, апасродкаванага ўплыву і маніпулявання зместам вэб-прасторы. Акрамя падтрымкі такім непрыхавана пракрамлёўскім сайтам, як *www.kreml.org*, *www.vz.ru*, *www.expert.ru* і сайту для моладзі *www.yoki.ru*, улада мае сваіх людзей і ў «блогасферы», падтрымліваючы папулярных сярод моладзі прафесійных блогераў кшталту Максіма Кананенкі на сайце *www.idiot.ru*. Сярод пракрамлёўскіх сайтаў ёсць і *www.reakcia.ru* — клон-пярэварачень ліберальнага антыпуцінскага *www.akzia.ru*⁴.

Але ў гэтай сферы інфармацыйная манаполія Крамля менш забяспечаная. Дарма што алігархі, прынамсі часова, пакінулі ідэю партыйных «праектаў», ім даводзіцца захоўваць кантроль над медыямі для вядзення інфармацыйных войнаў з камерцыйнымі мэтамі. Няма падставаў сцвярджаць, што разборкі Пуціна з расійскімі алігархамі прывялі да знішчэння кампрамату ці, тым больш, кругавой парукі. Крамлёўская антыалігархічная кампанія дала відавочна меншы плён, чым наданне СМІ большай свабоды ва ўкраінскім выпадку. Варагуючыя расійскія групыкі адклалі існы кампрамат на будучае, а Крэмль не захачеў адмовіцца ад назапашвання кампрамату, які часта трапляе праз прыватныя агенцыі, якія выраслі на глебе былога КГБ. Да таго ж значыста адвольная прырода расійскага «правасуддзя» (прыныць адтэрміноўкі пакарання) азначае, што ў змаганні кампраматаў трэба ўмацоўваць акурат абарону.

Крэмль і алігархі ўцягнутыя ў карумпаваныя СМІ пры дапамозе інфармацыйных войнаў, верагоднасць вядзення якіх у 2008 г. толькі ўзрастае. Магчыма, што ключавыя прадстаўнікі кланаў звернуцца ў наступным выбарчым цыкле да маніпуляцыяў, асабліва калі ў выніку цяперашняй барацьбы за пасаду расійскага прэзідэнта не з'явіцца агульнапрызнаны пераможца. Таму яшчэ адно прадказальнае наступства будзе ў тым, што паказушнае адзінства эліты акажацца павярхоўным.

А што наконт *драматургіі* ў 2007—2008 гадох? Вялікая іронія палягае ў тым, што на той час яна, магчыма, будзе непатрэбная для палітычнай перамогі, але крамлёўская эліта не зможа ад яе адмовіцца. Ім патрэбнае шоў. Спакойная, добра спланаваная перадача ўлады наогул не будзе ўспрынята як выбары. Але, у адрозненне ад Украіны, у Расіі *драматургію* мала што абмяжоўвае. Палітэхнолагі маюць небяспечна шырокае поле для эксперыментавання. Што стане наступнай скандальнай навіной? Паўтараць старыя штукі нельга, але на месцы Хадаркоўскага можа, прынамсі, апынуцца іншы алігарх хвалі 1990-х гг. (Чубайс, Беразоўскі). Відавочна таксама, што Уладзіслаў Суркоў не збіраецца адмаўляцца ад публічнага лупцавання, апрабаванага ў 1990-я. Шэраг расійскіх палітэхнолагаў актыўна эксплуатауюць тэму «памаранчавай пагрозы» для падтрымання свайго ўплыву на ўладу і апраўдання

² Гл.: www.rusmirtv.ru/eng.

³ Гл.: <http://en.valday2006.rian.ru>.

⁴ Аўтар складае падзяку Яўгену Марозаву з сайту «Transitions Online» за дапамогу ў напісанні гэтага раздзелу.

казачных ганарараў. Яшчэ адна прывабная мішэнь — ісламская «пагроза», бо няма сумневу, што ворагі Крамля будуць жывіць спакусу азмрочыць цырымонію па перадачы ўлады ў Крамлі ў 2008 г.

Але галоўным стымулам для прасоўвання драматургічнага сцэнару застаецца «дылема пераемнасці ўлады». У дэмакратычнай сістэме існуюць механізмы перадачы ўлады, якіх бракуе сучаснай Расіі. Змена палітычнага кіраўніцтва ў Расіі азначае пераразмеркаванне ўласнасці, даходаў і верагодную барацьбу за іх паміж элітамі. Драматургія можа вырашыць гэтую праблему двума рознымі шляхамі. З аднаго боку, паспяховы наратыў можа памагчы хутчэйшай рэкансалідацыі элітаў. З іншага — драматургія можа выканаць ролю спробнага шару, які пазначыць магчымых аўт-сайдэраў у барацьбе за ўладу.

ФОНАВЫЯ ТЭНДЭНЦЫ

Шмат напісана пра тое, як «каляровыя рэвалюцыі» натхняюць апазіцыю ў іншых постсавецкіх краінах. Вышэй мы згадалі, як цяжасці, звязаныя з сапраўдным рэвалюцыйным прарывам у барацьбе супраць віртуальнай палітычнай сістэмы, аслабляюць шанцы на далейшы распаўсюд каляровых рэвалюцыяў як паўстанняў супраць сістэмы віртуальнай палітыкі. Вельмі значны, хоць і менш заўважны, палітычны феномен пасля 2004 г. — гэтак званае «аўтарытарнае навучанне» і ўдасканаленне «контррэвалюцыйных тэхналогіяў» аўтарытарнымі рэжымамі.

Дабіцца рэваншу можна, па-першае, праз падтрыманне і ўдасканаленне чатырох вышэйакрэсленых умоваў рэалізацыі віртуальнае палітыкі: захаванне кантролю над элітамі, задушванне любых адзнак мабілізацыі грамадства, у прыватнасці праз НУА, умацаванне ўплыву на сродкі масавай інфармацыі і тое, што Мадэст Колераў назваў «дэінтэрнацыяналізацыяй» постсавецкай прасторы. Існуюць два розныя тыпы аўтарытарнай адаптацыі, якія можна ахрысціць як «жорсткія» і «мяккія» контррэвалюцыйныя тэхналогіі. У прыватнасці яны апрабуюцца ў Расіі, дзе плянуецца іх выкарыстанне ў наступным, цяжэйшым за мінулыя, выбарчым цыкле 2007—2008 гг. Няма патрэбы згадваць, што гэтыя два тыпы тэхналогіяў у вялікай ступені нейтралізуюць адзін аднаго. Эфект ад многіх апошніх піяр-кампаніяў расійскай улады быў знішчожаны нязграбным ужываннем «жорсткіх» тэхналогіяў у іншых сферах.

ТЭХНАЛОГІІ ЖОРСТКАГА УПЛЫВУ

«Жорсткія» супрацьрэвалюцыйныя тэхналогіі маюць шмат праяваў. Адна з іх — простыя аўтарытарныя рэпрэсіі кшталту таго, што адбылося ў Андыжана ў траўні 2005 г. Тэхналогіі іншага кшталту, у строгім сэнсе напаяўтарытарныя, можна назіраць у дзяржавах, дзе з 2004 г. пашырылася практыка выкарыстання «адміністрацыйных тэхналогіяў». У Расіі ўсё грубей ужываюць «судовы рэсурс» для прадухілення нязручных кандыдатаў, асабліва на рэгіянальным узроўні.

Эканамічны ціск як асобны від тэхналогіяў «жорсткага ўплыву» складае прадмет для асобнага даследу, і мы не будзем разглядаць яго ў дадзенай працы. Хоць нельга прымаць усур'ёз цверджанне, што ў 2005—2007 гг. «Газпром» зыходзіў выключна са

сваіх эканамічных інтарэсаў, адной з падставаў для таго, каб узняць цэны на газ для краінаў, СНД насамрэч было павышэнне прыбытку. Але не яна адная. Шырэйшыя кампаніі эканамічнага ціску на Грузію, Малдавію, Украіну і нават Беларусь абмежавалі іх нацыянальны суверэнітэт у шырокім сэнсе ў агульных пытаннях замежнай і прыватызацыйнай палітыкі і аслабілі два памаранчавыя ўрады ва Украіне ў 2005—2006 гг.

ТЭХНАЛОГІІ МЯККАГА ЎПЛЫВУ — ІМІДЖ РАСІІ ЗА МЯЖОЙ

Расійскае кіраўніцтва не забываецца і пра сродкі мяккага ўплыву. Паводле вызначэння Джозэфа Ная, мяккі ўплыў — гэта «здольнасць атрымаць тое, што вы хочаце, дзякуючы сваёй прывабнасці, але не пры дапамозе прымусу ці подкупу». Аднак «прывабнасць», у крамлёўскім разуменні, ствараецца пры дапамозе палітэхналогіяў.

Трэба адзначыць, што палітэхналагі прапанавалі крамлёўскай адміністрацыі план дзеянняў што да Латвіі яшчэ ў 2002 г.⁵ Падчас выбараў у Эстоніі ў 2007 г. прадстаўнікі «расійскіх» партыяў скардзіліся, што Крэмль падтрымаў не іх, а цэнтр-рысцкую партыю Эдгара Савісаара.

М. Колераў, прызначаны ў сакавіку 2005 г. начальнікам упраўлення па міжрэгіянальных і культурных сувязях адміністрацыі Пуціна, ужо паспеў наведаць Малдавію, Крым, Абхазію, Арменію і Узбекістан. Ягоны інтэрнэт-рэсурс *www.regnum.ru* дапамагаў мясцовым палітыкам праводзіць крамлёўскую палітычную лінію ў Малдавіі. Сайты кшталту *www.antiorange.com*, чыё паходжанне невядомае, але інфармацыя на якіх зліваецца з расійскіх крыніцаў, адыгралі галоўную ролю ў аслабленні Віктара Юшчанкі і памаранчавых партыяў, яўных пераможцаў на сакавіцкіх выбарах 2006 г., пакуль у ліпені 2006 г. да ўлады не прыйшла Партыя рэгіёнаў. У кастрычніку 2006 г. Колераў, Паўлоўскі і Маркаў арганізавалі канферэнцыю ва Узбекістане, каб давесці і папулярываць аксюмаран, што «дзяржава і грамадзянская супольнасць — часткі адзінага цэлага». У Арменіі Колераў заклікае падтрымаць няўстойлівы рэжым Роберта Качарана, калі той прыме новыя расійскія правілы гульні.

Колераў вельмі актыўна дзейнічае ў так званых непрызнаных дзяржавах. У Прыднестроўі ён дапамагаў ствараць цёмныя сайты і прапагандысцкія рупары накшталт *www.pridnestrovie.net*, *www.visitpmr.com* і *www.tiraspoltimes.com*, а таксама «НУА» кшталту «Міжнароднай рады дэмакратычных інстытутаў і дзяржаўнага суверэнітэту» (*www.icidiss.org*⁶). У Паўднёвай Асеціі Колераў арганізаваў віртуальную кампанію за рэферэндум у пытанні незалежнасці ў лістападзе 2006 г. пры падтрымцы такіх арганізацыяў, як «Блок еўрапейскіх левых партыяў — Антыімперыялістычны лагер», «Фонд Свабодная Еўропа», «Каўказскі інстытут дэмакратыі» (*www.caucasusaid.com*, звязаны з колераўскім *www.regnum.ru*) і «Арганізацыі дэмакратыі і правоў народаў», заснаванай у ліпені 2005 г., чыя Міжпарламенцкая асамб-

⁵ Спавешчанне на расійскай мове даступнае на адрасе: www.nlvp.ru/text/reports/60.html.

⁶ Асабліва цікавае яе фікцыйнае спавешчанне, даступнае на адрасе: www.icidiss.org/b219.html.

ЭНДРУ ЁІЛСАНО

лея выступае ў якасці антыпода АБСЕ. Колераў таксама прасоўваў «карпарацыю» «Прарыў», свайго роду паравайсковага прыкрыцця для НУА, і правёў шэраг псеўда-навуковых псеўдаміжнародных канферэнцыяў пра тое, як «косаўскі прэзэдэнт» апраўдвае «адпаведныя» патрабаванні асобных рэгіёнаў на постсавецкай прасторы.

ВЫСНОВЫ

Калі ў гэтым рэгіёне і адбываецца сутыкненне, то не паміж Украінай і Расіяй. Яго нельга зводзіць і да барацьбы паміж «дэмакратычнымі» і «недэмакратычнымі» дзяржавамі або паміж «Супольнасцю дэмакратычнага выбару» і нефармальным клубам аўтакратаў. Барацьба ідзе паміж палітычнымі тэхналогіямі і іх адатрутамі, і менавіта таму яна выходзіць за межы асобных дзяржаваў. (У якасці адатрутаў можна акрэсліць негатыўныя полюсы зыходных чатырох перадумоваў віртуальнай палітыкі: эліты, якія сапраўды вераць у дэмакратыю, больш актыўная грамадзянская супольнасць, вальнейшыя медыі і адкрытасць да свету.)

Рэвалюцыі — гэта адначасова падзеі і сімвалы. Найдаўжэй застаюцца ў гістарычнай памяці менавіта тыя, што вястуюць надыход далёкасяжных знакаў перамен. Мы памятаем 1848 г. як «вясну народаў», для некаторых Кубінская рэвалюцыя сімвалізуе пачатак антыкаланіялізму ў краінах трэцяга свету, для прыхільнікаў і ненавіснікаў іранскай рэвалюцыі 1979 г. яна стала адзнакай уздыму хвалі ваяўнічага ісламу і г. д. Калі рэвалюцыя ва Украіне і застаецца нейкім сімвалам, а не будзе расцэненая пазнейшымі даследнікамі проста як чарговая змена палітычных элітаў (*Elitenwechselung*), адно што пад «памаранчавымі» лозунгамі, то яна мае шанцы быць увекавечанай як паспяховае паўстанне супраць постсавецкага гвалту над дэмакратыяй. У Расіі ж, хутчэй за ўсё, палітычныя тэхналогіі стануцца ахвярамі свайго поспеху.

З ангельскай са скарачэннямі пераклаў Аляксей Мартынаў

Кароткая прадмова да «Кароткага нарысу беларускага пытання»

*Шырокаю тропай
Ў час гэты «спакус»
На мапу Эўропы
Ўзышоў беларус.
У лапцях лазовых,
Па сьвітцы рушнік,
І сьветам Хрыстовым
Зіе аблік.*

Гэтыя радкі ў самым пачатку 1920-х гг. напісаў адзін зь песняроў, а пасля, як гэта звычайна ў нас вялося, і пакутнікаў Беларусі — Уладзімер Жылка. У эпіграф да гэтай працы ягонныя словы вынесены зусім не выпадкова.

На досьвітку XX ст., калі беларуская ідэя, матэрыяльна ўвасобленая ў выглядзе кніжак Багушэвіча, вершаў Цёткі і нячастых нумароў «Нашай Нівы», яшчэ толькі пачынала збіраць па вёсках і мястэчках пяці заходніх губэрняў агромністай імперыі сваіх першых прыхільнікаў, бадай што ніхто не глядзеў на беларусаў іначай, як толькі праз прызму этнаграфіі. Для царскіх чыноўнікаў, як і для расейскіх ды польскіх навукоўцаў, беларус быў ня больш чым абарыгенам пэўнай тэрыторыі — працавітым, часцей за ўсё непісьменным, абсалютна абіякавым да сваёй калісыці слаўнай мінуўшчыны «мужыком», які па меры ўсё больш шпаркага разьвіцьця капіталістычных адносінаў хутка мусіў непазьбежна растварыцца ў расейскім і польскім этнічным моры. Праз дваццаць гадоў сытуацыя была ўжо прынцыпова іншай. Беларусы, хоць і не дамагліся паўнаважнай нацыянальнай дзяржаўнасьці, сталі, аднак, канкрэтнай палітычнай праблемай для тых краінаў, дзе яны змушаны былі жыць пасля ганейнага Рыскага міру 1921 г. Жылка трапна напісаў, што беларус «узышоў на мапу Эўропы». Як аказалася, узышоў дзеля таго, каб больш зь яе не сыходзіць.

Палітычныя колы Польскай Рэспублікі, якая пасля заканчэньня бурлівых ваенных падзеяў завалодала значнай часткай тэрыторыі, дзе беларусы здаўна скла-

далі большасць насельніцтва, натуральна, зусім ня мог радаваць той факт, што беларускае пытаньне набыло дастаткова значную ў параўнаньні з ранейшымі часамі вагу. Вядома, вастрэня беларускай праблемы не ішла для палякаў ні ў якое параўнаньне з вастрэняй праблемы ўкраінскай, асабліва на землях былога «аўстрыйскага забору», ва Ўсходняй Галіччыне. Але ўсё ж цалкам ігнараваць яе ўжо не выпадала. А гэта значыць — на барацьбу з «падрыўной дзейнасьцю» (а менавіта гэтак найчасцей ацэньвалася любая праява беларускай нацыянальнай актыўнасьці нават у самай, здавалася б, бяскрыўднай сфэры) трэба было кінуць ня толькі брутальныя вайскова-паліцэйскія, але і інтэлектуальныя высілкі. Бо «ворага» для больш паспяховага зь ім змаганьня пажадана ўсебакова ведаць, па магчымасьці адсочваючы ўсе больш-менш значныя працэсы ў ягоных цэнтрах і лякальных асяродках.

Матэрыяльным увасабленьнем імкненьня польскіх службаў бясьпекі розных узроўняў як мага глыбей зразумець фэномэн беларускага руху сталі вялікія стосы аналітычных матэрыялаў, зь якімі сёньня старанна дасьледчык мае магчымасьць знаёміцца ў польскіх, беларускіх ды літоўскіх архівах. Калі нават браць датычныя беларускага руху дакумэнты адно толькі польскай контравыведкі без прыцягненьня матэрыялаў іншых падобных структураў — то і тады яны ўражваюць. І ня толькі колькасьцю, але і разнастайнасьцю. Тут ёсьць і агульныя агляды гэтага руху, і шматлікія справаздачы П (выведвальных) аддзелаў за пэўныя пэрыяды часу (гадавыя, паўгадавыя, кварталныя, месячныя, тыднёвыя і г. д.). Значны комплекс складаюць першасныя матэрыялы, на аснове якіх пасля складаліся абагульняльныя дакумэнты (даклады і рапартаы розных устаноў і службовых асобаў, службовае і прыватнае ліставаньне і інш.). Акрамя таго, польскія службоўцы сачылі за беларускай пэрыядыкай, скрупулёзна яе аналізавалі.

Відаць, у нейкі момант адказныя супрацоўнікі галоўнай варшаўскай управы П аддзелу Генэральнага штабу польскага войска і самі адчулі, што перастаюць належным чынам даваць сабе рады з гэтым папяровым морам. Тым больш што посьпехі ў барацьбе з «крэсовымі змоўцамі» зусім не былі проста прапарцыйнымі ў адносінах да колькасьці ствараных папераў. У лістападзе 1922 г. адбыліся першыя выбары ў польскі парлямэнт з удзелам беларусаў, падчас якіх апошнія, аб'яднаўшыся зь іншымі нацыянальнымі меншасцьмі краіны, нечакана правялі ў сойм і сэнат ажно (у тых умовах менавіта «ажно», а не «ўсяго толькі») 11 паслоў і 3 сэнатараў. Ды нават ня ў колькасьці праведзеных парлямэнтараў была справа (у сойме, які складаўся з 444 паслоў, і сэнаце з 111 сэнатараў яны былі б лёгка нэўтралізаваныя), а ў тым, што, як зь непрыхаванай трывогай адзначалі аналітыкі П аддзелу, адбылося *«завязаньне беларускай выбарчай сеткай шырокага і сталага кантакту з народнымі масамі — зьява, якая першы раз сустракаецца ў гісторыі адраджэньцага беларускага руху: народ і палітызаваная інтэлігенцыя непасрэдна сутыкнуліся і пачалі ўзаемадзейнічаць паміж сабой»*. Разьвіваючы думку далей, тыя самыя аналітыкі рабілі выснову: *«Распачалася новая эра ў разьвіцьці беларускай справы, эра, якую можна назваць дзяржаўнай, бо беларускі незалежніцкі рух здабыў шырокі грунт і адначасова з тым — значныя фінансавыя сродкі з ураду ўласнай дзяржавы (Савецкай Беларусі). Сфэдэраваны ж з роднасным па памкненьнях і структуры ірэдэнтэцыкім украінскім рухам і абпіраючыся на па-*

межныя дзяржавы, ён робіцца сур'эзнай пагрозай для цяперашняга маёмаснага стану Польшчы на ўсходзе»¹.

Далейшая хада падзеяў таксама не дадала польскім службоўцам аптымізму. Разьвіццё беларускага руху ў Польшчы не спынялася, і дынаміка гэтага працэсу трывожыла палякаў усё больш. Асабліва небяспека стала адчувацца тады, калі бальшавіцкія ўлады ў суседнім СССР канчаткова наважыліся на правядзеньне беспрэцэдэнтнага экспэрымэнту ў сфэры нацыянальнай палітыкі. У БССР гэта знайшло адлюстраваньне ў пачатку ажыццяўленьня вельмі супярэчлівай, але ўсё ж такі не зусім «папяровай» палітыкі беларусізацыі. Сярод яе практычных мерапрыемстваў адным з найбольш гучных і вызначальных стала т. зв. «узбуйненьне» (а фактычна проста вяртаньне часткі раней адлучаных земляў) тэрыторыі БССР у сакавіку 1924 г. Для беларускіх дзеячоў у Польшчы, якія доўга вагаліся і не маглі канчаткова вызначыцца з палітычнай арыентацыяй, гэта стала сапраўдным «момантам ісьціны». Пасьля гэтага Менск у сьвядомасьці большасьці зь іх стаў успрымацца як своеасаблівы «беларускі П'емонт», а Польшча — як безумоўна варожая сіла, зь якой немагчыма дамовіцца, а застаецца толькі весьці бескампрамісную барацьбу. Хто тады мог думаць, што за гэтае самае антыпольскае (і адначасова прасавецкае) змаганьне многія заходнебеларускія дзеячы заплацяць уласным жыцьцём ня ў польскіх турмах і лягерах, але акурат у савецкіх. У той час такое разьвіццё падзеяў здавалася неверагодным, і перасьцярогі найбольш абачлівых адзінак (як, напрыклад, старшыні Рады БНР у эміграцыі Пятра Крачэўскага²) успрымаліся як малаверства, баязьлівасьць, а часам нават і як наўпроставая здрада нацыянальным ідэалам.

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2659. K. 287.

² Пятро Крачэўскі ў сваім эмацыйным лісьце, дасланым да паслоў Беларускага пасольскага клубу 28 траўня 1924 г., у адказ на прапанову апошніх урачыста здаць мандаты ўраду БНР на карысьць ураду БССР, пісаў:

Вы хочаце нас, прысягаўшых на вернасьць народу і народапраўству, супраць гвалтаў палякаў і камуністаў, зрабіць служкамі саветаў, прадаўшы і чэсьць і інтарэсы народу за помпу, пасьля якой я ня ведаю, чым мы маглі б стацца, мусіць зьменатычнікамі, бо ў камуністы ні нас, ні Вас ня прымуць. А што станецца з Вамі і зь беларускім народам пад польскай акупацыяй, калі мы дамо ў польскія рукі галоўны аргумэнт абвінавачаньня беларускага руху, што мы сапраўды бальшавікі і носім у сабе тую заразу, якую праз Польшчу хочам перакінуць у Эўропу? Бо толькі гэтымі довадамі супроць нас, але і Вас, а беларускае сялянства вынішчаць дашчэнта, як гэтага хочацца ім даўно... Вас проста баламуцяць і больш нічога.

...Вы ведаеце, што у Б.С.С.Р. ад беларусаў у Саўнаркоме толькі два чалавекі, а рэшта палякі, жыды і расейцы. Ці ж гэта беларускі ўрад? Эканамічныя засабы ўсе ў руках чужых. Беларускіх школ мени, ніжэ чужых і г. д.

Ня думайце, што за беларусаў Масква пойдзе на разрыў Рыскай умовы з палякамі і Маскоўскай 12 ліпеня зь Літвінамі. Яны карыстаюцца намі як засабом, але ніколі, як мэтай. А ці ж ня пішуць яны у № 1 «Жизнь Национальностей», што аўтаномныя рэспублікі ўжо не патрэбны, досыць самаадзначэньня, прадстаўніцтва ў саюзе ўжо яны цяпер ня маюць — цэнтралізаваны. Чаму ж заўтра гэтага ня могуць зрабіць і з так званым СССР з цэнтрам у Маскве? Гарантый ніякіх няма і голасу нават сваіх камуністаў з Менску мы ня чуем, апрача тых, хто мяняе вехі, але для іх усё роўна, бо яны будуць слу-

АЛЕСЬ ПАШКЕВІЧ, АНДРЭЙ ВАШКЕВІЧ, АНДРЭЙ ЧАРНЯКЕВІЧ

Прадстаўнікі польскіх спецслужбаў уважліва сачылі за гэтымі працэсамі і, натуральна, думалі, як ім супрацьстаяць. Хутчэй за ўсё, канчаткова ідэя пра неабходнасьць нейкага ўнармаваньня дагэтуль расьцярушаных зьвестак пра працэс гістарычнага разьвіцьця беларускага нацыянальнага руху выспела ў галовах адказных супрацоўнікаў II аддзелу Генэральнага штабу тады, калі ў сярэдзіне 20-х гг. беларускі рух у II Рэчы Паспалітай выліўся ў нешта новае, чаго раней не было, што называлася Беларускай рабоча-сялянскай грамадой. Наўрад ці выпадкова тое, што хоць сам твор датаваны 31 студзеня 1928 г., падзеі ў ім апісваюцца толькі за час, які папярэднічаў студзеню 1927 г., калі польскія ўлады распачалі адкрытыя рэпрэсіі ў дачыненні да грамадоўскага кіраўніцтва.

Аднак жа ёсьць дакумэнтальныя сьведчаньні, што задумы стварэньня падобнай працы ўзьніклі ў кіраўніцтва II аддзелу і раней. Так, у 1924 г. вядомы (далёка не заўсёды зь лепшага боку) беларускі дзяяч Рамуальд Зямкевіч жаліўся ў чарговым сваім рапарце ў гэтую ўстанову:

У мінулым 1923 годзе ў II адзеле Штабу маёр Чарноцкі³ прапанаваў ніжэй падпісанаму напісаць кніжку пра Беларусь, зьместам якой павінна была быць: гісторыя, літаратура, грамадзкі рух, палітычныя партыі і перспэктывы рэалізацыі нацыянальна-палітычных пастулятаў.

Мне абяцалася дастаўка савецкіх, літоўскіх і нямецкіх выданьняў і ўсемагчымая дапамога. Нічога з гэтага ня зроблена.

А такая кніжка, выдадзеная сакрэтна, у малой колькасьці паасобнікаў, у руках палітыкаў і міністраў магла б быць вялікай дапамогай для арыентацыі...

...Ніжэй падпісаны, як актыўны супрацоўнік гэтага руху з 1903 году, які ведае ўсіх дзяячаў асабіста, мае такія матэрыялы, якіх ня мае больш ніхто ў Варшаве⁴.

Неабходнасьць такога «дапаможніка для арыентацыі» была канчаткова ўсьведомленая функцыянерамі II аддзелу толькі празь некалькі гадоў. І на гэты раз ня толькі ўсьведомленая, але і рэалізаваная. Пры гэтым непазьбежна ўзьнікае лягічнае пытаньне: хто ж урэшце стаў аўтарам працы?

У першую чаргу пры акрэсьленьні кола магчымых аўтараў прыгадваецца той самы Р. Зямкевіч. Ці не маглі яму праз чатыры гады паўтарыць прапанову аб напісаньні аналітычнай працы і на гэты раз ня проста прапанаваць, але і забясьпечыць умовы для выкананьня заданьня? Наўрад ці, і на гэта ёсьць важкая прычына. Да часу напісаньня нарысу Зямкевіч канчаткова вычарпаў свой і так ня вельмі вялікі крэдыт даверу ў вачах сваіх шэфэў з II аддзелу. Пры гэтым апошнія ў 1926 г. падазравалі

жыць хоць чорту, абы плацілі грошы. (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 325. Воп. 1. Спр. 217. А. 93—94.)

Як з пазыцыі сёньняшняга дня — дык надзіва прарочыя словы. Але ж няма, як вядома, прарокаў у сваёй айчыне.

³ Чарноцкі Віктар (1886—1925) — кіраўнік нацыянальнага сэктару II аддзелу Генэральнага штабу.

⁴ SAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2501.

яго ня проста ў тым, што ён за грошы прадае ім не зусім згодную з праўдай інфармацыю, але нават у тым, што ён «*на даручэньні Беларускага камітэту мэтанакіравана ўтрымлівае кантакт з органамі бясьпекі, каб з аднаго боку — арыентавацца, што гэтыя органы ведаюць ці хочуць ведаць пра беларускую акцыю, а з другога — хоча скіраваць органы бясьпекі на памылковы шлях, адхіліць непажаданых людзей, каб гэтым самым прыкрыць акцыю беларускіх падрыўных элемэнтаў*»⁵. Наўрад ці чалавека з такім іміджам маглі дапусьціць да стварэньня сакрэтнага выданьня, якое пасья мелася стаць крыніцай зьвестак фактычна для вызначэньня палітычнага курсу ў дачыненні да беларусаў. Ды, зрэшты, дзеля таго, каб пераканацца, што да напісаньня «Кароткага нарысу...» Зямкевіч наўрад ці меў нейкае дачыненне, дастаткова прачытаць некалькі невялікіх уводных разьдзелаў, прысьвечаных гістарычнаму шляху беларусаў са старажытных часоў да Першай усясьветнай вайны. Занадта шмат у гэтай частцы працы элемэнтарных факталагічных памылак, каб дапусьціць, што пісаў яе чалавек, які справядліва лічыцца выдатным знаўцам беларускай гісторыі і культуры, ды які, урэшце, і сапраўды браў удзел у беларускім руху ледзьве ня з самых ягоных вытокаў, маючы асабістыя знаёмствы з галоўнымі яго лідэрамі. Ці мог Зямкевіч, напрыклад, згадаць пры пераліку беларускіх дзеячоў-«нашаніўцаў» Якуба Коласа і Тараса Гушчу як двух розных дзеячоў? Ці аналягічна зрабіць з Владам і Вацлавам Ластоўскім? Ці пераблытаць Яўхіма Карскага з Браніславам Эпімахам-Шыпілам? Пытаньні хутчэй рытарычныя.

Калі ж не Зямкевіч, то хто? Беластоцкі гісторык Алег Латышонак выказваў меркаваньне, што аўтарам «Кароткага нарысу...» зьяўляецца адзін зь вядучых спэцыялістаў па беларускім пытаньні сярод супрацоўнікаў II аддзелу Станіслаў Блонскі-Ліс⁶. Аргумэнтацыя ягоная грунтуецца на тым, што ў некаторых сытуацыйных рапартах са стопрацэнтна ўстаноўленым аўтарствам С. Блонскага (напрыклад, рапарт аб атрадзе С. Балаховіча для II аддзелу 3 арміі ад 30 жніўня 1920 г., рапарты аб стане беларускай справы ад 6 сьнежня 1920 і 3 сакавіка 1921 гг. і г. д.) можна заўважыць «падабенства стылю і аэзнак» з разглядамай працай. Да таго ж С. Блонскі зьяўляецца аўтарам іншай аналітычнай машынапіснай працы — «Балахоўцы», якая сёньня захоўваецца ў Бібліятэцы Нацыянальнага інстытуту імя Асаліньскіх ва Ўроцлаве і пра якую піша ўсё той самы Латышонак.

⁵ Тамсама.

⁶ Łatyszonek, O. Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923. Białystok, 1995. S. 19.

Блонскі-Ліс (Błoński-Lis) Станіслаў (1890—1939) — польскі вайсковец. З 1915 г. праводзіў дзейнасьць у межах Польскай вайсковай арганізацыі на Любліншчыне, зь лістапада 1918 г. у польскім войску, у 1920 г. быў кіраўніком сэкцыі дэфэнзывы Камандаваньня 7 Арміі. Зь ліпеня 1920 г. працаваў у штабе Галоўнага камандаваньня афіцэрам сувязі з фармаваньнямі генэрала Станіслава Булак-Балаховіча, у лістападзе 1920 — студзені 1921 г. кіраўнік II аддзелу балахоўцаўскай арміі. У студзені—жніўні 1921 г. рэфэрэнт «Крэсовага» аддзяленьня II аддзелу Галоўнага камандаваньня, са жніўня 1921 да кастрычніка 1923 г. рэфэрэнт нацыянальнага аддзяленьня II аддзелу Генэральнага штабу. У 1925—1934 гг. служыў у розных пяхотных частках польскага войска. Падчас верасьнёўскай кампаніі 1939 г. браў удзел у абароне Любліна, загінуў у кастрычніку 1939 г.

Аднак латышпонкава вэрсія пра аўтарства Блонскага цалкам адпадае пасля ўважлівага азнаямленьня зь біяграфіяй апошняга. З гэтага азнаямленьня вынікае, што Станіслаў Блонскі працаваў у II адзеле Генэральнага штабу толькі да студзеня 1925 г., пасля чаго перайшоў на звычайную вайсковую афіцэрскую службу і службу ў пэрыфэрычных вайсковых акругах (нават не на тэрыторыі Заходняй Беларусі), аж пакуль у 1934 г. ня быў адпраўлены ў адстаўку праз кепскі стан здароўя. Да таго ж ягонае звальненьне з II адзелу было не добраахвотным, а вымушаным: загад аб вызваленьні яго ад пасады быў выдадзены шэфам II адзелу яшчэ 20 кастрычніка 1923 г., а пасля на працягу больш чым году Блонскі быў вымушаны проста змагацца за тое, каб яму дазволілі застацца на вайскавай службе⁷. Дзеля ўсяго гэтага ягоны ўдзел у 1928 г. у напісаньні «Кароткага нарысу...» выглядае ня толькі сумнеўным, але ўвогуле немагчымым.

Але нават калі б Блонскі і ў 1928 г. працягваў працаваць у II адзеле, па-ранейшаму займаючыся ў ім беларускімі справамі, то і тады падабенства стылю і ацэнак вырасьнальным аргумэнтам на карысьць ягонага аўтарства не было б. Калі параўноўваць змест «Нарысу» са зместам сытуацыйных справаздачаў II адзелу за розныя прамежкі часу, часам можна заўважыць амаль што стопрацэнтнае супадзеньне асобных сказаў ці нават цэлых абзацаў. Дзеля гэтага можна зь вялікай доляй верагоднасьці прыпусьціць, што непасрэдным аўтар «Кароткага нарысу...» мог атрымаць ад свайго кіраўніцтва заданьне падрыхтаваць ня цалкам новую працу, але абагульненьне-кампіляцыю са шматлікіх ужо наяўных. Пераносычы ж у тэкст абагульненай працы цэлымі кавалкамі элемэнтны прац ранейшых, аўтар, натуральна, гэтым самым пераносіў і ранейшы стыль, і ранейшыя ацэнкі.

У такім выпадку ня так ужо і важна, хто канкрэтна рабіў, ня выключана, толькі чыста тэхнічную працу па зборы тэксту і ягоным кампанаваньні. Такіх асобаў магло быць і некалькі, і калі так, то цалкам лягічным і адпаведным рэчаіснасьці зьяўляецца акрэсьленьне на вокладцы «Кароткага нарысу...», што гэта «праца II адзелу Генэральнага штабу». Менавіта II адзелу ў цэлым, а ня нейкага аднаго канкрэтнага ягонага супрацоўніка.

Другое цікавае і немалаважнае пытаньне — у колькі службовых сэйфаў гэтая праца мусіла трапіць пасля яе падрыхтоўкі і выданьня, г. зн., які быў ейны наклад? Праўда, пра клясычны друкарскі наклад у нашым выпадку казаць не выпадае: праца друкам ніколі не выдавалася і існуе толькі ў машынапісе. Сам спосаб памнажэньня — яскравае сьведчаньне таго, што колькасьць паасобнікаў не была асабліва вялікай.

Сёньня мы можам дакладна казаць пра пяць вядомых нам арыгінальных паасобнікаў, тры зь якіх захоўваюцца ў Цэнтральным вайсковым архіве ў Рэмбэртаве (Польшча), а два — у Бібліятэцы Варшаўскага ўнівэрсытэту. Ёсьць таксама асабіста ня спраўджаная, але дастаткова верагодная інфармацыя пра наяўнасьць яшчэ аднаго фаліянту «Кароткага нарысу...» у літоўскіх архівах. Што ж тычыцца Беларусі, дык публікатарам пакуль не ўдалося выявіць на яе тэрыторыі ніводнага паасобніка,

⁷ CAW. Kolekcja Akt Personalnych. Sygn. I.481.B.8723. S. 1.

аднак гэта зусім ня сьведчыць, што ён тут нідзе не захоўваецца⁸. Кожны з паасобнікаў «Кароткага нарысу беларускага пытання» быў пранумараваны. Напрыклад, той, зь якога рабіўся пераклад, мае № 3. Так ці іначай, можна безь вялікай рызыкі памыліца прыпусьціць, што ў самым лепшым выпадку ў свой час было выраблена ня больш за 1—2 дзясяткі паасобнікаў гэтай працы.

Варта сказаць колькі словаў пра «Кароткі нарыс...» як пра гістарычную крыніцу і адначасова здабытак міжваеннай польскай гістарыяграфіі. Менавіта так ацэньвалі гэты твор польскія гісторыкі-беларусісты (нярэдка беларусы паводле паходжаньня), якія пачалі ўводзіць яго ў шырокі навуковы ўжытак дзесьці ў канцы 1980-х гг. Ён ацэнка твора была ў цэлым станоўчая, хоць прысутнічала таксама разуменьне яго нага спэцыфічнага характару і неабходнасьць крытычнага стаўленьня. Алег Латышонак ужо ў самым пачатку сваёй кнігі, прысьвечанай гісторыі беларускіх вайсковых фармаваньняў, заўважаў:

Найбольш вартасная праца, прысьвечаная беларускай праблематыцы, якая ўзьнікла ў міжваенны пэрыяд — гэта «Кароткі нарыс беларускага пытання», які быў створаны ў II адзеле Генэральнага штабу польскага войска і прызначаны «толькі для службовага карыстаньня». Гэтая праца дае нам шмат цікавых фактаў, якія датычаць беларускага нацыянальнага руху»⁹.

Менавіта з «Кароткага нарысу беларускага пытання» пачынала пералік асноўных польскіх публікацыяў на беларускую тэматыку Алена Глагоўская¹⁰. Малгажата Мароз таксама пісала пра «каштоўную, але не пазбаўленую памылак працу II аддзела Генэральнага штабу польскага войска»¹¹. Зразумела, што гэтыя і іншыя навукоўцы ня толькі ў цэлым прыхільна згадвалі, але і актыўна спасылаліся на «Кароткі нарыс...», падавалі часам шырокія цытаты зь яго.

⁸ У 1956 г. у Маскоўскім дзяржаўным пэдагагічным інстытуце была абароненая кандыдацкая дысэртацыя В. П. Панамарэнкі «Каталіцкая царква Заходняй Беларусі — зброя каляніяльнай палітыкі буржуазна-памешчыцкай Польшчы (1919—1939 гг.)». Сама назва яскрава сьведчыць пра больш ідэалігічную, чым навуковую мэту дасьледаваньня, але ў нашым выпадку важнейшым зьяўляецца іншае. На с. 10 аўтарэфэрату да дысэртацыі ёсьць спасылка на «Кароткі нарыс беларускага пытання», і пры гэтым, як з таго самага аўтарэфэрату вынікае, у польскіх архівах і бібліятэках аўтар не працаваў. Затое працаваў ён у Літоўскім цэнтральным дзяржаўным архіве, архіве Цэнтральнай бібліятэкі Акадэміі навук Літоўскай ССР, Берасьцейскім, Пінскім і Гарадзенскім абласных архівах. Дзеля гэтага можна меркаваць, што прынамсі ў адным з гэтых архіваў захоўваецца (ці захоўваўся) яшчэ адзін паасобнік «Кароткага нарысу...». Не выключаецца, аднак, што аўтар мог знаёміцца з гэтай крыніцай і ў самой Маскве. Тое, што ў архівах маскоўскіх «кампэтэнтных установаў» можна знайсці самыя нечаканыя рэчы, пацвярджае хоць бы той факт, што пратаколы Маршалкоўскага суду над лідэрам Незалежнай сялянскай партыі Сьцьвітам Ваявудзкім (дарэчы, каштоўную крыніцу па гісторыі беларускага нацыянальнага руху), якія шмат гадоў лічыліся незваротна страчанымі, варшаўскі гісторык Шыман Рудніцкі выявіў менавіта там.

⁹ Łatyszonek, O. Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923. S. 11—12.

¹⁰ Głogowska, H. Białoruś 1914—1929: kultura pod presją polityki. Białystok, 1996. S. 8.

¹¹ Moroz, M. «Krynica»: ideologia i przywódcy białoruskiego katolicyzmu. Białystok, 2001. S. 6.

Затое няпроста растлумачыць, чаму тады, калі без спасылкаў на «Кароткі нарыс...» не выходзіла практычна ніводная сур'ёзная навуковая праца на беларускую тэматыку ў Польшчы, у Беларусі гэтая крыніца доўгі час заставалася практычна не задзейнічанай пры даследаванні айчынай гісторыі. Проста ня ведаць пра яе існаванне беларускія навукоўцы не маглі, бо шырока карысталіся пры напісанні сваіх даследаванняў працамі польскіх гісторыкаў. Тым ня менш, факт застаецца фактам: да нядаўняга часу непасрэдна «Кароткі нарыс...» беларускімі гісторыкамі амаль не выкарыстоўваўся. Не рабіліся таксама спробы ўвядзення яго ў шырокі навуковы ўжытак праз перавыданне.

Часткова гэтую сытуацыю можна патлумачыць агульнымі тэндэнцыямі развіцця айчынай гістарыяграфіі, пачынаючы з пачатку 1990-х гг. хуткі і для большасці яе грамадзянаў неспадзяваны распад магутнай камуністычнай імперыі з адной «адзінай правільнай» ідэалёгіяй адкрыў новыя магчымасці для раней фактычна забароненага вывучэння гісторыі беларускага нацыянальнага руху. Адкрыццё раней засакрэчаных частак дзяржаўных і партыйных архіваў, абмежаваны, але ўсё ж такі доступ да калісыці недасяжных архіваў савецкіх спецслужбаў выклікалі відэавочны ўздывы беларускай гістарыяграфіі. У працу па выяўленні, аналізе і друку дакументаў уключыліся шматлікія гісторыкі, адныя моманты карэнным чынам пераглядаючы, а даследаванне іншых наагул распачынаючы практычна з чыстага аркуша. Натуральна, што ва ўмовах такога багацця і такой нераспрацаванасці архіўных матэрыялаў нейкія нават бясспрэчна важныя і каштоўныя крыніцы, асабліва тыя, якія знаходзіліся за мяжой, маглі застацца на заднім пляне. Не пашанцавала менавіта «Кароткаму нарысу беларускага пытаньня». Падаецца, што немалое значэнне тут мае ў тым ліку і тое, што палітычная дзейнасць беларусаў у Польшчы (а менавіта ёй прысьвечаная вельмі значная частка «Кароткага нарысу...») чамусці выклікала ў нашых гісторыкаў куды меншую зацікаўленасць, чым, напрыклад, спробы беларускага дзяржаўнага будаўніцтва ў 1918—1921 гг. ці грамадзка-палітычныя працэсы ў БССР у 1920—1930-х гг.

Як бы там ні было, факт застаецца фактам: да нядаўняга часу «Кароткі нарыс...» выкарыстоўваўся беларускімі гісторыкамі толькі апасродкавана, праз працы гісторыкаў польскіх. І трэба прызнаць, што сёння публікацыя ў Беларусі гэтага твора наўрад ці мае гэткае самае значэнне, якое яна магла б мець у пачатку 1990-х гг. Перавыдадзены ў той час, «Кароткі нарыс...» непазбежна стаў бы ў першую чаргу крыніцай фактычных звестак пры напісанні новых працаў па найноўшай гісторыі Беларусі (як гэта адбылося, напрыклад, з такімі неадназначнымі крыніцамі, як сьледчыя паказанні Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча¹²). Гэтае ягонае значэнне да канца ня страчанае і цяпер, бо многія з закранутых афіцэрамі П аддзелу падзеяў да гэтай пары не даследаваліся ці даследаваліся павярхоўна. Але пры гэтым трэба ўлічваць, што ў апошнія пятнаццаць гадоў у Беларусі створаная даволі салідная гістарыяграфія беларускага нацыянальнага руху. Па гэтай тэматыцы піса-

¹² Антон Луцкевич: материалы следственного дела НКВД БССР / Подгот. к печати, введение и комментарии В. Н. Михнюка, Н. М. Климовича и А. Н. Гесь. Минск, 1997; Валахановіч, А. І.; Міхнюк, У. М. Споведзь у надзеі застацца жывым. Мінск, 1999.

ліся манаграфіі і артыкулы, абараняліся дысэртацыі, выдаваліся зборнікі дакумэнтаў зь беларускіх і замежных архіваў (сярод апошніх можна асабліва адзначыць грунтоўнае выданьне — «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі»¹³). Таму далёка ня ўся зьмешчаная на старонках «Кароткага нарысу...» фактычная інфармацыя сёньня будзе для беларускіх гісторыкаў адкрыцьцём. Тыя самыя веды, якія мы ўжо маем, дазваляюць нам зірнуць на гэтую крыніцу больш крытычна, супастаўляючы зьмешчаную ў ёй інфармацыю зь іншай, часта больш верагоднай. А вынікі гэтага супастаўленьня нярэдка сьведчаць пра тое, што крыніца сапраўды, кажучы словамі Малгажаты Мароз, «не пазбаўленая пэўных памылак».

Ці азначае гэта, што час «Кароткага нарысу...» прайшоў, а зьвесткі, якія ён утрымлівае, для беларускай гістарычнай навукі на сучасным этапе — другарадныя, састарэлыя, занадта ідэалізаваныя і, як вынік — малакаштоўныя? Зусім не, бо «Кароткі нарыс...» важны для нас ня толькі як прадмет чыста гістарыяграфічнага ці крыніцазнаўчага аналізу. Нават зробленыя ў ім памылкі нельга ўспрымаць як звычайныя хібы гісторыка-дасьледчыка. Ня трэба забывацца, што «Кароткі нарыс...» — праца выключна для службовага выкарыстаньня, якая пасля, можна меркаваць, знайшла практычны ўжытак пры выпрацоўцы плянаў дзеяньняў польскіх службаў бясьпекі ў дачыненні да беларускага нацыянальнага руху. Прадугледжаны яшчэ перад пачаткам яго стварэньня непублічны характар твору дае падставу прыпусьціць, што ягоныя аўтары (ці аўтар) пры ягонай падрыхтоўцы прынамсі імкнуліся да праўдзівага адлюстраваньня рэальнай сытуацыі, бо ў адваротным выпадку яны ашуквалі б саміх сябе. Пра гэта ўскосна сьведчыць і тое, што «Кароткі нарыс...» — зусім не панэгірык афіцыйнай палітыцы польскага ўраду адносна беларусаў. На ягоных старонках пракідаюцца і вельмі крытычныя ў адносінах да гэтай палітыкі ацэнкі і высновы. І калі ў такой сытуацыі аўтары «Нарысу...» памылкі ўсё ж рабілі, то гэта ў значнай ступені было адбіткам агульных стэрэатыпаў мысьленьня тагачасных польскіх кіроўных колаў. Няздольнасьць пераадолець гэтыя стэрэатыпы стала адным з тых фактараў, якія сярод іншага перадвызначылі тое, што польска-беларускія адносіны ў II Рэчы Паспалітай цяжка было назваць прызнымі да самага заканчэньня існаваньня гэтай дзяржавы. Акрамя таго, дапушчаныя ў тэксьце факталёгічныя недакладнасьці (асабліва ў дачыненні да тых падзеяў, інфармацыя пра якія не публікавалася ў адкрытым друку) маглі быць вынікам сьвядомай і, як вынікае, цалкам пасьпяховай дэзынфармацыі II аддзелу з боку зацікаўленых у гэтым дзяржаваў, палітычных і грамадзкіх арганізацыяў ці асобных людзей.

Такім чынам, сёньня «Кароткі нарыс...» можна разглядаць у трох аспэктах:

1. Як дагэтуль не напісаную беларускімі гісторыкамі абагульненую працу па гісторыі беларускага нацыянальнага руху. «Кароткі нарыс...» быў практычна першай настолькі маштабнай ягонай хронікай.
2. Як каштоўную, хоць пры гэтым неадназначную і супярэчлівую крыніцу па гісторыі беларускага руху. Так, тут пад адной вокладкай сабраныя праграмныя дакумэнты галоўных беларускіх партыяў (Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД), Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ), Беларускай партыі сацыялістаў-

¹³ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1—2. Вільня — Менск — Нью-Йорк — Прага, 1998.

рэвалюцыянэраў (БПСР) і інш.), шэраг іншых дакумэнтаў, у тым ліку такіх, якія да гэтага часу ня ўведзеныя ў шырокі навуковы ўжытак.

3. Як працу, дзе выкладзены спецыфічны погляд супрацоўнікаў польскіх спецслужбаў на гісторыю Беларусі ў цэлым і гісторыю беларускага нацыянальнага руху ў прыватнасці.

Асаблівую спецыфіку і пікантнасць «Кароткаму нарысу беларускага пытання» надае тое, што ягонаму стварэнню папярэднічала, можа, і ня вельмі доўгая ў катэгорыях часу, але надзвычай насычаная і цікавая гісторыя ўзаемных адносінаў беларускага нацыянальнага руху і польскай вайскавай выведкі — II аддзелу Генэральнага штабу польскага войска. Гэтая старонка ў нашай гісторыі — даволі неадназначная і спрэчная, калі не сказаць — балючая. Відаць, менавіта дзеля гэтага яе да сённяшняга дня, сьвядома ці несьвядома, але амаль не закраналі беларускія гісторыкі. Аўтарамі гэтай публікацыі зробленая спроба навуковага асэнсавання гэтай зьявы, практычным вынікам чаго стаў фактычна ўжо завершаны вялікі артыкул на гэтую тэму. Ягонае апублікаваньне — справа бліжэйшай будучыні. А пакуль варта коратка акрэсьліць тыя асноўныя прынцыпы, якімі кіраваліся аўтары пры падрыхтоўцы да друку публікацыі сённяшняй.

Тэкст «Кароткага нарысу беларускага пытання» падаецца цалкам, у перакладзе на беларускую мову. У тых выпадках, калі ў арыгінале працы па-польску цытуецца дакумэнт, першапачаткова напісаны па-беларуску, — у перакладзе ён прыводзіцца ў адпаведнасці зь беларускім арыгіналам, адно што толькі ягоная артаграфія і пунктуацыя адаптаваныя да сучаснага беларускага клясычнага правапісу. Усе падобныя выпадкі разам з пазначэньнем першакрыніцы агаворваюцца ў камэнтарых. Калі беларускамоўнага арыгіналу аўтарам з той ці іншай прычыны выявіць не ўдалося — пераклад рабіўся з польскага тэксту, зьмешчанага ў «Кароткім нарысе...». У выпадку, калі дакумэнт першапачаткова пісаўся па-расейску — на беларускую мову ён перакладаўся з «Кароткага нарысу...», але пры наяўнасці такой магчымасці зьяраўся з арыгіналам.

У тэксце «Кароткага нарысу...» згадваецца шмат прозьвішчаў беларускіх, польскіх, літоўскіх і іншых дзеячоў. Многія зь іх малавядомыя ці нават зусім невядомыя ня толькі для шырокага чытача, але нават і для адмыслоўцаў. Дзеля гэтага было прынятае рашэньне даць у камэнтарых пра такіх асобаў больш ці менш падрабязныя біяграфічныя даведкі. Пры гэтым асабліва трэба падкрэсьліць, што пэўныя факты жыцця і дзейнасці некаторых зь іх узноўлены на аснове архіўных дакумэнтаў усё тых самых польскіх спецслужбаў. Прыцягваліся да гэтага таксама іншыя даступныя аўтарам дакумэнты зь беларускіх, польскіх, літоўскіх і расейскіх архіваў, выдадзеныя дакумэнтальныя зборнікі, матэрыялы пэрыядычнага друку, айчынныя і замежныя энцыклапэдычныя даведнікі. Пры гэтым у асобных выпадках маглі выкарыстоўвацца даволі неадназначныя, суб'ектыўныя і нават тэндэнцыйныя крыніцы, як, напрыклад, «Сьпіс удзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.), складзены па падобраных матэрыялах з архіву БНР», створаны савецкімі спецслужбамі ў 1920-х гг.¹⁴. Аднак выпадкі, калі тая ці іншая крыніца зьвестак для

¹⁴ НА РБ. Ф. 4. Воп. 21. Спр. 31. А. 3—60.

камэнтатараў была адзінай і яна падавалася ім самім дастаткова сумнеўнай, адмыслова адзначаюцца. На агульнавядомых беларускіх дзеячоў, накіраваных братаў Луцкевічаў, Вацлава Ластоўскага, Браніслава Тарашкевіча і іншых біяграфічныя даведкі не складаліся. Выключэнні рабіліся толькі ў тым выпадку, калі ў распараджэнні аўтараў меліся звесткі, якія значна пашыралі ці наагул аспрэчвалі інфармацыю, раней змешчаную ў агульнадаступных энцыклапедычных і даведкавых выданнях. Асобы, пра якіх ніякіх дадатковых біяграфічных звестак аўтарам публікацыі высветліць не ўдалося, пазначаюцца ў тэксьце зорччай (*).

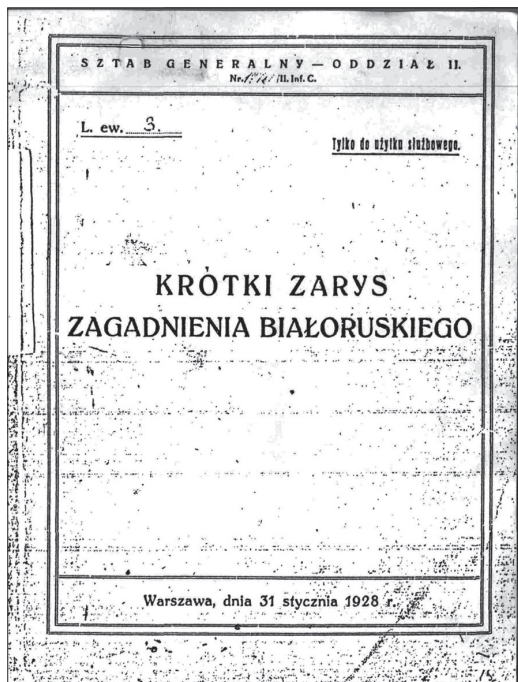
У камэнтах пазначаюцца таксама некаторыя выяўленыя фактаграфічныя недакладнасці і пры неабходнасці падаецца дадатковая інфармацыя. Даюцца тлумачэнні некаторым спецыфічным зьявам тагачаснага жыцця ў Польшчы. Частка I «Гістарычнае разьвіццё Беларусі» камэнтавалася зусім мінімальна з увагі на тое, што самі яе складальнікі наўрад ці ставілі сабе задачу асьвятліць гэты аспект вельмі глыбока і дакладна. Для нас жа наагул значэнне мае не факталягічнае нападненне гэтай часткі (у факталёгіі там дапушчана надзвычай шмат нават элементарных памылак), а тыя агульныя ўяўленні, якія мелі польскія службоўцы пра паходжанне і папярэдні гістарычны шлях таго народу, справамі якога ім воляю лёсу давялося на пэўным этапе займацца.

Усе дыяграмы, схемы і пляны, якія фігуруюць у тэксьце, перазнятыя з арыгіналу. Апрача таго, публікатарамі быў дадаткова падабраны шэраг дадатковых ілюстрацыяў да тэксту, у большасці сваёй малавядомых, а часам нават і ўнікальных.

На заканчэнне застаецца назваць тых людзей, без ласкавага спрыяння якіх падрыхтоўка «Кароткага нарысу...» да друку была б значна абцяжараная. У першую чаргу тут трэба згадаць прафэсара Варшаўскага ўнівэрсытэту, доктара габлітаванага Шымана Рудніцкага. Менавіта зь ягонай уласнай ксэракопіі аўтарамі цяперашняй публікацыі ў свой час была зьнятая яшчэ адна адбітка, зь якой пасля рабіўся пераклад крыніцы на беларускую мову. У працэсе перакладу пасільную дапамогу аказваў гісторык Янка Лялевіч з Горадні. Пры падрыхтоўцы камэнтараў і падборы ілюстрацыяў былі скарыстаныя матэрыялы, кансультацыйныя парады, перакладчыцкія і пасярэдніцкія паслугі гісторыкаў Уладзімера Ляхоўскага, Алега Гардзіенкі зь Менску, Юрася Грыбоўскага з Варшавы, этноляга-літуаніста Юрася Ёнуковіча зь Менску, доктара палітычных навук Гулбата Рцхіладзэ з Тбілісі (Грузія). Усім гэтым людзям — шчырая падзяка ад аўтараў публікацыі.

Алесь Пашкевіч, Андрэй Вашкевіч, Андрэй Чарнякевіч.

Кароткі нарыс беларускага ПЫТАНЬНЯ

Частка I

Гістарычнае разьвіцьцё Беларусі

Разьдзел I

Тэрыторыя, якую займалі плямёны, ад якіх паходзяць беларусы. Характарыстыка плямёнаў. Пэрыяд княстваў. Літоўская заваёва. Вялікае Княства Літоўскае. Адукацыя на Беларусі ў XVI і XVII стагодзьдзях. Рэлігійныя і нацыянальныя адносіны. Падзелы Польшчы. Удзел Беларусі ў польскіх паўстаньнях. Усясьветная вайна. Нямецкая акупацыя. Заняцьце Беларусі польскімі і бальшавіцкімі войскамі. Бальшавіцкая акупацыя. Рыская дамова і Сярэдняя Літва

Абшар, які сёньня займаюць беларусы, у IX і X стст. займалі рускія плямёны: 1) дрыгавічоў — паміж Прыпяццю і Дзвіной, 2) крывічоў — у верхнім цячэньні Дзвіны, Волгі і Дняпра і 3) радзімічаў — на Сожы.

Пра перадгісторыю гэтых плямёнаў мы ведаем наагул мала.

У курганы клаліся прадметы, якія, на думку дадзенага народу ці племені, памерлы чалавек павінен быў мець у замагільным жыцьці. Зразумела, што ў старажытных народах памерламу чалавеку клалі ў магілу прадметы, якія ён ужываў пры жыцьці. Таму ўсё тое, што знаходзяць у перадгістарычных магілах, характарызуе жыцьцё тых часоў.

Зброю ў беларускіх курганах знаходзяць рэдка. Часьцей у іх знаходзяць сельска-гаспадарчыя інструмэнты, вагі, рамесныя прылады і г. д. Гэта сьведчыць аб тым, што плямёны, пра якія ідзе гаворка, мелі не ваяўнічы, а хутчэй спакойны характар. Займаліся яны пераважна земляробствам, у значнай ступені жывёлагадоўляй. Даволі разьвітыя былі гандалі і рамёствы: ткацтва, бондарства і ганчарства.

Вельмі часта ў курганах знаходзяць рознага кшталту ўпрыгожаньні, а менавіта нашыйнікі, вырабленыя са срэбра, бронзы, шкла, амэтыстаў і іншых дарагіх камянёў. Некаторыя з гэтых аздобаў — вельмі майстэрскай работы і сьведчаць пра добрае пачуцьцё прыгажосьці ў цікавых для нас плямёнаў. Даволі часта знаходзяць пярсьцёнкі і бранзалеты, што сьведчыць пра дабрабыт жыхароў.

Перадгістарычны нарыс згаданых трох плямёнаў цяжка дакладна ўкласьці ў акрэслены храналгічны парадак. Празь сёньняшнюю этнаграфічную беларускую тэрыторыю перасоўваліся розныя славянскія плямёны, якія імкнуліся на поўнач і на ўсход. Частка зь іх заставалася ў гэтай мясцовасьці і асымілявалася з ужо асёллымі плямёнамі, частка ж ішла далей у адзначаных напрамках. Наступныя захопнікі зноў

ГІСТОРЫЯ

пакідалі жменьку сваіх супляменьнікаў і так паступова, памалу збіралася вялікая колькасць насельніцтва. Фармаваліся паселішчы. Паселішчы гэтыя выбіралі сабе ўладара, які імі кіраваў, бараніў ад захопнікаў і ўсталёўваў парадак. Часам найбольш энэргічным і разумным асобам з моцнай і нязломнай воляй самім удавалася ўзяць уладу ў свае рукі, захапіць навакольныя паселішчы і стварыць удзельнае княства. Такое княства ў залежнасці ад умоваў і здольнасцяў свайго ўладара ўзмацнялася і выклікала зайздрасць і нянавісць суседніх князёў або, наадварот, дзеля няздольнасці і недалучнасці свайго князя занепадала, бяднела, пакуль нарэшце не рабілася здабычай мацнейшага.

У выніку ў X ст. існавалі наступныя княствы: Менскае, Тураўскае, Друцкае, Слуцкае, Наваградзкае, Нясвіскае, Пінскае, Сьвіслацкае і іншыя, больш дробныя. Паступова ўсё больш пачынаюць вылучацца два наймацнейшыя: на паўночным захадзе Полацкае і на паўднёвым захадзе Кіеўскае.

Кіеў паступова стаў цэнтральным пунктам усходняга гандлю, да якога сцякаліся ўсе багацці. Абодва гэтыя княствы ў XI ст. вялі барацьбу, не без удзелу Польшчы (II паход Баляслава Храбрага на Кіеў у 1018 г.). У 1054 г. кіеўскі трон заняў Ізяслаў, сын Яраслава. У 1069 г. ён пацярпеў паразу ў бітве з полаўцамі і быў выгнаны сваім братам Усеваладам, полацкім князем, які аб'яднаў пад сваёй уладай Друцкае, Менскае, Аршанскае, Слуцкае, Віцебскае і іншыя княствы, і замахнуўся нават на кіеўскі трон. Баляслаў Сьмелы дапамог, аднак, князю Ізяславу і пасадзіў яго як польскага леньніка на кіеўскі трон. Гэтая барацьба цягнулася да 1132 г.

Тым часам полацкі трон занялі літоўскія князі. Першым зь іх быў Мінгайла, якога ў 1190 г. выбралі на трон самі палачане. Па нейкім часе Полацкае княства зусім занепадае, і ў 1238 г. уладу над ім і іншымі суседзямі забірае наваградзкі князь Міндоўг. Ён аб'ядноўвае пад сваёй уладай Полацкае, Смаленскае, Тураўскае, Пінскае, Друцкае, Віцебскае і іншыя княствы.

Такім чынам, у XIII ст. цяперашнія беларускія землі часткова добраахвотна, часткова праз заваёвы адышлі пад уладу Літвы, а ў XIV ст. увайшлі ў яе склад.

Літоўцы хутка паддаліся вышэйшай беларускай культуры, у выніку чаго ўсе тыя, хто выйшаў з народных асяродкаў і ўвайшоў у склад прывілеяваных колаў, — беларусізаваліся.

У 1386 г. літоўскія князі прымаюць хрост. У тым самым годзе адбываецца караняцкая князя Ўладзіслава Ягайлы на караля Польшчы. Была падпісаная Крэўская унія, паводле якой Літва і Беларусь аб'ядналіся з Польшчай у федэрацыю. Пачынаецца росквіт гарадоў, настае мір, лад і парадак. Падчас панавання Казімера Ягелончыка ў 1457 г. шляхце былі дадзеныя прывілеі, якія вызвалялі яе ад данін і павіннасцяў. Разьвіваецца жыццё землярасьнікаў. У 1492 г. Казімер Ягелончык выдае т. зв. нешаўскае заканадаўства, у першую чаргу скіраванае супраць магнатаў. Нельга было караць без судовага сьледзтва, судзьдзі выбіраліся. Адбывалася гэта наступным чынам: землярасьнікі прадстаўлялі з кожнага павету чатырох кандыдатаў, а кароль прызначаў аднаго зь іх судзьдзём. Дзякуючы заканадаўству землярасьнікі здабылі ўплыў на палітыку. У гарадах увадзілася магдэбурскае права. Пачаў разьвівацца ў поўную сілу гандаль ня толькі з бліжэйшымі гарадамі прылеглай Русі — Масквой і Ноўгарадам, але нават з аддаленымі.

У 1500 г. зьніклі ўдзельныя княствы, замест іх узьніклі ваяводзтвы.

Вялікае Княства Літоўскае ўсё больш аб'ядноўвалася з Польшчай. Нарэшце, у 1569 г. у выніку Люблінскай уніі адбылося злучэнне Польшчы зь Вялікім Княствам Літоўскім у адзіную Рэч Паспалітую. У акце уніі гаварылася, што:

«Карона Польская і Вялікае Княства Літоўскае ўжо зьяўляюцца адным непадзельным і неадрозным цэлам, а таксама неадрознай і адзінай супольнай Рэччу Паспалітай, якая зь дзвюх дзяржаваў і народаў у адзін народ зьлілася і змацавалася».

Павінен быў быць адзін кароль, які абвяшчаўся каралём польскім, вялікім князем літоўскім, рускім, прускім, падляскім і інфлянцкім. Рада і соймы ў далейшым мусілі быць агульнымі для Польшчы і Літвы. Скасоўваліся асобныя літоўскія соймы, а таксама ўсе абмежаваныя для палякаў у Літве і ліцьвінаў у Польшчы. Усе пасады, якія існавалі ў Вялікім Княстве Літоўскім перад уніяй, захоўваліся. Кожны трэці сойм Рэчы Паспалітай мусіў адбывацца ў Літве, у Горадні. На кожны трэці сойм Літва таксама давала соймавых маршалаў.

Вялікае Княства Літоўскае было падзелена на 10 ваяводзтваў. Пры гэтым розныя часткі тэрыторыі княства насілі гістарычныя назвы. Віленскае ваяводзтва разам з паўночнай часткай Троцкага лічыліся сапраўднай Літвой. Полацкае, Віцебскае, Мсьціслаўскае і ўсходняя частка Менскага складалі Белую Русь. Наваградзкае ваяводзтва разам з разьмешчанай на поўдзень ад Горадні часткай Троцкага ваяводзтва і заходняй часткай Менскага называліся Чорнай Руссю. Нарэшце, паўднёвыя ўскраіны Брэст-Літоўскага і Менскага ваяводзтваў мелі назву Палесьсе.

У 1580 г. кароль Стэфан Баторый засноўвае ў Полацку езуіцкі калегіум. Такі самы калегіум быў створаны Мікалаем Кршыштафам Радзівілам у Нясвіжы, у 1585 г. — у Воршы, у 1600 г. — у Дынабургу, а ў 1616 г. — Пятром Пацам у Мсьціславе. У 1635 г. князь Станіслаў Альбрэхт Радзівіл заснаваў калегіум у Пінску, у наступныя гады Гансеўскі — у Віцебску, а ў 1657 г. біскуп ксёндз Геранім Сангушка — у Менску. У 1696 г. Станіслаў Ляшчынскі адкрыў калегіум у Слуцку. Усе гэтыя калегіумы ўжывалі практычна аднолькавую сыстэму навучання.

У першай палове XVI ст. беларусы былі зьмешаныя ў рэлігійным пляне. Частка прыняла хрост паводле каталіцкага абраду, а частка — паводле ўсходняга. У XVII ст. пачало шырыцца сэктанцтва, пераважна кальвінізм і арыянства, асабліва сярод шляхты ўсходняга веравызнання. Дзеля здабыцця рускага насельніцтва для каталіцтва ўзьнікла ідэя уніі, г. зн. аб'яднаньня двух абрадаў у межах адзінай царквы. Гэты лезунг быў кінуты ксяндзамі-езуітамі Скаргам і Хэрбэстам.

Нацыянальным пытаньнем польскі ўрад зусім не займаўся. Яно было кінута на самацёк. Ніхто ня думаў пра тое, якія вынікі будуць атрыманыя з культурнай працы, зь яе разьвіцця або занябання. Дзяржаўных школаў альбо моўных законаў у той час не існавала. Мовай выкладаньня ў школах была лаціна, а грамадзтва мела поўную свабоду выбару веравызнання і нацыянальнасьці. Школы можна было засноўваць каму заўгодна і якія заўгодна, не было ніякай афіцыйнай каталіцкай прапаганды і ніякага прымусу. Вядома, усё сказанае пра школьніцтва датычыла толькі магнатаў і шляхты як прывілеяваных клясаў. Для іншых жа пластоў грамадзтва асьвета была недаступная.

Другая палова XVII ст. — пэрыяд цяжкіх выпрабаваньняў для Русі. Казацкія войны, маскоўскія наезды спустошваюць вёскі і зьнішчаюць край, які бяднее і пачынае хіліцца да заняпаду.

ГІСТОРЫЯ

У XVIII ст. Вялікае Княства Літоўскае ў адміністрацыйным плане падзялялася на 11 ваяводзтваў, прычым Інфлянцкае княства было агульнай уласнасцю Літвы і Кароны, а леннае Курляндзкае княства намінальна лічылася Смаленскім ваяводзтвам.

Падзел Польшчы адміністрацыйна пераўтварыў землі Вялікага Княства Літоўскага, у тым ліку і беларускія.

5 жніўня 1772 г. Расея, Прусія і Аўстрыя падпісалі першыя дамовы аб падзеле Польшчы. Паводле іх Расея захапіла наступныя ваяводзтвы: Інфлянцкае, Полацкае (за выняткам малой часткі тэрыторыі на левым беразе Дзвіны), Мсьціслаўскае, Віцебскае (без Аршанскага павету) і частку Менскага. Агулам да Расеі адышлі 94 354 028 км² (ці 1692 кв. міляў).

Паводле другога падзелу Польшчы ў 1793 г., Расея забрала ўсходнюю частку Віленскага і Наваградзкага ваяводзтваў, Менскае, частку Брэст-Літоўскага і Валынскага, Кіеўскае, Брацлаўскае і Падольскае, агулам 253 730 048 км² (альбо 4550 кв. міляў). Расейскі забор ішоў з поўначы наступнай лініяй: ад мястэчка Друя на Дзвіне (Віленскае ваяводзтва) на возера Нарач уздоўж усходняй мяжы Віленскага ваяводзтва да Ракава Менскага, затым амаль праз Стоўпцы, Нясвіж і Пінск да аўстрыйскай мяжы, нарэшце, па Днястры да вусця Ягорліка.

Паводле трэцяга падзелу ў 1795 г., Расея заняла ўсю Літву да Нёмана, межы Берасьцейскага і Наваградзкага ваяводзтваў да ракі Буг і большую частку Жмудзі, а таксама рэшту Валыні і частку Холмшчыны. Разам гэта складала 121 846 004 км² (альбо 2185 кв. міляў), з 1 176 590 чал. насельніцтва.

Аўстрыя захапіла, сярод іншага, паўднёвую частку Берасьцейскага і Холмскага ваяводзтваў, а таксама частку Падляшша да Буга.

Прусія, сярод іншага, — частку Падляшша на правым беразе Буга, частку Троцкага ваяводзтва і Жмудзі на левым беразе Нёмана разам зь Беластокам.

Пасьля бітвы пад Енай (1806 г.) ваколіцы Беластоку (Беластоцкі, Бельскі, Сакольскі і Драгічынскі паветы) увайшлі ў склад Расеі ў якасьці «Беластоцкай вобласці», рэшта ж — у склад Варшаўскага княства, у Аўгустаўскае ваяводзтва.

Кацярына II пасля першага падзелу Польшчы стварыла з захопленых земляў два намесьніцтвы: Полацкае і Магілёўскае.

Павал I у 1797 г. з абодвух гэтых намесьніцтваў стварыў Беларускаю губэрню са сталіцаю ў Віцебску.

Пасьля другога падзелу Польшчы гэты самы Павал I з атрыманых Расеяй часткі Менскага, паўднёвай часткі Полацкага, большай часткі Наваградзкага і ўсходняй часткі Берасьцейскага ваяводзтваў стварыў Менскую губэрню.

У 1795 г., пасля апошняга падзелу Польшчы, былі створаныя Віленская і Слонімская губэрні.

У 1796 г. абедзьве гэтыя губэрні былі аб'яднаныя ў Літоўскую губэрню, якую, аднак, Аляксандар I хутка падзяліў на Віленскую і Гарадзенскую, а таксама вярнуў ліквідаванае Паўлам I Магілёўскае намесьніцтва ў выглядзе аднайменнай губэрні.

Полацкая губэрня была перайменаваная ў Віцебскую.

Магілёўская, Віцебская і Менская губэрні называліся беларускімі.

Падчас паўстаньня 1831 г. на Меншчыне кіраўніком паўстаньня быў Радзішэўскі, на Піншчыне — Ціт Пуслоўскі.

Паўстаньне 1863 г. таксама не засталася бяз водгаласу на крэсах. Траўгут быў

кіраўніком паўстанцаў Кобрынскага павету.

Пасля падаўлення студзенскага паўстання на Беларусі пачаліся бязьлітасныя, суровыя рэпрэсіі, бо расейскі ўрад не прызнаваў ні беларускага народу, ні ўніяцкай царквы.

Падчас сусветнай вайны беларускія землі былі арэнай мноства бітваў. Адступаючы перад немцамі ў 1915 г., расейцы страшэнна нішчылі край, палячы гарады, паселішчы, вёскі, эвакуюючы насельніцтва. Немцы паступова прасунуліся аж да Воршы, дзе заставаліся аж да 1918 г. У пачатку 1919 г. яны пакінулі Беларусь. Большую частку пакінутых імі тэрыторыяў занялі бальшавікі.

Пасля завяршэння ўсясветнай вайны на землях Беларусі зь пераменным поспехам вялася польска-бальшавіцкая вайна, у выніку чаго гэтыя землі пераходзілі з рук у рукі. У 1920 г. амаль усю Беларусь занялі бальшавікі, астатнюю частку — літоўцы. Пасля пераможнай польскай вайны, заключэння дамовы ў Рызе і акцыі генэрала Жалігоўскага¹, якая скончылася далучэннем Віленшчыны да Польшчы, частка Беларусі перайшла да Польшчы, а частка — да Савецкай Расеі.

Разьдзел II

Польскія і расейскія ўплывы, пад якімі разьвівалася Беларусь

Як бачна з папярэдняга разьдзелу, Беларусь на працягу свайго гістарычнага разьвіцця ўваходзіла ў склад Літвы, Польшчы і Расеі. Гэтыя 3 культуры, асабліва польская і расейская, адыгралі вялікую ролю ў гісторыі разьвіцця Беларусі.

З найстаражытнейшых часоў на Вялікае Княства Літоўскае, а значыць, і на Беларусь, найбольшы ўплыў меў польскі элемент.

Літоўскія плямёны літоўцаў, прусаў і яцьвягаў захоплівалі значную колькасць польскіх палонных, якія былі піяэрамі польскай культуры, галоўным чынам земляробчай. Яны спрычыняліся да спольшчваньня тэрыторыяў, якія ляжалі на ўсход ад польскай дзяржавы.

Па меры аб'яднаньня Літвы з Польшчай польская культура ўсё шырэй ішла на ўсход. Ішлі туды перш за ўсё польскія асаднікі, а акрамя іх таксама рамеснікі, бортнікі, рыбакі і г. д.

Пасля Люблінскай уніі ў 1569 г. уплыў Польшчы распаўсюджваўся на ўсход усё больш: 1) праз наплыв палякаў; 2) праз палянізацыю мясцовых жыхароў. Гарады і магнацкія рэзідэнцыі былі тымі асяродкамі, зь якіх польскасць выпраменьвалася на ўсе бакі, прышчапляючы польскія звычаі, культуру і мову.

Наколькі, аднак, пашыралася сфэра ўплываў Польшчы, настолькі шырылася і

¹ Жалігоўскі (Żeligowski) Люцыян (1865—1947) — польскі палітычны і вайсковы дзяяч, генэрал. Браў удзел у польска-савецкай вайне, у 1920 г. камандзір 1-й Літоўска-Беларускай дывізіі, якая 9 кастрычніка 1920 г. захапіла Вільню і Віленскі край (менавіта гэтая акцыя маеца на ўвазе ў тэксьце). Да снежня 1921 г. быў вярхоўным правіцелем т. зв. Сярэдняй Літвы.

ГІСТОРЫЯ

беларуская культура. Гэтыя два працэсы адбываліся адначасова. Польская культура пераважны ўплыў рабіла на мяшчанскія і шляхецкія пласты, ніжэйшыя ж, народныя пласты, падпадалі пад уплыў беларускай культуры. Мяжа паміж літоўскай і беларускай масамі пастаянна перасоўвалася на захад і поўнач такім чынам, што літоўскі элемент зьмяншаўся, а беларускі рос. Зьмяняліся культура і мова — народ зь літоўскага ператвараўся ў беларускі.

Беларуская мова хутка стала дзяржаўнаю моваю Літвы (XIV ст.). Сьпярша на ёй размаўлялі баяры і шляхта. Пашырэнне беларушчыны працягваецца яшчэ і сёння, хоць абуджэнне літоўскай нацыянальнай сьвядомасці значна яго затармазіла.

На тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага суперніцтва польскай і беларускай культураў трымалася доўга. Толькі ў 1696 г. беларуская мова была выцесненая з установаў польскай мовай і лацінай.

У пэрыяд дзейнасці Віленскага ўнівэрсытэту (XIX ст.) польскі ўплыў дасягнуў апагею. Рэшта беларускай шляхты ў гэты час канчаткова спаліянізавалася. Захавалася ў яе толькі пачуццё правінцыйнай адметнасці.

Як адзначалася вышэй, беларуская культура выцясьняла літоўскую. Гэта спрыяла пашырэнню польскай культуры, якую лягчэй мог успрыняць чалавек, які размаўляў на блізкай да польскай беларускай мове, чым на літоўскай, якая ад польскай зусім адрозная. У якасці пацверджання можна прывесці факт, што перад усясьветнай вайной існавалі вёскі, дзе самыя старыя жыхары ўмелі размаўляць па-літоўску, сярэдняе пакаленне карысталася беларускай мовай, а маладзейшыя ўжо ўсьведамлялі сябе палякамі і лічылі польскую мову роднай.

XIX стагодзьдзе — гэта сутыкненне на тэрыторыі Беларусі польскай і расейскай культураў. Польская культура пашыралася на тэрыторыі Беларусі добраахвотна, як лягічны гістарычны вынік, расейская ж увадзілася шляхам прымусу і рэпрэсіяў. Перш за ўсё яе ўводзіла Праваслаўная царква. Беларускае насельніцтва ўсходняй часткі краю робіцца апірышчам праваслаўя. Заходняя частка краю — гэта каталіцкі элемент.

Мікалай I у 1839 г. рашыўся на прымусовы перавод уніятаў у праваслаўе. Гэты акт вельмі раззлаваў беларускае насельніцтва і скіраваў яго супраць Расеі, у выніку чаго польскія ўплывы ўзраслі.

Акрамя царквы, расейскую культуру пашырала чынавенства.

Польская культура, традыцыйна абাপертая на адукаваных і заможных пласты, выцясьняецца ў сфэру асабістых зносінаў расейскай культурай, падтрыманай урадам.

Беларускай інтэлігенцыі ў той час не было. Быў цёмны, абіякавы селянін, які не разьбіраўся ў нацыянальных адносінах, а таксама польская і расейская інтэлігенцыя. Абуджэнне народу адбудзецца трохі пазьней, пра што будзе гаворка пасля. З прычыны таго, што нацыянальная сьвядомасць беларусаў была не абуджаная, пра мінулае гэтага народу можна казаць хутчэй як пра мінулае этнаграфічнае, а не нацыянальнае.

Пасля паўстання 1863 г., калі кіраваў граф Мураўёў, прымяняліся ўсе сродкі, якія павінны былі надаць Беларусі чыста расейскі характар, бо расейцы не прызнавалі беларускага народу.

Расейскія ўлады з аднаго боку выцясьнялі польскасць праз стварэнне буйной

расейскай уласнасці замест польскай, прызначэнне на ўсе пасады праваслаўных расейцаў, забарону на набыццё зямлі асобамі польскага паходжання, сэквестар маёнткаў удзельнікаў паўстання 1863 г., закрыццё каталіцкіх касцёлаў, высылку асобаў, якіх падазравалі ва ўдзеле ў паўстанні. З другога боку, стваралася ўсё больш новых асяродкаў расейскай культуры.

Забарона на выданне газетаў і кніг на польскай і беларускай мовах, забарона на размовы па-польску ў грамадзкіх месцах, забарона вывешвання польскамоўных надпісаў выдалялі зь Беларусі ўсе вонкавыя праявы гэтай польскасці.

Толькі Каталіцкі касцёл, вакол якога гуртаваліся і беларускія, і літоўскія, і латыскія народныя масы, быў праявай польскасці і асяродкам, зь якога яна мела магчымасць распаўсюджвацца.

Беларускі народ падзяляўся ў той час на 2 групы: каталіцкую і праваслаўную. Прадстаўнікі гэтага народу, якія атрымлівалі адукацыю, калі паходзілі з каталіцкай сям'і, рабіліся палякамі, калі з праваслаўнай — расейцамі. Такім чынам, у пэўнай ступені рэлігія зьяўлялася паказчыкам нацыянальнасці: каталіцкая — польскай, праваслаўная — расейскай.

Апрача таго, апірышчам расейскасці стаў габрэйскі элемент. Захаваўшы жаргон², ён, аднак, стаў расейскім з гледзішча перакананняў і ладу жыцця. Дзякуючы габрэям гарады нават у каталіцкай частцы Беларусі сталі больш расейскімі³.

Разьдзел III

Этнаграфічныя межы беларускага абшару

Межы абшару, які займаюць беларусы, наступныя:

На захадзе — вельмі неўсталяваная і нерэгулярная, паміж літоўскім і беларускім элементамі⁴. Ідзе каля Друзгенік, затым пераходзіць у Лідзкі павет Віленскай зямлі. У ваколіцах Новага Двара, Эйшышпак і Беньконяў — мешаніна літоўскіх вёсак зь

² Жаргон — агульнапрынятая назва габрэйскай мовы ідыш, якая шырока ўжывалася нават самімі габрэямі да першай навуковай канфэрэнцыі ў пытаннях мовы ідыш і літаратуры на ёй, што адбылася ў Чарнаўцах на Букавіне 30 жніўня — 3 верасня 1908 г. Гэтая канфэрэнцыя абвясціла ідыш нацыянальнай мовай габрэйскага народу. Нягледзячы на гэта, вельмі многія і пасля яе працягвалі лічыць ідыш толькі жаргонам.

³ Габрэі, якія жылі на тэрыторыі Беларусі (т. зв. «літвакі»), сапраўды былі куды больш русіфікаваныя, чым тыя габрэі, якія жылі ў Польскім каралеўстве. Аднак іхную расейскасць таксама нельга перабольшваць і абсалютызаваць. Так, напрыклад, Зьмітрок Бядуля ў сваёй вядомай працы «Жыды на Беларусі» пісаў: «У пэрыядзе амярцывення беларускага нацыянальнага ўсведамлення жыды, як і самі беларусы, хоць добра ведалі беларускую мову, але глядзелі на яе як на «мужыцкую» і, русіфікуючыся самі, несвядома служылі русіфікатарскай ідэі Вялікарасеі. Але гэта была тая багатая кляса, якая атрымала сваю навуку ў расейскіх школах, а што тычыцца простых местачковых жыхароў, то, апрача роднай мовы, яны ведаюць толькі беларускую» (Бядуля З. Выбраныя творы. Мінск, 2006. С. 406).

⁴ Тут і далей падкрэсліваныя ў тэксьце належаць аўтарам «Кароткага нарысу...».

ГІСТОРЫЯ

беларускімі і беларуска-польскімі. Падобнае становішча ў Троцкім павеце. Каля Эйшышак мяжа праходзіць празь Вяльлю. Беларусы займаюць паўднёвыя часткі Віленскага і Сьвянцянскага паветаў. Кемлі, Мэйшагола, Лынтупы да мяжы Дзісенскага павету, мяжа былой Ковенскай губэрні і Дзісенскага павету да возера Дрысьвяты — вось прыблізная лінія, якая падзяляе літоўцаў і беларусаў.

Усходняя частка Азёрскага павету да мяжы гэтага павету з Курляндыйяй — мяшаная літоўска-беларуская тэрыторыя.

Этнаграфічны беларускі абшар мяжуе з польскім, прычым пераходзіць у Аўгустаўскі павет. У Сакольскім і Аўгустаўскім паветах цяжка размежаваць палякаў і беларусаў з прычыны спольшчання апошніх.

Этнаграфічны беларускі абшар мяжуе з украінскім уздоўж Наравы ў Бельскім павеце да Белавескай пупчы, вышэй Пружанаў ідзе на ўсход і нязначна на поўнач. Паміж Шчарай і Прыпяццю займае паўночную частку Пінскага павету насупраць Давыд-Гарадку. Далей мяжа ідзе ўздоўж Прыпяці да Мазыра. Ад Мазыра паварочвае на поўдзень, а затым нязначна на захад да мяжы былых Менскай і Валынскай губэрняў насупраць Оўручу. Ад гэтага пункту ідзе на ўсход уздоўж мяжы былой Менскай губэрні з Валынскай, Кіеўскай, Чарнігаўскай. Захапіўшы частку былой Чарнігаўскай губэрні, беларускі абшар уваходзіць у былую Смаленскую губэрню. Тут сядзі беларусаў — вялікаросы.

У былых Смаленскай, Арлоўскай, Калускай, Цьверскай і Пскоўскай губэрнях межы паміж згаданымі элементамі цяжка акрэсліць з тае прычыны, што абодва гэтыя роднасныя племені зліваюцца і ўтвараюць пераходны элемент.

У былой Віцебскай губэрні беларусы мяжуюць з латышамі ў Люцынскім павеце, пачынаючы ад Корсаўкі, прычым усходняя і цэнтральная часткі гэтага павету — беларускія альбо беларуска-латыскія.

Далей беларуска-латыская мяжа цягнецца ўздоўж мяжы Дрысенскага і Дынабурскага паветаў да р. Дзьвіны і ўздоўж Дзьвіны да Ілукшты⁵.

Разьдзел IV

Нацыянальныя адносіны на Беларусі

На этнаграфічным беларускім абшары сустракаюцца іншанацыянальныя выспы, перш за ўсё:

1) польскія:

а) гарады і іх найбліжэйшыя ваколцы, напрыклад Вільня, Коўна, Менск, Беласток і г. д.,

б) шляхецкія вёскі (засыценкі),

с) буйныя і сярэднія зямельныя ўладаньні.

2) вялікароскія:

а) у выглядзе элементу, які перасяліўся ў межы былой Рэчы Паспалітай з Расеі

⁵ Тэрыторыя рассяленьня беларусаў апісваецца ў адпаведнасьці з «Этнаграфічнай картай беларускага племені», складзенай у 1917 г. акадэмікам Яўхімам Карскім.

пад уплывам перасьледу, галоўным чынам рэлігійнага,

b) у выглядзе элементу, праз пасярэдніцтва якога расейскі ўрад калянізаваў беларускія землі.

3) літоўскія, нямецкія, караімскія, татарскія паселішчы.

4) габрэйскія ў гарадах.

Нацыянальныя адносіны на Беларусі вельмі складаныя, улічваючы разнастайнасць яе жыхароў. Акрамя таго, у гэтай сфэры пануе блытаніна, бо акрамя беларусаў, літоўцаў, палякаў, латышоў, расейцаў, габрэяў і г. д., якія прылічаюць сябе да той ці іншай нацыянальнасці, ёсць людзі, якіх невядома куды залічваць. Сустрэкаюцца асобы, якія размаўляюць на адной мове, а далучаюць сябе да іншага народу. Так, напрыклад, тут ёсць людзі, якія лічаць сябе літоўцамі, а па-літоўску гаварыць ня ўмеюць. Ёсць палякі, якія размаўляюць па-літоўску, па-беларуску ці па-латыску. Часта веравызнаньне ёсць паказчыкам нацыянальнасці.

Доказам блытаніны, якая пануе ў гэтай сфэры, можа быць факт, што часта чальцы адной сям'і залічваюць сябе да розных народаў⁶.

Каб даць хоць прыблізнае лічбавае ўвасабленьне нацыянальнага становішча, якое панавала на тэрыторыі Беларусі, трэба выкарыстаць статыстыку 1897 г.⁷. Недахопы гэтай статыстыкі неаднаразова адзначалі нават самі расейцы. Польскі элемент у ёй зьменшаны на карысьць беларусаў, літоўцаў, вялікаросаў. Беларускі элемент таксама зьменшаны, бо ягоная праваслаўная частка ўпісвалася ў большасці выпадкаў у рубрыку вялікаросаў.

Губэрня	Беларусы	Русіны ⁸	Літоўцы	Палякі
Віленская	891 771	912	279720	129 651
Гарадзенская	705 045	362 526	3366	161 662
Ковенская	37 798	1682	1 019 774	139 618
Менская	1 633 091	10 069	376	64 617
Віцебская	788 599	420	3235	50 377
Магілёўская	1 389 782	3559	3600	17 526
Разам	5 446 086	379 168	1 310 071	563 451

⁶ Найбольш хрэстаматыйным падобным прыкладам ёсць сытуацыя, якая склалася ў сям'і спадчыннага літоўска-беларускага шляхціца Леанарда Іваноўскага. З чатырох ягоных сыноў двое (Юры і Станіслаў) у пачатку XX ст. сталі актыўнымі дзеячамі польскага нацыянальнага руху, трэці (Тадэвуш) — літоўскага, а чацьвёрты (Вацлаў) — беларускага.

⁷ У 1897 г. быў праведзены Першы Ўсерасейскі перапіс насельніцтва.

⁸ Русінамі ў польскіх афіцыйных установах у міжваенны пэрыяд часта называлі ўкраінцаў. Самі ўкраінцы гэтага назву не прызнавалі і актыўна супраць яго змагаліся.

ГІСТОРЫЯ

Працяг табліцы

Губэрня	Латышы	Габрэі	Вялікаросы	Немцы	Іншыя
Віленская	471	202 368	78 562	2915	1307
Гарадзенская	426	278 542	74 143	10 284	7415
Ковенская	35 118	212 028	72 872	11 762	3642
Менская	1256	343 466	83 999	3987	2647
Віцебская	264 062	174 240	198 001	7361	3951
Магілёўская	7027	203 507	58 155	1806	1802
Разам	308 429	1 414 151	565 732	38 115	20 964

Пасля ўсясьветнай вайны нацыянальныя адносіны змяніліся. На тэрыторыі Польскай Рэспублікі 30.09.1921 г. быў зроблены перапіс насельніцтва. У Віленскім, Сьвянцянскім і Ашмянскім паветах перапіс насельніцтва рабіўся ў 1919 г. былой Цывільнай управай усходніх земляў. Паводле гэтых перапісаў, нацыянальныя адносіны на «беларускіх» землях у 1921 г. выглядалі так:

Ваяводзтвы і паветы	Разам насельніцтва	Палякі, %	Русіны, %	Габрэі, %	Беларусы, %	Немцы, %
Беластоцкае ваяв.	1 305 284	76,9	—	12,4	9,1	0,3
Пав. Беласток	186 754	69,4	—	25,1	3,4	1,1
Пав. Бельск	147 095	59,2	—	10,0	30,5	—
Пав. Горадня	154 372	55,5	—	16,8	26,3	—
Пав. Саколка	90 264	87,3	—	7,2	5,1	—
Пав. Ваўкавыск	115 261	69,6	—	9,3	20,7	—
Пав. Высокае Мазавецкае	70 975	89,1	—	10,0	0,5	—
Віленская адм. акруга	797 775	57,3	—	8,4	25,4	—
Пав. Вільня-горад	128 954	56,2	—	36,1	1,4	—
Пав. Ашмяны	78 843	78,3	—	5,5	4,9	—

КАРОТКІ НАРЫС БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ

Працяг табліцы

Пав. Сьвянцаны	129 872	45,4	—	4,7	13,9	—
Пав. Браслаў	62 682	69,6	—	4,2	14,8	—
Пав. Дунілавічы	112 911	43,9	—	2,5	53,0	—
Пав. Дзісна	173 032	43,5	—	3,8	51,5	—
Пав. Вілейка	127 539	42,1	—	5,0	52,5	—
Наваградзкае ваяв.	822 904	54,0	—	6,9	37,7	—
Пав. Баранавічы	104 161	42,6	—	9,4	47,4	—
Пав. Ліда	193 190	77,0	—	4,7	13,1	—
Пав. Нясьвіж	114 046	39,0	—	9,3	51,5	—
Пав. Наваградак	102 034	35,4	—	5,5	58,8	—
Пав. Слонім	116 151	31,4	—	10,6	57,7	—
Пав. Стоўпцы	73 940	69,8	—	5,3	24,6	—
Пав. Валожын	118 584	69,1	—	4,1	26,5	—
Палескае ваяв.	880 898	24,3	17,7	10,4	42,6	0,1
Пав. Берасьце н/Б	116 773	33,1	2,3	18,2	47,0	—
Пав. Драгічын	63 192	14,6	5,8	9,5	29,2	—
Пав. Кобрын	64 447	61,7	3,4	7,8	26,5	—
Пав. Косаў	48 853	17,1	—	8,7	74,0	—
Пав. Лунінец	89 270	19,8	1,8	6,8	70,4	0,1
Пав. Пінск	147 621	18,8	0,2	13,5	65,8	—
Пав. Пружаны	64 393	44,2	0,2	8,8	46,7	—
Пав. Сарны	131 652	17,2	70,4	9,9	0,4	0,3
Пав. Столін	96 094	18,5	11,8	7,9	60,7	—

ГІСТОРЫЯ

Працяг табліцы

Ваяводзтвы і паветы	Літоўцы, %	Тутэйшыя, %	Іншыя, %
Беластоцкае ваяв.	0,5	—	0,8
Пав. Беласток	—	—	больш за 1,0
Пав. Бельск	—	—	0,3
Пав. Горадня	0,6	—	0,8
Пав. Саколка	—	—	0,4
Пав. Ваўкавыск	—	—	0,4
Пав. Высокае Мазавецкае	—	—	0,4
Віленская адм. акруга	5,5	0,9	2,5
Пав. Вільня-горад	2,3	—	больш за 4,0
Пав. Апшыяны	—	8,6	2,7
Пав. Сьвянцаны	25,6	2,2	больш за 8,2
Пав. Браслаў	8,6	—	больш за 2,8
Пав. Дунілавічы	0,2	—	0,4
Пав. Дзісна	0,6	—	0,6
Пав. Вілейка	—	—	0,4
Наваградзкае ваяв.	1,2	—	0,2
Пав. Баранавічы	—	—	0,6
Пав. Ліда	5,0	—	0,2
Пав. Нясьвіж	—	—	0,2
Пав. Наваградак	—	—	0,3
Пав. Слонім	—	—	0,3
Пав. Стоўпцы	—	—	0,3
Пав. Валожын	—	—	0,3
Палескае ваяв.	—	4,4	0,5
Пав. Берасьце н/Б	—	0,3	больш за 1,1
Пав. Драгічын	—	40,2	0,7
Пав. Кобрын	—	0,4	0,2
Пав. Косаў	—	—	0,2
Пав. Лунінец	—	—	больш за 1,1
Пав. Пінск	—	1,1	0,6
Пав. Пружаны	—	—	0,1
Пав. Сарны	—	1,2	0,6
Пав. Столін	—	—	больш за 1,1

Гэтая статыстыка сёння ўжо неактуальная. Колькасныя адносіны каталікоў да праваслаўных змяніліся на карысць праваслаўных дзякуючы вяртанню з Расеі значнай колькасці апошніх. Акрамя гэтага, падчас перапісу насельніцтва ў 1919 г. няпольскае насельніцтва ўхілялася ад яго, што адсоткава павялічыла колькасць палякаў.

Рост нацыянальнай сьвядомасці ў выніку беларускай, літоўскай, савецкай і нямецкай агітацыі паменшыў колькасць каталікоў, якія лічаць сябе палякамі альбо хацелі раней імі стаць. Таму пададзеныя адсоткавыя суадносіны палякаў у дачыненні да іншых народаў змяніліся не на іх карысць.

Разьдзел V

Беларуская мова і яе помнікі

Беларуская мова ўтварылася ў XIII ст. Пасьля шматвяковых эвалюцыяў і развіцця пад многімі ўплывамі яна дайшла да сённяшняга стану.

Галоўным чынам на яе ўплывалі царкоўна-славянская і польская мовы, акрамя таго — літоўская, фінская і г. д. Апрача беларускай мовы, утварыліся дыялекты ў тых мясцовасцях, дзе беларускі элемент сутыкаецца з суседнімі.

Такім чынам утварыліся гаворкі: беларуска-вялікароская, беларуска-ўкраінская, беларуска-польская.

Вышэй ужо адзначалася, што беларуская мова стала дзяржаўнай мовай Літвы ўжо ў часы Альгерда. Ёй карысталіся літоўскія князі, паны і баяры. Пад уплывам польскай і царкоўна-славянскай дзяржаўная беларуская мова ўсё больш мянялася. Існавалі дзве беларускія мовы: дзяржаўная і народная. Яны ўсё больш аддаляліся адна ад адной. Урэшце, калі насельніцтва пачало карыстацца польскай мовай, гэтая дзяржаўная мова, фактычна царкоўна-славянская зь беларускімі напластаваньнямі, мусіла саступіць месца польскай. Польская мова стала дзяржаўнай у 1696 г.

У беларускім пісьменстве засталіся помнікі ад абедзвюх беларускіх моваў.

Дзяржаўная мова пакінула т. зв. «граматы» смаленскіх, віцебскіх і полацкіх князёў XIII ст., «Біблію» Скарыны, надрукаваную ў 1517—1519 гг., частку Новага Запавету таго самага Скарыны, надрукаваную ў 1525 г. Самым важным помнікам старой беларускай мовы ёсць «Літоўскі Статут», надрукаваны ў 1588 г.

Народная мова ўжывалася галоўным чынам сялянамі і ва ўніяцкіх вясковых цэрквах, шляхта ж карысталася ёй толькі ў мясцовасцях, аддаленых ад культурных цэнтраў.

На народнай беларускай мове была выдадзена гумарыстычная пародыя «Энэіды».

У XIX ст. павялічылася цікавасць да беларускай мовы. Дзякуючы польскай інтэлігенцыі зьяўляецца польска-беларуская літаратура. Мова была польская, але змест — беларускі.

Прадстаўніком гэтага кірунку ёсць Ян Баршчэўскі (1790—1851), які выдаў папольску зборнік беларускіх казак і легендаў пад назвай «Шляхціц Завальня», ці «Беларусь у фантастычных апавяданьнях», шэраг вершаў, зь якіх захаваліся толькі два,

ГІСТОРЫЯ

а таксама ўрываек твору, напісанага на фоне падзеяў 1812 г., пад назвай «Рабункі мужыкоў».

Акрамя Баршчэўскага, маюць вядомасць Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, які пісаў па-польску і па-беларуску, а таксама Каратынскі і Ўладзіслаў Сыракомля.

Уся гэтая літаратурная дзейнасць была, аднак, вельмі слабая і далёкая ад беларускага народу.

У 1862 г. зьяўляецца першы беларускі лемантар.

Падчас паўстання 1863 г. узнікае новы від літаратурнай дзейнасці — польская рэвалюцыйная літаратура на беларускай мове ў выглядзе антыўрадавых брашураў і адозваў. У гэты самы час выходзіць беларускае выданьне пад назвай «Гутарка». Чуюцца антырасейскія рэвалюцыйныя песні.

Рэвалюцыйная літаратура, пашыраная палякамі, выклікала процідзеянне, падтрыманае расейскім урадам. Зьявіліся адозвы, брашуры зусім процілеглага духу, чым згаданыя вышэй.

Рэпрэсіі, якія выклікала паўстанне 1863 г., забарона на ўжыванне лацінскага шрыфту, імкненне да знішчэння польскасці на Беларусі перарвалі літаратурную дзейнасць, прымушаючы палякаў, якія ёй займаліся, да намаганьняў, скіраваных на абарону польскасці.

Толькі этнаграфічныя выданні — даследаваньні беларускага насельніцтва на польскай і расейскай мовах, сьведчылі тады пра пэўнае існаваньне жыцця гэтага народу.

Літаратурная дзейнасць канчаткова ня знікла, аднак толькі ў апошнім дзесяцігодзьдзі XIX ст. яна выходзіць на новую стадыю.

Сваім абуджэньнем беларуская творчасць абавязаная галоўным чынам дзейнасці студэнтаў беларускага паходжаньня, якія вучыліся ў Пецяўбургу, Маскве і Харкаве. Мэтай гэтай творчасці была народная асьвета.

У 1891 г. у Кракаве выходзіць «Дудка беларуская», а ў Познані «Смык беларускі» Багушэвіча.

Новы этап у разьвіцьці беларускай літаратуры — нацыянальна-беларуская літаратура, прадстаўнікамі якой былі палякі Аляксандар Ельскі і Ян Неслухоўскі.

На тэрыторыі краю выдалі «Вязанку» Неслухоўскага на беларускай мове, бо цензару паведамілі, што напісаная яна на баўгарскай мове⁹.

У Менску выходзіць нелегальная радыкальная газета пад назвай «Гоман»¹⁰.

Як відаць з вышэйпададзенага, беларуская літаратура грунтавалася толькі на дзейнасці польскага элементу, які знаходзіўся на тэрыторыі Белай Русі.

Беларускі рух пачынае набываць больш канкрэтныя формы толькі на пачатку XX ст. Беларуская моладзь, галоўным чынам зь беларускага навуковага асяродку, бярэцца за культурную працу сярод народных масаў. Толькі тады беларускі рух пачынае пранікаць у масы і толькі тады робіцца рухам нацыянальна-беларускага характару.

⁹ «Вязанка» Янкі Лучыны была выдадзеная ў Пецяўбургу ў 1903 г., г. зн. яшчэ да зняцця забароны на друк выданьняў на беларускай мове ў Расейскай імперыі.

¹⁰ Нелегальны часопіс «Гоман» выдаваўся беларускай фракцыяй народніцкай арганізацыі «Народная воля» ў Пецяўбургу ў 1884 г. Часопіс выходзіў на расейскай мове.

Частка II

Разьвіцьцё беларускага руху ад яго пачатку да нямецкай акупацыі падчас усясьветнай вайны

Разьдзел VI

Аснова беларускага руху. Першая палітычная праява — «Мужыцкая праўда». Русіфікацыя Беларусі і рэпрэсіі пасля задушэньня паўстаньня 1863 г. Беларускія арганізацыі: «Загляне сонца...» і яе наступныя пераўтварэньні; Беларуская рэвалюцыйная партыя ў Менску; Беларуская Рэвалюцыйная Грамада; Беларуская Сацыялістычная Грамада. Краёвыя камітэты. Зьезды. Разьвіцьцё беларускага руху падчас расейска-японскай вайны. Газэты «Наша Доля» і «Наша Ніва»

Падмуркам беларускага руху ёсьць зямельнае пытаньне. Акрамя яго, на разьвіцьцё беларускага руху ўплывае падтрымка дзейнасьці розных элемэнтаў звонку, дзякуючы якой зазначаецца пастаянны, хоць і павольны прагрэс у нацыянальным усьведамленьні беларускіх масаў. Тое, што менавіта зямельнае пытаньне зьяўляецца адной з найгалоўнейшых асноваў беларускага руху і тым пытаньнем, якое ўскладняе польска-беларускія адносіны, робіцца зразумелым, калі ўлічыць, што 75 % беларускага насельніцтва займаецца сельскай гаспадаркай, а каля 90 % жыве зь зямлі. Ураджайнасьць зямлі тут у некалькі разоў меншая, чым у Познанскім ваяводзтве. Зямельны голад, які пануе на Беларусі, можна добра ўявіць, калі ведаць, што сялянская зямля раздробленая і на чалавека прыпадае каля 1,6 га (1,5 дзесяціны, 2,9 моргаў¹¹). Можна таму зразумець, што бальшавіцкая і антыпольская агітацыя знаходзіць спрыяльны грунт у асяродку беларускіх сялянаў, бо яны зьвяртаюць іх увагу на буйную польскую зямельную ўласнасьць, якая складае 45 % маэнткавай зямлі. З больш чым 13 000 000 га маэнткавай зямлі ў руках палякаў знаходзіцца каля 5 900 000 га.

Прапаганда, пра якую ніжэй будзе больш падрабязная гаворка, даводзіць сялянам, што трэба імкнуцца да падзелу панскай зямлі паміж сялянамі бяз выкупу. Такім чынам, зямельнае пытаньне злучаецца з нацыянальным і ўскладняецца з прычыны польскага стану землеўладаньня. Імкненьне да валоданьня зямлёй абуджана сярод

¹¹ Морг — даўняя адзінка зямельнай плошчы, шырока распаўсюджаная ў Польшчы і Беларусі. Прыблізна раўнялася 0,71 га.

беларусаў часткова натуральна, часткова штучна. Натуральнай абудзіцелькай стала галеча, прычына якой хаваецца ў раздрабненні сялянскай зямлі, слабым разьвіцьці прамысловасьці, якая ня можа паглынуць лішак вясковага насельніцтва, слабой эміграцыі, адсутнасьці сезонных заробкаў, выкліканай прамысловым застоём, і пасляваенным зьнішчэньні. Штучнай абудзіцелькай ёсьць агітацыя вонкавых элементаў — бальшавіцкіх, літоўскіх і нямецкіх, якія ва ўласных мэтах хацелі зрабіць немагчымым супольнае жыцьцё Польшчы і Беларусі.

Грамадзкі дзяяч Каліноўскі, паляк¹², удзельнік паўстаньня 1863 г., выдаваў беларускую газету пад назвай «Мужыцкая праўда», мэтай якой было падбухторваньне беларускага народу да барацьбы з Расеяй. Дзейнасьць Каліноўскага — гэта першая праява беларускай палітычнай дзейнасьці. Расея пасля задушэньня паўстаньня рабіла ўсялякія высілкі, каб процідзейнічаць разьвіцьцю беларускага руху. Як ужо адзначалася вышэй, з мэтай русіфікацыі беларусаў забаранялася друкаваньне кніжак і пэрыядычных выданьняў на беларускай мове, забараняліся гутаркі ў грамадзкіх месцах па-беларуску, унітаў змушалі пераходзіць у праваслаўе.

Зьнішчаючы рэпрэсіямі ўсялякія праявы беларускасьці, расейскі ўрад ствараў да сябе варожыя настроі сярод насельніцтва. Аднак па нейкім часе ў нацыянальнай палітыцы Расеі пазначыўся пэўны паварот. Хочучы зрусіфікаваць беларусаў, трэба было стварыць сярод іх атмасфэру настолькі прыхільную да сябе, каб любая антыдзяржаўная праца стала беспаспяховай. Таму сяляне надзяляліся зямлёй, ім быў адкрыты доступ у школы, натуральна, расейскія, і да т. п. Дзякуючы гэтаму павялічылася заможнасьць беларускіх масаў і пачала стварацца адсутная дагэтуль сялянская напайнтэлігенцыя, выхаваная ў расейскім духу і поўнасьцю адданая Расеі. Пра тое, што палітыка мірнай русіфікацыі дала на беларускай глебе добры плён, сьведчыць той факт, што да пачатку вайны нацыянальная сьвядомасьць сярод беларусаў наагул адсутнічала.

Беларускі рух узьнік, адпаведна, позна. Яго стварыла нованароджаная беларуская інтэлігенцыя. У дзевяностых гадах мінулага стагодзьдзя некалькі студэнтаў пецяярбургскіх вышэйшых навучальных устаноў з прафэсарам Карскім¹³ на чале стварылі культурна-асьветніцкую суполку «Загляне сонца і ў наша аконца»¹⁴. Сябрамі гэтай суполкі былі: браты Антон і Іван Луцкевічы, Вацлаў Іваноўскі, Станкевіч¹⁵ і

¹² Пытаньне нацыянальнай прыналежнасьці і ўсьведамленьня Каліноўскага да сёньняшняга дня дыскусійнае нават у беларускай гістарыяграфіі, аднак трэба ўлічваць, што па-беларуску гэты дзяяч пісаў ня толькі агітацыйныя матэрыялы, але і перадсьмяротныя вершы.

¹³ У дадзеным выпадку відавочная памылка аўтараў працы. Яўхім Карскі пераблытаны з Браніславам Эпімахам-Шыпілам.

¹⁴ «Загляне сонца і ў наша аконца» было першым беларускім легальным выдавецтвам, якое дзейнічала ў Пецяярбургу ў 1906—1914 гг. У 1890-х гг. дзейнасьць падобнай арганізацыі была немагчымай праз забарону на друкаваньне кнігаў на беларускай мове.

¹⁵ Тут маецца на ўвазе Станкевіч Станіслаў (1886—1964) — беларускі нацыянальны дзяяч, стрыечны брат кс. Ад. Станкевіча. Актывна працаваў у культурна-асьветніцкай сфэры. У пач. XX ст. жыў у Пецяярбургу, супрацоўнічаў з выдавецтвам «Загляне сонца і ў наша аконца». Займаўся распаўсюдам беларускай кнігі, разам з Зоськай Верас у 1920—30-х гг. выдаваў беларускія адрывуныя календары. Аўтар дзвюх кніжак паэзіі.

іншыя. Арганізацыя паставіла сабе за фармальную задачу таварыскае збліжэнне асобаў беларускага паходжаньня і пашырэнне сярод іх культу роднай мовы, прыхаванай жа мэтай было выданьне і распаўсюд газэт і брашур беларускіх аўтараў, што было забаронена ўладамі.

На той час у Менску пачала нелегальна выходзіць радыкальная беларуская газэта «Гоман», якая праўляла на вонкі беларускі рэвалюцыйны рух¹⁶.

У 1902 г. студэнцкая моладзь, выгадаваная на польскай культуры, арганізавала ў Менску таварыства пад назвай «Беларуская рэвалюцыйная партыя». У яе ўвайшлі вядомыя ўжо нам па «Загляне сонца...» Антон і Іван Луцкевічы, беларускі пісьменьнік Казімер Кастравіцкі (Каганец), рабочы Віктар Зеязей¹⁷ і іншыя.

У Вільні і Пецярубургу былі заснаваныя аддзелы партыі, прычым да стварэння віленскага аддзелу мелі дачыненне студэнт Францішак Умястоўскі (псэўд. Дзядзька Пранук) і вучань гімназіі Аляксандар Бурбіс (Піліп). Пецярубурскі аддзел арганізавалі студэнт Вацлаў Іваноўскі (Вацюк Тройца) і студэнтка Алёзія Пашкевіч (Цётка). Выконваючы пастаўленыя задачы, партыя выдала ў Лёндане «Песьню» Багушэвіча¹⁸, а таксама першую праклямацью, напісаную па-польску Лявонам Малецкім зь Вільні і размножаную на гектографе¹⁹.

У тым самым 1902 г. партыя памяняла назву на «Беларускую Рэвалюцыйную Грамаду». Гэта была партыя з радыкальнай сацыяльнай праграмай, якая знаходзілася пад уплывам расейскіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў.

Уступілі ў Грамаду і бралі вельмі актыўны ўдзел у ейнай працы студэнты Фэлік Стацкевіч (Аганёк), Матушэвіч* і А. Уласаў.

У 1903 г. утварыўся друкаваны орган Беларускай Рэвалюцыйнай Грамады — беларуская газэта пад назвай «Свабода»²⁰. У тым самым годзе адбыўся першы агульны зьезд партыі, на якім яна прыняла палітычную праграму ППС²¹, а таксама, дэманструючы перавагу сацыялістычных уплываў, зьмяніла сваю назву на «Беларус-

¹⁶ Гл. зацем 10.

¹⁷ Зеязей Віктар (1881 — пасья 1951) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1905 г. адзін з кіраўнікоў БСГ. На ягонай кватэры ў Менску ў студзені 1906 г. адбыўся II зьезд БСГ. На пачатку 1908 г. арыштаваны. Быў у высылцы, вярнуўся ў Менск пасья Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. У 1920-я гады працаваў у Інбелкульце. У 1951 г. жыў у Ратамцы каля Менску. Далейшы лёс невядомы.

¹⁸ Маецца на ўвазе зборнік «Пес’ні», выдадзены ў 1904 г. У яго ўвайшлі ня толькі творы Ф. Багушэвіча, але таксама А. Пашкевіч (Цёткі) і К. Каганца. Друкаваньне выданьня адбывалася ня ў Лёндане, а ў Кракаве.

¹⁹ Маецца на ўвазе адозва Беларускай рэвалюцыйнай партыі «Да інтэлігенцыі», якая выйшла ўвосень 1902 г. і была пасья перадрукаваная лёнданскай газэтай «Przedświt» — органам ППС. Аўтарства Лявона Малецкага, студэнта Пецярубурскага тэхналягічнага інстытуту, да канца не даказанае.

²⁰ На самай справе адзіны нумар газэты «Свабода» быў падрыхтаваны В. Іваноўскім, В. Валейкам, Р. Мілерам і А. Пашкевіч (Цёткай) у 1902 г. Аднак выпусьціць яго ў сьвет тады ня здолелі.

²¹ Польская сацыялістычная партыя (ППС) (Polska Socjalistyczna Partia — PPS) — левая палітычная партыя ў Польшчы, заснаваная ў 1893 г. Да 1918 г. дзейнічала ў асноўным на тэрыторыі Каралеўства Польскага. Адным зь яе лідэраў быў Юзаф Пілсудзкі. У міжваенным часе дзейнічала на ўсёй тэрыторыі Польшчы і заўсёды мела даволі значны ўплыў.

ГІСТОРЫЯ

кую Сацыялістычную Грамаду»²². Паводле даступных крыніцаў, найважнейшымі пунктамі праграмы былі патрабаваньне аўтаноміі Беларусі з соймам у Вільні і правядзеньне зямельнай рэформы на аснове канфіскацыі ўсіх зямельных маэнткаў бяз выкупу з падзела атрыманай такім чынам зямлі паміж малазямельнымі і беззямельнымі.

Тым часам прыйшлі 1904—1905 гг., расейска-японская вайна і вызваленчы рух сярод народаў, што знаходзіліся ў расейскай няволі. У 1904 г. адбыліся зьезды краёвай інтэлігенцыі з удзелам беларусаў²³. Увесь беларускі рух пачынае ажываць, ператвараючыся ў нешта больш сур'эзнае і прыцягваючы да сябе ўжо карэнную беларускую інтэлігенцыю і нападзінтэлігенцыю. У 1904 г. Беларускай Сацыялістычнай Грамадой ствараюцца «Першыя краёвыя камітэт» у Менску і «Другі краёвы камітэт» у Вільні.

Параза Расеі ў вайне на тэрыторыі Маньчжурый ажывіла надзеі на зьвяржэньне ненавіснага царскага ўраду і заахвоціла да больш актыўнай рэвалюцыйнай кампаніі. У 1905 г. выдаюцца першыя ўжо друкаваныя праклямацыі, адбітыя ў Вільні ў друкарні ППС. Пры канцы 1905 г. партыя стварае ўласную друкарню ў Менску, якой кіраваў Ф. Стацкевіч (Аганёк), папярэдне пасланы ў Галіччыну для вывучэньня наборнай справы.

Пра адзінства праграмы Беларускай Сацыялістычнай Грамады з ППС сьведчыць ня толькі факт друкаваньня праклямацыяў у друкарні згаданай партыі, але таксама і факт распаўсюджваньня беларускай арганізацыяй брашураў ППС, надрукаваных у Лёндане, пад назвамі «Хто праўдзівы прыяцель беднага народу», «Як зрабіць, каб людзям добра стала на сьвеце», «На што ідуць мужыцкія грошы» і г. д.²⁴.

Вышэй ўжо адзначалася, што каля 90% беларускага насельніцтва жылі зь зямлі. Гарадскога пралетарыяту амаль не было, бо прамысловасьць была разьвітая слаба. Хочучы аказаць хоць бы які палітычны ўплыў, дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады мусілі былі абAPERціся на які-небудзь пласт насельніцтва. Яны стараліся абAPERціся на самы шматлікі — на вёску. Свае ўплывы сярод вясковага люду яны хацелі ўмацаваць шляхам высоўваньня лэзунгу, які мусіў падзейнічаць з прычыны ўжо апісанага вышэй зямельнага голаду. Гэты лэзунг, высунуты зьездам у 1903 г., абяцаў канфіскацыю зямельных маэнткаў бяз выкупу на карысьць малазямельных і беззямельных. І таму, кінуты ў масы ўпершыню, ён трапіў на спрыяльны грунт і паволі пачаў на ім пуськаць парасткі.

²² Пытаньне, калі Беларускай Рэвалюцыйнай Грамада была перайменаваная ў Беларускай Сацыялістычную Грамаду, застаецца дыскусійным. Паводле ўспамінаў А. Бурбіса, гэта адбылося на I зьездзе партыі ў 1903 г., паводле сьведчаньняў А. Луцкевіча і Я. Хлябцэвіча — на II зьездзе ў пачатку 1906 г. У той самы час у партыйных улётках, выдадзеных у 1904—1905 гг., сустракаюцца абодва варыянты.

²³ Гэтыя зьезды адбываліся ў 1905 г., і на іх, сярод іншага, абмяркоўвалася пытаньне формы магчымай будучай аўтаноміі краю.

²⁴ Гэтыя брашуры былі надрукаваныя ў лёнданскай друкарні ППС пры канцы 1902 — пачатку 1903 гг. у адпаведнасьці з рэзалюцыямі VI зьезду ППС у Любліне (чэрвень 1902 г.), якія прадугледжвалі наданьне большай увагі нацыянальнай спэцыфіцы ў партыйнай працы ў Літве і Беларусі.

Вядома, што напрыканцы 1905 г. адбыўся вясковы зьезд²⁵. Ён павінен быў зацікавіць праграмай і прыцягнуць да палітычнай працы беларускія сялянскія масы.

На гэтым зьездзе дзеячы Беларускай Сацыялістычнай Грамады паінфармавалі сялянаў пра задачы партыі і пазнаёмілі іх са справай будучай аграрнай рэформы, паводле пастановы 1903 г. Акрамя гэтага, на зьездзе быў утвораны «Беларускі вясковы саюз», які меў за мэту дамаганьне аграрнай рэформы паводле прынятай пастановы і партыйных пастулятаў. Дзякуючы посьпехам рэвалюцыі і зьмякчэньню кіроўнага рэжыму ў 1905 г. у Фінляндыі адбыўся зьезд рэвалюцыйных партыяў паасобных нацыянальнасьцяў расейскай дзяржавы. Беларускаю Рэвалюцыйную Грамаду на гэтым зьездзе прэзэнтаваў Іван Луцкевіч²⁶.

У студзені 1906 г. у Менску адбыўся II зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Гэты зьезд пастанавіў:

- 1) Стварыць Краёвы беларускі фонд зямлі, адабранай ад паноў і ўраду.
- 2) Адабраную зямлю аддаць безьземельным і малаземельным у пажыцьцёвае валоданьне.
- 3) Дзяржаўны фонд зямлі прызнаць уласнасьцю краю.
- 4) Зямлю адбіраць у паноў бяз выкупу, спосабам, вызначаным мясцовай краёвай дзяржаўнай арганізацыяй.

Як бачна з прыведзенага, на зьездзе імкнуліся вызначыць пастуляты ў зямельнай справе.

Акрамя таго, зьезд, падобна на тое, выказаўся за аўтаномію Беларусі з соймам у Вільні. На зьездзе адбыліся выбары ў Цэнтральны камітэт партыі. У яго ўвайшлі: Антон Луцкевіч, Іван Луцкевіч, Вацлаў Іваноўскі і Аляксандар Бурбіс.

У гэты час Беларускае Сацыялістычнае Грамада пачынае партыйную агітацыю сярод народных настаўнікаў і школьнай моладзі, імкнучыся да ўвядзеньня беларускай мовы ў школьную адукацыю, а таксама арганізуе «Беларускі саюз настаўнікаў» і «Беларускі саюз настаўніцкіх сэмінарыяў». Акрамя гэтага, Беларускае Сацыялістычнае Грамада, жадаючы атрымаць уплыў на рабочых, арганізуе прафэсійныя рабочыя саюзы ў Менску. Летам 1906 г. партыя арганізавала сялянскія забастоўкі ў Менскай губэрні. Разьвіцьцём сваёй дзейнасьці арганізацыя абавязана С. Кукелю*, К. Янкоўскай*, А. Бурбісу, Ф. Стацкевічу, Ф. Скандратаву²⁷,

²⁵ Тут ідзе гаворка пра першы сялянскі зьезд, які адбыўся ў сакавіку 1905 г. у Менску. БСГ арганізоўвала яго супольна з партыяй эсэраў.

²⁶ Канфэрэнцыя сацыялістычных рэвалюцыйных партыяў Расеі праходзіла ў Фінляндыі на пачатку 1905 г. Сярод іншага, на ёй у супольнай дэкларацыі Польскай сацыялістычнай партыі і БСГ абвешчалася неабходнасьць «выдзяленьня тэрыторыі гістарычнай Літвы (Літвы і Беларусі) разам з усімі нацыянальнасьцямі, што яе насяляюць, у асобны палітычны арганізм».

²⁷ Магчыма, маецца на ўвазе Скандракоў Сяргей (1876—1953) — беларускі навуковец, журналіст, грамадзкі дзяяч. Падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг. сябра Менскага камітэту Беларускай Сацыялістычнай Грамады, рэдактар-выдавец газэты «Голос Белоруссии» (у 1906 г. выйшаў адзін нумар, канфіскаваны пасля царскімі ўладамі), у якой зьмясьціў матэрыялы на беларускай мове. Адзін з заснавальнікаў кніжнага таварыства «Мінчук». Пасьля 1917 г. займаўся навуковай і пэдагагічнай працай.

А. Шабуню²⁸, К. Кастравіцкаму і інш.

З вышэйпададзенага відаць, што беларускі рух праяўляе ў гэты час вялікую актыўнасць. Калі пачаткова ён быў рухам палякаў і расейцаў — сымпатыкаў беларушчыны, то цяпер ён пачынае пранікаць у сялянскія і работніцкія масы і набывае форму адраджэнскага народнага руху, ужо нацыянальна беларускага. Мы бачым, што Беларуска-Сацыялістычная Грамада намагаецца прыцягнуць да сваёй працы з аднаго боку сялянскія масы, а з другога — карэнную беларускую інтэлігенцыю і напаўінтэлігенцыю, якая выйшла з гэтых масаў. Акрамя таго, беларуская інтэлігенцыя мясцовага паходжання пачала беларусізавацца. Дзякуючы гэтаму беларускі рух набыў братоў Антона і Івана Луцкевічаў, знакамітага беларускага паэта Івана Луцэвіча (Янку Купалу) і г. д.

Гэтую актыўнасць у працы па развіцці беларускага руху можна патлумачыць перш за ўсё вельмі ўдалым гістарычным момантам — расейска-японскай вайной, якая, як ужо вышэй адзначалася, абудзіла нацыянальныя рухі ўсіх прыгнечаных народаў.

Неўзабаве, аднак, рэчаіснасць паказала немагчымасць рэалізацыі ўсіх шырока акрэсленых плянаў. Таму беларускі рух, прыстасоўваючыся да ўмоваў, спыняецца на культурна-асветніцкай дзейнасці і на далейшым пашырэнні сьвядомасці беларускага народу.

Вынікам гэтай дзейнасці і здабыткам вялікага значэння становіцца штотыднёвік «Наша Доля», першы нумар якога выйшаў у верасні 1906 г. Гэтая газета мела два выданні: для беларусаў-праваслаўных яна друкавалася расейскім шрыфтам, а для каталікоў — польскім.

Аднак для тагачасных умоваў кірунак «Нашай Доля» быў яшчэ залішне радыкальны. Таму ўжо пасля выдання шасці нумароў, зь якіх пяць былі канфіскаваныя, штотыднёвік перастаў выходзіць.

На яго месцы стварыўся народны штотыднёвік пад назвай «Наша Ніва» пад рэдакцыяй Антона Луцкевіча²⁹, які, як і «Наша Доля», выходзіў у двух выданнях.

Хутка «Наша Ніва» згуртавала вакол сябе ўсю айчынную інтэлігенцыю народнага паходжання, якая разумела народ і хацела працаваць для яго. Яна стала асяродкам усяго беларускага руху, які ўвасабляўся ў дзейнасці Беларускай Сацыялістычнай Грамады. У «Нашай Ніве» дружна працавалі маладыя пісьменьнікі, паводле паходжання сяляне, рабочыя, рамеснікі, народныя настаўнікі і г. д. Яны выдавалі газету вельмі старанна, умела прыстасоўваючы яе да разумовага ўзроўню сялянства і яго зацікаўленасцяў. Гэта былі Казімер Кастравіцкі (Каганец), вядомы ўжо нам як сябар Беларускай рэвалюцыйнай партыі, Аляіза Пашкевіч (Цётка), сябра пецяярбур-

²⁸ Шабуня Антон (1876—1920) — беларускі нацыянальны дзеяч, адзін з заснавальнікаў БСГ. Скончыў Маскоўскі ўніверсітэт, працаваў адвакатам у Менску. Ягонья кватэра ў Менску і фальварак на Ігуменшчыне выкарыстоўваліся дзеячамі БСГ для паседжанняў і сховішча ад уладаў, асабліва падчас рэвалюцыі 1905—1907 гг.

²⁹ Антон Луцкевіч, нягледзячы на тое, што актыўна супрацоўнічаў з «Нашай Нівай» і зьяўляўся адным зь яе асноўных публіцыстаў, у дарэвалюцыйны перыяд ніколі ня быў афіцыйным рэдактарам газеты. Гэтую пасаду ў розны час займалі С. Вольскі, А. Уласаў і Я. Купала.

скага аддзелу Беларускай рэвалюцыйнай партыі», Ядвігін Ш., Леўчык, Я. Кола³⁰, Т. Гушча³¹, Ян Луцэвіч (Янка Купала), М. Багдановіч, З. Бядуля, А. Гарун, Ф. Аляхновіч, а таксама публіцысты Вацлаў Ластоўскі, (А. Навіна)³², Власт³³, Я. Лёсік і іншыя. У сваіх артыкулах згаданыя пісьменьнікі патрабавалі шанавання народнай мовы, увядзеньня яе ў школы, у цэрквы абодвух вызнанняў, а таксама стварэння ўмоваў для нацыянальнага і культурнага развіцця Беларусі.

Як ужо зазначалася, «Наша Ніва», як і «Наша Доля», друкавалася лацінскім шрыфтам для беларусаў-каталікоў і кірыліцай — для беларусаў-праваслаўных. Аднак зь цягам часу, галоўным чынам пад уплывам фінансавых цяжкасцяў, «Наша Ніва» стала выдавацца толькі кірылічным шрыфтам.

Разьдзел VII

Пазыцыя палякаў адносна развіцця беларускай справы. Арганізацыя Рамана Скірмунта. Пэрыяд 1906—1915 гг. Беларускае школьніцтва падчас усясьветнай вайны. Нямецкія мерапрыемствы. Вільня і Менск як два цэнтры беларускага руху

Польскае грамадства мусіла заняць пэўную вызначаную пазыцыю адносна развіцця беларускага рэвалюцыйнага руху. Пазыцыя гэтая, аднак, мусіла быць негатыўнай, хоць бы з тае прычыны, што развіццё беларускага руху ў той форме, у якой ён выяўляўся, пагражала зьнішчэнню польскага землеўладаньня на Беларусі. Акрамя гэтага, для польскасці на крэсах даволі пагражальнай была зьява, што да беларушчыны пачалі далучацца многія ранейшыя палякі. Магчымасьць беларуска-польскага канфлікту разумелі як палякі, так і беларусы. Для зьмякчэньня супярэчнасцяў у 1908—1909 гадах была ўтвораная арганізацыя, на чале якой стаў Раман Скірмунт³⁴. Мэтай гэтай арганізацыі было апанаваньне беларускага руху, а затым яго выкарыстаньне ў духу беларуска-польскага сужыцця.

Эпахальнымі ў гісторыі свайго развіцця беларусы лічылі паслярэвалюцыйныя гады 1906—1915 да выбуху ўсясьветнай вайны, а дакладней да нямецкай акупацыі. Па праўдзе кажучы, з прычыны пераследу, які прымяняўся расейскім урадам да беларускіх дзеячоў, палітычная праца ў гэты пэрыяд амаль зусім не вялася. Тым ня менш, існаваньне беларускай газеты («Наша Ніва»), а таксама культурна-асвет-

³⁰ Кола Я. — хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе Якуб Колас.

³¹ Гушча Тарас — адзін з псеўданімаў Якуба Коласа.

³² Навіна Антон — адзін з псеўданімаў Антона Луцкевіча.

³³ Власт — адзін з псеўданімаў Вацлава Ластоўскага.

³⁴ Маецца на ўвазе Краёвая партыя Літвы і Белай Русі, спроба стварэння якой была зроблена ў 1907 г. Паводле праекту Скірмунта, яна мусіла быць стаць пэўнага кшталту Краёвым саюзам з трыма партыйнымі філіямі — польскай, літоўскай і беларускай, кожная зь якіх мела б высокі ўзровень самастойнасці. Да канца гэты праект Р. Скірмунту давесці не ўдалося.

ГІСТОРЫЯ

ніцкая праца мелі свой уплыў на рост нацыянальнай сьвядомасьці сярод беларусаў. Хоць у параўнаньні з часам расейска-японскай вайны гэта быў пэрыяд высьпяваньня, ён меў, тым ня менш, сваё значэньне.

Толькі выбух усясьветнай вайны і акупацыя Беларусі нямецкімі войскамі ў 1915 г. стварылі зноў больш прыдатныя ўмовы для разьвіцьця беларускіх нацыянальных памкненьняў.

Немцы, аточаныя практычна з усіх бакоў, мусілі хапацца за ўсе сродкі для аслабленьня сваіх ворагаў. Яны намагаліся падарваць згуртаванасьць Расеі праз падтрымку сэпаратысцкіх і рэвалюцыйных імкненьняў паасобных народаў і партыяў, якія знаходзіліся пад расейскай уладай. Менавіта таму яны пачалі падтрымліваць разьвіцьцё літоўскага, беларускага і ўкраінскага народаў. Вядома, у такой ступені, у якой гэта адпавядала іх уласным інтарэсам.

Каб зацікавіць беларускія масы і ўцягнуць іх у працу, беларускія дзеячы ў такіх выключных умовах з дапамогай нямецкіх акупацыйных уладаў пачалі ствараць беларускія школы.

Яны мусілі пераадолець шмат цяжкасьцяў, напрыклад, адсутнасьць прыдатнай мовы. Граматыкі беларускай мовы папросту не існавала. Слоўнікавы запас народных гаворак быў вельмі бедны і ня меў словаў для акрэсьленьня больш складаных паняткаў. Акрамя таго, немагчыма было праводзіць заняткі на мове, якая ня мела самай элемэнтарнай спэцыяльнай і тэхнічнай тэрміналёгіі. Вялікай праблемай быў таксама недахоп адукаваных людзей, якія маглі б выкладаць па-беларуску.

З дапамогай значнай патэнцыйнай энэргіі, накопленай беларускімі дзеячамі, недахопы і перашкоды, якія паўставалі пры рэалізацыі пастаўленай мэты, удалося пераадолець. Праблему адсутнасьці прыдатных для навучаньня беларускай мовы, граматыкі, навуковай тэрміналёгіі вырашылі такім чынам, што пачалі спачатку выкладаць на расейскай мове. Другой праблема — адсутнасьці адпаведных настаўнікаў, якія выкладалі б па-беларуску, далі рады праз прыцягненьне настаўнікаў з былых расейскіх школаў. Такім чынам, беларускае школьніцтва існавала толькі як мэта, магчымая для дасягненьня, але толькі ў будучыні. Зь цягам часу настаўнікі, у большай ці меншай ступені авалодаўшы мовай, пачалі ўводзіць яе ў школы. Пры дапамозе акупацыйных уладаў былі ўтвораны некалькі гімназіяў і некалькі соцень звычайных школаў. Акрамя таго, нямецкія ўлады фінансавалі і спрыялі распаўсюду беларускай прэсы, а таксама распачалі зацятую антыпольскую прапаганду пад кулісным кіраўніцтвам нямецкіх вайсковых рэфэрэнтаў.

Каб мець магчымасьць зарыентавацца ў далейшым разьвіцьці беларускага руху, трэба адразу паказаць тых уплывы, каторыя яго фінансавалі і кіравалі ім і каторыя прывялі да таго, што рух, створаны і выгадаваны жьгўшымі на Беларусі палякамі, вырваўся з-пад іх уплываў і ўрэшце павярнуўся супраць Польшчы.

Беларускі рух, нягледзячы на ўсе намаганьні ўжо вядомых нам дзеячоў, быў залішне слабы, каб нават пры такіх спрыяльных умовах, як усясьветная вайна і расейская рэвалюцыя, мець магчымасьць паспяхова разьвівацца самастойна. Ён мусіў мець дастаткова моцную і ўмелую замежную дапамогу, каб падштурхнуць беларускі народ у цьвёрда акрэсьлены кірунак дзейнасьці. Такіх апекуноў беларусы знайшлі. Беларускі рух знаходзіўся ў такіх «шчаслівых» умовах, што мог выкарыстоўвацца для дасягненьня дзвюх мэтаў. Пачаткова ён мог паслужыць для падрыву суцэль-

насыці вялікай расейскай дзяржавы, пасля, дзякуючы падзелу беларускіх земляў паміж Расеяй і Польшчай, мог стаць агменем незадаволенасці і ачагом бунту на тэрыторыі таго, хто даваў горшыя ўмовы для побыту і нацыянальнага развіцця. Вышэй ужо неаднаразова адзначалася, што зямля была той справай, якая добра падыходзіла для эксплёатавання з гледзішча супярэчнасці інтарэсаў беларускага сялянства і польскага грамадзянства. І ў пазнейшым апісанні мы неаднаразова сустранемся з патрабаваннем падзелу зямлі з вялікіх маёнткаў паміж малазямельнымі і беззямельнымі ды пераканамся, што вырашэнне зямельнай праблемы было тым стымулам, які ўплываў на нацыянальнае ўсведамленне і пранікненне беларускага руху ў сялянскі асяродак. Зямельная праграма пазней эксплёатавалася бальшавікамі і выклікала шмат выступленняў, падчас якіх нават пралілася кроў, выразна прадэманстравалішы, хто падштурхоўвае да дзеянняў спакойны і лагодны беларускі народ.

Акрамя гэтага, для дзяржавы, якая хацела б выкарыстаць беларускі народ, ён быў зручны таму, што амаль ня меў інтэлігенцыі. Яе можна было стварыць, а стварыўшы ў сабою ж падрыхтаваных умовах, настроіць такім чынам, каб можна было ёю кіраваць.

Беларускім рухам першымі зацікавіліся немцы, а пасля Савецкая Расея і Літва.

Усясьветная вайна змусіла Нямеччыну, якая змагалася з мацнейшымі супернікамі, да выкарыстання ўсіх іхніх слабых бакоў. Нас цяпер цікавіць выкарыстанне слабасцяў Расеі. Беларускі рух быў адной з іх. Першапачаткова ўзгаданы замаскаванай пад беларускасць польскай ірыдэнтай (польска-беларускай арганізацыяй Р. Скірмунта), падтрыманы рэвалюцыйнымі расейскімі сферамі, што імкнуліся да звяржэння царызму, беларускі рух добра падыходзіў для нямецкіх мэтай. Таму падчас акупацыі яны пачалі падтрымліваць інтэлігенцкі рух, засноўваць школьніцтва і ствараць такім чынам прыхільную для сябе атмасферу сярод беларускіх палітычных дзеячоў.

Ад моманту, калі Польшча рашуча адхіліла нямецкія дамаганні, калі стварыла на ўсходніх ускраінах польскую вайсковую адзінку ў выглядзе корпусу генэрала Доўбара-Мусьніцкага³⁵, беларускі рух пачаў выкарыстоўвацца як процівага для народатворчых польскіх задумаў. (У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што корпус генэрала Доўбара-Мусьніцкага неаднаразова выступаў як абаронца буйной польскай зямельнай уласнасці. Арганізаваныя корпусам карныя экспедыцыі супраць сялянаў сталі прычынаю, што палякі зрабіліся найбольш ненавісным элементам, што паняцце «паляк» стала раўназначным паняццю «пана», які выступае супраць народных памкненняў. Гэтая нянавісць да палякаў пасля эксплёатавалася немцамі ў іх антыпольскай палітыцы.)

З часу стварэння корпусу ген. Доўбара-Мусьніцкага беларускі рух пачынае ўключацца ў гульню ў якасці фактару, выкарыстанне якога супраць Польшчы давала

³⁵ Доўбар-Мусьніцкі (Dowbor-Muśnicki) Юзэф (1867—1937) — польскі вайсковы дзяяч, генэрал, правадыр выступлення супраць Савецкай Расеі ў 1918 г. У 1917—1918 гг. быў арганізатарам і камандуючым I Польскага корпусу ў Расеі. Гэты корпус вёў актыўныя ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі, праводзячы падчас іх рэпрэсіі супраць мясцовага сялянства.

Першая ўсясьветная вайна. Мясцовыя жыхары разам з жаўнерамі кайзераўскай Нямецчыны на фоне камэндатуры. Мясцічка Турэц на Наваградчыне.

шмат магчымасцяў. Гэта зразумелі і Нямецчына, і Расея, і нават Літва. Для немцаў беларуская справа была важнай, бо магла стрымліваць кансалідацыю Польшчы і аслабляць яе. Аслабленьне Польшчы магло быць дасягнутае хоць бы шляхам адарваньня ад яе беларускіх земляў. Менавіта тут сышліся інтарэсы Нямецчыны, Савецкай Расеі і Літвы. Гэта трэба мець на ўвазе пры разглядзе далейшай гісторыі Беларусі.

Пераходзячы цяпер да разгляду далейшага разьвіцьця беларускага руху, трэба падкрэсьліць, што падчас усясьветнай вайны і расейскай рэвалюцыі яно ішло ў двух незалежных адзін ад аднаго кірунках. Першы зь іх быў засяроджаны ў Вільні і арыентаваўся на фэдэрацыю зь Літвой, другі ж канцэнтраваньне ў Менску і па чарзе хіліўся да Польшчы, да Расеі і да поўнай незалежнасьці.

ЧАСТКА III

Разьвіцьцё беларускага руху падчас Усясьветнай вайны

РАЗЬВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ НА ВІЛЕНШЧЫНЕ

Разьдзел VIII

Антон Луцкевіч. Нямецкая палітыка адносна акупаванага краю. Адносіны з палякамі, беларусамі і літоўцамі. «Гоман». Беларуская дэкларацыя да акупацыйных уладаў. Стварэньне літоўскай «Тарыбы». Адозва ад 11.XII.1917 г.

Беларуская справа ў віленскім асяродку зьвязаная з постацьцю Антона Луцкевіча, несумненна, аднаго з самых выдатных беларускіх дзеячоў. Ён паходзіў з польскай сям'і з засьценку ў Шаўляўскім павеце ў Літве. Быў стрыечным братам вядомага менскага польскага патрыёта д-ра Яна Офэнбэрга³⁶. Скончыў гімназію ў Шаўлях, потым паехаў у Пецяярбург, дзе паступіў на фізыка-матэматычны факультэт. Зь ягонай асобай мы ўжо сутыкаліся, бо ён быў адным з сябраў студэнцкага гуртка «Заг-

³⁶ Офэнбэрг (Ofenberg) Ян Якуб (1867—1953) — польскі грамадзкі дзяяч. Працаваў лекарам у Радашкавічах, з 1898 г. у Менску. У 1902—1903 гг. быў кіраўніком Менскага таварыства лекараў, з 1903 г. — галоўным лекарам шпітала Менскага дабрачыннага таварыства. Пасьля ўсталяваньня ў Менску бальшавіцкай улады жыў у Варшаве. Сымпатызаваў беларускаму нацыянальнаму руху, быў знаёмы з многімі беларускімі дзеячамі. Браты Луцкевічы былі ягонымі стрыечнымі пляменьнікамі.

ГІСТОРЫЯ

ляне сонца...», адным з заснавальнікаў арганізацыі «Беларуская рэвалюцыйная партыя», разам зь якой перажыў унутраную эвалюцыю і стаў сябрам Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Акрамя гэтага, ён быў адным з галоўных дзеячоў, што задавалі тон і кірунак газэце «Наша Ніва». У пачатку сваёй дзейнасьці трымаўся польскай арыентацыі.

Трохі выклаўшы вышэй супольнасьць нямецка-беларускіх інтарэсаў, пяройдзем цяпер да разьвіцьця беларускай справы ў віленскім асяродку.

Палітыка Нямецчыны ў дачыненні да паступова акупаваных тэрыторыяў Літвы не была аднароднай. Гэта вынікала зь няведаньня тых адносінаў, якія акупанты засьпелі на захопленых тэрыторыях.

Разьлічваючы апынуцца ў расейскай краіне, немцы апынуліся ў краі, польскасьць якога адразу кідалася ў вочы, бо ўсё расейскае прышлае насельніцтва, чыноўнікі зь сем'ямі пакінулі край разам з адступаўшымі расейскімі войскамі³⁷. На месцы ж засталіся галоўным чынам палякі, габрэі, літоўцы і каталіцкая частка беларусаў, якія хінуліся да Польшчы.

Палякам за кароткі прамежак часу ўдалося арганізаваць школьнае навучаньне і вылучыцца як дамінантны элемэнт, які мог прадстаўляць большасьць насельніцтва і адыгрываць кіраўнічую ролю.

Нямецкія войскі, увайшоўшы ў Вільню, былі ўражаныя яе польскасьцю і прадэманстравалі сваю ўражанасьць адозвай, падпісанай графам Пфэйлем* і апублікаванай 18.IX.1915 г., вынятка зь якой прыводзяцца:

Нямецкія збройныя сілы выгналі расейскія войскі з тэрыторыі польскага гораду Вільні і ўвайшлі ў гэты славеты і поўны традыцыі горад. Ён быў заўсёды жамчужынай у слаўным Польскім Каралеўстве. Гэтае Каралеўства — сябар нямецкаму народу. Нямецкае войска горача спачувае польскаму насельніцтву, выстаўленаму на такія цяжкія выпрабаваньні...

Нямецкія збройныя сілы жадаюць прыкласьці ўсе намаганьні, каб аблегчыць насельніцтву Польшчы цяжкасьці навязанай яму вайны. Так будзе і ў Вільні...

Клопат пра бясьпеку і дбаньне пра парадак і спакой у горадзе павінны застацца ў вопытных руках ранейшага гарадзкога начальства...

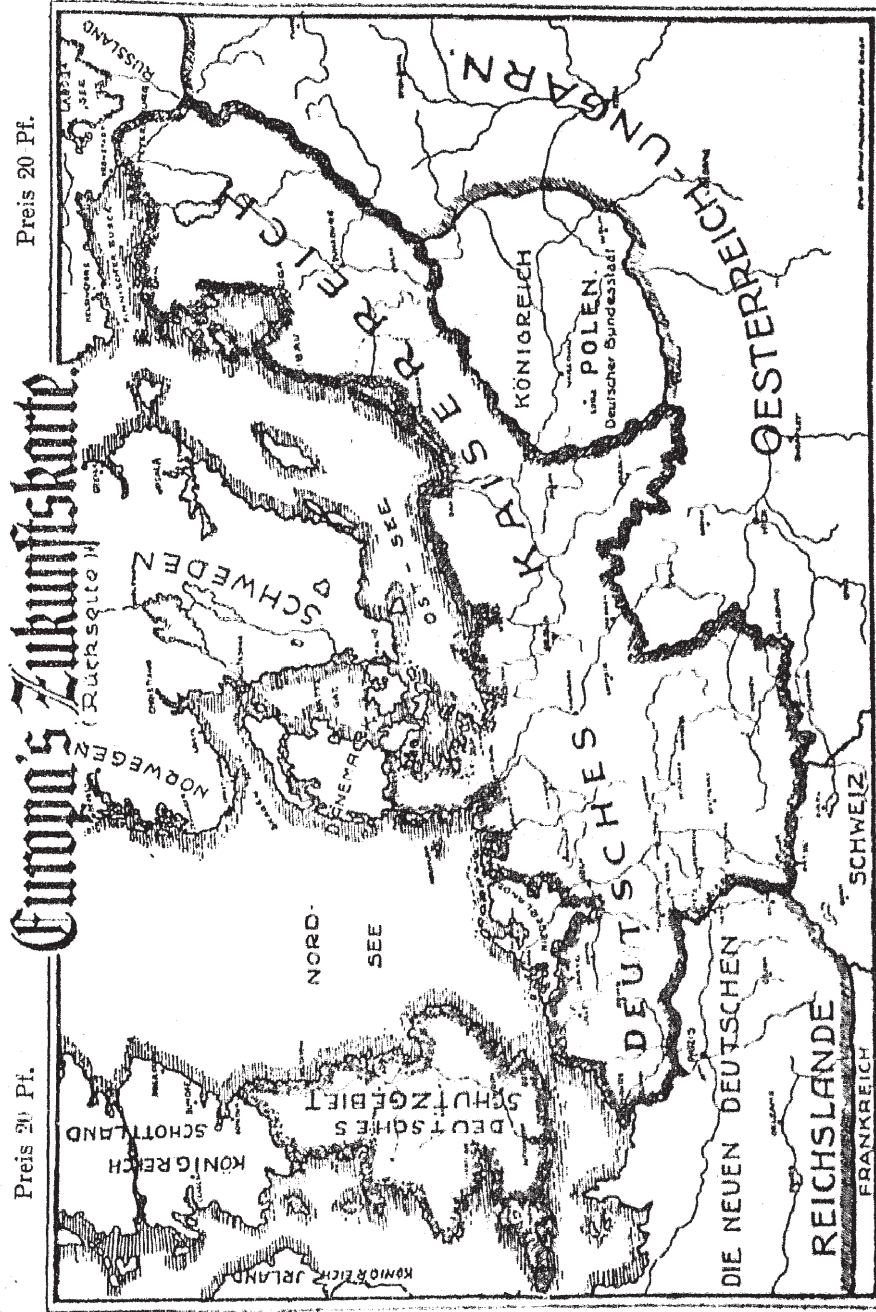
Няхай Бог дабраславіць Польшчу.

Літва павінна была стаць здабычай нямецкай анэксійнай палітыкі. Пра гэта казаў у сваёй прамове канцлер Райху Бэтман-Гольвег³⁸ 5 красавіка 1916 г., гаворыць нам таксама пра гэта «Europas Zukunftskarte»³⁹ ад 1912 г. (гл.: Ладнов, Е. Огнем і

³⁷ Тут аўтары працы замоўчваюць той факт, што асноўная маса ўцекачоў з тэрыторыі Беларусі падчас першай усясьветнай вайны былі праваслаўнымі беларусамі — карэннымі жыхарамі гэтых земляў, а прышлы расейскі элемэнт складаў адносна невялікую частку.

³⁸ Бэтман-Гольвег (Bethmann Hollweg) Тэабальд (1856—1921) — германскі дзяржаўны дзяяч. У 1909—1917 гг. быў райхсканцлерам Германскай імперыі і міністрам-прэзыдэнтам Прусіі, адыграў значную ролю ў разьвязваньні першай усясьветнай вайны.

³⁹ «Мапа будучай Эўропы» (ням.).

Preis 20 Pf.

Preis 20 Pf.

Alle Rechte vorbehalten.
 Unberechtigter Nachdruck wird gerichtlich verfolgt.
 Fritz Steidl's Verlag, Berlin W. 57.

wie die deutsch-österreichischen Heere dieselben gestalten Werden!
 Eigentum & Entwurf von Alban Rumann, Redacteur der „Saargross
 stadtbrille“ in Saarbrücken.

Карта будущей Европы, как ее установят германо-австрийские войска.
 Издана редактором газеты „Saargross-stadtbrille“ в Saarbrücken, Альбаном Румань, 1912 г.

Нямецкая «Мапа будучай Эўропы», зьмешчаная ў кнізе Я. Ладнова «Огнем и мечом, голодом и болезнями» ў 1922 г.

ГІСТОРЫЯ

Мечом, голодом и болезнями. С. 225⁴⁰). Паводле гэтай мапы, «Deutsches Kaiserreich»⁴¹ павінна было цягнуцца ўздоўж Балтыйскага мора, займаючы Пецярбург, затым ніжэй за Дзвінск і Вільню, вылучаючы невялікае «Königreich Polen» (Deutscher Bundesstaat)⁴². На поўдзень ад нямецкага абшару, ахопліваючы польскую выспу, павінны былі цягнуцца абшары «Oesterreich-Ungarn»⁴³, некуды далёка на поўнач і ўсход, амаль пад Пецярбург.

Прыгадаць вышэйзгаданую мапу трэба таму, што нямецкая экспансія імкнулася на ўсход, а таксама таму, што ў адносінах да беларускіх і літоўскіх тэрыторыяў мапа 1912 г. адпавядала вайсковай кампаніі 1915—1918 гг.

Немцы хутка зарыентаваліся, што «палякі ў Віленскай адміністрацыйнай акрузе зьяўляюцца адзіным народам, які мае дзяржаватворчыя якасці» (ліст фон Бэкерата⁴⁴, былога начальніка ўправы Вільні, да генэрала Людэндорфа⁴⁵). Яны разумелі, што палякі, імкнучыся да аднаўленьня Польшчы, будуць, натуральна, процістаяць нямецкім анэксійным дамаганьням. Таму «галоўнакамандуючы на ўсходзе выдаў распараджэньне, каб у падуладных яму акругах змагаліся з польскімі ўплывамі і процістаялі ім, а таксама падтрымлівалі іншыя народы (літоўцаў, беларусаў і габрэяў)»⁴⁶.

Немцы зьвярнуліся перш за ўсё да беларусаў. Яны ў гэты час сталі самым прывілеяваным народам. Разам з польскай, літоўскай і жаргонам беларуская мова стала афіцыйнай мовай. Як ужо вышэй згадвалася, нямецкія ўлады пачалі падтрымліваць і ствараць беларускае школьніцтва. Акупацыйныя ўлады стварылі беларускую газэ-

⁴⁰ Маецца на ўвазе кніга Яўгена Ладнова «Огнем и мечом, голодом и болезнями», якая выйшла ў Варшаве ў 1922 г. пад шыльдай Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту. Яе выданьне было прымеркавана да парлямэнцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г., на якія заходнебеларускія нацыянальныя партыі і арганізацыі ішлі ў складзе Блёку нацыянальных меншасцяў Польскай Рэспублікі. Актыўны ўдзел у арганізацыі гэтага агульнадзяржаўнага блёку бралі прадстаўнікі нямецкай нацыянальнай меншасці ў Польшчы. Я. Ладноў, зьвязаны зь беларускім рухам і адначасова супрацоўнічаючы з П аддзелам Генэральнага штабу, намагаўся ў гэтай працы, пры дапамозе тэндэнцыйна падабраных фактаў, даказаць, што толькі дзякуючы нямецкім інтрыгам была зьнішчаная Расея і можа быць разбураная Польшча. Акрамя гэтай кнігі, Ладноў у той самы перадвыбарчы час выдаў прапагандысцкую брашуру на польскай мове «Przeciwno blokowi z Niemcami» («Супраць блёку зь немцамі»), надрукаваную ў Баранавічах, а трохі пазьней, у 1923 г., у Варшаве — францускамоўную брашуру «Les protocoles de Ludendorff-Stinnes-Tchitchérine» («Прагаколы Людэндорфа-Стынаса-Чычэрына»).

⁴¹ «Германская імперыя» (ням.).

⁴² «Польскае каралеўства» (саюзная зь Нямецкай дзяржава) (ням.).

⁴³ «Аўстра-Вугоршчына» (ням.).

⁴⁴ Бэкерат (Beckerath) фон — нямецкі ротмістар, начальнік Віленскай вайсковай управы ў пачатку нямецкай акупацыі ў Першую ўсясьветную вайну. Займаў выразна прапольскую пазыцыю. Пра беларусаў пісаў: «Беларусы ніколі не выказвалі імкненьня да дзяржаўнае самастойнасьці. Некаторыя імкненьні сэпаратысцьныя, якія разьвіваюць некалькі археалягаў і літаратараў зь Вільні, трэба залічыць да мясцовых спраў, якія ня маюць палітычнага значэньня». Пад ціскам прадстаўнікоў няпольскіх нацыянальных групаў Віленшчыны, у першую чаргу літоўцаў, вясной 1916 г. гэты дзяяч быў заменены на гаўтмана Поля (Pohl), які ведаў літоўскую мову.

⁴⁵ Людэндорф (Ludendorff) Эрых (1865—1937) — нямецкі генэрал, падчас Першай ўсясьветнай вайны камандуючы нямецкімі войскамі на ўсходнім фронце.

⁴⁶ Ладнов, Е. Огнем и мечом, голодом и болезнями. Варшава, 1922 (заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»).

ту пад назвай «Гоман»⁴⁷, у якой сярод іншых працавалі Іван і Антон Луцкевічы і Вацлаў Ластоўскі. У гэтай газэце Антон Луцкевіч разгарнуў кампанію ў кірунку стварэння беларуска-літоўскай дзяржавы. У гэтай справе дарэчным будзе цытаванне артыкула, у якім думка пра аднаўленне былога Вялікага Княства Літоўскага як незалежнай дзяржавы выказваецца зусім выразна.

У апошні год жыцця, калі справа вызвалення Літвы і прынамсі часткі Беларусі, занятай нямецкімі войскамі, пастаўлена на парадак дня, грамадзкая думка беларусаў і літоўцаў стварыла палітычную ідэю, якая зусім выразна кажа пра незалежнае існаванне былога В. кн. Літоўскага. Новая краёвая палітычная формула адкідае пры гэтым усе тыя абмежаванні, якія нам хочучь навязаць чужыя для нас людзі, што прыехалі з суседняй Польшчы; ні беларусы, ні літоўцы, ні іншыя сыны нашай зямлі ня могуць пагадзіцца зь меркаваннем, каб еднасьць беларуска-літоўскага краю з Польшчай была пастаўленая ў якасці ўмовы вызвалення. Наш край можа вызначыць падставы сваіх адносінаў да суседзяў, нельга яму навязаць зверху той ці іншай формы стасункаў, якія выцякаюць з яго патрэбаў.

Падтрымліваючы беларускі рух і яго антыпольскае стаўленне, акупацыйныя ўлады, аднак, не дазволілі склікаць канфэрэнцыі Вялікага Княства Літоўскага, якая павінна была, паводле праекту Антона Луцкевіча, складацца з тых асобаў дэмакратычных поглядаў, якія імкнуцца да аднаўлення беларуска-літоўскай дзяржаўнасці⁴⁸.

У канцы 1915 г. у Вільні ствараецца канспірацыйны Беларускі нацыянальны камітэт⁴⁹, сябрамі якога былі: прадстаўнікі Віленшчыны браты Антон і Іван Луцкевічы, Буйло, Гарэцкі, Родзевіч, два браты Станкевічы⁵⁰ і Валэйша⁵¹, а таксама Па-

⁴⁷ «Гоман» — беларуская газэта, выдавалася ў Вільні з лютага 1916 г. да канца 1918 г. спачатку толькі лацінкай, а пасля лацінкай і кірыліцай. Яе рэдактарамі былі Вацлаў Ластоўскі і Язэп Салавей (з сярэдзіны 1917 г.).

⁴⁸ Тут ідзе гаворка пра спробу стварэння ў канцы 1915 — пачатку 1916 гг. т. зв. Канфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага, якая павінна была згуртаваць прадстаўнікоў усіх асноўных краёвых нацыянальнасцяў. Гэтая ідэя правалілася ў першую чаргу праз супярэчнасці паміж яе меркаванымі суарганізатарамі.

⁴⁹ Правільна «Беларускі народны камітэт».

⁵⁰ Пад братамі Станкевічамі маглі мецца на ўвазе стрыечныя браты Адам і Станіслаў Станкевічы. Іхным сваяком зьяўляўся таксама і Янка Станкевіч. Аднак, у любым разе, аўтарамі «Кароткага нарысу...» тут зробленая памылка, бо ўсе гэтыя дзеячы ў 1915 г. знаходзіліся па-за межамі Вільні.

⁵¹ Валэйша Станіслаў — беларускі грамадзкі дзеяч. З канца 1915 г. адзін з арганізатараў беларускага кааператыву «Райніца» ў Вільні, быў ягоньм віцэ-маршалкам. У 1920 г. фігураваў у спісе «беларускіх работнікаў у Вільні і ваколцах». Быў сябрам прэзідыюму Віленскай Беларускай рады, сябрам Віленскага БНК, загадчыкам яго юрыдычнага аддзелу і старшынём Рэвізійнай камісіі. Зьяўляўся таксама старшынём рэвізійнай камісіі Беларускага камітэту дапамогі ахвярам вайны, старшынём Рады старшыняў Беларускага музычна-драматычнага гуртка, уваходзіў у склад Беларускай цэнтральнай школьнай рады. Падчас парламэнцкіх выбараў 1922 г. зьяўляўся старшынём Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту гораду Вільні. У пачатку 1920-х гг. арганізатар і старшыня Беларускага грамадзянскага сабранаў у Вільні, пасля актыўна палянафільскіх арганізацыяў. Заснаваў г. зв. Беларускі клуб у Вільні, які ў 1925 г. быў закрыты польскімі ўладамі як асяродак азартных гульняў. 19 жніўня 1933 г. у заходнебеларускай газэце «Родны край» згадвалася, што Валэйша «сядзіць у вастрозе за крымінальныя праступкі».

ГІСТОРЫЯ

вал Аляксук⁵² і Сянкевіч*, якія прадстаўлялі Гарадзеншчыну⁵³.

У Вільні ў 1915 г. быў створаны Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны.

Грамадзкія і палітычныя пастуляты беларусы сфармулявалі ў дэкларацыі, пададзенай Райхканцлеру праз Начальніка Управы Літвы ў Вільні ў снежні 1917 г. Дэкларацыя была складзеная, безумоўна, пры падтрымцы акупацыйных уладаў. Пастуляты гучалі наступным чынам:

Маючы на ўвазе:

1) што беларуска-літоўскія землі складаюць праўна-дзяржаўную і эканамічна-гаспадарчую цэласць, створаную цягам вякоў на грунце супольнай гандлёва-прамысловай арганізацыі;

2) што агульныя эканамічныя ўмовы краю патрабуюць вольнага доступу да мора, сыстэма ж дарогаў і рэк адмыслова зьвязвае яго з партамі Балтыйскага мора праз пасярэдніцтва Курлянды;

3) што ў сацыяльных умовах побыту народаў толькі аднаўленьне страчанай дзяржаўнасці злучаных у адно цэлае літоўска-беларускіх земляў можа забяспечыць нашаму краю і яго народам максымум вольнага і ўсебаковага разьвіцця паводле лёзунгаў эўрапейскай дэмакратыі аб праве народаў на самавызначэньне;

4) што ўсе акупаваныя беларуска-літоўскія землі складаюць аснову былога незалежнага Вялікага Княства Літоўскага, якое ўжо падчас свайго стварэньня складалася з двух народаў: літоўскага і беларускага,

мы, ніжэй падпісаныя прадстаўнікі беларускай арганізаванай грамадзкасці, выказваем патрабаваньне беларускага народу, каб акупаваныя беларуска-літоўскія землі складалі незалежную дэмакратычную дзяржаву, складзеную зь дзвюх аўтаномных нацыянальна-тэрытарыяльных адзінак: беларускай і літоўскай у найцяснейшым саюзе з Курляндый.

Беларускае грамадства моцна жадае, каб у імя права адзінаства беларускага народу, падзеленага лініяй фронту, а таксама ў імя адзінаства ўсіх беларуска-літоўскіх земляў, якія заўсёды складалі ядро Вялікага Княства Літоўскага, у склад згаданай

⁵² Аляксук Павал (1892 — пасля 1931) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1915 г. быў адным з заснавальнікаў Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны ў Вільні і ягоным паўнамоцным прадстаўніком на Гарадзеншчыне. Удзельнік I Усебеларускага зьезду. У 1918—1919 гг. кіраваў Гарадзенскім БНК, у 1919—1920 гг. — Беларускай вайсковай камісіяй. Са жніўня 1920 г. старшыня Беларускага палітычнага камітэту ў Варшаве, узначаліў створаны С. Булаком-Балаховічам «беларускі ўрад» у Мазыры. У 1921 г. стварыў арганізацыю «Беларуская краёвая сувязь», якая прапагандавала саюз з Польшчай і насуперак пастановы Віленскага БНК удзельнічала ў выбарах у Віленскі сойм. Удзельнічаў у беларускай нацыянальна-палітычнай нарадзе ў Празе ў верасні 1921 г. У 1920-я гг. працаваў адвакатам у Наваградку. Быў намеснікам старшыні і старшынём Наваградзкай павятовай управы ТВШ. Абіраўся ў Наваградзкі павятовы сойм. Згодна зь беларускімі газэтамі, у 1931 г. падпаліў сваю маёмасьць у Наваградку, якую перад гэтым застрахаваў на 100 тысяч злотых, за што трапіў у турму. Далейшы лёс невядомы.

⁵³ Пры пераліку сябраў Віленскага Беларускага народнага камітэту дапушчаныя вялікія недакладнасьці. Прынамсі, Леапольд Родзевіч, Максім Гарэцкі, Канстанцыя Буйло і абодва Станкевічы ніяк не маглі ўваходзіць у ягоны склад, бо ў 1915 г. знаходзіліся далёка па-за межамі Вільні.

дзяржаўнай арганізацыі была ўключана таксама рэшта беларускіх земляў як часткі цэлага.

*Мы сьведчым, што беларускае арганізаванае грамадства, паводле вышэйадзначанага, у сваёй палітычнай арыентацыі лічыць абавязковым апору на тую з суседніх вялікіх дзяржаваў (вядома, на Нямеччыну. — **заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**), якая на аснове мірных пагадненьняў узмоцніць сваё панаваньне на ўзьбярэжжы Балтыкі, неабходным для жыцьця і вольнага разьвіцьця нашага краю».*

Немцы, аднак, зарыентаваўшыся, што ўплывы беларусаў малыя, зьвярнуліся ў сваю чаргу да літоўцаў, якія лепш падыходзілі для анэксійнай і антыпольскай палітыкі. Літоўцы ўтварылі Краёвую Раду («Тарыбу»), якая 11 сьнежня 1917 г., сярод іншага, праклямавала:

...аднаўленьне незалежнай літоўскай дзяржавы са сталіцай у Вільні і разарваньне ўсіх дзяржаўных сувязяў, якія існавалі паміж ёй і іншымі народамі...

Разам з тым вельмі важным быў наступны пункт гэтай ухвалы:

...Улічваючы жыцьцёвыя інтарэсы Літвы, якія патрабуюць трывалых і шчыльных стасункаў з Германскай імперыяй, Краёвая рада выказваецца за вечныя і моцныя саюзныя адносіны літоўскай дзяржавы з Германскай імперыяй, якія павінны знайсці сваё ўвасабленьне перш за ўсё ў ваеннай, камунікацыйнай канвэнцыях, а таксама ў мытным і манэтэрным саюзе.

У 1918 г. была створаная Беларуская Рада, якая дэлегавала ў Тарыбу 6 прадстаўнікоў, а таксама кандыдата на пасаду беларускага міністра пры літоўскім урадзе⁵⁴.

Аднак параза Нямеччыны на заходнім фронце зьвяла ў нівошта ўсе яе анэксіянісцкія намеры. Немцы мусілі адступіць зь Літвы, а іх месца пачалі займаць бальшавікі.

⁵⁴ Віленская Беларуская Рада дэлегавала сваіх прадстаўнікоў у Літоўскую Тарыбу 27 лістапада 1918 г. Гэтымі прадстаўнікамі былі Вацлаў Ластоўскі, Іван Луцкевіч, Янка Станкевіч, Дамінік Сямашка, Уладзіслаў Талочка і Казімер Фалькевіч. 4 красавіка 1919 г. у Тарыбу былі кааптаваныя два прадстаўнікі (Іван Карчынскі і Канстанцін Бялецкі) Беларускай Рады Гарадзеншчыны. Міністрам беларускіх спраў у 1918 г. быў прызначаны Язэп Варонка.

ГІСТОРЫЯ

Беларускія і іншыя пэрыядычныя выданьні, якія выдаваліся ў Беларусі на працягу 1910-х гг.

Рэдакцыя беларускай газеты пасья папцэйскага ператрусу.

Рэдактар беларускіх газэт «Гоман» (1917—1918 гг.) і «Грамадзкі голас» (1924—1926 гг.) Язэп Салавей.

РАЗЬВІЦЬЦЁ БЕЛАРУСКАГА РУХУ НА МЕНШЧЫНЕ

Разьдзел IX

Расейская рэвалюцыя. Арганізацыя беларускага войска. «Беларускі нацыянальны камітэт» у Менску. Раман Скірмунт. Зьезды. «Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны». «Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў». «Цэнтральная беларуская вайсковая рада». «Вялікая беларуская рада»

Абуджэньне сэпаратысцкіх нацыянальных памкненьняў падчас расейскай рэвалюцыі ахапіла і беларусаў. Палякі і ўкраінцы вылучаліся ва ўсёй Расеі і стваралі асобныя вайсковыя адзінкі. У часы Керанскага беларусы, асабліва жаўнеры і афіцэры, зажадалі прадэманстраваць сваю асобнасьць ад расейцаў і стварыць беларускія нацыянальныя часткі. Рэвалюцыйныя ўлады не маглі афіцыйна забараніць гэтай беларускай кампаніі, бо ім не дазваляў гэтага абвешчаны лёзунг «самавызначэньня народаў». Аднак сэпаратысцкія памкненьні беларусаў былі для іх непрыемнай нечаканасьцю. Справа арганізацыі беларускага войска пасоўвалася паволі з тае прычыны, што расейскія ўлады чынілі перашкоды, а таксама таму, што нацыянальна свядомых беларусаў было няшмат.

Наагул думка аб незалежнай Беларусі і стварэньні незалежнага войска не дайшла яшчэ да беларускага народу. Гэтая ідэя нават сярод беларускіх дзеячоў ня выспела канчаткова. Незалежнасьць Беларусі не была тым лёзунгам, які мог падштурхнуць да дзеяньняў увесь беларускі народ. Гэты лёзунг быў залішне новы. Трэба ўлічваць, што ідэі, якія высоўваліся лідэрамі беларускага руху, былі чужыя народным масам, яшчэ далёкім ад нацыянальнага ўсьведамленьня. Лёзунг незалежнай Беларусі ня быў народжаны масамі, якія пад прыгнётам захопнікаў чакаюць толькі зручнага моманту, каб скінуць сваё ярмо. Гэта было не імкненьне, народжанае воляй народу, які зразумеў патрабаваньне моманту, а хутчэй пераймальны парыв групы дзеячоў, за прыклад якім служылі палякі і ўкраінцы.

Рэвалюцыйны рух паўплываў на рост Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якая пачала гуртаваць беларусаў ня толькі ва ўсходняй частцы Беларусі, але і ў глыбіні Расеі.

У гэты час адбыўся шэраг зьездаў, на якіх дзеячы абмяркоўвалі актуальныя справы, дэманструючы адначасова тое, што беларускі рух жыве і выкарыстоўвае ўмовы, якія стварыліся пасля расейскай рэвалюцыі. 23.ІІІ.1917 г. адбыўся зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады ў Менску⁵⁵, у траўні 1917 г. адбыўся зьезд беларускіх ксяндзоў, у ліпені — першы зьезд беларускіх каапэратываў і г. д.

⁵⁵ Канфэрэнцыя Беларускай Сацыялістычнай Грамады адбылася ў Менску 25 сакавіка 1917 г., непасрэдна перад адкрыцьцём зьезду беларускіх нацыянальных арганізацыяў 25—27 сакавіка 1917 г. На гэтай канфэрэнцыі пастанавілі аднавіць легальную дзейнасьць арганізацыі.

Грамадзкае, палітычнае і нацыянальнае жыццё праявілася тады ў існаванні Беларускай Сацыялістычнай Грамады з аддзеламі ў Пецяярбургу, Маскве, Віцебску, Бабруйску, на Украіне і ў Сібіры; Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску⁵⁶; Беларускай нацыянальнай грамады ў Менску, Магілёве, Пецяярбургу і ў Маскве⁵⁷, а таксама цэлага шэрагу кааператываў.

Беларускі нацыянальны камітэт у Менску стараўся з усіх гэтых арганізацыяў стварыць нейкае прадстаўніцтва, якое прадстаўляла б беларускі рух навуонкі. Дзеля гэтага рабіліся спробы склікання зьезду. Зьезд адбыўся летам 1917 г.⁵⁸ і стварыў Цэнтральную раду беларускіх арганізацыяў, мэты якой не былі тады зусім выразна акрэсленыя. Ва ўсялякім разе, гэта быў першы крок да наладжвання сувязяў паміж паасобнымі арганізацыямі і да стварэння адзінкі прадстаўнічага характару.

Цэнтральная рада беларускіх арганізацыяў на сваіх сходах больш дакладна вызначыла гэтую ідэю. З 5 па 17 лістапада 1917 г. адбыўся зьезд беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту⁵⁹, на якім была створаная Цэнтральная беларуская вайсковая рада. Старшынём гэтай рады быў выбраны Сымон Рак-Міхайлоўскі, віцэ-старшынямі — афіцэры Вячаслаў Адамовіч⁶⁰ і Ярашэвіч⁶¹. Мэтай Цэнтральнай беларускай вайсковай рады была арганізацыя беларускага войска. З прычыны таго, што Цэнтральная вайсковая рада, як сьведчыць яе назва, мелася ахапіць усе вайсковыя справы і прадстаўляць вайсковыя шэрагі паасобных франтоў, 3—8 сьнежня 1917 г. яна склікала вайсковыя зьезды франтоў: Паўночнага ў Віцебску, Паўднёвага ў Кіеве, Румынскага ў Адэсе⁶².

⁵⁶ Беларускі нацыянальны камітэт у Менску — орган палітычнага прадстаўніцтва беларускага нацыянальнага руху ў сакавіку-ліпені 1917 г.

⁵⁷ Беларуская народная грамада — грамадзка-палітычная, культурна-асьветная і дабрачынная арганізацыя, якая дзейнічала ў 1917—1918 гг. сярод нараджэнцаў Беларусі. Першапачаткова была заснаваная ў Маскве, аднак мела філіі ў іншых гарадох былой Расейскай імперыі. Выступала за аўтаномію Беларусі ў складзе Расеі.

⁵⁸ Маецца на ўвазе зьезд беларускіх нацыянальных партыяў і грамадзкіх арганізацыяў, які адбыўся 8—10 (21—23) ліпеня 1917 г. у Менску.

⁵⁹ На самай справе гэты зьезд, які дакладна называўся зьездам беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту, 12-й арміі Паўночнага фронту і Балтыйскага флэту, праходзіў у Менску з 31 кастрычніка па 6 лістапада (паводле старога стылю — з 13 па 19 лістапада) 1917 г.

⁶⁰ Адамовіч Вячаслаў — старэйшы (1864—1939) — беларускі палітычны й вайсковы дзяяч, выдавец, публіцыст. У 1907—1914 гг. выдаваў у Коўне газэту «Северо-западный телеграф». З 1917 г. удзельнічаў у беларускім вайсковым руху. У 1919—1920 гг. быў сябрам Беларускай вайсковай камісіі, браў удзел у стварэнні арганізацыі «Зялёны Дуб». У 1920-я гг. браў удзел у дзейнасці беларускіх палянафільскіх арганізацыяў.

⁶¹ Ярашэвіч Міканор (1885 — пасля 1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1917 г. адзін з кіраўнікоў Менскай губэрнскай земскай управы. У пачатку сакавіка 1918 г. кааптаваны ў Раду БНР, 25 сакавіка 1918 г. выйшаў зь яе, не пагадзіўшыся з прыняццем III Устаўной граматы. У 1919—1920 гг. узначальваў Менскую губэрнскую ўправу.

⁶² 3—8 (16—21) сьнежня 1917 г. — гэта час працы толькі аднаго зь пералічаных зьездаў беларусаў-вайскоўцаў — Румынскага фронту ў Адэсе. Зьезд беларусаў-вайскоўцаў Паўночнага фронту праходзіў з 15 па 20 лістапада (з 28 лістапада па 3 сьнежня) 1917 г., а зьезд беларусаў-вайскоўцаў Паўночна-Заходняга фронту — з 17 па 22 сьнежня 1917 г. (з 30 сьнежня 1917 г. па 4 студзеня 1918 г.).

Згаданыя зьезды, а таксама зьезд беларускіх уцякацкіх арганізацыяў, скліканы «Беларускай нацыянальнай грамадой» у Маскве⁶³, выказалі ідэю стварэння адзінай, вышэйшай арганізацыі, якая б ахапіла ўвесь комплекс спраў беларускага народу.

Гэтыя зьезды яшчэ стаялі на пазыцыі саюзу з Расеяй.

У Менску ўтварылася Вялікая беларуская рада, у склад якой уваходзілі прадстаўнікі ўсіх існых беларускіх арганізацыяў⁶⁴. Цэнтральная беларуская вайсковая рада была аўтаномнай адзінкай Вялікай рады.

Вынікі працы Вялікай рады — зусім нязначныя. Яна, безумоўна, мела шмат добрай волі і, мабыць, даволі шырокія пляны, але ёй не хапала людзей, з дапамогай якіх можна было б узяць уладу на тэрыторыі краю ў свае рукі. Акрамя таго, яна ня мела настолькі моцнай волі, каб зрабіць нейкія дзеянні. Таму ў далейшым Вялікая рада толькі збіралася на нарады, улада ж над цэлым краем знаходзілася ў руках Рэвалюцыйнага камітэту, які дзейнічаў у якасці органу Часовага рэвалюцыйнага ўраду⁶⁵.

Тым часам у кастрычніку 1917 г. абрынуўся ўрад Керанскага, да ўлады прыйшлі бальшавікі. Армія канчаткова расклалася, а Расея занепадала. Папярэдняе ўладкаваньне ператварылася ў руіны, на якіх стаялі правадзры новага ладу, Ленін і Троцкі, дэмагагічнымі лёзунгамі здабываючы сабе папулярнасьць сярод зьнясіленых вайноў работніцкіх і сялянскіх масаў.

Увесь адміністрацыйны апарат быў рэарганізаваны ў камуністычным духу, ствараліся Саветы з удзелам рабочых, сялянаў і жаўнераў. У Менску стварыўся Савет народных камісараў Заходняга краю і фронту ў наступным складзе:

Ландар⁶⁶ (латыш) — старшыня Савету народных камісараў,

Берсан⁶⁷ (габрэй) — народны камісар нацыянальных спраў,

Рэзаўскі⁶⁸ (латыш) — народны камісар унутраных спраў,

Харунжы Мясьнікоў⁶⁹ — народны камісар вайсковых спраў (камандаваньне Заходняга фронту).

⁶³ У 1917 г. адбыліся 2 зьезды ўцекачоў-беларусаў, арганізаваныя Беларускай народнай грамадой у Маскве. Першы зь іх адбыўся 24—27 верасьня 1917 г., а другі — 19—21 лістапада 1917 г.

⁶⁴ Вялікая Беларуская Рада была ўтвораная на 2-й сесіі Цэнтральнай Рады беларускіх арганізацыяў, якая праходзіла з 15 па 24 кастрычніка 1917 г. у Менску. Гэтая арганізацыя праіснавала да сьнежня 1917 г. і склала свае паўнамоцтвы пасля скліканьня I Усебеларускага зьезду.

⁶⁵ Маецца на ўвазе Ваенна-рэвалюцыйны камітэт Заходняга фронту, утвораны менскімі бальшавікамі 26 кастрычніка 1917 г., адразу пасля здзяйсненьня дзяржаўнага перавароту ў Петраградзе. У яго складзе не было ніводнага беларуса. Гэты орган дзейнічаў да 26 лістапада 1917 г., калі замест яго былі створаныя Абласны выканаўчы камітэт Заходняй вобласьці і фронту (Аблвыканкамзах) і Савет народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту.

⁶⁶ Ландар Карл (1883—1937) — савецкі дзяяч, у 1917—1918 гг. старшыня Савету народных камісараў (СНК) Заходняй вобласьці і фронту.

⁶⁷ Берсан Станіслаў (1895—1919) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Сябра Савету народных камісараў Заходняй вобласьці і фронту і Часовага рабоча-сялянскага ўраду ССРБ.

⁶⁸ Рэзаўскі Людвіг (1887—1980) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Зь лістапада 1917 г. народны камісар народнай асьветы і ўнутраных спраў СНК Заходняй вобласьці і фронту.

⁶⁹ Мясьнікоў (Мясьнікян) Аляксандар Фёдаравіч (1886—1925) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч, у 1918—1919 гг. фактычны кіраўнік савецкіх уладных структураў на тэрыторыі Беларусі.

Крываашэін⁷⁰ — камэндант гораду і камандзір менскага гарнізону.

Вялікая Беларуская Рада намагалася пасунуць далей справу ўтварэння беларускага войска. Савет народных камісараў перашкаджаў гэтай працы. Ня могуць прыйсці да паразумення з бальшавіцкімі ўладамі, Вялікая Беларуская Рада пастанавіла склікаць зьезд прадстаўнікоў усіх беларускіх партыяў і арганізацыяў, зь якіх утварылася сама, а таксама дэлегатаў гарадоў і вясковых гмінаў, каб атрымаць ад яго паўнамоцтвы для далейшай працы. Акрамя таго, многія бягучыя справы патрабавалі разгляду ў больш шырокім коле. Нягледзячы на перашкоды савецкіх уладаў, Рада арганізавала гэты зьезд.

Разьдзел X

I Усебеларускі зьезд у Менску. Разгон зьезду бальшавікамі. Выканаўчы зьезд Рады I Усебеларускага зьезду. Ухвала зьезду. Роспуск Цэнтральнай беларускай вайсковай рады. Недапушчэньне беларускай дэлегацыі да ўдзелу ў працы мірнай канфэрэнцыі ў Берасьці

У зьездзе, які пачаўся 5 сьнежня 1917 г., узялі ўдзел прадстаўнікі губэрнскіх зямстваў, павятовых, гмінных і вясковых самаўрадаў, прафэсійных і каапэратыўных саюзаў, вайскоўцаў з фронту і тылоў арміі, камітэтаў уцекачоў і да таго падобных грамадзкіх і палітычных арганізацыяў Беларусі. Найбольш былі прадстаўлены ўсходнія часткі краю. Усяго ў зьездзе ўзялі ўдзел 1872 прадстаўнікі, прычым 1167 чалавек з правам галасаваньня, а 705 з дарадчым голасам.

Старшынём зьезду быў выбраны Іван Серада⁷¹, акрамя гэтага, абраная была т. зв. Рада зьезду, складзеная з блізка 50 асобаў, якая была нібыта канвэнтам сэнёраў⁷². Згаданы зьезд быў разгнаны бальшавікамі. Што датычыць прычыны разгону, то даступныя крыніцы супярэчлівыя.

Адныя сьцьвярджаюць, што яго выклікала наступная пастанова зьезду, якая знаходзілася ў супярэчнасьці з наўнай арганізацыяй «Савету народных камісараў Заходняй вобласці і фронту»:

Замацоўваючы сваё права на самавызначэньне, абвешчанае расейскай рэвалюцыяй, і зацьвярджаючы рэспубліканскі дэмакратычны лад на абшары беларускай зямлі, для ратаваньня роднага краю і для забесьпячэньня яго ад падзелу

⁷⁰ Крываашэін Мікалай Іванавіч (1885—?) — савецкі партыйны дзяяч. У сьнежні 1917 г. быў начальнікам гарнізону г. Менску. З пачатку 1918 г. намесьнік старшыні Менскага Савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў.

⁷¹ Серада Янка (1879 — пасля 1943) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Старшыня I Усебеларускага зьезду ў сьнежні 1917 г. У 1918 г. старшыня Рады БНР.

⁷² Канвэнтам сэнёраў у польскай палітычнай практыцы называўся савет старэйшынаў у парлямэнце, у які ўваходзілі лідэры парлямэнцкіх палітычных партыяў.

ГІСТОРЫЯ

і адлучэння ад Расейскай Дэмакратычнай Фэдэратыўнай Рэспублікі, Першы Ўсебеларускі З'езд пастанаўляе: неадкладна стварыць орган краёвай улады ў выглядзе Ўсебеларускага савету сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў, які часова становіцца на чале кіравання краем, уваходзячы ў дзелавыя адносіны з цэнтральнай уладай, адказнай перад саветам рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў.

Іншыя крыніцы адмаўляюць існаванне падобнай пастановы⁷³ і іначай прадстаўляюць прычыну разгону з'езду. Падаецца нават, што найбольш верагодным зьяўляецца ніжэйпададзеная хада гэтага канфлікту паміж з'ездам і савецкім урадам. Пачаткова народны камісар унутраных спраў Рэзанскі⁷⁴ хацеў надаць пасяджэнням з'езду кірунак, згодны з духам існай улады, і з гэтай мэтай выступіў з прамовай. Калі, аднак, ён запрапанаваў замяніць беларускі сьцяг, што вісеў на ганаровым месцы над трыбунай, назваўшы яго «трохколернай анучай», на чырвоны інтэрнацыянальны сьцяг, дык яго вынеслі з залі пасяджэнняў. Тады бальшавікі распрацавалі праект выклікання расколу сярод удзельнікаў з'езду. Інструментам ім паслужыў рамесьнік і паэт Фабіян Шантыр⁷⁵. Ён выступіў як «беларускі бальшавік» з прамоваю, у якой заклікаў да адзінства з бальшавікамі. Частка, якую Шантыр назваў «левай плыньню з'езду», адлучылася ад рэшты з'езду і праектавала выданьне адозвы да беларускага народу. Аднак пасля яе канфіскацыі бальшавікамі гэтая частка зноў злучылася з рэштай з'езду. Паўторная кансалідацыя абодвух бакоў адбылася таксама пад уплывам патрыятычных чытаньняў кс. Гадлеўскага «Пра полацкі пэрыяд гісторыі Беларусі» і праф. Карскага «Пра асаблівасьці беларускай мовы, а таксама пра тэрыторыю і этнаграфію Беларусі». На прапанову Алексюка будынак Шляхецкага клюбу ў Менску быў прызнаны беларускай нацыянальнай уласнасьцю. Аднадумства сярод удзельнікаў з'езду, аднак, не пратрымалася доўга. Беларусы зь Віленшчыны і Гарадзеншчыны пад кіраўніцтвам Язэпа Варонкі не хацелі заставацца ў шчыльным саюзе з Расеяй. Зь імі салідарызаваліся віцябляне і менчукі, у меншай ступені смаляне. Затое магілёўцы сталі на грунт расейскай арыентацыі і выказаліся супраць усялякай аўтаноміі.

У той самы час народныя камісары, разумеючы, што рыхтаваныя ўхвалы ня будуць поўнасьцю сваім духам супадаць зь іхнімі плянамі, вырашылі разagnaць з'езд перад прыняцьцем якіх-кольвек важных рэзалюцыяў. У ноч з 17 на 18 сьнежня 1917 г. народны камісар унутраных спраў Рэзанскі разам з кіраўніком гораду Крывашэйным увайшлі ў залю паседжаньняў і паведамлі прысутных пра роспуск з'езду, а таксама арыштавалі ягоны прэзыдыюм. Нягледзячы на гэта, старшыня Серада заявіў, што паседжаньне працягваецца. Крывашэйну зрываюць шапку з галавы і б'юць яго. У адказ на гэта ў залю ўваходзіць камандзір першага менскага

⁷³ На самай справе такая пастанова існавала.

⁷⁴ Так у тэксьце. Тут і далей гэтае прозьвішча належыць чытаць як Рэзаўскі.

⁷⁵ Шантыр Фабіян (1887—1920) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1917 г. адзін зь лідэраў левага крыла БСГ. У студзені 1919 г. камісар па нацыянальных справах Часовага рабоча-сялянскага ўраду ССРБ. Арыштаваны бальшавікамі і расстраляны.

пяхотнага палка Рамнёў⁷⁶ з атрадам салдатаў, якія абкружаюць прэзыдыюм. У зале запанавала мітусня, збудаваліся барыкады, пачаліся кулачныя бойкі. Аднак, нягледзячы на супраціў, арыштаваны прэзыдыюм быў накіраваны ў Савет народных камісараў.

З гэтага часу беларускі рух часова перайшоў на нелегальнае становішча. Назаўтра, гэта значыць 18.XII.1917 г., Рада зьезду (частка, якая засталася на волі) сабралася на паседжаньне, на якім быў створаны Выканаўчы камітэт рады I Усебеларускага зьезду ў наступным складзе:

Язэп Варонка — старшынства і замежныя справы,
Сымон Рак-Міхайлоўскі — вайсковыя справы,
Іван Серада — унутраныя справы,
Косьцевіч⁷⁷ — справы асьветы,
Прушынскі — справы працы,
Бадунова — справы сацыяльнай апекі,
Грыб — справы сельскай гаспадаркі,
Заяц⁷⁸ — кіраўнік справаў камітэту,
Лагун⁷⁹, Дыла, Аляксандар Бурбіс — без партфэляў,
Гутман⁸⁰ (сацыяліст) — прадстаўнік габрэйскай меншасці,
Д-р Зарубавэль⁸¹ — прадстаўнік габрэйскай меншасці,

⁷⁶ Рамнёў — прапаршчык, камандзір Менскага Першага пяхотнага палка, сфармаванага адразу пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. Аснову яго склалі зняволеныя падчас кіраваньня Часовага ўраду рэвалюцыйныя салдаты Заходняга фронту.

⁷⁷ Косьцевіч (пс. Краўцоў) Макар (1891—1939) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пісьменьнік. Удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г., аўтар словаў гімну паўстанцаў «Мы выйдзем шчыльнымі радамі».

⁷⁸ Заяц Леанард (1890—1935) — беларускі нацыянальны дзяяч. Зь лютага 1918 г. у складзе Народнага сакратарыяту БНР. Загадчык канцэлярыі і дзяржаўны сакратар у Народнай Радзе БНР.

⁷⁹ Лагун Язэп (1894—1920) — беларускі дзяяч, зь верасьня 1917 г. сябра Выканкаму Беларускай сацыял-дэмакратычнай партыі ў Петраградзе. З красавіка 1918 г. старшыня 1-й беларускай сэкцыі РКП(б) пры Пецяргрофскім райкаме партыі, пазьней загадчык Петраградзкага аддзелу Беларускага нацыянальнага камісарыяту.

⁸⁰ Гутман Мойша — габрэйскі дзяяч, у 1917 г. сябра Ўкраінскай цэнтральнай рады і Савету нацыянальных сацыялістычных партыяў Расеі, з канца 1917 г. сябра Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага зьезду ад Габрэйскай сацыялістычнай рабочай партыі. Пасьля быў сябрам Рады БНР ад габрэйскай нацыянальнай меншасці, у траўні 1918 г. сябрам дэлегацыі ў справах замежных перамоваў БНР. I Устаўная грамата БНР была напісаная ў ягоным доме і, як мяркуецца, пад ягонай рэдакцыяй.

⁸¹ Маецца на ўвазе Зрубавел (Віткін) Якаў (1886—1967) — адзін зь лідэраў габрэйскай партыі «Паалей-Сьён». Нарадзіўся і жыў у Палтаве, у 1906 г. уцёк ад перасьледу паліцыі ў Вільню, дзе заснаваў габрэйскае таварыства «Дзёр хамер». Пасьля арыштаваны, але апраўданы судом. Эміграваў у Аўстрыю, пасьля ў Палестыну, дзе быў генэральным сакратаром партыі «Паалей-Сьён». У 1914 г. арыштоўваўся турэцкімі ўладамі, уцёк, у 1917 г. вярнуўся ў Расею. У Кіеве удзельнічаў у працы Габрэйскай нацыянальнай рады Ўкраіны. У міжваенны час адзін зь лідэраў партыі «Паалей-Сьён» у Польшчы. З 1935 г. у Ізраілі, браў удзел у выданьні кнігаў і часопісаў на ідыш, патрабаваў афіцыйнага статусу для гэтай мовы. Адзін з заснавальнікаў таварыства ізраільска-савецкай дружбы.

ГІСТОРЫЯ

Мічуліс⁸² — прадстаўнік літоўскай меншасці,
Прыстар⁸³ (ППС) — прадстаўнік польскай меншасці,
Злобін⁸⁴ — прадстаўнік вялікароскай меншасці.

Прадстаўнікоў нацыянальных меншасцяў увёў у камітэт пасля вызвалення з кароткачасовага арышту Язэп Варонка.

Выканаўчы камітэт быў, уласна кажучы, патаемным урадам.

Такім чынам, на Беларусі існавалі два ўрады: савецкі — адкрыты і беларускі — заканыспіраваны. Аднак абедзве гэтыя ўлады не валодалі рэальнай сілай. Беларускі ўрад перш за ўсё наагул ня меў грошай. Таму не магло быць і мовы пра магчымасць стварэння якой-небудзь вайскавай сілы. Калі адзін зь менскіх палкоў, які складаўся пераважна зь беларусаў, захацеў перайсці пад камандаванне Выканаўчага камітэту, бальшавікі вырашылі выслаць яго ў Арол. Калі полк адмовіўся падпарадкоўвацца, яго перасталі забяспечваць харчаваннем. Забяспечыць узбунтаваных камітэт ня мог, бо ня меў грошай. Тады полк дэмабілізаваўся, і салдаты раз'ехаліся па хатах. Уладу, як з гэтага відаць, мелі толькі «рэўкомы». Неўзабаве пасля гэтага бальшавікі распусьцілі Беларускаю цэнтральную вайсковую раду і арыштавалі яе віцэ-старшыню Езавітава, сакратара Захарку і Бадуну⁸⁵.

У мірнай канфэрэнцыі, якая адбывалася ў Берасьці пры канцы 1917 г., прадстаўнікі Беларусі ня бралі ўдзелу. Дэлегацыю, складзеную з доктара Цьвікевіча, Рак-Міхайлоўскага і Серады, зь якіх толькі двух першых прыбылі да Берасьця, немцы на патрабаванне Троцкага на канфэрэнцыю не дапусьцілі. Не ўдалося таксама беларускім дэлегатам узяць удзел у мірнай канфэрэнцыі ў якасці сябраў украінскай дэлегацыі. Бо тады беларускай дзяржавы яшчэ не было, а беларускі народ, як, дарэчы, і шмат іншых, на мірнай канфэрэнцыі прадстаўляў Троцкі.

⁸² Мічуліс (Mičiulis) Пійос (1882—1923) — літоўскі драматург і грамадзка-палітычны дзеяч. У 1916—1918 гг. працаваў у Менску як мясцовы ўпаўнаважаны Літоўскага камітэту пацярпелых ад ваенных дзеянняў. У 1918 г. пераехаў у Вільню, быў сябрам прэзыдыюму Літоўскага клубу, старшынём Літоўска-беларускай камісіі, адказным рэдактарам польскамоўнай газеты «Głos Ludu». Быў высланы разам зь іншымі 32 літоўскімі і беларускімі дзеячамі ўладамі Сярэдняй Літвы зь Вільні ў лютым 1922 г.

⁸³ Прыстар (Prystor) Аляксандар (1874—1941) — польскі палітык, сябра ППС, адзін з найбліжэйшых папалчнікаў Ю. Пілсудскага. У 1917 г. працаваў у Галоўным камітэце Польскага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны, у якасці паўнамоцнага прадстаўніка гэтага камітэту высланы ў Менск. Пасля прыходу ў Менск немцаў працаваў у гарадзкой управе ў якасці сакратара асьветнай камісіі. У 1920-х гг. неаднаразова займаў міністэрскія пасады, у 1931—1933 гг. — прэм'ер-міністар Польшчы.

⁸⁴ Злобін Павал — эсэр, прадстаўнік вялікароскай меншасці ў выканаўчым сакратарыяце I Усебеларускага зьезду, міністар вялікароскіх справаў у Народным сакратарыяце БНР зь лютага па красавік 1918 г., прадстаўнік земстваў у Радзе БНР.

Разьдзел XI

**Заняцьце Менску палякамі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г.
Кампанія Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага
сьезду. Народны сакратарыят. Першы ўнівэрсал
ад 21. II. 1918 г. Адносіны на Беларусі падчас нямецкай
акупацыі**

У выніку перапынку ў мірных перамовах у Берасьці нямецкія войскі займалі новыя тэрыторыі на ўсходзе. Балшавікі ж з прычыны дэарганізацыі войска не маглі змагацца на фронце, тым больш што і ўнутры краіны адчувалі сябе няўпэўнена праз варожае стаўленьне насельніцтва. Таму ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г. Савет народных камісараў на чале з Ландарам уцёк зь Менску. З гэтага скарысталі каля двух дзясяткаў жаўнераў і афіцэраў польскіх вайсковых фармаваньняў, якія знаходзіліся ў Менску ў адпачынку або праездам. Разам са жменькай моладзі зь мясцовай польскай інтэлігенцыі ноччу з 18 на 19 лютага 1918 г. яны раззброілі колькітысячны бальшавіцкі гарнізон, захапілі вайсковыя склады, сховішчы амуніцыі і цалкам авалодалі горадам. Пра зьмену ўлады камэндант гораду палкоўнік Бялінскі⁸⁵ абвясціў насельніцтву 19 лютага 1918 г., г. зн. на другі дзень. У той жа дзень ужо зусім законна дзейнічала польская камэндатура.

Нешматлікія малыя патрулі хадзілі па горадзе і раззбройвалі паасобных салдат савецкай арміі, якія сьпяшаліся на станцыю. Добраахвотнікі эскартавалі цэлыя або зы расейскіх запасаў да мясцовых вайсковых складоў.

Беларусы таксама зарыентаваліся, што надыхоў адпаведны час для дзейнасьці. Перш за ўсё Выканаўчы камітэт Рады I Усебеларускага сьезду даручыў ротмістру Якубені⁸⁶, які фармаваў у Воршы эскадрон беларускай коньніцы, арыштаваць народных камісараў, якія накіраваліся туды⁸⁷. Аднак гэтая акцыя не ўдалася, а ротмістар Якубені сам быў арыштаваны бальшавікамі. Выканаўчы камітэт пастанаўіў неадкладна стварыць беларускія ўзброеныя сілы, якія б занялі горад і тым самым надалі яму беларускі характар. Але гэта таксама не ўдалося. Не было ні грошай, ні арганізацыі.

⁸⁵ Кароткачасовы арышт бальшавікамі Кастуся Езавітава, Васіля Захаркі і Палуты Бадуновай адбыўся ў студзені 1918 г.

⁸⁶ Якубені Рьшард — беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, у 1918 г. сябра Рады БНР ад вайскоўцаў беларускай службы, уваходзіў у дэлегацыю Рады для замежных перамоваў. У пачатку 1918 г. арганізоўваў у Воршы беларускі конны дывізіён. Летам 1918 г. быў камандзірам Беларускага коннага (уланскага) палка, які фармаваўся ў ваколіцах Пскову.

⁸⁷ Перад гэтым Якубені ўсяляк імкнуўся дэманстраваць льяльнасьць да бальшавіцкіх уладаў. 22 студзеня 1918 г. у газэце «Оршанский вестник» было надрукаванае падпісанае Якубені («Якобини») і іншымі камандзірамі батальёну прывітаньне «ўлады Саветаў у асобе Аршанскага Савету салдацкіх, рабочых і сялянскіх дэпутатаў» з абяцаньнем «сваёй поўнай падтрымкі ва ўсіх яго пачынаньнях на карысьць працоўнага народу» і адначасовай просьбай «аказаць нам сваю дапамогу для як мага хутчэйшага фармаваньня, каб у будучыні мы маглі ўсе разам ісьці рука аб руку».

ГІСТОРЫЯ

Ня могуць стварыць войска, беларусы намагаліся стварыць уласны ўрад з той мэтай, каб нямецкія войскі, наступаючы, апынуліся перад зьдзейсьненым фактам існаваньня цывільнай улады.

З гэтай мэтай Рада зьезду дакааптавала шэраг новых асобаў і на паседжаньні ад 20.ІІ.1918 г. вылучыла з «Выканаўчага камітэту Рады I Усебеларускага зьезду» беларускі ўрад, т. зв. Народны сакратарыят. Старшынём Народнага сакратарыяту стаў Язэп Варонка, які ўзяў таксама на сябе замежныя справы.

Народным сакратаром унутраных спраў стаў Макрэў⁸⁸,

« асьветы « Смоліч,

« юстыцыі « Бялевіч⁸⁹,

« краёвай гаспадаркі « Серада,

« камунікацыяў « інж. Рэдзька⁹⁰,

« фінансаў « Белкінд⁹¹,

« сацыяльнай апекі « Бадунова,

« вялікаросаў « Злобін,

« поштаў і тэлеграфу « Карабач⁹²,

« дзяржаўнага кантролю « Крочэўскі,

Кіраўніком спраў Народнага сакратарыяту Заяц.

21.ІІ.1918 г. Выканаўчы камітэт выдаў першую «Ўстаўную грамату» да народаў Беларусі наступнага зместу:

Радзімая старонка наша апынулася ў новым цяжкім становішчы. Дзе цяпер уласць, што тут была, няма ведама. Мы стаімо перад тым, што край наш можа быць заняты нямецкімі войскамі.

Вы павінны ўзяць сваю долю ў свае ўласныя рукі.

⁸⁸ Макрэў Іван — эсэр, публіцыст, па нацыянальнасьці ўкраінец, у 1917 г. старшыня Менскага Савету сялянскіх дэпутатаў, зь лютага па красавік 1918 г. народны сакратар унутраных спраў БНР. Пайшоў у адстаўку ў красавіку 1918 г. у знак пратэсту супраць прыняцьця III Ўстаўной граматы БНР.

⁸⁹ Бялевіч Яфім (1888—?) — беларускі нацыянальны дзяяч. Міністар юстыцыі і фінансаў у Народным сакратарыяце БНР. Быў дыпляматычным прадстаўніком БНР у Кіеве, Адэсе, Бэрліне і інш.

⁹⁰ Рэдзька В. Ф. — інжынер-чыгуначнік, сакратар шляхоў зносінаў у першым Народным сакратарыяце БНР, пайшоў у адстаўку 26 лютага 1918 г.

⁹¹ Белкінд Г. М. — народны сакратар фінансаў у першым Народным сакратарыяце БНР, прадстаўляў у ім абласны камітэт партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Пайшоў у адстаўку ў красавіку 1918 г. у знак пратэсту супраць прыняцьця III Ўстаўной граматы БНР.

⁹² Карабач Аляксандар (1878—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Быў паштовым чыноўнікам, да беларускага руху далучыўся напярэдадні Першай усёсьветнай вайны пад уплывам братаў Луцкевічаў. У 1918 г. сябра Рады БНР, міністар пошты і тэлеграфу. Сябра паліткамісіі Віленскага БНК. Сябра ЦК БПСР, кіраўнік віленскай філіі партыі. Старшыня заходняй групы беларускіх эсэраў. У 1919 г. арыштоўваўся палякамі, каля сямі тыдняў прасядзеў у турме на Лукішках. Дэпартаваны ў лютым 1922 г. польскімі ўладамі ў ліку 33 беларускіх і літоўскіх дзеячоў з тэрыторыі Віленшчыны. Пасьля гэтага быў прадстаўніком Віленскага БНКу Коўне, а таксама займаў пасаду кіраўніка спраў у Міністэрстве беларускіх спраў. Старшыня Саюзу беларускіх стральцоў у Літве. Удзельнік ліквідацыйнага зьезду БПСР у 1924 г. у Менску. Далейшы лёс невядомы.

Беларускі Народ павінен здзейсніць сваё права на самавызначэнне, а нацыянальныя меншасці на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію.

Права нацыі павінна знайсці сваё здзяйсненне шляхам склікання на дэмакратычных пачатках Устаноўчага Сойму.

Але і да склікання Сойму ўся ўлада на Беларусі павінна належаць тым народам, якія на ёй жывуць.

Выканаўчы Камітэт Рады Першага Ўсебеларускага Зьезду, даданы прадстаўнікамі рэвалюцыйнай дэмакратыі нацыянальных меншасцяў, здзяйсняючы заданні Зьезду, абвешчае сябе тымчасоваю ўладаю на Беларусі, паходзячаю да кіравання краем і да найхутчэйшага склікання Ўсебеларускага Устаноўчага Сойму, на аснове агульнага, простага, роўнага, таёмнага і прапарцыянальнага выбарнага права, дзеля ўсяго дарослага насяленьня, не рухаючыся з нацыянальнасцю, рэлігіяй і полама.

Тымчасовую народную ўладу краю, якая паставіць сабе заданне абароны і зацьверджання здабыткаў рэвалюцыі, будзе здзяйсняць створаны намі Народны Сакратарыят, які з гэтага дня пачаў выпаўняць свае абавязкі. Асабісты склад сакратарыяту будзе апублікаваны потым.

Дана ў Менску-Беларускім 21 (8) лютага 1918 року.

Выканаўчы Камітэт Рады Ўсебеларускага Зьезду⁹⁸.

Вышэйпададзеная адозва распаўсюджвалася па Менску на дзвюх мовах — беларускай і расейскай. Назаўтра, 22 лютага, як немцы занялі горад, паўсюль былі разлепленыя сыпсы зь пералікам поўнага складу Народнага сакратарыяту.

Прадстаўнікі беларускай правіцы Скірмунт і Аляксюк павіталі немцаў на станцыі. Аляксюк за гэта быў выключаны з Рады зьезду.

Нямецкая акупацыя не прайшла без уплыву на далейшае разьвіццё беларускай справы. Перш за ўсё дзякуючы ёй беларускія землі былі так-сяк аб'яднаныя, а адначасова нямецкая армія адгарадзіла іх ад ранейшай расейскай улады. Нямецкія ўлады не прызнавалі беларускага ўраду. 25 лютага 1918 г. акупацыйныя ўлады дзеля ўласных патрэбаў занялі дом губэрнатара, у якім засядаў Народны сакратарыят, канфіскавалі касу з грашыма, адабранымі ў аднаго з уцякаўшых народных камісараў, зьнялі беларускі сьцяг, замяніўшы яго нямецкім, і вымусілі Народны сакратарыят пакінуць будынак.

Пратэст Народнага сакратарыяту выніку не прынёс. Праўда, немцы не распусьцілі ні Выканаўчага камітэту, ні Народнага сакратарыяту, але зусім зь імі не лічыліся і не дазвалялі ім аніводнай зьнешняй праявы дзейнасці. Строгія кары за ўдзел у недазволеных сходах і да т. п., абмежаванні ў сувязях з правінцыяй перадвызначлі, што ўвесь сакратарыят стаў фікцыяй. Уся Беларусь была падзеленая на тры часткі, а насельніцтва, якое яе насяляла, ня мела магчымасці кантактаваць паміж сабой.

Акупацыйныя ўлады пачалі грабежніцкую эксплуатацыю краю, зусім ня лічачыся з патрэбамі насельніцтва акупаваных тэрыгорыяў.

⁹⁸ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 46—47.

Разьдзел XII

Дзейнасьць Выканаўчага камітэту Рады І Усебеларускага зьезду падчас нямецкай акупацыі. Уступленьне земстваў у камітэт. II Устаўная грамата Выканаўчага камітэту ад 9 сакавіка 1918 г. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі

Нягледзячы на строгія нямецкія прадпісаньні, сябры Выканаўчага камітэту патаемна зьбіраліся на нарады. Затое Народны сакратарыят у гэты пэрыяд не праяўляў ніякай дзейнасьці. Праявай дзейнасьці Выканаўчага камітэту было ўступленьне ў яго земстваў і гарадзкіх самаўрадаў. Абедазьве гэтыя арганізацыі — прарасейскай арыентацыі — увайшлі ў паразуменьне з Выканаўчым камітэтам, спадзеючыся, што стварэньне моцнай краёвай арганізацыі дазволіць зьменшыць нямецкае самавольства. Выканаўчы камітэт, дзякуючы гэтай кансалідацыі адчуўшы сябе мацнейшым, імкнуўся да палітычнага вырашэньня лёсу Беларусі. З гэтай мэтай 9 сакавіка 1918 г. была абвешчана II Устаўная грамата, якая прадугледжвала як будучы дзяржаўны лад, гэтак і канстытуцыю ў асноўных пунктах.

У часе сусьветнай вайны, што бурьць адны моцныя дзяржавы і аслабляе другія, абудзілася Беларусь да дзяржаўнага жыцьця. Пасьля трох з паловай вякоў няволі ізноў на ўвесь сьвет кажа беларускі народ аб тым, што ён жыве і будзе жыць. Вялікі Народны Збор — Усебеларускі Зьезд 5—17 сьнежня 1917 року, дбаючы аб долі Беларусі, зацьвердзіў на яе землях рэспубліканскі лад. Выпаўняючы волю Зьезду і баронячы дзяржаўныя правы народу, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду гэтак пастанаўляе аб дзяржаўным устрою Беларусі і аб правах і вольнасьцях яе грамадзян і народаў:

1. Беларусь у рубяжох расьсяленьня і лічбенай перавагі беларускага народу абвешчаецца Народнаю Рэспублікай.

2. Асноўныя законы Беларускай Народнай Рэспублікі зацьвердзіць Устаноўчы Сойм Беларусі, скліканы на асновах агульнага, роўнага, простага, патаемнага і прапарцыянальнага выбарчага права, не зважаючы на пол, народнасьць і рэлігію.

3. Да часу, пакуль зьбярэцца Устаноўчы Сойм Беларусі, заканадаўчая ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Радзе Усебеларускага Зьезду, дапоўненай прадстаўнікамі нацыянальных меншасьцяў Беларусі.

4. Спаўняючая і адміністрацыйная ўлада ў Беларускай Народнай Рэспубліцы належыць Народнаму Сакратарыяту Беларусі, які назначаецца Радаю Зьезду і перад ёю трымае а́вет.

5. У рубяжох Беларускай Нацыянальнай Рэспублікі абвешчаецца вольнасьць слова, друку, сходаў, забастовак, хаўрусаў; безумоўная вольнасьць сумленьня, незачэпнасьць асобы і памяшканьня.

6. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі ўсе народы маюць права на нацыянальна-пэрсанальную аўтаномію; абвешчаецца роўнае права ўсіх моваў народаў Беларусі.

7. У рубяжох Беларускай Народнай Рэспублікі права прыватнай уласнасьці на зямлю касуецца. Зямля перадаецца бяз выкупу тым, хто самі на ёй працуюць. Лясы,

азёры і нутро зямлі абвяшчаюцца ўласнасцю Беларускай Народнай Рэспублікі.

8. Урубязож Беларускай Народнай Рэспублікі ўстанаўляецца найбольшы 8-і гадзіновы рабочы дзень.

Абвяшчаючы ўсе гэтыя правы і вольнасці грамадзян і народаў Беларускай Народнай Рэспублікі, мы, Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду, абавязуем пільнаваць законнага парадку жыцця ў Рэспубліцы, сьцерагчы інтарэсаў усіх грамадзян і народаў Рэспублікі і захаваць правы і вольнасці працоўнага люду. А таксама даложым усіх сілаў, каб склікаць у найбліжэйшым часе Устаноўчы Сойм Беларусі.

Усіх верных сыноў Беларускай зямлі клічам памагчы нам у цяжкай і аветнай нашай працы.

Спаўняючы Камітэт Рады 1-га Ўсебеларускага Зьезду.

Выдана ў Менску Беларускім 9 сакавіка 1918 року⁹⁴.

Такім чынам, не чакаючы скліканьня сойму, Выканаўчы камітэт сам перадвызначыў і вырашыў шэраг важных справаў, такіх, як лад Беларусі, выбарчае права, правы грамадзянаў, раўнапраўе паасобных народаў, якія жывуць на Беларусі, скасаваньне зямельнай уласнасці і ўсталяваньне 8-гадзіннага працоўнага дня.

Уключэньне апошніх двух пунктаў мела на мэце здабыць уплывы сярод сялянскіх і рабочых масаў. Падобна на тое, што адначасова Выканаўчы камітэт хацеў абвясціць поўную незалежнасць Беларусі. Не зрабіў ён гэтага толькі таму, што лічыўся зь земствамі і гарадзкімі самаўрадамі. Яны былі патрэбныя камітэту з прычыны валоданьня імі грашымі, але былі залішне русафільскія, каб пагадзіцца на падобную ўхвалу.

Пасля выданьня II Устаўной граматы выканаўчы камітэт, маючы ў сваім складзе прадстаўнікоў земстваў і гарадоў, абвясціў сябе прадстаўнічай уладай Беларусі і прыняў назву «Рада Беларускай Народнай Рэспублікі».

Разьдзел XIII

Усталяваньне кантакту зь Вільняй. Ухвала аб незалежнасці Беларусі і III Устаўная грамата ад 25 сакавіка 1918 г. Раскол у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі. Раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе. Стварэньне партыяў: беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў (эсэраў), беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, незалежных сацыялістаў і Беларускай камуністычнай партыі. Беларускае нацыянальнае прадстаўніцтва ў Менску. Перамовы ў справе ўзмацненьня Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Рада народных міністраў. Урад А. Луцкевіча. Эсэраўскія камітэты. Настроі беларускага насельніцтва

⁹⁴ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 52—53.

ГІСТОРЫЯ

Як адзначалася вышэй, акупацыйныя ўлады падзялілі Беларусь на часткі, якія не маглі ўзаемадзейнічаць паміж сабой. Аднак віленскія дзеячы, выпадкова даведаўшыся, што ў Менску ў беларускай справе мелі месца пэўныя факты, прыслалі ў Менск сваіх прадстаўнікоў⁹⁵. Каля 20 сакавіка 1918 г. зь Вільні ў Менск прыбылі 5 сябраў Віленскай беларускай нацыянальнай рады⁹⁶, а менавіта: Антон і Іван Луцкевічы, Дамінік Сямашка⁹⁷, Ян Станкевіч і Туркевіч⁹⁸.

У гэты самы час была падпісаная Берасцейская дамова⁹⁹, па ўмовах якой Віленшчына і амаль што ўся Гарадзеншчына аддаваліся Літве, а дзесяць павеатаў Чарнігаўскай, Магілёўскай, Менскай і Гарадзенскай губэрняў — Украіне.

Пад уплывам абодвух гэтых фактаў: прыезду дэлегатаў віленскай Беларускай нацыянальнай рады і заключэння Берасцейскай дамовы, у якой ня згадвалася пра беларускую дзяржаву, левая частка Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, насуперак волі прадстаўнікоў земстваў, гарадзкіх самаўрадаў і сябраў расейскай арыентацыі, прыняла на паседжаньні ноччу з 24 на 25 сакавіка 1918 г. пастанову аб незалежнасці Беларусі. У выніку гэтай пастановы згаданыя вышэй прадстаўнікі, нязгодныя з ёй, пакінулі сход і разарвалі адносіны з Радай.

25 сакавіка 1918 г. была абвешчана наступная III Устаўная грамата, якая гучала так:

Устаўная Грамата Беларускай Народнай Рэспублікі:

Год назад народы Беларусі разам з народамі Расеі скінулі ярмо Расейскага царызму, які найцяжэй прыціснуў быў Беларусь; не пытаючыся народу, ён укінуў наш край у пажар вайны, якая чыста зруйнавала гарады і вёскі беларускія.

⁹⁵ Як сведчаць цяпер вядомыя нам дакумэнты, віленскія дзеячы даведаліся пра менскія падзеі не выпадкова, а імкнуліся ў Менск мэтанакіравана. Аднак нямецкія ўлады гэтыя памкненні стрымлівалі. Перад выездам дэлегацыі беларускіх дзеячоў у Менск зьездзіў нямецкі агент, цэнзар газеты «Гоман» Эдмунд Зуземіль, і толькі пасля гэтага браты Луцкевічы, Сямашка і Туркевіч атрымалі дазвол на паездку.

⁹⁶ Дэлегацыя віленскіх дзеячоў прыбыла ў Менск 23 сакавіка 1918 г.

⁹⁷ Сямашка Дамінік (1878—1932) — беларускі і літоўскі палітычны дзеяч. У 1918—1919 гг. уваходзіў у склад Літоўскай Тарыбы як прадстаўнік беларускіх арганізацыяў. У чэрвені 1920 — лютым 1922 г. кіраўнік Міністэрства беларускіх спраў ва ўрадзе Літвы.

⁹⁸ Туркевіч Язэп (1874—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. Паходзіў зь вёскі Каркажышкі Падбродзкай воласці Сьвянцянскага павету Віленскай губэрні. Працаваў сталажором, у 1910—1914 гг. — мэханікам на будове млынаў. Удзельнічаў у рэвалюцыйным руху. У час першай расейскай рэвалюцыі ўступіў у БСГ. Падчас нямецкай акупацыі служыў вартаўніком у Віленскім магістраце, быў адным з актыўных дзеячоў рабочых прафсаюзаў у Вільні. Уваходзіў у Беларускаю сацыял-дэмакратычную работніцкую групу і Беларускі народны камітэт. Адзін з тых дзеячоў, якія прыехалі зь Вільні ў Менск у сакавіку 1918 г. дзеля абвясчэння БНР. У 1920—1921 гг. служыў у Дэпартаменце забеспячэння (аправізацыі) пры Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы як ахоўнік складоў і віленскай фабрыкі «Вікторыя». У 1922 г. балятаваўся ў польскі сойм ад Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту. У сярэдзіне 1920-х гг. быў рэдактарам шэрагу заходнебеларускіх газэтаў. Арыштоўваўся польскімі ўладамі.

⁹⁹ Берасцейская мірная дамова была падпісаная 3 сакавіка 1918 г., а ратыфікаваная IV Надзвычайным Усерасейскім зьездам Саветаў 15 сакавіка 1918 г. і германскім імператарам Вільгельмам II 26 сакавіка 1918 г.

Цяпер мы, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, скідаем з роднага краю апошняе ярмо дзяржаўнай залежнасці, якое гвалтам накінулі расейскія цары на наш вольны і незалежны край.

*Ад гэтага часу Беларускай Народнай Рэспубліка абвешчаецца Незалежнай і Вольнай Дзяржавай. Самі народы Беларусі, у аспе свайго Устаноўчага Сойму, паста-
новяць аб будучых дзяржаўных зьвязях Беларусі.*

*На моцы гэтага трацяць сілу ўсе старыя дзяржаўныя зьвязі, якія далі магчы-
масць чужому ўраду падпісаць і за Беларусь трактат у Берасьці, што забівае
насьмерць беларускі народ, дзелячы зямлю яго на часткі.*

*На моцы гэтага ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсьці ў адносіны з
зацікаўленымі старанамі, прапануючы ім перагледзець тую часьціну Берасьцейс-
кага Трактату, якая датычыць Беларусі, і падпісаць міравую ўмову з усімі ваяваў-
шымі дзяржавамі.*

*Беларуская Народная Рэспубліка павінна абняць усе землі, дзе жыве і мае лічбён-
ную перавагу беларускі народ, а ўласна: Магілёўшчыну, беларускія часьці Меншчы-
ны, Гродзеншчыны (з Гроднай, Беластокам і інш.), Віленшчыны, Віцебшчыны, Сма-
леншчыны, Чарнігаўшчыны і сумежныя часьці суседніх губэрняў, заселеныя бела-
русамі.*

*Беларуская Народная Рэспубліка пацьверджывае ўсе тыя правы і вольнасьці гра-
мадзян і народаў Беларусі, якія абвешчаны ў Стаўной Граматай ад 9-га сакавіка
1918 году.*

*Абвешчаючы аб незалежнасці Беларускай Народнай Рэспублікі, Рада яе пакла-
дае свае надзеі на тое, што ўсе любячыя волю народы дапамогуць беларускаму на-
роду ў поўнай меры здзейсьніць яго палітычна-дзяржаўныя ідэалы.*

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі.

Дана ў Менску-Беларускім

25 сакавіка 1918 году¹⁰⁰.

Пастанова ад 25 сакавіка 1918 г. аб незалежнасці Беларусі лічыцца нацыяналь-
нымі беларускімі элітамі пераломным фактам у гісторыі гэтай краіны. Дзень 25 са-
кавіка прызнаны нацыянальным сьвятам. Несумненна, пастанова была знамяналь-
най, бо ўпершыню зусім выразна ставіла справу незалежнасці Беларусі. Акрамя
таго, яна намагалася ператварыць яе ў міжнародную справу, звярнуўшыся да ўсіх
народаў па дапамогу ў ажыццяўленьні сваіх палітычных і дзяржаўных ідэалаў. Тым
ня менш, пастанова выклікала зусім нечаканыя вынікі. Перш за ўсё, як гэта адзна-
чалася вышэй, адбыўся раскол у Радзе Рэспублікі, які яе яшчэ больш паслабіў. Ак-
рамя гэтага, адбыўся раскол у Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе.

Беларуская Сацыялістычная Грамада была той арганізацыяй, у якой канцэнтра-
валіся ўсе нацыянальныя беларускія імкненьні і ўсе левыя кірункі рэвалюцыйнай
ідэалёгіі. Яе дзеячы стварылі Вайсковую раду, адыгрывалі галоўную ролю на Ўсебе-
ларускім зьездзе. Яна была стваральніцай ранейшых палітычных канцэпцыяў.

¹⁰⁰ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1.
Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 62—63.

ГІСТОРЫЯ

Пасля абвяшчэння III Устаўной граматы аб незалежнасці Беларусі ў Беларускай Сацыялістычнай Грамадзе адбыўся раскол, у выніку якога арганізацыя як такая перастала існаваць.

Прычынаў расколу магло быць шмат. Аднак самай галоўнай была, несумненна, дзейнасць Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, якая вылучылася з Расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў¹⁰¹, а таксама камуністаў. Як беларускія эсэры, так і камуністы імкнуліся да апанавання Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Калі апанаванне Грамады не ўдалося, яны імкнуліся да яе расколу дзеля перацягвання яе сябраў у свае арганізацыі. Вядома, што з гэтай мэтай беларускія эсэры ўвялі ў Беларускаю Сацыялістычную Грамаду сваіх сябраў: Бадунува, Цьвікевіча, Грыба і Трафімава¹⁰², камуністы ж — Хадкевіча¹⁰³, Рагулю¹⁰⁴, Шантыра і Шоўкава¹⁰⁵. Яны стварылі такую атмасферу, што раскол гэтай арганізацыі быў пытаннем вельмі кароткага часу. Аднак жа непасрэднай прычынай, якую выкарысталі эсэры і камуністы, было прыняцце пастановы аб незалежнасці Беларусі. Адарванне Беларусі ад Расеі супярэчыла як поглядам беларускіх эсэраў, выхаваных на ідэалах расейскіх рэвалюцыянераў, так і камуністаў.

Беларуская Сацыялістычная Грамада распалася на 4 партыі:

Беларускія эсэры, ранейшыя сябры Расейскай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў і сымпатыкі зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады стварылі партыю беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Яе сябрамі былі: 1) Баранаў¹⁰⁶, 2) Бараноўскі¹⁰⁷,

¹⁰¹ Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў вылучылася не з аналігічнай расейскай партыі, а зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Яна пачала фармавацца ў красавіку 1918 г., а канчаткова арганізацыяна аформілася толькі ў траўні 1918 г.

¹⁰² Трафімаў Яўсей (1886—1970) — беларускі палітычны дзяяч, адзін зь лідэраў БПСР.

¹⁰³ У бальшавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» фігуруе нейкі Хадкевіч як «сябра Выканкаму воінаў-беларусаў Паўночнага фронту, сябра Часовай Цэнтральнай Беларускай вайсковай рады».

¹⁰⁴ Рагуля Васіль (1879—1955) — беларускі палітык і грамадзкі дзяяч, педагог. Да рэвалюцыі працаваў настаўнікам, быў перакананым праціўнікам беларускага руху. У 1922 г. быў выбраны паслом у польскі сойм як беларускі кандыдат. Пасольскія абавязкі выконваў у 1922—1927 гг., у 1928—1930 гг. сенатар. Сябра Беларускага пасольскага клубу. Адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

¹⁰⁵ Шоўкаў (Шаўковы) Раман — беларускі палкоўнік, са жніўня 1918 г. штаб-афіцэр для камандзіровак пры Радзе Народных міністраў БНР, у 1918—1919 гг. вайсковы дарадца вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі. З канца 1919 г. у Менску, адзін з заснавальнікаў «левай групы» ў партыі эсэраў. Супрацоўнічаў з польскай выведкай; згодна зь яе інфармацыяй, падчас адной з паездак у Савецкую Расею быў арыштаваны, пасля выпушчаны на волю і камандаваў у бальшавікоў палком. Паводле стану на жнівень 1925 г. жыў у Літве, дзе займаўся «антыпольскай дзейнасцю». Характарызаваўся як «энэргічны і адважны чалавек, з практычным розумам, добры прамоўца, які выдатна валодае беларускай мовай» (гл.: Centralne Archiwum Wojskowe (CAW) w Rembertowie. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2680. Podteczka 4).

¹⁰⁶ Баранаў (Баран) Сяргей (1892—1937?) — беларускі палітык і грамадзкі дзяяч, сябра партыі беларускіх эсэраў. У 1922 г. выбраны паслом у польскі сойм. У 1923 г. арыштаваны польскімі ўладамі, асуджаны на 6 гадоў турэмнага знявольнення. Датэрмінова вызвалены ў снежні 1926 г. У 1928 г. эміграваў у БССР.

¹⁰⁷ Бараноўскі Андрэй (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. Дзейнічаў на Слуцкыне, удзельнік Слуцкага паўстання 1920 г.

3) Бадунова, 4) Хлябовіч*, 5) Хадкевіч, 6) Цьвікевіч, 7) Гайдэдэй*, 8) Грыб, 9) Езавітаў, 10) Касьцяльніцкі¹⁰⁸, 11) Косьцевіч, 12) Козіч¹⁰⁹, 13) праф. Крачэўскі, 14) Курбскі¹¹⁰, 15) Ластоўскі, 16) Мамонька, 17) Мядзёлка¹¹¹, 18) Рак-Міхайлоўскі, 19) Міхалевіч¹¹², 20) Муха¹¹³, 21) Новік¹¹⁴, 22) Асьвяцінскі¹¹⁵, 23) Сямёнаў¹¹⁶, 24) Сярге-

¹⁰⁸ Магчыма, маецца на ўвазе Сяргей Касьцяльніцкі, у 1920 г. сябра Беларускага таварыства прыгожага мастацтва ў Менску.

¹⁰⁹ Козіч Навум (1866—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. 13 сьнежня 1919 г. быў абраны сакратаром Народнай Рады БНР. У пачатку 1920-х гг. удзельнік антыпольскага партызанскага руху на Гарадзеншчыне, уваходзіў у склад беларускага паўстанцкага штабу Гарадзенскай акругі. Быў «падазронным» падчас працэсу 45-ці ў Беластоку ў траўні 1923 г. Пасля ўдзельнічаў у працы мясцовых гурткоў БСРГ і ТБШ. Вылучаўся ў польскі сойм ад Беспартыйнага блёку супрацоўніцтва з урадам падчас выбараў у 1930 г.

¹¹⁰ Курбскі-Кузьняцоў Уладзімер (1898—?) — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР. Дзейнічаў у Горадні, у 1918—1920 гг. сябра шэрагу мясцовых беларускіх арганізацыяў. Восенню 1920 г. быў вэрбоўшчыкам Беларускай вайсковай камісіі па Гарадзенскім павеце. У 1921—1922 гг. арганізоўваў партызанскі рух на Гарадзеншчыне. У сярэдзіне 1920-х гг. шчыльна супрацоўнічаў з КПЗБ. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1928—1931 гг. уваходзіў у склад палянафільскага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Горадні. Восенню 1930 г. супрацоўнічаў з гарадзенскай беларускай газэтай «Беларуская думка» палянафільскага кірунку. Падчас Другой усясьветнай вайны актыўна друкаваўся ў беластоцкай беларускай газэце «Новая дарога».

¹¹¹ Мядзёлка Паўліна (1893—1974) — беларуская грамадзкая і культурная дзяячка, педагог.

¹¹² Міхалевіч Уладзімер — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР. У 1920 г. быў кіраўніком пэрсанальнага аддзелу Беларускай вайсковай камісіі, паводле іншых звестак — кіраўніком агульнага аддзелу ці справаводам БВК. У 1921 г. адміністратар віленскай беларускай газэты «Беларускі зван». Сакратар сходу замежнай групы БПСР у Коўне 7 ліпеня 1921 г. У лютым 1922 г. высланы польскімі ўладамі з Вільні. Паводле стану на 1925 г. жыў у Менску.

¹¹³ Муха Васіль (1889—?) — беларускі дзяяч, левы сацыяліст-рэвалюцыянер. Паходзіў з сялян Менскай губэрні. У 1917 г. матрос Балтыйскага флоту, сябра абласнога камітэту арміі, флэту і рабочых Фінляндыі. Удзельнік 3-га зьезду БСГ ў кастрычніку 1917 г., абраны ў склад яе ЦК. Быў кандыдатам ва ўстаноўчы сход па выбарчай акрузе Заходняга фронту, выстаўлены БСГ і Першым зьездам воінаў-беларусаў Заходняга фронту. Быў намеснікам старшыні апошняга зьезду. Дэлегат I Усебеларускага зьезду, сябра ягонаў Рады.

¹¹⁴ Новік Станіслаў — беларускі нацыянальны дзяяч, паручнік. Сябра БПСР. Жыў у Горадні. Восенню 1919 г. быў сябрам Таварыства беларускіх вайскоўцаў у Горадні. Ёсьць інфармацыя, што ў 1920 г. быў сябрам БВК. Магчыма, удзельнічаў у Слуцкім паўстанні. Летам 1921 г., магчыма, быў адным з кіраўнікоў Гарадзенскага беларускага прытулку. Сябра Гарадзенскага беларускага правінцыйнага камітэту. Вясной 1924 г., паводле звестак польскай дэфэнзывы, браў удзел у канспірацыйных паседжаньнях мясцовай беларускай арганізацыі ў будынку беларускай школы. 11 кастрычніка 1924 г. абраны сакратаром Паятовага камітэту беларускіх спраў у Горадні, а 23 лістапада таго ж году — старшынём Гарадзенскага беларускага дабрачыннага таварыства. У кастрычніку 1924 г. супраць С. Новіка была ўзбуджаная крымінальная справа за спробу стварэньня ў 1920 г. арганізацыі «Работніцка-сялянская сувязь».

¹¹⁵ Асьвяцінскі — такое напісаньне прозвішча у гэксце тут і далей у некаторых іншых месцах. Маецца на ўвазе Асьвяцінскі Марк (1888—1938) — беларускі палітычны дзяяч, сябра БПСР, удзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г.

¹¹⁶ Сямёнаў — згодна з бальшавіцкім «Сьпісам удзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» у свой час зьяўляўся сябрам Выканкаму Часовай Цэнтральнай беларускай вайсковай рады.

ГІСТОРЫЯ

еў*, 25) Сакалоўскі¹¹⁷, 26) Шантыр, 27) Трафімаў, 28) Захарка, 29) Заяц і іншыя.

Цэнтральны выканаўчы камітэт беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў складалі: 1) Баранаў, 2) Бадунова, 3) Цьвікевіч, 4) Грыб, 5) праф. Крчэўскі, 6) В. Ласкоўскі, 7) Мамонька, 8) Мядзёлка.

Варонка стварыў партыю беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў. Акрамя гэтага, утварылася партыя незалежных сацыялістаў¹¹⁸.

Некаторыя дзеячы зь Беларускай Сацыялістычнай Грамады, якія да гэтага падавалі сябе як сацыялістаў-рэвалюцыянераў, але былі балышавіцкімі агентамі і праводзілі камуністычную працу, утварылі камуністычную партыю¹¹⁹. Да яе належалі: 1) Хадкевіч, 2) Муха, 3) Асьвяцінскі, 4) Шантыр і 5) Рагуля. Першыя чатыры адначна былі агентамі балышавікоў і сябрамі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў.

Так распалася Беларускае Сацыялістычнае Грамада — гэты канглямерат разнастайных палітычных, сацыяльных і нацыянальных накірункаў і адценьняў. Кожная са створаных партыяў пачала ісьці сваім уласным, адметным шляхам у адпаведнасьці са сваёй ідэалёгіяй.

Пасля абвяшчэньня пастановаў аб незалежнасьці Беларусі прадстаўнікі зямстваў, гарадзкіх самаўрадаў і кансэрватыўных партыяў выйшлі з Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Усе згаданыя прадстаўнікі далучыліся да групы актывістаў польска-нямецкай арыентацыі, Беларускага народнага прадстаўніцтва, старшынём якога быў Раман Скірмунт, а сакратаром Павал Аляксюк.

Дзякуючы гэтаму, а таксама дзякуючы распаду Беларускай Сацыялістычнай Грамады Рада Беларускай Народнай Рэспублікі была ў вельмі значнай ступені аслабленая, узрасло ж значэньне Беларускага народнага прадстаўніцтва. Хочучы засьцерагчыся ад канчатковага заняпаду, Рада Рэспублікі паставіла на адным са сваіх пасяджэньняў прапанаваць Раману Скірмунту ўступіць разам з усёй партыяй у Раду, а таксама прыняць пасаду старшыні Народнага сакратарыяту. Гэтыя пляны, аднак, не былі рэалізаваныя з прычыны супраціву ранейшага старшыні, Варонкі, які не хацеў скласьці сваіх паўнамоцтваў. Раз Рада Беларускай Народнай Рэспублікі не валодала сілай, якая б прымусіла Варонку выконваць пастановы Рады, то вымушаная была адступіць і запрапанавала кампраміс — парлямэнцкі ўрад.

Усе партыі, прадстаўленыя ў Радзе, павінны былі дэлегаваць у Народны сакратарыят сваіх прадстаўнікоў. Аднак да гэтага не дапусьцілі эсэры, адна з найбольш шматлікіх групак Рады. Таму старшынём быў прызначаны Іван Серада. Урад Се-

¹¹⁷ Магчыма, маецца на ўвазе А. Сакалоўскі, які ў 1920 г. узначальваў Менскае беларускае спажывецкае таварыства «Залатагорская хаўрусная крама». Акрамя таго, нейкі Сакалоўскі у балышавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» фігураваў як «сябра Выканкаму Цэнтральнай беларускай вайсковай рады».

¹¹⁸ У 1918 г., акрамя БПСР і БСРФ, узьнікла Беларускае сацыял-дэмакратычнае партыя (БСДП), у якую ўваходзілі браты Луцкевічы, В. Іваноўскі, Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі і іншыя. Беларускае партыя незалежных сацыялістаў (БПНС) была створаная Сымонам Рак-Міхайлоўскім толькі ў 1922 г. у выглядзе левага крыла БСДП, прытым, як падаецца, насамрэч гэтая партыя існавала толькі на паперы.

¹¹⁹ Дадатковых зьвестак пра ўтварэньне ў 1918 г. беларускай камуністычнай партыі ня выяўлена.

рады, аднак, доўга не пратрымаўся, бо ў кастрычніку 1918 г. мусіў пайсці ў адстаўку, а місія фармавання кабінэту была даручаная Антону Луцкевічу. Серада ўвесь час свайго ўрадавання стараўся павялічыць значэнне ўсяго беларускага руху. Перш за ўсё Народны сакратарыят з Радаю намагаліся здабыць папулярнасць сярод насельніцтва, а таксама сярод польскай буржуазіі і грамадзянства. Дабіваючыся падтрымкі Беларускага народнага прадстаўніцтва, Рада мусіла зрушыцца направа. Дзякуючы гэтаму тады ў Раду ўвайшлі прадстаўнікі «Польскай рады Менскай зямлі»¹²⁰, памешчыкаў, расейскіх кадэтаў¹²¹, гарадскога магістрату і г. д. Народны сакратарыят быў перайменаваны ў Раду Народных міністраў. Урад Серады таксама праводзіў перамовы з бальшавікамі ў справе прызнання незалежнасці Беларусі. Бальшавікі згаджаліся прызнаць акт незалежнасці, але толькі пры той умове, што ў Беларусі будзе ўведзены савецкі лад.

У кастрычніку 1918 г. Антон Луцкевіч сфармаваў урад, пра склад якога няма дакладных звестак. Вядома толькі, што ў яго ўвайшлі Цярэшчанка¹²² ў якасці міністра фінансаў, а таксама Лёсік, Смоліч і Бадунова¹²³.

Ужо казалася, што беларускія эсэры 25 сакавіка поўнасьцю выйшлі з Рады і Народнага сакратарыяту. Час да восені яны прысвяцілі арганізацыі партыі. У палітычных справах яны займалі чакальную пазыцыю, хочучы ахапіць сваім уплывам як вёску, так і горад. За кароткі час яны пакрылі край сеткай сваіх правінцыйных камітэтаў. Яны былі створаныя ў Горадні, Слуцку, Дзівіне, Бабруйску, Барысаве, Менску, Вільні, Ігумене, Рэчыцы, Мазыры, Пінску, Баранавічах, Ашмянах, Кобрыне, Слоніме і іншых, драбнейшых мястэчках.

У правінцыйны камітэт у Горадні ўвайшлі: 1) Баранаў, 2) Якубецкі¹²⁴, 3) Курбскі,

¹²⁰ Польская рада Менскай зямлі — найбуйнейшая польская арганізацыя ў Менску, якая існавала з траўня 1917 да 1920 г. Яе старшынём быў Г. Кіневіч. Даволі прызнана ставілася да беларускіх незалежніцкіх памкненняў.

¹²¹ Кадэты — сябры Канстытуцыйна-дэмакратычнай партыі (Партыі народнае свабоды), якая дзейнічала ў Расеі ў 1905—1917 гг. Выступалі за канстытуцыйна-парлямэнцкую манархію, дэмакратычныя свабоды, прымусовае пазбаўленне памешчыкаў зямлі за выкуп, заканадаўчае развязаўне «рабочага пытання».

¹²² Цярэшчанка Кузьма (1888—1923) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1918—1919 гг. — міністар унутраных спраў ва ўрадзе А. Луцкевіча. Узначальваў Беларускі нацыянальны камітэт у Менску. Са снежня 1919 г. сябра прэзідыі Найвышэйшай рады БНР.

¹²³ Паводле Ф. Турука (Белорусское движение: очерк истории национального и революционного движения белорусов. Москва, 1921. С. 52), Луцкевіч, акрамя выканання прэм'ерскіх абавязкаў, быў і міністрам замежных спраў. В. Іваноўскі быў міністрам народнай асветы, Т. Грыб — міністрам унутраных спраў, А. Цвікевіч — міністрам юстыцыі, Л. Заяц — дзяржаўным кантралёрам, В. Захарка — міністрам фінансаў, Я. Ладноў — ваенным міністрам, А. Смоліч — міністрам земляробства, Я. Варонка — міністрам нацыянальных спраў. Цярэшчанка стаў выконваць абавязкі міністра ўнутраных спраў з 22 лістапада 1918 г. Звестак пра ўдзел ва ўрадзе на чале з А. Луцкевічам Я. Лёсіка і П. Бадуновай ня выяўлена.

¹²⁴ Якубецкі Андрэй (1892—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БПСР. У 1919—1920 гг. намеснік старшыні і старшыня Беларускай вайскавай камісіі. 17 снежня 1920 г. прызначаны Найвышэйшай Радай Галоўнакамандуючым войскамі БНР. З траўня 1922 г. жыве ў Дзвінску ў Латвіі, браў чынны ўдзел у працы мясцовых беларускіх арганізацыяў.

4) Новік і 5) Разумовіч¹²⁵.

У правінцыйны камітэт у Слуцку ўвайшлі: 1) Бараноўскі, 2) Бярдзюк*, 3) Асьвяцімскі, 4) Паўлюкевіч¹²⁶, 5) Пракулевіч¹²⁷, 6) Русак¹²⁸, 7) Жаўрыд¹²⁹.

У правінцыйны камітэт у Дзісьне ўвайшлі: 1) Гіршман*, 2) Кудрышкі*, 3) Мятла¹³⁰, 4) і 5) браты Пашкевічы¹³¹, 6) Зысман*.

У правінцыйны камітэт у Бабруйску ўвайшлі: 1) Разанаў*, 2) Шантыр, 3) Шыла¹³².

¹²⁵ Разумовіч Вячаслаў (пс. Хмара) (каля 1886 — пасля 1937) — беларускі вайсковы і грамадзка-палітычны дзяяч. Нейкі Разумовіч падчас усталявання савецкай улады ў горадзе ў жніўні 1920 г. быў памочнікам гарадзенскага ваенкома. На «працэсе 45-ці» ў Беластоку ў траўні 1923 г. сьцьвярджалася, што В. Разумовіч быў пры балышавіках у Горадні камэндантам гораду. Пасля прыходу польскіх войскаў уцёк з Горадні ў Літву. Атрымаў у верасні 1920 г. паўнамоцтвы на арганізацыю ў Віленскай і Гарадзенскай губэрнях партызанскіх атрадаў для барацьбы з палякамі. У канцы 1920 г. ад’ютант Беларускага асобнага батальёну літоўскай арміі. Пасля супрацоўнічаў з польскай дэфэнзывай. Зь верасня 1924 г. — у Празе. Спрабаваў шантажаваць літоўскі ўрад сувяззю з антыпольскай партызанкай. У 1930—1937 гг. выдаў на чэскай мове дакументальна-біяграфічную трылёгію «Grimassy světové války: Vzpomínki atamana partizánů» («Грымасы ўсясьветнай вайны: Успаміны атамана партызанаў»).

¹²⁶ Паўлюкевіч Арсень (1889—?) — беларускі палітычны дзяяч, лекар. Далучыўся да беларускага руху ў пачатку 1920 г. У лістападзе 1920 г. узначаліў адноўлены Слуцкі БНК, кіраўнік яго мэдычна-санітарнага аддзелу. Падчас збройнага чыну загадваў шпітале паўстанцаў. Удзельнічаў у Праскай канфэрэнцыі ў верасні 1921 г. У красавіку 1922 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі. У 1920-х гг. жыў у Вільні. У сярэдзіне 1920-х гг. быў стваральнікам і кіраўніком шэрагу беларускіх палянафільскіх арганізацый: Часовай беларускай рады, «Прасьветы», «Беларускай хаткі», Беларускага камітэту для спраў самакіраваньня, Беларускай нацыянальнай рады, Беларускай нацыянальнай партыі. У 1927 г. дапамагаў Барысу Кавэрду ў падрыхтоўцы замаху на савецкага пасла Пятра Войкава. Паводле да канца не пацверджаных звестак, быў падвоеным агентам — польскай дэфэнзывы і савецкага ГПУ. Згодна са сьведчаньнямі Б. Кавэрды, загінуў падчас Другой усясьветнай вайны, беручы ўдзел у дзейнасьці варшаўскага антыфашысцкага падполья.

¹²⁷ Пракулевіч Уладзімер (1887—1938) — беларускі нацыянальны дзяяч, сябра БПСР, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстаньня. З 1923 г. дзяржаўны сакратар ураду БНР.

¹²⁸ Русак Васіль (1896 — пасля 1946) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра БПСР. Актыўны ўдзельнік Слуцкага паўстаньня 1920 г. З 1923 г. у Празе на вучобе, адзін з кіраўнікоў Замежнага бюро БПСР.

¹²⁹ Жаўрыд Павал (1889—1939) — беларускі палітычны дзяяч. Дэлегат I Усебеларускага зьезду. У канцы 1920 г. камісар Слуцкіны, адзін з кіраўнікоў Слуцкага паўстаньня 1920 г. З 1921 г. працаваў у Віленскім БНК. З 1923 г. — у Менску.

¹³⁰ Мятла Пятро (1890—1936) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. У 1922—1927 гг. дэпутат польскага сойму. Адзін са стваральнікаў і лідэраў Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ). У 1927 г. арыштаваны і зьняволены. У 1930 г. датэрмінова вызвалены, выехаў у БССР, дзе быў рэпрэсаваны.

¹³¹ Пашкевічы, браты. Такое напісаньне прозьвішча гэтых дзеячоў сустракаецца на працягу ўсяго «Кароткага нарыса...». Хутчэй за ўсё, маюцца на ўвазе браты Пашковічы.

Пашковіч Мікалай (1893—1938(?)) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра ЦК БПСР.

Пашковіч Іван (1898—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра БПСР.

¹³² Шыла Мікола (1888—1948) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра ЦК БПСР. У беларускім руху з «нашаніўскай» пары. У 1917 г. быў адным зь лідэраў Беларускай цэнтральнай вайскавай рады. Дэлегат I Усебеларускага зьезду ў Менску. З 1918 г. сябра ЦК БПСР. Падчас польска-савецкай вайны 1920 г. удзельнічаў у антыпольскім падпольным руху. У 1920 г. быў інструктарам БНК Меншчыны на Слуцкі павет. З 1921 г. у Вільні, уваходзіў у склад Віленскага БНК, рэдактар шэрагу віленскіх беларускіх газэтаў левага кірунку. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. Пасля Другой усясьветнай вайны эміграваў, з канца 1944 г. жыў у Заходняй Нямеччыне.

У правінцыйны камітэт у Барысаве ўвайшлі: 1) Гунько*, 2) Кушалы¹³³, 3) Кранікоўскі*.

У правінцыйны камітэт у Менску ўвайшлі: 1) Багданаў*, 2) Грыб, 3) Езавітаў, 4) Касьціцкі*, 5) Крачэўскі, 6) Мамонька, 7) Міхалевіч, 8) Шыла, 9) Трафімаў, 10) Захарка, 11) Заяц.

У правінцыйны камітэт у Вільні ўвайшлі: 1) Цьвікевіч, 2) Краскоўскі¹³⁴, 3) А. Луцкевіч.

Праграмай беларускіх эсэраў было стварэнне Беларускай Народнай Рэспублікі ў этнаграфічных межах і ў шчыльным саюзе з Савецкай Расеяй. У гэтым кірунку эсэры праводзілі энэргічную кампанію. Аднак у той самай ступені, як інтэлігенцыя падпадала пад уплыў эсэраўскай ідэалёгіі, настолькі ж беларускі селянін надалей заставаўся абьякавым. Агітацыя, якая з прычыны акупацыі павінна была праводзіцца ў беларускім народзе асыярожна, не трапляла на ўрадлівы грунт. Таму дзейнасць беларускіх эсэраў з-за абьякавасці і пасіўнасці масаў мусіла абмежавацца набывшым уплывам сярод інтэлігенцыі і заснаваннем мясцовых правінцыйных камітэтаў з мэтай пашырэння сьведомасці ў народзе.

Гэта былі межы, за якія праца беларускіх эсэраў у той час ня выйшла.

Разьдзел XIV

Адступленьне немцаў зь Беларусі. IV Устаўная грамата (Рады Беларускіх Народных міністраў) ад 29.XI.1918 г. Уцёкі Рады міністраў у Вільню, Горадню і Прагу Чэскую. V Устаўная грамата ад 8.XII.1918 г.

У лістападзе 1918 г. пасля паразы на заходнім фронце ў Нямеччыне выбухнула рэвалюцыя. Акупацыйная нямецкая армія на Беларусі, стварыўшы на расейскі ўзор уласныя саветы, сьпешна вярталася на сваю радзіму. Вызвалення немцамі тэрыторыі пачалі займаць бальшавікі.

Рада Беларускай Рэспублікі разам з Радай Народных міністраў прызнала гэты момант адпаведным для ўзяцця ўлады ў краі ў свае рукі. Ня маючы ніякіх сілаў для стрымання бальшавікоў, якія наступалі сьледам за адступаўшымі нямецкімі войскамі, яна выдала IV Устаўную грамату наступнага зместу:

¹³³ Кушалы Францішак (1895—1968) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч. У 1919—1921 гг. уваходзіў у склад Беларускай вайсковай камісіі. З 1922 г. на службе ў польскім войску. Падчас Другой усясьветнай вайны ўдзельнічаў у стварэнні беларускіх вайсковых фармаваньняў. Пасля вайны жыў у эміграцыі.

¹³⁴ Краскоўскі Іван (1880—1955) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пэдагог. У 1918 г. уваходзіў у склад ураду Украінскай Народнай Рэспублікі. У 1920 г. старшыня БНК у Вільні. З 1922 г. дырэктар Дзьвінскай беларускай гімназіі ў Латвіі. З 1925 г. у Менску. Арыштаваны і высланы. Пасля вайны жыў у Чэхаславацыі.

Ад Рады Народных міністраў.

Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, атрымаўшы свае паўнамоцтвы ад Беларускага Народу на Ўсебеларускім Зьездзе, у граматах з 9 і 25 марца 1918 году апавесціла, што ўся ўласць на Беларускай зямлі пераходзіць у рукі народу. Зямля, лясы і прыроднае багацьце краю былі аб'яўлены народным меннем.

Усьлед за гэтым Рада прыступіла да будаваньня незалежнай Беларускай Дзяржавы на асновах, устаноўленых Устаўной Граматай з 25 марца г. г.

Нямецкая акупацыя прыпыніла гэту работу і зрабіла немагчымай перадачу ўласці ў рукі народу і разьвязку зямельнага пытаньня на справядлівых асновах.

Цяпер, калі Народ Нямецкі завёў новы лад на сваёй зямлі, і акупацыйныя войскі пакідаюць наш край, — настаў мамэнт, каб Народ Беларускі, сотні гадоў пакутаваўшы ў чужацкай няволі, стаўся поўным гаспадаром на сваёй вольнай і незалежнай зямлі.

Беларускі Ўрад, зложаны з прадстаўнікоў усіх беларускіх сацыялістычных партыяў і ўпаўнамоцаны Радай Беларускай Народнай Рэспублікі, кліча Народ Беларускі выкарыстаць гэты асаблівы мамэнт — мамэнт зьнішчэньня старога ладу вольнымі народамі.

Няхай усе грамадзяне Беларусі гуртуюцца навакол Рады Беларускай Народнай Рэспублікі і Беларускага Ўраду і твораць на ўсёй Беларусі свае валасныя, павятовыя і мясцовыя Беларускія Рады, каб арганізаваны народ запраўды мог узяць у свае рукі ўласць у сваёй старонцы.

Цьвёрда стоячы на грунце здабыткаў рэвалюцыі, Беларускі Ўрад усімі сіламі будзе паддзярываць на нашай зямлі лад, кіруючыся да таго, каб згодна з законамi, выдаванымi правадаўчымi ўстановамi Беларускай Народнай Рэспублікі, глаўнае багацьце народу — лясныя абшары — перайшлі на ўласнасьць краю, каб тыя, хто сваёй працай на ральлі корміць увесь край, былі справядліва надзелены зямлёй, каб узмацавалася наша незалежная Беларуска Рэспубліка, і каб чужыя нам людзі ізноў не запанавалі над намi.

Беларускі Ўрад будзе рупіцца перш за ўсё аб тое, каб чым хутчэй сабраўся Ўстаноўчы Сойм Беларусі і каб чым хутчэй наш народ сам завёў на сваёй зямлі праўдзiвую волю для ўсіх яе грамадзян.

Рада Народных міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі¹³⁵.

Значная частка Рады Рэспублікі разам з Радай міністраў падрыхтавалася да ўцёкаў у Вільню. Пасьля зыходу немцаў і заняцьця тэрыторыі Беларусі бальшавікамі Рада выдала таксама адозву да дэмакратыі ўсяго сьвету, пратэстуючы супраць бальшавіцкага ўварваньня.

З гэтай адозвай была выслана дэлегацыя ў Бэрлін, Парыж, Бэрн, Варшаву і ў Вільню, да Літоўскай Тарыбы.

Ад'яжджаючы ў Вільню, Беларуска Рэспубліка і Рада міністраў выдалі наступную V Устаўную Грамату:

¹³⁵ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 1. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 308—309.

Народзе Беларускі і ўсе народы Беларускай зямлі!

Слухай голасу тваіх прадстаўнікоў, што працуюць тваім іменем і дзеля твайго шчасьця.

Шмат сотняў гадоў панавалі на Беларусі чужынцы, а працоўны народ наш гібеў у зьдзеку, няволі і цемнаце. Бесканечныя войны палівалі нашу старонку рэкамі крыві, а звадкі між народамі і верамі ў самой Беларусі атручвалі дух народны, зьнішчалі ўсе здабыткі культуры і не давалі тварыцца новым. Аж зразумелі ўрэшце лепшыя сыны Беларусі, што прычына ўсіх няшчасьцяў — гэта палітычны заняпад народу Беларускага, яго няволя і пакора, і прагалосілі яны на ўсю Беларусь, што павінен устаць Беларускі народ, скінуць пумы няволі і з парабка гаспадаром зрабіцца на сваёй зямлі.

Разыйшоўся голас гэты на Беларусі і абудзіўся Народ. І на вялікі ўсенародны сход, які адбыўся ў сьнежныя месяцы 1917 г. у Менску і называецца Ўсебеларускім Зьездам, прыслаў Народ Беларускі каля дзвёх тысяч чалавек сваіх лепшых прадстаўнікоў з усіх частак, усіх валасьцей, усіх закуткаў Беларускай Зямлі. Не збаяўшыся цёмных сілаў, што тады панавалі на Беларусі, перад наведзенымі кулямётамі і навяснымі штыкамі сказаў Зьезд волю Народу Беларускага аб яго будучыні. Народ Беларускі выракаецца сваіх няпрошаных апекуноў. Ён устанаўляе на сваёй зямлі Дэмакратычную Рэспубліку і хоча прамаўляць на сусьветным міравым кангрэсе вуснамі сваіх уласных прадстаўнікоў. Ён творыць войска для абароны свайго права і даручае ўладу ў Беларусі выбранай на зьездзе Радзе і яе Спаўняючаму Камітэту.

Паны камісары разагналі Ўсебеларускі Зьезд і шукалі спосабу зьнішчыць Раду Зьезду. Ды не ўдалося гэта ім. Пасьля іхняга ўцёку зь Менску ўлада перайшла да Спаўняючага Камітэту Рады Зьезду і той стварыў тады першае Міністэрства Беларускае — Народны Сакратарыят, а так сама пачаў тварыць беларускае Народнае войска.

Пасьля вякоў няволі ізноў запанаваў на сваёй зямлі Беларускі Народ. Але нядоўгае было гэтае панаваньне. Цераз тры дні прыйшлі ў Менск войскі нямецкага імператара. Яны гвалтам адабралі ад Народнага Сакратарыяту ўладу і спынілі яго работу. Патаемна мусіў пасьля таго зьбірацца Беларускі Ўрад, хаваючыся ад нямецкіх жандармаў, але ні на мінуту не забываўся ён аб вялікіх абавязках, на яго народам узложаных. 9 сакавіка 1918 г. Спаўняючы Камітэт Рады Зьезду выдаў Устаўную Грамату, якая тлумачыла тыя правы працоўнага народу, што выдаў Усебеларускі Зьезд. А 25 сакавіка ён, злучыўшыся з прадстаўнікамі Земстваў і Гарадоў і ўтварыўшы разам Раду Беларускай Народнай Рэспублікі, абвесьціў Беларусь незалежнай і вольнай Дзяржаваю, каб не дазволіць далей чужынцам камандаваць Беларускім Народам, разрываць яго на часткі, ды гандляваць Беларусью на сусьветным рынку. Так былі скінуты зь Беларускага Народу апошнія пумы няволі, якія ціснулі яго празь вякі.

Ішоў час, але не зьмяніаўся ўціск нямецкага імператарскага Ўраду. З усяго краю надыходзілі да Рады Беларускай Народнай Рэспублікі скаргі і пратэсты проці гэтага ўціску, а Рада нічога не магла зрабіць, бо яшчэ не пасьпеў сабраць Беларускі Народ сілы свае і моцным плячом падперці сваю Раду. Ня маючы сілы, Рада Рэспублікі надзеялася хоць сваёю пакораю зьмякчыць цяжкае палажэньне Беларусі.

Яна некалькі разоў зьвярталася да нямецкага ўраду, просячы, каб той прызнаў Беларускі Народ вольным і незалежным і даў яму можнасць самому ўпраўляць сваёю зямлёю. Нямецкі ўрад кожны раз адказваў адмоўна.

Тым часам у Нямецчыне сталася рэвалюцыя, і нямецкае войска ня хоча больш аставацца ў нашай зямлі, зь якой гэтак несправядліва зрабіў яго даўнейшы імператарскі ўрад. Беларусь ізноў астаецца вольнаю і яе ўрад мае абвесьціць выбары да Беларускага Устаноўчага Сойму, які сваім голасам умацуе правы народу і ўстаноўчы дзяржаўны лад Беларусі. Але хоць шмат змяніла рэвалюцыя, ды не змяніла яна нешчаслівай долі Беларускай. Ня хочучь панаехаўшыя ў наш край чужынцы выпускаць са сваіх рук лейцаў, у якіх трымалі дагэтуль Беларускі Народ. У Менску, у Кіеве разам з нашымі адступнікамі яны твораць фальшывыя ўрады і крычаць аб сваім праве на панаваньне над Беларускім Народам, аб тым, што Беларусь ніяк ня можа быць вольная, а павінна канешне ісьці зноў у ярмо. Пры гэтым яны не шкадуюць выдумак, каб ачарніць Раду Рэспублікі і словамі сваімі апаганіць яе працу¹³⁶. Уся мэта гэтых людзей пасварыць беларусаў між сабою, а пасья, абясьцілішы іх, аддаць у даўнейшую няволю, пад панаваньне новага цара і яго чыноўнікаў.

Рада Рэспублікі аднак верыць у сьветлы і здаровы розум народу Беларускага і ўсіх дэмакратычных народаў Беларусі, якія не дадуць сябе ашукаць хітрым ворагам Рэспублікі. Яна вядзе далей сваю працу, а для спаўненьня сваіх загадаў, яна ўстанавіла новы склад Рады Беларускіх Народных міністраў, які павінен вывесці Беларусь на сьветлы лепшы шлях, абараніць праўдзівую яе незалежнасьць і даць працоўнаму малазямельнаму народу зямлю, а работнікам дагаднейшыя варункі працы і склікаць Устаноўчы Сойм Беларускай Народнай Рэспублікі.

Перад сьвітаньнем новага дня, які суліць нашай Бацькаўшчыне культурны росквіт і дзяржаўную незалежнасьць, павінны абудзіцца ўсе жывыя дэмакратычныя сілы Беларусі. Усе, хто хоча бачыць сваю многапакутную Бацькаўшчыну — Беларусь вольнай, багатай і шчаслівай, усе хто хоча, каб працоўны народ Беларусі ня знаў больш зьдзеку над сабою і няволі, няхай усюды злучаюць свае сілы, ствараючы на мяйсцох Беларускія Рады, і зьвязваючы іх з Радаю Рэспублікі. Толькі ім, гэтым арганізацыям працоўнага Народу Беларусі, належыць цяпер, да сазыву Устаноўчага Сойму ўлада на мяйсцох, а ня Земству, не чыноўнікам, не ўсякім самазванцам і чужынцам. Толькі на іх павінен апірацца Беларускі Народны ўрад у сваёй чыннасьці. Сам народ, абуджаны рэвалюцыяй, няхай бароніць сваю волю і незалежнасьць, права на сваю родную зямлю і мейсца на сьвеце сярод усіх Народаў.

Чувайце грамадзяне Беларускай Народнай Рэспублікі! Надыходзе гадзіна апошняга суду над народамі. Няхай жа не пагасьне ў сэрцах вашых жывы агонь замілаваньня да волі і агульна грамадзянскага шчасьця.

Няхай жыве незалежная Беларускай Народная Рэспубліка!

Няхай жыве працоўны народ Беларусі і салідарнасьць вольных народаў!

Няхай растуць Беларускія сялянскія і работніцкія Рады па ўсёй Беларусі!

¹³⁶ Тут галоўным чынам маюцца на ўвазе тры інтрыгі супраць прадстаўнікоў ураду БНР, у першую чаргу супраць Аляксандра Цвікевіча, якія пачынаў весці у той час у Кіеве Аляксандар Баханавіч. Трохі пазьней гэты дзяяч перабярэцца ў Адэсу і там паспрабуе незаконна абвясціць сябе «прэзыдэнтам Беларускай Рэспублікі».

Менск, 8.XII.1918 г.

«Рада Беларускай Народнай Рэспублікі»¹³⁷.

Мэтай гэтай адозвы, у шмат якіх месцах нязгоднай з праўдай, павінна было быць пастаўленьне бальшавікоў перад здзейсненым фактам увядзеньня на Беларусі саветаў у выглядзе беларускіх сялянскіх і рабочых радаў.

Пасьля выданьня «V Устаўной Граматы» частка беларускага ўраду выехала ў Вільню, пра што было заяўлена публічна. Па меры пасоўваньня бальшавікоў на захад беларускі ўрад пераехаў зь Вільні ў Горадню і, нарэшце, у Прагу Чэскую¹³⁸.

Ня могуць выконваць сваіх абавязкаў, беларускі ўрад намагаўся разгарнуць пэўную прапаганду за мяжой з мэтай зацікаўленьня заходнеэўрапейскай грамадзкай думкі беларускімі справамі.

Гэтыя намаганьні мелі за мэту прызнаньне вялікімі дзяржавамі правоў беларусаў на самастойнае дзяржаўнае жыцьцё. Луцкевіч у якасьці старшыні народных міністраў езьдзіў у Парыж і падаў мірнай канфэрэнцыі, якая тады адбывалася там, мэмарандум у беларускай справе.

Беларусы намагаўся разгарнуць агітацыю і ў іншых эўрапейскіх сталіцах, абпіраючыся галоўным чынам на Бэрлін, ня маючы, аднак, ні адпаведных сувязяў на міжнародным узроўні, ні сродкаў на прапаганду. Таму яны і не маглі разьвіць вельмі энэргічнай кампаніі.

Акрамя гэтага, ад імя Беларусі часта выступалі расейскія элемэнтны, што толькі шкодзіла беларускай кампаніі.

Разьдзел XV

Заняцьце Менску бальшавікамі. Пазыцыя беларускіх эсэраў. Абвяшчэньне Савецкай Беларусі. Урад Жылуновіча. Далейшае прасоўваньне савецкай арміі на захад. Арганізацыя камуністычнага ладу на Беларусі. Маніфэст ад 2.І.1919 г. Аб'яднаньне Беларускай і Літоўскай рэспублік. Савецкая зямельная рэформа

9.XII.1918 г. бальшавікі занялі Менск.

Першым крокам камісараў было абвяшчэньне аб адхіленьні ад улады беларускага ўраду памешчыкаў — Беларускай Рады. Сябры беларускага ўраду, а таксама Рады Рэспублікі, былі абвешчаныя ворагамі рэвалюцыі, пастаўленьня па-за законам і пад-

¹³⁷ Беларускі тэкст граматы падаецца згодна з выданьнем: *История Беларуси в документах и материалах / Авт.-сост. И. Н. Кузнецов, В. Г. Мазец. Минск, 2000. С. 320—323.*

¹³⁸ У Горадню ўрад БНР перабраўся ў канцы сьнежня 1918 г. і знаходзіўся там да сакавіка 1919 г. Пасьля ён на кароткі час вярнуўся ў Менск, дзе ў сьнежні 1919 г. раскалоўся з утварэньнем Беларускай Найвышэйшай Рады. Пасьля гэтага старшыня ўраду БНР В. Ластоўскі выехаў на нейкі час у Рыгу, адкуль пераехаў у Коўна. Толькі ў 1923 г. урад БНР афіцыйна пераехаў у Прагу.

ГІСТОРЫЯ

лягалі выдачы ў рукі савецкіх уладаў. Акрамя таго, бальшавікі ўсюды пачалі ствараць органы савецкай улады.

Лявіца Рады Рэспублікі і ўраду Луцкевіча, а таксама беларускія эсэры ня выехалі зь Менску.

Некаторыя сябры Рады і ўраду былі дэманстрацыйна арыштаваныя, але ўжо назаўтра выпушчаныя на волю. Да іх належалі: Серада (былы старшыня ўсебеларускага зьезду і былы старшыня Народнага Сакратарыяту), Мамонька, Бадунова, Вацлаў Іваноўскі (міністар асьветы ў кабінэце Луцкевіча) і Трэпка.

12.XII. (па старым стылі) 1918 г. у Смаленску была ўрачыста абвешчана Савецкая Сацыялістычная Беларуска-Рэспубліка¹³⁹. Быў сфармаваны ўрад, праўда, толькі часовы, які пратрымаўся ўсяго да 27.II.1919 г., у наступным складзе:

- 1) Жылуновіч — старшыня народных камісараў,
- 2) Чарвякоў — камісар асьветы,
- 3) Дыла — камісар працы,
- 4) Чарнушэвіч¹⁴⁰ — камісар сацыяльнага забесьпячэньня,
- 5) Фальскі¹⁴¹ — камісар замежных спраў,
- 6) Шантыр Фабіян — камісар нацыянальных спраў,
- 7) Пузыроў¹⁴² — камісар аховы здароўя,
- 8) Квачанюк¹⁴³ — камісар юстыцыі.

Вышэйзгаданыя сябры ўраду былі камуністамі-беларусамі. Акрамя іх, ва ўрад уваходзілі наступныя расейскія камуністы:

- 9) Мясьнікоў — камісар вайсковых спраў,
- 10) Рэйнгольд¹⁴⁴ — камісар фінансаў,

¹³⁹ Тут у тэксьце відавочная памылка. Рашэньне аб стварэньні Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь было прынята 31 сьнежня 1918 г., а адпаведны маніфэст быў выдадзены 1 студзеня 1919 г. Увогуле карыстаньне старым стылем у дачыньні да канца 1918 — пачатку 1919 гг., як гэта робіць у гэтым выпадку аўтар «Кароткага нарысу...», неапраўдана — да гэтага часу дзеяньне юліянскага календара на тэрыторыі Расеі было ўжо адменена бальшавікамі.

¹⁴⁰ Чарнушэвіч Зьміцер (1882—1938) — беларускі палітычны і дзяржаўны дзяяч. У 1917—1918 гг. дзейнічаў на Случчыне, пасля ў Маскве, працаваў памочнікам загадчыка Белнацкаму. У студзені 1919 г. стаў камісарам сацыяльнага забесьпячэньня ССРБ, пасля — Літбел.

¹⁴¹ Фальскі Ўсевалад (1886—?) — беларускі палітычны і культурны дзяяч. Адзін са стваральнікаў беларускага прафэсійнага тэатру. Сябра Беларускай сацыяльна-дэмакратычнай рабочай партыі. У Часовым рабоча-сялянскім урадзе ССРБ быў камісарам замежных спраў. Пасля некалькі разоў арыштоўваўся бальшавіцкімі ўладамі, апошні раз у верасьні 1921 г., калі быў прысуджаны да расстрэлу, замененага на 5 гадоў турмы.

¹⁴² Пузыроў Ларывон (1894—?) — беларускі палітычны і дзяржаўны дзяяч. У кастрычніку 1917 г. стаў старшынём Савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў г. Вілейкі. У студзені 1919 г. узначаліў камісарыят аховы здароўя ССРБ, зь лютата — Літбелу.

¹⁴³ Квачанюк Аляксандар — беларускі палітычны дзяяч, у сьнежні 1918 г. знаходзіўся ў распараджэньні менскай беларускай сэкцыі РКП(б). У студзені 1919 г. стаў камісарам юстыцыі Часовага сялянска-рабочага ўраду БССР. У лютым 1919 г. камандзіраваны ЦБ КП(б)Б для пастаноўкі савецкай і партыйнай працы ў Рэчыцкі павет. Далейшы лёс невядомы.

¹⁴⁴ Рэйнгольд Ісак (1897—1936) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. У 1917—1919 гг. быў народным камісарам фінансаў Заходняй вобласці і фронту, ССРБ, Літбел.

- 11) Новіч Коля¹⁴⁵ — камісар харчовага забеспячэння,
- 12) Пікель¹⁴⁶ — камісар народнай гаспадаркі,
- 13) Андрэеў¹⁴⁷ — камісар сельскай гаспадаркі,
- 14) Іванцоў¹⁴⁸ — камісар унутраных спраў,
- 15) Савіцкі¹⁴⁹ — камісар камунікацыяў,
- 16) Разэнталь¹⁵⁰ — камісар поштаў і тэлеграфу,
- 17) Яркін¹⁵¹ — камісар надзвычайкі,
- 18) Берсан — камісар дзяржаўнага кантролю,
- 19) Найдзянкоў¹⁵² — камісар па справах бежанцаў.

Дзякуючы такому падзелу функцыяў беларусы ў гэтым урадзе былі ў меншасці. Галоўнай асобай тут быў Мясьнікоў, камісар вайсковых спраў. Кіраваньне краем зьменена паводле маскоўскага ўзору, і ўся дзяржаўная незалежнасьць «Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі» была толькі фікцыяй.

Дзякуючы займаўню бальшавікамі тэрыторыяў, якія пакідалі немцы, хутка значная частка этнаграфічна беларускага абшару апынулася пад уладай Саветаў. З гэтых тэрыторыяў толькі частка складала т. зв. «Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку», а менавіта: з 189 500 км² этнаграфічных беларускіх земляў урад Савецкай Беларусі меў пад сваёй уладай толькі 52 304 км² з 1 569 647 грамадзянамі.

¹⁴⁵ Так у тэксьце. На самай справе камісарам харчаваньня ў першым урадзе ССРБ быў Калмановіч (Кальмановіч) Майсей (1882—1937).

¹⁴⁶ Пікель Рычард (1896—1936) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч, у 1917—1919 гг. старшыня Савету народнай гаспадаркі Заходняй камуны і ССРБ. У красавіку 1919 г. рэдагаваў газэту «Звезда».

¹⁴⁷ Андрэеў Аляксандар (1892—1938) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. У 1918 г. загадчык земадззелу Аблвыканкамзаху. У студзені 1919 г. камісар земляробства у Часовым рабоча-сялянскім урадзе Беларусі.

¹⁴⁸ Так у тэксьце. На самой справе маецца на ўвазе Іваноў Сямён (1880—1955) — савецкі дзяржаўны і гаспадарчы дзяяч. Зь лістапада 1917 па сьнежань 1918 г. старшыня Смаленскага губвыканкаму, адначасова ўзначальваў губкам РКП(б). У студзені 1919 г. ўзначальваў Камісарыят унутраных спраў Часовага рабоча-сялянскага ўраду Беларусі. Зь лютага па чэрвень 1919 г. быў намесьнікам старшыні ЦВК Літбел.

¹⁴⁹ Савіцкі Іван (1887—?) — савецкі дзяржаўны і гаспадарчы дзяяч. Насуперак цьверджаньням аўтараў «Кароткага нарыса...», ён беларускае паходжаньне, відаць, меў, бо нарадзіўся ў в. Козіна Быценскай воласьці Слонімскага павету Гарадзенскай губэрні ў сялянскай сям'і. У 1918—1920 гг. пачаргова быў камісарам шляхоў зносін Заходняй воласьці, ССРБ, Літбел, Заходняга фронту.

¹⁵⁰ Разэнталь Карл (1890—1983) — савецкі палітычны дзяяч, у 1917—1918 гг. старшыня Слуцкага савету рабочых і салдацкіх дэпутатаў. У студзені-жніўні 1919 г. ўзначальваў Камісарыята поштаў і тэлеграфу ССРБ і Літбел.

¹⁵¹ Яркін Віктар (1889 — 1937) — савецкі партыйны і дзяржаўны дзяяч. Дэлегат I зьезду КП(б)Б, сябра ЦБ. Са студзеня 1919 г. старшыня Надзвычайнай камісіі ССРБ. З сакавіка 1919 г. старшыня Менскага гарадскога Савету рабочых і чырвонаармейскіх дэпутатаў.

¹⁵² Найдзянкоў Рыгор (1889—1919) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзяяч. У 1918—1919 гг. старшыня Камісіі справах палонных і бежанцаў Заходняй воласьці і ССРБ. Арыштаваны 23 траўня 1919 г. за падман партыі і злоўжываньне паўнамоцтвамі. Расстраляны.

ГІСТОРЫЯ

Урад Жылуновіча выдаў 2.І.1919 г.¹⁵³ маніфэст, у якім паведаміў пра ўступленьне Беларусі ў фэдэрацыю вольных народаў Расеі, Латвіі, Літвы і Ўкраіны.

У гэтым маніфэсьце, сярод іншага, паведамлялася:

*...Паміж працоўнымі народамі Расеі, Літвы, Украіны і Латвіі ад сягоньяшняга дня становіцца і вы вольнымі і поўнапраўнымі гаспадарамі вольнай незалежнай Беларускай Сацыялістычнай Рэспублікі! Ад сёньняга дня Беларусь — Савецкая Рэспубліка — становіцца Рэспублікай працоўнага народу рабочых, сялянскае бядноты і чырвонаармейцаў Беларусі!*¹⁵⁴

Акрамя гэтага, маніфэст заклікаў да барацьбы з палякамі як ворагамі рэвалюцыі і беларускага народу, а таксама абвясчаў незаконнымі Беларускаю Раду і створаны ёю ўрад.

Пасоўваючыся на захад, бальшавіцкія войскі ноччу з 5 на 6 студзеня 1919 г. занялі Вільню, затым Ліду і накіраваліся на Горадню.

Пасьля заняцця Вільні бальшавікі стварылі Літоўскую Савецкую Рэспубліку на чале зь Міцкевічам-Капсукасам¹⁵⁵.

Пасьля абвясчэньня пастановы аб незалежнасьці Беларусі быў зьліквідаваны створаны ў Маскве ў 1917 г. пасья І Усебеларускага зьезду ў Менску т. зв. «Беларускі нацыянальны камісарыят»¹⁵⁶. Замест яго быў створаны «Беларускі пададзел нацыянальных меншасцяў пры Камісарыяце народнай асьветы» ў Маскве. Гэты пададзел займаўся амаль выключна рээвакуацыяй беларускіх школаў.

Пасьля ўтварэньня Літоўскай Рэспублікі пачаліся перамовы з мэтай аб'яднаньня дзьвюх рэспублік.

27 лютага 1919 г. Літоўская і Беларуская Савецкія Рэспублікі канчаткова аб'ядналіся, прычым да РСФСР была далучаная ўсходняя частка былой Беларускай Рэспублікі, а менавіта Віцебская, Магілёўская губэрні і г. д.

Новая адзінка, сфэдэраваная з Савецкай Расеяй, мела назву «Сацыялістычная Рэспубліка Саветаў Літвы і Беларусі» (скарочана «Літбелрэспубліка»). Пэрыяд яе існаваньня працягваўся да 19 красавіка 1919 г., г. зн. да заняцця Вільні польскімі войскамі, і называўся «Літбеларускай эрай».

На працягу гэтага даволі кароткага пэрыяду часу камуністы прыступілі да арганізацыі на Беларусі бальшавіцкай улады.

¹⁵³ На самай справе маніфэст быў выдадзены 1 студзеня 1919 г.

¹⁵⁴ Беларускі тэкст цытаты з маніфэсту даецца паводле выданьня: 1 января 1919 года: Временное рабоче-крестьянское советское правительство Белоруссии: документы и материалы / Сост. В. Д. Селеменев (рук.) и др.; науч. ред. М. Ф. Шумейко, Минск, 2005. С. 14.

¹⁵⁵ Міцкевіч (Міцкявічус)-Капсукас Вінцас (Вінцэнт) (1880—1935) — адзін з арганізатараў Камуністычнай партыі Літвы, дзяяч міжнароднага камуністычнага руху. У лютым 1919 г. быў абраны старшынём СНК Літоўска-Беларускай ССР. З канца 1921 г. на партыйнай працы ў Маскве, быў адным з кіраўнікоў Камінтэрну.

¹⁵⁶ Насамрэч Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам) быў створаны ў Петраградзе дэкрэтам СНК РСФСР 31 студзеня 1918 г. З сакавіка 1918 г. працаваў у Маскве на правах аддзелу наркамату па справах нацыянальнасьцяў пры ўрадзе РСФСР. Меў аддзяленьні ў Петраградзе, Смаленску, Віцебску, Саратаве. Ліквідаваны ў 1919 г.

Былі ўтвораныя «валасныя саветы», укаранялася нянавісьць паміж сялянамі і «панамі». Праз прышамінаньне ранейшых крыўдаў у сялянскіх масах узбуджалася жаданьне помсты і адплаты. Пад уплывам умелай агітацыі, якая змагла выкарыстаць зямельны голад сярод сялянства і яго галечу, запалалі панскія двары, палілася панская кроў, пайшлі з дымам стагодзьдзямі зьбіраныя помнікі польскай культуры і мастацтва.

Польскія памешчыкі мусілі ўцякаць у Польшчу, бо бальшавікі загадвалі ўсіх буйных землеўладальнікаў забіваць разам зь сем'ямі. Гэта рабілася для таго, каб не было нашчадкаў, якія ў выпадку нейкіх зьменаў маглі б успомніць пра захопленую зямлю.

Бальшавікі выдалі дэкрэт, згодна зь якім землі «паноў» былі нацыяналізаваныя, кіраваньне ж імі аддадзена мясцовым валасным і фальваркавым «саветам». Было інвэнтарызавана ўсё, што не было спалена ці разрабавана.

Бальшавікі не праводзілі падзелу зямлі паміж сялянамі, як таго сяляне хацелі. У прынятых на карысьць дзяржавы зямельных маэнтках ствараліся т. зв. «камуністычныя ячэйкі», у якія ўцягваліся фальваркавыя парабкі. Задачай «ячэек» была супольная праца на вызначанай ім зямлі і супольнае спажываньне ўраджаю зь яе.

Сяляне не былі задаволеныя такой арганізацыяй. Кожны зь іх жадаў мець хоць бы кавалак зямлі для сябе. Адначасова з гэтым атрады чырвонагвардзейцаў усё часцей наведвалі вёскі і засьценкі, рэквізуючы збожжа, сена, хлеб, мяса, коней, вазы, дамагканае палатно і г. д.

Штодзённая рэчаіснасьць не спаўняла мараў. Падзел зямлі, які быў найбольшай спакусай для сялянства і асновай, на якую з самага пачатку абапёрся беларускі рух, не надыходзіў. Усё гэта ў сукупнасьці пачало ацьверажаць дагэтуль спачувальнае бальшавікам сялянства.

Разьдзел XVI

Заняцьце Вільні і Менску польскімі войскамі. Адозва Галоўнакамандуючага польскага войска. Надзеі і настроі беларусаў. Галасы беларускай прэсы. Прывітаньне Начальніка Пілсудзкага ў Менску. Зьмена настрояў сярод беларусаў. Кіраваньне генэральнага камісара. Падаўленьне беларускага руху польскімі ўладамі. Асьветная палітыка на Белай Русі

Паход бальшавікоў на Захад сьледам за адыходзячымі нямецкімі войскамі атрымаў, аднак, супраціў з боку польскага войска. Супраціў гэты ўсё больш умацняўся. Нарэшце 19 красавіка 1919 г. польскія войскі раптоўным і глыбокім выпадам занялі і здолелі ўтрымаць Вільню.

22.IV.1919 г. была абнародаваная наступная адозва Галоўнакамандуючага:

Ваш край ужо стокольнідзясят гадоў ня ведае свабоды, гнябёны варожым гвалтам расейскім, нямецкім, бальшавіцкім, — гвалтам, каторы, не пытаючыся на сяленьня, накідаў чужацкія прымернікі паступкаў, зьвязываючы волю, часта ламаючы жыцьцё.

Гэтакая безупынная няволя, добра вядомая і мне самому, як радзіўшамуся на гэтай нешчаслівай зямельцы, павінна быць урэшце спынена і на гэтай быццам забытай праз Бога старонцы павінны запанаваць свабода ды правы свабоднай нічым незьвязанай гутаркі аб жаданьнях і патрэбах.

Польскае войска, каторае я з сабой прывёў, каб выкінуць гаспадараваньне гвалту і сілы, каб спыніць кіраваньне краем проціў волі жыхароў, гэтае войска нясе ўсім Вам свабоду.

Хачу Вам даць магчымасьць развязаць унутраныя нацыянальныя і рэлігійныя справы гэтак, як самі захочаце, без якога-небудзь гвалту або націску з боку Польшчы.

Дзеля гэтага, нягледзячы на тое, што на Вашай зямлі грывяць яшчэ гарматы ды льецца кроў, — ня ўводжу Ваенны загад, але цывільны, у каторы паклічу мясцовых людзей, сыноў гэтае зямлі.

Мэты гэтага Цывільнага ўраду вось якія:

1) Дапамагчы жыхарам гутарыць аб сваім лёсе і сваіх патрэбах праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Выбары гэтыя будуць зроблены на аснове роўнага, тайнага, агульнага, простага, бяз розьніцы полу, галасаваньня.

2) Памагчы каму трэба жыўнасьцю, памагчы ў працы вытвараючай, абясьпечыць лад і супакой.

3) Заапекавацца ўсімі, бяз розьніцы веры і нацыянальнасьці.

На чале ўраду я паставіў Юра Асмалоўскага¹⁵⁷, да каторага проста, або праз людзей ім назначаных, зьвяртайцеся адкрыта і шчыра ў кожнай патрэбе і ў справах, каторыя ляжаць Вам на сэрцы і цікавяць Вас.

/—/ Я. Пілсудзкі

Вільня, 22 красавіка 1919 г.¹⁵⁸.

На беларускія эсэраўскія колы гэтая адозва не зрабіла ўражаньня. У колах жа, спрыяльных Польшчы, яна абудзіла вялікія надзеі. Былі спадзяваньні на канчатковае вырашэньне палітычнага лёсу Беларусі ў шчыльным саюзе з Польшчай.

Акрамя адозвы Начальніка Пілсудзкага таксама зьявіліся адозвы генэрала Рыдза-Сьміглага¹⁵⁹ ад 21.IV.1919 г. на чатырох мовах, камандуючага фронтам ген. Шаптыцкага¹⁶⁰ на беларускай і польскай мовах, вайсковыя загады і г. д.

Адозва генэрала Рыдза-Сьміглага, сярод іншага, казалася:

¹⁵⁷ Асмалоўскі (Osmałowski) Ежы Марцін (1874 — перад 1954) — польскі палітык, у 1919—1920 гг. генэральны камісар усходніх земляў.

¹⁵⁸ Беларускі тэкст адозвы падаецца згодна з наступнай публікацыяй: Да насяленьня В. Кн. Беларуска-Літоўскага // Звон. 1919. 25 жніўня. № 1. С. 1—2.

¹⁵⁹ Рыдз-Сьміглы (Rydz-Śmigły) Эдвард (1886—1941) — польскі вайсковы і палітычны дзяяч. У 1917 г. узначальваў Польскую вайсковую арганізацыю, у 1918 г. вайсковы міністар. У 1920 г. камандзір 2 арміі і Паўднёвага фронту. У 1935—1939 гг. фактычны дыктатар Польшчы.

¹⁶⁰ Шаптыцкі (Szepiński) Станіслаў Марыя (1867—1946) — польскі генэрал, у 1920 г. камандзір 1 і 4 арміі, а таксама Літоўска-Беларускага фронту.

...Польскае войска ўвайшло ў Літву і ў Беларусь з мэтай вызвалення ўсяго насельніцтва гэтага краю з чужынскай няволі. Інтэрвенцыя польскіх узброеных сілаў не перадвызначае палітычнага вырашэння пытання беларуска-літоўскіх земляў. Мы далёкія ад усялякіх захопніцкіх намераў і гвалтоўнага навязвання мясцоваму насельніцтву тых або іншых формаў дзяржаўнага палітычнага жыцця. Будучыню гэтага краю вырашыць нічым не абмежаваная воля насельніцтва на аснове самавызначэння.

У Загадзе № 2 сьцьвярджалася, што:

...на абшарах, занятых польскімі войскамі, афіцыйнай мовай зьяўляецца польская мова. Урадавыя распараджэнні будуць выдавацца на польскай мове з адначасовым іх перакладам на беларускую мову. Насельніцтва падчас сваіх адносін з уладамі можа карыстацца разам з польскай і беларускай мовай.

На ўсходніх землях, якія адбіраліся ў бальшавікоў, была створаная «Цывільная ўправа ўсходніх земляў» на чале з п. Асмалоўскім. Мэты гэтай установы вызначаліся наступным чынам:

1) Палягчэнне насельніцтву выказвання наконт свайго лёсу і патрэбаў праз свабодна выбраных прадстаўнікоў. Выбары гэтыя адбудуцца на падставе роўнага, тайнага, усеагульнага, непасрэднага і бяз розніцы полу галасавання.

2) Прадастаўленне маючым у гэтым патрэбу дапамогі ў здабыцці харчавання, падтрымка вытворчай працы, забеспячэнне парадку і спакою.

3) Ахоп апекай усіх, ня робячы розніцы па прыкмеце веравызнання ці нацыянальнасці.

Надзеі беларусаў узраслі пасля заняцця палякамі Менску 8 жніўня 1919 г. Ахоплене энтузіязмам пасля адозвы Начальніка Пілсудскага насельніцтва ў сваёй большасці схільнае было лічыць заняцце краю польскімі войскамі хутчэй як канчатковае і незваротнае ўключэнне ў Польшчу.

Адлюстраваннем настрояў насельніцтва могуць служыць выняткі з артыкулаў беларускай прэсы.

«Звон»¹⁶¹ ад 25.VIII. 1919 пісаў:

Зьвяртаемся да польскай дэмакратыі з гэтакімі словамі: колісь, за часоў быўшага Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага, нашы продкі памаглі вашым продкам збавіцца ад нямецкай крыжацкай навалы; колісь супольна мы бараніліся ад нашых ворагаў і былі дужыя і культурныя, але калі Польшча перастала паважаць нашы дзяржаўныя і культурна-нацыянальныя патрэбы, то гэта прывяло да згубы і даўгалетняга палону і нас і вас¹⁶².

У «Звоне» ад 27.VIII.1919 г. мы знаходзім наступныя разважанні:

¹⁶¹ «Звон» — штодзённая беларуская палітычна-эканамічная і літаратурная газета, якая выдавалася са жніўня да кастрычніка 1919 г. у Менску. Рэдактарам газеты была Ядвіга Луцэвіч.

¹⁶² Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Наше заданьне // Звон. 1919. 25 жніўня. № 1. С. 1.

ГІСТОРЫЯ

*Польшча павінна дапамагчы Беларусі. Павінна пасунуць свае войскі яшчэ далей на ўсход і адабраць ад бальшавікоў усходнюю Беларусь і злучыць яе ў адно цэлае. Беларусь мае права спадзявацца, што Польшча не забыла свайго даўнейшага саюзніка і кампана. Стары друг лепш новых двух... Няўжо ж дзеля таго, што Беларусь так заняпала і абяднела і не бяз гістарычнай віны з боку Польшчы, дык яна ня мае права на братэрскую помач ад свайго вінавайцы ў гэты рашучы і адпаведны момант? Не, разам мы заняпалі, разам нам трэба і вясці сваё адбудавацьне. Трэба рабіць да канца*¹⁶³.

На 18 верасня 1919 г. быў аб'яўлены прыезд Начальніка Пілсудзкага ў Менск. «Звон» ад 17.IX.1919 г. пісаў:

Гэтымі днямі прыязджае да Менску Начальнік Польскай Дзяржавы, Язэп Пілсудзкі. Гэта дзякуючы яму наш змучаны, абяздолены край збаўляецца ад крывавага панавання над намi маскоўцаў. Гэта ён звяртаўся да насяленьня Беларусі з адозваю, у каторай абвешчаў, што нясе нам волю і збаўленьне ад векавой крыўды і няволі.

*Прывет табе, Начальніку Польскай Дзяржавы, на тваёй роднай зямельцы — Беларусі*¹⁶⁴.

Дэлегацыя Беларускага нацыянальнага камітэту, які арганізаваўся ў Менску, у якую згадзіліся ўвайсці нават беларускія «эсэры», вітала Начальніка Пілсудзкага ў залі Шляхецкага клюбу. Прадстаўнік Камітэту¹⁶⁵ сказаў:

Вітаю цябе, Начальніку, ад імені нашых беларускіх дэлегацыяў, прадстаўляючых тутака беларускае насяленьне. Выслаўляю гарачую падзяку за звальненне Менску і Меншчыны ад новага цяжкага нападу маскоўскага імперыялізму, каторы на гэты раз прыбраўся ў бальшавіцкую вопратку.

Але плачуць яшчэ маткі ў Віцебску, стогнуць людзі ў Магілёве, маўчыць, бо забаронены, голас абішчальных званіц Смаленска.

Верым і спадзяёмся, што разам з вольным Менскам, Вільняй і Горадняй вольнымі і шчаслівымі будуць нашыя адвечныя астрогі на рубяжох Масквы — Віцебск і Магілёў, і стары Смаленск.

*Гэтага мы спадзяемся, у гэта мы верым — а гэтымі верай і надзеяй абдараваў нас братні народ, каторага слаўнаму прадстаўніку гатовы мы сказаць на Меншчыне ня толькі нашае сягоннешняе «дзякуй», але і заўсёды: «Здароў будзь, прыходзь да нас, госьцю мілы, суседзе дарагі»*¹⁶⁶.

¹⁶³ Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Трэба рабіць да канца // Звон. 1919. 27 жніўня. № 2. С. 1.

¹⁶⁴ Беларускі тэкст цытаты падаецца згодна з: Прыезд у Менск Начальніка Польскай Дзяржавы // Звон. 1919. 17 верасня. № 11. С. 1.

¹⁶⁵ Ад імя Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту Ю. Пілсудзкага ў Менску вітаў Аляксандар Прушынскі (Алесь Гарун).

¹⁶⁶ Беларускі тэкст прамовы А. Прушынскага падаецца паводле публікацыі ў газэце «Звон» ад 1 кастрычніка 1919 г., № 17, с. 3.

З гэтай прамовы і з прыведзеных галасоў прэсы відаць, якія шырокія пляны строілі беларусы, якія надзеі віравалі ў беларускім грамадстве. Пакуль у ім бралі верх палянафільскія настроі. Гэта, аднак, не пратрывала доўга.

Адносіны паміж мясцовым насельніцтвам і польскімі ўладамі паступова пачалі псавацца. На гэта паўплываў шэраг прычынаў, аднак найгалоўнейшай была бяздарнасць нашых уладаў. Іх паводзіны, прыдатныя толькі для акупаванага краю, неспрыманьне пад увагу настраю і інтарэсаў беларускага насельніцтва, адсутнасць рашучай і паслядоўнай нацыянальнай палітыкі і г. д. не маглі прынесці пазытыва на выніку.

Кіраваньне генэральнага камісара Асмалоўскага не атрымала сымпатыяў беларусаў. Перш за ўсё, амаль усе пасады занялі мясцовыя памешчыкі-палякі, якія часта злоўжывалі сваёй уладай і выкарыстоўвалі яе для расправы над сялянамі за зьнішчэньне сваёй маёмасьці падчас бальшавіцкай акупацыі. Такім чынам, сваімі паводзінамі яны часта дыскрэдытавалі польскую адміністрацыю.

На пасады павятовых камісараў (старостаў) прызначаліся пераважна мясцовыя памешчыкі. Яны выконвалі свае абавязкі з уласных маёнткаў, часта далёка ад сядзібы павятовай улады.

Войтамі ў гмінах прызначаліся толькі палякі і каталікі, часцяком вельмі непапулярныя сярод насельніцтва.

У выніку савецкай зямельнай рэформы сяляне часта валодалі «панскай» зямлёй, цяпер жа мусілі яе — часта засеяную — пакідаць з-за вяртаньня законных уладальнікаў.

Войтаўскае самавольства таксама раздражняла мясцовае насельніцтва. Лёгка зразумець расчараваньне беларусаў, калі ўлічыць, што яны віталі ўваходзячыя польскія войскі як вызваліцеляў, але памыліліся ў сваіх спадзяваньнях.

Акрамя ўсяго гэтага, сялянам вельмі далася ў знакі падводная павіннасьць. Акрамя вазоў на вайсковыя мэты, якія рэквізавалі паасобныя атрады, кожны войт у гміне патрабаваў некалькі дармовых вазоў штодзень — на т. зв. стойкі, для карыстаньня паліцыі, жандармэрыі і г. д. Насельніцтва было даведзенае да галечы вайною і неаднаразовымі расейскімі і нямецкімі рэквізыцыямі. І сяляне, і коні былі патрэбныя для палявых работ, і без таго запозьненых. Лёгка сабе ўявіць горыч, якую адчувалі прызначаныя «на падводы», асабліва калі аказвалася, што яны былі лішнімі.

Беларусы праглі моцнай улады. Аднак легкадумства, самавольства, частыя злоўжываньні і нецярпімасць чыноўнікаў, няздольных да зразуменьня інтарэсаў мясцовага насельніцтва, відавочна супярэчылі адозьве Галоўнакамандуючага, раздражнялі і выклікалі непрыязь да палякаў, якіх спачатку лічылі братамі і збаўцамі.

Польскае кіраваньне стала непапулярным ня толькі сярод народных масаў. Беларускаю інтэлігенцыю злавала падаўленьне адміністрацыйнымі ўладамі нацыянальнага духу, які толькі адраджаўся. Чапляліся з пастаяннымі праверкамі і судамі да штодзённай беларускай газеты «Беларусь»¹⁶⁷, у Менску не былі дазволеньня пастаноўкі п'есаў беларускіх пісьменьнікаў Янкі Купалы і Каганца і г. д.

¹⁶⁷ «Беларусь» — штодзённая беларуская палітычна-эканамічная і літаратурная газета, якая выдавалася з кастрычніка 1919 да ліпеня 1920 гг. у Менску. Пераемніца газеты «Звон». Рэдактарамі газеты пачаргова былі Ядвіга Луцэвіч, Язэп Лёсік, Кузьма Цярэшчанка.

Раскіданья па Беларусі пляцоўкі «Стражы крэсовай»¹⁶⁸ і «Камітэту абароны крэсаў»¹⁶⁹ праводзілі залішне адкрытую прапаганду за далучэнне Беларусі да Польшчы. Занадта сьпешная і жорсткая рэвіндыкацыя каталіцкіх або нямецкіх касьцёлаў¹⁷⁰, якія часам больш за сто гадоў былі цэрквамі, выклікала раздражненне і непрыязнасьць сярод праваслаўнай большасьці беларусаў.

Польская палітыка ў адносінах да насельніцтва на толькі што занятых тэрыторыях не была пасьядоўнай і сплянаванай. З аднаго боку, заглушаліся праявы нацыянальнай сьвядомасьці, з другога ж — пасья сустрэчы Паўла Алексюка і праф. Іваноўскага з маршалам Пілсудзкім¹⁷¹ — дазволена стварэнне спачатку ў Вільні, а пасья ў Менску «Беларускай вайскавай камісіі», мэтай якой павінна было стаць фармаваньне беларускага нацыянальнага войска пад польскім камандаваньнем для барацьбы з бальшавікамі.

Польскія ўлады намагаліся разьвіваць адукацыю. «Беларуская школьная рада»¹⁷², створаная беларускімі дзеячамі, стварыла дзьве прыватныя гімназіі ў Вільні і Менску, а таксама некалькі дзясяткаў звычайных школаў. Аднак і ў галіне школьнай палітыкі не было пасьядоўнасьці. У школах Менскай акругі польскія ўлады на працягу некалькіх месяцаў тры разы зьмянялі мову выкладанья. Пачаткова дазволілі навучаць па-беларуску, потым загадалі па-расейску, і, нарэшце — па-польску.

Адозва Галоўнакамандуючага ад 22 красавіка 1919 г., якая абвясціла, што польскае войска прынесла Беларусі волю, а пасья заняцьце Менску, абудзілі вялікія надзеі на братнюю дапамогу Польшчы. Усе радаваліся вызваленьню з-пад бальшавіцкага ярма і верылі ў аб'яднаньне ўсіх беларускіх земляў пад польскай уладай.

Аднак фактам зьяўляецца тое, што пачатковы энтузіязм прыгасаў, пераходзіў у непрыязь і нарэшце зноў ператварыўся ў нянавісьць да ўсяго польскага. Несумненна, той дысананс, які ўвайшоў у беларуска-польскія адносіны ў 1919—1920 гг., аказвае ўплыў і на сёньняшнія ўзаемныя стасункі. Ён зьяўляецца прычынай, што анты-

¹⁶⁸ Страж крэсова (Towarzystwo Straży Kresowej — Таварыства стражы крэсовай) — грамадзка-палітычная арганізацыя ў 1920-я гг., створаная з мэтай абароны польскіх інтарэсаў на т. зв. «усходніх крэсах». Ставіла сваёй мэтай адраджэньне польскага грамадзкага, палітычнага, гаспадарчага і культурнага жыцьця на тэрыторыі т. зв. «усходніх крэсаў» праз стварэнне на месцах польскіх грамадзка-гаспадарчых арганізацыяў. Падвяргалася вострай крытыцы з боку беларускіх нацыянальных арганізацыяў як сродак правядзеньня ўрадавай палітыкі палянізацыі.

¹⁶⁹ Камітэт абароны крэсаў — арганізацыя, створаная ў Варшаве ў 1918 г. На чале яе стаяў князь Я. Сапега. Мела на мэце спрыяць уключэньню беларускіх земляў у склад польскай дзяржавы.

¹⁷⁰ Рэвіндыкацыя (ад лац. *re* (паўторны) і *vindicato* (абарона, ахова)) — палітыка польскіх уладаў, скіраваная на вяртаньне Каталіцкаму касьцёлу культурных будынкаў, якія ў часы Расейскай імперыі былі ад яго адабраныя і перададзеныя Праваслаўнай царкве.

¹⁷¹ Дадатковых зьвестак пра сумесную сустрэчу гэтых двух дзеячоў зь Ю. Пілсудзкім выявіць не ўдалося, але абодва яны неаднаразова сустракаліся зь Пілсудзкім самастойна ці ў складзе розных дэлегацыяў.

¹⁷² Маецца на ўвазе Цэнтральная беларуская школьная рада (ЦБШР) — нацыянальная культурна-асьветная арганізацыя, якая была ўтвораная ў сьнежні 1919 г. у Менску і апекавалася беларускаю школьнаю справаю. Яе старшынём першапачаткова быў Сьмон Рак-Міхайлоўскі. У міжваенны перыяд працягвала дзейнасьць у Вільні.

польская агітацыя на тэрыторыях, прызнаных польскімі, і дзейнасьць падрыўных арганізацыяў знайшла тысячы прыхільнікаў. Антыпольскі настрой адпаведна зьяўляецца настроем большасці беларускага насельніцтва.

Разьдзел XVII

Пазыцыя беларускіх эсэраў. Канфэрэнцыя ў Смаленску ў 1919 г. і эсэраўска-большавіцкае пагадненьне. Стаўленьне эсэраў да іншых арганізацыяў. Апанаваньне Беларускай вайсковай камісіі

Тым часам польскія войскі ў 1919 г. пасоўваліся далей на ўсход. Надзеі, абуджаныя адозвай Галоўнакамандуючага, не спаўняліся. На беларускіх тэрыторыях разбудоўвалася польская адміністрацыя, што прымалася большасцю беларусаў з засьцярогай. Праўда, і ў гэты час беларускі рух меў сваю правіцу, па-згодніцку настроеную адносна Польшчы, але меў ён таксама і лявіцу, якая ўсё больш інтэнсіўна пачала дзейнічаць супраць Польшчы.

Актыўная апазыцыйная пазыцыя эсэраў праявілася ў тым, што яны пачалі выкарыстоўваць непрыязнасьць насельніцтва да Польшчы і паралізаваць працу беларускіх правых палянафільскіх і згодніцкіх партыяў. Пазбаўленьне матэрыяльных сродкаў і збройнай сілы, яны праз пасярэдніцтва Бадуновай, Трафімава, а таксама камуністаў Асьвяцімскага і Шантыра зьвярнуліся да большавікоў, бачачы ў іх сваіх паплечнікаў.

Восеньню 1919 г. у Смаленску адбылася сустрэча з большавікамі, у выніку чаго было заключана пагадненьне, пасля падпісаньня якога эсэры атрымалі значныя грашовыя сродкі на антыпольскую дзейнасьць, стварэньне паўстанцкіх бандаў, літаратуру, выданьне праграмы партыі і г. д.

Смаленскае пагадненьне гучыць наступным чынам:

Пар. 1. «Беларуская партыя эсэраў (сацыялістаў-рэвалюцыянэраў)» павінна ісьці поруч з Расейскай камуністычнай партыяй.

Пар. 2. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» разам з Расейскай камуністычнай партыяй праводзіць барацьбу супраць усіх ворагаў ураду Саветаў.

Пар. 3. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» арганізуе паўстаньне ў тыле польскіх войскаў і агітуе сярод беларусаў за паўстаньне супраць Польшчы.

Пар. 4. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» ужывае ўсе сродкі, каб узяць у свае рукі «Беларускую вайсковую камісію» ў Менску, а ў выпадку, калі гэта ня ўдасца — справакуе яе.

Пар. 5. «Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянэраў» бярэ на сябе абавязак сачыць за ўсімі мясцовымі арганізацыямі, скіраванымі супраць савецкага ўраду і падачы яму пра іх пэўнай інфармацыі, у выпадку ж такой патрэбы прадрывае ліквідацыю гэтых арганізацыяў.

Акрамя гэтага, большавікі гарантавалі эсэрам удзел у беларускім урадзе ў выпадку выгнаньня палякаў зь Беларусі.

ГІСТОРЫЯ

Вышэйзгаданае пагадненне з боку беларусаў падпісалі: Бадунова, Мамонька, Трафімаў, Асьвяцімскі і Шантыр.

Пасля вяртаньня з канфэрэнцыі ў Смаленску беларускія эсэры правялі канфэрэнцыю ў Менску ў наступным складзе: 1) Бандарчык¹⁷³, 2) Баранаў, 3) Берднік¹⁷⁴, 4) Бадунова, 5) Буцько*, 6) Цьвікевіч, 7) Цыбульскі*, 8) Грыб, 9) Якубецкі, 10) Касьцяльніцкі, 11) Казёл*, 12) Ластоўскі, 13) Мамонька, 14) Мядзёлка, 15) Міхалевіч, 16) Асьвяцімскі, 17) Я. Пашкевіч, 18) М. Пашкевіч, 19) Русак, 20) Сыменка*, 21) Шантыр, 22) Шыла, 23) Цярэшчанка, 24) Трафімаў, 25) Усьціновіч*, 26) Заяц, 27) Жаўрыд, 28) Здановіч*, 29) Жылка і 30) прадстаўнік камуністаў Шоўкаў.

На канфэрэнцыі ў Менску было пададзена да ведама сябраў партыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў пагадненне, заключанае ў Смаленску. Была выбраная выканаўчая камісія, якая занялася ўвядзеньнем у жыцьцё паасобных пунктаў пагадненьня. Выканаўчая камісія наступным чынам правяла падзел працы паміж асобнымі сябрамі.

Даручана:

- 1) Якубецкаму — увайсці ў Беларускаю вайсковую камісію;
- 2) Асьвяцімскаму і Пракулевічу — пашырыць і ўзмоцніць антыпольскую агітацыю ў Слуцкім павеце;
- 3) Цярэшчанку і Трафімаву — сабраць павятовых агітатараў і запрапанаваць ім увайсці ў кантакт з Аўсянікам¹⁷⁵ у БВК, а таксама з падпаручнікам польскага войска Ваявудзкім Сьльвэстрам¹⁷⁶;
- 4) Баранаву — арганізацыйную працу на Гарадзеншчыне;
- 5) Бадуновай, Грыбу і Мамоныцы — разagnaць Беларускаю Раду. Аднак потым яе

¹⁷³ Бандарчык Хведар (1893 — пасля 1931) — беларускі палітычны і вайсковы дзяяч, пэдагог. У 1917 г. штабс-капітан, служыў у батальёне папаўненьня 1 грэнадэрскай дывізіі. Уступіў у БСГ, быў сябрам Выканаўчага камітэту Цэнтральнай беларускай вайсковай рады, адзін з ініцыятараў стварэньня Беларускага настаўніцкага хаўрусу ў Менску. Уваходзіў у склад Беларускай вайсковай рады. Пасля быў сябрам БПСР, уваходзіў у Часовы Беларускі нацыянальны камітэт у Менску, адзін з кіраўнікоў Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі. Браў удзел у антыпольскім падпольным руху. У 2-ой палове 1920-х гг. настаўнічаў на Ігуменшчыне, займаўся краязнаўствам. У 1930 г. праходзіў па справе «Саюзу вызваленьня Беларусі».

¹⁷⁴ Берднік Янка — беларускі дзяяч, сябра партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У сярэдзіне 1920 г. арыштоўваўся польскімі ўладамі па абвінавачаньні ў супрацоўніцтве з балышавікамі. У сьнежні 1920 г. быў удзельнікам зьезду партыі эсэраў у Менску, дзе ўзначальваў групу, якая выступала за ляяльныя адносіны да камуністаў.

¹⁷⁵ Аўсянік Антон (1888 — 1933?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Сябра БСГ. У 1918 г. старшыня Беларускай рады ў Бабруйску, у 1918—1920 гг. сябра Рады БНР. Сябра шэрагу дэлегацыяў БНР на міжнародных перамовах. У 1919—1920 гг. намесьнік старшыні Беларускай вайсковай камісіі. У 1920—1921 гг. паўнамоцны прадстаўнік БНР у Літве. У 1922—1927 гг. пасол польскага сойму, да 1926 г. уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. Пасля эміграваў у БССР.

¹⁷⁶ Ваявудзкі (Wojewódzki) Сьльвэстар (1892 — 1938) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч. Меў маёнтак на Лідчыне. У Першую ўсясьветную вайну ўдзельнічаў у польскіх легіянах, сябра Польскай вайсковай арганізацыі. У 1918—1922 гг. штатны афіцэр II аддзелу Польскага генштабу. У 1922—1927 гг. пасол сойму Польшчы, выбраны са сьпісу Польскай народнай партыі «Вызваленьне». Адзін са стваральнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. З 1928 г. жыў у Гданьску. Удзельнік Эўрапейскага сялянскага кангрэсу 1930 г. у Бэрліне. З 1930 г. у Менску. У 1931 г. арыштаваны, у 1933 г. асуджаны на 10 гадоў лягераў. У 1936 г. праведзена дадатковае расьсьледаваньне. 25 красавіка 1938 г. асуджаны да ВМП. Расстраляны.

проста прызналі няіснай і выбралі сваю;

6) Пашкевічу — падабраць надзейных людзей сярод афіцэраў рэзэрву БВК;

7) Ластоўскаму і Цьвікевічу — падабраць міністраў і стварыць урад Беларускай Народнай Рэспублікі;

8) Бараноўскаму і Жаўрыду — арганізаваць баявыя дружыны ў Слуцкім павеце;

9) Бадуновай — правядзеньне агітацыі сярод выбраных пэўных афіцэраў з БВК;

10) Шылу — выклікаць раскол сярод сябраў Менскага мастацкага таварыства¹⁷⁷;

11) Бердніку — праводзіць выведку сярод афіцэраў БВК у кантакце са Здановічам;

12) Церахаву* — праводзіць агітацыю сярод менскай вучнёўскай групы;

13) Бандарчыку — езьдзіць у якасці кур'ера з важнымі даручэннямі ў Ваенны рэвалюцыйны савет Заходняга фронту ў Смаленску,

14) Козічу — купляць і захоўваць зброю і абмундзіраваньне.

Акрамя гэтага, астатнім было даручана дапамагаць згаданым сябрам партыі.

Пасьля акрэсьленьня праграмы працы канфэрэнцыя абвясціла ліквідацыю Беларускай Рады ў Менску і стварэньне на яе месца новай Рады, у якую ўвайшлі:

1) Бадунова, 2) Берднік, 3) Цьвікевіч, 4) Грыб, 5) Якубецкі, 6) Козіч, 7) Ластоўскі, 8) Луцкевіч, 9) Мамонька, 10) Трафімаў і 11) Захарка.

Выконваючы падпісанае з бальшавікамі пагадненьне, беларускія эсэры пачалі ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне моцную антыпольскую агітацыю. Яна значна павялічыла колькасць іх прыхільнікаў, бо незадавальненьне масаў польскім кіраваньнем усё больш узмацнялася.

Акрамя гэтага, з мэтай трыманьня ўсёй беларускай справы ў сваіх руках, беларускія эсэры ня толькі стваралі свае ўласныя арганізацыі, але імкнуліся і да апанаваньня іншых. У гэты час яны апанавалі «Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны»¹⁷⁸, «Беларускія нацыянальныя камітэты» ў Вільні і Горадні¹⁷⁹, «Беларускія прытулкі» ў Вільні і Горадні¹⁸⁰, беларускія школы, Тав. «Беларускае мастацтва» і да т. п.

Згодна з пар. 4 пагадненьня з урадам Саветаў эсэры павінны былі апанаваць «Беларускую вайсковую камісію», арганізацыю, якая дапамагала вайсковым сілам Польшчы. Па нядоўгім часе ім удалося ўвесці ва ўправу камісіі сваіх людзей, якімі, акрамя Якубецкага, былі: 1) Кушаль, 2) Рак-Міхайлоўскі, 3) Аўсянік, 4) Прушынскі, 5) Здановіч (камуніст). Акрамя гэтага, яны ўвялі савецкага рэзыдэнта-наглядчыка, якім быў палкоўнік Шоўкаў, адмыслова прысланы са Смаленску.

¹⁷⁷ Відаць, тут маецца на ўвазе Таварыства працаўнікоў беларускага мастацтва, якое дзейнічала ў Менску ў 1919—1920 гг. Яго старшынём быў Міхась Чарот.

¹⁷⁸ Беларускае таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны — дабрачынная арганізацыя, створаная для дапамогі ўцекачам Усясьветнай вайны. Дзейнічала ў 1915 — сярэдзіне 1920-х гг. у Вільні.

¹⁷⁹ Беларускія нацыянальныя камітэты ў Вільні і Горадні — каардынацыйныя прадстаўнічыя органы беларускіх нацыянальна-дэмакратычных партыяў і арганізацыяў. Віленскі БНК дзейнічаў у 1921—1938 гг., Гарадзенскі — у 1918—1921 гг.

¹⁸⁰ Адмысловыя беларускія прытулкі для дзяцей у Вільні і Горадні дзейнічалі з канца 1910-х і на працягу амаль што ўсіх 1920-х гг. У іх дзейнасьці бралі ўдзел многія вядомыя беларускія дзеячы.

ГІСТОРЫЯ

Дзякуючы гэтаму эсэры і камуністы сталі амаль што адзінымі кіраўнікамі гэтай найважнейшай справы — стварэння беларускага войска. Выкарыстоўваючы свае ўплывы, яны не дапускалі ў беларускае войска афіцэраў, пра якіх было вядома, што яны — ворагі бальшавікоў. Не прымалі яны таксама былых афіцэраў арміяў Карнілава, Дутава, Калчака або Юдзеніча. Затое ахвотна прымалі і вэрбавалі былых афіцэраў і салдат савецкай арміі.

Апанаваўшы Беларускаю вайсковую камісію, эсэры і камуністы пачалі выкарыстоўваць яе дзеля сваіх мэтаў. Агітацыйная праца па вёсках праводзілася наступным чынам:

Беларуская вайсковая камісія атрымлівала ў польскім камандаваньні пропускі для сваіх агентаў, якія ехалі на правінцыю нібыта для вэрбоўкі ахвотнікаў у беларускія атрады.

Камісія арганізавала адмысловыя курсы для агітатараў. На правінцыю пасылаліся толькі тыя, якія на іспыце здолелі паказаць поўнае разуменьне і пранікнёнасьць эсэраўскай праграмай. Да агентаў, якія ішлі на агітацыю, прамаўлялі Бадунова і Якубецкі, адзначаючы, што сваёй працай яны набліжаюць жаданы момант вызвалення Беларусі ад польскай акупацыі.

Забяспечаныя пропускамі эмісары ішлі ў народ, сеючы антыпольскую агітацыю і заклікаючы да ўзброеных выступленьняў. Яны таксама пранікалі ва ўжо створаныя Беларускай вайсковай камісіяй аддзелы і або перацягвалі іх на свой бок, або раскладалі, калі агітацыйная кампанія не карысталася посьпехам. Не спыняліся яны нават перад забойствамі найбольш устойлівых камандзіраў.

Апрача гэтага, эсэры пачалі фармаваць партызанскія атрады, якія ў выпадку пасьпяховага савецкага наступленьня павінны былі дапамагаць савецкім войскам, дзейнічаючы ў тылах польскіх войскаў і сеючы сярод іх замяшаньне і дэзарганізацыю. Хутка гэтая антыпольская кампанія пачала даваць плён. Насельніцтва спачатку нападала на паасобных жаўнераў, потым пачало нападаць на панскія двары. У адносінах паміж дваром і вёскай надалей узмацняліся недавер і нянавісьць.

Разьдзел XVIII

Скліканьне і раскол у Радзе Рэспублікі. Стварэньне ўраду Ластоўскага і антыпольскай Рады, а таксама Найвышэйшай Рады. Арышт Ластоўскага. Выезд яго пасля вызвалення ў Рыгу і Коўна. Адступленьне польскага войска

10 лістапада 1919 г. адбылося паседжаньне адноўленай Рады Беларускай Рэспублікі¹⁸¹. Адразу пасля пачатку паседжаньня вымаляваўся раскол на правіцу, якая хацела супрацоўніцтва з Польшчай, і на лявіцу, якая выключала ўсялякі кампраміс і выразна была настроеная супраць Польшчы.

¹⁸¹ Згаданае паседжаньне Рады Беларускай Народнай Рэспублікі адбылося 12 лістапада 1919 г.

Прадстаўнікі згодніцкіх партыяў прапанавалі высланьне Радай прывітальнай тэлеграмы да Начальніка дзяржавы Юзэфа Пілсудзкага. Эсэры катэгарычна выказаліся супраць гэтай прапановы. Аказалася, што Рада няздольная ні на якія дзеянні.

У выніку рознагалоссяў паміж тагачасным прэм'ерам Падэрэўскім¹⁸² і Луцкевічам ніякіх перамоваў з польскім урадам не адбылося.

12 сьнежня, г. зн. празь месяц пасля першага сходу Рады, правая яе частка запрапанавала стварэньне «Дырэкторыі», складзенай зь некалькіх асобаў. Эсэры не пагадзіліся з гэтым праектам. 13 сьнежня эсэры, а таксама сацыялісты-фэдэралісты колькасьцю 50 чалавек прызналі сябе поўнай Радай і не дапусьцілі ў залю пасяджэньняў 37 чалавек згодніцкай меншасьці. Гэтая аднабаковая Рада пацьвердзіла сваю пастанову ад 25 сакавіка 1918 г., якая абвясціла незалежнасьць Беларусі, ухваліла пратэст супраць польскай «акупацыі» і выбрала новы прэзыдыюм.

Старшынём Рады Рэспублікі стаў праф. Пятро Крачэўскі, а старшынём Рады міністраў Вацлаў Ластоўскі.

Склад ураду Ластоўскага быў наступны:

Ластоўскі Вацлаў — старшыня Рады міністраў,

Вальковіч Аляксандар¹⁸³ — міністар фінансаў,

Краскоўскі — міністар асьветы,

Палкоўнік Езавітаў — міністар вайсковых спраў,

Грыб Тамаш — міністар унутраных спраў,

Цьвікевіч Аляксандар — міністар замежных спраў,

Жыдаховіч* — міністар нацыянальных меншасьцяў,

Кс. Станкевіч — міністар вызнаньняў¹⁸⁴.

Урад Ластоўскага меў наступных дыпляматычных прадстаўнікоў:

у Бэрліне: прадстаўнік — Бароўскі¹⁸⁵,

¹⁸² Падэрэўскі (Paderewski) Ігнацы Ян (1860—1941) — польскі піяніст і кампазытар, палітычны дзяяч. У студзені — лістападзе 1919 г. быў прэм'ер-міністрам і міністрам замежных спраў Польшчы, прадстаўляў Польшчу на Парыскай мірнай канфэрэнцыі.

¹⁸³ Вальковіч Аляксандар (1892—1937) — беларускі палітычны дзяяч, сябра БПСР. Быў прадстаўніком БНР пры ўрадзе Грузіі, народным сакратаром фінансаў БНР. Падчас польскай акупацыі Беларусі ў 1919—1920 гг. арыштаваны, уцёк за мяжу. У 1925 г. вярнуўся ў БССР, працаваў у Наркомаце фінансаў.

¹⁸⁴ «Кароткі нарыс...» зьяўляецца адзінай вядомай на сёньня крыніцай, дзе паведамляецца, што Адам Станкевіч займаў міністэрскую пасаду ва ўрадзе БНР у 1919 г. У іншых дакумэнтах такі міністэрскі партфэль увогуле ня згадваецца.

¹⁸⁵ Бароўскі Андрэй (1873—1945) — беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. Нарадзіўся ў Мітаве, затым жыў у Вільні. Учас рэвалюцыйных падзеяў 1905—1907 гг. уступіў у партыю эсэраў. Паводле непацьверджаных звестак, у гады Першай усясьветнай вайны знаходзіўся ва ўцякацтве на тэрыторыі Расеі. У 1918 г. вяртаецца ў Вільню, удзельнічае ў спэктаклях Беларускай драматычнай дружыны пад кіраўніцтвам Ф. Аляхновіча. У 1919 г. уступае ў БПСР, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні, актыўна ўдзельнічае ў разьвіцьці беларускіх сельскагаспадарчых і спажывецкіх каапэратываў на Віленшчыне. Пасля ўтварэньня Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі (Цэнтрбелсаюзу) зьяўляецца сябрам яго праўленьня і ўпаўнаважаным прадстаўніком па Віленскай акрузе. У красавіку 1920 г. накіроўваецца ў Бэрлін у якасьці гандлёвага экспэрта Надзвычайнай місіі БНР у Нямеччыне, у 1921—1925 гг. — яе кіраўнік. Пасля 1925 г. адышоў ад беларускіх палітычных спраў, але застаўся жывь у Бэрліне. Аднавіў

ГІСТОРЫЯ

сакратар — Бандажэўскі*,
службовец — доктар Цьвікевіч Іван¹⁸⁶ (брат міністра);
у Празе Чэскай: прадстаўнік — Вяршынін¹⁸⁷,
сакратар — Станкевіч (брат ксяндза)¹⁸⁸;
у Канстантынопалі (а таксама ў Баўгарыі і Сэрбіі):
прадстаўнік — палкоўнік Ермачэнка¹⁸⁹.

Склад Рады Рэспублікі выглядаў наступным чынам:

Прэзыдыюм: 1) Старшыня Крачэўскі, 2) Бадунова, 3) Козіч, 4) Мамонька, 5) Захарка, акрамя гэтага: 6) Баранаў, 7) Буцько, 8) Гарэцкі, 9) Грыб, 10) Езавітаў, 11) Карабач, 12) Краскоўскі, 13) протаіерэй Карчынскі¹⁹⁰, 14) кс. Кухта¹⁹¹, 15) Ліндэ*, 16) Паўліна Грыб-Мамонька* (жонка міністра — цяпер ужо памерла), 17) Міхалевіч, 18) Аўсянік, 19) Пракулевіч, 20) Родзевіч, 21) Гусак*, 22) Станкевіч, 23) кс. Станкевіч, 24) Шыла, 25) Тарашкевіч, 26) Вальковіч, 27) Валэйша, 28) Варонка.

свае кантакты зь беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі ў 2-й палове 1930-х гг. Летам 1940 г. быў адным з ініцыятараў стварэння і кіраўніком Беларускага камітэту самапомачы. Пасля пачатку вайны Нямеччыны з СССР працаваў у беларускім адзеле германскай прэс-службы «Вінэта-10».

¹⁸⁶ Цьвікевіч Іван (1891—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, публіцыст і рэдактар. У 1921—1923 гг. працаваў у пасольстве РСФСР у Нямеччыне. У 1924 г. пераехаў у Менск.

¹⁸⁷ Вяршынін Мікола (1878—1934) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Удзельнік рэвалюцыі 1905—1907 гг., пасля яе выехаў у эміграцыю у Аўстра-Вугоршчыну, жыў у Празе. З 1918 г. консул БНР у Чэхаславацкім краі. Пасля ліквідацыі ўраду БНР у 1925 г. узначальваў Беларускаю грамаду ў Празе.

¹⁸⁸ Маецца на ўвазе Янка Станкевіч, які, паводле некаторых звестак, быў стрыечным братам ксяндза Адама Станкевіча.

¹⁸⁹ Ермачэнка Іван (1894—1970) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У грамадзянскую вайну ў Расеі быў ад’ютантам генэрала П. Урангеля. У 1921 г. прадстаўнік ураду БНР у Канстантынопалі і генэральны консул на Балканах, заснаваў консульскія аддзелы БНР у Югаславіі і Баўгарыі. У міжваенны перыяд жыў у Празе. Падчас Другой усясьветнай вайны ўзначальваў Беларускаю народную самапомач.

¹⁹⁰ Карчынскі Іван (1864 — пасля 1932) — беларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч, праваслаўны сьвятар. З 1890 г. інспектар царкоўна-прыходзкіх школаў Гарадзенскай праваслаўнай япархіі. З 1904 г. ключнік і протаярэй Барыса-Глебскага манастыра ў Горадні. Падчас Першай усясьветнай вайны ў эвакуацыі ў Маскве. У 1917 г. — сябра Саюзу беларускага праваслаўнага духавенства. Сябра Гарадзенскай управы і Гарадзенскага БНК. У красавіку 1919 г. кааптаваны ў склад літоўскай Тарыбы. У канцы 1919 г. уваходзіў у склад Рады БНР. У верасні 1920 г. выступіў адным з ініцыятараў беларускага антыпольскага партызанскага руху ў шчыльнай сувязі зь Літвой. У 1921 г. у якасьці праваслаўнага капэляна служыў у літоўскім беларускім батальёне. Быў сябрам штабу арганізацыі В. Разумовіча «Хмары» ў Мерачы. Затым жыў у Коўне, пасля, магчыма, у Парыжы.

¹⁹¹ Кухта (Kukta) Язэп (Юозапас) — літоўскі рэлігійны і грамадзка-палітычны дзяяч, ксёндз. Быў плябанам шэрагу віленскіх касцёлаў, пэўны час выкладаў літоўскую мову ў Віленскай духоўнай сэмінарыі. Актыўны ўдзельнік літоўскага нацыянальнага руху. Адзін з падпісантаў мэмарандуму да нямецкіх акупацыйных уладаў з просьбай аб прызнанні незалежнасьці Літвы ў 1917 г. Выдалены зь Вільні ўладамі Сярэдняй Літвы ў лютым 1922 г. разам зь іншымі 32 літоўскімі і беларускімі дзеячамі. Пасля гэтага быў прызначаны адміністратарам часткі Віленскага біскупства, якая засталася ў складзе незалежнай Літвы. З 1926 г. біскуп Кайшадорскі. Прызна ставіўся да беларускага руху, у 1940 г. прыслаў віншавальную тэлеграму А. Станкевічу ў сувязі з 25-мі ўгодкамі сьвятарства і нацыянальнай дзейнасьці апошняга.

У той самы час прыхільнікі «дырэкторыі» — згодніцкая частка Рады — засядалі пад кіраўніцтвам Лёсіка ў прыватным памяшканьні аднаго з радных. Вынікам гэтага паседжаньня стала стварэньне Найвышэйшай Рады, у якую ўвайшлі: 1) старшыня Иван Серада (С-Д), а таксама сябры: 2) кс. Абрантовіч, капэлян рэлігійнага саюзу «Хрысьціянская злучнасьць»¹⁹², 3) Вацлаў Іваноўскі, рэдактар газэты «Беларусь», 4) Лёсік (левы С-Д), 5) Рак-Міхайлоўскі, 6) Смоліч (С-Д), 7) Цярэшчанка (правы С-Р) і 8) Уласаў (С-Д). Найвышэйшая Рада ўтварыла ўрад на чале з А. Луцкевічам¹⁹³. Як бачна, у Найвышэйшай Радзе апынуліся сярод іншых Цярэшчанка і В. Іваноўскі, былы сябар ураду Ластоўскага ў Менску. Гэта магло быць або вынікам расколу ў партыі эсэраў, якая падзялілася на правую частку, што супрацоўнічала з Найвышэйшай Радай, і левую, якая падтрымлівала ўрад Ластоўскага, або вынікам палітыкі партыі эсэраў, якая імкнулася мець сваіх людзей нават у палітычных арганізацыях, сабе варожых, каб трымаць руку на пульсе ўсяго беларускага жыцьця.

Вышэйапісаныя падзеі раскалолі беларускі рух на дзьве групы. Утварыліся два ўрады, дзьве рады Рэспублікі, прычым больш згодніцкая, якая назвалася Найвышэйшай, мела менш упываў у сваім грамадзтве, чым эсэраўска-камуністычная Рада.

Ластоўскі, прызначаны на пасаду кіраўніка ўраду, выдаў адозву да насельніцтва, у якой абвясціў створаны ўрад выканаўчай уладай.

Адозва была распаўсюджаная канспірацыйным шляхам. Польскі ўрад, праінфармаваны пра эсэраўскую працу, загадаў арыштаваць урад Ластоўскага як нелегальную арганізацыю. Астатнія выбітныя сябры Рады і партыі эсэраў, сярод іх старшыня Рады Крачэўскі, уцяклі за мяжу.

Ластоўскі быў зьяволены найдаўжэй з усіх сябраў кабінэту — адзін месяц. Выпушчаны на волю вясною 1920 г., ён выехаў у Рыгу¹⁹⁴. Выселены з Рыгі ў выніку польскага дыпляматычнага ўмяшаньня, ён накіраваўся ў Коўна, дзе за гэты час сабраліся астатнія сябры яго ўраду. Урад Ластоўскага распачаў з Коўна антыпольскую міжнародную дыпляматычную кампанію, а таксама дывэрсійна-паўстанцкую на тэрыторыі Гарадзеншчыны і Віленшчыны. Антыпольская палітыка ўраду Ластоўскага выкарыстоўвалася і фінансавалася галоўным чынам Нямецчынай, савецкім і літоўскім урадамі.

Польскія ўлады не прызналі афіцыйным органам ні Найвышэйшай Рады, ні эсэраўска-камуністычнай Рады.

Найвышэйшая Рада, аднак, працавала, уяўляючы зь сябе кірунак, які імкнуўся да фэдэрацыі з Польшчай.

Найвышэйшая Рада цалкам увайшла ў «Часовы Беларускі нацыянальны камі-

¹⁹² Відаць, маецца на ўвазе Беларуская хрысьціянская злучнасьць — арганізацыя, створаная каталіцкімі ксяндзамі-беларусамі ў траўні 1917 г. Пазьней яна стала асновай для стварэньня ў 1926 г. Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі.

¹⁹³ На самай справе ў Найвышэйшую Раду ўвайшлі толькі 5 сяброў: Янка Серада, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Кузьма Цярэшчанка, Язэп Лёсік і Аляксандар Уласаў. Акрамя таго, Найвышэйшая Рада не стварала новага кабінэту міністраў, а толькі заклікала А. Луцкевіча да далейшага выкананьня абавязкаў прэм'ера. Мала таго, ня маючы гарантыяў з польскага боку, Найвышэйшая Рада да пары ўстрымалася ад усялякіх дэкларацыяў на карысьць саюзу з Польшчай.

¹⁹⁴ Вацлаў Ластоўскі пераехаў у Рыгу ў лютым 1920 г.

ГІСТОРЫЯ

тэт» у Менску¹⁹⁵, старшынём якога быў Цярэшчанка. Камітэт галоўным чынам займаўся беларускім школьніцтвам, гаспадарчымі справамі, Таварыствам прыгожага мастацтва і г. д. Аднак «нацыянальна-арганізацыйныя і культурныя інструктары», якія высылаліся камітэтам на правінцыю, часта былі эсэраўска-камуністычнымі агентамі і праводзілі кампанію ў гэтым духу.

Часовы Беларускі нацыянальны камітэт стварыў «Беларускую школьную раду», якая да ліпеня 1920 г., г. зн. да адступленьня польскай арміі, змагла легальна адчыніць 233 беларускія пачатковыя школы з 12 000 вучняў. Асьветная кампанія праводзілася пры падтрымцы польскага ўраду, які разам з уладамі Менскага акруговага школьнага інспэктарату даваў на школы неабходныя сродкі.

Тым часам пачалося адступленьне польскай арміі. Пасьля выхаду зь Менску польскіх войскаў Найвышэйшая Рада раскалолася. Яе частка — Уласаў, Дубейкаўскі¹⁹⁶, Рак-Міхайлоўскі і Цярэшчанка — перабралася ў Варшаву, дзе была прызнаная польскімі ўладамі. Старшыня Найвышэйшай Рады Серада, а таксама Лёсік засталіся ў Менску. Пасьля заключэньня Рыскай дамовы Рак-Міхайлоўскі і Цярэшчанка перабраліся ў Вільню і ўвайшлі ў Беларускі нацыянальны камітэт. Урэшце, Цярэшчанка і Смоліч выехалі ў Менск і супрацоўнічалі з урадам Савецкай Беларусі.

У 1920 г. была выдадзеная брашура Луцкевіча на польскай і расейскай мовах пад назвай «Польская акупацыя на Беларусі»¹⁹⁷. Улічваючы змест, распаўсюджвалася яна пасьпяхова, асабліва на Гарадзеншчыне і Віленшчыне, робячы вялікае ўражаньне на беларускае сялянства. Яе выкарыстоўвалі беларускія настаўнікі, якія праводзілі агітацыю ў эсэраўскім духу, пашыраючы ўплывы арганізацыі С-Р.

Дзякуючы гэтай кампаніі быў падрыхтаваны грунт для беларускіх выступленьняў падчас адступленьня польскай арміі. 10 ліпеня 1920 г. бальшавіцкія войскі занялі Менск. На адступаўшыя польскія атрады неаднаразова нападалі цэлымі вёскамі, забіваючы жаўнераў. У адказ на напады нашыя войскі рабілі карныя экспэдыцыі, у выніку чаго ў польска-беларускія адносіны ўрываўся ўсё большыя рознагалосьці і нянавісьць.

Так адбылася зьмена настрою сярод беларускага насельніцтва. Гэтае насельніцтва, якое спачатку з энтузіязмам сустрэла адозву Галоўнакамандуючага, марыла пра аб'яднаньне Віцебску, Магілёва і Смаленску пад польскай уладай, у выніку ж забівала жаўнераў з адступаўшых польскіх атрадаў.

¹⁹⁵ Часовы Беларускі нацыянальны камітэт у Менску — беларуская грамадзка-палітычная арганізацыя — каардынацыйны орган беларускага нацыянальнага руху ў гады польска-савецкай вайны 1920 г. Дзейнічаў з 10 жніўня 1919 г. да ліпеня 1920 г. Першым старшынём быў А. Прушынскі, К. Цярэшчанка заняў гэтую пасаду 17 кастрычніка 1919 г.

¹⁹⁶ Дубейкаўскі Лявон (1867—1940) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. З 1919 г. — старшыня Беларускага камітэту ў Варшаве, фактычна зьяўляўся паслом БНР у Польшчы. Супрацоўнічаў з ПІ аддзелам Генэральнага штабу польскага войска, неаднаразова выступаў з адозвамі і зваротамі, супярэчнымі пазыцыі Віленскага БНК. Пасьля адыходу ад палітыкі і заняўся культурнай дзейнасьцю.

¹⁹⁷ Была выдадзеная і беларускамоўная вэрсія гэтай брашуры.

Разьдзел XIX

**Палянафільскія беларускія арганізацыі. «Зялёны Дуб».
Беларускі палітычны камітэт. Генэрал Ст. Булак-Балаховіч.
Слуцкае паўстаньне. «Краёвая сувязь». Беларускія
беспартыйныя актывісты (ББА)**

Сярод беларусаў існаваў ня толькі антыпольскі кірунак. Было некалькі арганізацыяў, якія імкнуліся абапірацца на Польшчу.

Арганізацыя «Зялёны Дуб». Яе пачаткі сягаюць у тыя часы, калі расейская армія, адступаючы пад нямецкім націскам, мусіла пакінуць беларускія абшары. Беларускія жаўнеры і прызыўнікі, ня хочучы сыходзіць з родных мясцінаў, пачалі хавацца па лясах. Адсюль паходзіць іх назва «зялёных».

Спачатку гэта былі разрозненыя банды дэзэртэраў бязь цвёрда акрэсьленага пляну дзеяньняў, аднак з пэўнай нацыянальнай і антыбальшавіцкай афарбоўкай.

Падчас бальшавіцкай акупацыі ў 1918—1919 гг. «зялёныя» надалей праводзілі дывэрсійную акцыю. Зь цягам часу беларускія дзеячы пастараліся ўзяць гэты рух у свае рукі.

У 1919 г. утварылася беларуская сялянская партыя «Зялёны Дуб», якая імкнулася да стварэньня Беларускай Народнай Рэспублікі, зьвязанай з Польшчай. Партыя мела свой уласны кабінэт міністраў, а таксама стварала атрады, якія павінны былі разам з польскімі войскамі змагацца супраць бальшавікоў і іх прыхільнікаў. Баявыя атрады партыі былі падзеленыя на пяцёркі. На чале партыі «Зялёны Дуб» стаў атаман Дзяргач (В. Адамовіч-сын)¹⁹⁸, які адначасова быў начальнікам узброеных сілаў партыі. Гэтая партыя, нягледзячы на прапольскія сымпаты, ня мела вялікіх заслугаў. У беларускім грамадстве яна ня мела ўплываў і не магла паралізаваць дзейнасьці эсэраў.

Восеньню 1920 г., дзякуючы ініцыятыве Алексюка, у Варшаве ўтварыўся «Беларускі палітычны камітэт» у наступным складзе: Аляксюк, Адамовіч (бацька), Яўген Міткевіч¹⁹⁹, Сянькевіч²⁰⁰ і іншыя. 12 кастрычніка 1920 г. Камітэт прыйшоў да пара-

¹⁹⁸ Адамовіч Вячаслаў — малодшы (Язэп Дзяргач) (1890—?) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч, сын Вячаслава Адамовіча-старэйшага. З 1912 г. — карэспандэнт «Нашай Нівы». У час польска-савецкай вайны — сябра БВК, кіраўнік адкрытых 5 студзеня 1920 г. у Менску курсаў вэрбовачных агентаў БВК. Адзін са стваральнікаў сялянскай паўстанцкай арганізацыі «Зялёны дуб» і начальнік штабу ягоных партызанскіх атрадаў. Уваходзіў у многія палянафільскія арганізацыі. Супрацоўнічаў з П аддзелам Генэральнага штабу ў якасьці інфарматара, сьведома прадаваў яму за грошы непраўдзівую інфармацыю. У 1926 г. высланы за межы Польшчы, жыў у Гданьску. Трымаў шчыльныя кантакты зь мясцовай расейскай эміграцыяй. Працаваў псаломшчыкам у праваслаўнай царкве. Далейшы лёс невядомы.

¹⁹⁹ Міткевіч Яўген (1890—?) — беларускі палітычны дзяяч палянафільскай арыентацыі. Падчас польска-савецкай вайны служыў на польскім вайсковым тэлеграфе ў Менску. Восеньню 1920 г. — сябра Беларускага палітычнага камітэту. У красавіку — жніўні 1922 г. рэдактар гарадзенскай газеты «Беларускі шлях». Зь верасьня 1922 г. старшыня ЦК Арганізацыі беларускіх беспартыйных актывістаў. На выбарах у польскі сойм у 1922 г. вылучаўся ад праўрадавага Дзяржаўнага аб'яднаньня на крэсах. У 1924 г. зьяўляўся кіраўніком Беларускага дабрачыннага таварыства ў Горадні, аднак быў адхілены ад сваіх абавязкаў за растрату. З 1925 г. у Баранавічах. Зьяўляўся фактычным рэдактарам мясцовай беларускай газеты «Сялянская

ГІСТОРЫЯ

зumenня з генэралам Станіславам Булак-Балаховічам.

Асноўныя тэндэнцыі вышэйзгаданай групы паказвае прыкладзены ліст да ген. Балаховіча.

Будучы глыбока перакананымі, што армія Пана Генэрала, у склад якой уваходзіць такая значная частка беларусаў, безумоўна прынясе нашаму краю сапраўдную волю і магчымасць стварэння свайго дзяржаўнага быту, мы прыступаем да супрацоўніцтва з Вамі, моцна верачы, што нашая прысутнасць дадасць гарту беларускаму жаўнеру, які змагаецца за існаванне свайго айчыны, а беларускаму народу, на землях якога змаганне будзе адбывацца, мы прынясем абарону ў ваенных завірухах, а таксама прыйдзем з дапамогай у стварэнні неабходных формаў адміністрацыйнага жыцця.

«Беларускі палітычны камітэт» абавязаўся праводзіць вэрбавачную кампанію ў павінную ўтварыцца беларускую армію пад камандаваннем генэрала Булак-Балаховіча, той жа павінен быў аддаваць Беларускаму палітычнаму камітэту цывільную ўладу на паступова займаных этнаграфічна беларускіх тэрыторыях. Беларускі палітычны камітэт увайшоў у кантакт з Расейскім палітычным камітэтам²⁰¹ на чале з Савінкавым²⁰², які па сутнасці быў расейскай арганізацыяй і ў гэтай кампаніі прынёс больш шкоды, чым карысці. Вінаватыя ў беспаспяховасці кампаніі Савінкава былі былыя царскія генэралы: Перамыкін²⁰³ і Брэдаў²⁰⁴. Гэтыя генэралы не звяр-

воля». У 1927 г. супрацоўнічаў зь Беларускай нацыянальна-радыкальнай партыяй Ф. Умястоўскага. На выбарах у польскі сойм у 1928 г. беспаспяхова выстаўляў у Наваградзкай акрузе ўласны спіс Беларускага гаспадарчага саюзу незалежных сялян і рабочых, які не дабіўся поспеху.

²⁰⁰ Сянькевіч Язэп — беларускі дзяяч, сябра Беларускай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Адзін зь лідэраў Беларускага палітычнага камітэту, займаў у апошнім пасаду міністра ўнутраных спраў і фінансаў.

²⁰¹ Расейскі палітычны камітэт (РПК) — арганізацыя, якая існавала ў Польшчы ў 1920 г. Яго кіраўнікамі былі Барыс Савінкаў, Дзьмітрый Філософаў, Зінаіда Гіпіўс і інш. Ставіў сабе за адну з мэтай стварэнне на тэрыторыі Польшчы расейскіх узброеных фармаваньняў. У снежні 1920 г. быў ліквідаваны «з прычыны змены палітычных стасункаў і інтэрнавання на польскай тэрыторыі расейскіх арміяў, якія змагаліся з бальшавікамі». Замест ліквідаванага РПК быў створаны Расейскі эвакуацыйны камітэт.

²⁰² Савінкаў Барыс Віктаравіч (1879—1925) — расейскі палітык, да рэвалюцыі адзін зь лідэраў партыі эсэраў, арганізатар многіх тэрарыстычных актаў. Падчас польска-савецкай вайны 1920 г. быў старшынём Расейскага палітычнага камітэту ў Варшаве, арганізаваў т. зв. «Расейскую народную армію», супрацоўнічаў з С. Булаком-Балаховічам.

²⁰³ Перамыкін (Пярмікін) Барыс Сяргеевіч (1890—1971) — расейскі вайсковец, генэрал-маёр. Удзельнік «белых» вайсковых фармаваньняў на тэрыторыі Украіны. У 1920 г. на тэрыторыі Польшчы разам з Б. Савінкавым арганізаваў т. зв. «Расейскую народную армію». Пасля заканчэння вайсковых дзеянняў жыў у Францыі, працаваў на заводзе, у палітыцы ня ўдзельнічаў. Падчас II Усясьветнай вайны служыў у 1-й дывізіі арміі Ўласава. Пасля вайны жыў у Аўстрыі.

²⁰⁴ Брэдаў Мікалай Эмілевіч (1883—1945(?)) — расейскі вайсковец, генэрал-лейтэнант. Адзін з кіраўнікоў Рускай Добраахвотніцкай арміі на Ўкраіне. Пасля разгрому арміі Дзянікіна інтэрнаваны ў Польшчы. Здолеў перабрацца ў Крым, дзе ваяваў у складзе вайсковых фармаваньняў П. Урангеля. Пасля 1920 г. у эміграцыі ў Турэччыне і Баўгарыі. У 1945 г. арыштаваны НКВД. Далейшы лёс невядомы.

Капітан Цімох Хведашчэня, камандзір адной з частак
арміі Булак-Балаховіча

ГІСТОРЫЯ

талі ўвагі на дэмакратычныя лёзунгі Савінкава. Дзякуючы сваім перакананням і вайскавай сіле, якую мелі ў распараджэнні, яны выклікалі тое, што арганізацыя Савінкава была далёкай ад дэмакратычных лёзунгаў і стала манархісцкай.

Ген. Станіслаў Булак-Балаховіч разам са створанай ім добраахвотніцкай арміяй прабіраўся ў тылы бальшавіцкіх войскаў і шырыў паніку і замяшаньне. Калі польскія войскі адступілі пад Варшаву, атрады ген. Булак-Балаховіча па-ранейшаму засталіся на крэсах — на Палесьсі і Валыні, абцяжарваючы бальшавіцкія апэрацыі, а падчас адступленьня Чырвонай арміі дапамагалі разьбіваць дэзарганізаваныя савецкія баявыя адзінкі.

Запозьненым рэхам беларуска-бальшавіцкага змаганьня было Слуцкае паўстаньне.

На Слуцчыне ўтварыўся мясцовы самаўрад — «Павятовая беларуская рада ў Слуцку», падтрыманая ўрадам Саветаў. Была створаная павятовая міліцыя, у склад якой увайшлі беларусы пераважна антыбальшавіцкай кіраванасьці. Менавіта гэтая міліцыя стала цэнтрам паўстанцкага руху.

Пасьля заключэньня польска-бальшавіцкага перамір'я былыя папалечнікі польскай арміі, ген. Булак-Балаховіч, Перамыкін і армія Ўкраінскай Народнай Рэспублікі (атаман Пятлюра) перайшлі за польскую дэмаркацыйную лінію і пачалі самастойную вайсковую кампанію супраць Саветаў.

З гэтага скарысталася Беларуская рада ў Слуцку, якая намервалася выклікаць агульнае паўстаньне ўсёй Белае Русі супраць бальшавікоў. З гэтай мэтай быў скліканы зьезд усяго Слуцкага павету. Гэты зьезд вырашыў праводзіць агульную барацьбу з бальшавікамі з мэтай стварэньня незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі. Вярхоўнай уладай зьезд прызнаў Беларускую Найвышэйшую Раду (дарэчы, ужо няісную)²⁰⁵, а для кіраваньня рухам на Слуцчыне стварыў Слуцкую раду на чале з Пракулевічам.

Неадкладна пачалася вэрбоўка і арганізацыя войска, асновай для якога стала згаданая вышэй міліцыя. Так утварылася першая беларуская брыгада, т. зв. «Слуцкая брыгада», якая налічвала каля 4000 чалавек. Камандзірам гэтага атраду быў Андрэй Якубецкі, а ягоным памочнікам — Жаўрыд. Як аказалася пазьней, абодва дзейнічалі ў паразуменьні з бальшавікамі.

Першая «Беларуская Слуцкая брыгада», замацаваўшы валоданьне раёнам Слуцку, пасунулася на больш чым дзесяць кілямэтраў на ўсход, прыхільна вітаная мясцовым насельніцтвам.

Далейшаму разьвіцьцю гэтага паўстаньня перашкодзілі, з аднаго боку, вялікі недахоп зброі, а зь іншага — прыпіраньне бальшавікамі атрадаў Балаховіча, Перамыкіна і ўкраінцаў да дэмаркацыйнай лініі і прымусу іх да пераходу на польскі бок, дзе яны былі раззброеныя.

Разгром Балаховіча дазволіў савецкаму ўраду кінуць на першую беларускую брыгаду дзьве дывізіі — 8 і 17, дзякуючы чаму паўстанцы былі разьбітыя, раздробленыя і вымушаныя перайсьці праз польскую мяжу, дзе былі раззброеныя і інтэрнаваныя.

Паўстаньне Слуцкага павету было першым самастойным выступленьнем белару-

²⁰⁵ Найвышэйшая Рада фактычна спыніла сваё існаваньне ў канцы 1920 г., пасьля прызнаньня яе прадстаўніцамі ўраду БНР на чале з В. Ластоўскім. Аднак фармальна яе ліквідацыя ў той час аформленая не была.

саў у барацьбе за нацыянальную незалежнасьць.

Партызанскі беларускі рух захоўваўся ў 1920 і 1921 гг., ствараючы бальшавікам нямала клопату. Бальшавікі ўрэшце задушылі гэты рух, прымяняючы бязьлітасны тэрор і правакацыю.

Раскладаньне арміі Балаховіча было ажыццёўлена эсэрамі і савінкаўцамі. Эсэры, пасля заключэньня вышэйзгаданага пагадненьня з бальшавікамі, імкнуліся да ліквідацыі ўсіх антыбальшавіцкіх арганізацыяў і паўстаньняў, якія пачалі пашырацца падчас экспэдыцыяў ген. Балаховіча.

Напрыклад, падчас вышывы ген. Балаховіча на Менск як эсэры, так і савінкаўцы пачалі дэмаралізаваць ягонае войска. Яны праводзілі агітацыю сярод жаўнераў і афіцэраў добраахвотніцкай арміі, склікаючы мітынгі, на якіх прамаўлялі ў камуністычным духу, дамагаючыся ўвядзеньня выбарчага права і імкнучыся ўсімі сіламі да падарваньня вайсковай дысцыпліны. Дзякуючы ўплывам згаданых агітатараў 2-я брыгада добраахвотніцкай арміі стала поўнасьцю няздольнай да баявых дзеяньняў і пры першым жа наступленьні Чырвонай арміі часткова здалася бальшавікам, а часткова пачала адступаць да польскай мяжы. Тое самае было ў штабе ген. Балаховіча. Эсэры і савінкаўцы выклікалі хаос, наўмысна дрэнна выконваючы свае абавязкі і г. д. Загады ген. Балаховіча не выконваліся, а часьцяком штаб нават выдаваў свае загады, зусім ім супярэчныя. Такім чынам, ген. Балаховіч паказаў сваю непадрыхтаванасьць да такой высокай пасады, ня могучы навязаць падначаленым свайго аўтарытэту, у выніку чаго адбылося падзеньне вайсковай дысцыпліны. Прымяненне ген. Балаховічам цялесных пакараньняў ня толькі ў адносінах да жаўнераў, але і ў дачыненні да афіцэраў не падняло дысцыпліны, а толькі стварыла банду, якая залежала ад настрою свайго «бацькі», але была няздольная да сыстэматычных ваенных дзеяньняў. Такім чынам, паход ня ўдаўся; ген. Балаховіч разам са сваімі атрадамі мусіў адступіць у Польшчу, дзе паўстанцы былі раззброеныя і інтэрнаваныя. Адступленьне атрадаў Балаховіча на тэрыторыю Польшчы выклікала правал Слуцкага паўстаньня, да чаго імкнуліся эсэры. На больш моцны супраціў наткнуліся савецкія агітатары пры жаданьні ліквідацыі «Зялёнага Дубу». Гэтыя агітатары адразу былі дэканспіраваныя, часткова выгнаныя, а часткова пазабіваныя. Урэшце, аднак, савінкаўцам, г. зьв. «Саюзу абароны Радзімы і свабоды»²⁰⁶, удалося ў сярэдзіне 1921 г. ліквідаваць штаб арганізацыі «Зялёнага Дубу» ў Лунінцы, што дало магчымасьць Жаўрыду і Русаку разгарнуць больш шырокую антыпольскую прапагандыскую кампанію ў ваколіцах гэтага гораду.

Акрамя вышэй згаданых арганізацыяў, пэўнага апісаньня заслугоўвае «Краёвая сувязь»²⁰⁷. Яе мэтай было аб'яднаньне ўсіх польскіх, літоўскіх і беларускіх грамадзкіх

²⁰⁶ «Саюз абароны Радзімы і свабоды» — арганізацыя афіцэраў расейскага войска, якая ўзьнікла ў сакавіку 1918 г. у Маскве з мэтай арганізацыі паўстаньняў дзеля зьвяржэньня савецкай улады. У ліпені 1918 г. Саюз падняў мяцеж у шэрагу расейскіх гарадоў. Пасля падаўленьня мяцяжу дзейнасьць арганізацыі на тэрыторыі Расеі спынілася, але працягвалася на тэрыторыі Польшчы

²⁰⁷ «Краёвая сувязь» — беларуская палянафільская арганізацыя, створаная Паўлам Алексюком у красавіку 1921 г. Адзіная зь беларускіх арганізацыяў, якая ўдзельнічала ў выбарах у Віленскі сойм у 1922 г. Фармальна «Краёвая сувязь» мела разгалінаваную структуру і ў яе склад нібыта уваходзілі палітычная партыя «Сялібнікі» і шэраг беларускіх каапэратываў, але ўсе гэтыя арганізацыі, як адзначалі ў сваіх рапартх

ГІСТОРЫЯ

пльняў, якія арыентаваліся на Польшчу, у адну вялікую партыю, якая б давала да аб'яднання земляў былога Вялікага Княства Літоўскага і далучэння іх да Польшчы. Найважнейшую ролю тут адыгрывалі В. Пупка²⁰⁸, Аляксук, а таксама В. Адамовіч (сын), які ўжываў псеўданім Язэп Дзяргач. Гэтая арганізацыя фінансавалася польскім урадам, аднак не прынесла вялікай карысці.

Забягаючы трошкі наперад, трэба для паўнаты палянафільскіх арганізацыяў згадаць пра арганізацыю «Беларускіх беспартыйных актывістаў» (ББА), якая ўтварылася ў сакавіку 1922 г.

Яе старшынём быў Я. Міткевіч, сакратаром Я. Шурпа²⁰⁹, акрамя таго з арганізацыяй супрацоўнічалі Адамовічы — бацька і сын. Гэтая арганізацыя высоўвала мінімум беларускіх патрабаванняў — старалася заяваць беларускае сялянства, раздаючы будаўнічы матэрыял, урадавыя дапамогі на абжыццё і г. д. Рэзальцыя, якая ўключала Віленскую зямлю ў Польшчу²¹⁰, была прынятая ў тым ліку і дзякуючы працы ББА.

польскія дзяржаўныя службоўцы, былі збольшага «папяровыя». Абгрунтаваныя гэтых іхніх ацэнак пацвярджаецца фактам імгненнага і бяспрыкладнага знікнення «Краёвай сувязі» з палітычнай сцэны неўзабаве пасля выбараў у Віленскі сойм. Тым ня менш, ліквідацыйнага сходу ў той час праведзена не было, і фармальна арганізацыя існавала да сярэдзіны 1920-х гг.

²⁰⁸ Пупка Вацлаў (1879 — пасля 1925) — беларускі дзяяч. Паходзіў з мястэчка Івенец. У 1913—1914 гг. служыў у Менскім акруговым судзе. У 1914—1920 гг. працаваў старэйшым рэфэрэнтам у Менскім магістратаце, у 1920 г. — ліквідатарам ва ўправе па справах ліквідацыі былых зямельных банкаў у Менскай акрузе. У 1919—1920 гг. быў сябрам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску. У 2-й пал. 1920 г. служыў у польскім войску як добраахвотнік. У 1921 г. працаваў у Дэпартаменце аправажэння ўрадавай камісіі Сярэдняй Літвы, загадваў складам. Удзельнічаў у працы беларускіх палянафільскіх арганізацыяў, быў афіцыйным старшынём Краёвай сувязі.

²⁰⁹ Шурпа Янка (1891 — пасля 1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Нарадзіўся ў вёсцы Саволёўка Жыдамыскай воласці Гарадзенскага павету. Скончыў гарадзкое вучылішча ў Горадні і вучыўся ў тэхнічнай школе ў Санкт-Пецярбургу. Падчас Першай усясветнай вайны служыў у войску. Пасля большавіцкага перавароту 1917 г. працаваў у Маскве ў Міністэрстве поштаў і тэлеграфу дырэктарам аддзела перавозак і паштова-тэлеграфна-тэлефоннай сувязі. У 1918 г. быў арыштаваны большавікамі, уцёк у Горадню. У 1919 г. настаўнік у Гарадзенскай беларускай школе. Сябра Цэнтральнага беларускага настаўніцкага саюзу Гарадзеншчыны. У 1919—1921 гг. браў удзел у стварэнні беларускіх вайсковых фармаванняў, быў вэрбаваным афіцэрам Беларускай вайскавай камісіі. Вясной 1921 г. быў камандзірам вучэбнай роты ў Дарагускім лягеры на Холмшчыне для інтэрнаваных сліцкіх паўстанцаў. Супрацоўнічаў з II аддзелам польскага Генэральнага штабу, у паразуменні з ім браў удзел у заснаванні беларускіх палянафільскіх арганізацыяў. Сакратар арганізацыйнага камітэту Арганізацыі беларускіх беспартыйных актывістаў у Горадні. У 1924 г. узначальваў Гарадзенскі беларускі прытулак. 23 лістапада 1924 году быў абраны старшынём Гарадзенскага беларускага дабрачыннага таварыства. Тады ж увайшоў у склад палянафільскага Камітэту беларускіх спраў. Летам 1926 г. працаваў у Скідальскім камітэце Польскай народнай партыі «Пяст». Займаўся адвакацкай практыкай у Скідальскай гміне. У 1927 г. адзін з кіраўнікоў створанай Ф. Умястоўскім Беларускай нацыянальнай радыкальнай партыі. На парлямэнцкіх выбарах 1928 і 1930 гг. падтрымліваў Беспартыйны блёк супрацоўніцтва з урадам. У 1931—1932 гг. працаваў у Асавецкай крэпасці, у 1932—1934 гг. быў вайсковым асаднікам, а ў 1935—1937 гг. — супрацоўнікам Гарадзенскай гарадзкой управы. Далейшы лёс невядомы.

²¹⁰ Маецца на ўвазе рэзальцыя Рады паслоў Лігі нацыяў, прынятая 15 сакавіка 1923 г., згодна зь якой Віленская зямля і ўсходняя Галіччына прызнаваліся дзяржаўнымі тэрыторыямі Польскай Рэспублікі.

Пасля далучэння Віленшчыны да Польшчы, аж да прызначэння выбараў у Варшаўскі сойм, арганізацыя ў паракуменны з польскімі мяцовымі ўладамі працавала над забеспячэннем дабрабыту крэсовага насельніцтва, над яго збліжэннем з Польшчай, дапамагала ў барацьбе зь беларуска-літоўскім бандытызмам.

Падчас выбараў у Сойм Рэспублікі, уваходзячы ў склад выбарчай арганізацыі т. зв. «Дзяржаўнага аб'яднання на крэсах» (сьпіс №22)²¹¹, арганізацыя выступала супраць сьпісу № 16 Блэку нацыянальных меншасцяў²¹². Гэтая кампанія ня мела посьпеху дзякуючы памылковай тактыцы польскіх арганізацыяў ва ўсходніх ваяводзтвах, якія, недаацэньваючы блёк меншасцяў, не хацелі ствараць агульнага польскага блэку. Са сьпісу № 22 не прайшоў ніводзін пасол у сойм.

Арганізацыя ББА выступала супраць «Беларускага нацыянальнага камітэту» ў Вільні. Таксама адзінай зь беларускіх арганізацыяў яна выказала пратэст у сувязі з прызнаннем «Беларускага нацыянальнага камітэту» галоўнай беларускай арганізацыяй на тэрыторыі Польскай Рэспублікі. Гэта мела месца пасля выбараў у Варшаўскі сойм. Прадзяржаўная дзейнасць «Беларускіх беспартыйных актывістаў», якая асабліва разьвівалася на Гарадзеншчыне, выцесніла ўплывы як «Беларускага пасольскага клюбу»²¹³, які вымушаны быў зачыніць свае «сакратарыяты» ў Крынках і Пружанах, так і «Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту». Дзейнасць ББА таксама паўплывала на зьмяншэнне антыдзяржаўнай беларускай агітацыі на Гарадзеншчыне. Друкаваным органам ББА спачатку быў «Беларускі шлях»²¹⁴, затым «Селянская гутарка»²¹⁵ — «непэрыядычная» газэта антыбальшавіцкага кірунку, якая прапагандавала супрацоўніцтва беларусаў з Польшчай.

З тае прычыны, што дзеячы ББА таксама, як высветлілася, не адзначаліся высокімі маральнымі якасьцямі, польскі ўрад скасаваў выдаваньне субсыдыяў, у выніку чаго арганізацыя паволі заняпала.

Агляд згаданых палянафільскіх арганізацыяў паказвае, што, нягледзячы на падтрымку з польскага боку, ніводная зь іх не дала сур'ёзных вынікаў. «Зялёны дуб» ня меў адпаведных людзей; ген. Булак-Балаховіч, нягледзячы на вялізную папулярнасць сярод народу, няшмат зрабіў, бо аказаўся камандзірам, не падрыхтаваным да той ролі, якую яму належала адыграць. Савінкаў дзеля благага падбору памочнікаў прынёс больш шкоды, чым карысьці. Аляксюк аказаўся папросту ашуканцам.

²¹¹ Дзяржаўнае аб'яднаньне на крэсах — праўрадавая арганізацыя, адмыслова створаная дзеля выстаўленьня сьпісаў на выбарах у польскі парлямэнт восеньню 1922 г. На яго чале стаяў брат Ю. Пілеудзкага Ян. Падчас згаданых выбараў Аб'яднаньне пацярпела поўную паразу, зь яго сьпісу № 22 не прайшоў ніводзін дэпутат у сойм, і быў выбраны толькі адзін сэнатар у Наваградзкім ваяводзтве.

²¹² Блэк нацыянальных меншасцяў — аб'яднаньне нацыянальных меншасцяў Польскай Рэспублікі на парлямэнцкіх выбарах 1922 і 1928 гг. На выбарах 1922 г. дасягнуў вялікага посьпеху, заняўшы агульнае 2-е месца і атрымаўшы 66 пасольскіх і 23 сэнатарскія мандаты (11 і 3 адпаведна — беларусы).

²¹³ Беларускі пасольскі клуб — беларуская нацыянальная фракцыя ў польскім парлямэнце I (1922—1927) і II (1928—1930) скліканьняў.

²¹⁴ «Беларускі шлях» — беларуская палянафільская газэта, якая непэрыядычна выходзіла ў Горадні з 22 красавіка да 2 жніўня 1922 г. Яе рэдактарам быў Яўген Міткевіч.

²¹⁵ «Селянская гутарка» — беларуская палянафільская газэта, якая непэрыядычна выходзіла ў Горадні з 29 жніўня па 31 сьнежня 1923 г. Ініцыятарам выданьня быў Яўген Міткевіч, а рэдактарам Антон Савіцкі.

ГІСТОРЫЯ

Дзеячы ББА ня мелі добрай рэпутацыі сярод беларусаў. Шэраг іншых дзеячоў, якія належалі да згаданых арганізацыяў, аказаліся кар’ерыстамі і дэмагогамі, ганяючыся за нелегальнымі прыбыткамі. Такім чынам, прычынай няўдачаў у дзейнасці палянафільскіх арганізацыяў была, перш за ўсё, апора польскіх уладаў на ненадзейныя альбо неадпаведныя элементы. Адмоўна таксама паўплывала расейская рэвалюцыя. Разьняволены індывідуалізм, хваравітыя амбіцыі людзей, якія зусім не дараслі да заняцця падобнага роду пасадаў, магчыма, наагул пераўзыходзячых іх асабістыя магчымасці, — такія былі рысы гэтых псеўда-дзеячоў, якіх закранула плямай расейскай рэвалюцыі і зь якімі нам выпала пачаць працу. Акрамя гэтага, перашкаджалі таксама даволі нізкі разумовы ўзровень і досыць слаба разьвітае арганізацыйна-грамадзкае пачуццё сярод усяго беларускага грамадства.

Няўдачы ў працы беларускіх палянафільскіх арганізацыяў, акрамя матэрыяльных стратаў, прынеслі таксама вялікую шкоду ў маральным і прапагандыцкім плянах.

Разьдзел XX

Літоўска-савецкая дамова ад 19.VII.1920 г. Сярэдняя Літва 9.X.1920 г. Праекты Гіманса²¹⁶. Спроба паразуменьня ўраду Ластоўскага з Польшчай падчас Рыскай канфэрэнцыі

Калі польскія войскі летам 1920 г. адступалі пад націскам бальшавікоў, літоўцы вырашылі выкарыстаць гэту сытуацыю, каб атрымаць тэрыторыі, на якія прэтэндавалі.

З гэтай мэтай 19 ліпеня 1920 г. у Маскве была падпісаная мірная дамова паміж Ковенскай Літвой і РСФСР²¹⁷, паводле ўмоваў якой Літва атрымала ўсю тэрыторыю, дагэтуль спрэчную, паміж Польшчай і Літвой зь Вільняй, Горадняй, Лідай, Ашмянамі, Сьвянцяннамі, усім Азёраўскім паветам, часткай Віленскага, Сакольскага ваяводзтваў і г. д. Узамен на згаданую саступку Літва пагадзілася на праход праз гэтую тэрыторыю савецкіх войскаў, якія змагаліся з Польшчай. Акрамя гэтага, літоўскія войскі перайшлі празь «лінію Керзана», што разьмяжоўвала польскі і літоўскі элементы, уварваліся ў этнаграфічную Польшчу, заняўшы Сувалкі і Сэйны і атакаваўшы, без аб’яўленьня Польшчы вайны, атрады польскіх войскаў. Такім чынам, 14 ліпеня літоўцы занялі Вільню²¹⁸.

Іх панаваньне на занятых тэрыторыях было непрацяглым. Польшча адраклася ад прэтэнзіяў на этнаграфічныя літоўскія землі паўночнай часткі былой Сувалцкай губэрні, аднак лічыла, што Гарадзеншчына і перш за ўсё Віленшчына павінны ўвайсьці ў склад польскай дзяржавы.

²¹⁶ Гіманс (Humans) Поль (1865—1941) — бэльгійскі палітык, у 1918—1920, 1924—1925, 1927 і 1934—1935 гг. міністар замежных спраў Бэльгіі, у 1920 г. старшыня Рады Лігі нацыяў.

²¹⁷ Сапраўдная дата падпісаньня гэтае дамовы — 12 ліпеня 1920 г.

²¹⁸ На самой справе Вільню 14 ліпеня 1920 г. заняла Чырвоная армія, якая саступіла месца літоўскім войскам толькі 27 жніўня 1920 г.

Таму польскія войскі ў пераможным контрнаступе 1920 г., ачышчаючы польскія землі ад бальшавікоў, вызвалілі Сэйны і Сувалкі ад літоўскіх войскаў, а 9 кастрычніка 1920 г. генэрал Жалігоўскі заняў Вільню. Маскоўская дамова, заключаная паміж Літвой і РСФСР, аказалася пустой паперкай.

Была ўтвораная «Сярэдняя Літва» са сталіцай у Вільні. Ёй кіравала «Часовая кіроўная камісія».

Літоўцы з дапамогай дыпламатычнай кампаніі дамагаліся ад вялікіх дзяржаваў уключэння Віленшчыны ў Літву. На Захадзе разумелі, што добраахвотна Польшча Вільню не аддасць. Дзеля гэтага Ліга нацыяў прапанавала плебісцыт, на які, аднак, Літва не пагадзілася. Тады Ліга нацыяў падала т. зв. праект Гіманса, які засноўваўся на аб'яднанні Літвы з Польшчай. Польшча прыняла гэты праект як аснову для дыскусіі. Аднак літоўцы надалей супраціўляліся, нягледзячы на тое, што гэты праект улічваў многія іх пажаданні. Калі літоўцы не пагадзіліся на «абноўлены праект Гіманса», які ўлічваў вельмі шмат літоўскіх пажаданняў, Ліга нацыяў прызнала сваю місію завершанай, тым больш што на гэты праект не згадзілася і Польшча²¹⁹.

Тагачасны Начальнік дзяржавы Юзэф Пілсудзкі лічыў, што лёс спрэчнага краю мусіць вырашаць само насельніцтва. Згодна з гэтым пачалася арганізацыя выказвання волі насельніцтва Віленшчыны. Было вырашана склікаць асобны Віленскі сойм, які б вырашыў справу адноснаў да Польшчы. (Справа выбараў будзе падрабязней апісаная ў разьдзеле XXIII.)

Падчас мірнага канфэрэнцыі, якая ў гэты час адбывалася ў Рызе, у асяродку антыпольскіх дзеячоў адбыўся пэўны паварот, які сьведчыў пра існаванне сярод іх розных плыняў. Урад Ластоўскага, які знаходзіўся ў Коўне, наладзіў кантакт з пасланцам Найвышэйшай Рады Цярэшчанкам і пасля паразуменьня зь ім прапановаў у Рызе польскаму паўнамоцнаму міністру Васілеўскаму²²⁰ падтрымку польскіх прэтэнзіяў на беларускія тэрыторыі ўзамен на гарантаванне Польшчай (пасля прыняцця прынцыповага прызнання незалежнасці Беларусі) шэрагу саступак у адміністрацыйнай, культурнай і асветнай галінах. Да вырашэння беларускай справы з апорай на Польшчу схіляўся нават Чарвякоў, беларускі камуніст, які знаходзіўся ў Рызе ў якасці эксперта бальшавіцкай дэлегацыі. Чарвякоў, у выпадку паспяховага выніку перамоваў беларусаў з Польшчай, павінен быў на мірнага канфэрэнцыі адкрыта перайсці ў антыбальшавіцкі лягер.

Аднак з-за поўнага непрыманьня пад увагу польскімі дэлегатамі беларускіх пасулятаў уся гэтая канцэпцыя правалілася. Польшчы засталіся верныя толькі некаторыя дзеячы Найвышэйшай Рады — Ластоўскі ж вярнуўся ў Коўна, дзе яго кампанія пачала ахопліваць больш шырокія колы і дзе яго ўплывы значна павялічыліся.

²¹⁹ Першы праект Гіманса прадугледжваў кантанальную пабудову літоўскай дзяржавы з ковенскім і віленскім кантонамі. Агульнай сталіцай павінна была стаць Вільня, а Літва мусіла заключыць з Польшчай канвэнцыі ў ваеннай, гандлёвай і замежнапалітычнай сферах. У другім праекце ішла гаворка толькі пра аўтаномію віленскай акругі ў складзе літоўскай дзяржавы.

²²⁰ Васілеўскі (Wasilewski) Леан (1870—1936) — польскі палітычны дзяяч, адзін зь лідэраў ППС. Прыхільнік Ю. Пілсудзкага. У 1918 г. быў міністрам замежных спраў Польшчы. Браў удзел у мірных перамовах у Рызе ў 1920—1921 гг. Напісаў некалькі кніг, прысьвечаных нацыянальнаму пытанню ў Польшчы, у якіх выступыў супраць палінізацыі беларусаў і ўкраінцаў і за іх дзяржаўную асыміляцыю.

ЧАСТКА IV

Разьвіцьцё беларускага руху падчас і пасля заключэньня рыскага міру

БЕЛАРУСКІЯ СПРАВЫ Ё СЯРЭДНЯЙ ЛІТВЕ

Разьдзел XXI

Перанос у Вільню цэнтру беларускага руху. Усталяваньне кантактаў з Коўнам. Беларуска-літоўскае пагадненьне ад 11.XI.1920 г. Усебеларускі зьезд у Вільні ў студзені 1921 г.

Падчас заняцьця беларускіх тэрыторыяў польскімі войскамі пачаткова самай моцнай сярод беларусаў была польская арыентацыя. Польскае войска давала пэўны выхад беларускім памкненьням стварэньнем Беларускай вайсковай камісіі, першых беларускіх узброеных фармаваньняў, школ і г. д.

Аднак з часам, як ужо зазначалася вышэй, сытуацыя зьмянілася не на карысьць Польшчы. Рыская дамова падзяліла Беларусь паміж Польшчай і Савецкай Расеяй.

У той час беларускія палітыкі мелі шырокія палітычныя памкненьні. Яны імкнуліся да стварэньня вялікай незалежнай дзяржавы, якая б аб'ядноўвала ўсе этнаграфічныя беларускія землі. Няма нічога дзіўнага, што іх не задавальнялі бальшавіцкія саступкі на карысьць беларускай мовы ў культурна-асьветнай галіне і нават абвешчэньне незалежнасьці ў шчыльнай сувязі з Савецкай Расеяй. Польшча, зьвязаная Рыскай дамовай, не магла ўлічыць беларускіх памкненьняў у тым аб'ёме, у якім гэтага хацелі б беларусы.

Празь неразумьне важнасьці гэтага пытаньня соймавай большасьцю, а таксама ўрадам Польшча не магла зрабіць нават такіх саступак, якія беларускаму руху дала Савецкая Расея, тым больш што яна пачынала прымяняць у беларускай палітыцы дэмагагічныя лёзунгі, разьлічваючы на немагчымасьць іх ажыцьцяўленьня Польшчай.

Паводле прынятых у выніку мірнай дамовы абавязкаў, польскі ўрад ня мог цярапець на сваёй тэрыторыі беларускіх элемэнтаў, якія арганізоўвалі б антыбальшавіцкія паўстаньні. Адсюль вынікае шэраг арыштаў і інтэрнаваньняў сярод беларускіх дзеячоў. З другога боку, некаторыя рэпрэсіі мясцовых польскіх уладаў, як, напрыклад, прыпыненьне выхаду беларускіх газэт і зачыненне школы ў Горадні, выклікалі новае расчараваньне сярод беларускіх дзеячоў.

Самыя прыхільныя дагэтуль да польскай дзяржаўнасьці беларусы прыйшлі да перакананьня, што, прынамсі часова, падтрымкі з боку польскай дзяржавы яны чакаць ня могуць.

Беларускі рух шукаў асяродздыя, прыхільнага да сябе. Найбольш спрыяльныя для яго развіцця ўмовы прыпалі на час перад выбарамі ў Віленскі сойм на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Наяўнае там палітычнае становішча і імкненне не раздражняць няпольскія нацыянальнасці давалі беларускім дзеячам гарантыю беспакаранага правядзення сваёй кампаніі, перш за ўсё магчымасць свабоднага выказвання ў прэсе²²¹.

Таму ў гэты час (1920—1922 гг.) пункт цяжару беларускай палітычнай кампаніі пераносіцца ў Сярэдняю Літву.

Аднак для развіцця дзейнасці на віленскай глебе палітыкам не хапала зыходнага становішча, апірышча і матэрыяльных сродкаў.

Шукаючы падтрымку і сродкі, пэўныя беларускія колы наладзілі кантакт з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Урад Ковенскай Літвы напярэдадні вызначэння сваіх межаў і ўрэгулявання віленскай справы намагаўся згуртаваць у сваіх мэтах беларускі элемент, разумеючы, што ён адыграе сур'ёзную ролю падчас будучага плебісцыту ў Сярэдняй Літве.

Таму першыя крокі беларускіх палітыкаў, скіраваныя на здабыццё дапамогі Ковенскай Літвы, былі прынятыя ў Коўне прыхільна.

30 кастрычніка 1920 г. дэлегацыя, высланая для перамоваў зь літоўскім урадам, выдала дэкларацыю наступнага зместу:

Урад Беларускай Народнай Рэспублікі, атрымаўшы 27-га кастрычніка 1920 г. вестку аб тым, што Высокі Ўрад Рэспублікі Літоўскай ідзе насустрач думцы аб палітычным паразуменні і каардынацыі сіл народу літоўскага з народам беларускім, пасылае паўнамоцную дэлегацыю ў складзе прадстаўленых тут асоб. Дэлегацыі даручана канкрэтна дагаварыцца зь літоўскім урадам аб варунках нашага добрасуседскага жыцця і аб супольнай барацьбе ў абарону незалежнасці і непадзельнасці тэрыторыі абодвух народаў.

Падзеі апошніх часоў і бяспраўны захват літоўска-беларускай зямлі прыслужнікамі польскага імперыялізму, якія аружным гвалтам патапталі святае права нашы на спакойную, творчую працу і развіццё, пераконваюць урад Беларускай Народнай Рэспублікі, што толькі злучанымі ўсіхліямі Літва і Беларусь здолеюць захаваць усю паўнату свайго дзяржаўнага сувэрэнітэту.

Слаўнае мінуўшае Вялікага Княства Літоўскага дае прыклады, сходныя сучаснаму моманту: у час, калі літоўскаму і беларускаму народам загражаў заняпад пад навалай захаду і ўсходу, яны па мудрай мыслі волатаў літоўскае дзяржаўнасці знаходзілі ў аб'яднанні сваім ня толькі моц абараніцца, але і давясці да найбольшага росквіту сваё гаспадарства.

Ужо трэці год будзеца Літоўская Рэспубліка. Ужо трэці год будзеца Беларуска Рэспубліка. І мы бачым, што паміж абодвума будаўніцтвамі існуе неразрыўная, арганічная сувязь. Само жыццё сведчыць, што Літва і Беларусь гэтулькі

²²¹ Тут мае месца відавочнае прыхарошванне рэальнай сытуацыі. Улады Сярэдняй Літвы ўсё ж чынілі перашкоды распаўсюджванню беларускай агітацыі, у тым ліку і праз прэсу. Так, на час выбараў у т. зв. Віленскі сойм не было дазволена выданне газэт беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў — «Круніца» і «Świetaś».

ГІСТОРЫЯ

зацікаўлены эканамічна і палітычна адна ў другой, што добрасуседзкі згавор іх — справа немінучая. Як і ў гістарычным прошлым, так і XX стагоддзі яны ня могуць ісьці разбежнымі шляхамі.

На вялікі жаль, да апошняга часу наша ідэйная еднасьць дзеля розных прыпадковых прычын адкрыта і фармальна адзначана не была. Невыразнасьцю нашых адносін карысталіся старыя нашы ліхадумцы, ладзіўшыя на гэтым свае хіжацкія пляны.

Беларускі Народ лічыць, што далей так цягнуцца ня можа. І нам, дэлегацыі Беларускай Народнай Рэспублікі, даручана сваім урадам пайсьці да канца насустрач справядлівым жаданьням ураду літоўскага і далажыць сіл сваіх, каб перад абліччам усяго сьвету дайсьці братняй угоды.

Доля Беларусі злажылася к сягонняшняму дню так, што яна апынулася ў шмат цяжэйшых варунках, чым Літва. І Беларусь чакае ад братняе Літвы, як ад стараны дужэйшай, першага рашучага слова.

Падпісалі:

/-/ Цьвікевіч

/-/ Ластоўскі

/-/ Язэп Варонка

Старшыня дэлегацыі

/-/ Галавінскі²²²

Паўнамоцныя сябры
дэлегацыі

/-/ Аўсянік

Сакратар дэлегацыі²²³

11 лістапада 1920 г. у выніку працы беларускай і літоўскай дэлегацыяў было падпісана пагадненьне. Зьмест пагадненьня быў наступны:

Пагадненьне,

заклучанае паміж урадам Беларускай Народнай Рэспублікі і ўрадам Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі:

«Беручы пад увагу правечную дружбу беларускага і літоўскага народаў, супольнасьць іх інтарэсаў у цяперашні час і патрэбу на будучыя часы ўмацаваць асновы сваёй лучнасьці і добрасуседзкіх адносін, урад Беларускае Народнае Рэспублікі і ўрад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі пастанавілі ўчыніць умову аб узаемным падтрыманьні адзін аднаго, дзеля чаго ўпаўнамочылі:

Беларускі ўрад: старшыню Рады Народных Міністраў Вацлава Ластоўскага, міністра юстыцыі Аляксандра Цьвікевіча, сябра Рады Рэспублікі Язэпа Варонку, радніка Пасольства на Ўкраіне інж. Аляксандра Галавінскага, сябра Рады Рэспублікі інж. Антона Аўсяніка.

²²² Галавінскі Аляксандар (1886—?) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Вясной 1921 г. у якасьці прадстаўніка ўраду БНР быў дэлегаваны ў Маскву. З 1921 г. у Літве: старшыня Беларускай нацыянальнай сувязі, замежнага ЦК БПС-Р у Коўне. Удзельнічаў у ліквідацыі ўраду БНР у кастрычніку 1925 г.

²²³ Беларускі тэкст дэкларацыі падаецца паводле: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 947. Падобна на тое, што пераклад у II адзеле Генэральнага штабу рабілі з някаснай рукапіснай копіі, бо ў тэксьце, зьмешчаным у «Кароткім нарысе...», прысутнічаюць прагалы, а ў канцы яго зьмешчаная заўвага: «У гэтай адозьве ёсьць шэраг нечытальных слоў, якія пададзеныя ў дужках».

Літоўскі ўрад: віцэ-міністра загранічных спраў Пятраса Клімаса²²⁴, дырэктара палітычнага дэпартаменту Міністэрства загранічных спраў — Бронюса Балуціса²²⁵, сябра Устаноўчага сойму — Вальдэмараса Чарнэцкіса²²⁶, сябра Устаноўчага сойму — Сіманаса Разэнбаўмаса²²⁷, міністра без партфелю па беларускіх справах у Літве Дамінікаса Сямашку і Д-ра Юргіса Шаўліса²²⁸.

Вышэйпісаныя ўпоўнамочныя, сабраўшыся гэтае даты ў месьце Коўне і абмяняўшыся данымі ім верагодчымі лістамі, якія абапольна прызнаны былі правільнымі, згадзіліся ў ніжэйпісаным:

Пар. 1. Урад Беларускае Народнае Рэспублікі абяцае далажыць усіх высылкаў да таго, каб жыхары-беларусы тых месц, дзе мае адбыцца плебісцыт паміж Літвой і Польшчай, падавалі галасы ў карысьць Літвы. Гэты плебісцыт, датычучы адносін выключна паміж Літвой і Польшчай, не разьвязвае пытаньня аб граніцах паміж Беларусьсю і Літвой, якое пытаньне разьвязваецца на аснове параграфу шостага гэтае ўмовы.

Пар. 2. Урад Беларускае Народнае Рэспублікі згаджаецца, каб усе яго вайсковыя фармаваньні, твораныя на літоўскай тэрыторыі, былі выкарыстаны ўрадам Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі на яе абарону. Аб парадку выпраўленьня гэтага параграфу ўмовы паміж старанамі маецца асобная ўгода.

Пар. 3. Урад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі дае ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі і Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі месца афіцыйнага побыту і чынасьці ў каторым зь месц Літоўскае Рэспублікі па ўзаемнай угодзе міністраў загранічных спраў абодвух урадаў.

Асобы, уходзячыя ў склад Прэзыдыюму Рады Беларускае Народнае Рэспублікі і беларускага ўраду, а таксама яго дыпляматычныя агенты, карыстаюцца правам экстарытарыяльнасьці.

Урадоўцы беларускага ўраду могуць быць затрымліваны літоўскімі ўладамі толькі зь яго веданьня.

Асобы, прыналежачыя да складу беларускага ўраду і Прэзыдыюму Рады Бела-

²²⁴ Клімас (Klimas) Пятрас (1891—1969) — літоўскі палітык, з 1919 г. — віцэ-міністар замежных спраў Літвы, пасля — міністар.

²²⁵ Балудіс (Balutis) Бронюс Казіс (1880—1967) — літоўскі дыплямат. У 1920 г. — дырэктар палітычнага дэпартаменту Міністэрства замежных спраў Літвы, у 1920—1921 гг. віцэ-міністар замежных спраў, у 1921—1927 гг. дырэктар дэпартаменту заходняй палітыкі, у 1927 г. генэральны сакратар МЗС Літвы.

²²⁶ Чарнэцкіс (Čarneckis) Вальдэмарас Вітаўтас (1893—1942) — літоўскі палітык, дэпутат літоўскага сойму ў 1919—1920 гг., у 1918—1925 гг. неаднаразова займаў міністэрскія пасады ў розных урадах.

²²⁷ Разэнбаўм (Rozenbaumas) Сіман (1859—1935) — габрэйска-літоўскі дзьяч, адвакат, ураджэнец Пінску. Перад рэвалюцыяй займаўся адвакацкай практыкай у Менску, зьяўляўся старшынём сьпініскай арганізацыі Расеі. У 1915—1919 гг. жыў у Вільні і кіраваў габрэйскай сьпініскай арганізацыяй. У 1917 г. як прадстаўнік габрэйў кааптаваны ў Літоўскую Тарыбу. У 1919—1924 гг. зьяўляўся міністрам Літвы па габрэйскіх справах. У першым урадзе Літвы выконваў таксама абавязкі віцэ-міністра замежных спраў. У 1924 г. выехаў у Палестыну, дзе з 1929 г. выконваў абавязкі генэральнага консула Літвы.

²²⁸ Шаўліс (Šaulyš) Юргіс (1879—1948) — літоўскі палітык і дыплямат. Адзін са стваральнікаў Канфэдэрацыі Вялікага Княства Літоўскага ў 1916 г., сябра яе Рады. У міжваенны час знаходзіўся на дыпляматычнай службе, быў амбасадарам Літвы ў шэрагу эўрапейскіх краінаў.

ГІСТОРЫЯ

рускае Народнае Рэспублікі, а такжа іх служачыя, не павінны ўмешвацца ў загады літоўскага ўраду, ці агітаваць супроць літоўскае дзяржавы і яе ўраду.

Гэткі ж абавязак прыймае на сябе літоўскі ўрад у стасунку да ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі.

Пар. 4. Беларускі і літоўскі ўрады ўзаемна заабавязваюцца падтрымліваць адзін аднаго перад урадамі загранічных дзяржаў.

Пар. 5. Урад Літоўскае Дэмакратычнае Рэспублікі абяцае дапамагчы ўраду Беларускае Народнае Рэспублікі зрабіць пазыку за граніцай. Формы і варункі дапамогі ўстанаўляюцца ўгодай міністраў загранічных спраў абодвух урадаў.

Пар. 6. Усе пытаньні аб адносінах паміж Беларускай і літоўскай дзяржавамі павінны развязацца дабравольнай угодай іх Урадаў. Гранічнае пытаньне паміж абедзьвюма дзяржавамі павінна быць вырашана мірным ладам пасля скліканьня правамоцнага Прадстаўнічага Збору Беларускае Народнае Рэспублікі. Да таго часу мясцовасьці зь пераважаючым беларускім жыхарствам, ухадзячыя ў склад Літоўскай Рэспублікі, павінны ўпраўляцца на асновах нацыянальна-тэрытарыяльнай аўтаноміі.

Пар. 7. Калі які-небудзь параграф умовы гэтае будзе пагражаць каторай старане вайсковым закалотам з трэцяй дзяржавай, то гэты параграф для старон неабавязковы.

Пар. 8. Тэрмін гэтае ўмовы старонамі не азначаецца, але старана, жадаючая яго парваць, абавязана папярэдзіць аб гэтым другую старану за шэсьць месяцаў наперад.

Пар. 9. Апавешчаньне гэтай умовы ў цэлым або ў часьці можа быць учынена толькі са згоды абедзьвюх умаўляючыхся старон.

Пар. 10. Гэтая ўмова ўложана ў двух экзэмплярах на беларускай і літоўскай мовах. Абодва тэксты лічацца аўтэнтычнымі.

Гэтая ўмова падпісана і змацавана дзяржаўнымі пячацямі ў месьце Коўне, Лістапада Адзінаццатага Дня, Году Тысяча Дзевяцьсот Дваццатага.

Падпісалі:

Паўнамоцныя прадстаўнікі
ўраду Беларускае

Народнае Рэспублікі

/-/ Ластоўскі

/-/ А. Цьвікевіч

/-/ Язэп Варонка

/-/ А. Галавінскі

/-/ Антон Аўсянік

/-/ Доктар Шаўліс

Згодна з арыгіналам

Паўнамоцныя прадстаўнікі
ўраду Літоўскай

Дэмакратычнай Рэспублікі

/-/ П. Клімас

/-/ Балуціс

/-/ В. Чарнэцкіс

/-/ С. Разэнбаўмас

/-/ Сямашка

/-/ Антон Аўсянік

Сакратар дэлегацыі Беларускае Народнае Рэспублікі

Пячатка:

Надзвычайная дыпляматычная місія Беларускае Народнае Рэспублікі

Горад Коўна, 11 лістапада 1920 г.²²⁹.

²²⁹ Беларускі тэкст пагадненьня падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі.*

Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 953—955.

Удакладненнем вышэйпададзенай дамовы можна лічыць афіцыйны ліст доктара Пурьцкіса²³⁰, літоўскага міністра замежных спраў, да Ластоўскага, у якім ад імя свайго ўраду літоўскі міністар выказваў згоду (у выпадку спрыяльных Літве вынікаў плебісцыту на спрэчных тэрыторыях) на ўтварэнне палітычнай адзінкі з тэрыторыяў, якія знаходзіліся на поўдзень ад мяжы, вызначанай расейска-літоўскай дамовай ад 12 ліпеня 1920 г. Гэты край атрымаў бы аўтаномію на дэмакратычных прынцыпах і быў бы звязаны зь Літвой толькі федэрацыйнымі сувязямі.

Адначасова з падпісаннем пагаднення паміж беларускім і літоўскім урадамі было падпісана «пагадненне аб пазыцы аднаго мільёна аўксінаў²³¹ (1 000 000), якую даў літоўскі ўрад Беларускай Народнай Рэспубліцы». Пагадненне падпісалі ў Коўне 13.IX.1920 г. Ластоўскі, старшыня Рады Народных міністраў, і А. Цьвікевіч, міністар юстыцыі, — зь беларускага боку, і доктар Пурьцкіс, міністар замежных спраў, — зь літоўскага боку.

Хутка пасля падпісання беларускімі і літоўскімі паўнамоцнымі прадстаўнікамі згаданых пагадненняў у Бэрлін была пасланая беларуская дэлегацыя, якая мела на мэце дабівацца згуртавання дзеля беларускага руху нямецкіх палітычных сфэраў і атрымання пазыкі ад нямецкага ўраду.

Аднак гэты ўрад не хацеў даваць грашовай дапамогі непрызнанаму ніводнай зь вялікіх дзяржаваў беларускаму ўраду. Аднак жа, беручы пад увагу саюз Літвы зь Беларусьсю, ён абяцаў даць пазыку пад гарантыі літоўскага ўраду. Пазыка павінна была скласці каля 40 000 000 нямецкіх марак і пайсьці на фармаванне беларускіх партызанскіх атрадаў для вядзення барацьбы з Польшчай у выпадку яе ўзброенага канфлікту зь Літвой.

У выніку беларуска-літоўскага пагаднення з Ковенскай Літвы пачалі прыходзіць грошы, недахоп якіх перад гэтым адчувалі ў сваёй працы беларускія дзеячы ў Сярэдняй Літве.

У студзені 1921 г. у Вільні адбыўся зьезд прадстаўнікоў усіх беларускіх палітычных арганізацыяў. На гэтым зьездзе прысутнічалі прадстаўнікі Найвышэйшай Рады Смоліч, Цярэшчанка і іншыя, прадстаўнікі Дзяржаўнага камітэту Аляксюк і Ўласаў, прадстаўнік Беларускай вайскавай камісіі Якубені, а таксама прадстаўнікі Сярэдняй Літвы, ураду Ластоўскага з Ковенскай Літвы і заканаўчага дзеячы з тэрыторыяў, занятых бальшавікамі.

Сярод прысутных наагул былі вялікія разыходжанні. Частка выказвалася за тое, каб удзельнічаць у выбарах у Сярэдняй Літве і падтрымаць там польскія намеры. Іншыя ўдзельнікі выказваліся ў зусім адваротным кірунку. Некаторыя раілі заняць пасіўную пазыцыю, бо як Польшча, так і Саветы стараюцца выкарыстаць беларускую справу для сябе, зусім не беручы пад увагу беларускіх нацыянальных памкненняў. Дзеля гэтага яны лічылі, што трэба пусьціць падзеі на самацёк, працуючы толькі на полі асьветы і пашырэння сьвядомасці беларускага народу.

²³⁰ Пурьцкіс (Purickis) Юозас (1883—1934) — літоўскі палітычны дзяяч, доктар філязофіі. У чэрвені 1920 — лютым 1922 г. быў міністрам замежных спраў Літвы ў кабінэце К. Грынюса.

²³¹ Аўксін (літ. auksinas) — літоўская назва нямецкай остмаркі, якая, згодна з пагадненнем літоўскага ўраду і германскай Усходняй крэдытнай касы, грала ролю плацёжнага сродку на тэрыторыі Літвы да ўвядзення літа ў 1922 г.

ГІСТОРЫЯ

Прадстаўнікі Ковенскай Літвы падтрымлівалі апошнія меркаваньне, а таксама сталі на грунце шчыльнай літоўска-беларускай фэдэрацыі.

Мэтай зьезду, сярод іншага, было агульнае паразуменьне ў зьнешніх выступленьнях і вынясенне беларускай справы на міжнародную арэну.

Зьезд ухваліў зварот да польскага ўраду з адмысловай дэкларацыяй з просьбай розных палёгкаў для беларускага насельніцтва, якое жыве на тэрыторыі Польшчы. У згаданай дэкларацыі была просьба аб:

- 1) прызнаньні правоў беларускай мовы ва ўстановах і адміністрацыі;
- 2) стварэньні школаў зь беларускай мовай выкладаньня;
- 3) уліку найбольш важных інтарэсаў беларускага насельніцтва, пакрыўджанага «шавіністычным» абыходжаньнем польскіх чыноўнікаў.

Гэтая дэкларацыя павінна была ў пачатку лютага 1921 г. быць пададзенай польскаму міністру замежных спраў дэлегатам Уласавым.

Ня маючы надзеі, што польскі ўрад улічыць пералічаныя патрабаваньні, на прапанову Грыба і Мамонькі быў падрыхтаваны мэмарандум у Лігу нацыяў²³², у якім адзначалася, што Польшча і Саветы самавольна падзялілі беларускія тэрыторыі, зь якіх першая захапіла 100 000 км² з 4,5-мільённым насельніцтвам. Затым мэмарандум уключаў доўгія гістарычныя і этнаграфічныя высновы і казаў пра польскі ўціск.

З асаблівым націскам мэмарандум падкрэсьліваў беларускі характар Гарадзенскай зямлі і прыходзіў да высновы, што толькі Буг і Нёман могуць складаць справядлівую польска-беларускую мяжу. Гэты мэмарандум павінен быў быць уручаны адмысловай дэлегацыяй сакратару Лігі нацыяў у Жэнэве.

Разьдзел XXII

Плыні, якія існавалі сярод беларускіх палітыкаў. Генэрал Балаховіч. Арганізацыі: Беларускі нацыянальны камітэт. Мэмарандум у Лігу нацыяў. Найвышэйшая беларуская рада і Беларускі дзяржаўны камітэт. Беларускія камуністы, эсэраўскі «Абласны камітэт», «Сувязь» Алексюка

З пункту погляду плыняў, што існавалі сярод беларускіх палітыкаў — за выключэньнем беларускіх нацыянал-дэмакратаў, землеўладальнікаў, а таксама асобаў, скампраметаваных у вачах бальшавікоў — большая частка беларускіх палітыкаў ахвотна прыняла б заняцьце ўсёй этнаграфічнай Беларусі ці ўрадам Саветаў, ці літоўцамі, бо такім чынам адбылося б аб'яднаньне беларускіх земляў.

Аўтарьтэт Польшчы ў гэты час сярод беларускіх дзеячоў паменшыўся, бо зьменшылася надзея на выкананьне ёю беларускіх патрабаваньняў.

Некаторая частка беларускіх дзеячоў, шукаючы новыя шляхі, пачала хіліцца да

²³² Маецца на ўвазе мэмарандум, пададзены ў Лігу нацыяў дэлегацыяй Беларускай Народнай Рэспублікі 16 сьнежня 1920 г. (гл.: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 975—983).

генэрала Станіслава Булак-Балаховіча, прапануючы яму ўзяцьце ў свае рукі абароны беларускіх справаў.

Генэрал Булак-Балаховіч, бачачы карысныя для сябе абставіны, ахвотна пагадзіўся на гэтую прапанову і распачаў крокі з мэтай пачатку новай барацьбы за незалежнасьць Беларусі, у выпадку, калі б польска-большавіцкія перамовы ў Рызе не прывялі да заключэньня міру.

1. II. 1921 г. у генэрала Балаховіча адбыўся патаемны сход, у якім узялі ўдзел прадстаўнікі Беларускага палітычнага камітэту, беларускіх нацыянальных арганізацыяў, а таксама прадстаўнікі партызанаў («Зялёны дуб»).

Мэтай гэтага сходу было вызначэньне мэтадаў і праграмы, якія беларусы павінны былі прыняць у барацьбе з большавікамі.

Асноўным было імкненьне да арганізацыі партызанскай вайны, абапёртай галоўным чынам на аўтарытэце генэрала Балаховіча сярод беларускіх сялян.

Акрамя таго, было выказана пажаданьне, каб Польшча дапамагла сфармаваць зь беларускіх уцекачоў рабочыя дружныны для засьцярогі беларускіх нацыянальных элементаў ад большавіцкай агітацыі і захаваньня іх для нацыянальнай справы.

Адначасова на згаданым сходзе было ўхвалена выданьне беларускай газэты ў Варшаве, якая б мела беларускія нацыянальныя тэндэнцыі і прапагандавала супольныя эканамічныя і дзяржаўныя інтарэсы з Польшчай.

Аднак кантакт, наладжаны паміж генэралам Балаховічам і паўнамоцнымі прадстаўнікамі Найвышэйшай рады Смолічам і Тарашкевічам²³³, ня быў трывалы. Хутчэй за ўсё, згаданыя дзеячы не хацелі браць на сябе далёка ідучыя абавязкі ў дачыненні да чалавека, які дзейнічаў на карысьць Польшчы, у той час, калі сярод беларускіх дзеячоў пачаў нараджацца пэсымізм адносна ажыццяўленьня Польшчай беларускіх памкненьняў.

На тэрыторыі Сярэдняй Літвы ў гэты час дзейнічалі наступныя беларускія палітычныя групы:

1) Найбольш сур'ёзнай і ўплывовай арганізацыяй быў Беларускі нацыянальны камітэт. У гэтай арганізацыі згуртаваліся найбольш значныя інтэлектуальныя сілы. Камітэт намагаўся падпарадкаваць сабе ўрад Ластоўскага і з гэтай мэтай падтрымліваў зь ім шчыльную сувязь, аказваючы яму ўсялякую дапамогу. Апрача таго, камітэт меў кантакты з усімі беларускімі групамі, уключаючы камуністаў.

Сацыяльная праграма гэтай арганізацыі была палітычна радыкальная. Камітэт імкнуўся да стварэньня Вялікага Княства Беларуска-Літоўскага (Літоўска-Беларускай Рэспублікі) у агульных межах на поўнач і ўсход ад Буга і Наравы аж да Дзвіны.

²³³ Згодна з інфармацыяй, якую атрымалі польскія спэцслужбы, 3 лютага 1921 г. у Вільні адбылася сустрэча прадстаўнікоў Беларускага палітычнага камітэту В. Адамовіча і П. Алексюка і Найвышэйшай Рады Б. Тарашкевіча і А. Уласава. Падчас сустрэчы было выказана меркаваньне аб неабходнасьці аб'яднаньня усіх кірункаў беларускай палітычнай думкі пад агульным кіраўніцтвам Найвышэйшай Рады дзеля таго, каб быў створаны своеасаблівы кабінэт міністраў па прыньцыпе запрашэньня галоўных асобаў з асноўных беларускіх палітычных напрамкаў: Слуцкай Беларускай Рады, Беларускага палітычнага камітэту, Найвышэйшай Рады. Пэрсанальна кабінэт павінен быў выглядаць прыблізна так: Б. Тарашкевіч — старшыня, В. Адамовіч, А. Паўлюкевіч, А. Смоліч, П. Жаўрыд (СAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.5169). Праўда, гэтым плянам так і не наканавана было здзейсьніцца.

У якасці актуальнай праграмы Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (Вільнац-белкам) лічыў абавязковым стварэнне беларускага кантону, які б меў поўную нацыянальна-культурную аўтаномію (а таксама пэўныя рысы дзяржаўнасці, у першую чаргу войска) у межах прынамсі чатырох паведаў: Ашмянскага, Наваградскага, Слонімскага і Баранавіцкага. Гэтая канцэпцыя не выключала федэрацыі з Польшчай. У 1921 г. ВБНК заняў пазыцыю падтрымкі праекту Гіманса²³⁴ з карэкцюкамі на карысць беларускай мовы ў Віленскім кантоне, які браўся ня як нацыянальная, а тэрытарыяльная адзінка. У чэрвені 1921 г. быў высланы ліст у Лігу нацыяў, які гучаў наступным чынам (пераклад з французскае мовы):

*Да Яго Эксцэленцыі Прэзідэнта Лігі Нацыяў
Ваша Эксцэленцыя!*

Праект Гіманса па вырашэнні польска-літоўскай спрэчкі ў адносінах да беларускай тэрыторыі, адна частка якой бяз згоды насельніцтва была аддадзена Літве (паводле дамовы ў Маскве ад 12 ліпеня 1920 г.), а другая — Польшчы (паводле Рыскай дамовы) — гэты праект у сваёй аснове прыняты беларускім насельніцтвам гэтай тэрыторыі прыхільна.

Аднак, каб інтарэсы гэтага насельніцтва не пацярпелі ні з аднаго, ні з другога боку, мы, яе прадстаўнікі, просім Вашу Эксцэленцыю ўзяць пад увагу наступныя рэчы:

1) Падзел нашай тэрыторыі, частка якой была прызнана Польшчай у якасці Савецкай Беларусі, прыносіць шкоду ня толькі ідэі нашай незалежнасці, але таксама ўсёй нашай дэмакратыі, св'язам якой зьяўляецца дэмакратычная, а не савецкая рэспубліка (паўстанні ў Слуцку, Ігумене, Віцебску, Смаленску і ў нэўтральным пасе). Беларускае насельніцтва перакананае, што такім грубым парушэннем прынцыпу самавызначэння народаў, прынцыпу, прызнаным дэмакратыяй усяго свету, на якім грунтуецца Вэрсальская дамова, нельга вырашыць усходняй справы. Раней ці пазней, але гэты штучны падзел будзе ануляваны аб'яднаннем усіх частак Беларускай Дэмакратычнай і Незалежнай Рэспублікі.

Маючы гэта на ўвазе і лічачы, што падзел нашай тэрыторыі пагражае існаванню беларускага народу, мы патрабуем, каб падзел Заходняй Беларусі паміж Польшчай і Літвой неадкладна быў ануляваны, і каб кантанальная арганізацыя, прапанаваная Гімансам, ахапіла ўсе беларускія тэрыторыі, якія не належаць ні Расеі, ні Савецкай Беларусі (ранейшыя Гарадзенская, Віленская і заходняя частка Менскай губэрні).

2) Палітыка, якая праводзіцца Польшчай і Літвой на беларускіх абшарах, саступленых ім бальшавікамі, даказвае, што абедзве дзяржавы маюць на мэце поўнае зьнішчэнне беларускага народу на гэтых тэрыторыях, бо, напрыклад, на частцы беларускай тэрыторыі, саступленай бальшавікамі Польшчы (Гарадзенская, Віленская і Менская губэрні), польскі ўрад адбірае зямлю ў беларускіх сялян для польскіх вайсковых каляністаў (соймавы закон ад 20.XII.1920 г.²³⁵), руйнуе гас-

²³⁴ Маецца на ўвазе першы праект Гіманса.

²³⁵ Закон аб асадніцтве быў прыняты польскім соймам не 20, а 17 снежня 1920 г. Згодна зь ім вызначаўся парадак надзялення зямлёю заслужаных жаўнераў польскага войска і ствараўся асобны фонд зь зямельных плошчаў, размешчаных на ўсходніх тэрыторыях Польшчы, куды перадаваліся і прыватнаўласніцкія землі, пакінутыя гаспадарамі, пры ўмове, што ўладальнікі ня вернуцца на свае надзелы да 1 красавіка 1921 г.

падарчыя беларускія арганізацыі, зачыняе кааператывы і беларускія школы, адбіраючы іх памяшканні нават з дапамогай войска, і прымушае адкрываць польскія школы, забараняючы адкрываць беларускія (нават якія ўтрымліваюцца насельніцтвам), зусім не дазваляе выдаваць газеты і засноўваць беларускія культурныя ўстановы. Змаганьне з усім беларускім набывае асабліва шырокі размах у Гарадзенскім павеце, які польскі ўрад хоча штучна ператварыць у чыста польскую акругу. Гэта змаганьне свядома праводзіцца варшаўскім урадам. Міністар унутраных спраў пан Скульскі²³⁶ з цынічнай шчырасьцю заявіў беларускай дэлегацыі, што на працягу 50 гадоў у межах Польшчы не застанецца ад беларусаў ніякага сьледу.

Літоўская палітыка адносна беларусаў абсалютна не адрозьніваецца ад польскай. Літоўскі ўрад ва ўсіх сваіх урадавых заявах сьцьвярджае, што ўсе каталікі Віленскай і Гарадзенскай земляў — літоўцы, якія забыліся літоўскую мову і размаўляюць па-польску або па-беларуску. Падчас кароткага панаваньня Літвы ў Вільні літоўскі ўрад ня даў магчымасьці адкрыцьця ніводнай беларускай школы, у той час як праз два ці тры месяцы пасля сыходу літоўцаў акрамя гімназіі, заснаванай у 1918 г., былі адчыненыя 10 школаў.

Усе памкненьні беларускага народу, каб атрымаць тэрытарыяльную аўтаномію на абшары, дзе ён складае большасць, былі адкінутыя літоўскімі ўрадам і парлямэнтам. Літоўскі ўрад не забяспечыў нават нацыянальнай аўтаноміі беларусам — з-за гэтага нават пункт пагадненьня паміж урадам Беларускай Народнай Рэспублікі і Літоўскай Дэмакратычнай Рэспублікі (11.XI.1920 г.), датычны беларускай тэрытарыяльнай аўтаноміі, ня быў выкананы. У той жа самы час, дзеля перакананьня Эўропы ў сваёй талерантнасьці, літоўскі ўрад стварыў т. зв. Міністэрства беларускіх спраў, якое змагаецца супраць усялякіх беларускіх нацыянальных праяваў. На чале гэтага міністэрства стаіць літоўскі чыноўнік, якому ўсё арганізаванае беларускае грамадства выказала свой недавер²³⁷. Дарэмна мы патрабавалі, каб літоўскі ўрад адправіў яго ў адстаўку.

3) Польшча прапануе кантанальную сыстэму, абапёртую на нацыянальныя прынцыпы. Ковенскі кантон прызнаецца цалкам літоўскім, а віленскі — цалкам польскім. Такая канцэпцыя памылковая ў самой сваёй аснове, бо нельга не заўважыць факту, што ў межах, прапанаваных праектам Гіманса, знаходзіцца 65 % беларусаў і 15 % габрэяў і што на ўсім беларускім абшары ад лініі Рыскай дамовы знаходзіцца сама меней 70 % беларусаў і 18 % габрэяў. Такім чынам, меркаваны віленскі кантон ня можа лічыцца польскім, таму мы патрабуем:

а) каб віленскі кантон разглядаўся ня як нацыянальная адзінка, а толькі як тэрытарыяльная;

б) каб у межах віленскага кантону ўсе тры нацыянальнасьці карысталіся роўнымі правамі;

с) каб беларуская мова ў двухкантоннай дзяржаве карысталася правамі дзяржаўнай мовы нароўні з польскай і літоўскай;

д) каб кожная гміна выбірала на сваёй тэрыторыі дзяржаўную мову паводле ўласнай волі.

²³⁶ Скульскі (Skulski) Леапольд (1878—1939) — польскі палітычны дзяяч, у 1919—1920 гг. прэм'ер-міністар, у 1920—1921 гг. — міністар замежных спраў Польшчы. Трымаўся скрайне шавіністычных поглядаў.

²³⁷ Пасаду міністра беларускіх спраў у літоўскім урадзе займаў у той час Дамінік Сямашка.

Ня маючы ўласных прадстаўнікоў на Брусэльскай канфэрэнцыі, дзе Польшча і Літва хацелі б у згодзе на шкоду беларускаму народу падзяліць беларускія тэрыторыі, мы ад імя гэтага народу падаем Вам, Ваша Эксцэленцыя, гэты выраз ягонай волі і заяўляем, што ўсялякія іншыя тлумачэньні яго волі зусім не адпавядаюць патрэбам і вымаганьням тых, хто пазбаўлены голасу бакамі, якія бяруць удзел у перамовах. Заяўляем, што беларускі народ не працягне шчыра сваю руку да іншых народаў гэтага краю, пакуль яго слушныя патрабаваньні ня будуць увасобленыя ў жыццё. Усякае іншае вырашэньне беларускай справы ў польска-літоўскай спрэчцы параніць цэла новай дзяржавы, і яно ніколі не загоіцца.

*Ад імя Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні.
Вільня, 15 чэрвеня 1921 г.*

Найбольш выбітнымі сябрамі Нацыянальнага камітэту былі: старшыня Фабіян Ярэміч²³⁸, ксёндз Адам Станкевіч, дырэктар Беларускай гімназіі Міхал Кахановіч²³⁹, паэт²⁴⁰ Максім Гарэцкі і Аляксандар Карабач.

Беларускі нацыянальны камітэт праводзіў увесь комплекс беларускай культурна-асьветніцкай і гаспадарчай працы. Філіі Віленскага каапэратыўнага саюзу²⁴¹ складалі арганізацыйную сетку камітэту. Саюз быў сур'ёзным фінансавым інстытутам, які імкнуўся да апанаваньня ўсяго эканамічнага жыцця Віленшчыны.

На чале саюзу стаяў Чыжэўскі, даўнейшы расейскі каапэратар, які меў мала супольнага зь беларускім нацыянальным рухам. Затое ён быў прасякнуты расейскім духам²⁴². Пры яго дапамозе камуністычнай групе Русецкага²⁴³ і Цярэшчанкі ўдалося разам з утвораным імі «Саюзам сельскай гаспадаркі»²⁴⁴ ўвайсьці ў Саюз і атрымаць

²³⁸ Ярэміч Фабіян (1891—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Зь вясны 1920 г. старшыня Віленскага БНК. У 1922—1935 гг. быў паслом польскага союму трох скліканьняў. У 1925—1930 гг. старшыня Беларускага пасольскага клюбу, адзін зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

²³⁹ Кахановіч Міхал (1882—1934) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч, у 1919—1922 гг. дырэктар Віленскай беларускай гімназіі. У 1922—1925 гг. быў паслом польскага союму, уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. З 1925 г. жыў у БССР. У 1933 г. арыштаваны і хутка расстраляны.

²⁴⁰ Так у тэксьце. На самай справе Гарэцкі быў празаікам, а не паэтам.

²⁴¹ Віленскі каапэратыўны саюз — у сярэдзіне 1923 г. зьліўся з Саюзам таварыстваў спажывцоў Віленшчыны і стаў называцца «Каапэратыўны саюз спажывецкіх таварыстваў зь сядзібай у Вільні». Намесьнікам ягонага старшыні, паляка Турскага, стаў беларус Буцька.

²⁴² Чыжэўскі Станіслаў — беларускі дзяяч, каапэратар, старшыня Віленскага каапэратыўнага саюзу. Сябра Таварыства беларускай школы. Выступаў на старонках беларускай прэсы з папулярнымі артыкуламі на каапэратыўныя тэмы. Закіды Чыжэўскаму ў расейскім паходжаньні і адпаведнай сьвядомасьці рабіліся ў пачатку 1920-х гг. на старонках польскай прэсы і, відаць, адтуль перайшлі і ў «Кароткі нарыс...». Віленскія беларусы гэта аспрэчвалі, пры гэтым адным з аргументаў, якім яны апэравалі, зьяўлялася тое, што Чыжэўскі нават паводле веравызнаньня не праваслаўны, а рыма-каталік.

²⁴³ Русецкі Эдмунд (1893—1938) — беларускі палітычны дзяяч. Зь лютка 1918 г. сябра Менскага падпольнага камітэту РКП (б). Зь ліпеня 1919 г. у Чырвонай Арміі, арганізоўваў партызанскі рух на акупаваных Польшчай тэрыторыях. З 1921 г. — на гаспадарчай працы ў БССР.

²⁴⁴ Маецца на ўвазе створаны ў 1921 г. Саюз сельскай гаспадаркі Віленскага краю, які стаў фактычна прадаўжальнікам традыцыяў Цэнтральнага беларускага саюзу сельскай гаспадаркі (Цэнтрабелсаюзу) — беларускага сельскагаспадарчага каапэратыву, створанага за часамі польскай акупацыі ў Менску.

там пэўныя ўплывы.

Падчас выбараў ва ўправу саюзу кааператываў з-за моцнай апазыцыі Чыжэўскі трохі адышоў у цень. Ва ўправу ўвайшлі: старшыня інжынер Трэпка, сябры: Смоліч, Сталыгва²⁴⁵, Пятровіч* (літовец), Чыжэўскі, Буцька²⁴⁶ і Антон Луцкевіч.

З палякаў быў абраны Бабянскі²⁴⁷, але адрокся, а таксама Пётар Пяткевіч²⁴⁸, старшыня сьвянцянскага соймаку, адзін зь лідэраў «Адраджэньня»²⁴⁹.

Другой сфэрай дзейнасьці камітэту былі школы. Беларускае школьніцтва ў гэты час было ў значнай ступені апанавана расейцамі, якія заставаліся ў кантакце з Савінкавым і падавалі сябе як беларусаў. Прычынай гэтага быў недахоп беларускіх настаўніцкіх сілаў.

Аднак трэба адзначыць, што беларусы, асабліва афіцыйны кіраўнік беларускага школьніцтва Тарашкевіч, сур'ёзна і шчыра змагаліся з русіфікатарскім элемэнтам.

²⁴⁵ Сталыгва Ўладзіслаў (1874—?) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч. Нарадзіўся ў фальварку Сталыжын Нацкай воласьці Лепельскага павету Віцебскай губэрні. З 1890 г. працаваў на чыгунцы ў Рызе, адкуль быў звольнены за ўдзел у рэвалюцыйных падзеях 1905 г. У 1906—1910 гг. працаваў галоўным карэспандэнтам у Пецяўбургскай канторы Пецяўбурскага транспартнага таварыства. З сакавіка па кастрычнік 1910 г. быў зьявольены ў пецяўбургскіх «Крастах» за ранейшыя антыўрадавыя дзеянні ў Рызе. З кастрычніка 1910 па красавік 1914 гг. жыў у Варшаве, працаваў у мясцовым электрычным таварыстве на пасадах рэфэрэнта, скарбніка і бухгалтара. Уваходзіў у беларускі гурток у Варшаве, браў у яго дзейнасьці чыны ўдзел. З красавіка 1914 па верасень 1915 гг. працаваў у Віленскім сельскагаспадарчым таварыстве. Пасьля пачатку нямецкай акупацыі эвакуяваўся ў Арол, а затым у Пецяўбург, дзе працаваў начальнікам бухгалтарскага аддзелу мясцовага Дэпартаменту сельскай гаспадаркі. Зь ліпеня 1916 да ліпеня 1918 г. кіраваў бюро Дырэкцыі кааператываўнага таварыства пецяўбургскіх чыноўнікаў. У 1918 г. вярнуўся ў Беларусь. Некаторы час жыў у родным фальварку, з пачатку 1919 г. працаваў у Менску ў камісарыяце асьветы БНР, загадваў аддзелам аправізацыі. У кастрычніку 1919 г. выехаў у свой фальварак у Лепельскім павеце, дзе заняўся кааперацыяй. Быў старшынём кааператыву ў Нацкай воласьці, уваходзіў ва ўправу Полацка-Лепельскага саюзу кааператываў. Пры наступленьні балышавікоў у траўні 1920 г. выехаў у Вільню, уступіў у Віленскі кааператывны саюз. Быў дэлегаваны ў Горадню для кіраваньня мясцовай філіяй гэтага саюзу. З Горадні выехаў у Варшаву, дзе ўступіў у Беларускаю вайсковую камісію ў якасьці кіраўніка канцылярыі. Зь лістапада 1920 г. па красавік 1921 г. працаваў у Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы, быў кіраўніком канцылярыі яе прадстаўніцтва ў Варшаве. Затым працаваў у кааперацыі на Віленшчыне.

²⁴⁶ Буцька — відаць, маецца на ўвазе Будзька Эдуард (1882—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, кааператар. У 1918 г. заснаваў у сваім родным мястэчку Будславе беларускую гімназію, пасьля яе закрыцьця займаўся арганізацыяй беларускай кааперацыі. Падчас Другой усёсьветнай вайны настаўнічаў, пасьля — у эміграцыі.

²⁴⁷ Бабянскі (Babiański) Антон — віленскі польскі дзяяч, у 1921—1922 гг. дырэктар Дэпартаменту аправізацыі Часовай кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы.

²⁴⁸ Пяткевіч (Pietkiewicz) Пётар — польскі грамадзка-палітычны дзяяч на Віленшчыне, старшыня Сьвянцянскага павятовага соймаку. У 1922 г. пасол Віленскага сойму са сьпісу Польскай народнай партыі «Адраджэньне». Быў у Віленскім сойме сябрам Інтэрпэляцыйнай камісіі.

²⁴⁹ «Адраджэньне» («Odrodzenie») — польская сялянская арганізацыя на Віленшчыне, фактычна мясцовая філія Польскай народнай партыі «Вызваленьне». Пасьля правядзеньня выбараў у Віленскі сойм аб'ядналася з «Вызваленьнем».

На тэрыторыі Сярэдняй Літвы знаходзілася 135 беларускіх школ²⁵⁰.

Падчас існавання Сярэдняй Літвы камітэт пачаў распаўсюджаць сферу сваіх уплываў і на Латгалію, а таксама падтрымліваў блізкія стасункі з польскай народнай партыяй «Адраджэньне».

Акрамя Беларускага нацыянальнага камітэту, існавала Найвышэйшая Беларуска-кая Рада, якая вылучылася пасля расколу Рады Беларускай Народнай Рэспублікі на зьездзе ў Менску ў лістападзе 1919 г.²⁵¹. Афіцыйна Найвышэйшая Рада амаль не функцыянавала як такая на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Яе сябрамі былі: Рак-Міхайлоўскі, маёр Якубецкі, інжынэр Трэпка, Браніслаў Тарашкевіч, прафэсар Вацлаў Іваноўскі, Аркадзь Смоліч, Антон Луцкевіч, Яўген Ладноў²⁵². Гэтыя людзі, расьсеяныя па разнастайных беларускіх установах і пляцоўках, аказвалі вялікі ўплыў на нацыянальную працу і палітычныя пераўтварэньні, аднак рэдка выступалі (толькі на замежных пляцоўках) з мандатамі Найвышэйшай Рады.

Палітычны кірунак Найвышэйшай Рады можа быць акрэсьлены як прыязны Польшчы і ў любым выпадку антылітоўскі і антынямецкі.

Пад уплывам дзеячоў з Найвышэйшай Рады стварыўся Беларускі дзяржаўны камітэт як кіроўны палітычны інстытут, забясьпечаны мандатамі шматлікіх групаў, які імкнуўся да кансалідацыі ўсяго беларускага руху.

Дзяржаўны камітэт спачатку дзейнічаў канспірацыйна. Ён, безумоўна, меў антылітоўскі і антынямецкі характар і быў у пастаянным кантакце з Польшчай. Роля камітэту ў выяўленьні нямецкага кіраўніцтва ва «ўрадзе Ластоўскага» была такой пасьпяховай, што ў значнай ступені падарвала раней бесканкурэнтны асабісты ўплыў Ластоўскага. Ластоўскі намагаўся нават усталяваць кантакт зь Дзяржаўным камітэ-

²⁵⁰ Паводле інфармацыі Крыстыны Гамулкі, у пачатку 1921 г. на тэрыторыі Сярэдняй Літвы існавалі 178 дзяржаўных беларускіх пачатковых школаў (Gomółka, K. Sprawy białoruskie w II Rzeczypospolitej. Gdańsk, 1992. S. 103).

²⁵¹ Найвышэйшая Рада ўтварылася ў Менску 13 сьнежня 1919 г.

²⁵² Ладноў Яўген Міхайлавіч (? — пасля 1932) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1905 г. сябра ваеннай арганізацыі эсэраў у Адэсе, удзельнік рэвалюцыі 1905—1907 гг. у Расеі. Падчас Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. знаходзіўся ў Харкаве, быў таварышам старшыні Харкаўскага губэрнскага савету сялянскіх дэпутатаў. Як дэлегат Харкаўскай думы ўдзельнічаў у Дзяржаўнай нарадзе ў Маскве 12—15 жніўня 1917 г. Паводле ўласных сьведчаньняў, празь некалькі дзён пасля бальшавіцкага перавароту ўступіў у камандаваньне войскамі Паўночнага раёну (ад Харкава да Бярдзянска), беспасьпяхова намагаўся арганізаваць супраціў бальшавікам, пасля чаго 7 лістапада 1917 г. звольнены са службы «с преданием военно-революционному суду». Пасьпеў выехаць з Харкава, прысутнічаў на I Усебеларускім зьездзе, быў абраны ў склад яго выканкаму. У 1918 г. ваенны міністар ва ўрадзе БНР, са сьнежня 1919 г. міністар замежных спраў. У лютым 1919 г. прызначаны ўрадам БНР сябрам, пазьней старшынём беларускай дэлегацыі на Парыскую мірную канфэрэнцыю. Супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска. Ініцыятар стварэньня Беларускага дзяржаўнага камітэту вясной 1921 г. у Вільні. Падчас парлямэнцкіх выбараў у Польшчы ў 1922 г. падтрымліваў праўрадавае Дзяржаўнае аб'яднаньне на крэсах. У 1923 г. сумесна з Л. Дубейкаўскім выдаў апублікаваў некалькі адкрытых лістоў, у якіх крытыкаваў і абвінавачваў кіраўніцтва беларускага нацыянальнага руху ў Польшчы. 10 траўня 1923 г. беларускае прэс-бюро распаўсюдзіла інфармацыю аб тым, што Я. Ладноў зьяўляецца правакатарам і рэкамэндавала ўсім беларускім арганізацыям і дзеячам «пазьбягаць блзкага знаёмства з ім». У 1932 г. жыў у Францыі. Далейшы лёс невядомы.

там, не выключваючы і падпарадкаваньня яму.

Склад Дзяржаўнага камітэту ў 1921 г. быў наступны:

Старшыня — Антон Луцкевіч,

віцэ-старшыня — Ладноў,

сакратар — Тарашкевіч,

скарбнік — Дубейкаўскі,

Сябры: кс. Адам Станкевіч, Ярэміч, Гарэцкі, Рак-Міхайлоўскі, Смоліч, Буцька.

Пачаткова ў склад Дзяржаўнага камітэту не ўваходзілі эсэры, але сустрэчы, праведзеныя з Пракулевічам і Жаўрыдам, прывялі да пазытыўных вынікаў.

У сфэры ўплываў Дзяржаўнага камітэту знаходзіўся і генэрал Станіслаў Балаховіч²⁵³.

Інтэнсіўную дзейнасьць разьвівалі беларускія камуністы на чале з Русецкім. Летам 1921 г. да іх далучыўся Кузьма Цярэшчанка.

Легальным агенцтвам камуністаў быў «Саюз сельскай гаспадаркі». Яны мелі сталы кантакт зь беларускімі камуністамі ў Менску, а менавіта з Адамовічам²⁵⁴, камісарам вайсковых спраў. У паразуменьні зь Менскам беларускія камуністы падрыхтаваліся да выступленьня на выпадак узброенага канфлікту паміж Польшчай і Савецкай Расеяй.

Акрамя згаданых арганізацыяў, у кастрычніку 1920 г. у Вільні быў утвораны эсэраўскі Абласны камітэт, у які ўвайшлі: Дубіна²⁵⁵, Якубецкі, Карабач, Крачэўскі, Міхалевіч, Пракулевіч, Родзевіч, Шыла, Цярэшчанка, Жаўрыд. Гэты камітэт быў віленскім цэнтрам эсэраўскай агітацыі на ўсе беларускія ўскраіны, а таксама нібыта прадстаўніцтвам ураду Ластоўскага і сувязным паміж Коўнам і Менскам.

Да Абласнога камітэту з часам (пасля заняпаду Дзяржаўнага камітэту) далучы-

²⁵³ Дакладная дата заснаваньня Беларускага дзяржаўнага камітэту — 17 красавіка 1921 г. Як вынікае з паказаньняў Антона Луцкевіча і Браніслава Тарашкевіча, дадзеных імі пасля арышту НКВД, Камітэт сваім стварэньнем быў абавязаны інтрыгам ІІ аддзелу Генэральнага штабу, які ўзьдзеінічаў на беларускіх дзеячоў праз свайго агента Яўгена Ладнова. Нягледзячы на спэцыфічнасьць крыніцы, сьведчаньні гэтыя — дастаткова верагодныя, бо адныя паказаньні не супярэчаць другім. Пры гэтым як Тарашкевіч, так і Луцкевіч сьцьвярджалі, што Беларускі дзяржаўны камітэт быў ліквідаваны адразу ж пасля таго, як высветлілася сапраўдная роля Ладнова (гл.: Антон Луцкевіч: материалы следственного дела НКВД БССР / Подготовка к печати, введение и комментарии В. Н. Михнюка, Н. М. Климовича и А. Н. Гесь. Минск, 1997. С. 64—66; Валахановіч, А. І.; Міхнюк, У. М. Споведзь у надзеі застацца жывым. Мінск, 1999. С. 42—43). Дадатковыя дакумэнты па гэтай справе гл.: Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1081—1083, 1090—1091.

²⁵⁴ Адамовіч Язэп (1897—1937) — беларускі савецкі палітычны дзяяч. У 1920—1924 гг. быў наркамам вайсковых спраў, у 1924—1927 гг. — старшыня СНК БССР.

²⁵⁵ Дубіна Ўлас — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У беларускім руху з 1917 г. Актывіст БПСР, сябра БНК Случчыны і таварыства «Папараць-кветка». Удзельнік Случкага паўстаньня. Пасля падаўленьня паўстаньня быў школьным інструктарам Віленскага БНК, арганізоўваў нацыянальныя школы, культурна-асьветніцкія гурткі і каапэратывы. Адначасова ўваходзіў у Віленскі абласны камітэт БПСР. У пачатку 1922 г. у ліку 33 літоўскіх і беларускіх дзеячоў высланы з тэрыторыі Польшчы ў Літву. З 1923 г. у БССР. У 1933 г. арыштаваны ГПУ і высланы за межы Беларусі. Далейшы лёс невядомы.

ГІСТОРЫЯ

ліся Луцкевіч, Лаўрыновіч²⁵⁶, Сьвятагор-Стэпін*, Мятла і іншыя.

Зь Менску са спецыяльнымі паўнамоцтвамі прыяжджала Бадунова, якая сярод іншага імкнулася да стварэньня Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі ў этнаграфічных межах.

Сярод вышэйзгаданых арганізацыяў самай нешматлікай была «Краёвая сувязь» Паўла Алексюка. Яна апэравала скрайне палянафільскімі лёзунгамі і мела вельмі невялікія ўплывы ў беларускім грамадзтве.

Нямала да гэтага спрычынілася агульная думка пра Алексюка як пра прадажнага дзеяча, спэкулянта і нават растратчыка.

Друкаваным органам гэтай групы была газэта «Jednaść»²⁵⁷.

Разьдзел XXIII

Справа выбараў у Віленскі сойм. Агітацыя і антывыбарчыя пастановы беларускіх групаў. Пастанова групы Алексюка за выбары ў Віленскі сойм. Пастановы Віленскага і Варшаўскага соймаў

Як ужо адзначалася вышэй, Польшча вырашыла склікаць сойм у Вільні, які б вырашыў лёс Віленшчыны. Аднак большасьць беларускіх арганізацыяў выказалася супраць выбараў і абвясціла іх байкот.

Беларускі нацыянальны камітэт заставаўся ў шчыльным кантакце з урадам Ластоўскага ў Коўне.

Луцкевіч, былы старшыня Рады міністраў згодніцкай Найвышэйшай Рады, бачачы відавочную перавагу ўплываў Ластоўскага і эсэраўскага кірунку, пагадзіўся з гэтай новай сытуацыяй. Хоць знешне ён выказваўся супраць поглядаў Ластоўскага, у сапраўднасьці кірунак дзейнасьці Вільнацбелкаму, стваральнікам якога ён быў і на чале якога стаяў, падпарадкоўваўся палітыцы, вызначанай Коўнам. З-за перавагі эсэраў лінія, якой ішла палітыка беларускіх дзеячоў, супадала з той, якая зьмяшчалася ў патаемным пагадненьні эсэраў з бальшавікамі ў 1919 г.²⁵⁸

Перад выбарамі ўплыву Ластоўскага ў Сярэдняй Літве значна ўзрос. Ягоная агітацыя знаходзіла водгук ня толькі сярод беларусаў, але таксама і сярод літоўскіх, габрэйскіх і расейскіх элементаў, ваража настроеных у дачыненні да Польшчы.

Характар агітацыі Ластоўскага выцякаў з залежнасьці як асабістай, так і ягоная ўраду ад Ковенскай Літвы. Выдаваная ім прэса і яго прыхільнікі не маглі ісьці толькі ў напрамку задавальненьня беларускіх нацыянальных інтарэсаў. Згодна з пар. 1

²⁵⁶ Прозьвішчам «Лаўрыновіч» у 1923 г. часта падпісваў перадавыя артыкулы ў газэтах Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі «Наша будучына», «Вольны сыцяг», «Наш сыцяг» і інш. Антон Луцкевіч.

²⁵⁷ «Jednaść» — беларуская газэта палянафільскай арыентацыі, друкаваны орган «Краёвай сувязі». Выдавалася ў Вільні пад рэдакцыяй Васіля Шышкава з 6 траўня 1921 г. да пачатку 1922 г.

²⁵⁸ Гл. разьдзел XVII.

пагаднення, заключанага паміж урадам Ластоўскага і ўрадам Ковенскай Літвы, беларускі ўрад абяцаў:

далажыць усіх высылкаў да таго, каб жыхары-беларусы тых месц, дзе мае адбыцца плебісцыт паміж Літвой і Польшчай, падавалі галасы ў карысць Літвы.

Улічваючы нямецкі ўплыў на ўрад Ковенскай Літвы, Ластоўскі мусіў лічыцца і зь ім. Да таго ж Нямецчына пагадзілася даць беларусам пазыку, прызначаючы яе на антыпольскую кампанію.

Таму ва ўсёй палітыцы Ластоўскага найперш відаць востры антыпольскі кірунак. Ковенская Літва ў гэты час дэманстравала прыхільнасць да беларусаў і дала ім на сваёй зямлі прытулак настолькі, наколькі яны падтрымлівалі Літву ў яе спрэчцы з Польшчай за Віленшчыну. Таму яны давалі магчымасць і сродкі на прапаганду сярод беларусаў — грамадзянаў Польскай Рэспублікі.

Увага Ластоўскага і ягоная агітацыя ў першую чаргу былі скіраваныя на Гарадзенскую і Віленскую землі.

На Гарадзеншчыне гэтая акцыя насіла выключна канспірацыйны характар. У Горадні мелі свой цэнтар заканспіраваныя агенты Ластоўскага, якія атрымлівалі з Коўна матэрыяльныя сродкі, а таксама агітацыйныя матэрыялы, што пасля распаўсюджваліся па ўсёй беларускай тэрыторыі.

На Віленшчыне ўплывы і праца Ластоўскага былі больш адкрытымі і ўзаемадзейнічалі з антыпольскай працай літоўцаў і апазыцыйнай габрэяў.

Праз Горадню і Вільню ўплыў Ластоўскага ішоў углыб Рэспублікі. Напрыклад, гэта адзначалася на ўсёй тэрыторыі Наваградзкага ваяводства.

Ластоўскі, выконваючы пар. 1 беларуска-літоўскага пагаднення, абапіраўся на дэкларацыю, якую ў свой час агучыў у Ковенскім сойме прэм'ер-міністар Грынюс²⁵⁹:

1) Перад Лігай нацыяў Ковенская Літва гарантуе для Ўсходняй Літвы (Віленшчыны) краёвую аўтаномію з уласным соймам у Вільні.

2) Гэты аўтаномны сойм павінен выдаць пастанову з гарантыямі правоў для беларускай мовы, будзе адчыняць беларускія школы, суды і весьці ўсю беларускую гаспадарку.

3) Агульны літоўскі сойм у Коўне, аб'яднаны з аўтаномным Віленскім соймам, будзе кіраваць замежнымі справамі, якія датычаць вайны і міру. Будзе існаваць агульнае войска, фінансы і чыгуначная ўправа.

4) Літоўскі сойм гарантуе для народаў Усходняй (Сярэдняй) Літвы — беларусаў, палякаў, габрэяў і татараў — поўную аўтаномію, прызнаючы роўныя правы іх мовам²⁶⁰.

²⁵⁹ Грынюс (Grinius) Казіс (1866—1950) — літоўскі палітычны дзяяч. Паводле адукацыі быў лекарам, у 1892 г. працаваў у пункце па барацьбе з халерай у Менску. З 19 чэрвеня 1920 г. па 2 лютага 1922 г. быў прэм'ер-міністрам, з 7 чэрвеня да 17 сьнежня 1926 г. — прэзідэнтам Літвы. Дэкларацыя Грынюса, пра якую вядзецца гаворка, была агучаная ім з соймавай трыбуны 17 сьнежня 1921 г.

²⁶⁰ Насамрэч у «Кароткім нарысе...» зьменшаны толькі кароткі пераказ дэкларацыі К. Грынюса. У арыгінале яна была куды больш аб'ёмная і дэталёвая.

ГІСТОРЫЯ

Чацьвёрты пункт згаданай дэкларацыі Грынюса прыхільнікі Ластоўскага стараліся выкарыстаць дзеля каардынацыі габрэйскай выбарчай кампаніі зь беларускай. Гэтай мэты яны дасягнулі. Габрэйская прэса заявіла, што адносіны габрэяў да віленскіх выбараў будуць залежаць ад пазыцыі, якую ў гэтай справе зоймуць беларусы.

Урад Ластоўскага на паседжаньні 6.XII.1921 г. прыняў наступную пастанову:

Дзеля таго,

1) што тэрыторыя так званай Срадковай Літвы штучна выразана з цэлага краю і не становіць ні эканамічнага, ні палітычнага самаістага арганізму,

2) што выбары ў Сойм маюць адбывацца пад польскай акупацыяй і пад прэсыяй акупацыйных улад,

3) што актыўныя беларускія сілы загнаны акупацыйнымі ўладамі Сярэдняй Літвы ў турмы, канцэнтрацыйныя лягеры і ў эміграцыю, а астаўшыся на месцы тэарызаваны — пастанаўляем выбары ў Віленскі Сойм актыўна байкатаваць²⁶¹.

Згодна з гэтай пастановай Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні прыняў сваю пастанову, у якой падаў матывы, з-за якіх беларусы Віленшчыны ня могуць узяць удзелу ў выбарах у сойм. Гэтая пастанова гучыць наступным чынам:

Прымаючы пад увагу:

1) што Заходне-Беларускія землі, якія адыйшлі ад Расеі, штучна падзелены на часткі паміж «Сярэдняй Літвой» і Польскай Рэчпаспалітай,

2) што ў спорцы паміж Польскай і Літоўскай Рэспублікамі аб тэрыторыі «Сярэдняй Літвы», у межах каторае беларусы становяць безумоўную большасць, голае Беларускага Народу і яго інтарэсы зусім ня прымаюцца пад увагу,

3) што зьбіраны цяпер Сойм «Сярэдняй Літвы» мае пастанаўляць аб долі толькі аднае часткі Заходняе Беларусі — пад той час, як другая зусім пазбаўлена права самастанаўленьня,

4) што нягледзячы на разнароднасць насяленьня «Сярэдняе Літвы» і спорнасць яе тэрыторыі, уся ўлада знаходзіцца выключна ў руках адной нацыянальнасці — польскай, у значнай меры нават не ў руках грамадзян краю,

5) што функцыі і характар Сойму афіцыйльна не ўстаноўлены, а факт скліканьня яго пры аднастароньняй уладзе не дае пэўнасці, што праектаваны Сойм будзе сапраўдным выяўленьнем волі краю,

6) што ў працягу блізка трох гадоў усімі спосабамі, даступнымі дзяржаўнай уладзе, праводзілася на зямлі Беларускай палітыка нацыянальнага ўціску беларусаў, зачыняліся беларускія школы, газеты, эканамічныя арганізацыі і нішчылася ўсялякая праца над культурным і эканамічным разьвіцьцём Беларускага Народу,

7) што, пасля такой трохгадовай палітыкі, цяпер, пры кароткім 30-дзённым

²⁶¹ Беларускі тэкст пастановы падаецца згодна з выданьнем: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т.

1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1252.

выбарчым пэрыядзе, дэзарганізаванае і дэарыентаванае беларускае насяленьне ня здолее сьвядома і свабодна выявіць свае думкі і жаданьні, тым больш, што нават і на час выбараў не абвешчаны адпаведныя гарантыі свабоды; што і далей уладаю вядзецца палітыка закрываньня беларускіх школ, зачыненьня і забароны незалежнае беларускае прэсы і г. д.,

8) што пры такіх варунках вольнае і сьвядомае выяўленьне волі насяленьня нашага краю дарогай выбараў у праектаваны Сойм немагчыма, —

Беларускі нацыянальны камітэт гэтым заяўляе, што сапраўднае выяўленьне волі насяленьня нашага краю ў Віленскім Сойме, які здаўна выпісаны, як палітычны кліч, на штандарах усяе краёвае дэмакратыі, магчыма толькі пры ўчасьці ў упраўленьні краем усіх яго нацыянальнасьцяў, на парытэтных асновах, пры фактычным забесьпячэньні грамадзкае і нацыянальнае свабоды ў працягу даўжэйшага часу і пры пашырэньні выбараў у Віленскі Сойм на ўсе Беларускае землі, якія адышлі ад Расеі. Толькі пры такіх умовах магчыма так патрэбнае аб'яднаньне ўсіх нацыянальнасьцяў краю на грунце творчае дзяржаўнае працы і правільнага выяўленьня волі ўсяго насяленьня²⁶².

Аднак ня ўсе беларускія арганізацыі выказаліся супраць выбараў у Віленскі сойм.

12 і 13 сьнежня 1921 г. у Вільні адбыўся зьезд прадстаўнікоў Заходняй Беларусі, арганізаваны партыяй Алексюка, т. зв. Краёвай сувязьцю. На зьезд прыехалі каля ста пяцідзесяці асобаў. Большасьць зь іх былі сялянамі, якія цікавіліся беларускім рухам, але мала арыентаваліся ў палітыцы і не разумелі рознагалосьсяў, якія падзялялі паасобныя беларускія групы.

Зьезд насіў выключна беларускі характар і быў добра арганізаваны. Пасьля выдаленьня элемэнтаў, якія намагаліся яго сарваць (напрыклад, эсэра Пракулевіча, ксяндза Адама Станкевіча зь Беларускага нацыянальнага камітэту ў Вільні, групы студэнтаў-беларусаў), зьезд прыняў рэзалюцыю, якая заклікала беларусаў узяць удзел у галасаваньні.

Зьмест гэтай рэзалюцыі быў наступны:

Маючы на ўвазе:

1) што гістарычная будучыня зьвязвае беларускі народ з Польскай Рэспублікай і што гэтая сувязь цалкам адпавядае яго нацыянальным патрэбам,

2) што з Расеяй, як крыніцай імперыялізму і ворагам усялякага нацыянальнага руху, павінна быць выключана ўсялякая магчымасьць уваходу ў дзяржаўны саюз,

3) што Польшча зьяўляецца тым мурам, які бароніць ад усіх экспансій Усходу,

4) што Рыская і бальшавіцка-літоўская дамовы разьдзерлі жывое цела Беларусі на часткі,

5) што Беларусь павінна быць непадзельнай і ўвайсьці як аўтаномная адзінка ў склад Польскай Рэспублікі,

6) што Рыская дамова далучыла да Польшчы значную частку беларускіх земляў,

²⁶² Беларускі тэкст пастановы падаецца паводле: Беларускі зьвон. 1921. 16 сьнежня. С. 6.

ГІСТОРЫЯ

7) што беларускі народ павінен з апошніх сілаў праводзіць узброенае і дыпламатычнае змаганьне, каб вызваліць беларускія землі, якія цяпер знаходзяцца ў бальшавіцка-маскоўскай няволі,

8) што польская канстытуцыя гарантуе беларускаму народу ўсе нацыянальныя правы,

9) што прызнаньне польскай дзяржаўнасьці зьяўляецца адным з падмуркаў нашай нацыянальнай працы,

10) што парлямэнт — найлепшы спосаб барацьбы за нацыянальныя правы беларускага народу,

11) што Віленічына павінна быць аўтаномнай часткай Польскай Рэспублікі разам зь іншымі абшарамі Заходняй Беларусі,

12) што літоўскі ўрад на працягу ўсяго часу сваёй дзяржаўнай дзейнасьці варожжа ставіўся да нацыянальнага беларускага руху і аспрэчваў нашыя правы на Віленшчыну.

Зьезд горача заклікае беларускі народ узяць удзел у выбарах у Віленскі сойм, выказаўшы нашу нязломную волю да далучэньня гэтых земляў да Польшчы.

Адначасова зьезд заклікае сялянскія масы беларускага народу да арганізацыйнай працы ў сувязі з ужо блізкімі выбарамі ў Варшаўскі сойм. Сяляне павінны памятаць, што толькі пасылаючы сапраўдных прадстаўнікоў беларускага народу ў сойм Польскай Рэспублікі яны змогуць пасьпяхова бараніць правы народу.

Зьезд пастанавіў:

1) выказаць падзяку польскаму народу за вызваленьне часткі беларускіх земляў зь няволі маскоўскіх камуністаў,

2) моцна стаць на грунт аб'яднаньня беларускага народу з польскім народам, прызнаючы польскую дзяржаўнасьць і аўтаномію для Беларусі,

3) прыняць удзел і працаваць сярод беларускага народу падчас выбараў у сойм Сярэдняй Літвы і ў Варшаўскі сойм Польскай Рэспублікі,

4) усімі сіламі дамагацца злучэньня ў адно цэлае тых беларускіх земляў, якія паводле Рыскай дамовы аддадзеныя маскоўскім камуністам,

5) выказаць пагарду тым, хто сее нязгоду сярод беларускага народу, прыкрываючыся яго іменем, праводзіць камуністычную агітацыю, а таксама тым асобам, якія выступаюць ад імя беларускага ўраду, які цяпер знаходзіцца ў Коўне і ня мае нічога агульнага зь беларускім народам.

Палітычныя апанэнты Алексюка выдалі шэраг пратэстаў супраць гэтага зьезду. Пратэставалі: Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, карпарацыя студэнтаў-беларусаў, паасобныя таварыствы і нават асобныя людзі, як, напрыклад, Сыцяпура²⁶³,

²⁶³ Сыцяпура Канстанцін — старшыня камітэту Краёвай сувязі ў Дзятлаве Слонімскага павету. Паводле ягоных словаў, запрошаны на зьезд ня быў, а прыехаў з уласнай ініцыятывы. Пакінуў зьезд на знак пратэсту супраць недэмакратычных умоваў яго правядзеньня і пасля гэтага даслаў адкрыты ліст у беларускія і іншыя віленскія газеты з адмежаваньнем ад кіраўнікоў Краёвай сувязі. Паводле зьвестак з заходнебеларускай прэсы, пасля нейкі Канстанцін Сыцяпура служыў у польскім войску, у сярэдзіне 1923 г. арыштаваны польскімі ўладамі па абвінавачаньні ў утрыманьні кантактаў з урадам БНР В. Ластоўскага. Выехаў у БССР, праходзіў па справе Ю. Лістапада ў канцы 1925 — пачатку 1926 гг. Уцёк у Латвію. Атрымаўшы ў латышоў т. зв. «нансэнўскі пашпарт», выехаў празь Нямецчыну ў Прагу. Далейшы лёс невядомы.

які спачатку быў сакратаром зьезду, а потым адмовіўся ад удзелу ў паседжаньнях.

Зьезд выслаў дэлегацыю ў Варшаву, якая перадала польскаму ўраду прынятыя рэзалюцыі²⁶⁴.

Узмоцненая агітацыя супраць выбараў у Віленскі сойм вымусіла Кіроўную камісію Сярэдняй Літвы ноччу з 19 на 20 студзеня 1922 г. арыштаваць 33 найбольш шкодных беларускіх і літоўскіх агітатараў²⁶⁵. Імі былі²⁶⁶: 1) Аўгустайціс Францішак²⁶⁷, 2) Аўргевіч Ян²⁶⁸, 3) Біржышка Міхал²⁶⁹, 4) Біржышка Віктар²⁷⁰, 5) Дубіна Ёлас, 6) Дыша

²⁶⁴ Дэлегацыя прадстаўнікоў беларускага зьезду ў Вільні на чале з Паўлам Алексюком прыбыла ў Варшаву 15 сьнежня. Празь дзень, 17 сьнежня, дэлегацыю прынялі польскія прэм'ер-міністар і міністар унутраных спраў. На запрашэньне польскага прэзыдэнта беларускія дзеячы прысутнічалі ў ягонай ложы падчас пастаноўкі «Пана Тадэвуша» ў Варшаўскім тэатры. На 20 сьнежня 1921 г. была запланаваная аўдыенцыя сябраў дэлегацыі ў Кіраўніка дзяржавы Ю. Пілсудзкага.

²⁶⁵ З гэтых 33 чалавек беларусамі былі 13: Ёлас Дубіна, Максім Гарэцкі, Андрэй Якубецкі, Аляксандар Карабач, Іван Краскоўскі, Зінаіда Купчык, Вінцэнт Лемеш, Уладзімер Міхалевіч, Цімафей Мяшочак, Палікарп Невядомскі, Аляксей Палікша, Уладзімер Пракулевіч і Сяргей Рогач.

²⁶⁶ Імёны і прозьвішчы большасці літоўскіх дзеячоў у «Кароткім нарысе...» падаюцца ў славянізаваным варыянце. У міжваенны час такі падыход шырока практыкаваўся ў польскай, беларускай і нават у літоўскай польскамоўнай прэсе. Па-літоўску гэтыя імёны і прозьвішчы гучаць так: Пранас Аўгустайціс (Pranas Augustaitis), Ёнас Аўгевічус (Jonas Augevičius), Міколас Біржышка (Mikolas Biržiška), Віктарас Біржышка (Viktoras Biržiška), Юозас Дыша (Juozas Duša), Юозас Грабаўскас (Juozas Grabauskas), Пятрас Інсода (Petras Insoda), Станіслаvas Яцкевічус (Stanislovas Jackevičius), Юозапас Кукта (Juozapas Kukta), Чэслоvas Ландсбэргіс (Česlovas Landsbergis), Марыя Марцішаўскайтэ (Marija Marcišauskaitė), Андрус Міціонас (Andrius Micionas), Піюс Мічуліс (Pijus Mičiulis), Юргіс Мілерыс (Jurgis Mileris), Андрус Рандаманскіс (Andrius Rondomanskis), Ёнас Сямашка (Jonas Siemaška), Баляслава Садзэвічус (Boleslovas Sadzevičius), Ёнас Шумас (Jonas Šumas), Тадаc Шулцас (Tadas Šulcas).

²⁶⁷ Аўгустайціс (Augustaitis) Пранас (1883—1941) — літоўскі навуковец і грамадзка-палітычны дзеяч, прафэсар, доктар філязофіі. З 1920 г. жыў у Вільні, настаўнічаў у літоўскай жаночай гімназіі. Працаваў у Часовым літоўскім камітэце, у кастрычніку 1920 — лютым 1921 гг. быў ягоным старшынём. Пасьля высяленьня зь Вільні выкладаў ангельскую мову і літаратуру ва ўнівэрсытэце імя Вітаўта Вялікага ў Коўне, у 1923—1939 гг. быў сакратаром ягонага гуманітарнага факультэту. У 1933 г. уваходзіў у Літоўска-Беларускае Таварыства, створанае ў Коўне.

²⁶⁸ Аўгевічус (Augevičius) Ёнас (1887—?) — літоўскі грамадзка-палітычны дзеяч, лекар. Пасьля выдаленьня зь Вільні працаваў у Міністэрстве аховы здароўя, у 1927—1931 гг. — вайсковым лекарам. Друкаваўся ў навуковых выданьнях.

²⁶⁹ Біржышка (Biržiška) Міколас (1882—1962) — літоўскі нацыянальны дзеяч, гісторык літаратуры. На пачатку 1920-х гг. быў рэдактарам некалькі літоўскіх польскамоўных выданьняў, актыўна ўдзельнічаў у нацыянальным руху. Быў дырэктарам Віленскай літоўскай гімназіі імя Вітаўта Вялікага. Пасьля выдаленьня зь Вільні — прафэсар Ковенскага ўнівэрсытэту, яго прарэктар (1925—1926) і рэктар (1926—1927). У 1925—1935 гг. — старшыня Саюзу вызваленьня Вільні. У 1933 г. уваходзіў у Літоўска-Беларускае Таварыства, створанае ў Коўне.

²⁷⁰ Біржышка Віктарас (1886—1964) — літоўскі нацыянальны дзеяч, вучоны-матэматык. Брат М. Біржышкі. Браў удзел у літоўскім нацыянальным руху яшчэ да рэвалюцыі. У Вільні жыў з канца 1920 г., быў настаўнікам літоўскай гімназіі імя Вітаўта Вялікага, выкладчыкам настаўніцкай сямінарыі і Вышэйшых курсаў Літоўскага навуковага таварыства. Быў сябрам Віленскага літоўскага камітэту. Неаднаразова арыштоўваўся палякамі. У 1922—1939 гг. працаваў у Коўне ва ўнівэрсытэце Вітаўта Вялікага, у 1940—1944 гг. — у Віленскім ўнівэрсытэце. Пасьля вайны жыў на эміграцыі ў ЗША.

ГІСТОРЫЯ

Язэп*, 7) Грабоўскі Язэп²⁷¹, 8) Гарэцкі Максім, 9) Інсольда Пётар²⁷², 10) Яцкевіч Станіслаў*, 11) Якубецкі Андрэй, 12) Карабач Аляксандар, 13) Краскоўскі Іван, 14) кс. Кухта Язэп, 15) Купчык Зінаіда*, 16) Ланцберг Часлаў²⁷³, 17) Лемеш Вінцэнт²⁷⁴, 18) Марцішэўская Марыя²⁷⁵, 19) Міхалевіч Уладзімер, 20) Міцюнас Андрэй*, 21) Мічуліс Пій, 22) Мяшочак Тамаш²⁷⁶, 23) Мілерыс Юры²⁷⁷, 24) Невядомскі Палікарп²⁷⁸, 25) Пракулевіч Уладзімер, 26) Палікша Аляксей²⁷⁹, 27) Равідзіс Язэп*, 28) Рогач Сяргей²⁸⁰, 29) Рандаманскі Андрэй²⁸¹, 30) Сямашка Ян*, 31) Сладзевіч Баляслаў*, 32) Шумас Ян*

²⁷¹ Грабаўскас (Grabauskas) Юозас (1873—?) — літоўскі дзяяч, настаўнік. Падчас забароны на літоўскі друк супрацоўнічаў зь літоўскімі газэтамі. У 1920—1922 гг. жыў у Вільні, рэдагаваў газэты «Vilniaus Garsas» («Віленскі голас») і «Nasza Ziemia» («Наша зямля»). Летам 1921 г. вёў літоўскія народныя настаўніцкія курсы ў Вільні, быў дырэктарам сярэдняй школы, арганізаванай Таварыствам «Rytas» («Раніца»). Пасьля выдаленьня зь Вільні ў 1923—1925 гг. візытатар Міністэрства адукацыі Літвы.

²⁷² Маецца на ўвазе Інсода (Insoda) Пятрас Повілас (1893—1954) — літоўскі дзяяч. Са сьнежня 1921 г. выдаваў у Вільні літоўскую польскамоўную газэту «Litwa Niepodległa». Высланы ўладамі Сярэдняй Літвы ў Коўна. У 1924 г. эміграваў у ЗША, удзельнічаў у розных мясцовых літоўскіх гуртках, дапамагаў Саюзу стралкоў і Саюзу вызваленьня Вільні.

²⁷³ Ландсбэргіс (Landsbergis) Чэсловас (1869 — пасьля 1946) — літоўскі грамадзкі і гаспадарчы дзяяч, інжынер. Кіраваў у Вільні Літоўскім гандлёва-прамысловым банкам, які быў закрыты палякамі 5 кастрычніка 1921 г. Пасьля высылкі ў Ковенскую Літву да лістапада 1925 г. служыў на чыгунцы, быў дырэктарам Літоўскага банку ў Клайпэдзе. У 1946 г. арыштаваны савецкімі ўладамі, далейшы лёс невядомы.

²⁷⁴ Лемеш Вінцэнт — беларускі дзяяч, настаўнік. У 1916 г. скончыў беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. У сьнежні 1921 г. быў рэдактарам аднаднёўкі «Голас праўды», якая заклікала беларускае насельніцтва Віленшчыны ня браць удзелу ў выбарах у Віленскі сойм.

²⁷⁵ Марцішэўская (Марцішаўскайтэ, Marcišauskaitė) Марыя — літоўская нацыянальная дзяячка, адна з кіраўнікоў літоўскага асьветніцкага таварыства «Rytas» («Раніца») у Вільні. Была таксама рэдактаркай газэты «Vilniaus Garsas» («Віленскі голас»). Пасьля ў Коўне ўзначальвала выдавецкае таварыства «Vutis» («Пагоня»).

²⁷⁶ Маецца на ўвазе Мяшочак Цімафей — у 1920 г. удзельнік Слуцкага паўстаньня, сябар Рады Слуцчыны.

²⁷⁷ Мілерыс (Mileris) Юргіс (1894—?) — літоўскі дзяяч, настаўнік. Быў настаўнікам у літоўскім дзіцячым прытулку ў Вільні і адначасова сам вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі таварыства «Rytas». Пэўны час быў справаводам Цэнтральнага камітэту пацярпелых ад вайны. Пасьля выдаленьня зь Вільні быў дырэктарам пачатковай школы ў Коўне. Працягваў пэдагагічную дзейнасьць і пасля Другой усясьветнай вайны.

²⁷⁸ Невядомскі Палікарп — беларускі дзяяч, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту, сакратар Саюзу сельскагаспадарчых рабочых. Пасьля высяленьня зь Вільні жыў у Коўне, у «Тэзісах дакладу ЦК КП(б)Б аб беларускім руху за кардонам» ад 16 кастрычніка 1925 г. згадваўся як прыхільнік Вацлава Ластоўскага.

²⁷⁹ Палікша Аляксей — беларускі дзяяч. Пасьля выдаленьня зь Вільні жыў у Коўне, зьяўляўся сябрам мясцовай «Беларускай грамады» на чале зь Я. Варонкам.

²⁸⁰ Рогач Сяргей (1891—?) — беларускі дзяяч. У 1920 г. удзельнічаў у Слуцкім паўстаньні, камандаваў 2-й кампаніяй І Слуцкага палка. Інтэрнаваны польскімі ўладамі. Пасьля выдаленьня зь Вільні спачатку жыў у Літве, у 1923 г. выехаў на вучобу ў Прагу, скончыў агранамічны факультэт Вышэйшай тэхнічнай школы. У 1927 г. выехаў у СССР. Далейшы лёс невядомы.

²⁸¹ Рандамоніс-Рандаманскіс (Randamonis-Randomanskis) Андрус (1889—1943) — літоўскі журналіст, публіцыст, хімік. З 1919 г. жыў у Вільні, дзе быў настаўнікам літоўскай гімназіі, удзельнічаў у розных літоўскіх таварыствах і шмат друкаваўся на літоўскай і польскай мовах, рэдагаваў польскія газэты. Пасьля выдаленьня зь Вільні ў 1922—1938 гг. працаваў у Міністэрстве сельскай гаспадаркі Літвы, быў настаўнікам III Ковенскай гімназіі. У 1925 г. быў адным з заснавальнікаў і кіраўнікоў Саюзу вызваленьня Вільні.

33) Шульц Тадэвуш²⁸².

Акрамя гэтага, былі зробленыя ператрусы ў Беларускім нацыянальным камітэце ў Вільні, у Беларускай цэнтральнай школьнай радзе, у гімназіі, кнігарні і ў рэдакцыях беларускіх газэт.

У канцы студзеня 1922 г. адбыліся выбары ў Віленскі сойм з удзелам 64 % выбаршчыкаў²⁸³.

Нягледзячы на тое, што Аляксук разьвіў вельмі энэргічную перадвыбарчую агітацыю, вынікі галасаваньня засьведчылі поўную адсутнасьць уплыву гэтага палітыка на беларускія масы. За сьпіс Алексюка, які быў выстаўлены ў дзвюх выбарчых акругах²⁸⁴, было аддадзена толькі 2400 галасоў. Большасьць беларускага грамадства пачула голас адозвы Беларускага нацыянальнага камітэту і не ўзяла ўдзелу ў галасаваньні²⁸⁵.

Трэба зазначыць, што ў апошнія дні перад галасаваньнем сярод беларусаў пазначыліся пэўныя ваганьні. Пад уплывам некаторых беларускіх дзеячоў і пад ціскам левых польскіх партыяў перад самымі выбарамі частка беларусаў рашылася на ўдзел у галасаваньні. Недахоп часу не дазволіў прыцягнуць да галасаваньня яшчэ большыя масы, аднак выбары паказалі, што некаторая частка беларусаў аддала свае галасы за «Адраджэньне».

Можна меркаваць, што калі б не зацятае змаганьне Беларускага нацыянальнага камітэту з Алексюком і надта малая папулярнасьць апошняга і калі б кампанія польскіх партыяў, скіраваная на прывабліваньне беларусаў да выбарчых урнаў, была больш сплянаваная і скаардынаваная, то адсотак прагаласаваўшых быў бы значна большы, а ўплыў Ластоўскага на віленскія выбары — зусім нязначны.

5 лютага большасьць арыштаваных былі вывезеныя віленскімі ўладамі ў нэўт-

²⁸² Шульцас (Šulcas) Тадас (1880—1940) — літоўскі навуковец і грамадзка-палітычны дзяяч, інжынэр-тэхноляг. Займаўся праблемамі суднабудаваньня, вырабу абсталяваньня для харчовай прамысловасьці. З 1920 г. жыву ў Вільні, працаваў у рэдакцыі газэты «Vilnietis» («Вілянчук»). Пасьля высылкі зь Вільні выкладаў у Вышэйшай тэхналягічнай школе ў Коўне, з 1927 г. — на тэхналягічным факультэце Літоўскага ўнівэрсытэту.

²⁸³ Насамрэч выбары ў Віленскі сойм адбыліся не ў канцы, а ў пачатку студзеня 1922 г. (8 чысла). Арышт і высылка зь Вільні беларускіх і літоўскіх дзеячоў не папярэднічалі выбарам, а адбыліся праз два тыдні пасьля іх.

²⁸⁴ П. Аляксук выставіў свае сьпісы ў Камайскай і Ашмянскай выбарчых акругах, якія, згодна з афіцыйнай статыстыкай, былі найбольш беларускімі паводле складу насельніцтва.

²⁸⁵ Згодна з афіцыйнымі зьвесткамі, падчас выбараў у Віленскі сойм галасавалі толькі 41% беларускага насельніцтва (у вясковых акругах — 44,5%). Аднак пры гэтым трэба ўлічваць, што польская дзяржаўная статыстыка можа выкарыстоўвацца толькі для вызначэньня выбарчых паводзінаў праваслаўнай часткі беларускага насельніцтва. Наконт галасаваньня беларусаў-каталікоў можна рабіць толькі пэўныя прыпушчэньні. Так, у некаторых гмінах колькасьць выбаршчыкаў-хрысьціян, які не ўзялі ўдзелу ў галасаваньні, значна перавышала колькасьць афіцыйна зафіксаваных там беларусаў і літоўцаў. Напрыклад, у Опсаўскай гміне Браслаўскага павету, паводле афіцыйнай статыстыкі, жылі толькі 219 беларусаў, «тутэйшых» і расейцаў (усе яны ўлічваліся разам) і 13 літоўцаў, а не галасавалі 1331 чалавек хрысьціянскага веравызнаньня (Wybory do Sejmu w Wilnie, 8 stycznia 1922. Oświecenie akcji wyborczej i jej wyników na podstawie źródeł urzędowych. Wilno, 1922. S. 155). Вядома, сёньня вельмі цяжка вызначыць, у якой ступені на падобную пазыцыю выбаршчыкаў паўплывала беларуская агітацыя, а ў якой іншыя фактары.

ГІСТОРЫЯ

ральную зону²⁸⁶ і там вызваленыя, але бяз права вяртаньня на Віленшчыну.

Ператруссы, арышты і вываз выклікалі сярод беларусаў замяшаньне і новую хвалю расчараваньня.

Дзейнасьць Беларускага нацыянальнага камітэту зноў была скіраваная на шлях пратэстаў. Доказам гэтага можа быць пратэст Беларускага нацыянальнага камітэту ад 13 лютага 1922 г.²⁸⁷.

19—20 мінулага студня месяца польская ўлада «Сярэдняй Літвы», ператросшы цэлы рад беларускіх культурных установаў, арыштавала каля 20 беларускіх дзеячоў і культурных працаўнікоў з старшынём Беларускага Нацыянальнага Камітэту на чале.

У ноч з 3 на 5 гэтага лютага блізу ўсе яны, у большасьці нават не дапрошаныя, безь ніякага публічнага судовага разгляду інкрымінаваных ім праступкаў, украдкаў вывезены з Бацькаўшчыны, засуджаныя няма ведама кім на баніцыю²⁸⁸ і пазбаўленыя нават магчымасьці апраўдацца і давясьці сваёй нявіннасьці.

Беларускі Нацыянальны Камітэт гэтым станюўча пратэстуе проці такога грубага парушэньня элемэнтарных асноваў права і справядлівасьці і проці яўнага гвалту над грамадзкай свабодай высланых беларусаў.

Беларускі Камітэт шчыра дзякуе тым прадстаўніком Краёвай польскай дэмакратыі, якія ўжо запратэставалі проці патаптаньня ўрадам «Сярэдняй Літвы» права і нацыянальнае і грамадзкае свабоды, разумеючы, што кожнае такое парушэньне ўладаю правоў адной нацыянальнай групы ў роўнай меры грозна для ўсіх братніх дэмакратый краю.

Беларускі Камітэт вітае такжа выступленьні прадстаўнікоў жыдоўскай дэмакратыі ў асобе старшыні Жыдоўскай Гміны места Вільні д-ра Выгодзкага²⁸⁹, і саюзу Жыдоўскіх Журналістаў і Літаратараў, якія апублікавалі свае гарачыя пратэсты проці гвалтаў над беларускімі дзеячамі, і гэтым шле ім шчырае дзякуй ад сябе і ад імя пацярпеўшых.

Беларускі Камітэт шле свой прывет усім пацярпеўшым беларускім і літоўскім дзеячам, цьвёрда верачы, што раней ці пазьней праўда пераможжа, што ў самым хуткім часе яны здалеюць свабодна вярнуцца ў родную зямлю дзеля карыснай творчай працы, ад якой цяпер адарваныя²⁹⁰.

²⁸⁶ Маецца на ўвазе нэўтральная зона, усталяваная паміж польскімі і літоўскімі войскамі Кантрольнай камісіяй Лігі нацыяў 30 лістапада і 17 сьнежня 1920 г.

²⁸⁷ Насамрэч гэтая рэзалюцыя была прынятая Віленскім БНК 8 лютага 1922 г.

²⁸⁸ Баніцыя — від пакараньня ў даўняй Рэчы Паспалітай. Асуджаны на яе мусіў пакінуць краіну і страчваў усе грамадзянскія правы.

²⁸⁹ Выгодзкі Якуб (1857—1941) — габрэйскі грамадзкі і палітычны дзяяч, лекар. Ардынатар і дырэктар шпіталаў у Вільні, старшыня віленскай габрэйскай абшчыны. Да рэвалюцыі адзін з заснавальнікаў партыі кадэтаў на Віленшчыне. Быў міністрам габрэйскіх спраў у літоўскім урадзе. У 1922—1930 гг. быў паслом польскага союму, такеама выбіраўся радным г. Вільні. Падтрымліваў сіянісцкі рух. Забіты немцамі.

²⁹⁰ Беларускі тэкст рэзалюцыі цытуецца паводле: Беларускі зьон. 1922. 17 лютага. № 4 (29). С. 3.

Трэба звярнуць увагу, што тон гэтага пратэсту быў іншы, чым папярэдніх выступленняў камітэту. Перш за ўсё ён быў скіраваны да польскага ўраду, а таксама падкрэсліў прыхільную да беларусаў пазыцыю пэўнай часткі польскай прэсы і грамадства.

Трэба дадаць, што ўсе арыштаваныя, акрамя Якубецкага і Пракулевіча, былі вельмі варожа настроеныя ў дачыненні да польскага ўраду. Выдаленне гэтых людзей выключыла найбольш палкія і неўраўнаважаныя элементы. Факт арыштаў і вывазу значна паспрыяў аздараўленьню адносінаў у Вільнацбелкаме. Адбылася рэарганізацыя камітэту, а ўся яго дзейнасць была скіраваная на больш памяркоўны шлях.

20 лютага 1922 г. Віленскі сойм дзевяноста шасьцю галасамі пры шасьці ўстрымаўшыхся прыняў пастанову, якая ўключала Вільню і Віленскую зямлю ў Польшчу. Зьмест гэтай пастановы быў наступны:

У імя Ўсемагутнага Бога, Мы, Сойм у Вільні, скліканы свабоднай і ўсеагульнай воляй насельніцтва Віленскай зямлі, які валодае ўсімі правамі на вырашэньне лёсу гэтай зямлі, памятаючы пра шматвяковыя павязі, якія, замацаваныя актамі ў Гародлі і Любліне і ўхваламі травеньскай канстытуцыі 1791 г., нашы землі сілай добраахвотных пагадненняў злучылі ў адно з Польшчай, а таксама пра ахвярна пралітую ў змаганні народу за свабоду пасьля нешчаслівых падзелаў Айчыны кроў нашых бацькоў, ушаноўваючы мужнасць і самаахвярнасць польскага жаўнера, сына гэтай зямлі Юзэфа Пілсудзкага, геройскі чын генэрала Жалігоўскага — згодна з правам народу на самавызначэньне, ад імя насельніцтва гэтай зямлі, яго цяпер жывучых і будучых пакаленьняў, маючы на мэце забеспячэньне свабоды і ўсебаковага духовага і матэрыяльнага разьвіцьця — на паседжаньні 20 лютага 1922 г. вырашаем і пастанаўляем:

1) *Усе праўна-дзяржаўныя сувязі, навязаныя нам сілай расейскай дзяржавы, лічым незваротна разарванымі і няіснымі, а таксама адмаўляем права Расеі ўмешвацца ў справы Віленскай зямлі.*

2) *Праўна-дзяржаўныя прэтэнзіі, якія выказвае на Віленскую зямлю Літоўская Рэспубліка, знайшоўшы сваё выяўленьне ў літоўска-савецкай дамове ад 12 ліпеня 1920 г., як і ўсялякія іншыя, адкідаем і назаўсёды адхіляем.*

3) *Урачыста сьцьвярджаем, што мы не прызнаем ніякіх рашэньняў як наконт лёсу нашай зямлі, так і наконт яе ўнутранага ўладкаваньня, прынятых зьнешнімі чыньнікамі супраць нашай волі.*

4) *Віленская зямля безумоўна і безагаворачна складае неадрыўную частку Польскай Рэспублікі.*

5) *Польская Рэспубліка валодае поўным і выключным правам дзяржаўнага кіраваньня Віленскай зямлёй.*

6) *Адпаведныя ўлады Польскай Рэспублікі валодаюць адзіным і выключным правам вырашэньня пра законы і ўладкаваньне Віленскай зямлі згодна з Канстытуцыяй Польскай Рэспублікі ад 17 сакавіка 1921 г.*

7) *Заклікаем Заканадаўчы сойм і ўрад Польскай Рэспублікі да неадкладнага выкананьня правоў і абавязкаў, якія вынікаюць з факту прыналежнасці Віленскай зямлі да Польскай Рэспублікі.*

ГІСТОРЫЯ

24 сакавіка 1922 г. Заканадаўчы сойм Польскай Рэспублікі аднагалосна зацвердзіў пастанову Віленскага сойму. Такім чынам, пытаньне дзяржаўнай прыналежнасьці паўночна-ўсходніх земляў было вырашана. Сярэдняя Літва перастала існаваць.

Згодна з пастановай Заканадаўчага сойму Польскай Рэспублікі, у сакавіку 1922 г. для выкананьня адміністрацыйнай улады II інстанцыі ў Віленскай зямлі быў прызначаны дэлегат ураду П. Роман²⁹¹.

Надзеі беларусаў і літоўцаў пасля пастановаў Віленскага і Варшаўскага соймаў скіраваліся на Лігу нацыяў, бо вырашэньню віленскай справы яшчэ не хапала міжнароднай санкцыі. Гэты недахоп зрабіў магчымым падняцьце віленскага пытаньня на зўрапейскай арэне, пакуль не адбылося прызнаньне польскіх межаў канфэрэнцыйнай паслоў, пра што будзе ісьці гаворка ніжэй.

Разьдзел XXIV

Сьвяткаваньне гадавіны 25 сакавіка 1922 г. у Вільні. Віленскія ўрачыстасьці, зьвязаныя з прыняцьцем улады польскім урадам. Кампанія Беларускага нацыянальнага камітэту ў сувязі з далучэньнем Віленшчыны да Польшчы.

Як вядома, 25.ІІІ.1918 г. Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, якая існавала ў той час у Менску, абвясціла незалежнасьць Беларусі. Гэты дзень быў прызнаны беларускім нацыянальным сьвяткам. У 1922 г. гэтую гадавіну ўрачыста адзначалі. У ёй таксама ўзялі ўдзел габрэі і расейцы, дэманструючы сваю салідарнасьць зь беларусамі.

На гэтым сьвяткаваньні выступілі з прамовамі сярод іншых Тарашкевіч, Луцкевіч і Смоліч. Найбольшай увагі заслугоўвае прамова Тарашкевіча. Ён заявіў, што Люблінская унія забрала ў беларускага народу інтэлігенцыю, аслабіўшы яго гэтым і нават прывёўшы амаль да поўнага заняпаду беларускай культуры.

Толькі ў XIX ст. беларускі нацыянальны рух пачынае адраджацца, набываючы ў XX ст. больш выразную форму. Пачаткова патрабавалі толькі аўтаноміі. З моманту выбуху рэвалюцыі беларуская інтэлігенцыя, вывучаючы настроі беларускага народу, прыйшла да перакананьня, што беларускі народ хоча незалежнасьці. Наступствам гэтага было абвешчэньне 25.ІІІ.1918 г. Радай Беларускай Народнай Рэспублікі незалежнасьці Беларусі.

Далей Тарашкевіч казаў, што суседзі Беларусі, у прынцыпе пагаджаючыся на яе незалежнасьць, разумеюць яе кожны па-свойму і стараюцца выкарыстаць ва ўласных палітычных мэтах. Ён нагадаў, што бальшавікі абвясцілі беларускую незалеж-

²⁹¹ Маецца на ўвазе Роман (Roman) Валеры (1877—1952) — польскі юрыст і палітык. У 1921—1922 гг. быў палескім ваяводам, у 1922—1924 гг. — дэлегат польскага ўраду на Віленшчыну. Пасля быў прызначаны старшынёй камісіі па пераглядзе дзеючых на т. зв. «ўсходніх крэсах» законаў. Пасля травеньскага перавароту 1926 г. — адзін з найбліжэйшых паплечнікаў Ю. Пілсудзкага. У 1928—1935 г. сэнатар, адзін з кіраўнікоў праўрадавай фракцыі ў Сэнаце — Беспартыйнага блёку супрацоўніцтва з урадам.

насыць, але яна зьяўляецца толькі сурагатам.

Фактычнай незалежнасьці беларускі народ ня мае і не чакае яе ад суседзяў. Беларусы трымаюць яе ва ўласных сэрцах, а рэалізуюць тады, калі прыйдзе адпаведны момант.

Далей Тарашкевіч пад час свайго выступленьня зазначыў, што, аднак, калі на Катэдральнай плошчы ў Вільні стаяў расейскі жандар, пра падобную ўрачыстасьць 25 сакавіка не магло весьціся і гаворкі. Сёньня там стаіць польскі жаўнер і не замінае беларусам сьвяткаваць.

Наагул прамова была стрыманая, і яна не раздражняла ніводнай з асобных нацыянальнасьцяў, прадстаўнікі якіх бралі ўдзел у сьвяткаваньнях.

З польскага боку прысутнічалі прадстаўнікі ППС, «Адраджэньня», «Вызваленьня»²⁹², дэмакратаў²⁹³ і студэнцкай моладзі.

Перад урачыстасьцямі, зьвязанымі з прыняцьцем польскім урадам улады над землямі Сярэдняй Літвы, паміж рознымі беларускімі групамі адбывалася ажыўленая дыскусія ў справе ўдзелу ў іх. На паседжаньні Беларускага нацыянальнага камітэту і яго Палітычнай камісіі было вырашана, што ў актах выразна ўрачыстага характару (набажэнствы, прывітаньні і г. д.) беларусы не павінны браць удзелу. Затое было вырашана выслаць афіцыйную дэлегацыю ад розных арганізацыяў для падачы польскім уладам сваіх пастулятаў, перш за ўсё культурна-асьветніцкіх.

Такая стрыманасьць беларусаў у дачыненьні да віленскіх урачыстасьцяў стала працягам лініі паводзінаў, прынятай Палітычным камітэтам у адносінах да віленскіх выбараў і ўсёй польскай палітыкі ад моманту далучэньня былой Сярэдняй Літвы да Польшчы. Нэгатыўна ставячыся да гэтага далучэньня, але адначасова высылаючы дэлегатаў да прадстаўнікоў польскага ўраду, беларусы сьвядома і мэтанакіравана хацелі падкрэсьліць прызнаньне новай улады. Такія інструкцыі атрымалі беларускія дэлегаты Ярэміч, старшыня Вільнабелкаму, Тарашкевіч, старшыня Школьнай рады²⁹⁴, Кахановіч, дырэктар беларускай гімназіі і Трэпка, сябра камітэту Школьнай рады.

Пэралічаныя дэлегаты ўзялі ўдзел у раўце і прыёме дэлегацыяў Начальнікам дзяржавы, былі на аўдыенцыі ў старшыні Рады міністраў Панікоўскага²⁹⁵. Акрамя гэтага, Ярэміч быў на сьняданку, наладжаным прэм'ер-міністрам.

На прыёме дэлегацыяў у Начальніка дзяржавы выступаў толькі Тарашкевіч, ка-

²⁹² Польская народная партыя (ПСЛ) «Вызваленьне» (Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) «Wyzwolenie») — польская сялянская партыя левацэнтрысцкай арыентацыі, якая дзейнічала ў 1915—1931 гг. Мела даволі лібэральную праграму ў нацыянальным пытаньні, выказвалася за забесьпячэньне нацыянальным меншасьцям у Польшчы асноўных нацыянальных правоў.

²⁹³ Дэмакраты — ня вельмі шматлікая, але адносна ўплывовая група віленскай інтэлігенцыі, якая падтрымлівала т. зв. «краёвую ідэю». Да гэтай групы належалі такія вядомыя польскія дзеячы, як Людвік Абрамовіч, Людвік Хамінскі, Тадэвуш Урублеўскі, Чэслаў Янкоўскі, Браніслаў Кшыжаноўскі, Зыгмунт Нагродзкі і іншыя. Выказваліся за роўныя правы для ўсіх народаў, якія жылі на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага. Друкаваным органам віленскіх дэмакратаў была газэта «Przegląd Wileński» («Віленскі агляд»).

²⁹⁴ Маецца на ўвазе Цэнтральная беларуская школьная рада.

²⁹⁵ Панікоўскі (Ponikowski) Антон (1878—1949) — польскі палітычны дзяяч, з 19 лістапада 1921 г. па 6 чэрвеня 1922 г. прэм'ер-міністар Польшчы.

ГІСТОРЫЯ

жучы, што, калі Польшча ўлічыць патрэбы беларускага культурна-нацыянальнага жыцця, то беларусы стануць лягальнымі грамадзянамі дзяржавы.

На аўдыенцыі ў старшыні Рады міністраў пачаргова выступалі Ярэміч, Тарашкевіч і Трэпка. Ярэміч заявіў, што польскі ўрад прымае ня толькі правы, але і абавязкі, якія вынікаюць з ягонага валодання гэтым краем. Беларускае насельніцтва, лягальна выконваючы свае абавязкі польскіх грамадзянаў, мае права вымагаць ад польскай дзяржавы задавальнення культурна-асветніцкіх і эканамічных патрэбаў.

Тарашкевіч выступаў у справах адукацыі і высунуў наступныя пажаданні:

- 1) стварэнне пры Міністэрстве асветы адмысловай управы па беларускіх справах,
- 2) выдзяленне субсідыяў для гімназіі ў Вільні,
- 3) заснаванне настаўніцкай сямінарыі,
- 4) стварэнне сеткі агульных беларускіх школаў.

Антон Трэпка казаў пра злоўжыванні адміністрацыі, якая сваёй нацыянальнай і рэлігійнай нецярпимасцю будзіць на ўсходніх краях новае дысідэнцтва, што адыграла сваю згубную ролю ў гісторыі Польшчы ў XVIII стагоддзі²⁹⁶.

Беларускія прамовы былі напоўненыя горыччу і засыярогамі, што беларуска-польскія адносіны не складуцца ў адпаведнасці з іх пажаданнямі.

Пасля выдалення з Вільні 4—5 лютага 1922 г. некаторых сябраў Беларускага нацыянальнага камітэту на чале з ранейшым старшынём былі праведзеныя новыя выбары ў прэзідыюм, у які ўвайшлі: Ярэміч, ксёндз Адам Станкевіч і Кахановіч.

У красавіку 1922 г. была выбраная т. зв. Палітычная камісія камітэту, у якую, акрамя старшыні камітэту, увайшлі: Тарашкевіч, Луцкевіч і Багдановіч²⁹⁷, рэктар праваслаўнай сямінарыі²⁹⁸.

Палітычная камісія павінна была кіраваць усёй палітычнай працай Вільнацбелкаму. Пасля стварэння яна атрымала ад пленуму камітэту наступныя справы для вырашэння:

- 1) вырацоўка формулы пераходу дзейнасці Беларускага нацыянальнага камітэту да працы на грунце польскай дзяржаўнасці,
- 2) вырацоўка праграмы выбарчай кампаніі ў Варшаўскі сойм.

У справе выбараў у Варшаўскі сойм выбарчая праца камітэту мела на мэце ахоп як мага больш шырокіх масаў выбаршчыкаў. Для ўцягвання ў яе расейцаў і праваслаўных беларусаў быў наладжаны кантакт з праваслаўным святарствам. Гэтым тлумачылася ўключэнне ў склад Палітычнай камісіі Багдановіча, які дагэтуль у па-

²⁹⁶ У Рэчы Паспалітай дысідэнтамі называлі вернікаў-хрысціян, якія належалі да канфэсіяў, адрозных ад рыма-каталіцкай. Неталерантная палітыка ўладаў адносна гэтых групаў насельніцтва стала афіцыйнай падставай суседніх краін для ўмяшання ва ўнутраныя справы дзяржавы і ўрэшце да трох ейных падзелаў.

²⁹⁷ Багдановіч Вячаслаў Васілевіч (1876 — пасля 1939) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны дзяяч. У 1922—1930 г. сэнатар Польскай рэспублікі, сябра Беларускага пасольскага клубу. Выступаў супраць аўтакефаліі праваслаўнай царквы ў Польшчы і за далейшае арганізацыйнае падпарадкаванне яе маскоўскай патрыярхіі.

²⁹⁸ Віленская (Літоўская) праваслаўная сямінарыя — навучальная ўстанова Праваслаўнай царквы, якая вяла гісторыю з 1828 г. (у Вільні працавала з 1845 г.).

літвычнай працы ўдзелу ня браў.

У пачатку траўня 1922 г. старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту Ярэміч даў інтэрвію прадстаўніку Ўсходняга агенцтва²⁹⁹, якое было надрукавана ў № 101 віленскай «Gazety Krajowej»³⁰⁰. У гэтым інтэрвію Ярэміч, сярод іншага, казаў, што ранейшая палітыка польскага ўраду не давала беларусам магчымасці культурнага развіцця з-за адсутнасці акрэсленай нацыянальнай праграмы. Таму Беларускі нацыянальны камітэт выступаў супраць уключэння Віленшчыны ў Польшчу. Беларусы, лічачы, што яны ня маюць дастатковых гарантыяў і магчымасці развіцця ў перадвыбарчы пэрыяд, вырашылі ўстрымацца ад галасавання ў Віленскі сойм. Пасля ўключэння Віленшчыны ў Польшчу беларусы жадаюць ляляльна стаяць на грунце польскай дзяржаўнасці і чакаюць далейшых дзеянняў польскага ўраду.

Як старшыня прадстаўніцтва беларускага грамадства на Віленшчыне, я разам з прадстаўнікамі паасобных арганізацыяў быў на аўдыенцыі ў пана Начальніка дзяржавы і старшыні міністраў. Мы адзначылі, што стаім на грунце польскай дзяржаўнасці, але просім пра гарантаванне нам права на штодзённы побыт і культурнае развіццё. Сваю пазыцыю мы акрэсліваем наступным чынам: калі будзе талерантнасць, то будзе і ляляльнасць.

Паводле Ярэміча, беларускія пастулаты ахоплівалі ўрэгуляванне трох пытанняў:

- 1) справы культурнага развіцця (школьнае пытанне),
- 2) справы адміністрацыі,
- 3) справы гаспадарчай арганізацыі.

У выпадку вырашэння балючых пытанняў і ажыццяўлення прыняцця канстытуцыі ад 17 сакавіка³⁰¹ Польшча можа разлічваць на поўную ляляльнасць беларусаў.

У адносінах праектаванай палітычнай аўтаноміі Віленскай зямлі БНК не займаў ніякай пазыцыі.

Вышэйзгаданае інтэрвію выклікала вострую дыскусію ўнутры Беларускага нацыянальнага камітэту. Падчас гэтай дыскусіі зноў пазначылася розніца палітычных поглядаў паасобных беларускіх групаў і выявіўся моцны ўплыў ураду Ластоўскага. Гэты ўрад намагаўся любой цаной не дапусціць да паразуменьня віленскіх беларусаў з польскім урадам.

Некаторыя сябры БНК лічылі, што ў сваіх заявах Ярэміч пайшоў занадта далёка і ягоная пазыцыя была залішне ляляльная. Найбольш атакаваў Ярэміча кс. Адам Станкевіч. Да расколу, аднак, справа не дайшла з-за набліжэння выбараў у Вар-

²⁹⁹ Усходняе агенцтва (Agencja Wschodnia) — прыватнае польскае прэс-агенцтва, заснаванае ў 1920 г. А. Шчэпанюкам. Існавала да 1939 г.

³⁰⁰ «Gazeta Krajowa» («Краёвая газета») — друкаваны орган віленскіх дэмакратаў. Выходзіла ў Вільні з 1920 па ліпень 1922 г. Рэдактарамі газеты былі Людвік Абрамовіч (1920—1921) і Людвік Хамінскі (1921—1922).

³⁰¹ Маецца на ўвазе польская Канстытуцыя ад 17 сакавіка 1921 г., якая гарантавала поўнае забеспячэнне ўсіх правоў нацыянальных меншасцяў. Дзейнічала да красавіка 1935 г.

ГІСТОРЫЯ

шаўскі сойм. Дыскусія над інтэрвію прывяла да кампрамісу. Старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту накіраваў у рэдакцыю «Gazety Krajowej» ліст з абвержаньнем. У гэтым лісьце Ярэміч адзначаў, што «інтэрвію сапраўды мела месца, але некаторыя з выкладзеных у ім пытаньняў наагул не закраналіся, а некаторыя былі недакладна перададзеныя».

Акрамя гэтага абвержаньня Палітычная камісія Беларускага нацыянальнага камітэту на паседжаньні 12 траўня 1922 г. паставіла, каб прэзыдыюм камітэту выслаў у прэсу наступны камунікат:

Прэзыдыюм Беларускага нацыянальнага камітэту, пасля азнаямленьня са зьместам інтэрвію прадстаўнікоў прэсы са старшынём Беларускага камітэту, распаўсюджанага Ўсходнім агенствам, канстатуе, што інтэрвію ў шмат якіх пунктах было недакладнае і выдуманнае, у сувязі з чым заяўляе:

1) што Беларускі нацыянальны камітэт пакуль не прыняў ніякай пастановы па віленскай справе,

2) што дэлегаты камітэту да пана Начальніка дзяржавы і старшыні Рады міністраў не падалі ніякіх палітычных заяваў у сувязі з актамі далучэньня Віленшчыны да Польшчы і толькі нагадалі пра абавязкі ў дачыненні да беларускага насельніцтва, якія вынікаюць з гэтага акту.

Вышэйпададзенае абвержаньне падпісалі Ярэміч, кс. Станкевіч і Кахановіч.

Нягледзячы на кампраміснае вырашэньне справы, рознагалосці рабіліся ўсё больш значнымі, што ўрэшце вымусіла Ярэміча пакінуць пасаду старшыні Беларускага нацыянальнага камітэту. Новым старшынём стаў А. Луцкевіч, а намесьнікам яго быў кс. Станкевіч.

Жадаючы, аднак, захаваць кантакты з польскімі ўладамі, Беларускі нацыянальны камітэт выслаў да дэлегата ўраду Романа дэлегацыю, якая складалася з Луцкевіча, Станкевіча і Кахановіча. Гэтая дэлегацыя выклала дэлегату ўраду шэраг бягучых праблемаў.

Затым на паседжаньні 28 траўня 1922 г. Беларускі нацыянальны камітэт прыняў наступную прапанову:

1) Лічачы, што любая дзейнасьць і любое палітычнае выступленьне ўсіх беларускіх арганізацыяў павінны мець за мэту ідэал непадзельнай і незалежнай Беларускай Русі, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні непарушна стаіць на сваёй прынятай пазыцыі.

2) Лічачыся, аднак, з фактамі далучэньня да Польшчы ўсёй Заходняй Беларусі, а таксама з наяўным палітычным станам беларускай справы, Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні ставіць сабе за задачу ўсебаковую абарону правоў беларускага насельніцтва пад уладай польскай дзяржавы, карыстаючыся ўсімі праўнымі сродкамі, дапушчальнымі Канстытуцыяй Рэспублікі.

З гэтай дэкларацыі вынікала, што Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні надалей займаў стрыманую пазыцыю адносна Польшчы.

Прычынаў на тое было некалькі:

1) нявызначанасць палітычнага становішча Віленшчыны ў міжнародным разуменьні;

2) адсутнасць прыхільных крокаў з боку польскага ўраду ў дачыненні да нацыянальнага беларускага руху і цяжкасці з атрыманьнем саступак для беларускага школьніцтва.

Пэўныя засьцярогі ў беларусаў выклікала асоба П. Гансяроўскага³⁰², школьнага куратара ў Вільні, які ў сваіх заявах зусім не згадаў пра школьніцтва нацыянальных меншасцяў;

3) праект выбарчага закону ў Варшаўскі сойм, які не задавальняў жаданьняў беларусаў³⁰³.

Акрамя гэтых прычынаў, якія называліся беларусамі, існавалі яшчэ зьнешнія фактары, якія ўплывалі на фармаваньне пазыцыі віленскіх беларусаў і іх адносіны да Польшчы.

Нямецка-савецкая дамова ў Рапала³⁰⁴ і вышэйзгаданыя патаемныя сустрэчы, якія мелі месца паміж немцамі і прадстаўнікамі Саветаў з аднаго боку і літоўцамі і ўрадам Ластоўскага з другога, абуджалі ў віленскіх беларусаў надзеі на іншую раскладку палітычных адносінаў на ўсходзе і на магчымасьць новай актуалізацыі беларускай справы на міжнароднай арэне.

Разьдзел XXV

І Беларуска-нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя ў Празе Чэскай 26—30.ІХ.1921 г. і яе пастановы

У верасьні 1921 г. у Празе Чэскай урадам Ластоўскага была скліканая палітычная канфэрэнцыя беларускіх дзеячоў, на якую прыбылі 37 дэлегатаў з розных месцаў Беларусі. Найбольш была прадстаўленая Ковенская Літва на чале з Ластоўскім. У канфэрэнцыі ўзялі ўдзел наступныя групы:

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў — 18 чалавек,

³⁰² Пётар Гансяроўскі займаў пасаду школьнага куратара ў Віленскай навучальнай акрузе да 1925 г. Пасьля гэтага ён выехаў на аналягічную працу ў Люблін.

³⁰³ Праект выбарчага закону ў парлямэнт Польскай Рэспублікі прадугледжваў увядзеньне т. зв. дзяржаўнага сыпісу. З 444 паслоў сойму 372 выбіраліся ў акругах непасрэдна насельніцтвам, а 72 уваходзілі зь дзяржаўнага сыпісу (з 111 сэнатараў — адпаведна 93 і 18). Выдзеленыя для гэтага сыпісу мандаты дзяліліся паміж партыямі прапарцыйна агульнай колькасці галасоў, аддадзеных за той ці іншы сыпіс на тэрыторыі ўсёй краіны. Правам атрыманьня мандатаў зь дзяржаўнага сыпісу карысталіся толькі тыя партыі, якія атрымалі мандаты як мінімум у шасьці розных акругах. Гэтая норма была нявыгадная для нацыянальных меншасцяў, ніводная зь якіх не магла самастойна правесці паслоў і сэнатараў у столькіх акругах.

³⁰⁴ Нямецка-савецкая дамова ў італьянскім мястэчку Рапала была заключаная 16 красавіка 1922 г. падчас Генуэскай канфэрэнцыі. Прадугледжвала ўсталяваньне палітычных і гандлёвых стасункаў паміж Нямецкай і Савецкай Расеяй — краінамі, якія пасля Першай усясьветнай вайны былі фактычна сьпіхнутыя на ўзбочыну эўрапейскай і ўсясьветнай палітыкі.

ГІСТОРЫЯ

Беларуская партыя сацыялістаў-фэдэралістаў — 6 чалавек,
нацыянальныя сацыялісты — 5 чалавек,
сацыял-дэмакраты — 3 чалавекі,
беспартыйныя — 5 чалавек.

Дэлегаты нібыта прадстаўлялі 42 беларускія грамадзкія і палітычныя арганізацыі.

Паседжанні пленуму ішлі 5 дзён з 26 па 30 верасня 1921 г.

Зъезд вялікім інфармацыйна-справаздачным дакладам адкрыў Ластоўскі. Ён казаў пра межы 1772 г., пра мірную дамову ў Рызе, пра крывадушнасць польскіх і савецкіх дыпляматаў. Прывітальныя прамовы ад імя сваіх партыяў сказалі на зъездзе наступныя выступоўцы:

Лазараў³⁰⁵ — як прадстаўнік партыі расейскіх эсэраў,

Лартас³⁰⁶ — як прадстаўнік партыі ўкраінскіх сацыял-дэмакратаў,

Аёла³⁰⁷ — як прадстаўнік партыі грузінскіх сацыял-дэмакратаў³⁰⁸.

Пасля іх гаварылі іншыя, маючы ў чорных, пэсымістычных колерах стан падзеленых паміж Польшчай і Савецкай Расеяй беларускіх земляў.

Пасля сканчэння выступленняў аднагалосна былі прынятыя ніжэйпададзеныя рэзалюцыі:

Рэзалюцыя аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі:

Беларуская Нацыянальна-Палітычная нарада ў Празе, абмеркаваўшы пытаньне аб дзяржаўным будаўніцтве Беларусі, у поўнай сьвядомасьці надзвычайнай вагі гэтага пытаньня, зазначае:

а) Беларусь зьяўляецца краем працоўнага беларускага сялянства, рабочых і пра-

³⁰⁵ Лазараў Ягор Ягоравіч (1855—1937) — расейскі палітычны дзяяч, народаволец, сябра партыі эсэраў. Да рэвалюцыі двойчы высялаўся ў Сібір, доўга жыў на эміграцыі. Вярнуўся ў Расею ў 1917 г., быў дэпутатам Устаноўчага сходу, затым — міністрам асьветы ў апазыцыйным большавіцкім уладам Камітэце абароны Устаноўчага сходу ў Самары. У 1919 г. выехаў у ЗША, адтуль перабраўся ў Чэхаславацкіну. Супрацоўнічаў з часопісам «Воля России».

³⁰⁶ Лартас — так у арыгінале. Маецца на ўвазе Мартас Барыс Мікалаевіч (1879—1977) — украінскі нацыянальны дзяяч. У 1917 г. быў сябрам Цэнтральнай Рады, генэральным сакратаром зямельных справаў у ёй. У 1919 г. міністар фінансаў УНР, пасля прэм'ер-міністар. З 1920 г. на эміграцыі ў Чэхіі і Нямеччыне.

³⁰⁷ Аёла (Айоло) — грузінскі палітычны дзяяч, меншавік. Паводле паходжаньня габрэй. У 1917—1918 гг. жыў у Баку, быў адным зь лідэраў мясцовых меншавікоў, рэдактарам іхнай партыйнай газэты «Искра». Пасля жыў на эміграцыі ў Празе. Ажаніўшыся з грузінкай, наладзіў стасункі зь мясцовай грузінскай дыяспарай, вылучыўся на вядучыя ролі ў яе асяродку. У пачатку 1920-х гг. стаў старшынём праскай грузінскай абшчыны. Выконваў абавязкі консула Грузінскай Дэмакратычнай Рэспублікі ў Празе. У якасьці прадстаўніка грузінскіх меншавікоў часта прысутнічаў і выступаў на розных мерапрыемствах іншых эмігранцкіх нацыянальных супольнасьцяў у Празе, у тым ліку і беларускай. Уваходзіў у Бюро Саюзу народаў Усходняй Эўропы. Адзін зь вельмі нямногіх замежных дзеячоў, прозьвішча якога прысутнічала ў «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...». Фігураваў у ім як «грузінскі меншавік, зьвязаны зь беларускімі нацдэмамі».

³⁰⁸ Паводле беларускай прэсы, акрамя згаданых трох выступоўцаў, Беларускую нацыянальна-палітычную канфэрэнцыю таксама віталі ўкраінец Мікіта Шапавал, расеец Гурэвіч, прадстаўнікі Кубанскай Рады, казачтва і інш.

цоўнай інтэлігенцыі, дзеля чаго Беларусь павінна быць дзяржавай працоўнага народу;

б) Беларусь павінна быць дзяржавай непадзельнай і ні ад каго не залежнай. Нарада зазначае, што ніякія гэтак званыя арыентацыі ня могуць быць падставай дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі. Адзінай асновай дзяржавы, адзінай сілай, якая збудуе Беларусь і забяспечыць ёй нармальнае разьвіцьцё, зьяўляецца сам працоўны беларускі народ;

в) пасля здзяйсненьня беларускай дзяржаўнасьці, пасля таго як на беларускай зямлі запаўне ўласная, ні ад каго не залежная ўлада, Беларусь працягне руку згоды дзеля вольнага саюзу ўсім народам, зь якімі яна жыве побач і якіх яна лічыць за роўных братоў сваіх. Першай мэтай гэткага саюзу павінна быць узаемная абарона народных вольнасьцяў, якія здабудуць народы сваёй барацьбой.

Прымаючы пад увагу сучасны стан Беларусі, Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада зазначае:

а) што адзіным заканадаўчым органам Беларусі зьяўляецца Рада БНР, маючая прэемсьцьвеннасьць улады ад Усебеларускага Кангрэсу 1917 г.

б) што адзінай законнай уладай Беларусі зьяўляецца ўрад БНР, маючы мандат ад Рады БНР.

Прымаючы пад увагу, што праца ўраду БНР зьяўляецца адпавядаючай тым мэтам, якія прыняты Нарадай, і што ў першую чаргу яна кіруецца да абароны непадзельнасьці і незалежнасьці Беларусі, Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада пастанаўляе аб'яднаць каля ўраду БНР сілы ўсіх беларускіх партыяў, арганізацыяў і груп дзеля дзяржаўнага будаўніцтва Беларусі.

Рэзалюцыя аб пэрсаніфікацыі вярхоўнай улады Беларусі гучала наступным чынам:

Прэзыдыюм Беларускай Нацыянальна-Палітычнай Канфэрэнцыі ў Празе абвешчае на падставе пастаноў, прынятых усімі беларускімі партыямі і арганізацыямі, што адзіным паўнамоцным заканадаўчым утварэньнем на тэрыторыі Беларусі зьяўляецца Рада Беларускай Народнай Рэспублікі і яе прэзыдыюм з Крачэўскім на чале.

Законна абраным беларускім урадам зьяўляецца Рада міністраў на чале з В. Ластоўскім.

Аб Рыскім трактаце:

Стоячы на грунце граматы Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ад 25-га сакавіка 1918 г., апавесціўшай незалежнасьць Беларусі ў межах лічэбнай перавагі беларускага народу, Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, зложаная з прадстаўнікоў беларускіх палітычных партыяў і нацыянальных арганізацыяў зпад усіх цяперашніх акупацый Беларусі, сабраўшыхся ў Прагу, аднагалосна заяўляе:

1. Беларускі народ вёў, вядзе і будзе вясці барацьбу за незалежнасьць і непадзельнасьць Беларусі;

2. што ўсе ранейшыя пратэсты беларускіх палітычных і нацыянальных орган-

ГІСТОРЫЯ

ізацыяў, у свой час заяўленыя супроць Рыскага Трактату, дзелячага Беларусь паміж Расіяй і Польшчай, Нарадай аднагалосна пацвярджаюцца;

3. Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе заклікае ўсе актыўныя беларускія сілы да самай рашучай рэвалюцыйнай барацьбы ўсякімі маючыміся ў іх распараджэнні спосабамі супроць падзелу Беларусі і заклікае лічыць ворагам беларускага народу кожнага таго, каторы згадзіўся бы прызнаць Рыскі мірны трактат.

У «рэвалюцыі» аб становішчы беларускага народу пад акупацыямі сярод іншага казалася:

Пад акупацыяй Польшчы знаходзіцца больш як 100 000 кв. кл. беларускай зямлі; на захопленых польскім імперыялізмам гэтых тэрыторыях бушуе цяпер нічым неагранічаны польскі шавінізм і нечуваны нацыянальны ўціск і зьдзек над беларускім народам.

З мэтай задушыць беларускі вызваленчы рух палякі нішчаць беларускую культуру і інтэлігенцыю, кіруючыся да поўнага знішчэння на гэтых землях беларускага племені. Землі беларускіх уцекачоў польскі ўрад раздае салдатам — ураджэнцам Польшчы. Сьвядомае беларускае сялянства польскі ўрад гноіць па турмах і канцэнтрацыйных табарах, ён зачыняе культурныя, нацыянальныя і эканамічныя арганізацыі, забараняе друк, беларускую школу і мову. Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада, у імя справядлівасці і захавання беларускай нацыі і культуры, вымагае ад Лігі Нацый і ўсіх народаў сьвету адкінуць агідны польскі шавінізм і імперыялізм у яго этнаграфічныя межы за Буг і Нараў.

З наступным дакладам пра эканамічны стан Беларусі выступіў удзельнік зьезду Душэўскі. Пасьля заканчэння ўсіх выступленьняў была прынятая пратэстная рэзалюцыя:

У момант, калі беларускі народ часова ляжыць распластаны і абязволены сваімі суседзямі, калі ён ня можа сам распараджацца сваім добром, калі мільёны беларусаў яшчэ не вярнуліся з выгнаньня, у якім яны апынуліся за час вялікай эўрапейскай вайны — акупанты як з усходу, так і з захаду, як маскоўскія камуністы, так і палякі хіжацка эксплютуюць, грабяць і распрадаюць дабро беларускага народу, стараюцца для падняцця эканамічнага стану сваіх мэтраполій раздаць нявыгадныя для беларускага народу канцэсіі, стараюцца ўрэшце насільна калянізаваць часова апусьцеўшыя і нават не апусьцеўшыя землі сваімі жаўнерамі, ставячы Беларусь перад праблемай эміграцыі.

Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада, уважаючы цяперашніх гаспадароў на Беларусі, як часовых акупантаў, ня маючых права на дабро беларускае, рашуча пратэстуе проціў хіжацкай і грабежнай гаспадаркі акупантаў і заяўляе, што:

1) распрадажа лясоў, зямель і другога багацьця беларускага народу суседзямі-акупантамі ёсьць грабежніцтва, з каторым беларускі народ будзе вясьці барацьбу;

2) раздача акупантамі канцэсій на Беларусі чужынцам ёсьць насільле, зь якім беларускі народ ніколі ня згодзіцца, але наадварот, будзе вясьці барацьбу. Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада папярэджвае канцэсіянераў, што права на канцэсіі, выданыя акупантамі, Беларусь ніколі не прызнае;

3) насільная калянізацыя польскімі жаўнерамі Віленшчыны і Гродзеншчыны робіцца бяз згоды беларускага народу, але, наадварот, супроць яго волі і пратэстаў. Дзеля гэтага Беларусь будзе вясьці самую рашучую барацьбу з калянізацыяй і ніколі не прызнае каляністаў за сваіх грамадзян.

Канфэрэнцыя вырашыла арганізаваць пастаяннае эканамічнае бюро зь сядзібай у Празе. У склад бюро ўвайшлі: Душэўскі, Дубейкаўскі, Жыглюўскі³⁰⁹ і Боеў³¹⁰.

Далей зьезд без дыскусіі прыняў выпрацаваную камісіяй рэзалюцыю, якая тычылася дзейнасьці генэрала Балаховіча і Савінкава. Адносна генэрала Балаховіча было прызнана: дзеля таго, што генэрал Балаховіч не падтрымліваецца беларускім грамадствам, не ачысьціўся ад абвінавачваньняў, якія яму рабіліся з-за рабункаў і пагромаў, што самавольна абвясціў сябе лідэрам беларускага нацыянальнага руху, зьезд прыняў рашэньне лічыць яго ўзурпатарам і афэрыстам.

Такім жа рашучым чынам зьезд выказаўся супраць Савінкава, які з дапамогай Польшчы распачынае паўстаньне ва ўсходняй Беларусі, а ў заходняй праводзіць русіфікацыйную працу.

Акрамя таго, аднагалосна была прынятая рэзалюцыя, падрыхтаваная сэкцыяй дапамогі ахвярам вайны і голаду, якая ўтрымлівала пратэст супраць габрэйскіх пагромаў.

³⁰⁹ Жыглюўскі Самуіл (1870—?) — габрэйска-беларускі палітычны дзяяч. Нарадзенец Віцебску. Да Першай усясьветнай вайны жыў у Віцебску, Рызе, Маскве і Пецярбургу, удзельнічаў у расейскім сіянісцкім руху. Пасьля Першай усясьветнай вайны перабраўся ў Нямецчыну. У 1920 г. узяты на працу ў якасьці супрацоўніка Надзвычайнай дыпляматычнай місіі БНР у Бэрліне. У 1921 г. прызначаны міністрам па справах нацыянальных меншасьцяў ва ўрадзе БНР, імкнуўся наладзіць сувязі БНР з уплывовымі міжнароднымі сіянісцкімі арганізацыямі. Выступаў за актыўнае беларуска-габрэйскае супрацоўніцтва ў розных сфэрах. У 1921—1922 гг. езьдзіў па розных эўрапейскіх краінах і пераконваў лідэраў сусьветнага габрэйства ў неабходнасьці маральнай і матэрыяльнай падтрымкі беларускага руху. Супрацоўнічаў з БНР да канца 1922 г.

³¹⁰ Боеў Усевалад Мікалаевіч (?—1954) — беларуска-расейскі грамадзка-палітычны дзяяч, адвакат. У канцы 1918 — вясной 1919 гг. зьяўляўся віцэ-старшынём гарадзенскай беларускай губэрнскай управы. Адзін з заснавальнікаў у Горадні таварыства «Бацькаўшчына». Летам 1919 г. дэпартаваны палякамі разам з І. Карчынскім у Варшаву (паводле іншых зьвестак — у Кракаў). З 1920 г. — у Літве, займаўся прыватнай адвакацкай дзейнасьцю. Супрацоўнічаў з расейскамоўнай газэтай «Эхо Литвы». У пачатку 1921 г. — загадчык аддзелу расейскіх спраў пры літоўскім урадзе. Паводле В. Разумовіча, у 1921—1922 гг. быў сувязным паміж урадам БНР і 5 групай беларускіх партызанаў. Удзельнічаў у Беларускай нацыянальна-палітычнай нарадзе ў Празе. Старшыня «агульнага сходу грамадзян і палітычных дзеячоў беларускай калені ў Літве», які адбыўся 22 жніўня 1923 г. у Коўне і на якім была прынятая пастанова аб абвешчэньні «маральнага байкоту беларускага грамадства» В. Ластоўскаму і К. Дуж-Душэўскаму. Т. Грыб выкарыстоўваў тэрмін «боеўшчына» ў якасьці сыноніму супрацоўніцтва зь літоўскім урадам. Пасьля Другой усясьветнай вайны жыў у ЗША, быў сакратаром Расейскага манархічнага клюбу ў Чыкага.

ГІСТОРЫЯ

У апошнім дакладзе, зробленым Цьвікевічам, была закранутая справа Вільні. Згодна з гэтай прамовай канфэрэнцыя прыняла ніжэйпрыведзеную рэзалюцыю:

Прымаючы пад увагу, што пытаньне дзяржаўнай незалежнасьці Віленскай тэрыторыі, на якой беларусы складаюць пераважную большасьць, вырашана Лігай Нацый без учасьця прадстаўнікоў беларускага народу і нават без фармальнага азнаямленьня зь яго воляй шляхам свабоднага народнага рэфэрэндуму, Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе, стоячы на грунце абароны правоў народу на яго тэрыторыі, зазначае, што пастанову Лігі Нацый беларускі народ будзе лічыць часовай да моманту скліканьня Найвышшага Заканадаўчага органу Беларусі, якому адзіна прыналежыць права ўстанавіць сталыя межы Беларусі.

Пастановы Лігі Нацый, трактуючыя беларусаў у Віленшчыне як нацыянальную меншасьць, зьяўляюцца процівагаворучымі фактамі жыцьця, дзеля чаго Нарада рашуча проціў іх пратэстуе.

Прызнаваючы Літву за векавога гістарычнага сябра народу беларускага, зь якім яе звязывае агульнасьць як палітычных, гэтак і эканамічных інтарэсаў, Нарада выражае сваю пэўнасьць, што Беларусь і Літва знойдуць цяпер, як і раней, аднаведныя шляхі добрасуседзкага жыцьця. Слаўная сталіца старога Беларуска-Літоўскага Княства Вільня павінна зьявіцца не яблыкам спрэчкі паміж беларускай і літоўскай дэмакратыямі, але фактарам іх аб'яднаньня.

З другога боку, Беларуска-Нацыянальна-Палітычная Канфэрэнцыя заяўляе, што яна лічыцца з той небясьпекай з боку польскага імперыялізму, якая схавана ў прынятай Лігай Нацый канстытуцыйнай канструкцыі новай Літвы і лічыць патрэбным, у згодзе з народам літоўскім, прылажыць усе ўсільля да таго, каб плян захопленьня беларуска-літоўскай зямлі і закабаленьня Беларускага і Літоўскага народаў Польшчай ня быў выкананы.

Беларуска-нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя, акрамя таго, з жалем канстатавала, што пастанова Лігі Нацый, якая аддае Горадню і ўсю Гарадзеншчыну пад уладу Польшчы, зьяўляецца чарговым падзелам Беларусі, зробленым на гэты раз ужо не ваюючымі бакамі, а міжнароднай установай, павіннай быць арэпагам справядлівасьці.

У справе Гарадзеншчыны было прынята:

Гродзеншчына павінна быць зьвернута Беларусі. Гродзеншчына павінна быць аб'яднана з усёй беларускай зямлёй. Няхай ведае беларускае насяленьне Гродзеншчыны, што сьвяты час гэтага аб'яднаньня хутка праб'е і няхай не траціць веры ў гэта ў будучай барацьбе.

Падчас паседжаньня, прысьвечанага віленскай справе, адбылася ажыўленая дыскусія паміж Цьвікевічам і Алексюком. Апошні прыехаў на зьезд са спазьненьнем і ўзяў удзел толькі ў дыскусіі па віленскай справе. Ён выказаў сваё палітычнае «крэда» як прыхільнік польскай арыентацыі.

На гэта яму вельмі жыва адказаў Цьвікевіч, зазначаючы, што ў Польшчы ад Да-

шыньскага³¹¹ да генэрала Галера³¹² ўсе паўтараюць, што Беларусі як такой няма і ня будзе.

Далей ён даказваў, што ніякая арыентацыя ня можа забяспечыць нацыянальнага жыцця Беларусі, што няма месца гістарычнай эвалюцыі, бо толькі ўсясветная рэвалюцыя магла б вызваліць прыгнечаныя народы. Адзіным лезунгам Беларусі зьяўляецца «Вольная і незалежная Беларусь».

Аб Слуцкім паўстанні была прынятая наступная рэзалюцыя:

Сялянская Беларусь, праснуўшаяся ад летаргічнага сну векавой няволі, распачала змаганьне за сваё вольнае і роўнае жыццё сярод іншых вольных народаў. Чацьвёрты ўжо год змагаецца Беларусь з насільствам рожных акупантаў. У гэтым змаганні беларускі народ добра сабе ўсвядоміў, што справа вызвалення і адраджэння яго бацькаўшчыны ёсць справа яго ўласных рук. Беларускі народ пераканаўся, што ні ад Масквы, ні ад Варшавы яму няма чаго чакаць для палепшання сваёй долі. Цэлым радам паўстанняў, у працягу гэтых чатырох гадоў, беларускі народ ясна паказаў, куды ён імкнецца і на каго пакладае ён усе свае надзеі.

Найяскраўшым момантам у гэтым гераічным змаганні, апрача паўстанняў у Віцебшчыне, Віленшчыне, Ашмяншчыне і г. д., зьяўляецца паўстанне ў Слуцшчыне, калі сам сярмяжны народ, стыхійна паўстаўшы з аружжам у руках за непадзельнасць і незалежнасць сваёй бацькаўшчыны, напісаў на сваім штандары: ні польскіх паноў, ні маскоўскіх камуністаў.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада ў Празе канстатуе, што гэтае паўстанне было задушана пераважаючымі сіламі абодвух бакоў. Слава паўшым змаганнікам.

Беларуская Нацыянальна-Палітычная Нарада прасьцерагае беларускі народ, каб не было непатрэбнага праліцьця крыві, устрымацца ад неарганізаваных выступленняў, але моцна аб'яднаць свае сілы к таму моманту, калі праб'е час агульнанароднага рэвалюцыйнага змагання за права кожнага народу быць гаспадаром у сваім краі³¹³.

Вышэйпрыведзеная рэзалюцыя выразна сьведчыць пра рашучае стаўленьне беларускіх дзеячаў і партыяў, якія бралі ўдзел у Праскай канфэрэнцыі, да «акупантаў», перш за ўсё да Польшчы, бо з Саветамі эсэраў ужо тады аб'ядноўвала патаемнае пагадненьне (глядзі вышэй). Усе рашэньні і скаргі ў гэтым кірунку былі толькі маскаваньнем сапраўднага стану рэчаў, якое на патрабаваньні балышавікоў рабілася для Эўропы.

³¹¹ Дашынскі (Daszyński) Ігнацы (1866—1936) — польскі палітык, адзін зь лідэраў Польскай сацыялістычнай партыі (ППС). Прэм'ер Часовага народнага (т. зв. «Люблінскага») ураду ў 1918 г., у 1920—1921 гг. віцэ-прэм'ер. Быў паслом сойму ў 1919—1935 гг., віцэ-маршалкам у 1922—1927 і маршалкам у 1928—1930 гг.

³¹² Галер (Haller) Юзэф Уладзіслаў (1873—1960) — польскі генэрал, пад час I Усясьветнай вайны камэндант польскага Ўсходняга Легіёну.

³¹³ Беларускія тэксты ўсіх рэзалюцыяў Беларускай нацыянальна-палітычнай нарады ў Празе падаюцца паводле: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1220—1226.

ГІСТОРЫЯ

Акрамя выкладзеных вышэй спраў, канфэрэнцыя зацьвердзіла прапанаваны ёй Ластоўскім плян беларускага паўстаньня ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне, распрацаваны палкоўнікам Вэнтам³¹⁴. Тэрмін паўстаньня прызначаўся на сакавік 1922 г.

Пяцідзённая праца канфэрэнцыі скончылася 30 верасьня 1921 г.

На гэтым зьездзе беларускія лявіца і цэнтар аб'ядналіся дзеля далейшай, ужо скаардынаванай дзейнасьці супраць Польшчы.

Усе прынятыя на зьездзе рэзалюцыі павінны былі стаць падставай і дырэктывай для агульнай беларускай палітыкі, якой павінны былі падпарадкоўвацца ўсе беларускія грамадзкія і палітычныя групы.

Што датычыць прыхільнікаў польскай арыентацыі, то на зьездзе іх было толькі двух: Дубейкаўскі і Аляксюк. Дубейкаўскі з-за агульных антыпольскіх настрояў быў вымушаны абачліва абараняць свае дыпляматычныя тэзы. Аляксюк жа, выразна стоячы на грунце польскай арыентацыі, вельмі ваража ўспрымаўся большасьцю сябраў канфэрэнцыі.

Разьдзел XXVI

Адносіны беларускіх палітыкаў з замежжам: з Бэрлінам, Венай, Парыжам, Лёнданам. Польшка-літоўская канфэрэнцыя ў Брусэлі

Вышэй зазначалася, што беларускія палітыкі жадалі вывесьці беларускую справу на міжнародную арэну. Акрамя прыведзеных мэмарандумаў да Лігі нацыяў і канфэрэнцыі ў Празе, трэба таксама адзначыць як факты меншай вагі ўзаемяны зь іншымі эўрапейскімі дзяржавамі.

Вядома, што пасля заключэньня дамовы паміж урадам Ковенскай Літвы і ўрадам Ластоўскага (11.XI.1920 г.) у Бэрлін выехала беларуская дэлегацыя, задачай якой было правядзеньне перамоваў у справе атрыманьня пазыкі.

Беларусы мелі інфармацыю, што стаўленьне ангельскага вайсковага прадстаўніка ў Коўне вельмі прыхільнае да праекту фэдэрацыі Беларусі з Ковенскай Літвой.

³¹⁴ Вэнт (Вент) Павал — беларускі вайсковы дзяяч, генэрал-маёр. Памешчык зь Меншчыны. У пачатку 1919 г. знаходзіўся ў Адэсе (у чыне палкоўніка), ягоная кандыдатура разглядалася на камандзіра беларускіх узброеных сілаў, якія ў той час у паразуменьні з французамі намагаліся стварыць мясцовы Беларускі нацыянальны цэнтар. Паводле дакумэнтаў ад ураду БНР лічыўся начальнікам штабу ўсяго беларускага войска. Пасля адступленьня з Адэсы французам і белавардзейскіх фармаваньняў у красавіку 1919 г. перайшоў на бок бальшавікоў, пачаў фармаваць 1-ю беларускую савецкую брыгаду. За правіну быў асуджаны рэвалюцыйным трыбуналам да адпраўкі на фронт, але далучыўся да антыбальшавіцкага паўстаньня М. Грыгор'ева, якое мела месца ў красавіку — траўні 1919 г. З канца 1919 г. быў вайсковым дарадцам Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі і Эстоніі, у красавіку 1920 г. уваходзіў у дэлегацыю БНР для вядзеньня мірных перамоваў з урадам РСФСР у якасьці дарадцы. У другой палове 1920 г. выконваў розныя дыпляматычныя місіі ў Бэрліне, Празе, Парыжы, Жэнэве. У траўні 1921 г. працаваў «як землямер пры парцэляцыі дваровых зямель Прагі (у Пардубіцах)».

Беларусы імкнуліся да незалежнай і непадзельнай Беларусі. Аднак у выпадку, калі атрыманы незалежнай дзяржавы аказалася б немагчымым, яны праклямавалі стварэнне беларускага кантону зь Вільняй у якасці сталіцы. Аб'яднанне гэтага кантону з ковенскім кантонам давала б беларуска-літоўскую дзяржаву. Гэты праект нарадзіўся пад уплывам «праекту Гіманса», і паводле яго Вільня лічылася беларускім горадам.

Калі б рэалізацыя і гэтай, другой, канцэпцыі не ўдалася, заставалася трэцяя, самая сціплая, — шырокая аўтаномія ў межах польскай дзяржавы.

Для паразуменьня з ангельцамі, якія, як зазначалася, прыхільна глядзелі на праект беларуска-літоўскай федэрацыі, Лур'е³¹⁵, кіраўнік беларускай дэлегацыі ў Бэрліне, прыбыў 22 лютага 1921 г. у Парыж і прыкладаў намаганьні дзеля атрымання візы для выезду ў Ангельшчыну, жадаючы аб'яднаць для беларускай справы шырока палітычныя колы Лёндану.

Калі ў Бэрліне адбываліся нямецка-беларускія перамовы пад кіраўніцтвам Лур'е, у Вену на зьезд сацыялістычных партыяў прыбыла дэлегацыя, якая складалася з Грыба і Бароўскага, прадстаўнікоў беларускіх эсэраў. Дэлегаты адзначылі, што з бэрлінскай дэлегацыяй яны ня маюць нічога супольнага, назвалі яе «самазванай» і «авантурнага характару». Акрамя таго, дэлегаты сьцьвярджалі, што бэрлінская дэлегацыя, з аднаго боку, працавала супольна зь нямецкімі і расейскімі манархістамі, а зь іншага — дамаўлялася з бальшавікамі.

У пачатку 1921 г. у Брусэлі адбывалася польска-літоўская канфэрэнцыя.

Урад Ластоўскага 6.IV.1921 г. накіраваў да старшыні канфэрэнцыі ў Брусэлі ліст, у якім прасіў пра допуск на канфэрэнцыю, падчас якой павінен быў адбыцца падзел беларускага насельніцтва паміж Польшчай і Літвой, дэлегацыі беларускага ўраду.

У гэтым лісьце Ластоўскі адзначаў, што адзінай супольнай мяжой Польшчы і Літвы павінен быць Аўгустоўскі канал. На захад і поўнач ад яго знаходзяцца выключна беларускія тэрыторыі. Дзеля справядлівага вырашэння справы трэба было б аддаць іх пад уладу законнага беларускага ўраду.

Аднак жа, ня вельмі верачы ў магчымасьць стварэння беларускай дзяржавы, Ластоўскі ўключыў у свой ліст такі абзац:

Калі б у цяперашні момант па нейкіх прычынах гэта (перадача беларускіх тэрыторыяў беларусам) складала б цяжкасць, то беларускае насельніцтва Віленс-

³¹⁵ Лур'е Ісак (1890 — пасля 1933) — габрэйска-беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. Урадзэнец Пінску, сын вядомага сяміста Рыгора Лур'е. Да Першай усёсветнай вайны актыўна ўдзельнічаў у сямісцкім руху на тэрыторыі Расеі. З 1913 г. жыў у Швэцыі. З 2-й пал. 1918 г. супрацоўнічае з бэрлінскім прадстаўніцтвам БНР, зьяўляецца ягоным пазаштатным карэспандэнтам. У 1919 г. пераяжджае ў Капэнгаген, дзе стварае прыватнае «Балтыйскае тэлеграфнае агенцтва». Пры фінансавай падтрымцы К. Езавітава і кіраўніцтва Надзвычайнай дыпламатычнай місіі БНР у Нямеччыне ў 1920 г. стварае Беларускае прэс-бюро ў Капэнгагене. У студзені 1921 г. на кароткі час узначальвае Беларускае прэс-бюро ў Коўне, а ў верасні таго ж году арганізуе падобную інфармацыйную службу ў «вольным горадзе» Гданьску. У 1922 г. спыняе актыўнае супрацоўніцтва з БНР. У ліпені 1923 г. пераходзіць на сталую працу ў Габрэйска-Амэрыканскае эміграцыйнае бюро. Да сярэдзіны 1930-х гг. жыў зь сям'ёй у Кілі (Нямеччына), пазьней, паводле непадзельных звестак, эміграваў у Гаіці.

ГІСТОРЫЯ

кай і Гарадзенскай земляў, улічваючы фэдэрацыйнае пагадненне, якое існуе паміж літоўскім і беларускім урадамі, жадала б бачыць сваю ўласную тэрыторыю часова ўключанай у межы Літоўскай Рэспублікі³¹⁶.

У сувязі з гэтым лістом ураду Ластоўскага да польска-літоўскай мірнай канфэрэнцыі ў Брусэль былі дэлегаваныя Карабач і Кахановіч, першы нібыта ад імя Беларускай Цэнтральнай Рады Віленскай і Гарадзенскай земляў, другі — ад імя Вільнац-белкаму. У сапраўднасці ні адзін, ні другі наагул ня мелі мандатаў для прадстаўніцтва беларускай думкі, а выехалі ў Брусэль толькі на даручэнне ўраду Ластоўскага.

Згаданыя дэлегаты павінны былі прадставіць на канфэрэнцыі мэмарандум у справе прыналежнасці беларускіх тэрыторыяў. Мэмарандум падаваў статыстыку, абавязковую на звестках прафэсараў Кракаўскага ўніверсітэту — Кшыжаноўскага³¹⁷ і Куманецкага³¹⁸. Афіцыйную польскую статыстыку ён адкідаў, лічачы яе фальшывай і тэндэнцыйнай.

Грунтуючыся на рашэннях зjazdu прадстаўнікоў Віленскай і Гарадзенскай земляў, які адбыўся ў Вільні 9 і 10 чэрвеня 1919 г., мэмарандум сьцьвярджаў, што ўжо ў 1919 г. беларусы Віленшчыны хіліліся да Літвы, і завяршаўся жаданнем:

Каб ня толькі спрэчныя тэрыторыі, якія Савецкая Расея саступіла Літве згодна з дамовай ад 12 ліпеня 1920 г., але і ўсе беларускія тэрыторыі, аддадзеныя бальшавікамі Польшчы, таксама былі далучаныя да Літоўскай Рэспублікі³¹⁹.

Супраць самазванай дэкларацыі Карабача і Каханоўскага³²⁰ ў Брусэлі выступіла Беларускае Найвышэйшае Рада ў Вільні, якая 5 траўня 1921 г. выслала пратэст на імя старшыні мірнай канфэрэнцыі ў Брусэлі.

У згаданым пратэсце, падпісаным Дубейкаўскім, зазначалася, што Найвышэйшае Рада Беларускай Народнай Рэспублікі ў Вільні пратэстуе супраць выкладзеных у мэмарандуме Карабача і Каханоўскага пажаданняў далучэння Віленшчыны і Гарадзеншчыны да Літвы. У пратэсце адзначалася, што жаданні, выкладзеныя ў мэмарандуме, не падзяляюцца беларускім насельніцтвам і іх падача ажыццявілася дзякуючы фальшывым звесткам, прысланым з Коўна.

³¹⁶ Францускамоўны арыгінал ліста гл: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1076—1077.

³¹⁷ Кшыжаноўскі (Krzyżanowski) Адам (1873—1963) — польскі эканаміст, прафэсар Ягелёнскага ўніверсітэту, прыхільнік лібэралізму ў гаспадарчым і палітычным жыцці.

³¹⁸ Куманецкі (Kumaniecki) Казімер Уладзіслаў (1880—1941) — польскі навуковец і палітык, прафэсар адміністрацыйнага права Ягелонскага ўніверсітэту. Маецца на ўвазе французскамоўная праца А. Кшыжаноўскага і К. У. Куманецкага «Tableau Statystique de la Pologne» («Статыстычныя табліцы Польшчы»), выдадзеная ў Кракаве ў 1915 г.

³¹⁹ Часткова французскамоўны арыгінал гэтага мэмарандуму, падпісаны, аднак, толькі А. Карабачом, змешчаны ў выданні: *Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі*. Т. 1. Кн. 2. Вільня — Нью-Ёрк — Менск — Прага, 1998. С. 1080.

³²⁰ Так тут і далей у тэксьце. На самой справе маецца на ўвазе Міхал Кахановіч.

Такім чынам, канфэрэнцыя ў Брусэлі атрымала дзье ўзаемна супярэчныя дэкларацыі ў беларускай справе, што, безумоўна, магло толькі пашкодзіць гэтай справе на міжнароднай арэне.

БЕЛАРУСКІЯ СПРАВЫ Ў КОВЕНСКАЙ ЛІТВЕ

Разьдзел XXVII

**Беларускае міністэрства. Адносіны зь літоўскім урадам.
Вяртаньне канфіскаваных немцамі беларускіх грошай.
Літоўска-савецкая агітацыя. Праекты беларуска-літоўскай
фэдэрацыі. Адносіны беларускіх дзеячоў да Ластоўскага**

Беларуская справа разьвівалася ня толькі на тэрыторыі Сярэдняй Літвы. Яна мела свае праявы ў Польшчы, Ковенскай Літве і Савецкай Расеі.

Разгледзеўшы праявы і гісторыю беларускага руху ў Сярэдняй Літве да перадвыбарчага часу ў 1922 г., зьвернемся да беларускага руху ў Ковенскай Літве, дзе ў асноўным разьвіваў дзейнасьць беларускі прэм'ер-міністар Ластоўскі.

Як ужо зазначалася вышэй, немцы ў 1917 г. дазволілі стварыць т. зв. «Тарыбу», часовы літоўскі ўрад. Літоўцы, схіляючыся да ідэі фэдэрацыі зь беларусамі, стварылі Беларускае міністэрства і запрасілі ў Тарыбу ў якасьці сябраў ураду шэсьць беларусаў.

З таго часу адносіны трохі зьмяніліся.

Беларускае міністэрства было інстытуцыяй, якая ўтрымлівала кантакт зь беларускім рухам. Пачаткова гэты рух для літоўцаў быў сфэрай палітычнай спекуляцыі. На беларускага міністра і падначаленых яму беларускіх чыноўнікаў яны глядзелі як на няпрошаных гасьцей, якія не апраўдваюць сваё існаваньне і выкарыстоўваюць кожную магчымасьць для стварэньня канфліктаў. У 1920 г. адбылося нават значнае напружаньне беларуска-літоўскіх адносінаў. У лютым 1920 г. быў затрыманьні кур'ер беларускага міністра, які ехаў у Маскву. У выніку гэтага былі зроблены ператрус і часовы арышт усяго пэрсаналу беларускага міністра. Тагачасны беларускі міністар Язэп Варонка, лідэр беларускіх сацыялістаў-фэдэралістаў, перакананы праціўнік Польшчы, пасля гэтага факту прызнаў немагчымым далейшае знаходжаньне на пасадзе. Ён адмовіўся ад яе і разам з гэтым пачаў працэс супраць літоўскага ўраду, адначасова просячы сфэры, блізкія да Найвышэйшай Рады ў Менску, каб яны дабіліся ў польскіх уладаў дазволу на ягонае вяртаньне на радзіму.

Беларускім міністрам быў прызначаны Сямашка, чалавек, які не вызначаўся асаблівымі здольнасьцямі, а як палітык быў пасрэднасьцю і пасіўным інструмэнтам у руках літоўцаў.

Беларуска-літоўскія ўзаемныя не зьмяніліся на лепшае і пасля заняцьця Вільні літоўскімі войскамі ў 1920 г. Патрабаваньні Вільнацбелкаму і аб'яднаных у ім партыяў ігнараваліся літоўцамі, а саступкі ў культурна-асьветніцкай сфэры толькі абяцаліся.

Паказчыкам стаўленьня віленскіх беларусаў да ковенскага ўраду была пастанова

ГІСТОРЫЯ

з'ездку беларускіх арганізацыяў у Вільні, якая выказвала Сямашку недавер³²¹. Аднак Сямашка, лічачы сябе літоўскім чыноўнікам, не адрэагаваў на гэтую пастанову.

Кароткачасовая літоўская акупацыя Вільні расчаравала беларусаў у адносінах да Літвы. Праявай гэтага можа быць факт, пра які ўжо казалася раней, а менавіта тое, што ўрад Ластоўскага наладзіў кантакт з пасланцам Найвышэйшай Рады Цярэшчанкам, а пасля дасягнення паразумення з апошнім — і з панам Васілеўскім, паўнамоцным міністрам Польскай Рэспублікі ў Рызе.

Беларускія дзеячы прапанавалі міністру Васілеўскаму падтрымку польскіх прэтэнзіяў на беларускія тэрыторыі ўзамен на гарантыю Польшчай, пасля прызнання беларускай незалежнасці ў прынцыпе, шэрагу саступак у адміністрацыйнай, культурнай і асветніцкай галінах.

Аднак надзеі беларусаў, якія яны ўскладалі на аб'яднанне беларускіх земляў пад польскай уладай на канфэрэнцыі ў Рызе, ня спраўдзіліся. Ластоўскі вымушаны быў вярнуцца ў Коўна, дзе ў той час да беларускіх памкненняў пачалі ставіцца больш сур'ёзна.

У Сярэдняй Літве дзейнічалі Вацлаў Іваноўскі (былы дырэктар Дэпартаменту аправізацыі), Тарашкевіч (шэф сэкцыі беларускай асветы), якія атрымалі пэўныя саступкі для беларускага руху. У якасці супрацьвагі гэтым дзеячам Ковенская Літва выставіла ўрад Ластоўскага, якому на літоўскай зямлі быў дадзены прытулак. Акрамя таго, на тэрыторыі Літвы знаходзіўся шэраг дзеячоў, антыпольскія погляды якіх можна было выкарыстаць. Гэта былі: Цьвікевіч (адвакат і міністар ва ўрадзе Ластоўскага), інжынер Душэўскі, Захарка, Крачэўскі (старшыня Рады міністраў), Грыб (міністар), Чарапук³²², Бадунова (дзяржаўны сакратар), Аўсянік.

Гэтыя дзеячы празь Сярэдняю Літву падтрымлівалі пастаянны кантакт зь Менскам, дзе іх паўнамоцным прадстаўніком быў Мамонька, беларускі левы эсэр, легалізаваны бальшавікамі. З гэтага часу Коўна робіцца самым шматлікім і інтэнсіўным асяродкам беларускай палітыкі наагул і антыпольскай у прыватнасці.

З Коўна ўрад Ластоўскага расьсялаў шматлікія ноты, пратэсты і мэмарандумы, сваіх прадстаўнікоў у заходнія краіны, дамагаючыся сваіх правоў у Лізе нацыяў.

Літоўская дапамога ў гэты час абмяжоўвалася субсыдыяваннем беларускага школьніцтва (галоўным чынам, як падаецца, на тэрыторыі Польшчы і Сярэдняй Літвы), утрыманнем Беларускага міністэрства, якое мела толькі 12 чыноўнікаў, выданнем «Часопісі Міністэрства Беларускіх Спраў»³²³, а таксама падтрымкай выдавецтва «імя Францішка Скарыны» (некалькі падручнікаў і 8 рукапісаў). У палітычнай галіне літоўцы прызнавалі беларускія дыпляматычныя пашпарты, а таксама аба-

³²¹ Відаць, маюцца на ўвазе пастановы Віленскага БНК ад 21 верасня 1920 г., пададзеныя М. Кахановічам і кс. А. Станкевічам старшыні Рады Міністраў Літвы, старшыні літоўскага сойму і фракцыям.

³²² Чарапук Янка (1896—1957) — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. З 1918 г. сябра БПСР. Сакратар Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Латвіі. Удзельнік Беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Празе ў 1921 г. У 1922 г. выехаў у ЗША. Адзін з арганізатараў беларускага руху сярод эмігрантаў у Амэрыцы.

³²³ «Часопісь Міністэрства Беларускіх Спраў» — часопіс, які выдаваўся ў Коўне Міністэрствам беларускіх спраў Літоўскай Рэспублікі ў 1919—1920 гг. Друкаваў дакументы і матэрыялы ўраду БНР, асвятляў пытанні беларускай вайсковай справы, гісторыі, культуры, мовы, літаратуры і г. д. Вядома шэсць нумароў.

вязваліся пасля атрымання Віленшчыны прызнаць аўтаномныя правы Беларусі.

У лістападзе 1920 г. было заключанае пагадненне паміж беларускім і літоўскім урадамі, тэкст якога падаваўся вышэй.

У вайсковай галіне літоўцы дазволілі беларускаму батальёну (каля 500 чалавек) біцца ў 1920 г. на фронце з палякамі. Гэты батальён утварыўся пасля разбраення польскімі ўладамі ў 1920 г. гарадзенскага беларускага палка³²⁴. Пасля заканчэння кампаніі літоўцы далі гэтаму палку шмат адзнак «за айчыну». Акрамя таго, яны паабяцалі далейшы рост беларускага войска, які арганізоўваў Аўсянік, былы сябра Вайсковай камісіі ў Менску.

Літоўцы дабіліся для беларусаў вызвалення немцамі з арышту каля 16 мільёнаў нямецкіх марак, якія пару гадоў да гэтага былі пазычаныя беларусам Пятлюрам і былі разьмешчаныя ў нямецкіх банках. Гэтыя грошы былі яблыкам нягоды паміж урадам Ластоўскага і Найвышэйшай Радай. Іх атрымання было для ўраду Ластоўскага выдатнай аплатай за антыпольскую дзейнасць. За гэтыя грошы ўрад Ластоўскага жыў, забяспечваў замежныя пляцоўкі, субсыдыяваў працу Вільнацбелкаму, газетаў «Наша думка»³²⁵ і «Крупіца»³²⁶.

Як ужо адзначалася вышэй, добрыя ўзаемныя адносіны беларусаў і палякаў пасля заняцця Беларусі паступова псаваліся. На гэта, з аднаго боку, уплывалі рэпрэсіі польскіх уладаў (закрыццё школаў, беларускіх інстытуцыяў і г. д.), а з другога — агітацыя. Падаецца, што менавіта агітацыя была сапраўднай і найгалоўнейшай прычынай, якая давала імпульс і ўзмацняла варожасць да ўсяго польскага. Гэтая агітацыя мела дзве крыніцы: ўрад Ластоўскага ў Коўне і савецкі ўрад у Менску, але адну, агульную мэту.

На гэтую агульную мэту антыпольскай прапаганды давалі грошы і ўрад Ластоўскага ў Коўне, і ўрад у Менску.

Трэба адзначыць, што ў сваіх дэкларацыях ўрад Ластоўскага выказваўся супраць Саветаў, аднак кантакт паміж двума ўрадамі ўтрымліваўся. Пра гэта сведчыць хоць бы арышт літоўскімі ўладамі беларускага кур'ера ў Менск.

Прыхільнікі Ластоўскага перш за ўсё стараліся здабыць сабе ўплыў на сялянства, распаўсюджваючы па вёсках агітацыйную літаратуру, ад якой патыхала нянавісцю да ўсяго польскага. Ня маючы магчымасці легальнай дзейнасці, адозвы, якія друкаваліся ў Коўне і Вільні, яны распаўсюджвалі нелегальна.

Акрамя ўплыву на сялянства, агітатары Ластоўскага стараліся ўздзейнічаць на расейскі элемент, даволі шматлікі ў гарадах. Расейцы былі збітым з панталыку, палітычна дэзарыентаваным элементам, які ахвотна хінуўся да беларускага руху, маю-

³²⁴ Першы гарадзенскі беларускі полк быў утвораны 21 снежня 1918 г. паводле загаду Рады дзяржаўнай абароны Літвы як складовая частка літоўскіх збройных сілаў. 29 красавіка 1919 г. полк перайшоў пад загад польскага камэнданта Гарадзенскай крэпасці. Частка беларускіх вайскоўцаў, конны эскадрон і 5 рота адышлі на тэрыторыю Літвы. Сам полк быў канчаткова расфармаваны польскімі ўладамі 12 чэрвеня 1919 г.

³²⁵ «Наша думка» — беларуская газета, выдавалася ў Вільні са снежня 1920 г. да ліпеня 1921 г. пад рэдакцыяй Максіма Гарэцкага.

³²⁶ «Крупіца» — беларуская газета, друкаваны орган беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў. Выдавалася з перапынкамі ў 1917—1940 гг., у 1925—1937 гг. мела назву «Biełaruskaja Krupica».

чы такім чынам магчымасьць дзейнічаць супраць Польшчы. Дзякуючы гэтай прапагандзе расейцаў неаднаразова ўдавалася зрабіць беларусамі.

Урад Ластоўскага атрымаў ад ковенскага ўраду пазыку ў 1 млн нямецкіх марак, а таксама 40 млн ад нямецкага ўраду на арганізацыю атрадаў дзеля ўжываньня іх у барацьбе з Польшчай у выпадку літоўска-польскай вайны. Як беларусы, так і літоўцы прадбачылі, што ў 1920 і 1921 гг. паміж Ковенскай Літвой і Польшчай выбухне ўзброены канфлікт за Вільню. У гэты час зьявіўся наступны плян.

Калі б пачалася ўзброеная барацьба Ковенскай Літвы і Беларусі з Польшчай, павінна было пачацца антыпольскае паўстаньне ў той частцы Беларусі, якая, згодна з Рыскай дамовай, належала Польшчы. У гэтым выпадку на дапамогу Літве і Беларусі прыйшлі б савецкія войскі.

У сувязі з канцэпцыяй агульнай барацьбы Беларусі і Літвы з Польшчай узьнік праект будучай фэдэрацыі Літвы і Беларусі. 11.XI.1920 г. у Коўне была падпісаная беларуска-літоўская дамова (глядзі вышэй), а Пурьцкіс, літоўскі міністар замежных спраў, заявіў у інтэрвію з рыскім карэспандэнтам расейскай газеты «Сегодня»³²⁷, што ў выпадку стварэньня незалежнай Беларусі была б магчымай яе фэдэрацыя зь Літвой.

У пачатку 1922 г. склад ураду Ластоўскага ў Коўне быў наступны:

Вацлаў Ластоўскі — прэм'ер-міністар,

Аляксандар Цьвікевіч — міністар юстыцыі,

Жыгалоўскі — міністар нацыянальных меншасцяў і прадстаўнік «Сусьветнай сіяніскай арганізацыі»³²⁸.

Акрамя таго, у склад ураду ўваходзілі інжынэр К. Душэўскі, сябры Рады Рэспублікі Язэп Варонка, Галавінскі, палкоўнік Езавітаў, былы кіраўнік дыпляматычнай і вайскавай місій у Латвіі і Эстоніі, Бароўскі, Ермачэнка і інш.

Кожны захад гэтага ўраду ў галіне замежнай палітыкі быў інспіраваны немцамі пры пасярэдніцтве альбо нават без пасярэдніцтва Ковенскай Літвы. Гэтая залежнасьць вынікала зь фінансавай падтрымкі, якую ўраду Ластоўскага ўдзялялі немцы, а пасля сіяністы. Акрамя таго, гэты ўрад фінансава падтрымліваўся і савецкім урадам.

Як вядома, ноччу з 4 на 5 сакавіка 1922 г. зь Вільні былі выселеныя ў Ковенскую Літву 33 беларускія і літоўскія дзеячы. Сябры Беларускага нацыянальнага камітэту Гарэцкі, Карабач, Краскоўскі, Пракулевіч і іншыя накіраваліся ў Коўна. Як ковенскі ўрад, так і ўрад Ластоўскага прынялі іх вельмі добразычліва. Літоўцы прапанавалі Краскоўскаму заняць пасаду міністра беларускіх спраў пры ковенскім урадзе, але да гэтага рашуча супрацьпаставіўся Ластоўскі. Прычынай яго пратэсту было тое, што Ластоўскі не лічыў Краскоўскага паслухмяным інструмэнтам уласнай палітыкі. На пасадзе беларускага міністра Ластоўскі лічыў за лепшае бачыць Гарэцкага, але як Гарэцкі, так і Краскоўскі прапанаванай пасады не прынялі і выехалі ў Латвію.

Ластоўскі выслаў у Беларускі нацыянальны камітэт Аляксея Палікшу (аднаго з дэпартаваных), які ад імя яго ўраду прасіў паўплываць на Максіма Гарэцкага, каб той прыняў прапанаваны яму партфэль міністра беларускіх спраў. Місія Палікшы не

³²⁷ «Сегодня» — расейская «незалежная дэмакратычная» газета, якая выдавалася ў Рызе ў 1919—1940 гг.

³²⁸ Сусьветная сіяніскай арганізацыя — асноўнае сусьветнае аб'яднаньне прыхільнікаў ідэалёгіі сіянізму.

Створаная ў 1897 г. на І сусьветным сіянісцкім кангрэсе. Мела свае рэгіянальныя арганізацыі практычна ва ўсіх краінах, у якіх існавала значная габрэйская дыяспара. Арганізоўвала выезд габрэяў у Палестыну.

дасягнула мэты, бо Беларускі нацыянальны камітэт ня даў ніякага адказу.

Краскоўскі і Гарэцкі накіраваліся ў Дзвінск, дзе латыскі ўрад прызначыў Краскоўскага на пасаду інспектара беларускіх сярэдніх школаў у Латыскай Рэспубліцы.

Нэгатыўнае стаўленьне беларускіх дзеячоў да Ластоўскага было вынікам палітычнай ролі, якую той адыгрываў на ковенскай тэрыторыі. Атрымліваючы грошы ад літоўскага і нямецкага ўрадаў, Ластоўскі, натуральна, мусіў быць сьляпым інструмэнтам літоўска-нямецкай палітыкі, што не заўсёды адпавядала палітычным памкненьням беларусаў. Акрамя таго, было вядома, што Ластоўскім кіраваў Зуземіль³²⁹, былы настаўнік гімназіі ў Пінску, немец паводле паходжаньня, агент генэрала Людэндорфа.

Такога роду яскравыя факты адпыхнулі ад Ластоўскага частку сумленных беларускіх палітыкаў.

Вынікам гэтага нэгатыўнага стаўленьня да Ластоўскага быў раскол у Беларускім нацыянальным камітэце ў Вільні. Большасць беларускіх эсэраў выйшла з шэрагаў прыхільнікаў Ластоўскага і была гатовая весці культурную працу ў межах польскай дзяржавы. Адным з выразнікаў гэтага згодніцкага кірунку ў адносінах да Польшчы быў Ярэміч, пра канфлікт якога зь Беларускім нацыянальным камітэтам была гаворка раней.

Аднак Ярэміч ня здолеў навязаць свайго пункту гледжаньня ўсяму Нацыянальнаму камітэту.

САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ

Разьдзел XXVIII

Беларуская кампанія да 1920 г. Дэкрэт аб незалежнасьці Беларусі 16.VIII. 1920 г. Зьезд Камуністычнай партыі Беларусі 23.XI. 1920 г. Савет народных камісараў Беларусі. Сэсія Цэнтральнага Выканаўчага камітэту 4.II. 1921 г., справы беларускай мовы і школьніцтва. Інстытут беларускай культуры. Беларуская прэса

Вышэй ужо часткова казалася пра беларуска-савецкія стасункі. Беларуская справа пад савецкай уладай выглядала наступным чынам:

I Усебеларускі зьезд, які адбываўся ў Менску ў сьнежні 1917 г., быў для Саветаў

³²⁹ Зуземіль (Susemihl) Эдмунд (1881 — пасля 1938) — нямецка-беларускі палітычны дзеяч. Перад Першай усясьветнай вайной жыў у Пінску, супрацоўнічаў з газэтай «Наша Ніва». Супрацоўнічаў з германскай выведкай. Валодаў беларускай мовай, дзякуючы чаму падчас Першай усясьветнай вайны быў прызначаны цэнзарам газэты «Гоман». У 1918 г. супрацоўнічаў з Радай БНР. Пасля вайны жыў у Кёнігсбэргу, падтрымліваў сувязі зь беларускімі дзеячамі, у першую чаргу з В. Ластоўскім. Пісаў артыкулы ў выдаваны апошнім часопіс «Крывіч». Імкнуўся наладзіць супрацоўніцтва з II аддзелам польскага Генэральнага штабу. У 1920—1930-я гг. падтрымліваў нямецкіх нацыянал-сацыялістаў.

ГІСТОРЫЯ

вельмі нявыгадны, улічваючы небясьпеку, якая магла ўзьнікнуць у выпадку існавання моцнай, незалежнай і небальшавіцкай беларускай арганізацыі. Гэты зьезд быў расколаты, а затым разагнаны сілай (глядзі вышэй). Непасрэдна на зьездзе пры Савеце народных камісараў быў створаны адмысловы Беларускі народны камісарыят³³⁰. Ён адыграў вялікую прапагандысцкую ролю дзеля прыхільнага стаўленьня да стварэньня Беларускай Савецкай Рэспублікі.

Ацэньваючы стан спраў рэальна, непасрэдная кампанія камісарыяту абмежавалася, бадай што, толькі правядзеньнем у Маскве курсаў беларускай культуры пад назвай «Беларускі народны ўнівэрсытэт», а таксама арганізацыяй школаў для дзяцей беларускіх уцекачоў у Пецяярбургу³³¹. 12.XII.1918 г. быў створаны беларускі ўрад Жылуновіча, а ў Беларусі пачаў усталёўвацца камуністычны лад³³².

1.I.1919 была абвешчана самастойнасьць Беларускай Савецкай Рэспублікі. 2.I.1919 г. урад Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі выдаў маніфэст, у якім заявіў пра ўступленьне Савецкай Беларусі ў фэдэрацыю свабодных народаў Расеі, Латвіі, Літвы і Ўкраіны.

Акрамя гэтага, бальшавікі распачалі вырашэньне зямельнага пытаньня ў Беларусі, але не зусім згодна са спадзяваньнямі беларускага сялянства. Быў распушчаны Беларускі народны камісарыят, які заставаўся пасля I Усебеларускага зьезду 1917 г., і створаны Беларускі пададзел нацыянальных меншасьцяў пры Камісарыяце народнай асьветы ў Маскве. Праца гэтага пададзелу, аднак, абмяжоўвалася амаль выключна рээвакуацыяй беларускіх школаў.

Дзеля захаваньня цэласнасьці выкладаньня матэрыялу на гэтым месцы ўзгадаем пра т. зв. «Літбелрэспубліку» і дапоўнім звесткі пра яе.

Згодна зь незалежніцкім дэкрэтам, Беларуская Савецкая Рэспубліка павінна была складаць незалежны дзяржаўны і нацыянальны арганізм, але як частка агульнай Расейскай Фэдэрацыі. Беларускаясьць гэтай рэспублікі абмяжоўвалася толькі назвай. З мэтай захаваньня адміністрацыйнай еднасьці і непадзельнасьці земляў колішняга «заходняга краю» Беларуская і Літоўская савецкія рэспублікі былі злучаныя ў адну «Літбелрэспубліку», і ўсе кіроўныя беларускія ўстановы былі перанесеныя зь Менску ў Вільню. Заходнім краем называліся землі былых Менскай, Віленскай і Ковенскай губэрняў. Згадаем таксама, што гэта мела месца ў той час, калі ў выніку рэвалюцыі ў Нямеччыне нямецкія войскі вярталіся на сваю радзіму, а бальшавікі займалі пакінутыя немцамі тэрыторыі. Такое становішча трымалася да сярэдзіны красавіка 1919 г. і атрымала назву «літбеларускай эры». 19 красавіка 1919 г. польскія войскі занялі Вільню, а 8.VIII — Менск. Восеньню 1919 г. было заключанае пагадненьне паміж эсэрамі і бальшавікамі.

³³⁰ Відаць, маецца на ўвазе Беларускі нацыянальны камісарыят (Белнацкам) на чале з Аляксандрам Чарвяковым, створаны ў студзені 1918 г. пры Народным камісарыяце па справах нацыянальнасьцяў РСФСР.

³³¹ Так у тэксьце. Насамрэч расейская сталіца тады насіла назву Петраград.

³³² Тут відавочная памылка ў даце. Пытаньне «Стварэньне рабоча-сялянскага ўраду Беларусі» было ўпершыню разгледжана на Першай канфэрэнцыі беларускіх сэкцыяў РКП(б) у Маскве, якая адбывалася 21—23 сьнежня 1918 г. Сам жа ўрад на чале з Жылуновічам быў створаны разам з абвешчаньнем Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь 2 студзеня 1919 г.

Цэнтрабежныя тэндэнцыі, якія па меры разьвіцьця другой расейскай рэвалюцыі пачалі праяўляцца на ўсёй тэрыторыі Савецкай Расеі, прымусілі ўрад Саветаў да саступак на карысьць паасобных народаў. Па меры прасоўваньня польскай арміі на ўсход беларускі рух набыў значэньне козыру, якім кожны з ваюючых бакоў жадаў сябе забясьпечыць. Гэта асабліва выразна стала відаць у Савецкай Расеі пасля паўторнага (1920 г.) заняцьця Менску бальшавікамі, а асабліва пасля заключэньня перамір'я паміж Польшчай і Расеяй. Гэтая новая палітыка Савецкай Расеі ў дачыненні да беларусаў выявілася ў абвяшчэньні ў жніўні 1920 г. незалежнасьці Беларускай Савецкай Рэспублікі. На гэты раз «беларускасьць» гэтай рэспублікі не была толькі фармальнай.

Менавіта 16 жніўня 1920 г. Чычэрын³³³ падпісаў дэкрэт аб незалежнасьці Савецкай Беларусі³³⁴.

Асноўныя пастулаты гэтага дэкрэту былі наступныя:

1. Абвяшчаецца незалежнасьць Беларусі.
2. Дыпляматычнае прадстаўніцтва Беларусі і яе замежная палітыка павінны быць скаардынаваныя з тымі савецкімі рэспублікамі, якія ўжо існуюць ці могуць быць створаныя ў будучыні.
3. Узброеныя сілы новай рэспублікі падпарадкоўваюцца вышэйшаму камандаваньню Чырвонай Арміі на ўвесь час рэвалюцыйных войнаў.
4. Зраўнаньне ў правах насельніцтва, якое размаўляе па-польску, па-беларуску, па-габрэйску і па-расейску.
5. Прыватная ўласнасьць скасоўваецца назаўсёды.
6. Ствараецца Вайсковы Рэвалюцыйны Камітэт зь неабмежаванымі правамі, у склад якога ўваходзяць прадстаўнікі партый:
 - а) Арганізацыі камуністаў Беларусі.
 - б) Прадстаўнікі партыі камуністаў Літвы і Беларусі, а таксама прадстаўнікі «Бунду».
7. Усе ўстановы, якія існуюць у Савецкай Расеі, уключаючы і ЧК³³⁵, ствараюцца ў новай Беларускай Рэспубліцы.

На падставе гэтага трактату ўсе дыпляматычныя прадстаўнікі Беларусі за мяжой мусяць скласьці свае паўнамоцтвы Саветам Беларусі.

Нягледзячы на гэты акт, савецкія ўлады выразна зазначалі, што ніякай акцыі, неадпаведнай прынцыповым падставам савецкага ладу, яны цярэць ня будуць.

³³³ Чычэрын Георгі Васільевіч (1872—1936) — савецкі дзяржаўны дзяяч, дыплямат. Народны камісар замежных спраў РСФСР (з 1922 г. — СССР) у 1918—1930 гг.

³³⁴ Цяжка сказаць, што тут дакладна мелі на ўвазе аўтары «Кароткага нарысу...». Насамрэч другое абвяшчэньне БССР адбылося 31 ліпеня 1920 г., калі сход кіроўных работнікаў кампартыі Літвы і Беларусі, Менскага ВРК і іншых партыйных органаў прыняў «Дэкларацыю аб абвяшчэньні незалежнасьці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі». Чычэрын жа, зьяўляючыся толькі міністрам замежных спраў Савецкай Расеі, натуральна, ня меў паўнамоцтваў падпісаць дэкрэты аб незалежнасьці якіх бы то ні было дзяржаў.

³³⁵ ЧК (Чрезвычайная комиссия, «чрезвычайка») — Надзвычайная камісія па барацьбе з контррэвалюцыйнай і сабатажам — арганізацыя, якая існавала ў Савецкай Расеі ў 1918—1922 гг. і выконвала перш за ўсё карныя функцыі.

Пасля адступлення ў 1920 г. польскіх войскаў за разьмежавальную лінію на тэрыторыі, занятай бальшавікамі, засталіся разнастайныя беларускія элементы, якія непрыхільна ставіліся да савецкай улады.

Бальшавікі, хочучы стварыць сабе прыязны настрой і супернічаць з Польшчай за ўплывы на Беларусь, не душылі беларускі рух, а, наадварот, пачалі падтрымліваць арганізацыі, якія дзейнічалі ў камуністычным духу.

Непасрэдна пасля заняцця ў 1920 г. менскай зямлі войскамі Савецкай Расеі мясцовая адміністрацыйная ўлада была перададзена рэвалюцыйнаму камітэту («Ревком»), які быў вылучаны зь Беларускай камуністычнай партыі. На чале «Ревкома» стаў Чарвякоў, былы сябра Беларускай Сацыялістычнай Грамады, вядомы камуністычны дзяяч.

Сфэра дзейнасьці беларускага «Ревкома» была аналягічная зь дзейнасьцю губэрнскіх «ревкомов».

Выразныя тэндэнцыі да выкарыстаньня беларускай справы ў якасьці інструмэнту польскай палітыкі зрабілі зь яе фактар, які выкарыстоўваўся ў савецкай кампаніі супраць Польшчы. Чаго ня выкарысталі палякі, тое намагаліся выкарыстаць бальшавікі. Савецкі ўрад быў дакладна паінфармаваны аб факце, што большая частка беларускіх дзеячоў, якія ў 1918 г. чакалі, што Польшча пасля заняцця ўсходніх земляў пажадае энэргічна разьвіваць беларускі рух, у 1920 г. гэтую веру страцілі.

З мэтай прыцягненьня гэтых дзеячоў на свой бок урад Саветаў прадэманстраваў у гэты час прыхільнасьць да беларускага адраджэнскага руху. Ён абвясціў самастойнасьць Беларускай Савецкай Рэспублікі, зрабіў беларусам значныя культурна-нацыянальныя саступкі.

Згодна з усім тым, што было вышэй сказана пра больш сур'ёзнае стаўленьне бальшавікоў да беларускага руху, яны 15.VIII.1920 г. пачалі выдаваць па-беларуску штодзённую газэту «Савецкая Беларусь»³³⁶, а таксама дазволілі дзейнасьць найбольш шматлікай беларускай партыі — эсэраў.

23.XII.1920 г. адбыўся I зьезд Камуністычнай партыі Беларусі³³⁷. Гэты зьезд павінен быў даць імпульс да арганізацыі рабочых і сялянскіх саветаў у правінцыі. У арганізацыйны пэрыяд, падчас выбараў у згаданыя саветы, адбылася першая сутычка беларускіх камуністаў, якія падтрымліваліся габрэямі і расейцамі, зь беларускімі эсэрамі. Вынікам гэтай сутычкі быў шэраг рэпрэсіяў, якія зрабілі немагчымым апанаваньне правінцыйных саветаў партыяй сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

13.XII.1920 г. адбыўся Ўсебеларускі зьезд Саветаў, які абвясціў існаваньне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі³³⁸. На гэтым зьездзе быў выбраны

³³⁶ «Савецкая Беларусь» — штодзённая грамадзка-палітычная газэта, якая выдавалася на беларускай мове з 1920 да 1933 г. 15 жніўня 1920 г. — гэта дата, пачынаючы зь якой газэта выходзіла ў Менску і стала афіцыйным органам Рэўкаму БССР. Але яшчэ да гэтага, з 1 лютага 1920 г., двухтыднёвік пад такой назвай выдаваўся Беларускай рэдакцыйнай калегіяй ЦК КП(б)Б Літвы і Беларусі ў Смаленску (усяго выйшла 10 нумароў).

³³⁷ Насамрэч тут ідзе гаворка пра III зьезд КП(б)Б, які адбыўся 22—26 лістапада 1920 г.

³³⁸ Другі Ўсебеларускі зьезд Саветаў праходзіў у Менску з 13 па 17 сьнежня 1920 г. Ён прыняў дадаткі да Канстытуцыі ССРБ 1919 г., згодна зь якімі вызначалася новая структура кіраваньня рэспублікай.

Цэнтральны Выканаўчы Камітэт Саветаў Беларусі (ЦВК БССР), якому перадаў уладу ранейшы «Ревком».

Зьезд ратыфікаваў дамову аб часовым перамір'і РСФСР з Польшчай і даў паўнамоцтвы маскоўскаму Савету народных камісараў на правядзенне далейшых перамоваў з Польшчай у Рызе.

Акрамя таго, аднагалосна і без дыскусіяў была прынятая канстытуцыя Савецкай Беларусі, распрацаваная на аснове канстытуцыі Савецкай Расіі. Далей было прынятае рашэнне насуперак камуністычнай палітыцы з улікам выключных умоваў Беларусі надзяліць зямлёй малазямельных і беззямельных за кошт колішніх памешчыцкіх абшараў. Пры матывацыі гэтай пастановы было выразна адзначана, што надзяленне сялян зямлёй забярэ ў Польшчы ўплыў на Беларусь.

У далейшым разьвіцці падзеяў, нягледзячы на пэўныя ваганні пры вырашэнні зямельнага пытання згодна з патрэбамі сялянства, гэты фактар, які ўскладняў разуменне беларусаў з Польшчай і рабіў магчымым вырашэнне беларускага пытання з апорай на Саветы, вельмі палегчыў супрацоўніцтва беларускіх незалежнікаў з урадам Саветаў.

Пытанні беларускай мовы, адукацыі і выдавецкай справы на гэтым зьездзе не закраналіся.

На згаданым зьездзе прысутнічалі прадстаўнікі тых павеатаў, якія з гэтага часу павінны былі ўваходзіць у склад Беларускай Рэспублікі, а менавіта: 1) Бабруйскага, 2) Барысаўскага, 3) Ігуменскага, 4) Менскага, 5) Мазырскага і 6) Слуцкага.

Акрамя таго, у гэтым зьездзе бралі ўдзел камуністы (у колькасці 150 чалавек), беспартыйныя (у колькасці 24 чалавекі) і эсэры. Эсэры пасля рэпрэсіяў, якія адбыліся ў сувязі з жаданнем апанавання імі сялянскіх саветаў, бралі ўдзел у зьездзе пераважна як беспартыйныя.

Непасрэдна пасля зьезду Цэнтральны выканаўчы камітэт саветаў Беларусі прызначыў Савет народных камісараў Беларусі ў наступным складзе:

Чарвякоў (беларус) — старшыня Савету народных камісараў,

Адамовіч (беларус) — камісар унутраных і ваенных спраў,

Ігнатоўскі (беларус) — камісар асветы,

Славінскі³³⁹ (паляк) — камісар земляробства,

Кнорын³⁴⁰ (латыш) — камісар замежных спраў,

Адамайціс³⁴¹ (расеец) — камісар харчовага забеспячэння.

³³⁹ Славінскі (Качароўскі) Адам (1885—1937) — дзяржаўны дзяяч БССР, паводле паходжання паляк. З 1921 г. наркам земляробства БССР, у 1924—1928 гг. прадстаўнік КПЗБ пры ЦК КП(б)Б, узначальваў Бюро дапамогі КПЗБ.

³⁴⁰ Кнорын Вільгельм (1890—1938) — савецкі дзяржаўны і партыйны дзяяч. У 1917—1918 гг. сакратар Паўночна-Заходняга абласнога камітэту РКП(б). У 1919—1920 гг. сакратар ЦК КП(б) Літ, у 1920—1922 гг. сакратар ЦБ КП(б)Б, у 1927—1928 гг. першы сакратар ЦК КП(б)Б.

³⁴¹ Адамайціс Іосіф Адамавіч (1896—1938) — дзяржаўны дзяяч БССР. Са жніўня 1920 па сакавік 1924 гг. наркам харчавання БССР. З красавіка 1924 г. намесьнік упаўнаважанага Наркамату зьнешняга гандлю СССР па БССР. Зь ліпеня 1924 г. старшыня Віцебскага акрвыканкаму. З траўня 1926 г. наркам зьнешняга і ўнутранага гандлю БССР. Са сьнежня 1928 г. на адказных пасадах у Маскве. Рэпрэсаваны.

ГІСТОРЫЯ

На чале Надзвычайнай камісіі (ЧК) стаў Ротэнбэрг³⁴² (габрэй). Усе пералічаныя, за выключэннем Чарвякова і Ігнатоўскага, ня ведалі беларускай мовы.

Згаданыя дзеячы-беларусы змагаліся з русіфікацыйнымі тэндэнцыямі, праводзілі беларусізацыю кіроўных устаноў камісарыятаў асьветы, сельскай гаспадаркі і за межных спраў, якія перайшлі на беларускую мову. У астатніх камісарыятах выкарыстоўвалася расейская мова.

Апарат беларускага ўраду быў арганізаваны вельмі хутка. У камісарыятах, шматлікіх камісіях і аддзелах працавалі некалькі тысяч чалавек. Найбольшы адсотак складалі габрэі, палякі і расейцы, і толькі пасья ішлі беларусы. Пры гэтым беларусы працавалі перш за ўсё ў камісарыятах асьветы, сельскай гаспадаркі і за межных спраў.

Пытаньнямі асьветы і культуры, якія І зьезд не закранаў, занялася толькі сэсія Цэнтральнага выканаўчага камітэту 4.ІІ.1921 г.³⁴³. На гэтым паседжаньні абмяркоўваліся патрэбы школьніцтва, выдавецтваў, а таксама беларускай культуры. Абмеркаваньне пералічаных пытаньняў мела месца пад уплывам усё больш частых патрабаваньняў іх вырашэньня, якія высоўвалі беларускія эсэры, а таксама з-за ўсё большага росту беларускіх уплываў у Сярэдняй Літве і энэргічнай кампаніі Ластоўскага ў Коўне.

На згаданай сэсіі адзіны нацыянальна настроены і шчыра адданы беларускаму руху камуніст Жылуновіч правёў зацятую палемічную барацьбу з праціўнікамі правоў беларускага народу і мовы. У гэтай барацьбе Жылуновічу дапамаглі атрыманыя непасрэдна перад сэсіяй інструкцыі з Масквы, т. зв. «Тэзы Сталіна», прынятыя за тым X зьездам Камуністычнай партыі³⁴⁴. Намесьнік камісара асьветы Фрумкіна³⁴⁵ выказалася за падтрымку беларускай мовы ў адукацыі, але супраць увядзеньня яе ў дзяржаўныя ўстановы. Яна, аднак, прызнала патрэбу валоданьня беларускай мовай чыноўнікамі, якія пры выкананьні сваіх службовых абавязкаў сутыкаюцца з насельніцтвам.

У выніку сэсія 4.ІІ.1921 г. прыняла наступную пастанову:

Пацьвярджаючы дэкрэт Саўнаркаму Літбел ад 1919 г., які датычыць расейскай, габрэйскай і польскай моваў, поўнасьцю прызнаючы заканадаўства Савецкай

³⁴² Ротэнбэрг Аляксандар Іосіфавіч (1886 — пасья 1939) — савецкі чэкіст, у 1920—1921 гг. старшыня ЧК БССР. Пасья працаваў за межамі Беларусі.

³⁴³ Насамрэч гэтая сэсія адбылася не 4, а 5 лютага 1921 г.

³⁴⁴ X зьезд РКП (б) праходзіў з 8 па 16 сакавіка 1921 г. у Маскве. Сталін выступаў на ім з дакладам «Аб чарговых задачах партыі ў нацыянальным пытаньні». У выніку зьезд канстатаваў, што сутнасьць нацыянальнага пытаньня — у ліквідацыі палітычнай, сацыяльна-эканамічнай і культурнай адсталасьці раней прыгнечаных народаў, у наданьні ім магчымасьці «дагнаць цэнтральную Расею і ў дзяржаўных, і ў культурных, і ў гаспадарчых адносінах».

³⁴⁵ Фрумкіна Марыя (пс. Эстэр) (1880—1941) — нараджэнка Менску, актыўная ўдзельніца рэвалюцыйнага руху ў Расеі. З 1901 па 1919 гг. была адным зь лідэраў Бунду, пасья далучылася да Камуністычнай партыі. З восені 1920 г. займала пасаду наркама асьветы БССР. З 1921 г. кіравала габрэйскай сэкцыяй маскоўскага Камуністычнага ўнівэрсытэту нацыянальных меншасьцяў Захаду імя Ю. Мархлеўскага, у 1925—1936 гг. была рэктарам гэтага ўнівэрсытэту. Рэпрэсаваная.

Расей ў справе асьветы нацыянальных меншасцяў і ўхваляючы палітыку Беларускага камісарыяту асьветы — Цэнтральны выканаўчы камітэт Беларусі загадвае:

*Камісарыяту асьветы ўзмацніць працу на мове пераважнай большасці насельніцтва — беларускай мове. Камісарыят асьветы павінен у сваёй працы безумоўна кіравацца прынцыпам сыстэматычнага і паступовага пераходу навучання ў установах, у якіх выхоўваюцца беларускія дзеці, на іх матчыну беларускую мову. Для выканання гэтага павятовыя аддзелы асьветы павінны распачаць рэалізацыю пераходу на беларускую мову яшчэ ў бягучым годзе (1921 — **заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**).*

Камісарыят асьветы як мага хутчэй павінен прыступіць да падрыхтоўкі настаўнікаў, якія змогуць навучаць па-беларуску. Акрамя ўжо наяўных курсаў у Менску належыць яшчэ ў бягучым годзе арганізаваць курсы ў кожным горадзе. Павінны быць створаныя адмысловыя дадатковыя курсы беларускай мовы для працаўнікоў асьветы з тых школаў, у якіх навучаюцца дзеці беларусаў. Інстытут нацыянальнай асьветы і трохгадовыя курсы ў Бабруйску і Барысаве павінны быць паступова пераўтвораныя ва ўстановы, якія рыхтавалі б настаўнікаў беларускай мовы. Ва ўсіх школах другой ступені (сярэдных), прафэсійных падрыхтоўчых курсах, інструктарскіх курсах, спецыяльных і вышэйшых навуковых установах Беларусі, незалежна ад мовы выкладання, уведзіцца абавязковае вывучэнне беларускай мовы як асобнага прадмету.

Камісарыят асьветы і ягоныя органы, а асабліва Дзяржвыдат, павінны звярнуць сур'ёзную ўвагу на выданне літаратуры на мясцовых мовах. Дзяржаўнае выдавецтва і літаратурна-выдавецкі аддзел Народнага камісарыяту асьветы да 15 лютага павінны прадставіць плян выданняў па-беларуску. Згаданыя выдавецтвы мусяць штодзень здаваць справаздачу Цэнтральному выканаўчаму камітэту аб ходзе працы.

Цэнтральны выканаўчы камітэт выдзяляе 10 мільёнаў на заснаванне ў Менску Цэнтральнай беларускай бібліятэкі. Адначасова асыгнуецца 5 мільёнаў на выданне ўзнагарод аўтарам найлепшых беларускіх падручнікаў, а таксама 2 мільёны ў распараджэнне камісарыяту асьветы на падтрымку немажможных аўтараў і навукоўцаў, якія пішуць на мясцовых мовах³⁴⁶.

Аднак гэтая важная ў праўных адносінах пастанова, якая давала вялікія магчымасці для разьвіцця беларускай мовы, ажыццяўлялася вельмі павольна³⁴⁷.

³⁴⁶ Гэтая ў арыгінале расейскамоўная пастанова ў «Кароткім нарысе...» падаецца зь нязначнымі скарачэннямі.

³⁴⁷ Уся пастанова ад 4.ІІ.1921 г. была толькі дэмагогіяй, бо 28.VII.1926 г. Нацыянальная камісія ЦВК Беларусі, абшпіраючыся на рашэнні ІІ сесіі ЦВК аб прызначэнні на 15.VII.1925 г. тэрміну пераходу цэнтральных устаноў на беларускую мову, паставіла звольніць тых чыноўнікаў, якія не навучыліся беларускай мовы. Акрамя таго, толькі ў лістападзе — снежні 1926 г. адбылася канфэрэнцыя ў справе ўстаўлення беларускага правапісу (гл. ніжэй) (**заўвага аўтара «Кароткага нарысу...»**).

ГІСТОРЫЯ

Вельмі сьціплыя матэрыяльныя сродкі, а таксама перашкоды, якія чыніліся русіфікатарамі-камуністамі, дазволілі да 15.IV.1921 г. арганізаваць толькі настаўніцкія курсы для беларусаў, а таксама ўвесці беларускую мову ў якасьці асобнага прадмету ў некаторыя навуковыя ўстановы.

На беларускіх курсах для дзяржаўных функцыянераў было адзначана вельмі малое наведваньне.

Створаны 23 студзеня 1921 г. Інстытут беларускай культуры атрымаў сур'эзнае фінансаваньне, якое зрабіла магчымым даволі актыўную выдавецкую кампанію. У ім працавалі беларускі камуніст Жылуновіч, а таксама Бадунова, Бядуля, Янка Купала, Лёсік, Некрашэвіч і Родзевіч.

У вайскавай галіне нацыянальныя пастуляты, якія пастаянна высоўваліся беларускімі эсэрамі, ня браліся пад увагу нават у самай малой ступені. Так званыя тэрытарыяльныя палкі нічым не адрозьніваліся ад іншых савецкіх палкоў — у іх поўнасьцю панавала расейская мова.

У асьветнай і культурнай галінах трэба адзначыць наступныя здабыткі, якія, апрача пералічаных, мелі месца ў гэты час:

Пры Камісарыяце асьветы ў Менску паўстала камісія для стварэньня беларускай навуковай тэрміналёгіі (сярод іншых была створаная матэматычная тэрміналёгія). У Менску быў адчынены Беларускі ўнівэрсытэт, на чале якога сталі беларусы, якія дагэтуль працавалі ў Маскоўскім ўнівэрсытэце, — Пічэта, Турук³⁴⁸ і Янчук³⁴⁹. У 1921/22 навучальным годзе ў гэтым ўнівэрсытэце былі наступныя факультэты:

- 1) мэдыцыны,
- 2) рабочы,
- 3) гуманітарна-грамадзкі:
 - a) прававая сэкцыя,
 - b) эканамічная сэкцыя,
 - c) філязофская сэкцыя,
 - d) пэдагагічная сэкцыя.

Колькасьць слухачоў у 1921/22 навучальным годзе была наступная:

- 1) на гуманітарна-грамадзкім факультэце — 800 чалавек,
- 2) на рабочым факультэце — 285 чалавек,
- 3) на факультэце мэдыцыны — 280 чалавек.

Разам: 1365 чалавек,

а таксама 17 прафэсараў.

Акрамя Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту, у Менску стварыўся Беларускі дзяржаўны політэхнічны інстытут з шасьцю факультэтамі, на якіх вучыліся 624 слухачы.

³⁴⁸ Турук Фёдар (1889—1960) — беларускі гісторык і грамадзка-палітычны дзяяч. З сакавіка 1918 г. загадчык аддзелу Беларускага нацыянальнага камісарыяту. З 1919 г. загадчык беларускага пададдзелу аддзелу асьветы нацыянальных меншасьцяў Наркамату асьветы РСФСР. У 1921 г. выдаў кнігу «Белорусское движение: Очерк истории национального и революционного движения белоруссов».

³⁴⁹ Янчук Мікалай (1859—1921) — беларуска-ўкраінска-расейскі вучоны славіст і пісьменьнік. У 1918—1921 гг. сябра Беларускага навукова-тэхнічнага таварыства ў Маскве. Удзельнічаў у працы камісіі па арганізацыі Беларускага ўнівэрсытэту, у 1921 г. прафэсар катэдры беларускай літаратуры і этнаграфіі БДУ.

КАРОТКІ НАРЫС БЕЛАРУСКАГА ПЫТАННЯ

Разам у абедзвюх вышэйшых навучальных установах у той час вучыліся 1989 чалавек.

У 1921/22 г. у Менску існавалі наступныя прафэсійныя школы:

№№ пп/п	Назва школы	Тэрмін навучання	Колькасць навучэнцаў	Колькасць выкладчыкаў	Мова выкладання
1	Першы педагагічны тэхнікум	4 гады	480	16	расейская
2	Другі педагагічны тэхнікум	4 гады	330	25	расейская і беларуская
3	Габрэйскі тэхнікум	4 гады	160	39	габрэйская
4	Беларускія 10-месячныя настаўніцкія курсы	10 месяцаў	80	15	беларуская
5	9-месячныя курсы для выкладчыкаў	9 месяцаў	60	18	беларуская
6	Польскія педагагічныя курсы	2 гады	59	8	польская
7	Курсы выхавання і павышэння кваліфікацыі	1 год	100	15	Беларуская і расейская
Разам			1269	136	

Акрамя таго, 6-тыднёвыя курсы для настаўнікаў, разлічаныя на 250 чалавек кожныя, былі адкрытыя ў Барысаве і Слуцку. Кіраўнікамі гэтых курсаў былі Лёсік і прафэсар Пічэта.

Агульная адукацыя выглядала вельмі сціпла. Недахоп настаўніцкіх сілаў, падручнікаў, а таксама прыдзіркі і супрацьдзеянне ідэі беларускага школьніцтва з боку расейскай правінцыйнай інтэлігенцыі былі галоўнымі прычынамі слабога развіцця гэтай галіны працы беларускага руху.

У Менску існавала 11 школаў I ступені (агульныя) з 66 настаўнікамі, 1 школа II ступені (сярэдня) з 12 настаўнікамі.

У Бабруйскім павеце — 13 школаў I ступені, 1 школа II ступені.

У астатніх паветах колькасць школаў дакладна не ўстаноўленая, аднак ні ў адным з іх яна не перавышала дзесяці.

Трэба зазначыць, што патрэба ў настаўніках-беларусах пастаянна павялічвалася, а старэйшае насельніцтва вучылася граматыцы беларускай мовы ў культурна-асветных гуртках, якія ўсё болей распаўсюджваліся і набывалі папулярнасць.

У культурнай галіне належыць зазначыць, што ў 1921 годзе ў Эстонію і Латвію былі высланыя беларускія камісіі з задачай зрабіць замовы на беларускія друкаваныя выданні, сярод іншага і на школьныя падручнікі ў вельмі вялікай колькасці. Акрамя таго, былі прыкладзеныя вялікія намаганні, каб вярнуць рассяяных на тэрыторыі Савецкай Расеі беларускіх дзеячоў і народных настаўнікаў. Так, сярод іншых вярнуўся ў Беларусь вядомы беларускі паэт Якуб Колас.

ГІСТОРЫЯ

Былі заснаваныя новыя выданьні: «Культура и школа Советской Белоруссии»³⁵⁰, а таксама «Зорка»³⁵¹, мясячнік для дзяцей пад рэдакцыяй Э. Бядулі.

Быў павялічаны наклад штодзённай газэты «Савецкая Беларусь» і ў значнай ступені былі ліквідаваныя перашкоды для яе распаўсюджваньня.

Беларускі тэатар і хор Тэраўскага³⁵² атрымалі некаторыя матэрыяльныя падставы для свайго далейшага разьвіцьця.

Быў арганізаваны Дом беларускага артыста, а таксама Дом беларускага мастацтва.

У Маскве быў выдадзены ў перакладзе на расейскую мову томік паэзіі Янкі Купалы³⁵³.

Беларускую прэсу прадстаўляў тыднёвік «Вольны сыцяг»³⁵⁴, рэдагаваны Янкам Купалам, а таксама штодзённік «Савецкая Беларусь».

У 1921 г. публіцысты зь лягеру Найвышэйшай Рады і эсэраў пісалі патрыятычныя артыкулы савецкай афарбоўкі, часткова дзеля атрымання ўхвалення аддзелу прэсы. Размяшчалася шмат інфармацыі з Ковенскай і Сярэдняй Літвы, перадрукі з «Нашай думкі». «Савецкая Беларусь» уважліва сачыла за разьвіцьцём беларускага руху ў Польшчы, сувора крытыкуючы стаўленьне Польшчы да Беларусі. Рэпрэсіі і перашкоды для разьвіцьця беларускага руху польскім урадам скрупулёзна выкарыстоўваліся беларускімі публіцыстамі і былі матэрыялам для агітацыйных анты-польскіх артыкулаў.

У палітычнай сфэры беларускі рух ня меў вельмі лёгкіх умоваў існаваньня. Нягледзячы на дзяржаўнае распаўсюджваньне, рэдакцыя «Савецкай Беларусі» (якая выходзіла накладам у 3000 паасобнікаў) мела пастаянныя канфлікты з аддзелам прэсы, які прыдзіраўся да яе і папракаў у шавіністычных тэндэнцыях.

Жыцьцё палітычных партыяў у 1921 г. рабілася ўсё цяжэйшым. Некаторыя зь іх, напрыклад, Хрысьціянска-дэмакратычная злучнасьць, пасля выезду ў Польшчу кс. Абрантовіча, кс. Цікоты³⁵⁵, а таксама цэлага шэрагу найбольш здольных сябраў партыі, зусім не вялі працы, баючыся нават браць удзел у беларускіх набажэнствах.

Амаль усе лідэры сацыял-дэмакратаў эмігравалі на тэрыторыю Сярэдняй Літвы альбо ў Польшчу. Сябра Найвышэйшай Рады Лёсік ня браў удзелу ў палітычным жыцьці, а старшыня Найвышэйшай Рады Серада выехаў у Маскву, баючыся, каб

³⁵⁰ «Культура и школа Советской Белоруссии» — часопіс, 2 нумары якога былі выдадзеныя ў Менску ў 1919 і 1921 гг.

³⁵¹ Маецца на ўвазе дзіцячы часопіс «Зоркі», які выдаваўся ў Менску Наркаматам асьветы Беларусі зь лютата 1921 да чэрвеня 1922 г.

³⁵² Тэраўскі Ўладзімер (1871—1938) — беларускі харавы дырыжор, кампазытар. Пасля ўтварэньня Беларускага дзяржаўнага тэатру ў Менску (БДТ — 1) яго галоўны хормайстар. У 1920-я гг. кіраваў харавымі калектывамі пры БДУ, Менскім пэдтэхнікуме, супрацоўнічаў з музычнай сэкцыяй Інбелкульту.

³⁵³ Маецца на ўвазе зборнік вершаў Я. Купалы «Избранные произведения в переводах русских поэтов», выдадзены ў Маскве ў 1919 г.

³⁵⁴ «Вольны сыцяг» — літаратурна-мастацкі часопіс, які выходзіў у Менску ў верасьні 1920 — студзені 1922 гг. Усяго выйшла 9 нумароў.

³⁵⁵ Цікота Андрэй (1891—1952) — беларускі рэлігійны і культурна-грамадзкі дзяяч, каталіцкі сьвятар. Адзін з заснавальнікаў Беларускай хрысьціянскай дэмакратычнай злучнасьці. Пасля 1923 г. жыў у Друйскім кляштары айцоў марыянаў, у 1933—1939 гг. двойчы абіраўся генэралам ордэну айцоў марыянаў у Рыме.

чым-небудзь не зьвярнуць на сябе ўвагу «чрезвычайкі»³⁵⁶.

Удзел у палітычным жыцці бралі толькі беларускія эсэры, якія, карыстаючыся сваім напаяўлегальным становішчам, паступова апанавалі школьніцтва ў Беларусі, не губляючы, аднак, і кантакту зь сялянствам. Таму эсэры былі галоўным аб'ектам рэпрэсіяў з боку «чрезвычайкі». У сярэдзіне лютага 1921 г. былі арыштаваныя ўсе лідэры партыі — Трафімаў, Бадунова, Мамонька, а таксама 150 сябраў партыі ў правінцыі. У красавіку 1921 г. усе яны былі выпушчаныя на волю, аднак заставаліся пад пільным наглядом. У гэты час сярод эсэраў пазначыўся раскол, бо большая іх частка, ідучы за настроямі сялянства, не пагаджалася на занадта малую, у складзе шасці паветаў, тэрыторыю Савецкай Беларусі.

У Беларускай камуністычнай партыі ў тым самым 1921 г. беларусаў было вельмі мала. Пераважную большасць сябраў партыі складалі расейцы, а пасля зліцця камуністычнай партыі з Бундам таксама і габрэі. Акрамя Чарвякова, Ігнатоўскага, Жылуновіча, адданых нацыянальнай справе, выбітных індывідуальнасьцяў беларускія камуністы ня мелі. У гэты самы час было арганізавана афіцыйнае прадстаўніцтва Савету народных камісараў Савецкай Беларусі ў Маскве, на чале якога стаў камуніст-беларус Мароз³⁵⁷, а ягоным намесьнікам быў беларускі дзеяч Бурбіс.

Настрой беларускай вёскі ў пачатку 1921 г. рабіўся ўсё болей варожы да камуністаў. Прычынай гэтага былі велізарныя бяспраўныя рэквізыцыі на карысьць войска. Яны часта выклікалі ўзброены супраціў. У выніку карных экспэдыцыяў у лясах ствараліся банды т. зв. «зялёных»³⁵⁸.

Падзел зямлі, ухвалены зьездам беларускіх саветаў, выкананы ня быў. Насельніцтва чакала прыходу беларускіх войскаў з Польшчы. Генэрал Балаховіч быў вельмі папулярны. Чакалі, што ён вызваліць Беларусь з бальшавіцкай няволі.

Пажары савецкіх харчовых складаў, тартакоў, млыноў, фабрык паўтараліся ўсё часцей.

У такой атмасфэры савецкая ўлада не адчувала сябе ўпэўнена і знаходзілася бы на вулькане. Гарадзкае насельніцтва таксама чакала новых падзеяў і верыла ў банкруцтва тагачаснага стану рэчаў.

Калі казаць пра настроі насельніцтва ў Савецкай Беларусі, дык трэба адзначыць «зялёную» і «чырвоную» арыентацыі.

Арыентацыі «зялёных» прытрымліваліся ўсе незадаволеныя савецкім ладам і вельмі шматлікія дэзэртэры. Яны верылі ў нетрываласьць міру, які існаваў пасля падпісаньня Рыскай дамовы, і ў выгнаньне бальшавікоў за Дняпро беларускімі войскамі, якія фармаваліся ў лясах. Яны верылі ў стварэньне беларускай дзяржавы, «у якой ніхто ня будзе рэквізаваць і якая будзе ў саюзе з Польшчай». Акрамя дапамогі з боку «зялёных» войскаў, сфармаваных у нэўтральнай паласе, беларусы разьлічвалі

³⁵⁶ Насамрэч Янка Серада жыў і працаваў у Менску.

³⁵⁷ Мароз Міхаіл (1895—1947) — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. У 1921—1924 гг. паўнамоцны прадстаўнік БССР пры ўрадзе РСФСР, адначасова загадчык беларускага сэктару Камуністычнага ўнівэрсытэту нацыянальных меншасьцяў Захаду. У 1925—1928 гг. кіраўнік спраў СНК БССР.

³⁵⁸ «Зялёныя» (зялёнаармейцы) — пашыраная назва на тэрыторыі былой Расейскай імперыі ў гады Грамадзянскае вайны асобаў, якія хаваліся ў лясах ад вайсковай службы і стваралі ўласныя вайсковыя фармаваньні дзеля барацьбы з бальшавікамі.

ГІСТОРЫЯ

на дапамогу Польшчы, а таксама т. зв. тэрытарыяльных палкоў, мабілізаваных у Беларусі.

Эсэры высоўвалі ў якасці саюзніка Літву. Меншасць з Бадуновай на чале прапагандавала саюз з Савецкай Расеяй, але толькі пасля спынення савецкай акупацыі і пашырэння межаў Беларусі на ўсход і на захад.

«Чырвоная» арыентацыя мела выгокі і прыхільнікаў у камуністычных вайсковых сферах. Для аслаблення польскай арыентацыі ў прэсе шырока асвятляліся антыбеларускія рэпрэсіі на тэрыторыі Польшчы, сялянскія бунты, якія павінны былі прывесці да антыпольскага паўстання з мэтай аб'яднання ўсёй Беларусі пад уладай Саветаў. Гэты кірунак быў інспіраваны маскоўскімі ўладамі. Нягледзячы на гэта, сярод сялян панавалі нянавісьць да бальшавікоў і сабатаж.

У 1921 г. у ніводным з шасці беларускіх паветаў не была выкананая т. зв. «*продрозвёрстка*», г. зн. дзяржаўная харчовая пастаўка. Нягледзячы на шырокую агітацыю і ўжыванне карных экспедыцыяў, удалося атрымаць усяго толькі палову вызначанай колькасці збожжа. Супраціў сялян настроіў бальшавіцкую адміністрацыю настолькі пэсымістычна, што тром паветам — Бабруйскаму, Мазырскаму і Слуцкаму — даравалі невыкананне павіннасці.

Вясковае насельніцтва асабліва зьненавідзела камуністаў-габрэяў, якія пасля зьліцця камуністычнай партыі з Бундам мелі вялікую перавагу на адміністрацыйных пасадах. Пры рэквізыцыйнай працы ў вёсках шмат габрэяў-камуністаў забівалі, таму нават была прынятая партыйная пастанова, каб габрэяў-камуністаў у вёскі не накіроўваць.

Пэўнае змякчэнне стаўлення беларускай вёскі да бальшавікоў адбылося пасля пачатку ажыццяўлення зямельнай рэформы (пастанова II Усебеларускага зьезду³⁵⁹). Зямельную рэформу пачалі рэалізоўваць у найбольш упартых паветах — Ігуменскім і Менскім, што значна зменшыла рэвалюцыйныя настроі насельніцтва. Акрамя таго, баючыся паўстання, маскоўскія савецкія ўлады былі вымушаныя выдзеліць беларусам дапамогу падчас сяўбы. Да 30.IV.1921 г. гэтая дапамога выявілася ў наступным: 304 вагоны аўса, 18 вагонаў проса, 6 вагонаў грэчкі, 3885 пудоў агароднага насення, 1122 плугі, 40 жнярарак, 20 малатарняў, 60 сеялак, 15 сячкараў, 62 000 зубоў для барон і 25 000 кос.

³⁵⁹ Так у арыгінале. Маецца на ўвазе II Усебеларускі зьезд Саветаў.

БЕЛАРУСКІЯ СПРАВЫ Ў ПОЛЬШЧЫ Ў 1922—1927 ГГ.

Разьдзел XXIX

Сойм 1922 г. і беларуская кампанія

Пастанова Віленскага сойму, якая далучала Віленскую зямлю да Польшчы, акрамя пратэстаў, выклікала ўзмоцненую антыпольскую кампанію. Разгарэлася агітацыя. Па вёсках і ў мястэчках арганізаваліся эсэраўскія рэвалюцыйныя ячэйкі. Розныя беларускія легальныя грамадзка-культурныя ўстановы дзейнічалі галоўным чынам супраць Польшчы і служылі ў якасьці сеткі эсэраўска-агітацыйнай арганізацыі і асновы для канспірацыйнай працы. Праводзілі апошнюю розныя прыезджыя бальшавіцкія камісары. Таковую ролю выконваў галоўным чынам беларускі каапэратыў «Зара», які меў свае аддзелы ў павятовых гарадох Віленшчыны, па вёсках і мястэчках. Рыхтавалася ўзброенае паўстаньне ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне. Ствараліся дывэрсійныя банды, якія на польска-савецкім памежжы рабілі ўзброеныя напады. Грошы на гэтую мэту і агітацыйная літаратура ішлі зь Менску і з Коўна, ці, дакладней, праз Коўна — з Бэрліну. Беларуская прэса ў дачыненні да Польшчы займала непрымірымую пазыцыю.

У гэты час, восеньню 1922 г., адбываліся выбары ў Варшаўскі сойм на ўсёй тэрыторыі Рэспублікі. Беларусы падчас выбараў у Віленскі сойм пераканаліся, што пазыцыя байкоту не прыводзіць да жаданага выніку. Выбары ў Віленскі сойм часткова адбыліся бязь іх удзелу (галасавала 64 % насельніцтва), і справа Віленшчыны была вырашаная насуперак волі найбольш зацятых беларусаў. У выбарчай кампаніі ў Варшаўскі сойм было вырашана ўзяць найактыўнейшы ўдзел і напружыць усе свае сілы, каб у як мага большай колькасьці ўвайсьці ў яго.

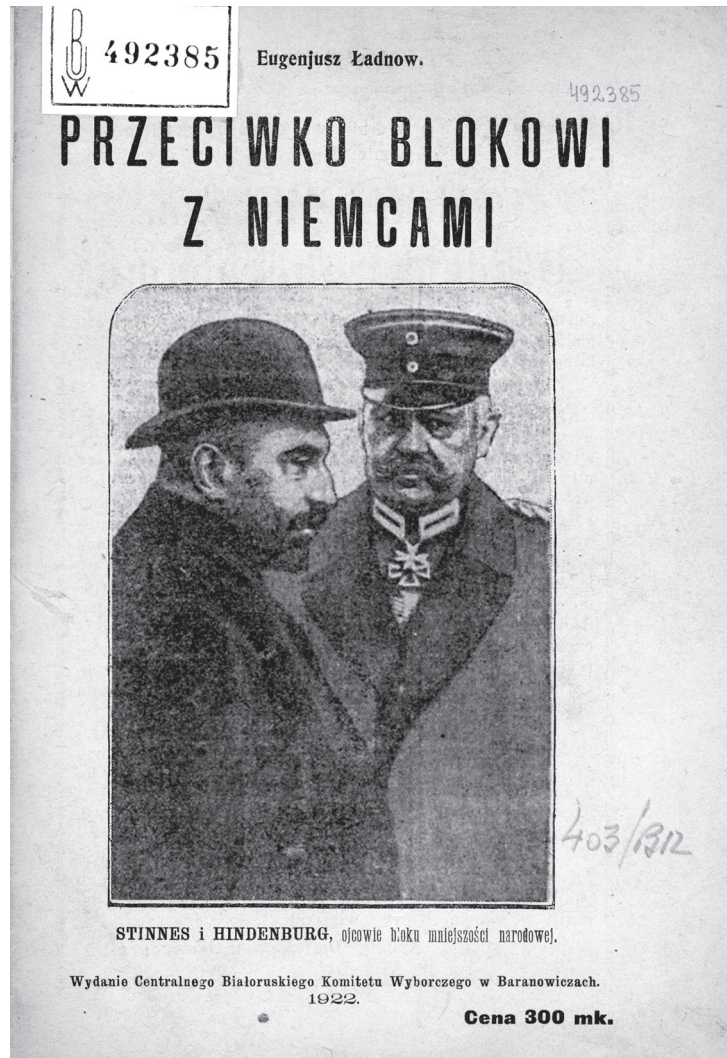
Супольна створаны беларусамі, украінцамі і габрэямі выбарчы блёк³⁶⁰ скіраваў на крэсы сотні агітатараў нацыянальных меншасьцяў, і пры дапамозе габрэйскіх, бальшавіцкіх і нямецкіх грошай павёў сялянскія масы і габрэйскае насельніцтва да выбарчых урнаў пад знакам сьпісу № 16.

Зь беларускага боку ў агітацыі бралі ўдзел настаўніцтва, платныя агенты, нават вучні Праваслаўнай духоўнай сэмінарыі, спэцыяльна вызваленыя ад заняткаў і разасланыя па вёсках. Усёй перадвыбарчай працай блёку кіраваў Луцкевіч. Зробленай яму прапановы балятавацца ў паслы ён не прыняў, жадаючы застацца ў ценю і адтуль аказваць вырашальны ўплыў на ўсю беларускую палітыку на крэсах.

Намаганьні нацыянальных меншасьцяў на крэсах прывялі да пасьпеху. Беларусы правялі ў Варшаўскі сойм паслоў: 1) Баранава, 2) Якавюка³⁶¹, 3) Ярэміча, 4) Каха-

³⁶⁰ Акрамя беларусаў, украінцаў і габрэяў, у перадвыбарчы Блёк нацыянальных меншасьцяў Польскай Рэспублікі ў 1922 г. уваходзілі таксама прадстаўнікі нямецкай і расейскай меншасьцяў.

³⁶¹ Якавюк Сымон (1881—1973) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922 г. выбраны паслом польскага сойму. У 1923 г. быў абвінавачаны ў арганізацыі партызанскага руху ў Заходняй Беларусі, перад пагрозай арышту выехаў у Літву. У 1932—1940 гг. старшыня Беларускага культурна-просьветнага таварыства ў Літве. З 1918 г. быў агентам ГПУ. Выконваў заданьне па разбурэньні беларускага нацыянальнага руху, прымаў удзел у ліквідацыі ўраду БНР у 1925 г.

Вокладка кнігі Я. Ладнова «Супраць блёку зь немцамі», выдадзеная ў 1922 г. з мэтай перашкодзіць беларусам удзельнічаць у выбарах у Сейм Польшчы разам зь іншымі нацыянальнымі меншасцямі.

Беларускія паслы і сэнатары з гасьцямі ў Беларускай грамадзянскай сходзе ў Вільні пасля пасьпяховага парламэнцкага выбараў, лістапад 1922 г.

ГІСТОРЫЯ

новіча, 5) Мятлу, 6) Аўсяніка, 7) Рагулю, 8) Рак-Міхайлоўскага, 9) кс. Адама Станкевіча і 10) Тарашкевіча.

У сэнат былі выбраныя наступныя сэнатары-беларусы: 1) Багдановіч і 2) Уласаў³⁶².

Такім чынам, разам у сойм і сэнат былі выбраныя 12 беларускіх паслоў і сэнатараў, што складае 2,7 % агульнай колькасці паслоў і сэнатараў³⁶³.

Беларускія паслы і сэнатары стварылі Беларускі пасольскі клуб, на чале якога стаў пасол Тарашкевіч.

У студзені 1923 г., падчас дыскусіі над праграмным выступленьнем прэм'ера генэрала Сікорскага³⁶⁴, выступаў пасол Тарашкевіч, які востра раскрытыкаваў кіраваньне камісара Асмалоўскага на крэсах. Пад канец сваёй прамовы Тарашкевіч прачытаў ад імя Беларускага пасольскага клубу наступную дэкларацыю:

Стоячы на груньце тэрытарыяльнай аўтаноміі з Краёвым Соймам у Вільні дамагаемся:

Найхутчэйшага спыненьня штучнай калянізацыі і ліквідацыі вайсковага асадніцтва; нацыяналізацыі ўсіх лясоў і безадкладна выданьня закону, рэгуліруючага вырубку лясоў, з мэтай забесьпячэньня краю ад зьнішчэньня; увядзеньня ў жыцьцё зямельнай рэформы, якая б насамперш забяспечвала б інтарэсы мясцовай беззямельнай і малазямельнай люднасьці, надзяляючы яе зямлёю бяз выкупу; звароту рэпатрыянтам канфіскаванай дзяржаваю зямлі; адбудовы зруйнаваных вайною вёсак і мястэчак; дапамогі рэпатрыянтам; свабоды арганізацыі у эканамічным жыцьці; безадкладнага выданьня законаў, забяспечваючых беларускай люднасьці культурнае і прасьветнае разьвіцьцё; дапушчэньня беларускай мовы ў адміністрацыі і судзе; няўмешваньня адміністрацыйных уладаў у рэлігійнае жыцьцё; адміністрацыі зь мясцовых элемэнтаў; увядзеньня дэмакратычных прынцыпаў, суда прысяжных і выбарнасьці міравых судзьдзяў, урэшце, тэрытарыяльнай арганізацыі войска³⁶⁵.

У справах беларускага школьніцтва Беларускі пасольскі клуб накіраваў на адрас міністра рэлігійных вызнаньняў і публічнай асьветы наступную прапанову:

1) Не рабіць перашкоды пры адкрыцьці беларускіх пачатковых і сярэдніх школаў.

2) Беларускія пачатковыя школы, якія налічваюць 40 вучняў, павінны перайсьці на ўтрыманьне дзяржавы.

3) У справах дазваляў на адкрыцьцё беларускіх школаў адпаведныя школьныя інспэктары павінны на працягу тыдня адказваць пісьмова на заявы, пададзеныя па

³⁶² У пераліку выбраных у 1922 г. беларускіх парламэнтараў прапушчаныя пасол Уладзімер Каліноўскі і сэнатар Аляксей Назарэўскі.

³⁶³ Усяго ў склад польскага сойму ўваходзілі 444 паслы, а ў склад сэнату — 111 сэнатараў.

³⁶⁴ Сікорскі (Sikorski) Уладзіслаў (1881—1943) — польскі палітычны і вайсковы дзяяч, генэрал. У 1923 г. прэм'ер-міністар і міністар унутраных спраў.

³⁶⁵ Беларускі тэкст дэкларацыі падаецца згодна з выданьнем: Беларускі каляндар на 1924 год. Вільня, 1923. С. 40.

гэтым пытанні.

4) Беларускія настаўнікі, якія знаходзяцца цяпер на польскіх курсах у Кракаве³⁶⁶, павінны пасля заканчэння курсаў атрымаць пасады ў беларускіх школах.

5) Прыняцьце неадкладных захадаў дзеля заснавання беларускай настаўніцкай сямінарыі.

6) Беларускія сярэднія школы павінны нароўні з польскімі субсідыявацца ўрадам.

Гэтыя шэсьць пунктаў, якія датычылі адукацыі, складалі мінімум патрабаванняў беларускіх паслоў, ад прыняцця якіх яны рабілі залежным сваё далейшае стаўленьне да ўраду.

Гэта быў момант, калі пэўныя саступкі на карысьць беларускай асветы маглі паўплываць на зьмякчэнне супярэчнасьцяў у беларуска-польскіх узаемаадносінах. Аднак польскі ўрад гэтай сытуацыі ня выкарыстаў.

Разьдзел XXX

Арганізацыя і дзейнасьць дывэрсійна-паўстанцкіх групаў: а) партыі беларускіх эсэраў, б) Саюзу сялянскай самаабароны

Вышэй мы ўжо неаднаразова згадвалі пра антыпольскую кампанію. Яна не была ініцыятывай народу. Яна сыстэматычна і мэтанакіравана падсілкоўвалася замежнымі ўплывамі, у інтарэсах якіх было выкарыстаньне ўсялякіх супярэчнасьцяў у польска-беларускіх адносінах і абвастрэнне ўсіх праяваў незадавальненя. У пачатку гэтага дакладу падрабязна абгрунтоўвалася, чаму беларускім рухам зацікавіліся Нямецчына, Літва і Савецкая Расея. Цяпер мы агульна раскроем, якім чынам беларускія антыпольскія арганізацыі ад імя Беларусі дзейнічалі на карысьць сумежных дзяржаў.

Далучэнне Віленшчыны да Польшчы абудзіла зацятую антыпольскую агітацыю. Беларусы пачалі больш энэргічна рыхтавацца да паўстаньня, якое павінна было выбухнуць у той момант, які падаўся б ім найбольш адпаведным. Існавалі дзьве арганізацыі дывэрсійна-паўстанцкага характару: вайсковая арганізацыя Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў і Саюз сялянскай самаабароны.

Перш чым распачаць апісаньне дывэрсійна-паўстанцкай арганізацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў, дзеля паўнаты падаём некаторыя звесткі

³⁶⁶ Беларускія настаўніцкія курсы ў Кракаве праходзілі са студзеня да сьнежня 1922 г. Іх закончылі 250 настаўнікаў. Большасьць зь іх перад гэтым закончыла беларускія настаўніцкія курсы ў Вільні. За мэту курсаў абвешчалася падвышэнне кваліфікацыі настаўнікаў няпольскага паходжаньня ў польскай мове, а таксама ў польскай гісторыі і географіі. Але пасля заканчэння курсаў большасьць іх выпускнікоў былі накіраваныя на працу ў школы, якія знаходзіліся не на тэрыторыі Заходняй Беларусі, а ў этнаграфічнай Польшчы.

ГІСТОРЫЯ

пра самую гэтую партыю.

Яна была арганізаваная наступным чынам: на чале стаяў Цэнтральны выканаўчы камітэт, які складаўся з прадстаўнікоў Гарадзеншчыны, Віленшчыны, Кіеўшчыны, Меншчыны, Магілёўшчыны і Віцебшчыны.

Цэнтральнаму выканаўчаму камітэту на тэрыторыі Польшчы падпарадкоўваліся тры рэгіянальныя камітэты: Гарадзенскі, Віленскі і Палескі. Гэтым камітэтам падпарадкоўваліся раённыя і павятовыя камітэты.

У Гарадзенскі рэгіянальны камітэт уваходзілі: 1) Баранаў, 2) Іванюк*, 3) Кузьняцоў-Курбскі, 4) У. Новікаў*, 5) Трафімаў.

Павятовыя камітэты на Гарадзеншчыне існавалі ў наступных гарадах: 1) Бельску, 2) Брэсце-Літоўскім, 3) Кобрыве, 4) Пінску, 5) Пружанах, 6) Слоніме, 7) Саколцы і 8) Ваўкавыску.

На Віленшчыне, акрамя рэгіянальнага камітэту ў Вільні, існавалі павятовыя камітэты ў наступных гарадах: 1) Дзісьне, 2) Лідзе, 3) Наваградку, 4) Ашмянах, 5) Сьвянцонах, 6) Вілейцы і 7) Валожыне.

У 1922—1923 гг. праца эсэраў ішла па двух кірунках: 1) здабыцьцё ўплываў на беларускія масы і 2) арганізацыя дывэрсійных атрадаў.

Разгледзім па чарзе абодва віды працы.

Беларускі рух да 1922 г. ня быў вельмі папулярным сярод шырокіх пластоў беларускага насельніцтва. Пералом у гэтым сэнсе зрабілі перадвыбарчая кампанія і выбары ў сойм і сэнат у лістападзе 1922 г. Факт, што на вачах уладаў бясспекі можна было амаль адкрыта і беспакарана арганізоўваць і праводзіць выразна антыдзяржаўную і антыпольскую выбарчую кампанію, што дзякуючы гэтай кампаніі ўдалося стварыць выбарчы блёк нацыянальных меншасцяў і правесці ў польскія заканадаўчыя палаты цэлы шэраг сваіх людзей, быў для грамадзянаў няпольскіх нацыянальнасцяў доказам бясспільнасці польскіх уладаў і адсутнасці ў польскага народу здольнасці да самаабароны. Такія настроі ва ўсходніх ваяводзтвах сярод беларусаў выклікалі перш за ўсё эсэры, і ўмела іх выкарысталі. Эсэраўскія акруговыя, павятовыя і гмінныя выбарчыя камітэты ақурат і былі гнёздамі зацятай антыпольскай прапаганды, вынікам якой быў посьпех выбарчай кампаніі, а таксама, што больш важна, арганізацыйнае, палітычнае, маральнае і клясавае апанаваньне масаў.

Адной з прычынаў, якая забяспечыла посьпех эсэраўскай кампаніі і дала эсэрам уладу над сялянствам, была ўмелая апора выбарчай агітацыі на вельмі папулярнае патрабаваньне «падзелу панскай зямлі бяз выкупу». Гэтае патрабаваньне аб'яднала беларускія народныя масы і зрабіла зь іх згуртаваны лягер, які ахвотна ішоў за эсэраўскімі агітатарамі.

Перад выбарамі існавалі толькі нешматлікія мясцовасці, апанаваныя эсэраўскай арганізацыяй. Дзякуючы выбарам Антон Луцкевіч, старшыня Беларускага цэнтральнага выбарчага камітэту, з дапамогай выбарчай арганізацыі здолеў дабрацца да мястэчак і вёсак і ўцягнуць у працу шмат асобаў, якія перад гэтым ня бралі ўдзелу ў беларускім руху.

Пасля выбараў сетка выбарчых арганізацыяў не была ліквідаваная. Эсэры выкарысталі яе, як і завязаны з масамі кантакт, для далейшага правядзеньня сваёй кампаніі ўжо ў зьмененых умовах. Было створанае Беларускае таварыства дапамогі

ахвярам вайны³⁶⁷, а ранейшыя выбарчыя камітэты былі ператвораныя ў філіі і аддзелы гэтага таварыства. Акрамя гэтага, эсэры спраектавалі стварэнне Беларускай нацыянальнай рады, якая павінна была быць наступным этапам у нацыянальным і палітычным развіцці іх кампаніі.

Пасля зацверджання пададзенага дэлегату ўраду статуту Беларускай нацыянальнай рады існаваўшае дагэтуль Беларускае таварыства дапамогі ахвярам вайны павінна было аддаць у распараджэнне рады ўсе свае ваяводзкія, павятовыя і гмінныя аддзелы.

Сваю арганізацыйную працу эсэры хавалі таксама пад прыкрыццём асветніцкай дзейнасці. Яна таксама дазваляла ўзмацніць антыпольскую нацыянальную свядомасць. Цэнтральная беларуская школьная рада ў Вільні была прадстаўніцтвам цэнтру эсэраўскай змовы. Пры пасярэдніцтве гэтай Рады пад выглядам асветніцкіх мэтай «ластоўшчыкі» хацелі нават падманым чынам вымантачыць у польскага ўраду грошы. Вядома, што яны былі б патрачаныя на антыдзяржаўную працу.

Эсэраўская кампанія заключалася ў правядзенні нелегальнай працы, прыкрытай ляяльным супрацоўніцтвам з польскімі ўладамі. Гэта знаходзіла сваю праўву нават ва ўзаемадзеянні з вайсковымі ўладамі.

Менавіта «Паўстанцкі камітэт» выбіраў спрытных людзей, якія звярталіся да польскіх вайсковых уладаў як ахвотнікі быць выведнікамі за лініяй фронту. Высланыя за мяжу выконвалі функцыю эсэраўскіх кур'ераў у Менску. Адначасова яны давалі ўладам Савецкай Беларусі інфармацыю пра спосаб і схему арганізацыі польскай выведкі — выконваючы такім чынам чыста шпіёнскую функцыю.

Дапаможныя арганізацыі таксама служылі эсэрам у правядзенні падрыўной кампаніі. Ёсць несумненныя доказы таго, што, напрыклад, каапэратыў «Адраджэньне» ў Новым Мядзелі нелегальна распаўсюджаў літаратуру, а таксама заставаўся ў шчыльным кантакце з партызанскай акцыяй. Гэты каапэратыў быў базай паўстанцкага руху ў Дунілавіцкім павеце. Падобныя рэчы адбываліся таксама з каапэратывам «Зерне» ў Паставах і каапэратывам «Еднасьць» у фальварку Антокаль Дунілавіцкай гміны, якія таксама былі асяродкамі падрыўнога беларускага руху і г. д.

З вышэй сказанага вынікае, што ўсе прыведзеныя формы канспірацыі эсэраўскай арганізацыі адпавядалі пададзенаму ніжэй распараджэнню № 2 камэнданта IV групы паўстанцкай дывізіі ад 10.І.1922 г., у пар. 7 якога казалася:

...Усе вышэйзгаданыя арганізацыі з мэтай добрай канспірацыі ў месцах свайго дзейнасці носяць назву, напрыклад, каапэратываў, царкоўных брацтваў, асветніцкіх гурткоў і г. д.

У кампаніі дзеля здабыцця ўплываў на насельніцтва бралі ўдзел таксама і беларускія паслы, якія, акрамя таго, карыстаючыся пасольскай недагатычнасцю, падбухторвалі натоўпы да антыпольскіх выступленняў.

³⁶⁷ Таварыства дапамогі ахвярам вайны было створанае задоўга да парламэнцкіх выбараў 1922 г. Так, у Горадні арганізацыйны з'езд па стварэнні мясцовага камітэту таварыства адбыўся яшчэ 1 сакавіка 1922 г.

ГІСТОРЫЯ

Атаман Чорт, атрад якога дзейнічаў у Белавескай пушчы ў пачатку 1920-х гг.

Байцы з атрада атамана Чорта.

На тэрыторыі Гарадзеншчыны такім чынам дзейнічалі паслы Баранаў Сяргей і Якавок.

Дзеля працы, звязанай з выкліканьнем антыпольскага паўстаньня на Беларусі, у партыі беларускіх эсэраў стварылася вайсковая арганізацыя, мэты якой выразна вызначаюць пададзеныя ніжэй загады і адозвы.

Прыступаючы да апісаньня справы выкліканьня паўстаньня дзвюма ўжо згадынымі арганізацыямі (вайсковай арганізацыяй беларускіх эсэраў і Саюзам сялянскай самаабароны), трэба адразу адзначыць, што яны карысталіся значнай падтрымкай нямецкага, літоўскага і савецкага генэральных штабоў і выведніцкіх органаў, выконваючы ўзамен за яе шпіёнскую службу.

Праграма абедзвюх дывэрсійна-паўстанцкіх арганізацыяў падзялялася на праграмы: I) вайсковую, II) дзяржаўную, III) нацыянальную і IV) сацыяльную. Разгледзім па чарзе гэтыя праграмы.

I. Вайсковую праграму можна падзяліць на дзве часткі: на праграму «сённяшняга дня» і «на будучыню».

«Праграма сённяшняга дня» (у 1922/23 гг.) заключалася ў выкананьні дробнай выведніцкай вайсковай службы на карысьць іншаземных узброеных сілаў. Зьвесткі, атрыманыя зь яе дапамогай, эсэры празь Мерач³⁶⁸, Уцяны³⁶⁹ і Таўрогін³⁷⁰ адсылалі ў Коўна і Бэрлін, а Саюз сялянскай самаабароны (*Союз кресьціянскай самазащиты*) празь Менск, Барысаў і Смаленск — у Маскву.

«Праграма на будучыню» мела на мэце выкарыстаньне згаданых арганізацыяў падчас магчымай вайны. Яны павінны былі паралізаваць мабілізацыю польскіх узброеных сілаў шляхам зьнішчэньня тэлеграфных і тэлефонных камунікацыяў, падрываў мастоў на шашах і чыгунках, станцыйнай сувязі, сэмафораў, чыгуначных шляхоў, а таксама розных вайсковых аб'ектаў. Праз узброеньня паўстанцкія дывэрсіі меркавалася пашыраць дэзарганізацыю і паніку сярод аддзелаў польскага войска.

II. Дзяржаўная праграма дывэрсійных арганізацыяў праектавала адарваньне беларускіх тэрыторыяў ад Польшчы. Гэта выразна вынікае з прыведзенай ніжэй адозвы. Мусіла быць створаная незалежная беларуская дзяржава ў фэдэрацыі зь Літвой (эсэры) ці Савецкай Расеяй (Саюз сялянскай самаабароны), або нават не сфэдэраваная зь ніводнай з гэтых дзяржаваў у выпадку поўнай і самастойнай перамогі.

III. Нацыянальная праграма прадугледжвала ўтварэньне беларускай дзяржавы як дзяржавы нацыянальнай. Беларусы лічылі, што, акрамя габрэяў і ўкраінцаў, на тэрыторыі Беларусі жылі толькі беларусы. Палякаў, якія жылі на Беларусі, яны лічылі спаліянізаванымі беларусамі, якіх хацелі паўторна абеларусіць. Такі спосаб выкарыстоўваўся ў Латвіі. Беларускае школьніцтва на савецкай тэрыторыі першапачаткова імкнулася да поўнай беларусізацыі іншародцаў. Беларускія эсэры ў Латвіі працавалі над беларусізацыяй жывучых там палякаў. Доктар Цьвікевіч у сваёй пра-

³⁶⁸ Мерач (літ. Merkinė (Меркіне)) — мястэчка на паўднёвым захадзе Літвы, у пачатку 1920-х гг. штаб, адзін з галоўных цэнтраў беларускай антыпольскай партызанкі.

³⁶⁹ Уцяны (літ. Utena (Утэна)) — горад на паўночным усходзе Літвы.

³⁷⁰ Таўрогін (літ. Taurage (Таўраге)) — горад у Літве.

ГІСТОРЫЯ

цы пад назвай «Адраджэньне Беларусі і Польшча»³⁷¹ сьцьвярджаў, што поўнае выцясьненьне польскага памешчыцтва зьяўляецца асноўнай умовай нацыянальнага і культурнага разьвіцьця беларусаў. Кіраўнікі паўстанцкіх бандаў неаднаразова прапагандавалі прымяненьне крывавага тэрору супраць палякаў наагул, «як супраць ворагаў усяго беларускага».

IV. Сацыяльная праграма згаданых арганізацыяў імкнулася да стварэньня Беларусі як клясавай сялянскай дзяржавы. З мэтай распаўсюджваньня сваіх уплываў на сялянскія масы, найбольш шматлікую частку беларускага грамадзтва, яны настойліва высоўвалі **лёзунг падзелу зямлі бяз выкупу**, а таксама востра выступалі супраць польскага вайсковага асадніцтва, нібыта з мэтай захаваньня як мага большай колькасьці зямлі для мясцовага сялянства.

Прыступаючы да апісаньня вайсковай арганізацыі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, трэба адзначыць, што палітычнай уладай для яе быў урад Ластоўскага ў Коўне, які служыў нямецкай і літоўскай антыпольскай палітыцы. Акрамя гэтага, урад Ластоўскага заставаўся ў кантакце зь беларускімі эсэрамі і камуністамі ў Савецкай Беларусі. Дзякуючы гэтаму дывэрсійна-паўстанцкі эсэраўскі рух атрымліваў праз Коўна інструкцыі з Бэрліну і ад Чарвякова і Смоліча зь Менску.

У Польшчы ад ураду Ластоўскага дзейнічаў законспіраваны Паўстанцкі камітэт, функцыі якога, як падаецца, выконваў Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні.

Вайсковая арганізацыя эсэраў перш за ўсё стварыла «Брацтва беларусаў», мэты якога прадстаўляліся ў ніжэйпададзенай адозьве пад назвай «У чым заключаецца праграма «Братоў беларусаў»:

Найважнейшая і першая мэта нашага брацтва — аб'яднаньне ўсіх беларусаў, незалежна ад клясаў і рангаў, бо «Брацтва» імкнецца не да падзелу ўсёй сілы і творчасьці народу, а стараецца засяродзіць усю нацыянальную энэргію ў моцнае вялікае цэлае.

Праграма «Брацтва беларусаў» не зьяўляецца ідэалам якой-небудзь адной цяпер існай партыі, будзь яна манархісцкай, кадэцкай, сацыял-рэвалюцыйнай, меншавіцкай, бальшавіцкай, камуністычнай ці анархісцкай. Гэта праграма ўсіх, бо стараецца выбраць з праграмы кожнай партыі найлепшую частку, якая найбольш адпавядае і прыстасаваная да жыцьця нашага працавітага, вечна ўцісканага і закінутага беларускага народу.

Усе партыйныя праграмы ня ў стане задаволіць памкненьні шырокіх народных масаў, не адчуваюць так добра патрэбаў чалавека, як ідэальныя выняткі паасобных партыйных праграмаў. Толькі ў такой праграме кожны сапраўдны беларус, жыхар свайго вельмі пакутнага краю, знойдзе тое, чаго жадае.

Дзейнасьць «Брацтва беларусаў» не заключаецца ў пастаянным зьвяртаньні ўвагі на знаходжаньне ў межах выпрацаванай праграмы. Наадварот, яна імкнецца да асэнсаваньня і практычнага ўдакладненьня згаданай праграмы. Да найважнейшых памкненьняў «Брацтва» належыць таксама абавязак як мага хутчэйшага арганізаваньня ўсёй Беларусі да актыўнага змаганьня супраць прыгнятальні-

³⁷¹ Кніга Аляксандра Цьвікевіча «Адраджэньне Беларусі і Польшча» была выдадзеная ў 1921 г.

каў і непрыяцеляў беларускага народу і як мага хутчэйшага абуджэньня вялікага сучаснага дэмакратычнага руху.

«Самавызначэньне народу» і змаганьне з ворагам у імя вызваленьня нашага краю — гэта «Брацтва» ставіць першым пунктам сваёй праграмы.

У «Беларускае брацтва» можа ўступіць кожны, хто называе сябе сьвятым імем беларуса: і той, у каго сапраўды б'ецца беларускае сэрца, і той, хто любіць стагодзьдзямі прыгнанага польскай шляхтай працаўніка-беларуса.

Брацтва дабіваецца ад кожнага, каб ён сьвята любіў свой народ, сваю веру і сваю Беларусь, а калі хтосьці ня любіць тых, якія сваімі спрацаванымі рукамі трымаюць сусьвет — той ня сябар, а вораг народу і ня можа быць сябрам «Брацтва беларусаў».

Аднак у тым, што «Брацтва беларусаў» было дывэрсійнай і паўстанцкай анты-польскай арганізацыяй, нас пераконвае «распараджэньне № 1» — «да ўсіх начальнікаў брыгад», у якім сярод іншага казалася:

Пункт 2). Да моманту паўстаньня ўсе называюцца сябрамі «Брацтва беларусаў».

Пункты 5) і 6) Палітычныя і вайсковыя зьвесткі, пратаколы, наяўную колькасць польскіх войскаў у сваім рэгіёне, іх нумарацыю, месца дысьлякацыі і колькасць пяхоты, кавалерыі і артылерыі, браневікоў і г. д. — перасылаць тры разы на месяц павятовым «старшынам» або мне (на арыгінале падпісана — Хмара)³⁷².

Пункт 10) Усімі сродкамі перашкаджаць і не дапускаць выбараў у Віленскі сойм.

Усяго пунктаў у згаданым распараджэньні — 13, дата — 19.XII.1921 г., подпіс 4 ПР /-/ Хмара.

Пра вайсковую праграму дывэрсійнай арганізацыі выразна сьведчыць ніжэйпададзены:

Загад № 8

да ўсіх камэндантаў і начальнікаў атрадаў, раёнаў і сэкцыяў
ад 31 студзеня 1922 г.

Пар. 1.

Нешматлікае, але добра інфармаванае пра сілы і намеры праціўніка войска заўсёды разьбівае і перамагае моцнага суперніка. Выведка і сувязь — гэта вочы і вушы арміі. Таму загадваю зьвярнуць як мага большую ўвагу на дысьлякацыю і сыстэматычна, тры разы на месяц, перасылаць мне падрабязныя і праўдзівыя весткі і рапарты.

1) колькі пяхоты, кавалерыі і артылерыі разьмешчана ў рэгіёне кожнага нашага начальніка і камэнданта, да якіх дывізіяў належаць паасобныя палкі, іх назва і фармаваньне, дзе знаходзяцца штабы і ніжэйшыя камандаваньні, прозьвішчы ка-

³⁷² Хмара — псеўданім Вячаслава Разумовіча.

ГІСТОРЫЯ

Байцы з атрада атамана Чорта.

Беларускі партызанскі атаман
Вячаслаў Хмара-Разумовіч, 1930-я гг.

мэндантаў і начальнікаў да камэндантаў палкоў уключна, агульную колькасць людзей, пяхотных кулямётаў, коней і кавалерыйскіх вінтовак, а таксама гармат у артылерыйскіх палках і батарэях. Адначасова трэба назваць падрабязныя адрасы і месцы пастоя;

2) дзе і ў якой колькасці знаходзяцца аэраплянны, радыёстанцыі, браневікі, танкі, мінамёты, легкавыя і грузавыя аўтамабілі, тэлефонныя і тэлеграфныя станцыі, склады амуніцыі, правіянту і г. д.;

3) усімі спосабамі перахопліваць загады і пісьмовыя распараджэнні да аддзелаў непрыяцельскай арміі, разгадаць па меры магчымасці задумы праціўніка. Акрамя таго, перасылаць усе распараджэнні камунальных уладаў, а таксама мясцовыя газеты;

4) калі непрыяцель пачынае змяняць дысцыпліну — дакладна даведвацца, калі, дзе, адкуль і зь якой мэтай;

5) на станцыях даведвацца і праводзіць стараннае назіранне за складам і колькасцю вагонаў і паравозаў — назіраць і дакладваць пра кірунак руху вайсковых цягнікоў;

6) дакладна ведаць і дакладваць пра колькасць мастоў;

7) дзе і ў якой колькасці знаходзяцца жандармэрыя і паліцыя, а таксама патаемныя непрыяцельскія арганізацыі;

8) у неадкладных выпадках высылаць ганцоў. Гэта абавязкова і вельмі важна, як дзеля майго агульнага інфармавання, так і дзеля таго, што гэтыя звесткі паслужаць таму, каб у адпаведны момант выдаць загад, бо мы пачынаем вялікую справу — вызваленне ад уціску «ляхаў». Усе мы ў недалёкай будучыні павінны неспадзявана і нечакана напасці на ворага і захапіць ягоную зброю. Па першаму закліку, не чакаючы чужой дапамогі, мы мусім узброіць слаўных найпершых змагароў за «свабоду» і «бацькаўшчыну».

Пар. 2.

Прыняць усе магчымыя крокі па забеспячэнні сталай сувязі паміж начальнікамі раёнаў, камэндантамі атрадаў, начальнікамі эскыяў, а таксама 3 разы на месяц выходзіць на сувязь з маім штабам.

Пар. 3.

Прысылаючы канспірацыйныя рапартажы, дакладна паведамляць, дзе і навошта знаходзяцца партызаны. Падаваць прозьвішчы і псеўданімы камэндантаў, 2 сябраў кожнага штабу і колькасць наяўнага ўзбраення.

Пар. 4.

Начальнікам атрадаў даручаецца як мага хутчэй завязаць тактычную сувязь праз штабы або атрады з суседнімі атрадамі, а пра выкананне гэтага неадкладна мне дакладваць.

На арыгінале падпісаўся:

Камэндант IV групы /—/ Хмара

ГІСТОРЫЯ

Арганізацыйная схема дывэрсійна-паўстанцкай арганізацыі беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў у 1922 г. была наступная.

На чале яе стаяў Галоўны беларускі штаб зь сядзібай у Коўне, арганізацыйна наўпрост залежны ад галоўнага штабу літоўскага войска. Літоўскі штаб, у сваю чаргу, знаходзіўся ў пастаянным кантакце зь нямецкім генэральным штабам. Галоўнаму беларускаму штабу ў той час падпарадкоўваліся «камандаваньні паўстанцкіх групаў», якіх было чатыры.

Штабы II, III і IV групаў знаходзіліся на Ковеншчыне, што ж датычыць штабу і тэрыторыі дзеяньня I групы, то падрабязнасьцяў мы ня маем.

Магчымая дысьлякацыя выглядае наступным чынам:

I група — ахоплівала тэрыторыю Віленскага і суседніх паветаў. Месца знаходжаньня штабу ня выяўлена.

II група — ахоплівала тэрыторыю Ашмянскага павету. Месцам знаходжаньня штабу павінны былі быць Араны³⁷³.

III група — ахоплівала тэрыторыю Браслаўскага павету. Штаб групы павінен быў знаходзіцца ва Ўцянах.

IV група — ахоплівала тэрыторыю Гарадзеншчыны, часова тэрыторыі Берасцейскага і Наваградзкага паветаў. Месцам знаходжаньня штабу мусіў быць Мерач (Літва). Тэрыторыя групы не была дакладна вызначаная і не супадала зь межамі паветаў.

Фактычна былі пацьверджаныя існаваньне і дзейнасьць IV групы ў Мерачы і III ва Ўцянах. Магчыма, што I і II групы існавалі толькі ў плянах.

Вызначана, што беларускія партызанскія групы ў Ковенскай Літве складалі арганізацыйную частку «камандаваньня партызанскага фронту», шэфам якога быў падпалкоўнік Усьпенскі³⁷⁴, адзін з арганізатараў беларускага вайсковага руху, былы камандзір беларускага батальёну ў Ваўкавыску.

У склад шасьці групаў «усходняга партызанскага фронту» ўваходзілі III і IV беларускія групы, зь якіх апошняя знаходзілася пад камандаваньнем Хмары-Разумовіча.

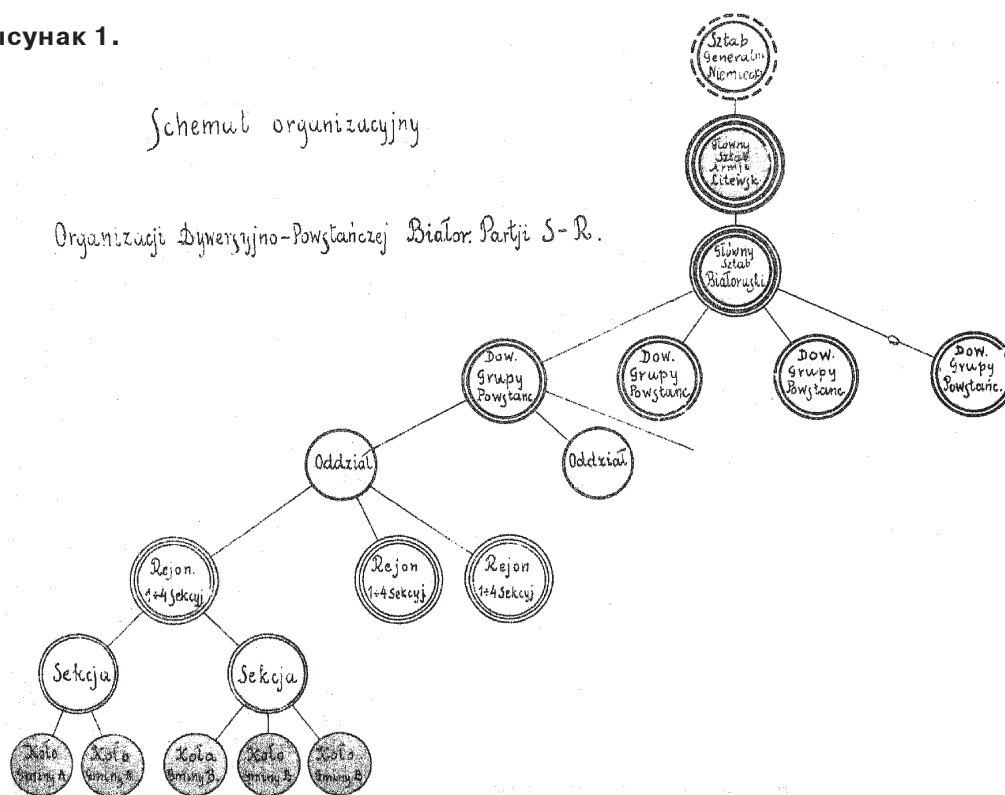
Астатнія 4 групы былі літоўскія. Высьветлена таксама, што ў партызанскія групы былі прызначаныя ў якасьці інструктараў нямецкія афіцэры і падафіцэры. На тэрыторыю Польшчы з мэтай фармаваньня баёвак і паўстанцкіх атрадаў выслаіліся беларускія інструктары.

Схема паўстанцка-дывэрсійнай эсэраўскай арганізацыі дывізіі прадстаўленая на рысунку.

³⁷³ Араны (літ. Varėna (Варэна) — мястэчка ў паўднёвай частцы Літвы.

³⁷⁴ Усьпенскі Аляксандар — беларускі вайсковы дзяяч, палкоўнік. 1 лютага 1919 г. быў прызначаны камандуючым 1-га батальёну 1-га Гарадзенскага беларускага палка і кіраўніком падафіцэрскай школы. У канцы красавіка 1919 г. кароткі час быў камандзірам палка, падпісаў пагадненьне з польскім камандаваньнем, каб замест эвакуацыі ў Літву пакінуць яго ў Горадні. Летам 1919 г. на кароткі час арыштоўваўся палякамі. У верасьні 1920 г. камэндант афіцэрскіх курсаў у Літве. З 27 верасня па 9 кастрычніка 1920 г. кіраваў фармаваньнем беларускага батальёну ў складзе літоўскай арміі, які пазьней узначаліў. У пачатку 1920-х гг. кіраваў штабам беларускай антыпольскай партызанкі ў Літве. На чэрвень 1924 г. знаходзіўся ў м. Лейпона. Аўтар успамінаў «1-шы беларускі полк у Горадні і як палякі яго раззброілі».

Рысунак 1.

Падрабязныя звесткі пра арганізацыю, працу і праграмы згаданай арганізацыі мы знаходзім у «Інструкцыі для камэндантаў атрадаў»:

Інструкцыя для камэндантаў атрадаў.

Уся праца камэндантаў падзяляецца на: 1) арганізацыйную, 2) выведніцкую, 3) палітычную і 4) апэрацыйную.

Штаб атраду складаецца з камэнданта атраду, 4 сябраў штабу, 3 партызанаў-сувязных і 4 начальнікаў раёнаў.

Штаб атраду непасрэдна падпарадкоўваецца камэнданту групы і забяспечваецца ўсімі інструкцыямі, грашыма, зброяй і літаратурай. Уся праца штабу атраду падзяляецца на: 1) арганізацыйную, 2) выведніцкую, 3) палітычную і 4) апэрацыйную.

1. Да арганізацыйнай часткі належыць:

а) прыцягванне актыўных, надзейных людзей, наколькі магчыма абазначаных у вайскавай службе, для фармавання партызанскіх ячэек і гуртавання апошніх у атрады;

б) прыкладанне намаганняў, каб усе падпарадкаваныя людзі былі забяспечаныя зброяй;

с) аб'яднанне ячэек адной гміны ў сэкцыі. Начальнік атраду прызначае штаб сэкцыі, які складаецца з начальніка сэкцыі і 2 сябраў штабу;

ГІСТОРЫЯ

d) аб'яднаньне сэкцыяў ураёны. На пэўную колькасць сэкцыяў (ад 1 да 4) камэндант атраду прызначае начальніка раёну, які жыве ў цэнтральным месцы пры адной з сэкцыяў, кантралюе працу астатніх і выконвае як бы функцыю памочніка камэнданта атраду на месцы. Начальнік раёну даносіць штабу атраду, незалежна ад начальнікаў сэкцыяў, пра ўсе нават самыя малыя зьмены, якія адбыліся ў яго раёне;

e) камэндант атраду павінен падтрымліваць пастаянную сувязь з начальнікамі сэкцыяў і раёнаў, як і са штабам групы. З гэтай мэтай пры штабе атраду знаходзяцца тры сувязныя партызаны, якія атрымліваюць па 900 аўксінаў штомесяц на выдаткі.

2. Выведніцкая частка:

a) камэндант атраду рэгіструе ўсе аддзелы войскаў польскай арміі, а таксама паліцыю і жандармэрыю, якія знаходзяцца ў раёне ягонага атраду. Пра гэта ён дакладвае ў штаб групы, і, акрамя таго, два разы на месяц паведамляе пра ўсе зьмены, якія за гэты час адбыліся.

b) у выпадку ўзбройваньня і падрыхтоўкі да вайны, а таксама мабілізацыі, канцэнтрацыі і перасоўваньня войскаў неадкладна дакладаць пра гэта штабу. Таксама трэба паведамляць пра ўсе канспірацыйныя польскія арганізацыі, створаныя з вайсковымі мэтамі. У падобных выпадках трэба любой цаной мець у гэтых арганізацыях сваіх людзей.

3. Палітычная частка:

a) камэндант атраду праз сваіх людзей праводзіць агітацыю супраць існага парадку, выкарыстоўвае ўсе факты незадавальненьня сярод мясцовага насельніцтва;

b) распаўсюджвае агітацыйную літаратуру;

c) зьвяртае адмысловую ўвагу на прапаганду ў войску, асабліва сярод літоўцаў і беларусаў, выкарыстоўваючы пры гэтым факты зьверскага абыходжаньня афіцэраў, дрэннае харчаваньне і благое абмундзіраваньне.

4. Апэрацыйная частка: складаецца з падрыхтоўчай і актыўна-падрыхтоўчай працы. Штаб атраду:

a) абдумвае плян раззбраеньня непрыяцельскіх афіцэраў;

b) рэгіструе ўсе склады зброі і выбуховых матэрыялаў дзеля таго, што штаб групы можа выслаць толькі абмежаваную колькасць зброі, і тады штаб атраду будзе вымушаны ўзброіць сваіх людзей зь непрыяцельскіх складаў;

c) абдумвае пляны падрыву найважнейшых шашэйных і чыгуначных мастоў, стрэлак чыгуначных шляхоў, сэмафораў і г. д., а таксама перарваньня сувязі, хоць бы нават на некалькі гадзін. Кожны раз ён павінен апырэджаць пляны непрыяцеля і тым самым даваць партызанам магчымасьць злучэньня ў большыя групы з мэтай выкананьня задачай згодна з плянам паўстаньня;

d) абдумвае плян зьнішчэньня тэлефонных і тэлеграфных правадоў і станцыяў, бо разрыў сувязі робіць праціўніка глухім і сляпым, і тым самым забяспечвае лёгкую перамогу. Абдумвае плян зьнішчэньня падчас выбуху паўстаньня вышэйшага польскага камандаваньня, што разам зь іншымі дзеяньнямі выкліча замяшаньне ў складзе паасобных камандаваньняў і прыгнечаны стан у войсках. Гэта лёгка будзе выкарыстаць для выкліканьня бунту і раззбраеньня польскіх аддзелаў. Актыўна-апэратыўная дзейнасьць заключаецца ў выкананьні плянаў, прынятых

штабам групы. Да актыўнай дзейнасці штабы атрадаў прыступаюць толькі пасля атрымання даручэння ад камэнданта групы.

Пра ўсе падрыхтоўчыя пляны дакладваць у штаб не пазьней за 20 лютага, а таксама да 20 чысла кожнага месяца трэба прысылаць у штаб звесткі пра ўсе ўдакладненні і змены, якія праводзяцца.

Штабы атрадаў павінны праводзіць працу зусім канспірацыйна і ў ніякім разе не паведамляць масам пра рыхтаваныя пляны.

Загадзя падзяліць працу паміж атрадамі, памятаючы, аднак, што ў шчыльнай канспірацыйнай еднасці і арыентацыі, а таксама адзінстве дзеянняў, знаходзіцца гарантыя перамогі.

Начальнік штабу: Камэндант групы:
|—| Валосіч* |—| Хмара

У сувязі з арганізацыйнай справай згодна з распараджэннем №³⁷⁵ ад 19.XII.1921 г. паветы Гарадзеншчыны пазначаліся нумарамі наступным чынам:

Гарадзенскі павет — № 1.

Сакольскі павет — № 2.

Беластоцкі павет — № 3.

Бельскі павет — № 4.

Кобрынскі павет — № 6.

Пружанскі павет — № 7.

Ваўкавыскі павет — № 8.

Слонімскае павет — № 9.

Пра арганізацыю штабоў дывэрсійна-паўстанцкіх адзінак інфармуе распараджэнне № 2 Камэнданта IV групы ад 10.01.1921 г., у якім, сярод іншага, гаворыцца:

У новай арганізацыі штабоў, пададзенай да ведама ў Распараджэнні № 1 ... ствараюцца штабы атрадаў у складзе: 3 асобы, сярод іх камэндант, а акрамя гэтага ў вёсках арганізуюцца штабы сэкцыяў («звёнаў») — таксама з трох асобаў, сярод іх камэндант вясковага гуртка.

Пар. 2.

Усе сябры штабоў павінны быць пайнфармаваныя пра ўсе штабныя справы, каб, у выпадку адсутнасці начальніка штабу, яго аўтаматычна можна было б замяніць.

Пар. 3.

Парадак старшынства і прызначэнняў: штаб гуртка падпарадкоўваецца штабу сэкцыі, штаб сэкцыі — штабу атраду, штаб атраду — камэнданту групы. Пра ўсе прызначэнні паведамляць канспірацыйнаму атраду «С. V.» (камэнданту групы).

Пар. 4.

Сьпісы ўсіх сябраў штабу, гурткаў («звёнаў»), сэкцыяў і атрадаў прадстаўляе камэндант групы ў канспірацыйны атрад «С. V.».

³⁷⁵ Нумар распараджэння ў тэксьце адсутнічае.

Пар. 7.

Усе вышэйзгаданыя арганізацыі, з мэтай добрай канспірацыі, у месцах сваёй дзейнасці носяць легальныя назвы, напрыклад: каапэратывы, царкоўныя брацтвы, асветніцкія гурткі і г. д.

Пар. 8.

Склад літаратуры для ўсіх начальнікаў штабоў знаходзіцца ў [...] ³⁷⁶. Трэба намагацца, каб літаратура як мага больш інтэнсіўна раскідвалася як на тэрыторыі Гарадзеншчыны, так і на Віленшчыне, пра што неадкладна паведамляць.

Пар. 9.

Даручаю не пазней, чым да 18 студзеня, сабраць як мага больш пратаколаў аб фактах гвалту, зробленых падчас выбараў у Віленскі сойм.

Пар. 10.

Падаю да ведама, што каля польска-літоўскай дэмаркацыйнай лініі знаходзяцца штабы: Мерач — IV групы, Араны — II групы, Уцяны — III групы і г. д.

Пры кожнай групе існаваў «агітацыйны аддзел», які складаўся зь людзей «Паўстанцкага камітэту», пра які згадвалася вышэй. Гэты аддзел праводзіў прапаганду за паўстаньне, дэзэртэрства з польскага войска, падбухторваў насельніцтва да супраціўленьня ўладам і г. д. Акрамя таго, існаваў канспірацыйны аддзел, т. зв. «С. V.», мабыць, аналягічны нашаму II аддзелу Генэральнага штабу.

Разглядаючы тактыку дывэрсійных арганізацыяў, мы канстатуем, што яна была тэрарыстычнай і рэвалюцыйнай. Крывавы тэрор прымяняўся згодна з адозвамі, асабліва ў дачыненні да польскіх памешчыкаў. Рабаўнічыя банды беларускіх паўстанцаў неаднаразова пагражалі крывавым тэрорам ня толькі польскім памешчыкам, але і наагул палякам, аднак ім не хапала сілаў для ажыццяўленьня гэтых пагрозаў.

Служба сувязі займалася яе наладжваньнем паміж камандаваньнем групы з паасобнымі атрадамі. Датэчная яе інструкцыя патрабуе, каб кожныя 10, 20 і 30 чыслы месяцу сэкцыі прысылалі праз службовыя каналы, г. зн. праз штабы атрадаў, вынікі назіраньняў за людзьмі і ўзбраеньнем для групы. У неадкладных выпадках выслаюцца адмысловыя сувязныя. У службовай карэспандэнцыі выкарыстоўваецца адмысловы патаемны шыфр.

Узбраеньне партызанскія атрады атрымлівалі зь літоўскіх арсэналаў, тыя ж — з нямецкіх складоў. Атрады, арганізаваныя недалёка ад нэўтральнага пасу на польскай тэрыторыі, забясьпечваліся зброяй наступным чынам. Іх сябры прабіраліся ў Мерач, атрымлівалі зброю і вярталіся на месца свайго пастоя.

Некаторыя паветы мелі ўласныя склады зброі, амуніцыі і выбуховых матэрыялаў, за якімі вёўся пастаянны нагляд.

Часткова атрады ўзбройваліся зброяй, якая пасьяла вайны заставалася ў сховішчах па вёсках. Акрамя таго, яе прыносілі дэзэртэры — жаўнеры беларускага і літоўскага паходжаньня.

Фінансы. Увесь паўстанцкі рух фінансаваўся праз пасярэдніцтва літоўскага ўраду нямецкім урадам. Вышэй казалася пра атрыманьне літоўскім урадам для белару-

³⁷⁶ Пропуск у тэксьце.

саў 40 000 000 нямецкіх марак. Акрамя таго, Ластоўскі ў 1920 г. атрымаў ад літоўскага ўраду 1 000 000 аўксінаў, а таксама неаднаразова атрымліваў ад немцаў для сваёй арганізацыі вялікія грашовыя сумы.

Як сьведчыць пададзеная ніжэй адозва, беларускія эсэры разьлічвалі, што міжнародная канфэрэнцыя ў Гаазе³⁷⁷ прыме рашэньне аб пазбаўленьні Польшчы ўсходніх ваяводзтваў, і таму стрымлівалі выбух антыпольскага паўстаньня. Адозва гучала так:

Беларусы Гарадзенічыны і Віленічыны!

Памятайце мудрыя словы: «На Бога спадзявайся, ды сам не давайся». Ніхто ня хоча вызваляць нас з польскай няволі. Рыхтуйцеся самі да вызваленьня сябе і сваёй айчыны ад польскіх акупантаў і ў час апошняга бою акажыцеся годнымі сынамі сваёй айчыны. Глядзіце, усе браты і сыны! «Беларускія партызаны» стаяць у першых слаўных шэрагах змагароў за свабоду беларускага народу і айчыны. Ідзіце за прыкладам першых бястрашных змагароў за Беларусь.

Палякі называюць нашых слаўных партызанаў «бандытамі» таму, што яны першыя выступілі ў абарону свайго народу. А якой назвы заслугоўвае польскі ўрад, калі сам пан Пілсудзкі зьяўляецца ашуканцам і правакатарам?

Надыходзіць Божы суд над палякамі. Не выратуюць «паноў» ні «даніна», ні розныя падаткі, ні тэрор. Чым яны заплацяць сотні мільярдаў даўгоў? Ці змогуць яны справіцца з [...]»³⁷⁸ і абрабаванымі польскім урадам беларусамі, літоўцамі, украінцамі, русінамі (галічанамі) і немцамі? Дзе і хто зьяўляецца сябрам Польшчы? Іх няма. Расплата набліжаецца. Палякі Скірмунты³⁷⁹ і іншыя ашукваюць Антанту сваёй маной, а расплюшчыць ёй вочы можаце толькі вы самі, беларусы. З 20 чэрвеня, калі канфэрэнцыя ў Гаазе ня вызваліць нас ад польскай акупацыі і ня выганіць палякаў зь Вільні, Горадні, Беластоку і Берасьця — хайцеся ўсе за зброю, злучайцеся са слаўнымі беларускімі партызанамі і выганяйце польскіх акупантаў за раку Буг, як толькі атрымаеце загад аб пачатку вайсковай кампаніі.

А цяпер, не марнуючы і гадзіны, загадваю вам узмацніць тэрор. Біце жандараў і ўсю польскую банду, бурцыце масты, чыгункі, паліце панскія палацы і гатовы будаўнічы матэрыял, псуіце тэлефонныя і тэлеграфныя сеткі.

Калі Антанта ня хоча выслухаць беларускіх мольбаў, то няхай яна пабачыць дым пажараў, гукі выбухаў і стрэлаў.

Надыходзіць Божы суд! Наперад! За волю, за праўду, за айчыну!

Прэч польскіх акупантаў! Сьмерць подлым здраднікам, якія называюць сябе беларусамі, а прадаюцца «панам».

Сьведчу сапраўднасьць копіі:

Начальнік штабу:

*/—/ Крывы**

Галоўны штаб

беларускіх партызанаў:

/—/ Г. Хмара.

³⁷⁷ Міжнародная канфэрэнцыя ў Гаазе праходзіла з 15 чэрвеня па 19 ліпеня 1922 г. Яна насіла ў першую чаргу фінансава-эканамічны характар і палітычных рашэньняў не прымала.

³⁷⁸ Пропуск слова ў арыгінале.

³⁷⁹ Скірмунт (Skirmunt) Канстанцін (1866—1951) — польскі палітык і дыплямат. З 11 чэрвеня 1921 г. да 6 чэрвеня 1922 г. займаў пасаду міністра замежных спраў Польшчы.

ГІСТОРЫЯ

Дзяржаўная паліцыя выкрыла эсэраўскую антыдзяржаўную і антыпольскую змову і ў лютым і сакавіку 1922 г. часткова яе ліквідавала, так што да выбуху паўстаньня справа не дайшла. У канцы жніўня 1922 г. быў ліквідаваны V раён, які належаў да III паўстанцкай групы. Гэты атрад арганізаваўся на тэрыторыі Занарацкай, Семяслаўскай, Войстамскай і Вішнеўскай гмінаў. Атрад складаўся з 30 чалавек, зь якіх 26 былі аддадзеныя сьледчаму, а 4 зьбеглі. Нягледзячы на гэта, змова надалей існавала і разьвівалася. Доказам гэтага могуць служыць напады, якія беларускія паўстанцкія банды рабілі на працягу 1922 г. на чыгуначныя аб'екты, пасты і патрулі паліцыі і жандармэрыі, а таксама на двары і маёнткі польскіх памешчыкаў на крэсах, асабліва на Віленшчыне і Гарадзеншчыне.

Апісаны паўстанцкі рух у канцы 1921 і пачатку 1922 гг. яшчэ не пагражаў дзяржаве, бо не абапіраўся на масы беларускага сялянства. Ён не знаходзіў у іх зразуменьня, а значыць — і водгуку. Сытуацыя карэнным чынам зьмянілася пасля выбараў у Сойм і Сэнат восеньню 1922 г., пра што ішла гаворка трохі вышэй.

Пры далейшым плянаваньні паўстаньня беларускія эсэры разьлічвалі на выбух вайны Літвы і Расеі з Польшчай. Гэтай вайне павінна было папярэднічаць паўстаньне, праведзенае ў паразуменьні з украінцамі. Беларускія эсэры меліся выклікаць паўстаньне беларусаў на Гарадзеншчыне, Віленшчыне і на Палесьсі, у той жа самы час як украінскія эсэры — на Валыні. Такім чынам, пры падтрымцы бальшавіцкіх арганізацыяў і пры дапамозе і ўдзеле Ковенскай Літвы паўстаньне павінна было часткова дэзарганізаваць, а значыць і паслабіць, польскія вайсковыя сілы. З гэтага мелася скарыстаць Савецкая Расея, прайсці праз Польшчу і злучыцца зь Нямецкай імперыяй. Пасля гэтага мусіла быць утвораная незалежная Беларусь, магчыма, сфэдэраваная зь Літвой ці Савецкай Расеяй.

Гэты плян прынялі ня толькі «ластоўшчыкі» на чале зь Беларускім нацыянальным камітэтам, але і Смоліч з Чарвяковым, г. зн. кіроўныя сфэры Савецкай Беларусі.

У студзені 1923 г. Беларускі нацыянальны камітэт на жаданьне Ластоўскага прыняў наступныя пастановы:

- 1) Неадкладна прыступіць да арганізацыі даверанымі асобамі Беларускага нацыянальнага камітэту гмінных «ячэек».
- 2) Праводзіць сярод сялян патаемную дзейнасьць, а адкрытую прыпыніць.
- 3) Праводзіць дакладны ўлік кандыдатаў-паўстанцаў.
- 4) Зрабіць захады на стварэньне адзінага фронту зь «Зялёным дубам» і «Беспартыйнымі беларускімі актывістамі».

Цяжка вызначыць шматлікасьць эсэраўскай арганізацыі. Улічваючы, аднак, паўсюдную непрыязь, якую беларускае насельніцтва мела да польскай крэсавай адміністрацыі, адкрытую антыпольскую агітацыю падчас выбараў, а таксама вельмі папулярныя лёзунгі «надзяленьня панскай зямлёй бяз выкупу», можна меркаваць, што арганізацыя мела падтрымку сялянскіх масаў. Таму з эсэраўскай арганізацыяй пасля выбараў у Варшаўскі Сойм трэба было сур'ёзна лічыцца.

Паводле паказаньняў змоўнікаў і іншага наяўнага матэрыялу, паўстанцкая арганізацыя мела каля 12 000 чалавек, а зыходныя групы ў Літве разам зь беларускім

зыходным батальёнам — ад 5 да 6 тыс. Гэтыя лічбы, відаць, перабольшаныя, але можна меркаваць, што некалькі тысяч арганізаваных паўстанцаў усё ж было.

У працы над арганізацыяй эсэраўскіх дывэрсійна-паўстанцкіх атрадаў на даручэнне галоўнага літоўскага штабу вельмі актыўны ўдзел браў Хмара-Разумовіч, камандзір IV групы.

Тыя ж самыя мэты, але іншага паплечніка, мела другая беларуская дывэрсійна-паўстанцкая група, арганізацыя Саюз сялянскай самаабароны (*Союз крестьянской самозащиты*). Гэтая арганізацыя была выяўленая ў Віленскім і Ашмянскім паведах, а таксама ў Савецкай Беларусі. У прынцыпе ж яна павінна была дзейнічаць на ўсёй беларускай этнаграфічнай тэрыторыі, асабліва ў памежных з Савецкай Расеяй паведах.

Пра мэты гэтай арганізацыі сьведчыць наступнае распараджэнне:

Задачи сябраў Саюзу сялянскай самаабароны.

- 1) *Імкнуцца да правядзеньня шырокай агітацыі супраць польскіх уладаў.*
- 2) *Сачыць за чыгункамі, ці не вядзецца на іх будаўніцтва, на магчымасьці дзе, навошта і якое.*
- 3) *Сачыць, ці будуецца плятформы пад цяжкія батарэі, ці рамантуюцца вясковыя дарогі і масты, ці будуецца лягерныя склады вайсковых матэрыялаў.*
- 4) *Сачыць за станам нямецкіх акупаў, а таксама вузкакалеек.*
- 5) *Сачыць за групуваньнем польскіх аддзелаў (палітычных, паліцэйскіх, вайсковых аддзелаў, белагвардзейскіх бандаў) і як мага хутчэй пра гэта паведамляць.*
- 6) *Адсочваць настроі і паводзіны байцоў і іншага насельніцтва, дасьледаваць зьмены і іх прычыны.*
- 7) *Пацьвярджаць і выяўляць прыдатнасьць да ўжываньня зброі і выбуховых матэрыялаў.*
- 8) *Інфармаваньне паўстанцкіх атрадаў.*
- 9) *Захоўваць найстражэйшую кансьпірацыю.*
- 10) *Кожныя 10 дзён прысылаць кур'ераў.*

Сыстэма арганізацыі Саюзу сялянскай самаабароны дакладна невядомая. Вядома, што на чале ягоных баёвак стаялі аб'язныя бальшавіцкія інструктары-камісары, камуністы. З паасобных атрадаў ствараліся брыгады, а з брыгадаў — групы. Пацьверджана існаваньне II і IV групаў. Як атрады, так і брыгады кіраваліся штабамі. Час ад часу інструктары-камісары ў агітацыйна-прапагандысцкіх мэтах рабілі зьезды.

У 1922 г. Саюзам сялянскай самаабароны кіравала т. зв. «*Закордонное отделение*» («*Закордот*»), якое ўтварылася ў 1921 г.

Цэнтральны камітэт «*Закордота*» знаходзіўся ў Менску. У яго склад уваходзілі: 1) Чарвякоў, 2) Чындараў*, 3) Янсэн* Генрык, 4) Калмановіч, 5) Шоўкаў, 6). Вайнэр*, 7) Жылуновіч Зьміцер.

У 1924 г. бальшавіцкай дывэрсійнай кампаніяй на ўсходніх крэсах кіраваў «дывэрсійна-партызанскі атрад», які быў складовай часткай «*Разведывательного управления штаба Западного фронта*», які ўваходзіў у склад «штабу Заходняга фронту».

Дывэрсійна-партызанскім аддзелам кіраваў Дыпан* (латыш), які карыстаўся пас-

ГІСТОРЫЯ

лугамі «*Пограничного особого отделения № 1*» у Полацку. «*Пограничному особому отделению*» падпарадкоўваліся ўсе існаваўшыя ўздоўж памежжа т. зв. «*пограничные особности*». «*Особности*» падзялялі тэрыторыю на адрэзкі, якія заставаліся пад кіраўніцтвам «начальнікаў участкаў». Гэтыя адрэзкі на тэрыторыі Польшчы ахоплівалі па некалькі гмінаў. «Начальнікі участкаў» у далейшых гмінах па пяцёркавай сыстэме арганізоўвалі баёўкі, якія называліся «У.5.».

У Дзісенскім павеце палітычным кіраўніком арганізацыі быў Сянкевіч* (псеўданім Вальдэнберг), а вайсковым кіраўніком — Шубін*.

Усёй арганізацыйнай кампаніяй кіраваў Уладзімер Адамовіч³⁸⁰, камісар Беларускай Савецкай Фэдэратыўнай Рэспублікі³⁸¹, разам з т. зв. «Сакрэтным паўстанцкім камітэтам» у Менску, у склад якога ўваходзілі: Чарвякоў, Шоўкаў, Жылуновіч і іншыя.

Мэтай гэтай арганізацыі, якая знаходзілася ў кантакце з маскоўскім урадам, было стварэнне незалежнай самастойнай беларускай дзяржавы, якая даходзіла б ажно да Буга.

Для вайсковай падрыхтоўкі паўстанцаў на тэрыторыі Савецкай Беларусі была абвешчана мабілізацыя «добраахвотнікаў», якой падлягалі беларусы ва ўзросце 18—37 гадоў. Завэрбаваныя ахвотнікі былі навучаныя карыстацца зброяй. Зь іх на памежжы сфармавалі т. зв. «ударныя» атрады. Аднак дзеля таго, што на тэрыторыі Савецкай Беларусі гэтая акцыя не карысталася падтрымкай, яе перанеслі на тэрыторыю польскай Беларусі.

Такім чынам, дзейнасць Саюзу сялянскай самаабароны развівалася пад непасрэдным кіраўніцтвам камуністычных агітатараў, якія патаемна пракрадаліся праз мяжу з Савецкай Расеі.

У Саюзе сялянскай самаабароны, акрамя згаданых вышэй сябраў «Сакрэтнага беларускага камітэту» ў Менску, важную ролю адыгрывалі: 1) Юргенсан* — начальнік і арганізатар баёвак, 2) Смольскі³⁸² — камісар, намеснік начальніка, 3) і 4) Язэп і Станіслаў Лятэцкія* — сябры кіраўніцтва баёвак, 5) Сярдзяка* Карл, 6) Кавярневіч* Мікалай, 7) Ябланоўскі* Ян, 8) Бяджыцкі³⁸³.

³⁸⁰ Магчыма, маецца на ўвазе Язэп Адамовіч.

³⁸¹ Так у тэксьце.

³⁸² Смольскі — супрацоўнік менскага ГПУ, адзін з кіраўнікоў балышавіцкай дывэрсійнай кампаніі на тэрыторыі Польшчы. У сакавіку 1926 г., паводле звестак польскай выведкі, браў удзел у якасці госьця ў зьездзе Саюзу літоўскіх стральцоў (шаўлісаў) у Коўне, на якім абмяркоўваліся далейшыя кірункі барацьбы літоўцаў супраць Польшчы. Акрамя яго, у згаданым зьездзе прысутнічалі як госьці віцэ-старшыня Ковенскага беларускага камітэту Сымон Якавюк, сябра Беларускай Рады ў Празе Язэп Мамонька і нямецкі афіцэр выведкі Кляйн (Klein) (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2691. К. 55).

³⁸³ Магчыма, маецца на ўвазе Бядрыцкі Яўген (1888—?). Вядома, што ў 1925 г. ён вярнуўся ў Менск з Коўна і працаваў пасля гэтага ў выдавецтве наркамату земляробства. У канцы 1927 г. арыштаваны ГПУ БССР і высланы ў Вятку на 3 гады. Пасля адбывання тэрміну некаторы час жыў у Днепропятроўскай вобласці, у траўні 1931 г. быў паўторна арыштаваны па справе «Саюзу вызвалення Беларусі». Абвінавачваўся, сярод іншага, у тым, што «зьяўляўся добраахвотнікам у арміі С. Булак-Балаховіча». Асуджаны на 3 гады канцлягераў. Далейшы лёс невядомы.

Разьдзел XXXI

**Узмацненне беларускай кампаніі. Вільнацбелкам
як галоўная беларуская арганізацыя. Беластоцкі працэс.
Справа польска-літоўскіх межаў**

Беларускі рух арганізоўваўся ня толькі ў Польшчы. Беларускія нацыянальныя рады, якія дзейнічалі за мяжой, пачалі дамаўляцца паміж сабой і рабіць уплыў на разьвіцьцё беларускага руху ў Польшчы. Ад гэтых радаў беларускі рух, як і ад ураду Ластоўскага, атрымліваў дырэктывы і грошы.

Пасьля ўваходу беларусаў у польскія заканадаўчыя органы замежных рады вырашылі выкарыстаць іх становішча і з пасольскай трыбуны зрабіць адзін з цэнтраў беларускай дзейнасьці. Парлямэнт павінен быў служыць для ўнутранай і міжнароднай агітацыі. Беларускія паслы павінны былі складаць чыста дэманстрацыйныя інтэрпэляцыі, пра якія было адразу вядома, што яны ня могуць быць прынятыя. Гэта рабілася толькі для эфэкту, для здабыцьця прыхільнасьці выбаршчыкаў, для перакананьня масаў, што Польшча стрымлівае разьвіцьцё беларускага руху, для абвінавачваньня яе перад замежжам за нецярпімасць у адносінах да нацыянальных меншасцяў.

Беларускія паслы, разьлічваючы на падтрымку ўкраінскай і габрэйскай меншасцяў, павінны былі, згодна з дырэктывамі беларускіх нацыянальных замежных радаў, падаць інтэрпэляцыі па наступных справах:

- 1) аб спыненні высяканьня лясоў,
- 2) аб вызваленьні арыштаваных беларусаў,
- 3) аб выдаленьні зь беларускіх вёсак аддзелаў польскага войска,
- 4) аб пашырэнні бюджэту для ўзмацненьня асьветы сярод беларусаў,
- 5) аб арганізацыі беларускага войска,
- 6) аб вяртаньні цэркваў, пераробленых на касьцёлы,
- 7) аб дзяржаўнай дапамозе пры адбудове гаспадарак, зьнішчаных вайной,
- 8) аб памяншэньні падаткаў, накладзеных на беларускіх сялян, і г. д.

Акрамя таго, дырэктывы замежных радаў гаварылі пра неабходнасьць стварэньня пасольскіх сакратарыятаў, якія, з аднаго боку, утрымлівалі б кантакт з выбаршчыкамі, а зь іншага — зь беларускімі радамі за мяжой³⁸⁴.

Адной са спраў, якая ўзбуджала асабліваю зацікаўленасьць, была справа школьніцтва. Улічваючы недахоп сродкаў, беларусы стараліся, каб гэтай справай заняўся, з аднаго боку, польскі ўрад, празь фінансаваньне беларускіх школаў нароўні з польскімі, зь іншага — Беларускі пасольскі клуб. Апошні павінен быў асабліва клапаціцца пра адпраўку ўсіх беларускіх выпускнікоў у Прагу Чэскую. Беларускае войс-

³⁸⁴ Рашэньне выслаць вышэйвыкладзеныя рэкамінацыі беларускім паслам было прынятае на паседжаньні сацыялістычных партыяў беларускага руху (БПСР, БПСФ і БПСД), якое адбылося ў Коўне 17 студзеня 1923 г. Праатакол гэтага паседжаньня быў перахоплены ІІ аддзелам Генэральнага штабу і цяпер захоўваецца ў архіўным фондзе гэтай установы: CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.2475. Podteczka 19. XI/A/3/V/1a. S. 18—27.

ка, стварэння якога беларускія паслы павінны былі дамагацца ў адной з інтэрпэляцыяў, таксама павінна было служыць пашырэнню сьведомасці беларускай моладзі. Польскі ўрад павінен быў гэтак жа і ўтрымліваць. Беларусы ж паспяшаліся б у ім канспірацыйна агітаваць, згодна са сваімі інтарэсамі.

Беларускія нацыянальныя замежныя рады павінны былі таксама вынесці беларускую справу на міжнародную арэну. Беларускія дзеячы і прэса павінны былі справакаваць рэпрэсіі з боку польскага ўраду, якія, разьдзьмутыя, маглі быць прадстаўленыя замежжу як доказы сталага і плянавага ўціску беларусаў.

Згодна з гэтымі дырэктывамі, беларускія газеты, што выходзілі ў Вільні, набылі ў гэты час настолькі правакацыйны тон, што адміністрацыйныя і судовыя органы мусілі на гэта зрэагаваць. Была закрытая газета «Наша будучына»³⁸⁵, канфіскавалася створанае на яе месцы «Нашае жыццё»³⁸⁶. «Вольны сыцяг»³⁸⁷, неафіцыйны друкаваны орган Вільнабелкаму, неаднаразова канфіскоўваўся за артыкулы, якія былі прапагандай на карысьць Савецкай Расеі і прыніжалі аўтарытэт Польшчы.

Акрамя таго, узмацнілася культурна-асьветніцкая дзейнасьць сярод беларускага народу. У Ковенскай Літве ўтварылася партыя «Грамада»³⁸⁸, старшынём якой стаў Язэп Варонка, віцэ-старшынём — Лявон Заяц, сакратаром — поп Нядзьвецкі*.

Задачай «Грамады» была арганізацыя беларускага школьніцтва. Культурна-асьветніцкі рух узмацніўся ў гэты час ня толькі на тэрыторыі Польшчы. У Латвіі, пры Міністэрстве асьветы, утварылася Інспэкцыя па беларускіх справах, на чале якой стаў Езавітаў. У Люцыне (у Латвіі) адкрылася беларуская гімназія, дырэктарам якой стаў Іван Краскоўскі. У Дзьвінску ўтварыліся настаўніцкія курсы і дзьве беларускія школы.

У Вільні адбыўся Зьезд настаўнікаў сярэдніх школаў, мэтай якога была сярод іншага распрацоўка адзінага школьнага пляну на будучыню. На гэтым зьездзе Антон Луцкевіч, а таксама паслы Васіль Рагуля і ксёндз Адам Станкевіч агітавалі ў антыпольскім духу³⁸⁹.

Настаўнікі беларускіх школаў пачалі настолькі інтэнсіўную агітацыйную працу сярод беларускіх масаў, што гэта змусіла органы бясьпекі да ўмяшаньня, тым больш што былі зафіксаваныя кантакты настаўніцтва з асобамі, якіх падазравалі ў дывэрсійнай кампаніі. У выніку арыштаў сярод агітатараў, якія дзейнічалі ў Сьвянцянскім і

³⁸⁵ «Наша будучына» — штотыднёвая беларуская радыкальная газета, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 8 сьнежня 1922 да 14 студзеня 1923 г. Выйшла 9 нумароў, зь якіх 2 былі канфіскаваныя.

³⁸⁶ «Нашае жыццё» — грамадзка-палітычная і літаратурная беларуская газета, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 30 траўня да 25 чэрвеня 1923 г. Выйшла 6 нумароў, зь якіх некаторыя былі канфіскаваныя.

³⁸⁷ «Вольны сыцяг» — беларуская радыкальная газета, орган Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі. Выдавалася ў Вільні з 5 чэрвеня па 25 кастрычніка 1923 г. пад рэдакцыяй Язэпа Лагіновіча.

³⁸⁸ Маецца на ўвазе таварыства «Беларуская грамада», створанае ў Коўне ў лістападзе 1922 г.

³⁸⁹ Зьезд настаўнікаў беларускіх сярэдніх школаў адбыўся ў Вільні з 11 па 14 красавіка 1923 г. Згодна з дакумэнтамі зьезду, Васіль Рагуля на ім наагул не прысутнічаў, Адам Станкевіч прысутнічаў, але не выступаў. Антон Луцкевіч выступаў з дакладам выключна пэдагагічнага зместу.

Вялейскім паветах, антыпольская кампанія закансьпіравалася. Толькі беларускія паслы ў сваіх акругах праводзілі яе адкрыта.

У верасні 1923 г.³⁹⁰, пасля адстаўкі кабінэту Вітаса³⁹¹, місію стварэння новага ўраду атрымаў пасол Тугут³⁹². Беларусы спадзяваліся на атрыманьне ад гэтага ўраду значных палітычных саступак. Пасол Тугут, вывучаючы настроі партыяў у дачыненні да фармаванага ім кабінэту, размаўляў сярод іншых са старшынём Беларускага пасольскага клюбу паслом Тарашкевічам. Пасол Тарашкевіч ад імя свайго клюбу зрабіў падтрымку кабінэту залежнай ад выканання наступных пастулятаў:

- 1) Памяншэньне падаткаў на войска.
- 2) Неадкладнае скасаваньне закону аб асадніцтве.
- 3) Абсьледаваньне ўсіх турмаў і неадкладнае ўручэньне актаў абвінавачаньня арыштаваным беларусам
- 4) Стварэньне пасады беларускага падсакратара стану ці міністра па беларускіх справах.

5) Адхіленьне ад пасадаў наваградзкага, віленскага і беластоцкага ваяводаў. Асабліва тэрмінова павінна адбыцца адкліканьне наваградзкага ваяводы (генэрала Янушайціса³⁹³), а ягонае месца павінен заняць ваявода беларускай нацыянальнасьці.

6) Допуск беларусаў да дзяржаўнай службы.

У школьнай справе:

- 1) Скасаваньне школьных акругаў Наваградзкага, Віленскага і Беластоцкага ваяводзтваў.
- 2) Стварэньне адзінай школьнай акругі. Намесьнікам куратара павінен быць беларус.
- 3) У Наваградзкім ваяводзтве школьнымі інспэктарамі павінны быць беларусы.
- 4) Неадкладнае адкрыцьцё ста беларускіх школаў.
- 5) Адкрыцьцё дзвюх настаўніцкіх сэмінарыяў і адной беларускай гімназіі.

Але, як вядома, паслу Тугуту не ўдалося стварыць кабінэту. Кабінэт стварыў міністар Ул. Грабскі³⁹⁴. Надзеі беларусаў на выкананьне іх патрабаваньняў праваліліся. Ажывіліся і ўзмацніліся кантакты паміж Менскам і Вільняй. Цэнтрам беларускага руху поўнасьцю стаў Менск. Усе найбуйнейшыя беларускія дзеячы падпарадка-

³⁹⁰ Кабінэт Вінцэнта Вітаса быў адпраўлены ў адстаўку ня ў верасні, а ў сьнежні 1923 г.

³⁹¹ Вітас (Witos) Вінцэнт (1874—1945) — польскі палітык, адзін зь лідэраў сялянскага руху, у ліпені 1920 — верасні 1921 г., траўні — сьнежні 1923 г. і ў траўні 1926 г. прэм'ер-міністар Польшчы.

³⁹² Тугут (Thugutt) Станіслаў Аўгуст (1873—1941) — польскі палітык, у 1922—1924 гг. старшыня Польскай народнай партыі «Вызваленьне». У 1924—1925 гг. быў міністрам без партфэлю ва ўрадзе У. Грабскага, курыраваў нацыянальныя праблемы.

³⁹³ Янушайціс (Januszajtis) (пс. Жэгота) Марыян (1889—1973) — польскі вайсковы і палітычны дзяяч, генэрал. У 1923—1925 гг. наваградзкі ваявода.

³⁹⁴ Грабскі (Grabski) Уладзіслаў (1878—1938) — польскі палітык і эканаміст. У 1920 і 1923—1925 гг. быў прэм'ерам Польшчы, шмат разоў займаў пасаду міністра фінансаў. Падчас свайго прэм'ерства правёў банкаўска-фінансавую рэформу і стабілізаваў эканоміку краіны. Акрамя гэтага, пры ім былі распрацаваныя т. зв. «моўныя законы» і некаторыя іншыя законапраекты ў нацыянальнай сфэры, якія, аднак, збольшага засталіся на паперы. Пасля траўня 1926 г. перастаў займацца палітыкай і прысьвяціў сябе навуковай працы.

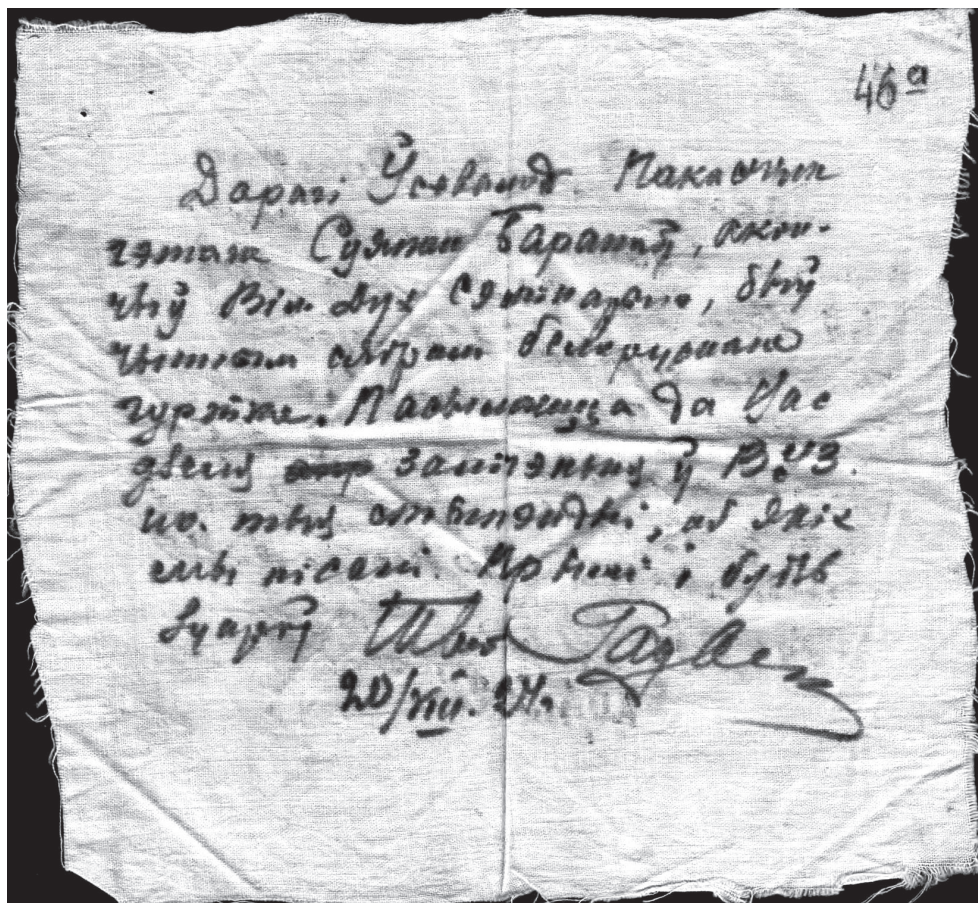
ГІСТОРЫЯ

Герман Шыманюк —
атаман Скамарох.

Карыкатура на Арсеня Паўлюкевіча ў адной з газэт Беларускай
Сялянска-Работніцкай грамады, 1926 г.

Лісты Радаслава Астроўскага да Ёсвалада Ігнатоўскага на кавалках тканіны, якія зашываліся перабегчыкамі з Заходняй Беларусі ў СССР у адзеньне пры нелегальным пераходзе дзяржаўнай мяжы, 1924 г.

валіся вяршэнству Менску і прызналі яго. Факт савецка-беларускіх адносінаў, факт дастаўкі Саветам патрабаванага імі матэрыялу вельмі пераканаўча пацвярджае перахоплены ліст старшыні народных камісараў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Чарвякова да Антона Луцкевіча наступнага зместу:

Дарагі Антон! Прабач, калі ласка, маё залішне доўгае маўчаньне. Ня меў магчымасьці прыслаць вам усё тое, пра што мы з табой гаварылі. Усё тое, што вы прасілі, я пасылаю вам праз Бандарчука. Даляры прыйшлем праз Соню. У прэсе падавайце інфармацыю, што грошы вы атрымалі з Амэрыкі.*

За агітацыю ў прэсе я вам вельмі ўдзячны. У Маскве ёю надзвычай задаволеныя.

Прышліце каго-небудзь на зьезд саветаў. Літаратуру друкуем. Прасіце ўсё, што вам патрэбна — будзем вам высылаць.

З павагай

/—/ Чарвякоў

P. S. Ад тав. Якубецкага мы атрымалі добры матэрыял.

Ч. /—/.

У сувязі з антыпольскімі выступленьнямі пераважнай большасьці беларускіх дзеячоў дарэчы будзе сказаць пару словаў пра самую галоўную зь беларускіх арганізацыяў — Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні.

У гэты час (верасень 1923 г.) адчуваўся падзел Вільнацбелкаму на лявіцу, даволі неакрэслены цэнтар і правіцу.

Лявіцу складалі: сэнатар Вячаслаў Багдановіч, пасол Фабіян Ярэміч, Кахановіч, Красінскі³⁹⁵ Мікалай, Лагіновіч³⁹⁶, пасол Пятро Мятла і пасол Васіль Рагуля.

Згаданую групу часта падтрымліваў цэнтар у асобах паслоў ксяндза Адама Станкевіча, Сымона Рак-Міхайлоўскага, а таксама Трэпкі Антона, Знамяроўскага³⁹⁷, сэнатара Ўласава і Пяткевіча³⁹⁸.

³⁹⁵ Красінскі Мікалай (1886 (ці 1891) — 1938) — беларускі культурна-грамадзкі дзяяч, пэдагог. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту. Працаваў у Віленскай духоўнай праваслаўнай сэмінарыі спачатку ў якасьці настаўніка, а пазьней — інспэктара. Выступаў за беларусізацыю Праваслаўнай царквы ў Заходняй Беларусі. Працаваў у Віленскай беларускай гімназіі (1922—1924), пасля выехаў у БССР.

³⁹⁶ Лагіновіч Язэп (1891—1940) — беларускі палітычны дзяяч. Адзін са стваральнікаў Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі ў 1922 г., у ліпені 1923 г. кааптаваны ў склад ЦК КПЗБ. З восені 1925 г. да лютага 1936 г. палітычны сакратар ЦК КПЗБ.

³⁹⁷ Знамяроўскі Ўладзіслаў — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, рэдактар, выдавец. Паходзіў з Латгаліі, скончыў у Вільні гандлёвую школу, працаваў карэктарам у «Нашай Ніве». У 1920—1930-х гг. меў у Вільні прыватнае выдавецтва. Выдаваў беларускую арыгінальную і перакладную літаратуру, падручнікі, слоўнікі. Рэдагаваў шэраг беларускіх віленскіх газэт, за што прыцягваўся да судовай адказнасьці.

³⁹⁸ Пяткевіч Міхал — беларускі пэдагог. У 1914 г. скончыў Віленскі настаўніцкі інстытут, выкладаў у Векшняцкай зьмешанай вышэйшай пачатковай вучэльні Шаўляўскага павету Ковенскай губэрні. Удзельнік I Усебеларускага зьезду 1917 г. У Заходняй Беларусі — настаўнік Віленскай беларускай гімназіі, сябра Беларускага нацыянальнага камітэту, Беларускай цэнтральнай школьнай рады і Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны. У канцы 1920-х гг. — сябра Галоўнай управы ТБШ.

ГІСТОРЫЯ

Правіцу складалі: пасол Валэйша³⁹⁹, Самойла⁴⁰⁰ і Ляўковіч Гальяш.

Улічваючы незразумелую сытуацыю, якая тады (верасень 1923 г.) панавала ў Польшчы з-за ўрадавага крызісу, цікава будзе больш падрабязна ўгледзецца ў тагачасную дзейнасць ВБНК.

9.IX.1923 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНК, на якім Луцкевіч запатрабаваў, каб быў скліканы пленум камітэту, улічваючы важнасць перажыванага моманту, які вымагаў як мага большага ўзмацнення беларускай кампаніі. Луцкевіч сьцьвярджаў, што сам прэзыдыюм ня можа браць на сябе адказнасці за выкананьне задач камітэту без выразнай яго на тое згоды. Прэзыдыюм пагадзіўся з прапановай Луцкевіча, пасля чаго разгледзеў плян дзейнасці камітэту і вызначыў парадак паседжаньняў пленуму.

Было прызнана, што перш за ўсё трэба змагацца за нацыянальную школу, за магчымасьць арганізацыі ўсіх беларускіх сілаў для супольнай культурнай і асьветніцкай працы. Быў прызнаны дзейным надалей ранейшы кірунак дзейнасці ВБНК, а таксама патрэба аб'яднаньня ўсяго беларускага грамадства вакол камітэту.

Пасля быў вызначаны наступны парадак паседжаньняў пленуму:

- 1) Выбары ў прэзыдыюм.
- 2) Плян далейшай дзейнасці камітэту.

Пленарны сход быў прызначаны на 17.IX.1923 г. Аднак з той прычыны, што ня ўсе арганізацыі здолелі правесці ў сябе выбары дэлегатаў, гэты тэрмін быў перанесены на 23.IX.1923 г.

23.IX.1923 г. адбылося пленарнае паседжаньне. У ім узялі ўдзел 19 сябраў з мандатамі ад розных беларускіх арганізацыяў. Былі прызнаны сапраўднымі 17 мандатаў. Інжынэр Зямкевіч⁴⁰¹, які прыбыў з Горадні як прадстаўнік тамтэйшага беларускага прытулку ад імя Беларускага камітэту дабрачыннасці ў Горадні⁴⁰², быў прыняты з правам дарадчага голасу.

На сходзе прысутнічалі: 1) сэнатар Багдановіч Вячаслаў, 2) пасол Ярэміч Фабіян, 3) Гарэцкі Максім, 4) Красінскі Мікалай, 5) Лагіновіч, 6) Ляўковіч Гальяш, 7) пасол Рак-Міхайлоўскі, 8) пасол Аўсянік Антон, 9) Пяткевіч, 10) Самойла, 11) пасол кс. Станкевіч Адам, 12) Трэпка Антон, 13) сэнатар Уласаў Аляксандар, 14) Валэйша, 15) інжынэр Зямкевіч Р., 16) друкар-выдавец Знамяроўскі.

Старшынём прэзыдыюму ВБНК большасцю галасоў быў выбраны пасол Фабіян Ярэміч.

³⁹⁹ Станіслаў Валэйша ніколі ня быў паслом польскага сойму.

⁴⁰⁰ Самойла Ўладзімер (1878—1941) — беларуска-расейскі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1923—1927 гг. адзін з вядучых публіцыстаў заходнебеларускага пэрыядычнага друку, у асноўным пісаў пад псеўданімам «Суліма».

⁴⁰¹ Зямкевіч Рамуальд (1881—1943 (ці 1944)) — беларускі бібліёграф, публіцыст, гісторык беларускай літаратуры, калекцыянэр. Жыў у Варшаве. Сабраў унікальную калекцыю беларускіх старажытнасьцяў, якая загінула падчас Другой усясьветнай вайны, папаўняў яе не заўсёды маральнымі і законнымі спосабамі. У 1920-я гг. супрацоўнічаў з II аддзелам Генэральнага штабу польскага войска, быў ягоным платным канфідэнтам і пісаў сакрэтныя рапарты пра стан рэчаў у беларускім нацыянальным руху ў Польшчы.

⁴⁰² Маецца на ўвазе Гарадзенскае беларускае дабрачыннае таварыства — грамадзкая арганізацыя, створаная прыблізна ў 1923 г. У 1924 г. старшынём таварыства быў выбраны Станіслаў Новік.

Намеснікам старшыні прэзідыюму ВБНК большасцю галасоў быў выбраны Антон Луцкевіч.

Сакратаром ВБНК большасцю галасоў быў выбраны Лагіновіч.

Скарбнікам ВБНК большасцю галасоў быў выбраны Кахановіч (які на сходзе не прысутнічаў).

Сход прыняў наступную прапанову Луцкевіча:

Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні (ВБНК) зьяўляецца найвышэйшым кіроўным органам для ўсіх беларускіх арганізацыяў і таварыстваў.

Плян далейшай працы Вільнацбелкаму было вырашана разгледзець на сходзе 30.IX.1923 г.

У сходзе, які адбыўся 30.IX.1923 г., узялі ўдзел 39 асобаў, прычым 19 — з правам голасу. Старшыня Беларускага пасольскага клюбу, пасол Тарашкевіч, на гэтым сходзе ўпершыню зрабіў справаздачу аб працы беларускіх паслоў у сойме. Пры гэтым ён адзначыў, што ўрады як Сікорскага, так і Вітаса ставіліся ваража да патрабаванняў беларускіх паслоў, якія дамагаліся задавальнення патрэбаў і памкненняў беларускага народу.

Далей пасол Тарашкевіч сказаў, што Беларускі пасольскі клуб распрацаваў шэраг праектаў, якія датычылі аўтаноміі для беларусаў, школьніцтва, грамадзянства і г. д., а таксама — што ён збіраецца іх унесці на найбліжэйшай соймавай сесіі. Аднак ён адразу ж заявіў, што ня трэба мець надзеяў, што гэтыя праекты пройдуць у сойме, улічваючы варажае стаўленьне соймавай большасці да беларускай справы.

Напрыканцы свайго выступлення пасол Тарашкевіч зазначыў, што адносіны польскай лавіцы да беларускіх паслоў, нягледзячы на вонкавую прыязнасць, на самапраўдзе няшчырыя.

Падчас дыскусіі ў справе тактыкі Беларускага пасольскага клюбу выявіўся толькі адзін апазыцыянэр, які выступіў з вострай крытыкай дзейнасці клюбу.

Потым сход пры адзіным голасе супраць ухваліў наступную пастанову:

Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, выслухаўшы ў засяданьні сваім 30 верасня 1923 г. справаздачу Старшыні Беларускага Пасольскага Клубу аб дзейнасці гэтага Клубу, прызнае,

што Пасольскі клуб ляляльна выпаўняў забавязаньні перад Беларускім Насяленьнем Заходняй Беларусі, абвешчаныя ў выбарнай плятформе і

прызвае беларускіх паслоў і далей зь яшчэ большай энэргіяй ісьці па абранай дарозе і падтрымліваць найцясьнейшую сувязь зь вёскаю⁴⁰³.

1.X.1923 г. адбылося паседжаньне прэзідыюму ВБНК, на якім Луцкевіч выказаўся пра важнасць бягучага моманту, а таксама заклікаў сябраў ВБНК да напружвання ўсіх сілаў з мэтай як мага больш хуткага дасягнення мэты, за якую беларусы змагаюцца.

⁴⁰³ Беларускі тэкст рэзалюцыі падаецца паводле: Вольны сыяг. 1923. 3 кастрычніка. № 15. С. 4.

ГІСТОРЫЯ

Старшыня Ярэміч прадбачыў, што хутка ў Польшчы выбухне рэвалюцыя, у якой беларусы павінны ўзяць актыўны ўдзел.

Мы павінны быць напачатку, каб у любы момант падтрымаць працоўны люд.

Агульную думку паседжання можна каротка сфармуляваць як прадбачанне, што пастаянны і непамерны рост дарагоўлі непазбежна выкліча выступленне працоўных масаў, якое беларускі народ павінен выкарыстаць.

5.X.1923 г. адбылося паседжанне прэзідыюму ВВНК, цалкам прысьвечанае справе канфіскацыяў прэсы.

На сходзе 25.XI.1923 г. была прынятая наступная прапанова, якая вызначала склад пленуму камітэту:

Усе беларускія арганізацыі высылаюць у ВВНК сваіх дэлегатаў, выбраных на 1 год, паводле наступнага ключа:

- 1) *Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў — 2 дэлегаты.*
 - 2) *Партыя беларускіх сацыял-дэмакратаў — 2 дэлегаты.*
 - 3) *Партыя беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў — 2 дэлегаты.*
 - 4) *Беларускае навуковае таварыства — 2 дэлегаты.*
 - 5) *Беларуская цэнтральная школьная рада (разам з сэцыямі сярэдніх і пачатковых школаў) — 4 дэлегаты.*
 - 6) *Беларускі камітэт ахвяраў вайны (разам з жаночым гуртком) — 3 дэлегаты.*
 - 7) *Беларуская прэса — 2 дэлегаты.*
 - 8) *Віленская беларуская гімназія — 2 дэлегаты.*
 - 9) *Саюз студэнтаў-беларусаў — 2 дэлегаты.*
 - 10) *Беларуская гімназія ў Радашкавічах — 1 дэлегат.*
 - 11) *Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні — 2 дэлегаты.*
- Усяго — 24 дэлегаты.*

Вырашальнымі ў справе фактычнага аб'яднання ВВНК з камуністамі былі выбары ў Віленскую касу хворых⁴⁰⁴. Менавіта прэзідыюм ВВНК вырашыў падтрымаць камуністычны сьпіс № 6. Дзеля выканання гэтай пастановы неафіцыйны друкаваны орган ВВНК «Вольны сыцяг» зьмясьціў адозву з агітацыяй за гэты сьпіс⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Каса хворых (бальнічная каса) — адна з найбольш распаўсюджаных у Польшчы формаў таварыстваў узаемадапамогі. Паводле польскіх законаў, у Раду касы хворых павінны былі ўваходзіць 2/3 прадстаўнікоў ад працаўнікоў і 1/3 — ад працадаўцаў. Кожная з палітычных групав у міжваеннай Польшчы імкнулася здабыць і замацаваць свае ўплывы ў гэтых арганізацыях праз выбары, якія рэгулярна праводзіліся.

⁴⁰⁵ На выбарах у Раду Віленскай касы хворых, якія адбыліся 30 верасня 1923 г., № 6 меў сьпіс т. зв. «Адзінага фронту» (сапраўды камуністычны). Астатнія сьпісы былі польскія і габрэйскія. Газэта «Вольны сыцяг» заклікала беларускіх рабочых аддаваць голас за сьпіс № 6, «бо гэта адзіны сьпісак, які ня робіць розніцы паміж палякам, жыдам ці беларусам, не нясе нацыянальна-шавіністычных клічаў разьдзелу на нацыянальным грунце ў работніцкай сям'і» (гл.: Яз. Выбары ў Касу Хворых // Вольны сыцяг. 1923. 26 верасня. № 12. С. 2). У выніку на выбарах «Адзіны фронт» атрымаў 533 галасы з 4863 узяўшых удзел у галасаванні, заняў 4 месца і здабыў 3 мандаты з 32 магчымых.

Некаторыя сябры ВБНК асабіста агітавалі за камуністычны сьпіс № 6.

Ня могуць здабыць на парлямэнцкім грунце жаданых саступак, нацыянальныя меншасці вырашылі яшчэ раз выступіць на міжнароднай арэне.

З гэтай мэтай беларусы разам з усімі нацыянальнымі меншасцямі падалі скаргу ў Лігу нацыяў. Увесь матэрыял, які абвінавачваў польскія ўлады, быў сабраны пасьольскімі сакратарыятамі і ВБНК. Згодна з пастановай прэзідыюму ВБНК Антон Луцкевіч пераслаў сабраны матэрыял Ластоўскаму, які атрымаў паўнамоцтвы для перадачы ўсёй справы Радзе Лігі нацыяў.

Незалежна ад гэтай скаргі беларускім паслам было рэкамэндавана ў пачатку соймавай сэсіі падаць інтэрпэляцыю аб нацыянальным уціску і зьдзеках зь беларусаў, зьявольных у Беластоку.

Падрыхтоўка беларускага паўстаньня была выкрытая польскімі ўладамі ў 1922 г. Была захопленая банда атамана Скамароха⁴⁰⁶, якая налічвала 45 чалавек⁴⁰⁷ і дзейнічала на тэрыторыі Белавескай пушчы. Банда была аддадзеная пад суд. Справу разглядаў Беластоцкі акруговы суд. Сьледства выявіла, што банда дзейнічала ў паразуменьні з Коўнам. Былі скампрамэнтаваныя паслы Баранаў і Якавюк, першы зь якіх быў асуджаны на турэмнае зьяволььне, а другі зьбег у Коўна. Беластоцкі працэс вельмі раздражніў беларусаў. Яны раздзьмухвалі гісторыю працэсу, надаючы яму выгляд нацыянальнай трагедыі, стараліся ўзьняць яго да ўзроўню міжнароднай праблемы. З гэтай мэтай была выдадзеная адмысловая аднадзёнка пад назвай «Наша доля»⁴⁰⁸. На судовых паседжаньнях бывалі ўсе беларускія паслы, якія самі абклалі сябе падаткам на карысьць асуджаных. Сярод беларускага грамадства пад імя апошніх зьбіраліся складкі.

Адносна мяккія пакараньні зьявілі ўсю справу да мясцовага ўзроўню. Эўропу яна не зацікавіла.

Як вядома, вырашэньню віленскай справы, ухваленаму Віленскім соймам і зацьверджанаму соймам Варшаўскім, не хапала міжнароднай санкцыі. Гэта неаднаразова давала літоўцам і іншым ворагам Польшчы магчымасьць вынясьленьня віленскай справы на міжнародную арэну.

⁴⁰⁶ Скамарох (Шыманюк Герман) (1892—?) — беларускі дзяяч, партызанскі камандзір. Да канца 1921 г. быў артыстам Маскоўскага тэатру «Буфф». Магчыма, агент ОГПУ з 1921 г. У снежні 1921 г. вярнуўся на радзіму. Кіраўнік беларускага антыпольскага руху на Гарадзеншчыне. Узначальваў штаб Бельскага павету беларускіх партызанаў. 6 мая 1922 г. польская паліцыя разьбіла лягер атраду Г. Шыманюка, але сам ён здолеў уцячы. Зь сярэдзіны 1922 г. Г. Шыманюк у Літве, а з канца 1923 г. — у БССР. З 1926 г. сябра КП(б)Б. Закончыў Камуністычны ўнівэрсытэт Беларусі пры Цэнтральнай савпартшколе ў Менску. З 1930 г. працаваў у Полацкім райгандлі. З 1933 году — кіраўнік Магілёўскага заавэтрабфаку. У 1937 г. арыштаваны органамі НКВД. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁰⁷ Насамрэч атрад Германа Шыманюка — «Скамароха» налічваў куды больш людзей. 45 чалавек фігуравалі ў якасьці абвінавачаных па гэтай справе на судовым працэсе ў Беластоку ў траўні 1923 г. Усяго ў 1921—1923 гг. на тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва за ўдзел у беларускіх незалежніцкіх арганізацыях пад судовы перасьлед былі аддадзеныя 234 чалавекі. Акрамя таго, ня менш за сто чалавек судзілі ў 1924—1925 гг.

⁴⁰⁸ Аднадзёнкі пад назвай «Наша доля» ў Заходняй Беларусі ніколі не выходзіла. Маецца на ўвазе аднадзёнка «Беларуская доля», якая выйшла 23 траўня 1923 г.

ГІСТОРЫЯ

Вельмі важнай падзеяй у гэтай справе было прызнаньне Радай паслоў⁴⁰⁹ 15 сакавіка 1923 г. наяўных межаў Польшчы з Расеяй і Літвой. Пры гэтым польска-літоўская мяжа была дакладна апісаная.

Што датычыць дэталей і правядзеньня памежнай лініі на месцы, то Рада паслоў пакінула гэтую справу зацікаўленым урадам. Папраўкі ў дэталях, якія прызнаваліся б абодвума бакамі неабходнымі, маглі вырашацца шляхам узаемнага паразуменьня.

Гэтае рашэньне не было прызнана ковенскім урадам, які выступіў з новым абгрунтаваньнем патрэбы перадачы Вільні Літве, а таксама дамагаўся скліканьня канфэрэнцыі саюзных дзяржаваў і Літвы для вызначэньня польска-літоўскай мяжы.

Апярэджаючы некаторыя іншыя падзеі, якія мелі месца ў беларускай справе, апішам справу польска-літоўскай мяжы за пэрыяд да 1.І.1927 г.

17.Х.1923 г. канфэрэнцыя паслоў выслала наступную ноту, якая канчаткова адхіляла літоўскія прэтэнзіі і рэкамэндавала Літве наладзіць нармальныя адносіны з Польшчай. Вось выняткі з гэтай ноты:

Саюзныя ўрады, клапацячыся пра паскарэньне вяртаньня міру ва Ўсходняй Эўропе, рэкамэндавалі літоўскаму і польскаму ўрадам цэлы шэраг сродкаў, якія палічылі прыдатнымі, і дагэтуль перакананыя ў іх паспяховасьці для паляпшэньня ўзаемаадносінаў паміж гэтымі двума ўрадамі. Польскі ўрад хутка паведаміў канфэрэнцыі паслоў, што гатовы прыслухацца да гэтых парадаў настолькі, наколькі гэта ад яго залежыць. Канфэрэнцыя са шкадаваньнем канстатуе, што літоўскі ўрад ня схільны да гэтага...

...Саюзныя ўрады, са шкадаваньнем прымаючы гэтую пазыцыю да ведама, ні ў якім разе не намерваюцца пачынаць зь літоўскім урадам спрэчак на тэму спраў, якія абгаворваюцца ў лісьце ад 17.Х. і далучаным да яго мэмарандуме. Асабліва саюзныя ўрады мусяць цалкам адхіліць інтэрпрэтацыю, нададзеную літоўскім урадам артыкулу 87 Вэрсальскай дамовы⁴¹⁰ і правам, якія гэты артыкул ім дае...

...Мэмарандум падкрэсьлівае, што Ліга нацыяў не прызнала рэзалюцыі, якую канфэрэнцыя паслоў прыняла 15 сакавіка 1923 г. згодна са згаданым артыкулам 87, з мэтай канчатковага прызнаньня ўсходніх межаў Польшчы і ад імя галоўных саюзных дзяржаваў. Саюзным урадам дастаткова сьцьверджаньня, што Рада Лігі нацыяў прыняла да ведама паведамленьне яе пра вышэйзгаданае рашэньне і таго, што 21 сьнежня 1923 г. яна прыняла рапарт, пададзены ёй п. Гімансам, у якім казалася:

⁴⁰⁹ Рада паслоў — рэкамэндацыйны орган, які існаваў пры Лізе нацыяў у 1920—1931 гг. Ажыццяўляў агульны нагляд за выкананьнем мірных дамоваў, прымаў, сярод іншага, і рашэньні па справах дзяржаўных межаў. У склад Канфэрэнцыі паслоў уваходзілі паслы Вялікабрытаніі, Францыі, Італіі і Японіі, а таксама пасол ЗША ў якасьці наглядальніка.

⁴¹⁰ Артыкул 87 Вэрсальскай мірнай дамовы вызначаў перш за ўсё, што «Нямеччына прызнае, як гэта ўжо зрабілі Саюзныя і Аб'яднаныя Дзяржавы, поўную незалежнасьць Польшчы і адмаўляецца на карысьць Польшчы ад усялякіх правоў на тэрыторыі, абмежаваныя Балтыйскім морам, усходняй мяжой Нямеччыны...».

«Так як з дапамогай працэдуры, прадугледжанай Вэрсальскай дамовай і прынятай літоўскім урадам, палітычная мяжа была вызначана, то пытаньне, якім займалася Рада падчас сваёй апошняй сэсіі, адышло цяпер у гісторыю спрэчкі».

З пратаколу гэтага самага паседжаньня Рады вынікае, што прадстаўнік Літвы, робячы свае агаворкі, заявіў, што Рада Лігі нацыяў, калі казаць пра яе, лічыць справу вырашанай. Нарэшце, рэзалюцыя ад 15 сакавіка 1923 г. была зарэгістраваная ў Генэральным сакратарыяце і зьмешчаная ў Зборніку дамоваў.

У гэтых умовах саюзныя ўрады мусяць заявіць, што вяртаньне да дыскусіі ў справе межаў, вызначаных рэзалюцыяй, прынятай 15 сакавіка 1923 г. з выкананьнем правоў, дадзеных ім артыкулам 87 Вэрсальскай дамовы, зьяўляецца немагчымым і таму мы ня можам падтрымаць праектаванае літоўскім урадам скліканьне канфэрэнцыі.

Канфэрэнцыя паслоў падтрымлівае рэкамэндацыі, сфармуляваныя ў лісьце ад 2 чэрвеня 1924 г., і зноў выказвае надзею, што літоўскі ўрад, лепей зразумеўшы свае асноўныя інтарэсы, прыслухаецца да рэкамэндацыяў, якія ў гэтым лісьце ўтрымліваюцца.

Ковенская Літва да рэкамэндацыяў канфэрэнцыі паслоў не прыслухалася і надалей лічыць, што знаходзіцца ў стане вайны з Польшчай. У 1925 г. літоўскія войскі спрабавалі заняць частку польскай тэрыторыі, аднак былі змушаны адступіць. 28 верасьня 1926 г. урад Ковенскай Літвы заключыў з савецкім урадам дамову, згодна зь якой Савецкая Расея і Літва абавязаліся захоўваць поўны прыязны нэўтралітэт у выпадку нападу на адзін з бакоў трэцяй дзяржавы або групы дзяржаваў. Абодва бакі абавязаліся не далучацца да ўсялякіх кааліцыяў, якія імкнуцца да эканамічнага ці фінансавага байкоту аднаго з контрагентаў. Абодва бакі абавязаліся вырашаць узаемныя спрэчкі на мірнай аснове. Акрамя таго, дамова прадугледжвала цэлы шэраг момантаў прыязнага супрацоўніцтва на міжнароднай арэне.

Пра Польшчу і Віленшчыну, як і пра балтыйскія дзяржавы, у пагадненьні ня згадвалася. Затое да галоўнай канвэнцыі быў далучаны адмысловы дадатак, у якім Літва атрымала ад Савецкай Расеі запэўненьне, што савецкі ўрад не прызнае заняцьця Віленшчыны Польшчай і лічыць Віленшчыну часткай тэрыторыі літоўскай дзяржавы, згодна з прынятымі ў галоўнай дамове абавязкамі. Паняцьце Літвы ў дадатку акрэсьлівалася межамі, вызначанымі літоўска-расейскай дамовай ад 12 ліпеня 1920 г.⁴¹¹.

Польскі ўрад, даведаўшыся пра заключэньне дамовы і дадатку да яе,

⁴¹¹ Менавіта заключэньне гэтай савецка-літоўскай дамовы стала штуршком для напісаньня ў той самы дзень беларускім паэтам Уладзімерам Дубоўкам вядомага верша «На ўшанаваньне новага падзелу беларускай зямлі» («За ўсе краі, за ўсе народы сьвету...»). У арыгінале верша былі такія радкі, апушчаныя рэдакцыяй (відаць, з самацэнзурных меркаваньняў) пры яго першапублікацыі ў 1927 г. у віленскай палянафільскай газэце «Беларуская культура»:

*Дзе наша Віленшчына, Нёмну хвалі?
Зь іх лупіць скуру, узяўшы ў Рызе, пан.
І сёньня васьмь Літве замацавалі
Наш гэты край, стапаны на дзірван.*

ГІСТОРЫЯ

улічваючы тое, што яны датычаць некаторых абшараў, якія ляжаць на захад ад польска-савецкай мяжы, вызначанай артыкулам II Рыскай дамовы ад 18 сакавіка 1921 г., і складаюць неад'емную частку тэрыторыі Польскай Рэспублікі, (польская нота ад 23.X.1926 г.)

выслаў савецкаму ўраду і асабіста ў рукі народнаму камісару замежных спраў Чычэрыну ноту, якая была ўручана 23.X.1926 г. У згаданай ноце

...Урад Польскай Рэспублікі зноў канстатуе, што ў артыкуле III Рыскай дамовы ўрад СССР адрокся ад усіх правоў і прэтэнзій на землі, якія знаходзяцца на захад ад мяжы, вызначанай у артыкуле II гэтай дамовы, а таксама заявіў, што, раз у склад гэтых земляў уваходзяць тэрыторыі, спрэчныя паміж Польшчай і Літвой, то справа прыналежнасці гэтых тэрыторыяў адной зь дзвюх дзяржаваў зьяўляецца справай выключна Польшчы і Літвы...

У адказ на сваю ноту ад 23.X.1926 г. 20.XI.1926 г. польскі ўрад атрымаў ад надзвычайнага і паўнамоцнага пасла Войкава⁴¹² ноту, у якой, сярод іншага, казалася:

...Урад СССР адначасова заяўляе, што, падпісваючы дамову ад 28 верасня г.г. з урадам Літоўскай Рэспублікі, ён ні ў якой ступені ня меў намеру паставіць пад сумнеўне артыкул II Рыскай дамовы, які вызначае мяжу паміж СССР і Польскай Рэспублікай...

Такім чынам, надзеі літоўцаў і беларусаў яшчэ раз паставіць пад сумнеў трываласць прыналежнасці Віленшчыны да Польшчы і стварэння з гэтага міжнароднай праблемы аказаліся марнымі.

САВЕЦКАЯ БЕЛАРУСЬ І БЕЛАРУСКАЯ ЭМІГРАЦЫЯ

Разьдзел XXXII

Менская дамова 17.III.1923 г. Канфэрэнцыя ў Празе Чэскай у чэрвені 1923 г. Павелічэньне тэрыторыі Савецкай Беларусі ў лютым 1924 г. Акт аб'яднаньня беларускіх эсэраў з камуністамі

Эўрапейскія дзяржавы беларускай справай наагул не займаліся. Акрамя Нямеччыны, зацікаўленай у яе разьвіцьці, ні канфэрэнцыя паслоў, ні Ліга нацыяў не хацелі прызнаць беларускае пытаньне праблемай міжнароднага характару. Польскі ўрад

⁴¹² Войкаў Пётар Лазаравіч (1888—1927) — савецкі дзяржаўны дзяяч, дыплямат. З 1924 г. паўнамоцны прадстаўнік СССР у Польшчы. Забіты ў Варшаве Барысам Кавэрдам, які перад гэтым браў удзел у дзейнасьці Часовай беларускай рады А. Паўлюкевіча.

разьвіцьцё беларускага руху, несумненна, бачыў, але недаацэньваў яго. Натуральна, ён і ня думаў пра абвяшчэньне незалежнасьці Беларусі. Бачачы, што ні міжнародная, ні ўнутрыпольская сытуацыя не спрыяюць разьвіцьцю нацыянальнага беларускага руху і не даюць яму ніякіх надзеяў на лепшае, левыя беларускія дзеячы зьвярнуліся да Савецкай Расеі. Яны лічылі балышавікоў сваімі адзінымі моцнымі саюзнікамі, якія могуць распачаць вайну з Польшчай. Ад гэтай вайны беларусы шмат для сябе чакалі.

У Менску паміж левымі беларускімі партыямі і ўрадам Савецкай Беларусі адбываліся перамовы, вынікам якіх стала пагадненьне, падпісанае 17.ІІІ.1923 г. Тут трэба нагадаць, што 15 сакавіка 1923 г. канфэрэнцыя паслоў прызнала ўсходнія межы Польшчы.

Пагадненьне ад 17 сакавіка 1923 г. падпісалі ў Менску прадстаўнікі беларускіх партыяў, якія ўваходзілі ў склад ураду Беларускай Народнай Рэспублікі Ластоўскага, а таксама ўраду Беларускай Савецкай Рэспублікі.

На падставе паўнамоцтваў Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларускай партыі сацыял-дэмакратаў і Беларускай партыі сацыялістаў-фэдэралістаў інжынэр Аляксандар Галавінскі, пасол Аляксандар Вальковіч, генэрал Ануфрыў Галубінцаў⁴¹³, а таксама

на падставе паўнамоцтваў ураду Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Хведар Жылуновіч і падпалкоўнік Ігнатоўскі⁴¹⁴ склалі ніжэйпадазенае пагадненьне і падпісалі ад імя вышэйзгаданых партыяў.

Пар. 1.

Усе партыі, якія бяруць удзел у гэтым пагадненьні, павінны аб'яднаць усе сілы ў барацьбе за беларускі сацыялістычны незалежніцкі рух.

Усе дэлегаты павінны памятаць, што сіла партыі павялічваецца, калі ўнутры яе пануе поўная згода. Ня трэба забывацца пра тое, што ўсе мы вырашылі агульнымі сіламі вызваліць з-пад польскага ўціску тую частку Заходняй Беларусі, якую захапілі польскія памешчыкі і на якой мучаюцца 4 мільёны беларусаў.

Мы можам і павінны іх вызваліць, маючы бяспрэчнае права на барацьбу за нашу волю.

Пераходзячы да сутнасьці справы, мы павінны абгаварыць наступныя пытаньні:

- 1) Правадзеньне палітычнай працы ў Польшчы.*
- 2) Справа ўраду Ластоўскага.*

⁴¹³ Мабыць, маецца на ўвазе Галубінцаў Аляксандар Васілевіч (1882—1963) — генэрал-маёр. Удзельнік Першай усясьветнай вайны, белага руху ў Расеі (вайваў у Данскай арміі). Пасьля яе разгрому выехаў у Баўгарыю. У беларускі рух уцягнуў Іванам Ермачэнкам, у 1921 г. прызначаны ім кіраўніком консульскага аддзелу БНР у Баўгарыі. Пасьля пераехаў у Нямеччыну, падчас Другой усясьветнай вайны служыў у казацкіх частках нямецкіх войскаў і ў Расейскай вызваленчай арміі. Пасьля вайны жыў у ЗША, памёр у Клёўлэндзе.

⁴¹⁴ Дадатковых зьвестак пра тое, што Ёсевалад Ігнатоўскі меў падпалкоўніцкі вайсковы чын, ня выяўлена. Тут альбо памылка аўтараў працы, альбо маецца на ўвазе нейкі іншы Ігнатоўскі. Што датычыць Хведара Жылуновіча, то тут аўтар «Кароткага нарысу...» відавочна памыліўся, назваўшы так Зьміцера Хведаравіча Жылуновіча.

ГІСТОРЫЯ

- 3) Вайсковыя справы.
- 4) Замежныя справы.
- 5) Справы будучай Беларускай Незалежнай Рэспублікі.

1) Праца ў Польшчы павінна быць зьменена, бо зьмянілася праграма, вызначаная пагадненьнем, падпісаным з Ластоўскім у 1919 г.

Дзякуючы таму, што цяпер мы маем сваіх людзей у польскім сойме, мы павінны вырашыць празь іх большасьць спраў, бо невядома, ці надарыцца нам яшчэ калі-небудзь такая добрая магчымасьць. Дзеля таго, што яны зьяўляюцца афіцыйнымі дзеячамі, яны павінны цяпер адмыслова працаваць над падрыхтоўкай грунту для вызваленьня той часткі Беларусі, якая застаецца пад польскай акупацыяй. Праводзіць гэта яны павінны даступнымі ім сродкамі, як, напрыклад, патрабаваць у сойме адкрыцьця на крэсах і наагул сярод беларусаў уласных беларускіх школаў, як сярэдніх, так і спэцыяльных, арганізоўваць культурна-асьветніцкія гурткі і пры іх дапамозе праводзіць працу па ўсьведамленьні старэйшага пакаленьня сялян, друкаваць газеты, брашурны і кнігі (толькі на беларускай мове), у якіх трэба згадаць пра балючыя для сялян пытаньні і ўсе недахопы, а таксама выкарыстоўваць матывы, шкодныя для Польшчы. Гэтая літаратура павінна распаўсюджвацца сярод сялян, асабліва сярод моладзі.

Самі паслы павінны часьцей арганізоўваць мітынгі, зьезды і канфэрэнцыі, на якіх павінны пашыраць сьвядомасьць у масах. Паслы павінны напружыць усе намаганьні, каб з турмаў былі вызваленыя арыштаваныя беларускія палітычныя дзеячы, якіх адчуваецца вялікі недахоп для ідэйнай працы. Каго ня ўдасца вызваліць пры дапамозе пададзенай інтэрпэляцыі, трэба старацца вызваліць на аснове закону аб амністыі.

2) Удачыненьні да літоўцаў павінна вытрымлівацца тая самая лінія палітыкі, якая прымянялася і раней. Па меры магчымасьці яны не павінны здагадацца пра тыя адносіны, якія існуюць паміж намі. Няхай яны маюць надзеі, што ў найбліжэйшы час мы вызвалім Беларусь і ўключым у яе склад Вільню. У той жа самы час мы будзем патрабаваць ад літоўцаў ліквідацыі і высяленьня з тэрыторыі Літвы ўраду Ластоўскага. У гэтым выпадку мы, можа, і будзем змушаныя згарнуць сваё прадстаўніцтва ў Літве, аднак гэта поўнасьцю адхіліць усялякія падазрэньні, што мы знаходзімся ў паразуменьні.

3) Вайсковыя справы павінны памалу рыхтавацца. Наяўны беларускі батальён некалі будзе нашым. Пакуль ён павінен утрымлівацца літоўцамі, а нашая задача — выхаваньне зь ягоных жаўнераў сапраўдных беларусаў. Грошы на гэта павінны і будучь давацца намі зь Менску ў такой колькасці, у якой гэтага патрабуе справа і як вырашыць камісарыят фінансаў у паразуменьні з Цэнтральным камітэтам Беларускай камуністычнай партыі.

Што тычыцца ўзброеных выступленьняў на тэрыторыі Польшчы, то ад іх цяпер трэба, безумоўна, устрымацца. Імі можна толькі папсаваць справу, а карысьці ў дадзены момант яны не даюць ніякай. Яны бескарысныя падчас поўнага спакою званку.

Паўстаньне будзе вельмі карыснае ў выпадку вайны Савецкай Расеі з Польшчай, якая непазьбежна адбудзецца. У той час хоць бы невялікая колькасць кадравых

партызанаў, калі мы іх будзем мець, значна дапаможа атакуючаму войску. Іх задачы будуць вельмі важныя, але і вельмі цяжкія: ажыццяўленьне нападаў на тылы праціўніка, дэманстрацыі, псаваньне чыгуначных шляхоў, паленьне складаў і г. д.

У сучасны момант ёсьць магчымасьць знаходжаньня гэтай невялікай групкі партызанаў на тэрыторыі Літвы, а падчас вайны яна будзе выкарыстаная для больш важных мэтаў, чым цяпер. Літва павінна і будзе яе ўтрымліваць, а калі не — то мы зможам растлумачыць Літве, якую яна сама будзе мець з гэтага карысьць.

У той жа самы час тым самым шляхам трэба дамагацца ад літоўцаў сродкаў на ўтрыманьне партызанаў у Літве. Гэта, безумоўна, павінен рабіць урад Ластоўскага, бо мы, камуністы, маем адмысловых ворагаў у гэтай краіне.

У выпадку патрэбы мы без ваганьняў паведамім літоўцам пра гэта пагадненьне, а таксама пра тое, дзеля чаго мы ўтрымліваем партызанаў.

Было б вельмі пажаданым, каб паручніка Разумовіча, які стаіць цяпер на чале партызанаў, як грамадзяніна старых расейскіх традыцыяў і ўдзельніка барацьбы з Савецкай Расеяй замяніць на больш адпаведнага чалавека.

4) Замежная палітыка павінна надалей ісьці тым самым шляхам. Трэба толькі зрабіць асаблівы акцэнт, каб заходнія дзяржавы глядзелі на гэтую справу як на акцыю не бальшавіцкую, а нацыянальна-беларускую, нібыта ўрад Ластоўскага ня мае нічога супольнага з бальшавікамі і Менскам. Калі гэтага ня ўдасца, то мы будзем вымушаныя разарваць кантакт, бо ня зможам нічога атрымаць ад замежжа, чаго так доўга дамагаемся.

Усе замежныя прадстаўнікі Беларусі павінны праводзіць чыста палітычную дзейнасьць, зусім не займаючыся камуністычнымі справамі, а ў адносінах да бальшавікоў павінны быць як мага горш.

Для адарваньня Заходняй Беларусі ад Польшчы мы павінны прыняць наступны спосаб працы:

Як вядома, Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка сфэдэраваная з Расейскай Сацыялістычнай Фэдэратыўнай Рэспублікай (РСФСР), якая на падставе Рыскай дамовы аддала Заходнюю Беларусь Польшчы. Дзеля гэтага Беларуская ССР, як залежная ад Савецкай Расеі, ня можа выступаць ні перад Лігай нацыяў, ні перад вялікімі дзяржавамі Заходняй Эўропы ў абарону правоў Заходняй Беларусі. Існы ўрад Ластоўскага, які лічыцца ўрадам, варожым Савецкай Расеі, павінен працягваць сваю працу і ў вачах Заходняй Эўропы надалей быць беларускім урадам.

Што датычыць самога Ластоўскага, то ён не павінен стаяць на чале ўраду, як чалавек малаадукаваны і непапулярны ў дыпляматычных сфэрах Заходняй Эўропы. Трэба яго замяніць больш адпаведным чалавекам. Гэтую зьмену трэба зрабіць так, каб выглядала, што нібыта ўсярэдзіне ўраду ўзьніклі непаразуменьні, і Ластоўскі сам пайшоў у адстаўку. На яго месца можна запрасіць прафэсара Ляцкага⁴¹⁵ або Жытлоўскага, цяперашняга міністра нацыянальных меншасцяў. Такса-

⁴¹⁵ Ляцкі Яўген Аляксандравіч (1868—1942) — расейска-беларускі этнограф і гісторык літаратуры. Нарадзіўся ў Менску. Пасьля Кастрьгніцкай рэвалюцыі 1917 г. жыў у эміграцыі, з 1922 г. — у Празе. Быў прафэсарам расейскай мовы і літаратуры Карлава ўнівэрсытэту. Дасьледаваў беларускі фальклёр і этнаграфію, у 1927—1928 гг. апублікаваў у чэскім часопісе «Slavia» цыкл артыкулаў «Нататкі па беларусазнаўству».

ГІСТОРЫЯ

мамы нічога ня будзем мець супраць, калі будуць заангажаваныя Лур'е або Цвікевіч. Ластоўскі павінен атрымаць такую пасаду, на якой меў бы як мага больш спраў зь літоўцамі, бо сярод літоўскіх партыйных дзеячоў ён найбольш папулярны і літоўцы найбольш яму сымпатызуюць. Усе іншыя пасады і асобы, якія іх займаюць, застаюцца нязьменнымі.

У справе ўраду непадзельнай Беларусі захоўвае сваю сілу дамова 1919 г., падпісаная Ластоўскім у Менску.

Пра матэрыяльную падтрымку шмат казаць ня будзем, бо выдатна разумеем, што нашая справа вымагае ўсяго гэтага. Вядома, што ніхто з нас ня будзе выкарыстоўваць гэта для сябе, мы працуем толькі за ідэю. Усе рахункі і справаздачы з выдаткаў будуць прадстаўляцца, а грашовыя сродкі будуць выдавацца авансам, не перавышаючы, аднак, 15 000 франкаў штомесяц.

Калі вядзеньне спраў будзе патрабаваць большай колькасці грошай, яны без аніякіх цяжкасцяў будуць асыгнаваныя на спецыяльнае патрабаваньне. Авансы будуць выплачвацца ў іншаземнай валюце, пераважна ў франках і амэрыканскіх далярах. Гэта будзе сьведчыць, што ўрад Ластоўскага мае ўласныя сродкі або атрымлівае дапамогу з-за мяжы.

На ўтрыманьне партызанаў і беларускага батальёну хопіць грошай, атрыманых ад літоўскага ўраду.

Сувязь будзе ўтрымлівацца праз Латвію (Дзьвінск і Рыгу), улічваючы тое, што камунікаваньне на тэрыторыі Літвы магло б выклікаць падазрэньні літоўскага ўраду, а таксама прадстаўніцтва РСФСР у Літве.

У Дзьвінску пунктам абмену поштай будзе Езавітаў, у Рызе — Чарвякоў⁴¹⁶, у Празе Чэскай — Вяршыні⁴¹⁷, у Бэрліне — Бароўскі, у Варшаве і Вільні — Шыла, Будзька, Тарашкевіч, у Горадні — Якімовіч⁴¹⁸, Баран і Якавюк, у Гданьску — Лур'е і Дрыер*.

17 траўня 1923 г. Камуністычная партыя Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, прадстаўленая выбранымі Жылуновічам і тав. Ігнатоўскім з аднаго боку, і Беларускай партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларускай партыя сацыял-дэмакратаў і партыя сацыялістаў-фэдэралістаў, прадстаўленыя Галавінскім, Вальковічам і Галубінцавым з другога боку, склалі і падпісалі вышэйпа-

⁴¹⁶ Чарвякоў Мікалай — беларускі дзяяч, паходзіў зь Менскай губэрні. У канцы 1919 г. жыў у горадзе Тамэрфорсе (Фінляндыя), дзе ўсталяваў кантакт з К. Езавітавым. Апошні прызначыў яго кіраўніком рэгістрацыйна-пашпартнага аддзелу Вайскова-дыпляматычнай місіі БНР у Рызе ў Фінляндыі. Пасьля пераехаў у Рэвель, кіраваў мясцовым аддзяленьнем Беларускага прэс-бюро.

⁴¹⁷ Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Мікалай Вяршынін.

⁴¹⁸ Якімовіч Мікалай (1896—1929) — беларускі дзяяч. Сябра БПСР, Гарадзенскага БНК і іншых беларускіх арганізацыяў. Дзейнічаў у асноўным у Горадні. Неаднаразова арыштоўваўся польскімі ўладамі. Увосень 1922 г. выплываў ад Блэку нацыянальных меншасцяў на выбарах у польскі сойм па Бельскай выбарчай акрузе. Пасьля пазбаўленьня мандату пасла С. Якавюка ў 1925 г. павінен быў замяніць апошняга, але ня здолеў гэтага зрабіць дзеля адмовы папярэдняга ў сьпісе кандыдата-габрэя саступіць яму сваё месца, што прадугледжвалася перадвыбарчым пагадненьнем. Браў удзел у працы Беларускай сялянска-работніцкай грамады, быў адным з 56 падеудных на судовым працэсе над яе лідэрамі. Вызвалены з турмы за чатыры дні да сьмерці.

дадзенае пагадненне ў Менску. Пагадненне складзена ў двух паасобніках, адзін зь якіх павінен быць аддадзены Камітэту Народных Камісараў Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, другі — Радзе Беларускіх народных саюзаў.

Акрамя таго, зробленыя восем копіяў, якія будуць уручаныя па аднаму паасобніку асобным партыям беларускага дэмакратычнага нацыянальнага руху.

Няхай жыве Беларуская вольная, незалежная і непадзельная Рэспубліка!

Няхай жыве Беларуская камуністычная партыя!

Няхай жыве беларускі народ!

Няхай жыве Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў!

Няхай жыве Беларуская партыя сацыял-дэмакратаў!

Няхай жыве Беларуская партыя сацыялістаў-фэдэралістаў!

Няхай жыве саюз усіх беларускіх сацыял-дэмакратычных партый!

На падставе паўнамоцтваў БССР:

/—/ Жылуновіч, /—/ Ігнатоўскі

На падставе паўнамоцтваў БПСР, БПСД, БПСФ:

/—/ Галавінскі, /—/ Вальковіч, /—/ Галубінцаў

Правамоцнасьць гэтай дамовы, як і ўласнаручнасьць подпісаў тав. Жылуновіча, Ігнатоўскага, Галавінскага, Вальковіча і Галубінцава — пацвярджаю подпісам і адбіткам службовай пячаткі:

Народны камісар БССР

/—/ Чарвякоў.

Менск, 30.ІІ.1923 г.⁴¹⁹

Вышэйпададзенае пагадненне, а менавіта пратакол канфэрэнцыі, падпісаны паўнамоцнымі дэлегатамі, паказвае ўсю двудушнасьць палітыкі ўраду Саветаў і тых беларускіх партыяў, якія трымаюць зь ім кантакт. Саветы павінны былі дамагацца ад Літвы ліквідацыі ўраду Ластоўскага для адцягваньня ўвагі ад факту, што на самай справе гэты ўрад быў ім патрэбны. Менавіта гэты ўрад павінен быў хадзіць аб месце камуністаў, якія на тэрыторыі Коўна не маглі дзейнічаць легальна. З прыкладзенага пагаднення выразна відаць, што як урад Ластоўскага, так і згаданыя партыі былі толькі бальшавіцкай агентурай, залежнымі і ў фінансавым пляне, і ў пляне сваёй дзейнасьці ад Менску.

У разьдзеле XXVIII прыводзілася пастанова ІІ сэсіі БЦВК ад 4.ІІ.1921 г., якая датычыла беларускай мовы. У гэтай пастанове выказвалася патрэба «паступовага пераходу навучаньня ў школах... на беларускую мову». Акрамя таго, на згаданай сэсіі было прынята вырашана пра неабходнасьць увядзеньня беларускай мовы ў дзяржаўныя ўстановы. Службоўцы народных камісарыятаў і іншых установаў павінны былі навучыцца беларускай мовы. Аднак гэтыя пастановы ў той час былі толькі дэмагогіяй, і ўвядзеньне іх у жыццё ішло вельмі павольна. Нарэшце быў устаноўлены тэрмін, да якога цэнтральныя ўстановы Беларусі павінны былі перайсьці на беларускую мову. Гэтым тэрмінам быў дзень 15.VII.1925 г.

Аднак толькі ў сярэдзіне 1926 г. пазначыўся энэргічны паварот у нацыянальнай

⁴¹⁹ Такая дата ў арыгінале «Кароткага нарысу...». Відавочна, што тут, адпаведна ўсёй папярэдняй інфармацыі, павінна стаяць дата 17.ІІІ.1923 г.

ГІСТОРЫЯ

палітыцы ўладаў Савецкай Беларусі і імкненне да сапраўднага ажыццяўлення законаў, датычных беларускай мовы. Пачалося надзвычай сьпешнае вырашэнне нацыянальнай справы з наданнем беларускаму насельніцтву асаблівых прывілеяў. Згаданая кампанія вынікала з агульнай нацыянальнай палітыкі Саюзу ССР.

28.VIII.1926 г. Нацыянальная камісія Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларусі, абпіраючыся на пастанову II сэсіі ЦВК Беларусі ад 4.II.1921 г. аб вызначэнні на 15.VII.1925 г. тэрміну пераходу цэнтральных устаноў на беларускую мову, пастанавіла звольніць, бяз права паўторнага прыняцця на службу, пэўную колькасць тых службоўцаў Народнага камісарыату сельскай гаспадаркі і Беларускага сельскагаспадарчага трэсту, якія яшчэ не навучыліся беларускай мовы. Адначасова Нацыянальная камісія ЦВКБ адмяніла інстытут перакладчыкаў беларускай мовы ва ўсіх установах, а таксама прадугледзела прыцягненне іх кіраўнікоў да адказнасці за неўвядзэнне ў практыку беларускай мовы.

29.VIII.1926 г. менская прэса надрукавала пастанову Бюро Цэнтральнага камітэту Камуністычнай партыі Беларусі, якая датычыла нацыянальнага складу партыйных, прафесійных, дзяржаўных і іншых устаноў. У гэтай пастанове Бюро ЦК КПБ падкрэслівала імкненне да вылучэння беларусаў на кіроўныя пасады. Далей пастанова патрабавала ведання чыноўнікамі беларускай мовы і дзяржаўных умоваў БССР, а таксама рэкамэндавала прыцягненне да працы і адпаведнае выкарыстанне прадстаўнікоў палякаў, габрэяў і г. д.

Акрамя гэтага, Бюро ЦК КПБ рэкамэндавала павелічэнне колькасці беларусаў у складзе: 1) акруговых, раённых камітэтаў і камітэтаў іншых арганізацыйных адзінак, 2) прэзідыуму Цэнтральнай рады прафсаюзаў, 3) калегіяў народных камісарыятаў, 4) прэзідыуму Вышэйшага савету народнай гаспадаркі, 5) выкладчыкаў і слухачоў Дзяржаўнага ўніверсітэту і Сельскагаспадарчай акадэміі, 6) управаў цэнтральных прамысловых, фінансавых, гандлёвых і кааператыўных органаў, 7) адказных працаўнікоў ГПУ.

Не памяншаючы колькасці габрэяў, было вырашана павялічыць колькасць беларусаў у складзе: 1) прэзідыуму Цэнтральнай рады прафсаюзаў, 2) Цэнтральнага бюро прафсаюзаў, 3) Вышэйшага кіраўніцтва Цэнтральных упраў прафсаюзаў, 4) аддзелаў акруговых дзяржаўных органаў і іншых. Вырашана таксама не дапускаць да памяншэння колькасці беларусаў і габрэяў у складзе прэзідыумаў акруговых бюро прафсаюзаў.

Зьмена ва ўнутранай палітыцы СССР датычыла ня толькі нацыянальных спраў. Яна выявілася таксама ў зьмене палітыкі камуністычнай партыі ў адносінах да сялян, згодна зь лёзунгам «тварам да вёскі». Цэнтральны эканамічны камітэт Саюзу ССР пад уплывам розных трывожных праяваў паводзінаў насельніцтва выдаў інструкцыю, паводле якой да выбараў мясцовых саветаў — г. зн. мясцовых органаў улады — дапускаліся больш шырокія колы мясцовага насельніцтва. Акрамя таго, інструкцыя прадугледжвала змяншэнне адміністрацыйнага ціску пры правядзенні выбараў.

Зьмена выбарчага закону выклікала вельмі актыўны ўдзел у выбарах у мясцовыя саветы халупнікаў⁴²⁰ і іншых асобаў, пазбаўленых раней выбарчага права. Гэтыя

⁴²⁰ Халупнікі — сяляне, якія мелі хату, але ня мелі зямлі.

выбары адбыліся на ўсёй тэрыторыі Саюзу ССР. Яны паказалі ў Савецкай Беларусі «несумненны рост актыўнасці ўсіх пластоў вёскі». Найбольшую цікавасць да выбараў прадэманстравалі сярэднія пласты сялянства, ніжэйшыя ж пласты — парабкі і бедната, цікавіліся імі менш. Гарадзкая інтэлігенцыя, напрыклад, настаўніцтва, паводзіла сябе пасіўна. Што датычыць гарадзкога насельніцтва, то дробная буржуазія брала ў выбарах большы ўдзел, чым пралетарыят.

У сувязі з развіццём беларускай справы на тэрыторыі Савецкай Беларусі трэба згадаць пра наступнае.

З 15.XII. па 20.XII.1926 г. у Менску адбывалася акадэмічная канфэрэнцыя, скліканая Інстытутам беларускай культуры для ўнармавання беларускага правапісу⁴²¹. У гэтай канфэрэнцыі бралі ўдзел дэлегаты з Коўна, Рыгі, Бэрліну і Менску⁴²². З Польшчы прыехаў прафэсар Галомбэк⁴²³, выкладчык Вольнага польскага ўніверсітэту (Wolnej Wszechnicy Polskiej) у Варшаве⁴²⁴.

Старшынём канфэрэнцыі быў Ігнатоўскі. Найбольш знакамітымі дзеячамі былі Ластоўскі, Галавінскі, Езавітаў, рэктар Ковенскага ўніверсітэту Біржышка, прафэсар Бэрлінскага ўніверсітэту Ясмэр⁴²⁵ і іншыя.

Паводле думкі замежных навукоўцаў, якія бралі ўдзел у канфэрэнцыі, яе ўзровень быў вельмі нізкі. Адзіны сапраўды навуковы даклад зрабіў прафэсар Галомбэк на тэму «Даследаваньне беларускай літаратуры XIX ст. да 1863 г.». Канфэрэнцыя паказала, што круггляд новаўзьніклых беларускіх «навукоўцаў» — вельмі прымітыўны і, зважаючы на ўзровень разгляду праблем, іх нельга нават параўноўваць з іншаземнымі навукоўцамі, якія бралі ўдзел у канфэрэнцыі. Трэба зазначыць, што ў прамовах паасобных дэлегатаў антыпольская нота чулася рэдка. Наадварот, трэба адзначыць, што ў адносінах з прафэсарам Галомбэкам усе паводзілі сябе вельмі добра, а даклад яго прынялі з удзячнасцю і прызнаньнем. Ветлівасць у адносінах да Польшчы зайшла так далёка, што было нават выкрыкнута: «Хай жыве польская культура!».

Адной з праяваў узмацнення беларускай кампаніі была канфэрэнцыя, якая адбы-

⁴²¹ Насамрэч Акадэмічная канфэрэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі праходзіла ў Менску 14—19 лістапада 1926 г.

⁴²² Меліся браць удзел у канфэрэнцыі і беларусы зь Вільні, але польскі ўрад адмовіўся выдаць ім замежныя пашпарты. Праўда, палякі былі гатовыя выпусціць у Менск сябра Беларускага сялянскага саюзу, вядомага філэляга Янку Станкевіча, аднак апошні адмовіўся ад гэтага ў знак салідарнасці з астатнімі, «невязнымі» беларусамі.

⁴²³ Галомбэк (Gołabek) Юзэф (1889—1939) — польскі навуковец, літаратуразнаўца-славіст. Аўтар публікацыяў на беларускую тэматыку, у прыватнасці, нарысу «Пачаткі беларускага тэатру» і кнігі «Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, польска-беларускі паэт» (Вільня, 1932).

⁴²⁴ Wolna Wszechnica Polska (Вольны польскі ўніверсітэт) — прыватная ВНУ, якая была створана ў Варшаве ў 1920 г. на аснове Таварыства навуковых курсаў. Папярэднікам гэтых курсаў быў патаемны польскі ўніверсітэт, які дзейнічаў на тэрыторыі «расейскага забору». Мела матэматычна-прыродазнаўчы, гуманітарны, палітычны, грамадазнаўчы і педагагічны факультэты.

⁴²⁵ Ясмэр. Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Фасмер (Vasmer) Макс (1886—1962) — нямецкі філэляг-славіст, аўтар шматлікіх працаў па славянскіх мовах і гісторыі рассяленьня народаў ва Ўсходняй Эўропе, даследчык усходнеславянскай антрапаніміі і тапаніміі.

ГІСТОРЫЯ

валася ў чэрвені 1923 г. у Празе Чэскай. У ёй бралі ўдзел прадстаўнікі беларускіх групаў, якія дзейнічалі ў Польшчы, а таксама дзеячы, якія засталіся на эміграцыі. Палянафільскі кірунак беларускай палітыкі прадстаўляў пасол Тарашкевіч, старшыня Беларускага пасольскага клубу. Прадстаўніком эсэраўскага кірунку ўраду Ластоўскага быў міністар замежных спраў — адзін з найбольш выдатных беларускіх дзеячоў Аляксандар Цьвікевіч.

На згаданай канфэрэнцыі абмяркоўвалася патрэба ўзгаднення дзейнасьці беларускіх палітыкаў і дзеячоў, якія працуюць у Польшчы і на эміграцыі. Праектавалася ўтварэньне сялянскай партыі, якая прыцягвала б абывакоў ў адносінах да эсэраўскай і камуністычнай агітацыі народных масы. Прадстаўнікі эміграцыі патрабавалі ад краёвых палітыкаў адмовы ад ранейшых ляяльных адносінаў у дачыненні да Польшчы.

Агучвалася меркаваньне, што ўжо вясной 1924 г. адбудзецца польска-бальшавіцкі ўзброены канфлікт, заняцьце Вільні савецкімі войскамі і перадача яе, разам з насельніцтвам беларусамі ваколіцамі, Беларусі.

Тарашкевічу і яго нешматлікім прыхільнікам тлумачылася, што беларусы нічога ня страцяць ад адмовы ад ляяльнай пазыцыі ў дачыненні да Польшчы, бо польскі ўрад ставіцца да беларускай справы непрыхільна і ад Польшчы нічога чакаць не даводзіцца. У той самы час адмова ад ляяльнасьці да Польшчы стрымае палянізацыю беларусаў-каталікоў на Віленшчыне і ў Беластоцкім ваяводзтве. Выступаючы супраць згодніцкай і прапольскай палітыкі Тарашкевіча, адзін з прамоўцаў, які выступаў па культурна-асьветніцкіх справах, згадаў пра беларускія кнігі, выдадзеныя ў Коўне на літоўскія грошы, і запытаў: «А Вы што зрабілі для беларускай культуры сваёй згодніцкай палітыкай?»

Наяўныя крыніцы не даюць інфармацыі, якія ўхвалы былі прынятыя на праскай канфэрэнцыі. Аднак пасля яе быў зафіксаваны нечаканы паварот у дзейнасьці памяркоўных да гэтага палітыкаў, перш за ўсё Тарашкевіча.

Пасля шэрагу няўдачаў і расчараваньняў яны перайшлі на шлях выразнай антыдзяржаўнай і антыпольскай палітыкі, якая праводзілася пад кіраўніцтвам Вільнац-белкаму і пасольскіх сакратарыятаў, расьсеяных па Беларусі. Пасля Беластоцкага працэсу, які абвастрыў польска-беларускія адносіны, гэтая праца атрымала разьвіцьцё, асабліва сярод правадыроў беларускага руху.

Менская і праская канфэрэнцыі і дзейнасьць паасобных групавак мелі на мэце стварэньне адзінага беларускага фронту ў краіне, незалежна ад палітычных поглядаў асобных дзеячоў.

Беларуская прэса набыла выразна антыдзяржаўны тон, што выклікала канфіскацыі газэт. На нарадзе беларускіх дзеячоў з Луцкевічам на чале было вырашана зьмяшчаць у газэтах як мага больш антыпольскіх артыкулаў, каб праз пастаянныя канфіскацыі газэт выклікаць сярод чытачоў абурэньне ўяўным перасьледам беларускай прэсы і ўсяго нацыянальнага руху.

У той самы час урад Ластоўскага ў Коўне ліквідаваўся, нібыта з-за адсутнасьці сродкаў (гл. вышэй пра Менскую дамову). Ластоўскі і Душэўскі засталіся ў Коўне ў якасьці літоўскіх дзяржаўных функцыянераў, бо Ластоўскі меў сувязі ў літоўскіх палітычных колах і ва ўрадзе. Рэшта сябраў былога ўраду восеньню 1923 г. перабралася ў Прагу Чэскую, дзе стварыла антыпольскую т. зв. Беларускую нацыянальную

раду, якая знаходзілася пад моцным уплывам бальшавікоў.

Ластоўскі разам з Душэўскім рэдагавалі часопіс «Крывіч»⁴²⁶. Акрамя таго, яны заставаліся і ў кантакце з ВБНК.

Пра агульны характар працы беларусаў у Літве сьведчыла адозва, падпісаная Захаркам і скіраваная да Гальваноўскага⁴²⁷ ў справе Клайпэды. Адозва была антыпольскай, яна пратэставала супраць інтэрнацыяналізацыі Клайпэды і нэўтралізацыі Нёману⁴²⁸ — у імя інтарэсаў няіснай Беларускай Народнай Рэспублікі.

У сувязі зь беларускай кампаніяй, якая праводзілася за мяжой, трэба прывесці пастановы ЦВК БССР ад 1.VII.1923 г., якія гучалі наступным чынам:

1) *Узмацніць і распаўсюдзіць як мага больш шырокую агітацыю на ўсёй тэрыторыі Польшчы з мэтай інспіраваньня дзяржаўнага перавароту.*

2) *Праводзіць агітацыю ў шчыльным кантакце зь іншымі беларускімі партыямі. У мясцовасьцях з моцнымі рэлігійнымі настроямі трэба пераконваць насельніцтва, што палякі ўціскаюць праваслаўе.*

3) *Прымяніць тэрор у дачыненні да найважнейшых адміністрацыйных чыноўнікаў.*

4) *Узмацніць у Польшчы вайсковую контравыведку.*

5) *Для ўсіх гэтых мэтаў асыгнаваць сродкі.*

Адным з тэрарыстычных актаў было забойства Язэпа Балаховіча, якое мела месца восеньню 1925 г.⁴²⁹

Пачатак 1924 г. адзначыўся вельмі важным для Беларусі выпадкам. У лютым 1924 г. у Менску адбывалася канфэрэнцыя Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі з прадстаўнікамі Цэнтральнага камітэту Расейскай камуністычнай партыі і Часовага Цэнтральнага бюро Беларускай

⁴²⁶ «Крывіч» — грамадзка-палітычны і літаратурны часопіс, які выдаваўся ў Коўне ў 1923—1927 гг. Усяго выйшла 12 ягоньх нумароў.

⁴²⁷ Гальваноўскі (Гальванаўскас) (Galvanauskas) Эрнэстас (1882—1967) — літоўскі палітычны дзяяч, у 1919—1920 гг. прэм’ер-міністар Літвы, у 1922—1924 гг. прэм’ер-міністар і адначасова міністар замежных спраў.

⁴²⁸ Паводле ўмоваў Вэрсальскай мірнай дамовы 1919 г. горад Клайпэда (Мэмель) з прылеглым раёнам быў забраны ў Нямеччыны, але часова нікому не аддадзены. Кіраваньне горадам у той час ажыццяўляла вярхоўная адміністрацыя з прадстаўнікоў чатырох краін — Францыі, Вялікабрытаніі, Італіі і Японіі. Як найбольш верагодны варыянт разглядалася наданьне Мэмелю статусу «вольнага гораду» па аналёгіі з Данцыгам (Гданьскам). Але ў студзені 1923 г., скарыстаўшыся абвастрэньнем нямецка-францускіх адносін, літоўскія войскі занялі Мэмельскую вобласць. У 1924 г. была падпісаная т. зв. Клайпэдзкая канвэнцыя, па ўмовах якой Клайпэда з прылеглым раёнам уваходзіла ў склад Літвы.

Што тычыцца нэўтралізацыі Нёману, то сутнасьць праблемы была ў тым, што літоўцы імкнуліся ў сваёй барацьбе з Польшчай задзейнічаць у тым ліку і эканамічныя рычагі, дзеля чаго блякавалі сплёў польскіх грузаў у Балтыйскае мора Нёманам. Дзеля гэтага Польшча падымала пытаньне, каб зрабіць воды гэтай ракі нэўтральнымі.

⁴²⁹ Булак-Балаховіч Язэп (1894—1923) — брат Станіслава Булак-Балаховіча, камандаваў 1-й кавалерыйскай дывізіяй у арміі на чале з апошнім. Пасьля інтэрнаваньня балаховіцкай арміі жыў у Белаавежы. Забіты ня восеньню 1925 г., а ў траўні 1923 г.

ГІСТОРЫЯ

камуністычнай партыі. Вынікам нарадаў была пастанова ад 19.ІІ.1924 г., сілай якой да Савецкай Беларусі былі далучаныя новыя тэрыторыі Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў, а таксама Магілёўскі, Рагачоўскі, Калінінскі і частка Рэчыцкага павеатаў⁴³⁰.

Адмыслова створаная камісія прыняла пералічаныя землі, пра што старшыня ЦВК Беларусі Чарвякоў абвясціў 21.ІІ.1924 г. наступным чынам:

Прэзідыюм ЦВК Саветаў Беларусі гэтым абвясчае пастанову ўпаўнаважанай камісіі Саўнаркаму Беларусі ў справе прыняцця новадалучаных да Беларусі тэрыторыяў Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў, а таксама прыняцця згаданай камісіяй Магілёўскага, Рагачоўскага, Калінінскага і часткі Рэчыцкага павеатаў, што падаецца да ведама ўсіх дзяржаўных, грамадзкіх і гаспадарчых органаў Беларусі.

Старшыня ЦВК

/—/ Чарвякоў

Сакратар ЦВК

/—/ А. Сташэўскі⁴³¹

У гэтай працы ўжо неаднаразова апісваліся выступленні Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў. Выхаваныя на расейскіх рэвалюцыйных ідэалах, а таксама з прычыны свайго паходжання, яны заўсёды звярталіся да Расеі, ня верачы ў магчымасць задавальнення Польшчай сваіх патрабаванняў. Цяпер мы прыводзім акт аб'яднання беларускіх эсэраў з камуністамі, заключаны ў сакавіку 1924 г.

Выконваючы пастанову, прынятую ў лютым 1924 г. на паседжанні Беларускай камуністычнай партыі, Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў абвясціла 1 сакавіка 1924 г. ніжэй прыведзены камунікат:

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў утварылася ў пачатку 1918 г. зь левага крыла т. зв. Беларускай сацыялістычнай грамады і скіравала ўсю сваю тактыку і праграму ў бок рэвалюцыйна-сацыяльнай барацьбы за інтарэсы сялян і пралетарыяту Беларусі, а таксама стварэння самастойнай Беларускай Рэспублікі.

Спачатку партыя хацела стварыць Беларускую Дэмакратычную Нацыянальную Рэспубліку і з гэтай мэтай, насуперак наяўнай рэвалюцыйнай тактыцы, яна пайшла на кампраміс з дробнабуржуазнымі партыямі і групамі і ўзяла ўдзел у Радзе Беларускай Народнай Рэспублікі, якая ўтварылася ў Менску на пачатку рэвалюцыі. Затым, у снежні 1919 г., яна ўнесла раскол у асяродзьдзе сябраў Рады. Пасля яе дэарганізацыі праз выключэнне буржуазных групак партыя разам

⁴³⁰ Насамрэч пастанова «Аб аб'яднанні ў складзе БССР усіх тэрыторыяў з большасцю беларускага насельніцтва» была выдадзена Прэзідыюмам Усесаюзнага ЦВК 3 сакавіка 1924 г.

⁴³¹ Сташэўскі Аляксандар Восіпавіч (1889—1938) — дзяржаўны дзяяч БССР. У 1918 г. сябра БПСР, у 1920 г. адзін са стваральнікаў Беларускай камуністычнай арганізацыі. Зь лістапада 1921 г. сакратар ЦВК і СНК БССР, зь ліпеня 1924 г. старшыня Полацкага акруговага выканкаму. Зь лютага 1926 г. наркам унутраных спраў БССР, зь верасня 1928 г. наркам юстыцыі і пракурор БССР. Рэпрэсаваны.

зь Беларускай партыяй сацыялістаў-фэдэралістаў стварыла — насуперак Найвышэйшай Радзе — Беларускаю Народную Раду і ўрад.

Аднак прэзыходым Рады і ўрад, створаныя Партыяй сацыялістаў-рэвалюцыянераў і змушаныя да эміграцыі, пераехалі за мяжу, страцілі кантакт з партыяй і праводзілі палітыку, неадпаведную інтарэсам пралетарыяту. Зь цягам часу гэты ўрад апанавалі сацыялісты-фэдэралісты і беспартыйныя. Ён дагэтуль існуе ў Літве, дзе кіруе контррэвалюцыйнай палітыкай.

У пачатку 1920 г. партыя пераканалася ў нікчэмнасці парламэнцкіх формаў кіравання і стала на пазыцыю савецкага ладу.

Аднак частка партыі не змагла вызваліцца ад апартуністычных поглядаў, у выніку чаго тактыка ўсёй партыі ня мела пэўнай і адназначнай лініі. Часам партыя станавілася на пазыцыі актыўнай рэвалюцыйнай барацьбы, поўнасьцю прымала лезунгі савецкага ладу, заклікала да рашучай барацьбы з буржуазіяй, а часам ішла на перамовы са згодніцкімі групамі і працавала разам з імі. Гэтая нявызначанасць палітычнай думкі і тактыкі Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў не дала ёй магчымасці заняць акрэсленае становішча ў палітычным жыцці Беларусі і пацягнуць за сабой працоўныя масы да рашучай барацьбы з капіталізмам. Гэта ўрэшце прывяло да расколу ў партыі і выклікала варожыя стасункі паміж ёй і камуністычнай партыяй.

У гэты час распачатая пралетарыятам пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі барацьба з буржуазіяй на тэрыторыі былой Расейскай імперыі прывяла пралетарыят на ўсходзе Эўропы да поўнай перамогі, у выніку чаго былі закладзеныя моцныя падмуркі сацыяльнага ладу. Прыгнечаныя народы, у тым ліку і беларусы, атрымалі магчымасць свабоднага развіцця. Стварыўся моцны баявы цэнтар пралетарыяту — Камінтэрн⁴³² — які паказаў адпаведны кірунак пралетарыяту Заходняй Эўропы і ўсяго сьвету.

У той самы час буржуазія, якая пасля вайны 1914 г. пад уплывам рэвалюцыйных выбухаў гатовая была пайсьці на саступкі пралетарыяту, у апошні момант апамяталася і перайшла ў контранаступ.

З развіццём капіталістычнай эксплюатацыі ўзрастае нацыянальны ўціск. Фашызм — сучаснае дзіця капіталу — захоплівае ўсё большыя тэрыторыі. Будучы ў сваёй аснове нацыянальным, фашызм робіцца міжнародным і стварае вялікую небяспеку для сацыяльнага развіцця. Згодніцкія сацыялістычныя партыі, якія ўваходзяць у Другі Інтэрнацыянал⁴³³, сваім згодніцтвам з буржуазіяй і хісткай

⁴³² Камінтэрн (Камуністычны Інтэрнацыянал, Трэці Інтэрнацыянал) — міжнародная рэвалюцыйная арганізацыя ў 1919—1943 гг. Была створаная ў сакавіку 1919 г. з ініцыятывы Расейскай камуністычнай партыі (бальшавікоў). Празь яе маскоўскія бальшавікі каардынавалі і кантралявалі развіццё камуністычнага руху ва ўсім сьвеце.

⁴³³ Другі Інтэрнацыянал — міжнароднае аб'яднаньне сацыялістычных партыяў і арганізацыяў, створанае ў 1889 г. Ставіў за сваю галоўную мэту барацьбу за правы рабочых і імкнуўся да пераўтварэньня грамадзкага жыцця згодна з сацыялістычнымі прынцыпамі. Пасля Першай усясьветнай вайны II Інтэрнацыянал раскалоўся, зь яго выйшлі камуністы, якія заснавалі ўласны III (Камуністычны) Інтэрнацыянал і востра выступалі супраць сацыял-дэмакратаў, якія засталіся ў II Інтэрнацыянале.

тактыкай у справе абароны працоўных масаў толькі дапамагаюць развіцццю фашызму і перашкаджаюць пралетарыяту ў рэвалюцыйнай барацьбе. Само сялянства, без палітычнай сувязі з пралетарыятам і без яго кіраўніцтва, ня можа дасягнуць перамогі над капіталістамі і палепшыць сваё становішча.

Распыленьне сялянства, адсутнасць еднасці і сучаснай думкі робіць яго палітычна бяссьільным. Яскравым прыкладам гэтага зьяўляецца Баўгарыя, дзе сялянская сацыялістычная партыя, узяўшы на два гады ўладу ў свае рукі, ня здолела яе ўтрымаць на больш працяглы час⁴³⁴. Лёзунгі Камінтэрну аб адным пралетарскім фронце, аб сувязі пралетарыяту зь сялянствам і вызваленні ўсіх прыгнечаных народаў зь імперскага ярма і калянізацыйных сыстэмаў не сустракаюць глыбокага водгуку ў сацыялістычных партыях, затое працоўныя масы гэтыя лёзунгі разумеюць і вакол іх яднаюцца. Цяпер ствараюцца два лягеры-супернікі: капіталістычны, авангардам якога зьяўляецца фашызм, і сацыялістычны, авангардам якога зьяўляецца Камінтэрн. Усе астатнія плыні вагаюцца паміж імі. Другі Інтэрнацыянал схіляецца да першага кірунку, а той пры пасярэдніцтве парлямэнтаў злучаецца з фашызмам. Актыўны рэвалюцыйны рух скіроўвае погляды на Камінтэрн. Найбольш яскрава такая расстаноўка праяўляецца ў Нямеччыне, дзе ствараюцца буржуазныя ўрады, якія яднаюцца з буйной буржуазіяй, а за імі цягнуцца толькі сацыял-дэмакраты. Затое працоўныя масы ва ўсё большай колькасці ідуць за лёзунгамі Камуністычнай партыі Нямеччыны, якая стала выразніцай ня толькі грамадзкіх, але і нацыянальных ідэяў нямецкіх працоўных масаў.

Надзеі палітычных і грамадзкіх дзеячоў Заходняй Беларусі, якая знаходзіцца цяпер у межах «панскай» Польшчы, а таксама беларускіх эміграцыйных колаў, якія падаюць дэкларацыі буржуазным урадам з мэтай здабыць вызваленне беларускага народу, — не прывядуць ні да чаго і прывесцьці ня могуць, бо лягічныя законы капіталізму абавязваюцца на імперыялізм, эксплуатацыі і калянізацыі.

Спробы беларускіх рэвалюцыйных арганізацыяў, у тым ліку і Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў Заходняй Беларусі⁴³⁵, самастойнага пачатку барацьбы з панскай Польшчай за грамадзкія і нацыянальныя правы беларускага пралетарыяту і сялянства не прыводзяць да перамогі і прывесцьці ня могуць, бо капіталізм прыныпова зьяўляецца міжнародным і перамагчы яго нельга выключна нацыянальнымі сіламі, без выразнага ўключэння элементаў клясавай барацьбы.

Польшча ўтварылася як вынік рэвалюцыі 1917 г. Аднак нягледзячы на тое, што яна сама нядаўна вызвалілася ад нацыянальнага ўціску, дзякуючы стварэнню сваёй дзяржаўнасці на капіталістычных прынцыпах яна самым дзікім і жорсткім чынам прыгнятае нацыянальныя меншасці.

У гэты самы час у Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы хутка прагрэсуе развіццё нацыянальнай і культурнай працы і выяўляецца самастойнасць працоўных масаў.

⁴³⁴ У кастрычніку 1919 г. у Баўгарыі быў сфармаваны кааліцыйны ўрад, галоўную ролю ў якім адыгрываў Баўгарскі земляробчы народны саюз (БЗНС) на чале з Аляксандрам Стамбалійскім. У траўні 1920 г. быў сфармаваны аднапартыйны ўрад БЗНС, які працаваў да чэрвеня 1923 г., пакуль ня быў скінуты ў выніку дзяржаўнага перавароту.

⁴³⁵ Так у арыгінале «Кароткага нарысу...».

Прыменены Камінтэрнам у нацыянальным пытанні спосаб дзеяння гарантуе шырокае магчымасці развіцця беларускага культурнага і гаспадарчага жыцця.

Беручы гэта ўсё пад увагу і бачачы, што камуністычная партыя ў нацыянальных і грамадзкіх пытаннях вядзе да мэты, якія поўнасьцю адпавядаюць інтарэсам беларускага пралетарыяту і сялянства,

Мы, былыя сябры Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, прыйшлі да пераканання, што далейшае існаванне Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў зьяўляецца беспадстаўным, што яе існаванне разбівала б адзіны фронт працоўных масаў, стрымлівала б развіццё сацыяльнай рэвалюцыі і замінала б узмацненню савецкага ладу на Беларусі, а тым самым зьяўлялася б контррэвалюцыйным зьявішчам.

Мяркуючы, што ў такі адказны момант барацьбы пралетарыяту з буржуазнай рэвалюцыйнай сілы ня могуць заставацца бяздзейнымі, мы заяўляем, што гатовыя далей змагацца з капіталізмам за сацыяльныя і нацыянальныя правы працоўнага народу Беларусі і ўсяго сьвету пад сьцягам Камуністычнай партыі і заклікаем усіх астатніх сябраў, былых ці сёньняшніх, як тут, так і за мяжой, якіх маюць моцны рэвалюцыйны дух, каб і яны пайшлі нашай дарогай.

Няхай жыве пралетарскі фронт у саюзе зь сялянствам пад кіраўніцтвам Камінтэрну!!!

Няхай жыве Камінтэрн і Камуністычная партыя!

Няхай жыве рабоча-сялянская ўлада ва ўсім сьвеце!

Няхай жыве Беларускае Сацыялістычнае Савецкае Рэспубліка!!!

Дэкларацыю падпісалі:

—/— Балевіч Р. /—/ Бараноўскі А., Берднік, Бялькевіч Я.⁴³⁶, Дземідовіч А.*, Дубіна У., Фёдараў Ц.⁴³⁷, Гаржэўскі* В., Карабач А., Касьпяровіч М.⁴³⁸, Касмовіч⁴³⁹ П., Мацкевіч* М., Мальчыц⁴⁴⁰, Маліцкі*, Міскевіч П., Амхоўскі*, Асьвяцімскі М., Пашкевіч М.,*

⁴³⁶ Бялькевіч Янка (1883—1960) — беларускі мовазнавец, у 1920—1925 гг. працаваў загадчыкам беларускага аддзелу ў Народным камісарыяце асьветы БССР, з 1925 г. дырэктарам Месяціслаўскага пэдагагічнага тэхнікуму, з 1927 г. у слоўнікавай камісіі Інбелкульту. У 1930 г. высланы за межы Беларусі.

⁴³⁷ Фёдараў Пятро — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, археоляг, юрыст. З 1919 г. сябра БПСР. У 1920 г. уваходзіў у Слуцкі БНК і беларускі каапэратыў «Зара». У 1920-я гг. жыў у Слуцкім павеце. У 1924 г. удзельнічаў у ліквідацыйным зьездзе БПСР. Далейшы лёс невядомы.

⁴³⁸ Касьпяровіч Мікола (1900—1937) — беларускі гісторык, мовазнавец, этнограф. З 1926 г. вучоны сакратар Цэнтральнага бюро краязнаўства пры Інбелкульту і АН БССР. Рэпрэсаваны.

⁴³⁹ Касмовіч Павал (1898—?) — беларускі дзяяч, паводле адукацыі каморнік. Ураджэнец вёскі Зарэчча Наваградзкага павету. У 1918 г. скончыў Пскоўскую каморніцкую школу, браў удзел у дзейнасьці Пскоўскага беларускага камітэту. Пасьля працаваў у Наваградзкім зямельным камітэце, жыў у Гарадзеі. У 1920 г. быў інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску.

⁴⁴⁰ Мальчыц — так у тэксьце. На самай справе гаворка ідзе пра Мікалая Мамчыца (1899 — ?) — беларускага нацыянальнага дзяяча, пэдагога. Быў сябрам БПСР. У 1919—1920 гг. настаўнічаў у Слуцкім і Бабруйскім павэтах. Сябра Слуцкага культурна-асьветнага таварыства «Папараць-Кветка». Зь лістапада 1920 па 1921 гг. інструктар беларускага пададдзела народнай адукацыі ў Бабруйскім павеце. Зь верасьня 1923 г. студэнт БДУ, адначасова працаваў у адной зь менскіх школаў. Займаўся краязнаўствам. У 1924 г. быў удзельнікам ліквідацыйнага зьезду БПСР, пасьля працаваў у сыстэме адукацыі. У 1930 і 1937 гг. арыштоўваўся. Далейшы лёс невядомы.

ГІСТОРЫЯ

Рэўке К., Шчэгельскі⁴⁴¹ К., Шчэжэрскі*, Трафімаў А., Вышкевіч* В., Залускі* В.
Менск, 1 сакавіка 1924 г.*.*

Разьдзел XXXIII

Дывэрсія

1924 і 1925 гг. адзначыліся ва ўсходніх ваяводзтвах дывэрсійнай кампаніяй.

Мясцовае насельніцтва жыло ў нястачы з прычыны беспрацоўя, выкліканага зьнішчэньнем падчас вайсковых дзеяньняў месцаў працы, перанаселенасьці вёскі, дрэннага стану зямельнай гаспадаркі і г. д. Гэтая нястача выклікала тое, што ў шэрагу памежных гмінаў кантрабанда і разбой былі адзінымі прафэсіямі, зь якіх магчыма было жыць. Саветы ўмела выкарыстоўвалі галечу насельніцтва. Яны стварылі зь яе аснову, на якой дывэрсійная кампанія інтэнсіўна разьвівалася.

Урад СССР, выкарыстоўваючы адносіны на ўсходзе краіны, імкнуўся да падарваньня аўтарытэту польскіх уладаў і дыскрэдытацыі іх як у вачах насельніцтва, так і замежжа, ствараючы карціну пастаяннай палітычнай нестабільнасьці ў Польшчы на нацыянальнай глебе. Дывэрсіі павінны былі прадэманстраваць насельніцтву беспакаранасьць антыдзяржаўнай кампаніі з прычыны бяссьільнасьці ўладаў, імкнуліся да навязваньня мясцоваму насельніцтву перакананьня пра часовасьць наяўнай дзяржаўнай сытуацыі на ўсходзе Польшчы. Апрача гэтага, Саветы, учыняючы дывэрсійную акцыю з удзелам мясцовага насельніцтва, хацелі справакаваць польскія ўлады на рэпрэсіі супраць яго. Большавікі лічылі, што дзякуючы рэпрэсіям створацца невыносныя ўмовы і праз гэта ўдасца лягчэй падбухторыць масы да пачатку паўстаньня супраць Польшчы дзеля адарваньня ўсходніх ваяводзтваў на карысьць СССР. Здабыўшы прыхільнасьць насельніцтва, урад СССР меў бы значныя палёгкі ў выпадку вайны з Польшчай.

Дывэрсіі належыць падзяляць на: 1) маральныя, 2) нападныя і 3) пажарныя. Праўда, уся дывэрсійная акцыя насампраўдзе была маральнай, бо дзейнічала не на карысьць Польшчы на псыхіку крэсовага насельніцтва. Аднак, нягледзячы на гэта, пад назвай «маральная дывэрсія» мы будзем разумець адмысловы яе від.

З трох відаў дывэрсіі толькі маральная ня несла непасрэдных матэрыяльных стра- таў. Яе распачалі літоўцы вясною 1924 г., абвясціўшы дэманстрацыйнае велікоднае

⁴⁴¹ Шчэгельскі Кастусь (1900 — ?) — беларускі дзяяч, паходзіў з Бабруйска. Скончыў Бабруйскую мужчынскую гімназію, працаваў у школе на Бабруйшчыне. У канцы 1919 г. прызначаны інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску па школьных і нацыянальна-арганізацыйных справах на Бабруйскі павет. У лістападзе 1919 г. выбіраўся дэлегатам у Раду БНР ад Культурна-просьветнага гуртка настаўнікаў Бабруйскага і Слуцкага паветаў. У красавіку 1920 г. быў выбраны сакратаром Бабруйскага Часовага ВНК. У большавіцкім «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)…» фігуруе як «старшыня Бабруйскай арганізацыі эсэраў, арганізатар бойскаўцкіх атрадаў у Бабруйску».

* Насамрэч ліквідацыйны зьезд Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў праходзіў у Менску з 8 па 9 чэрвеня 1924 г. і па ягоных выніках была прынятая зусім іншая дэкларацыя.

паломніцтва ў Вільню. Яно павінна было паказаць, што валоданьне Вільняй патрэбна Літве ня толькі з палітычных меркаваньняў, але і з рэлігійных. Паведамленьне пра паломніцтва разам з пастаянным падкрэсьліваньнем літоўцаў, што яны застаюцца ў стане вайны з Польшчай, выклікала як сярод мясцовага насельніцтва, так і сярод польскіх цэнтральных уладаў пэўную занепакоенасьць. Усе чакалі нейкага літоўскага ўзброенага выступленьня, нейкай вераломнай атакі на Вільню. Аднак літоўцы ні на якую вайсковую кампанію не наважыліся, таму выпадак з паломніцтвам трэба лічыць толькі адной з праяваў маральнай дывэрсіі.

Да яе ж патрэбна залічваць сыгналы пра гатовае адбыцца паўстаньне насельніцтва ва ўсходніх ваяводзтвах, якія паўтараліся кожную вясну. Яны, без сумневу, мелі на мэце недапушчэньне наладжваньня жыцьця на ўсходняй мяжы.

Беларуская нападная дывэрсія, створаная і падтрыманая Саветамі, пачала праяўляцца з красавіка 1924 г. Пачатак яе правядзеньня быў вынікам беспаспяховай паўстанцкай акцыі. Спачатку яна заключалася ў тым, што за мяжой ствараліся і навучаліся банды, якія патаемна пераходзілі мяжу ў месцах, дзе была слабая ахова, рабілі задуманыя налёты, пасля чаго адступалі назад за мяжу ці расьсейваліся па лясах.

Усёй дывэрсійнай акцыяй гэтага віду кіраваў «*Иностранный отдел*» ГПУ ў Маскве празь «*секретные оперативные части*» (Соч), якія знаходзіліся пры ГПУ ў Менску (для Беларусі) і пры ГПУ ў Харкаве (для Ўкраіны).

У чыста вайсковых справах «Соч» для Беларусі быў залежны ад «штабу акругі» ў Смаленску.

«*Секретные оперативные части*» мелі 3 аддзелы: 1) прапагандысцкі, 2) апэратыўны і 3) інфармацыйны.

Прапагандысцкі аддзел праводзіў агітацыю, арганізоўваў дывэрсійныя курсы, падтрымліваў адносіны зь беларускімі арганізацыямі ў Польшчы і за мяжой.

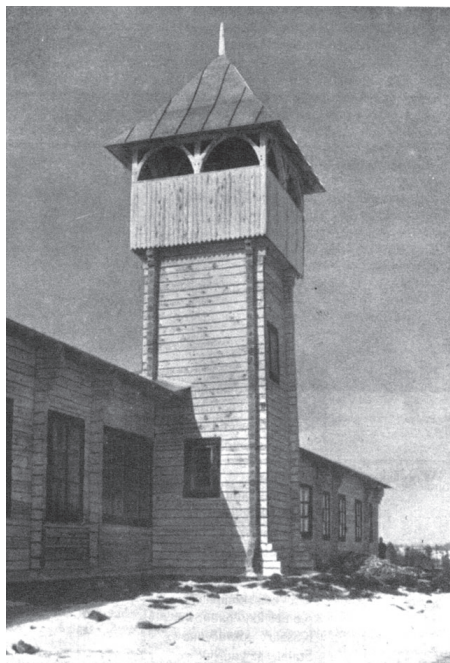
Апэрацыйны аддзел падзяляўся на 2 пададдзелы: а) вайсковы і б) рэгістрацыйны. Задачай гэтага аддзелу было правядзеньне вайсковых работаў, інспэкцыі, улік, зацьверджаньне плянаў нападаў і г. д.

Інфармацыйны аддзел меў 2 пададдзелы: а) выведніцкі і б) контравыведніцкі. Задачай гэтага аддзелу была глыбокая і павярхоўная выведкі, а таксама контравыведка.

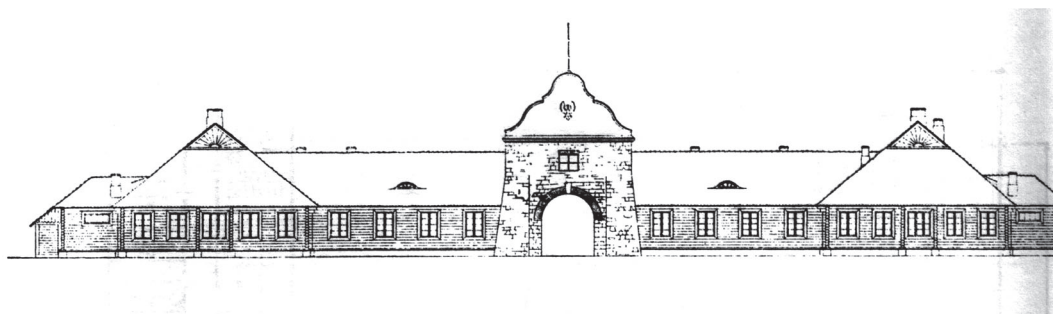
Уздоўж польска-савецкай мяжы знаходзіліся 3 участкі («*ударные участки*» ці «*комучастки*»), зь якіх Беларусь была ахопленая адным на паўночным участку. Ён мяжаваў з заходнім участкам, які ахопліваў тэрыторыю Вальнскага ваяводзтва ўздоўж лініі Азёры—Хочын—Красноўка.

На чале «*ударного участка*» стаяў «*головной атаман*», які падпарадкоўваўся «*Секретной оперативной части*» (Соч) пры ГПУ ў Менску. Пры галаўным атамане быў т. зв. «*главный уполномоченный*», падпарадкаваны ГПУ. Падзел функцыяў паміж галаўным атаманам і «галоўным упаўнаважаным» быў наступны. Абавязкам галаўнога атамана было выкананьне атрыманых апэратыўных загадаў, за што ён быў асабіста адказны. «Галоўны ўпаўнаважаны» быў абавязаны трымаць сувязь ГПУ з мясцовымі дывэрсійнымі ўладамі і камандзірамі бандаў, а таксама прадстаўляць гэтыя ўлады перад удзельнікамі бандаў. Акрамя гэтага, ён займаўся нацыянальнымі і палітычнымі справамі, а таксама забесьпячэньнем і ўзбраеньнем дывэрсійных атрадаў. «Галоўнаму ўпаўнаважанаму» непасрэдна падпарадкоўваліся прадстаўнікі

ГІСТОРЫЯ

Такія абарончыя ўмацаваньні на польска-савецкай мяжы будаваў у 1920—1930-х гг. Корпус аховы памежжа.

(«уполномоченные») пры паасобных групах і бандах.

Беларускі «ударный участок» дзяліўся на 2 групы — барысаўскую і слуцкую. Мяжою паміж тэрыторыяй дзейнасці кожнай зь іх была лінія Уша—Радашкавічы—Буцавічы, якія належалі да барысаўскай групы. На чале кожнай групы стаяў «групповодитель», а таксама прадстаўнік ГПУ. Камандаваньне кожнай групы знаходзілася пры мясцовым ГПУ.

Дывэрсійнай акцыяй непасрэдна кіравалі памежныя ГПУ. На тэрыторыі кожнага зь іх пры савецкім памежным атрадзе (*погранотряде*) былі арганізаваныя «дывэрсійныя банды» (т. зв. «отряды»). На чале кожнай зь іх стаяў атаман (*командир*), а таксама прадстаўнік ГПУ. У справах, якія датычылі забеспячэння і паўстанцкай работы, банды падпарадкоўваліся праз упаўнаважаных камісарам, прызначаным мясцовымі ГПУ. Такі камісар звычайна адначасова зьяўляўся кіраўніком мясцовых дывэрсійных курсаў, якія павінны былі існаваць у кожным павеце. Гэтае правіла, аднак, не заўсёды выконвалася. Павеці, якія ня мелі ўласных курсаў, атрымлівалі папаўненьне, якое навучалася на дывэрсійных курсах пры камандаваньні групаў, г. зн. у Барысаве і Слуцку.

На ўчастку кожнага ГПУ знаходзілася да 5 дывэрсійных бандаў. Акрамя гэтага, ствараліся асобныя банды, якія прызначаліся для адмысловых акцыяў. Пасля выканання працы яны расфарміроўваліся альбо ўключаліся ў іншыя.

У апэратыўных справах банды падпарадкоўваліся «Секретной оперативной части» (Соч). У выпадку пачатку паўстання або вайны дывэрсійныя банды павінны былі стаць кадрамі для вялікіх паўстанцкіх тактычных адзінак (батальёнаў, палкоў, партызанскіх брыгад).

Апрача нападаў, банды займаліся стварэннем «ячэек» на тэрыторыі Польшчы. Яны трымалі сувязь са сваімі бандамі праз «упаўнаважаных» бандаў. Банды дастаўлялі ячэйкам зброю, грашовыя сродкі і інструктараў.

«Ячэйка» складалася з трох сябраў, а таксама зь неабмежаванай колькасці арганізацыйна не звязаных зь ёю прыхільнікаў (т. зв. «сотрудников»). Зь «ячэек» ствараліся баёўкі («боевые отряды»), якія налічвалі да 6 чалавек.

Ячэйкі бралі ўдзел у дывэрсійнай акцыі сваіх бандаў. Яны далучаліся да бандаў у зборным пункце на тэрыторыі Польшчы. Месцы пераходу мяжы і тэрмін кожны раз вызначаліся «прадстаўнікамі» банды.

Такой была схема дывэрсійнай арганізацыі. Для лепшага ўспрымання яна падаецца на рысунку 2.

У пачатку 1925 г. дывэрсійныя банды, якія дзейнічалі ва ўсходніх ваяводзтвах, можна падзяліць на 3 наступныя катэгорыі:

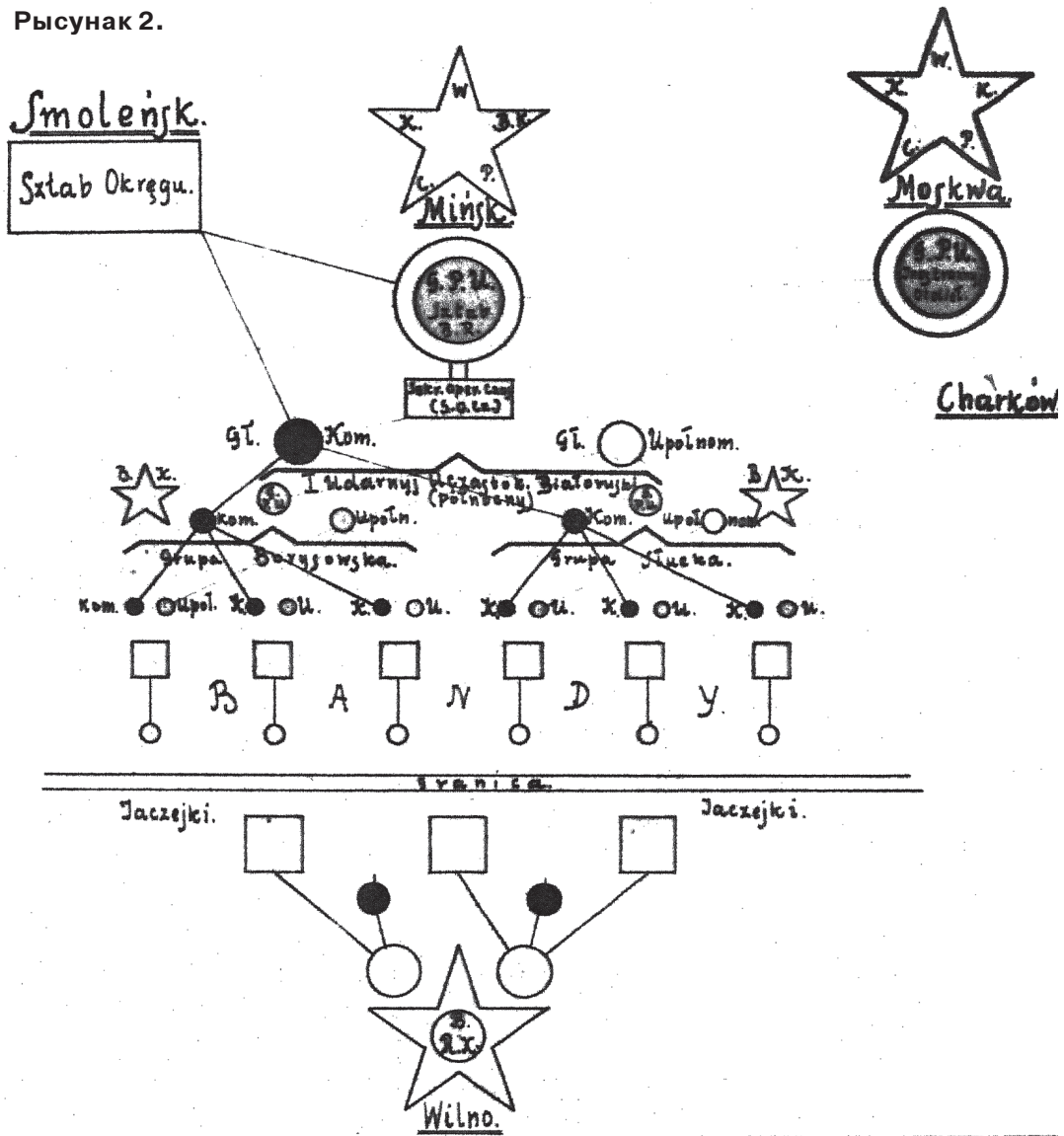
1) банды, падначаленыя ГПУ. Яны ўжываліся для вялікіх паходаў і павінны былі рабіць уражаньне паўстанцкіх рухаў;

2) банды, арганізаваныя савецкімі памежнымі атрадамі («погранотрядами») з уласных жаўнераў. Іх задачамі былі дэстабілізацыя і дэмаралізацыя насельніцтва памежнай зоны;

3) банды, арганізаваныя камандзірамі памежных атрадаў або іншымі элементамі савецкай памежнай адміністрацыі, адмыслова дзеля рабункаў — бязь ведама ГПУ.

Дывэрсіі ўсебакова распрацоўваліся разнастайнымі палітычнымі, нацыянальнымі, рэлігійнымі, гаспадарчымі і іншымі арганізацыямі. Дывэрсійная арганізацыя падзя-

Рысунак 2.

лялася на 5 аддзелаў:

- 1) агітацыйна-вэрбовачны,
- 2) шпіёнскі,
- 3) вайскова-баявы,
- 4) пераводу праз савецка-польскую мяжу,
- 5) сувязі.

1) Агітацыйна-вэрбовачны адзел займаўся прапагандай і праводзіў вэрбоўку ў партызанскія атрады, а таксама займаўся пошукам найбольш энэргічных асобаў для

КАРОТКІ НАРЫС БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ

працы ў беларускім руху. Да гэтага аддзелу таксама трэба залічыць прэсу, асабліва падпарадкаваную ВВНК.

2) Шпіёнскі аддзел праводзіў адмысловую вайсковую выведку, якая поўнасьцю ахоплівала ўсе вайсковыя справы. Ён меў у сваім распараджэньні вялікія грашовыя сумы.

3) Вайскова-баявы аддзел займаўся вайсковым навучаньнем сябраў камуністычных арганізацыяў, праводзячы заняткі ў «*комячейках*». Акрамя таго, вайскова-баявыя арганізацыі ўзаемадзейнічалі падчас дывэрсійных акцыяў, забясьпечваючы харчаваньнем, хаваючы і пераводзячы празь мяжу дывэрсантаў альбо цэлыя банды.

4) Аддзел пераводу празь мяжу рабіў магчымым для розных савецкіх эмісараў і функцыянераў пераход праз польска-савецкую мяжу.

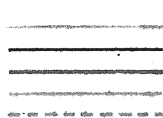
5) Аддзел сувязі быў вельмі добра арганізаваны і меў за мэту палягчэньне абмену карэспандэнцыяй.

На ніжэйпададзеным рысунку прадстаўлены

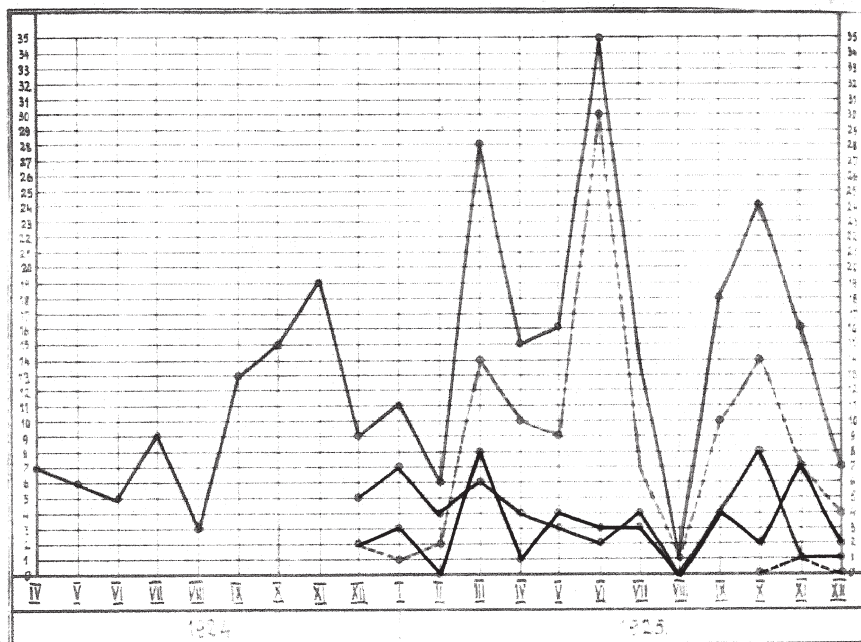
Стан дывэрсіі ва ўсходніх ваяводзтвах за час ад 1.IV.1924 г. да 31.XII.1925 г.

Рысунак 3.

Означенія:

Stan dywersji ogólnej
w woj. wileńskim,
nowogródzkim,
poleskim,
białostockim.

ГІСТОРЫЯ

На рысунку «нападнай дывэрсіі» ад красавіка 1924 г. да снежня 1925 г. пададзе на толькі агульная сума выпадкаў дывэрсіі, бо наяўныя крыніцы пачаткова не разбівалі яе на паасобныя ваяводзтвы.

У жніўні 1925 г. не былі прысланыя рапарта зь Віленскага, Наваградзкага і Беластоцкага ваяводзтваў, што, магчыма, магло адбыцца з-за адсутнасці дывэрсіяў. Акрамя гэтага, на дадзеным рысунку пад назвай «нападнай дывэрсіі» трэба разумець дывэрсійныя і рабункавыя налёты, а таксама пашкодзаныя тэлефонных, тэлеграфных і чыгуначных лініяў. Дзеля спрашчэння рысунку яны ахопленыя агульнай назвай «нападнай дывэрсіі». Розніцу паміж імі можна прасачыць у табліцы, якую падамо ніжэй.

Дывэрсіі ва ўсходніх ваяводзтвах у значнай ступені залежалі ад пары году. Зімой яны былі абцяжараны перш за ўсё атмасфернымі з'явамі. Акрамя гэтага, сляды, што заставаліся на сьнезе, спрыялі пагоні. Вясна і восень былі даволі адпаведнымі парамі для дывэрсійных нападаў, лета ж не падыходзіла таму, што падчас жніва вясковае насельніцтва было поўнасьцю занятае сельскагаспадарчымі работамі. Дзякуючы гэтаму была меншая прапанова ахвотнікаў на дывэрсійную працу.

Вясной 1925 г. было зафіксаванае значнае павелічэнне дывэрсіяў. Найбольшая колькасць выпадкаў адбылася ў Палескім ваяводзтве, а таксама ў мясцовасцях, якія знаходзіліся не ў памежнай зоне, а ў глыбіні краіны. Гэта тлумачыцца перш за ўсё жаданнем ахопу дывэрсійнымі актамі новых тэрыторыяў, а таксама цяжкасцямі ў дзейнасці на добра пільнаваных тэрыторыях у зоне адказнасці КАП⁴⁴². Інтэнсіўнасць дывэрсійнай актыўнасці вясной 1925 г. можна, акрамя гэтага, растлумачыць далейшай і ўсё больш паслядоўнай савецкай антыпольскай кампаніяй.

Да такіх налётаў належалі: налёты на Стоўбцы, зроблены бандай людзей, узброеных кулямётамі⁴⁴³, на цягнік пад Лясной. 24.III.1925 г. банда з 30 чалавек абрабавала касу на чыгуначнай станцыі Ляхавічы ў Наваградзкім ваяводзтве⁴⁴⁴. 14.IV.1925 г. бандыты, узброеныя кулямётамі, напалі на 127-ю заставу КАП у Палескім ваяводзтве. 1.V.1925 г. каля 50 чалавек напалі на Белы Лясок. 19.V.1925 г. банда лікам каля 50

⁴⁴² Корпус аховы памежжа (КАП) — адмысловае фармаванне польскага войска, створанае ў 1924 г. для аховы ўсходняй дзяржаўнай мяжы. У ім служылі ў асноўным жаўнеры з заходніх рэгіёнаў Польшчы.

⁴⁴³ Налёт на Стоўбцы партызанаў пад камандаваннем Станіслава Ваўшасавы (54 чалавекі) адбыўся 3 жніўня 1924 г. Партызаны разграмілі гарнізон і чыгуначную станцыю, а таксама староства, павятовую паліцэйскую ўправу, гарадзкі паліцэйскі пастарунак, захапілі турму і вызвалілі кіраўніка вайскавай арганізацыі Кампартыі Польшчы С. Скульскага (Мертэнса) і лідэра КПЗБ Язэпа Лагіновіча (Жорчыка). Пры гэтым 8 паліцыянтаў былі забітыя, а 3 — параненыя.

⁴⁴⁴ Пра напад на станцыю Ляхавічы тагачасная прэса паведамляла наступнае: «23-га гэтага сакавіка а 21 гадзіне (9 гадзіна ўвечары) банда сілаю ў 30—40 чалавек напала на чыгуначную станцыю Ляхавічы ў Баранавіцкім павеце. Бандыты прыехалі на фурманках і каля станцыі падзяліліся на дзве групы. Адна зрабіла напад на паліцэйскі пастарунак, раззброіўшы паліцыянтаў і забраўшы зброю. Камэндант пастарунку моцна пабіты бандытамі. Другая група ў той самы час абарала чыгуначную касу. Пасля нападу абедзве групы адыйшлі ў напрамку савецкае граніцы. Напад цягнуўся няпоўныя 15 мінут. На месца нападу выехаў баранавіцкі стараста, паліцыя і прадстаўнікі К.О.Р. Прасьледаванне бандытаў пакуль што рэзультатаў не дало» (Бандыцкі напад на ст. Ляхавічы // Грамадзкі голас. 1925. 25 сакавіка. № 14. С. 4).

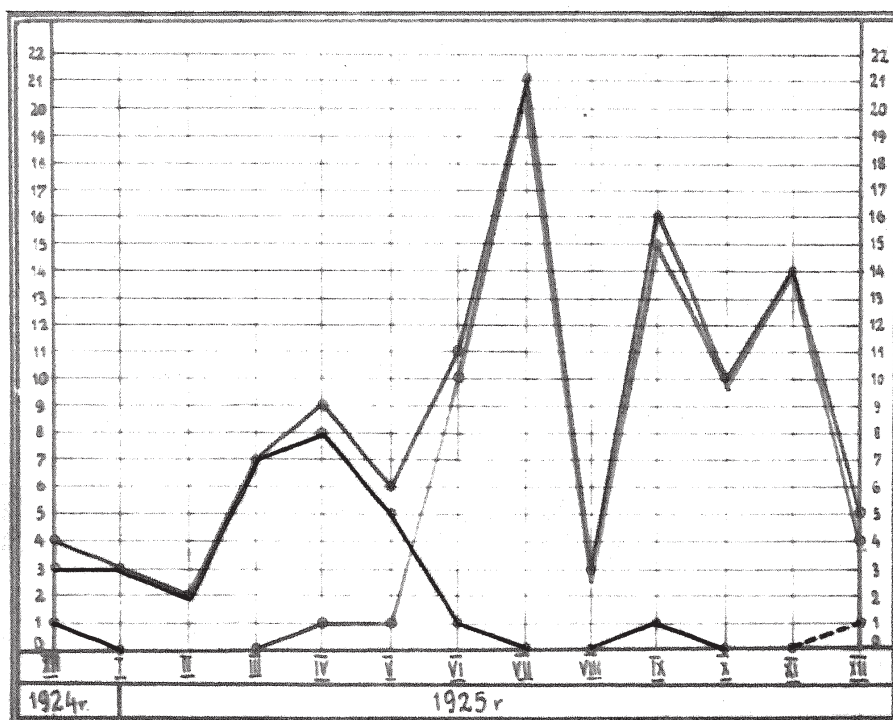
чалавек напала на Міхалін у Косаўскім павеце Палескага ваяводзтва.

Нападная дывэрсія некалькі разоў змяняла формы, усё больш прыстасоўваючыся да мясцовых умоваў. Спачатку напады рабіліся ў асноўным бандамі, сфармаванымі за мяжой, а дапамагалі ім толькі асобныя мясцовыя адзінкі. Пазьней, улічваючы лепшую ахову памежжа, з-за мяжы высылаліся інструктары, якія стваралі і навучалі банды на месцы. Пры гэтай сыстэме ўзьнікала нязручнасьць, якая заключалася ў няведаньні мясцовасьці прысланымі агітатарамі. Для пераадоленьня гэтага прымянялася вэрбоўка агітатараў у Польшчы, перапраўка іх у Саветы, навучаньне ў дывэрсійнай службе і адсылка ў Польшчу ў якасьці інструктараў.

Акрамя нападнай, існавала яшчэ пажарная дывэрсія, якая прыносіла найбольш матэрыяльных стратаў. Колькасьць пажараў з прычыны падпалаў зьмешчаная на ніжэйпададзеным рысунку.

Рысунак 4.

Ilość pożarów z powodu podpalenia ujęto w poniższy wykres:

На вышэйпададзеным рысунку не прыведзена колькасьць выпадковых пажараў і пажараў з няведаных прычынаў.

ГІСТОРЫЯ

У ніжэйпададзенай табліцы вельмі характэрнай зьяўляецца колькасць выпадковых пажараў, а таксама пажараў зь нявыяўленых прычынаў. Калі нават гэтая колькасць сапраўды зьяўляецца колькасцю пажараў «выпадковых», то яна красамоўна сьведчыць, якой бядой для ўсходніх ваяводзтваў ёсць пажары. Немагчыма ў разьдзеле пра дывэрсіі выкласьці падрабязнасьцяў, аднак трэба заўважыць, што часта за лічбай «1 выпадак» стаіць пажар усёй вёскі.

Пэралік «выпадковых» пажараў

Месяц	1924 год						1925 год						Разам	
	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI		XII
Ваяводзтва														
Віленскае	—	—	1	1	3	4	5	—	—	1	2	—	1	18
Наваградзкае	3	5	8	12	30	38	7	—	—	—	—	—	—	103
Палескае	—	—	—	1	—	10	29	20	7	19	10	17	13	126
Беластоцкае	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Разам	3	5	9	14	33	52	41	20	7	20	12	17	14	247

Мэтай пажарнай дывэрсіі было эканамічнае зьнішчэньне польскага насельніцтва, а таксама той часткі беларускага, якая не спрыяла дывэрсійнай акцыі. Гэта вынікае з пастановы, прынятай на паседжаньні ЦВК БКП ад 19.X.1925 г.:

...3) ЦВК БКП... узмацняе тэрарыстычную дзейнасьць сваіх «ячэек» у сфэры зьнішчэньня харчовых і матэрыяльных багацьцяў польскай буржуазіі...

Пажарная акцыя прынесла вялікія страты, калі ўлічыць, што ахвярай пажараў сталі шмат вёсак, мястэчак, фабрык, млыноў, пільняў і г. д. Толькі ў 1925 г. на Беларусі згарэла больш за 506 дамоў, 550 гаспадарчых пабудоў, 125 стадолаў са збожжам, 350 стагоў сена і торпаў збожжа, 3 стайні, 8 пуняў, 14 абораў, 21 склеп, 25 хлявоў, шмат жывога інвэнтару, 127 прамысловых прадпрыемстваў (пільні, млыны, бровары і г. д.), а таксама каля 2500 га лесу.

Страховыя таварыствы зазналі вельмі значныя страты. Дайшло да таго, што яны нават зьбіраліся наагул адмовіцца ад пажарнага страхаваньня ва ўсходніх ваяводзтвах, бо замежныя таварыствы, у якіх яны перастрахоўваліся, адмовіліся ад аплаты. Урэшце яны працягнулі дзейнасьць, аднак значна павялічылі страхавыя стаўкі (напрыклад, у 1925 г. бралі са страхаваньня нерухомасьці і тавараў 20—30 %, а з фабрык 50 % страхавога кошту).

КАРОТКІ НАРЫС БЕЛАРУСКАГА ПЫТАННЯ

Пажарная статыстыка паказвае, што, напрыклад, у I квартале 1925 г. колькасць пажараў, якія закраналі польскае насельніцтва, пастаянна расла, дайшоўшы ў сакавіку 1925 г. да 60 % колькасці ўсіх пажараў. Страты польскага насельніцтва з прычыны пажараў склалі ў тым жа сакавіку 93,9 % агульных стратаў, прычынёных падпаламі, а таксама пажарамі, прычына якіх ня выяўленая. У красавіку 1925 г. 92,5 % стратаў з прычыны пажараў прыпадала на палякаў. Звесткі, якія датычаць пажараў у кастрычніку, лістападзе і снежні, ня ўлічваюць нацыянальнасці пагарэльцаў, аднак гэта не мяняе сутнасці справы. Ніжэй прыводзіцца:

Адсоткавая табліца стратаў у выніку пажараў сярод насельніцтва ўсходніх ваяводзтваў у 1925 г.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Палякі	33,4	61,4	93,9	92,5	10,25	26,75	11,1	20,0	50,0
Беларусы	2,1	22,2	3,0	3,0	1,50	—	—	20,0	—
Іншыя	64,5	16,4	3,1	4,5	88,25	71,25	88,9	60,0	50,0

Што датычыць барацьбы з дывэрсіяй з боку польскіх уладаў, то належыць адзначыць наступныя факты.

Колькасць злачынстваў ва ўсходніх ваяводзтвах была значнай, у той час як колькасць выкрытых злачынцаў — вельмі малой. Гэта відаць з наступнага параўнання:

За перыяд ад 1.XII.1924 г. да 31.XII.1926 г. было ўчынена агульным лікам 310

Перыяд часу	1.XII.24– 1.III.25	1.III.– 1.VI	1.VI.– 1.IX.	1.IX.– 31.XII.25	Агульна
-------------	-----------------------	-----------------	-----------------	---------------------	---------

Колькасць выпадкаў

Від	выпадкі		арыштаў		выпадкі		арыштаў		выпадкі		арыштаў	
	выпадкі	арыштаў	выпадкі	арыштаў	выпадкі	арыштаў	выпадкі	арыштаў	выпадкі	арыштаў		
Дывэрсійных нападаў	14	2	29	4	22	3	7	3	72	12		
Рабаўнічых нападаў	9	7	12	2	22	6	38	11	81	26		
Пашкодж. камунік. лініяў	3	0	18	3	6	1	19	4	46	8		
Разам	26	9	59	9	50	10	64	18	199	46		
Пажар нерухомах аб'ектаў	9	1	18	0	29	8	44	15	100	24		
Лясных пажараў	—	—	4	0	7	0	—	—	11	0		
Разам	9	1	22	0	36	8	44	15	111	24		
Агульна	35	10	81	9	86	18	108	33	310	70		

ГІСТОРЫЯ

дывэрсійных і рабаўнічых налётаў, пашкоджаньняў чыгуначных, тэлефонных і тэлеграфных лініяў, пашкоджаньняў драцяных засек, падпалаў будынкаў, зьнятага ўраджаю і лясоў. З гэтых 310 выпадкаў толькі ў 70 удалося выкрыць і арыштаваць злачынцаў, што складае толькі 22,6 %.

Другім характэрным момантам быў факт, што Міністэрства ўнутраных спраў забараніла ваяводам, паводле распараджэньня ад 22.ІІ.1926 г., выслаць рапарты камандуючым акруговымі карпусамі⁴⁴⁵. Гэты крок быў выкліканы, сярод іншага, тым, што Генэральны штаб у сваіх квартальных рапартах, ствараных для лепшага адсочваньня дывэрсійных зьяваў, падкрэсьліваў беспакаранасьць гэтых акцыяў і няўмеласьць органаў бяспекі. Прычынай такога становішча спраў была маладая, яшчэ належным чынам не скансалідаваная і недасьведчаная ўнутраная арганізацыя дзяржавы, часта неадпаведны адбор людзей на кіроўныя пасады ва ўсходнія ваяводзтвы, іх неналежнае навучаньне і падрыхтоўка, а перш за ўсё — адсутнасьць добрай, арганізаванай і энэргічнай выведкі, якая дазволіла б павялічыць працэнт выкрытых злачынстваў і зьменшыць гэтым іх масавасьць.

Дзякуючы ўсё лепшаму прыстасаваньню КАП да мясцовых умоваў, узмацненьню намаганьняў органаў бяспекі, а таксама неаднаразовай ліквідацыі мясцовых арганізацыяў КПЗБ шырокамаштабная дывэрсійная кампанія была затарможаная, і ў 1925 г. выпадкаў дывэрсіяў не адзначалася. У далейшым працягвалася, аднак у меншым маштабе, толькі пажарная дывэрсія.

У сувязі зь дзейнасьцю органаў бяспекі трэба зазначыць, што ў красавіку 1925 г. у Наваградзкім ваяводзтве дывэрсійныя арганізацыі былі часткова ліквідаваныя. Дзякуючы здабытым матэрыялам выявілася, што ў павятовых мястэчках былі арганізаваныя т. зв. «павятовыя камітэты», якія падзялілі свае тэрыторыі на раёны, створаныя «ячэйкамі». «Ячэйкі» існавалі амаль у кожнай вёсцы.

Падчас ліквідацыі дывэрсійных бандаў было выяўленае існаваньне іх у наступных паведах:

Наваградзкае ваяводзтва: Стаўпецкі, Валожынскі, Лідзкі, Нясьвіскі, Наваградзкі і Слоні́мскі паве́ты.

Віленскае ваяводзтва: Сьвянцянскі і Вялейскі паве́ты.

Беластоцкае ваяводзтва: Гарадзенскі, Сако́льскі і Ваўкавыскі паве́ты.

Несумненна, дывэрсійныя банды існавалі на значнай тэрыторыі. Аднак іх ліквідацыя праводзілася не зусім правільна, бо ад даты абвяшчэньня пачатку ліквідацыі да яе выкананьня прайшло 5 месяцаў. Раз камуністы, безумоўна, мелі сваіх людзей сярод дзяржаўных працаўнікоў, то яны ведалі пра меркаваную ліквідацыю паўстанцкіх бандаў, у выніку чаго здолелі зьнішчыць шмат рэчавых доказаў. Таму толькі супраць 140 з 1000 падазроных можна было завесці судовыя справы.

24.VI.1925 г. у Сьвянцянскім павеце была ліквідаваная «Беларуская паўстанцкая грамада», якая існавала з 1922 г., зьяўляючыся пасярэдняй паміж Менскам і беларускімі пасламі, вэрбуючы ў Польшчы ахвотнікаў у дывэрсійныя школы ў Савец-

⁴⁴⁵ Маюцца на ўвазе акруговыя карпусы, на якія была падзеленая тэрыторыя Польшчы ў міжваенны пэрыяд. Гэты вайсковы падзел ня быў ідэнтычны адміністрацыйнаму. Усяго такіх акруговых карпусоў у Польшчы было 10, тэрыторыю Заходняй Беларусі ахоплівалі 2: ІІ зь сядзібай у Горадні і ІХ зь сядзібай у Берасьці.

кую Расею, арганізуючы дывэрсійную кампанію і кантрабанду праз польска-савецкую мяжу і г. д.

Падчас ліквідацыі паасобных камуністычных і дывэрсійных арганізацыяў выявілася, што ў іх працы вельмі актыўны ўдзел бралі паслы Беларускага пасольскага клубу, клубу Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Незалежнай сялянскай партыі.

БЕЛАРУСКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ З 1924 ДА 1927 ГГ.

Разьдзел XXXIV

Беларускі рэвалюцыйны камітэт. Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ). Уплывы Камуністычнай партыі Польшчы і пастановы Цэнтральнага выканаўчага камітэту Беларускай камуністычнай партыі (ЦВК БКП)

Беларускі рэвалюцыйны камітэт утварыўся ў Менску ў лютым 1924 г. у выніку паседжаньняў эсэраўска-камуністычнага зьезду, на якім адбылося зьліццё эсэраў з камуністамі. У сувязі з гэтым ЦВК БКП на паседжаньні ў лютым 1924 г. пасля праслухоўваньня дакладаў Ігнатоўскага, Каліноўскага⁴⁴⁶ і Смоліча пастанавіў:

- 1) пачаць больш рашучую і сплянаваную барацьбу ў Польшчы;
- 2) стварыць новую сетку арганізацыяў, якія працавалі б пад шчыльным кантролем ЦВК БКП згодна з дырэктывамі менскага цэнтру;
- 3) Беларускае партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў павінна неадкладна апублікаваць паведамленьне пра сваё зьліццё зь Беларускай камуністычнай партыяй і дэлегаваць у ЦВК БКП сваіх прадстаўнікоў (глядзі разьдзел XXXII).

Мэтаю Беларускага рэвалюцыйнага камітэту было імкненьне да выкліканьня ўзброенага паўстаньня ў польскай Беларусі, адарваньня польскіх тэрыторыяў да Буга і Нарава і ўключэньня іх у Савецкую Беларусь.

Кіроўны асяродак Беларускага рэвалюцыйнага камітэту знаходзіўся ў Менску. Яго складалі: 1) Берднік, 2) Бадунова, 3) Хануцкі*, 4) Домбал⁴⁴⁷, 5) Каліноўскі, 6) Кроль*, 7) Мамонька, 8) Асьвяцімскі, 9) Пашкевіч (старэйшы), 10) Хмара-Разумовіч, 11) Шоўкаў і 12) Трафімаў. Дэлегатамі з Заходняй Беларусі былі: 1) Макар Косьцевіч, 2) Козіч, 3) Лагіновіч, 4) Пятро Мятла, 5) Родзевіч, 6) Русак і 7) Жылка.

⁴⁴⁶ Каліноўскі Ўладзімер (1889—1940(?)) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1922 г. абраны дэпутатам польскага сойму. Уваходзіў у Беларускі пасольскі клуб. У чэрвені 1923 г. польскім судом пазбаўлены дэпутацкага мандату з-за адсутнасьці польскага грамадзянства. Са сьнежня 1923 г. у Менску, працаваў у Беларускім інстытуце сельскай гаспадаркі, БДУ, ЦВК БССР. Рэпрэсаваны.

⁴⁴⁷ Домбал (Dąbał) Томаш (1890—1938) — польскі і беларускі рэвалюцыйны дзяяч. З 1919 г. пасол сойму Польшчы. З 1923 у СССР. Намесьнік генэральнага сакратара Выканкаму Сялянскага Інтэрнацыяналу. У 1932—1935 гг. віцэ-прэзыдэнт АН БССР.

Арганізацыя здолела пакрыць сеткай сваіх «ячэек» Віленшчыну і Наваградзкае ваяводзтва. У Віленскім ваяводзтве асабліва моцна арганізацыя разьвівалася ў Дунілавіцкім, Дзісенскім, Ашмянскім, Вялейскім і Валожынскім паветах.

Віленскай філіяй Беларускага рэвалюцыйнага камітэту быў т. зв. «Віленскі рэвалюцыйны камітэт». Яго складалі, паводле адных крыніцаў: 1) Косьцевіч Макар, 2) Лагіновіч, 3) Мамонька, 4) Хмара-Разумовіч і 5) Шыла; паводле іншых: 1) Багдановіч Вячаслаў і паслы: 2) Мятла Пятро, 3) Аўсянік, 4) Рак-Міхайлоўскі Сымон і 5) Рагуля Васіль. Яшчэ адна крыніца сярод сябраў Віленскага рэвалюцыйнага камітэту называе: Красінскага Мікалая, Луцкевіча Антона, а таксама былых сябраў ПСЛ «Вызваленьне», а цяпер НПХ Баліна⁴⁴⁸, Шакуна⁴⁴⁹ і Шапеля⁴⁵⁰.

Дзеля дасягненьня мэты Беларускі рэвалюцыйны камітэт ствараў тэрарыстычныя атрады, арганізоўваў на тэрыторыі Заходняй Беларусі паўстанца-дывэрсійныя банды, якія, паводле дырэктываў Менску, нападлі на польскія памежныя пасты, маёнткі і г. д. Акрамя гэтага, праектаваліся падрывы мастоў, псаваньне чыгунак і г. д.

У згаданых партызанскіх атрадах служылі беларусы, якія ўцяклі з Польшчы перад прызывам, а таксама літоўскія і польскія камуністы пад кіраўніцтвам афіцэраў-беларусаў.

Выпрацоўваючы плян паўстаньня, падумалі і пра стварэньне афіцэрскіх кадраў. Іх павінны былі складаць беларусы — былыя сябры Беларускай вайскавай камісіі, былой I Слуцкай брыгады, вайсковыя і цывільныя функцыянеры і нават беларусы —

⁴⁴⁸ Балін (Ballin) Станіслаў (1897—1937) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У 1916—1917 гг. сябра БСГ, з 1917 г. сябра ПСЛ «Вызваленьне». Заўсёды падкрэсьліваў сваё беларускае паходжаньне. З 1922 па 1927 гг. быў паслом польскага сойму, першапачаткова ўваходзіў у пасольскі клуб ПСЛ «Вызваленьня». У ліпені 1924 г. выступіў у сойме з пратэстам супраць прыняцця т. зв. моўных законаў, нявыгадных беларусам і іншым нацыянальным меншасцям. У знак пратэсту разам з У. Шакуном выйшаў з «Вызваленьня» і першапачаткова меў намер далучыцца да Беларускага пасольскага клубу. Адзін з заснавальнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. Пасьля яе роспуску выехаў у Гданьск і ўступіў у КПП. У 1928 г. быў у Нямеччыне, Бэльгіі і Францыі, дзе арганізоўваў кампанію ў абарону БСРГ. З 1929 г. у СССР, вучыўся ў Міжнароднай ленінскай школе ў Маскве. Арыштаваны ў 1934 г. Расстраляны.

⁴⁴⁹ Шакун (Szakun) Уладзімер (1883—1944) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Залічваў сябе да беларускай нацыянальнасьці. З 1922 па 1927 гг. пасол польскага сойму, прайшоў у яго ў Наваградзкай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». З 1924 г. адзін зь лідэраў НПХ. У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. У верасьні 1927 г. разам з А. Шапелем падаваў заяву на ўступленьне ў Беларускі пасольскі клуб, але абодва паслы не былі ў яго прынятыя дзеля таго, што «на працягу пяці гадоў зрабілі шмат шкоды беларускаму народу, належачы да розных польскіх, варожых да беларускіх спраў арганізацыяў, а таксама дзеля таго, што пасьля падачы ў Беларускі клуб заявы не выказалі аніякіх пачынаньняў у кірунку наравы іх мінулаў шкодніцкай працы». Пасьля заканчэньня пасольскіх паўнамоцтваў арыштаваны, пасьля вызваленьня з турмы пакінуў палітыку. Жыў па-за межамі Заходняй Беларусі. Падчас Другой усясьветнай вайны загінуў у канцэнтрацыйным лягэры Штудхоф.

⁴⁵⁰ Шапель (Szapiel) Антон (1891—1944(?)) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Залічваў сябе да беларускай нацыянальнасьці. З 1922 па 1927 гг. быў паслом польскага сойму, прайшоў у яго ў Сьвянцянскай акрузе па сьпісе ПСЛ «Вызваленьне». З 1924 г. — адзін зь лідэраў НПХ. У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. Арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас вайны жыў у Варшаве, пасьля выехаў у родныя мясціны. Далейшы лёс невядомы.

былыя эсэры і афіцэры польскага войска. На першы заклік усе гэтыя афіцэры павінны былі накіравацца на вызначаныя пункты для прыняцця камандавання над паўстанцкімі атрадамі. З афіцэрамі-беларусамі з польскага войска павінна была збегчы і значная колькасць беларусаў-жаўнераў.

Плян паўстання і пункты пераходу партызанскіх атрадаў з Савецкай Беларусі на тэрыторыю Польшчы невядомыя. Устаноўлена толькі, што праектаваліся напады з тэрыторыяў Літвы, Савецкай Беларусі і нават Латвіі. Акрамя таго, беларусы ўвайшлі ў кантакт з украінскімі паўстанцкімі атрадамі, якія, зрэшты, у выпадку паўстання або вайны Літвы ці Савецкай Расеі з Польшчай павінны былі ўдарыць першымі.

Зброю і боепрыпасы даваў СССР, а таксама Нямеччына, прычым апошняя — у абмен на лясныя канцэсіі ў Савецкай Беларусі.

Устаноўлена, што ў паўстанні павінны былі ўзяць удзел наступныя афіцэры: 1) Анусевіч⁴⁵¹ (Беларуская вайсковая камісія — БВК), 2) Бендрык*, 3) Берднік (БВК), 4) Бандарчык (БВК), 5) Булыгін* (БВК), 6) Гаўрыловіч⁴⁵² (І Слуцкая брыгада), 7) Якубецкі Андрэй (прызначаны на высокую пасаду ў камандаванні), 8) Езавітаў (беларускі палкоўнік, прызначаны на высокую пасаду ў камандаванні), 9) Канапелька* (БВК), 10) Коршун⁴⁵³, 11) Корзун⁴⁵⁴, 12) Косыцевіч Макар (БВК), 14) Машчынскі⁴⁵⁵, 15) Навумовіч⁴⁵⁶ (БВК), 16) Навікаў, 17) Пашкевіч Іван (БВК), 18) Плескачэўскі⁴⁵⁷ (БВК), 19) Пракаповіч⁴⁵⁸ (былая І Слуцкая брыгада), 20) Русак Міхал (БВК), 21) Сак* Канстанцін (БВК), 22) Сарока⁴⁵⁹

⁴⁵¹ Анусевіч Зьміцер — беларускі нацыянальны дзяяч. Паходзіў з Магілёўскай губэрні. Быў падпаручнікам у царскай арміі, затым — афіцэрам Беларускай вайсковай камісіі.

⁴⁵² Гаўрыловіч Ахрэм — падпалкоўнік, нараджэнец Слуцчыны, падчас Слуцкага паўстання 1920 г. камандзір 1-га Слуцкага палка 1-ай Слуцкай брыгады. Пасля падаўлення паўстання жывіў у Заходняй Беларусі, у 1924 г. вярнуўся на радзіму. У 1925 г. арыштаваны ДПУ, асуджаны на 5 гадоў канцлягераў. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁵³ Магчыма, маецца на ўвазе той Коршун, пра якога А. Бочка ў сваіх успамінах, прысьвечаных Слуцкаму паўстанню, напісаў, што «паручнік Коршун, камандзір брыгады, у 1939 г. вывезены бальшавікамі з Клецку».

⁴⁵⁴ Нейкі Антон Корзун згадваецца ў якасці шараговага 4-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁵⁵ Іван Машчыцкі значыцца капралам 2-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁵⁶ Уладзімер Навумовіч — шараговы 1-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁵⁷ Плескачэўскі Анаголь — беларускі дзяяч, паручнік. Восенню 1919 г. быў сябрам Таварыства беларускіх вайскоўцаў у Горадні. У 1920 г. быў працаваў у Беларускай вайсковай камісіі. Зь лістапада 1920 г. па люты 1921 г. быў камандуючым Беларускай этапнай ротай у Горадні. На пачатак 1920-х гг. — у Літве. У ліпені 1922 г. быў кіраўніком курсаў беларускай мовы пры беларускім асобным батальёне ў Літве. У сакавіку 1923 г. знаходзіўся ў Марыямпалі, у снежні 1923 г. у Вілкавішках, адкуль у лісьце прасіў В. Ластоўскага дапамагчы пераехаць зь сям’ёю ў Менск. Далейшы лёс невядомы.

⁴⁵⁸ Лаўрэн і Арцём Пракаповічы згадваюцца як капрал і шараговец 2-й роты 2-га Грозаўскага палка Слуцкай брыгады.

⁴⁵⁹ Сарока Міхал (каля 1896—?) — беларускі дзяяч, сябра БПСР. У канцы 1918 г. сябра Гарадзенскай беларускай павятовай рады. Разам з П. Алексюком у лютым 1919 г. ездзіў у Коўна ў якасці прадстаўніка беларускага насельніцтва Гарадзеншчыны. Магчыма, вясной 1919 г. служыў у 1-м Гарадзенскім беларускім палку. Тады ж быў арыштаваны палякамі. Пасля быў дышкур’ерам пры ўрадзе БНР, сябрам Вайскова-дзшыляматычнай місіі БНР у Рызе. Паводле стану на снежань 1919 г. быў агітатарам-інфарматарам у Асобным атрадзе БНР у Эстоніі. Удзельнічаў у канфэрэнцыі БПСР у Рызе 31 чэрвеня 1920 г. у

ГІСТОРЫЯ

(БВК), 23) Сіманенка⁴⁶⁰ (БВК), 24) Шклярэўскі* (былы афіцэр арміі генэрала Балаховіча), 25) Сьвятагор-Штэпін, 26) Туронак⁴⁶¹.

У канцы красавіка 1924 г. арганізацыя была выкрытая ўладамі.

Сярод беларускіх палітычных арганізацыяў да 1918 г. найбольш актыўнай была Беларуска-Сацыялістычная Грамада; пасля яе распаду ў 1918 г. найбольшы ўдзел у беларускім палітычным жьцьці брала Беларуска-партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў. У сваю чаргу пасля зьліцця БПСР у лютым 1924 г. з камуністычнай партыяй апошняя пачала рабіць энэргічныя намаганьні па апанаваньні беларускага грамадзтва.

Беларуская⁴⁶² партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ) утварылася ў сьнежні 1923 г. Менавіта тады некалькі беларускіх арганізацыяў, сярод іх і Беларуска-рэвалюцыйная арганізацыя, прыйшлі да высноваў, якія былі выкладзеныя ў прыведзеных вышэй адозвах, аб немагчымасьці правядзеньня пераможнай барацьбы за вызваленьне беларускага пралетарыяту толькі ўласнымі сіламі. У сьнежні 1923 г. адбылася канфэрэнцыя, на якой быў выбраны «Часовы Цэнтральны камітэт КПЗБ». Зьхадзячы з палажэньня, што беларускі пралетарыят можа заваяваць сабе ў Польшчы нацыянальныя і сацыяльныя правы толькі змагаючыся разам з польскім пралетарыятам, Часовы ЦК КПЗБ пастанавіў злучыцца з Камуністычнай рабочай партыяй Польшчы (КРПП). Цэнтральны камітэт КРПП зацьвердзіў гэтую пастанову.

Гаворачы пра КПЗБ, трэба вярнуцца трохі назад, каб у агульных рысах намалюваць ход разьвіцьця Камуністычнай партыі Польшчы, арганізацыйна зьвязанай са створанай пазьней КПЗБ.

Камуністычная рабочая партыя Польшчы (КРПП) утварылася ў сьнежні 1918 г. пасля аб'яднаньня Сацыял-дэмакратыі Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ)⁴⁶³ і ППС-лявіцы.

якасьці прадстаўніка Цэнтральнай замежнай Рады БПСР. У якасьці намесьніка старшыні Гарадзенскай арганізацыі БПСР удзельнічаў у ліквідацыйным зьездзе БПСР у Менску 8 чэрвеня 1924 г. У пачатку 1930 г. зноў прыехаў у Горадню, дзе 29 сакавіка 1930 г. правёў арганізацыйны сход па аднаўленьні БПСР. У красавіку 1930 г. выдаў у Горадні на гектографе першы нумар газэты «Змагар». Паводле зьвестак польскай паліцыі, 20 чэрвеня 1930 г. выехаў з Горадні ў Вільню, дзе сустрэкаўся зь нейкім Т. Сапселем. Далейшы лёс невядомы.
⁴⁶⁰ Можна мецца на ўвазе Сіманенка Алесь, які ў 1920 г. быў інструктарам Часовага Беларускага нацыянальнага камітэту ў Менску па нацыянальна-арганізацыйных і культурна-просьветных справах на Менскі павет, ці Сіманенка Іван, выхадзец зь Менскай губэрні, які ў 1920 г. быў прыняты Пэрсанальна-эвідэнцыйнай падкамісіяй Беларускай вайсковай камісіі кандыдатам на службу ў Беларускае войска.

⁴⁶¹ Магчыма, маецца на ўвазе вядомы беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч Браніслаў Туронак (1896—1938). Адзін з заснавальнікаў Беларускага студэнцкага саюзу. У 1923—1925 гг. рэдактар газэты «Круніса». У 1926—1927 гг. адзін з кіраўнікоў Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Ягоны сын, вядомы дасьледчык Юры Туронак, мяркуе, што ён мог трапіць у сьпіс, які складаўся ў асноўным з афіцэраў-случакоў, як мэдык па адукацыі і прафэсіі.

⁴⁶² Так у тэксьце. Відавочна, патрэбна слова — «Камуністычная».

⁴⁶³ Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы (СДКПіЛ) — польская партыя, створаная ў 1893 г. Змагалася за ажыццяўленьне ўсясьветнай пралетарскай рэвалюцыі, зьнішчэньне капіталістычнага ладу, ліквідацыю нацыянальных дзяржаў і ўвядзеньне пралетарскай улады. Непрыязна ці варожа ставілася да незалежніцкіх памкненьняў і да супрацоўніцтва зь сялянскімі арганізацыямі. У 1918 г. разам зь левай часткай ППС утварыла Камуністычную рабочую партыю Польшчы.

КАРОТКІ НАРЫС БЕЛАРУСКАГА ПЫТАНЬНЯ

Міхал Гурын, адзін зь лідэраў і ідэолягаў т. зв. «сэцэсі» ў Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі, сярэдзіна 1920-х гг.

Два лягеры вядуць барацьбу не на жыццё, а на сьмерць. Рабоча-сялянскі рэвалюцыйны лягер пад кіраўніцтвам пралетарыяту і яго камуністычнай партыі і лягер фашыцкі—капіталістаў, абшарнікаў, кулакоў пад камандай фашыцкай дыктатуры.

Кожны рабочы і працоўны селянін становіся ў баявыя шэрагі рэвалюцыйнага лягеру! ГАЛАСУЙ за рабоча-сялянскі антыфашыцкі сьпісак. **ВОН ГАНЦЕ** сацыял-фашыстаў і нацыянал-фашыстаў!

Пісудзкі арганізуе вайну супроць
Савецкага Саюзу. Працоўныя масы
на абарону СССР!

На рабочыя дзяржавы,
На расправу камуністаў
Точы зубы гад крываваы.
Зубы гада выб'ем чыста!
Каб ня піў крыві пан люты,
Скрышым мы фашызма пумы!

Падпольныя антыпольскія
лістоўкі, што друкаваліся КПЗБ.

I зьезд партыі (арганізацыйны) адбыўся ў сьнежні 1918 г. На ім была прынятая праграма:

I) у палітычнай сфэры: а) стварэньне шляхам рэвалюцыі Польскай Рэспублікі Саветаў рабочых і сялянскіх дэпутатаў; б) адмена пастаяннага войска і арганізацыя Чырвонай арміі, прыстасаванай да патрэб пралетарскай рэвалюцыі;

II) у сацыяльнай сфэры: а) увядзеньне 6-гадзіннага працоўнага дня з мэтай памяншэньня колькасці беспрацоўных; б) радыкальная зьмена сыстэмы забеспячэньня жыльля, аховы здароўя і адукацыі; в) увядзеньне грамадзкага страхаваньня на выпадак калецтва, хваробы, непрацаздольнасьці, старасьці і мацярынства;

III) у гаспадарчай сфэры: а) нацыяналізацыя буйных і сярэдніх зямельных гаспадарак, лясоў, водаў і ўсіх крыніцаў энэргіі без кампэнсацыі; б) нацыяналізацыя банкаў, шахтаў, а таксама ўсіх гандлёвых і прамысловых прадпрыемстваў, кантроль за вытворчасцю на яшчэ не нацыяналізаваных прадпрыемствах, які б ажыццяўляўся прафэсійнымі саюзамі і фабрычнымі камітэтамі ў паразуменьні з саветамі рабочых дэпутатаў.

I канфэрэнцыя КРПП адбылася ў канцы красавіка 1920 г. і была прысьвечаная справе польска-большавіцкай вайны. Сярод іншага была ўхвалена адозва рабочых і салдацкіх масаў, каб рэвалюцыйным шляхам спыніць імперыялістычную вайну супраць Савецкай Расеі і на руінах капіталістычнай Польшчы пры дапамозе дыктатуры рабочай клясы пабудаваць Польскую савецкую рэспубліку.

II канфэрэнцыя КРПП адбылася ў лютым 1921 г. З найважнейшых пастановаў гэтай канфэрэнцыі трэба згадаць прызнаньне абавязковымі для КРПП умоваў III Інтэрнацыяналу⁴⁶⁴, ухваленых на II Кангрэсе Камінтэрну з 17.XII.1919 г. да 8.VIII.1920 г., а таксама ўхвалу, якая пастанаўляла ўзяць удзел у выбарах у II польскі сойм для рэвалюцыйнага выкарыстаньня парлямэнту ў якасьці агітацыйнай трыбуны.

III канфэрэнцыя КРПП адбылася ў красавіку 1922 г. На ёй былі прынятыя пастановы, якія датычылі адзінства пралетарскага фронту, аграрнай праграмы і ўнутрана-арганізацыйных спраў.

II зьезд КРПП адбыўся ў жніўні-верасьні 1923 г. На ім былі зацьверджаныя нова-распрацаваная зямельная праграма, дырэктывы для агітацыі сярод беззьемельных і малазямельных, сярод жанчын і моладзі. Нацыянальным меншасьцям прызнавалася права самавызначэньня аж да аддзяленьня ад польскай дзяржавы.

Пасьля гэтага зьезду ў партыі адбыўся разлад. Вымаляваліся два кірункі. Адзін — т. зв. «група трох», другі — т. зв. «група чатырох»⁴⁶⁵. Першую групу складалі старыя дзеячы партыі і яе найвыбітнейшыя тэарэтыкі. Яны прынялі ідэалёгію Троцкага і Радэка⁴⁶⁶, г. зн. намагаліся ісьці шляхам кампрамісаў, без пасьпешлівых і непадрыхтаваных выступленьняў. Акрамя гэтага, яны намагаліся супрацьстаяць перавазе Масквы.

⁴⁶⁴ III Інтэрнацыянал — іншая назва Камінтэрну.

⁴⁶⁵ У сучаснай гістарыяграфіі больш прынятае азначэньне гэтых дзьвюх фракцыяў у КРПП як адпаведна групы «меншасьці» і групы «большасьці».

⁴⁶⁶ Радэк (сапр. Сабельсон) Карл (1885—1939) — савецкі дзяяч, адзін зь лідэраў міжнароднага камуністычнага руху. У 1919—1924 гг. сябра ЦК РКП(б), у 1920—1924 гг. сябра Выканкаму Камінтэрну.

«Група чатырох» прыняла ідэалёгію Леніна і цалкам падпарадкоўвалася дырэктывам Масквы. У сярэдзіне 1924 г. барацьба абедзвюх групаў пагражала расколам партыі. Справай гэтай барацьбы заняўся V кангрэс Камінтэрну⁴⁶⁷. Зіноўеў⁴⁶⁸ і Сталін асудзілі кіраўніцтва «групы трох». У сувязі з гэтым ранейшыя кіраўнікі КРПП былі замененыя прыхільнікамі напрамку «групы чатырох». У снежні 1923 г., як ужо зазначалася, да КРПП далучылася КПЗБ.

III зьезд КРПП адбыўся ў сакавіку 1925 г. Ён быў скліканы для ліквідацыі ўзьніклага паміж групамі «трох» і «чатырох» канфлікту і ўвядзеньня ў жыццё пастановаў V кангрэсу Камінтэрну. Апрача ліквідацыі канфлікту, III зьезд прыняў пастановы, якія датычылі асноваў праграмы і арганізацыі. На гэтым зьездзе, абаяраючыся на вопыт Савецкай Расеі, Вугоршчыны і Нямецчыны, камуністы прыйшлі да перакананьня, што рэвалюцыю ў Польшчы ня ўдасца правесці без удзелу сялянскіх масаў. У выніку гэтага было пастаноўлена імкнуцца да апанаваньня вясковых масаў, асабліва мала- і беззьямельных. Каб падкрэсьліць, што камуністы ў Польшчы змагаюцца за паляпшэньне жыцця ўсіх працоўных масаў, г. зн. і рабочых, і сялянскіх, партыя памяняла назву на «Камуністычную партыю Польшчы» (КПП).

Арганізацыйная схема КПП у 1923 г. выглядала наступным чынам: найвышэйшай уладай быў партыйны зьезд, які склікаўся сама меней раз на год. У надзвычайных выпадках яго замяняла партыйная канфэрэнцыя, або нават пашыраны пленум Цэнтральнага камітэту. Галоўнай выканаўчай і кіроўнай уладай у пэрыяд паміж зьездамі, а таксама зьнешнім прадстаўніцтвам быў «Цэнтральны камітэт Камуністычнай партыі Польшчы» (ЦК КПП). Ён падзяляўся на 9 аддзелаў: 1) прафсаюзыны, 2) каапэратыўны, 3) чыгуначны, 4) зямельны, 5) вайсковы, 6) моладзі, 7) жаночы, 8) культурна-асьветны, 9) габрэйскі. Акрамя 9 аддзелаў, пры ЦК існавалі 4 бюро: 1) палітычнае, 2) арганізацыйнае, 3) нацыянальных спраў, 4) тэхнічнае.

Тэхнічным бокам выкананьня даручэньняў ЦК займаецца Выканаўчае бюро ЦК, якое складаецца з наступных аддзелаў: 1) інфармацыйнага, 2) фінансавага, 3) выведніцкага, 4) жыллёвага, 5) сувязі паміж ЦК і акруговымі камітэтамі (АК), а таксама Камінтэрнам, 6) рэдакцыі і 7) сакратарыяту.

Цэнтральнаму камітэту падпарадкоўваюцца 2 аўтаномныя вобласьці: 1) Камуністычная партыя Заходняй Беларусі (КПЗБ) і 2) Камуністычная партыя Заходняй Украіны (КПЗУ).

Цікавая для нас вобласьць КПЗБ ахоплівала тэрыторыі ваяводзтваў: 1) Беластоцкага, 2) Віленскага, 3) Наваградзкага і 4) Палескага. Падзялялася яна на 7 акругаў: 1) Берасьце, 2) Беласток, 3) Горадня, 4) Вільня, 5) Баранавічы, 6) Маладэчна (у 1925 г. у працэсе арганізацыі), 7) Пінск, 8) Ліда. Абедзвю аўтаномныя вобласьці ў сапраўднасьці былі нацыянальнымі камуністычнымі партыямі — беларускай і ўкраінскай. Яны мелі нават уласныя цэнтральныя камітэты, аднак падпарадкоўваліся ЦК КПП у праграмных і тактычных справах, бо ў адной дзяржаве, паводле пастулятаў Камінтэрну, ня можа быць больш чым адна камуністычная партыя — сябра III Інтэрнацыяналу.

⁴⁶⁷ V кангрэс Камінтэрну праходзіў з 17 чэрвеня па 8 ліпеня 1924 г. у Маскве.

⁴⁶⁸ Зіноўеў (сапр. Радамьсельскі) Рыгор Яўсеевіч (1883—1936) — савецкі дзяяч, адзін зь лідэраў балышавіцкай партыі. У 1919—1926 гг. старшыня Выканкаму Камінтэрну.

Незалежна ад падзелу на вобласці, якія ахоплівалі ўсходнія ваяводзтвы, тэрыторыя ўсёй дзяржавы дзялілася на акругі. Акругай кіраваў «акруговы камітэт» (АК), які выбіраўся «акруговай канфэрэнцыяй». Акруговы камітэт падзяляўся на 10 аддзелаў: 1) прафэсійны; 2) прафсаюзны, 3) вясковы, 4) вайсковы, 5) жаночы, 6) моладзі, 7) фінансавы, 8) культурна-асветніцкі, 9) тэхнікі і 10) нацыянальнае бюро.

У округовы камітэт уваходзяць: 1) платныя функцыянэры, якія прызначаюцца ЦК і выконваюць адпаведныя выканаўчыя функцыі, 2) сябры, выбраныя «акруговай канфэрэнцыяй». Яны выконваюць менш адказныя функцыі.

Кожная акруга распадалася на «раёны», якія ахоплівалі дакладна вызначаную тэрыторыю з камуністычнымі ячэйкамі, што на ёй знаходзіліся.

«Раёнам» кіраваў раённы камітэт, які выбіраўся на раённай канфэрэнцыі. «Раённы камітэт» складаўся з 1) платнага кіраўніка раёну, прызначанага АК, 2) старшыні камітэту, 3) раённага тэхніка, 4) скарбніка, 5) сакратара.

Раён, які меў значную колькасць камуністычных ячэек, дзяліўся на т. зв. «пад-раёны».

Самай нізкай арганізацыйнай адзінкай была «камуністычная ячэйка». Ячэйкі, арганізаваныя ў асяродку супрацоўнікаў таго ці іншага прадпрыемства, павінны ахопліваць усіх сябраў партыі, якія ў ім працуюць. Кіраўнік ячэйкі адначасова зьяўляецца даверанай асобай раённага камітэту і адказвае перад ім за дзейнасць ячэйкі.

КПЗБ была фінансава забяспечанай арганізацыяй. Акрамя складак сябраў «кам'ячэек», якія ў прыныце павінны былі перасылацца ў раёны, але ў сапраўднасці ўжываліся на мясцовыя патрэбы, усе звышпільнавыя выдаткі пакрываліся з сумаў, прысланых вышэйшай інстанцыяй.

За доўгі час канспірацыйнай працы арганізацыя натрэніравалася ў акцыі і ў тактыцы, стварыла сабе добра арганізаваны ахоўны апарат, вывучыла тэрыторыю дзейнасці і тыя адносіны, якія панавалі на ёй.

Стан камуністычнай арганізацыі ў Беластоцкім ваяводзтве ў 1925 г. выглядаў наступным чынам:

На тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва сутыкаліся ўплывы КПП і КПЗБ. Першая з гэтых партыяў мела «акруговыя камітэты» ў Ломжы і Сувалях. Таксама яны дзейнічалі сярод чыгуначнікаў. КПЗБ мела 2 «акруговыя камітэты» — у Беластоку і Горадні. Асяродкамі дзейнасці КПЗБ былі, акрамя гэтага, Бельск, Ваўкавыск (у Беластоцкім павеце), а таксама Вялікая Бераставіца і Скідаць (у Гарадзенскім павеце). Арганізацыя КПЗБ на тэрыторыі Беластоцкага ваяводзтва была вельмі развітая.

На тэрыторыі Палескага ваяводзтва КПЗБ мела дастаткова добра развітую камуністычную сетку. Дзякуючы характару мясцовага насельніцтва камуністычны рух мае выбуховага характару, але ягонае ліквідацыя з тэрытарыяльных прычынаў складала б вялікія цяжкасці. КПЗБ мела 2 округовыя камітэты: у Брэсце Літоўскім і ў Пінску, а таксама моцныя асяродкі: Бяроза Каргуская, Косава і Пружаны.

Падобна як і ў Палескім ваяводзтве, у Наваградскім ваяводзтве камуністычны рух мае нацыянальна-паўстанцкі характар. Камуністычная сетка — даволі моцна развітая. Акруговы камітэт знаходзіўся ў Баранавічах. Моцнымі камуністычнымі асяродкамі былі Ліда, Нясьвіж, Слонім, Стоўбцы і Валожын.

У Віленскім ваяводзтве камуністычны рух развіўся слаба. Акруговы камітэт знаходзіўся ў Вільні і Маладэчне. У Вільні знаходзіўся выканаўчы орган КПЗБ, які на-

ГІСТОРЫЯ

лічваў 7 сябраў і 3 намесьнікі.

КПЗБ пашырала прапаганду камунізму, арганізоўвала камуністычныя кадры, а таксама стварала тэарыстычныя групы і паўстанцкія атрады. У прызнаны адпаведным момант яны павінны былі актыўна выступіць супраць польскай улады з мэтай адарваньня беларускіх земляў ад Польшчы і далучэньня іх да Савецкай Беларусі. Акрамя гэтага, КПЗБ праводзіла ўсебаковую выведку.

КПЗБ, падпарадкаваная арганізацыям міжнароднага характару, ня мела незалежніцкіх тэндэнцыяў. Яе «беларускасьць» была толькі прынадай для сялянскіх мас — сродкам, які спрыяў павелічэньню яе папулярнасьці ў сфэрах нацыянальна сьвяздомай працоўнай інтэлігенцыі, прыцягненьне якой было вельмі патрэбнае камуністам. Вышэйпададзенае падкрэсьліваем дзеля таго, што пазьнейшае разьвіцьцё беларускага руху паказала, што беларускія арганізацыі, якія спачатку апэравалі лёзунгам незалежнасьці, пазьней пад уплывам камуністаў гэты лёзунг адкінулі. Характэрнымі тут будуць паводзіны галоўнай беларускай арганізацыі — ВВНКаму, які ў 1926 г. упершыню ня ўзяў удзелу ў адзначэньні беларускага нацыянальнага сьвята 25 сакавіка, нягледзячы на тое, што ў папярэднія гады, з 1918 г., менавіта ў яго асяродку гэтае сьвята адзначалася.

У камуністычнай кампаніі 1924—1925 гг. мелі месца як спрыяльныя, так і неспрыяльныя факты для яе разьвіцьця. Да спрыяльных перш за ўсё трэба залічыць перажываны гаспадарчы крызіс, які аблягчаў агітацыю, далучэньне да КПЗБ у лютым 1924 г. Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў, а ў жніўні 1924 г. — Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі⁴⁶⁹, супрацоўніцтва з камунізмам Незалежнай сялянскай партыі (Незалежнай партыі хлопскай — НПХ), створанай у 1924 г. у выніку расколу ў ПСЛ «Вызваленьне», а таксама 3 замежныя беларускія зьезды. У сувязі са згадкай пра НПХ зазначым, што найбольш актыўнымі яе сябрамі былі паслы, якія паходзілі зь Беларусі: Балін, Бон⁴⁷⁰, Фідэркевіч⁴⁷¹, Галавач⁴⁷²,

⁴⁶⁹ Рашэньне пра самароспуск Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі і яе ўваход у склад КПЗБ было прынятае на краявой канфэрэнцыі БРА 30 сьнежня 1923 г. Аб'яднаньне з камуністычнай партыяй Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў адбылося на зьездзе БПСР у чэрвені 1924 г.

⁴⁷⁰ Бон (Вон) Адольф (1890—1944) — польска-беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Жыў у Берасьці. З 1921 г. сябра ПСЛ «Вызваленьне». З 1922 па 1927 гг. пасол польскага сойму, спачатку ўваходзіў у пасольскі клуб ПСЛ «Вызваленьне», з 1924 г. — у пасольскі клуб Незалежнай сялянскай партыі (НПХ). Сябра сакратарыяту і старшыня Берасьцейскага акруговага камітэту НПХ. Рабіў няўдалыя спробы выданьня на Палесьці газэт на расейскай мове «Борьба» і «Пахарь». У 1927 г. адзін з арганізатараў Радыкальнай сялянскай партыі беларускіх земляў. Пасьля 1928 г. займаўся каапэрацыяй.

⁴⁷¹ Фідэркевіч (Fiderkiewicz) Альфрэд (1886—1972) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч, лекар. У 1904—1922 гг. жыў і працаваў у ЗША. З 1922 па 1927 гг. пасол польскага сойму, да 1924 г. — сябра пасольскага клубу ПСЛ «Вызваленьне», пасьля — НПХ. Быў шчыльна зьвязаны з КПП і блізкімі да яе арганізацыямі. Некалькі разоў арыштоўваўся польскімі ўладамі. Падчас вайны дзейнічаў у падпольлі, неаднаразова арыштоўваўся немцамі. У 1943 г. зьмешчаны ў канцэнтрацыйны лягер у Асьвенцім, быў лекарам у бараках для сухотнікаў. У 1945 г. сябра Краёвай Рады Нарадовай (КРН), прэзыдэнт г. Кракава. Пасьля на дыпляматычнай службе ў Вялікабрытаніі, Канадзе і Вугоршчыне. Аўтар шматлікіх успамінаў.

⁴⁷² Галавач (Hołowacz) Фэлік (1886—1972) — беларуска-польскі грамадзка-палітычны дзяяч. Паходзіў з Валожыншчыны. У 1917 г. быў сябрам ВСГ, прадстаўляў беларусаў на Дзяржаўнай нарадзе 1917 г. у Маскве. У 1922—1927 гг. быў паслом у польскі сойм, прайшоў у яго ў Лідзкай акрузе па сьпісе ПСЛ «Выз-

Шақун, Шапель і Ваявудзкі⁴⁷³.

Пра аб'яднаньне эсэраў з камуністамі гаворка вялася ў разьдзеле XXXII.

Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, уступаючы ў жніўні 1924 г. у КПЗБ, выдала наступны камунікат:

Прымаючы пад увагу, што толькі салідарная барацьба ўсіх працоўных проціў уціску і вызыску абшарнікаў і капіталістаў прывядзе да поўнай перамогі працоўных і вызваленьня ад усіх формаў панявольеньня; што нацыянальнае панявольеньне аканчальна счэзьне толькі тады, калі працоўныя масы вызваляцца ад эканамічнага і сацыяльнага панявольеньня, стварыўшы ўладу работнікаў і сялянаў, прыклад чаго мы бачым у згодным сузьвязьці ўсіх нацыянальнасьцей у Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік, што адзінай партыяй, якая ставіць сваім заданьнем поўнае вызваленьне ўсяго працоўнага народу ад панявольеньня, у якіх формах яно не выяўлялася, і вядзе рашучую рэвалюцыйную барацьбу ў гэтым напрамку, зьяўляецца Камуністычная Партыя; што ўсе іншыя партыі, якія хоць і называюць сябе сацыялістычнымі і народнымі, як ППС і Вызваленьне, сваёй палітычнай угодай з буржуазіяй і няшчырым падыходам да разьвязваньня нацыянальнага пытання, прычыняюцца толькі да абніжэньня рэвалюцыйнай сілы працоўнага народу.

Беларуская рэвалюцыйная арганізацыя, меўшая на мэце шляхам рэвалюцыйнай барацьбы змаганьне за вызваленьне Заходняй Беларусі з-пад ярма панскага панаваньня і аб'яднаньня яе з рэштай беларускіх абшараў у адну Работніцка-Сялянскую Рэспубліку, на канфэрэнцыі, якая адбылася ў сьнежні 1923 года, паставіла аб'яднацца з Камуністычнай Партыяй Заходняй Беларусі, каб супольнымі сіламі вясці далей рэвалюцыйную барацьбу за поўнае вызваленьне працоўнага народу ад усялякіх формаў уціску і панявольеньня, як сацыяльнага, так і нацыянальнага.

Абвешчаючы аб гэтым беларускіх работнікаў, сялянаў і працоўную інтэлігенцыю, Беларуская Рэвалюцыйная Арганізацыя лічыць сваё існаваньне як асобнай арганізацыі зьліквідаваным і заклікае ўсіх сябраў і прыхільнікаў арганізацыі і ўвесь беларускі працоўны народ згуртавацца пад чырвоным сьцягам Камуністычнай Партыі Заходняй Беларусі для рашучай барацьбы з уладай абшарнікаў і капіталістаў за поўнае як эканамічнае і сацыяльнае, так і нацыянальнае вызваленьне.

Цэнтральны камітэт Беларускай рэвалюцыйнай арганізацыі⁴⁷⁴.

валеньне. Падкрэсьліваў сваё беларускае паходжаньне. У 1924 г. адзін са стваральнікаў і лідэраў Незалежнай сялянскай партыі. Быў арыштаваны ў студзені 1927 г. разам з пасламі ад БСРГ. Вызвалены праз 18 месяцаў без суду, пасля чаго аж да пачатку Другой усясьветнай вайны быў войтам Мірскай гміны, арганізоўваў там каапэрацыю. У 1939 г. арыштаваны савецкімі ўладамі, вывезены ў Казахстан. Быў сябрам Саюзу польскіх патрыётаў. Падаваў заяву на ўступленьне ў армію Андэрса, аднак яна не была задаволеная. У чэрвені 1942 г. ягоная кандыдатура разглядалася палякамі ў якасьці магчымага беларускага прадстаўніка ў Нацыянальнай Радзе пры польскім эміграцыйным урадзе ў Лёндане. Пасля вайны жыў на захадзе Польшчы, займаўся арганізацыяй там дзяржаўнай адміністрацыі і харчовай прамысловасьці.

⁴⁷³ Адзін зь пералічаных паслоў, Альфрэд Фідэркевіч, паходзіў з Усходняй Галічыны і ніколі ня меў ніякага дачыненьня да Беларусі. Большасць жа астатніх сапраўды лічыла сябе беларусамі, а Сьпльвэстар Ваявудзкі быў т. зв. «крэсовым палякам».

⁴⁷⁴ Беларускі тэкст камунікату падаецца паводле машынапіснай копіі, якая захоўваецца: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Ф. 60-п. Воп. 3. Спр. 606. А. 57—58.

ГІСТОРЫЯ

Згаданыя факты былі звязаныя з кампаніяй, якая мела на мэце кансалідацыю камуністычнага лягеру, асабліва беларуска-камуністычнага. У выніку яе, нягледзячы на раскол у КПЗБ, пра які будзе ісьці гаворка ніжэй, у красавіку 1925 г. КПП прыйшла да паразуменьня з КПЗБ, якое тычылася правядзеньня ўзгодненай кампаніі на тэрыторыі ўсходніх ваяводзтваў Рэспублікі і ўзаемнай ня толькі маральнай, але і матэрыяльнай падтрымкі. У тым самым красавіку 1925 г. ЦВК КПЗБ прыйшоў да паразуменьня ў справе ўзгодненай кампаніі з ЦВК КПЗУ. У чэрвені 1925 г. на зьездзе прадстаўнікоў КПП і КПЗБ была распрацаваная праграма сумеснай працы. Зьезд у Празе Чэскай, ліквідацыя ўраду Цьвікевіча і 2 бэрлінскія зьезды таксама спрычыніліся да ўзмацненьня пазыцыяў камуністаў у беларускім руху.

Т. зв. «Другая беларуская канфэрэнцыя» адбылася ў Празе Чэскай з 22.IV. па 25.IV.1925 г. Яна мела неафіцыйны характар і была акружаная глыбокай таямніцай. У ёй бралі ўдзел: 15 дзеячоў з асяродзьдзя беларускай эміграцыі на чале зь Цьвікевічам і праф. Крачэўскім, два дэлегаты з польскай Беларусі: прадстаўнік віленскіх беларусаў Грыневіч⁴⁷⁵ і пасол Браніслаў Тарашкевіч зь Беларускага пасольскага клюбу, а таксама тры прадстаўнікі ЦК БКП: Ігнатоўскі, Смоліч і Бэкер⁴⁷⁶.

Адной з галоўных мэтаў праскай канфэрэнцыі было абмеркаваньне справы стварэньня агульнабеларускага фронту і праграмы, якая дазволіла б дайсьці гэтай мэты. Пасьля праслухоўваньня шэрагу дакладаў, сярод іншых, Цьвікевіча, Крачэўскага і Смоліча, канфэрэнцыя перш за ўсё прызнала, што:

«Беларусы ў Польшчы ўціскаюцца мацней, чым у іншых дзяржавах» (напрыклад, у Літве, Латвіі), і што бягучы момант зьяўляецца адпаведным для прыняцьця як мага больш катэгарычнай пастановы аб вызваленьні Заходняй Беларусі з польскай няволі, і для напружаньня ўсіх сілаў для дасягненьня пастаўленай мэты. Як характэрны факт трэба прывесці заклік да аб'яднаньня Беларусі ў Саюзе Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. Увасабленьнем настрою, які панавалі на канфэрэнцыі, можа служыць наступны ўрываек з дэпэшы, высланай да маскоўскага Савету Народных Камісараў:

...Беларускі люд Заходняй Беларусі сустракае па-братэрску працягнутую дапаможную далонь у сваіх намаганьнях дасягненьня ўжо блізкага вызваленьня ад ярма паноў і капіталістаў, а таксама да аб'яднаньня ўсіх беларусаў у адно цэлае пад чырвоным сьцягам III Інтэрнацыяналу...

10.IX.1925 г. у Менску адбылося паседжаньне прэзыдыюму ЦВК БКП з удзелам, сярод іншых, Адамовіча, Чарнушэвіча, Грузэля⁴⁷⁷, Ігнатоўскага, Левіна* і Прышчэ-

⁴⁷⁵ Грыневіч Антон (1877—1937) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, зьбіральнік беларускага музычнага фальклёру. У 1922—1923 гг. сакратар ТБШ. З 1925 г. жыў у Менску.

⁴⁷⁶ Нейкі Бэкер фігураваў у складзеным савецкімі спэцслужбамі «Сьпісе ўдзельнікаў беларускага нацыяналістычнага руху (1917—1924 гг.)...» як «сябра Беларускай калёніі ў Латвіі, сябра камісіі па фінансаваньні БНР».

⁴⁷⁷ Грузэль Вацлаў Пятровіч (1884—1937) — савецкі дзяржаўны дзяяч. З 1921 г. старшыня Менскага павятовага выканкаму, сакратар Бабруйскага павятовага камітэту КП(б)Б, старшыня Бабруйскага павятовага выканкаму. У 1924—1926 гг. наркам Рабоча-сялянскай інспэкцыі БССР, старшыня Бюджэтнай камісіі ЦВК БССР, да 1925 старшыня Цэнтральнай кантрольнай камісіі КП(б)Б. У 1926 накіраваны на работу ў РСФСР. Рэпрэсаваны.

пава⁴⁷⁸. На гэтым паседжаньні былі прыняты наступныя пастановы, якія знаходзіліся ў шчыльнай сувязі зь беларускімі канфэрэнцыямі, што мусілі адбыцца ў Бэрліне ў верасні і кастрычніку 1925 г.

Было пастаноўлена:

1) Аказаць неадкладную матэрыяльную дапамогу ўсім замежным беларускім арганізацыям, якія працуюць над вызваленнем захопленых беларускіх земляў, з выключэннем арганізацыяў, якія атрымліваюць дапамогу ад тых дзяржаваў, у якіх працуюць.

2) Аказаць неабходную дапамогу ў скліканьні другой беларускай палітычнай канфэрэнцыі дзеля таго, каб яна адбылася ў Менску.

3) Увайсьці ў паразуменьне зь літоўскім урадам у справе аказання дапамогі «Беларускаму камітэту» ў Коўне; са свайго боку прыкласці ўсе намаганьні да падтрымкі прэтэнзіяў літоўцаў да Польшчы.

4) Увайсьці ў паразуменьне зь нямецкім урадам і прапанаваць за падтрымку пастулятаў беларускіх арганізацыяў у Літве, Польшчы і Латвіі падтрымку ўсіх прэтэнзіяў да Польшчы, выстаўленых нямецкім урадам.

5) Прапанаваць усім замежным арганізацыям і групам узгадненне дзейнасьці, а таксама выступіць з прапановамі менскага «Камітэту чыну»⁴⁷⁹, ствараючы такім чынам адзіны беларускі рэвалюцыйны фронт для барацьбы за вызваленне ўсіх беларускіх земляў, а таксама аб'яднаньне іх з Савецкай Беларуссю.

6) Гэтую пастанову ЦВК Савецкай Беларусі давесці да Цэнтральнага камітэту ўсіх беларускіх замежных рэвалюцыйных арганізацыяў, адначасова прапануючы ім неадкладна пачаць перамовы зь нямецкім і літоўскім урадамі.

Пра вынікі перамоваў ЦК павінен у належны час паведаміць непасрэдна ЦВК Савецкай Беларусі праз адмысловых кур'ераў.

Для дасягнення адзінага рэвалюцыйнага беларускага фронту трэба было ліквідаваць антыбальшавіцкі «Ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі», які яшчэ існаваў у той час. Гэты ўрад, як вядома, у 1918 г. пад напорам балшавікоў, якія займалі пакінутыя немцамі тэрыторыі, па чарзе перабіраўся ў Вільню, Горадню і нарэшце апынуўся ў Празе Чэскай.

⁴⁷⁸ Прышчэпаў Зьміцер (1896—1940) — дзяржаўны і грамадзкі дзяяч БССР, у 1924—1929 гг. наркам земляробства БССР, пасля намесьнік старшыні Дзяржплану БССР. Прыхільнік ідэі «хутарызацыі». Рэпрэсаваны.

⁴⁷⁹ Як выявілі самі супрацоўнікі II аддзелу Генэральнага штабу яшчэ ў 1925 г., на самой справе Менскага камітэту чыну ніколі не існавала. Гэты камітэт нібыта быў проста прыдуманым платным інфарматарам шэрагу польскіх спецслужбаў Вячаславам Адамовічам (Дзергачом) і фігураваў у большасці ягоных сакрэтных данясенняў (больш падрабязна гл.: Пашкевіч, А. В.; Чарнякевіч, А. М. Атаман Дзяргач: невядомыя старонкі біяграфіі, ці Да гісторыі палітычнага авантурызму ў беларускім нацыянальным руху // Берасцейскі хранограф. 2004. Вып. 4. С. 314—334). Таму даволі складана растлумачыць фігураваньне, хоць і адзінкавае, гэтай арганізацыі ў працы таго ж II аддзелу ў 1928 г., г. зн. праз 3 гады пасля выкрыцця Дзергача. Магчыма, за гэты час II аддзелу ўдалося здабыць нейкія дадатковыя звесткі, якія пацвярджалі сапраўднае існаваньне гэтага «Камітэту», або аўтар «Кароткага нарысу» сьведома ці несьведома скарыстаўся пры яго напісаньні старым рапартам В. Адамовіча. У любым выпадку да інфармацыі пра паседжаньне ЦВК БССР ад 10 верасня 1925 г., улічваючы вышэйпададзенае, трэба ставіцца асабліва крытычна.

Раз ён быў антыбальшавіцкім урадам, ягоная ліквідацыя была пажаданая для кансалідацыйных памкненняў камуністаў.

Бальшавікі ціснулі на «Ўрад Беларускай Народнай Рэспублікі» з дапамогай беларускіх ковенскіх, латвійскіх і віленскіх дзеячоў. У выніку прэм'ер праскага беларускага ўраду А. Цвікевіч пачаў перамовы са старшынём Савету Народных Камісараў Беларускай Савецкай Рэспублікі Аляксандрам Адамовічам і ўпаўнаважаным Народнага камісарыяту замежных спраў Ітві⁴⁸⁰ і 4.X.1925 г. абвясціў пра ліквідацыю ўраду. Цвікевіч падаў заяву аб адстаўцы Крачэўскаму, старшыні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, пасля чаго быў напісаны ліквідацыйны акт, падпісаны А. Цвікевічам, старшынём Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі, В. Захаркам, міністрам фінансаў, У. Пракулевічам, дзяржаўным канцлерам, а таксама Л. Зайцам, дзяржаўным кантралёрам.

Крачэўскі ліквідацыю ўраду Цвікевіча ўспрыняў як толькі ягоную адстаўку. Ня хочучы дапусьціць зьнішчэння беларускага ўраду, незалежнага ад Саветаў, у паразуменьні з Грыбам і Мамонькам ён узяў на сябе функцыю старшыні Рады міністраў і праз тэлеграф запрапанаваў В. Ластоўскаму і Душэўскаму партфэлі ў створаным новым урадзе.

У другой палове верасня 1925 г. у Бэрліне адбылася канфэрэнцыя прадстаўнікоў розных беларускіх групавак. У ёй бралі ўдзел: з Коўна: Цвікевіч і Вальнец⁴⁸¹, з Менску: Дыла, Карабач, Краскоўскі і Трафімаў, з Вільні: Грыневіч, з Латвіі: Дварчанін і Якубецкі, з Парыжу: М. Хвілецкі*, з Прагі Чэскай: праф. Крачэўскі і Мамонька. Мэтай канфэрэнцыі была распрацоўка праграмы для «другой беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі». Сродкі на яе скліканьне мусілі выдаткаваць ЦВК БКП, а таксама нямецкае Міністэрства замежных спраў.

Згаданая «другая беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя» адбылася 12—15.X.1925 г. у Бэрліне. У ёй узялі ўдзел 16 наступных дэлегатаў:

- зь Менску:
- 1) Дварчанін⁴⁸²,
 - 2) Дыла,
 - 3) Грыневіч,
 - 4) Якубецкі Андрэй,
 - 5) Карабач,
 - 6) Краскоўскі,
 - 7) Пракулевіч,
 - 8) Трафімаў,

⁴⁸⁰ Ітві (Падгорнаў) Мікалай Пятровіч — дзяржаўны дзяяч БССР, з 1922 г. намесьнік наркама замежных спраў БССР, у 1924—1927 гг. ўпаўнаважаны Наркамату замежных спраў СССР пры СНК БССР, сябра Камісіі па распрацоўцы прапаноў па праекце Канстытуцыі СССР.

⁴⁸¹ Вальнец Флягонт (1879—1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Быў настаўнікам Радашквіцкай беларускай гімназіі, адным з найактыўнейшых дзеячоў ТБШ. У 1928 г. пасол польскага сойму, уваходзіў у склад Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клюбу «Змаганьне». У 1930 г. арыштаваны польскімі ўладамі, у 1932 г. выехаў у СССР. Арыштаваны, загінуў на Салаўках.

⁴⁸² Ігнат Дварчанін ня мог быць дэлегатам ні з Латвіі, ні з Менску. У 1925 г. ён яшчэ вучыўся ў Карлавым унівэрсытэце ў Празе.

- з Коўна: 9) Цьвікевіч,
10) Галавінскі,
з Латвіі: 11) Езавітаў,
зь Вільні: 12) пас. Ярэміч,
13) Якавюк⁴⁸³,
з Парыжу: 14) Хвілецкі,
з Прагі Чэскай: 15) Крачэўскі,
16) Мамонька.

У склад прэзыдыюму канфэрэнцыі ўвайшлі: Езавітаў у якасці старшыні, а таксама Галавінскі і Пракулевіч.

Другая беларуская нацыянальна-палітычная канфэрэнцыя паказала апанаваньне беларускага руху камуністычнымі ўплывамі.

Яна, аднак, утрымлівала моманты барацьбы нямецка-ангельскіх уплываў з бальшавіцкімі. Характэрна, што на працягу канфэрэнцыі не пачуўся ніводзін палянафільскі голас. Гэта сьведчыць пра тое, што палянафільскі рух, калі нават існаваў сярод беларусаў, быў настолькі слабы, што ня здолеў закрэнуць асяродак актыўных беларускіх палітыкаў.

Хада канфэрэнцыі была наступная: пасля выбараў прэзыдыюму Цьвікевіч прадставіў яму акт ліквідацыі ўраду «Беларускай Народнай Рэспублікі». Канфэрэнцыя, нягледзячы на апазыцыю Крачэўскага і Мамонькі, прызнала, што ў сувязі з існаваньнем Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі і Саветам Народных Камісараў у якасці яе ўраду лішнім зьяўляецца існаваньне па-за межамі дзяржавы іншага ўраду.

Крачэўскі даказваў, што Савет Народных Камісараў поўнасьцю залежыць ад Масквы, і ў сувязі з гэтым абавязкова патрэбнае існаваньне беларускага ўраду, ад яе незалежнага. Ён дзейнічаў згодна з інтарэсамі Нямецчыны і Ангельшчыны, бо ліквідацыя праскага ўраду сьведчыла б пра поўную страту нямецкіх уплываў на хаду беларускіх справаў і пра канчатковую перамогу бальшавіцкага ўплыву.

Ня хочучы выпускаць з рук магчымасьці дзейнасьці з дапамогай беларускага руху супраць Польшчы і, магчыма, супраць СССР, нямецкі ўрад паабяцаў матэрыяльную дапамогу Крачэўскаму. Ангельшчына ж праз Крачэўскага магла ўплываць на антысавецкую дывэрсію на тэрыторыі Савецкай Беларусі.

На Бэрлінскай канфэрэнцыі было зроблена шмат дакладаў, у якіх выразна ўвасобіліся антыпольскія настроі. Выступалі Цьвікевіч, Дыла, Галавінскі, Якубецкі, Езавітаў, Карабач, Краскоўскі, Крачэўскі і Пракулевіч.

Трэба адзначыць, што пасол Ярэміч выступаў з паўнамоцтвамі як ад Беларускага пасольскага клюбу, так і ад ВВНКаму. Калі узяць да ўвагі факт, што пасол Ярэміч не выказваўся супраць ліквідацыі ўраду Цьвікевіча і падпісаў ад імя прадстаўленых арганізацыяў рэзалюцыі канфэрэнцыі, то гэта зьяўляецца адным з доказаў таго, што як «Вільнабелкам», так і Беларускі пасольскі клуб падпарадкаваліся Савету Народных Камісараў Савецкай Беларусі.

⁴⁸³ Сымон Якавюк з канца 1923 г. жыў у Коўне.

25.XI.1925 г. адбылося паседжаньне ЦВК БКП, на якім займаліся пастановай «другой беларускай палітычнай канфэрэнцыі» ў Бэрліне, якая тычылася Рыскай дамовы. Пры моцнай падтрымцы Ігнатоўскага, Карабача, Каранеўскага⁴⁸⁴, Лёсіка, Прышчэпава і Смоліча былі прыняты наступныя пастановы:

1) ЦВК БКП далучаецца да пастановы, прынятай Другой беларускай палітычнай канфэрэнцыяй.

2) ЦВК БКП лічыць немагчымым далейшае існаваньне мяжы, якая дзеліць беларускі працоўны народ на дзве часткі і аддае больш за трэцюю частку беларускага працоўнага народу пад уладу буржуазіі і капіталістаў панскай Польшчы. З гэтай прычыны ЦВК БКП ужыве ўсе магчымыя сродкі для падтрымкі і ўзмацнення барацьбы за далучэньне Заходняй Беларусі да СССР.

3) Улічваючы гэта, ЦВК БКП пастанаўляе неадкладна выбраць дэлегацыю з 3 сябраў з мэтай накіраваньня яе ў ЦВК СССР (былі выбраныя Чарвякоў, Калнін⁴⁸⁵ і Вайнэр), якой даручаецца растлумачыць у цэнтры пазыцыю, занятую ЦВК БКП у справе заходніх межаў Савецкай Беларусі, а таксама папярэдзіць ЦВК СССР пра магчымасьць узнікненьня ў блізкай будучыні сур'ёзных ускладненьняў, у тым ліку вострых інцыдэнтаў на заходняй мяжы, у выпадку абвастрэньня барацьбы за вызваленьне беларускіх працоўных масаў з-пад удзіску Польшчы і імкненьня іх да аб'яднаньня з Савецкай Беларуссю.

Апісаньня вышэй факты можна лічыць пасьпяховымі для разьвіцьця кампаніі. Непасьпяховымі ж трэба лічыць частковую ліквідацыю партыі, зьдзейсьненую акруговымі аддзеламі палітычнай паліцыі, а таксама раскол у КПЗБ.

У Палескім ваяводстве ў пачатку верасьня 1924 г. быў праведзены шэраг арыштаў сярод дзеячоў КПЗБ. Дзякуючы супрацоўніцтву КПП, Незалежнай сялянскай партыі і КПЗБ, пачынаючы ад ліпеня 1924 г. асабліва моцнае разьвіцьцё камуністычнай кампаніі пазначылася ў Брэст-Літоўскім, Драгічынскім, Кобрынскім, Косаўскім, Лунінецкім, Пінскім і Пружанскім паветах. Гэта вымусіла ўлады да згаданага ўмяшаньня.

Раскол у КПЗБ выглядаў наступным чынам.

Узаемаадносіны паміж КПП і КПЗБ ад сьнежня 1923 г. (г. зн. ад стварэньня КПЗБ) да кастрычніка 1924 г. складаліся нармальна. Яны пачалі псавацца, калі КПП прыйшла да высновы, што КПЗБ дзейнічае занадта слаба і ня можа стварыць сваёй арганізацыйнай сеткі. У выніку гэтага ЦК КПП паслаў на тэрыторыю КПЗБ пэўную колькасць сваіх дзеячоў паходжаньнем з Кангрэсаўкі⁴⁸⁶, якія, заняўшы адпаведныя пасады, пачалі ствараць арганізацыйны апарат КПЗБ. Гэта выклікала востры пра-

⁴⁸⁴ Каранеўскі Язэп Пятровіч (1888—1937) — беларускі палітычны і грамадзкі дзяяч. У 1920-я гг. быў намесьнікам старшыні і сябрам прэзыдыюму Інбелкульту, у 1929—1931 гг. рэктар БДУ.

⁴⁸⁵ Калнін А. Я. (1889—1941) — дзяржаўны і партыйны дзяяч БССР. З 1919 г. старшыня Віцебскага губэрнскага савету прафсаюзаў, з 1924 г. старшыня ВСНГ БССР, з 1927 г. старшыня ЦКК КП(б)Б і наркам Рабоча-сялянскай інспекцыі БССР, адначасова ў 1930—1932 гг. намесьнік старшыні СНК БССР. У 1932 г. пераведзены на працу ў РСФСР.

⁴⁸⁶ Кангрэсаўка (Kongresówka) — маецца на ўвазе тэрыторыя былога Польскага Каралеўства, якая ўвайшла ў склад Расейскай імперыі згодна з умовамі Венскага кангрэсу 1815 г.

тэст беларускіх камуністаў.

На фоне непаразуменняў паміж ЦК КПП і ЦК КПЗБ, а таксама на фоне імкнення часткі беларускіх камуністаў стаць незалежнымі ад КПП шляхам стварэння сэкцыі ў Камінтэрне пад назвай сэкцыі Заходняй Беларусі ў кастрычніку 1924 г. пачаўся, а ў студзені 1925 г. канчаткова аформіўся раскол (сэцэсія) КПЗБ. На чале сэцэсіі сталі: Эрнэст Паліпенка⁴⁸⁷ (псеўд. «Стары»)⁴⁸⁸, сябра ЦК КПЗБ, і Міхал Гурын⁴⁸⁹ (псеўд. «Стасько»⁴⁹⁰), скарбнік ЦК КПЗБ. Яны стварылі новы ЦК КПЗБ, які складаўся з трох асобаў. Міхал Гурын («Стасько») забраў для сэцэсіі значныя сродкі ЦК КПЗБ,

⁴⁸⁷ Паліпенка Эрнэст — партыйны псеўданім Карла Мэльперта (1884—?), камуністычнага дзеяча, які паходзіў з Латвіі. У 1925 г. арыштаваны, знаходзіўся ў Беларускай турме. Быў падсудным у т. зв. «працэсе 133» над камуністычнымі дзеячамі ў 1928 г. Асуджаны ў СССР у 1933 г. Тут аўтары «Кароткага нарыса...» не зарыентаваліся, што ў камуністаў-нелегалаў была прынятая практыка пастаянна змяняць партыйныя мянушкі. Дзеля гэтага Паліпенку-Мэльперта (які сапраўды меў партыйную мянушку «Стары») пераблыталі з іншым дзеячам, які насіў тую самую мянушку.

⁴⁸⁸ «Стары» зьяўляецца адной з самых таямнічых фігураў заходнебеларускай гісторыі. Сапраўднае ягонае прозьвішча з пэўнасьцю не вядомае да гэтай пары. Такая сытуацыя была вынікам у тым ліку таго, што «Стары» быў непераўздыдзеным майстрам канспірацыі і знаходзіўся на нелегальным становішчы яшчэ з 1898 г. У 1960-я гг. супрацоўнік Інстытуту гісторыі партыі пры ЦК КПБ, адзін з былых лідэраў КПЗБ Мікалай Арэха рабіў спробы ўстанаўленьня асобы «Старога» і зь ліставаньня з шэрагам старых падпольшчыкаў прыйшоў да высновы, што сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Тамашэўскі. Гэтая інфармацыя была ўведзена ў навуковы ўжытак і фактычна замацавалася ў гістарыяграфіі. Аднак азнаямленьне зь першаснымі матэрыяламі не дазваляе адназначна сьцьвярджаць, што «Стары» — гэта безумоўна Тамашэўскі. Ня выключана, што гэта быў проста яшчэ адзін са шматлікіх ягоных псеўданімаў.

Падамо толькі некаторыя ўрыўкавыя зьвесткі, які на сёньняшні дзень маюць пра «Старога» аўтары гэтай публікацыі. Згодна з анкетай, асабіста запэўненай гэтым дзеячам падчас II зьезду КРПП у 1923 г., ён нарадзіўся ў 1877 г. у сям'і рамесніка на тэрыторыі Расейскай імперыі, быў палякам па нацыянальнасьці і меў сярэдняю адукацыю. Да рэвалюцыйнага руху далучыўся ў 1895 г. Спачатку быў сябрам ППС, пасля расколу гэтай партыі далучыўся да яе левай часткі. У 1918 г. уступіў у Камуністычную партыю Літвы і Беларусі, узначальваў віленскую партыйную арганізацыю. Са сьнежня 1922 г. быў сябрам Камуністычнай рабочай партыі Польшчы. Быў вядомы як добры арганізатар тэхнічнага боку функцыянаваньня партыі, менавіта дзеля гэтага яму ў пачатку 1920-х гг. была даручаная задача арганізацыі партыйнай друкарні. Задача была паспяхова выкананая, але з-за супярэчнасьцяў «Старога» з кіраўніцтвам КРПП і КПЗБ друкарня была ўведзена ў дзеянне толькі пасля вылучэньня «сэцэсіі». Ёсьць зьвесткі, што крыніцай супярэчнасьцяў было пытаньне статусу віленскай партыйнай арганізацыі: «Стары» настойваў на яе самастойнасьці і падпарадкаваньні непасрэдна Камінтэрну.

⁴⁸⁹ Гурын (Маразоўскі) (сапр. Ханевіч) Міхал (1891—1928) — беларускі дзеяч. Да рэвалюцыі 1917 г. быў настаўнікам, скончыў Пскоўскі настаўніцкі інстытут. Сымпатызаваў эсэрам. З 1920 г. жыў у Менску, рэдагаваў шэраг газэт, у тым ліку «Савецкую Беларусь». У 1924 г. быў падпольна пасланы зь Менску ў Заходнюю Беларусь для арганізацыі камуністычнага руху. Стаў адным зь лідэраў т. зв. «сэцэсіі» ў КПЗБ у канцы 1924 г. Пасля сядзеў у польскай турме, пасля выхаду зь якой выказваўся за супрацоўніцтва з польскімі ўладамі. Зьбіраўся даваць паказаньні на працэсе над лідэрамі Беларускай сялянска-работніцкай грамады, але 16 сакавіка 1928 г. быў забіты ў Вільні С. А. Клінцэвічам як правакатар. Пакінуў успаміны «З недалёкага мінулага», якія публікаваліся ў другой палове 1927 г. у беларускай палянафільскай газэце «Беларускі дзень».

⁴⁹⁰ «Стасько» — так у тэксьце. Насамрэч Міхал Гурын меў партыйны псеўданім «Стах».

ГІСТОРЫЯ

што дало ёй магчымасць друкаваць два выданні: «Большевик»⁴⁹¹ і «Чырвоны сыцяг»⁴⁹². У гэтых выданнях праводзілася кампанія супраць КПП. Акрамя таго, сэцэсія імкнулася апанаваць усе камуністычныя арганізацыі. Лічачы, што яны адзіныя адлюстроўваюць рэвалюцыйныя настроі і памкненні насельніцтва Заходняй Беларусі, сэцэсіяністы вырашылі стварыць «Краёвую камуністычную партыю», незалежную ад КПП. Яны зыходзілі з прынцыпу, што няма падстаў для арганізацыйнай сувязі паміж КПП і КПЗБ з прычыны абсалютна рознай псыхалёгіі і ўмоваў побыту беларускіх і польскіх масаў. Выступаючы супраць КПП, сэцэсіяністы высунулі супраць яе цэлы шэраг абвінавачванняў:

1. Бясплённыя дыскусіі, якія забіваюць у сябрах партыі ўсялякую рэвалюцыйную ініцыятыву, вядуць да раскладання партыі. Сыцьвярджалася, што КПП пры адпаведных умовах ня зможа ўзяць ініцыятыву ва ўласныя рукі.

2. Па сялянскім і нацыянальным пытаньнях ЦК КПП, абмяжоўваючыся бясплённым дэклараваньнем псэўдабальшавізму, на практыцы бяссьільны даць бальшавіцкую ацэнку падзеям, якія адбываюцца, сваім бязьдзеяньнем давёўшы справу да таго, што кіраўніцтва сялянскім рухам узяла ў свае рукі Незалежная сялянская партыя (негалосна падтрыманая КПП), якая дзейнічала і на тэрыторыі Заходняй Беларусі, паступова палянізуючы яе.

3. Не абмяжоўваючыся этнаграфічнай тэрыторыяй Польшчы, ЦК КПП пераносіць свой апартунізм і псэўдабальшавізм і ў акупаваную Заходнюю Беларусь, якая кіпіць стыхійным рэвалюцыйным рухам, да якога ЦК КПП ставіцца паблажліва і зь недаверам.

4. КПП няўмела і няправільна выкарыстоўвае спэцыфічныя асаблівасьці беларускага нацыянальна-рэвалюцыйнага руху, які зьяўляецца найлепшай глебай для бальшавізацыі масаў Заходняй Беларусі. У выніку гэтага рэвалюцыйныя элементы вёскі пачалі ствараць самастойныя паўстанцкія арганізацыі, напрыклад, «Пралетарская Грамада», «Арганізацыя імя Леніна» і «Чырвоная Зорка».

5. КПП не пагадзілася з умовай байкоту польскіх школаў на крэсах і не падзяляе погляду, што ажыццяўленьне падпольнага беларускага нацыянальнага саманавучаньня, ігнараваньне і байкот рашэньняў польскіх уладаў пасьпяхова нэўтралізуюць палянізацыю і дзякуючы гэтаму ўзмацняюць імкненьне да аб'яднаньня з Савецкай Беларуссю пад сыцягам СССР. Гэтае аб'яднаньне сэцэсіяністы лічылі асновай сваіх рэвалюцыйных памкненняў⁴⁹³.

КПП безвынікова спрабавала дамовіцца з сэцэсіяністамі. Асуджаныя Менскам і Масквой, «Стары» і «Стасько» пачалі арганізацыю «Краёвай камуністычнай партыі», незалежнай ня толькі ад КПП, але і ад Камінтэрну.

⁴⁹¹ «Большевик» («Бальшавік») — газэта, орган ЦК КПЗБ, выдавалася са сьнежня 1924 да 1936 гг., спачатку на расейскай, а пасьля і на беларускай мове.

⁴⁹² «Чырвоны сыцяг» — нелегальная газэта, орган ЦК КПЗБ у 1920—1938 гг.

⁴⁹³ Гэтыя і іншыя абвінавачваньні ў бок кіраўніцтва КПРП былі выкладзеныя «сэцэсіяністамі» ў так званым «Камунікаце да ўсіх сябраў партыі, да ўсіх рэвалюцыйных рабочых і сялян Заходняй Беларусі», які быў надрукаваны ў № 2 падпольнай газэты «Большевик» за 31 сьнежня 1924 г. (першым нумары гэтай газэты, які выдавала «сэцэсійная» рэдакцыя).

Улады бясъепкі правялі ў верасні і кастрычніку 1925 г. поўную ліквідацыю сэцэсі на тэрыторыі Беластоцкага і Віленскага ваяводзтваў, дзе яна, дзякуючы вельмі актыўнай працы, мела прыхільнікаў.

Для пашырэння сваіх уплываў камуністычная партыя з 1924 г. вяла ажыўленую знешнюю кампанію ў выглядзе актыўнай агітацыі.

У першую чаргу КПЗБ пачала кампанію, накіраваную на апанаваньне прафэсійных саюзаў у гарадах. У іх складзе быў выкліканы раскол, а пасля ўтвораная «Лявіца клясавых прафэсійных саюзаў», якая цалкам знаходзілася пад камуністычным уплывам. Аднак кампанія ў гарадах развівалася слаба. Гэта пацьвердзіў V кангрэс Камінтэрну, што прайшоў у Маскве ў ліпені 1924 г.⁴⁹⁴ Ён прапанаваў лёзунг адзінага рабочага фронту, зразумеўшы, што без авалоданьня сялянскімі масамі нельга будзе выклікаць рэвалюцыю ў паасобных дзяржавах. Выконваючы пастановы V кангрэсу Камінтэрну, беларускія камуністы ў жніўні 1925 г. павярнуліся да вёскі, галоўным чынам беларускай, дзе работа была больш лёгкай з прычыны наяўнасьці больш падатнага матэрыялу для стварэньня «кам'ячэек». У многіх гмінах солтысы, а ў некаторых і войты былі кіраўнікамі камуністычнай прапаганды. Разьвіццю камуністычнай кампаніі на вёсцы спрыяла таксама перасяленьне мясцовай інтэлігенцыі, якая мела невялікія гаспадаркі, у гарады ў выніку эканамічнага крызісу.

Камуністычная агітацыя была вельмі ўмелай. У раскіданых адозвах падымаліся найбольш балючыя праблемы мясцовага насельніцтва. Яны заклікалі не плаціць падаткаў, не ісьці на вайсковую службу прызыўнікам, гаварылі пра шкоду, якую наносіць вайсковае асадніцтва, закралі справу зьнішчаных вайною гаспадарак і г. д. Камуністычныя агітатары як больш дасьведчаньня за звычайнага селяніна людзі неаднаразова дабіваліся ад мясцовай адміністрацыі палёгкаў у падатках, падводнай павіннасьці і г. д., чаго сам селянін дабіцца ня мог. Дзякуючы такой кампаніі агітатар часта рабіўся даверанай асобай, прысутнасьць якога на вёсцы прыносіла значную карысьць. Дзякуючы гэтаму расьлі ўплыў і значэньне Камуністычнай партыі.

Узмацненьне ў жніўні 1925 г. камуністычнай кампаніі на вёсцы, асабліва ў Беластоцкім ваяводзтве, а таксама «засыпка»⁴⁹⁵ сэцэсі дазволілі ўладам бясъепкі правесці ў верасні і кастрычніку 1925 г. ліквідацыю камуністычных арганізацыяў. Арышты і ператрусы, праведзеныя ў Беластоцкім павеце, далі матэрыял, які дазваляў прыступіць да ліквідацыі партыі на тэрыторыі астатніх паветаў Беластоцкага ваяводзтва, а таксама ў Наваградзкім і Віленскім ваяводзтвах.

У жніўні ў Беластоцкім і Бельскім паветах былі арыштаваныя 200 чалавек (сярод

⁴⁹⁴ V кангрэс Камінтэрну праходзіў з 17 чэрвеня да 8 ліпеня 1924 г.

⁴⁹⁵ У арыгінале слова гучыць як «wsuwanie», якое можна перакласьці і ў сэнсе, што «сэцэсія» «засыпалася» сама, і ў сэнсе, што яе «засыпалі», гэта значыць — здалі польскай паліцыі. На гэты момант трэба звярнуць увагу, бо ва ўступе да ўспамінаў Гурьна, што друкаваліся ў газэце «Беларускі дзень», адзначалася, што Гурьна здалі дэфэнзыве самі верныя Маскве камуністы. Гэтая інфармацыя, аднак, дасюль не пацьверджаная.

ГІСТОРЫЯ

іх правадыры сэцэсіі «Стасько» і «Стары») ⁴⁹⁶, у верасьні 500 чалавек, зь якіх з доказаў віны былі аддадзеныя пад суд 404 чалавекі. У Беластоку былі ліквідаваныя акруговы камітэт, 5 раённых камітэтаў і 44 «ячэйкі». Сярод арыштаваных былі 6 сябраў ЦК КПЗБ.

Дзякуючы праведзеным ператрусам былі знойдзеныя зброя, порах, піраксылін, выкрытыя «тэарарыстычныя пяцёркі», а ў Наваградзкім ваяводстве ліквідаваная ды-вэрсійная банда, якая налічвала 43 асобы. У гэтым ваяводстве быў арыштаваны і перададзены судовым уладам 71 чалавек. Дзякуючы ліквідацыйнай акцыі, у выніку якой былі арыштаваныя многія найбольш мабільныя і актыўныя агітатары, дзейнасьць камуністаў была стрыманая.

У лістападзе 1925 г. дзейнасьць камуністаў ізноў актывізавалася. Цыркуляр ЦК КПЗБ «Найбліжэйшыя задачы ў прафсаюзным руху» загадваў наноў прыступіць да арганізацыі камуністычных ячэек, спачатку сярод гарадзкіх працоўных, а пасля і сярод вясковых.

Трохі пазней настаў пэрыяд поўнай унутранай пераарганізацыі працы. Яе асновай была як мага большая ўнутраная і вонкавая кансьпірацыя. Вонкавая засноўвалася на тым, што скампрамэтаваныя або арыштаваныя сябры партыі адхіляліся ад партыйнай працы. Яны маглі толькі ўдзельнічаць у дэманстрацыях, у якіх затое не маглі ўдзельнічаць нескампрамэтаваныя сябры. Унутраная кансьпірацыя грунтавалася на тым, што сябры «ячэек» не маглі нічога ведаць пра сябраў іншых «ячэек». Тыя, хто падазраваўся ў супрацоўніцтве з паліцыяй, паддаваліся пад сачэньне, а ў пэўных выпадках перадаваліся «тэарарыстычнай пяцёрцы», г. зн. забіваліся.

Быў выкарыстаны новы арганізацыйны прынтцып, апісаны вышэй. «Ячэйка» складалася толькі з 5 сябраў (раней з 7). Для большай кансьпірацыі былі выбраныя так

⁴⁹⁶ Пра арышт «Старога» падчас ліквідацыі «сэцэсіі» дадатковых звестак ня выяўлена. Аляксандра Бэргман пісала, што падчас разгрому «сэцэсіі» ён арыштаваны ня быў. Ёсьць урыўкавыя звесткі пра тое, што ён дзейнічаў у Вільні да 1927 г. Так, у верасьні 1926 г. у лісьце аднаго з актывістаў КПЗБ, нейкага «Сяргея», праходзіла інфармацыя, што ў віленскай камуністычнай арганізацыі пазначылася апазыцыйная ў дачыненні да гарадзкага камітэту КПЗБ група і «гэтая група знаходзіцца ў шчыльным кантакце са Старым і тут ва ўсім ягоная рука». Далей у тым самым лісьце гаварылася, што са «Старым» зноў наладзіў кантакт Міхал Гурын, які незадоўга перад гэтым быў выпушчаны з польскай турмы: «...правадыр гэтай групы, на маю думку, не падыходзіць для кваліфікацыі яго як правакатара, але ён вялікі дурань і, так як ён зьвязаны са Старым, то апошняму няцяжка было даведацца ў яго пра склад цяперашніх працаўнікоў, і такім чынам усё гэта дайшло да Стаха, бо незразумела, адкуль Стах і Мамонька маглі ведаць увесь склад АК (акруговага камітэту КПЗБ — заўв. камэнтатараў) і верхавіны КСМ у Вільні» (Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НА РБ). Ф. 242-п. Воп. 1. Адз. зах. 86. А. 52).

Апошняя пакуль выяўленая згадка пра Старога ў дакумэнтах датуецца 9 студзеня 1927 г. Той жа «Сяргей» у сваім чарговым зашыфраваным лісьце пісаў: «Ня так даўно Мятла нам перадаваў, што Стары зьвярнуўся з прапановай да Астроўскага аб перадачы яму друкарні. Абмяркоўваючы гэтае пытаньне, мы вырашылі катэгарычна забараніць мець якія б то ні было справы са Старым. Аказваецца, калі Сямён быў у Вільні, ён даведаўся, што знаёмыя ўсё ж такі ўблыталіся ў гэтую справу, прапанаваўшы Старому перанесці друкарню на адну кватэру. [...] Мы [...] забаранілі працягваць справу, бо няма абсалютна ніякай гарантыі не патрапіць у [...] вельмі брудную небяспечную гісторыю. Тут вельмі моцна можа пахнуць правакацыяй» (НА РБ. Ф. 242-п. Воп. 1. Адз. зах. 86. А. 100, 102).

званья «старшыні ячэек», якія мелі непасрэдны кантакт з кіраўнікамі раёну, тыя ж — непасрэдна з «сакратарыятам акруговага камітэту». Акруговы кур'ер ведаў толькі аднаго сябра раённага камітэту, ад якога атрымліваў і якому вяртаў пошту.

Асобным сябрам рэкамэндавалася ўступаць у адміністрацыю, войска, ва ўсе ўстановы, каб паўсюль мець сваіх людзей. Тэрор стаў адным са сродкаў барацьбы як супраць сябраў сваёй партыі, што падазраваліся ў здрадзе, так і супраць усіх асобаў, якія маглі пашкодзіць камуністычнай кампаніі.

Камуністычныя арганізацыі пачалі энэргічна займацца зьбіраньнем зброі і амуніцыі, вайскавай падрыхтоўкай камуністаў, стварэньнем вайсковых аддзелаў і г. д.

Пачалося распаўсюджваньне нелегальнай камуністычнай літаратуры, у якой закраналіся актуальныя праблемы, пра што ішла гаворка вышэй.

У лістападзе 1925 г. у Менску адбылося паседжаньне ЦВК БКП з удзелам прадстаўнікоў ЦВК Украінскай і Расійскай камуністычных партыяў, на якім было вырашана:

1. ЦВК БКП, ЦВК УКП, ЦВК РКП зьвяртаюцца да кампартыі Польшчы, Заходняй Беларусі і Ўкраіны з заклікам да больш шчыльнага згуртаваньня сваіх шэрагаў і пасьлядоўнага імкненьня да мэты.

2. З мэтай пазьбегнуць далейшых масавых арыштаў і ліквідацый камуністычных арганізацыяў трэба правесці сэлецыю іх сябраў.

3. Непастаянным сябрам давяраць толькі распаўсюджваньне адозваў і сыягоў, а адказныя функцыі давяраць выпрабаваным старэйшым сябрам кампартыі.

4. Выкарыстоўваць усе наяўныя сродкі для апанаваньня войска. Стварыць «ячэйкі» зь дзяржаўных, самаўрадавых, чыгуначных, артылерыйскіх, паштовых і тэлеграфных працаўнікоў. Гэтыя «ячэйкі» павінны быць вядомыя толькі вышэйшым кіраўнікам арганізацыі.

5. Правесці дэталёвы ўлік усіх палітычных, вайсковых і грамадзкіх дзеячоў. Арганізаваць палітычныя «ячэйкі», задачай якіх было б назіраньне за асобнымі дзяржаўнымі і адміністрацыйнымі ўстановамі, а таксама за рознага роду таварыствамі і арганізацыямі. Асобна павінны праводзіцца ўлік і адсочваньне арганізацыяў і асобных людзей, задачай якіх ёсьць барацьба з камуністычнымі арганізацыямі. Сябры камуністычных «ячэек» у любы спосаб мусяць трапіць у палітычныя і адміністрацыйныя ўстановы, у вайсковыя і палітычныя таварыствы, адкуль змогуць здабываць матэрыял супраць асобаў, шкодных для камуністычнай кампаніі.

Акрамя таго, павінны быць арганізаваныя кантрольныя «ячэйкі». Задача іх сябраў — збор інфармацыі пра ўсе праявы грамадзкага, культурнага, гаспадарчага і іншага жыцьця, зьвесткі ж гэтыя павінны падавацца ў выглядзе рапартаў непасрэдна ЦК. Справу існаваньня такіх «ячэек» можа вырашаць толькі ЦК дадзенай партыі.

На камуністычную агітацыю і імкненьне выклікаць сусьветную рэвалюцыю бальшавікі выдзялялі вялізныя сумы. Аднак вынікі гэтага былі нязначныя, карысьць ад прыкладзеных намаганьняў — малая. Разуменьне гэтага прымусіла Камінтэрн шукаць новыя шляхі зьнішчэньня сусьветнай буржуазіі. Адносна Польшчы зьмененая тактыка камуністычнай партыі выглядала наступным чынам: бачачы, што кампартыя не карыстаецца ў Польшчы папулярнасьцю і што яна ня здолела рэвалюцыяні-

ГІСТОРЫЯ

заваць польскага грамадства, было вырашана апанаваць шэраг ужо існых легальных левых арганізацыяў, а таксама стварыць шэраг новых. У такіх арганізацыях як публічныя мэты, так і праграма з тактыкай былі б легальныя.

Ніжэйшыя кіраўнікі і сукупнасць сябраў гэтых арганізацыяў маглі ня ведаць пра схаваны сэнс іх існавання. Маглі ня ведаць яны і пра тое, што вышэйшыя кіраўнікі арганізацыяў складаюць камуністычны штаб. Дзякуючы такой нават унутранай канспірацыі камуністы мелі доступ да тых шырокіх пластоў насельніцтва, якія не згаджаліся з праграмай, адкрыта прапагандаванай як камуністычнай. Праз непасрэдня зносіны камуністычныя дзеячы маглі паступова знаёміць масы з камуністычнымі лезунгамі, а таксама ўздзейнічаць на больш падатных на іх агітацыю асобаў. Такіх людзей пасля адмысловай падрыхтоўкі прымалі ў склад камуністычнай партыі.

Незалежна ад акцыі ў сферы грамадзкіх арганізацыяў, камуністы імкнуліся раскалоць беларускае грамадства праз падтрымку рэлігійных сэктаў, бо і праваслаўе, і каталіцтва былі сур'ёзнымі перашкодамі на шляху развіцця бальшавізму. Ня могуць апанаваць гэтыя цэрквы, камуністы імкнуліся падарваць іх унутранае адзінства і раздрабніць.

На тэрыторыі Беларусі, апрача Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі (КПЗБ), дзейнічалі, адпаведна з апісанай вышэй тактыкай, Незалежная сялянская партыя (НПХ) і Беларуская сялянска-работніцкая грамада, створаная Тарашкевічам у канцы 1925 г. відавочна на загад Камінтэрну⁴⁹⁷.

У лістападзе 1925 г. на прапанову пасла Фідэркевіча (НПХ), зробленую з соймавай трыбуны, дайшло да заключэння пагаднення паміж Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ), Беларускай сялянска-работніцкай грамадой (БСРГ) і Камуністычнай партыяй Польшчы — разам зь беларускай і ўкраінскай падэскацыямі. Гэтая «трайна» партыя прыступіла да сыстэматычнай падрыхтоўкі рэвалюцыі ў Польшчы. Па-

⁴⁹⁷ Роля Камінтэрну (фактычна маскоўскіх камуністычных уладаў) у стварэнні БСРГ сапраўды была значная. Дастаткова згадаць жніўненскую канфэрэнцыю 1925 г. у Гданьску, на якой лідэры Грамады сустрэліся з прадстаўнікамі КП(б)Б, КПЗБ і КПП, удзел Б. Тарашкевіча ў IV канфэрэнцыі КПП у канцы 1925 г. і III канфэрэнцыі КПЗБ у пачатку 1926 г. (на апошняй ён быў патаемна прыняты ў Камуністычную партыю Заходняй Беларусі). Сярод іншых на III канфэрэнцыі КПЗБ было праведзенае і адмысловае паседжаньне па праблеме БСРГ. Дэлегантам патрабавалася вырашыць, які характар мусіць мець новаствораная легальная і ў перспэктыве масавая арганізацыя: нацыянальны ці тэрытарыяльны? У першым выпадку Грамада рабілася арганізацыяй, якая гуртавала б толькі беларусаў, а паралельна зь ёй на тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі б падобныя арганізацыі для іншых народаў. Другі варыянт прадугледжваў існаваньне Грамады як чыста тэрытарыяльнай арганізацыі, сябрамі якой маглі б быць прадстаўнікі «працоўных масаў» усіх нацыянальнасцяў, якія жылі ў Заходняй Беларусі. Пасля дыскусіі было прынятае рашэнне, што Грамада стане тэрытарыяльнай заходнебеларускай арганізацыяй. Пры гэтым цікавы быў сам характар дыскусіі: розныя дзеячы-камуністы выказвалі свае меркаваньні, але ніхто не прапанаваў даведацца думку на гэты конт афіцыйных кіраўнікоў Грамады. Больш падрабязна пра гэта гл.: Тэрытарыяльная ці нацыянальная?: Дыскусія аб Грамадзе на III канфэрэнцыі Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі / Падрыхтоўка публікацыі, прадмова і каментарыі А. Пашкевіча // Гістарычны альманах. 2006. Т. 12. С. 163—170.

чалася стварэнне т. зв. «народнай міліцыі» (на польскім грунце) і Беларускай вайскавай арганізацыі (на беларускім грунце) — аналягічнай Польскай вайскавай арганізацыі⁴⁹⁸.

На чале гэтай арганізацыі, мэтай якой была падрыхтоўка вясковага насельніцтва да ўзброенага выступлення супраць маёмасных клясаў і адарванне паўночнаўсходніх ваяводзтваў ад Польшчы, стаў т. зв. «Цэнтральны камітэт». Ён складаўся з 3 прадстаўнікоў НПХ, 3 прадстаўнікоў КПП і 2 прадстаўнікоў БСРГ. Створаныя баёўкі складаліся з аддзелаў па 10 чалавек. Кожныя 5 аддзелаў утваралі адзін атрад. Кожныя 5 атрадаў мелі адзінае акруговае кіраўніцтва. Усе акруговыя камэндатуры падпарадкоўваліся Цэнтральнаму кіраўніцтву.

У канцы 1925 — пачатку 1926 гг. камуністы актыўнасьці не праяўлялі. Гэта было вынікам ліквідацыі, праведзенай у верасні 1925 г. Камуністычная партыя пераўтваралася ўнутрана і з гэтай прычыны вонкавая актыўнасьць была для яе справай меншага значэння. Праявы агітацыі сталі заўважацца толькі ў канцы студзеня 1926 г. Пачалася раскідванне адозваў, агітацыя сярод беспрацоўных у гарадах, а таксама, праз пасярэдніцтва НПХ і БСРГ, сярод сялян на вёсцы. Агітацыя была накіраваная на ўзмацненне і выкарыстанне незадаволенасці насельніцтва дзеля стварэння рэвалюцыйных настрояў. У працы кампартыі пасяля правядзення ўнутранай рэарганізацыі ўжо заўважалася і вонкавая дзейнасьць, якая рабілася амаль выключна праз пасярэдніцтва легальна дзейных грамадзкіх і палітычных арганізацыяў. Дзякуючы прысутнасці ў іх камуністаў, кампартыя валодала інфармацыяй пра ўсе справы жыцця на тых тэрыторыях, на якіх сама дзейнічала. Асабліва ўвага была звернутая на апанаванне моладзевых саюзаў, якія мелі ў сваіх шэрагах ідэйны, імпульсіўны і лёгкі для выкарыстання элемент.

У пачатку лютага 1926 г. у Менску адбылася III канфэрэнцыя КПЗБ⁴⁹⁹, якая прызнала памылковымі сістэму і мэтады, прынятыя на II канфэрэнцыі КПЗБ⁵⁰⁰, змяніла іх і прыняла новую праграму працы, якая ўвасобілася ў ніжэй пададзеных пастановах.

Перш за ўсё, III канфэрэнцыя КПЗБ прызнала памылковым рашэнне II канфэрэнцыі КПЗБ, якое сылепа кідала масы на ўзброенае паўстанне, нягледзячы на слабасць кампартыі, неарганізаванасць масаў і недахоп інфармацыі, якая магла б забяспечыць перамогу. Тактыцы II канфэрэнцыі была супрацьпастаўленая тактыка папярэдняга ахопу сваімі ўплывамі большасці гарадскога пралетарыяту, а таксама найбольш клясава вызначанага вясковага пралетарыяту і паўпралетарыяту.

Паводле рашэнняў III канфэрэнцыі КПЗБ, толькі партыя, якая зьяўляецца авангардам вызваленчага руху масаў, можа аб'яднаць, развіць і павесці да вырашальнай бітвы і да канчатковай перамогі над польскай буржуазіяй гарадзкі і вясковы пра-

⁴⁹⁸ Польская вайскавая арганізацыя (ПВА) — патаемная вайскавая арганізацыя, утвораная ў жніўні 1914 г. у Варшаве з ініцыятывы Юзефа Пілсудзкага. Першапачаткова дзейнічала толькі на тэрыторыі расейскага «забору», потым пашырылася на Галіччыну і Вялікую Польшчу. У асноўным займалася ажыццяўленьнем дывэрсійных акцыяў і вайскавай падрыхтоўкай сваіх сябраў. Пасяля набыцця Польшчай незалежнасці ў лістападзе 1918 г. распунчаная загадам Пілсудзкага.

⁴⁹⁹ III канфэрэнцыя КПЗБ праходзіла з 5 па 18 студзеня 1926 г. у Маскве.

⁵⁰⁰ II канфэрэнцыя КПЗБ праходзіла 30 лістапада 1924 г. у Вільні, ва ўмовах канспірацыі.

ГІСТОРЫЯ

летарыят, які ідзе адзіным фронтам.

Каб рэалізаваць свае задачы, камуністычная арганізацыя старалася прыстасаваць свае формы і мэтады да змененай сытуацыі і паставіла за мэту здабыцьцё і забеспячэнне сваіх уплываў ва ўсіх легальных рабоча-сялянскіх арганізацыях (прафесійных саюзах, фабрычных камітэтах, кааператывах, сельскагаспадарчых гуртках, касах хворых, камітэтах беспрацоўных, сялянскіх камітэтах і г. д.), а таксама культурных асяродках, якія існавалі на тэрыторыі Заходняй Беларусі. Усе гэтыя арганізацыі лічыліся тымі пляцоўкамі, авалодаўшы якімі, КПЗБ стане на чале масавага рабоча-сялянскага руху і скіруе яго ў рэвалюцыйнае рэчышча.

Дзеля аб'яднання вакол сябе ўсіх рэвалюцыйных сілаў КПЗБ імкнецца да стварэння адзінага фронту рабоча-сялянскіх масаў, і дзеля гэтага ў рашэннях III канфэрэнцыі КПЗБ быў прапанаваны цэлы шэраг праграм арганізацыі і партыі, якія павінны былі гэтыя масы арганізаваць і павесці за сабою.

Лічачы, што толькі правільнае ажыццяўленне рашэнняў канфэрэнцыі можа забяспечыць поспех рэвалюцыйнаму руху ў Заходняй Беларусі, а нацыянальнае вызваленне і вырашэнне пытання аб формах дзяржаўнага існавання можна ажыццявіць толькі ў выпадку перамогі агульнапольскай рэвалюцыі, канфэрэнцыя засяцерагла перад бяздзейнасцю і чаканнем чужой інтэрвенцыі, а таксама заклікала да аб'яднання шэрагаў рабочых і сялян усіх нацыянальнасцяў Заходняй Беларусі. У барацьбе са згодніцкімі партыямі КПЗБ намагалася:

1. Супрацьпаставіць працоўныя масы, якія ўваходзілі ў такія партыі, і іх правядыроў і пасля самой завалодаць гэтымі масамі.

2. Аб'яднаць рабочых і беспрацоўных.

3. Арганізаваць вясквы пралетарыят з рабочымі, якія працуюць на тартаках (лесапільнях).

4. Узмацніць агітацыю сярод польскіх рабочых, уплыў на якіх згодніцкіх партыяў слабы.

5. Узмацніць барацьбу з ідэалёгіяй Бунду і ППС сярод габрэйскіх рабочых, высоўваючы лезунгі клясавай барацьбы рабочых бяз розніцы нацыянальнасцяў.

6. Весці кампанію сярод польскіх і беларускіх рабочых за збліжэнне з габрэйскім рухам, змагацца з антысэмітызмам у рабочай сям'і.

Адносна габрэйскага паўпралетарыяту КПЗБ паставіла сабе наступныя задачы:

1. Вырваць яго з-пад уплыву клерыкалізму буржуазных нацыяналістычных партыяў.

2. Завалодаць ім як саюзнікам у барацьбе рабоча-сялянскіх масаў Заходняй Беларусі.

Для дасягнення гэтых мэтаў камуністычная арганізацыя намагалася:

1. Паказаць здраду габрэйскай буржуазіі, якая, ствараючы ілюзіі адзінства нацыянальных інтарэсаў усяго габрэйскага народу, нібыта ідзе попеч з польскай буржуазіяй і абшарнікамі супраць рэвалюцыйнага руху ў Польшчы і Заходняй Беларусі.

2. Усімі сіламі інфармаваць і тлумачыць габрэйскім масам пра «вялікую культурную, эканамічную і творчую працу», якая вядзецца сярод габрэйскіх масаў у СССР і пра ўсё тое, што здзейсніла ў гэтай галіне савецкая ўлада пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі.

3. Праводзіць рашучую барацьбу зь нібыта жудаснай палітыкай польскага ўраду супраць габрэяў Заходняй Беларусі.

4. Пераканаць, што поўнае задавальненне і сапраўднае вызваленне габрэяў магчымыя толькі пасля перамогі рэвалюцыі пралетарыяту, а таксама весці барацьбу за наданне габрэям роўных правоў паводле рашэнняў III з'езду КПП у нацыянальным пытанні.

5. Праводзіць рашучую барацьбу з антысэмітызмам ва ўсіх яго праявах.

Вырашальным рэвалюцыйным фактарам КПЗБ лічыць беларускіх сялян, прыводзячы ім у прыклад Савецкую Беларусь і паведамляючы, што ў інтарэсах сялян савецкая ўлада пад кіраўніцтвам кампартыі правільна вырашыла аграрнае пытанне, правільна праводзіць нацыянальную палітыку, якая адпавядае інтарэсам усіх народаў. КПЗБ намагаецца пераканаць іх, што шляхам да перамогі над буржуазіяй і абшарнікамі, да стварэння ў Польшчы рабоча-сялянскага ўраду, да атрымання зямлі і нацыянальнага вызвалення зьяўляецца рэвалюцыйная барацьба ў кантакце і пад кіраўніцтвам пралетарыяту пад сцягам КПЗБ.

Кляймоўчы згоднікія партыі Заходняй Беларусі (Беларускую сялянскую раду, Саюз сялян і Вызваленне⁵⁰¹), КПЗБ хоча пераканаць сялян, што толькі саюз бядняцкіх і серадняцкіх сялянскіх пластоў пад кіраўніцтвам пралетарыяту супраць вясковай буржуазіі забяспечыць перамогу рэвалюцыі. Гэтая рэвалюцыя аддасць абшарнікія землі сялянству Заходняй Беларусі і ажыццявіць яго нацыянальныя пастулаты.

Задачай камуністычнай арганізацыі зьяўляецца таксама выцягванне рабочых і сялянскіх масаў Заходняй Беларусі з-пад уплываў польскіх згодніцкіх і буржуазных партыяў. Праводзячы зацятую барацьбу з гэтымі партыямі, КПЗБ стараецца выкрасці ілжывасць іх палітыкі і супярэчнасць класавых інтарэсаў капіталістаў і абшарнікаў з класавымі інтарэсамі рабочых і сялян, тым самым хочучы выкарыстаць рабочых і сялян у сваіх мэтах і аб'яднаць з рэвалюцыйнымі масамі беларусаў, габрэяў і літоўцаў.

Галоўнай і прынцыповай задачай камуністычная арганізацыя лічыла падпарадкаванне сваім уплывам большасці рабочых Заходняй Беларусі, што працуюць у прамысловых цэнтрах і на фабрыках. Рэалізацыі гэтай задачы перашкаджае нешматлікасць і разнароднасць прамысловага пралетарыяту Заходняй Беларусі і існаванне вясковага пралетарыяту. Найбольш рэвалюцыйных і класова свядомых сялян КПЗБ таксама стараецца прыцягнуць да сябе.

Лічычы, што адносіны ў Польшчы ўсё больш абвастраюцца, камуністычная арганізацыя паставіла сабе за задачу цэнтралізаваць усе сілы пралетарскага, сялянскага і нацыянальнага рухаў Заходняй Беларусі. Выкарыстоўваючы тактыку адзінага фронту ў барацьбе за штодзённыя патрэбы рабоча-сялянскіх масаў, камуністычная арганізацыя перапыніла самастойныя выступленні, не абпёртыя на масы.

Дакладна агульнапалітычныя, рабочыя, сялянскія і нацыянальныя пастулаты гучаць наступным чынам:

А. Агульнапалітычныя пастулаты

⁵⁰¹ Маюцца на ўвазе Часовая беларуская рада, Беларускі сялянскі саюз і Польская народная партыя «Вызваленне».

ГІСТОРЫЯ

III канфэрэнцыя КПЗБ выступае:

- а) супраць распродажу Польшчы замежнаму капіталу і ператварэння яе ў паўкалёнію, за гаспадарчую «санацыю»;
- б) за гаспадарчае збліжэнне з СССР;
- в) супраць задушэння выбарчага закону, за роспуск сойму і скасаванне сэнату і за поўную свабоду новых выбараў;
- г) супраць палітыкі ўзбраення і за скарачэнне выдаткаў на армію, паліцыю і бюракратычны апарат, за адбыццё вайсковай службы мясцовым насельніцтвам на тэрыторыі свайго краю;
- д) за адмену надзвычайнага становішча ў Заходняй Беларусі і Заходняй Украіне і за адмену ваенна-палявых (даразных) судоў;
- е) за фактычнае існаванне ў Заходняй Беларусі гарантаваных канстытуцыйнай дэмакратычных свабодаў (свабода арганізацыяў і саюзаў, сходаў, стачак, друку, слова і веравызнання);
- з) супраць прызначэнства і за фактычную выбіральнасць органаў самакіравання (ваяводзкія і павятовыя соймікі, гмінныя рады, войты і солтысы);
- і) супраць закону аб высяленні іншаземцаў, пад катэгорыі якіх падводзіцца значная частка насельніцтва Заходняй Беларусі;
- к) за адмену ўскосных падаткаў і барацьбу з дарагоўляй;
- л) супраць буржуазнай крэдытнай палітыкі, за крэдытную палітыку на карысць рабочых і сялянскіх каапэратыўных органаў⁵⁰².

Б. У рабочым руху

- а) за 8-гадзінны працоўны дзень;
- б) за павелічэнне заробкаў;
- в) за ўвядзенне ангельскай суботы⁵⁰³;
- г) за ўвядзенне інспэктаратаў працы;
- д) супраць выкідання мясцовых рабочых з фабрык і заводаў;
- е) супраць вывазу фабрычнага абсталявання з Заходняй Беларусі;
- ж) за ўсеакавовую абарону інтарэсаў беспрацоўных, за распаўсюджванне закону аб выдачы прадуктовай дапамогі беспрацоўным і на тэрыторыі Заходняй Беларусі, за павелічэнне дапамогі беспрацоўным, за шырокае ўжыванне грамадзкіх работ для беспрацоўных;
- з) супраць закрыцця прафсаюзаў і фабзаўкамаў;
- і) за ўнутрысаюзную дэмакратыю;
- к) за адзінства прафруху і за далучэнне да Ангельска-савецкага камітэту адзінства⁵⁰⁴;

⁵⁰² Пры пераліку агульнапалітычных пастулятаў КПЗБ у тэксьце «Кароткага нарысу...» чамусьці быў прапушчаны пункт *ж*) *супраць белага тэрору і самавольства, за вызваленне палітзьявольных і за палітычную амністыю*.

⁵⁰³ Ангельскай суботай у Эўропе традыцыйна называецца скарачаны працоўны дзень.

⁵⁰⁴ Ангельска-савецкі камітэт адзінства — орган супрацоўніцтва савецкіх прафсаюзаў з брытанскімі трэджюніёнамі, створаны на ангельска-савецкай прафсаюзнай канфэрэнцыі ў Лёндане ў красавіку 1925 г. Ліквідаваны ў верасні 1927 г. у сувязі з разрывам Ангельшчынай адносінаў з СССР.

л) за стварэнне адмысловага органу ў Вільні, які аб'ядноўваў бы працу прафсаюзаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі.

В. У сялянскім руху

а) за канфіскацыю і перадачу мясцоваму сялянству (празь сялянскія камітэты) памешчыцкіх, царкоўных і казённых земляў;

б) за адмену закону аб асадніцтве і парцэляцыі⁵⁰⁵;

в) за вызваленне ад падаткаў бяднейшага і серадняцкага сялянства і за перакладанне падатковых цяжараў на маёмасныя класы;

г) за дзяржаўную доўгатэрміновую пазыку і бясплатную выдачу будаўнічых матэрыялаў на аднаўленне зруйнаваных вайной сялянскіх гаспадарак;

д) супраць пазбаўлення сялян права карыстацца сэрвітутамі⁵⁰⁶;

е) за крэдытную падтрымку сельскагаспадарчай кааперацыі;

ж) за пераважнае выкарыстанне дзяржаўных сродкаў на дапамогу гаспадаркам бяднейшага сялянства.

Г. У нацыянальным пытанні

а) супраць каліянізатарскай і палянізатарскай палітыкі польскага акупацыйнага ўраду ў Заходняй Беларусі;

б) супраць закрыцця беларускіх школаў і ператварэння іх у дзвюхмоўныя, за дзяржаўныя школы на ўсіх родных мовах мясцовага насельніцтва;

в) за легалізацыю патаемных беларускіх школаў і за спыненне рэпрэсіяў у адносінах да настаўнікаў і бацькоў дзяцей гэтых школаў;

г) за дапушчэнне ва ўсіх дзяржаўных установах і органах самакіравання ўсіх мясцовых моваў (беларускай, габрэйскай, украінскай і літоўскай) і за перавод справаводства ўсіх устаноў Заходняй Беларусі на мову большасці насельніцтва;

д) супраць выкідвання зь дзяржаўных устаноў і органаў самакіравання беларускіх, габрэйскіх, літоўскіх і ўкраінскіх службоўцаў, за прыняцце іх назад, за дапушчэнне іх на роўных умовах на службу ў гэтыя органы;

е) супраць пераследу беларускай, украінскай і літоўскай прэсы;

ж) супраць закрыцця беларускіх кааператываў і культурна-асветніцкіх арганізацыяў;

⁵⁰⁵ Маецца на ўвазе закон аб зямельнай рэформе, прыняты соймам 28 снежня 1925 г. У яго аснову быў пакладзены прынцып добраахвотнай парцэляцыі (падзелу на ўчасткі) памешчыкамі сваіх земляў, калі іх агульная колькасць перавышала 180 га (на Палесьсі і Вальні — 300 га). Толькі ў выпадку, калі б за год памешчыкі добраахвотна не распарцэлявалі 200 тыс. га зямлі, парцэляцыя мусіла праводзіцца прымусова, але ў любым выпадку па рынковых коштах. Першыньство ў набыцці зямлі мелі сельскагаспадарчыя рабочыя і малазямельныя сяляне, што, аднак, практычна было фікцыяй дзеля высокіх на яе коштаў. Акрамя таго, права на ўдзел у парцэляцыі былі пазбаўленыя тыя асобы, якія бралі ўдзел у антыўрадавых выступленьнях ці ўхіляліся ў 1920 г. ад службы ў войску.

⁵⁰⁶ Сэрвітут — абмежаванае права карыстання зямлёй, якое забяспечвае іншаму землекарыстальніку магчымасць карыстання ёю з пэўнымі абмежаваннямі, вызначанымі законам або дамовай. На тэрыторыі Беларусі сэрвітутнае права датычыла перш за ўсё супольнага выкарыстання сялянамі і памешчыкамі лясоў, лугоў і пашаў. Самі па сабе сэрвітуты былі перажыткам фэадальнага грамадства, але іх адмена польскімі ўладамі ў 1920-я гг. балюча ўдарыла па інтарэсах найбяднейшых пластоў заходнебеларускай вёскі.

ГІСТОРЫЯ

з) супраць палянізацыі мясцовага насельніцтва ў Заходняй Беларусі праз касцёлы і цэрквы.

Не перапыняючы выясняць масам і падкрэсліваць, што толькі ў барацьбе за пралетарскую рэвалюцыю і разбурэнне капіталістычнага ладу магчымы сапраўднае вырашэнне нацыянальнага пытання і поўнае ажыццяўленне прынцыпу права нацыяў на самавызначэнне аж да аддзялення, КПЗБ будзе падтрымліваць, сярод іншага, патрабаванне стварыць краёвы сойм і атрымаць аўтаномію, а таксама імкнуцца да ўзмацнення супольнай барацьбы рабочых і сялян за паасобныя пастулаты.

Імкнучыся да арганізацыі шырокіх сялянскіх масаў у прафэсійных саюзах, камуністычная арганізацыя прапануе шэраг пастулятаў, датычных барацьбы за штодзённыя жыццёвыя патрэбы рабочай клясы ва ўсіх сферах яе жыцця. Аднак яна пазбягае таго, каб прапаноўваць пастулаты ППС і Бунду, каб не адпужваць ад прафэсійных саюзаў і барацьбы беспартыйныя і сацыял-згодніцкія рабочыя масы.

У барацьбе за прафэсійныя саюзы КПЗБ не імкнецца да авалодання іх кіроўнымі органамі, а хоча толькі здабыцця ўплыву і ідэйнага кіраўніцтва над масамі. Для забеспячэння прафэсійных саюзаў ад рэпрэсіяў камуністычная арганізацыя стараецца ставіць на чале іх беспартыйных або сябраў ППС, нягледзячы на апанаванне саюзу камуністычнай большасцю. У прафэсійным руху КПЗБ імкнецца да таго, каб у найбліжэйшы час аб'яднаць і арганізаваць вясковы і гарадзкі пралетарыят і тэрмінова прымяніць у Заходняй Беларусі ўказаныя IV канфэрэнцыі КПП⁵⁰⁷.

З прычыны слабай арганізацыі гарадскога пралетарыяту і існавання вялізных масаў пралетарыяту і паўпралетарыяту на вёсцы, КПЗБ імкнецца да:

1) узмацнення еднасці існых саюзаў у гарадах, ператварэння іх у масавыя баявыя арганізацыі, здольныя кіраваць у змаганні за авалоданне саюзамі і ў барацьбе за ўплывы на рабочыя масы, пераважна на польскіх рабочых;

2) арганізацыі раз'яднаных масаў вясковага пралетарыяту і паўпралетарыяту і злучэння іх з гарадзкім пралетарыятам.

Для пераадолення ранейшых перашкодаў і для атрымання права на легальнае існаванне прафэсійных саюзаў і іх узмацненне КПЗБ намагаецца перанесці барацьбу за прафсаюзы на тэрыторыю цэнтральнай Польшчы і ўвесь польскі пралетарыят уцягнуць у барацьбу за легальнасць прафэсійнага руху ў Заходняй Беларусі.

Перш за ўсё, КПЗБ імкнецца спыніць выхад з саюзаў і дзеля таго ўвяла прынцып: «няма сябра партыі, які працуе за плату і не зьяўляецца сябрам саюзу».

КПЗБ імкнецца да аб'яднання прафэсійных саюзаў, дагэтуль раз'яднаных і падзеленых на польскія, габрэйскія, жоўтыя⁵⁰⁸, НПРаўскія⁵⁰⁹, хадэцкія⁵¹⁰ і г. д. Дробныя

⁵⁰⁷ IV канфэрэнцыя КПП адбылася з 24 лістапада па 23 снежня 1925 г.

⁵⁰⁸ «Жоўтымі» ў міжваеннай Польшчы называліся прафсаюзы, залежныя ад працадаўцаў ці нават непасрэдна імі створаныя. Звычайна яны былі цесна звязаныя з Каталіцкім касцёлам.

⁵⁰⁹ Маюцца на ўвазе прафсаюзы, арганізаваныя Нацыянальнай рабочай партыяй (НРП) (Narodowa Partia Robotnicza — NPR) — польскай правацэнтрэскай партыяй, якая існавала ў 1920—1937 гг. Асноўны ўплыў мела на тэрыторыі т. зв. «прускага забору». У 1926 г. перажыла раскол па пытанні стаўлення да перавароту Пілсудскага. У 1937 г. аб'ядналася з Хрысціянскай дэмакратыяй у Партыю працы.

⁵¹⁰ Маюцца на ўвазе прафсаюзы, арганізаваныя Польскай партыяй хрысціянскай дэмакратыі (Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji), якая існавала ў 1919—1937 гг. і займала правацэнтрэскае пазыцыі.

саюзы, нават апанаванья камуністамі, павінны быць ліквідаваныя, а іх сябры пераведзеныя ў клясавыя саюзы.

У барацьбе за нацыянальныя правы прафэсійнага руху ў Заходняй Беларусі КПЗБ жадае моўнага раўнапраўя, увядзеньня беларускай мовы ва ўсіх саюзах, у якіх ёсьць беларускія рабочыя, змагаецца супраць спробаў ператварэньня прафэсійных саюзаў у асяродкі палянiзацыі, імкнецца да стварэньня сакратарыяту прафэсійных саюзаў у Вільні і г. д. Што датычыць забастовак, то КПЗБ імкнецца так іх арганізаваць і імі кіраваць, каб не адасабляцца ад масаў. Беспрацоўе кампартыя таксама стараецца выкарыстаць у сваіх мэтах. З-за значнай колькасці сезонных рабочых, якія прыбываюць у Беларусь, КПЗБ імкнецца да стварэньня сезонных камітэтаў.

Акрамя гэтага, КПЗБ імкнецца да стварэньня моцнай левай апазыцыі ў пэпэсаўскіх, бундаўскіх, дробнэраўскіх⁵¹¹, энпэраўскіх і хадэцкіх прафсаюзах дзеля барацьбы супраць падзелу прафсаюзаў, за адзінства прафсаюзнага руху, за адзіны фронт рабочай барацьбы, за паасобныя пастулаты і г. д. КПЗБ імкнецца таксама да ўцягваньня ў прафсаюзы жанчын і да ўзмаценьня працы сярод моладзі Заходняй Беларусі.

Увогуле, ня трэба ніколі забывацца, што апошнім часам камуністычная партыя імкнецца да выкарыстаньня ўсіх легальных формаў рабочага і сялянскага руху, да здабыцця ўплываў у каапэрацыі, культурна-асьветніцкіх пляцоўках і г. д., выцягваньня іх з-пад уплываў нацыянальных партыяў.

Праца КПЗБ пасьля III канфэрэнцыі мела сваёй мэтай:

- 1) узмаценьне сувязі партыі зь вялікімі масамі рабочых і сялян;
- 2) рацыянальны напрамак росту партыі ў Заходняй Беларусі;
- 3) падрыхтаваць унутрыпартыйныя формы і мэтады будовы і кіраваньня да новых задачаў і забяспечыць арганізацыйнае існаваньне партыі;
- 4) падрыхтаваць і навучыць кіроўныя кадры, а таксама палітычна адукаваць партыйныя шэрагі.

Працуючы над правільнай разбудовай партыі ў Заходняй Беларусі, КПЗБ намагаецца падпарадкаваць сабе ўсе актыўныя элемэнты з рэвалюцыйнага сялянства, узмацніць для правільнага бальшавіцкага выхаваньня партыі свой кіроўны апарат і партыйныя кадры. Прыняцьце ў партыю новых сябраў робіцца вельмі асьцярожна. Кожны кандыдат павінен быць пэрсанальна зацьверджаны гарадзкімі і абласнымі камітэтамі, а ў партыю ён прымаецца толькі пасьля зацьвярджэньня акруговым камітэтам. Каб ня быць раскрытай уладамі, партыя імкнецца захаваць максымальна магчымую канспірацыю і асьцярожнасьць. Так, напрыклад, усе сябры партыі, што працуюць у легальных установах, ня могуць уваходзіць у склад нелегальных партыйных камітэтаў. У сваю чаргу, усе нелегальныя сябры і тыя, хто падраецца паліцыяй, ізалююцца ад палітычнай працы.

Вынікам ужываньня дэталева апрацаванай новай тактыкі камуністычнай партыі можна лічыць вялізны рост псеўдалегальных арганізацыяў БСРГ і НПХ, якія імкнуц-

⁵¹¹ Дробнэр (Drobner) Баляслаў (1883—1968) — польскі палітычны дзяяч, сябра ППС. Быў прыхільнікам супрацоўніцтва з камуністамі. Пад час Другой усясьветнай вайны некаторы час быў зьняволены савецкімі ўладамі. Пасьля вайны займаў важныя пасады: бургамістра ўроцлава, кіраўніка Кракаўскага камітэту ПАРП.

ГІСТОРЫЯ

ца да ўзяцця ўсіх прыхільных да рэвалюцыі элементаў у сваё арганізацыйнае падпарадкаванне. БСРГ на працягу другога паўгоддзя 1926 г. здолела стварыць каля 1200 гурткоў з амаль што 100 000 сябраў і 400 000 спачувалючых. Гэта можа складаць пагрозу для дзяржавы.

Пад уплывам травеньскага пералому (1926 г.)⁵¹² у камуністычнай партыі пачалася новая рэарганізацыя, а менавіта поўная цэнтралізацыя. У чаканні адпаведнага моманту пад уплывам першых звестак пра травеньскія падзеі некаторыя акруговыя камітэты КПЗБ распачалі мабілізацыю сваіх арганізацыяў і правялі праверку запасаў зброі. Хуткае заканчэнне травеньскіх падзеяў не дало камуністам магчымасці правесці больш актыўныя выступленні.

Трэба адзначыць, што ў імкненні да пашырэння сваіх уплываў на ўсе пласты насельніцтва камуністы не забываліся і пра войска. БСРГ, НПХ, КПЗБ і КПП, дзейнічаючы сярод сялян і рабочых, працягнулі свае мацакі ня толькі да шарагоўцаў і падафіцэраў, але і кадравых афіцэраў, лічачы, што прыхільнасць апошніх да ідэй камунізму дазволіць арганізаваць у войску камуністычныя «ячэйкі» і здолее падарваць вайсковую дысцыпліну.

Такім чынам, камуністы, як лабай атакі прыз КПП, КПЗБ і КПЗУ, так і ўскосна, прыз пасярэдніцтва НПХ, БСРГ і апанаваных імі некамуністычных арганізацыяў, імкнуліся да таго, каб выклікаць у Польшчы сацыяльную рэвалюцыю. Пасля адарвання ад Польшчы беларускіх ваяводзтваў павінна была ўтварыцца Беларуская Рэспубліка ў этнаграфічных межах, шчыльна звязаная з СССР.

Улічваючы, што, як было неаднаразова адзначана ў гэтым разьдзеле, камуністычная кампанія імкнулася да апанавання Заходняй Беларусі, у тым ліку і прыз пасярэдніцтва легальных інстытуцыяў, мы падаем гістарычны нарыс разьвіцця Беларускага сялянска-работніцкага блёку зь Беларускай сялянска-работніцкай грамадой на чале.

Разьдзел XXXV

Сялянска-работніцкі блёк, Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ), Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, ВБНКам, Беларускі нацыянальны камітэт у Коўне

У папярэднім разьдзеле мы ўжо казалі пра тое, што камуністычная партыя імкнулася здабыць уплывы ня толькі шляхам наўпроставага ўздзеяння, але і праз падпарадкаванне сабе ўжо існых або толькі што ўтвораных арганізацыяў. У імкненні да стварэння адзінага камуністычнага фронту важным крокам наперад было стварэнне ў ліпені 1925 г. Сялянска-работніцкага блёку. Гэты блёк аб'ядноўваў наступныя арганізацыі: 1) Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду (БСРГ), 2) Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве, 3) Беларускі нацыянальны камітэт у Вільні, 4) Бе-

⁵¹² Маецца на ўвазе дзяржаўны пераварот, ажыццёўлены Юзэфам Пілсудзкім 12 траўня 1926 г.

ларускі нацыянальны камітэт у Коўне. Улічваючы агульнасць мэтаў, сюды можна таксама залічыць 5) Незалежную сялянскую партыю.

Аб'яднаньня ў гэтым блёку беларускія арганізацыі імкнуліся да ўзбунтаваньня беларускага насельніцтва, а НПХ — польскага.

Незалежная сялянская партыя ўзьнікла ў 1924 г. і здолела здабыць уплывы, сярод іншага, і ва ўсходніх ваяводзтвах. Беларуска-сялянска-работніцкая грамада ўзьнікла перш за ўсё на парлямэнцкай аснове. У Беларускім пасольскім клубе адбыўся раскол, вынікам якога стала стварэньне соймавага клубу БСРГ. У яго склад увайшлі паслы: Браніслаў Тарашкевіч, Пятро Мятла, Павал Валашын⁵¹³, Сымон Рак-Міхайлоўскі, а затым пасол Юры Сабалеўскі⁵¹⁴. Пасьля стварэньня БСРГ, якая такім чынам легалізавалася як палітычная арганізацыя, НПХ саступіла ёй сваіх сябраў-беларусаў. Пасьля разгрому органамі бясьпекі КПЗБ апошняя перадала БСРГ тых сваіх сябраў, якія, маючы магчымасьць пакуль легальна працаваць у Грамадзе, маглі тым самым прынесці пэўную карысьць кампартыі. Гэта адбылося ў выніку пагадненьня паміж ЦВК БКП у Менску і БСРГ, якое тычылася ўключэньня пэўнай колькасці «кам'ячэк» у Грамаду. За згоду на гэта БСРГ атрымала грашовую дапамогу.

Аб супрацоўніцтве Грамады і ЦВК БКП сьведчаць таксама праверкі працы Грамады, якія выконваліся С. А. Кролем, Некрашэвічам і Максімам Гарэцкім — сябрамі Беларускай камуністычнай партыі⁵¹⁵.

БСРГ стварыла ў многіх мясцовасьцях так званыя «сельсаветы», або «апорныя пункты», якія ў любы момант былі гатовыя распачаць вызначаныя для іх дзеянні. Яны існавалі ў наступных паведах: 1) Віленска-Троцкім, 2) Вялейскім, 3) Дзісенскім, 4) Ашмянскім, 5) Сьвянцянскім, 6) Браслаўскім, 7) Лідзкім, 8) Дунілавіцкім, 9) Стаўпецкім, 11) Нясьвіскім, 11) Валожынскім, 12) Гарадзенскім, 13) Слоніцкім, 14) Косяўскім, 15) Пружанскім, 16) Ваўкавыскім, 17) Бельскім, 18) Беластоцкім, 19) Кобрынскім, 20) Сакольскім, 21) Баранавіцкім, 22) Лунінецкім, 23) Наваградскім.

Сельсаветы існавалі пад рознымі назвамі. Часта іх функцыі выконвалі мясцовыя гурткі і «кам'ячэйкі». Здаралася, што «сельсаветы» былі адначасова «агітпунктамі».

Гэтыя «агітпункты» ў форме т. зв. «хатаў-чытальняў» ці сялянскіх бібліятэк былі расьсеяныя пераважна незалежна ад «сельсаветаў». Дзякуючы энэргічнай прапагандзе, «агітпункты» мелі вялікі посьпех. Ствараліся «гурткі», якія, сярод іншага, зьбіралі грошы на закупку кніжак, шукалі памяшканьні, кіраўнікоў для «хатаў-чытальняў» і бібліятэк, дастаўлялі ім пэрыёдыку і кнігі. У разьвіцьці гэтай кампаніі бра-

⁵¹³ Валашын Павал (1891—1937) — беларускі палітычны дзяяч. У 1923—1927 гг. пасол польскага сойму, адзін са стваральнікаў БСРГ. З 1927 па 1932 гг. зьявляюны ў польскай турме. З 1932 г. — у Менску. Рэпрэсаваны.

⁵¹⁴ Сабалеўскі Юры (1889—1957) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1926—1927 гг. быў дэпутатам польскага сойму, уваходзіў у пасольскі клуб БСРГ, затым у Беларускі пасольскі клуб. Падчас нямецкай акупацыі быў адным зь лідэраў беларускай калябарацыі. Пасьля вайны жыў на эміграцыі.

⁵¹⁵ Тут Максім Гарэцкі пераблытаны са сваім братам Гаўрылам. Пад праверкай апошнім працы БСРГ разам са Сьцяпанам Некрашэвічам, падобна на тое, маецца на ўвазе іх прыезд у Польшчу ў жніўні 1926 г. (гл. разьдзел XXVI). Зьвестак пра сяброўства Гарэцкага і Некрашэвіча ў камуністычнай партыі ня выяўлена.

ГІСТОРЫЯ

ла ўдзел Беларуская кнігарня ў Вільні, якая дала магчымасьць асобным «гурткам» набываць кнігі ў крэдыт, або ў пэўныя пэрыяды са зьніжкай да 50—60 % і г. д.

У «хатах-чытальнях» вялася агітацыя ў кірунку разьвіцьця беларускага школьніцтва, дыскрэдытаваліся некамуністычныя арганізацыі, што дзейнічалі сярод рабочых і сялян, такія, як ППС і НПР, а прысутным стараліся навязаць ідэалёгію БСРГ.

Дзейнасьць БСРГ была скіраваная на: 1) агітацыю на карысьць адкрыцьця беларускіх усеагульных школаў і пратэст супраць адкрыцьця польскіх школаў, 2) арганізацыю беларускіх народных дамоў, хатаў-чытальняў, пры якіх закладаліся гаспадарчыя сялянска-работніцкія палітычныя і вайсковыя гурткі, 3) арганізацыю апорных пунктаў, гатовых да актыўнага выступленьня ў кожную хвіліну, 4) агітацыю на карысьць вызваленьня палітычных вязьняў, 5) заснаваньне «гурткоў» Грамады, 6) усталяваньне сувязі з НПХ і КПЗБ і да т. п.

Апрача гэтага, на шматлікіх мітынгх і зьездах беларускія паслы агітавалі за скасаваньне сьмяротнага пакараньня, палявых судоў, дамагаліся спыненьня «белага тэрору», надзяленьня сялян зямлёй бяз выкупу і г. д., азнаямлялі людзей з тымі лёзунгамі, якія пасыля былі зьмешчаныя ў праграме БСРГ.

У Вільні найбольш дзейнымі сябрамі БСРГ былі: 1) Данілкевіч*, 2) Гаўрылюк⁵¹⁶, 3) Манкевіч⁵¹⁷ Уладзімер, 4) студэнт унівэрсытэту Стэфана Баторыя⁵¹⁸ Марцінчык⁵¹⁹, 5) дырэктар беларускай гімназіі Радаслаў Астроўскі, 6) студэнт унівэрсытэту Стэфана Баторыя Ўладзімер Самойла*, 7) настаўнік Іван Савіцкі⁵²⁰, 8) Сіняўскі⁵²¹ Мікалай. У памежнай паласе, асабліва ў Вялейскім павеце, дзейнічалі паслы: 1) Рак-Міхайлоўскі, 2) Аўсянік, 3) Тарашкевіч і 4) сэнатар Уласаў, а таксама пасол Пятро Мятла ў

⁵¹⁶ Магчыма, маецца на ўвазе Гаўрылік Язэп (1893—1937) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, пэдагог. У 1922—1928 гг. выкладаў у Радшавіцкай беларускай гімназіі беларускую мову і сьпевы. З 1928 па 1930 гг. — пасол польскага сойму, старшыня Беларускага сялянска-работніцкага пасольскага клюбу «Змаганьне».

⁵¹⁷ Манкевіч Уладзімер — настаўнік беларускай пачатковай школы, сябра БСРГ, делегат Вільнапбелкаму (1926). У 1930-я гг. уваходзіў у Цэнтральны саюз беларускіх культурна-асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, займаўся каапэрацыяй. Трымаў беларускую кнігарню ў Вільні на вул. Вастрабрамскай, д. 1. Адзін з кіраўнікоў Беларускага прафэсійнага настаўніцкага саюзу.

⁵¹⁸ Імя Стэфана Баторыя ў міжваенны пэрыяд насіў Віленскі ўнівэрсытэт.

⁵¹⁹ Марцінчык Мікалай (1901—1980) — беларускі нацыянальны дзяяч. Да 1927 г. вучыўся ў Віленскім унівэрсытэце на мэдыцынскім факультэце. Старшыня Беларускага студэнцкага саюзу, рэдактар часопіса «Студэнская думка». З 1925 г. — інструктар і сакратар Галоўнага праўленьня ТБШ.

⁵²⁰ Савіцкі Іван (1893—?) — беларускі настаўнік і грамадзкі дзяяч левай арыентацыі, віцэ-старшыня і кіраўнік канцылярыі ТБШ. Выкладаў сусьветную гісторыю і гісторыю Беларусі ў Віленскай беларускай гімназіі. У 2-й пал. 1920-х гг. быў старшынём Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту. У 1927 г., пасыля арышту лідэраў Грамады, кароткачасова ўваходзіў у дырэкцыю Беларускага каапэратыўнага банку. Паводле некаторых зьвестак, у 1930-х гг. жыў у БССР.

⁵²¹ Сіняўскі Мікалай — настаўнік Віленскай беларускай гімназіі, выкладаў матэматыку і гімнастыку. Актыўны сябра БСРГ, сябра Ўправы ТБШ (1926). У 1930-х гг. уваходзіў у Цэнтральны саюз беларускіх культурна-асьветных і гаспадарчых арганізацыяў, рэдагаваў яго друкаваны орган «Беларускі зван». У 1933—1935 гг. быў рэдактарам газэты «Родны край». Быў сябрам прэзыдыюму, сакратаром і старшынём Бацькоўскага камітэту Віленскай беларускай гімназіі.

Дзісенскім павеце. Асабліва інтэнсіўную дзейнасць згаданыя паслы разгарнулі ў канцы 1925 г.

Дэмагагічныя лезунгі, асабліва тыя, што датычылі перадачы сялянам «панскай» зямлі бяз выкупу, прыносілі партыі вялікую папулярнасць сярод шырокіх пластоў беларускага насельніцтва.

У выніку зробленага падзелу працы 1) пас. Рак-Міхайлоўскі ўзяў на сябе аддзел прэсы і народнай асветы, 2) пас. Б. Тарашкевіч — сувязі з НПХ і КПП, 3) пас. Валашын — аддзел агітацыі і прапаганды, 4) пас. Мятла — стаў скарбнікам БСРГ.

Пра характар БСРГ выдатна сьведчыць ніжэй далучаная пастанова ЦВК БКП, прынятая на паседжаньні апошняга 9.Х.1925 г. Гэтая пастанова сьведчыць, акрамя ўсяго астатняга, пра тое, наколькі важнай была для беларускіх камуністаў кампанія Рабоча-сялянскага блёку, асабліва БСРГ.

1. *ЦВК БКП зьвяртаецца з гарачым заклікам да Сялянска-работніцкай грамады, каб яна шчыльней згуртавала свае шэрагі з мэтай разгортваньня больш інтэнсіўнай працы над падрыхтоўкай рэвалюцыйнага перавароту дзеля пераняцьця ўлады працоўнымі масамі.*

2. *ЦВК БКП ухваляе дзейнасць правадыроў БСРГ у напрамку патрабаваньня правоў для беларускага насельніцтва ў Польшчы, маючы надзею, што БСРГ увойдзе ў агульны пралетарскі фронт, які ствараецца ЦВК БКП для барацьбы з акупантамі беларускіх земляў.*

3. *ЦВК БКП са свайго боку абяцае падтрымку, а таксама дапамогу ўсім рэвалюцыйным выступленьням С.-Р. блёку і ўзмацніць тэарэтычную дзейнасць сваіх «ячэек» у сфэры зьнішчэньня харчовых і матэрыяльных багацьцяў польскай буржуазіі, маючы надзею, што ў гэтай працы тэарэтычныя «ячэйкі» кампартыі знойдуць падтрымку ў шэрагах С.-Р. блёку, што палегчыць выкананьне сваіх задачаў «тэр'ячэйкамі».*

4. *ЦВК БКП горача вітае прынятае Камітэтам БСРГ рашэньне аб правядзеньні ў жыцьцё камуністычнай праграмы.*

5. *ЦВК БКП пасылае сваё пралетарскае прывітаньне таварышам зь Сялянска-рабочага блёку ў Польшчы, заклікаючы да захаваньня душэўнай раўнавагі ў барацьбе з польскай буржуазіяй, а таксама выказвае надзею, што ў недалёкай будучыні да буржуазіі ўсяго сьвету будуць кінутыя апошнія заклікі: «Прэч з дарогі!», «Няхай жыве вызвалены пралетарыят усяго сьвету!».*

Пасол Мятла разам з групай соймавых паслоў быў у СССР, адкуль вярнуўся 28.І.1926 г.⁵²². На наступны дзень ён даваў справаздачу са свайго паездкі на сходзе з удзелам Антона Луцкевіча, Марцінчыка, Р. Астроўскага і Зенюка⁵²³. Пасол Мятла

⁵²² У СССР у студзені 1926 г. езьдзіла дэлегацыя польскага сойму ў складзе 9 чалавек. Акрамя Пятра Мятлы, у яе ўваходзіў і старшыня Беларускага пасольскага клюбу Фабіян Ярэмч. Вяртаньне дэлегацыі ў Польшчу адбылося не 28, а 27 студзеня 1926 г.

⁵²³ Зянюк Адольф (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, сябра Беларускага студэнцкага саюзу. З 1925 г. рэдактар часопіса «Студэнская думка». Затым працаваў судзьдзем на Палесьсі і ў Вільні.

Мікалай Грыгаровіч, адзін з кіраўнікоў Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве. Сярэдзіна 1920-х гг.

сказаў, што Цьвікевіч, між іншым, паведаміў яму, што, падобна на тое, беларускае пытаньне хутка ўдасца ўзьняць на міжнародным узроўні, а таксама раіў кінуць ідэю беларуска-літоўскага аб'яднаньня, якую прапагандуе Ластоўскі. Цьвікевіч нібыта прадбачыў, што згаданая ідэя прынесла б карысьць літоўцам за кошт беларускіх інтарэсаў, а перш за ўсё — страту Вільні на карысьць Літвы. Ён заклікаў да энэргічнай барацьбы з польскай буржуазіяй пры дапамозе Савецкай Беларусі.

Важнай падзеяй у жыцьці БСРГ было абвяшчэньне 17.IV.1926 г. у № 7 «Бюлетэню Соймавага Клубу Беларускай Сялянска-Работніцкае Грамады»⁵²⁴ праграмы партыі. У гэтай праграме Беларуска-рабочніцкая грамада дамагалася магчымасьці самавызначэньня для народаў, стварэньня на ўсіх аб'яднаных беларускіх землях незалежнай Беларускай Сялянска-Работніцкай Рэспублікі, падзелу памешчыцкай зямлі, дзяржаўных і царкоўных маёмкаў паміж сялянамі, ліквідацыі цывільнага і вайсковага асадніцтва і падзелу зямлі толькі паміж мясцовымі жыхарамі, мэліярацыі і асушэньня балот за кошт дзяржавы і на карысьць мясцовага насельніцтва, агранамічнай дапамогі і таннага крэдыту для сялян, адмены ўскосных падаткаў, а таксама перакладаньня прамых падаткаў на маёмасныя пласты насельніцтва, узбуйненьня малазямельных гаспадарак да стану самазабеспячэньня, замены пастаяннай арміі на міліцыю з мэтай зьмяншэньня выдаткаў на войска, пашырэньня сельскагаспадарчай і прафэсійна-тэхнічнай адукацыі, нічым не абмежаванай магчымасьці ўжываньня роднай мовы, ліквідацыі нацыянальнага прыгнёту, спыненьня рабаўнічага высяканьня лясоў і г. д.

Паводле статуту БСРГ, вышэйшым органам яе кіраўніцтва зьяўляецца «Агульны Зьезд», які вызначае галоўныя кірункі палітыкі партыі, яе дзейнасьці, тактыкі, праграмы. На зьездзе выбіраецца Галоўны камітэт⁵²⁵ і Рэвізійная камісія Грамады. Абодва гэтыя органы адказныя перад зьездам, які павінен склікацца Галоўным камітэтам прынамсі раз на год. Галоўны камітэт складаецца з 11 сябраў. Ягоны прэзыдыюм складаюць: старшыня, віцэ-старшыня, сакратар, намесьнік сакратара і скарбнік. Галоўнаму камітэту непасрэдна падпарадкоўваюцца «акруговыя камітэты», якія зьяўляюцца вышэйшай уладай для «павятовых камітэтаў». Найніжэйшай арганізацыйнай адзінкай зьяўляецца «гурток», кіраваны «мясцовым камітэтам», які складаецца са старшыні, сакратара і скарбніка. Пры Галоўным Камітэце існуе т. зв. «Рада Грамады», што складаецца з прадстаўнікоў «павятовых камітэтаў» і «давераных асобаў», якую Галоўны камітэт склікае з мэтай вырашэньня адмысловых неадкладных пытаньняў.

Гэты статут, выдадзены 13.VI.1926 г. Галоўным камітэтам разам з праграмай, зьяўляецца пераходным, бо яшчэ не адбыўся агульны зьезд, які мог бы яго зацвердзіць.

⁵²⁴ «Бюлетэнь Соймавага Клубу Беларуска-Сялянска-Работніцкае Грамады» — друкаваны орган пасольскага клубу БСРГ, у якім друкаваліся перш за ўсё прамовы грамадоўскіх паслоў з соймавай трыбуны, а таксама іхныя інтэрпэляцыі і прапановы. Выходзіў зь ліпеня 1925 г. да сьнежня 1926 г. (перад гэтым выйшлі 3 нумары «Бюлетэню Беларускага Пасольскага Клубу». Праграма БСРГ была надрукаваная не ў № 7, а ў № 9 «Бюлетэню Соймавага Клубу Беларуска-Сялянска-Работніцкае Грамады».

⁵²⁵ Так тут і далей у тэксьце «Кароткага нарысу...». Увогуле кіроўны орган Грамады называўся Цэнтральным камітэтам. Таксама часам ужывалася і азначэньне «Галоўная ўправа». Гэтая ж заўвага датычыць і «Галоўнага сакратарыята БСРГ» у тэксьце — насамрэч ён называўся Цэнтральным сакратарыятам.

Статут перад абвяшчэннем быў прыняты толькі «Радай Грамады» на паседжанні 13.V.1926 г.⁵²⁶.

У выніку развіцця арганізацыі і прыняцця статуту «Радай Грамады» пачалося стварэнне асобных арганізацыйных адзінак. 1.VI.1926 г. Галоўны камітэт у Вільні стварыў сакратарыят Грамады, кіраўніком якога стаў Язэп Шнаркевіч⁵²⁷.

У Галоўным Камітэце існавалі дзве «пяцёркі», г. зн. «галоўная» і «выканаўчая». Першую складалі Радаслаў Астроўскі, а таксама паслы Сымон Рак-Міхайлоўскі, Пятро Мятла, Браніслаў Тарашкевіч, Павал Валашын. Згаданая «пяцёрка» была асяродкам, які кіраваў усёй арганізацыяй БСРГ, самастойна вырашаў усе яе справы, а таксама прадстаўляў яе ў замежных стасунках. Для ўзгаднення поглядаў сваіх паасобных сябраў «галоўная пяцёрка» праводзіла патаемныя паседжанні, а прынятыя на іх пастановы Галоўны камітэт пасыла рэалізоўваў.

У працы гэтай «пяцёркі» ўдзельнічаў і Антон Луцкевіч, асабліва калі абмяркоўваліся справы выдавецтва, чытаньня дакладаў і г. д.

«Выканаўчую пяцёрку» складалі: пасол Юры Сабалеўскі, Уладзімер Самойла, поп А. Коўш⁵²⁸, Мітрафан Кэпель⁵²⁹ і Антон Войцік⁵³⁰. Гэтая «пяцёрка», у адрозненне ад галоўнай, мела ў Галоўным Камітэце толькі выканаўчыя функцыі. У выпадку прыняцця нейкіх рашэнняў яны перад выкананнем мусяць зацьвярджацца «галоўнай пяцёркай».

7.VI.1926 г. была абвешчана інструкцыя аб стварэнні паасобных арганізацыйных адзінак БСРГ. У ёй падкрэслівалася, што арганізацыя зьяўляецца легальнай. У інструкцыі адзначалася, што для асобаў, маладзейшых за 18 гадоў, ствараюцца т. зв. «моладзевыя гурткі Грамады», асобы ж, старэйшыя за 18 гадоў, могуць быць сапраўднымі сябрамі арганізацыі.

Пачатак росту Грамады датуецца сярэдзінай красавіка 1926 г. Менавіта тады на вёску пачалі пасылаць інструктараў, сярод задачаў якіх была і арганізацыя мясцовых гурткоў. У II квартале 1926 г. гурткі найбольш інтэнсіўна пачалі стварацца ў наступных паветах: Дунілавіцкім, Дзісенскім, Гарадзенскім, Кобрынскім, Лунінецкім,

⁵²⁶ Насамрэч прыняцце праграмы і арганізацыйнага статуту БСРГ адбылося 12 траўня 1926 г.

⁵²⁷ Шнаркевіч Язэп (1886—1974) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1920 г. працаваў у Наркамасветы БССР, у лістападзе 1920 г. паводле сакрэтнай дамовы паміж КП(б)Б і ВПСР накіраваны ў Заходнюю Беларусь для арганізацыі антыпольскага падпольнага руху. Працаваў настаўнікам, арганізаваў Нясьвіскую беларускую гімназію. Адзін з арганізатараў БСРГ, кіраўнік яе Цэнтральнага камітэту ў Вільні. Браў актыўны ўдзел у дзейнасці ТБШ.

⁵²⁸ Коўш Аляксандар (1890—1943) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны дзяяч, праваслаўны святар, адзін зь лідэраў БСРГ.

⁵²⁹ Кэпель Мітрафан — беларускі дзяяч, старшыня Бацькоўскага камітэту пры Віленскай беларускай гімназіі, старшыня Рэвізійнай камісіі Беларускага грамадзянскага сабранныя. З 1926 г. — сябра БСРГ, быў сябрам і скарбнікам Галоўнай Управы ТБШ.

⁵³⁰ Войцік Антон (1898—1948) — беларускі журналіст, рэдактар, перакладчык. У 1924 г. быў рэдактарам газеты «Сялянская праўда», арыштаваны пасля яе закрыцця і асуджаны на 2 гады турмы. Сядзеў у Вільні на Лукішках, займаўся ў турме перакладчыцкай дзейнасцю. У 1930 і 1936 гг. судзіўся як выдавец беларускіх адрывных календароў. Пасля Другой усясьветнай вайны быў кіраўніком аддзелу Саюздруку Літоўскай ССР.

Ашмянскім, Пружанскім, Слоні́мскім, Стаўпецкі́м, Вялейскім і Валожынскім. Далей разьвіцьцё арганізацыі ішло вельмі нераўнамерна. Калі ад сакавіка да канца ліпеня ўзьнікла каля 100 мясцовых гурткоў, то ў жніўні — 330, а ў верасьні і кастрычніку — каля 165.

У першым са згаданых прамежкаў часу, г. зн. ад сакавіка да канца ліпеня, галоўная ўвага зьвярталася на распрацоўку праграмы і статуту — увогуле на арганізацыю партыі. Пасьля завяршэньня гэтай працы ў ліпені 1926 г. пачалося стварэньне асобных арганізацыйных адзінак на правінцыі. Таму ў жніўні адбылося найбольшае колькаснае разьвіцьцё і прырост партыйных адзінак. Пазьней жа, у верасьні і кастрычніку, пасьля далучэньня гатовага да ўступленьня ў партыю элемэнта, тэмп прыросту «гурткоў» паслабеў, але, тым ня менш, яшчэ ішоў, пакрываючы сеткай усю Беларусь.

Сьпяраша БСРГ, як ужо адзначалася, ахоплівала элемэнт, які быў нязручны для кампартыі, але вельмі пажаданы для Грамады. Пазьней, пачынаючы ад верасьня, тэмп разьвіцьця арганізацыі паслабеў, бо пачалося пашырэньне ўплыву на абсалютна новыя элемэнты.

Паводле стану на 1.XI.1926 г., Грамада здолела стварыць каля 800 гурткоў, якія мелі ад 50 000 да 60 000 сябраў і больш за тысячу «давераных асобаў». Гэтыя гурткі ва ўсходніх ваяводзтвах былі разьмешчаныя наступным чынам:

- У Віленскім ваяводзтве — 174 гурткі,
- У Наваградскім ваяводзтве — 199 гурткоў,
- У Беластоцкім ваяводзтве — 169 гурткоў,
- У Палескім ваяводзтве — 62 гурткі.

Агулам: 604 гурткі, якія ўдалося выявіць.

Арганізацыя большых за гурткі адзінак — павеатаў — не была яшчэ скончаная. Не былі створаныя павятовыя камітэты ў наступных павеатах: 1) Маладэчанскім, 2) Ашмянскім, 3) Віленска-Троцкім, 4) Сьвянцянскім, 5) Лунінецкім. На 1.X.1926 г. існавалі наступныя павятовыя камітэты: 1) Віленскі гарадзкі камітэт, 2) Вялейскі, 3) Дзісенскі, 4) Пастаўскі, 5) Гарадзенскі, 6) Лідзкі, 7) Стаўпецкі, 8) Слоні́мскі, 9) Пінскі, 10) Косаўскі.

У красавіку 1926 г. пачалі высялацца інструктары, прычым на кожны павет прыпадала па 1—3 асобы. Улічваючы значнае і пастаяннае разьвіцьцё Грамады, колькасьць інструктараў пасьля была павялічаная ўтрая і склала 3—10 асобаў на павет. Інструктары непасрэдна падпарадкоўваліся Галоўнаму сакратарыяту ў Вільні.

З той прычыны, што шэраг павятовых камітэтаў яшчэ ня быў арганізаваны, іх функцыі выконваў Галоўны камітэт БСРГ і яе Галоўны сакратарыят. З гэтай прычыны праца ў сакратарыяце доўжылася з 7 да 22 гадзінаў, не выключаючы нядзеляў і сьвятаў.

Кіраўніком Галоўнага сакратарыяту, які выконваў усю канцылярска-выканаўчую працу, быў у сярэдзіне 1926 г. Максім Бурсевіч.

Склад «Часовага», або Галоўнага, камітэту быў наступны:

Прэзыдыюм:

Пасол Браніслаў Тарашкевіч — старшыня.

Антон Луцкевіч — намесьнік старшыні.

Максім Бурсевіч — сакратар,

ГІСТОРЫЯ

Радаслаў Астроўскі — скарбнік (на самай справе гэтую функцыю выконваў поп Аляксандар Коўш).

Сябры Камітэту:

1) пасол Сымон Рак-Міхайлоўскі, 2) пасол Пятро Мятла, 3) пасол Юры Сабалеўскі, 4) пасол Павал Валашын, 5) Фабіян Акінчыц, 6) Уладзімер Самойла, 7) Іван Савіцкі.

Рост Беларускай сялянска-работніцкай грамады, якая ахапіла каля 60 000 чалавек, быў у гісторыі Беларусі нечуваны. Ён быў выкліканы перш за ўсё масавай прапагандай на карысць: 1) тэрміновага надзялення сялян дваровай, царкоўнай і дзяржаўнай зямлёю, 2) беларускай пачатковай і сярэдняй адукацыі, а таксама 3) выдачы з дапамогай грошай, якія атрымоўваліся зь Менску праз Рыгу, беспрацэнтных, а часцей за ўсё беззваротных крэдытаў, дзякуючы чаму арганізацыя здабыла велізарную колькасць тых элементаў, якія пад уплывам галечы і пагрозы голаду былі гатовыя на ўсё.

З вышэйзгаданых прычынаў разьвіццё БСРГ набывала пагрозылівыя памеры, асабліва калі дадаць да гэтага агульную беднасьць насельніцтва, аграрную перанаселенасьць, вялікі падатковы цяжар, а таксама шматгадовую антыпольскую спачатку расейскую, пасля нямецкую і, нарэшце, камуністычную прапаганду. Апошняя была ня толькі антыпольскай, але і антыдзяржаўнай. З гэтых прычынаў з разьвіццём Грамады трэба было лічыцца і недаацэньваць гэтага руху было нельга, бо ён абাপіраўся на масы.

Аналіз дзейнасьці Беларускай сялянска-работніцкай грамады паказвае, што яна ішла ў некалькіх кірунках. Перш за ўсё яна імкнулася апанаваць вёску, аднак не ўхілялася і ад барацьбы за ўплывы ў гарадах. Грамада агітавала за надзяленьне сялян зямлёю, працавала і ў галіне школьніцтва. Для здабыцця большага ўплыву яна арганізавала «сельскагаспадарчыя гурткі», а таксама імкнулася выкарыстаць у сваіх мэтах царкву.

Асяродкамі, зь якіх ішло ўзьдзеянне на гарадзкое насельніцтва, былі павятовыя камітэты Грамады. Гэтыя камітэты намагаліся здабыць уплыў перш за ўсё ў асяродку фабрычных і прамысловых рабочых. Імкненьне да здабыцця ня толькі сялян, але і рабочых вынікала з характару і праграмы Грамады, якая ўлічвала гэта нават у сваёй назьве, зыходзячы з прынцыпу, што інтарэсы рабочых і сялян маюць шмат супольнага. У Вільні былі арганізаваныя 2 гарадзкія камітэты з 200 сябрамі. У сярэдзіне 1926 г. намаганьні Грамады былі скіраваныя на здабыццё падтрымкі рабочых у Беластоку, найбуйнейшым прамысловым цэнтры Беларусі.

Імкнучыся да ахопу ўсяго комплексу школьнай праблемы, Беларуская сялянска-работніцкая грамада супрацоўнічала з Інстытутам беларускай культуры ў Менску. Пачатак супрацоўніцтва абедзвюх арганізацыяў прыпаў на сьнежань 1925 г., калі беларуская прэса, згодна з пажаданьнем Інстытуту беларускай культуры, пачала шырока асьвятляць культурнае жыцьцё ў Савецкай Беларусі.

Для дасягненьня лепшых вынікаў супрацоўніцтва ў Менску ў студзені 1926 г. быў створаны т. зв. «Камітэт сувязі з заганіцай»⁵³¹, у які ўвайшлі Т. Гарэцкі⁵³², Некрашэвіч і Зьміцер Жылуновіч.

⁵³¹ Маецца на ўвазе Таварыства культурнай сувязі Савецкай Беларусі з заганіцай, статут якога быў зацьверджаны СНК БССР 2 кастрычніка 1926 г.

⁵³² Гарэцкі Т. Тут і далей такое напісаньне ініцыяла — у арыгінале. Маецца на ўвазе Гарэцкі Гаўрыла (1893—1988) — беларускі вучоны і грамадзкі дзяяч, брат пісьменьніка Максіма Гарэцкага, акадэмік АН БССР.

Галоўнай мэтай камітэту было ўсталяваньне шчыльнай сувязі з замежнымі беларускімі культурна-асьветніцкімі і палітычнымі арганізацыямі, а таксама прасочваньне іх дзейнасьці. Па меры магчымасьці камітэт павінен быў імкнуцца скіраваць гэтыя арганізацыі на той самы шлях, якім ішлі ўстановы і арганізацыі ў савецкіх сялянска-рабочых рэспубліках.

Важную ролю ў культурна-асьветніцкай кампаніі адыграла Таварыства беларускай школы ў Вільні. На «канфэрэнцыю нацыянальных меншасцяў па школьных справах», якая павінна была адбыцца ў жніўні 1925 г., Таварыствам былі дэлегавааныя Р. Астроўскі і А. Трэпка, якім, сярод іншага, рэкамэндавалася дамагацца прыняцця наступных пастановаў:

- 1) стварэньня беларускага аддзелу пры Міністэрстве рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы,
- 2) запрашэньня прадстаўнікоў беларусаў у папярчальства Заходняй Беларусі,
- 3) адкрыцця беларускіх школаў за кошт дзяржавы,
- 4) наданьня правоў беларускім настаўнікам і вучням.

Канфэрэнцыя, пра якую вядзецца гаворка, адбылася 26.VIII.1926 г. у Вільні. Яна выслала да тагачаснага прэм'ера Бартэля⁵³³ і міністра асьветы Суйкоўскага⁵³⁴ дэлегацыю з мэмарандумам у справе школьніцтва нацыянальных меншасцяў. Ніякіх пазытыўных вынікаў дэлегацыя не дамаглася.

Асобна ад агульнай зь іншымі нацыянальнымі меншасцямі кампаніі Ўправа Таварыства беларускай школы ў паразуменьні з Галоўным камітэтам БСРГ падала ў Міністэрства рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы мэмарандум, у якім дамагалася:

- 1) стварэньня пры ўнівэрсытэце імя Стэфана Баторыя ў Вільні катэдры беларусістыкі і лектарату беларускай мовы,
- 2) стварэньня сеткі беларускіх пачатковых школаў у Віленскім ваяводстве ў колькасці 60 школаў,
 - Наваградзкім — 50 школаў,
 - Беластоцкім — 30 школаў,
 - Палескім — 80 школаў,
- 3) ліквідацыі ўтраквістычных школаў.

Вынікам кантакту, устаноўленага БСРГ з габрэямі і літоўцамі, было супольнае выступленьне Таварыства беларускай школы, Габрэйскага цэнтральнага камітэту асьветы, Габрэйскай цэнтральнай школьнай арганізацыі⁵³⁵, Таварыства

⁵³³ Бартэль (Bartel) Казімер Уладзіслаў (1882—1941) — польскі дзяржаўны і палітычны дзяяч, вучоны-матэматык. У траўні — верасьні 1926, чэрвені 1928 — красавіку 1929, сьнежні 1929 — сакавіку 1930 гг. прэм'ер-міністар Польшчы. Пасол сойму ў 1922—1929 гг. Пасьля 1930 г. пакінуў палітыку.

⁵³⁴ Суйкоўскі (Sujkowski) Антон (1867—1941) — польскі палітык, у ліпені — верасьні 1926 г. міністар рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы.

⁵³⁵ Габрэйская цэнтральная школьная арганізацыя — у міжваенны пэрыяд найбуйнейшая габрэйская асьветніцкая арганізацыя, якая знаходзілася пад уплывам Бунду і Паалей-Сіёну. Каранямі сягала ў 1905 г. Фармальна створаная ў ліпені 1921 г. на зьездзе ў Варшаве для апекаваньня школамі зь ідыш як адзінай мовай выкладаньня. Выступала супраць сьнізму і габрэйскай традыцыйнай рэлігійна-іўрыцкай культуры. У 1925 г. мела 183 школы, якія наведвалі 20 942 вучні.

ГІСТОРЫЯ

«Рытас»⁵³⁶ у Вільні і Сьвянцях. Згаданыя арганізацыі падалі міністру рэлігійных вызнаньняў і народнай асьветы мэмарандум наступнага зместу:

1) Зыходзячы з прынцыпу, што кожны народ мае бяспрэчнае права на школу на роднай мове і што дзяржава гэтае права павінна забяспечыць, мы дамагаемся школы для беларусаў на беларускай мове, для габрэяў — на габрэйскай, для літоўцаў — на літоўскай.

2) Неабходныя сумы на іх утрыманьне павінны быць выдзеленыя дзяржавай і выплачаныя наяўным адукацыйным арганізацыям па прынцыпе роўнасьці і з захаваньнем прапарцыйнасьці.

3) Нашае школьніцтва павінна быць вызвалена ад штогадовага і вельмі цяжкага хадайніцтва аб канцэсіях, нам павінна быць дадзена права заснаваньня новых школаў звычайным заявачным спосабам.

4) Наведваньне беларускімі, габрэйскімі і літоўскімі дзецьмі сваіх нацыянальных школаў павінна прызнавацца выкананьнем прымусовага школьнага абавязку.

5) Беларускае, габрэйскае і літоўскае гімназіі і сэмінарыі павінны быць зраўнаныя ў правах з такімі ж польскімі навучальнымі ўстановамі.

6) Настаўнікі і вучні ўсіх нашых школаў павінны атрымаць тыя самыя правы, якія маюць дзяржаўныя польскія школы (вайсковы абавязак, пэнсія і г. д.).

7) Ранейшыя распараджэньні і цыркуляры былога міністра п. Грабскага⁵³⁷ і яго папярэднікаў, скіраваныя супраць нашага школьніцтва, павінны быць неадкладна адкліканыя, у першую чаргу цыркуляр, які ўстанавівае правядзеньне ўрокаў сусветных геаграфіі і гісторыі па-польску.

8) Справа кваліфікацыі нашага настаўніцтва павінна быць вырашаная на карысьць жыцьцёвых інтарэсаў нашых школаў, беручы пад увагу наступныя ўмовы:

a) настаўнікі, якія займаюцца пэдагогікай больш за 5 гадоў, павінны быць вызваленыя ад дзяржаўных іспытаў;

b) тэрмін дзяржаўных іспытаў для астатніх настаўнікаў павінен быць перанесены на 1930 г., бо Віленшчына толькі ў 1922 г. была ўключаная ў склад Польшчы;

c) праграма іспытаў па палянісьціцы для нашых настаўнікаў павінна быць спрошчанай, бо яны працуюць у школах ня з польскай мовай навучаньня;

9) Паліцэйская і адміністрацыйная ўлады павінны быць адхіленыя ад усялякага кантролю за ўнутраным школьным жыцьцём, якое павінна кантралявацца толькі школьнымі ўладамі.

Трэба адзначыць, што БСРГ здолела цалкам апанаваць Таварыства беларускай школы і правесці ў ягоньня ўправу і Рэвізійную камісію сябраў Цэнтральнага камітэту, сваіх прыхільнікаў і давераных асобаў.

⁵³⁶ «Рытас» («Rytas», «Раніца») — найбуйнейшае літоўскае асьветнае таварыства, заснаванае ў 1912 г.

⁵³⁷ Грабскі (Grabski) Станіслаў (1871—1949) — польскі палітык і эканаміст, выказваў прыхільнасьць да нацыянал-дэмакратаў. Адзін з распрацоўшчыкаў т. зв. «моўных законаў» 1924 г. У 1925—1926 гг. быў міністрам рэлігійных вызнаньняў і публічнай асьветы Польшчы, выдаў цыркуляр аб абавязковым выкладаньні ў нацыянальных школах гісторыі і геаграфіі на польскай мове. Пасьля траўня 1926 г. адышоў ад палітыкі і прысьвяціў сябе навуковай працы.

У выніку выбараў, якія адбыліся 8. IX.1926 г., склад Управы і Рэвізійнай камісіі Таварыства беларускай школы выглядаў наступным чынам:

Управа:

- 1) Астроўскі Радаслаў — старшыня.
- 2) Уласаў Аляксандар — намеснік старшыні.
- 3) Трэпка Антон — намеснік старшыні.
- 4) Шнаркевіч Язэп — сакратар.
- 5) Марцінчык Мікалай — намеснік сакратара.
- 6) Кэпель Мітрафан — скарбнік.
- 7) Сіняўскі Мікалай — намеснік скарбніка.

Сябрамі Управы сталі:

1) Дварчанін Ігнат, 2) Лукашэвіч⁵³⁸ Уладзімер, 3) Стацкевіч Фэлікс, 4) Шавель⁵³⁹ Марыя, 5) пасол Тарашкевіч Браніслаў.

Кандыдатамі ў сябры Управы сталі:

- 1) поп Коўш А., 2) Мятла⁵⁴⁰ Паўліна, 3) Савіцкі Іван.

Рэвізійная камісія:

1) пас. Рак-Міхайлоўскі Сымон, 2) Самойла Ўладзімер 3) Акуньчык Фабіян⁵⁴¹, 4) Крук⁵⁴² Кузьма і 5) Астапчык⁵⁴³ Сяргей.

Апанаваўшы Таварыства, БСРГ магла ўплываць на ходу школьных спраў і праз адпаведную прапаганду павялічваць сваю папулярнасць у масах.

У выніку сустрэчы сябраў «Камітэту сувязі з замежжам» Г. Гарэцкага і Некрашэвіча з пасламі С. Рак-Міхайлоўскім і Б. Тарашкевічам, якая адбылася ў Варшаве паміж 20 і 26.VIII.1926 г., пасол Б. Тарашкевіч на паседжанні Управы Таварыства беларускай школы 9.IX.1926 г. у Вільні запрапанаваў стварыць пры Таварыстве 3 наступныя аддзелы: 1) выдавецкі, 2) агульнага школьніцтва, 3) пазашкольнай асьветы.

1) Выдавецкі аддзел павінен быў рыхтаваць і выдаваць падручнікі для бібліятэк. Кіраўніком гэтага аддзелу стаў Ігнат Дварчанін, які 30.VII.1926 г. вярнуўся ў Вільню і ўступіў у БСРГ.

⁵³⁸ Лукашэвіч Уладзімер (1875—?) — беларускі дзяяч, удзельнічаў у працы многіх нацыянальных арганізацый. Быў сакратаром Беларускага грамадзянскага сабранныя, сябрам БСРГ, сябрам Нагляднай рады (верасень 1925 — верасень 1926 гг.) і Управы ТБШ (зь верасня 1926 г.), сябрам Нагляднай рады Беларускага каапэратыўнага банку, сябрам Вільнабелкаму (1926).

⁵³⁹ Шавель Марыя — беларуская грамадзка-палітычная дзяячка, сябра БСРГ і Управы ТБШ (1926), супрацоўніца аддзелу пазашкольнай асьветы ТБШ. Была вольнай слухачкай у Віленскім універсітэце, брала ўдзел у дзейнасці Беларускага студэнцкага саюзу. Пазьней, у 1927 г., увайшла ў склад Беларускай сялянскай партыі, створанай Янкам Станкевічам у якасці альтэрнатывы Беларускаму сялянскаму саюзу.

⁵⁴⁰ Мятла Паўліна — жонка Пятра Мятлы, актыўная дзяячка Таварыства беларускай школы, у верасні 1926 г. была выбрана кандыдатам у сябры яе Галоўнай Управы. Уваходзіла ў склад Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту і Беларускага дабрачыннага таварыства ў Вільні.

⁵⁴¹ Так у тэксьце. Відавочна, маецца на ўвазе Фабіян Акінчыц.

⁵⁴² Крук Кузьма (1895(?)—1941) — беларускі дзяяч, сябра БСРГ, сакратар Рады саюзу каапэратываў Віленскай акругі. У 1927 г. быў выбраны пры падтрымцы былых грамадоўцаў дэпутатам Віленскай гарадзкой рады. Пасля перайшоў на больш памярکوўныя пазыцыі, у 1930 г. балятаваўся ў сойм ад Цэнтральнага саюзу беларускіх культурна-асьветных арганізацый і інстытуцыяў. Забіты немцамі ў вайну.

⁵⁴³ Астапчык Сяргей — беларускі настаўнік, сябра Управы ТБШ (1926).

ГІСТОРЫЯ

2) Аддзел агульнага школьніцтва меў за мэту адкрыцьцё прыватных пачатковых школаў, а таксама пэдагогічных курсаў для падрыхтоўкі настаўніцкага пэрсаналу. Кіраўніком гэтага аддзелу стаў пасол Браніслаў Тарашкевіч, яго намесьнікам — Мікалай Сіняўскі.

3) Аддзел пазашкольнай асьветы меў за задачу арганізацыю народных дамоў, бібліятэк, чытальняў, чытаньне дакладаў і лекцыяў. Кіраўніком гэтага аддзелу быў Іван Савіцкі, супрацоўнікамі ж — Мікалай Марцінчык, Язэп Шнаркевіч, Антон Трэпка і Марыя Шавель.

Рашэньне аб пашырэньні ТБШ шляхам стварэньня гэтых трох аддзелаў было хутка споўнена.

Выдавецкі аддзел, праз пасярэдніцтва Беларускага выдавецкага таварыства, у хуткім часе падрыхтаваў да друку падручнік «Беларуская хрэстаматыя»⁵⁴⁴.

Аддзел агульнага школьніцтва распачаў у беларускіх вёсках энэргічную прапаганду на карысьць заснаваньня беларускіх прыватных школаў, супраць польскага школьніцтва і дзвюхмоўных школаў.

Нарэшце, аддзел пазашкольнай асьветы 1.X.1926 г. вырашыў правесці цыкль лекцыяў ня толькі ў галіне беларусазнаўства, але і ў агульнаадукацыйным кірунку. Лекцыі абавязаліся прачытаць: 1) Дварчанін Ігнат, 2) Луцкевіч Антон, 3) Астроўскі Радаслаў (дырэктар Беларускай гімназіі), 4) Савіцкі Іван, выкладчык Беларускай гімназіі, 5) Станкевіч Янка, доктар філялёгіі і 6) Трэпка Антон, выкладчык Беларускай гімназіі.

Першыя даклады былі прачытаныя 13.X.1926 г., наступныя чыталіся кожную нядзелю.

Што датычыць рэлігійных спраў, то, як адзначалася вышэй, Грамада імкнулася выкарыстаць царкву ў сваіх мэтах. Прыхільнікі царквы выказваліся супраць аўтакефаліі праваслаўя ў Польшчы і імкнуліся да стварэньня г. зв. «Жывой царквы», інструмэнту бальшавікоў. У гэтай справе адкрыта дзейнічаў сэнатар Аляксандар Уласаў, а патаемна — поп (з 1921 г.) Аляксандар Коўш, камуніст. Ён быў адначасова адным з дырэктараў і скарбнікам Беларускага каапэратыўнага банку ў Вільні, дзякуючы чаму меў вырашальны ўплыў на падзел крэдытаў для паасобных беларускіх арганізацыяў. Коўш меў вельмі шырокія кантакты з праваслаўным сьвятарствам на правінцыі і, такім чынам, быў значнай для БСРГ асобай.

БСРГ не задаволілася кампаніяй апанаваньня беларускіх масаў. Разам з НПХ яна пачала ствараць рэвалюцыйныя камітэты і вайсковыя арганізацыі, такія, як «народную міліцыю» (стваралася НПХ на польскім грунце) і «Беларускую вайсковую арганізацыю» (стваралася БСРГ сярод беларусаў). Абедзьве арганізацыі былі аналягічныя Польскай вайскавай арганізацыі.

Разьвіцьцё БСРГ, паводзіны яе сябраў у дачыненні да ўладаў бясспекі, забойства некалькіх сябраў арганізацыі, якія падазраваліся ў супрацоўніцтве зь дзяржаўнай паліцыяй, распаўсюджваньне вестак пра паўстаньне, што мае выбухнуць, стварыла ва ўсходніх ваяводзтвах незразумелую сытуацыю, а сярод грамадства, якое прагнула спакою, выклікала прыўзняты настрой. Яму не змаглі перашкодзіць ані

⁵⁴⁴ Аўтарам «Беларускай хрэстаматыі» быў Ігнат Дварчанін.

польскія арганізацыі, ані бяссьільныя супраць росту Грамады іншыя беларускія арганізацыі. Ня могуць сваімі сіламі змагацца з БСРГ, 17 польскіх арганізацыяў у канцы кастрычніка 1926 г. падалі мэмарандум віленскаму ваяводзе, у якім закраналі пытаньне антыдзяржаўнай дзейнасьці НПХ і БСРГ і выказвалі надзею, што польскі ўрад пачне ліквідацыю згаданых арганізацыяў.

Пасьля травеньскіх падзеяў адбылося надзвычайнае паседжаньне Цэнтральнага камітэту БСРГ, на якім пасол Б. Тарашкевіч даваў справаздачу аб палітычнай сытуацыі. Да стварэньня ўраду прафэсара Бартэля БСРГ паставілася крыгтычна, аднак прызнала, што трэба падтрымаць левыя групы, якія атрымліваюць перамогу, і даць усяму грамадзству магчымасьць азнаёміцца са сваімі патрабаваньнямі.

Сход ухваліў наступныя рэзалюцыі:

Стоячы на груньце сялянска-работніцкага ўраду, Б. С.-Р. Грамада дамагаецца:

- 1) распушчэньня Сойму і Сэнату і новых выбараў пасьля поўнага ачышчэньня ўсяе адміністрацыі ад рэакцыйных элемэнтаў;
- 2) скасаваньня кары сьмерці, скасаваньня даразных судоў;
- 3) поўнай амністыі для ўсіх палітычных;
- 4) безадкладнага выданьня закону аб перадачы сялянству ўсяе зямлі бяз выкупу;
- 5) скасаваньня асадніцтва;
- 6) безадкладнага ўвядзеньня работніцкага кантролю над прамысловасьцю;
- 7) пералажэньня ўсяго цяжару падаткаў на багатыя клясы;
- 8) поўнае перамены курсу ў нацыянальнай палітыцы ў духу самаазначэньня Народу і запраўднае раўнапраўнасьці⁵⁴⁵.

Адносна маршала Пілсудзкага прадстаўнікі БСРГ прызналі, што маршал не апраўдаў надзеяў, ускладзеных на яго рабочымі і сялянамі, і што ў барацьбе за ажыцьцяўленьне сваіх ідэалаў трэба ісьці далей, чым ён рашыўся пайсьці.

У справе выбараў ужо адзначалася, што БСРГ увайшла ў шчыльны кантакт з Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ) і Сялянскай партыяй⁵⁴⁶ Брыля⁵⁴⁷. Праектаваўся падзел тэрыторыі Беларусі паміж партыямі ў час выбараў у сойм і сэнат такім чынам, што ў мясцовасьцях зь перавагай польскага насельніцтва агітацыю павінна была праводзіць выключна НПХ, а ў мясцовасьцях зь беларускім насельніцтвам — БСРГ.

⁵⁴⁵ Беларускі тэкст рэзалюцыі падаецца паводле: Становішча Беларускае Сялянска-Работніцкае Грамады // Беларуская справа. 1926. 19 траўня. № 9. С. 1. Рэзалюцыя была прынятая на паседжаньні Галоўнай Управы БСРГ 15 траўня 1926 г. У арыгінальным варыянце пункты 2 і 3 аб'яднаныя ў адзін.

⁵⁴⁶ Сялянская партыя (Stronnictwo Chłopskie) — партыя, якая ўтварылася ў 1925 г. у выніку аб'яднаньня некалькіх драбнейшых польскіх сялянскіх партыяў. Выступала, сярод іншага, за зямельную рэформу бяз выкупу, нацыяналізацыю прамысловасьці і г. д. Існавала да 1931 г., калі аб'ядналася з Польскай народнай партыяй «Вызваленьне» і Польскай народнай партыяй (ПСЛ) «Пяст» у адзіную Народную партыю (Stronnictwo Ludowe).

⁵⁴⁷ Брыль (Bryl) Ян (1885—1945) — польскі палітык, дзяяч ПСЛ «Пяст», у 1922—1927 гг. пасол сойму. У сьнежні 1923 г. узначаліў групу, якая выйшла з ПСЛ «Пяст», пратэстуючы супраць замаруджваньня зямельнай рэформы. У 1925 г. — адзін з заснавальнікаў і лідэраў Сялянскай партыі.

У сувязі з гэтым было прынятае наступнае рашэнне:

Беларуская сялянска-работніцкая грамада ахвотна згаджаецца ня толькі працаваць у шчыльным кантакце з гэтымі партыямі, але і стварыць разам з імі супольны фронт для рашучай барацьбы з ворагамі пралетарыяту, пры той, аднак, умове, што гэтыя польскія партыі раз і назаўсёды адмовяцца ад панавання над беларускімі сялянамі і рабочымі.

Перадвыбарчая прапаганда была заўважная ў дзейнасці БСРГ ужо ў пачатку 1926 г. Яна была скіраваная супраць ППС і «Вызвалення», якіх абвінавачвалі ў правадзеньні няшчырай адносна рабочых і сялянскіх масаў палітыкі, бо абяцаюць яны шмат, але нічога не выконваюць. У прапагандыцкіх прамовах паслы тлумачылі насельніцтву, што польская зямельная рэформа пазбаўляе беларускіх сялян права на зямлю, што дзякуючы польскай фінансавай палітыцы ўзьнікла цяжкая сытуацыя ў гаспадарцы, якая выклікала крах беларускай вёскі, што падаткі празмерна цяжкія для беларускага насельніцтва. Акрамя таго, паслы паказвалі нядолю беларуса, якога выкарыстоўваюць адміністрацыйныя ўлады і г. д. Грамада спадзявалася правесці ў сойм і сэнат 8—16 паслоў і сэнатараў.

Характэрнай праявай імкнення да апанавання ўсяго беларускага грамадства і жадання ўкаранення сваёй ідэалёгіі ў шырокія масы служыць факт арганізацыі «вучнёўскага гуртка» пры Віленскай беларускай гімназіі.

Галоўнай уладай гэтага гуртка зьяўляецца т. зв. «вучнёўская рада», якая складаецца са старшыні, скарбніка, сакратара і двух сябраў і выбіраецца на адзін год. Задачы гэтага гуртка — наступныя:

1) Культурна-асветніцкая дзейнасць: для яе правадзеньня гурток мае сваю бібліятэку, арганізуе даклады, вечарыны, ставіць беларускія спектаклі, сьпявае беларускія песні і г. д. Гурток імкнецца адчыняць народныя дамы і чытальні па вёсках.

2) Эканамічная дзейнасць. З гэтай мэтай гурток заснаваў свой каапэратыў, у якім ёсць канцылярскія прылады і іншыя рэчы, патрэбныя для моладзі, што навучаецца. Гурток меў сваю ашчадную касу. Грошы, што ў яе ўкладаліся, перахоўваліся ў Беларускай каапэратыўным банку. У гэтым гуртку да 75 % сябраў былі сябрамі БСРГ.

Падчас сьвяточных вакацыяў сябры гэтага гуртка вялі на вёсцы дзейнасць у адпаведнасці з дырэктывамі БСРГ. Яны арганізавалі бібліятэкі, чытальні і г. д., закладалі «гурткі» беларускай моладзі, г. зн. «ячэйкі» Беларускага камуністычнага саюзу моладзі. Сам «вучнёўскі гурток» быў ня чым іншым, як самастойнай «ячэйкай» камсамолу, падпарадкаванай дырэктывам БСРГ, якія выдаваліся дырэктарам Р. Астроўскім і некаторымі настаўнікамі⁵⁴⁸.

⁵⁴⁸ Пасля ажыццяўлення польскімі ўладамі рэпрэсію супраць БСРГ у 1927 г. палітыка Радаслава Астроўскага ў дачыненні да радыкальнай палітычнай дзейнасці вучняў кардынальна змянілася: ад актыўнай падтрымкі дзеянняў вучняў ён перайшоў да жорсткіх рэпрэсіяў адносна іх. Такая «эвалюцыя» палітычнай плятформы дырэктара Віленскай беларускай гімназіі выклікала абурэнне большасці іншых беларускіх нацыянальных дзеячоў.

На працягу 1926 г., як ужо адзначалася, БСРГ разгарнула актыўную прапаганду з мэтай дасягнення амністыі для палітычных вязняў. Гэтая кампанія праяўлялася ў прыняцці адпаведных рэзалюцыяў на шматлікіх мітынгах, арганізаваных пасламі Грамады, і на зьездах сябраў Грамады, а таксама ў рашэнні стварыць «Міжпартыйны камітэт барацьбы за амністыю». Гэтае рашэнне было прынятае на міжпартыйных сходах 26.VII.1926 г. у Пінску, 4.VIII.1926 г. у Вільні.

У паседжанні ў Пінску ўзялі ўдзел прадстаўнікі БСРГ, НПХ, левага крыла габрэйскай сацыял-дэмакратычнай партыі «Паалей-Сіён»⁵⁴⁹ і камуністаў. Сярод іх былі паслы Браніслаў Тарашкевіч і Павал Валашын, а таксама Бон, Фідэркевіч і Ваявудзкі. У паседжанні не ўзялі ўдзелу прадстаўнікі ППС, Бунду і правай часткі «Паалей-Сіён», што было прычынай вынясення наступнага рашэння:

Міжпартыйная нарада сьведчыць:

1) ППС, «Бунд» і правыя «паалей-сіянiсты» не прыслалі сваіх прадстаўнікоў, што зьяўляецца ня чым іншым, як спробай разьбіцьця агульнага фронту.

2) ППС, «Бунд» і правыя «паалей-сіянiсты» сваёй палітыкай і тактыкай адсоўваюць масы ад сапраўднай барацьбы за амністыю.

Акрамя гэтага, на сходзе было вырашана стварыць арганізацыю, якая кіравала б усёй кампаніяй за амністыю палітычных вязняў.

На сходзе ў Вільні 4.VIII.1926 г. удзельнічалі прадстаўнікі БСРГ, НПХ і левыя віленскіх прафсаюзаў. Дэлегатамі былі паслы: Браніслаў Тарашкевіч і Юры Сабалеўскі, Балін і Ваявудзкі, а таксама Буйко⁵⁵⁰, Годвуд⁵⁵¹, Іван Савіцкі і Міхал Заморын⁵⁵².

Сход ухваліў стварэнне «Міжпартыйнага камітэту барацьбы за амністыю», а таксама пастанавіў зьвярнуцца да ўсіх рабочых і сялянскіх партыяў з прапановай прыслаць у камітэт сваіх прадстаўнікоў. Галоўнай задачай камітэту павінна была стаць цэнтралізацыя ўсёй дзейнасці ў справе барацьбы за амністыю.

⁵⁴⁹ «Паалей-Сіён» (поўная назва — Габрэйская сацыял-дэмакратычная рабочая партыя «Паалей-Сіён» («Рабочыя Сіёну»)) — габрэйская палітычная партыя, утвораная ў 1905 г. Галоўнай мэтай бачыла стварэнне ў Палестыне незалежнай габрэйскай дзяржавы, пабудаванай на сацыялістычных асновах. У 1920 г. расквалася на левую (вельмі блізкую да камуністаў) і правую частку.

⁵⁵⁰ Буйко — адзін зь лідэраў прафсаюзнага руху на Віленшчыне, старшыня мясцовага прафсаюзу сельскагаспадарчых рабочых.

⁵⁵¹ Годвуд (Godwod) Юзэф (1887—1931) — інжынер-электрык, адзін зь лідэраў прафсаюзнага руху на Віленшчыне. Сябра Віленскага камітэту ППС. У 1920—1922 гг. начальнік Аддзелу поштаў і тэлеграфу ў Кіроўнай камісіі Сярэдняй Літвы. Пасол Віленскага сойму. Пасля быў старшынём Цэнтральнага бюро прафсаюзных саюзаў гораду Вільні.

⁵⁵² Заморын Міхал — беларускі педагог, выпускнік Нясьвіскай настаўніцкай сямінарыі. Выкладаў гісторыю і гісторыю літаратуры і лацінскую мову ў Нясьвіскай беларускай гімназіі, пасля яе закрыцця настаўнік беларускай і расейскай моваў, географіі, гімнастыкі ў Віленскай беларускай гімназіі. Ва ўспамінах вучняў запамятаўся як «тып царскага афіцэра» ды найбольш «рускі» сярод настаўнікаў. У 1927 г., пасля арышту лідэраў Грамады, кароткачасова ўваходзіў у дырэкцыю Беларускага кааператываўнага банку. Выхаў у Радашкавічы, адкуль у 30-я гг. уцёк у СССР, дзе быў арыштаваны і расстраляны.

ГІСТОРЫЯ

З таго, што было сказана, бачна, што БСРГ пераняла ўсю дзейнасць, якую раней праводзіў Вільнацбелкам. Дзякуючы гэтаму ВБНКом мог прыступіць да выканання выключна ролі галаўной беларускай арганізацыі. Гэтая роля была яму вызначаная канфэрэнцыяй беларускіх групаў і арганізацыяў у 1923 г.

БСРГ мела ў сваім распараджэнні каля 60 000 сябраў і падавала ў беларускай прэсе дакладныя звесткі, датычныя тэмпаў развіцця яе ўплываў. Улады першачаткова гэтаму развіццю не перашкаджалі. Толькі складзены віленскаму ваяводзе мэмарандум 17 польскіх арганізацыяў з патрабаваннем ліквідацыі Грамады як дэструкцыйнага фактару быў для Цэнтральнага камітэту перасцярогай, што ранейшая беспакаранасць можа скончыцца.

Зь іншага боку, адміністрацыйныя ўлады, атрымаўшы бясспрэчныя доказы вельмі шчыльнага супрацоўніцтва БСРГ і КПЗБ, пачалі як перашкаджаць далейшаму развіццю арганізацыі, так і ўскладняць мітынговую кампанію беларускіх паслоў. Гэта, вядома, яе не спыніла, але прывяло да таго, што з адкрытай гэтая дзейнасць стала патаемнай, таму падпадала пад ліквідацыю паліцыяй. Так пачалося сапраўднае змаганне паміж БСРГ і ўладамі. Грамада, бачачы, што яе дзейнасць робіцца патаемнай і выклікае прыцягненне вінаватых да крымінальнай адказнасці, што змяняла аўтарытэт партыі сярод уласных сябраў, памяняла тактыку. Спачатку Цэнтральны камітэт прапанаваў, каб нелегальныя сходы на тэрыторыі кожнай адміністрацыйнай адзінкі адбываліся адначасова. У такім выпадку паліцыя не магла закрыць іх усе адразу.

Аднак далей дзеля змякчэння канфлікту і замаскавання сваіх сапраўдных намераў і настрояў [ЦК БСРГ] парэкамэндаваў сваім «гурткам» і «мясцовым камітэтам», каб яны захоўвалі вонкавую ляльчанасць адносна ўладаў. Аднак адначасова «на ўсялякі выпадак» была ўведзеная падвойнасць уладаў Грамады. Яны былі падзеленыя на адкрытыя і патаемныя. Адкрытае кіраўніцтва прадстаўлялі асобы другога парадку, арышт якіх не прынес бы арганізацыі вялікай шкоды. Патаемнае кіраўніцтва, якое зь меркаванняў бяспекі выбіралася ў падвойным складзе, складалі найбольш важныя для арганізацыі людзі, сябры ЦК КПЗБ.

Незалежна ад згаданых захадаў пачалося ачышчэнне арганізацыі ад няпэўных альбо папросту шкодных элементаў, якія прыйшлі ў арганізацыю для правакацыі ці дэструкцыйнай дзейнасці. Такія асобы выключаліся рашэннем гуртка, якое прымалася большасцю галасоў і зацвярджалася Цэнтральным камітэтам.

Адначасова з прыстасаваннем да змененых умоваў працы Грамада пачала абдумваць спосабы сваёй далейшай дзейнасці ў выпадку ліквідацыі, добра ведаючы пра няўхільнасць апошняй.

Перш за ўсё зноў пачалася праца дзеля энэргічнага стварэння як мага большай колькасці гурткоў з мэтай ахопу будучай канспірацыйнай работай як мага большай тэрыторыі. Дзякуючы гэтаму ў лістападзе і снежні 1926 г. рост арганізацыі, як сведчаць ніжэйпададзеныя звесткі, ізноў пайшоў вельмі хутка.

Гэтыя звесткі трэба параўнаць са станам на 01.XI.1926 г.

Віленскае ваяводзтва на 01.I.1927 г. мела 400 гурткоў.

Наваградзкае ваяводзтва на 01.I.1927 г. мела 520 гурткоў.

Вайсковыя ўлады мелі дакладную інфармацыю пра 1177 гурткоў. На самай справе іх было прыкладна 1500, а сябраў — каля 100 000, зь якіх 69 000 мелі сяброўскія

білеты і плацілі складкі.

Тут трэба адзначыць, што ў імкненні здабыць уплыў на тых, хто супраціўляўся Грамадзе, выкарыстоўваліся розныя мэады. Ужываліся правакацыі і тэрор. Дзякуючы правакацыі на асобаў, варажых Грамадзе, несправядліва ўскладаліся падазрэнні ў антыдзяржаўнай дзейнасці. З-за гэтага яны падпадалі пад рэпрэсіі адміністрацыйных уладаў, а ўзьніклую з гэтай прычыны незадаволенасць выкарыстоўвала Грамада, уцягваючы ў свае шэрагі тых, хто дагэтуль уступаць у яе не хацеў. Тэрор заключаўся ў тым, што ў тых, хто ставіўся да Грамады непрыхільна, знішчалася маёмасць, а ім самім пагражалі збыццём або сьмерцю.

Зь іншага боку, улады спрабавалі стрымліваць рост «гурткоў» шляхам розных перашкодаў, якія ствараліся сябрам Грамады: адміністрацыйных пакараньняў, якія прымяняліся ў выпадках парушэння законаў, арыштаў і г. д.

Разам з пашырэннем сфэры сваіх уплываў Галоўны камітэт пачаў абдумваць новыя формы існавання арганізацыі ў выпадку яе ліквідацыі. Вырашана было выкарыстаць дзеля гэтага Таварыства беларускай школы і каапэрацыю.

Абмеркаваньню будучых арганізацыйных формаў было прысьвечана паседжаньне прэзыдыюму Галоўнага камітэту БСРГ у пачатку лістапада 1926 г. Паседжаньне вырашыла неадкладна прыступіць да пашырэння і ўзмацнення арганізацыі Таварыства беларускай школы (ТБШ), у першую чаргу праз стварэньне як мага гусьцейшай сеткі гурткоў ТБШ, а таксама праз уключэньне ў іх склад найбольш дзейных і энэргічных сябраў Грамады. Дзякуючы гэтаму апанаваныя Грамадою гурткі ТБШ працавалі адпаведна з інструкцыямі БСРГ.

У выкананьне згаданых пастановаў, прынятых сходам ЦК БСРГ 11—13.XI.1926 г., было пачата энэргічнае стварэньне гурткоў ТБШ і ўвядзеньне ў іх сябраў Грамады. Узьнікла шмат новых «хатаў-чыгальняў», бібліятэк, «народных дамоў» і г. д., у склад ТБШ былі ўцягнутыя многія з тых людзей, якія ў БСРГ уступаць не хацелі.

ТБШ вяло сярод беларускіх сялян кампанію на карысьць складаньня дэкларацыяў з патрабаваньнямі адкрыцьця беларускіх школаў, стварыла «Саюз беларускіх настаўнікаў», ашчадныя касы настаўнікаў і адміністрацыі Беларускай гімназіі ў Вільні і г. д. Дзякуючы гэтай кампаніі ТБШ прыстасоўвалася да працы, якую павінна была праводзіць пасля меркаванай ліквідацыі БСРГ.

Другой формай, пад якой павінна была закансьпіравацца дзейнасць Грамады, была каапэрацыя. З гэтай мэтай Галоўны камітэт у кастрычніку 1926 г. параіў сябрам БСРГ падтрымліваць наяўныя каапэратывы і паступова іх падпарадкоўваць. Такім чынам, Грамада паступова ахапіла сваім уплывам увесь каапэратывуны рух, які хутка разьвіваўся. Гэтая кампанія дала станоўчыя для Грамады вынікі, што стала зразумелым на зьездзе 23.XII.1926 г. У ім узялі ўдзел 24 асобы, сярод якіх Жарноўскі*, дырэктар Цэнтральнага варшаўскага саюзу каапэратываў, Радаслаў Астроўскі, дырэктар Беларускай гімназіі ў Вільні, Кузьма Крук і іншыя. Выбары Рады Віленскай акругі саюзу каапэратываў далі з 6 сябраў 4 месцы беларусам.

Склад Рады быў наступны:

- 1) Ясенскі* Генрык — старшыня,
- 2) Крук Кузьма — сакратар (БСРГ),
- 3) Астроўскі Радаслаў (БСРГ),
- 4) Гінтаўт-Гевалтоўскі*,

ГІСТОРЫЯ

- 5) Малько* Іван (БСРГ),
- 6) Карабельнік* Нічышар (БСРГ).

Беларуская большасць адразу пачала дзейнічаць, правёўшы ўжо на першым сваім паседжаньні 27.XII.1926 г. цэлы шэраг прапаноў.

У кампаніі Грамады важную ролю іграў таксама Беларускі каапэратыўны банк у Вільні з аддзеламі ў Глыбокім і Пінску. Найбольш актыўную ролю адыгрывалі ў ім Радаслаў Астроўскі, поп Аляксандар Коўш і пасол Сымон Рак-Міхайлоўскі. Яны выдзялялі дапамогі, давалі беспрацэнтныя, а часам і беззваротныя, крэдыты. Крэдыты даваліся перш за ўсё давераным асобам БСРГ, сябрам прэзыдыюмаў гурткоў і мясцовых камітэтаў, Таварыству беларускай школы і прызначаліся на адкрываньне народных дамоў, бібліятэк, хатаў-чытальняў, каапэратываў і г. д. Праз пасярэдніцтва гэтага банку адбывалася субсыдыяваньне прэсы БСРГ з грошай, выдзеленых Камітэтам. Банк даваў сродкі, неабходныя Грамадзе для правядзеньня антыдзяржаўнай кампаніі.

Гаворачы пра дзейнасьць БСРГ напярэдадні яе ліквідацыі, якая адбылася ў апошнім квартале 1926 г., трэба яшчэ згадаць спрошчаныя правілы пераходу мяжы, якія Грамада атрымала ад уладаў Савецкай Беларусі для тых сваіх сябраў, якія, скампрамэтаваныя ў Польшчы, павінны былі шукаць прытулку па-за яе межамі. Дзеля таго, каб перайсьці «зялёную мяжу»⁵⁵³, хапала пасьведчаньня сябра БСРГ ці НПХ. Перайшоўшы незаўважанымі праз польскія пасты, уцекачы павінны былі зьвяртацца да «погранотрядов», якія адсылалі іх у ГПУ ў Менску. Частку ўцекачоў у прызыўным узросьце адпраўлялі ў войска, частку — на агітацыйныя курсы, а рэшту рассылалі па ўсёй тэрыторыі СССР⁵⁵⁴.

Як вядома, адміністрацыйныя ўлады, атрымаўшы дастатковую колькасць зьвестак, якія кампрамэтавалі БСРГ і НПХ, пачалі іх ліквідацыю. Гэтым справам прысьвечаны разьдзел XLI.

Другой арганізацыяй, якая ўваходзіла ў склад Рабоча-сялянскага блёку, быў Беларускі нацыянальны камітэт у Варшаве. Гэты камітэт узьнік яшчэ да 1925 г., аднак для камуністычнай працы быў здабыты толькі 15.VII.1925 г. Менавіта ў гэты дзень адбыліся выбары новай Управы. Дзякуючы таму, што большасць сябраў варшаўскага БНК яшчэ раней трапіла пад уплыў Сялянска-рабочага блёку, пры галасаваньні 16 галасамі з 18 была выбраная новая Управа ў наступным складзе:

Старшыня А. Більдзюкевіч⁵⁵⁵ (сакратар Беларускага пасольскага клюбу, сябра

⁵⁵³ Выразам «зялёная мяжа» на прафэсійным жаргоне кантрабандыстаў абазначаліся палі і лясы ўздоўж дзяржаўнай мяжы, празь якія ажыццяўлялася незаконная перапраўка тавару.

⁵⁵⁴ У тым ліку многія зь перайшоўшых польска-савецкую мяжу, асабліва ў больш позьнія часы, траплялі ў савецкія канцэнтрацыйныя лягеры.

⁵⁵⁵ Більдзюкевіч Адам (1895 (ці 1896) — ?) — беларускі культурна-асьветны і палітычны дзяяч, эканаміст. З 1925 г. старшыня Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве і сакратар Беларускага пасольскага клюбу, у 1926 г. віцэ-старшыня ЦК Беларускага сялянскага саюзу і старшыня Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры. Уваходзіў у кіраўніцтва Беларускага каапэратыўна-земляробча-прамысловага банку, аўтар ягонага статуту. Балятаваўся ў сойм у 1928 г., пасля выбараў адышоў ад палітыкі і далучыўся да палінафільскіх арганізацыяў. Займаўся прадрывальніцтвам у Радашкавічах, у 1944 г. выехаў у Польшчу.

БСРГ)⁵⁵⁶,

Першы намеснік старшыні: Пачобка⁵⁵⁷ (прэсавы супрацоўнік Варшаўскага БНК),
Другі намеснік старшыні Я. Гапановіч⁵⁵⁸ (агент Віленскага БНК, дэлегаваны ў
Варшаўскі БНК),

Скарбнік М. Грагар’евіч⁵⁵⁹,

Сакратар Гальяш Ляўковіч (былы эсэр, камуніст⁵⁶⁰, сакратар Амэрыканскага
камітэту⁵⁶¹),

Сябра камітэту Васіль Бярэзін⁵⁶² (палянафіл).

У Рэвізійную камісію Варшаўскага БНК увайшлі: сэн. Уласаў, інж. Рамуальд Зян-
кевіч⁵⁶³ і Вера Мультан⁵⁶⁴, якія падтрымліваюць ідэалёгію Беларускага пасольскага
клубу.

Пра Віленскі Беларускі нацыянальны камітэт (ВБНКам) мы раскажам больш
шырока ў разьдзеле XXXVI.

Чацьвертай арганізацыяй, якая ўваходзіла ў склад Рабоча-сялянскага блёку, быў

⁵⁵⁶ Адам Більдзюкевіч у Беларускую сялянска-работніцкую грамаду ніколі не ўваходзіў, зьяўляючыся ад-
ным зь лідэраў Беларускага сялянскага саюзу.

⁵⁵⁷ Пачобка Янка (1890—1977) — беларускі грамадзкі і культурна-рэлігійны дзяяч. Перад Першай усясь-
ветнай вайной служыў чыноўнікам у дэпартаманце земляробства Віленскай губэрні. З 1913 г. друкаваўся
ў «Нашай Ніве». У 1925 г. рэдагаваў і выдаваў у Варшаве рэлігійны двухтыднёвік «Праваслаўны бела-
рус», а з чэрвеня 1925 г. — штотыднёвік-дадатак, у якім публікаваліся царкоўныя казаньні на беларускай
мове. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве. У 1920-я гг. выдаў у Вільні шэраг кнігаў па
сельскагаспадарчай тэматыцы. У 1939—1958 гг. працаваў аграномам на Глыбоччыне.

⁵⁵⁸ Гапановіч Язэп (1883—1961) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч і прадпрымальнік. Адзін зь вяду-
чых беларускіх нацыянальных дзеячоў у Варшаве, куды выехаў яшчэ перад Першай усясьветнай вайной.
У 1912 г. быў сябрам Беларускага гуртка ў Варшаве. У пачатку 1920-х гг. арганізоўваў беларускую каапа-
рацыю на Віленшчыне. Пасьля вярнуўся ў Варшаву, браў удзел у працы мясцовага Беларускага нацыяналь-
нага камітэту, спачатку ў якасьці віцэ-старшыні, пасьля скарбніка. Быў уласнікам цагельні. У 1937—
1939 гг. заснавальнік і старшыня Асьветнага таварыства беларусаў у Варшаве. Падчас Другой усясьвет-
най вайны дзяяч Беларускага камітэту ў Варшаве. Пасьля 1956 г. удзельнічаў у працы Варшаўскага ад-
дзелу Беларускага грамадзка-культурнага таварыства, хоць ня быў яго сябрам.

⁵⁵⁹ У гэтым — няправільнае напісаньне прозьвішча. Тут маецца на ўвазе Грыгаровіч Мікалай — у 1919—
1920 гг. удзельнік вайсковых фармаваньняў пад камандаваньнем С. Булак-Балаховіча, у 1923 г. — прад-
стаўнік беларусаў падчас прыёму, зладжанага ў гонар прыехаўшага ў Варшаву францускага маршала
Фоша. Сябра Беларускага нацыянальнага камітэту ў Варшаве. З 1927 г. вучыўся ў Вышэйшай школе
гандлю і прамысловасьці ў Нансі (Францыя). Далейшы лёс невядомы.

⁵⁶⁰ Ня высветлена ніякіх дадатковых сьведчаньняў, што Гальяш Ляўковіч (Леўчык) калі-небудзь тым ці
іншым супрацоўнічаў з камуністычнай партыяй ці партыяй беларускіх эсэраў, ня кажучы ўжо пра фар-
мальнае сяброўства ў гэтых арганізацыях.

⁵⁶¹ Маецца на ўвазе Амэрыканскі камітэт мэтадыстаў у Польшчы.

⁵⁶² Так у арыгінале. Сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Берзін.

⁵⁶³ Так у арыгінале. Сапраўднае прозьвішча гэтага дзеяча — Зямкевіч.

⁵⁶⁴ Мультан (Мільтан) Вера — беларуская дзяячка, настаўніца з Саколка. У 1922 г. жыла ў Горадні, менавіта
ў яе пакоі ў мясцовым Барыса-Глебскім манастыры, паводле зьвестак польскай дэфэнзывы, 1 сакавіка
1922 г. адбылося арганізацыйнае паседжаньне Гарадзэнскага камітэту Беларускага таварыства дапамогі
ахвярам вайны.

Ковенскі Беларускі нацыянальны камітэт, т. зв. «Коўнацбелкам».

Зь вясны 1925 г. беларуска-літоўскія ўзаемаадносіны пасля амаль двухгадовага перапынку пачалі ажыўляцца. Для падтрымкі сваіх выступленьняў у барацьбе за Вільню літоўцы ізноў пачалі шукаць саюзнікаў сярод беларусаў. 27.VII.1925 г. у Коўне адбылася канфэрэнцыя, у якой пад кіраўніцтвам Цьвікевіча ўзялі ўдзел каля 30 беларускіх дзеячоў, а таксама прадстаўнік літоўскага Міністэрства ўнутраных спраў Пурьшкіс. Мэтай канфэрэнцыі было правядзеньне перамоваў зь літоўскім урадам.

У выніку нарадаў было вырашана:

1. Выбраць «Беларускі нацыянальны камітэт», які ўсталяваў бы шчыльны кантакт з прадстаўнікамі замежных беларускіх арганізацыяў у справах сучаснай палітыкі, а таксама абмеркаваў бы справу скліканьня 2-й беларускай палітычнай канфэрэнцыі (яна апісвалася ў разьдзеле XXXIV).

2. Парэкамэндаваць камітэту выслаць прывітальную тэлеграму да старшыні «Літоўскага таварыства вызваленьня Вільні»⁵⁶⁵ Біржынскага⁵⁶⁶, да беларускай калёніі ў Латвіі, да Беларускага пасольскага клюбу ў Варшаве.

Акрамя таго, у прынятых пастановах было выказана задавальненьне, што літоўскае грамадства імкнецца да ўсталяваньня зь беларусамі прязных адносінаў, а таксама прапанаваны прыныш роўнага трактаваньня літоўскіх і беларускіх інтарэсаў. Адначасова, аднак, было адзначана, што зарана казаць пра пачатак актыўнага беларуска-літоўскага супрацоўніцтва, бо літоўская палітыка адносна беларусаў, якая была падставай для разрыву адносінаў, не зьмянілася.

На гэтай самай канфэрэнцыі былі праведзеныя выбары прэзыдыюму, якія далі наступны вынік:

інж. Галавінскі — старшыня «Коўнацбелкаму»,
былы пасол Якавюк — віцэ-старшыня,
Цьвікевіч — віцэ-старшыня,
Гузьней⁵⁶⁷ — сакратар.

Літоўска-беларускае пагадненьне прайшло без удзелу беларускіх незалежнікаў. Інж. Галавінскі быў камуністам, Гузьней — расейцам⁵⁶⁸, «беларускасьць» Якавюка аспрэчвалася. Гэтая тэндэнцыя зьвярнула ўвагу беларусаў, якія засьведчылі, што беларуска-літоўская акцыя не атрымае згоды ўсіх беларусаў, калі ў яе ня будзе ўключаны В. Ластоўскі. Незалежніцкія групы абвінавачвалі літоўскі ўрад у няшчырасьці дзеяньняў і ў барацьбе зь незалежніцкімі памкненьнямі беларусаў.

⁵⁶⁵ Маецца на ўвазе «Саюз вызваленьня Вільні», заснаваны ў Літве ў 1925 г. Асноўнай задачай гэтага Саюзу было распаўсюджваньне ў грамадстве ідэі аб неабходнасьці вяртаньня Вільні Літве.

⁵⁶⁶ Маецца на ўвазе Міколас Біржышка, які быў старшынём Саюзу вызваленьня Вільні ў 1925—1935 гг.

⁵⁶⁷ Гузьней Якуб (1892—?) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч. Пасьля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. актыўна далучаецца да беларускага вайсковага руху. Дэлегат зьезду беларусаў-вайскоўцаў Паўночнага фронту ў Віцебску і I Усебеларускага зьезду ў Менску, сябра Цэнтральнай Беларускай вайсковай рады. Падчас польска-савецкай вайны рэзэрвовы афіцэр Беларускай вайсковай камісіі. Удзельнік Слуцкага паўстаньня, камандаваў ротай у 1-й брыгадзе войскаў БНР. Пасьля ліквідацыі Слуцкага збройнага чыну жыў у Заходняй Беларусі, пасля перабраўся ў Літву. Далейшы лёс невядомы.

⁵⁶⁸ Цяжка сказаць, на чым грунтуюць аўтары працы сьцьверджаньне пра «расейскасьць» Я. Гузьнея, які быў нараджэнцам вёскі Гольчыцы Слуцкага павету.

Пачатак беларуска-літоўскай акцыі знайшоў падтрымку ўраду Савецкай Беларусі. ЦВК БКП 1.VIII.1925 г. прыняў, сярод іншых, наступныя пастановы:

1) Неадкладна аказаць грашовую дапамогу Ковенскаму Беларускаму нацыянальнаму камітэту (КБНК).

2) Выслаць у Коўна адмысловага дэлегата для ўсталявання шчыльнага кантакту.

3) Забяспечыць Ковенскі Беларуска нацыянальны камітэт неабходнай колькасцю камуністычнай літаратуры.

«Коўнацбелкам» увайшоў у Сялянска-рабочы блёк і пачаў антыпольскую кампанію, застаючыся ў кантакце з бальшавікамі і немцамі. Узьніклі «Інфармацыйны адзел» пад кіраўніцтвам Гузьнея, «Вайсковая камісія», якая складалася з 3 шаўлісаў⁵⁶⁹ і трох беларусаў: Гузьнея, Якавіюка і Козіча. «Коўнацбелкам» усталяваў кантакт з «Камітэтам вызвалення Вільні».

Немцы зацікавіліся КБНК і прыслалі Беларускай вайскавай камісіі ручную і аўтаматычную зброю, а таксама амуніцыю. Дывэрсійныя беларускія атрады атрымалі 30 нямецкіх інструктараў і г. д. Беларусы ўзамен за гэтую нямецкую дапамогу павінны былі выканаць наступныя пажаданні нямецкага Генэральнага штабу:

1) Беларускія дывэрсійныя атрады павінны былі неадкладна злучыцца з атрадамі шаўлісаў.

2) Беларускія дывэрсійныя атрады павінны неадкладна злучыцца з атрадамі «савдыв», якія знаходзіліся на тэрыторыі Савецкай Беларусі і дзейнічалі супраць Польшчы.

3) Плян будучай кампаніі будзе прадстаўлены нямецкаму Генэральнаму штабу.

4) У выпадку нямецка-польскага канфлікту беларускія дывэрсійныя атрады падпарадкоўваюцца нямецкаму Генэральнаму штабу.

Дзякуючы дапамозе немцаў і бальшавікоў былі ўтвораныя шэраг дывэрсійных атрадаў. Агульная колькасць гэтых бандаў, сфармаваных «Коўнацбелкамам», у снежні 1926 г. не перавышала 2000 чалавек.

Раздел XXXVI

Віленскі Беларуска нацыянальны камітэт (Вільнацбелкам, ВБНКам)

Віленскі Беларуска нацыянальны камітэт, галоўная беларуская арганізацыя, усё больш трапляў пад камуністычныя ўплывы, і, нарэшце, поўнасьцю ім падпарадкаваўся. У выніку гэтага ён пачаў выконваць функцыі нібыта «*Совета Народных Комиссаров Западной Беларуси*» (*Совнарком Запбел*), залежнага ад ураду Савецкай Беларусі. Гэты ўрад быў выканаўчым органам Камуністычнай партыі Беларусі, якая, у сваю чаргу, залежала ад Расейскай камуністычнай партыі, кіроўнай у СССР.

⁵⁶⁹ Шаўлісы — сябры літоўскай ваенізаванай арганізацыі Шаўлю саюнга (Šaulių Sąjunga) — Саюз стралкоў, якая дзейнічала ў Літве на працягу 1919—1940 гг.

ГІСТОРЫЯ

Праца ВБНКама была падвоеная: легальная і нелегальная. Да легальнай адносіліся стварэнне беларускага агульнага і сярэдняга школьніцтва, а таксама арганізацыя беларускага сялянства праз пасярэдніцтва мясцовых «сельскагаспадарчых гурткоў». Паасобныя «сельскагаспадарчыя гурткі» аб'ядноўваліся ў «акруговыя саюзы сельскагаспадарчых гурткоў», якія, у сваю чаргу, стваралі «ваяводзкія саюзы сельскагаспадарчых гурткоў».

Арганізацыя сялянства з напружаннем усіх наяўных сілаў была, сярод іншага, прадметам абмеркавання на паседжанні Вільнацбелкаму 8.IV.1925 г. На гэтым паседжанні, апрача прэзідыюму камітэту, бралі ўдзел паслы Рак-Міхайлоўскі Сымон, Мятла Пятро, кс. Станкевіч Адам і Тарашкевіч Браніслаў. Вырашана было да працы па арганізацыі сялянства прыцягнуць больш за 600 беларускіх настаўнікаў.

Нелегальная праца Вільнацбелкаму, прыкрытая легальнай, праводзілася паводле інструкцыяў, прысланых зь Менску. Яна мела за мэту барацьбу зь існым дзяржаўным ладам, імкнулася да адарвання ад Польшчы беларускіх ваяводзтваў для злучэння іх з Савецкай Беларуссю. Дзякуючы гэтай працы Вільнацбелкам увайшоў у супярэчнасць з польскім крымінальным правам.

Апрача працы паводле дырэктываў іншай дзяржавы, пра супрацоўніцтва Вільнацбелкаму з бальшавікамі сьведчыць цэлы шэраг наступных фактаў.

Антон Луцкевіч кожны месяц атрымліваў зь Менску сродкі згодна з падаваным каштарысам выдаткаў, за якія павінен быў рабіць бальшавікам нейкія паслугі.

Бальшавікі падтрымлівалі таксама і беларускую прэсу. Рэдактар «Іскры»⁵⁷⁰ — друкаванага органу Вільнацбелкаму — Германовіч⁵⁷¹ Міхал быў аб'язным інструктарам «камуністычных ячэек».

Аб фінансаванні ВБНКама бальшавікамі ведалі розныя беларускія дзеячы. Доктар Паўлюкевіч, старшыня Беларускай часовай рады, у № 18 «Грамадзкага голасу»⁵⁷² адкрыта заявіў, што А. Луцкевіч бярэ ад бальшавікоў грошы⁵⁷³.

Вільнацбелкам і падпарадкаваным яму арганізацыі мелі наступныя сэкцыі, мэты працы якіх капіявалі савецкія.

Падзел на сэкцыі і аддзелы прадстаўляўся так:

- 1) Агульнапалітычная сэкцыя мела:
 - а) агітацыйны аддзел,
 - б) дывэрсійна-паўстанцкі аддзел,
 - в) аддзел выведкі.

⁵⁷⁰ «Іскра» — беларуская газета, выдавалася з чэрвеня 1925 г. у Вільні пад рэдакцыяй Міхала Германовіча.

Фактычна зьяўлялася друкаваным органам Беларускага пасольскага клубу.

⁵⁷¹ Германовіч Міхал — рэдактар беларускай газеты «Іскра». Паводле паведамленняў прэсы, 23 чэрвеня 1925 г. быў арыштаваны польскай паліцыяй «у сувязі зь ліквідацыяй дывэрсійных бандаў».

⁵⁷² «Грамадзкі голас» — беларуская газета, друкаваны орган Часовай беларускай рады. Выходзіла з 22 чэрвеня 1924 г. да 28 студзеня 1926 г. пад рэдакцыяй Язэпа Салаўя.

⁵⁷³ Маецца на ўвазе вялікі артыкул Арсена Паўлюкевіча «Прэсоеае хуліганства» ў нумары «Грамадзкага голасу» за 19 красавіка 1925 году. У ім, крытыкуючы А. Луцкевіча, аўтар, сярод іншага, напісаў: «Мне зусім зразумела цяжкае палажэнне Луцкевіча. Бо таму факту, што ён для свае палітычнае і прэсоеае працы атрымлівае грошы ад бальшавікоў, хіба ж ён сам ня будзе прычыць? А што бальшавікі дарма грошай ня плацяць, а даўшы — вымагаюць адпаведнай працы, усім таксама добра вядома».

2) Прэсава-інфармацыйная сэкцыя мела:

- a) выдавецкі аддзел,
- b) аддзел распаўсюджваньня,
- c) інфармацыйны аддзел.

3) Культурна-асьветная сэкцыя (Таварыства беларускай школы) мела:

- a) школьны аддзел,
- b) вакальна-музычны аддзел.

Агітацыйны аддзел агульнапалітычнай сэкцыі працаваў над пашырэннем незадаволенасці польскім кіраваньнем, выкарыстоўваючы і раздзьмухваючы нават самыя нязначныя непаразуменьні паміж насельніцтвам і ўладамі, дапамагаў у распаўсюджваньні нелегальнай камуністычнай літаратуры і г. д.

Дывэрсійна-паўстанцкі аддзел вэрбаваў ахвотнікаў у дывэрсійныя банды, рыхтаваў паўстаньне, дбаў пра дастаўку дывэрсантам зброі, арганізаваў утрыманьне праз кур'ераў сувязі зь Менскам, аблягчаў ім пераход мяжы праз адрэзкі, якія найменш ахоўваліся, і г. д.

Аддзел выведкі здабываў патрэбныя савецкім уладам дакумэнты і іншую інфармацыю, датычную патаемных вайсковых спраў, і г. д.

Выдавецкі аддзел прэсава-інфармацыйнай сэкцыі арганізоўваў выданьне пэрыядыкі, брашураў, кніжак і г. д.

Аддзел распаўсюджваньня разьмяркоўваў дастаўленую камуністычную літаратуру.

Інфармацыйны аддзел перш за ўсё вывучаў настроі сярод беларускіх арганізацыяў і нават асобных палянафільскіх дзеячоў, зьбіраў інфармацыю, якая датычыла злоўжываньняў уладаў і непаразуменьняў паміж імі і насельніцтвам. Гэтыя справы пасяля былі прадметам працы агітацыйнага аддзелу агульнапалітычнай сэкцыі.

Школьны аддзел культурна-асьветнай сэкцыі складаўся з Таварыства беларускай школы і пры дапамозе Беларускай цэнтральнай школьнай рады вельмі энэргічна імкнуўся разьвіваць пачатковае і сярэдняе беларускае школьніцтва. Праз пасярэдніцтва школаў вучням прывіталіся камуністычныя ідэі, чым выклікаліся антыпольскія і антыдзяржаўныя настроі сярод школьнай моладзі.

Арганізаваны такім чынам Вільнацбелкам адкрыў свае філіі амаль ва ўсіх паветах польскай Беларусі.

Найбольш выбітнымі кіраўнікамі Вільнацбелкаму былі Антон Луцкевіч, Радаслаў Астроўскі і пасол Сымон Рак-Міхайлоўскі.

Першапачаткова на працягу шэрагу гадоў (1918—1925) месца лідэра сярод беларускіх дзеячоў займаў «дыктатар» і т. зв. «надпасол» гэтага руху Антон Луцкевіч. У канцы 1925 г. яго аўтарытэт пачаў зьмяншацца на карысьць Радаслава Астроўскага, дырэктара беларускай гімназіі ў Вільні. Асноўнымі характэрнымі рысамі Астроўскага былі надзвычайная асьцярожнасьць і дробязная кансьпірацыя, трываласьць у памкненьнях і здольнасьць дакладна абдумваць дэталі праектаванай акцыі. Р. Астроўскі быў чалавекам, які хутка арыентаваўся ў сытуацыі і ўмеў добра яе выкарыстаць.

У разьдзеле XXXV ужо адзначалася, што ў 1925 г. усю кампанію Вільнацбелкаму пераняла Беларуска-сялянска-работніцкая грамада, якая хутка разьвівалася і была вельмі шматлікай. Дзякуючы гэтаму Вільнацбелкам мог пачаць выкананьне сваіх

ГІСТОРЫЯ

сапраўдных функцыяў, г. зн. функцыяў галоўнай арганізацыі, якая надавала характар і кірунак усёй беларускай кампаніі ў Польшчы. У гэтай працы Вільнацбелкам кіраваўся інструкцыямі, прысланымі зь Менску.

Пазыцыя, якую заняў старшыня Рады БНР Крачэўскі ў сувязі з жаданьнем стварэньня ў Празе Чэскай новага беларускага ўраду (разьдз. XXXIV), абмяркоўвалася ў ВБНКаме на адным з паседжаньняў. Большасьць асудзіла дзейнасьць Крачэўскага. Пасол С. Рак-Міхайлоўскі лічыў, што апазыцыя Крачэўскага і ігнараваньне рашэньняў Другой нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Бэрліне разьбіваюць беларускае адзінства і павінны быць суворы асуджаныя ўсім беларускім грамадзтвам. Таксама пазыцыю Крачэўскага востра асудзіў пасол Тарашкевіч. Толькі пасол кс. Станкевіч А. глядзеў на праблему крыху іначай. Ён асудзіў як Крачэўскага, так і іншых беларускіх дзеячоў, а таксама сьцьвярджаў, што безагляднае падпарадкаваньне камуністам знаходзіцца ў супярэчнасьці з пастановай 25. III.1918 г. Станкевіч ухваліў імкненьне Крачэўскага да стварэньня самастойнай і незалежнай беларускай дзяржавы і прызнаў, што ён стаіць на варце згаданай пастановы аб незалежнасьці. Аднак, насуперак думцы Крачэўскага, пасол кс. А. Станкевіч прызнаў праскі ўрад непатрэбным і не салідарызаваўся зь імкненьнем яго захаваньня, хоць і зь іншых меркаваньняў, чым камуністы⁵⁷⁴.

З праяваў антыпольскай кампаніі Вільнацбелкаму трэба згадаць пра факт падрыхтоўкі А. Луцкевічам, Р. Астроўскім, пасламі Тарашкевічам, Рак-Міхайлоўскім і сэн. Уласавым і наступнай высылкі ў Менск з мэтай надрукаваньня кнігі пад назвай «Белы тэрор у Польшчы». Згаданая кніжка павінна была дыскрэдытаваць Польшчу ў вачах замежжа. Вільнацбелкам з прапагандысцкіх меркаваньняў запраектаваў выданьне кніжкі на французскай, ангельскай, беларускай і польскай мовах.

Для распаўсюджваньня ў Польшчы, Літве, Латвіі і Савецкай Беларусі прызначалася брашура пад назвай «Гвалты над беларусамі ў Польшчы».

04.I.1926 г. адбылося паседжаньне прэзыдыюму ВБНКаму, на якім пасол Б. Тарашкевіч гаварыў пра пастанову сойму ад 28.XII.1925 г., датычную закону «аб парцэляцыі і асадніцтве»⁵⁷⁵. Паводле Тарашкевіча і прысутных на сходзе сябраў прэзыдыюму ВБНКаму, пастанова пацвярджае факт, што ўсё польскае грамадства варожа ставіцца да нацыянальных меншасьцяў і што беларускае сялянства толькі тады атрымае зямлю, калі здабудзе нацыянальную і палітычную незалежнасьць. У сувязі з жахлівым гаспадарчым станам Беларусі ідэя яе палітычнага вызваленьня актуалізуецца самім жыцьцём у якасьці галоўнай грамадзка-палітычнай ідэі.

У сярэдзіне студзеня 1926 г. у Варшаве адбылося сумеснае паседжаньне беларускіх паслоў і сэнатараў для абмеркаваньня пазыцыі, якую беларусы павінны заняць у сувязі з абвяшчэньнем Радай міністраў выканаўчага распараджэньня да закону аб «асадніцтве і парцэляцыі». У дыскусіі бралі слова паслы Б. Тарашкевіч, С. Рак-Міхайлоўскі, В. Рагуля, кс. Адам Станкевіч і сэн. Уласаў. У выніку яе было вырашана, каб

⁵⁷⁴ Адам Станкевіч лічыў, што ва ўмовах агульнай стабілізацыі палітычнай сытуацыі ў Эўропе і сьвеце існаваньне беларускага ўраду на эміграцыі ў поўным складзе ня мае практычнага сэнсу. Для прадстаўніцтва беларускай ідэі за мяжой, на яго думку, хапіла б некалькі чалавек, а астатнія павінны вяртацца ў Беларусь, каб праводзіць рэальную нацыянальна-ўсьведамляльную працу сярод свайго народу.

⁵⁷⁵ Гл. заўвагу 505.

усе партыі і арганізацыі пачалі інтэнсіўную і шырокую агітацыю ў справе падачы сляянамі заяваў на надзяленьне іх зямлёй. Прапаганду гэтага рашэння павінна была праводзіць беларуская прэса.

На адным з паседжаньняў прэзыдыюму ВВНКама, якое адбылося ў сярэдзіне сакавіка 1926 г. без удзелу паслоў Ф. Ярэміча і кс. Адама Станкевіча, сярод іншага, абмяркоўвалася справа нападак на Антона Луцкевіча. Гэтую дыскусію выклікаў артыкул, надрукаваны ў № 4 «Беларускага слова»⁵⁷⁶ ад 26. II.1926 г. У гэтым артыкуле аўтар, падпісаны Т. Г. (Тамаш Грыб), прадставіў А. Луцкевіча ў якасьці правакатара, агента французскай і нямецкай выведка і польскай палітычнай паліцыі⁵⁷⁷. У выніку дыскусіі аўтар артыкула быў асуджаны. Акрамя таго, было вырашана ўважліва сачыць за дзейнасьцю праскай групы сацыялістаў-рэвалюцыянераў, сябрам якой зьяўляецца Тамаш Грыб, а таксама БСС і Арсень Паўлюкевіча, бо іх дзейнасьць, на думку прысутных, шкодзіць кансалідацыі беларусаў. Студэнты-беларусы з Прагі Чэскай таксама запратэставалі супраць «брутальнага паходу выградкаў беларускае інтэлігенцыі, згрупаванай каля дэфензыўнай польскай газеты ў беларускай мове «Беларускае Слова» проці заслужонага беларускага дзеяча Антона Луцкевіча ў зьвязку з агульным паходам проці яго польскай адміністрацыі». Праскія студэнты сьцьвярджалі, што гэтае выступленьне зьяўляецца «адбіткам агульнага жорсткага тэrorу польскай буржуазіі проці ўсяго, што носіць адзнаку сьвядомага імкненьня беларускіх працоўных грамад да вызваленьня»⁵⁷⁸.

У адказ на гэты пратэст доктар Арсень Паўлюкевіч зьясьціў у № 11 «Беларускага слова» ад 24.IV.1926 г. ліст пад назвай «Мой адказ». У гэтым лісьце Паўлюкевіч назваў праскіх студэнтаў «большавіцкімі сутэнэрамі, якія, гэтак жа як і тыя, каго яны бароняць, знаходзяцца на ўтрыманьні большавікоў, за што павінны выконваць розныя заданьні сваіх начальнікаў»⁵⁷⁹.

⁵⁷⁶ «Беларускае слова» — беларуская газета, друкаваны орган Часовай беларускай рады, а затым Беларускай нацыянальнай рады. Выходзіла з 3 лютага 1926 г. да 9 сакавіка 1928 г. пад рэдакцыяй Т. Вернікоўскага.

⁵⁷⁷ Маецца на ўвазе ліст Тамаша Грыба (Т. Г.) у рэдакцыю «Беларускага слова», надрукаваны пад назвай «Новы дакумэнт аб А. Луцкевічу». Выхад гэтага артыкула папярэднічала друкаваньне ў № 2 той сама газеты ад 10 лютага 1926 г. артыкула «Агэнт-прафэсыянал», дзе Луцкевіч абвінавачваўся ў тым, што «ў сваёй «працы» прайшоў «дыстанцыю аграмаднага разьмеру». Ад паляка — засьцянкавага шляхцока да... беларуса. Ад палянафіла да... палякажорцы. Ад літвафіла да... літваеда. Ад антыбольшавіка да... камуніста». У якасьці «рэчавых доказаў» пры гэтым былі зьмешчаныя два дакумэнты: фотаадбітка літоўскага пашпарту Луцкевіча за 1919 г. (калі ён быў яшчэ прэм'ерам БНР) і фатаграфія зь ліста касавай нямецкай кнігі, на якім быў задакумэнтаваны факт атрыманьня Луцкевічам ганарару «за рэдагаваньне вайсковага выданьня».

Надрукаваўшы ліст Грыба, рэдакцыя ў сваёй пасьлятэкставай зацемцы з задавальненьнем адзначыла: «Пасьля надрукаваньня ў № 2 нашай газеты фатаграфіі дакумэнтаў аб папярэднім «працы» А. Луцкевіча, ён — стаўся палітычным мёртвацём. Гэты ліст зьяўляецца ўжо асінавым калком... Пасьля гэтага, трымаючыся прынцыпу *«de mortuis aut bene, aut nihil»*, мы лічым, што да характарыстыкі гэтага беларускага Азэфа больш дадаць ужо нельга нічога». Аднак жа гэтыя публікацыі ў выніку сталі толькі пачаткам шырокай дыскусіі.

⁵⁷⁸ Беларускі тэкст цытатаў падаецца паводле: Пратэст Беларускага Студэнцтва // Беларуская справа. 1926. 12 красавіка. № 2. С. 1.

⁵⁷⁹ Беларускі тэкст цытаты падаецца паводле: Паўлюкевіч, А. Мой адказ (Пісьмо ў рэдакцыю) // Беларускае слова. 1926. 24 красавіка. № 11. С. 2—3.

ГІСТОРЫЯ

Гэты ліст выклікаў вялікае абурэнне сярод віленскай групы студэнтаў-беларусаў. 28.IV.1926 г. на жаданьне групы студэнтаў адбыўся агульны сход Віленскага саюзу студэнтаў-беларусаў. У выніку ажыўленай дыскусіі, падчас якой выступілі старшыня саюзу Ігнат Гагалінскі⁵⁸⁰, Марыя Шавель, Мікалай Марцінчык і іншыя, былі прыняты наступныя пастановы:

1) *Беларускі Студэнцкі Саюз, як арганізацыя беларускага студэнцтва ўнівэрсытэту Ст. Батарага ў Вільні — бяз розьніцы палітычных напрамкаў, — з агідай адкідае закід, зроблены беларускаму студэнцтву ў памянёным пісьме і часопісі гр. Паўлюкевічам, які ўсіх студэнтаў-беларусаў, нязгодных зь яго палітычным напрамкам і мэтамі дзейнасьці, называе прадажнікамі і знаходзячыміся на чым-небудзь утрыманьні.*

2) *Беларускі Студэнцкі Саюз пратэстуе проціў уцягваньня студэнтаў-беларусаў на шлях палітычных арыентацый і надзяленьня нас арыентацыяй сваёй «Тымчасовай Рады».*

3) *Беларускі Студэнцкі саюз, як арганізацыя апалітычная, рашуча заяўляе, што як сама арганізацыя, так і паасобныя яе сябры, ня мелі і ня маюць нічога супольнага з «Беларускай Тымчасовай Радай», яе працай і напрамкам, а заадно і з гр. Паўлюкевічам, які робіць кар’еру ў барацьбе з заслужанымі і паважнымі беларускімі дзеячамі і які да 1920 году зь беларускай справай ня меў нічога супольнага.*

4) *Беларускі Студэнцкі Саюз далучаецца да голасу сваіх праскіх сяброў, выказаўшыся 20.III.1926 году аб Паўлюкевічу, і з свайго боку выражае пашану заслужанаму культурнаму працаўніку, дзеячу і пісьменьніку гр. Антону Луцкевічу, выстуленьні ж проці яго, у той форме, у якой гэта робіць Паўлюкевіч, уважае за нягодную спробу кампрамітаваньня незалежнай нацыянальнай справы Беларускага Народу⁵⁸¹.*

Беларускі студэнцкі саюз у кастрычніку 1926 г. перажыў крызіс. Сябры саюзу падзяліліся на два лягеры. 10 зь іх выказаліся за Беларускаю хрысьціянскую дэмакратыю і Беларускі сялянскі саюз, а астатнія, каля 40 чалавек — за БСРГ. У выніку барацьбы, якая ўзьнікла на гэтай аснове, амаль усе прыхільнікі БХД і БСС парвалі з Саюзам.

Пададзены ў разьдзеле XXXI пастаянны склад пленуму ВБНКама, зацьверджаны 25.XI.1923 г., ужо ў 1925 г. не адпавядаў адносінам, якія панавалі ў беларускім жыцьці. Некаторыя з арганізацыяў, якія існавалі ў 1923 г., не існавалі ў 1925 г., як,

⁵⁸⁰ Гагалінскі Ігнат — у сярэдзіне 1920-х гг. студэнт мэдычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя, старшыня Беларускага студэнцкага саюзу. У канцы 1920-х гг. старшыня ЦК БХД. Падпісваўся як доктар мэдычных навук.

⁵⁸¹ Беларускі тэкст заявы падаецца паводле: Хроніка. Беларускія студэнты аб «Тымчасовай Радзе» // Беларускае справа. 1926. 6 траўня. № 6. С. 5. Пры гэтым трэба адзначыць, што ў «Кароткім нарысе...» заява Беларускага студэнцкага саюзу працытаваная без другога абзаца пункту 1: «Мы, студэнты-беларусы, з гордасьцю заяўляем, што беларускае студэнцтва астаецца дагэтуль вернае тым ідэалам, за якія бароліся і аддавалі жыцьцё нашыя старэйшыя сябры і папярэднікі — студэнты-беларусы, як Аўгень Хлябцэвіч, — а ідэаламі гэнымі зьяўляюцца Воля і Дабро ўсяго беларускага працоўнага народу».

напрыклад, Партыя беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларуская партыя сацыял-дэмакратаў і хрысціянскіх дэмакратаў. У той самы час узніклі новыя арганізацыі, якія не фігуравалі ў вышэйзгаданай пастанове, напрыклад, Беларуская сялянска-работніцкая грамада, Беларускі сялянскі саюз, Беларускі каапэратыўны банк у Вільні з аддзеламі ў Глыбокім і Пінску, Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў.

Улічваючы гэтыя змены, на паседжаньні Вільнацбелкаму 25. III.1926 г. была прынятая новая формула для стварэньня пленуму, а менавіта:

- 1) Беларуская сялянска-работніцкая грамада — 3 дэлегаты.
- 2) Беларускі сялянскі саюз — 2⁵⁸².
- 3) Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў — 3.
- 4) Цэнтральная беларуская школьная рада — 4.
- 5) Беларуская прэса — 3.
- 6) Беларуская каапэрацыя — 3.
- 7) Беларускі камітэт дапамогі ахвярам вайны (разам з жаночай арганізацыяй) — 2.
- 8) Беларускае навуковае таварыства — 2.
- 9) Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні — 2.
- 10) Бацькоўскі камітэт пры Віленскай беларускай гімназіі — 2.
- 11) Беларускі студэнцкі саюз — 2.
- 12) Сельскагаспадарчыя гурткі — 2.

Разам 31 дэлегат.

Акрамя вышэйпералічанага 31 дэлегата, у склад пленуму маглі ўвайсьці дэлегаты ад правінцыйных арганізацыяў, сьвятарства, прадстаўнікоў вольных прафэсіяў у выпадку іх арганізаваньня.

У гэтай формуле найперш кідаецца ў вочы аднолькавая колькасць дэлегатаў ад БСРГ, БСС і Аб'яднаньня беларусаў-каталікоў. Аднак аднолькавай гэтая колькасць была толькі на першы погляд. З прычыны значнага росту БСРГ можна было прадбачыць, што дэлегатамі паасобных арганізацыяў будуць яе сябры, што забяспечвала апошняй большасьць. Прысутнасьць у Вільнацбелкаме дэлегатаў «Аб'яднаньня» зьяўляецца доказам, што пасол кс. А.Станкевіч здолеў давесці свае перакананьні накіонт неабходнасьці ўліку ў разьвіцьці беларускага нацыянальнага руху рэлігійнага фактару. Прысутнасьць Аб'яднаньня падкрэсьлівае адначасова байкот паляна-фільскай Часовай беларускай рады.

У склад пленуму ВВНКама ўваходзіў таксама Віленскі саюз студэнтаў-беларусаў. Яго дзейнасьць была даволі слабай. Яна выявілася ў працыганьні некалькіх дакладаў у сваім коле з мэтай самаадукацыі, трох публічных лекцыяў і вечарынаў. Быў выдадзены адзін нумар часопісу «Студэнская думка»⁵⁸³. Публічныя лекцыі прачыталі Антон Луцкевіч і Антон Трэпка, прыватныя даклады — студэнты Мікалай Марцінчык і Адольф Зянюк.

Характэрным фактам была адсутнасьць прадстаўнікоў Вільнацбелкаму на ўрачыстым сьвяткаваньні гадавіны 25 сакавіка, асабліва калі прыняць пад увагу, што ў

⁵⁸² Так у арыгінале. Насамрэч ад БСС у склад пленуму Вільнацбелкаму прадугледжвалася ўключыць трох дэлегатаў (глядзі ніжэй).

⁵⁸³ «Студэнская думка» — грамадзка-навуковы і літаратурны беларускі часопіс, друкаваны орган Беларускага студэнцкага саюзу. Выходзіў у 1924—1935 гг.

папярэднія гады гэтая ўрачыстасць заўсёды адбывалася ў яго асяродку. Непрысутнасць на сакавіцкай урачыстасці Вільнацбелкаму і іншых прыхільных камуністам групаў тлумачылася тым, што яны адкінулі ідэю дзяржаўнай незалежнасці Беларусі і падпарадкаваліся III Інтэрнацыяналу.

З арганізацыяў, якія мелі прадстаўніцтва ў ВБНКаме, ва ўрачыстасцях, звязаных зь беларускім нацыянальным святкам, узялі ўдзел толькі Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў і Беларускі сялянскі саюз, якія і арганізавалі святкаваньне.

Выконваючы пастановы ад 25.ІІІ.1926 г., асобныя арганізацыі, якія падпарадкоўваліся Вільнацбелкаму, выбралі наступных дэлегатаў:

- 1) БСРГ — паслоў Мятлу Пятра, Тарашкевіча Браніслава і Валашына Паўла.
- 2) БСС — паслоў Ярэміча Фабіяна і Рагулю Васіля, а таксама Туронка Браніслава.
- 3) Саюз беларусаў-каталікоў — пасла кс. Станкевіча Адама, кс. Гадлеўскага Вінцэнта з Жодзішак і Вайцяховіча⁵⁸⁴ Т., рэдактара-выдаўца «Biełaruskaj Krynicy».
- 4) Цэнтральная беларуская школьная рада — Шнаркевіча Язэпа (сакратара Цэнтральнай беларускай школьнай рады), Астроўскага Радаслава, дырэктара Віленскай беларускай гімназіі, Савіцкага Івана, настаўніка Віленскай беларускай гімназіі, а таксама Манкевіча Ўладзімера, настаўніка беларускай агульнай школы.
- 5) Беларуская прэса — Куніцкага⁵⁸⁵ Івана, студэнта, сябра Б. С. Мол., Самойлу

⁵⁸⁴ Вайцяховіч Тамаш (1886—?) — заходнебеларускі дзяяч, нараджэнец Вільні, сябра Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі. Водле прафэсіі — наборшчык. Рэдактарам «Biełaruskaj Krynicy» быў зь верасня 1925 г. да пачатку 1926 г. Польскай паліцыяй акрэсьліваўся як «ня маючы нічога супольнага зь беларускім рухам» і «ня маючы ніякага ўплыву на напрамак газэты».

⁵⁸⁵ З заходнебеларускімі дзеячамі Куніцкімі можа паўтарыцца блытаніна, якая ўжо раней здаралася зь двума Вячаславамі Адамовічамі і цэлым шэрагам Станкевічаў. У 1920-х г. дзеячоў пад такім прозьвішчам у Вільні дзейнічала 2 — Тодар і Іван. Пра Тодара Куніцкага маладэчанскі краязнаўца Міхась Казлоўскі напісаў адмысловы нарыс «З-пад крыла Купалавай Беларусі» (гл.: Казлоўскі, М. Галасы разбуджаных птушак: Гістарычна-біяграфічныя нарысы, роздумы над кнігамі, літаратурныя партрэты. Мінск, 2006. С. 289—300), дзе былі аб'яднаньня ўсе датычныя яго звесткі, якія аўтару ўдалося здабыць з заходнебеларускай прэсы, архіўных матэрыялаў і вусных сьведчаньняў. Згодна з сабранымі М. Казлоўскім звесткамі, Куніцкі Тодар (1899—1985) у 1920-х гг. вучыўся на юрыдычным і мэдычным факультэтах Віленскага ўнівэрсытэту. Быў адным зь лідэраў Беларускага студэнцкага саюзу, а пасля — віцэ-старшынём Беларускага сялянскага саюзу. У 1928 г. дэманстрацыйна ўступіў у Беларускаю хрысьціянскую дэмакратыю, адрэагаваўшы такім чынам на забарону віленскага біскупа Р. Ялбжыкоўскага належаць каталікам да гэтай партыі. Пасля Другой усясьветнай вайны жыў у Гданьску.

Аднак пры бліжэйшым разглядзе падаецца, што М. Казлоўскі мімаволі аб'яднаў двух дзеячоў у аднаго. Калі ў матэрыялах, датычных дзейнасьці Беларускага студэнцкага саюзу, звычайна фігуруе Куніцкі Тодар (ці Куніцкі Т.), то ў матэрыялах пра Беларускі сялянскі саюз (у першую чаргу ў партыйнай газэце «Сялянская ніва») пасьлядоўна згадваецца Куніцкі Іван (ці Куніцкі І.). Мала таго, у першым нумары «Сялянскай нівы», які выйшаў 6 сьнежня 1925 г., пры пераліку сябраў Часовага выканаўчага камітэту Беларускага сялянскага саюзу, І. Куніцкі акрэсьліваўся як «беларускі народны дзяяч з Наваградчыны». У пададзеным 5 студзеня 1928 г. камісару польскага ўраду на горад Вільню пэрсанальным складзе створанага перад парлямэнцкімі выбарамі Беларускага цэнтральнага аб'яднанага выбарчага камітэту Блэку нацыянальных меншасьцяў месцам жыхарства чальца гэтага Камітэту Івана Куніцкага называлася мястэчка Любча Наваградзкага павету (LCVA. F. 15. Ар. 2. В. 385. L. 1). У той самы час дакладна ўстаноўлена, што Тодар Куніцкі нарадзіўся ў вёсцы Повазінь недалёка ад Маладэчна (г. зн. на Віленшчыне). Дзеля гэтага можна меркаваць, што Тодар Куніцкі і Іван Куніцкі — два розныя дзеячы і нават ня родзічы адзін аднаму.

Ўладзімера і Зенюка Адольфа, студэнта, рэдактара «Студэнцкай думкі».

6) Беларускі камітэт дапамогі пацярпелым ад вайны — Пяткевіча Міхала і Сіняўскага Мікалая, настаўніка Віленскай беларускай гімназіі.

7) Беларуская каапэрацыя — Лукашэвіча Ул., Міхалевіча⁵⁸⁶ Аляксандра і Трэпку Антона.

8) Беларускае навуковае таварыства — Луцкевіча Антона і пасла Рак-Міхайлоўскага Сымона.

9) Бацькоўскі камітэт — Кэпеля Мітрафана і Крука К.

Акрамя таго, у ВБНКам увайшлі Багдановіч Вячаслаў і Ўласаў Аляксандар, а таксама Южык⁵⁸⁷, Касатая⁵⁸⁸, Марцінчык М., Станкевіч Станіслаў і Вільчыцкі⁵⁸⁹ Аляксандар.

Сход ВБНКаму 18.IV.1926 г. адбыўся з удзелам 27 асобаў пад кіраўніцтвам пасла Тарашкевіча Браніслава.

На ім адбыліся выбары прэзідыюму, прычым усе паслы і сэнатары, а таксама А. Луцкевіч з Р. Астроўскім зьнялі свае кандыдатуры. Прэзідыюм ВБНК быў выбраны на 1926—1927 гг. у наступным складзе:

Савіцкі Іван — старшыня Вільнацбелкаму,

Шнаркевіч Язэп — намеснік старшыні,

Марцінчык М. — сакратар.

Як можна было прадбачыць, у сапраўднасьці БСРГ мела значную большасьць на пленуме Вільнацбелкаму. Імкнучыся яе выкарыстаць, Грамада прапанавала стварыць Палітычную камісію Вільнацбелкаму, задачай якой павінна была стаць распрацоўка праграмы нацыянальнай і палітычнай дзейнасьці. Такая праграма была абавязковай для ўсіх арганізацыяў, што ўваходзілі ў склад камітэту.

Аднак прадстаўнікі Беларускага сялянскага саюзу і Аб'яднаньня беларусаў-катал-

⁵⁸⁶ Міхалевіч Аляксандар — відаць, маецца на ўвазе выкладчык нямецкай і лацінскай моваў у Віленскай беларускай гімназіі і ў 1930-я гг. нейкі час яе дырэктар. Ладзіў у гімназіі сцэнічныя пастаноўкі, у 1932 г. арганізаваў беларускі аб'язны тэатар. Пасьля прыняў духоўны стан, быў бацюшкам. Паводле сьведчаньня Л. Галяка — павесіўся ў 1939 г., паводле іншых зьвестак — памёр пасьля Другой усясьветнай вайны.

⁵⁸⁷ Южык Павал (1874—1944) — беларускі грамадзка-культурны дзяяч, мастак. Да Першай усясьветнай вайны скончыў Маладэчанскую настаўніцкую сэмінарыю, быў выкладчыкам на Вялейшчыне. У 1915 г. працаваў у канцэлярыі Віленскай дырэкцыі народных вучылішчаў. У 1920-я гг. выкладаў маляваньне ў Віленскай беларускай гімназіі.

⁵⁸⁸ Касатая Марыя — беларуская дзяячка. У 1919—1920 гг. знаходзілася ў Менску, разам зь Верай Матэйтук стварала «Цэнтральны гурток беларускіх кабет для помачы беларускім ваякам». У 1920-я гг. — студэнтка Віленскага ўнівэрсытэту, сябра ўраду Беларускага студэнцкага саюзу. У лістападзе 1925 г. была выбраная кандыдатам у Наглядную раду Цэнтральнай беларускай школьнай рады.

⁵⁸⁹ Вільчыцкі Аляксандар — беларускі дзяяч, адказны рэдактар газэты «Беларуская справа», друкаванага органу БСРГ. Паводле інфармацыі віленскай паліцыі, адмыслова дзеля заняцьця пасады рэдактара (якая ў тагачасных умовах была хутчэй «падстаўной») быў прывезены зь Міру на рэкамэндацыю Я. Шнаркевіча. Пасьля завяззеньня на яго некалькіх крымінальных спраў адмовіўся ад выкананьня рэдактарскіх абавязкаў. Апошні падпісаны ім 20-ты нумар выйшаў 26 чэрвеня 1926 г., а ў 21-м, 10 ліпеня 1926 г., рэдагаваў ужо Сымон Макулік. Вільчыцкі ж у кастрычніку 1926 г. быў асуджаны за сваю рэдактарскую дзейнасьць на паўгоду турмы.

ГІСТОРЫЯ

ікоў на гэты праект не пагадзіліся. Яны добра разумелі, што Палітычная камісія, у якой Грамада мела б гарантаваную большасць, навязала б усім арганізацыям палітыку і праграму апошняй, з чым не маглі пагадзіцца БСС і Аб'яднаньне.

Тады аказалася, што супрацоўніцтва ўсіх арганізацыяў у межах Вільнацбелкаму немагчымае. З-за меркаванага выступленьня Грамады супраць БСС і Аб'яднаньня на паседжаньні пленуму, якое павінна было адбыцца пры канцы красавіка 1926 г., прэзыдыюм камітэту адклаў тэрмін паседжаньня на неабмежаваны час. Прэзыдыюм ВБНКаму адмовіўся ад скліканьня пленарных паседжаньняў, разумеючы, што правядзеньне рашэньня Грамады, датычнага Палітычнай камісіі, прывяло б да развалу камітэту. Таму тады адбываліся толькі сходы прэзыдыюму камітэту, а таксама паслоў БСРГ. Віцэ-старшыня ВБНКаму заявіў, што пленум камітэту адновіць сваю працу толькі пасля роспуску сойму і сэнату, гэта значыць падчас будучай выбарчай кампаніі.

Пасля сходу ВБНКаму 18.IX.1926 г.⁵⁹⁰ Беларускі сялянскі саюз (БСС) і Беларуска-хрысьціянская дэмакратыя (БХД) канчаткова парвалі адносіны зь Вільнацбелкамам, і менавіта таму ён страціў свой папярэдні характар. З галоўнай арганізацыі ён ператварыўся ў арганізацыю другарадную. Ягоную папярэдняю грамадскую і палітычную ролю ў выніку вялізнага колькаснага росту Беларускай сялянска-работніцкай грамады пераняў ЦК гэтай партыі.

Толькі што апісаньня ўзаемаадносіны ў ВБНКаме, супрацьстаяньне БСС і Аб'яднаньня беларусаў-каталікоў праектам Грамады, рост абедзвюх арганізацыяў і аднаўленьне дзейнасьці Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў паказалі, што імкненьне камуністаў да стварэньня адзінага беларускага камуністычнага фронту яшчэ далёкае ад ажыцьцяўленьня альбо што стварыць яго наагул немагчыма. Большасць сялянства, нават беручы пад увагу яго вельмі значны ўдзел у Грамадзе, не была рэвалюцыянізаваная. Акрамя гэтага, нягледзячы на намаганьні камуністаў, суіснаваньне беларускіх масаў з польскімі ўладамі пастаянна рабіла крокі наперад.

Устрымліваючыся ад пленарных палітычных паседжаньняў, якія з вышэй згаданых прычынаў пагражалі ВБНКаму расколам, Вільнацбелкам, аднак, арганізаваў 18. IX.1926 г. сьвяткаваньне 20-годзьдзя беларускай прэсы. Як паказвае пададзены ніжэй сьпіс галоўных беларускіх дзеячоў, якія ўзялі ўдзел ва ўрачыстасьцях, на іх не было як прадстаўнікоў БСС, так і БХД. Сьвяткаваньне правялі дзеячы БСРГ, НПХ і прадстаўнікі Савецкай Беларусі, гэта значыць элемэнты, блізкія да камунізму — тыя, якія апанавалі Вільнацбелкам і зрабілі немагчымай ягоную далейшую дзейнасьць.

У сьвяткаваньні 20-годзьдзя беларускай прэсы ўзялі ўдзел наступныя дзеячы БСРГ ці яе давераныя асобы. Паслы: 1) Сымон Рак-Міхайлоўскі, 2) Пятро Мятла, 3) Юры Сабалеўскі, 4) Браніслаў Тарашкевіч, 5) Павал Валашын, а таксама 6) Максім Бурсевіч, 7) І. Гагалінскі (студэнт), 8) Соф'я Грыц*, 9) Ермаловіч⁵⁹¹ (студэнт), 10) Капусьцінскі (адвакат)*, 11) Мітрафан Кэпель, 12) Аляксандар Коўш (поп), 13) Кузьма

⁵⁹⁰ У гэтым памылка, маецца на ўвазе сход 18 красавіка.

⁵⁹¹ Ермаловіч. Насамрэч маецца на ўвазе Ермаковіч — студэнт Віленскага ўнівэрсытэту імя Стэфана Баторыя, скарбнік Беларускага студэнцкага саюзу.

Крук, 14) Антон Луцкевіч, 15) Уладзімер Лукашэвіч (ТБШ), 16) Уладзімер Манкевіч, 17) Іван Марцінчык⁵⁹², 18) Мікалай Марцінчык, 19) Надзея Рак-Міхайлоўская⁵⁹³, 20) Паўліна Мятла, 21) Антаніна Астроўская⁵⁹⁴, 22) Радаслаў Астроўскі, дырэктар Беларускай гімназіі ў Вільні, 23) Сяргей Паўловіч⁵⁹⁵, 24) Міхал Пяткевіч, настаўнік, 25) Віталь Радзюк⁵⁹⁶, 26) Уладзімер Самойла, 27) Іван Савіцкі, старшыня ВБНК, 28) Мікалай Сіняўскі, настаўнік, 29) Алена Сакалова⁵⁹⁷, 30) Марыя Шавель, 31) Вера Тарашкевіч⁵⁹⁸, 32) Антон Трэпка, 33) Міхал Заморын, настаўнік.

Ад НПХ ва ўрачыстасьці бралі ўдзел паслы:

1) Балін, 2) Шақун, 3) Ваявудзкі Сьльвэстар.

З Савецкай Беларусі прыбылі:

1) Прафэсар Г. Гарэцкі, брат літаратара Максіма, 2) Некрашэвіч, сябра інстытуту Беларускай культуры. Яны, аднак, ні зь якімі прамовамі не выступалі.

Апрача згаданых, у сьвяткаваньні бралі ўдзел некалькі асобаў, якія дагэтуль актыўна ня ўдзельнічалі ў палітычным жыцьці.

Сьвяткаваньне мела ўрачысты характар. У залі, упрыгожанай беларускімі нацыянальнымі сьцягамі, прамаўлялі Іван Савіцкі, старшыня ВБНКама, а таксама Антон Луцкевіч. Доклад апошняга быў прысьвечаны гісторыі Беларускай прэсы, легальна і нелегальна выдадзеныя паасобнікі якой віселі на сьценах. Пасьля дакладаў былі зачытаныя лісты і тэлеграмы ад асобных дзеячоў і палітычных групаў, рэдакцыяў і г. д.⁵⁹⁹. На заканчэньне была ўшанаваная памяць Івана Луцкевіча, пасьля чаго сход быў закрыты.

⁵⁹² Марцінчык Іван — малодшы брат Міколы Марцінчыка. Вучыўся ў Віленскай Беларускай гімназіі. Паводле сьведчаньняў сяброў, вылучаўся даволі задзірыстым характарам, любіў пакпіць са сваіх настаўнікаў. Паводле некаторых зьвестак, перабег у СССР, дзе яго сьлед згубіўся.

⁵⁹³ Рак-Міхайлоўская Надзея — жонка Сымона Рак-Міхайлоўскага, адна з актывістаў Саюзу беларускіх жанчын. Выехала разам з мужам у БССР, дзе і загінула разам зь ім.

⁵⁹⁴ Астроўская Антаніна Язэпаўна (1884 — пасьля 1941) — жонка Радаслава Астроўскага. Нараджэнка Кобрынскага павету. У 1939 г. арыштаваная органамі НКВД, у жніўні 1940 г. асуджаная на 5 гадоў выпраўленча-працоўных лягераў. У лістападзе 1941 г. вызвалена паводле амністыі. Далейшы лёс невядомы.

⁵⁹⁵ Паўловіч Сяргей (1875—1940) — беларускі нацыянальны і рэлігійны дзяяч. Дырэктар Віленскай Беларускай гімназіі. Супрацоўнічаў зь беларускімі рэлігійнымі і сьвецкімі выданьнямі. Адзін з кіраўнікоў Таварыства Беларускай школы. Арыштоўваўся польскімі ўладамі ў 1930 і 1933 г. Аўтар многіх школьных падручнікаў і рэлігійных выданьняў.

⁵⁹⁶ Радзюк Віталь — магчыма, сваяк П. Радзюка, адказнага рэдактара заходнебеларускага гумарыстычнага выданьня з камуністычных ухілам «Асва». Быў выпускніком Віленскай Беларускай гімназіі.

⁵⁹⁷ Сакалова-Лекант Алена (?—1960) — настаўніца Віленскай Беларускай гімназіі ў 1919—1944 гг., выкладала беларускую мову, арытмэтыку. У 1930-я гг. уваходзіла ў кіраўніцтва Беларускага прафэсійнага настаўніцкага саюзу. Пасьля 1944 г. рэпрэсаваная, у сярэдзіне 1950-х гг. вярнулася ў Вільню.

⁵⁹⁸ Тарашкевіч (па другім мужы Ніжанкоўская) Вера (1901—1998) — жонка Браніслава Тарашкевіча, пляменьніца Аляксандра Ёласава. Брала актыўны ўдзел у грамадзка-культурным жыцьці Заходняй Беларусі, адзін час зьяўлялася намесьнікам старшыні Таварыства Беларускай школы.

⁵⁹⁹ Былі зачытаныя віншавальныя тэлеграмы ад рэдактара віленскай польскай газэты «Przegląd Wileński» Людвіка Абрамовіча, вядомага публіцыста і літаратара Чэслава Янкоўскага, габрэйскага соймавага пасла Якуба Выгодзкага, рэдакцыі камуністычнай газэты «Трубина», Камуністычнай пасольскай фракцыі, студэнтаў-беларусаў з Варшавы, беларускіх арганізацыяў Горадні. Асабіста выступілі адвакат-«краёвец» Вітальд Абрамовіч і рэдактар літоўскай польскамоўнай газэты «Źycie Ludu» Казімер Вялецкі (па-літоўску і па-беларуску).

ГІСТОРЫЯ

20.IX.1926 г. адбылося навуковае паседжаньне дзеля ўсталяваньня аднастайнасьці беларускай граматыкі ў Заходняй і Савецкай Беларусі. У ім бралі ўдзел паслы С. Рак-Міхайлоўскі і Браніслаў Тарашкевіч, Антон Луцкевіч, Іван Савіцкі, Янка Станкевіч, Гарэцкі і Некрашэвіч⁶⁰⁰.

Вільнабелкам як галоўная палітычная арганізацыя страціў значэньне пасля таго, як зь яго выйшлі прадстаўнікі БСС і БХД. Ніякай вонкавай дзейнасьці ў канцы 1926 г. ён ужо не праяўляў.

Разьдзел XXXVII

Беларускі сялянскі саюз (БСС)

Беларускі рух узмацняўся з кожным годам, ствараючы ўсё новыя арганізацыі. У апошнім квартале 1925 г., 10.XI., з ініцыятывы паслоў Ф. Ярэміча і В. Рагулі ўтварылася нацыяналістычная партыя пад назвай Беларускі сялянскі саюз (БСС), якая павінна была супрацьстаяць уплывам БСРГ.

Новая арганізацыя спачатку бараніла інтарэсы сялянства, сьцьвярджаючы, што яны супярэчаць інтарэсам гарадскога пралетарыяту. Тут праяўлялася розьніца паміж Беларускім сялянскім саюзам (БСС) і Беларускай сялянска-работніцкай грамадой (БСРГ). Як і ўсе беларускія арганізацыі, БСС дамагаўся надзяленьня сялян зямлёй бяз выкупу. Акрамя таго, ён імкнуўся да стварэньня незалежнай Беларусі, чым, на суперак камуністычным пастулятам, дэманстраваў сваю нацыянальную пазыцыю. Пра пэўны шавінізм БСС сьведчыць факт, што ён абвінавачваў БСРГ у супрацоўніцтве зь Незалежнай сялянскай партыяй (НПХ). Паводле БСС, НПХ як польская партыя не павінна ўвогуле дзейнічаць на тэрыторыі Беларусі.

На чале арганізацыі стаў Часовы выканаўчы камітэт БСС, які складалі: пасол Васіль Рагуля, пасол Фабіян Ярэміч, Адам Більдзюкевіч, І. Куніцкі, Ян Пачобка. Гэты камітэт павінен быў існаваць да выбараў на агульным зьездзе дзеячоў з усіх куткоў польскай Беларусі пастаяннай управы.

У БСС дзейнічалі паслы — сябры фракцыі Беларускага пасольскага клюбу пад назвай Беларускі сялянскі саюз. Друкаваным органам фракцыі была «Сялянская ніва»⁶⁰¹, якая друкавалася расейскім [кірылічным. — *заўв. перакл.*] шрыфтам і пачала выходзіць 6.XII.1925 г. Галоўным яе рэдактарам быў пасол Фабіян Ярэміч, адказным [рэдактарам] — Станіслаў Вольскі⁶⁰². Апрача іх, у склад рэдакцыі ўваходзілі пасол Васіль Ра-

⁶⁰⁰ Паводле паведамленьняў заходнебеларускай прэсы, на згаданым паседжаньні зь менскіх гасцей прысутнічаў толькі Некрашэвіч.

⁶⁰¹ «Сялянская ніва» — беларуская газета, друкаваны орган Беларускага сялянскага саюзу. Выходзіла ў Вільні з 6 сьнежня 1925 па 7 ліпеня 1930 гг. (у 1929—1930 гг. нэрэгулярна).

⁶⁰² Вольскі Станіслаў (1892—?) — беларускі дзяяч, у 1925—1926 гг. адказны рэдактар газеты БСС «Сялянская ніва». Польская паліцыя прадстаўляла яго наступным чынам: «Нарадзіўся ў 1892 г. у фальварку Дварцы, Вялейскага павету. Пастаянна жыве ў Вільні, а паводле прафэсіі зьяўляецца наборшчыкам. Працаваў у адной з друкарняў да вясны 1925 г, быў звольнены і з-за адсутнасьці працы апынуўся ў вельмі цяжкіх умовах, дзеля чаго і пагадзіўся падпісваць газету. У штодзённым жьжыці карыстаецца польскай мовай,

гуля і Адам Більдзюкевіч. У апошні час галоўным рэдактарам быў К. Мацкевіч⁶⁰³.

Праграма БСС была амаль ідэнтычная праграме пасла кс. Станкевіча. Галоўная розьніца была ў тым, што БСС, у адрозьненне ад Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі кс. Станкевіча (пра якую будзе гаворка ў разьдзеле XXXVIII), не зьвяртаў асаблівай увагі на рэлігійныя справы, націскаючы ў асноўным на нацыянальную праблему.

Характэрна, што адным з найбольш актыўных дзеячоў БСС быў камуніст пасол Рагуля. Яго прысутнасьць у нацыяналістычнай арганізацыі, якая выступала супраць НПХ і БСРГ, трэба тлумачыць жаданьнем камуністаў авалодаць арганізацыяй, палітычны накірунак якой не супадаў з камуністычнымі памкненьнямі да стварэньня адзінага беларускага фронту⁶⁰⁴.

Імкнучыся да павелічэньня сваіх уплываў, паслы Фабіян Ярэміч і Васіль Рагуля з БСС у канцы студзеня 1926 г. пачалі перамовы з кс. Адамам Станкевічам зь Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД). У выніку канфэрэнцыі была заключаная дамова. Паводле яе БСС і БХД абавязаліся ўзаемна падтрымліваць адзін аднаго, арганізоўваць супольныя мітынгі для барацьбы з усімі польскімі партыямі, да камуністычнай улучна, а таксама з тымі беларускімі, якія прынялі камуністычную ідэалёгію і імкнуцца да навязаньня яе беларускаму народу.

У першыя дні лютага 1926 г. у Варшаве адбыўся сход «Часовага выканаўчага камітэту Беларускага сялянскага саюзу». У ім удзельнічалі: Адам Більдзюкевіч, пасол Фабіян Ярэміч, І. Куніцкі, пасол Васіль Рагуля, з па-за межаў камітэту пасол кс. Ад. Станкевіч, В. Бярэзін і Гальяш Ляўковіч з Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту. На гэтым паседжаньні пасол Васіль Рагуля паведаміў пра факт дасягненьня паразуменьня з групай кс. А. Станкевіча, Беларускай Радай у Празе Чэскай, а таксама пра жаданьне супрацоўніцтва з БСС лідэраў Рады: Т. Грыба, праф. Вяршына і Захаркі, студэнтаў Гранкевіча⁶⁰⁵, Клаўсу-

якой добра валодае. Па палітычных поглядах блізка да партыі ППС, ляляльны ў дачыненьні да польскай дзяржаўнасьці. Да падпісаньня беларускай газэты яго змусілі толькі цяжкія матэрыяльныя ўмовы» (Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas (LCVA). F. 15. Ap. 2. B. 380. L. 50).

⁶⁰³ Пасьля Станіслава Вольскага, пачынаючы з № 43 ад 8 сьнежня 1926 г., «Сялянскую ніву» падпісваў як рэдактар Лук'ян Міцька. К. Мацкевіч пачаў падпісваць газэту з 5 лютага 1927 г. (№ 12 (63)) і рабіў гэта да 10 верасьня 1927 г. (№ 65 (116)). З наступнага нумара, які выйшаў 14 верасьня 1927 г., рэдактарам і выдаўцом лічыўся ўжо А. Герасімчук.

⁶⁰⁴ Вядомыя нам факты сапраўды сьведчаць, што Васіль Рагуля ня быў цалкам вольны ад савецкіх уплываў. Так, 31 ліпеня 1925 г., г. зн. ужо пасьля афіцыйнага стварэньня Грамады, на закрытым паседжаньні сакратарыяту ЦК КП(б)Б разглядалася прапанова В. Рагулі аб паездцы беларускіх паслоў польскага сойму па Эўропе, якая, праўда, была адхіленая. Перад Бэрлінскай канфэрэнцыяй 15 кастрычніка 1925 г., на якой была афіцыйна ліквідаваная Рада БНР, на падобным паседжаньні таго самага сакратарыяту ЦК КП(б)Б 6 кастрычніка 1925 г. было прынятае рашэньне аб магчымым выступленьні на канфэрэнцыі таго ж Рагулі ў якасьці прадстаўніка Віленшчыны (Знешняя палітыка Беларусі: Зборнік дакумэнтаў і матэрыялаў. Т. 2 (1923—1927 гг.) / Склад. У. М. Міхнюк, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, А. В. Шарапа. Мінск, 1999. С. 159, 177). Дзеля гэтага зусім не выглядае неверагодным прыпушчэньне польскіх спэцслужбаў, што Рагуля разам з Ф. Ярэмічам заснавалі сваю партыю са згоды Масквы дзеля таго, каб перахапіць гэтую ідэю ў ксяндза Адама Станкевіча.

⁶⁰⁵ Так у тэксьце. Тут ідзе гаворка пра Грынкевіча Станіслава (1902—1945) — беларускага грамадзкага і палітычнага дзеяча. У 1920-х гг. вучыўся ў Чэхаславакіі, пасьля быў адным зь лідэраў Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі ў Заходняй Беларусі. Улетку 1944 г. арыштаваны НКВД, у ліпені 1945 г. расстраляны.

ця⁶⁰⁶, Русака, а таксама беларускага дзеяча з Латвіі Пігулеўскага⁶⁰⁷, што было прынята да ведама.

Апрача гэтага, пасол Рагуля паведаміў, што БСС прапанавалі сваё супрацоўніцтва Фэліцыян Цяўлоўскі⁶⁰⁸ і Яўген Міткевіч, дзеячы з Цэнтральнага камітэту беларускіх спраў⁶⁰⁹. Пасол Рагуля падкрэсьліў карыснасьць для разьвіцьця БСС фактаў пагадненьня з групай кс. Станкевіча і Беларускай Радай, дзякуючы чаму, нягледзячы на малы час, які прайшоў, вырасла колькасьць сябраў БСС, а таксама павялічыўся попыт на газэту БСС «Сялянская ніва».

Пасол кс. Адам Станкевіч у адказе паслу Рагулю адзначыў, што БХД, улічваючы агульнасьць ідэалёгіі, вырашыла працаваць з БСС і стварыць агульную перадавыбарчую лінію. Ён адзначыў, што ксяндзы-беларусы і літоўцы дапамогуць у працы, скіраванай на арганізацыю беларускага сялянства ў БСС. Што датычыць барацьбы з БСРГ, то пасол кс. Адам Станкевіч лічыў яе бязмэтнай і прапанаваў імкнуцца да паразуменьня, што сход і ўхваліў.

Адносна супрацоўніцтва з Ф. Цяўлоўскім і Я. Міткевічам — было вырашана ўстрымацца ад збліжэньня з абодвума, як зь людзьмі няпэўнымі.

⁶⁰⁶ Клаўсуць Хведар — беларускі грамадзка-палітычны дзеяч. Пасьля заканчэньня ў 1922 г. Наваградзкай расейскай сэмінарыі паводле рэкамэндацыі ТБШ накіраваны на вучобу ў Прагу. Вучыўся ў Карлавым унівэрсытэце, актыўна ўдзельнічаў у беларускім студэнцкім і грамадзка-палітычным жыцьці. Быў сябрам студэнцкай сэкцыі Беларускай Грамады ў Празе, актывістам арганізацыі «Беларускі Сакол», Беларускага сялянскага саюзу ў Празе.

⁶⁰⁷ Пігулеўскі Ёўладзімер (1889—1958) — беларускі нацыянальны дзеяч, пісьменьнік, драматург. З 1922 г. жыў у Латвіі, у 1924—1925 гг. быў дырэктарам Люцынскай беларускай гімназіі. У 1926—1934 гг. загадваў беларускім аддзелам пры Міністэрстве адукацыі Латвіі.

⁶⁰⁸ Цяўлоўскі Фэліцыян (1888 — пасля 1938) — польска-беларускі дзеяч. Нараджэнец фальварку Казімірава Сеньніцкай воласьці Менскага павету. З 1901 г. вучыўся ў Менскім рэальным вучылішчы, удзельнічаў у польскім нацыянальным руху, распаўсюджаў польскую нелегальную літаратуру сярод вучняў. У 1906 г. быў выкрыты і выдалены са школы, пасля чаго займаўся арганізацыяй польскіх падпольных школ у Бяларуцкай, Гайненскай і Лагойскай валасьцях Менскага і Барысаўскага паветаў. Быў знаёмы з Антонам Лявіцкім (Ядвігіным Ш.). У 1909 г. прызваны ў войска, служыў на Балтыйскім флёце, у Фінляндыі. Далучыўся да партыі эсэраў, праводзіў адпаведную працу сярод жаўнераў польскага паходжаньня. У 1911 г. выкрыты, асуджаны да сьмяротнага пакараньня, замененага на 8 гадоў катаргі. Адбываючы пакараньне ў Архангельску, даў згоду на ўдзел у экспэдыцыі на Паўночны Полюс, за што быў памілаваны і поўнасьцю рэабілітаваны. Падчас Першай усёсьветнай вайны служыў у Эстоніі, удзельнічаў у польскім вайсковым руху ў Рэвелі і Петраградзе. Пасьля балшавіцкага перавароту вярнуўся на Радзіму, браў удзел у дзейнасьці Польскай вайскавай арганізацыі і Стражы Крэсовай. Вясной 1919 г. арыштоўваўся балшавікамі, але, паводле ўласнага сьведчаньня, уцёк ад іх падчас этапаваньня ў Смаленск. У ліпені 1919 г. уступіў добраахвотнікам у склад Войска Польскага, дзе служыў да лістапада 1921 г. У снежні 1921 г. браў удзел у т. зв. «зьезьдзе Заходняй Беларусі» ў Вільні як прадстаўнік «беспартыйнага руху Заходняй Беларусі». У сярэдзіне 1920-х гг. быў актывным удзельнікам і арганізатарам беларускага палянафільскага руху, старшыня Цэнтральнага камітэту беларускіх спраў. На пачатак 1929 г. у якасьці інструктара пазашкольнай асьветы працаваў у Наваградзкім ваяводзтве. У 1938 г. жыў і працаваў у Берасьці. Далейшы лёс невядомы.

⁶⁰⁹ Цэнтральны камітэт беларускіх спраў — палянафільская арганізацыя, якая была створаная пры спрыяньні і за грошы II аддзелу польскага Генэральнага штабу Ф. Цяўлоўскім і У. Фёдаравым 28 верасьня 1924 г. у Варшаве. Ня здолела разгарнуць шырокай дзейнасьці, фактычна засталася на паперы.

Барацьба БСС з БСРГ і НПХ пачалася ня так на аснове праграмных адрозьненняў, як з прычыны ўжо блізкіх выбараў. Пачалі яе палемічныя артыкулы ў партыйных друкаваных органах: «Сялянская ніва» (БСС) і «Беларуская ніва»⁶¹⁰ (БСРГ). Пасьля палеміка перайшла ў адкрытае змаганьне паміж асобнымі дзеячамі, асабліва паміж пасламі С. Рак-Міхайлоўскім з аднаго боку і Ф. Ярэмічам з В. Рагулем з другога, а таксама паміж агентамі і сымпатыкамі гэтых абедзьвюх групаў у беларускіх вёсках.

На Віленшчыне і Гарадзеншчыне гэтая барацьба не была асабліва заўважнай дзеля малых уплываў БСС. У той самы час на Наваградчыне яна праяўлялася даволі востра, нягледзячы на відавочную колькасную перавагу БСРГ.

Гэтая барацьба ішла на працягу сьнежня 1925 г., студзеня і лютага 1926 г. У канцы лютага сытуацыя зьмянілася, бо БСС, згодна з прапановай кс. А. Станкевіча, вырашыла імкнуцца да паразуменьня, прыйшоўшы да перакананьня, што ўзаемная барацьба можа дэзарыентаваць беларускую вёску і стаць небяспечнай для БСС і БХД падчас выбараў.

Аднак да паразуменьня справа не дайшла. Кс. Адам Станкевіч, падтрыманы пасламі Ф. Ярэмічам і В. Рагулем, закідаў БСРГ, што яе ідэалёгія можа толькі пашкодзіць беларускай справе, што яна не адпавядае ні інтарэсам, ні настроям вёскі, што пашырае бальшавіцкія лёзунгі, імкнецца да ўсталяваньня савецкага ладу і аддачы Беларусі бальшавікам. З-за гэтага Беларусь можа быць цалкам дэнацыяналізаваная. Кс. Адаму Станкевічу адказаў пасол Б. Тарашкевіч, абгрунтоўваючы правільнасьць пазыцыі Грамады. Нягледзячы на намаганьні сэнатара Ўласава, які імкнуўся да прымірэння партыяў, пагадненьня не атрымалася.

Першымі вынікамі гэтай канфэрэнцыі былі падзел беларускай кнігарні і новае абвастрэньне адносінаў паміж БСС і НПХ. Пра беларускую кнігарню ўжо паведамлялася ў разьдзеле XXXVI, калі ішла гаворка пра дзейнасьць «хатаў-чытальняў». У выніку непаразуменьняў паміж Грамадой і Саюзам было загадана выдаліць з продажу як выданьні БСС, так і «Biełaruskuju Krynicy» — друкаваны орган кс. А. Станкевіча. У адказ на гэта Станіслаў Станкевіч, брат ксяндза, выкарыстаўшы фармальныя неўрэгуляванасьці, «узьяў у заклад» Беларускае выдавецкае таварыства, якое было намінальным уласнікам кнігарні. Ранейшая беларуская кнігарня стала ўласнасьцю кс. Станкевіча пад кіраўніцтвам Станіслава Станкевіча. БСРГ адкрыла кнігарню пад кіраўніцтвам Пятра Мятлы. Дзеля канкурэнцыі Станіслаў Станкевіч адчыніў насупраць яе ўласную кнігарню.

БСРГ да БСС ставілася крытычна і ваража. Гэта сярод іншага праявілася на адным з паседжаньняў БСРГ у першай палове сакавіка 1926 г., на якім абмяркоўваліся справы БСС. Паслоў Ярэміча і Рагулю, дзеячоў Саюзу, там ахарактарызавалі як людзей, якія імкнуцца да атрыманьня пасольскіх мандатаў, як ня здольных да творчай працы і якія разьбіваюць адзіны пралетарскі фронт. Пасол Тарашкевіч гаварыў, што абодва паслы ня маюць уласнай ідэалёгіі, не арыентуюцца ў грамадзкіх і палітычных пытаньнях і не адчуваць настроюў і памкненьняў беларускай вёскі. Калі

⁶¹⁰ «Беларуская ніва» — беларуская газета, орган Беларускай сялянска-работніцкай грамады. Выдавалася ў Вільні з 18 лістапада 1925 г. да 16 сакавіка 1926 г.

ГІСТОРЫЯ

ж да супрацоўніцтва з БСС схіліўся пасол кс. Станкевіч разам са сваёй групай беларускіх хрысціянскіх дэмакратаў, то дзейнасьць гэтых арганізацыяў можа быць наагул шкоднай для БСРГ.

У выніку нарадаў было вырашана:

...весьці сярод сялян і рабочых агітацыю супраць Саюзу, уключаючы ў праграму пасольскіх выступленьняў на мітынгах і сходках высвятленьне памылковасьці палітычнай праграмы Беларускага сялянскага саюзу, бо гэтая праграма вядзе беларускіх сялян да поўнай паразы, да яшчэ больш поўнага трыюмфу буржуазіі, да таго, што працоўныя масы на доўгія гады трапяць у няволю.

У пачатку гэтага разьдзелу згадвалася, што Часовы выканаўчы камітэт БСС павінен быў скласьці паўнамоцтвы на «зъездзе дзеячоў з усіх куткоў польскай Беларусі» ў руці пастаяннай управы Саюзу, выбранай зьездам. Гэты зьезд адбыўся 24.ІІІ.1926 г. у Вільні. У ім удзельнічалі: 1) Адам Більдзюкевіч, 2) Яцына⁶¹¹, 3) пасол Фабіян Ярэмч, 4) Куніцкі, 5) Мурашка⁶¹², 6) пасол Васіль Рагуля, 7) пасол кс. Адам Станкевіч, 8) Станіслаў Станкевіч, 9) Альбін Стэповіч⁶¹³, 10) Х. Шыбут⁶¹⁴, 11) доктар

⁶¹¹ Яцына Аляксандар — заходнебеларускі дзяяч, працаваў у Беларускім сялянскім саюзе і Беларускім інстытуце гаспадаркі і культуры. Быў скарбнікам Віленскага гуртка ВІГК. З 1927 г. зьяўляўся дырэктарам Вандроўнага беларускага народнага тэатру, які дзейнічаў пры ВІГК. У 2-й пал. 1930-х гг., пасля закрыцьця ВІГК, быў адным зь лідэраў Беларускага музычна-драматычнага гуртка ў Вільні.

⁶¹² Мурашка Юстын (?—1952) — беларускі дзяяч, паходзіў зь вёскі Маркаўцы Вішнеўскай воласьці Вялейскага павету. Да беларускага руху далучыўся ў 1909 г. Да 1917 г. працаваў у беларускіх арганізацыях у Петраградзе, быў сябрам Цэнтральнай беларускай вайскавай рады, у 1918 г. уваходзіў у якасьці яе прадстаўніка ў склад Рады БНР. Удзельнік I Усебеларускага зьезду. У чэрвені 1919 г. быў выбраны сакратаром Прэзыдыюму Беларускай Рады Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Сябра Беларускай вайскавай камісіі. У 1920-х гг. жыў у Заходняй Беларусі, у 1928 г. балятаваўся ў сойм па выбарчым спісе «Беларускія сяляне і работнікі» на чале зь Янкам Станкевічам. Падчас Другой усясьветнай вайны ўзначальваў Валожынскую павятовую ўправу, пасля чаго выехаў у эміграцыю. Браў удзел у Першым сусьветным зьездзе беларускай эміграцыі ў канцы 1949 г.

⁶¹³ Стэповіч Альбін (1894—1934) — беларускі грамадзка-палітычны і рэлігійны сьвецкі дзяяч, актыўны сябра Беларускай хрысціянскай дэмакратыі. У 1928—1930 гг. пасол сойму, сябра Беларускага пасольскага клюбу. У пачатку 1930-х гг. спрабаваў стварыць уласную палітычную партыю Беларускіх незалежных радыкалаў.

⁶¹⁴ Шыбут Хведар (1900—1988(?)) — беларускі дзяяч, нараджэнец вёскі Дунайчыцы Нясьвіскага павету. У 1920-х гг. арганізоўваў у сваёй ваколіцы беларускае культурнае жыцьцё, стварыў у Дунайчыцах тэатральны гурток. У 1924 г. далучыўся да Часовай беларускай рады, уваходзіў у яе сакратарыят у мястэчку Сіняўка. У 1925—1926 гг. перайшоў на плятформу Беларускага сялянскага саюзу, выбіраўся ў яго кіроўныя органы. У 1926 г. вучыўся на настаўніцкіх курсах у Вільні. 30 верасьня 1926 г. апублікаваў у газэце «Беларускае слова» заяву аб выхадзе з БСС і далучэньні да палянафільскай Беларускай нацыянальнай рады. Пасля Другой усясьветнай вайны жыў на эміграцыі. У 1945 г. быў адным са стваральнікаў Беларускага нацыянальнага камітэту ў Рэгенсбургу (Нямеччына), у 1946 г. — Беларускага праваслаўнага аб'яднаньня. Быў прыхільнікам Беларускай цэнтральнай рады, удзельнічаў у сходзе ў Эльвангене (Нямеччына), на якім яна была адноўленая. Уваходзіў у Беларускі кангрэсавы камітэт у Амэрыцы (БККА), у 1969 г. быў прызначаны прадстаўніком БККА на штат Калярада.

Браніслаў Туронак, 12) Станіслаў Вольскі і 9 сялян з правінцыі.

Найважнейшымі справамі, якімі займаўся зьезд, было абмеркаваньне праграмы БСС, а таксама выбары ў «Цэнтральны камітэт Беларускага сялянскага саюзу».

Пры абмеркаваньні праекту праграмы саюзу адзін з прысутных сялян запытаўся, чаму БСС аддзяляе сялянскія справы ад рабочых і прасіў запрасіць прадстаўнікоў БСРГ. Другі пытаўся, ці будуць фабрыкі і заводы перададзеныя рабочым, якія на іх працуюць, і г. д.

У выніку арганізаванага галасавання прапанова аб запрашэньні прадстаўнікоў БСРГ была адхіленая. У той самы час праграму дапоўнілі пунктам, паводле якога фабрыкі павінны былі перайсьці ва ўласнасьць рабочых. Акрамя таго, быў зацьверджаны пункт, што сельскагаспадарчыя рабочыя павінны быць застрахаваныя такім сама чынам, як і фабрычныя⁶¹⁵.

У выніку выбараў Цэнтральны камітэт БСС быў сфармаваны наступным чынам:

- 1) пас. Рагуля Васіль — старшыня,
- 2) пас. Ярэмч Фабіян — намесьнік старшыні,
- 3) Куніцкі І. — намесьнік старшыні,
- 4) Більдзюкевіч Адам — сакратар,
- 5) доктар Туронак Браніслаў — намесьнік сакратара⁶¹⁶,
- 6) Мурашка — сябра ўправы,
- 7) Шыбут — сябра ўправы.

Зьезд таксама прыняў наступныя рэзалюцыі:

1. *Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца спынення масавых арыштаў і зьдэкаў адміністрацыі.*

2. *Канфэрэнцыя Бел. Сял. Саюзу дамагаецца неадкладнай амністыі для ўсіх палітычных вязьняў.*

3. *Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца неадкладна асьветы ў роднай беларускай мове.*

4. *Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу пратэстуе проціў новай калянізацыі беларускіх зямель і дамагаецца, каб на землях беларускіх зямля пераходзіла ў рукі сялян беларусаў.*

5. *Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца радыкальнага зьмянішэньня падаткаў дзяржаўных і самаўрадавых, бо сучасны цяжар падаткаў даводзіць да поўнага зруйнаваньня сельскіх гаспадарак.*

6. *Канфэрэнцыя Б. С. Саюзу дамагаецца неадкладнага роспуску сойму і новых выбараў.*

7. *Мы, прадстаўнікі сялян, прыехаўшыя на канфэрэнцыю Беларускага Сялянскага Саюзу, шчыра вітаем закладчыкаў і арганізатараў Сялянскага Саюзу за іх змаганьне і працу на карысьць беларускага сялянства.*

⁶¹⁵ Першы пункт быў унесены ў праграму на прапанову А. Більдзюкевіча, а другі — на прапанову Х. Шыбута.

⁶¹⁶ Згодна з паведамленьнем газэты «Сялянская ніва» ад 31 сакавіка 1926 г., Браніслаў Туронак быў выбраны не намесьнікам сакратара, а паўнаважным сакратаром, разам з Адамам Більдзюкевічам.

ГІСТОРЫЯ

8. Беручы пад увагу ідэалёгію сялян і цяжкае палітычнае, сацыяльнае і культурнае становішча беларускага народу, Беларускі Сялянскі Саюз павінен імкнуцца да аб'яднання ўсіх беларускіх працоўных сіл, стоячых на грунце незалежнасьці злучаных зямель Беларускага Народу⁶¹⁷.

Пасля прыняцця дзвюх згаданых паправак праграма БСС выглядае ў асноўным наступным чынам:

I. Самастанаўленьне народаў

1. Стоячы на грунце самаазначэньня (самастанаўленьня) народаў, Беларускі Сялянскі Саюз лічыць сваім ідэалам незалежнасьць злучаных зямель Беларускага Народу і добрасуседзкія адносіны зь іншымі сумежнымі народамі, імкнучыся да фэдэрацыі зь імі.

II. Дарога да мэтаў

2. Да сваіх мэтаў Беларускі Сялянскі Саюз ідзець дарогай арганізаваньня, усьведамляньня і ўзгадовываньня беларускіх сялян, парабкаў і беларускай сялянскай інтэлігенцыі на грунце сялянскіх клясавых інтарэсаў і на грунце беларускай народнай культуры.

III. Зямля сялянству бяз выкупу

3. Усе нетрудавыя землі: абшарнікаў, дзяржаўныя, касьцельныя, царкоўныя і іншыя, павінны перайсьці ў рукі беларускіх — малазямельных і беззямельных сялян, бяз розьніцы веры, бяз выкупу і на ўласнасьць, бяз права спэкуляцыі зямлёй, у ліку працоўнай нормы, у залежнасьці ад якасьці зямлі.

4. Падзел зямлі праводзіцца самымі сялянамі празь сялянскія Зямельныя Камісіі пры Самаўрадах.

5. Сялянскія Зямельныя Камісіі пры Самаўрадах могуць звольніць ад парцэляцыі тыя землі, якія патрэбны для прамысловых, культурных, рэлігійных або навуковых мэтаў.

6. Пры падзеле зямлі Сялянскія Зямельныя Камісіі ўстанаўляюць працоўную норму.

7. Працоўная норма зьяўляецца тыпам самастойнай хутарнай гаспадаркі.

IV. Пераход на хутары

8. Пераход на хутары праводзяць Сялянскія Зямельныя Камісіі са згоды сялян асобных вёскаў або грамадаў.

9. Пры пераходзе на хутары, Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца, каб сяляне атрымалі дапамогу ў форме будаўляных матэрыялаў і грошай.

10. Усе работы, зьвязаныя зь пераходам на хутары і парцэляцыяй, адбываюцца для сялян бясплатна.

V. Ліквідацыя асадніцтва

11. Стоячы на тым грунце, што ўся зямля павінна перайсьці ў рукі малазямельнага і беззямельнага беларускага сялянства бяз розьніцы веры, Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца скасаваньня як найхутчэй вайсковага асадніцтва і пры-

⁶¹⁷ Беларускі тэкст рэзалюцыяў друкуецца паводле: Сялянская ніва. 1926. 31 сакавіка. № 11. С. 2.

ватнай калянізацыі беларускіх зямель.

VI. Земляробчая культура

12. Беларускі Сялянскі Саюз імкнецца такжа да палепшаньня гаспадарчага палажэньня вёскі праз узрост земляробскай культуры і павелічэньне абшару ўпраўнай зямлі.

13. Сяляне павінны карыстаць з таннага крэдыту на загаспадараваньне, на закуплю інвэнтара, культурных насеньняў збожжжа і траваў, штучных навозаў і іншых.

14. Беларускі Сялянскі Саюз вядзе барацьбу з сучасным выкарыстаньнем вёскі горадам і зь несумернасьцю цэнаў між зямельнымі прадуктамі і фабрычнымі таварамі.

15. Збыт зямельных прадуктаў і закупля гаспадарчых прыладаў, насеньня, штучных навозаў, земляробскіх машын і іншых, павінны адбывацца праз свае сельска-гаспадарчыя каапэратывы.

VII. Лясы, воды і іншыя прыродныя багацьці

16. Лясы, воды, падземныя багацьці і іншыя становяць уласнасьць усяго народу.

17. На патрэбы будаўляньня і на апал Сялянскія Зямельныя Камісіі пры Самаўрадах вызначаюць пэўны лік лесу, які дастаўляе сялянам дроў і будаўляных матэрыялаў.

VIII. Прасьвета

18. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца абавязковай народнай прасьветы ў роднай мове.

19. Навука ў школе пачатковай, сярэдняй і вышэйшай павінна адбывацца бясплатна.

20. Навука ў ніжэйшых, сярэдніх і вышэйшых школах павінна адбывацца ў роднай мове.

IX. Палітычныя і грамадзкія правы

21. Усе грамадзяне зьяўляюцца роўнымі перад правам.

22. Кожны грамадзянін мае права берагчы сваю нацыянальнасьць і ўзгадовываць сваю мову і культуру.

23. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца поўнай свабоды сабраньняў (сходаў), друку, слова, арганізацыі ўсялякіх таварыстваў і прафэсійных саюзаў.

X. Рэлігія

24. Усе грамадзяне павінны карыстацца з свабоды сумленьня і рэлігіі.

25. Каб урад ня мог падтрымліваць адну рэлігію на шкоду іншых, патрэбна, каб царква, касьцёл і іншыя рэлігійныя ўстановы былі аддзелены ад дзяржавы.

XI. Самаўрады

26. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца шырокіх самаўрадаў, выбраных на аснове агульнага, простага, тайнага, роўнага і прапарцыянальнага галасаваньня.

27. Справы адміністрацыйныя, гаспадарчыя, школьныя, зямельныя, бальнічныя і іншыя належаць да валасных, павятовых і акружных (ваяводзкіх) самаўрадаў.

28. Самаўрады самастойна ўстанаўляюць бюджэты прыходаў і расходаў, заць-

ГІСТОРЫЯ

вяджжаюць (вызначаюць) усю валасную, павятовую і акружную адміністрацыю і спраўляюць над ёй кантроль.

XII. Суды

29. Суд павінен быць незалежны.

30. Міравыя Суды складаюцца з выбранага судзьдзі.

31. Ува ўсіх важнейшых угадоўных і палітычных справах прыгаворы выносяць суды прысяжных.

32. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца скасаваньня кары сьмерці і скасаваньня палюваў (надзвычайных) судоў.

XIII. Падаткі

33. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца зьмяніць дзяржаўных і самаўрадавых (соймікавых і валасных) падаткаў, адпаведна да платнай здольнасьці сялян. Прычым зусім бедныя сяляне павінны быць зусім звольнены ад падатковых цяжараў.

34. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца зьмяніць пасрэдніх падаткаў (на соль, цукар, газу і іншыя манапольныя прадукты), а нават скасаваньня некаторых зусім.

35. Галоўнай крыніцай дзяржаўных даходаў павінен быць прагрэсіўны падатак ад агульнага даходу, прычым пэўны мінімум даходу павінен быць вольны зусім ад падатку.

XIV. Мыта (цло)

36. Мытная палітыка павінна ісьці ў тым кірунку, каб усе галіны гаспадарчага жыцьця маглі адзінакава інтэнсыўна разьвівацца.

37. Каб запэўніць сялянам таньня прамысловыя тавары і гаспадарчыя прылады, Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца скасаваньня высокага мыта на прадукты прамысловасьці.

XV. Каапэрацыя

38. Каб даць да больш справядлівага разьмеркаваньня (падзелу) грамадзкага даходу, урадавая палітыка павінна ісьці ў тым кірунку, каб прамысловая вытворчасць з рук асобных капіталістых і розных сіндыкатаў пераходзіла ў рукі ўсяго народу праз каапэрацыю.

39. Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца адпаведных крэдытаў для вытворчых, крэдытовых і спажывецкіх каапэратываў.

XVI. Адбудова краю

40. Усе зьнішчаныя вайной гаспадаркі павінны быць неадкладна адбудаваны на кошт дзяржавы; дзяржава павінна прыйсьці на помач лесам і іншымі будаўлянымі матэрыяламі і грашмі.

XVII. Работніцкае пытаньне

41. Беларускі Сялянскі Саюз стаіць проціў вызыску капіталістымі работніцкае клясы, дамагаецца работы для ўсіх работнікаў і рашучай барацьбы зь безрабоцьям.

42. Беларускі Сялянскі Саюз стаіць за ўтрыманьне ўсіх сацыяльных здабычаў работніцкага клясы, а іменна: 8-мі гадзіннага рабочага дня, абароны працы кабет і дзяцей, страхаваньня ад нешчаслівых выпадкаў, старасьці, утраты здароўя, безрабоцья і іншых.

43. У барацьбе за свае паасобныя ідэалы, як сяляне, так і работнікі павінны ісьці разам і старацца адны адных падтрымліваць⁶¹⁸.

У выніку прынятых зьездам паправак праграма БСС вельмі наблізілася да праграмы БСРГ. Галоўным адрозьненьнем было тое, што БСС стаяў на беларускім нацыянальным грунце і выразна гэта падкрэсьліваў, а БСРГ схілялася да інтэрнацыянальных ідэяў.

Зьмены ў праграме БСС паўплывалі на тое, што абедзьве арганізацыі ўзаемна дапаўнялі адна адну, прычым да БСС паварочваліся ўсе тыя, хто з прычыны выразнага камуністычнага аблічча Грамады не хацеў у яе ўступаць.

Характэрна тое, што пасля праграма збліжэньня Грамады і БСС мітынгі, якія ладзіліся пасламі Ярэмічам і Рагулем, мелі посьпех як сярод сябраў Грамады, так і сярод сябраў Саюзу. Згаданыя паслы ў траўні 1926 г. правялі шэраг мітынгаў, на якіх выступалі з дэмагагічнымі прамовамі, выклікаючы вялікае ўзрушэньне сярод слухачоў, асабліва ў Любчанскай, Налібоцкай, Нягневіцкай і Шчорсаўскай гмінах Наваградзкага ваяводзтва.

У выбарчых справах першапачаткова плянавалася стварэньне супольнага выбарчага блёку з Саюзам беларусаў-каталікоў, г. зн. з групай кс. Адама Станкевіча. Гэта было натуральным вынікам таго пагадненьня, якое мела месца паміж абедзьвюма групамі ў лютым 1926 г. Аднак пасля абвешчэньня праграмы БСС, у § 25 якой зьмяшчалася патрабаваньне аддзяленьня царквы ад дзяржавы, узаемаадносіны паміж згаданымі арганізацыямі настолькі папсаваліся, што аб супольным выбарчым блёку размова ўжо не ішла.

Да травеньскіх падзеяў БСС сыярыша паставіўся нэўтральна, аднак пасля стаў у апазыцыю ў дачыненьні да маршала Пілсудзкага. БСС заявіў, што маршал ня стаў на адзіна правільны, г. зн. рабоча-сялянскі, грунт і што з гэтай прычыны ад польскіх уладаў няма чаго чакаць. Трэба так падрыхтаваць сялян, каб яны самі сталі кавалямі свайго лёсу. У выбарах прэзыдэнта Польшчы, на думку пасла Ф. Ярэміча, беларусы ўдзелу браць не павінны.

Недахоп сродкаў не дазваляў БСС пасьпяхова вытрымліваць канкурэнцыю з БСРГ, якой дапамагалі Саветы. Хуткае разьвіцьцё Грамады прывяло да таго, што ў другой палове 1926 г. БСС пачаў траціць уплывы на вёсцы, саступаючы сябраў і нават паасобныя гурткі на карысьць БСРГ.

Хочучы ўратаваць арганізацыю, БСС спрабаваў прыцягнуць у свае шэрагі новых людзей, асабліва з вопытам грамадзкай працы. БСС хацеў здабыць сабе падтрымку

⁶¹⁸ Беларускі тэкст праграмы друкуецца паводле: Сялянская ніва. 1926. 31 сакавіка. № 11. С. 2; 11 красавіка. № 12. С. 2—3. Належыць, аднак, заўважыць, што аўтары «Кароткага нарысу...» зь невядомых прычынаў выкінулі з арыгінальнага тэксту 1 разьдзел і 2 параграфы. Так, у арыгінале праграмы разьдзел XVII меў назву «Сацыяльная абсяпека сялян» і складаўся з аднаго параграфа 41 наступнага зьместу: «Беларускі Сялянскі Саюз дамагаецца апекі і страхаваньня сялян ад нешчаслівых выпадкаў, стыхійных бедаў, утраты здароўя і іншыя». Разьдзел «Работніцкае пытаньне», адпаведна, меў парадкавы нумар XVIII, а першы параграф у ім (№ 42) меў наступны зьмест: «Беларускі Сялянскі Саюз імкнецца да таго, каб прамысловыя фабрыкі былі ў руках рабочых, так як зямля ў руках сялян». Тыя самыя параграфы праграмы БСС, якія ў тэксьце «Кароткага нарысу...» маюць нумары 41, 42 і 43, насамрэч праходзілі пад нумарамі 43, 44 і 45.

ГІСТОРЫЯ

былога камуніста Міхала Гурына, псэўд. Стасько. З гэтай мэтай 31.VII.1926 г. у Горадні адбылося паседжаньне з удзелам М. Гурына і паслоў Ф. Ярэміча і В. Рагулі. Паразуменьне, аднак, не было дасягнутае. Не ўдаліся таксама спробы паразуменьня з БСРГ, якія рабіліся БСС у жніўні 1926 г.

Цэнтральны Камітэт БСС выдатна разумеў тое, што разгорнутая ім кампанія — слабая. Пра гэта, сярод іншага, казалася на сходзе 3 і 4.IX., у якім бралі ўдзел пас. Васіль Рагуля, пас. Фабіян Ярэміч, Адам Більдзюкевіч, І. Куніцкі, доктар Браніслаў Туронак, Станіслаў Вольскі і іншыя. Для пашырэння кампаніі было вырашана ўзмацніць арганізацыю, павялічыць колькасць давераных асобаў, даць ім большыя правы і г. д. У верасні 1926 г. узаемаадносіны паміж БСС і БХД з аднаго боку і БСРГ з другога ізноў пагоршыліся. У гэты самы час БСС і БХД канчаткова разарвалі адносіны зь Вільнац-белкамам, бо апошні ператварыўся ў партыйную ўстанову БСРГ, страціўшы свой агульнабеларускі характар. З гэтай прычыны прадстаўнікі БСС і БХД ня бралі ўдзелу ў святкаваньні 20-годзьдзя беларускай прэсы, арганізаваным Вільнацбелкамам.

Страчваючы ўплывы на карысьць БСРГ, БСС хацеў надалей весці сваю гаспадарчую і палітычную кампанію, таму вырашыў зноў параумецца з БХД у тых сферах, у якіх абедзьве арганізацыі ня мелі разыходжаньняў. З гэтай мэтай БСС уступіў у Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (БІГІК), які фінансаваўся Амэрыканскім камітэтам у Варшаве. У выніку гэтага пагадненьня друкаваны орган БСС «Сялянская ніва» стаў адначасова органам Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры.

Беларускі інстытут гаспадаркі і культуры (БІГІК) узьнік у Варшаве ў чэрвені 1926 г. Склад Галоўнай управы БІГІК быў наступны:

Адам Більдзюкевіч — старшыня,

Гальяш Леўчык — сакратар,

пасол кс. Адам Станкевіч — скарбнік,

сэнатар Аляксей Назарэўскі⁶¹⁹ — тэхнічны кіраўнік.

Рэвізійную камісію складалі:

сэнатар Вячаслаў Багдановіч, сэнатар Аляксандар Уласаў, пасол Васіль Рагуля⁶²⁰.

Як бачна, БСС меў у гэтым камітэце пераважныя ўплывы.

Мэтамі БІГІК былі перадусім пашырэнне асветы, падтрымка сельскай гаспадаркі, прамысловасьці, рамёстваў, тэхнікі, народнага мастацтва, закладаньне фабрык сельскагаспадарчых машынаў, прапаганда сельскагаспадарчай мэліярацыі, ар-

⁶¹⁹ Назарэўскі Аляксей (1881 — пасья 1941) — заходнебеларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч, у 1922—1927 гг. сэнатар. Сябра Беларускага пасольскага клюбу. Працаваў у магістраце г. Баранавічаў. Старшыня камітэту па будаўніцтве Сьвята-Пакроўскай царквы ў Баранавічах, дабіўся перадачы ёй мазаічных абразоў работы знакамітых расейскіх мастакоў з дэмантаванага ў Варшаве сабору Аляксандра Неўскага. У 1927 г. быў адным з заснавальнікаў Беларускага дэмакратычнага праваслаўнага аб'яднаньня, неўзабаве адышоў ад яго і перайшоў да супрацоўніцтва з афіцыйнымі царкоўнымі праваслаўнымі ўладамі ў Польшчы. Арыштаваны НКВД БССР у студзені 1940 г., асуджаны на 8 гадоў лягераў. У верасні 1941 г. вызвалены зь Сіблугу і накіраваны ў Паўладарскую вобласць. Далейшы лёс невядомы.

⁶²⁰ Пры пераліку прозьвішчаў сябраў Цэнтральнага ўраду Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры прапушчаны вядомы варшаўскі адвакат Аляксандар Баянскі, які ў свой час быў абаронцам беларускіх паўстанцаў на Беластоцкім працэсе ў траўні 1923 г. Ён займаў у першым складзе кіроўнага органу БІГІК пасаду віцэ-старшыні.

ганізацыя выставаў, курсаў, кааператываў, адкрыццё бібліятэк-чытальняў, музеяў, народных дамоў і г. д.

26 чэрвеня 1926 г. у Вільні быў адкрыты аддзел БІГіК. У арганізацыйным паседжанні бралі ўдзел амаль усе актыўныя сябры БСС: 1) сэн. Вячаслаў Багдановіч, 2) кс. Гадлеўскі, 3) Аляксандар Яцына, 4) пас. Фабіян Ярэміч, 5) адвакат Казлоўскі⁶²¹, 6) І. Куніцкі, 7) пас. Васіль Рагуля, 8) кс. Семашкевіч⁶²², 9) пас. кс. Адам Станкевіч, 10) Станіслаў Станкевіч, 11) Янка Станкевіч, 12) студэнт Альбін Стэповіч, 13) М. Шутовіч⁶²³, 14) доктар Браніслаў Туронак, 15) Т. Вайцяховіч, 16) Станіслаў Вольскі.

Ксёндз Станкевіч пайнфармаваў прысутных пра мэты БІГіК, падкрэсьліваючы перш за ўсё культурна-асьветніцкія мэты.

Ва ўправу Віленскага аддзелу БІГіК увайшлі: пас. кс. Адам Станкевіч, сэнатар Вячаслаў Багдановіч, адвакат Казлоўскі, пас. Фабіян Ярэміч і доктар Браніслаў Туронак.

Разьвіццё БІГіК даволі хутка ішло наперад, ужо да 15.XI.1926 г. былі арганізаваныя віленскі, радашкавіцкі і наваградзкі аддзелы.

Канец 1926 г. прынёс пэўныя зьмены ў жыццё БСС. Таварыства беларускай школы (ТБШ), якое зьяўлялася рэзэрвай арганізацыяй для БСРГ, у прадбачанні ліквідацыі апошняй стала дзейснай арганізацыяй. Шырокая кампанія, якую пачаў БІГіК, дазваляе меркаваць, што ён павінен стаць кадровай асновай для ўжо масавага Таварыства беларускай школы.

Каб пазьбегнуць кампраматацыі ў вачах уладаў, была выдадзена рэкамэндацыя для кіраўнікоў гурткоў БІГіК, каб яны не прымалі сябраў БСРГ, бо існавала небяспека, што апошнія сваёй прапагандай на карысьць Грамады могуць прынесці толькі шкоду.

У канцы 1926 г. разьвіццё БІГіК ішло даволі хутка.

Разьдзел XXXVIII

Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў. Беларуская хрысьціянская дэмакратыя. Ліга абароны правоў беларусаў-каталікоў. Сэктанцтва

У 1924 г. узнікла беларуская арганізацыя пад назвай «Хрысьціянска-дэмакратычная злучнасьць». У 1926 г. яна зьмяніла назву на «Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў». Гэтая арганізацыя ўзнікла з раней утворанай Беларускай хрысьціянскай дэмакратыі (БХД) і новай «Лігі абароны правоў беларусаў-каталікоў».

⁶²¹ Казлоўскі Яўген — віленскі адвакат, які нярэдка прыцягваўся да абароны беларускіх дзеячоў падчас судовых працэсаў.

⁶²² Семашкевіч Янка (пс. Янка Быліна) (1883—1956) — беларускі каталіцкі сьвятар, грамадзкі дзяяч, паэт. Аўтар двух зборнікаў паэзіі і некалькіх рэлігійных кнігаў. Супрацоўнічаў з пэрыядычнымі выданьнямі БХД. Адзін з аўтараў «Мэмарандуму» ксяндзоў-беларусаў на агульнапольскую канфэрэнцыю біскупаў у 1925 г.

⁶²³ Шутовіч Марыя (1897—1975) — беларуская нацыянальная дзяячка, з 1919 г. загадчыца дзіцячага прытулку пры Беларускай гімназіі ў Вільні. Пасьля яго закрыцця працавала пакаёўкай у ксяндза А. Станкевіча. Захавала пасля арышту Станкевіча ягоную бібліятэку і асабістыя рэчы.

ГІСТОРЫЯ

Узнікненне «Аб'яднання» зьяўляецца фактам, які шмат пра што гаворыць. Гэтая вельмі шматлікая арганізацыя ў некалькі разоў пераўзыходзіла Беларуска-сялянскі саюз (БСС) лікам сваіх сябраў і саступала ў гэтым паказчыку толькі Беларускай сялянска-работніцкай грамадзе. Уплывы Аб'яднання каталікоў-беларусаў сьведчылі пра вызваленне беларускага руху ад камуністычнага ўздзеяння, а таксама пра тое, што беларускі народ ня быў настолькі бальшавізаваны, як гэтага хацелася б большасці беларускіх дзеячоў.

Факт узнікнення Аб'яднання зьяўляецца бясспрэчнай заслугай ксяндза Станкевіча Адама. Ён даўно змагаўся за ператварэнне рэлігійнага фактару ў адну з асноваў беларускага руху і ідэалогіі.

Кс. Станкевіч імкнуўся да палітычнага, культурнага і грамадзкага вызвалення беларускага народу і адпаведна да стварэння арганізацыі, абапёртай на шырокія масы беларускага сялянства. Ён быў супраць паразумення як з камуністамі, так і з Незалежнай сялянскай партыяй.

Як адно, так і другое паразуменне ён лічыў паказчыкам таго, што беларуская ідэалогія зыходзіць з правільнай дарогі, а беларускія памкненні выраджаюцца. Найбольш важнай рысай, якая адрознівала БХД ад БСРГ, было імкненне БХД да нацыянальнага і рэлігійнага вызвалення беларускага народу. Арганізацыя выступала і супраць бальшавікоў, і супраць Польшчы. Яна не магла пагадзіцца з інтэрнацыянальнымі лезунгамі і атэзізмам камуністаў, бо асыцерагалася новай расейскай няволі. Не магла БХД рашыцца і на саюз з Польшчай, бо лічыла, што апошняе імкненне да поўнага закабалення і дэнацыяналізацыі беларусаў.

БХД фінансавалася ковенскім урадам, што, разам зь яе пэўным шавінізмам, пра які гаварылася вышэй, дазваляе беспамылкова меркаваць пра антыпольскі характар гэтай арганізацыі. Трэба памятаць, што літоўская палітыка па віленскім і гарадзенскім пытаннях была скіраваная і супраць Польшчы, якая гэтымі землямі валодала, і супраць Савецкай Беларусі, якая мела на гэтыя землі прэтэнзіі. Дзякуючы гэтаму БХД змагалася з аднаго боку з Польшчай, а з другога — з БСРГ, якая праводзіла лінію Камінтэрну. Да пары гэтая барацьба заставалася папяровай, але да канца 1926 г. накіпіла столькі патэнцыйнай энэргіі, што ў кожны момант пагражала выбухнуць на агульнай тэрыторыі дзеяння абедзвюх групавак.

Гэтай барацьбе не перашкаджала тое, што праграмы БСРГ і БХД па сацыяльных пытаннях былі амаль ідэнтычныя, адрозніваючыся толькі тым, што БХД выразна падкрэслівала хрысціянскія і нацыянальныя пастулаты. Аднак, зь іншага боку, цяжка казаць пра зацятую барацьбу БХД і БСРГ, калі ўлічваць, што з-за агульнасці сацыяльных поглядаў абедзвюх арганізацыі супрацоўнічалі паміж сабою, напрыклад, у Беларуска-каапэратыўным банку. Акрамя таго, ідэя незалежнасці Беларусі мела прыхільнікаў і сярод прадстаўнікоў БСРГ. Тым ня менш, пры сутыкненні абедзвюх арганізацыяў на вёсцы Грамада звычайна прыцягвала да сябе гурткі БХД.

У якасці пазыгтыўнай палітычнай праграмы БХД прапаноўвала лезунг стварэння незалежнай аб'яднанай дэмакратычнай беларускай рэспублікі. Акрамя таго, яна імкнулася да заключэння саюзу зь літоўскім і ўкраінскім народамі.

Аб'яднанне беларусаў-каталікоў было арганізацыяй, даволі шырока распаўсюджанай на тэрыторыі Беларусі, асабліва ў Віленска-Троцкім, Вялейскім, Дзісенскім, Сьвянцянскім, Ашмянскім, Лідзкім, Дунілавіцкім, Валожынскім, Стаўпецкім,

Слоніўскім, Лунінецкім, Ваўкавыскім, Нясвіжскім і Кобрынскім паведах. Каталіцкая і нацыянальная ідэалёгія Аб'яднання, якая распаўсюджвалася беларускімі ксяндзамі, а таксама газэтай «Biełaruskaja Krynica», даходзіла да самых аддаленых закуткаў Беларусі. «Biełaruskaja Krynica» чыталася нават праваслаўнымі беларусамі.

Паміж беларускімі ксяндзамі (каля 60 зь іх належала да БХД) і літоўскімі было наладжана супрацоўніцтва. Яно мела за мэту выхаваньне супольнасьці нацыянальных ідэалаў беларусаў і літоўцаў. У гэтым духу дзейнічала «Брацтва жывога Ружанца»⁶²⁴, якое, сярод іншага, імкнулася да адарваньня Вільні ад Польшчы.

У папярэднім разьдзеле было адзначана, што нацыянальны фактар адыгрываў важную ролю і ў Беларуска-літоўскім саюзе (БСС). Гэта прывяло да таго, што ў лютым 1926 г. БХД і БСС дамовіліся аб супольнай выбарчай кампаніі і агульным выбарчым сьпісе кандыдатаў.

Факт дасягненьня паразуменьня паміж дзьвюма арганізацыямі прывёў да таго, што БСРГ і іншыя блізкія да камуністаў арганізацыі пачалі адкрытую барацьбу супраць БХД і БСС.

Добрыя стасункі паміж БХД і БСС папсаваліся пасля абвешчваньня праграмы Саюзу, у якім, сярод іншага, выстаўлялася патрабаваньне аддзяленьня царквы ад дзяржавы. Кантакты паслабелі. Аб'яднаньне пачало выводзіць з БСС сваіх людзей, зрываючы перамовы ў справе супольнай выбарчай кампаніі і г. д. Трэба адзначыць, што Аб'яднаньне беларусаў-каталікоў, дзякуючы супрацоўніцтву з БСС, страціла на карысьць апошняга многіх сваіх сябраў.

На выбарах Аб'яднаньне з прычыны вялікай колькасьці сваіх сябраў мела намер выставіць кандыдатаў у дзьвюх выбарчых акругах. Кандыдатамі Аб'яднання былі ксьёндз Адам Станкевіч і ксьёндз Вінцэнт Гадлеўскі (адбывае ў турме двухгадовае пакараньне за антыдзяржаўную дзейнасьць)⁶²⁵.

Да акцыі маршала Пілсудзкага Аб'яднаньне паставілася прыхільна, бо верыла, што перамога маршала зробіць магчымымі разьвіцьцё беларускага школьніцтва і рэалізацыю цэлага шэрагу беларускіх нацыянальных пастулятаў. Аднак Аб'яднаньне разам зь іншымі беларускімі арганізацыямі выстаўляла пастуляты, якія тычыліся вызваленьня палітычных вязьняў, ліквідацыі асадніцтва, перанясеньня падаткаў

⁶²⁴ Брацтва жывога Ружанца — каталіцкая рэлігійная супольнасьць, традыцыя якой сягае ў сярэднявечча. Асобы, якія ў яе ўваходзяць, збіраюцца разам чытаць найбольш распаўсюджаную ў каталіцкім касьцёле малітву — Ружанец. Трывогу польскіх службоўцаў выклікаў у дадзеным выпадку ня сам факт гуртаваньня беларускіх і літоўскіх вернікаў у «ружанцавыя брацтвы» (гэта была зьява вельмі пашыраная і сярод палякаў), але аб'яднаньне іх паводле нацыянальнай прыкметы з чытаньнем Ружанца на сваіх родных мовах.

⁶²⁵ Ксьёндз Вінцэнт Гадлеўскі два разы арыштоўваўся польскімі ўладамі ў 1925 г. У сакавіку 1926 г. ён быў асуджаны на 2 гады пазбаўленьня волі, але тым разам знявольнае замянілі штрафам. Паўторна ксьёндз быў арыштаваны ў сакавіку 1927 г. і гэтым разам адседзеў прысуджаныя 2 гады ў Макатоўскай турме ў Варшаве. Падставай для перасьледу Гадлеўскага стала ягонае актыўная нацыянальная дзейнасьць у сваёй парафіі ў Жодзішках на Ашмяншчыне (цяпер Смаргонскі раён). Падрабязнасьці пра справу Гадлеўскага гл.: Zatař o język kazań w Żodziszkach w kwietniu 1925 roku (dokumenty wybrał i opracował J. Tomaszewski) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1996. Nr. 1 (5). S. 123—164; Zatař o język kazań w Żodziszkach, cd. (dokumenty wybrała i opracowała M. Moroz) // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1998. Nr. 10. S. 124—165.

ГІСТОРЫЯ

на маёмасныя клясы, пашырэння і фінансавай падтрымкі беларускага школьніцтва.

Важнай падзеяй у жыцці БХД было абвешчэнне ў трэцім квартале 1926 г. яе праграмы. Праграма была наступная:

I. Палітычныя мэты

1. БХД імкнецца да самастойнасці Беларускага Народу на ўсіх яго землях, аб'яднаных у незалежную дэмакратычную рэспубліку.

II. Адносіны да суседзяў

2. БХД лічыць сваім ідэалам добрасуседзкія адносіны з усімі народамі на падставе сапраўднай вольнасці і роўнасці.

3. З пагляду палітычнага і гаспадарчага БХД уважае карысным, каб незалежная Беларуская Рэспубліка ўвайшла ў саюз з суседзямі, а прадусім зь літоўскім народам і ўкраінскім, як натуральнымі сваімі саюзнікамі.

III. Шлях да мэтаў

4. БХД да сваіх мэтаў ідзе дарогай арганізавання, усведамлення і ўзгадавання беларускага сялянства, работнікаў і інтэлігенцыі на грунце х/д ідэалаў і беларускай народнай культуры.

IV. Самаўрады

5. БХД уважае, што гмінныя, павятовыя і ваяводзкія самаўрады ў сваіх мясцовых справах павінны быць незалежнымі ад цэнтральных уладаў.

6. Да кампэтэнцыі самаўрадаў належаць справы адміністрацыйныя, гаспадарчыя, школьныя, зямельныя, апека над сіротамі, хворымі, калекамі, беднымі і г. д.

7. Самаўрады маюць свой бюджэт. Недахват гэтага бюджэту на вышэйазначаныя мэты (6) пакрывае дзяржава.

8. Самаўрады выбіраюць агульным, простым, тайным і прапарцыянальным галасаваннем.

V. Войска

9. БХД змагаецца з палітыкай мілітарызму і імкнецца да замены сталай арміі народнай міліцыяй.

10. Вучэнне народнай міліцыі павінна адбывацца на месцах і ў вольным ад гаспадарчых работ часе.

VI. Палітычная і грамадзянская свабода

11. Усе грамадзяне павінны быць роўныя перад правам.

12. Павінна быць поўная свабода сходаў, друку, слова, сумлення, арганізацыі таварыстваў і прафэсійных саюзаў.

13. БХД проціў кары сьмерці.

14. Кожная нацыянальнасць мае права карыстацца сваёй мовай у агульнаграмадзкім і палітычным жыцці.

VII. Суд

15. Суд павінен быць незалежны.

16. Міравыя суды складаюцца з выбраных народам судзьдзі і таксама выбраных лаўнікаў.

17. Ува ўсіх важнейшых угалоўных і палітычных справах прыгаворы пастанаўляюць суды прысяжных.

18. Палявыя (надзвычайныя) суды павінны быць скасаваны.

VIII. Школа

19. Пачатковае навучаньне абавязковае для ўсіх, бясплатнае і ў роднай мове вучняў.

20. Навучаньне прыватнае карыстаецца такімі ж правамі, як і ўрадавае.

21. Аднолькавая дапамога ўрадавая як школам прыватным, так і ўрадавым.

22. Навучаньне рэлігіі кожнага вызнаньня адбываецца абавязкова як у школах урадавых, так і прыватных.

IX. Рэлігія

23. Касьцёл (Царква) у сваім унутраным жыцьці карыстаецца з поўнай свабоды і кіруецца кананічным правам.

24. К (Ц) у жыцьці грамадзкім карыстаецца з усіх правоў палітычных і грамадзкіх нароўні зь іншымі ўстановамі і грамадзянамі дзяржавы і спаўняе такія ж самыя абавязкі, як і ўсе грамадзяне дзяржавы.

25. БХД прынцыпова проціў разьдзелу К (Ц) ад дзяржавы. Аднак, каб урад ня мог выкарыстоўваць рэлігію для палітычных мэтаў, або паддзяржываць адну рэлігію проціў другой, БХД уважае магчымым разьдзел К (Ц) ад дзяржавы для агульнага дабра.

26. Спрэчныя справы між К (Ц) і дзяржавай вырашаюцца палюбоўна, дарогай узаемных дагавароў і ўступак.

27. БХД змагаецца за поўную беларусізацыю на беларускіх землях К (Ц) з тым, каб беларуская мова мела ў рэлігійным жыцьці поўныя правы.

28. БХД змагаецца за тое, каб жанімства і агулам справы сям'і апіраліся на асновах хрысьціянскай маральнасці.

X. Прыватная ўласнасьць

29. БХД прызнае, што прыватная ўласнасьць ёсьць падставай цывілізаванага поступу грамадства. Аднак уважае, што ўласнасьць, зграмаджаная ў вялікай меры ў прыватных руках, ёсьць крыўднай для працоўнага народу і дзеля гэтага БХД змагаецца з абшарніцтвам і капіталізмам агулам.

30. БХД пераканана, што прыватная ўласнасьць, абапёртая на працоўнай норме, даючы ня толькі правы, але накладваючы і грамадзкія абавязкі, памагае вырабленьню ў людзях ініцыятывы, самавітасці і грамадзкай свабоды.

31. БХД не працівіцца, каб буйная прыватная ўласнасьць, калі гэтага вымагае дабро шырокіх працоўных масаў, пераходзіла ў формы калектыўныя (грамадзкага валаданьня).

32. Пры ўсім гэтым у справе прыватнай уласнасьці, маючай у жыцьці народаў вялізарнае значэньне, БХД уважае, што ўсе рэформы прыватнай уласнасьці павінны праводзіцца згодна з інтарэсамі беларускай народнай эканомікі.

XI. Зямля

33. Асновай зямельнай гаспадаркі служыць працоўная норма.

34. Усе землі (дворныя, касьцельныя (царкоўныя) і інш.), перавышаючыя працоўную норму, перадаюцца на ўласнасьць і бяз выкупу беззьямельным і малазьямельным сялянам.

35. Працоўную норму азначаюць мясцовыя сялянскія зямельныя камісіі пры самаўрадах.

ГІСТОРЫЯ

36. Гэтыя ж зямельныя камісіі праводзяць падзел зямлі.

37. Працоўную норму зямлі становіць такі лік дзесяцін, які гаспадар можа абрабіць сам са сваёй сям'ёй пры помачы ня больш аднаго найміта.

38. Мясцовыя самаўрады могуць мець запас зямлі, як народную ўласнасць, для мэтай агульна-грамадзкіх.

XII. Упарадкаваньне зямлі

39. БХД за гаспадарку хутарную.

40. Пераход на хутары праводзяць сялянскія зямельныя камісіі са згоды саміх сялян.

41. На загаспадараваньне пры пераездзе на хутары павінна быць дадзена патрэбная помач ад ураду грашмі, інвэнтаром, дрэвам.

42. Усе работы, што да земляперадзелу, павінны быць залічаны на кошт скарбовы.

43. БХД імкнецца да палепшаньня гаспадарчага палажэньня вёскі праз пашырэнне земляробскай культуры, каапэрацыі, павелічэння абшару ўпраўнай зямлі, а прадусім асушкі балот і лугоў. Дзеля гэтага БХД рупіцца аб закладанні земляробскіх школаў, агранамічных пробных станцыяў, інструктарскіх пунктаў і г. д.

44. Сяляне для палепшаньня сваёй гаспадаркі павінны карыстацца з таннага крэдыту.

45. БХД стаіць за справядлівыя цэны на прадукты сялянскія і фабрычныя, БХД проціў выкарыстоўваньня вёскі горадам і наадварот.

XIII. Прыродныя багацьці

46. Лясы, воды, падземныя багацьці і інш. праз увагу на сваю агранічанасць і агульна-гаспадарчае значэнне, становяць уласнасць самаўрадаў.

47. На апал і будову сялянскія зямельныя камісіі пры самаўрадах вызначаюць патрэбны лік лесу.

XIV. Асадніцтва

48. Чужацакае ваеннае асадніцтва і такая ж прыватная калянізацыя беларускіх зямель, як цалком несправядлівыя, павінны быць скасаваны.

XV. Работніцкія справы

49. БХД змагаецца за:

a) 8-гадзінны дзень працы.

b) права страйку, як абарону ад вызыскаў.

c) калектыўныя ўмовы дзеля забеспячэння лепшай аплаты.

d) забарону ночнай працы (вынятак там, дзе вымагаюць варункі тэхнічныя, або патрэбы грамадзянскія).

e) забарону працы дзяцей у фабрыках да 16 гадоў.

f) дзяржаўнае страхаваньне работнікаў гораду і вёскі ад хваробы, калецтва, безрабоўцы і на старасць.

g) законнае прызнаньне фабрычных работніцкіх камітэтаў з правам учасьця іх у наглядзе за прадукцыяй і даходам.

h) нядзельны адпачынак.

XVI. Падаткі

50. Мерай падаткаў павінен быць даход грамадзян, дзеля гэтага, хто больш мае даходу, той больш і плоціць падаткаў.

51. Усе падаткі пасрэдня (ускосныя), як на соль, газу, цукар і інш., павінны быць скасаваны.

52. Павінны быць уведзены адзіны падатак, які б вызначаўся раз у год па адным наказе з разлажэннем на раты і з азначэннем тэрміну.

53. Даход, патрэбны толькі на пражыццё, павінен быць ад падаткаў зусім звольнены.

XVII. Каапэрацыя

54. БХД стаіць за пашырэнне спажывецкай, вытворчай і крэдытнай каапэрацыі і дамагаецца на гэта шырокіх дзяржаўных крэдытаў.

XVIII. Дапамога пакрыўджаным вайной

55. БХД дамагаецца: а) каб знішчаныя вайной гаспадаркі былі неадкладна адбудаваныя на кошт дзяржавы і б) каб неадкладна былі прызнаныя інвалідныя рэнты для ўсіх ваенных інвалідаў, іхных удоў і сірот⁶²⁶.

Па ініцыятыве БХД Беларуска пасольскі клуб 15.VII.1926 г. выслаў міністру рэлігійных спраў і народнай асветы мэмарандум у справе беларускага школьніцтва. У гэтым мэмарандуме былі наступныя патрабаванні:

1. Адчыненне або ператварэнне з пачаткам школьнага году 412 беларускіх пачаткавых школаў, на якія пададзены дэкларацыі.

2. Безадкладнае адчыненне дапаўняючых 3-х месячных курсаў для беларускіх вучыццалёў на 400 душ.

3. Дапамога для 4 існуючых беларускіх гімназіяў (у Вільні, Наваградку, Радашкавічах і Клецку), прызнанне праў матуры (публічнасці) скончыўшым беларускія гімназіі.

4. Адчыненне 2-х вучыцельскіх беларускіх сэмінарыяў.

5. Скасаванне дзвюхмоўных школаў (утраквістычных) і скасаванне загаду Міністра Асветы ў справе мовы навучаньня географіі і агульнай гісторыі.

6. Скасаванне загаду з дня 7.I.1925 г. да школьнай уставы з дня 31.VII.1924 г.⁶²⁷.

7. На кожнае дамаганне бацькоў дзяцей у школьным веку адчынянне беларускіх пачаткавых школаў.

8. Недапушчанне ніякіх перашкодаў на адчынянне праз беларускія культурна-асветныя таварыствы прыватных беларускіх школаў пачаткавых, ніжшых, сярэдніх, а такжа курсаў.

9. Увядзенне беларускай мовы як выкладовай у Праваслаўнай Сэмінарыі ў Вільні

⁶²⁶ Друкуецца паводле: *Belaruskaja krynica*. 1926. 18 lipnia. № 23. С. 2—5.

⁶²⁷ Маецца на ўвазе распараджэнне міністра рэлігійных вызнанняў і народнай асветы, выданае ў параўменні зь міністрам унутраных справаў і міністрам сельскай гаспадаркі і дзяржаўнай маёмасці 7 студзеня 1925 г. Згодна зь ім зьмена мовы выкладання магла адбывацца толькі з новага школьнага году. Заявы на адкрыццё няпольскай школы павінны былі падавацца да 31 снежня папярэдняга школьнага году і натарыяльна засьведчывацца. У той жа самы час подпісы бацькоў за адкрыццё польскай школы маглі збірацца да 30 красавіка і засьведчываньня не вымагалі. Дзвюхмоўная школа магла адкрывацца толькі тады, калі за няпольскую мову выкладання збіралася больш за 40 подпісаў бацькоў, а чыста беларускія, украінскія ці літоўскія школы фактычна не дапускаліся наагул.

ГІСТОРЫЯ

і каталіцкіх сэмінарыях у Вільні і ў Пінску.

10. Адчыненне Беларускага Вучыцельскага Інстытуту для вучыцеляў сярэдніх беларускіх школаў і Беларускага Гуманістычнага Аддзелу ў Віленскім Універсітэце.

11. Утварэнне спецыяльнай адміністрацыі для беларускага школьніцтва.

12. Даваньне дапамог на беларускае выдавецтва.

13. Да часу ўвядзеньня ў дзяржаўным бюджэце адпаведных пазыцыяў, звязаных з паданымі дамаганьнямі, безадкладнае асыгнаваньне наступных сум:

Да пункту 2, на вучыцельскія курсы 240 000 зл. Да пункту 3, на гадавыя дапамогі гімназіям 216 000 зл. Да пункту 4, на вучыцельскія сэмінарыі 192 000 зл. Да пункту 12, на выдавецтва 400 000 зл.

Усяго — 1 048 000⁶²⁸.

Гэты мэмарандум ня даў ніякага канкрэтнага выніку.

Нягледзячы на вялікую колькасць сябраў, БХД зьяўляецца слабой арганізацыяй і эфэктыўна процідзейнічаць БСРГ ня можа. Аднак, ва ўсякім разе, БХД зьяўляецца самай моцнай арганізацыяй антыкамуністычнага напрамку.

24.X.1926 г. быў выбраны Цэнтральны камітэт, у склад якога ўвайшлі: Павал Каруза⁶²⁹, пасол ксёндз Адам Станкевіч, Альбін Стэповіч, Жук⁶³⁰, Б. Грабінскі⁶³¹, Станіслаў Станкевіч, Я. Красоўскі⁶³², Я. Пазыняк⁶³³ і ксёндз Гадлеўскі.

Змагаючыся за ўплыў рэлігійнага фактару на грамадзкае жыццё, БХД, праз пасярэдніцтва дэлегацыі, у склад якой увайшлі Павал Каруза — старшыня Цэнтраль-

⁶²⁸ Беларускамоўны тэкст заявы Беларускага пасольскага клюбу цытуецца паводле: Дамаганьні паслоў Бел. Пасольск. Клубу (У справе беларускай школы) // Сялянская ніва. 1926. 25 ліпеня. № 22. С. 2.

⁶²⁹ Каруза Павал (1900 (водле іншых звестак 1906) — 1988) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. У 1927 г. старшыня ЦК Беларускай хрысьціянска-дэмакратычнай партыі (БХД) і галоўны рэдактар перыядычнага органу БХД газ. «Беларуская крыніца». У 1928—1930 гг. пасол польскага сойму. У 1933 г. вывезены ў СССР, дзе арыштаваны і сасланы на Салаўкі. Вызвалены ў 1947 г., у 1949 г. паўторна арыштаваны і высланы ў Сібір. Вызвалены ў 1955 г., жыў у Вільні.

⁶³⁰ Жук Язэп (1901—?) — беларускі дзяяч, нараджэнец вёскі Ягінты Сакоўскага павету. Сярэдняю адукацыю атрымаў у польскай дзяржаўнай гімназіі ў Горадні, дзе належаў да беларускага гуртка. У 1922—1928 гг. вучыўся ва ўніверсітэце Стэфана Баторыя ў Вільні. Належаў да Беларускага студэнцкага саюзу, быў намесьнікам яго старшыні. Адзін зь лідэраў БХД, у 1926 г. абраны ў ЦК партыі. Вядома, што ў канцы 1960-х гг. жыў у Польшчы. Працаваў дырэктарам тэхнічнага тэхнікуму ў Мальбарку. У хадэцкім асяродку меў ласкавую мянушку «Жучок».

⁶³¹ Грабінскі Баляслаў (1899—1991) — адзін зь лідэраў БХД, абіраўся ў ЦК партыі. Паходзіў з Сакоўшчыны. У 1941—1944 гг. старшыня віленскага БНК. Пасьля вайны на эміграцыі, працаваў доктарам-стаматолягам у ЗША.

⁶³² Красоўскі Якім — адзін зь лідэраў БХД, у 1926 г. абраны ў ЦК як прадстаўнік ад праваслаўнай часткі партыі.

⁶³³ Пазыняк Янка (1887 — пасля 1939) — беларускі палітычны і культурны дзяяч. Сябра Хрысьціянска-дэмакратычнай злучнасьці з моманту яе заснаваньня ў 1917 г. У 1928—1936 гг. рэдагаваў газэту «Беларуская крыніца», з 1938 г. — часопіс «Хрысьціянская думка». У канцы 1930-х гг. — старшыня Віленскага Беларускага нацыянальнага камітэту. У 1939 г. арыштаваны НКВД, далейшы лёс невядомы.

нага камітэту БХД, Альбін Стэповіч — сакратар Цэнтральнага камітэту і Б. Грабінскі — студэнт, сябра Цэнтральнага камітэту, выставіла архібіскупу Ялбжыкоўскаму⁶³⁴ 12.XI.1926 г. шэраг наступных патрабаваньняў:

1. У Віленскай рымска-каталіцкай духоўнай сэмінарыі трэба ўвесці выкладаньне беларускай мовы, літаратуры і гісторыі.

2. Адзін з касьцёлаў у Вільні павінен быць перададзены ў карыстаньне беларусам.

3. Да кантактаў з духоўнымі ўладамі павінна быць дапушчана беларуская мова нараўне з польскай і лацінскай.

4. Трэба выдаць загад аб тым, што ў беларускіх парафіях усе дадатковыя казані і набажэнствы павінны праводзіцца па-беларуску.

5. Ксяндзоў-беларусаў прызначаць у беларускія парафіі, а прызначаных раней у польскія парафіі перавесці ў беларускія.

Як амаль усе беларускія выступленьні, гэтаксама не дало ніякіх канкрэтных пазытыўных вынікаў. Арцыбіскуп Ялбжыкоўскі толькі паабяцаў вынесці гэты мэмарандум на разгляд канфэрэнцыі біскупаў, да таго ж выказаў незадавальненьне тым, што ў касьцёлах праводзіцца палітычная агітацыя.

Пераварот у Коўне⁶³⁵ абмяркоўваўся на агульным паседжаньні прадстаўнікоў БХД і БСС. Удзельнікі дыскусіі прыйшлі да рашэньня, што БХД і БСС зоймуць адносна новага ковенскага ўраду прыхільнае становішча.

Імкнучыся да павелічэньня сваіх уплываў, БХД, таксама як і БСС, уступіла ў Амэрыканскі камітэт. Сябры БХД маюць даволі значны ўплыў на дзейнасьць Беларускага інстытуту гаспадаркі і культуры.

Другой арганізацыяй, якая разам зь Беларускай хрысьціянскай дэмакратыяй уваходзіла ў склад Аб'яднаньня беларусаў-каталікоў, была Ліга абароны правоў беларусаў-каталікоў.

Яе праграма была сфармуляваная ксяндзом Ад. Станкевічам у № 6 «*Belaruskaj Krynicy*» ад 14.II.1926 г. наступным чынам. Ліга будзе:

1) дамагацца перад уладай касьцельнай і дзяржаўнай усіх правоў у жыцьці касьцельным для каталікоў-беларусаў;

2) рабіць захады ў Рыме ў гэтай справе і інфармаваць заганіцу аб усялякім уціску беларусаў-каталікоў у Польшчы са стараны касьцельнай ці дзяржаўнай улады;

3) выступаць ад свайго імяні перад беларускім народам, як абаронца ягоных правоў і заступніца ўва ўсякай крыўдзе;

4) арганізаваць беларусаў-каталікоў дзеля змаганьня за родную мову ў касьцёле і пасрэднай паміж ім і ўладамі.

5) выдаваць і пашыраць рэлігійную літаратуру, песьні і іншыя, гэтакім споса-

⁶³⁴ Ялбжыкоўскі (Jałbrzykowski) Рамуальд (1876—1955) — польскі рэлігійны дзяяч. З 1926 г. быў віленскім архібіскупам. Адзін з арганізатараў рэпрэсіяў супраць лідэраў БХД.

⁶³⁵ Маецца на ўвазе дзяржаўны пераварот у Літве 17 сьнежня 1926 г., у выніку якога ў краіне быў усталяваны аўтарытарны рэжым на чале з Антанасам Сьмятонам.

ГІСТОРЫЯ

*бам уводзячы і пашыраючы родную культуру ў касцельным жыцці*⁶³⁶.

Ліга карыстаецца вялікай папулярнасцю ў парафіях Дзісенскага, Лідзкага, Сьвянцянскага і Віленска-Троцкага павеатаў, асабліва сярод сябраў так званага «Жывога Ружанца».

У лютым 1926 г. ксяндзамі Гадлеўскім, Рэшацем⁶³⁷ і Станкевічам быў распрацаваны статут Лігі, які меўся быць прыняты на плянаваным у Вільні зьездзе сябраў Лігі.

З нагоды маючага хутка адбыцца пачатку выканання сваіх абавязкаў архібіскупам Цеплякам⁶³⁸ каталікі-беларусы выступілі з наступнымі патрабаваннямі:

1. *Каб пры інгрэсе (уступленьні) у катэдру была прачытана була (папескае пісьмо) па-беларуску.*

2. *Каб быў выданы цыркуляр, даючы права і нармуючы ўжываньне беларускай мовы па касцёлах.*

3. *Каб у Віленскай духоўнай сэмінарыі былі ўведзены беларуская мова, гісторыя Беларусі і гісторыя беларускай літаратуры.*

4. *Каб у Вільні быў дадзены касцёл для каталікоў-беларусаў*⁶³⁹.

Беларускія каталікі імкнуліся, каб на становішча віленскага архібіскупа быў пастаўлены сьвятар няпольскай нацыянальнасьці. Кардынал О'Рурк⁶⁴⁰, сябар Сьвятога Айца, які жыў у Гданьску, быў дарадцам і абаронцам беларускіх пастулятаў перад Папам. Ён хацеў асабіста сустрэцца з ксяндзом Станкевічам і з гэтай мэтай выклікаў апошняга 23.ІІ.1926 г. у Гданьск, аднак ксёндз Станкевіч на гэтае запрашэньне не адказаў.

З тае прычыны, што Аб'яднаньне ў сваёй дзейнасьці падкрэсьлівала галоўным чынам нацыянальнасьць і рэлігію, варта далей коратка разгледзець рэлігійныя справы беларусаў.

⁶³⁶ Праграма Лігі падаецца згодна з: *Biełarus-Katalik. Liha abarony katalikoŭ-biełarusau // Biełaruskaja krynica. 1926. 14 lutaha. № 6. S. 2.*

⁶³⁷ Рэшаць Язэп (1890—1958) — беларускі рэлігійны і культурна-асьветны дзяяч, каталіцкі сьвятар, навуковец. Працаваў у Віленскай духоўнай каталіцкай сэмінарыі, унівэрсытэце імя Стэфана Баторыя, Віленскай беларускай гімназіі. Актыўны дзяяч БХД, супрацоўнічаў зь яе пэрыядычнымі выданьнямі.

⁶³⁸ Цепляк (Сierlak) Ян (1857—1926) — польскі рэлігійны дзяяч. У розны час узначальваў Віленскую і Магілёўскую дьяцэзіі. Двойчы, у 1920 і 1922 гг., арыштоўваўся бальшавікамі. У 1923 г. асуджаны да расстрэлу, які пазьней быў заменены на 10 гадоў зьнявольненьня. У 1924 г. дэпартаваны ў Латвію, адкуль перабраўся ў Польшчу. Пазьней знаходзіўся ў Ватыкане ў якасьці адмысловага візытатара папы Пія XI. У сакавіку 1925 г. прызначаны першым віленскім архібіскупам. Памёр, не паспеўшы заняць пасады.

⁶³⁹ Патрабаваньні беларусаў прыводзяцца згодна з: *Biełarus-Katalik. Liha abarony katalikoŭ-biełarusau // Biełaruskaja krynica. 1926. 14 lutaha. № 6. S. 2.*

⁶⁴⁰ О'Рурк Эдвард (1876—1943) — каталіцкі біскуп. Паходзіў з ірляндзкага каралеўскага роду О'Руркаў, якія з пачатку XIX ст. валодалі маёнткамі ў селюб і Басін на Наваградчыне. У 1917 г. нейкі час выконваў функцыі адміністратара менскага каталіцкага біскупа. З 1918 г. рыскі біскуп. З 1922 г. апостальскі адміністратар у Гданьску. У 1925—1938 гг. гданьскі біскуп. Адмовіўся ад пасады пад ціскам нацыстаў.

На тэрыторыі Каталіцкага касьцёлу пачалося змаганьне паміж ксяндзамі-палякамі і ксяндзамі-беларусамі за нацыянальныя ўплывы сярод каталіцкага насельніцтва. Ксяндзы-палякі, якіх было значна больш, выкарысталі супраць ксяндзоў-беларусаў узгоднены байкот, што вельмі раззлавала апошніх.

Сярод праваслаўных беларусаў у канцы 1925 г. пачалося хваляваньне ў сувязі з абвешчанай 17.IX.25 г. аўтакефаліяй Праваслаўнай царквы ў Польшчы. Асабліва актыўна выступаў супраць аўтакефаліі сэнатар Багдановіч. Ён абнародаваў пратэст, падпісаны, сярод іншых, і паслом Рагулем⁶⁴¹. Сэнатар Багдановіч імкнуўся да стварэньня «жывой старацаркоўнай» царквы, што яму, зрэшты, не ўдалося⁶⁴².

Ўніяцкая царква ў канцы 1925 г. атрымала пэўную колькасьць вернікаў, якія перайшлі разам з архімандрытам Піліпам⁶⁴³ з праваслаўя. Сярод беларусаў-каталікоў таксама пазначылася імкненьне да аб'яднаньня ва ўніяцкай царкве як беларусаў-каталікоў, так і праваслаўных.

Як Каталіцкі касьцёл, так і Праваслаўная царква супраціўляліся камунізму і змагаліся зь ім. Зьяўляючыся згуртаванымі арганізацыямі, яны былі нявыгаднымі для яго. Імкнучыся раскалоць касьцёл і царкву, камуністы пачалі падтрымліваць рэлігійныя сэкты, найперш дзеля таго, каб узяць рэлігійную справу ў свае рукі.

Барацьба з царквой і касьцёлам грунтавалася на падтрымцы розных сэктаў і расколе дагэтуль адзіных арганізацыяў на шэраг больш дробных, якія лягчэй было падпарадкаваць. Маючы гэтыя сэкты ў сваіх руках, камунізм ужо не дапускаў да аб'яднаньня іх у буйнейшыя арганізацыі.

Камуністы найперш намагаліся завалодаць мэтадысцкай царквой. У выпадку посьпеху яны атрымалі б у сваё распараджэньне значныя сродкі Амэрыканскага камітэту ў Варшаве. Галоўны цэнтар мэтадысцкай царквы знаходзіцца ў Злучаных Штатах Паўночнай Амэрыкі. Адтуль рассылаюцца ня толькі значныя сродкі, але і дзелячы для працы ў розных краінах. У Польшчы мэтадысцкім асяродкам зьяўляецца т. зв. Амэрыканскі камітэт у Варшаве з двума біскупамі, Чэмберсам* і Удардам*, на чале. Акрамя абодвух біскупаў, у ім працуюць:

⁶⁴¹ Відаць, маецца на ўвазе пратэст, зь якім 16 верасня 1925 г., за дзень да абвяшчэньня аўтакефаліі, выступілі «прысутныя ў гэты час у Варшаве праваслаўныя паслы і сэнатары». Акрамя В. Багдановіча і В. Рагулі, пад пратэстам падпісаліся беларускі сэнатар Аляксандар Уласаў і ўкраінскія сэнатары Міхайла Чаркаўскі, Л. Марковіч, Іван Пастэрнак і Алена Леўчаніўска. Падпісанты заяўлялі, што «акт гэты (абвяшчэньня аўтакефаліі. — *заўв. камэнтатараў*) утвораны бязь ведама і ўдзелу праваслаўнага народу і што выразіць свае жаданьні ў гэтым пытаньні дарогай кананічнай (на саборы) гэтаму народу дадзена не было».

⁶⁴² Вячаслаў Багдановіч арганізаваў у Вільні праваслаўны прыход, які не прызнаваў аўтакефалію праваслаўнай царквы ў Польшчы і захоўваў падпарадкаваньне Маскоўскай патрыярхіі. Гэты прыход быў ім створаны супольна са сьвятаром Лукой Голадам і зьяўляўся адзіным такім прыходам ва ўсёй Польшчы. Багдановіч служыў пры ім псаломшчыкам. Любыя спробы праваслаўных вернікаў і сьвятароў зь іншых месцаў Польшчы пайсьці за прыкладам Багдановіча пасьпяхова блякаваліся рэлігійнымі і сьвецкімі ўладамі.

⁶⁴³ Піліп (сапр. Павел Марозаў) (? — пасля 1941) — рэлігійны дзяяч, праваслаўны сьвятар. Даволі прыхільна ставіўся да беларушчыны, часам гаварыў казаньні на беларускай мове. Матэрыяльна падтрымліваў выданьне беларускамоўнага часопіса «Сьветач Беларусі». У 1925—1927 гг. вызнаваў усходні абрад каталіцтва, пасля вярнуўся ў праваслаўе. Быў блізка да групоўкі Т. Вернікоўскага і У. Більдзюкевіча.

Дранеўскі⁶⁴⁴, дырэктар гімназіі ў Клярысаве⁶⁴⁵ пад Варшавай, Гальляш Ляўковіч, сакратар камітэту і адначасова сябра Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту, а таксама ксёндз Шчапкоўскі*.

Трэба сказаць, што камуністычныя пляны па авалоданьні мэтадысцкай царквой праваліліся. Мэтадысты так і не пачалі працу ў камуністычным духу.

Нягледзячы на гэта, у сваёй дзейнасьці на тэрыторыі паўночна-ўсходніх ваяводзтваў мэтадысты атрымалі падтрымку беларускіх камуністычных дзеячоў. Гэтыя дзеячы баяліся ўплываў, якія рабіліся на беларускі народ Польшчай праз Каталіцкі касьцёл і Расею праз Праваслаўную царкву. Акрамя таго, да мэтадысцкай царквы іх прыцягвала ўсьведамленьне таго, што яна валодае значнымі фінансавымі сродкамі, выкарыстаньне якіх магло б дапамагчы беднаму беларускаму народу ня толькі фінансава, але і ў сфэры разьвіцьця культуры. Мэтадысты, каб пашырыць уплыў сярод насельніцтва, адкрывалі школы, закладалі дзіцячыя садкі, чыгальні і г. д.

Беларускія дзеячы, пасья паразаменьня з Амэрыканскім камітэтам, стварылі ў Вільні т. зв. «Віленскі Амэрыканскі камітэт», у склад якога ўвайшлі: сэнатар Уласаў, пасол Тарашкевіч Браніслаў, Вільдзюкевіч Адам, старшыня Варшаўскага Беларускага нацыянальнага камітэту, сябра БСС, Гаўрылік Язэп — настаўнік Беларускай гімназіі, баптыст, Нядзьведзкі⁶⁴⁶, а таксама Вера Тарашкевіч, жонка пасла. Падобны камітэт быў адкрыты і ў Радашкавічах. Праз пасярэдніцтва абодвух камітэтаў мэтадысты пачалі распаўсюджваць свой уплыў на беларускую вёску, стварыўшы ў сельскай мясцовасьці больш за дзясятка мэтадысцкіх рэлігійных суполак. Апроч таго, мэтадысты зьвярнулі значную ўвагу на моладзь як на матэрыял, найбольш падатны і прыдатны як сёньня, гэтак і заўтра.

Пэўны уплыў на беларускую нацыянальную прапаганду меў аб'езд мэтадысцкіх рэлігійных абшчынаў на Віленшчыне Янам Эмануэлем Вітам⁶⁴⁷ у другой палове лістапада 1926 г.

⁶⁴⁴ Дранеўскі. Так у дакумэнце. Хутчэй за ўсё, маецца на ўвазе Ёладзіслаў Драпеўскі (Dropiowski) (1872—1963) — польскі рэлігійны дзяяч. Першы паляк, які быў намінаваны на мэтадысцкага дыякана. Паходзіў са Стрыю ва Ўсходняй Галіччыне. З 1920 г. быў дырэктарам дзяржаўнай гімназіі ў Львове. З 1923 г. цалкам прысьвяціў сябе рэлігійнай дзейнасьці, быў дырэктарам мэтадысцкай гімназіі ў Клярысаве, таксама выкладаў польскую мову ў Біблійнай школе мэтадыстаў. Падчас Другой усясьветнай вайны супрацоўнічаў з антынямецкім падпольлем. З 1946 г. жыў у ЗША.

⁶⁴⁵ Клярысаў (Klarysew) — невялікі горад недалёка ад Варшавы, цяпер належыць да Пясчанскага павету Мазавецкага ваяводзтва. Адзін з мэтадысцкіх цэнтраў у міжваеннай Польшчы. У мясцовай мэтадысцкай гімназіі ў 1930 г. вучылася 101 дзіця (зь іх 18 — мэтадысты). Апроч таго, у тым жа Клярысаве знаходзіўся мэтадысцкі прытулак для сіротаў.

⁶⁴⁶ Нядзьведзкі Станіслаў (1890 — пасья 1931) — беларускі рэлігійны дзяяч, пяцідзсятнік. Паходзіў зь вёскі Путнікі пад Радашкавічамі. У маладосьці выехаў на заробкі ў Амэрыку, там далучыўся да хрысьціян веры эвангельскай. У 1924 г. вярнуўся на Радзіму, распачаў прапагандаваньне Эвангельля ў ваколіцах Радашкавічаў.

⁶⁴⁷ Віт Джон Эмануэль — пратэстанцкі дзяяч швэдзкага паходжаньня. У 1925 г. займаў пасаду дырэктара дзіцячага служэньня Мэтадысцкай эпіскапальнай царквы ў Рызе. У 1926 г. зьяўляўся інспектарам штогадовай місіянерскай канфэрэнцыі Мэтадысцкай царквы ў Польшчы, ангельскім сакратаром канфэрэнцыі. У 1928 г. быў сябрам чэхаславацкай канфэрэнцыі Паўднёвай Мэтадысцкай эпіскапальнай царквы.

Віта інфармавалі дырэктар гімназіі Астроўскі, паслы Рак-Міхайлоўскі С., Тарашкевіч Б., сэнатар Уласаў і Луцкевіч А. Віт выказаў асаблівую зацікаўленасць унутранымі ўзаемаадносінамі і пlynямі, матэрыяльным станам настаўнікаў і вучняў, разьвіцьцём і станам школьніцтва і беларускай працы ў Польшчы, а таксама беларускім рэлігійным, нацыянальным, культурным і палітычным рухам у Польшчы. Ён вывучаў настроі беларусаў адносна польскай дзяржаўнасці, абяцаючы надрукаваць у амэрыканскай прэсе даклад, у якім поўнасьцю асьвятляліся б усе беларускія справы.

Сярод мэтадыцкіх дзеячоў у Польшчы ўлады правялі шэраг арыштаў. Гэта было зроблена з тае прычыны, што ў атачэньні Яна Эмануэля Віта знаходзіліся асобы, якія дзейнічалі на шкоду польскай дзяржаве. Гэтыя арышты стрымалі далейшы рост мэтадыцкай царквы ў Польшчы.

Рэлігійныя сэкты, распаўсюджваючы свае ўплывы ў беларускім грамадзтве, павінны былі знайсці вернікаў найперш сярод беларускіх дзеячоў. Сэнатар Уласаў Аляксандар, пасол Тарашкевіч Браніслаў з жонкай, Астроўскі Радаслаў і Більдзюкевіч Адам зьяўляюцца мэтадыстамі; пасол Мятла Пятро і ягоны брат разам з бацькамі перайшлі з праваслаўя ў штундызм⁶⁴⁸, а пасол Рак-Міхайлоўскі Сымон зьяўляецца баптыстам⁶⁴⁹.

Разьдзел XXXIX

Часовая беларуская рада (ЧБР) і Цэнтральны камітэт па беларускіх справах

У 1924 г. узьніклі дзьве палітычныя арганізацыі, якія лічыліся палянафільскімі: Часовая Беларуская Рада (ЧБР) і Цэнтральны камітэт па беларускіх справах.

Часовая беларуская рада ўтварылася 21.IX.1924 г. пасья расколу ў Беларускім грамадзянскім сабраньні, у якім галоўнымі дзеячамі былі: М. Косьцевіч, доктар Паўлюкевіч, Валэйша, Луцкевіч і іншыя.

У створанай тады ж управе старшынём стаў Арсень Паўлюкевіч, віцэ-старшынямі Ёсэвалад Більдзюкевіч⁶⁵⁰ і Канапацкі⁶⁵¹. Яны аб'ядналі вакол сябе памяркоўныя

⁶⁴⁸ Штундызм (ад нямецкага Stunde — час для рэлігійных чытаньяў у нямецкіх каляністаў) — пlynь пратэстанцтва, якая была распаўсюджаная перш за ўсё на Валыні ў 2-й пал. XIX — пачатку XX стст. Пазней зьлілася з баптызмам.

⁶⁴⁹ Прыналежнасьць Пятра Мятлы і Сымона Рак-Міхайлоўскага адпаведна да штундыцкай і баптыцкай царкваў — вельмі сумнеўная. Дастаткова сказаць, што перад пачаткам судовага працэсу над лідэрамі Грамады вясной 1928 г., адказваючы на фармальныя пытаньні судзьдзі, абодва яны засьведчылі, што зьяўляюцца праваслаўнымі. Для прыкладу — Максім Бурсевіч на падобнае пытаньне адказаў, што належыць да мэтадыцкай царквы.

⁶⁵⁰ Більдзюкевіч Ёсэвалад (1879 — пасья 1940) — беларускі грамадзка-палітычны і царкоўны дзяяч. Да Першай усясьветнай вайны працаваў чыноўнікам на чыгунцы. З 1918 г. уваходзіў у склад ураду Беларускай Народнай Рэспублікі. Са студзеня 1919 г. у Вільні. У 1924 г. адзін з заснавальнікаў і лідэраў Беларускай часовай рады. У студзені 1925 г. быў выбраны ў Раду старшыняў Віленскага беларускага клюбу. У студзені 1930 г. на канфэрэнцыі прадстаўнікоў беларускіх праваслаўных арганізацыяў удзельнічаў у ства-

ГІСТОРЫЯ

элементы, якія хацелі ляляльна супрацоўнічаць з польскай дзяржавай. З гэтай прычыны Часовая беларуская рада проціпаставілася Беларускаму пасольскаму клубу і іншым арганізацыям, якія знаходзіліся ў апазыцыі адносна польскай дзяржаўнасці.

Кароткі агляд папярэдняй дзейнасці доктара Арсеня Паўлюкевіча паказвае, што ён ня быў чалавекам, вартым поўнага даверу.

Падчас свайго знаходжання ў Мэдычнай акадэміі Паўлюкевіч належаў да скрайне манархічнай арганізацыі «Міхаіла Архангела»⁶⁵², у час рэвалюцыі 1917 г. выступаў як агітатар-рэвалюцыянэр і зацяты вораг палякаў. У якасці лекара браў удзел у акцыі Слуцкай брыгады і разам з іншымі спрычыніўся да яе дэзарганізацыі і разьбіцця. Пасля Рыскага міру 1921 г. праводзіў перамовы зь Беларускамі палітычнымі камітэтам, з генэралам Булак-Балаховічам, Савінкавым і да іх падобнымі з мэтай арганізацыі антыбальшавіцкага паўстання. Пасля ўзьнікнення арганізацыі «Краёвая сувязь» пазнаёміўся зь яе кіраўніком Паўлам Алексюком. У 1922 г. арганізаваў у Наваградзкім ваяводстве нелегальны «Хаўрус барацьбы за Бацькаўшчыну»⁶⁵³, ствараў «тэарыстычныя пяцёркі», скіраваныя супраць ворагаў Беларусі, у першую чаргу супраць Польшчы. Арыштаваны, ён пазьбег пакарання, што яму пагражала, перш за ўсё дзякуючы шырокім сувязям Алексюка.

У 1922 і 1923 гг. зьнешне адышоў ад палітыкі і займаўся толькі лекарскай практыкай.

Пачынаючы дзейнасць у ЧБР, доктар Паўлюкевіч у першую чаргу ўсталяваў кантакт з Часовай беларускай школьнай радай і на зьездзе беларускага настаўніцтва, які адбыўся 18 і 19.XII.1924 г., спрычыніўся да прыняцця школьнай праграмы Беларускага пасольскага клубу (гэтая арганізацыя, таксама як і Цэнтральная беларуская

рэньні Беларускага праваслаўнага камітэту па беларусізацыі царквы. Рэдагаваў часопіс «Сьветач Беларусі» (1931). Прыхільнік ідэі аўтакефаліі Беларускай праваслаўнай царквы.

⁶⁵¹ Канапацкі Гасан (1879—1953) — беларускі грамадзка-палітычны і вайсковы дзяяч татарскага паходжання, палкоўнік. Да рэвалюцыі 1917 г. служыў у расейскім войску, удзельнічаў у расейска-японскай і Першай усясьветнай войнах. Камандаваў артылерыйскай брыгадай. У 1919 г., пры стварэнні Беларускай вайсковай камісіі, дэкрэтам Ю. Пілеудзкага быў прызначаны галоўнакамандуючым беларускага войска, быў на гэтай пасадзе да траўня 1920 г. Пасля жыў у Вільні, зьяўляўся сакратаром Беларускага грамадзянскага сабранныя. Быў адным зь лідэраў Часовай беларускай рады. У 1927—1928 гг. рэдагаваў часопіс «Беларускі радны». Пасля Другой усясьветнай вайны выехаў у Польшчу, жыў у Быдгашчы.

⁶⁵² «Саюз Міхаіла Архангела» («Русский народный союз имени Михаила Архангела») — расейская манархічная арганізацыя, якая дзейнічала з 1908 да 1917 гг. Яе кіраўніком быў Уладзімер Пурышкевіч.

⁶⁵³ Хаўрус барацьбы за Бацькаўшчыну — паводле матэрыялаў польскіх спецслужбаў, сабраных пры дапамозе данясенняў канфідэнта — аднаго зь сябраў «Хаўрусу», гэтая арганізацыя была створаная на мяжы 1921—1922 гг., афіцыйна дзеля барацьбы зь бальшавізмам і за незалежную Беларусь. Мела сувязі з арганізацыяй Б. Савінкава, а таксама з былымі жаўнерамі генэрала С. Булак-Балаховіча, дзякуючы чаму нібыта мела 1800 патэнцыйных сяброў. Кіравалі арганізацыяй А. Паўлюкевіч і А. Кабычкін, якія нібыта разгарнулі даволі паспяхова дзейнасць па збору зброі. Дзейнасць «Хаўрусу...» была заканспіраваная, увесь ён падзяляўся на «пяцёркі», сябры якіх мелі кантакты толькі паміж сабою (LCVA. F. 22. Ap. 1. B. 93. L. 2—3, 6—7). Аднак жа той факт, што пасля кароткачасовага арышту Паўлюкевіча «Хаўрус» ніякай дзейнасці не праявіў, дазваляе меркаваць, што канфідэнт сьведома ці мімавольна перабольшыў патэнцыйныя магчымасці арганізацыі.

школьная рада, падпарадкавалася пастанове ад 23.IX.1923 г., паводле якой ВБНК прызнаваўся кіроўным органам для ўсіх беларускіх арганізацыяў і таварыстваў).

Апрача гэтага, аддзел ЧБР па школьных справах «Прасьвета»⁶⁵⁴, старшынём якой быў Макар Косыцэвіч, былы эсэр, які даўно працаваў у кантакце з бальшавікамі, у паразуменьні з Цэнтральнай беларускай школьнай радай уключылі ў сьпіс кандыдатаў і правялі на беларускія настаўніцкія курсы да 80 % камуністаў ці іх прыхільнікаў.

Кампанія, якую праводзіла ЧБР, была вельмі слабая. Яна зьвялася толькі да выданьня газэты «Грамадзкі голас», а таксама да асабістай кампаніі доктара Паўлюкевіча. Усялякія паведамленьні пра тое, што ЧБР пашырыла дзейнасьць на «найбольш рухлівыя масы сялянства» былі толькі падманам. «Грамадзкі голас», адпаведна з агульнымі тэндэнцыямі ЧБР, выступаў супраць Беларускага пасольскага клюбу, закідваючы апошняму, што ён імкнецца ўвесці савецкі лад, а таксама супраць А. Луцкевіча, наўпрост называючы таго платным бальшавіцкім агентам.

У лютым 1925 г. адбыўся першы раскол ЧБР. 10.II.1925 г. зь яе выйшлі наступныя сябры Беларускага грамадзкага сабраньня: Усевалад Більдзюкевіч, Шышкоў⁶⁵⁵ і Валэйша. Дзякуючы гэтаму ў ЧБР узрасьлі ўплывы Паўлюкевіча.

15.II.1925 г. адбыліся выбары ва ўправу ЧБР, якія далі наступныя вынікі:

Арсень Паўлюкевіч — старшыня,
Францішак Аляхновіч — намесьнік старшыні,
Аляксей Кабычкін⁶⁵⁶ — сакратар,
Эдмунд Сьвятаполк-Мірскі⁶⁵⁷ — сябра (як і наступныя),
Антон Якімовіч⁶⁵⁸,
Язэп Салавей⁶⁵⁹,

⁶⁵⁴ «Прасьвета» — беларуская культурна-асьветніцкая таварыства, якая было створана на арганізаваным Часовай беларускай радай зьездзе беларускіх настаўнікаў у сьнежні 1924 г. Задумвалася ў якасьці альтэрнатывы Таварыству беларускай школы, аднак шырокай дзейнасьці разгарнуць так і ня здолела. 12 лютага 1930 г. выступіла з мэмарандумам да Варшаўскага мітрапаліта аб увядзеньні беларускай мовы ў праваслаўнае набажэнства.

⁶⁵⁵ Шышкоў (Шышко) Васіль — беларускі палянафільскі дзяяч, у 1921—1922 гг. рэдактар газэты Краёвай сувязі «Jednaść». Пасяля ўваходзіў у Часовую беларускую раду, быў намесьнікам яе старшыні.

⁶⁵⁶ Кабычкін Аляксей (1891—1958) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. У беларускім руху з часоў рэвалюцыі 1905—1907 гг. Удзельнік Слуцкага паўстаньня ў 1920 г., уваходзіў у склад вайсковага трыбуналу. З 1921 г. у Вільні, быў рэдактарам — выдаўцом некалькіх беларускіх палянафільскіх газэт. Паводле зьвестак з архіву II аддзелу Генэральнага штабу, у 1928 г. быў арыштаваны польскай паліцыяй і падчас сьледзтва прызнаўся, што супрацоўнічаў з савецкай выведкай (CAW. Oddział II Sztabu Generalnego. Sygn. I.303.4.7827. K. 131). Падчас Другой усясьветнай вайны працаваў у Лідзкім гарадзкім судзе. З 1944 г. у Заходняй Нямеччыне, пасяля ў Аўстрыі, з 1956 г. — у Францыі.

⁶⁵⁷ Пра Эдмунда Сьвятаполка-Мірскага дадаткова вядома толькі тое, што ён быў інжынэрам.

⁶⁵⁸ Якімовіч Антон — беларускі дзяяч палянафільскай арыентацыі, адзін зь лідэраў Беларускай часовай рады. Намесьнік старшыні культурна-асьветніцкай арганізацыі «Прасьвета». Паводле грамадоўскай газэты «Народная справа», падчас грамадзянскай вайны ў Расеі быў палкоўнікам у арміі А. Дзянікіна. Адзін час зьяўляўся дырэктарам Клецкай беларускай гімназіі.

⁶⁵⁹ Салавей Язэп (1879—1926) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч. Да рэвалюцыі працаваў рабочым, удзельнічаў у беларускім нацыянальным руху. Уваходзіў у склад Беларускай сацыялістычнай грамады, супрацоўнічаў з ППС. Быў неаднаразова зьяўлены царскімі ўладамі. Падчас нямецкай акупацыі заста-

ГІСТОРЫЯ

Антон Пінчук-Пінкевіч⁶⁶⁰,
Антон Кръцюк⁶⁶¹,
Нікадзім Кернажыцкі⁶⁶².

Апрача апісанага вышэй выступлення ў справах школьніцтва, праведзенага ў паразуменьні з ВБНК, Цэнтральнай беларускай школьнай радай і Беларуска-польскім клюбам, трэба згадаць пра беларуска-ўкраінскую канфэрэнцыю ў Роўне. Канфэрэнцыя адбылася 8.IV.1925 г. У ёй удзельнічалі прадстаўнікі ЧБР і Украінскай народнай партыі⁶⁶³. Мэтай гэтай канфэрэнцыі была кансалідацыя беларуска-ўкраінскага палянафільскага лягеру. На ёй быў абмеркаваны шэраг бягучых пытанняў, у тым ліку крытыка пасольскіх клюбаў, якія дзейнічаюць насуперак думцы большасці выбаршчыкаў, але згодна з бальшавіцкімі інструкцыямі, недаацэнка ўрадам і польскім грамадствам паразуменьня палякаў з абодвума народамі, неабходнасць змаганьня з дывэрсійнай кампаніяй, неабходнасць пачатку сур'ёзнай і моцнай антыкамуністычнай кампаніі і г. д.

Рашэнні ровенскай канфэрэнцыі меліся быць зацверджаныя на канфэрэнцыі ў Вільні, аднак справа да яе так і не дайшла.

Няма сумневаў, што ЧБР і ВБНК былі ў кантакце паміж сабою, хоць бы праз пасярэдніцтва Паўла Алексюка, асабістага сябра доктара Паўлюкевіча. Аляксук дзеля сваёй рэабілітацыі пасля выступлення на канфэрэнцыі ў Празе ў 1921 г. часта кан-

ваўся ў Вільні, дзе быў прафсаюзным актывістам, сябрам БСГ і БСДРГ, БНК. Зь лета 1917 г. падпісаў у друк газету «Гоман». Пасля вайны працаваў у каапэрацыі, пэўны час узначальваў беларускі каапэратыў «Райніца». З 1924 г. быў сябрам Часовай беларускай рады, рэдагаваў яе друкаваны орган «Грамадзкі голас». Раптоўна памёр проста на вуліцы каля будынку рэдакцыі 21 студзеня 1926 г. Менавіта нечаканасць сьмерці без афіцыйнай перадачы рэдактарскіх паўнамоцтваў тлумачылася спыненне выхаду «Грамадзкага голасу» і перайменаванне яго ў «Беларускае слова».

⁶⁶⁰ Пінчук-Пінкевіч Антон (?—1927) — беларускі палянафільскі дзяяч, старшыня Нясьвіскага сакратарыяту Часовай беларускай рады.

⁶⁶¹ Кръцюк Антон — беларускі палянафільскі дзяяч, старшыня Сіняўскага сакратарыяту Часовай беларускай рады.

⁶⁶² Кернажыцкі Нікадзім — беларускі дзяяч. Удзельнік Слуцкага паўстання 1920 г., быў падпаручнікам, затым паручнікам 1-га Слуцкага палка стральцоў Першай брыгады. Камандаваў кавалерыйскімі аддзёламі. У міжваенны час супрацоўнічаў зь беларускімі палянафіламі, быў старшынём Баранавіцкага сакратарыяту Часовай беларускай рады. Паводле сьведчаньняў А. Сокал-Кутылоўскага, у 1939 г. арыштаваны бальшавікамі і высланы ў Сібір.

⁶⁶³ Украінская народная партыя (УНП) — была заснаваная ў 1917 г. як Украінская партыя сацыялістаў-самастойнікаў. Назву «Украінская народная партыя» прыняла ў 1922 г. Яе лідэрам быў былы атаман Украінскай Народнай Рэспублікі і камандуючы Паўночнай групай войска УНР Уладзімер Аскілка (1892—1926), які ў 1919 г., пасля няўдалай спробы дзяржаўнага перавароту, уцёк у Польшчу. Аскілка насуперак усім іншым украінскім вальцнскім арганізацыям выступаў з прапольскай агітацыяй на парламэнцкіх выбарах у 1922 г. і пацярпеў там поўную паразу. Ягоная партыя наагул ніколі не карысталася хоць якім уплывам у заходнеўкраінскім грамадстве, што не замінала сябрам Часовай беларускай рады выстаўляць яе на старонках сваёй прэсы як «сапраўднага прадстаўніка ўкраінскага народу». Калі 19 чэрвеня 1926 г. У. Аскілка быў забіты, у «Беларускім слове» (№ 19 за 27 чэрвеня 1926 г.) быў зьмешчаны вялікі нэкралёг, а на адрас рэдакцыі газеты «Дзвін» — друкаванага органу УНП, выслалі спачувальную тэлеграму.

Арсень Паўлюкевіч падчас службы ў польскім войску,
пачатак 1920-х гг.

тактаваў зь сябрамі Вільнацбелкаму. Навонкі, аднак, узаемаадносіны паміж згадынымі арганізацыямі складваліся ваража.

ЧБР імкнулася да зьнішчэння ВБНК, які, у сваю чаргу, хочучы падпарадкаваць сабе ўвесь беларускі рух, меў намер зрабіць залежнай ад сябе і ЧБР. На той выпадак, калі б гэтага не адбылося, ЧБР плянавалася зьнішчыць. Акрамя таго, ВБНК імкнуўся абяшходзіць М. Косьцевіча.

Валэйша, у паразуменьні з ВБНК, імкнучыся да разбурэння ЧБР, склікаў 23—25.IV.1925 г. сход, у якім узялі ўдзел: 1) Кабычкін, 2) палкоўнік Канапацкі, 3) Косьцевіч М., 4) доктар Паўлюкевіч, 5) Друцкі-Падбярэскі⁶⁶⁴, 6) Шышкоў, 7) Валэйша, 8) Знамяроўскі. На гэтай канфэрэнцыі Валэйша (былы сябра ЧБР) прапанаваў стварыць Беларускаю дэмакратычную партыю. З-за апазыцыі Паўлюкевіча намеры ВБНК не былі рэалізаваныя. Беларуска дэмакратычная партыя сапраўды была створаная, але ЧБР працягвала існаваць далей, насуперак памкненням ВБНК⁶⁶⁵.

Доктар Паўлюкевіч імкнуўся да зьнішчэння ВБНК і з гэтай мэтай плянаваў склікаць у Баранавічах агульны беларускі зьезд. Зьезд пачаткова павінен быў адбыцца 24—25.IV.1925 г. Аднак Паўлюкевіч перанёс яго тэрмін на неакрэслены час. Гэта было зроблена або таму, што ён хацеў забяспечыць выбраньне сябе, Арэня⁶⁶⁶, Якімовіча, Кернажыцкага і Кабычкіна, або таму, што баяўся, каб зьезд не апанавалі варажыя арганізацыі, або, урэшце, таму, што разам зь іншымі асобамі часткова распусьціў прызначаны на правядзеньне зьезду грошы.

Пры апісаньні барацьбы ВБНК з ЧБР трэба адзначыць кампанію Вільнацбелкаму супраць Косьцевіча, якая мела наступную перадгісторыю. Макар Косьцевіч як

⁶⁶⁴ Друцкі-Падбярэскі Баляслаў (1894—1940(?)) — беларускі літаратар і лексыколяг, які паходзіў з княскага роду. У пачатку 1920-х гг. быў сябрам Віленскага БНК. У 1920-я гг. друкаваўся ў часопісах «Беларуская культура», «Беларускі радны», «Беларуская хата», газэтах «Беларускае слова», «Беларускі дзень». Супрацоўнічаў з шэрагам палянафільскіх арганізацыяў. Падрыхтаваў і выдаў пад рэдакцыяй В. Грышкевіча першы беларуска-польскі слоўнік. Арыштаваны органамі НКВД у 1939 г., загінуў бязь вестак.

⁶⁶⁵ Яшчэ ў нумары газэты «Грамадзкі голас» за 12 верасьня 1924 г. была зьмешчаная кароткая запемка, што «сярод Беларускае інтэлігенцыі стварылася група, якая зьяўляецца ядром новае «Беларускае Дэмакратычнае Партыі». Апрацоўваецца самая шырокая дэмакратычная праграма». Наступны нумар гэтай газэты, які выйшаў праз 2 дні, адкрываў перадавы артыкул «Новая партыя», дзе сьцьвярджалася, што «цяпер у часткі інтэлігенцыі ўстанавілася цьвёрдая палітычная і сацыяльная плятформа, якая давала да стварэння новай «Беларускай Дэмакратычнай Партыі», якая моцна стаіць на дэмакратычным грунце. Гэтая партыя па сваёй праграме ляяльная да Польшчы і, апіраючыся на Польскую Канстытуцыю, цьвёрда пастанавіла дабівацца ўсіх сваіх як палітычных, так і сацыяльных правоў». У наступных некалькіх нумарах газэты гэтая справа наагул не закраналася, а ў нумары ад 24 верасьня 1924 г. у перадавым артыкуле пад назвай «Добры пачатак» было паведамлена пра стварэньне за 3 дні да ягонага выхаду Часовай беларускай рады. Гэта дазваляе прыпусьціць, што ідэя Беларускай дэмакратычнай партыі ақурат і ўвасобілася ў форме ЧБР.

Што датычыць паседжаньня ЧБР 26 красавіка 1925 г. (а менавіта такая дата падавалася ў беларускай прэсе), то на ім супраць палітыкі Паўлюкевіча выступілі скарбнік ЧБР Гасан Канапацкі і яе сябры Я. Бэкіш і Лапа-Старжанецкі. Гэтым разам Паўлюкевічу ўдалося атрымаць перамогу і дабіцца выключэння ўсіх трох дзеячоў са складу Рады. Пасля гэтага на старонках беларускай прэсы розных палітычных кірункаў разгарнула гарачая палеміка з узаемнымі абвінавачваньнямі ў прысвойваньні грошай і палітычнай недзеяздольнасьці.

⁶⁶⁶ Арэнь — настаўнік Клецкай беларускай гімназіі.

былы супрацоўнік А. Луцкевіча і вельмі вопытны палітык ведаў шмат закулісных таямніцаў дзейнасці Вільнацбелкаму, таму мог быць вельмі шкодны. Да таго ж ён і як рэдактар «Грамадзкага голасу», і як сябра ЧБР быў бадай што адзіным чалавекам, здольным пераняць кіраўніцтва гэтай арганізацыяй пасля Паўлюкевіча. Імкнучыся да ліквідацыі Косьцевіча, Вільнацбелкам пайшоў на хітрасць. Абяцаючы Косьцевічу пасаду ў Беларускай дэмакратычнай партыі і, магчыма, у гарадзенскай філіі Вільнацбелкаму, яго 18.VI.1925 г. справакавалі на выступленне супраць Паўлюкевіча. У выніку гэтага выступлення і адсутнасці падтрымкі з боку сябраў прэзідыюму ЧБР, якія самі намаўлялі яго выступіць супраць доктара Паўлюкевіча, Косьцевіч вымушаны быў выйсці з ЧБР, г. зн. скласці разам з Друцкім-Падбярэскім функцыі рэдактара «Грамадзкага голасу» і кіраўніка «Прасьветы»⁶⁶⁷.

У выніку гэтага Косьцевіч апынуўся на вуліцы, бо прапанаваныя яму пасады ў Беларускай дэмакратычнай партыі і філіі Белнацкаму ў Горадні былі толькі манэўрам.

Адной са слабых праяваў дзейнасці ўправы ЧБР былі дзье высланыя ёй дэлегацыі. Адна зь іх, якая складалася з А. Кабычкіна і А. Паўлюкевіча, 7.IV.1925 г. была ў мітрапаліта Дзяніса⁶⁶⁸, другая, у асобах А. Кабычкіна, А. Паўлюкевіча і А. Пінчук-Пінкевіча — 18.VI.1925 г. у міністра ўнутраных спраў Рачкевіча⁶⁶⁹. На аўдыенцыі ў мітрапаліта Дзяніса закраналіся актуальныя рэлігійныя справы: пытанне старога і новага стыляў, казаньё на беларускай мове і г. д.

На аўдыенцыі ў міністра Рачкевіча дэлегаты выказалі надзею на нармалізацыю цяжкай і заблытанай сытуацыі на крэсах.

Дзеля таго, каб ажывіць кампанію ЧБР на Гарадзеншчыне, з ініцыятывы Янкі Шурпы, былога сябра «Беларускіх беспартыйных актывістаў», у Горадні павінен быў адбыцца беларускі зьезд. Акрамя гэтага, як ужо згадвалася, доктар Паўлюкевіч спачатку праектаваў склікаць зьезд у Баранавічах, а пазней, у лістападзе, у Вільні, на якім хацеў выступіць супраць Вільнацбелкаму.

Парадак дня зьезду ў Вільні мусіў быць наступны:

1. Выбары Беларускай нацыянальнай рады замест дзейнай Часовай беларускай рады.

2. Пашырэнне дзейнасці Беларускай нацыянальнай рады ў палітычным і культурным сэнсе з мэтай забеспячэння нацыянальнай і культурнай індывідуальнасці.

3. Справа росту колькасці сябраў Беларускай нацыянальнай рады.

Ніводзін са згаданых зьездаў на працягу 1925 г. не адбыўся, што зьяўляецца характэрным для дзейнасці Часовай беларускай рады, няздольнай да аніякай актыў-

⁶⁶⁷ Цікава, што гэтая ўнутраная барацьба ў Часовай беларускай радзе не знайшла адлюстравання ў яе партыйнай прэсе. Толькі 12 ліпеня 1925 г. у «Грамадзкім голасе» ў рубрыцы «Тутэйшая хроніка» было надрукавана кароценькае паведамленне, што «з прычыны выезду зь Вільні п. Косьцевіча абавязкі Старшыні Т-ва «Прасьвета» вышаўняе Віцэ-старшыня Т-ва, дырэктар Клецкай белар. гімназіі п. Якімовіч».

⁶⁶⁸ Дзяніс (Дыянсіс) (у сьвеце Валядзінскі Канстанцін) (1876—1960) — праваслаўны дзясц, варшаўскі мітрапаліт, з 1924 г. кіраўнік Польскай праваслаўнай аўтакефальнай царквы.

⁶⁶⁹ Рачкевіч (Raczkiewicz) Уладзіслаў (1885—1947) — польскі дзяржаўны дзясц. У 1917 г. старшыня Галоўнага польскага вайсковага камітэту. У 1921, 1925—1926 і 1935—1936 гг. міністар унутраных спраў Польшчы. У 1921—1925 гг. наваградзкі ваявода, у 1926—1930 гг. — віленскі. У 1930—1935 гг. маршалак польскага сойму. У 1939—1945 гг. прэзідэнт Польшчы ў лёнданскай эміграцыі.

ГІСТОРЫЯ

най ідэйнай працы.

У лютым 1926 г. доктар Паўлюкевіч міжволі паказаў сваё сапраўднае палітычнае аблічча. Як вядома, ЧБР хацела выглядаць палянафільскай арганізацыяй. У выдавальным замест «Грамадзкага голасу» «Беларускім слове» ў якасці афіцыйнага прапагандаваўся лёзунг «далучэння Ўсходняй Беларусі да Заходняй».

У гэты час з артыкулаў, што пісаліся доктарам Паўлюкевічам, стала бачна, што ягонае сапраўднае ідэалёгія грунтуецца на імкненні да стварэння ўласнай асобнай дзяржавы — Беларусі, прытым тэарыстычна-рэвалюцыйным шляхам, гэта значыць праз шэраг паўстанняў. З гэтых артыкулаў вынікала, што Паўлюкевіч абсалютна не парваў з тым пэрыядам сваёй унутранай эвалюцыі, падчас якога стварыў «Хаўрус барацьбы за бацькаўшчыну».

З усяго таго, што дагэтуль было сказана пра ЧБР, бачна, што гэта была хутчэй «папяровая» арганізацыя, якая ня мела ўплываў у грамадстве. Адзінай рэальнай прайвай яе дзейнасці было выданне спачатку «Грамадзкага голасу», а пасля «Беларускага слова». Толькі выбарчая кампанія, а таксама травеньскі пераварот, вырвалі дзеячоў Часовай беларускай рады са стану летаргічнага сну. Управа ЧБР пераканалася, што ня можа быць гаворкі пра далейшае атрыманне ўрадавай дапамогі, а тым самым і ўвогуле пра існаванне, без дэманстрацыі канкрэтнай працы.

Да травеньскага перавароту доктар Паўлюкевіч, залежны ад віленскіх ваяводзкіх уладаў, быў перакананым правым. Травеньскі пераварот прадэманстраваў яго вялікую «гнуткасыць». Калі 14.V.1926 г. у Вільні было абвешчана, што маршал Пілсудзкі стаў дыктатарам, Часовая беларуская рада на надзвычайным паседжанні, якое адбылося 15.V.1926 г., паставіла высласць маршалу Пілсудзкаму наступную тэлеграму:

Варшава, Галоўная Кватэра, Маршалку Пілсудзкаму.

У віры гаспадарчага хаосу і агульнай нэндзы і незадавальнення люднасці, вочы ўсіх былі скіраваны на Цябе, Пане Маршалку, як адзіны ў Польшчы аўтарытэт, маючы сілу і моц магутнаю рукою скіраваць дзяржаўны карабель на шлях праўды і права. Трактаваны бы мачыхай наш край у гэтым імкненні да ладу і права прымаў найбольш жывы і сардэчны ўдзел, чакаючы ратунку ад Вялікага Сына сваёй зямлі. І вось — здзейсніліся доўгачаканыя нашыя спадзяванні і надзеі. У чыне правадыра польскай дэмакратыі мы бачым залог здзяйснення вялікіх дэмакратычных прынцыпаў, аб'яўленых у гістарычную хвіліну звальнення беларускіх земляў ад большавіцкай навалы. Часовая Беларуская Рада, прадстаўляючы тое беларускае грамадзянства, якое ўлучна і братняй, згоднай супольнай працы з польскім народам жадае збудаваць сабе лепшую будучыню, вітае Цябе, Правадыр, у гэтую вялікую гістарычную хвілю пералому, аддае гонар і пашану і складае сардэчныя пажаданні давадзеньня да канца задуманай санацыйнай акцыі ў цэлай Польшчы, выражае надзею на блізкае здзяйсненне нацыянальных і культурных імкненняў беларускага народу.

/—/ Паўлюкевіч

*Старшыня Беларускай часовай рады*⁶⁷⁰.

⁶⁷⁰ Тэкст тэлеграмы падаецца паводле: Комунікат Прэзідыума Ч. Б. Рады // Беларускае слова. 1926. 16 траўня. № 24. С. 3.

Хутка пасля выслання тэлеграмы доктар Паўлюкевіч выехаў у Варшаву з мэтай атрымання падтрымкі і фінансавай дапамогі новага ўраду. Прэм'ер Бартэль, зь якім размаўляў доктар Паўлюкевіч, падтрымку і дапамогу абяцаў, аднак запатрабаваў большай актыўнасці і павелічэння сваіх уплываў у беларускім грамадстве. Улічваючы такую пастаноўку справы, Часовая беларуская рада распачала даволі інтэнсіўную дзейнасць.

25.V. доктар Паўлюкевіч правёў агітацыйныя мітынгі ў Наваградку, Баранавічах і Нясвіжы. З гэтай самай мэтай Друцкі-Падбярэскі дзейнічаў на Гарадзеншчыне, Знамяроўскі ў Лідзе, Аляксандар⁶⁷¹ Кабычкін у Вялейскім павеце, Вянковіч* у Красным⁶⁷². Галоўнай мэтай прапаганды была падтрымка маршала Пілсудзкага як кандыдата на пост прэзыдэнта Рэспублікі.

Друцкі-Падбярэскі на Гарадзеншчыне збіраў подпісы ад выбаршчыкаў у Беларускі пасольскі клуб з патрабаваньнем выбраньня маршала Пілсудзкага прэзыдэнтам краіны. Дзякуючы гэтай кампаніі была выслана тэлеграма ад 140 вёсак.

30.V.1925 г. Паўлюкевіч выступаў на мітынг у Вільні, скліканым левымі польскімі арганізацыямі таксама для падтрымкі кандыдатуры маршала на пасаду прэзыдэнта.

Папярэдняя дзейнасць ЧБР не дала ёй уплываў сярод беларускага грамадства. Імкнучыся іх прадэманстраваць, Часовая беларуская рада распрацавала і абвясціла 16.VI.1926 г. «Мэмарыял Часовай беларускай рады да пана прэм'ера Рады міністраў». Гэты мэмарыял павінен быў прадставіць праграму ЧБР. Як мы пабачым ніжэй, у многіх пунктах ён быў падобны на праграмы ўсіх беларускіх арганізацыяў. Мэмарыял мог бы сысці за мінімум патрабаваньняў Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Беларускага сялянскага саюзу, а кс. Станкевіч (Беларуская хрысьціянская дэмакратыя) заявіў, што пад гэтым мэмарыялам ён сам мог бы падпісацца, у некаторых месцах яго зьмяніўшы.

Трэба адзначыць, што абвясчэнне мэмарыялу ўзмацніла пазыцыі доктара Паўлюкевіча сярод дзеячоў і арганізаванага беларускага грамадства. Зьмест мэмарыялу быў у асноўных пунктах наступны:

Мэмарыял Часовай беларускай рады да пана прэм'ера Рады міністраў.

Майскія падзеі і перамена палітычнай сытуацыі знайшлі шырокі водгук у масах беларускага народу. Прабудзіліся надзеі, што нарэшце ў жыццці мас наступіць перамена і што будуць усунуты з нашага жыцця тыя балячкі, якія не давалі магчымасці ня толькі для нармальнага разьвіцця, але нават для самога існаваньня. Справа зямельная, беларускага школьніцтва, учасьця ў самаўрадах, праца для інтэлігенцыі ў школах і адміністрацыі, чалавечае трактаваньне з боку паліцыі і адміністрацыі, спыненне шыканаў⁶⁷³ і перасьледаваньня за злудны⁶⁷⁴ бальшавізм — вось найбольш балючыя справы беларускага жыцця, ад урэгуляваньня якіх залежыць утварэньне нармальных варункаў жыцця на нашых землях.

⁶⁷¹ Так у арыгінале. У сапраўднасьці Кабычкіна звалі не Аляксандрам, а Аляксеем.

⁶⁷² Краснае — колішняе мястэчка, цяпер вёска ў Маладэчанскім раёне. За польскімі часамі знаходзілася зусім блізка ад савецкай мяжы, таму ў ім размяшчаўся цэлы полк Корпусу аховы памежжа.

⁶⁷³ Шыканы (ад пол. *szukany*) — прыдзіркі, прычэпкі.

⁶⁷⁴ Злудны (ад пол. *złudny*) — ілюзорны.

Адначасна можна заўважыць канстэрнацыю і поўную дэарыентацыю сярод камунізуючых элементаў. Яны зусім страцяць грунт пад нагамі, калі польская дэмакратыя зьменіць дасюлешнюю крэсовую палітыку ў напрамку заспакаеньня мінімальнага, але радыкальнага для насяленьня вышэйпаданых патрэбаў, і тады дэмагагічныя лёзунгі ўжо не пацягнуць за сабой масаў. Практычны селянін пойдзе за тым, хто яму ўжо нешта дае, але не за абяцанкамі, хаця бы і найбольш шчодрымі.

Дзеля гэтага трэба выкарыстаць сучасны настрой і як найхутчэй правясыці рэформу жыцця і адносінаў на нашых землях⁶⁷⁵... У першую чаргу трэба разьбіць моцныя рады рэакцыі ў адміністрацыі і аслабіць яе праз правядзеньне шырокага мясцовага самаўраду, абавяртага на шчыра дэмакратычных падставах і пры супрацоўніцтве ў ім мясцовага элементу. Мы лічым, што выбары да самаўрадаў павінны адбыцца безумоўна не пазьней лістапада г. г. А да таго часу трэба ўсунуць усе перашкоды для паразуменьня паміж дэмакратычнымі польскімі і беларускімі групамі і даць магчымасьць шырокай работы Час. Беларускай Радзе, як адзінай лягальнай і дэмакратычнай, без камуністычнага адценку, беларускай арганізацыі. Гэта зьяўляецца патрэбным дзеля таго, што дасюляшняя крэсовая палітыка польскай рэакцыі, значна падняўшы сьвядомасьць беларускага народу, — выклікала недаверра ня толькі да правых польскіх партыяў, але нават і да ўмяржаваных дэмакратычных групаў.

Другой гэтаксама балючай справай зьяўляецца незабаўная рэалізацыя зямельнай рэформы. Пры гэтым ня можа быць нават і гутаркі аб калянізацыі. Вайсковая калянізацыя, зь якой толькі часьцічна, і то як з навізаным фактам, лічыцца народ, — страшэнна паглыбляе нацыянальны антаганізм. Далейшая крыўда мясцовага насяленьня праз перадачу чужынцам зямлі, на якой адвечна працавалі дзяды і прадзеды беларускага селяніна — можа выклікаць проста неаблічаныя пасьледствы і зусім зьнішчожыць нават самую магчымасьць згоднага сужыцця і супрацоўніцтва народаў польскага і беларускага. Дзеля гэтага пры правядзеньні зямельнай рэформы павінны быць па магчымасьці шырока ўзяты пад увагу інтарэсы мясцовага насяленьня, без ніякіх прывілегіяў для элементу польскага і бязумоўна без калянізатарскіх экспэрымэнтаў⁶⁷⁶...

Трэцім балючай справай нашага жыцця, якая таксама павінна быць як найхутчэй урэгулявана, зьяўляецца справа беларускага нацыянальнага школьніцтва. У гэтай справе ня можа быць палавінчатасьці альбо хістаньня. Утраквізм — ёсьць толькі шкоднай формай палянізацыі. Шкоднай дзеля таго, што прымушае вучыцца

⁶⁷⁵ Тут аўтары «Кароткага нарысу...» палічылі патрэбным апусьціць наступныя словы: «Патрэбна гэта і для спаралізаваньня далейшай дэструкцыйнай работы з боку правай рэакцыі. Канстэрнацыя, якая яе абхапіла ў першыя дні пасья перавароту, уступае месца напружанай кансалідацыі сілаў і ўзмацаваньню пазыцыяў. А калі ўзяць пад увагу, што яшчэ да гэтага часу амаль ня ўся адміністрацыя цалком апанавана правіцай і дзеля гэтага ўвесь урадовы апарат фактычна знаходзіцца ў яе руках, — дык трэба прызнаць, што далейшае адцягваньне правядзеньня рэформы крэсвай палітыкі — безумоўна ўсіліць рэакцыю, а за гэтым ідзе — павелічэньне незадавальненьня».

⁶⁷⁶ Тут у «Кароткім нарысе...» прапушчаны наступны абзац: «З мэтай жа прысьпяшэньня зямельнай рэформы, трэба даць шырокія магчымасьці як матэрыяльныя, гэтак і праўна-маральныя кааператыўным парцэляцыйным інстытуцыям і адчыніць для іх крыдэты ў банках».

не на роднай мове. А ўсялякі прымус толькі забівае добрыя жаданні і выклікае роспач і фэрмэнт⁶⁷⁷. Дзеля гэтага павінны быць адчынены чыста беларускія школы там, дзе гэтага захоча насяленьне. Пры гэтым нельга пытацца аб гэтым хаченьні мэтадамі стасаванымі да гэтага часу; сыстэма застрашаньня і вымаганьня пад пагрозамі подпісаў за школу польскую — ня можа правадзіцца пры існаваньні дэмакратычнага ладу. Да гэтага часу, нягледзячы на ўсе перашкоды і фальсыфікацыю жаданьняў насяленьня — падана дэкларацыяў амаль на 500 школаў. У першую чаргу павінны быць адчынены гэтыя школы. Для падгатоўкі вучыцельскага пэрсаналу — неабходна пашырыць існуючыя ў Вільні настаўніцкія курсы ня менш як на 400 чалавек; абітурыентам цяперашніх курсаў у Кракаве і Вільні выдаць кваліфікацыйныя пасьведчаньні і яшчэ цяпер даць ім пасады. Гэтак сама трэба даць працу і ўсім тым беларускім настаўнікам, якія раней скончылі кракаўскія ці іншыя курсы. Неабходным зьяўляецца адчыненне новых беларускіх гімназіяў у Горадні, Пінску і інш. гарадох. Для існуючых жа гімназіяў павінны быць даны дзяржаўныя субсыдыі. Гэтак сама неабходным зьяўляецца дапушчэньне матурыстаў беларускіх гімназіяў у вышэйшыя школы, каб не прымушаць іх шукаць навукі заграніцай або ў Саўдэпіі⁶⁷⁸. У Віленскім Унівэрсытэце павінен быць адчынены аддзел беларусазнаўства і беларускі аддзел гуманістычны⁶⁷⁹...

Гэтаксама вялікае значэньне будзе мець і арганізаваньне ў Вільні культурна-грамадзкай пляцоўкі г. зв. «Беларускай Хаткі», якая мае на мэце арганізацыю сталага беларускага тэатру, хору, аркестра, бібліятэкі-чытальні, лекцыяў і г. д. Брак гэткай інстытуцыі ў Вільні вельмі адчуваецца беларускім грамадзянствам. Неабходным зьяўляецца адчыненне беларускага банку.

Нарэшце павінна быць урэгулявана праваслаўнае царкоўнае жыцьцё. Перасьледаваньне духавенства, зачыненне царкваў альбо пераробка іх на касьцёлы, розніца ў трактаваньні духавенства каталіцкага і праваслаўнага — усё гэта зьяўляецца ганьбай для дэмакратычнага ладу і нарэшце павінна быць праведзена раўнапраўнасьць і праўдзіва шырокая талеранцыя.

Прымаючы ўсё гэта пад увагу, Рада лічыць неабходным:

1. Вызначэньне выбараў у новыя заканадаўчыя палаты на лістапад г. г. (1926 г.).
2. Аздараўленьне адміністрацыі, для якой мэты трэба прыцягнуць да працы ў адміністрацыйных установах мясцовыя дэмакратычныя элемэнты, не выключачы інтэлігенцыі беларускай.
3. Незабаўная рэалізацыя зямельнай рэформы на вышэй паданых падставах.
4. Адчыненне беларускіх школаў у пачатку гэтага школьнага году.
5. Адчыненне настаўніцкіх курсаў для беларускіх настаўнікаў на 400 чалавек.
6. Наданьне абітурыентам існуючых у Вільні і Кракаве настаўніцкіх курсаў правоў да працы (кваліфікацыяў) і загварантаваньне ім пасады і пэнсіі да часу фактычнага атрыманьня пасады.
7. Выданьне дазволаў-канцэсіяў на адчыненне новых беларускіх гімназіяў пад кіраўніцтвам тав. «Прасьветы».

⁶⁷⁷ Фэрмэнт (ад пол. ferment) — неспакой, хваляваньні, браджэньне.

⁶⁷⁸ «Саўдэпіяй» заходнебеларускія палянафілы звычайна называлі СССР.

⁶⁷⁹ Прапушчаны сказ: «Адначасна з гэтым павінна разьвіцца культурна-просьветная акцыя Т-ва «Прасьветы».

ГІСТОРЫЯ

8. *Вызначэнне субсыдыяў для існуючых гімназіяў.*
9. *Выданьне распараджэння аб прыняцці матурыстаў белар. гімназіяў у вышэйшыя школы, галоўным чынам у Вільні.*
10. *Адчыненне ў Віленскім Універсітэце аддзелу беларусазнаўства, а таксама гуманістычнага беларускага аддзелу.*
11. *Даць магчымасць Т-ву «Прасьвета» шырока развіць сваю культурна-просветную работу.*
12. *Даць дазвол на адчыненне ў Вільні новай беларускай культурнай пляцоўкі — «Беларускай Хаткі».*
13. *Выданьне канцэсіі на адчыненне Беларускага банку і выдачу крэдытаў для гэтага банку.*
14. *Урэгуляваньне царкоўнага праваслаўнага пытання*⁶⁸⁰.

Другой важнай падзеяй, прытым ня толькі ў жыцці ЧБР, быў зьезд, які даўно праектаваўся, але з розных ужо згаданых прычынаў адкладаўся. Зьезд гэты нарэшце адбыўся 26—28.VI.1926 г.

Доктар Паўлюкевіч, з аднаго боку, баяўся, каб зьезд ня быў апанаваны арганізацыямі, варожымі да ЧБР, што прывяло б да яе пагібелі, а зь іншага, меркаваў, што посьпех зьезду прынёс бы Радзе шмат карысьці. Тое, што доктар Паўлюкевіч нарэшце рашыўся на правядзеньне зьезду, несумненна было звязана з патрабаваньнем прэм'ера Бартэля, каб арганізацыя прадэманстравала больш актыўную дзейнасьць і большыя ўплывы ў беларускім грамадзтве, а таксама з жаданьнем адыграць пэўную ролю пры выбарах у Сойм і Сэнат.

Дата правядзеньня зьезду трымалася ў таямніцы амаль да апошняга моманту. Адкрыцьцё «зьезду Заходняй Беларусі» адбылося ў Вільні раніцай 26.VI.1926 г. У першым паседжаньні ўдзельнічалі ўся Часовая беларуская рада, сябры Таварыства «Прасьвета»: Усевалад Вільдзюкевіч і былы палкоўнік Канапацкі; старшыні і некаторыя сябры правінцыйных сакратарыятаў ЧБР Тодар Вернікоўскі⁶⁸¹, Антон Пінчук-Пінкевіч, Нікадзім Кернажыцкі, настаўнік Боўш⁶⁸², Іван Хаўстовіч⁶⁸², поп Сокал-Ку-

⁶⁸⁰ Беларускі тэкст мэмарандуму друкуецца паводле: Беларускае слова. 1926. 27 чэрвеня. № 19. С. 4.

⁶⁸¹ Вернікоўскі Тодар (1861 — пасья 1935) — беларускі грамадзка-палітычны і праваслаўны дзяяч. Далучыўся да беларускага нацыянальнага руху пасья Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. Працаваў скарбнікам Менскага беларускага народнага прадстаўніцтва (сьнежань 1917 — красавік 1918). У першым урадзе БНР пад кіраўніцтвам Р. Скірмунта займаў пасаду дзяржаўнага скарбніка. Быў прызначаны народным сакратаром гандлю і прамысловасьці. Пасья ўваходзіў у Беларускі нацыянальны камітэт і ў Цэнтральную Беларускаю раду Віленшчыны і Гарадзеншчыны. Пасья 1921 г. працаваў у заходнебеларускіх грамадзка-культурных, рэлігійных і палітычных арганізацыях. Адзін з актывістаў Часовай беларускай рады, быў кіраўнікоў яе сакратарыяту ў мястэчку Уша Вялейскага павету. У 1928—1929 гг. рэдактар газэты «Грамадзянін». Ініцыятар выданьня і першы рэдактар беларускага праваслаўнага часопіса «Сьветач Беларусі». З 1930 г. старшыня Беларускага праваслаўнага камітэту па беларусізацыі царквы.

⁶⁸² Хаўстовіч Іван — браў удзел у «зьездзе Заходняй Беларусі» ў снежні 1921 г. у Вільні як дэлегат ад Лунінецкага павету.

тылоўскі⁶⁸³ і іншыя прадстаўнікі беларускіх сялян (некаторыя зь іх былі парабкамі, прывезенымі на зьезд кіраўнікамі правінцыйных сакратарыятаў), 8—10 прадстаўнікоў віленскай і варшаўскай прэсы і, нарэшце, запрошаныя госьці, пераважна палякі. У гэтым паседжаньні ня бралі ўдзелу ні паслы, ні іншыя знакамітыя беларускія дзеячы.

Сход адкрыў доктар Паўлюкевіч. Ён выступіў з доўгай палітычнай прамовай, пасыла чаго прапанаваў выслаць прывітальныя тэлеграмы да прэзыдэнта Рэспублікі, маршала Пілсудзкага, прэм'ера Бартэля, а таксама ваяводы Рачкевіча, што было аднагалосна ўхвалена. У першы дзень прагучалі наступныя даклады:

Доктар А. Паўлюкевіч — агульнапалітычны,
Друцкі-Падбярэскі — па зямельным пытаньні,
А. Якімовіч — па пытаньні школьніцтва,
Францішак Аляхновіч — па беларускім мастацтве і тэатры,
поп Сокал-Кутылоўскі — па рэлігійных справах.

Пасыла прачытаньня дакладаў пачалася дыскусія, у якой бралі ўдзел: настаўнік Акунчыц⁶⁸⁴, які дамагаўся амністыі для палітычных вязьняў, Друцкі-Падбярэскі, настаўнік Астапчык⁶⁸⁵, настаўнік Чатырка⁶⁸⁶, кіраўнік апазыцыі Васіль Шышкоў і іншыя.

28.VI. абмяркоўваліся і былі прынятыя рэзалюцыі палітычнай, рэлігійнай, школьнай і зямельнай камісіяў. У выніку падтрымкі рашэньняў камісіяў апазыцыянэры ў колькасці 10 чалавек пакінулі залю паседжаньняў, пасыла чаго ў № 3 «Народнай справы» надрукавалі наступны пратэст:

Прыймаючы пад увагу,

1) што зьезд, скліканы Часовай беларускай радай у Вільні на 27-га і 28-га чэрвеня г. г., не зьяўляецца зьездам Заходняй Беларусі, бо на ім не прадстаўлены былі ўсе паветы і гміны Заходняй Беларусі і амаль ня ўсе ўчаснікі зьезду былі асабіста закліканы Паўлюкевічам;

2) што гэны зьезд зьяўляецца зьездам партыйна аднабокім, складзеным з прыхільнікаў п. Паўлюкевіча, на які не дапушчаны былі прадстаўнікі іншых палітычных арганізацыяў і не закліканы былі беларускія паслы Сойму і Сэнату нават прапавуючыя ў Вільні, нягледзячы на неаднаразовую заяву аб гэтым сябраў зьезду;

3) што на зьездзе рабіліся пагрозы і гвалты над афіцыйнымі сябрамі зьезду.

4) што на зьезде адкідаліся тыя рэзалюцыі, зьмест каторых падтрымліваецца нават польскімі дэмакратычнымі і лявіцовымі партыямі і што гэны зьезд прыняў напрамак яўна прадажны.

ніжэй падпісаныя сябры зьезду, ня могучы ўзяць на сябе адказнасьць за ўсе вынікі

⁶⁸³ Сокал-Кутылоўскі Антон (1892—1983) — беларускі нацыянальны дзеяч, вайсковец. Адзін з арганізатараў і кіраўнікоў Слуцкага збройнага чыну. У снежні 1920 г. камандзір 1-й Слуцкай брыгады.

⁶⁸⁴ Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Фабіян Акінчыц.

⁶⁸⁵ Маецца на ўвазе Сяргей Астапчык.

⁶⁸⁶ Чатырка Міхал (1883—1940(?)) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзеяч, у 1924—1934 гг. выкладаў у Наваградзкай беларускай гімназіі фізыку і матэматыку. Быў старшынём Наваградзкай павятовай управы ТБШ. У 1927 г. быў выбраны дэпутатам і сябрам управы Наваградзкага павятовага соймаку.

ГІСТОРЫЯ

гэнага зьезду, ня лічачы гэны зьезд паўнапраўным і дабіваючыся сазыву зьезду ўсяе Заходняе Беларусі, на каторым былі б прадстаўнікі ўсіх палітычных беларускіх арганізацыяў, на знак пратэсту пакінулі салю паседжаньняў.

10 подпісаў.

м. Вільня, 28.VI.1926 г.⁶⁸⁷.

На зьездзе адбылася зьмена назвы арганізацыі. Замест Часовай беларускай рады ўзьнікла Беларуская нацыянальная рада ў Вільні.

У выніку праведзеных выбараў склад Беларускай нацыянальнай рады выглядаў наступным чынам:

Доктар Арсень Паўлюкевіч — старшыня,

поп Сокал-Кутылоўскі — сябра,

Францішак Аляхновіч — сябра,

А. Якімовіч — сябра,

Тодар Вернікоўскі — сябра,

Яраш* — дэлегат ад Гарадзеншчыны,

Вітка⁶⁸⁸ — дэлегат ад Гарадзеншчыны.

Што датычыць узаемаадносінаў зь іншымі беларускімі арганізацыямі, то доктар Паўлюкевіч па-ранейшаму абвінавачваў у прэсе А. Луцкевіча, што апошні зьяўляецца прафэсійным агентам-правакатарам і нават злодзеям. Акрамя гэтага, Паўлюкевіч выступаў супраць Беларускай сялянска-работніцкай грамады, захоўваючы нармальныя адносіны толькі з Аб'яднаньнем беларусаў-каталікоў і Беларускім сялянскім саюзам, зь якімі хацеў стварыць агульны выбарчы блёк. Аднак паводле інфармацыі, якая прагучала на сходзе ЧБР 13.IV.1926 г., гэтыя намаганьні пакуль не прывялі да станоўчага выніку.

Пасьля пэўнага ажыўленьня дзейнасьці ЧБР пасьяя травеньскага перавароту і пасьяя заканчэньня чэрвеньскага зьезду ў працы арганізацыі зноў пачаўся застой. Урад спыніў выдзяленьне грошай для ЧБР з прычыны яе слабой актыўнасьці. У выніку гэтага яна апынулася ў крытычнай сытуацыі і паступова прыйшла ў заняпад. Доктар Паўлюкевіч, аднак, працягваў друкаваць «Беларускае слова», а ў жніўні 1926 г. распаўсюдзіў адозву, у якой рашуча выказваўся супраць дзейнасьці БСРГ.

Для таго, каб справіцца зь недахопам грошай, доктар Паўлюкевіч разам з Друцкім-Падбярэскім, Аляксеем Кабычкіным, Францішкам Аляхновічам, Знамяроўскім, палкоўнікам Г. Канапацкім і Васілём Шышковым пачалі хадайначаць аб атрыманьні дазволу на адкрыцьцё т. зв. «Беларускага клюбу».

Аднак пасьяя зацьверджаньня ўладамі статуту арганізацыі доктар Паўлюкевіч ня быў у выніку праведзеных выбараў выбраны ва ўправу клюбу, а ўлада перайшла ў рукі Ўсевалада Вільдзюкевіча, Аляксея Кабычкіна, палкоўніка Х. Канапацкага, Макара Косьцевіча, Друцкага-Падбярэскага, Васіля Шышкова і Станіслава Валэйшы, які даў грошы на арганізацыю.

Не атрымліваючы ад Паўлюкевіча сродкаў, зь Беларускай нацыянальнай радай

⁶⁸⁷ Беларускі тэкст пратэсту друкуецца паводле: Народная справа. 1926. 7 ліпеня. № 3. С. 3—4.

⁶⁸⁸ Вітка Сьцяпан — у газэтнай справаздачы са зьезду фігураваў як «селянін, малады беларускі публіцыст». Акрамя таго, друкаваў вершы ў беларускай палянафільскай прэсе.

разарвалі кантакты Друцкі-Падбярэскі і Аляксей Кабычкін. Ад супрацоўніцтва з Паўлюкевічам адышоў таксама віцэ-старшыня Беларускай нацыянальнай рады Францішак Аляхновіч, які не пагадзіўся з адозвай, надрукаванай у № 22 «Беларускага слова»*.

19.VIII.1926 г. перастала выдавацца «Беларускае слова», бо друкарня адмовілася яго друкаваць з-за запазычанасяцця**.

Такім чынам, пад канец 1926 г. «Беларуская нацыянальная рада» апынулася ў стане поўнага заняпаду, нягледзячы на выступленьні Паўлюкевіча супраць А. Луцкевіча, якія можна разглядаць як жаданьне зрабіць пэўную рэкліму Беларускай нацыянальнай радзе і «Беларускаму слову».

Яшчэ меншую жыццяздольнасць паказаў «Цэнтральны камітэт па беларускіх справах».

Гэтая арганізацыя была створаная ў жніўні 1924 г.*** асобамі, якія лічылі, што палітыка ЧБР зьяўляецца няшчырай і занадта падпарадкоўваецца ўплыву ВБНКаму. У склад ЦБК уваходзілі: 1) і 2) Адамовічы (бацька і сын), 3) Фэліцыян Цяўлоўскі, 4) Фёдараў⁶⁸⁹, 5) Міткевіч Яўген, 6) Ян Шурпа, былыя сябры «Беларускіх беспартыйных актывістаў».

* У № 22 газеты «Беларускае слова» за 19 жніўня 1926 г. была зьмешчаная адозва Беларускае нацыянальнае рады «Грамадзяне Беларусы», датаваная 16 жніўня 1926 г. і скіраваная супраць пранікненьня ў заходнебеларускія вёскі камуністычных уплываў пад выглядам гурткаў БСРГ. У адозьве сярод іншага адзначалася, што

Грамада салодкімі абяцанкамі зямлі, работніка-сялянскага ўраду заманьвае і ўпісвае Вас у свае гурткі. Але хто Вас будзе вылісываць з турмы? Хто тагды будзе карміць Вашую сям'ю? [...] Яны Вас зусім сьвядома пхаюць у турму, бо яны хочуць гэтакім спосабам і Вашымі мукамі пашырыць разгарычэньне і незадавальненьне і выклікаць рэвалюцыю, каб узяць прась яе ўладу ў свае рукі, а нам усім даць камісары-чуужынцаў, камуну, чэка, прадналог і гора і голад сялянскі». Напрыканцы адозвы беларускія сяляне заклікаліся: «Дык ня толькі ня ўпісвайцеся ў згубныя гурткі, а жаніце з сваіх вёсак усіх грамадоўскіх паслоў і іншых большавіцкіх агентаў, якія пляюць да гэтага часу Вам, што ў Савецкай Расеі добра і цягнуць Вас у пропасць».

Яны ўсе працуюць за большавіцкія чырвонцы, якія ідуць з чырвонай Масквы, але скора іх працы будзе канец, бо згіне іх чырвоны кармілец і ўтрымацель — з Камуністычны Інтэрнацыянал. [...]

Беларусы! Стойце моцна за Вашыя правы. Дамагайцеся зямлі для мясцовага сялянства, роднай школы, праўдзіва дэмакратычнага самаўраду, спыненьня асадніцтва і наагул напавы Вашага жыцьця. Але гэтае змаганьне не лучыць з камуністычнымі партыямі і арганізацыямі, бо гэтым толькі згубіце ўсю справу свайго нацыянальнага адраджэньня.

** Газэта «Беларускае слова» ў другой палове 1926 г. сапраўды мела фінансавыя цяжкасьці, але цалкам свайго выхаду, тым ня менш, у гэты час не перапыняла. Яшчэ з пачатку ліпеня 1926 г. выданьне стала выходзіць фактычна раз на 2 тыдні, часам прамежкі былі большыя, але часам і меншыя. У цэлым больш-менш рэгулярны выхад газеты ейныя выдаўцы забясьпечвалі да лютага 1928 г., калі выданьне сапраўды спыніла сваё існаваньне (разам з завяршэньнем гісторыі Беларускай нацыянальнай рады, у магчымасьцях якой канчаткова расчараваліся польскія ўлады).

*** Сапраўдная афіцыйная дата стварэньня Цэнтральнага камітэту па беларускіх справах (правядзеньне ўстаноўчага зьезду арганізацыі) — 28 верасня 1924 г.

⁶⁸⁹ Фёдараў Уладзімер — беларускі дзяяч. Паводле віленскай газеты «Сялянская праўда», быў сынам царскага жандара. У войску даслужыўся да прапаршчыка. Сябра прэзыдыюму Беларускага зьезду прадстаўнікоў ад вёсак Гарадзенскага павету 23 красавіка 1922 г. У пачатку 1920-х гадоў меў некалькі судовых спраў, у тым ліку з гарадзенскім купцом Крэйцарам, з дачкой якога падманым шляхам ажаніўся. Пасьля гэтага вымушаны быў зьбежчы ў Варшаву, дзе разам з Ф. Цяўлоўскім заклаў Цэнтральны камітэт бела-

ГІСТОРЫЯ

Кампанія ЦБК, якая мела на мэце пашырэнне сваіх уплываў на Гарадзеншчыне, поўнасьцю правалілася. Прычынай гэтага быў нізкі стан маральнасці сябраў ЧБР, якія акурат у гэты час былі абвінавачаныя ў крымінальных злачынствах і арыштаваныя. Толькі ў Палескім ваяводстве В. Адамовіч (сын) легалізаваў статут камітэту і стварыў некалькі філіяў, якія, аднак, не вялі ніякай дзейнасці.

Пэўную актыўнасць прадэманстравалі Цяўлоўскі і Міткевіч у Наваградскім ваяводстве, прычым Міткевіч стаў рэдактарам месячніка «Сялянская воля»⁶⁹⁰, які друкаваўся ў Баранавічах і выступаў супраць ЧБР.

Арганізаваныя абодвума дзеячамі лякальныя мітынгі ня мелі вялікага посьпеху, што сьведчыла пра нязначнасць іх уплываў.

16.VII.1926 г. прайшоў беларускі зьезд у Баранавічах. Цяўлоўскі і Міткевіч меркавалі, што дзякуючы яму змогуць забяспечыць сабе кіроўнае становішча ў асяродку беларускіх палянафілаў. Аднак зьезд прыняў рэзалюцыю адпаведна з прапановамі паста Рагулі, і, натуральна, адпаведна з ідэалёгіяй Беларускага пасольскага клюбу.

Рэзалюцыі гучалі наступным чынам:

1) Зьезд дамагаецца выдачы насельніцтву дапамогаў на адбудову гаспадарак, зьнішчаных падчас вайны.

2) Зьезд дамагаецца выдачы дапамогаў для беспрацоўных.

3) Зьезд дамагаецца субсыдыяў для беларускага школьніцтва.

На зьездзе ў Баранавічах былі праведзеныя выбары ў Беларускаю раду, статут і праграма працы якой павінны былі быць распрацаваныя пасля. Аднак гэтая новая арганізацыя, падаецца, была толькі павятовым камітэтам Работніцка-сялянскай Грамады.

Так выглядае агульная сытуацыя з працай Цэнтральнага камітэту па беларускіх справах. Пасля зьезду ў Баранавічах, якім авалодаў пасол Рагуля, Камітэт больш не працягваў ніякай дзейнасці, а абодва дзеячы — Цяўлоўскі і Міткевіч, перайшлі ў Беларускі сялянскі саюз.

Разьдзел XI

Праская група беларускіх эсэраў

Ня ўсе беларускія эсэры салідарызаваліся з актам аб'яднаньня з камуністамі, падпісаным у Менску 1.III.1924 г. Галоўным асяродкам эсэраў, верных сваім ідэалам і праграме, прынятай у 1920 г., стала Прага Чэская. Адтуль эсэры праводзілі кампанію, скіраваную, з аднаго боку, супраць камуністаў, а зь іншага — супраць польскіх уладаў. Эсэры імкнуліся да стварэньня незалежнай Беларусі, якая ахоплівала б этнаграфічныя беларускія землі, і гэтым самым выказваліся супраць наяўнага стану рэчаў.

рускіх спраў, у якім зьяўляўся сакратаром. Супрацоўнічаў з II аддзелам польскага Генэральнага штабу.

11 кастрычніка 1924 г. склікаў арганізацыйны сход Павятовага камітэту беларускіх спраў у Горадні. 12—

13 лютага 1926 г. Гарадзенскім акруговым судом па абвінавачаньні ў шпіянажы нейкі У.Фёдараў быў прыгавораны да 4 гадоў зьнявольленьня.

⁶⁹⁰ Ніводнага нумара гэтай газэты пакуль ня выяўлена.

Праграма беларускіх эсэраў гучыць у асноўных рысах наступным чынам:

Вялікая сусьветная вайна, якая была выклікана непамерным ростам мілітарысцкага і анэксыянісцкага імперыялізму буржуазна-капіталістычнага клясу асобных дзяржаваў Эўропы, уканец разбурыла прамыслова-гаспадарчы парадак і выкінула на брук мільёны беспрацоўных работнікаў на пэўную і галодную сьмерць, бо капіталістычнае грамадства ня можа на сваёй унутранай прыродзе своечасова ліквідаваць гэтыя войны, наладзіць гаспадарку і даць змучанаму чалавецтву сталы мір.

Сыстэма буржуазна-капіталістычнай улады, якая так выразна выкрыла ўсю сваю аснову і ўвесь свой зьмест на працягу гэтай вайны, сыстэма, заснаваная на ідэалёгіі прыгнечаньня, рабаваньні і эксплюатацыі чалавека чалавекам, сыстэма, якая дзеля задавальненьня эгаістычных мэт капіталістычнага клясу вялікіх дзяржаваў прыгнятала малыя нацыі і зусім прынізіла кошт чалавечай асобы, — цяпер гэтая сыстэма буржуазна-капіталістычнай улады паказала ўсю сваю няздольнасьць забясьпечыць чалавецтву мірнае і свабоднае разьвіцьцё ўсіх гаспадарчых і духоўных сіл, пад націскам да гэтага часу прыгнечанага і эксплюатуемага клясу працоўнага народу з кожным днём здае ўжо свае пазыцыі і не далекі ўжо той дзень, калі яна вымушана будзе пакінуць гістарычную арэну прагрэсу.

Назаўсёды ліквідаваць вайну і даць сапраўдны сталы мір для ўсяго чалавецтва зможэ толькі ўлада сацыялістычная — улада працоўнага народу.

А каб ажыцьцявіць гэтую ўладу, пэўны шлях ёсьць толькі адзін: рэвалюцыйная барацьба ўсіх прыгнечаных. Толькі бесьперарывнай упартай клясавай барацьбой, толькі шляхам сусьветнай сацыялістычнай рэвалюцыі працоўны народ зможэ здабыць сабе вольнае і шчаслівае жыцьцё. А для таго, каб лепш весці клясавую барацьбу, што працоўны народ зможэ толькі ва ўмовах поўнай культурна-нацыянальнай і палітычнай волі, у першую чаргу трэба змагацца — за поўнае вызваленьне ўсіх прыгнечаных нацый, за права кожнага народу дабівацца вольнага нацыянальнага самавызначэньня.

Як адзін з атрадаў арміі інтэгральнага сацыялізму, паставіўшая сабе мэтай стварыць для працоўнага народу Беларусі такія ўмовы жыцьця, пры якіх ён мог бы зусім вольна разьвіваць усе свае духоўныя сілы і гаспадарчыя багацьці, што ў поўнай меры магчыма толькі пры ажыцьцяўленьні сацыялізму — партыя прызнае першай і асноўнай сваёй задачай барацьбу за Беларускаю працоўную сацыялістычную рэспубліку. Але пры гэтым партыя ні на адзін момант не пакідае думку аб сваёй канчатковай мэце — поўнага зьнішчэньня апарату прымусовай дзяржаўнай улады, якая стрымлівае разьвіцьцё як культурнай, так і асабовай індыўідуальнасьці, зьмяніўшы гэтую сыстэму ўлады гаспадарчымі, культурнымі і другімі вольнымі аб'яднаньнямі раўнапраўных асобаў.

Паўната вольнага разьвіцьця кожнай самастойнай нацыянальнай індыўідуальнасьці будзе магчыма толькі пры сацыялістычным ладзе, калі ва ўмовах поўнай волі зможэ расьці і разьвівацца гарманічная індыўідуальнасьць кожнай чалавечай асобы.

Усё гэта магчыма ажыцьцявіць, калі працоўны народ возьме ўладу ў свае рукі.

Прыклады рэвалюцый у Расеі, а таксама ў другіх краінах яскрава даказваюць, што найлепшая форма арганізацыі ўлады ў пераходны к сацыялістычнаму лад

ГІСТОРЫЯ

момант ёсьць дыктатура працоўнага народу — улада Саветаў.

Савецкая ўлада мае ў сабе некалькі характэрных асаблівасьцей (як, напрыклад, цэнз працы, узбраеньне толькі працоўнага народу і г. д.), якія абавязкова патрэбны ў час рэвалюцыйнай барацьбы, не зусім зьнікнуць, калі ўсталюецца сацыялістычны лад, які ўшчэнт зьнішчыць усякія праявы ўлады чалавека над чалавекам, будзе трымацца не на дыктатуры, а на брацкім супрацоўніцтве ўсіх людзей.

Вось і працоўны народ Беларусі, які паўстаў на барацьбу за лепшую сваю долю, павінен стаць на шлях рэвалюцыйнай барацьбы, каб усталяваць сацыялістычны лад, і толькі абараніўшы сваю незалежнасьць, толькі стварыўшы сваю незалежную Беларускаю працоўную сацыялістычную рэспубліку ў этнаграфічных граніцах, можа ўвайсьці ў склад Сусьветнай фэдэрацыі ўсіх вольных народаў зямлі.

I. Палітычны лад

- 1) Аднаўленьне Беларускай незалежнай сацыялістычнай рэспублікі ў этнаграфічных граніцах з Працоўнай Радай на чале, якая выбіраецца ўсім насельніцтвам Беларусі, незалежна мужчынай, ці жанчынай, а таксама хто якой рэлігіі ці нацыі; правам выбіраць і быць абраным карыстаюцца ўсе тыя, хто ўжо мае ня менш 18 год і хто сваёй уласнай працай зарабляе сабе на жыцьцё; выбары робяцца непасрэдна валаснымі і гарадзкімі працоўнымі Саветамі.
- 2) На месцах устанавіваецца ўлада на той жа самай аснове, што і ў цэнтры, з той кампэтэнцыяй, якая мае чыста мясцовае значэньне.
- 3) Забеспячэньне волі чалавечай асобы, волі друку, слова, сходаў, саюзаў і г. д. — якая накіравана для хутчэйшага ўсталяваньня сацыялістычнага ладу, а таксама забеспячэньня права на працу, адукацыю і г. д.
- 4) Шырокая дзяржаўная дапамога розным сацыялістычным аб'яднаньням і таварыствам працоўнага народу.
- 5) Адрэзеньне царквы і касьцёлу ад дзяржавы і школы і прызнаньне рэлігіі прыватнай справай кожнага чалавека.
- 6) Дзяржаўная мова на Беларусі — беларуская.
- 7) Устанавіць бясплатнага суда, які выбіраецца працоўным народам з вольным правам абароны.
- 8) Скасаваньне смяротнай кары.
- 9) Скасаваньне рэгулярнага войска, агульнае ўзбраеньне працоўнага народу і арганізацыя выбарнай міліцыі.

II. Гаспадарчы лад

а) Зямельная справа

Беларускае працоўнае сялянства, якое складае найбольшую частку працоўнай Беларусі, зьяўляецца самым магутным атрадам арміі барацьбітоў за сацыялізм. Першым і асноўным імкненьнем працоўнага сялянства зьяўляецца паўсюднае ажыцьцяўленьне такіх зямельных парадкаў, якія б поўнасьцю маглі забясьпечыць яму на зямлі працу і існаваньне. Такія зямельныя парадкі могуць быць усталяваны толькі тады, калі будзе праведзена ў жыцьцё сацыялізацыя

зямлі — гэта значыць, калі будзе знішчана прыватная ўласнасць на зямлю і ўстаноўлена карыстаньне ёю на ўраўняльна-прававой аснове.

А каб не было драбленьня зямлі на вузкія палосы, павінна быць дана шырокая магчымасць у арганізацыі калектыўнага карыстаньня зямлёй — свабодная арганізацыя сацыялістычных працоўных таварыстваў. Пры гэтым усе прасторы лясоў, якія зьяўляюцца асноўным багацьцем у Беларусі, зямельнае няўдоб'е, вялікія азёры і рэкі, а таксама нетры зямлі — нацыяналізуюцца, бо яны маюць не мясцовае, а агульнае ўсенароднае значэньне. Зямельная справа на Беларусі — справа нацыянальнага адраджэньня беларускага працоўнага народу, вось чаму партыя стаіць за:

- 1) Сацыялізацыя ўсёй скарыстоўваемай казённай, удзельнай, царкоўнай, касьцельнай і памешчыцкай зямлі з бясплатным пераходам у карысьць тых, хто ўласнымі рукамі апрацоўвае яе.
- 2) Нацыяналізацыя лясоў, вялікіх рэк і азёр, зямельных няўдобіц і нетраў зямлі, частка лясоў мясцовага значэньня перадаецца ў распараджэньне мясцовых Саветаў.
- 3) Асноўная норма пры надзяленьні зямлёй павінна быць устаноўлена не вышэй працоўнай і не ніжэй спажывецкай.
- 4) Шырокая дзяржаўная агранамічная дапамога ў сельскай гаспадарцы і мэліярацыі.

б) Прамыслова-гандлёвая справа

Беларусь — вельмі адсталая ў гаспадарчых адносінах краіна. Вялікай прамысловасьці амаль няма. Але не таму, што бедная наша краіна — у нашай краіне ёсьць многа сырых матэрыялаў і ўвогуле ёсьць усе асновы для шырокага гаспадарчага разьвіцьця, а таму, што агульны векавы гнёт, які акружаў беларускі народ, страціўшы сваю дзяржаўнасць — спыніў гэтае гаспадарчае разьвіцьцё. Вось пагэтану і прымаючы пад увагу, што новая сыстэма гаспадарчага ладу павінна быць пабудавана так, каб прыватны капітал меў як мага меншае значэньне — партыя будзе сваю гаспадарчую праграму, кладучы ў яе аснову вольную творчасць ці ініцыятыву працоўнага народу, арганізаванага ў розныя вытворчыя і спажывецкія аб'яднаньні, маючы на ўвазе ня толькі максімальную вытворчасць усіх патрэбных грамадзтву прадуктаў, але і найлепшае іх разьмеркаваньне. Партыя адстойвае:

1) Шырокае разьвіцьцё вытворчай і спажывецкай сялянскай і рабочай каапэрацыі для замены ёю прыватнай прамысловасьці і гандлю.

2) У пераходны момант часова нацыяналізуецца ўся існуючая найбольшая прыватная прамысловасьць і гандаль з удзелам у кіраваньні прамысловасьцю вытворчых аб'яднаньняў, астатняя прамысловасьць і гандаль каапэруецца.

3) Усталяваньне адзінага цэнтральнага спажывецкага і вытворчага аб'яднаньня, якое павінна ў поўным кантакце з адпаведным органам дзяржаўнай улады рэгуляваць вытворчасць і спажываньне ў краі, арганізаваць паказальныя сялянскія гаспадаркі, распрацоўку зямельных няўдобіц, нетраў зямлі, эксплюатацыю лясных і свабодных багацьцяў, а таксама ўстанаўліваць цьвёрдыя цэны на прадукты масавага спажываньня і рэгуляваць экспарт і імпорт.

ГІСТОРЫЯ

в) Казна

У пытаньні аб дзяржаўнай казне — для больш правільнага разьмеркаваньня падаткаў — партыя імкнецца:

1) Адмена ўскосных падаткаў і ўстанаўленьне прагрэсіўна-падаходнага абкладаньня з павелічэньнем стаўкі ў пераходны да сацыялістычнага ладу момант на капіталістычныя клясы, для клясавай іх эксплюатацыі.

2) Усталяваньне адзінага народнага банку.

г) Працоўная справа

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў, паставіўшы сабе на мэце абарону духоўных і фізычных сіл працоўнага кляса ў горадзе і вёсцы і павышэньне яе здольнасьці ў барацьбе за сацыялізм, — у справе працоўнага заканадаўства гаворыць:

1) Абмежаваньне фізычнай працы 42 гадзінамі ў тыдзень і разумовай — 36 гадзінамі, зь бесперарывным 42-гадзінным адпачынкам у тыдзень і месячным адпачынкам на працягу года, на шкодных для здароўя прадпрыемствах працоўны дзень скарачаецца.

2) Забарона звышурочнай працы.

3) Забарона начной працы (ад 8 гадзін вечара да 8 гадзін раніцы) ва ўсіх галінах народнай гаспадаркі, за выключэньнем толькі тых, дзе гэта неабходна, затое працоўны дзень павінен быць скарачаны да 4 гадзін).

4) Забарона карыстацца працай дзяцей да 16 год і абмежаваньне працы працоўнай моладзі (ад 16 да 18 гадоў) да 6 гадзін у дзень.

5) Апека над жаночай працай:

а) устанаўленьне 8-тыднёвага адпачынку ад родаў і пасля родаў;

б) водпуск для кармленьня дзяцей грудзьмі;

в) забарона працы ў тых галінах вытворчасьці, дзе праца зьяўляецца шкоднай для жаночага арганізму.

6) Дзяржаўнае страхаваньне работнікаў у выпадку іх калецтва, старасьці, няздольнасьці да працы і беспрацоўя.

7) Спецыяльная пабудова для работнікаў жыльля з агародамі пры іх.

д) Сацыялістычнае забесьпячэньне

У сацыялістычнай дзяржаве не павінна быць ні беспрытульных сірат, ні бяздомных калек, ні жабракоў — усе яны павінны ўтрымлівацца за дзяржаўны кошт, таму ў гэтым пытаньні партыя гаворыць:

1) Арганізацыя шырокай сеткі дзіцячых працоўных калёній з утрыманьнем іх на дзяржаўны кошт.

2) Сацыяльная пабудова інвалідных працоўных дамоў для калек, старых.

3) Утрыманьне за дзяржаўны кошт асобаў, якія страцілі здольнасьць да працы.

4) Бясплатная мэдыцынская дапамога і лячэньне, а таксама шырокая сетка мэдыцынскіх пунктаў у вёсцы, устраваньне амбулаторый, аптэк, дамоў для парадзіх, бальніц, ясьляў.

е) Народная адукацыя

Каб усе набыткі культуры і сучаснай цывілізацыі зрабіць даступнымі для шырокіх слаёў працоўнага народу і каб кожны чалавек мог свабодна разьвіваць усе свае духоўныя сілы, партыя стаіць:

- 1) За фактычнае правядзеньне ў жыцьцё агульнага бясплатнага навучаньня і ўстанаўленьне адзінай працоўнай школы з навучаньнем на роднай мове.
- 2) Шырокая сетка дзіцячых садоў, прытулкаў, народных дамоў і народных унівэрсытэтаў.

ж) Справы нацыянальных меншасьцей

Стоячы на грунце прызнаньня правоў кожнай нацыі, партыя стаіць за культурна-нацыянальную аўтаномію для ўсіх нацыянальных меншасьцей, якія жывуць на Беларусі.

з) Аб Інтэрнацыянале

Беларуская партыя сацыялістаў-рэвалюцыянераў разглядае сябе як адзін зь перадавых атрадаў міжнароднага рэвалюцыйнага сацыялізму; прызнае патрэбным:

- 1) Каб будучы Інтэрнацыянал быў складзены па нацыянальнаму прынцыпу і ў сапраўднасьці зьяўляўся баявым органам сусьветнай сацыялістычнай рэвалюцыі.
- 2) Самая цесная сувязь партыі з роднымі па духу партыямі іншых краін з такой мэтай, каб прыйсьці да поўнай перамогі ідэі інтэрнацыянальнага сацыялізму⁶⁹¹.

Тут варта ўзгадаць пазыцыю, якую на II беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі ў Бэрліне заняў Крачэўскі. Прыняўшы да ведама 4.X.1925 г. ліквідацыю ўраду Цьвікевіча, Крачэўскі пачаў спробы стварэньня новага беларускага ўраду ў эміграцыі і разам з Мамонькам выступіў супраць прыхільнай да камуністаў большасьці на Бэрлінскай канфэрэнцыі, якая адбывалася 12—15.X.1925 г.

Апазыцыя Крачэўскага была настолькі небясьпечнай для фармаваньня адзінага камуністычнага фронту, што прывяла нават да прыпыненьня выдачы Менскам крэдытаў ВВНК і БСРГ.

Пасьля Бэрлінскай канфэрэнцыі праская група ээраў зрабіла цэлы шэраг захадаў дзеля ўзмацненьня сваёй кампаніі. 12.XII.1925 г. у Празе Чэскай адбылося паседжаньне Рады Рэспублікі, на якім Крачэўскі і Захарка перш за ўсё запратэставалі супраць зьмяшчэньня ў № 258 «Зьвязды» ад 6.XI.1925 г. іх подпісаў пад актам ліквідацыі Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Затым, большасьцю галасоў супраць дзесяці, зь ліку сябраў Беларускай Рады былі выключаныя Андрыс⁶⁹², Пракулевіч Уладзімер і Заяц за тое, што пагадзіліся з рашэньнямі Бэрлінскай канфэрэнцыі.

На гэтым самым паседжаньні быў выбраны прэзыдыюм Рады Беларускай Народнай Рэспублікі ў наступным складзе:

⁶⁹¹ Друкеўца паводле выданьня: Палітычныя партыі Беларусі. Мінск, 1994. С. 186—192.

⁶⁹² Так у тэксьце. Насамрэч гаворка ідзе пра беларускага студэнта ў Празе Яўгена Дыліса.

ГІСТОРЫЯ

Захарка Вячаслаў⁶⁹³ — старшыня,
Вяршын⁶⁹⁴ — намеснік старшыні,
Лаўскі⁶⁹⁵ — сакратар,
Грышкевіч⁶⁹⁶ В. — сябра,
Каберац⁶⁹⁷ М. — сябра.

У рэвізійную камісію былі абраныя М. Гузоўскі⁶⁹⁸, М. Гарошка⁶⁹⁹ і В. Русак. Грыб і Мамонька свае кандыдатуры адхілілі.

Сход Рады Беларускай Народнай Рэспублікі 12.XII.1925 г. прыняў, сярод іншых, рашэнні, якія датычылі:

- 1) Узмацнення дзейнасці ў Чэхаславакіі, Польшчы, Літве і Латвіі.
- 2) Арганізацыі, дзе толькі магчыма, сялянскіх саюзаў і «эсэраўскіх ячэек» дзеля пашырэння лезунгу барацьбы за незалежнасць Беларускай Народнай Рэспублікі.
- 3) Неадкладнага ўсталявання прэзідыюмам Рады Беларускай Народнай Рэспублікі кантактаў з тымі беларускімі групамі і арганізацыямі, перакананымі і праграмы якіх блізкія да праграмы Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў і якія імкнуцца да стварэння Беларускай Народнай Рэспублікі.

Акрамя таго, у шэрагу пастановаў прэзідыюму даручалася здабыць матэрыяль-

⁶⁹³ Так у тэксьце. У сапраўднасці Захарку звалі Васіль.

⁶⁹⁴ Так у тэксьце. Тут, безумоўна, маецца на ўвазе Мікола Вяршынін.

⁶⁹⁵ Лаўскі Вячаслаў (1900—1951) — дзяяч беларускага студэнцкага руху. Вучыўся ў Праскім політэхнічным інстытуце (скончыў у 1929 г.). Адзін з заснавальнікаў у жніўні 1924 г. Аб'яднання беларускіх студэнцкіх арганізацый (АБСА). Удзельнік 8-га кангрэсу Міжнароднай студэнцкай канфэрэнцыі ў Празе (1926). Пасля вяртання на радзіму ў 1930—1934 гг. выкладаў матэматыку ў Наваградзкай беларускай гімназіі. Падчас Другой усясьветнай вайны браў удзел у працы Лідзкай філіі Беларускага нацыянальнага камітэту. Пасля вайны рэпрэсаваны, загінуў у канцлягеры.

⁶⁹⁶ Грышкевіч (Жук-Грышкевіч) Вінцэнт (1903—1989) — беларускі грамадзка-палітычны і культурны дзяяч. Скончыў філязофскі факультэт Карлава ўнівэрсытэту ў Празе ў 1927 г. Пасля вяртання ў Заходнюю Беларусь працаваў выкладчыкам у Віленскай беларускай гімназіі, праваслаўнай духоўнай сэмінарыі. У 1970—1982 гг. быў старшынём Рады БНР у эміграцыі.

⁶⁹⁷ Каберац Міхась (?—1927) — беларускі нацыянальны дзяяч. Вучыўся ў беларускай гімназіі ў Слуцку, адзін з удзельнікаў Слуцкага збройнага чыну ў 1920 г. Пасля вучыўся ў вайскавай школе ў Лодзі. У 1920-я гг. студэнт Праскай вышэйшай палітэхнічнай школы. У 1925 г. выбраны сябрам прэзідыюму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі.

⁶⁹⁸ Гузоўскі Міхась (1898 — пасля 1944) — беларускі нацыянальны дзяяч. У 1918—1919 гг. сябра Беларускай вучнёўскай грамады ў Варонежы. У 1921 г. працаваў настаўнікам. У лістападзе 1921 г. прымусова накіраваны польскай школьнай адміністрацыяй на настаўніцкія курсы ў Кркаў. У 1922 г. накіраваны з рэкамендацыі ТБШ на вучобу ў Чэхаславаччыну, скончыў агранамічнае аддзяленьне Праскай вышэйшай палітэхнікі. Быў адным з кіраўнікоў Аб'яднання беларускіх студэнтаў за граніцай і Заходняй Беларусі (АБСА), сябрам Беларускай грамады, Беларускага сялянскага саюзу ў Празе, скаўцкай арганізацыі «Беларускі Сакол» і інш. У 1925 г. выбраны ў рэвізійную камісію Рады БНР. У 1929 г. вярнуўся ў Заходнюю Беларусь, быў сябрам Беларускага гаспадарчага зьвязу. Падчас Другой усясьветнай вайны жыў на Віленшчыне. Летам 1944 г. арыштаваны НКВД. Далейшы лёс невядомы.

⁶⁹⁹ Гарошка Мікола (1902—1979) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, у міжваенны час вучыўся ў Празе. Пасля Другой усясьветнай вайны жыў на эміграцыі, быў старшынём Фундацыі імя Пятра Крачэўскага і Беларуска-Амэрыканскага Задзіночання.

ныя сродкі, недахоп якіх рабіў пашырэнне працы эсэраў вельмі складаным.

Акрамя гэтага, праская група беларускіх эсэраў узяла ўдзел у агульнай працы з расейскімі эсэрамі, французскімі сындыкалістамі⁷⁰⁰ і некаторымі польскімі групоўкамі, ствараючы разам зь імі т. зв. III Нэаінтэрнацыянал.

У яго працы ад імя беларускіх эсэраў бралі ўдзел Пелагея Бадунова, Тамаш Грыб і Язэп Мамонька. Пастаянным прадстаўніком беларускіх эсэраў у бюро арганізацыі ў Парыжы ў снежні 1925 г. была выбраная Бадунова, але хутка яна захварэла і была адасланая ў Савецкую Беларусь.

Дзякуючы атрыманню пэўных сродкаў ад Бюро III Інтэрнацыяналу ў Парыжы праскія эсэры пачалі друкаваць «Бюлетэні загранічнай групы Партыі Беларускіх Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў»⁷⁰¹. Рашэнне аб выданьні гэтых бюлетэняў было прынятае на паседжаньні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі 12.XII.1925 г.

Дзеля супрацьстаяння рашэнням Бэрлінскай канфэрэнцыі Рада Беларускай Народнай Рэспублікі склікала 24—27.II.1926 г. у Гданьску канфэрэнцыю, на якую прыбылі:

Гедройц* — з Прагі Чэскай,
 праф. Крачэўскі Пятро — з Прагі Чэскай,
 Мамонька Язэп — з Прагі Чэскай,
 Захарка Вячаслаў — з Прагі Чэскай,
 Бароўскі — з Бэрліну,
 Адамовіч В.(сын) (псэўд. Дзяргач Язэп) — з Польшчы,
 Федаровіч* — з Польшчы,
 Якавюк — з Коўна,
 Хмара-Разумовіч — з Парыжу,
 Пракулевіч Уладзімер — зь Менску.

На першапачатковай нарадзе было вырашана не дапускаць да ўдзелу ў канфэрэнцыі дэлегатаў бальшавікоў, бо апошнія мелі намер яе сарваць. Калі прапанова Пракулевіча аб запрашэнні на канфэрэнцыю Курляндзкага⁷⁰², агента бальшавікоў у Гданьску, была адкінутая, Пракулевіч пакінуў паседжаньне.

На канфэрэнцыі ў Гданьску было вырашана:

1) Для каардынацыі беларускіх нацыянальных сілаў як у краі, так і за мяжой, стварыць (або аднавіць) дзейнасьць Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянэраў.

2) Стварыць Цэнтральны Беларускі нацыянальны замежны камітэт зь сядзібай у Гданьску, а таксама рэдакцыйную камісію для замежнай беларускай прэсы.

3) Прапанаваць манархічным арганізацыям:

а) неадкладна прызнаць Беларускую Народную Рэспубліку зь Пятром Крачэўскім на чале;

⁷⁰⁰ Сындыкалізм — кірунак у рабочым руху, прадстаўнікі якога адмаўляюць палітычную барацьбу і ролю рабочых партыяў і лічаць прафсаюзы найвышэйшай формай арганізацыі рабочай клясы.

⁷⁰¹ «Бюлетэнь Загранічнай Групы Партыі Беларускіх Сацыялістаў-Рэвалюцыянэраў» выдаваўся зь лістапада 1925 г. да жніўня 1928 г. Усяго выйшла 9 нумароў гэтага выданьня.

⁷⁰² Курляндзкі Альберт — савецкі агент у Гданьску. 4 ліпеня 1923 г. быў прызначаны кіраўніком Беларускага Прэс-Бюро ў Гданьску замест Ісака Лур'е.

ГІСТОРЫЯ

- b) падтрымаць у Лізе нацыяў патрабаванні Рады БНР;
- c) аказаць беларускім арганізацыям матэрыяльную дапамогу пры ўмове супрацоўніцтва ў барацьбе супраць балшавікоў, а ў выпадку патрэбы і супраць Польшчы.
- 4) Распрацаваць перадвыбарчы агітацыйны плян дзеля стварэння супольнага беларускага фронту і нерасцярушвання беларускіх нацыянальных сілаў. З гэтай мэтай дамовіцца аб стварэнні ў выпадку выбараў у варшаўскі сойм аднаго беларускага выбарчага спісу.
- 5) Распрацаваць мэмарандум для рымскага Папы з мэтай абгрунтавання права беларусаў мець свайго біскупа ці суфрагана⁷⁰³. Вырашана выкарыстаць дзеля гэтага беларускіх паслоў і падтрымку ксяндза кардынала О'Рурка, прадстаўніка Папы ў Гданьску.
- 6) Аднавіць арганізацыю «Саюз беларускіх стральцоў», пры гэтым з пэўных асобаў часова стварыць штаб саюзу зь сядзібай у Гданьску.
- 7) Выслаць Федаровіча ў якасці дэлегата ў Амэрыку дзеля зьбірання ахвяраванняў на карысць Цэнтральнага Беларускага нацыянальнага замежнага камітэту.
- 8) Сядзібай Цэнтральнага Беларускага нацыянальнага замежнага камітэту выбіраць вольны горад Гданьск. Выбары ў згаданы камітэт павінны адбыцца сама пазьней 10.IV.1926 г.

Пастановы гданьскай канфэрэнцыі былі падпісаныя яе старшынём Якавюком, сакратаром Крачэўскім Пятром і ўсімі прысутнымі.

Адразу пасля закрыцця канфэрэнцыі эсэры пачалі рэалізацыю яе рашэнняў. 3.III.1926 г., паводле пункта 5, быў высланы мэмарандум да папы Рымскага. Было дасягнутае паразуменьне з Хмарам-Разумовічам, якое датычыла ягонаў працы ў якасці кіраўніка саюзу беларускіх стральцоў, сябра рэдакцыйнага камітэту і г. д.

10 сакавіка 1926 г. у Празе Чэскай адбылося паседжаньне Рады Беларускай Народнай Рэспублікі, на якім Вячаслаў Захарка, старшыня Рады, зрабіў справаздачу аб працы Гданьскай канфэрэнцыі. У дыскусіі падкрэсьлівалася, што рашэнні гэтай канфэрэнцыі маюць толькі тэарэтычнае значэнне, аднак яны ня вырашылі пытаньня наконт аднаўленьня дзейнасьці партыі Беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў на Беларусі і не паказалі ні крыніцаў, ні спосабаў здабыцця патрэбных грашовых сродкаў. Далей адзначалася, што партыя Беларускіх сацыялістаў-рэвалюцыянэраў прыйшла да паразуменьня зь Беларускім сялянскім саюзам і Беларускай часовай радай, аднак працягваецца барацьба зь Беларускай сялянска-рабочніцкай грамадой, якая мае найбольшыя ўплывы на беларускіх сялян. Цягам ажыўленай дыскусіі было вырашана адкласці заснаваньне Цэнтральнага Беларускага нацыянальнага замежнага камітэту з прычыны недахопу сродкаў і прынятае рашэнне аб неадпаведнасьці Гданьску ў якасці сядзібы для гэтага камітэту. Таксама былі выказаныя сумневы адносна магчымасьці шырокай працы Хмары-Разумовіча ў Рэдакцыйнай камісіі і ў Саюзе беларускіх стральцоў. Некаторыя сябры Рады лічылі Хмару-Разумовіча ненадзейным чалавекам.

На паседжаньні 10.III.1926 г. было вырашана:

⁷⁰³ Суфраган — у рымска-каталіцкім касьцёле біскуп без эпархіі, памочнік дыяцэзійнага біскупа.

1) Напружыць усе сілы для аднаўленьня дзейнасьці Беларускай партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў у Заходняй Беларусі, адпаведна з пастановамі канфэрэнцыі ў Гданьску.

2) Дэлегаваць Грыба Тамаша ў Рэдакцыйную камісію, а таксама часова перанесці яе з Гданьску ў Прагу Чэскую.

3) Прапанаваць Беларускаму сялянскаму саюзу ў Вільні адначасова пачаць супольную кампанію з мэтай аб'яднаньня беларускіх нацыянальных сілаў падчас перадвыбарчай кампаніі.

4) Запатрабаваць ад Хмары-Разумовіча штотыднёвыя рапартажы аб дзейнасьці па арганізацыі Беларускага саюзу стральцоў.

5) У красавіку 1925 г. прымаваць да штабу Саюзу беларускіх стральцоў давераную асобу.

Засьцярогі, якія выказваліся ў дачыненні да Хмары-Разумовіча сябрамі Рады БНР, былі слухныя. У гэты самы час Хмара вёў патаемныя размовы з прадстаўнікамі літоўскіх, нямецкіх і польскіх уладаў.

Зь літоўскімі дэлегатамі ксяндзом Дылісам⁷⁰⁴, Гедройцам⁷⁰⁴ і Шымкісам⁷⁰⁵, а таксама зь нямецкім баронам фон Нольдэ^{*} Хмара-Разумовіч вёў размовы падчас Гданьскай канфэрэнцыі (24—27.ІІ.1926 г.). Перамовы Хмары-Разумовіча зь нямецкім дэлегатам часткова вяліся бязь ведама літоўскіх дэлегатаў. Апошнія прапанавалі Хмару аднаўленьне ўзброенай кампаніі супраць Польшчы, а барон фон Нольдэ парэкамэндаваў зрабіць тэхнічную апрацоўку і каштарыс антыпольскай кампаніі беларускіх партызанскіх атрадаў, сфармаваных па-за межамі Польшчы. Фінансавую падтрымку гэтага мерапрыемства нібыта браў на сябе нямецкі генэральны штаб.

Незалежна ад перамоваў Хмары-Разумовіча зь нямецкім дэлегатам, якія мелі больш асабісты, чым агульнабеларускі характар, зь немцамі перамаўляўся таксама прафэсар Крчэўскі Пятро. Гэта было выклікана дрэнным матэрыяльным становішчам эсэраў і мела на мэце здабыцьцё фінансавай падтрымкі ад нямецкіх уладаў. Такая падтрымка, вядома, магла быць дадзена эсэрам толькі пры ўмове, што яны разгорнуць актыўную антыпольскую дзейнасьць на тэрыторыі польскай Беларусі. Дзякуючы перамовам зь нямецкім Генэральным штабам Крчэўскі атрымаў пэўную нязначную суму ў лік будучай кампаніі.

Імкнучыся да выкананьня сваёй палітычнай праграмы, эсэры вырашылі:

1) Ствараць агітацыйныя пункты для пашырэння прапаганды і літаратуры ся-

⁷⁰⁴ Асоба дакладна не ўстаноўленая. Магчыма, гаворка ідзе пра Гедройца Леанарда (1883—1947) — падпалкоўніка літоўскага войска, у 1919—1920 і 1926—1940 гг. ад'ютанта прэзыдэнта Літвы Антанаса Сьмятоны. Акрамя таго, нейкі палкоўнік Б. Гедройц (Гедрайціс) у 1919 г. прысутнічаў у Горадні ў якасьці прадстаўніка літоўскага генэральнага штабу пры 1-м Гарадзенскім беларускім палку і ўваходзіў у склад вайсковага сакратарыяту пры Міністэрстве беларускіх спраў. Ня выключана, што празь некалькі гадоў гэтаму самаму вайскоўцу зноў даручылі заняцца беларускімі справамі.

⁷⁰⁵ Магчыма, маецца на ўвазе Шымкус (Šimkus) Ёнас (1873—1944) — літоўскі грамадзка-палітычны дзяяч і навуковец. Перад расейскай рэвалюцыяй працаваў выкладчыкам у Маскоўскім унівэрсытэце. У 1918—1919 гг. міністар гандлю і прамысловасьці, у 1921—1922 гг. міністар абароны краю Літвы. У 1922—1923 гг. рэктар Ковенскага ўнівэрсытэту, у 1926—1940 гг. ганаровы консул Літвы ў Нарвэгіі.

ГІСТОРЫЯ

род беларускага насельніцтва.

2) Ствараць «ячэйкі», асабліва ў тых месцах, дзе яны існавалі раней.

3) Арганізаваць у беларускіх вёсках спартовыя арганізацыі з перспектывай, у выпадку патрэбы, ператварэння іх у баявыя дружыны.

4) Стварыць моцны эсэраўскі асяродак і ўсталяваць непасрэдную сувязь з ім усіх эсэраўскіх арганізацыяў, якія існуюць у Польшчы, Саветах і іншых краінах Эўропы.

5) Ствараць уласныя эсэраўскія кааператывы, сельскагаспадарчыя і крэдытныя гурткі, а таксама апаноўваць ужо дзейсныя, выцясняячы з іх элементы, варожыя эсэрам.

6) Ствараць у аддзелах польскага войска эсэраўскія «ячэйкі» для правядзення ў іх кампаніі на карысць Беларускай Народнай Рэспублікі.

7) Стварыць Саюз беларускіх стральцоў з асобаў, якія імкнуцца да стварэння незалежнай Беларускай Народнай Рэспублікі.

Для ажыццяўлення гэтых праектаў эсэраўскі праскі асяродак дэлегаваў у Польшчу дзвюх паўнамоцных асобаў: Грыба Тамаша і Мамоньку Язэпа. Грыб павінен быў прыехаць у Польшчу пасля здачы апошніх іспытаў у Праскім універсітэце, Мамонька ж, у сваю чаргу, у другім квартале 1926 г. знаходзіўся ў Вільні, дзе разгортваў напружаную кампанію па ўсталяванні сувязяў і пачатку супрацоўніцтва з беларускімі некамуністычнымі арганізацыямі. З гэтай мэтай ён сустракаўся з пасламі Ярэмчам, Рагулем, дырэктарам Р. Астроўскім, Косьцевічам, Арановічам⁷⁰⁶ — прадстаўніком віленскага «Бунду», езьдзіў у Латвію, у Варшаву і г. д. Трэба адзначыць, што Мамонька, так сама, як і доктар Паўлюкевіч, выступаў супраць А. Луцкевіча, спрабуючы дыскрэдытаваць яго праз прэсу.

Ён вінаваціў А. Луцкевіча ў: 1) супрацоўніцтве з бальшавікамі; 2) супрацоўніцтве з французскай, нямецкай і польскай выведкамі. Паводле Мамонькі, дзякуючы супрацоўніцтву [А. Луцкевіча. — *заўв. перакл.*] з польскай паліцыяй і бальшавіцкімі ўладамі шмат беларускіх эсэраў трапілі за кратамі; 3) растраце 500 000 залатых рублёў на гулянкі пад час знаходжання ў 1919 г. у Парыжы на мірнай канфэрэнцыі⁷⁰⁷.

Травенскі пераварот эсэры палічылі пачаткам рэвалюцыі ў Польшчы і падзеяй, якая можа толькі зашкодзіць Польшчы. Паводле іх перакананняў, у Польшчы павінен быў пачацца ўнутраны крызіс і ўзмацніцца супрацьстаянне паміж асобнымі пластамі польскага грамадства.

У ліпені і верасні 1926 г. Мамонька пачаў перамовы з Міхалам Гурыным, былым сябрам сэцэсі КПЗБ, аб стварэнні «Бюро сацыялістычнага аб'яднання», арганізацыі, якая аб'яднала б беларусаў з ППС, Бундам і г. д. У верасні Мамонька і Гурын правялі нарады з Ігнатам Дварчаніным, Макарам Косьцевічам, Яўгенам Міткевічам і Янам Маразовічам⁷⁰⁸ з мэтай стварэння Беларускай нацыянальнай сацыялістычнай партыі. Гэтая арганізацыя павінна была пачаць барацьбу з БСРГ і аб'яднаць пад сваім

⁷⁰⁶ Арановіч Язэп — віленскі габрэйскі дзяяч, настаўнік габрэйскай гімназіі. Сябра Бунду.

⁷⁰⁷ Луцкевіч адказаў на ўсе закіды Мамонькі ў вялікім адмысловым лісьце, надрукаваным у № 22 газэты «Беларуская справа» ад 11 ліпеня 1926 г.

⁷⁰⁸ Маразовіч Янка (1895—1938) — беларускі грамадзка-палітычны дзяяч, рэдактар сатырычнага часопіса «Маланка».

уплывам беларускіх рабочых і сялян на аснове праграмы Новага інтэрнацыяналу.

Аднак усе спробы Мамонькі і вышэй згаданых дзеячоў наладзіць супрацоўніцтва зь якой бы то ні было беларускай арганізацыяй скончыліся нічым. Беларуская нацыянальная сацыялістычная партыя і цэлы шэраг пастаноў, якія тычыліся ўзмацнення эсэраўскай кампаніі, засталіся толькі ў сферы праектаў, пакуль не рэалізаваных.

ПОЛЬСКАЯ БЕЛАРУСЬ

Разьдзел XLI

Ліквідацыя Беларускай сялянска-работніцкай грамады

Рост БСРГ да некалькіх дзясяткаў тысяч сябраў, яе апанаваньне чужымі элемэнтамі і дзейнасьць, скіраваная супраць Польшчы, прывялі да таго, што польскі ўрад, каб пазьбегнуць сур'ёзных наступстваў, вырашыў ліквідаваць БСРГ і НПХ.

Ноччу з 14 на 15 студзеня 1927 г., адначасова ў Варшаве, Беластоку, Горадні, Наваградку, Вільні, на Палесьсі і нават у Познанскім ваяводстве былі праведзеныя шэраг ператрусаў і арыштаў. Сярод іншых, былі арыштаваныя тры паслы: Браніслаў Тарашкевіч, старшыня соймавага клюбу Беларускай сялянска-работніцкай грамады, і два сябры гэтага клюбу: Сымон Рак-Міхайлоўскі і Павал Валашын. Арышты паслоў без дазволу сойму былі праведзеныя згодна з пунктам 4 артыкула 21 Канстытуцыі ад 17 сакавіка 1923 г.⁷⁰⁹, у якім гаварылася:

У выпадку, калі пасла засьпелі на месцы злачынства і калі яго затрыманьне зьяўляецца неабходным для забеспячэньня акту правасудзьдзя і для ліквідацыі вынікаў злачынства, судовая ўлада мае абавязак неадкладна паведаміць пра гэта маршалка сойму, каб атрымаць дазвол на арышт і на далейшыя дзеянні. На патрабаваньне маршалка арыштаваны павінен быць неадкладна вызвалены.

Маршалак сойму, даведаўшыся аб арыштаваньні ў Вільні трох паслоў сойму, выслаў 15.І.1927 г. міністру ўнутраных спраў Мэйштовічу⁷¹⁰ ліст наступнага зместу:

Я прыватным чынам даведаўся, што нібыта гэтай ноччу былі арыштаваныя (у Вільні) на загад тамтэйшага пракурора паслы: Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі, Валашын.

Прашу пана міністра паведаміць мне, ці адпавядаюць гэтыя зьвесткі рэчаіс-

⁷⁰⁹ Так у тэксьце. Маецца на ўвазе Канстытуцыя 1921 г.

⁷¹⁰ Мэйштовіч (Meysztowicz) Аляксандар (1864—1943) — польскі дзяржаўны і палітычны дзяяч, памешчык зь Віленшчыны. У 1909—1917 гг. сябра расейскага Дзяржаўнага савету, старшыня праўленьня Віленскага зямельнага банку, дзяяч Польскага савету Міжпартыйнага аб'яднаньня. У 1927 г. міністар юстыцыі Польшчы.

ГІСТОРЫЯ

насьці, і калі так, то па якой прычыне праведзеныя арышты. Прашу пана міністра адказаць як мага хутчэй.

/—/ Мацей Ратай⁷¹¹

Маршалак сойму.

15.I.1927 г. у 19 гадзін 30 хвілін да маршалка сойму прыбыў міністар юстыцыі, які пасля падрабязнага вуснага інфармаваньня ўручыў яму наступны ліст:

У адказ на ліст ад 15.I. гэтага году маю гонар паведаміць пану маршалку, што, паводле тэлефоннай справаздачы, на загад падпракурора Апэляцыйнага суду ў Вільні сёньня былі затрыманыя соймавыя паслы: Браніслаў Тарашкевіч, Павал Валашын і Сьмон Рак-Міхайлоўскі пры факце правядзеньня злачыннай дзейнасьці, скіраванай супраць бясьпекі і цэласнасьці дзяржавы і кіраванай чужымі элемэнтамі за межы грошы.

Гэтае затрыманьне было неабходным дзеля забесьпячэньня акта правасудзьдзя, а таксама дзеля ліквідацыі вынікаў злачынства. Запыт аб выданьні згаданых паслоў і яго падрабязнае абгрунтаваньне будуць прадстаўленыя пану маршалку ў самы бліжэйшы час.

Адразу пасля атрыманьня ліста пана маршалка я адразу прыступіў да складаньня Вам паведамленьня, неабходнага паводле артыкула 21 Канстытуцыйнага закону.

Мэйштовіч

міністар юстыцыі⁷¹².

У справе праведзенай акцыі па ліквідацыі Беларускай сялянска-работніцкай грамады ўрад 16.I.1927 г. выдаў наступны камунікат:

Паўныя арганізацыі, што працяглы час дзейнічалі на тэрыторыі дзяржавы, разгарнулі дзейнасьць, кошт якой выключае магчымасьць фінансаваньня яе ўласнымі сродкамі. Шчодрэе аплачваньне інструктараў, агітатараў і агентаў, выданьне шматлікіх адозваў, брашураў і пэрыёдыкаў, якія распаўсюджваліся задарма, задача безваротных крэдытаў дзеля згуртаваньня сваіх прыхільнікаў сьведчаць пра тое, што дзейнасьць гэтых арганізацыяў аплачвалі чужыя элемэнты.

На чале гэтых арганізацыяў сталі некалькі соймавых паслоў, якія шчодрэй ру-

⁷¹¹ Ратай (Rataj) Мацей (1884—1940) — польскі палітык, адзін зь лідэраў сялянскага (людовага) руху ў міжваеннай Польшчы. Быў паслом сойму ў 1919—1935 гг. і ягоным маршалкам у 1922—1927 гг. У 1938—1939 гг. старшыня Народнай партыі (Stronnictwo Ludowe).

⁷¹² Як цяпер вядома, гэты абмен лістамі паміж маршалкам сойму і міністрам юстыцыі быў толькі добра зрэжысэраваным спектаклем. Мацей Ратай быў загадзя паінфармаваны пра антыграмадоўскія рэпрэсіі, што маюць адбыцца, і даў сваю папярэднюю згоду на арышт паслоў БСРГ. Згодна зь ягонымі пазьнейшымі ўспамінамі, ён нават уласнаручна рэдагаваў першапачаткова ня вельмі пераканаўчыя тлумачэньні Мэйштовіча, каб надаць ім большую верагоднасьць. Падрабязней гл.: Смалянчук, А. Разгром «Грамады»: за кулісамі палітычнага скандалу // Гістарычны альманах. 2003. Т. 8. С. 214—227.

кой распараджаліся сродкамі, што паходзілі зь іншаземных крыніцаў. Такой дзейнасці, накіраванай на шкоду дзяржавы, урад далей трываць ня мог. Урад ня мог дапусціць да пашырэння хваляваньняў сярод спакойнага насельніцтва і ажыццяўленьня злачынных плянаў, што імкнуліся выклікаць беспарадкі на загад замежных чыньнікаў.

Паслы, якія стаялі на чале згаданых арганізацыяў, а менавіта Тарашкевіч, Валашын і Рак-Міхайлоўскі, былі арыштаваныя разам зь іншымі правадырамі гэтых арганізацыяў.

16.I.1927 г. на тэрыторыі ўсяго Віленскага ваяводзтва была распаўсюджаная наступная адозва:

Да насельніцтва Віленскага ваяводзтва.

Назіранні, якія праводзіліся ўжо доўгі час, а таксама шматлікія сабраныя доказы матэрыялы ў выглядзе паказаньняў асобных людзей, раскіданых праклямацыяў і ўлётак, якія заклікалі да антыдзяржаўнага перавароту, рэвалюцыяў і пастаноў, прынятых на некаторых мітынгах і сходах, пастаноў чарговых канфэрэнцыяў КПП і КПЗБ, як прадстаўніцтваў Камінтэрну ў Польшчы, а таксама выпадкаў забойстваў тэарыстычнага кшталту і іншых злачынстваў крымінальнага характару, здзейсьненых і заплываваных пад уплывам шкоднай агітацыі, высветлілі, што шэраг легальна дзеючых на тэрыторыі Віленскага ваяводзтва арганізацыяў і інстытуцыяў створаныя і кіруюцца эмісарамі Камінтэрну разам зь дзеячамі Камуністычнай партыі Польшчы, яе Цэнтральным камітэтам і так званай Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі.

Канспірацыйная праца падрыўных элементаў, якая доўгі час праводзілася ўсярэдзіне гэтых легальных арганізацыяў, з аднаго боку, палягчала гэтым элементам выкананьне задачы Камінтэрну па правакаваньні ў Польшчы крывавай сацыяльнай рэвалюцыі на ўзор расейскай, з другога — уводзіла ў гэтыя арганізацыі момант раскладаньня мэтадам правакацыі пад выглядам нібыта падтрымкі нацыянальных памкненьняў ці мэтанакіравана абвастрала сацыяльныя, нацыянальныя або рэлігійныя супярэчнасьці. Гэтая антыдзяржаўная дзейнасьць цалкам і шчодро фінансавалася з-за мяжы Камінтэрнам і здолела ўцягнуць у арбіту сваіх уплываў наасобныя маласьведомыя элементы, якія пад уплывам працяглага агульнадзяржаўнага эканамічнага крызісу і беспрацоўя, будучы маляўстойлівымі перад дэструкцыйным узьдзеяннем, лягчэй паддаваліся камуністычнай правакацыі, робячы ўчынкі, супярэчныя Крымінальнаму кодэксу, і трапляючы пад пакараньні і рэпрэсіі дзяржаўнай улады, у той час як камуністычныя кіраўнікі і эмісары, што кіравалі гэтай правакацыйнай кампаніяй збоку і канспірацыйна, заставаліся непакаранымі.

Супрацьдзяржаўная кампанія, якая праяўлялася ў розных формах, знайшла свой адбітак у выглядзе выразнай і вельмі занепакоенай грамадзкай думкі, а таксама, асабліва ў апошні час, у выпадках масавага чыннага супраціву насельніцтва камуністычнай кампаніі, які праяўляецца ў гвалтоўных дзеяньнях у дачыненні да агітатараў і камуністычных дзеячоў⁷¹³.

ГІСТОРЫЯ

Падаю да агульнага ведама, што дзяржаўныя органы, пакліканыя да захавання парадку і грамадзкага спакою, зрабілі неабходныя дзеянні для абяшкджання змоўніцкіх намераў, задуманых пры падтрымцы Камінтэрну, і з гэтай прычыны ўсялякія самадзейныя выступленьні групавак і асобных людзей супраць камуністычных дзеячоў, выкліканыя агульным абурэньнем у грамадстве, зьяўляюцца недапушчальнымі. Заклікаючы насельніцтва Віленскага ваяводства да захавання поўнага спакою, папярэджваю адначасова аб адказнасці за знаходжаньне ў складзе арганізацыяў, апанаваных антыдзяржаўнымі элемэнтамі.

/—/ Рачкевіч

Ваявода.

г. Вільня, 16 студзеня 1927 г.

16 студзеня былі арыштаваныя яшчэ два паслы: Фэлікс Галавач, сябра соймавага клюбу НПХ, і Мятла Пятро з БСРГ. Пасля атрымання паведамленьня аб далейшых арыштах сярод паслоў маршалак сойму Ратай выслаў вечарам 17.І. наступны ліст да міністра юстыцыі Мэйштовіча:

Да пана міністра юстыцыі

...Грунтуючыся на лісьце ад 15 г. м. і на інфармацыі пана міністра, датычнай акалічнасьцяў, у якіх адбыўся арышт паслоў Тарашкевіча, Валошына і Рак-Міхайлоўскага, як і дзеяньняў, за якія яны былі затрыманыя, я дагэтуль не знайшоў дастатковых падставаў, каб патрабаваць іх вызваленьня і ўзяць на сябе адказнасць за наступствы гэтага.

Даведаўшыся, аднак, што на працягу ўчарашняга дня былі пазбаўленыя свабоды паслы Галавач і Мятла, я не магу разабрацца, адбылося гэта ў сувязі са справай, па якой былі затрыманыя і тры вышэйзгаданыя паслы, ці тут ідзе гаворка пра іншую справу. Прашу хутка даслаць мне тлумачэньні.

Асабліва прашу паведаміць, ці былі паслы Галавач і Мятла засьпетыя на месцы злачынства. Ня маючы магчымасьці вывучыць справу ва ўсіх дэталях самастойна, я вымушаны абавірацца на інфармацыю пана міністра.

Хачу толькі адзначыць, што калі пазбаўленьне волі паслоў Галавача і Мятлы адбылося ў сувязі са справай трох першых паслоў, то факт, што арышт адбыўся амаль на 24 гадзіны пазьней, выклікае сумнеў у тым, што гэтыя паслы былі засьпетыя на месцы злачынства⁷¹⁴.

Ратай

Маршалак сойму.

⁷¹³ Падобна на тое, што тут польскія ўлады паспрабавалі сьпісаць на «народны гнеў» праведзены паліцыяй гвалтоўны разгон павятовага зьезду БСРГ у мястэчку Старабярозава Бельскага павету ў сьнежні 1926 г., падчас якога былі жорстка пабітыя соймавыя паслы-грамадоўцы Павал Валошын і Пятро Мятла.

⁷¹⁴ Сумняваўся ў тым, што арыштаваныя паслы былі засьпетыя на месцы злачынства, ня толькі Мацей Ратай. У той час па соймавых кулюарах хадзілі пагалоскі, што, напрыклад, пасол Галавач быў затрыманы, калі даіў сваю карову. Такі «гарачы злачынны ўчынак» стаў пасля ў парлямэнце прадметам кпінаў з маршалка і Мэйштовіча.

Акрамя некалькіх вусных тлумачэнняў маршалку сойму з боку міністра юстыцыі, апошні 19.І.1927 г. напісаў маршалку ліст наступнага зместу:

Маю гонар паведаміць пану маршалку, што паслы Пятро Мятла і Фэлікс Галавач былі затрыманья, першы ў Глыбокім, а другі ў Валожыне, на факце здзяйснення злачыннай працы, скіраванай супраць бяспекі дзяржавы і праводзімай пры падтрымцы чужых элементаў за грошы, якія ішлі з-за мяжы.

Іх затрыманьне адбылося на загад падпракурора пры Апэляцыйным судзе ў Вільні, выдадзеным адначасова з загадам аб затрыманьні паслоў Тарашкевіча, Валашына і Рак-Міхайлоўскага, і было неабходным для забеспячэння акта правасуддзя, а таксама абясшкоджаньня вынікаў злачынства.

Мэйштовіч

міністар юстыцыі.

У сувязі з арыштам пасла Галавача, сябра соймавага клюбу НПХ, старшыня гэтага клюбу Сьльвэстар Ваявудзкі зьвярнуўся да пана маршалка сойму Ратая з просьбай аб умяшаньні ў справу арышту пасла Галавача. Маршалак Ратай адказаў Ваявудзкаму, што, маючы ліст міністра юстыцыі і азнаёміўшыся з матэрыяламі абвінавчваньня, умешвацца ён ня будзе.

21.І.1927 г. міністар юстыцыі пераслаў маршалку сойму просьбу аб выданьні суду арыштаваных пяці паслоў. З гэтай просьбы вынікала, што паслы абвінавчваліся ў шпіянажы і дзяржаўнай здрадзе, паводле арт. 102 ч. 1 і арт. 110 ч. 1 п. 2. Крымінальнага кодэксу. Згодна з дакумэнтам, паслы Браніслаў Тарашкевіч, Сымон Рак-Міхайлоўскі, Павал Валашын, Пятро Мятла і Фэлікс Галавач бралі ўдзел у арганізацыі Камуністычнай партыі Польшчы і Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі і на даручэньне Цэнтральнага камітэту гэтых партыяў стварылі патаемную групу, якая кірвала дзейнасьцю легальных групавак Беларускай сялянска-работніцкай грамады і Незалежнай сялянскай партыі. Дзейнасьць згаданых паслоў і абедзвюх арганізацыяў была скіраваная на ажыццяўленьне памкненьняў ураду Савецкай Беларусі: выклікаць узброены бунт з мэтай зьнішчэння наўнага ў Польшчы грамадзкага ладу і адарваньня ад Рэспублікі часткі яе тэрыторыі. Гэтая кампанія разьвівалася паводле дырэктываў Камінтэрну.

Далей просьба ад выданьні паслоў змяшчала шэраг датаў, якія тычыліся разьвіцьця кампаніі. У верасьні 1923 г. на канфэрэнцыі, скліканай у Маскве Камінтэрнам, быў створаны г. зв. «*Крестинтерн*» — міжнародны Сялянскі камітэт, мэтай якога было правядзеньне падрыўной кампаніі сярод сялян усяго сьвету⁷¹⁵.

У ліпені 1925 г. пасол Тарашкевіч атрымаў даручэньне стварыць Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду і з гэтай мэтай разам з паслом Рак-Міхайлоўскім меў у Гданьску нараду з прадстаўнікамі Савецкай Беларусі, Камінтэрну, Камуністычнай партыі Польшчы і Камуністычнай партыі Заходняй Беларусі⁷¹⁶. На гэтай канфэрэн-

⁷¹⁵ Міжнародны сялянскі савет (Крестинтерн) — міжнароднае аб'яднаньне радыкальных партыяў і арганізацыяў розных краін, якое было створанае ў кастрычніку 1923 г. і дзейнічала да пачатку Другой усёсьветнай вайны.

ГІСТОРЫЯ

цыі пасол Тарашкевіч абавязаўся ў выпадку вайны з Польшчай аказваць дывэрсійную ўзброеную дапамогу Савецкай Беларусі і нават выклікаць узброены бунт ва ўсходніх ваяводзтвах. Выконваючы гэты плян, арыштаваныя паслы стваралі «кам'ячэйкі» ў войску, а таксама камуністычныя «ячэйкі» ўнутры дзвюх згаданых арганізацыяў — БСРГ і НПХ. Акрамя таго, на канфэрэнцыі ў Гданьску было вырашана заснаваць банк, які фінансаваў бы гэтую кампанію з палітычных меркаваньняў. Згодна з гэтым рашэньнем, у Вільні быў заснаваны Беларускі каапэратыўны банк зь філіямі ў Глыбокім і Пінску.

Грошы, якія ішлі на кампанію Грамады, паходзяць з Савецкай Беларусі, а не з сяброўскіх складак. Сумы, якімі апэравала арганізацыя, значна пераўзыходзяць матэрыяльныя сродкі саміх дзеячоў. Зафіксаваная таксама грашовая сувязь праз Рыгу паміж Савецкай Беларуссю і арыштаванымі пасламі. Пры арыштаваных знойдзеныя значныя сумы ў далярах і плацёжныя лісты для шэрагу асобаў, зь якіх некаторыя прызналася, што пастаянна атрымлівалі грошы. Паслы Тарашкевіч, Рак-Міхайлоўскі і Мятла атрыманыя даляры клалі ў адну зь фінансавых установаў як на патрэбы агульнай справы, так і на асабістыя рахункі.

У просьбе аб выданьні паслоў суду ўтрымліваюцца наступныя абвінавачваньні:

1) Пасла Тарашкевіча — што як старшыня Цэнтральнага сакратарыяту Грамады ён уласнаручна адрэдагаваў праект цыркуляру Цэнтральнага камітэту Камуністычнай партыі Польшчы, дзе апісаў тактыку, якая павінна выкарыстоўвацца пры правядзеньні антыдзяржаўнай кампаніі, і што ён выдаваў дакумэнты на праезд за мяжу, якія трактаваліся таксама як пашпарты іншай дзяржавы. Таксама яму закідалася, што на канфэрэнцыі ў Гданьску ён атрымаў ад агента іншай дзяржавы 15 000 даляраў на антыдзяржаўную кампанію. За гэтыя грошы ён праводзіў мяцежную і здрадніцкую дзейнасьць, а таксама захоўваў у сябе для наступнага распаўсюджваньня значную колькасць злачыннай літаратуры.

2) Пасла Валашына — што кіраваў вайсковымі заняткамі ў «гуртках», падбіваў беларускае насельніцтва на выступленьні супраць польскіх уладаў, заклікаў выразаць паліцыю і чыноўнікаў, не плаціць падаткаў, не служыць у войску і г. д.

3) Пасла Рак-Міхайлоўскага, акрамя вышэйпрыведзеных абвінавачваньняў, — таксама ў тым, што кіраваў у Вільні натоўпам, які ішоў на турму, і заахвочваў яго да ўзброеных выступленьняў.

4) Пасла Мятлу — што арганізаваў баёўкі ў Дзісенскім павеце з мэтай узброена-

⁷¹⁶ Насамрэч Сьмон Рак-Міхайлоўскі не прысутнічаў на нарадзе кіраўніцтва БСРГ з прадстаўнікамі КП(б)Б, КПП і Камінтэрну, якая адбылася ў канцы жніўня 1925 г. у курортным горадзе Сопаче каля Гданьску. Грамаду, акрамя Браніслава Тарашкевіча, на нарадзе прадстаўлялі Радаслаў Астроўскі, Мікалай Марцінчык і Язэп Шнаркевіч. Увогуле ж выкладзеныя ў «Кароткім нарысе...» звесткі пра мэханізм арганізацыі Грамады былі атрыманыя сьледчымі органамі ў першую чаргу ад былога лідэра т. зв. «сэцэсі» ў КПЗБ Міхала Гурына, які падчас свайго знаходжаньня ў турме ў 1925—1926 гг. наважыўся на супрацоўніцтва з польскімі ўладамі і даў падрабязныя паказаньні. Менавіта Гурыну адводзілася роля асноўнага сьведкі абвінавачваньня на працэсе Грамады, але гэтым плянам перашкодзіла забойства гэтага дзеяча ў сакавіку 1928 г. актывістам КПЗБ Сямёнам Клінцэвічам.

га паўстання і што дзеля гэтай мэты абавязаўся даставіць зброю з сумежнай дзяржавы.

5) Пасла Галавача — што ў 1924 г. у паракуменні з органамі сумежнай дзяржавы арганізаваў на тэрыторыі Наваградзкага ваяводства дывэрсійныя банды, прычым падтрымліваў пастаянныя кантакты з сумежнай дзяржавай і некалькі разоў нелегальна пераходзіў мяжу.

Прапанова ўраду 25.I.1927 г. была адасланая пленумам сойму ў Рэглямэнтную камісію.

4 лютага 1927 г., пасля дакладу пасла Дабжаньскага⁷¹⁷ (Народна-нацыянальны саюз)⁷¹⁸ і ажыўленай дыскусіі, у якой бралі ўдзел паслы Рагуля, Шрэйбер⁷¹⁹, Балін, Марвэг⁷²⁰, Сахацкі⁷²¹, Лібэрман⁷²², Ярэміч, Строньскі⁷²³ і Домбскі^{724 725}, было арганізавана пайменнае галасаваньне, у выніку якога:

- 1) За выдачу пасла Тарашкевіча галасавалі — 159 паслоў, супраць — 89,

⁷¹⁷ Дабжаньскі (Dobrzański) Стэфан Анджэй (1883—1945) — польскі палітык, адвакат. У 1922—1927 гг. пасол сойму са сьпісу Нацыянальна-народнага саюзу (эндэкаў), сябра соймавага Ганаровага суду. У 1928—1930 гг. сэнатар.

⁷¹⁸ Народна-нацыянальны саюз (Związek Ludowo-Narodowy) — назва парламэнцкай фракцыі польскіх нацыянал-дэмакратаў (эндэкаў), якія стаялі на выразна нацыяналістычных пазыцыях.

⁷¹⁹ Шрэйбер (Schrejber) Давід (1874—1941) — габрэйскі грамадзка-палітычны дзяяч, адвакат з Усходняй Галічыны. Прыхільнік сьціскага руху. Пасол сойму ў 1922—1927 гг., уваходзіў у т. зв. Габрэйскае кола. Падчас Другой усясьветнай вайны загінуў у львоўскім гета.

⁷²⁰ Марвэг (Marweg) Ян (1885—1936) — польскі грамадзка-палітычны дзяяч, журналіст. У 1922—1927 гг. пасол сойму ад Народна-нацыянальнага саюзу (эндэкаў).

⁷²¹ Сахацкі (Sochacki) (Чашэйка-Сахацкі) Ежы (1892—1933) — польскі камуністычны дзяяч. Да пачатку 1920-х гг. быў адным зь лідэраў ППС, з 1921 г. сябра КПП і ЦК КПП. У 1924—1927 і 1928 гг. пасол польскага сойму, уваходзіў у Камуністычную пасольскую фракцыю. У 1928 г. пазбаўлены пасольскай недатыкальнасьці, эміграваў у СССР, дзе быў рэпрэсаваны.

⁷²² Лібэрман (Lieberman) Герман (1870—1941) — польскі палітык і адвакат, адзін зь лідэраў ППС. Пасол сойму ў 1919—1933 гг., пасля жыў у эміграцыі ў Францыі. Адзначаўся прыхільным стаўленьнем да нацыянальных меншасцяў Польшчы, быў адным з адвакатаў Вінцэнта Гадлеўскага на судзе ў 1926 г.

⁷²³ Строньскі (Stroński) Станіслаў (1882—1955) — польскі палітык, прафэсар Люблінскага каталіцкага ўнівэрсытэту, прыхільнік нацыянальных дэмакратаў. Рэдагаваў правыя часопісы «Rzeczpospolita» і «Warszawianka». У 1919—1935 гг. быў паслом сойму, у 1927 г. уваходзіў у фракцыю Народна-нацыянальнага саюзу (эндэкаў).

⁷²⁴ Домбскі (Dąbski) Ян Тамаш (1880—1931) — польскі палітычны і дзяржаўны дзяяч, дыплямат. Узначальваў дэлегацыю Польшчы пры падпісаньні Рыскай мірнай дамовы. Пасол польскага сойму ў 1919—1931 гг. Уваходзіў у Польскую народную партыю «Пяст», з 1926 г. — адзін зь лідэраў Народнай партыі.

⁷²⁵ Апрача названых паслоў, падчас згаданай дыскусіі выступіў яшчэ ўкраінскі пасол Сяргей Казіцкі. Усе прамойцы, акрамя Яна Марвэга і Станіслава Строньскага, выказваліся супраць выдачы паслоў суду. Ян Домбскі паведаміў, што ягоны клуб ад галасаваньня ўстрымаецца.

ГІСТОРЫЯ

прызнана несапраўднымі — 12 картак.

2) За выдачу пасла Рак-Міхайлоўскага галасавалі — 165 паслоў,
супраць — 83,
прызнана несапраўднымі — 11 картак.

3) За выдачу пасла Мятлы галасавалі — 166 паслоў,
супраць — 83
прызнана несапраўднымі — 4 карткі.

4) За выдачу пасла Валашына галасавалі — 165 паслоў,
супраць — 85,
прызнана несапраўднымі — 9 картак.

5) За выдачу пасла Галавача галасавалі — 165 паслоў,
супраць — 84,
прызнана несапраўднымі — 10 картак.

Трэба адзначыць, што падчас дыскусіі ўрад абвінавачваўся як у тым, што не падаў канкрэтных доказаў віны арыштаваных паслоў, так і ў тым, што паслы не былі засьпятыя на месцы злачынства.

Апошнім этапам у гісторыі БСРГ і НПХ перад судовым працэсам, які завяршыў гісторыю абедзвюх арганізацыяў, зьяўляецца распараджэньне міністра ўнутраных спраў, якое абвясціла іх нелегальнымі. У сувязі з гэтым камісар ураду на горад Варшаву і беластоцкі, наваградзкі, палескі і віленскі ваяводы распаўсюдзілі адозвы, у якіх паведамлялася пра рашэньне міністра ўнутраных спраў.

Паведамленьне камісара ўраду на горад Варшаву гучала наступным чынам:

Незалежная сялянская партыя амаль ад самага пачатку свайго існаваньня ішла і ідзе ў напрамку, які пагражае бясьпецы дзяржавы. Знаходзячыся пад уплывам камуністычнай арганізацыі, Незалежная сялянская партыя пашырала камуністычную ідэалёгію і падчас свайго дэструктыўнай дзейнасьці змагалася зь існымі ладам і заканадаўствам, выступала супраць рашэньняў уладаў, разбурала ўнутранае адзінства дзяржавы, парушала спакой і грамадзкі парадак.

З гэтай прычыны пан міністар юстыцыі як чалавек, які стаіць на варце ўнутранага спакою і бясьпекі дзяржавы і поўнасьцю адказны за гэта перад соймам і грамадствам, ня мог далей трываць гэтай варожай для дзяржавы дзейнасьці і прызнаў Незалежную сялянскую партыю (і Беларускаю сялянска-работніцкую грамаду) незаконнымі арганізацыямі.

Папярэдзваю насельніцтва, каб яно не брала ўдзелу ў працы гэтых арганізацыяў, паколькі яны ад гэтага часу зьяўляюцца забароненымі.

Хачу падкрэсьліць, што кожны, хто, нягледзячы на гэта папярэджаньне, будзе належаць да Незалежнай сялянскай партыі і будзе зь ёй супрацоўнічаць, будзе з усёй суровасьцю прыцягвацца да судовай адказнасьці.

Варшава, 21 сакавіка 1927 г.

Камісар ураду на горад Варшаву
 /—/ Ул. Ярашэвіч⁷²⁶.

Пасьля абвяшчэньня 21.ІІІ.1927 г. рашэньня аб нелегальнасьці БСРГ і НПХ у Варшаве, Вільні і ўсіх павеатах, у якіх дзейнічалі гэтыя арганізацыі, у памяшканьнях іх сакратарыятаў адбыліся ператрусы, пасьля чаго памяшканьні былі апячатаныя. Частка знойдзеных дакумэнтаў была перададзеная сьледчым уладам. Ніякіх арыштаў не праводзілася. Акцыя не сустрэла супраціву з боку насельніцтва.

На заканчэньне трэба адзначыць, што насельніцтва наагул спакойна паставілася да ліквідацыі абедзвюх арганізацыяў⁷²⁷. Цяпер, пасьля ліквідацыі, у некаторых мясцовасьцях можна заўважыць выхад пэўных частак беларускага насельніцтва з-пад уплываў БСРГ і больш прыхільнае іх стаўленьне да польскіх уладаў. Тое ж адбываецца і ў ТБШ — у некаторых яго акругах заўважаецца жаданьне супрацоўніцтва з уладамі, каб адцягнуць моладзь ад палітыкі і гэтым самым зьменшыць анты-польскія настроі і зьмякчыць супярэчнасьці.

⁷²⁶ Ярашэвіч (Jaroszewicz) Уладзіслаў (1887—1947) — польскі палітык, у 1926—1939 гг. зь невялікім перапынкам быў дэлегатам польскага ўраду на горад Варшаву. Пасьля пачатку Другой усясьветнай вайны жыў у эміграцыі.

⁷²⁷ Такое сьцьверджаньне — не бяспрэчнае. Насельніцтва Заходняй Беларусі ўсё ж намагалася аказваць супраціў арыштам і разгону БСРГ, хоць, вядома, маштаб гэтых пратэстаў зусім не адпавядаў фармальнай колькасьці сяброў арганізацыі. Але, напрыклад, у студзені — лютым 1927 г. прайшлі дэманстрацыі ў Слоніме, Скідалі, Вялейцы, Маладэчне, якія ахапілі каля 20 тыс. чалавек. Дэманстрацыя пратэсту ў Косаве 6 лютага была расстраляная, пры гэтым загінулі 6 сялян. Тым ня менш, польскім уладам, якія фактычна абезгалоўілі нацыянальны рух, удалося зьбіць хвалю пратэстаў. Вельмі ўдала выказаўся пра падзеі зімы 1927 г. іх сьведка, паэт Валянцін Таўдай: «Стыхія, пабурлеўшы, апала...»

АНДРЭЙ КАТЛЯРЧУК

Па навуку ў Галандыю

Студэнты з Вялікага Княства Літоўскага
ва ўніверсітэтах Нідэрландаў XVII—XVIII стст.

УВОДЗІНЫ

З працы англійскага гісторыка, выхаванца Адэскага ўніверсітэта, Нікаласа Ганса¹ мне стала вядома пра значнаю колькасць пратэстантаў з ВКЛ што вучыліся ў Галандыі. Але кожны выкладчык ведае, што студэнты мусяць пісаць навуковыя працы і абараняць дысертацыі. Надзея знайсці дысертацыі літвінаў-беларусаў падштурхнула мяне на стварэнне праекта што ўрэшце атрымаў грант Галандскага Нацыянальнага Даследніцкага Фонду (Dutch National Research Foundation, NWO) у межах міжнароднай сеткі ў «The Dynamic of Economic Culture in the Northsea- and Baltic Region, ca 1200—1700»².

«Мека кальвіністаў», Галандыя вабіла нашых пратэстантаў перадусім высокім узроўнем адукацыі. Універсітэты

Ляйды/Лейдэна (Leiden), Франэкера (Franeker), Гронінгена (Groningen), Утрэхта (Utrecht) і Амстэрдама лічыліся ў XVII ст. найлепшымі ў Еўропе. Менавіта тут вучыліся такія вядомыя шведскія палітыкі, як Магнус Габрыэль Дэлягардзі (Magnus Gabriel De la Gardie) і Бэнгт Шутэ (Bengt Skytte), якія пазней падпішуць з сваімі аднакурснікамі з Літвы і Беларусі Кейданскую унію. Галандыя была лідэрам тагачаснага свету, і двухсоттысячны Амстэрдам (1650 г.) уражваў сваім багаццем хлопцаў з Копысі ці Слуцку. Ехалі да Галандыі таксама каталікі і праваслаўныя (Агінскія). Але калі каталіцкія студэнты мелі ўсе магчымыя атрымаць вышэйшаю адукацыю дома, у езуіцкіх ці базылянскіх ВДУ, пратэстанты рушылі на Захад, часцей за ўсё да Нідэрландаў. Тамтэйшыя ўніверсітэты былі адкрытыя для ўсіх: ад мусульма-

Андрэй Катлярчук — гісторык, доктар PhD універсітэту «Содэрторн» (Sodertörns högskola), ?то ў Стакгольме, выкладае там гісторыю Швэцыі. Сёлета ў віленскім выдавецтве «Інстытут беларусістыкі» выйшла перавыданьне яго манаграфіі «Швэды ў гісторыі і культуры Беларусі». Рыхтуе новую кнігу, прысьвечаную гістарычным стасункам паміж Беларуссю і Нідэрляндамі. (Зацікаўленыя гэтай ідэяй спонсары і выдаўцы могуць зьвяртацца на э-пошту: andrej.kotljarchuk@sh.se)

наў да прыхільнікаў анімастычных культураў з Афрыкі. Толькі галандскія універсітэты запісвалі ў свае матрыкулы радыкальных пратэстантаў (арыянаў ды анабаптыстаў). Граў ролю і моўны фактар. Вахаванцы каталіцкіх ВНУ выдатна валодалі лацінай. Але абсальвенты Слуцкай і Кейданскай рэфармацкіх гімназій ведалі таксама гутарковаю нямецкаю мову (што выкладалася 5 гадзінаў на тыдзень), таму досыць зручна пачуваліся ў Галандыі, дзе на той час нямецкая мова была мовай міжнародных стасункаў. Шлях літваў-беларусаў да Галандыі быў прасты і недарагі. Галоўнае было дабіць да партоў Рыгі, Мемеля (Клайпэда) ?льбо Лібавы (Ліеража), каб потым адтуль на гандлёвых караблях галандцаў, што дамінавалі ў той час у Балтыйскім моры³, за 3—4 дні даплыць да Амстэрдама.

СКЛАДАНАСЦІ ПОШУКАЎ

У час працы над манаграфіяй, прысвечанай Кейданскай уніі 1655 г. паміж ВКЛ і Швецыяй, у мяне склалася база дадзеных прозвішчаў пратэстанцкай шляхты і гараджанаў ВКЛ, якая дапамагла пачаць пошукі. Яшчэ ў Швецыі мной былі прагледжаныя матрыкулярныя кнігі галандскіх універсітэтаў наконт наўнасыці ў спісах студэнтаў з ВКЛ. Але гэтая праца ўскладнілася тым, што большасць студэнтаў запісалася як «nobilis Polonus» — гэта значыць «шляхціц з

Польшчы», ці, дакладней, з Рэчы Паспалітай. Тут, каб аддзяліць літваў ад палякаў, мне дапамагла база дадзеных пратэстанцкіх радзінаў ВКЛ⁴. Варта падкрэсліць, што ў адрозненне ад рыцарскага стану студэнты тэалогіі амаль заўжды запісваліся «літвінамі». Прычынай гэтага, відаць, было тое, што большасць з іх складалі выдатнікі гімназій, якія пасылаліся на вучобу за кошт «Ядноты Літоўскай» — пратэстанцкай супольнасці ВКЛ. Для іх было важна падкрэсліць сваю асобнасць ад палякаў. Іншай перашкодай было тое, што прозвішчы нашых студэнтаў запісваліся пісарам на слых, што стварала процьму памылак. Наступнай праблемай сталася «лацінізацыя» прозвішчаў. Адукаваныя літвіны крочылі ў нагу са светам. Аўтары дысертацыі падпісвалі свае творы лацінізаванымі прозвішчамі, што, у сваю чаргу, значна ўскладніла пошук у каталогах. Напрыклад Пётар Маршкоўскі (Piotr Morszkowski) выступае як Petrus Morszkovius. Такі нібыта «літвін», як Стэфан Камар (Stephanus Komar), аказаўся насамерэч вугорцам з Трансільваніі. Здавалася, што менавіта Ян Гружэўскі (вядомы пратэстант з ВКЛ), што вучыўся ў Франэкеры, выдаў там працу пад прозвішчам Johannes Grynaeus. Аказалася не, і гэтая дысертацыя належыць выхадцу з Базэля. Замежнікамі аказаліся і такія «нашыя аўтары», як Alexander Kosselius, Samuel Scriverius ці Jeremias

¹ Hans, Nicholas. Polish protestants and their connections with England and Holland in the 17th and 18th centuries // *The Slavonic and East European review*. Vol. 37. 1958. P. 196—220.

² <http://www.norma.cmrs.dk/Default.asp?ID=81>.

³ Kotljarchuk, Andrej. Riga and commercial aspects of the grand Lithuanian-Swedish relations during the first half of the seventeenth century // *Groninger Hanze Studies 2*. Ed. Hano Brand, Poul Holm and Leos Müller. Groningen, 2007.

⁴ Kotljarchuk, Andrej. In the Shadows of Poland and Russia: the Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century. Södertörns högskola, 2006. 347 pp.

Sterckius. Да разгледжаных мной працаў я далучыў творы русінскіх арыянаў з Палесся і Вальні, якія ў XVII ст. належалі да палітычнага народу Кароны Польскай, але працягвалі лічыць сябе сябрамі пратэстанцкай супольнасці Літвы. Таксама мной залічаныя да студэнтаў з ВКЛ шляхціцы польскага паходжання, якія, аднак, жылі і працавалі ў Беларусі і Літве. У пошуках мне значна дапамагла нацыянальная электронная база ранняга галандскага кнігадрукавання⁵, якая працуе ў тым ліку на англійскай мове. Усе знойдзеныя творы былі прагледжаныя і часткова знятыя на лічбаваю камеру. Заўважу, што гаворка ідзе пра ўнікальныя выданні. Кожная з дысертацый захавалася ў адным альбо двух асобніках.

КАРОТКІ АГЛЯД НАВУКОВЫХ ПРАЦАЎ

Сярод доктарскіх дысертацый пераважае тэалогія, што цалкам зразумела, улічваючы, што цягам XVII—XVIII стет. «Яднота Літоўская» мела каля 15 штогадовых стыпендый на навучанне будучых пастараў на Захадзе (перадусім Галандыі і Вялікай Брытаніі⁶). Амаль усе працы надрукаваныя на лаціне, за выняткам кнігі Пятра Маршкоўскага, які выдаў свае «Тлумачэнні лістоў апостала Паўла да Фесалонікійцаў» па-галандску. Магчыма, матывам выбару галандскай мовы было тут імкненне аўтара падкрэсліць уласны лінгвістычны талент. Пастар Маршкоўскі вядомы як выбітны дзяч

арыянскага збору. Менавіта яму ў 1654 г. была даручана кадэфікацыя богаслужэбных тэкстаў арыян на старабеларускай (рускай) мове. На жаль, вайна 1654—1667 гг. паставіла крыж на гэтай цікавай задуме.

Сярод студэнтаў з ВКЛ пераважалі этнічныя русіны — асноўная этнічная група шляхты і гараджан краіны. Да прыкладу, Ян сын Аўдзея з мястэчка Орля нават падпісаўся на беларускі лад Audziewicz. Але былі і этнічныя балты (літоўцы і жмудзіны). У 1640 г. у Франэкеры абараніўся Ян Баржымоўскі (Jan Borzumowski) будучы суперынтэндант (кальвінісцкі біскуп) Жмудзі, які ў 1653 г. пад патранатам Януша Радзівіла падрыхтаваў і выдаў у Кейданах «Катэхізіс» на літоўскай мове⁷. Да вядомай балцкай пратэстанцкай радзіны належаў Ян Прагульбіцкі (Johannes Progulbicki), які ў сваёй дысертацыі падкрэсліў, што ён паходзіць са Жмудзі (Samogitia). Былі сярод студэнтаў з Беларусі этнічныя шатляндцы (Canot) і немцы (Bythner), якія, аднак, інтэграваліся ў шляхецкі або купецкі стан ВКЛ. Этнічных русінаў можна пазнаць па напрамку твораў. У місіі на беларускіх землях пратэстанты мусілі ўлічваць дзейнасць праваслаўнай і уніяцкай цэркваў. Менавіта таму адна з дысертацый Габруся Дыякевіча (Gabriel Dyiakiewicz) прысвечаная уніі, а Ян Краінскі (Johannes Krainski) абараніўся крытыкуючы «паганскія», на яго погляд, забабоны «схізматыкаў» (праваслаўных), між іншым, ідалапаклонства і пацалункі нябожчыкаў.

⁵ http://picarta.pica.nl/DB=3.11/SET=1/TTL=1/START_WELCOME.

⁶ Kotljarchuk, Andrej. In the Shadows of Poland and Russia: the Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century. Södertörns högskola, 2006. 347 pp.

⁷ Kotljarchuk, Andrej. In the Shadows of Poland and Russia: the Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century. Södertörns högskola, 2006. P. 46.

Сярод працаў па паліталогіі найбольш прывабна выглядае дысертацыя «шляхціца з Літвы» Яна Шыдлоўскага (Johannes Szydłowski) «Consiliarius opportvnvs. Sive Pr?cepta Politica suadentia magistratui quomodo se gerere debeat» 1646 г. Фактычна гісторыі палітычнай думкі Беларусі адкрываецца новае імя. Сваю дысертацыю Шыдлоўскі прысвяціў аналізу розных тыпаў палітычных рэжымаў, падрабязна тлумачычы розніцу паміж таталітарнай, аўтарытарнай і дэмакратычнай мадэлямі, а таксама манархіяй і рэспублікай. Аўтар звярнуў увагу на тое, што галоўнае ў класіфікацыі не назва, але сутнасць. Так рэспубліка паводле назвы можа быць насамрэч аўтарытарнай дзяржавай і наадварот манархія (Рэч Паспалітая) — узорнай дэмакратыяй.

З Галандыяй звязаныя і першыя лінгвістычныя працы нашых продкаў. Доктарскую дысертацыю, прысвечаную старажытнагабрэйскай мове, «Disputatio theologica de vera notione vocis Hebr?ж» ?бараніў у Лейдэне Ян Францкевіч (Jan Frackiewicz / Johannes Franckius). Іншы вядомы пратэстант з Беларусі — Аляксандр Гулевіч (Alexander Hulewicz), будучы пасол Слуцкай канфедэрацыі ў Расіі, які выдаў у 1733 і 1746 гг. ажно дзве манаграфіі, прысвечаныя старажытнагабрэйскай і грэцкай мовам.

Дзве знойдзеныя манаграфіі датычаць медыцыны. Іван Лыскавец (Johannes Lyskowic), абараніўся ў 1637 г. даследуючы вадзянку страўніка (Disputatio medica de hydrope ascite), Крыштап Арцішэўскі (Krzysztof Arciszewski), пісар рускай мовы пры двары слуцка-біржанскіх Радзівілаў і будучы капітан галандскага флоту ў Бразіліі, выдаў у 1643 г. трактат пра лекі ад падаргы «Epistola de podagra».

Умовы навучання былі рознымі. Маг-

наты ездзілі ў *grand-tour* разам са служкамі, простыя шляхціцы спадзяваліся на патронаў, будучыя пастары сядзелі на хлебе і малаце. Як і сёння, студэнты былі розныя. Крыштап Арцішэўскі скардзіўся ў 1623 г. Крыштапу II Радзівілу на п'янства, што квітнее сярод лейдэнскіх студэнтаў. Маўляў, літвіны паддаліся кепскай традыцыі тутэйшых студэнтаў штовечар ездзіць на піва да суседняй Гаагі, таму нават ён сам, чалавек, вядомы пану Радзівілу як аматар цвярозага ладу жыцця, адчувае, што пачынае паддавацца спакусе. У 1627 г. пратэстанты-шляхціцы, дасланыя за кошт «Ядноты Літоўскай», адмовіліся вывучаць «непрэстыжную» тэалогію, ды захацелі перайсці на іншыя спецыяльнасці. Заўважаецца і сацыяльная залежнасць. Калі магнаты бавілі за мяжою час, сыны дробнай шляхты старанна рыхтавалі свае дысертацыі. З матрыкулярных кніг вядома, што праз універсітэты Галандыі ў XVII ст. прайшло некалькі Агінскіх, Сапегаў, Радзівілаў і Гансеўскіх. Але ніводнай навуковай працы, створанай маладымі магнатамі, прынамсі я не знайшоў.

Калі ў XVIII ст. магнаты ВКЛ перасталі выезджаць на вучобу на Захад, дробная шляхта і месцічы працягваюць навуковыя падарожжы. Але ў 2-й пал. XVIII ст. гэты струменчык імкліва растае. У той самы час у Галандыі назіраецца значны рост студэнтаў з Расіі (першыя з'явіліся падчас уладараньня Пятра I). З 1760-х гг. выхадцы з Масквы, Пецярбургу, Ноўгараду і Смаленску актыўна абараняюцца па медыцыне, тэхнічных і гуманітарных навуках. У той самы час амаль адзіным прадметам купкі беларусаў-літвінаў робіцца пратэстанцкая тэалогія. Як тут не пагадзіцца з тэзай савецкай навукі пра заняпад Рэчы Паспалітай канца XVIII ст.? Сярод першых расійцаў, хто абараніўся ў Галандыі, быў граф Мікалай Ру-

мянцаў (Николай Румянцев), які з 1774 г. вывучаў у Лейдэне права і гісторыю. Будучы канцлер Расіі Румянцаў быў чалавекам заходняй адукацыі і добра разумеў мастацтва палітыкі. Ён першы пачаў ствараць прарасійскі рух сярод элітаў захопленых народаў былой Швецыі і Рэчы Паспалітай. На працягу сваёй доўгай кар’еры Румянцаў здолеў выгадаваць шэраг прарасійскіх актывістаў: фінскіх (антышведскіх па поглядах), літоўскіх і беларускіх (антыпольскіх). Менавіта Румянцаў фундаваў фінскі ўніверсітэт у Турку/Обу (Turku/Abo), які стварыў канкурэнцыю мясцоваму шведскаму ўніверсітэту. Румянцаў арганізаваў групу фінскіх вучоных, якія на ягоныя грошы выдавалі фінскія слоўнікі і этнаграфічныя працы. У святле гэтых фактаў больш зразумелай робіцца дзейнасць беларускага гуртка Румянцава, ягоная падтрымка Івана Грыгаровіча і Канстанціна Калайдовіча, фундацыя выдання «Белорусский архив древних грамот» (1824).

ВЫСНОВЫ

Апроч дысертацый, за месяц працы ў Галандыі мной знойдзена некалькі малавядомых мапаў; гравюры «Паляванне сеткай на мядзведзя ў літоўскай пушчы» і «Палеская кабетка, хворая на каўтун»; галандскі энцыклапедычны даведнік з гісторыі і геаграфіі ВКЛ 1734 г.; прыгодніцкі раман па-галандску пра «пана Леліуса, шляхціца з Літвы» 1751 г. выдання, новыя архіўныя крыніцы аб творчасці ў Галандыі такіх выдатных старабеларускіх навукоўцаў, як Гальяш Капіевіч (Elias Kopiewitz) і Казімір Семяновіч

(Casimir Siemienowicz). Першыя вынікі паказваюць магутны патэнцыял абранай тэмы. Практычна гісторыі Беларусі адкрываецца шэраг забытых імёнаў. Кожная з дысертацый XVII ст. годная дысертацыя сучаснага беларускага вучонага.

На жаль, каталіцкая контррэфармацыя спрычынілася да таго, што ва ўмовах рэлігійнага ціску канца XVII—XVIII стст. дактары навук галандскага ўзору не былі запатрабаваныя на Радзіме ды скончылі сваё жыццё на дробных пасадах ці на ўласнай гаспадарцы. Шмат хто назаўжды выбраў эміграцыю. Відаць, з гэтай прычыны існуе такая вялікая колькасць забытых айчынай навукоўцаў. Вяртанне памяці пра іх даводзіць, што беларус быў ня толькі «панам сахі і касы», што і да 1917 г. сярод нашых продкаў былі выдатна адукаваныя людзі. Калі фінскія гісторыкі ламалі негатывы для сучаснай нацыі вобраз фінаў як малапісьменнай «сялянскай нацыі» яны пачалі з праекту «Фінскія студэнты XV—XIX стст. на Захадзе». У выніку падтрыманай дзяржавай шматгадовай працы была адноўлена памяць пра блізка 350 імёнаў забытых фінскіх студэнтаў, што вучыліся ў найлепшых універсітэтах Еўропы. Такім чынам нацыя была вернутая ў еўрапейскі навуковы кантэкст, што, між іншым, давяло, што сучасны поспех «Nokia» — гэта не выпадковасць, а ланцуг доўгай традыцыі. На жаль, для сярэднестатыстычнага беларуса лёс Францішка Скарыны надалей застаецца барджэй выняткам, чым правілам, што відавочна не спрыяе паўнавартаму вобразу Бацкаўшчыны як у краіне, так і за ейнымі межамі.

ЛІТАРАТУРА

Катлярчук, Андрэй. «Уцёкі мазгоў», ці Лёсы пратэстантаў Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVII ст. // Спадчына. 2006. № 1. С. 65—78.

Hans, Nicholas. Polish protestants and their connections with England and Holland in the 17th and 18th centuries // *The Slavonic and East European review*. Vol. 37. 1958. P. 196—220.

Kotljarchuk, Andrej. Riga and commercial aspects of the grand Lithuanian-Swedish relations during the first half of the seventeenth century // *Groninger Hanze Studies* 2. Ed. Hano Brand, Poul Holm and Leos Mýller. Groningen, 2007.

Kotljarchuk, Andrej. In the Shadows of Poland and Russia: the Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century. *Södertörns högskola*, 2006. 347 pp.

СПІС ВЫЯЎЛЕННЫХ ДЫСЕРТАЦЫЙ (ПАДАЕЦЦА НА МОВЕ АРЫГІНАЛУ
Ў ХРАНАЛЯГІЧНЫМ ПАРАДКУ)

Czaplinius, Samuel. *Theses theologicę de iustificacione hominis coram Deo*. Lvgdvni Batavorvm [Leiden], 1602.

Czaplinius, Samuel. *Assertiones theologicę de sacrosancta & adoranda Trinitate personarum in unitate essentię Dei*. Lvgdvni Batavorvm, 1603.

Lyskovic, Johannes. *Disputatio medica de hydrope ascite*. Franekerę, 1637.

Borzymowski, Jan. *Collegii theologici miscellaneorum quęstionum disput.* Franeker, 1640.

Szydowski, Johannes. *Patientia sanctorvm. Sive, De persecutionibus in religione patienter ferendis oratio*. Franekerę, 1641.

Arciszewski, Krzystof. *Epistola de podagra curata per doctorem Andream Cnevffelivm*. Amstelodami [Amsterdam], 1643.

Szydowski, Johannes. *Consiliarius oportvnvs. Sive Précepta Politica suadentia magistratui quomodo se gerere debeat*. Amstelodami [Amsterdam], 1646.

Progulbicki, Johannes. *Disputatio theologica de bonis operibus*. Lugduni Batavorum, 1648.

Przypcovius, Samuel [Przypkowski, Samuel]. *Vita Fausti Socini Senensis*. Eleutheropoli [Amsterdam], 1651.

Morskovius, Petrus [Piotr Morszkowski]. *Verklaringe over de brieven des apostels Pauli tot den Thessalonisencen*. Utrecht, 1664.

Dyjakiewicz [Djakiewicz] Gabriel. *Disputatio theologica de unione ecclesię cum pontifice romano, an ea sit nota verę ecclesię?* Lugduni Batavorum, 1684.

Dyjakiewicz [Djakiewicz], Gabriel. *Disputatio theologica de verbis Christi, hoc est corpus meum*. Lugduni Batavorum, 1686.

АНДРЭЙ КАТЛЯРЧУК

- Lutomirski, Samuel. *Disputatio theologica de sacro-sancta Christi coena*. Lugduni Batavorum, 1689.
- Krainski, Johannes. *Disputatio theologica de paradiso sive horto Eden*. Lvgdvni Batavorvm, 1690.
- Krainski, Johannes. *Disputatio theologica qva reformati ab hèresios & schismatis nota liberantur*. Lvgdvni Batavorvm, 1691.
- Bythnerus, Johannes Martinus [Bythner Jan Marcin]. *Exercitatio exegetica in Mattcí VIII. vers. 16, 17. coll. cum Jesaić LIII*. Lugduni Batavorum, 1700.
- Reczijnski, Michael [Reczynski, Michal]. *Exercitatio exegetica de seditione & exitio corć*. Lvgdvni Batavorvm, 1701.
- Reczijnski, Michael [Reczynski, Michal]. *Disputatio theologica continens analysin exegeticam psalmi VIII*. Lvgdvni Batavorvm, 1704.
- Bythnerus, Johannes Martinus [Bythner Jan Marcin]. *Disputatio chronolog. theologica de ordine nativitatis trium filiorum Noachi*. Lugduni Batavorum, 1705.
- Bythnerus, Johannes Martinus [Bythner Jan Marcin]. *Disputatio theologica de Lucifero cadente, ad Jes. XIV. vers. 12*. Lugduni Batavorum, 1706.
- Bythnerus, Johannes Martinus [Bythner Jan Marcin]. *Disputatio theologica de aquilis ad cadaver, ad Matt. XXIV. 28. : Part 1—2*. Lugduni Batavorum, 1707.
- Franckius, Johannes. *Disputatio theologica de vera notione vocis Hebrćć*. Lvgdvni Batavorvm, 1708.
- Audziewicz, Johannes. *Disputatio theologica de Jisraëlitis serpentum morsu afflictis, & mirabiliter sanatis*. Lugduni Batavorum, 1708.
- D. L. *De onwedersprekylyke rechten der Protestanten in Polen en Littauen*. Amsterdam, 1725.
- Bochwic, Vladislaus Daniel. *Disputatio theologica de modo interitus Judć proditoris. Ad Matth. cap. XXVII. (versus). Prima, secunda, tertia, & quarta*. Lugduni Batavorum, 1726.
- Reczynski, Gabriel. *Dissertatio philologico-theologica de lingua vatis calamo sribć velocis comparata*. Lugduni Batavorum, 1730.
- Reczynski, Gabriel. *Dissertatio oratorio-theologica de sacra oratione intra certum temporis spatium limitanda*. Lugduni Batavorum, 1730.
- Hulewicz, Alexander Gabriel. *Notć characteristicć conjugationum linguć sanctć*. Lugduni Batavorum, 1733.
- Hulewicz, Alexander Gabriel. *Institutiones linguć Grćć regulis quadraginta*. Lugduni Batavorum, 1746.
- Mackiewicz, Thomas. *Disputatio theologica de sacramentis pontificiorum pseudonymis, tertia et quarta*. Lugduni Batavorum [Leiden], 1753.

Крэва — Верх — Белая Русь

Назва «Белая Русь» — гэта іншая назва, якую продкі сённяшніх беларусаў сталі скарыстоўваць толькі на зьлёме XVI і XVII ст.¹. «Белая Русь» была часткай тэрыторыі «Русі», гістарычна-геаграфічнага рэгіёну Вялікага Княства Літоўскага, якую для XVI ст. вельмі дакладна вызначылі Вячаслаў Насевіч і Міхаіл Спірыдонаў². Як устанавілі гэтыя даследчыкі, мяжа паміж «Літвой» і «Руссю» пралягала па заходняй мяжы Полацкай зямлі і далей у наваколлі Лагойска і Мінска. Гэтая мяжа не мела сталага характару, і гэтыя самыя мясцовасці ў гэты самы час называюцца ў крыніцах як належныя або «Русі», або «Літве». Крыніцы дазваляюць прасачыць перасоўванне гэтай мяжы на ўсход. Напрыклад, Мінск, які раней ляжаў у «Русі», з XV ст. лічыцца мясцовасцю ў «Літве». На пытанне, чаму толькі частка гэтай «Русі» стала называцца «Белай», спрабую адказаць, скарыстоўваючы рэтраспектыўны метада,

спярша акрэсліўшы дакладную тэрыторыю першапачатковай «Белай Русі» на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, а пасля аналізуючы геаграфічныя ўяўленні аўтахтонаў пра сваю тэрыторыю з перыяду перад з’яўленнем назвы «Белая Русь».

Першы дакумент, які даволі дакладна перадае ўяўленні аўтахтонаў аб тэрытарыяльным абсягу назвы «Белая Русь», — гэта «Суплікацыя» праваслаўнай шляхты з 1623 г. У «Суплікацыі» названы гарады, у якіх праваслаўныя церквы пераслед: «Ono Wilno, Minsk, Nowogrod, Grodno, Słonim, Brzeście, Brasław, Kobryń, Kamieniec y insze w Litwie. Ono Bielsk, Bransk, Drogyczyn etc. na Podlasiu. Ono Pinsk, Owrucze, Mozyr etc. na Polesiu. Ono Włodzimierz, Łucko, Krzemieniec etc. na Wołyniu. Ono Lwow, Przemysl, Sambor, Drehobyć, Sanok etc. w wojewodztwie ruskim. Ono Bełz, Chełm, Krasnystaw, Buzko, Sokal, etc. w

Алег Латышонак — гісторык, ад’юнкт-прафэсар катэдры гісторыі беларускай культуры ўніверсітэту Беластоку. Увесну ў выдавецтве гэтага ўніверсітэту выйшла ягоная чарговая манаграфія «Od Rusinów białych do Białorusinów. U źródeł białoruskiej idei narodowej». Аўтар манаграфіяў «Białoruskie formacje wojskowe 1917—1923» (Białystok, 1995), «Historia Białorusi od połowy XVIII do końca XX wieku» (Białystok, 2002, Разам зь Яўгенам Мірановічам).

województwie Belzkim. Ono Krzyczew, Czczersk, Propojsk, Rohaczew, Homel, Ostr, Rzeczyca, Lubecz etc. na Ponizowiu. Ono Połock, Witepsk, Mścislaw, Orsza, Mohylow, Dysna etc. na Białej Rusi [...]»³.

Такім чынам, на пачатку XVII ст. ва ўяўленні праваслаўнай шляхты на «Белай Русі» ляжалі наступныя гарады: Полацк, Віцебск, Мсціслаў, Ворша, Магілёў і Дзісна.

«Белая Русь», хоць цалкам памяшчаецца на тэрыторыі «Русі», вызначанай Насевічам і Спірыдонавым, — меншая за яе на тэрыторыю, названую ў «Суплікацыі» «Панізоем» (Ponizowie) — Крычаў, Чачэрск, Прапойск, Рагачоў, Гомель, Остр, Рэчыцу і Любеч, ды дробны фрагмент «Палесся» (Мазыр). Прычыну, дзеся якой «Панізое» не ўвайшло ў склад «Белай Русі», можна паказаць шляхам аналізу геаграфічных уяўленняў аўтара «Баркулабаўскай хронікі», які назвы «Белая Русь» яшчэ не ведаў, хоць сваю працу закончыў на пачатку XVII ст.

Пішучы пра засуху ў 1583 г., храніст сцвярджае, што «все погорело в Литве, а звацца около Менска, около Вилни. Люди убогия з хлеба на Русь давалися — молодцы, жонки, девки, много на Русь и на Украину понаходило»⁴.

Пра змаганне з казакамі Налівайкі ў 1595 г. аўтар расказвае наступным чы-

нам: «Тепер же литва от козаков отступивши, до Могилева на болший луп поехали, а козаки на всю ночь ехали до Быхова аж на Низ. Литва за козаками гналася аж до Рогачева, да ничего згола не вчинили козаком; а литва и татары рушились до Менска, до Новагорода и до Вилни, набравшыся тутешнего краю лупу»⁵.

Голад і казацкае свавольства — гэта сталая тэма запісаў храніста. У 1600 г. «было поветрие албо мор на людей пепехожих, множество на Низ идучих»⁶. У 1601 г. запарожскія казакі, нанятыя на вайну са Швецыяй, як заўважыў аўтар, каралю і гетману не памаглі, «только з Швеции утекли, а тут на Руси Полоцку великую шкоду чинили, а место славное и великое Витебск звоевали...»⁷. У тым самым 1601 г. снег выпаў так рана, што людзі не паспелі справіцца са жнівом, і храніст пракаментавалі гэта наступным чынам: «А тот гнев божий был и непогода, почавши от Менска до Полоцка и Витебску, до Орши, до Мстиславля, до Пропойска, до Рогачова, Могилева, Любошаны. Потом у Речицы, в Лоеве, в Киеве, аж на Волынь добрый урожай был. А так потом много множества людей убогих з голоду на Низ з жонами и детками и зь семею, што иж страшно было не толко видети, але трудно было и выписати, то

¹ На мой погляд, канчаткова даказаў гэта ў сваёй фундаментальнай працы Алесь Белы. Гл.: Белы, А. Хроніка Беларускай Русі. Chronicon Russiae Albae. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000.

² Насевіч, В.; Спірыдонаў, М. «Русь» у складзе Вялікага княства Літоўскага ў XVI ст. // З глыбі выкоў. Гістарычна-культуралагічны зборнік. 1996. № 1. Мінск. С. 4—27.

³ Supplicatio do przeoswieconego i jasnie wielmoznego przezacney korony Polskiej i W. X. Lit. oboiego stanu duchownego i swieckiego senatu: w roku tym terazniejszym 1623 do Warszawy na seym walny przybyłego. Od obywatelow koronnych i W. X. Lit. wszystkich i w obec, i każdego z osobna: Ludzi zwołania szlacheckiego, religiey starożytniej graeckiej, posłuszenstwa wschodniego. Документы аб'ясняючыя гісторыю Западно-Русскага края і яго адношэнне к Расіі і Польшы. СПб, 1865. С. 292.

⁴ ПСРЛ. Т. 32. С. 176.

⁵ Тамсама. С. 183.

⁶ Тамсама. С. 187.

⁷ Тамсама.

есть зверху з волости Шкловское, з Друцка, з Дубровны, з Круглы, з Бобря, з Витебска, с-под Полоцка, с-под Минска и з инших многих украин»⁸.

У 1603 г. Іван Куцка (Куцковіч) склаў гетманства запарожскіх казакаў у Магілёве з прычыны вялікага свавольства ў войску. На тым не скончылася бяда тубыльцаў: «По том по Иване Куцку был гетманом Иван Косый. Тые козаки брали пиставства у Полоцку, у Витебску, на Орши, и во Мстиславлю, у Крычове, у Могилеве, у Головчине, у Чечерску, у Гомли, у Любечу, у Речицы, у Быхове, у Рогачове и по всех местах. А на Волыню, на Подолу и Киеве там на тот час жолнеры лежали, которые з Волох выехали, яко десеть тысяч; в тях всех краех приставство брали. Также у Менску и по всей Литве там жолнеры, татарове, которые выехали з Швецией, по тях местах приставство брали». На тым не канец: «А коли козаки запорозкие назад на Низ отсоля выездчали, тепер же великую сильную шкоду по селах, по местах чинили: жонки, девки и хлопята з собою много брали»⁹.

У тым самым 1603 г. «народ божий з Низу до домов своих назад пошол — великое множество мужей, жон, детей, но еще болши тях было, которые на Низу померли»¹⁰.

Ва ўяўленні аўтара Баркулабаўскай хронікі відавочна суіснуюць дзве асобныя сістэмы геаграфічных паняццяў. Да адной належаць «Літва і Русь» ды «Украіна» (тоесная «Кіеву»), «Валынь» і «Падолле». Да другой сістэмы належаць «Верх і Ніз». «Русь» аўтара Баркулабаў-

скай хронікі адпавядае тэрыторыі, устаноўленай Насевічам і Спірыдонавым. Вызначаюць гэтую «Русь» такія гарады, як Полацк, Віцебск, Ворша, Мсціслаў, Магілёў, Галоўчын, Крычаў, Чачэрск, Гомель, Рэчыца, Быхаў, Рагачоў і Любеч. Тэрыторыю «Літвы» у сваю чаргу вызначаюць такія гарады, як Мінск, Наваградак і Вільня.

Падзел на «Верх і Ніз» не мае нічога супольнага з падзелам на «Літву і Русь». «Верх» вызначаюць такія гарады, як Шклоў, Друцк, Дуброўна, Кругла, Бобр, Віцебск, Полацк і Мінск. Баркулабава таксама безумоўна належыць да «Верху».

Крыху цяжэй вызначыць, з якога месца пачынаўся «Ніз». Казакі Налівайкі ўцякаюць «да Быхава ажно на Ніз», а «літва» гоніцца за імі да Рагачова. Ці гэта значыць, што абедзве мясцовасці ляжалі ўжо на «Нізу»? Калі храніст піша пра голад на «Вярху», сцвярджае, што ў Рэчыцы, Любечы і Кіеве быў ураджай, а галодныя людзі кіраваліся на «Ніз». Ці Рэчыца, Любеч і Кіев ляжалі на «Нізу»? У адносінах да Рагачова, Рэчыцы, Любеча і некалькі іншых гарадоў станоўча адказаць дазваляе вышэйзгаданая «Суплікацыя» з 1623 г., згодна з якой Рагачоў, Рэчыца, Любеч, Крычаў, Чачэрск, Прапойск, Гомель і Остр ляжаць на «Панізоўі». Назва «Панізоўе», як можна меркаваць, гэта свайго роду астатак «Нізу», які цягнуўся раней далей на поўдзень уніз Дняпра, але ў наваколлі Кіева прынялася ўжо назва «Украіна», якая выступае як у «Баркулабаўскай хроніцы», так у «Суплікацыі»¹¹. Такім чынам, мяжа між «Верхам» і «Нізам» пралягала крыху на поў-

⁸ Тамсама. С. 187—188.

⁹ Тамсама. С. 189.

¹⁰ Тамсама.

¹¹ *...ludzie dla uniew z domow swych od dobr wycisnione, ledwie juz Ponizowie y Ukraina zmieszczac mogą. Supplicatia...* С. 304.

нач ад лініі Крычаў—Прапойск на Сожы і, відаць, паміж Баркулабавам і Быхам на Дняпры. У басейне Бярэзіны да «Верху» належаў Мінск; дзе пачынаўся на гэтай рацэ «Ніз», я ўстанавіць не здолеў.

«Верх», безумоўна, займаў намнога большую тэрыторыю, чым вызначаная мною паводле «Баркулабаўскай хронікі». У шырокім значэнні гэта тэрыторыя водападзелу, вялікая геаграфічная краіна, якая абдымае вярхоўі Дняпра, Дзвіны, Волгі, Акі (прышомнім тут «Вярхоўскія княствы»), вытокі якіх ляжаць блізка адно другога, але плывуць у іншых напрамках. Факт, што ва ўяўленні тубыльцаў таксама вярхоўі Бярэзіны, канкрэтна — Свіслач, належалі да «Верху», дазваляе меркаваць, што яго часткай была таксама літоўская Аўкштота (літ. *aukštas* — «высокі»). Аўкштота ляжала, праўдападобна, на Ашмянскім узвышшы ад Вільні да Крэва¹², а вытокі Вялікі, Нёманскай Бярэзіны і Нёмана знаходзяцца побач з вытокамі Свіслачы. «Верх», відавочна, быў вядомы яшчэ антычным географам; з ім напэўна звязаная антычная назва «Гіпербарэі», а таксама «Рыфейскія» або «Алаундскія» горы.

Тэрыторыя «Белай Русі», якую можна вызначыць для пачатку XVII ст., — гэта тая частка «Русі», якая ляжыць на «Вярху». «Верхнюю і Ніжнюю» Русь адрознівалі ўжо самыя старажытныя рускія летапісцы. Гэтыя назвы выступаюць у «Аповесці мінулых гадоў» ды асабліва ў Ноўгарадскім I летапісе¹³. «Верхняя Русь» — гэта паўночны захад Усходняй

Еўропы, у адрозненне ад «Ніжняй Русі», размешчанай у сярэднім цячэнні Дняпра з цэнтрам у Кіеве. Апошняй вядомай мясцовасцяй на Дняпры ў напрамку Кіева, якая безумоўна належала і да «Верху», і да «Белай Русі» было Баркулабава¹⁴. Мінск, хоць і ляжаў на «Вярху», не ўвайшоў у склад «Белай Русі», бо ў той час лічылася ўжо, што ён ляжыць на тэрыторыі «Літвы».

Такім чынам, «Белая Русь» — гэта даслоўна «Верхняя Русь», хоць абмежаваная да тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. У сярэднявечнай заходнееўрапейскай геаграфічнай літаратуры «Белая Русь» памяшчалася недзе на ўсходзе Еўропы, чаму спрыялі ўяўленні пра «Альбанію» і «альбанаў» ды тое (пачынаючы сама меней з Каталонскай карты 1375 г.), што Волга, Дняпро і Дзвіна пачынаюцца з аднаго возера, якое часта называлі «Белым»¹⁵. У XVI ст. польскія навукоўцы сталі называць «Белай Руссю» спярша ўсе рускія землі Вялікага Княства Літоўскага, а з цягам часу, калі на захадзе рэальны абрыс для іх набывалі такія землі, як Валынь і Падляшша, назва засталася за самымі ўсходнімі рускімі землямі. Уплыў польскай літаратуры тлумачыць, чаму толькі жыхары ВКЛ, у адрозненне ад маскоўцаў, прынялі новую назву. Затое, каб растлумачыць, чаму толькі жыхары той часткі гістарычна-геаграфічнага рэгіёну ВКЛ з назвай «Русь», якая ляжала на «Вярху», прынялі за сваю назву «Белая Русь», трэба звяртацца да сімвалічнага значэння белага колеру, які ў індаеўрапейскай іерархіч-

¹² Kosman, M. *Historia Litwy* // Ossolineum, 1982. S. 14.

¹³ Мельникова, Е. А. Древняя Русь в исламских географических сочинениях // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования 1975. Москва, 1976. С. 147.

¹⁴ ...в краи белорусские, до имения и двора, названово Бурколабова... 1627, марта 18. Грамота короля Сигисмунда III жителям Могилева... // Белоруссия в эпоху феодализма. Т. 1. С. 446.

¹⁵ Бель, А. Хроніка... С. 25—40, 82—83.

най сімволіцы колераў наагул азначае нешта найвышэйшае рангам¹⁶. Але ў кельцкіх мовах слова *alp, alb* азначае проста нешта, што паўстае па-над узровень, высокае, што адначасова асацыюецца з белым колерам (відаць, ад снегу на вярхах гор або вапнякоў яснага колеру). Ёсць таксама думка, што слова *alp, alb* — дакельцкага паходжання і пасля прыняцця яго кельтамі пранікла ў грэцкую мову. Як бы там ні было, ад яго паходзяць назвы Альпійскіх гор, грэцкая назва Брытаніі — Альбіён, самая даўняя кельцкая назва Шатландскага каралеўства — *Alban* (рымскае — Албанія), назва гор Альбіён у Далматыі, краіны Албанія на Балканскай паўвыспе і старажытнай краіны Албанія паміж Грузіяй і Каспійскім морам¹⁷. Мабыць, сярэднявечныя ўяўленні аб «Албаніі» недзе на ўсходзе Еўропы таксама звязаныя з «Верхам». Так ці інакш, толькі закадаванае ў індаеўрапейскіх мовах значэнне беллага колеру магло паспрыць у прыняцці заходнееўрапейскай літаратурнай назвы «Белая Русь» менавіта жыхарамі рускага «Верху» у межах ВКЛ.

Усталяванне сувязі назвы «Белая Русь» з назвай «Верх» не вычэрпвае праблемы, бо сама назва «Верх» відавочна мае сваю гісторыю. Яшчэ Тацішчаў спалучыў назву гістарычнага племя крывічоў з «Вярхом». Паводле яго Белая Русь «издревле по частям именована, яко Поле, Меря, Муром и Крев, или Верховье, потом все оное Белая Русь именовано»¹⁸. На жаль, Тацішчаў ніяк не аргументуе сва-

ёй думкі. Праўдападобна, яна ўзнікла пад уплывам апісання рассялення крывічоў у «Аповесці мінулых гадоў»: «Сядять на верхъ Волги, и на верхъ Двины и на верхъ Днепра...» Калі гэта так, дык крывічы — гэта назва, якая адносіцца да жыхароў «Верху», «вярхоўцаў». Тацішчаў лічыў, што крывічы былі сарматы, потым славяне, і аддаваў ім толькі Смаленскае княства. Тэрмін «сарматы» у Тацішчава амаль усёабдымны і адносіцца практычна да ўсяго неславянскага насельніцтва ўсходняй Еўропы, у тым ліку меры, мардвы, яцвягаў і печанегаў¹⁹. Такім чынам, слова *крес* не мусіць быць сапраўды сармацкае. Па сённяшні дзень гэтая назва захавалася ў мове латышоў, якія славянаў называлі *Krievs*. Нельга пры тым лічыць, што продкі латышоў называлі *Krieva* тэрыторыі «на поўдзень і ўсход ад сучаснай Латвіі»²⁰, бо перспектыва была іншая — з дзвінскага нізу ўверх, з Земгаліі (лат. *zems* — «нізкі», *gale* — «край») у *Крев*. Такім чынам, не можна выключыць, што ў мове балцкіх продкаў латышоў існавала слова, падобнае *крес*, са значэннем «вярхоўі ракі». Мабыць, падобнае слова існавала і ў літоўскай мове, і такое значэнне мае таксама назва беларускай мясцовасці Крэва над ракой Краўлянкай у вярхоўях Нёманскай Бярэзіны. След падобнага слова знаходзім і ў славянскіх мовах, бо некаторыя даследчыкі выводзяць назву крывічоў з тапаграфіі, ад *krivici*, г. зн. «сушы, берагу»²¹. Магчыма, варта разгледзець тут і такое беларускае слова, як *краж, кряг* — «горны лан-

¹⁶ Иванов, В. Цветовая символика в географических названиях в свете данных типологии (к названию Белоруссии) // *Имя твое Белая Русь / Уклад Г. М. Сагановіч*. Мінск, 1991. С. 121.

¹⁷ Lipoński, W. *Narodziny cywilizacji Wysp Brytyjskich*. Poznań, 2001. S. 88, 385, 391.

¹⁸ Тагищев, В. Н. *История Российской. Т. 1*. Москва—Ленинград, 1962. С. 355.

¹⁹ Тамсама. С. 356.

²⁰ Санько, С. *Імёны бацькаўшчыны. Крыўя // Druvis. Almanach Centru Etnakasmalogijii*. С.10.

²¹ Kosman, M. *Historia Białorusi // Ossolineum*. S. 32.

цуг», і шырока пашыранае рускае *креж*, *криж*, *кряж*, якое мае шмат значэнняў, але наагул азначае водападзел, узгорыстае ўзвышша, абрыў. Напрыклад, у гаворках Пскоўскай вобласці *креж* абазначае абрыў берага, *криж*, *кряж* — высокае места с абрывістым спускам, *кряж* — высокі бераг або сухое места, а ў Смаленскай *креж* — гэта «абрыў на дне возера», «яма». Пададзеныя вышэй значэнні сьведчаць пра супрацьпастаўленне ў адным тэрміне паняццяў *низ* — *верх*²².

Усталяваная мною мяжа Верху на тэрыторыі сённяшняй Беларусі даволі дакладна адпавядае паўднёвай мяжы Полацкага і Смаленскага княстваў. Сягаючы яшчэ глыбей, у дагістарычныя часы, можна сцвердзіць, што паўднёвая мяжа «Верху» на тэрыторыі сённяшняй Беларусі больш-менш адпавядае паўднёвай мяжы археалагічнай культуры Банцараў-

шчына—Тушэмли, а яшчэ раней — паўднёвай мяжы культураў штрыхаванай керамікі і днепра-дзвінскай.

Рэтраспектыўны метада даследавання гісторыі назвы «Белая Русь» дазваляе сцвердзіць, што гэтая назва, незважаючы на сваё чужое паходжанне, мае глыбокія карані. Яна — завяршэнне доўгага працэсу перадавання аднаго і таго самага паняцця «вярхоўі рэк, верх» у розных мовах: Гіпербарэі, Албанія, Крэф, Верх, а пасля прыняцця жыхарамі гэтай краіны назвы Русь — Верхняя Русь, Alba Russia, Белая Русь. Такім чынам, назва Белая Русь — чыста геаграфічная і не мае нічога супольнага з палітычнай ці рэлігійнай сімволікай белага колеру. Тое самае можна сказаць пра спекуляцыі аб сакральным значэнні назвы Крэва²³. Белая Русь — проста Верхняя, значыць Крыўская Русь.

²² Мурзаев, Э. М. Словарь народных географических терминов. Москва, 1984. С. 301—302, 304, 307.

²³ Пар.: Санько, С. Імёны... С. 7—17.

ВАЛЯНЦІН ТАРАС

Цярушынкi сьмецьця на чыстай падлозе

Нататкі пра пераклад

Выданьні, якія згадваюцца ў гэтым артыкуле:

Мілаш, Чэслаў. *Іншага канца сьвету ня будзе. Выбраныя творы*. Укладальнік і рэдактар: Андрэй Хадановіч. Пераклады: Лявон Баршчэўскі, Яўген Буры, Юрась Бушлякоў, Алёг Мінкін, Алёсь Разанаў, Мікола Раманоўскі, Андрэй Хадановіч, Алёсь Чобат, Ян Чыквін. Wrocław: Kolegium Europu Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego, 2006. — 352 ?.

Гуканне паэзіі Усходу: пазыкі: пазычаў Рыгор Барадулін / Рэд. Сакалоўская А.; пераклад Р. Барадуліна, укладальнікі ксёндз У. Завальнюк, А. Сакалоўская. Мінск, 2007. — 312 с.

У Рыгора Барадуліна ёсьць верш «Загадка перакладу», прысьвечаны Язэпу Семяжону, аднаму зь нямногіх у 60—70-я гг. мінулага стагодзьдзя перакладчыкаў эўрапейскай паэзіі на беларускую мову не з падрадкоўнікаў, а непасрэдна з мовы арыгіналу. Пра яго казалі, што ён паліглёт: ведае нямецкую, ангельскую, шатляндзкую, італьянскую, гішпанскую мовы і ўсе без выключэньня славянскія. Аднак гэта перавелічэньне, паліглётам Семяжон ня быў, ва ўсякім разе далёка ня ўсе мовы, зь якіх перакладаў, ведаў аднолькава добра. Нямецкую і ангельскую, так, ведаў няблага, астатнія збольшага, хоць, безумоўна, і *збольшага* — нямала для перакладчыка. Як бы там ні было, перакладаў Семяжон зь першакрыніцы. З ангельскай пераклаў

Валянцін Тарас (нар. 1930 у Менску) — пісьменьнік, сябра Беларускага ПЭН-Цэнтру. Яго апошняя кніга выйшла пад назвай «На высьпе ўспамінаў: Мэмуары» ў менскім выдавецтве «Беларускі кнігазбор» (2004). У найбліжэйшы час мае выйсьці яе перавыданьне ў сэрыі «Кнігарня «Наша Ніва». Аўтарская назва тэксту — «Дар перасьмешніка. Нататкі пра пераклад».

трагедыю Шэкспіра «Кароль Лір» і ягоную ж камедыю «Дванаццатая ноч», у семьяжонаўскіх перакладах выйшлі дзве кніжкі вялікага шатляндца Робэрта Бёрнза («Шатляндзкая слава» і «Вам слова, Джон Ячмень»), том лірыкі Байрана, кніжка італьянскага паэта Джані Радары «Неапаль без сонца», паэма Адама Міцкевіча «Пан Тадэвуш», паэма Міколы Гусоўскага «Песьня пра зубра» (з лаціны). А яшчэ ён пераклаў безліч вершаў расейскіх, украінскіх, славацкіх, чэскіх паэтаў — цэлую бібліятэку. Усё гэта засталася ў скарбніцы беларускага мастацкага перакладу, было пэўным этапам ягонага разьвіцця. Аднак сёння, з адлегласці часу, выразна відаць, чаго Семіяжону не хапала як перакладчыку. Шырокая эрудыцыя была, высокая культура вэрсыфікацыі была, і ўласны паэтычны талент быў, але нейкі заклізаны, зашнураваны, што, на маю думку, вынікала з характару Семіяжона як чалавека. Добра памятаю яго: заўсёды чыста даголены, заўсёды ў чысьцюткай накрухмаленай кашулі, заўсёды пры гальштуку, заўсёды стрыманы, строгі, надзвычай карэктны. Аніякай, хоць крышачку, багемнасьці. Вось і ў працы сваёй над перакладамі ён быў «пры гальштуку», зашпілены на ўсе гузікі, амаль ніколі не дазваляў сабе свабоднага абыходжаньня з тэкстам арыгіналу, імкнуўся зрабіць *копію* верша, рэпрадукцыю, каб усё было цюцелька ў цюцельку. Здавалася б, так і трэба перакладаць, але даўно вядома, што гэтакі пэдантычны прынцып далёка не заўсёды на карысьць перакладу. Якраз тады, калі перакладчык не пэдант, перакладны верш гучыць жыва, натуральна, быццам ён і не перакладны, а напісаны на той мове, на якой мы яго чытаем, пры ўсёй ягонай іншай *мэнтальнасьці*. Такія пераклады ёсьць у Семіяжона, але ў вельмі многіх, калі ня ў большасьці, адчуваецца пэўная натужлівасьць, радкі нейкія крыху рыпучыя, нібы на рэйках, па якіх рухаецца верш, поўна пячыхнак, каменьчыкаў, зазораў. Адчуваецца, як перакладчык пераадольвае чужыя граматычныя формы, ідыёмы, фразэалёгізмы, застаючыся ў той жа час у іх у палоне: трэба ж, каб было цюцелька ў цюцельку! Гэта ўбачыў у перакладах Семіяжона Рыгор Барадулін і ў сваім вершы, можа, сам таго не заўважаючы, аспрэчыў семьяжонаўскі падыход да перакладу:

*А перакласьці—
Значыць пераплавіць,
Нанова пераліць метал упарты,
Перапісаць,
Закрэсьліць,
Пераправіць,
Заблытаўшы сабе самому карты.*

*Загадка перакладу —
Як вядзьмоўства:
Ашчаднасьць,
Марнатраўства,
Красамоўства!*

Ня ведаю, як успрыняў гэты верш Семіяжон, але бачу, перачытваючы ягоныя пераклады, што сваім творчым прынцыпам ён застаўся верны да канца жыцьця. Ду-

маю, ён быў нязгодны з тым, што пераклад — вядзьмоўства, варажба, магічнае дзеянне, такое ж магічнае, што і стварэнне ўласнага верша. Вядома, са сваёй спецыфікай. Перакладчык не стварае, а пераўтварае чужы верш, *асвойвае* яго, ды так, каб не прысвоіць. А для таго, каб не прысвоіць, застацца пры ўсёй магічнасці акту перастварэння карэктным у дачыненні да аўтара, застацца *перакладчыкам*, трэба быць імітатарам, перасьмешнікам. Якая ў перасьмешніка песня? Ён цудоўны імітатар: пераймае музычную строфіку і танальнасць іншых птушак і вар’іруе іх на ўсе лады свайго голасу, свабодна, раскавана, але пры гэтым мы адразу пазнаем мэлэдыі, якія перасьмешнік пераняў, пазнаем галасы іхніх «аўтараў». Вядома, перакладчык сьпявае не бяздумна, як птушка: ён артыст, які выконвае ролю аўтара, глядзіць на сьвет ягонымі вачыма, жыве ягонымі пачуццямі, пераўвасабляецца ў яго. Але, раз мова, на якую ён перакладае, зусім іншы інструмэнт, не падобны да інструмэнта аўтара, як, скажам, гітара не падобна да флейты, раз у інструмэнта перакладчыка сваё гучанне, свая музычнасць, яму, перакладчыку, даводзіцца быць ня толькі імітатарам, але і інтэрпрэтатарам перакладанага твору. Аднак інтэрпрэтацыю нельга разумець як адвольнае абыходжанне з тэкстам арыгіналу, як «адсябяціну»: інтэрпрэтацыя выступае як пошук эквіваленту, хоць ён можа і не супадаць зь літарай тэксту. Часам для таго, каб найбольш дакладна перадаць думку, мастацкі вобраз аўтара, трэба рашуча замяніць гэты вобраз, мэтафару, дэталі іншымі, вонкава не падобнымі, але па сэнсу ідэнтычнымі аўтарскім. Адысьці, каб наблізіцца.

Наважуся прывесці прыклад з уласнай практыкі.

Некалі я пераклаў на расейскую мову верш Барадуліна, які пачынаецца так:

*Лёс к кожнаму прыходзіць босы,
Як Хрыстос.*

Лёс па-расейску — *судьба*, таму трэба было знайсці яму замену адпаведным расейскім словам мужчынскага роду. На паверхні ляжала слова *рок*, *фатум*. Але ж *рок* не зусім, дакладней, зусім ня тое, што *судьба*, хоць гэтыя словы і лічацца сынонімамі. *Рок* — гэта нешта страшнае, няўмольнае, што можа зламаць, зьнявечыць *судьбу*, што ніяк не спалучаецца з вобразам Хрыста-Збавіцеля. Доўга ня мог даць рады гэтым першым радкам верша, такім, здавалася б, простым. Пакуль не згадалася па нейкай асацыяцыі раптам, ня выплыла з памяці карціна Рафаэля «Сыкстынская мадонна»: Маці Божая *басанож* ідзе па нябёсах, па воблаках, зь немаўляткам Ісусам на руках. І нібы нехта прадыхтаваў мне першыя радкі перакладу:

*Судьба приходит к каждому босая,
Как Матерь Божья Дева Пресвятая.*

Я быў задаволены, і аўтар таксама, вобраз атрымаўся, па сутнасці, той жа самы, што ў арыгінале, бо Маці Божая неадрыўная ад Хрыста. І як тут пагадзіцца з выказваньнем, што пераклад — гэта цень дрэва, а не яно само. (Ня памятаю, хто гэта сказаў, нехта зь вядомых паэтаў.) Паўтаруся: адэкватнасць перакладу, тое, каб ён быў ня ценем дрэва, а ім самім, з усёй ягонай лістотай, ейным шапаценнем, ейнымі шонахамі, водарам, залежыць ад таго, ёсць у цябе дар перасьмешніка, дар імітацыі, ці

няма. Калі ёсць, то ня так ужо і важна, ведае перакладчык мову, зь якой перакладае, ці ня ведае і перакладае з падрадкоўніка. Можна прывесці дзясяткі прыкладаў, калі пераклад з падрадкоўніка аказваецца больш блізкі да аўтарскага тэксту, да ягонага духу, да ягонай моўнай стыхіі, чым пераклад з арыгіналу, зроблены тэхнічна бездакорна, але без артыстызму.

Зноў жа, не баючыся паказацца нясьціплым, спашлюся на ўласны досвед: на сваю працу над перакладам з падрадкоўніка славутага рамана Нобэлеўскага ляўрэата, калюмбійскага пісьменьніка Габрыэля Гарсія Маркеса «Восень патрыярха». Я ня ведаю гішпанскай мовы, але яна была роднай мовай аўтара падрадкоўнага перакладу — Карласа Шэрмана!.. Важны момант: родная мова Карласа была *гішпанскай мовай Лацінскай Амэрыкі*, якая вельмі ў многім адрозніваецца ад той, на якой размаўляюць у Гішпаніі. У яе свае адметныя фразэалогізмы, ідыёмы, яна насычана спецыфічнай *абгішпаненай* лексыкай карэннага насельніцтва Лацінскай Амэрыкі, патомкаў майя і ацтэкаў. Менавіта на гэтай мове, як і ўсе творы Маркеса, напісана «Восень патрыярха». Шэрман і выйшаў на гэты раман дзякуючы сваёй паездцы ў Гішпанію ў 1976 г., адкуль ён яго ў прывёз у Менск. У той час мы з Карласам былі даўно знаёмыя, і ён адразу па прыездзе распавёў мне, што прывёз з Мадрыду новы раман Маркеса, што гэта нешта нечуванае. І як я гляджу на тое, каб прапанаваць раман часопісу «Нёман»? Ён, Карлас, зробіць падрабязны падрадкоўнік, а я — мастацкі пераклад. Сам ён, хоць ужо дваццаць год жыве ў Савецкім Саюзе, усё яшчэ кепска ведае расейскую мову — роднай застаецца гішпанская, на якой ён *думае*. Таму разумее, адчувае, што мастацкі пераклад яму не па сілах: як перакладаць, калі расейская мова для цябе не арганічная, калі *думаць* на ёй ты не прызвычаіўся? Папросту ня ўмееш. І вось мы разам пайшлі ў «Нёман», да тагачаснага галоўнага рэдактара часопіса Андрэя Макаёнка, выклалі яму сваю прапанову. Маркес тады ўжо быў шырока вядомы савецкаму чытачу сваім раманам «Сто гадоў адзіноты», ад якога Макаёнак быў у захапленні. І адразу пагадзіўся з нашай прапановай.

Летам 1976 г. быў зроблены Карласам падрабязны падрадкоўнік, і я ўзяўся за сваю палову працы. Спачатку задача здавалася невырашальнай. Перада мною ляжала цэлае мора сказаў, але гэта мора было нерухомае, пляскае. Некалькі тыдняў я ня мог напісаць аніводнага сказа, аніводнага абзацу, падобных да жывой хвалі мастацкай прозы. Вывела мяне з гэтага ступару мова арыгіналу, гішпанская мова Маркеса і Карласа. Я прыехаў да Карласа і папрасіў яго, каб ён пачытаў мне некалькі дзясяткаў старонак «Восені патрыярха» ўголос. Ён не здзівіўся, адразу здагадаўся, для чаго мне гэта неабходна, і пачаў чытаць. І празь якіх паўгадзіны я злавіў рытм рамана, апынуўся ў ягонай моўнай стыхіі, якая то накатвалася павольна, як прыбой, то ракатала, грукатала штормам, то рабілася напеўнай песеннай, і раптам зноў абрыналася на мяне штармавымі хвалямі. Аказалася, што я злавіў, пачуў, адчуў галоўнае: паэтычную структуру рамана. У арыгінале ён ня мае ні абзацаў, ні знакаў прыпынку і ўдэляе зь сябе несупынны моўны паток, у якім зьлітыя ў адно голас апавядальніка з галасамі пэрсанажаў, рэальнасьць з фантазмагорыяй, рэчаіснасьць з мітам. Па форме гэта грандыёзны вэрлібар, раман-паэма, і адсутнасьць у ім знакаў прыпынку абумоўлена традыцыяй вэрлібру, звычайнай для гішпанскамоўнага чытача. Зрабіць усё гэта па-расейску было неймаверна цяжка, але цяпер у мяне ў руках быў ключ да ўсіх складанасьцяў, да ўсёй вобразнай сыстэмы рамана — мова

арыгіналу. Зноў і зноў я прасіў Карласа чытаць мне ўголас гішпанскі тэкст, і сам здзіўляюся, што, не разумеючы ні слова, адчуваю, што разумею, бачу пачутае. Як бачыш жывапіс. Акрамя таго, Карлас быў маім амаль штодзённым кансультантам па гісторыі, геаграфіі, побыце Лацінскай Амэрыкі, ейнай паэзіі, якую ён ведаў ня горш за Маркеса. Дарэчы, Маркес у адным са сваіх інтэрвію маскоўскім журналістам, распавядаючы, што найбольш моцна паўплывала на ягоную творчасць, сказаў, што гішпанская паэзія, што ўся ягоная стылістыка, наогул мова ягонай прозы ідзе ад «залатога веку» гішпанскай паэзіі, ад рамансэра. Што тычыцца «Восені патрыярха», казаў ён далей, то яна насычана паэзіяй карыбскіх народаў, іхнімі песьнямі — кубінскімі, мэксыканскімі, калюмбійскімі, пуэртарыканскімі, а найболей паэзіяй дамініканца Рубэна Дарыё, найвялікшага паэта Лацінскай Амэрыкі. І ён, Маркес, уяўляе сабе, якія ў сувязі з гэтым цяжкасці стаялі перад перакладчыкамі «Восені патрыярха», бо паэзія Дарыё амаль невядомая за межамі гішпанскамоўнага сьвету, а ў рамане яна ў перафразах зьяўляецца арганічнай часткай моўнай стыхіі твору, распушчана ў ім, як соль у марскоў вадзе. І калі ты ня ведаеш паэзіі Дарыё, ты належным чынам ня ўспрымож, не зразумееш мовы рамана. Але Карлас выдатна ведаў паэзію Рубэна Дарыё і тым самым даў мне яшчэ адзін ключ да «Восені патрыярха».

Раман быў надрукаваны ў «Нёмане» летам 1977 г. і адразу зрабіўся літаратурнай сэнсацыяй не адно ў Менску, але і ў Маскве, і ў Ленінградзе, ва ўсіх вялікіх гарадах Савецкага Саюзу, прынёс «Нёману» ўсесаюзную вядомасьць.

У 1978 г. «Восень патрыярха» выйшла асобным выданьнем у маскоўскім выдавецтве «Художественная литература», як ні стараліся маскоўскія перакладчыкі-гішпаністы гэтаму перашкодзіць, «зарэзаць» пераклад двух нікому невядомых правінцыялаў. Шэсьць закрытых рэцэнзій вытрымаў наш пераклад. Ажно шэсьць! З таго часу ён шмат разоў перавыдаваўся рознымі расейскімі выдавецтвамі, зрабіўся кананічным. Трыццаць гадоў я не перачытваў яго, а нядаўна перачытаў, і ня верылася, што гэта зрабілі мы з Карласам.

Могучь спытаць, а чаго гэта я раптам пусьціўся ва ўспаміны пра свае пераклады, зь якой нагоды? Як ні дзіўна, успаміны гэтыя нахлынулі на мяне, калі прачытаў дзьве выдадзеныя сёлета, можна сказаць, толькі што, перакладныя кнігі: выбраныя творы Чэслава Мілаша «Іншага канца сьвету ня будзе» ў перакладзе на беларускую з польскай мовы і «Гуканьне паэзіі Усходу» — вершы кітайскіх, японскіх, карэйскіх і в'етнамскіх клясычных паэтаў у перакладах Рыгора Барадуліна. Дакладней, гэта не зусім пераклады. На тытульнай старонцы кнігі — пад назовам — сказана: *Пазыкі. Пазычаў Рыгор Барадулін*. Роздум над гэтымі дзьвюма кнігамі і прадыхтаваў мне ўсё вышэй сказанае як пралёт да размовы пра іх.

Барадулін як перакладчык — цэлая тэма. Барадулінскія пераклады вершаў Яна Райніса, Гарсія Лоркі, Ніколаса Гільена, Пабла Нэруды, Габрыэлы Містраль, Барыса Пастарнака, Восіпа Мандэльштама і многіх іншых паэтаў розных краін сьвету — вялізарнае багацьце, падоранае паэтам беларускаму чытачу. Бліскучы доказ — яшчэ адзін! — магутнасьці, усёабдымнасьці беларускай мовы, ейнай ненатужлівай здольнасьці асвойваць і засвойваць чужыя паэтычныя формы, перадаваць паэтычнае мысьленьне творцаў, якія належаць да іншай, часам вельмі далёкай ад нашай, культуры, у якіх зусім іншае сьветаўспрыманьне, зусім іншыя, экзатычныя для нас тра-

дыцці народнага жыцця, з чаго вынікае, на што абспіраецца іхняя творчасць. Цуд барадулінскіх перакладаў у тым, што гэта і арганічна беларускія вершы, дыямэнты беларускай мовы, і ў той жа час Лорка ў яго застаецца Лоркам, Нэруда — Нэрудам, Мандэльштам — Мандэльштамам, паэт не падмяняе іх сабою, захоўвае іхнюю інтанацыю, манеру, стылістыку, перадае іхнія жарыцы. І ўражаньне такое, нібы гэта яны самі загаварылі па-беларуску. Той жа эфэкт і ў кнізе «Гуканьне паэзіі Усходу», хоць гэта, нагадаю, не зусім пераклады, а *пазыкі*, то бок вольная інтэрпрэтацыя, трактоўка чужых вершаў, барадулінская аранжыроўка іхніх матываў. Але ня скажаш, што аранжыроўка на свой лад, бо ў тым і фокус, што не на свой. Пры ўсёй пазнавальнасці мовы аранжыроўшчыка (адразу бачыш, што гэта Барадулін) натуральнасць, прыгажосць гэтай мовы дзівосным чынам спалучаецца з прыгажосцю, вытанчанасцю герографіаў, якімі былі напісаны кітайскія, японскія, карэйскія клясычныя вершы, сюжэты, тэмы, матывы якіх паэт пазычыў. Кожны верш у кнізе нібы герограф, мініятурны выраб ювэліра з золата ці срэбра. Ці мініятурная гравюра, разьба па дрэве. Прывяду колькі барадулінскіх «аранжыровак», некалькі мініятур.

* * *

*Забудзем сум, вітаючы развагу, —
Сто чарак не спатоляць нашу смагу.
А ноч бяседай поўная, як вока,
Пры гэткай поўні ходзіць сон далёка,
Пакуль ня здасца нам з апошняй кропляй
Зямля — пасьцеляй, неба — коўдрай цёплай.*
(Кітайскі паэт Лі Бо, 701—762 гг.)

* * *

*Поўняю ноч налюбуюца ўсмак...
Чутна, як у глыбіні каштана
Ядзерца точыць чарвяк.*

*Перапёлка крычыць далёка.
Відаць, вечарэ,
Зьмяркаецца ў ястраба вока.*
(Японскі паэт Басё, 1644—1694 гг.)

* * *

*Цень над вадой узрушыў напаміны,
Ступае па мастку стары манах.
Скажы мне: ўсе наведаньні мясьціны,
Куды цяпер ты свой кіруеш шлях?
Ён крок ня сьцішыў,
Посах свой узняў
І моўчкі мне на неба паказаў.*
(Карэйскі паэт Чон Чхоль, 1537—1594 гг.)

ЦЯРУШЫНКІ СЬМЕЦЬЦЯ НА ЧЫСТАЙ ПАДЛОЗЕ

* * *

*Раса на бамбуку, над соснамі дым
між скалаў, як самасей.
Клубіцца пара — і да яе
не дацягнуцца снам.
Вяршыня восеньская назад
павярнула палёт гусей,
Дык з кім жа цяпер я ліст перадам
на поўдзень адсюль у Ліньнам?
(В'єтнамскі паэт Нгуен Чынг Нган, 1289—1370 гг.)*

Я прыводжу тое, што мне найбольш спадабалася, нехта ўпадабае іншыя вершы, але, думаю, кожны, каго вабіць вытанчаная, філігранная паэзія, пагадзіцца, што ў гэтай кнізе Рыгор Барадулін адкрывае нам цэлы пласт такой паэзіі, што гэта, гаворачы словамі пісьменьніцы Людкі Сільновай пра пераклады вершаў македонскага паэта Міхаіла Рэнджава, зробленыя Алесем Разанавым, «высокапрафэсійнае, дэталёвае, творчае адлюстраваньне паэтычных зьяў адной літаратурнай прасторы ў парамэтрах другой». (Надрукаваны ў новай кніжцы Сільновай «Крышталёвы сад» параўнальны аналіз тэкставых прастораў Міхаіла Рэнджава з разанаўскімі перакладамі заслугоўвае асобнай размовы, як і ўся кніжка. Ёсьць пра што спрачацца. Але для гэтых маіх нататкаў тое было б перагрузкай. А перадусім тут літаратарам з генэрацыі пісьменьніцы карты ў рукі!)

Пра кніжку Барадуліна застаецца сказаць, што яе выдала менская Рыма-каталіцкая парафія сьвятога Сымона і сьвятой Алены, якая выдала летась том духоўных вершаў паэта «Ксты», вылучаны Беларускаім ПЭН-Цэнтрам на атрыманьне прэміі Нобэля. «Гуканьне паэзіі Усходу» ў маім успрыманьні дапаўняе «Ксты», я чую ў «Гуканьнях» перазоў з барадулінскімі перакладамі тэкстаў Сьвятога Пісаньня, якія напэўна, і натхнілі паэта перагукнуцца з клясычнай усходняй паэзіяй. На што ён не пашкадаваў ні сілаў, ні часу. Дарэчы, у мінулым ліпені споўнілася сто гадоў з дня нараджэньня выдатнага расейскага паэта Арсенія Таркоўскага, які таксама перакладаў усходніх паэтаў. Дзеля заробку, таму што савецкая ўлада трымала яго «ў чорным целе», уласныя ягоныя вершы не друкаваліся дзесяцігодзьдзямі — «Ня наш паэт, не савецкі!». Пра сваю перакладчыцкую работу ён напісаў сумныя радкі:

*Для чего я лучшие годы
Продам за чужие слова?
Ах, восточные переводы,
Как болит от вас голова!..*

Нягледзячы на галаўны боль, пераклады Таркоўскага бліскучыя! Аднак гэта не здымае пытаньня, у імя чаго паэты «прадаюць» найлепшыя гады свайго жыцьця за «чужыя словы»? Няўжо толькі дзеля заробку? Па сутнасьці, зусім ня дзеля заробку, а таму што па волі самой сваёй прыроды імкнуцца ўвабраць у сябе, асэнсаваць, асвоіць і засвоіць увесь навакольны сьвет паэзіі, узбагаціцца ёю і праз свае пераклады перадаць гэта багацьце ў скарбніцу роднай літаратуры, роднай культуры. Перакла-

даючы, сапраўдны паэт, ды й перакладчык, які ўласных вершаў ня піша, *забывае*, што ўзяўся за працу дзеля заробку і ніколі не дазволіць сабе неахайнасці, пасьпешлівасці, няўважлівасці, чаго, на жаль, не пазьбеглі некаторыя перакладчыкі кнігі Чэслава Мілаша «Іншага канца сьвету ня будзе».

Том Мілаша выдадзены ў Польшчы, ва Ўроцлаве, Калегіюмам Усходняй Эўропы імя Яна Новака-Езэранскага. Укладальнік і рэдактар — таленавіты паэт і ня менш таленавіты перакладчык Андрэй Хадановіч, іншыя перакладчыкі таксама апрабаваныя, невыпадковыя ў перакладчыцкім цэху людзі: Лявон Баршчэўскі, Яўген Буры, Юрась Бушлякоў, Алег Мінкін, Алесь Разанаў, Мікола Раманоўскі, Ян Чыквін, Алесь Чобат. Тэкст перакладаў друкуецца паралельна з тэкстам арыгіналу, побач, што дае магчымасьць чытачу, які добра ведае польскую мову, адразу ўбачыць усе перакладчыцкія хібы, неапраўданыя вольнасці, скажэньні сэнсу. І наадварот: пераканацца ў майстарстве перакладчыка, калі не заўважаеш, што чытаеш пераклад, і, параўноўваючы яго з арыгіналам, не знаходзіш адрозьненняў, хіба што ў гукапісу.

Большасць перакладаў зроблена прафэсійна, добрасумленна, з адчуваньнем і разуменьнем паэзіі Мілаша, хоць, на жаль, не абышлося ў гэтай «бочцы мёду» бяз кроплі «дзэгцю». Ды спачатку пра тое, што ўзрадавала. Паміж іншым, першае добрае ўражаньне ў мяне не ад пэўнага перакладу, а ад «Уступу» да кнігі, напісанага Ігарам Бабковым. Гэта ўсхваляванае, *паэтычнае* эсэ, у якім Бабкоў зрабіў накід творчага партрэта Чэслава Мілаша, сказаў пра роднасьць паэта зь беларускай паэзіяй, асабліва маладой, паказаў, што Мілаш — *наш*. І чаму ён наш. Амаль пад усім, што напісаў аўтар «Уступу» пра *нашага* Мілаша мог бы падпісацца і я, хоць Бабкоў выказвае пачуцьці і думкі той генэрацыі беларускіх літаратараў, да якой я не належу з прычыны свайго ўзросту. І ня толькі ўзросту: да Мілаша мне давалося йсьці праз чужую яму літаратурную традыцыю, у рамках якой я знаходзіўся вельмі доўга. І ўсё ж прыйшоў я да яго і закахаўся ў ягоныя вершы, і аддаў даніну гэтай любові сваімі перакладамі некаторых вершаў Мілаша на расейскую мову. Адзін зь іх — «Трывога-сон» (1918), які ў перакладзе Андрэя Хадановіча стаіць у кнізе «Іншага канца сьвету ня будзе». Пераклад Хадановіча, лічу, выдатны, лепшы за мой. Свабодна, без спатыкаваньняў, чытаецца пераклад «Маральнага трактату», зроблены Лявонам Баршчэўскім — верш гэты, як мне здаецца, нагадвае «Новую зямлю» Якуба Коласа, галёкаецца зь ёю, вядома, не адно ў перакладзе, але і ў арыгінале. Ва ўсякім разе я менавіта так прачытаў «Маральны трактат» як маналёг сына ці, хутчэй, унука таго дзядзькі, які быў разгубіўся ў Вільні. А цяпер ягоны нашчадак, ужо не селянін, а інтэлектуал, спрабуе разабрацца ў велізарнай сусьветнай «Вільні» сучаснай цывілізацыі ў той момант, калі яна пераступіла парог атамнага і электроннага веку. Ці, можа, гэта коласаўская інтанацыя «Маральнага трактату», коласаўская стылістыка, хоць і пераплаўленая ў паэтыку Мілаша, навеялі мне асацыяцыю з «Новай зямлёю», нагадалі «Дзядзьку ў Вільні»? Думаю ўсё ж, што пэўныя перазовы Мілаша з Коласам у «Маральным трактаце» ёсьць, што гэта дапамагала Лявону Баршчэўскаму пры перакладзе Коласавым рытмам, блізкай да «Новай зямлі» манерай расповеду.

Ня буду далей пералічаць усе добрыя пераклады, чытач сам іх знойдзе ў кнізе. Спынюся на агрэхх, неахайнасцях, на «адсябцяціне», якія той жа чытач, калі ён ня ведае польскай мовы, не заўважыць. Але гэта не падстава для крытыка іх замоўчваць. Дзеля карысьці саміх перакладчыкаў.

Найбольш засмуціў Алег Мінкін. Напрыклад, у ягоным перакладзе верша «Ў тым краі» чытаем:

*...I тое бачу, што страшыць мяне,
Перш чым навекі сьмерць мяне асьлепіць.*

Але ў Мілаша няма ніякага «асьляпленьня», у яго напісана: «*I to, co straszy mnie, nim śmierć mojej kształt na wieki spełni*», што значыць — *пакуль сьмерць не надасьць мне канчатковую форму. Кшталціць* у польскай мове мае менавіта такі сэнс: надаваць форму. «Адсябяціна» Мінкіна ня дробязь, таму што ён падмяніў філязофскі вобраз Мілаша банальным, расходжым. А ў перакладзе Мінкіна верша «Прадмесце» наогул бязглуздзіца:

*З картамі рэчка ўпадае
У гарачы пясок,
Зьбялелае сонца нырае
У гарачы пясок,
Фэлек пры банку, Фэлек здае нам.*

*Пустая кварта закапана
У гарачы пясок...
Янэк пры банку, Янэк здае нам,
Грамы ляцяць і ліпні, і траўні,
Грамы другі год, грамы і кварталы...*

Адкуль узялася рэчка, ды яшчэ з картамі? Як гэта яна «ўпадае ў гарачы пясок»? Што за банк, пры якім то Фэлек, то Янэк? Што трэба разумець пад словам *грамы*? Перуны ці грамы з той кварталы, якая была закапана ў пясок? Усе гэтыя пытаньні да Мінкіна, а не да Мілаша. Таму што ў арыгінале верша няма ніякай рэчкі, а ёсьць гека, то бок *рука*, якая, трымаючы карты, падае, валіцца ў гарачы пясок. Хлопцы на пляжы гуляюць у карты, адсюль і банк, які трымаюць Фэлек і Янэк. І *грамы* ў арыгінале не *назоўнік*, а *дзеяслоў*. *Грамы* — значыць *гуляем*:

*Gramy i lecą lipce, i maje,
Gramy rok drugi, gramy i czwarty...*

Перакладаю:

*Гуляем й ляцяць ліпні і траўні,
Гуляем другі год, гуляем чацьверты.*

І яшчэ адна дэталі: у арыгінале няма закапанай у пясок кварталы, а ёсьць *swiartka*, то бок чацьвяртушка, «чакушка». *Кварту* Мінкін выдумаў дзеля рыфмы *кварты* — *карты*. Як выдумаў ён нейкіх вішнёвых акул у перакладзе верша «Акіян». У «Акія-

не» Мінкіна з «плаўніком самалётным са скурай вішнёвай акулы...», а ў Мілаша яны *ze skorq z tarki*. Маецца на ўвазе тарка, якая і па-беларуску *тарка*, прадмет, якім капусту шинкуюць, бульбу пераціраюць на дранікі. Упадабленьне Мілашам скуры акулы тарцы перадае і грубую шурпатасьць гэтай скуры і мэталічны бляск, што робіць цела акулы падобным да фюзэляжа самалёта, адсюль і «самалётныя плаўнікі», якія нібы акулы. Адкуль узялася «вішнёвая скура»? Каб не было ў Мінкіна ў гэтай кнізе такіх дабротных перакладаў, як пераклады вершаў «Лёс», «Зычэньне», «Уцёкі», «Адбіткі», можна было б сказаць, што ён проста «халтуршчык». Таму што прыведзеныя вышэй пераклады — *халтура*. Дзіўна, што яе не заўважыў рэдактар-укладальнік Андрэй Хадановіч. Паблажлівасьць? Як да сябе самога ў перакладзе верша «Прадмова», якім адкрываецца том Мілаша? Вось пераклад першай страфы:

*Ты, каго я ня здолеў уратаваць,
Паслухай
Гэтыя простыя словы:
Іных проста ня маю
І гавару з табой моўчкі,
Як воблака альбо дрэва.*

Здаецца, усё нармальна. Але ў Мілаша сказана:

*Zrozum tę mowę prostą
Bo wstydzę się innej.*

Што значыць *wstydzę*? Гэта значыць — сорамна. Паэту няёмка прамаўляць іншай мовай, «высокім стылем». І гэта вельмі важна для самахарактарыстыкі і лірычнага героя. А перакладчык спрасьціў сабе задачу, адкінуў самахарактарыстыку, ужыў нэўтральнае: «іншых слоў проста ня маю».

Часам адно адзінае слова, бяздумна ўжыгае перакладчыкам, можа скампрамэтаваць увесь добры ў цэлым пераклад, як гэта здарылася зь перакладам Алесем Чобатам верша «Мой дзед Зыгмунт Кунат».

*На фотакартцы майго дзеда, дзе яму шэсьць гадоў,
праяўляецца, на мой розум, таямніца яго асобы.*

Шчасьлівы хлопчык, радасны па-злодзейску...

Я аж здрыгануўся! Што за дзіця, радаснае па-злодзейску? Пачвара нейкая, маленькі дэман!.. Аднак у Мілаша зусім іншае: хлопчык *radosnie filuterny*. Філютэрны значыць хітраваты, гарэзьлівы — «*плутышка*». Увесь зьмест верша, увесь партрэт паэтавага дзеда ў розныя гады ягонага жыцьця абвяргае «радаснае злодзейства», супярэчыць вобразу, але «злодзейства» гэтае ўшчамілася ў мазгі чытача, міжволі да яго ўвесь час, чытаючы, вяртаецца.

Усё гэта, паўтару яшчэ раз, ня дробязі. Гэта ўсё адно што цярушынкi сьмецьця на чыстай падлозе — адразу кідаюцца ў вочы. І рэдактару кнігі павінна быць сорамна

перад польскімі фундатарамі выдання, што не даглядзеў.

Мабыць, нават напэўна, гэтыя мае нататкі цалкам суб'ектыўныя, акрамя заўваг пра недакладнасці, грубыя скажэнні вершаў Мілаша ў некаторых перакладах, што ёсць вынікам альбо кепскага валодання перакладчыкам польскай мовай, альбо «плёнам» неахайнасці, безадказнасці. Усё астатняе, пра што я паспрабаваў сказаць, зусім неабавязковае для іншых перакладчыкаў. Я не даследчык, тым больш не тэарэтык перакладу — я толькі практык зь пяцідзесяцігадовым стажам. І магу адно спадзявацца, што нейкія мае думкі, меркаванні пра фэномэн перакладу могуць быць карыснымі для маіх маладых калегаў.

Дзьмітры Дзьмітрыеў

Якуб — Янка

ЯКУБ — ЯНКА

ЯНКА

Дзьмітры Дзьмітрыеў (нар. 1978 у Магілёве) — паэт. Скончыў Магілёўскі дзяржаўны ўнівэрсытэт імя А. Куляшова. Яго лірыка сёлета двойчы друкавалася ў («ARCHE» №№ 3 і №7—8).

АДАМІЕВА

ада́д

ШЭПЧА КАХАНЬНЕ: «МАРНУЮ ЎСЕ МАРЫ»

ш Іама
каханьне

ШЭПЧА СЬМЕРЦЬ: «ЛЮДЗІ ЎЗВЫЮЦЬ»

шэма
дзьмірць

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

ШАР ЗЯМНЫ І ІНШЫ ДОМ

ШАР ЗЯМНЫ

МАГУТНЫ БОЖА, ЎЛАДАР СУСВЕТУ

Магутны божа

Мікрахірургія слова, альбо Пачатак беларускай амбіграматыкі

Амбіграма (ад лац. *ambi* — падвойны і грэц. *gramma* — літара) — слова ці фраза, запісаная ў выглядзе каліграфічнага ўзору, які дазваляе сумясыціць два розныя прачытаньні з аднаго і таго набору лініяў, рысаў (пры павароце, адлюстраваньні, пільным узіраньні й г. д.). У адрозьненьне ад іншых відаў тэкстаў, разлічаных на дадатковае прачытаньне (напрыклад, вядомых з антычнасьці паліндромаў), амбіграмы зьявіліся ў прыгожым пісьменстве параўнальна нядаўна. Сам тэрмін быў прапанаваны толькі на пачатку 1990-х гг. амэрыканскім навукоўцам і літаратарам Дугласам Гофштатэрам (Douglas R. Hofstadter), хоць ёсьць звесткі, што ў заходнеэўрапейскіх краінах (у прыватнасьці, Францыі) надпісы-перакруты былі вядомыя ўжо ў 60-я гг. XX ст. і называліся «вэргыкальнымі паліндромамі». У Расеі першую амбіграму стварыў паэт Дзьмітрый Мінскі, аднак ягоны надпіс доўгі час заставаўся практычна невядомы і быў апублікаваны толькі на пачатку XX ст.

У адрозьненьне ад жыхароў савецкай Расеі, дзе ўсялякія праявы фармалізму перасьледаваліся, прадпрымальныя амэрыканцы, таксама прыйшоўшы да падобнай ідэі падвойнага пісаньня, ня толькі зрабілі форму амбіграмы вядомай у сьвеце, але й пачалі рабіць на гэтым бізнэс. Вынаходнікам і сапраўдным клясыкам жанру амбіграм у ЗША лічыцца дызайнэр, матэматык і музыкант Скот Кім (Scott Kim). Падвойныя словы ён пачаў пісаць, дакладней, маляваць, у 1975 г., у 1981 г. выдаў кнігу «Inversions» («Перакульваньні»), а потым адкрыў школу, у якой навучаў магічнай каліграфіі ўсіх ахвочых. І дагэтуль С. Кім плённа займаецца справай, распачатай больш за тры дзясяткі гадоў таму. Асабліва любіць ён маляваць сымэтрычныя амбіграмы — такія, пры перакульваньні якіх атрымліваецца тое самае слова.

Віктар Жыбуль — літаратуразнаўца, паэт. Аўтар кніг вершаў «Рог і гор» (1997), «Прыкры крык» (2001), «Дыяфрагма» (2003), некалькіх дзясяткаў навуковых і навукова-папулярных артыкулаў.

ДЗЬМІТРЫ ДЗЬМІТРЫЕЎ

Адзін з маладзейшых калегаў Скота Кіма, мастак Джон Лэндгрэн, паўдзельнічаў у стварэнні амбіграмаў для кнігі «Анёлы й дэманьы» папулярнага сёння амэрыканскага пісьменьніка Дэна Браўна. Менавіта вакол гэтых «клеймаў-амбіграмаў таемнага таварыства» і закручаны сюжэт кнігі. Дарэчы, прынецпш амбіграмы здаўна вядомы ў выяўленчым мастацтве — ад твораў прадстаўніка італьянскага Адраджэньня Джузэпэ Арчымбольда да малюнкаў сучаснага амэрыканскага графіка Пітэра Брукса.

Ужо ў апошнне дзесяцігодзьдзе ХХ ст. амбіграма адраділася і ў Расеі, і сёння можна назваць цэлы шэраг аўтараў, якія захапляюцца гэтай формай: Павал Сяргееў, Герман Лукомнікаў (Баніфацый), Аляксандар Бубнаў, Павел Нагорскіх, Раман Адрыянаў... Сярод надпісаў, аформленых у выглядзе амбіграмаў, — назвы дзён тыдня, месяцаў, знакаў задзяку, словы-антонімы, устойлівыя словазлучэньні, крылатыя выразы й невялікія вершы.

Наяўнасьць толькі аднаго — замежнага — тэрміну, відаць, не задаволіла расейцаў, і яны прыдумалі яшчэ некалькі назваў — для абазначэньня разнавіднасьцяў амбіграмы. Калі для працывтаньня надпісу аркуш трэба перавярнуць на 180° — гэта *листовертень* (Юрась Барысевіч прапанаваў беларускі адпаведнік *аркушакрыт*), калі на 90° — *ортогонал*, а калі розныя словы чытаюцца без павароту аркуша — то гэта *двоевзор*, і інш.

Найбольш выбітным з расейскіх амбіграматыстаў зьяўляецца, напэўна, Дзьмітрый Аваліяні (1938—2003), які ўжо раней набыў вядомасьць як аўтар звышскладаных паэтычных формаў, а недзе зь сярэдзіны 1990-х гг. пачаў ураджаць экспэрымэнтамі са шрыфтамі — пісаў, напрыклад, пяць разоў адмысловым каліграфічным почыркам слова *корова*, а пры перакульваньні атрымліваўся вершык: *Правда мудрая, простая, не летает деловая*. Усяго ён паспеў напісаць не адну тысячу амбіграмаў — зьольшага дасьціпных і высокамастацкіх.

Што да беларускай літаратуры, дык амбіграмаў у ёй да нядаўняга часу, здаецца, не сустракалася. Я ўжо нават пачаў думаць, што для нас яны не актуальныя, і таму ня згадваў пра гэтую зьяву ані ў «Кароткай гісторыі беларускай візуальнай паэзіі» (Тэксты. 2006. № 3), ані ў лекцыях для «Беларускага калегіюму». Але вось нядаўна даслаў мне свае амбіграмы магілёўскі паэт Дзьмітры Дзьмітрыеў — і сумневы адпалі самі сабою. Асабліва калі пабачыў амбіграмы, так бы мовіць, з нацыянальным калярытам, кшталту *Якуб — Янка*.

Так склалася, што ў Амэрыцы амбіграмы малююць дызайнэры й мастакі, а ў Расеі — паэты й пісьменьнікі. Гэта ўплывае і на суадносіны зместу й формы амбіграмаў: амэрыканскія маюць больш адшліфаваны, выштукаваны зьнешні выгляд, а расейскія — больш напоўнены сэнсам, вобразнасьцю, часам — афарыстычнасьцю. Таму ў амэрыканскай культуры амбіграма асацыюецца найперш з мастацтвам лягатыпу і рэкламы, а ў расейскай — успрымаецца як адгалінаваньне візуальнай паэзіі. Беларус Дз. Дзьмітрыеў, падобна, здольны ўжыць як першы, так і другі падыход, хоць бліжэй яму ўсё ж паэтычная стыхія. «*Магутны Божа*», — паўтарае ён усьлед за Натальляй Арсеньневай, але каб атрымаўся «*Ўладар Сусвету*», трэба перакуліць старонку на 180°.

Калі, маючы на ўвазе традыцыйную паэзію, кажуць: «Зь песьні слова ня выкінеш», дык зь вершаў Дзьмітрыя Дзьмітрыева і блізкіх яму аўтараў цяжка выкінуць

ня тое што слова, але гук і літару. А калі казаць пра амбіграму, то тут ня выкінеш — ужо ў межах самой літары — нават маленькі кручок, выгін ці завітушку. У гэтым сэнсе працэс стварэння амбіграмы нагадвае працу хірурга альбо фізыка-атамшчыка. Творца, які займаецца амбіграмамі рэгулярна, звычайна выпрацоўвае свой адметны, уласцівы толькі яму, стыль-почырк. У Дз. Дзьмітрыева іх пакуль некалькі — ён знаходзіцца ў пошуку. Але ён знайшоў сябе хоць бы ўжо ў тым, што ўвогуле зьвярнуўся да гэтай формы.

Ёсьць паэты, якія ледзьве не штодня пішуць па вершы (а часам і па некалькі) і ледзьве не штогод выдалі б па зборніку, калі б у іх была такая мажлівасьць. Дзьмітры Дзьмітрыеў — іншы. Ягоня тэксты нешматлікія й нешматслоўныя, але набываюць вагу дзякуючы магчымасьці некалькіх прачытаньняў альбо максымальна прадуктыўнаму выкарыстаньню фактуры слова (у «ARCHE» неаднойчы змяшчаліся яго падборкі). Ён можа выхапіць з магутнай моўнай плыні ўсяго некалькі слоўцаў, затрымацца — і пасмакаваць іх, спазнаўшы зарад энэргіі, варты цэлай кніжкі. І добра, калі зарад гэты перадасца й чытачу. Амбіграмы — яшчэ адзін спосаб зрабіць словы больш важкімі й смачнымі.

ВІТАЛЬ ВОРАНАЎ

Плошча

Адна бязьдзея ў шматлікіх дзеях

Перад сцэнай натоўп. На сцэне пуста. Пачынаюць выходзіць людзі і расстаўляць гукаўзмацняльную апаратуру. Падключаюць чатыры мікрафоны і сыходзяць. На сцэну выходзяць чатыры чалавекі: паэт, музыка, палітык і сьвятар. Паэт трымае ў руцэ нататнік, музыка гітару, палітык рупар, а сьвятар крыж. Становяцца тварам да публікі. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Цішыня. Паэт штурхае музыку і прапануе яму памяншаць месцамі. Музыка пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Палітык штурхае сьвятара і прапануе яму памяншаць месцамі. Сьвятар пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Сьвятар штурхае паэта і прапануе яму памяншаць месцамі. Паэт пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Музыка падміргвае палітыку і прапануе памяншаць месцамі. Кіўком галавы палітык пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Палітык штурхае сьвятара і прапануе памяншаць месцамі. Сьвятар пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Паэт штурхае музыку, і прапануе памяншаць месцамі. Музыка пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Музыка штурхае палітыка і прапануе памяншаць месцамі. Палітык пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Сьвятар падміргвае паэту і прапануе памяншаць месцамі. Кіўком галавы паэт пагаджаецца, і яны мяняюцца.

Публіка пачынае памалу разыходзіцца.

Віталь Воранаў (нар. 1983 у Менску) — літаратар, перакладчык, выдавец. Сузаснавальнік і старшыня Беларускага культурна-асьветніцкага цэнтру ў Познані і выдавецтва «Белы Крумкач». Студэнт унівэрсытэту імя Адама Міцкевіча ў Познані і Заходнечэскага ўнівэрсытэту ў Пльзэні. Перакладчык «Учаканьні Гадо» Сэм'юэла Бэкета і «Віня-Пыха» Алана Мілна на беларускую мову. Цяпер жыве ды навучаецца ў Чэхіі.

Паэт (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!
Музыка (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!
Палітык (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!
Сьвятар (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!

Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Цішыня. Паэт штурхае музыку і прапануе яму памяняць нататнік на гітару. Музыка пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Палітык штурхае сьвятара і прапануе яму памяняць рупар на крыж. Сьвятар пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Сьвятар падміргвае паэту і прапануе яму памяняць рупар на гітару. Паэт кіўком галавы пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Музыка штурхае палітыка і прапануе памяняць нататнік на крыж. Палітык пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Палітык штурхае сьвятара і прапануе памяняць нататнік на гітару. Сьвятар пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Паэт штурхае музыку і прапануе памяняць рупар на крыж. Музыка пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Музыка штурхае палітыка і прапануе памяняць рупар на гітару. Палітык пагаджаецца, і яны мяняюцца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Сьвятар падміргвае паэту і прапануе памяняць нататнік на крыж. Кіўком галавы паэт пагаджаецца, і яны мяняюцца.

З публікі даносяцца сьвісты. Гледачы памалу разьходзяцца.

Паэт (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!
Музыка (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!
Палітык (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!
Сьвятар (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!

Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Цішыня. Паэт штурхае музыку і прапануе яму пачынаць. Музыка не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Музыка штурхае палітыка і прапануе яму пачынаць. Палітык не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Палітык штурхае сьвятара і прапануе яму пачынаць. Сьвятар не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Сьвятар падміргвае паэту і прапануе пачынаць. Паэт пакрыжывае галавою не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Паэт пальцам паказвае на сьвятара і прапануе яму пачынаць. Сьвятар не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Сьвятар штурхае палітыка і прапануе пачынаць. Палітык не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Палітык штурхае музыку і прапануе пачынаць. Музыка не пагаджаецца. Публіка чакае пачатку, але выступоўцы не сьпяшаюцца. Музыка штурхае паэта і прапануе пачынаць. Паэт не пагаджаецца.

З публікі даносяцца крыкі. Гледачы памалу разьходзяцца.

ВІТАЛЬ ВОРАНАЎ

Паэт (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!

Музыка (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!

Пылітык (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!

Сьвятар (*задаволена, не ў мікрафон*). Ну, вось!

Паэт (*тармосіць музыку*). Ну, а дзе астатнія калегі?

Музыка (*вырываючы руку*). Ну, на канцэрце, за граніцу паехалі. Пакуль запрашаюць, трэба ездзіць. Яны засьпяваюць пра нас... (*думае*) на месцы.

Усе разам (*хорам*). Ну, вось!

Палітык (*тармосіць сьвятара*). Ну, а вашыя дзе ўжо?

Сьвятар (*вырываючы руку*). Ну, занятыя сёння, асьвячаюць новую бажніцу. Пакуль дазваляюць, трэба карыстацца магчымасьцю. Яны за нас памоляцца... (*думае*) на месцы.

Усе разам (*хорам*). Ну, вось!

Музыка (*тармосіць паэта*). Ну, а вашыя дзе падзеліся?

Паэт (*вырываючы руку*). Ну, выступаюць хлопцы, на правінцыі. Працаваць трэба зь нізамі, прасьвячаць, пакуль слухаюць. Яны нам прысьвецяць па вершчу... (*думае*) на месцы.

Усе разам (*хорам*). Ну, вось!

Сьвятар (*тармосіць палітыка*). Ну, а што з вашымі?

Палітык (*вырываючы руку*). Ну, паехалі на перамовы, канфэрэнцыі, сымпозіюмы. Трэба ездзіць, пакуль пускаюць. Яны скажуць пра нас на тэлебачаньні... (*думае*) на месцы.

Усе разам (*хорам*). Ну, вось!

З публікі даносіцца рогат аднаго чалавека. Апрача яго, больш нікога пад сцэнай не засталося. Ён, заліваючыся ад сьмеху, падыходзіць да ўключальніка і выключае сьвятло.

Усе разам (*абурана*). Ну, вось!

Сьходзячы са сцэны

Сьвятар (*сам сабе*). Ну, і бадай іх — малаверных. Такая, відаць, воля...

Палітык (*сам сабе*). Ну, што зробіш — цёмны люд. І на халеру я цягнуў гэты рупар?

Музыка (*сам сабе*). Ну, і хай — што электрычнасьць вырублілі. Песьні ўсё адно старыя.

Паэт (*сам сабе*). Ну і ну. Ну і ну. Ну і ну. Файная рыфма!

З залі ўсё яшчэ даносіцца рогат аднаго чалавека.

2006—2007

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

Рэлігія саду

Сьвет можна вытрываць толькі ў тым выпадку, калі ўспрымаеш яго як непазьбежнага спадарожніка любові.

Брыгіта Кранаўэр

Першы гром як навіна. Што б ні рабіў, кідаеш з рук, нешта хаваеш пад страху, зрываеш зь вяроўкі ў садзе бялізну — і раптоўна спыняешся з ахапкам прасьцірадаў пад дажджом. Голас крохкі. Пярун, як разгнваны садоўнік, вырываў з каранем яшчэ маладое храскае сьцябло маланкі і трушчыў яго праз калена. Дождж буйны, зь пераходамі, цёплы, як сок са сьцябла, пырскамі ў твар.

Адчыняецца неба. Гром бомамі на званіцы. І цяперака мы ў вёсцы будзем часьцей падымаць голаў да неба, каб не заліло, ня зьбіла градаўем, ня высушыла, не спаліла. І са страхам, і малітоўна, і веруючыя, і зьнявераныя — адна парафія. І сам іншы чалавек не здагадаецца, што моліцца — сьцішыўся, сьцяўшыся.

І я тут у садзе з усімі разам.

Бомы званоў каля царквы Магдалены, зусім нядаўна, на Вялікдзень, таксама спынілася раптоўна, стаю, слухаю. Ідуць жанчыны майго веку, спыняюцца каля мяне. Так звычайна спыняецца каля цябе чалавек, калі яму выдасца, што ты нешта бачыш у небе і таксама падыме голаў. Ловім гукі, мы асьпаняны гукападам. Спадаюць то драбніцай, то буйна, зрэдку, пераходамі, бомы па стрэхах, па вокнах, коцяцца на зямлю, пад ногі, знікаюць у зямлі, будзяць — мы стаім якраз на былых старых могілках. Спыняецца на момант вада ў рацэ напроці царквы, далей яна ўжо ідзе пасьвянцоная. Пабыўшы, мы разыходзімся, пакідаючы нашу маленькую стыхійную парафію. Жанчыны ўсьміхаюцца, ідуць несучы таямніцу: уваскрашэньне мае быць, яно магчыма ўзапраўду. Яны ішлі без дарогі, быццам нанова шукалі сваё месца на зямлі ці прыпаміналі тое месца? Ці зьбіралі кветкі ў лесе, у садзе, якіх яшчэ не было.

Чаму я зь імі не загаварыла, успамінаецца мне, яны ж былі такія лагодныя, яс-

Марыя Вайцяшонак — пісьменьніца. Яе апошняя кніга прозы «Кола» выйшла ў каталіцкім выдавецтве «Пра Хрыста» (2004).

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

няя? Хаця... Хаця нашыя немаладыя людзі гэтага сьвету зусім накшыя...

Навальніца! Адчыніш дзьверы ў хату, дом патыхне насустрач у твар сырызнай, ён дыхае навальніцай, быццам толькі што зачыніліся самі па сабе яшчэ ад зімы падвойныя вокны, як я ўвайшла. Срэбным пярсцёнкам стукае дождж па юшцы ў коміне. Дом сам пільнуецца пагоды. І абы толькі сонца, задыхае лёгка, заходзяць пад нагамі палавіцы, голасна, клявішамі старажытнай просьценькай музыкі. Дом дыхае садам.

Дом шпакоўняй на дрэве.

Сонца, сонца напоўніцу. Але на зямлі нябесная прахалода — зацьвілі яблыні. Ходзіш па садзе, як паміж бела-ружовымі аблокамі. Бусел ляціць высока ў небе, а я галаву прыгінаю, уцягваючы ў плечы, бы ён зусім побач, можа зачапіць мяне сваім цяжкім скрыльлем. Птушкі прылятаюць вясной раней за мяне, пэўна, з Афрыкі бліжэй да майго саду, чым зь Мінску. Пасяліліся каля самага ганку, пад вокнамі ў ружычцы. Пільнуецца гнёздаў, бароніш ад сарокі, яно каторае амаль у тваіх жменьках гадуецца.

А над усім на страсе грае вецер на тэлеантэне, як на растапыраным азяродзе ўсё роўна.

І наагул, усе вятры, якія ёсьць, заходзяць сюды ў сад да мяне, збіраюцца, а потым ужо разьлітаюцца па сьвеце. У адну хвіліну ўсё патаптана, бы ў момант прызямленьня вялікага цяжкага цела. І ціша. Можна падумаць, што я адсюль даю ім напрамак, як уладарка вятроў. Адно каменне ляжыць набычыўшыся халодным ілбом, яно і мой лоб студзіць, супакойвае. Мне трэба цяпер перабраць габэлен саду нанова, па нітцы: па сьцябліне, па кветцы, пасьпець да ночы — назаўтра мяркуюцца быць госьці. Ледзь ад стомы згледзіш, а можа здасца: павучыньне над сухім ручаём на захадзе сонца рознакаляровае, усходнім шоўкам, бы нейкая вясёлая багавіца, абрындаўшы крысо, праляцела над садам. А можа, разьвіхаецца з кокана начны матыль ці ядwabнік. Потым... потым мне б нарэшце рукі скласьці, толькі ці ўдасца ўцячы ад работы. Каб хто рукі мае сома склаў на калені, сьцішыў, супакоіў. І не тады, не на апошнім часе, калі на грудзях, уторкнуўшы абраз ці насоўку, а зараз, пры жыцьці, пры садзе, пры вечары.

Садзіцца сонца, сумежваюцца ягонья вейкі. Сутоньне пакояў, ціша. Не паліце сьвятло на змроку — я сяджу каля калыскі, пакуль сонца не засьне. Не паліце сьвятло. Бліжэй падступаюць да вокнаў дрэвы ў садзе, сумежваючыся ў мяне над галавой. Не паліце сьвятло на змроку...

Сад. Мне ня хочацца зачыняцца ад яго нават на ноч, не адыходзіцца далёка ў снах.

Выходзіш раніцай на тэрасу, туман у садзе як тваё соннае вакно, таксама яшчэ забеленае фіранкай — з аднаго пакоя ў другі.

А вось і госьці! Расчыніліся веснічкі, яны ідуць павольна, урачыста, працэсіяй, трымаюцца адзін ад аднаго пэўнай, сьчытанай, можа, недзе ў сярэднявеччы, адлегласьці, хоць іх толькі чацьвёра. Толькі што, даруй Божа, абраза ў руках не было, не, праўда, абраз быў, як потым аказалася — у падарунак. Тры жанчыны і зь імі анёл Антык, як я яго заву за вочы, наш анёл-ахоўнік. Постаць ягоная з апушчаным скрыльлем, заўсёды павольна падьмае на цябе вочы, можа сказаць ні да таго нешта грубае, брыдкае, сам таго не разумеючы, бы яго навучылі гэтага тут, на зямлі, благія людзі. Анёл Антык самы таленавіты сярод нас, яму выбачаецца. Да таго ж ён ахоўвае ўсіх, абы хто піскнуў па жыцьці, ушчаміўшыся, асабліва адзіночых жанчын.

— Ты... у галёшах?! — распачна пужаецца адна зь іх, Гілена.

Уся працэсія бунтуецца.

Вось табе і маеш! Я ж быццам і рыхтавалася. Я добра ведала: яны прыяжджаюць да мяне, адзінокай жанчыны, як да хворага, зрэдку наведацца. Яны кідаюць у горадзе свае справы, ахвяруючыся, і трэба, каб гэта было ўрачыста. Яны пільнуюцца моманту, калі Бог прыме іхнюю ахвяру, і дапаможа ў іхняй бядзе, яны таксама адзінокія, акрамя анёла Антыка. Маўляў, Бог будзе ім павінен, бо яны прыйшлі наведаць сірату, што ў перакладзе для веруючых — божае дзіця.

Заўсёды іхнія прыезды адным строем. Ведаю: жанчына без мужчыны — гэта астраўлянка. Яна далучаецца да людзей з асыярогай: доўга шукае закінутыя недзе вёслы, пакуль адважыцца адпіхнуць човен ад свайго берага, каб дастацца да мацерыка. Але ж... Працэсія рушыла ў сад, я засталася ў доме тое-сёе падстроіць, і як аплучэньне: апынулася ў чужых, незнаёмых памяшканьнях, таксама... у гасьцях. Хадзіць па сьцяне, трымацца абаруч, каб ня віўкнуць, каб не асунуцца з крэсла, ужо седзячы за сталом, у твая галёшы. Трэба патураць, бо незалюбяць тваёй вольнасьці, увесь час утойваць, як нешта недарэчнае, сьмех, радасьць ад сустрэчы. Я іх любіла, як яно ёсьць, баялася вымкнуцца, каб не парушыць іхняга абраду. І ўсё ж пераадольваю сябе.

*...і легкадумна выхінаюся з вакна,
бы тое цікаўнае дзіця,
што тры вякі назад
згледзела тут караля¹...*

Маю на ўвазе свайго госьця ў садзе, мужчыну, вядома, клічу ўсіх да стала.

— Ратуйце! Ты тут у садзе апраджэсься за гэтай работай, выцягнеш ногі! — крычыць анёл Антык. — Дзіва што ў нас няма вялікіх мастакоў, пісьменьнікаў, яны ж усе дылетанты! Яму катораму кавалак зямлі — і ён прапаў! Гэта несур'ёзна!

— Я люблю жыць... — кажу, седзячы недзе ў куце.

— Якое ту жыцьцё ў вёсцы? Пагаварыць няма з кім! Ну, сёньня пра буракі, ну, пра калярадзкага жука, а назаўтра пра што?

І бясконцыя пытаньні, папрокі.

Жанчыны маўчаць. Яна каторая размаўляе, як прыснуўшы на пяколку: гаворыць, а ў цябе адчуваньне, што гэты голас з апачывальні, што і сам ты трапіў незнарок у чужую спальню і трэба толькі, як раець варажбіткі, узяць за мезены палец, націснуць і пытацца, тады яна табе скажа, што думае. Нарэшце бяседзе ўдаецца ўзьбіцца на Маркеса, пераклад ягонага раману ў «ARCHE».

— Трэба любіць сваё, — набожна зазначае нехта зь іх.

— Маркес нікому не чужы, геніяльны творца счытвае ў нэасфэры напрацаванае тваім і маім духам, ён належыць усяму чалавецтву, — не ўдаецца змоўчыць.

— А вось ты Н чытала? Ягонья ўспаміны? Вельмі цікава, — пытаюцца.

— Жыцьцё нашых «сьвятых» сучаснікаў я не чытаю, акрамя Францыска з Асізы, — кажу знарочыста нахабна, крыўдзячы ўсіх з нататкамі, зацемкамі, аскепкамі, схмянуўшыся, абяцаю сабе, што болей я анішэп.

Пра што была гаворка далей, цяжка ўспомніць — ціха, урачыста, як заўсёды: выставы, літаратура. Тое-сёе, ага, вясна, маўляў, затрымалася сёлета на два тыдні. Загаварылі аб гэтым узрушана, усе разам, бо кожны ў гадох. Праўда, і ў мяне за садам нядаўна ўзаралі поле, быццам на пачатку вясны. Зямля перавярнулася на другі бок,

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

адгарнуўшы некалькі старонак жыцця назад. І такая радасьць пражьць тья дні спачатку, нешта выправіць, пасьпець зрабіць тое, што ўпушчана, сказаць тое, што не сказана — пражьць даўжэй. А на самой справе проста ўзаралі пазьней, каб пасеяць кукурузу на сілас, па цяплу яе сеюць. Мне дык калі нават сярод лета суседка разьвесіць у сваім садку сушыць белыя прасьцірадлы, выдаецца, што сад зацьвіў ізноў. Ейны мужык, пчаляр, у белым, ходзіць па садзе старэчымі, зыбучымі крокамі, каб ня ў ботах, дык як паміж аблокамі — ловіць рой.

Белы колер вясновага саду — колер душы, вызваленай ад цела, колер духу.

Пра што гаварылі? Толькі пасья, як госьці ад'едуць, буду перакідваць з далоні на далонь іхняе кожнае слова, як гарачую бульбіну з агаркамі, выхапіўшы голымі рукамі з вуголья, пакуль не астыгну.

Мы размаўлялі, а Гілена сьцішылася і раптам пачала сьпяваць, ледзь чутна, сама сабе, бы седзячы ў адзіноце каля вакна. Спрабавала то адну мэлэдыю, то другую, якую песьню падабраць, толькі што не пыталася ў некага. У нас у вёсцы апявалася ўсё, што рабілася, што ў рукі бралася: серп ці іголка зь ніткай, усё клалася на мэлэдыю. Цётка мая Марыля ў хаце шые, шые нешта грубае, дрэнна бачьць, шывок вялікі — цягне нітку, цягне голас, кончылася нітка, адкладае шкубок — і адразу сьціхла. Пад акам-панэмэнт калаўроту звычайна една тое: *«Агонь зальеш вадою, любоў нічэм нільзя»*. Слухайце, дык гэта ж раманс!

Эпоху расейскага рамансу ў нашай заходняй вёсцы лягчэй пазначыць, усім вядома, чым гішпанскага, дзе той раманс і нарадзіўся. Пяюць мужчыны, нехта самы галосны выбіваецца, як макаў цьвет на ветры сярод аднастайных званкоў. Адыходзячы ад мэлэдыі, пушчаючы голас ва ўсе бакі, клічучы, далучаючы ўсіх да сябе, збіраючы па полі, па лесе, у грыбах, па балаціне, у п'яніцах, па хатах — хто дзе ёсьць. І ізноў роўненька з усімі, як ветрам яго пахінула да ўсіх.

*Чаму зімачка, маразівая,
Рана наступаеш...*

І цяпер торгнесься, карціць адазвацца, пачуўшы голас Івана Кірчука, бы зблудзіўшы на балоце, надыхаўшыся п'янога багульніку ў горадзе.

Гілена ціхенька сьпявала, падбіраючы голас, як у руках ніты рознакаляровыя, седзячы за кроснамі. Стукаў посуд — я ставіла на стол, нехта выпадкова зачапіў бомы на тэрасе, зваліўся відэлец — гукі, як з аркестравай ямы, ляпнулі дзьверы вечкам раялю. Але, як той казаў, ніхто «на хорах» яшчэ не зьявіўся. Пакуль мэлэдыя не прыйшла з саду, камэртонам. І Гілена падхапіла, узяла тую ноту, засьпявала ўпэўнена, дзівячыся сама зь сябе, дзівячы нас. Нехта паспрабаваў далучыцца, і ягоны голас паў долу.

І мне здавалася, што ўсе зразумелі на той момант, што наогул усё нашае жыццё — у садзе.

А маё дык найболей. Чаму ў галёшах, перапытвала я моўчкі, дакладалася анёлу Антыку. Дом — гэта проста сходкі ў сад. Я бачу работу, чую яе, мяне амаль клічуць да сябе — голас саду, ён патрабавальны. І калі што не ў парадку, у мяне ў самой збіваецца пульс. Сад квітнее, сад пануе — я слугую яму. Мне не пасьпець абуць нешта накшае, з спронжкамі й матузамі, акрамя галёшаў, я павінна ўскочыць у абутак абедзь-

вюма нагамі, на ляту. Тады ногі, як камлі дрэва — не сысьці зь месца, не ўцячы адсюль у горад, каб даць сабе аддуху. Мне няма часу чакаць, пакуль я памру, каб адпачыць — мне трэба рабіць работу. Смак працы, смак стомы, асесьці на крэсла, калі заходзіць сонца, той жа цяжар у целе, як у прыліва да берага і адліва, і ў сонца — у адным рытме з уздыхамі вечаровай зямлі.

Іншы раз зайдзіцца да мяне чалавек, нешта гаворыць, а як аглухшы, я ня чую, адно наўмя, што стаю зь ім, губляю час: а якраз жа плянавала апырсаць белую ружу ад тлі і замарудзілася, і яшчэ нешта пільнае, і яшчэ. Я што, атрымліваю задавальненне толькі ад працы, палюхаюся? Ружы перараслі мяне самую, загнушышы мае эмоцыі?

Затое сад ноччу, ягонья цёмныя пакоі — гэта ўжо сад-палюбоўнік. Патаемна ад усіх прабіраюся да яго шуламянкай. Нашыя ўцехі — у мяне мокрая сукня ад расы.

Кажаш, няма з кім у вёсцы пагаварыць? Сад — чараўнік, зона тантрычных сілаў. Чуеш, як сьпявае Гілена? А твой першы прыезд да мяне з жонкай? «Я вам напішу», — сказаў ты раптам у садзе, ужо разьвітваючыся. Твая жанчына, заўсёды заклапочаная, бяз дай прычыны, як кнігаўка на лузе, пры гэтых словах да мяне быццам набрыняла прыгажосцю. Стаяла стромка, нерухома, высьвечаная да пятак сонечным ліхтаром сярод шатаў цені — незнаёмай, неспазнанай намі ўсімі дагэтуль мармуровай багавіцай у канцы далёкай алеі. Такія твае словы, як трызьненне, дарала сказаць толькі ў садзе, бо твае лісты хутка і скончыліся, калі надыйшла восень. А мне дык і зімой у горадзе: неспадзяваная сьцюжа, гурбы да плячэй, арышты коньнікаў Пагоні, здрады, распач, — адзінае, што дазваляла яшчэ спадзявацца на змыслы ў сьвеце, гэта тое, што ружы ў садзе былі добра накрытыя ад маразоў.

Прырода нам здраджвае, злуецца ты, маўляў, ня варта так шчыраваць. Але нават пасья Чарнобылю (ня еш гэтага, ня пі, не выходзь на сонца) я да яе іду, хінуся, як да хвораі маткі — адной лыжкай, з адной міскі. Бо я напоена малаком... расьлін...

Алтай, ссылка, зямлянка, нарадзіўшы дзіця, маці не прыціснула да пустых грудзей, спусьціла мяне на зямлю, як скінула, толькі што паслала сушэйшай саломы. Цяпер галоўнае выпаўзці наверх па склізкіх сходках, цягнуць у рот, каштаваць усё спарадку, набываючы з часам жывёльны інстынкт. Карэньне, зернюкі, атруціцца прывабным макавіньнем дурману — аджыць; зашчаміцца на ноч паміж козамі (мы жылі зь імі разам, адной сям'ёй), як абрасьці поўсцю — холаду не пачуеш; парваць на сабе скуру, лезучы праз шыпшыну ў гарах, і запычы рубцы на сонцы. Навокал квітнеў сад — Алтай гэта суцэльны сад. Ён падымаўся ў горы, пераступаў шчыліны, разломы ў скалах, патокі вадаспадаў, ручаі, слаўся імхамі, малодзівам па каменны. Усё навокал буяе квеценьню, фарбамі, зьвініць вясёлымі галасамі, і ніхто анікому не гатуе ў тым садзе адмысловай ежы. Я таксама ня памятаю пачуцьця голаду. Трапна зазначыў Юнг: дзіця валодае звышчалавечымі сіламі, яно прызначана на выжываньне — дарослыя маіх іспытаў не вытрымлівалі.

У пошуку цыбулін лілеі саранкі, дзікага чосьніку зблудзіць у гарах і заўсёды знайсці нюхаўкай свой сьлед — дамоў, бы цябе выводзяць за руку кусты, дрэвы, каменне. Памкнесься да людзей, да статку чалавечага, а бацька мясцовай дзяўчынкі, убачыўшы нас разам, скажа: «Не сябруй зь ёй, яна пабірушка!» Як нагой, адкіне цябе ізноў на «пашу», бы жывёліну. Але мы ніколі не жабравалі. Зімой мы абміралі, як расьліны, як дрэвы. Загінуўшых ад голаду не маглі пахаваць, немагчыма было дас-

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

таць да зямлі, яны ляжалі ў глыбокім сьнезе да вясны, як засьпетыя стыхійнай чалавечай варожасьці, злосьці. А мы ў зямлянках яшчэ краталіся пад імі. Пэўна, таму не баюся могілак.

Усё адбывалася ў садзе.

Вясной (мы тады ўжо мелі дазвол жьць у горадзе, у падвале), вечарамі перад домам збіраўся жывы сасланы люд, самаволка, сьпявалі, танчылі пад гармонік. Ня памятаю твараў, вось толькі зіхаценьне энэргіі з адталага па вясне цела, сіпатыя галасы, як з запалу. Як скрыгат скарыстанага крэсіва: «*На подолю бялы камень...*»

Спачатку каторы адлучаецца ад натоўпу, ідзе на сярэдзіну, ходзіць па крузе павольна, вочы долу, ходзіць, мацае зямлю пад нагамі і раптам, як выхапіць нож з кішэні, ускідваецца шылавата, вышростаецца — і ўжо над усім! Кроіў гэты сьвет, морак, чужыну смьлючым адчаем. Потым гэтак жа раптоўна супакойваўся, закідваў рукі за голаў, ужо бы ён на нарах, у сьне, ляцеў у танцы невідуча па крузе, лёгка, чыста. Жанчыны не адважваліся напачатку ўступіць у мужчынскі танец, пакуль ня выйдзе з нутра танцора ўвесь чад... Гэта была жудасная па сваёй прыгажосьці «эстрада». Я вярталася, нагледзеўшыся, у падвал і спрабавала, вучылася адбіваць «дробі» (стэп). І цяпер умею. Жьць з астатніх сілаў, спаць класьціся з закінутымі за голаў рукамі, хай сабе на нарах — кажуць... кажуць, што гэта звычка тых, каго моцна любілі ў дзяцінстве.

Усё адбывалася ў садзе.

Цьвілі іберыс, наперстаўка, лілея саранка, жаркі, нязмушана, без чалавечай дапамогі, усё тое, што я зараз па каліву збіраю, разводжу ў сваім садзе. На халера табе гэты напамін, я б і ў той бок ня глянуў, дзе растуць тыя алтайскія кветкі, зазлаваўся б ты, і наогул, табе яшчэ анідзе, ты неяк казаў, не даводзілася бачыць такога стыхійнага саду, што праўда. Лес тут у мяне побач, ён падсяляе мне сваіх дзікуноў: чарнагалоўку, зуброўку, брызгліну, медуніцу, залётнік, розныя травы, падсылае сваіх птушак. Яны начуюць у садзе на лаўках. Я зараз моўчкі дакладаюся табе і самой сабе ўсё жьцьцё, высільваючыся ў гэтым садзе, сьцягваючы з палёў калісьці разьяднанья камяні, складаючы зь іх сухі ручай. Па ім вясной з гор бегла на Алтай талая вада, а ў мяне ейны сьлед высах. Толькі трэба ўспомніць, складаючы, намацаць месца кожнага каменя, як пад нагой у поцемках, каб стрымаць моц высокай вады. Праясніцца раптам лік каменя, выцягнутага з рова, і гэта ўжо бог Саду: прыжмурана адно невідучае вока, скамэршчаны нос, ледзь прыўзнятае цяжкое падбародзьдзе, бы ад завальненьня ў хвіліну, калі распазнаюцца пахі кветак у паветры, іх поры цьвіценьня. Яшчэ вунь камень. Стары алтаец сядзіць каля пагорка, зморшкі бягуць па твары дробнымі хвалямі, зморшкі старых гор, згладжаных вадаспадам веснавой вады, як сьляды замілаваньня. «Гэта пераклад на беларускую глебу з італьянскай», — кажу іншы раз таму-сяму з гасьцей, ведучы на патыё — каменны дворык для кавы, гарбаты. «Ты ведаеш італьянскі? — перапытваюць няўцямна. Я ведаю італьянскі нагэтулькі, наколькі ведае яго мой сад, які і ў італьянцаў нязмушана пераходзіць у лес, да натуры, не абмяжоўваючыся культурай. Ну, гэта ўжо варыяцыі маёй любові да Італіі. Чорны камень каля ганку, пэўна, ноччу сьпіць цяжка, хваравіта, бо раніцай хоць ты твар ягоны крысом абцірай — буйныя кроплі поту. Можна падумаць, што ён пераляцеў, жыляючыся, усьлед за мной, як у паданьні недзе каля Цярэнскага мора: гара па паветры ўсьлед за манахам, які вярнуўся з падарожжаў. Гэты чорны камень памятае

ўсё, пачынаючы ад стварэння зямлі.

Затокі юлёвыя дзікага чорнагаловіка, рамонкаў, затокі жаркоў, сьцежкі камяністыя, сухія ручаі, цясьніны — сон глыбокі, часьцей сон павярхоўны, калі толькі задрэмлеш, калі яшчэ зусім не адышоў, на самым пераходзе ад бадзёрасьці да сну. Хаджу зь ліхтаром памяці ў руках, сьвятло выхоплівае дрэвы, камяні, людзей, як здані. Мне мусова тут, у садзе, прыпомніць, знайсці на смак, як у дзяцінстве, тыя расьліны, дрэвы, таго, хто карміў, хто гадаваў. Тады, можа, удасца ўбачыць выявы родных — іхных твараў ня памятаю, аніводнага іхнага асабістага руху, толькі на фатаздымках. Назвала свайго сабаку Мурзай (бацькі так звалі сваю сучку, калі яшчэ жылі ў маёнтку), каб, вымаўляючы слова, дакрануцца вуснамі да гукаў, — перахапіць вокліч з ганку каторага зь іх, пераняць сваё рэха ў лесе — бацька любіў паляваць, казалі. Гэтаксама, як нядаўна выпадкова пачулае слова «доню». Доню? — я напружылася, застрыгла вушамі, як сабака, які даўно згубіўся, мае новага гаспадара, і вось пачуў неспадзявана сваё сапраўднае імя, атрыманае яшчэ пчанюком. Што тут у гэтым слове, на чужой мове, здавалася б? Але вось гэтае «ю»... сьцішыўшыся на канчатку пры вымаўленьні быццам даўно знаёма... гэтае польскае Зосю, Чэсю, Марысю, хатняе, замілаванае, гэтае юлёвае «ю», захопленнае ўсёй ніжняй губой, да сябе, западае адразу ў сэрца, каго клічаш. Да мяне так зьвярталіся, хіба?!

Мой характар, мой лёс залежыць ад смаку ягады кісьліцы (дзікай парэчкі), ад горнага паветра, у шчылінах гор яго не адрозьніць ад вадаспадаў, ад празрыстай вады ў каменных жменях. Той куток ува мне заўсёды, я адтуль гляджу на сьвет. І бачу... сад.

Ніхто мне, акрамя траў, дрэў, гор не засланыў даланёй вочы, каб не пашкодзіць сэрца, калі маці адсаджвала ад усіх, як пчанюка, ставіла міску зь ежай на парозе ў зямлянцы, дагаджаючы пану бацьку? Самі елі на лавах, а я, уся ў струпах, укараўшы, натурыста ізноў і ізноў шчамілася да іх, да сям'і, да чалавечага роду. Распавядаю табе, анёл Антык, пра гэта першаму, першы раз усьведамляючы: вось чаму я заўжды галодная ў гасьцях і пры гасьцях — я не люблю есьці за агульным сталом. Ніхто, акрамя траў, дрэў, гор, калі адзін за адным выміралі, першым — бацька. Калі ўжо было дамоўлена аддаць мяне бязьдзетным палякам (яны атрымалі дазвол пасяля рэабілітацыі ад'ехаць у Польшчу) і ў апошні, самы апошні момант маці ім адмовіла. Бяз ласкі, безь любові, можа, на астатнім зруху мацярынскага сэрца, скоро і згасла, адгарнула мяне, як чапляй, ад панскага званьня ў свой сялянскі кажух (яна была сялянка). Ніхто, акрамя траў, дрэў, камянёў, ня памятаецца, каб. Успамінаю бяз жалю за сябе і крыўды, нічога ніколі не аналізую — для мяне гэтыя сполахі памяці, як цудам ацалелыя ў вялікім вогнішчы, знойдзеныя на попелішчы дарагія іхныя рэчы, як доказ, што бацькі ў мяне ўсё ж такі *былі*. Мне ёсьць на тое вышэйшая забарона.

Чаму я ў чорным, запытаўся ты неяк. Белая пасуе ўсім, чорнае толькі прыгожым, адказала табе, сьмеючыся. Але ж што тычыцца колераў, чорны мае трыста шэсьцьдзесят адценьняў. Ён паглынае сьвятло нябескіх садоў.

*...Здавалася, што яму хацелася,
каб увесць сьвет, уся шырыня бясконцых
прастораў, пачулі яго і
ўсё, што ёсьць жывога на сьвеце,
зышлося да яго і глянула,*

МАРЫЯ ВАЙЦЯШОНАК

*якою вялікаю
радасцю
ахоплены чалавек
ад сваёй адзіноты²...*

Гілена замаўчала. Я прасіла сьпяваць яшчэ і яшчэ.

Раптам яна надзьмула шчокі, пераклала мэлёдыю раманса на жалобны марш, быццам ідучы з духавым аркестрам за нябожчыкам.

— *Не ўходи-и, бум-бум-бум! Побудь со мною-ю, бум-бум!*

— Ня трэба, Гілена, ня трэба... — ледзьве прамаўляю.

Спыніце гэтыя хаўтуры ў маім садзе! Усе сьмяяліся, хаўтурныя бомы неспадзявана забавлялі гасьцей. Як зацьменьне — я ў поўнай цемры тое, што было ў руцэ ці пад нагамі, маланкава шпурляю ў іхны бок, спрабуючы таксама засьмяяцца. Голас сьціх. Мне толькі заставалася, шуткуючы, як у рэжыме, манерна прадзьмуць гарачы ствол «лявольвера». Але... але калі праясьнілася, усе глядзелі на мяне моўчкі, зьнікавеўшы: я трапіла ў самага слабага сярод нас, амаль разгубленага чалавека, у Гілену. У дзяўчынку, якая ўсё сваё дарослае жьцьцё глядзіць збоку празь дзьверы ў дзіцячым садку, дзе працавала ейная маці, як тая песьціць на руках чужое дзіця, зайздросьціла яму — разлучыўшыся з мужам, маці, як зьмярцьвела, ніколі яе ня лашчыла. «Што ўва мне ня так?!» — запытальна глядзіць Гілена на людзей увесь свой век, на знаёмых і сяброў, не давяраючы ані ім, ані сабе. Лёгка абразіць, пакрыўдзіць чалавека, калі ў ягоных вачох заўсёды стаяць сьлёзы.

Я трапіла ў дзяўчынку, якая была і ўва мне самой — мяне таксама ня бралі на рукі. Тое ж дзяўчо, толькі з той розьніцай, што ўсё жахлівае адбывалася ў садзе.

Ты не ратаваў мяне, анёл Антык, нават не паспрабаваў расшуткаваць. Усе засьпяшаліся ад'яжджаць. Я, вінячыся, кінулася ў сад, нарэзала ўсім па снапу рамонкаў у дарогу, сярпом, усё спарадку, як яны расьлі. Гілена мэтадычна перабрала іх, галоўка да галоўкі, адкінуўшы дзікія травы, зёлкі, як мне дык самае гаючае і прыгожае, тое, што высьцілала ўсе мае шчаслівыя выратавальныя сьцежкі. Адрэзала доўгія сьцябіны, бы ідучы... на гарадзкія могілкі.

— Ты тутака паня... — скажа нехта зь іх, з папрокам, амаль абразьліва.

Я прыняла гэтыя словы з сумнай пагардай. Толькі каб гэтай пані ўдалося калі рукі скласьці ці каб хто іх сома склаў на калені, сьцішыў, супакоіў, каб думкі мае пераняў, як шалёных коней, паставіў у стайню.

Выйшлі, разьвітаўшыся, таксама працэсіяй, таксама моўчкі, не кратаючы ні рукамі, ні нагамі, як цені. Яны паедуць, яны пакінуць мяне ў доме, зачыняць мае дзьверы звонку і ключ згубяць. Будзеш сядзець недзе ў кутку сьцішана, труднаваць, што не пасьпела сябе спыніць, век я іншы раз зь людзьмі, бы з агнём, цеплячы печ: языкі польмя, як дотык, заўважаю толькі тады, калі ўжо на руцэ апёк, знак, і дзіўлюся, што не баліць мне на разе. Сядзіш, пакуль не дасіся ў захраслыя зьверы бурай, ня выб'еш нагой на ўсю хляпу, бы ў старым пакінутым доме, каб засяліцца ў ім ізноў, нанова. Разглядаецься, ачомаўшыся: ага, тут яшчэ цалыя вокны, яшчэ моцныя масьціцы, ага, ёсьць нават... сад?! І ўжо маркочуся: ці прыедуць яны ўсе калі да мяне болей...

Усялякай парой, заўсёды, буду сустракаць у садзе... Гілену, заўсёды на адным і тым жа месцы, як садовая скульптура. І цяпер ужо бачу яе з ганка. Стаіць, апусьціў-

шы рукі сьцяблінамі, спляла пальцы, вянком трымае іх перад сабой, бы зьняла той вянок з галавы на якое язычніцкае сьвята, каб кінуць, варожачы, на ваду. Ззаду і перад ёй глыбокая плынь зеляніны саду. Вейкі змружаны, уся ў белым. Мы не разьмінёмся на сьцежцы, я буду абыходзіць гэтае месца, бо ёй не падняць на мяне цяжкія мармуровыя павекі: яна чуе толькі сябе, сваё загаданае на вянок...

А сад задуменна шапацеў лістотай, перабіраючы, гартаючы, як ноты на пюпітры, рыхтуючыся да новых гасьцей. Праўда, трэба клікаць, сьпяшацца, пакуль цьвітуць брацяткі, маргарыткі, бо назаўтра сад можа быць як чарствы пірог. Сыходзіць веснавая пара, ужо хутка падымаецца новая хваля, высокая хваля белага пярэтруму — прыйдзе лета.

Паклічу да сябе самых улюбёных майму сэрцу сяброў — вялікае сямейства ружакветных, як я іх заву за вочы. Гаспадар сямейства будзе прыпамінаць, забыўшыся, як завуць майго сабаку, усе астравы Сяродземнага мора спарадку, бо бываюць тут зрэдку. Нарэшце назаве Сыцьліяй замест Мальты. Яны ўсе з машыны, як з адчыненага лятка пчолы — адразу ў сад. Кветкі гойдаюцца пад імі, пылок курыцца з-пад падэшваў. Штовосень ягоная жонка крыху зьдзічыўшыся, скасавурыўшы біблейныя вочы, каторы ўжо раз будзе пытацца: «Сядзіш тут, мерзьнеш, чакаеш, пакуль ліст ападзе, каб згрэбсьці, ехала б ты ўжо ў горад, да цяпла». Я таямніча прамаўчу, запалю яшчэ адну цыгарэту, напусьціўшы вакол сябе дыму.

Я калі-небудзь ёй адкажу: гэтыя лісты... да мяне, іх трэба кожны разгарнуць, перачытаць і даць адказ... тэрмінова, да сьнегу...

СТЭФАН ЖАРОМСКІ

ТАБУ

(Друкуецца ў скароце)

Пані Эва выйшла зь цягніка, хутка мінула вакзальны будынак і апынулася на гразкім дзядзінцы. Там стаяла расхліпаная фурманка, запрэжаная парай старых сухарэбрых коней. Ubачыўшы прыезджую, гаспадар «дрынды» моцна сыцбануў каняжыну, каб прагнулася-такі, і з грукатам падкаціў бліжэй.

— Можаче мяне падвезьці да шпіталю? — запытала яго пані Эва.

— Чаму ж бы гэта не падвезьці? Па тое і стаю тут дзень пры дні. Пані вязе хворага?

— Не, еду адна... адведаць хворага.

— Ну, то ласкава пані можа сядачь.

— А колькі вы за гэта хацелі б?

— Ат, нешта нейкае... драбязу! Паўрубля, вяльможная пані, зараблю, як Заблоцкі на мыле...

Пані Эва ўладзілася, і старая калымажка пайшла падскокваць ды крэхаць па камяністым калдобістым гасьцінцы. Шкапы праехалі ўсё мястэчка і выцягнулі дрожкі за крайнія хаты ў чыстае поле, тады ўдалечыні паказаўся шэраг шпітальных будынкаў. У празрыстым, наталёным прамяністай ясьцю веснавым паветры, на фоне сама-сама красавіцкай сакавітасьці палёў і лугоў тыя вялізныя цагляныя дамы нурьліся, нібы замшэлыя камльгі. Пані Эва ўглядалася ў іх і ў навакольле з трывожным подзівам. Едучы з хворым мужам у лякарню першы раз у канцы лютага, якраз калі здарылася няшчасьце, яна, бадай што, не заўважыла гэтых краявідаў. У памяці ўсплывалі толькі асобныя драбніцы: карамзатае, зімой і летам хваравітае прыдарожнае дрэўца з абламанай галінай, сумнае, як чалавек без рукі, пахілены верставы слуп, рэзкі паварот дарогі... Зь мяккай плыні палёў уздымаліся яны лютымі лотрамі і ледзянілі, нібы бязьлігасны прывід перажытай пакуты. Чым далей, тым іх болей наплывала.

Стэфан Жаромскі (1864—1925) — пісьменьнік. У 1985 г. у выдавецтве «Мастацкая літаратура» выйшла кніга перакладаў яго прозы на беларускую мову, выкананых Міхасём Дубянецкім.

Дрожкі спыніліся перад галоўным будынкам, пані Эва выйшла, заплаціла вазьніцу, цяжка адчыніла грувасткія дзьверы і шырокімі каменнымі сходамі паднялася на другі паверх. У канцылярыі яна застала маладога лекара, загадчыка менавіта таго аддзяленьня ціхіх вар'ятаў, да якіх належаў і ейны муж. Доктар гаварыў зь ёй зычліва, але, калі разглядаў яе прыгожы бледны твар, у яго поглядзе бліскала нешта большае, чым зычлівасць. Ён супакоіў пані Эву парай мудрагеліста-навуковых фраз, якія, відаць, заўсёды гаварыў усім жонкам, сёстрам і маткам — наведніцам ягоных пацыентаў, і павёў яе ўніз праз шырокі двор да аднапавярховага будынку, што стаў асобна пасярод ссохлага гароду.

— Не магу вам дазволіць сядзець зь ім доўга, — сказаў ён, адчыняючы дзьверы ў калідор, што цягнуўся ўздоўж усяго дому.

— Добра, пане доктар.

— Спачатку вы пачакайце ў пакоі сястры Юліі, пакуль я яго прывяду. Тады пасядзіце зь ім крыху, бо, ведаеце, ён яшчэ часам бывае раздражнёны. Я буду ў калідоры. Калі ён занепакоіцца, я адразу ж зьяўлюся.

— Добра, пане доктар.

Яны мінулі колькі замкнутых дзьвярэй і спыніліся перад шостымі з правага боку. Доктар ціха адамкнуў іх сваім ключом і ўвайшоў у палату, якая служыла спаткальнай. Пані Эва няёмка тулілася ля дзьвярэй і, калі доктар выйшаў, села на маленькую канапку. Смуткі, страхі, згрызоты і хваляваньні, якія папераменна аж да апошняй хвіліны трывожылі яе душу, адзін за адным адступалі. З глыбіні іх выплываў мужны і моцны спакой, гойная сіла спакутаванай душы.

Неўзабаве дзьверы адчыніліся, і ў пакой ступіў малады мужчына, неахайна адзеты, худы і раскудлачаны. Яго сьветла-блакітныя нерухома вырачаныя вочы злавесна блішчалі. Ён штохвіліны сіліўся аблізаць сухім гарачым языком пасмаглыя скажонныя сутаргай вусны і быў яўна не ў сваім розуме. Безуважны да жанчыны і да лекара, халодна ўхіліўся іх і хрыпла закрычаў:

— Войцех Ястржэмбоўскі напісаў аграномію, а я, Гэнрык Дамброўскі, абапіраючыся на шырэйшы сацыялягічны грунт...

Раптам ён ускінуў вочы і быццам толькі цяпер заўважыў Эву. Неяк хапліва падышоў да яе і, круцячы перад вачамі сухую абгрызеную корку швайцарскага сыру, сказаў:

— Глядзі, сужаніца мая законная, будзь ласкавая, падзівіся, што я грызу, што я ліжу, што я смакчу так соладка.

— Пане Дамброўскі, як нядобра, вы нават не прывіталі жонку, — сказаў доктар. — Яна прыехала пабачыцца з вамі, пагаварыць, ці ж можна так? Зрабіце ласку, пацалуйце жонцы руку!

Хворы глядзеў на яго зь люцыпаравым падступствам, маршыраваў па палаце і дэкламаваў:

— *І быць на варце тла, якое просіць
Сьлязы і мілаты... застацца ценем,
Які крыло анэльскае ўзносіць
Між пусткай цемры й мёртвым летуценьнем...*

Доктар пасунуўся да дзвьярэй, таропка адчыніў іх і вышмыгнуў з пакою. А пані Эва выцягнула з маленькага кошыка каробку цукерак, адкрыла яе і падала мужу. Ён прагна згроб цэлую жменю і запакаваў іх у рот. Пракаўтнуўшы першую порцыю, зажменіў другую, трэцюю, нарэшце выхапіў пудэлак і вылізаў сярэдзіну. Калі ад памадак не засталася і сьледу, ён вобмельгам зірнуў на жонку і зноў пачаў нешта мармытаць. Зь вірлівай паводкі ягоных мроіваў некалькі разоў няўцямна вырываўся яе імя:

— Эвуня, Эвуня...

Яна паспрабавала ўзяць яго за руку і пасадзіць побач, але ён вырваўся. Жанчына сама апусьцілася на ложка і распачна абхапіла галаву рукамі. Дакрануўшыся да яго цела, да яго дрыготкіх далоняў з набрынялымі жыламі, яна зноў адчула, як сэрца дрогтам аплёў боль. Думкі маланкамі пяклі і паласавалі яе, калі яна ўяўляла цемрыва ночаў, перажытых у гэтым доме яе няшчасным мужам, ночаў, падобных на бяздоннае котлішча, залітае мёртвымі водамі ў хлыні вечнага мораку. У нейкі момант яна паспрабавала адчуць і ацаніць здаровым розумам яго панічныя страхі і нялюдзкія пакуты. Сабраўшы ўсю сваю сілу, яна памкнулася ўварвацца ў самае пекла таго таемнага мярлогу, спакойна разгледзець таямніцы гэтай пачвары і змагацца. Божа, змагацца! Зрэшты, па тое і прыехала. Сабраць усю сілу, якую толькі можа мець чалавек, і нанесьці ўдар па невядомым ворагу. Калі гэта злы дух, дык уцячэ, калі рана — загоіцца, калі ж толькі страх — адступіць, калі нейкі неспазнаны боль — суцішыцца.

Вар'ят спыніўся каля яе на хвіліну, потым сеў на ложка і ўжо гідка пазыхаў, ужо лапатаў нешта сам сабе. Пані Эва абняла яго з усёй замілаванай любасьцю, прыхінула яго галаву да сваіх грудзей і пачала шаптаць пяшчотна і мякка:

— Гэнрыку, паслухай мяне ўважліва, Гэнрык... Скажы мне, што з табой, што ты адчуваеш... Скажы мне ўсё, як ёсьць, я дапамагу табе. Падумай добра і ўбачыш, я цябе сама вылеку, безь нічога. Ці ты ўсё яшчэ баісяся?

Хворы маўчаў, таропіўся ў падлогу і выводзіў пальцамі нейкія дзівацкія знакі.

— Ты ўсё яшчэ баісяся? — шаптала пані Эва, тулячыся да яго ўсім целам. Ейны голас гучаў так дзіўна, што, калі б чула яго, зусім не прызнала б за свой.

— Ай, ай... — шаптаў Дамброўскі.

Пані Эва аціхла, захопленая сваімі ліхаманкавымі думкамі... Яна жадала ў тую ж хвіліну адным памкненнем волі пераліць у хворага сваё здароўе, нябачнымі рукамі шукала ў цемры раны яго душы, прадзіралася празь нейкія ўяўныя церні, каб спазнаць усе яго мукі.

— Падумай пра што-небудзь зараз, — сказала яна, — падумай у гэтую хвіліну і заўсёды, як толькі здані падступяць, думай пра гэта...

— Яна стаіць за ўсімі рэчамі, за ўсімі рэчамі.

— Ня бойся! Толькі скажы мне, тваёй Эвуні. Я ўсё табе зараз вытлумачу!

Ён падняў галаву і паглядзеў на яе колішнімі закаханымі вачамі. Невымоўны боль быў у тым пакутным паглядзе. Ён прытуліўся да жонкі і шапнуў ёй у самае вуха:

— Па мяне прыйдуць...

— Я зараз табе растлумачу! Трымай мяне за руку, вось тут, трымай моцна! Я ж цябе кахаю...

— Па мяне прыйдуць, зноў прыйдуць... — сказаў ён, ня зводзячы зь яе шырока расплюшчаных вачэй. Раптам ён сарваўся зь месца і пачаў хадзіць па пакоі, трэсьці

галавой і выкрыкваць нешта сваё: — Войцех Ястржэмбоўскі напісаў аграномію...

Рукі, у якіх пані Эва толькі што трымала мужаву галаву, бяссьільна ўпалі. Усё нясплаканае раптам лінула з вачэй нястрымным патокам сьлёз, якія не маглі ўжо зьняболіць сэрца — адно паглыналі яго жывы струмень, сьлёзы, якія сплывалі, як сплывае кроў зь перарэзаных венаў... Разьвярэдзілі яны нейкую рану, зьявілі схаваную меліну цярпеньня, агаляючы самае дно пакут.

Не перамагла д'ябла. Каханьне, здольнае, быццам, горы рушыць, зьняверыла, воля, мацнейшая за ўсякія навалы, і нязломная мужнасьць, і сьляпяя вера ў трыюмф справядлівасьці, не парадзілі. Яна глядзела ў падлогу і не падымала вачэй. Хворы ўсё нешта мармытаў, прытуліўшыся побач. Празь сьлёзы яна бачыла яго шалёныя вочы, матляныя галавы, нэрвовыя жэсты, чэрап істоты, непатрэбную калоду тулава...

«Дзе ж твая несмяротная душа?» — з гаркотным жалем думала яна. Гэтай думкай, як клінком, яна зноў і зноў працінала сваё сэрца, даходзячы да шаленства.

Раптам хворы крануў яе за плячо. Яна зірнула на яго і зьялела — ёй усміхалася і рабіла агідныя ўмольныя грымасы пачвара, распусная і юрлівая. Пані Эва ўсхапілася і кінулася да дзьвярэй, але вар'ят злапаў яе на паўдарозе. У тую ж хвіліну бразнулі дзьверы, і лекар, тузануўшы вар'ята за штрыфель сурдута, рэзка адштурхнуў яго ў кут.

Пані Эва выбегла ў калідор, кінулася да выхаду і праз імгненьне ўжо стаяла на брукаваным падворку. Яе ванітавала і душыла немым крыкам. Ідучы прэч, яна заходзілася плачам, голасна і сутаргава, не раняючы ані сьлязінкі. Амаль фізычна яна адчувала, як яе чаравікі, ступаючы па халодным бруку, мучаюць, дратуюць і трушчаць нечыя няшчасныя душы. Ня ведаючы, куды ідзе, яна апынулася каля брамы, за якой пачыналася паваротка. Гразкая дарожка, пракладзеная нядаўна па няплоднай пустцы, вывела яе на гасьцінец.

Яна ішла машынальна, не падымаючы галавы, ня могучы адарваць вачэй ад зямлі і заповоіцца ці спыніцца. На бітай дарозе там-сям відны былі плыткія каламутныя калюжыны. Дзе-нідзе праступаў сьлед босай нагі. Перад пані Эвай, ад адной калюжыны да другой пералятала маленькая пліска... Вочы пані Эвы, якія з моманту, калі яна пакінула шпіталь, бачылі толькі мёртвыя прадметы, пачалі цяпер чапляцца за гэтую маленькую пташку, як за рухавую жывую кропку.

— Якая ты шчаслівая, якая ты шчаслівая!.. — шапталі плісачцы яе дрыготкія вусны.

...З правага боку гасьцінцу луг перасякала вузкая дарожка. Наежджаную яе каліну было ледзь відаць пад нізкай кучаравай травой. Менавіта ў той бок і пырнула пліска. І пані Эва падалася за ёю нібы ў сьне, разумеючы, што яна аддаляецца ад чыгуначнай станцыі. Як доўга яна ішла, ня ведала. Спынілася толькі тады, калі дарогу ёй заступіла шырокая сажалка.

Пані Эва ўвайшла на зарослую высокімі травамі грэблю. Па той бок віднеўся шырокі чорны дах млына, схаванага за грэбляй густымі зарасьцямі. Тут жа побач разьлегліся цэлыя гаі леташніку, ссохлага і пажоўклага, які нежк жаласьліва шапацеў ад самага лёгкага павеву ветрыку. Недалёка ад тых бадылёў, што кроілі пані Эва сэрца напамінам пра могільнік, выстрэльвалі з вады першыя парасткі аеру... Пані Эва ўяўляла сабе, што дакладна ведае, чаму ўсё склалася менавіта так, а не іначай,

што можа пранікнуць у кожную рэч і акінуць дрымотным паглядам усё аж да апошняй мяжы.

— Якое ўсё бязлітаснае, якое халоднае, няўмольнае, — шаптала яна, узіраючыся ў прастору, засланую хмызьняком, які здаля здаваўся падобным да воблачкаў зелянаватага туману. Калі б я памерла тут у гэтую ж хвіліну, калі б сасьлізнула ў ваду і ўтапілася, зжэрлі б мяне ракі і рыбы, гэтак жа грала б нада мной вада, і гэтак жа плёскаліся б рыбы, і раскоша, што зыходзіць ад расквітнелай зямлі, гэтак жа ахінала б і іншых.

Праз хвіліну, горка ўздыхаючы, яна зноў сказала сама сабе:

— Хто падае, той мусіць загінуць. Сьмерць прыходзіць да нас не з урачыстым мячом, не з падступным кінжалам, а з грубым нажом мясьніка і з усьмешкай забівае паводле свайго права, паводле свайго разьліку... Няма літасьці ва ўсім тым...

Нема плачучы, яна ўпала тварам на зямлю і доўга ляжала так ніцма, як раздушаная, як зьнішчаная. І толькі гудок далёкага цягніка абудзіў яе і вярнуў у рэальнасьць.

Яна пасьпешна ўстала, атрэсла сукенку і хутка памкнулася ў бок вакзалу, чырвоную дахоўку якога было добра відаць здалёк.

Задыханая ад хуткай хады, пані Эва прабегла вакзал і апынулася на пэроне, каб даведацца пра бліжэйшы цягнік да гораду. Тут яна ўбачыла «яго». Ён стаяў, абапершыся на жоўтую агароджу, і ўсьміхаўся па-свойму, як заўжды, трохі прыплюшчыўшы вочы, але заўважаючы кожную дробязь навокал.

Ён толькі раз узняў на яе вочы, калі пані Эва ўвайшла на пэрон, але гаварылі яны ясьней за словы: «Калі ня хочаш мяне бачыць, зьнікну ўвадначас...»

«Ён» працаваў чарцёжнікам у нейкім тэхнічным бюро. Пані Эва даўно, яшчэ да хваробы мужа, сустракала яго, але асабіста ня ведала. Выходзячы вечарам з фабрыкі, яна заўважала яго, калі ён альбо ціха сядзеў на лаўцы, схаванай у кустах у сквэры, альбо ішоў уздоўж камяніцаў суседняй вуліцы. Ад сваёй сяброўкі пані Эва ведала, што ён вельмі прыстойны «інтэлігентны» мужчына, таксама ведала, але ўжо не ад сяброўкі, а з уласнага інстынкту, што ён ведае ўсё пра яе жыцьцё, ня раз адчувала ў сполахх яго мімалётных бліскавічных позіркаў спачуваньне, ці, можа, гарачае каханьне. Пані Эва цаніла яго далікатнасьць, бо ж не шукаў зь ёю знаёмства, задавальняўся тым, што бачыў яе здалёк, раз на дзень, часам раз на два-тры дні...

Зрэшты, усё гэта сышло ў нябыт пасля жахлівага няшчасця, калі Гэнрык Дамброўскі крануўся розумам. Пані Эва была тады ў такім душэўным упадку, што кожная радасная думка напаўняла яе забабоннай трывогай і выклікала пакутлівыя згрызоты сумленьня. Здаралася ёй тады бачыць незнаёмага пана, але не змагла б шчыра сказаць, ці было тое на яве, ці ў сьне. Ведала толькі, што ён быў ёй прыемны, як успамін пра найлепшыя сонечныя дні жыцьця.

Заўважыўшы яго на вакзале, яна адразу ж павярнула назад да залі чаканьня, купіла білет і села на драўляную лаву. Праз акно яна бачыла маладога чалавека. Ён стаяў, як і раней, трымаючы ў руцэ букецік сьветла-блакітных пралесак, і глядзеў на тыя кветкі. Яна міжволі разглядала яго мяккі, заліты сонечным сьвятлом капялюш, які выдатна пасаваў да сьветлых валасоў, шыкоўнае летняе паліто, букецік, няспешныя зграбныя рухі і праводзіла вачыма кожны яго крок. Пакуты выпалілі яе душу да самага дна: мозг быў як смугой абвіты, а сэрца літаральна нічога не адчувала.

Падьшоў цягнік. Пані Эва хутка зайшла ў вагон і спынілася ў пустым купэ.

Хвілінай пазьней у купэ ўвайшоў «ён». Сеў у куце і, як і раней, разглядаў кветкі. Цягнік тым часам рушыў. Пані Дамброўская ня зводзіла вачэй з наплываючага за шыбай далягляду і заставалася абыякавая. Споры бег цягніка, здавалася, нёс яе ўсё далей і далей... празь нейкі час яна адчула на сабе позірк спадарожніка. Яна ведала, як ён у гэтую хвіліну глядзіць, адчувала, зь якім неўтаймаваным нецярпеньнем чакае хоць бы аднога ейнага пагляду, дакладна разумела яго тужлівае чаканьне месяцамі, можа, гадамі, такога спатканьня...

І раптам сэрца яе скаланулася, так гарача запаліла яе жаданьне зірнуць на гэтага чалавека, убачыць яго твар, усьмешку і вочы, вочы.

— Чаму я павінна цярпець, чым я вінаватая? — абурана ўсклікнула яна.

Калі б ён толькі ўстаў, абняў яе, яна б прытуліла галаву да яго грудзей, выплакала б усё сваё няшчасьце і пайшла б зь ім, куды б ён ні захацеў. Абы вырваць з сэрца гэты нясыцерны боль... Дакуль цярпець, навошта змагацца з конам, які нічога ў сьвеце ня зьменіць?

Галава пані Эвы, прыхіленая да дошкі над лавай, бяссьільна матлялася ня ў такт зь бегам вагона, на твары праступіў палючы, як агонь, румянец...

Каб схаваць чырвань, яна ўзьнялася зь месца і стала каля акна. Зялёныя палі і дугі сплывалі ў нязьмерную даль. На гарызонце віднеўся толькі высокі чырвоны комін вар'ятні. Адзін за адным з коміна ўздымаліся клубы цёмнага дыму. Пані Эва разважліва глядзела на той дым і з грукату вагонных колаў ізноў пачула клятвыя словы:

*І быць на варце тла, якое просіць
Сьлязы і мілаты... застацца ценем...*

Збалелым сэрцам яна распазнавала сэнс тых словаў і нават чула іх балесны звон. Але быў то ня голас яе мужа, а голас неведомы, нічыйны. Бледная, яна, сьцяўшы вусны, зноў села. Абапершыся левай рукой на лаву, яна дакранулася да пралесак. «Ён» паклаў кветкі на тое месца, дзе яна хвіліну таму сядзела. Пані Эва ўзяла букецік у руку, паклала яго на калені і, ня бачачы анічога апроч блакіту кветак, у думках шаптала: «Запозна, запозна...»

Яна доўга так сядзела, прыгнечаная думкамі. Калі нарэшце ўзьняла вочы, у іх пляла туга. Павольна разьвязала букецік, з раптоўнай усьмешкай, што, як бляск сонца, асьвятліла яе твар, стала выпускаць кветкі па каліўцы, адну за адной, на падлогу, аж да апошняй. Тады паглядзела на свайго спадарожніка і сказала ціха, як бы апраўдваючыся і просячы прабачэньня:

— Мой муж хворы, вельмі хворы...

Малады чалавек, нерухомы, даехаў да бліжэйшай таварнай станцыі, ужо ў прадмесьці. Калі цягнік спыніўся, ён сьпешна выйшаў з купэ, саскочыў на плятформу і хутка рушыў у горад. Пані Эва яшчэ доўга бачыла яго сьветлыя валасы і чула глухое, глухое рэха яго крокаў...

Пераклала з польскай мовы Алеся Сёмуха паводле:

Żeromski, Stefan. Utwory Wybrane. — Москва: Издательство литературы на иностранных языках, 1954.

ПАВАЛ АБРАМОВІЧ

«Трупы зарыты на ўстановленную глыбину»

Праўда і выдумка шляху Беларусі
да свабоды

Арлоў, Ул. *Імёны Свабоды*. (Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе.) — Радые Свабодная Эўропа/Радые Свабода, 2007. — 576 с.: іл.

У сэрыі «Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе» — кніжным праекце Беларускай службы Радые Свабода — выйшла новая кніга. Письменьнік і гісторык Уладзімер Арлоў праводзіць экскурсію ў галерэі «герояў беларускай свабоды XVIII—XXI стагодзьдзяў». Мне асабліва спадабалася разглядаць партрэты нашых літаратараў (а іх у галерэі каля сямідзесяці). Слухаючы аповед няспешнага аўтара-экскурсавода з багатай фантазіяй і адметным пачуцьцём гумару, я думаў, што письменнік Міхась Стральцоў дарэмна непакоіўся, калі пісаў: спадчына ў нас багатая, а «спадчыньнікаў добрых» нямашка. Кніга

«Імёны свабоды» створана адным чалавекам цягам году, а такое ўражаньне, быццам над ёю дзесяцігодзьдзе працаваў шматлікі аўтарскі калектыў. У Беларусі гэта звычайная справа. Вось і сам Ул. Арлоў, апавядаючы пра Барыса Сачанку, адзначае, што «некалькі гадоў ён адзін працаваў, як цэлы інстытут». Традыцыя гэтая сумная, але дзякуючы ёй памяць жыве і кнігі пішуцца.

* * *

Дзеся радыепраграмы «Імёны Свабоды» Ул. Арлоў адклаў ужо пачаваю ім аповесьць пра Міхала Валовіча — аднаго з кіраўнікоў паўстаньня 1831 г. Письменьнік

«саступіў» месца гісторыку, журналісту. Унутранае пераключэньне з аднаго прадымета на другі далася не зусім лёгка: са словаў Ул. Арлова, «ён ужыўся ў вобраз Валовіча да таго, што сьніў сябе інсургентам зь ягонага паўстанцкага аддзелу».

Кніга «Імёны свабоды», дакладней, перадачы ў этэры, якія папярэднічалі ёй, не ствараліся паводле строгіх канонаў жанру *non-fiction*. Зрэшты, калі ўсё жыцьцё табе даводзіцца дасьледаваць падзеі даўно мінулых дзён, прыкладам, княжаньне Ёсяслава Чарадзея ці аблогу Полацку войскамі Івана Жаклівага, ты проста вымушаны фантазіяваць. Пераход, калі гісто-

Павал Абрамовіч — крытык літаратуры, сталы аўтар «ARCHE». Аўтарская назва тэксту — «Памяць, спавітая ўяўленьнем».

рык адыходзіць у бок, даючы дарогу літаратару, у «Імёнах свабоды» адбываецца вельмі часта, і сачыць за гэтым пераўвасабленьнем, замянаю навуковага мэтаду мастацкім, надзвычай цікава. Так, аўтар спачатку можа падаваць дакладныя біяграфічныя звесткі пра нашых славетных землякоў, пры дапамозе архіўных дакумэнтаў ці сьведчаньняў асобаў, якія заслугоўваюць даверу, рэканструюваць хаду падзеяў (гэта, дарэчы, толькі адзін з варыянтаў аднаўленьня гістарычнага ландшафту ў кнізе), а потым раптоўна задзейнічаць фантазію і пісьменьніцкую інтуіцыю. Вацлаў Ластоўскі ў момант, калі «кат у форме НКВД падымае расстрэльны пісталет», згадвае радкі з уласнага верша «Ў часе аблогі»; Яўгенія Пфляўмбаўм на вачах мужа, Максіма Лужаніна, і Аркадзя Куляшова нясе паліць стос сваіх вершаў; Андрэй Пяткевіч, «падобны да дзядка-лесавічка худзенькі юнак з хворым сэрцам», сварыцца з бацькамі і аднавяскоўцамі з-за лукашэнкаўскага рэфэрэндуму.

Найлепшыя старонкі кнігі — тыя, дзе асабістыя сустрэчы з дарагімі Ул. Арлову людзьмі наноў перажытыя. Прыкладам, апавядаючы пра сустрэчу з Натальяй Арсеньневай на беразе Антарыё, Ул. Арлоў згадвае накрыты стол у садзе, дэсэрт, фатаграфаваньне каля квет-

ніка, а таксама прыводзіць тост і гумарыстычны ўспамін паэткі, як яна ўпершыню пачула беларускую мову (успамін унутры ўспаміну, быццам люстэрка ў люстэрку). Калі ўявіць, што кніга «Імёны Свабоды» — гэта дом, то ягоныя падлога і сьцены выкладзеныя з кавалкаў рознакаляровай мазаікі — дэталю, якія ўтвараюць цэласныя малюнкi *памляці*. І, чытаючы пра Н. Арсеньневу, мы даведваемся, што ў той яркі сонечны дзень стол стаюць у ценю чарэшні, у садзе можна было назьбіраць кошык баравікоў, на дэсэрт падавалі смачныя налісьнікі, згатаваныя самай паэткай, фатаздымак на памяць быў зроблены каля клюмбаў з валошкамі і белымі ліляямі, а тост Н. Арсеньнева прапанавала за тое, каб «Лукашэнка хутчэй зьнік».

Нават калі Ул. Арлоў піша пра тых, з кім асабіста ня быў знаёмы, з кім разьмінуўся ў часе і прасторы, ён не выкарыстоўвае сухой стандартнай формы энцыкляпэдычнай даведкі «нарадзіўся...зrabіў...памёр», а апавядае пра «герояў беларускай свабоды» так, быццам быў поруч зь імі. Гэты *эфэкт прысутнасцьці* ўзмацняецца, ізноў жа, праз выкарыстаньне дэталю, фактаў, гэтак неабходных і літаратару, і гісторыку, і, урэшце, чытачу. У кнізе іх надзвычай багата: «мэфістофэлеўская» барод-

ка Арцёма Вярыгі-Дарэўскага, паліто з кенгуровым каўняром і сукаваты кій Паўлюка Шукайлы, стрэл у кватэры Францішка Аляхновіча, турэмныя галадоўкі Палуты Бадуновой. Мімаходзь адзначу, што аўтару кнігі вельмі важна адчуць лучнасьць з кожным, хто носіць «імя свабоды». Вось Ул. Арлоў узіраецца ў фатаздымак камандзіра слупкіх паўстанцаў Уладзімера Пракулевіча, узяты з судовай справы, і адзначае: «Ён вельмі падобны да майго дзеда Максіма, таксама расстралянага ў трыцца-тыя».

Дэталю, дэталю... Які жах выпраменьвае радок акту аб выкананьні сьмяротнага прысуду, што захоўваецца ў сямейным архіве пляменьніка Максіма Гарэцкага Радзіма, — «Трупы зарыты на установленную глубину»; якім болей вее ад згадкі, што, вярнуўшыся пасля амаль 30-гадовай адседкі ў сталінскіх лягерах, Уладзімер Дубоўка захоўваў прывезены зь Сібіры сталярскі інструмэнт, мяркуючы, быццам той можа зноў прыдацца; якая крыўда бярэ, калі чытаеш, што памерлы ў 2005 г. паэт Алесь Емялянаў датэрмінова «прагала-саваў» на так званых прэзыдэнцкіх выбарах-2006 і нават сам расьпісаўся... Аднак Ул. Арлоў не імкнуўся афарбаваць сваю кнігу ў змрочны тон, надаць ёй апакаліптычнае гучаньне. Наадва-

рот, кніга «Імёны свабоды» поўная нязломнай веры ў Беларусь: творамі гэтага чалавека будуць зачытвацца ўнукі нашых унукаў, рукапісы гэтага творцы знойдуць у замежных архівах, помнікі гэтаму літаратару будуць упрыгожваць нашы гарады, навуковыя артыкулы пра гэтага паэта будуць уключаныя ў нацыянальныя энцыклапедыі, а ягоныя вершы — у падручнікі для школ. У выніку спакойная ўпэўненасць і станоўчая энэргетыка аўтара перадаюцца чытачам. Як, дарэчы, і ягоныя вясёлыя добрыя сьмех. Ул. Арлоў валодае дарам бліскуча пераказваць гумарыстычныя гісторыі (і тыя, што адбыліся зь ім, і тыя, што ён пачуў з чужых вуснаў). Аповед, як Гай Пікара і Адам Мальдзіс аднойчы наведалі лёнданскі паб («Аляксандар Рыпінскі») і што з гэтага выйшла, і пры чым тут, уласна, Аляксандр Рыпінскі, застаецца ў памяці. Гумарам можа быць прасякнуты як цэлы тэкст, так і асобны радок кнігі «Імёны Свабоды»: прыкладам, Ул. Арлоў згадвае калегу-літаратара, якому ў школьныя гады падаравалі раман «Каласы пад сярпом тваім», і з усмешкай дадае, што твор гэты «доўга ляжаў непрачытаны, таму што быў анэкдатычна прыняты за кнігу пра мэханізатараў» («Янка Лучына»).

Аднак пасля таго, як

палова партрэтнай галерэі прагледжана, заўважаеш, што твар экскурсавода робіцца сумным: у другой частцы кнігі Ул. Арлоў піша пераважна пра памерлых сяброў і блізкіх знаёмых. Яму ніколі не забыцца іх вясёлых галасоў, моцнага поціску іх рук (не ў адным тэксьце згадана гэта — поціск рукі сябра-нябожчыка). «Я ад гэтага аніяк не магу адвязацца: твары маіх памерлых сяброў па-ранейшаму юныя, маладыя, — кажа галоўны герой фільма Дэвіда Лінча «Простая гісторыя». — І чым старэйшы раблюся я, тым маладзейшымі робяцца яны». Гэта сапраўды так, але галоўнае, як мне здаецца, заключаецца ў іншым: памяць, спавітая ўяўленьнем, не дае зьнікнуць тым, каго любіш, яна робіць сум сьветлым.

«Я стаю каля акна, — чытаем мы на с. 511 «Імёнаў свабоды», дзе апавядаецца пра пісьменьніка Алеся Асташонка, — нібы герой Алесявай пасмяротнай кнігі «Жоўты колер белага сьнегу», і ўяўляю, як недзе там, можа зусім побач, Алесь таксама стаіць пры акне і, магчыма, чуе, як я ціха прамаўляю ягонае ўлюбёнае «*Vita brevis, Patria aeterna*» — «Жыцьцё кароткае, Радзіма вечная».

* * *

«Імёны Свабоды» ёсьць чарговым сьведчаньнем, што Беларусь — нацыя па-

этаў. Акрам паэтаў ад Бога, такіх, як Янка Купала ці Рыгор Крушына, вершы пісалі вайскоўцы (Станіслаў Булак-Булахавіч), палітыкі (Кастусь Езавітаў), архітэктары (Лявон Вітан-Дубейкаўскі). Выпускнік яраслаўскага Дзямідаўскага юрыдычнага ліцэю Максім Багдановіч, які вывучыў беларускую мову па кніжках з бацькоўскай бібліятэкі, стаў клясыкам нацыянальнай літаратуры, а дывэрсант і кантрабандыст з Ракава Сяргей Пясецкі адразу пасля выхаду з турмы быў вылучаны ў Польшчы кандыдатам на Нобэлеўскую прэмію па літаратуры, хоць у юнацтве па-польску ён ведаў якую сотню слоў... Дзіўная зямля! Пакручастыя лёсы!

Чытаючы кнігу Ул. Арлова, разумееш, што беларусам дзеля таго, каб кансалідавацца і адбыцца як нацыя, былі патрэбныя найперш верш, песьня. Нездарма ўлады перасьледавалі нашых майстроў слова, нішчылі іх сем'і і мастацкія творы. «Ці ведаеце вы краіну, дзе быць пісьменьнікам азначала б у вачах улады ўжо быць небясьпечным злачынцам, вартым самага жорсткага пакараньня?» — пытаецца Ул. Арлоў перад тым, як апавесці пра паэта Тодара Кляшторнага. І сам адказвае: «Гэтая краіна, магчыма, адзіная ў свеце — Беларусь». І сапраўды, няма ў свеце іншай

краіны, дзе ў адну ноч расстрэльваюць як ворагаў народу дваццаць два літаратары («Міхась Зарэцкі»), няма ў свеце іншай краіны, у якой на пахаваньне слаўтай паэты прыяжджае з усёй рэспублікі процьма кэдэбістаў і міліцыянераў на чорных «волгах» («Ларыса Геніюш»), няма ў свеце іншай краіны, якая хавае ў спэцсховішчах вершы паэта, памерлага дваццаць шэсьць гадоў таму («Юры Грабаў»), няма ў свеце іншай краіны, дзе на помніку шырокавядомаму пісьменьніку пішуць ягонае прозьвішча з памылкамі («Янка Журба»).

Другой такой краіны ў свеце няма, акром той, у

якой мы ўсе з вамі жывём. Тут і напачатку XXI стагодзьдзя паэтаў жорстка, да страты прытомнасьці, зьбіваюць і, распранутых, пакідаюць паміраць на халоднай зямлі — Ул. Арлоў расказвае, што так памёр Артур Вольскі. Тут дасюль жывых клясыкаў, майстроў паэтычнага слова, не ўслаўляюць, а на загад «беларускага лідэра» (любімае выслоўе прэс-службы прэзыдэнта) выкрэсьліваюць са школьных падручнікаў за «нацыяналізм».

Гэтыя і іншыя паскудзтвы адбываюцца таму, што толькі ў нашай краіне паэт па-ранейшаму большы, чым паэт. Ён мастацкім словам і грамадзянскім учынкам

бароніць родную мову і нацыянальныя сымбалі, гістарычную памяць і гонар нацыі. Ён дае ўрокі мужнасьці і свабоды. Ён ненавісны для ўладаў нават калі маўчыць. Ул. Арлоў, згадваючы сустрэчу з Васілём Быкавым на сэмінары маладых літаратараў у 1982 г., піша пра яго маўчаньне пад час шматлікіх выступленьняў з трыбуны калялітаратурных чыноўнікаў: «У гэтым маўчаньні адчуваліся сапраўдная глыбіня і веліч асобы».

Кнігі В. Быкава былі і ў намётавым лягеры на плошчы Каліноўскага (сакавік 2006-га). Літаратар у Беларусі працягвае весці грамадства да свабоды.

ДАНІЛА ЖУКОЎСКИ

Дрындушкі Свабоды

Арлоў, Ул. *Імёны Свабоды*. (Бібліятэка Свабоды. XXI стагодзьдзе.) —
Радыё Свабодная Эўропа/Радыё Свабода, 2007. — 576 с.: іл.

Кніга Уладзіміра Арлова «Імёны свабоды» можа, дзе-ля распачатай вакол кнігі рэкламнай кампаніі, прэ-тэндаваць на статус каранаванага караля папулярнага сёлета «кніжнага сэканд-хэнду», прадстаўленага перш-наперш выданнямі з «Бібліятэкі «Свабоды» й «Бібліятэкі «Нашай Нівы». Знаёмства з усімі гэтымі выданнямі выклікае ад-нолькавыя пытанні.

ПЫТАННЕ 1-е: ДЛЯ КАГО?

Слова «энцыклапэдыя», ужытае, хоць і са шматлікімі агаворкамі, сп. Лукашуком ва ўступным слове, адразу ўводзіць чы-

тача ў зман. Словы пра «261 гістарычны партрэт герояў беларускай свабоды XVIII—XXI стагодзьдзяў» на апошняй старонцы вокладкі грашаць непавагай да слова «партрэт», гэтаксама як папярэдняя няўдалая мэтафара робіць крыўду энцыклапедыі. Што партрэт, што энцыклапедыя гарантуюць грунтоўнасць ды пэўную аб'ектыўнасць адлюстравання, глыбокае спасціжэнне аб'екту. Дзвюхстаронкавыя замалёўкі ў «Імёнах Свабоды» сваёй ідэалагізаванай умоўнасцю нагадваюць хутчэй абразы або плакаты.

Позірк штотраз чапляецца за прыхарошванні і змоўчанні.

Леў Гарошка «...ніколі не пакутаваў ні на якія беларускія комплексы». Калі б так было, паліглот і эрудыт Гарошка зрабіўся б звычайным касмапалітам і місіянерстваваў бы там, дзе больш надзеяў на поспех. Напрыклад, сярод папуасаў.

Уладзімір Дудзіцкі:

У адну зь лютаўскіх начэй 1933-га Дудзіцкага арыштавалі як «нацдэма». Ён атрымаў тры гады канцлягеру.

Тады сама быў зьнішчаны ягоны першы паэтычны зборнік «Песьні і думы».

У гады вайны Ўладзімер Дудзіцкі шмат сілаў і часу аддаў асьветніцкай працы ў аддзеле культуры Менс-

Даніла Жукоўскі — крытык літаратуры, ляўрэат прэміі ARCHE «За сумленнае слова» ў 2006 г.

кай гарадзкой управы і ў Беларускай культурнай згуртаваньні.

А як прайшлі гады перад вайною, пасля вызвалення й высылкі ў Казахстан, пра якую чамусьці не згадваецца?

Тадэвуш Касцюшка:

... Тадэвуш ... апынуўся на шляху зь Беларусі ў Францыю, а затым у Новы Сьвет.

У 1777 годзе змагары за незалежнасьць паўночна-амэрыканскіх калёніяў атрымалі над ангельцамі бліскучую перамогу... Ваенныя гісторыкі сьцьвярджаюць, што зарукаю гэтага трыумфу сталіся якраз непрыступныя фартыфікацыі, збудаваныя палкоўнікам-інжынэрам Касцюшкам...

Дзе і калі Касцюшка навучыўся фартыфікацыі, зразумець з тэксту немагчыма.

Насуперак форме асноўнага тэксту, уступам і анонсам да яго, перад намі не выкладанне фактаў, а свабодная й дужа асабістая іх інтэрпрэтацыя. Адрозна паўстае пытанне пра меркаваную аўдыторыю. Дзеля непаўнаты і трывіяльнасці выкладзеных фактаў кніга не можа служыць адукацыйным мэтам. Не з'яўляецца яна й мастацкім творам. Шматлікасць і размаітасць асобаў, ад сусветнава-

домых да паспалітых, пакідае ёй толькі адну ролю: дапаможніка па перанайменні вуліцаў і плошчаў. Але шмат зменаў адбудзеца ў краіне, перш чым хто ў выкананых зацікавіцца прапановамі спадара Арлова.

ПЫТАННЕ 2-е: ШТО СІМПАТЫЧНАГА?

Свабода ва ўсіх магчымых праявах дэманструецца ў кнізе на кожнай старонцы. Яна не засмечаная ідэалагічнымі штампамі, уласцівымі афіцыйнаму дыскурсу, разумеючы пад гэтым палітычную прапаганду дзяржаўных СМІ ці проста школьны навучальны працэс. (Што праўда, стыль выкладання ўваскрашае эпоху больш далёкую, пра што ніжэй, але можна палічыць, што гэта, ізноў жа, вынік свабоднага аўтарскага выбару.)

Далей, «Імёны...» напісаныя на мове, карыстанне якой — сапраўды справа свабоднага выбару: можна карыстацца, можна не карыстацца. Тэксты спаўна дэманструюць свабоду аўтара, які злучае пад адной вокладкаю імпрэсіі пра Тадэвуша Рэйтана, Вітаўта Кіпеля і Андрэя Пяткевіча, свабодна аперуе фактамі з жыцця нават вядомых асобаў. Чытаць кнігу можна з любой старонкі, спыніцца — таксама на кожнай. Свабода дазволіла сцэманта-

ваць у адно Міхала Забэйду-Суміцкага і Георгія Таразевіча.

Перавагі свабоды-каштоўнасці над усімі іншымі дэманструюцца штокрок, і ў гэтым сэнсе замова амерыканскае радыёстанцыі выкананая. Ці свабодна абраў гэткае поле прыкладання сілаў вядомы пісьменнік, і што ён патрапіў выкладзі сваё ў гэтым фармаце, адказаць цяжэй.

ПЫТАННЕ 3-е: ПРА ІНШЫХ ЦІ ПРА СЯБЕ?

У большасці выданняў «Бібліятэкі Свабоды», мы даведваемся больш пра нутраны свет аўтара, чым пра заяўленую тэму. Інтэрпрэтацыі сп. Арлова метадалагічна заснаваныя на ідэалагічнай прадвызначанасці, а палемічныя прыёмы паходзяць... ад колішняй «контрпрапаганды».

У 1970-я, гады майго студэнцтва, мы мусілі ведаць, што Касцюшка — паляк і герой зусім ня нашай гісторыі... «Нашым» быў Сувораў, войскі якога патапілі паўстаньне 1794 году ў крыві.

Тут выразна адчуваецца водгулле савецкага часу, прыгаворна ўласная колішняя рэакцыя на нахабны таталізм прапаганды і на ейны, нарэшце, грандыёзны крах. Гэткія месцы выклікаюць пачуццё салідар-

насці з аўтарам. Аднак ягонае знаёмства з савецкай прапагандаю вылілася ў пэўнае наследванне сродкаў. Сутыкнуўшыся з неабходнасцю выканаць ідэалагічную замову, ён звярнуўся да знаёмага ад маладосці стылю. Адсюль, відавочна, плакаты замест партрэтаў. «Імёны Свабоды» нясуць у сабе выразныя прыкметы заціснутасці аўтара.

Дасюль свабода згадвалася мною адно як філасофская катэгорыя. Але для Ул. Арлова гэты панятак мае й больш канкрэтнае вызначэнне: Свабода Беларусі. Тут, нарэшце, амерыканскія ідэалагічныя ўстаноўкі саступаюць месца ўласна беларускім, і рука аўтара робіцца больш пазнавальнаю. Але шматлікія абмежаванні нікуды не падзеліся, і адбываюцца цікавыя спалучэнні. Палымяны патрыятызм Рэйтана меў сваім фокусам трохі іншы аб'ект, чым патрыятызм Езавітава, слова «свабода» значыла розныя рэчы для Касцюшкі, Аляхновіча і Вяч. Адамчыка, змаганне за свабоду Сыса і Герменчука таксама наўрад ці лёгка паставіць побач. Аб'ядноўвае ўсё воля аўтара: усе гэтыя лёсы ёсць прыкладамі служэння Свабодзе Беларусі. У гэтым ёсць рацыя, але безапеляцыйная, па-руску кажучы, *скароговорка*, у выглядзе якой выкладаецца *жыццё за жыццём*, пакідае ў душы незадаволенасць.

«Імёны Свабоды» Уладзімера Арлова — своеасаблівы пантэон беларускай свабоды і незалежнасці, гістарычныя партрэты паўстанцаў і палітзняволеных, знакамітых на ўвесь свет асобаў і людзей, якіх аб'ядноўвала любоў да волі і да радзімы. У «Імёнах Свабоды» гарадзенцы — Васіль Быкаў, Аляксей Карпюк, Міхась Ткачоў, Павал Жук, Андрэй Пяткевіч... — піша «Наша Ніва».

На жаль, неабходна дадаць, што пантэон створаны пад моцным уплывам савецкага «класіцызму» і абмежаванымі звонку сродкамі. У выніку замала свабоды пакінута чытачу. Што ёсць свабода чытача як не магчымасць дакрануцца да фактаў, а не інтэрпрэтацыяў? Але ўсё ўжо раскладзена на палічках, у песнаце і па вельмі адмысловай сістэме.

Ня ўсё, аднак, нагэтулькі беспрасветна. Плён і поспех аўтара «Імёнаў...» — у стварэнні беспарыўнае эпапеі змагання за Беларусь. Рэйтан, паўстанні 1794, 1830, 1861 гг., усе дзесяцігоддзі ХХ-га ст., нават ХХІ ст. маюць у кнізе сваіх прадстаўнікоў, для якіх ідэя Беларусі ня менш, а іншы раз нават больш важная за ідэю свабоды. Шчыра скажаўшы, змаганне за свабоду шмат для каго з герояў кнігі было менш важным,

чым змаганне з несвабодай у імя Беларусі, але аўтар не засяроджвае ўвагу на гэтым, вельмі істотным у прынцыпе, падзеле і пазбягае ідэалагічнага канфлікту.

ПЫТАННЕ 4-е: ХТО АЎТАР?

У водгуках на выданні «Бібліятэкі Свабоды» і «Бібліятэкі «Нашай Нівы» неаднойчы адзначалася, што гэтыя кнігі ўяўляюць з сябе феномены не столькі культурныя, колькі сацыяльныя, адлюстроўваючы погляды груп людзей, на якія не зважае афіцыйная Беларусь. Пачытаўшы «Імёны...», трэба казаць яшчэ вастрэй: кнігі не столькі мастацкія, колькі ідэалагічныя. Ідэалогія, якой яны служаць, істотна розніцца ад марксізму-ленінізму, але абцяжарвае аўтара не менш, чым праца ў адыёзным «холдынгу».

Жорсткае ідэалагічнае падпарадкаванне шкодзіць творчай працы: у «Імёнах...» амаль не адчуваецца рука спрактыкаванага белетрыста, дасведчанага стыліста, адным словам, майстра мастацкага слова. Уявім на хвіліну, што з усяе творчасці сп. Арлова засталіся толькі «Імёны Свабоды». Якім атрымаецца тады ўяўленне аб Арлову-пісьменніку?

Максімум, што можна

будзе разгледзець — абрысы грамадзяніна і беларуса, і даведацца, што ён задумаў, але не напісаў, аповесць пра Міхала Валовіча. Творчы патэнцыял застаецца па-за кадрам. Не можа выявіць сябе мастак, нафарбоўваючы дарожную разметку; практыкуючыся ў агіяграфіі, не ўмацуеш навыкаў рэалізму ці

псіхалягізму.

Служэнне свабодзе на гэтых варунках набывае характар паняволення: перад чытачом паўстае не творца, а, паводле вызначэння Германа Гесэ, дзяч фэльтоннай эпохі. У беларускіх класікаў было сваё найменне гэткай дзейнасці: «дрындушкі», пісанне якіх аніяк не сведчыць пра стан

свабоды пісьменніка, хочацца таго паважанай рэдакцыі «Радзьё Свабода» ці не хочацца. Як на мой густ, лепш было скарыстаць эфірны час на чытанне сп. Арловым аповесці пра Міхала Валовіча, або тых будучых раманаў, фільмаў ці дысертацыяў, пра якія згадваецца на апошняй старонцы вокладкі.

Карлаў мост прыносіць удачу

ЛЕГАЛЬНАЯ МІГРАЦЫЯ — АДКРЫТЫ ШАНЕЦ

Ігар Л. нарадзіўся ў Беларусі. Скончыў фізыка-матэматычны факультэт аднаго з прэстыжных беларускіх унівэрсытэтаў. Пачаў займацца праграмаваньнем. Здольнасьці далі яму магчымасьць працаваць у розных краінах. Але ў 47 год ён усё ж такі вырашыў пасяліцца ў Чэскай рэспубліцы, скарыстаўшыся эміграцыйным праектам «Падбор кваліфікаваных замежных спецыялістаў», які накіраваны на прыцягненьне ў Чэхію адмыслоўцаў з-за мяжы. Ігар пагадзіўся адказаць на пытаньні нашага карэспандэнта.

— Калі Вы ўпершыню трапілі ў Чэхію?

— У сакавіку 2006 г. я прыехаў у Прагу на 10 дзён з турыстычнай групай. Але ў той час, калі ўсе астатнія наведвалі помнікі архітэктуры ды крамы, я імкнуўся больш даведацца пра эміграцыйны праект, ну і, натуральна, разважаў пра тое,

што, магчыма, менавіта ў гэтай краіне я хацеў бы жыць. Ведаеце, калі я навучаўся ў Менску, у мяне былі аднакурснікі з Чэхіі. Яны часта распавядалі пра сваю радзіму, і гэта, вядома ж, мяне зацікавіла. Але ў Прагу я трапіў толькі праз 20 гадоў. Адначасова я ўсвядоміў, што калі ня буду імкнуцца знайсці за мяжой хоць бы часовую працу, то ніколі не пачу сьвету.

— Што паўплывала на Вашае канчатковае рашэньне пра ўдзел у гэтым чэскім праекце?

— Я працаваў у Нямеччыне, потым у Дамініканскай рэспубліцы і Злучаных Штатах. Трэба сказаць, што з усіх краінаў, якія я наведаў, Чэхія мне падабаецца больш за ўсё. Я атрымаў некалькі прапановаў на конт працы зь іншых краінаў, напрыклад, з Ірлянды, але ў рэшце я вырашыў скарыстаць магчымасьць жыць і працаваць у Чэскай рэспубліцы. Я пераехаў у Чэхію ў сярэдзіне

жніўня 2006 г. Калі б у мяне не было досведу працы ў амэрыканскай кампаніі, то пачынаць было б нашмат больш складана. Уласна кажучы, я ўступіў у добра вядомае асяродзьдзе транснацыянальнай кампаніі і фактычна ня мусіў вучыцца новага. Натуральна, акрамя спецыялізацыі. Я ўсвядоміў, што ў Злучаных Штатах жыць не магу. У мяне іншы характар, і я ня мог бы пастаянна жыць у грамадстве, якое арыентавана толькі на грошы. А чэскі мэнталітэт беларускаму вельмі блізкі. Я атаесамляю сябе зь ім.

— Што было асноўнай прычынай Вашага ад'езду зь Беларусі ў Чэхію?

— Асабіста для мяне гэта было складанае пытаньне. Не магу сказаць, што ў Беларусі ў мяне былі кепскія працоўныя месцы. Справы ішлі няблага, але я адчуваў, што не магу разьвіваць свае здольнасьці і не магу вывучаць усё новыя і новыя рэчы, якія патрэбныя для маёй працы. Я адчуваў, што ў сваёй сфэры

магу страціць кантакт з эўрапейскімі спецыялістамі, што празь нейкіх 10 год я адстаў бы і стаў бы нікому не патрэбным. Мне пашанцавала, што я мог працаваць ня толькі ў Нямеччыне, але і за акіянам. Там я пабачыў існы ўзровень і магчымасці навукі. Гэта прафэсійны бок. Але былі, натуральна, і эканамічныя прычыны. Хто б не разглядаў гэтага пытання?

— **Як Вы даведліся пра эміграцыйны праект «Падбор кваліфікаваных замежных спецыялістаў»?**

— Наколькі памятаю, упершыню я прачытаў пра яго на інтэрнэтавых старонках tut.by. На той час ужо чатыры гады ў Чэхіі жылі мае сябры, так што яны мне спачатку дапамаглі зарыентавацца ў тым, да каго звярнуцца і г. д. Мне параілі, на якіх сайтах шукаць працу, іх досвед дапамог мне разлічыць выдаткі на жылло. Яны прыехалі ў Чэхію са сваёй ініцыятывы. Мне было прасцей дзякуючы гэтай праграме. Яны таксама далучыліся да яе, але здолелі ня ўсе.

— **Як у Вас пачыналася жыццё ў Чэскай рэспубліцы?**

— У параўнанні зь некаторымі землякамі, якія жывуць у Чэхіі, мне пашэнціла, бо ў мяне вельмі хутка атрымалася знайсці працу і жылло. Калі я сюды трапіў, то амаль адразу ж пайшоў паглядзіць скульптуры сьвятых на Карлавым мосьце. Я ведаў, што гэта традыцыя. Трэба сказаць, што мне гэта дапамагло (сьмяецца).

— **Ці тужыце Вы па радзіме?**

— Натуральна, мяне цікавіць, што там адбываецца. Але я лічу сябе «грамадзянінам сусвету» і ў гэтай ролі адчуваю сябе камфортна. Але разумею лю-

дзей, якія тужаць па Беларусі. Калі хочаш вярнуцца, то гэта магчыма зрабіць заўсёды. Я без праблемаў магу ездзіць у Беларусь і ежджу туды даволі часта. Цяпер мае абодва сыны ўжо дарослыя, адзін вучыцца ў Менску, другі — у Нямеччыне. Бачымся мы часта. Нямеччына і Менск ня так далёка, каб мы не маглі сустракацца. Я пляную, што да мяне пераедзе мая жонка, і цяпер мы акурат гэтым займаемся.

— **Ці былі ў Вас нейкія праблемы, калі збіралі неабходныя дакумэнты для сваёй жонкі?**

— Натуральна, на гэта патрэбны час. Але ў параўнанні зь іншымі краінамі гэта ня так ужо і складана. А тыя некалькі гадзінаў, якія мусіце выстаяць у чарзе ў паліцыі для замежнікаў, у параўнанні зь вынікамі не такая ўжо вялікая перашкода. Вядома ж, гэта ня лёгка. Самым складаным было знайсці для яе працу і сабраць усе неабходныя дакумэнты. Я бачу праблему ў тым, што калі яна страціць працу, то ёй будзе складана знайсці іншую і зноўку сабраць усе неабходныя дакумэнты. Мая жонка не далучаная да гэтага праекту. Я

удзельнік праекту ў тым разе, калі страчу сваю працу, маю права на 45 дзён ахоўнага тэрміну для пошуку новай працы. Заўсёды знойдзецца нейкае рашэнне. Толькі нельга дазволіць, каб падобныя складанасці вас перамаглі.

— **Яшчэ ня так даўна казалі пра тое, што ў Чэскай рэспубліцы ўсё вельмі дорага ў параўнанні зь Беларуссю. Як Вы гэта адчуваеце?**

— Я спачатку таксама так думаў. Але за апошнія некалькі год, на маю думку, гэта выраўнялася. Кошты харчоў у Менску і ў Празе амаль аднолькавыя, у Празе можа нават і крыху таньней. А калі параўнаць зь сярэднім заробкам, то ў Чэхіі ўсё ня так і дорага, да таго ж і выбар большы.

— **Ці ёсць у вас праблемы з чэскай мовай?**

— Трэба прызнацца, што ёсць. Чэскую мову ведаю вельмі кепска. Галоўным чынам гэта выклікана тым, што на працы я размаўляю па-ангельску, а са знаёмымі — па ангельску альбо па-расейску. Пастаянна сам сабе паўтараю, што мушу вывучыць мову, але рукі пакуль што не даходзяць.

Праект рэалізуецца: Міністэрствам працы і сацыяльных справаў Чэхіі.

Праект дае магчымасць: атрымаць дазвол на пастаяннае месца жыхарства ў Чэхіі празь **1,5–2,5 гады** (замест 5 гадоў у адпаведнасці са стандартнай працэдурай).

Патрабаванні да кандыдатаў:

- наяўнасць легальнай працы ў Чэхіі (**пошук працы ажыццяўляецца самастойна**);
- 25 і больш балаў паводле крытэраў падбору (адукацыя, узрост, сямейны стан, валоданьне мовамі і г.д.).

Падрабязная інфармацыя:

афіцыйная старонка праекту: www.imigracecz.org

інфалінія Прадстаўніцтва Міжнароднай арганізацыі па міграцыі ў Рэспубліцы Беларусь: (8 029) 33 33 031.

У НАСТУПНЫХ НУМАРОХ

АЛЕСЬ АРКУШ

Экранізацыя твораў Васіля Быкава:
Вайна працягваецца

КЭТРЫН СТОЎНЭР-ЎАЙС

Рэвалюцыйная хваля на расійскім беразе

ЭРЫ ДЭ ЛУКА

Катлаван

ІТАН НАДЭЛЬМАН

Падумай двойчы

ЭНТАНІ БРАЎН

Вывучэньне пісьмовага дыскурсу ў публічных месцах
Беларусі

АРХАН ПАМУК

Сьнег

ЮРЫ ПАЦЮПА

Пралегамэны да фармальнага пазнаньня лірыкі

ДАНИЛА ЖУКОЎСКИ

Нечаканае сьвятло сіценскага наваколля

ARCHE 12 2007